

**LAPIN KOULUTUSHISTORIA -
KIRKOLLINEN ALKUOPETUS,
KANSA-, PERUS- JA
OPPIKOULUT, OSA I**

**JUHANI
LASSILA**

Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen
yksikkö, Oulun yliopisto

OULU 2001

E 49

JUHANI LASSILA

**LAPIN KOULUTUSHISTORIA -
KIRKOLLINEN ALKUOPETUS,
KANSA-, PERUS- JA OPPIKOULUT,
OSA I**

Esitetään Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi Linnanmaan Kajaaninsalissa (L 6) 21. syyskuuta 2001 klo 12.00.

Copyright © 2001
Acta Univ. Oul. E 49, 2001

Käsikirjoitus vastaanotettu 20 elokuuta 2001
Käsikirjoitus hyväksytty 27 elokuuta 2001

Esittäneet
Dosentti Seppo Lohi
Emeritusprofessori Veli Nurmi

ISBN 951-42-6452-5
ISSN 0355-323X (URL: <http://herkules.oulu.fi/issn0355323X/>)

ALSO AVAILABLE IN ELECTRONIC FORMAT
ISBN 951-42-6454-1 (URL: <http://herkules.oulu.fi/isbn9514264541/>)

OULU UNIVERSITY PRESS
OULU 2001

Lassila, Juhani, The history of education in Finnish Lapland - Elementary education carried out by the Church, primary schools, comprehensive schools and secondary schools, Part 1

Department of Educational Sciences and Teacher Education, University of Oulu, P.O.Box 2000, FIN-90014 University of Oulu, Finland

Acta Univ. Oul. E 49, 2001

Oulu, Finland

(Manuscript received 20 August 2001)

Abstract

The purpose of this research is to examine the history of elementary schools held by the Church as well as the history of primary schools, comprehensive schools and secondary schools in various municipalities in Lapland up to the end of school year 1998-99. This is a basic research. The examination proceeds from the founding of the first educational institution of each school type. The first itinerant catechists of Finland began teaching in Utsjoki in 1751. The first primary school was founded in Rovaniemi in 1870. Lapland changed over to comprehensive school system in 1972. The Tornio Pedagogium was granted founding permit in 1630.

The schools held by the Church were either permanent or itinerant. The importance of permanent schools was insignificant in Lapland. Itinerant school system consisted of two categories; catechist schools and itinerant schools. Their educational aims were uniform. Catechists received their salary from the state whereas itinerant schools were maintained mainly by parishes. Catechist schools were founded only in the parishes of Northern and Eastern Lapland. In other parishes instruction was given by itinerant schools. Even in the beginning of the 1920's the amount of school-aged children in Lapland was higher in itinerant schools than in primary ones. The last catechist school was closed in Inari in 1954.

The history of the primary school and comprehensive school can be divided into four periods. The starting point was the year 1866 when the Regulation on Primary Schools was issued. This first period came to an end in 1898 when each municipality of Lapland became obliged to divide its area into school districts. The Regulation on Primary Schools didn't oblige rural municipalities to found schools but made it possible for them. In school year 1897-98 only 24 schools gave instruction in Lapland. The obligation to form school districts brought schools even to the biggest villages in peripheral areas. In school year 1920-21 there were 96 schools in Lapland.

The Compulsory Education Act was issued in 1921. The inhabitants of Lapland were active and hence in the autumn 1929 there were already 205 primary schools. The years subsequent to the war meant rapid progress in society with the result that more than 160 new primary schools were founded in Lapland. In school year 1957-58 the amount of schools was at its highest, 425.

The fourth period in the history of the primary school and comprehensive school comprises the school years 1958-99. At that time the Primary Schools Act and Comprehensive Schools Act were in force. In the 1960's Finland and first of all Lapland were met by a severe crisis. Until now the increase of population had been strong. Now, however, it began to decrease. The inhabitants of peripheral areas began migrating to towns, Southern Finland and Sweden. In 1974-75 the amount of lower levels of the comprehensive school was no more than 313. The situation improved to some extent for 15 years due to the measures taken by the state. Consequently, in 1989-90 there were still 281 schools. In the 1990's Finland was shaken up by depression. In Lapland, then, unemployment increased, which resulted in migration. In autumn 1998 there were 200 lower levels of the comprehensive school.

The only secondary school in Lapland was for a long time in Tornio. The next secondary school was founded in the town of Kemi in 1897. In autumn 1939 there were three educational institutions in Lapland enabling the students to continue their studies at university. After the war, especially in the 1960's, plenty of secondary schools were founded in Lapland.

Keywords: Lapland (the Province of Lapland in 2000), permanent schools, itinerant schools, catechist schools, the Regulation on Primary Schools (12/1866), the Regulation on Division into Districts (20/1898), the Compulsory Education Act (101/1921), the Primary Schools Act (247/1957), the Comprehensive Schools Act (476/1983)

Lassila, Juhani, Lapin koulutushistoria - Kirkollinen alkuopetus, kansa-, perus- ja oppikoulut, osa 1

Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö, Oulun yliopisto, PL 2000, FIN-90014 Oulun yliopisto, Finland

Acta Univ. Oul. E 49, 2001

Oulu, Finland

(Käsikirjoitus vastaanotettu 20 elokuuta 2001)

Tiivistelmä

Tavoitteenani on selvittää Lapin kirkollisten alkuopetuskoulujen sekä kansa-, perus- ja oppikoulujen historiaa kuntakohtaisesti lukuvuoden 1998-99 loppuun saakka. Kyseessä on perustutkimus. Tarkastelu alkaa kunkin koulumuodon ensimmäisen oppilaitoksen käynnistymisestä. Vuoden 1750 tienoil-la aloittivat Utsjoella Suomen ensimmäiset kiertävät katekeetat opetustyönsä. Ensimmäinen kansa-koulu avattiin Rovaniemellä 1870. Lappi siirtyi peruskoulujärjestelmään 1972. Tornion pedagogio sai perustamisluvan 1630.

Kirkolliset koulut olivat kiinteitä tai kiertäviä. Kiinteiden koulujen merkitys Lapissa oli vähäinen. Kiertävät koulut ryhmitellään katekeetta- ja kiertokouluiksi. Niiden opetustavoitteet olivat yhteneväiset. Katekeettojen palkat maksoi valtio. Kiertokoulujen toiminnan rahoittivat lähinnä seurakunnat. Katekeettakouluja perustettiin vain Pohjois- ja Itä-Lapin seurakuntiin. Muissa seurakunnissa opetuksesta vastasivat kiertokoulut. Lapin kiertävissä kouluissa oli vielä 1920-luvun alussa enemmän kouluikäisiä kuin kansakouluissa. Viimeinen katekeettakoulu suljettiin Inarissa 1954.

Kansa- ja peruskoulujen toiminta-aika jakaantuu luontevasti neljään jaksoon. Lähtöpiste on kansakouluasetuksen syntymävuosi 1866, ja ensimmäinen etappi päättyy 1898 piirijakoasetuksen antamiseen. Kansakouluasetus ei määrännyt maalaiskuntia perustamaan kansakouluja, mutta teki sen mahdolliseksi. Lukuvuonna 1897-98 oli Lapissa vain 24 koulua. Piirijakoasetus toi kouluja myös suurimpiin sivukyliin. Lukuvuonna 1920-21 kouluja oli 96.

Oppivelvollisuuslaki annettiin 1921. Lapin asukkaat olivat aktiivisia, ja syksyllä 1929 kansakouluja oli jo 205. Väkevästi elettyinä sodanjälkeisinä vuosina Lapissa käynnistettiin vielä yli 160 uutta kansakoulua. Lukuvuonna 1957-58 kouluja oli ennätysmäärä 425.

Neljäs tarkastelukausi käsittää lukuvuodet 1958-99, jolloin kansa- ja peruskoululait olivat voimassa. Suomea ja ennenkaikkea Lappia kohtasi 1960-luvulla suuri murros. Väestön voimakas kasvu pysähtyi kääntyen laskuun. Muuttoliike suuntautui maatalouskylistä kaupunkeihin, Etelä-Suomeen ja Ruotsiin. Ala-asteita oli 1974-75 enää 313. Valtion toimenpitein tilanne tasoittui 15 vuodeksi, ja kouluja oli 1989-90 vielä 281. Lama ravisteli 1990-luvulla Suomea. Lapissakin työttömyys kasvoi aiheuttaen poismuuttoaallon. Syksyllä 1998 ala-asteita oli 200.

Torniossa oli pitkään Lapin ainoa oppikoulu. Kemistä tuli oppikoulukaupunki 1897. Syksyllä 1939 oli Lapissa kolme yliopistoon johtavaa oppilaitosta. Sodan jälkeen, erityisesti 1960-luvulla, perustettiin Lappiin runsaasti oppikouluja.

Asiasanat: Lappi (Lapin lääni v. 2000), kiinteät koulut, kiertokoulut, katekeettakoulut, kansakouluasetus (12/1866), piirijakoasetus (20/1898), laki oppivelvollisuudesta (101/1921), kansakoululaki (247/1957), peruskoululaki (476/1983),

*Tämä tutkimus on tehty kunnianosoituksena
Lapin opettajille ja kaikille muille Suomen
pohjoisen maanäären koulutuksen puolesta
työtä tehneille naisille ja miehille.*

*Omistan työni
rakkaille lastenlapsillemme
Kaisalle, Liisalle,
Kyöstille ja Juliukselle*

Saatteeksi

Nyt on sitten esipuheen laatiminen edessä, kun kaikki muu on kirjoitettu. Olen vuosien mittaan vähän hymyillen lueskellut väittelijöiden loppumietteitä, sillä useimmat ovat saaneet ainakin itsensä vakuuttuneiksi, että jotakin ainutlaatuista on pistetty paperille. Eihän se mikään ihme ole, jos ihminen itsekeskeiseksi muovaantuu, kun vuosikausia on yhden aiheen kimpussa. Ehkäpä oman asian tärkeäksi tuntemisesta kumpuaa se voima, joka näitä tutkimuksia synnyttää. Eiväthän ne vahingossa valmistu. Taidan olla itse nyt vuorostani siinä mielentilassa, että vaatimattomuus ei tule kaunistamaan seuraavia rivejä.

Tämän tutkimuksen lähtö on peräisin kansakoulusta. Lukuvuosina 1942–46 sain olla neljä vuotta Kempeleen Ylikylän yläkansakoulussa Tyyne Kuvajan oppilaana. Opettaja oli hankkinut luokan käsikirjastoon Jokamiehen maailmanhistorian. Joulupukki näki innostukseni ja lahjoitti minulle ikioman kappaleen. Se oli kodin mahdollisuudet huomioiden erittäin suuri uhraus. Opettaja huolehti myös, että pääsin yrittämään Oulun lyseoon, ja on tutkimusvuosien aikana tarkasti seurannut työni edistymistä. Nyt on kiitoksen paikka.

Tätä tutkimusta ei olisi koskaan edes aloitettu, mikäli en olisi saanut osakseni hyvin suurta luottamusta monelta taholta. Olin kyllä joskus 1980-luvulla haaveillut väitöskirjan tekemisestä, mutta viimeiset raskaat työvuodet Lapin lääninhallituksessa olivat kuoletta neet sellaiset aikomukset. Kun olimme ennen muuttoa kesällä 1996 viimeisiä päiviä Rovaniemellä, soi puhelin. Langan päässä oli Tapani Kokko Kittilästä. Hän pyysi minua, maakuntaneuvos Timo Hannulan neuvon mukaan, valmisteilla olevaa teostaan varten kirjoittamaan Lapin koulutuksesta toisen maailmansodan jälkeen noin kymmenen arkkia. Lupasin, ja määräaikaan mennessä elokuussa sain työn valmiiksi, mutta tekstiä kertyi 20 sivua. Siinä virkosi taas ajatus, että voisi tätä ehkä enemmänkin kirjoittaa. Kustantaja ilmoitti, että mikäli saisin 300 ennakkotilausta, niin kirjani painettaisiin. Otin yhteyttä Timo Hannulaan tiedustellen, olisiko Lapin liitto valmis suosittelemaan mahdollisille tilaajille Lapin koulutushistoriaa, jonka tekemiseen aioin ryhtyä. Hannula ja maakuntajohtaja Esko Lotvonen tällaisen paperin uskalsivat allekirjoittaa. Sain 600 ennakkotilausta. Oli ruvettava töihin.

Kun entinen oppilaani Simon Ylipään koululta, dosentti Matti Lackman kuuli asiasta tammikuussa 1997, hän ihmetteli, miksi en tehnyt tutkimustani yhteistyössä yliopiston kanssa. En ollut osannut sellaista edes kuvitella. Matin päivänä helmikuun lopulla oli kas-

vatustieteiden tiedekunnan dekaanin Jaakko Luukkosen työhuoneessa neuvottelu, johon Lackmanin lisäksi oli kutsuttu myös professori Jouko Vahtola. Näytteeksi olin lähettänyt heille edellisessä kirjoitukseni. Siinä aamutuimaan asia sovittiin. Dekaanin antoi hakuohjeet. Vahtola ja Lackman lupasivat kaiken tukensa. Innostuneena pyysin tohtori Juhani Liukkoselta ja dosentti Reijo Heikkiseltä malliksi heidän väitöskirjojaan, jotka välittömästi sain. Liukkonen ilmoitti samalla, että hänen johtamansa kasvatustieteen seminaari pitäisi seuraavana päivänä istunnon, jossa tarkastettaisiin Kalevi Lämsän lisensiaattityö, ja toivotti myös minut sinne tervetulleeksi. Professori Veli Nurmi ilmoitti kiinnostuksensa tulla vastaväittäjäksi, kun hänelle touhussa kerroin aikeistani. Käsitin senkin niin, että hän uskoi työni onnistumiseen. No, ammattilaiset osaavat sanomisen taidon. Professori Pauli Siljander sai ulkomailta tultuaan kuulla, että oli saanut komennuksen tutkimukseni valvojaksi. Kesäkuussa 1997 yhteisessä neuvonpidossa sovimme hänen kanssaan liikkeellelähdistä. Enpä tiedä, mitä mies ajatteli. Hänelle kuuluu kunnia siitä, ettei tutkijan lento katkenut ennen maalia. Työni ohjaajiksi sain Suomen ensimmäisen maakunnallisen koulutustieteen tekijän Reijo Heikkisen ja Matti Lackmanin. Matin kanssa osat olivat vaihtuneet. Oli ilo havaita, kuinka osaavia opettajia minua paljon nuoremmat tiedemiehet olivat. Viidettä vuotta olen heitä kaikkia pommittanut mitä yksinkertaisimmilla kysymyksillä, mutta aina he ovat jaksaneet keskustella kanssani, antaa hyviä neuvoja ja ennen kaikkea kannustaa. Liukkonen ja Vahtola ovat saaneet opastaa minua viidettä vuotta seminaari-istunnoissaan, vieläpä usein muulloinkin ja olla koko ajan uskovinaan, että joskus valmista syntyisi. Kunnioittavat kiitokset kaikille edellä mainituille yhteisesti ohjeista ja henkisestä tuesta. Jo fyysisestikin on ollut varmasti kova urakka lukea paperimääriä, joita olen heidän luettavakseen kantanut tai lähettänyt. Olenpa vielä odottanut kommenttejäkin, joita olen saanut runsaasti sekä suullisesti että kirjallisena.

Lapin kulttuurirahasto puheenjohtajansa Anna-Maija Laurin nuijimalla päätöksellä antoi jo talvella 1997 rohkaisevaa taloudellista tukea, jolle annoin suuren arvon. Näiden konkreettista luottamusta osoittaneiden joukkoon kuuluu myös kasvatustieteiden tiedekunnan hallintopäällikkö Mikko Isohanni, joka yhdessä Pauli Siljanderin kanssa palkkasi käyttööni puoleksi vuodeksi tutkimusapulaisen. Haluan tässä yhteydessä kiittää ahkeraa ja taitavaa apulaistani Minna Kärnästä hyvästä yhteistyöstä, mikä nopeutti tutkimukseni edistymistä arvaamattoman paljon.

Dosentti Jouko Taloselta olen oppinut paljon, kun olen tarkasti muistiinpanoja tehden seurannut hänen työskentelyään seminaareissa ja väitöstilaisuuksissa, joissa hän on ruutinnut käsiteltävinä olevia tutkimuksia. Dosentti Seppo Lohelta olen saanut runsaasti tärkeitä ohjeita ja rakentavaa kannustusta. Historian laitoksen työntekijät, amanuenssi Reija Sotkangas ja assistentti Matti Enbuske, ovat aina olleet valmiit kuuntelemaan ja neuvomaan tutkijan ammatin alkutaipaleella olevaa. Oulun yliopiston kirjasto on pystynyt minulle hankkimaan kaiken, mitä olen vain osannut pyytää. Informaatikko Riitta Juutistenaho on auttanut tietojen hankinnassa nopeasti ja taitavasti. Lopuksi olen saanut tutustua kirjapainon toimintaan. Vt. painonpäälikkö Keijo Härkönen on ehtinyt kuulemaan ja pohtimaan kysymyksiäni. Tekstinkäsittelijä Helena Saari on osoittanut suurta pitkämielisyyttä, sillä työni laajuus on tuonut pitkäksi venyneen yhteistyökauden lisäksi tavallista enemmän ongelmia ratkaistavaksi. Esitän kaikille edellä mainituille parhaimmat kiitokset.

Oulun maakunta-arkiston johtaja Samuli Onnela opasti minut käyttämään laitoksensa aarteita. Kiitokseni hänelle ja maakunta-arkiston palvelualttiille henkilökunnalle. Lapin ja Oulun maakuntakirjastoille olen myös kiitoksen velkaa joustavuudesta, sillä laina-ajat

venyvät pitkiksi laajaa tutkimusta tehtäessä. Opetushallituksen arkistonhoitajaa Ritva Paatelaista haluan kiittää vielä erityisesti luottamuksesta, sillä sain viikon viettää virastotalon kellarissa vanhojen papereiden joukossa ilman vartijaa.

Kaikki edellä mainitut tahot ovat olleet tärkeitä työni kannalta. En olisi kuitenkaan kyennyt ja jaksanut ponnistella, jos Lapin väki ei olisi saanut minua uskomaan, että olin tekemässä jotakin merkittävää. Kiitokset ensiksi Lapin kuntien ja seurakuntien hallintovirastojen työntekijöille, joita olen vaivannut tiedusteluillani. Lääninhallituksen sivistysosaston henkilökunta on ollut myös aina valmis täyttämään pyyntöni.

Olen saanut paljon henkilökohtaisesti annettua apua ja tukea kuluneen viiden vuoden aikana. Opetusneuvokset Olavi Räsänen, Pertti Sinervo ja Mauno Vuollo ovat joutuneet kuuntelemaan ainakin viikoittain raportin työni vaiheista. Olen voinut kääntyä heidän puoleensa sekä hyvinä että huonoina päivinä. Kuuntelemisen ja rohkaisun antamisen armolahjaa he ovat tarvinneet. Tätä esipuhetta valmistellessani saapui yllättävä suruviesti, että pitkäaikainen ja läheinen ystäväni ja työtoverini Olavi Räsänen ei ole enää kiitoksen sanoja lukemassa eikä iloitemassa tämän työn valmistumisesta. Yhdessä olin aikoneet saattaa päätökseen Lapin ammatillista koulutusta koskevan tutkimuksen. Ihminen päättää – Jumala säättää.

Minulla on ollut ilo saada Lapin kaikista kunnista avukseni parhaat asiantuntijat, jotka ovat antaneet omat tietonsa käyttööni ja ohjanneet minua löytämään kotikuntansa koulutusta valaisevaa aineistoa. Tästä suuresta joukosta haluan tässä mainita nimeltä ne henkilöt, joiden puoleen olen useimmin kunkin kunnan asioita käsitellessäni kääntynyt. Arvokkaita tietoja ovat luonnollisesti antaneet myös ne haastateltavani, joita olen vaivannut ehkä kerran tai pari. Lähdeluetteloon olen jo merkinnyt yhteistyökumppaneitteni kohdalle lähinnä sen ammatin tai tehtävän, jossa ominaisuudessa heitä olen lähestynyt, joten esitän tässä yhteydessä vain nimiluettelon. Hyvin monet ovat elämänsä aikana toimineet ja kunnostautuneet niin useilla aloilla, että tyhjentävän ansioluettelon laatiminen olisikin sula mahdottomuus. Toivon, että seuraavasta tutkimukseni avainhenkilöiden joukosta en olisi unohtanut kovin monta nimeä pois, sillä se on jo tekijän iänkin huomioonottaen hyvin mahdollista, mutta ei kuitenkaan sillä puolusteltavissa.

Keminmaa: Martti Itkonen, Timo Niemelä ja Pertti Sinervo

Utsjoki: Aslak Järvensivu, Antti Katekeetta ja Kaarin Lehtonen

Sodankylä: Kauno Laine, Hilikka Orava, Akseli Paarman ja Arvo Ylitalo

Kemijärvi: Ilmo Kaisanlahti, Pentti Känninen, Kaarlo Liimatainen ja Lauri Narkilahti

Rovaniemi: Antero Hatakka, Antti Härkönen, Hely Kalkkinen, Erkki Mäntyniemi, Seija Pulkamo, Tuure Salo, Tuomo Sukuvaara, Kauko Tasala, Sakari Trög ja Eero Urponen

Kittilä: Lauri Kolosalmi, Matti Lammi, Eero Lassila, Yrjö Niemelä, Aarne Nikka ja Eeva Viinamäki-Mäkinen

Salla: Martti Hautala, Markku Hämäläinen ja Jorma Korpela

Tervola: Alli Jestilä, Martti Kähkölä ja Martti Ranta

Simo: Erkki Malinen, Heikki Pekkala ja Pekka Vilmi

Kemi: Markku Höynälänmaa, Leena Kivistö, Pekka Pasanen ja Sami Pirilä

Inari: Jouko Lepistö, Matti Morottaja ja Satu Mossnikoff

Ranua: Pentti Kinnunen, Reijo Kumpuniemi, Aarne Lohi ja Teuvo Siitonen

Pelkosenniemi: Erkki Pesonen, Kari Tallavaara ja Annikki Tolppanen

Savukoski: Sauli Jumisko ja Olavi Kesti

Posio: Raimo Laatikainen ja Raimo Rontu

Alatornio: Kalle Grönholm, Urpo Kunnari ja Pentti Ponkala

Tornio: Yrjö Alamäki ja Olavi Sorvisto

Karunki: Alpo Ahvenjärvi, Veikko Hanhirova, Kari Heikkilä ja Tauno Rautio

Ylitornio: Sauli Kuoppala, Jukka Pitko, Heikki Rinne ja Sirkka Salmi

Pello: Eero Aska, Ossi Korteniemi ja Paavo Korteniemi

Kolari: Pentti Jaako, Anna-Liisa Keskitalo ja Oili Vaattovaara

Enontekiö: Paavo Kurkela, Ritva Laitinen, Tanja Pulkkinen, Marketta Sainio ja Timo Tuominen

Muonio: Kaija Hiilivirta, Tuomo Muraja, Martti Vuollo ja Mauno Vuollo

Ruotsi: Karl Pekkari ja Nils Slunga

Edellä oleva nimiluettelo osoittaa, että tutkimusta ei ole salassa tehty, mutta lähimäisten auttamisenhalu ja luottamus työn onnistumiseen ovat, paitsi nostaneet ja kantaneet, luoneet paineita, pystynkö odotuksia riittävän hyvin täyttämään. Oulun yliopiston asiallisen tiukka ohjaus ja oman maakunnan ihmisten innostava tuki ovat olleet ehdoton edellytys sille, että viisi vuotta olen jaksanut joka aamu ryhtyä aloittamaan työtä jatkaamaan. Kiitokseni kaikille niille lukuisille lappilaisille, jotka ovat joutuneet tavatessamme kuuntelemaan esitelmiäni Lapin koulutuksesta, kun en ole muusta osannut puhua, ja antaneet korvaamattomia tietoja ja ajatuksia kokemustensa pohjalta. Läheskään kaikkia keskustelujani en ole kirjannut lähdeluetteloon, mutta ne kaikki ovat olleet tärkeitä ja ovat aina suuresti mieltäni ilahduttaneet.

Tarkalleen puoli vuosisataa kestäneen reissuamisen jälkeen olen saanut työskennellä kotona. Olen voinut kaikista arkipäivän huolista vapaana keskittyä tutkimuksiini. Hyvinvoinnistani on huolehdittu viimeistä piirtoa myöten. Olen joskus syrjästä kuunnellut, kun joku on vaimoni kestävyyttä ihmetellyt. "Eipä se oo muusa ilikeyyventevosa, ku tuota tekee", on ollut vastaus. Muistan, kun Sevettijärvellä käydessämme elokuun lopussa 1999 eräs keskustelukumppani totesi minulle, että on varmasti mukava, kun saa omaan tahtiin työskennellä. Vaimoni sekaantui keskusteluun ilmoittaen, että "aivan niin, tänäkään kesänä ei ole mökillä ehditty käymään".

Lapset perheineen ovat huumorin välke silmäkulmassa seuranneet vaarin touhuja. Myötätunnon lisäksi olen heiltä aina tarvittaessa saanut työtäni varten apua. Lastenlapset ovat viiden vuoden aikana ehtineet kasvaa ja kehittyä käsittämättömän paljon. Kaikki muu ilo ja kunnia on toisarvoista sen rinnalla, mitä lastenlasten vaiheiden läheltä seuraaminen antaa. Elämä jatkuu.

Oulun kesässä 5.7.2001

Juhani Lassila

Lyhenteet

A.A.	Armollinen Asetus
A	asetus
art.	artikkeli
haast.	haastattelu, haastattelut
HS	Helsingin Sanomat
IkuA	Inarin kunnanarkisto
JLA	Juhani Lassilan kokoelma
KA	Kansallisarkisto
KaKA	Karungin kirkonarkisto
KH	Kouluhallitus
KHA	Kouluhallituksen arkisto
KHO	Korkein hallinto-oikeus
KiKuA	Kittilän kunnanarkisto
KjKaA	Kemijärven kaupunginarkisto
kk	kirkonkokous
kkpk	kirkonkokouksen pöytäkirja
KKaA	Kemin kaupungin arkisto
K.M.A.A.	Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus
K.M.A.J.	Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistus
KmKuA	Keminmaan kunnanarkisto
kollv	koulun opettajaluettelo lukuvuonna tai lukuvuosina
kom.	komiteanmietintö
kr	kirkkoraati
KT	Kansan Tahto
ktli	kansakouluntarkastajan lukuvuosi-ilmoitus
ktpli	kansakouluntarkastuspiirin lukuvuosi-ilmoitus
kvpk	kunnanvaltuuston pöytäkirja
L	laki
LK	Lapin Kansa
lkli	läänin kansakoulujen lukuvuosi-ilmoitus
LLH	Lapin lääninhallitus

LLHA	Lapin lääninhallituksen arkisto
lpkli	läänin peruskoulujen lukuvuosi-ilmoitus
mlk	maalaiskunta
MKA	Muonion kirkonarkisto
OHA	Opetushallituksen arkisto
OMA	Oulun maakunta-arkisto
OpM	Opetusministeriö
OTA	Oulun tuomiokapitulin arkisto
PKA	Pentti Kinnusen arkisto
PeKA	Pellon kirkonarkisto
pk	pöytäkirja
PnKuA	Pelkosenniemen kunnanarkisto
PoKuA	Posion kunnanarkisto
PS	Pohjolan Sanomat
ptpk	piispantarkastuspöytäkirja
RaKuA	Ranuan kunnanarkisto
RoKA	Rovaniemen kirkonarkisto
RoKuA	Rovaniemen kunnanarkisto
SA	Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-Kokous, Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetuskokoelma ja Suomen asetuskokoelma
SakKuA	Savukosken kunnanarkisto
SaKuA	Sallan kunnanarkisto
SiKA	Simon kirkonarkisto
SiKuA	Simon kunnan arkisto
SfS	Swensk författnings-Samling
srk	seurakunta
srkk	seurakuntakertomus
SS	Suomen säädöskokoelma
STV	Suomen tilastollinen vuosikirja
SVT	Suomen virallinen tilasto
TE-keskus	Työvoima- ja elinkeinokeskus
TeKuA	Tervolan kunnanarkisto
Toim.	toimittanut tai toimittaneet
TSeA	Tornion seminaarin arkisto
TSA	Teuvo Siitosen kokoelma
US	Uusi Suomi
VnP	Valtioneuvoston päätös
YKA	Ylitornion kirkonarkisto
YKuA	Ylitornion kunnanarkisto
1966–67	lukuvuosi, lukuvuonna
1966–68	lukuvuodet, lukuvuosina
1966	vuosi, vuonna
1966–1968	vuodet, vuosina
5 §	pykälä 5
2–7 §	pykälät 2–7

Sisältö

Abstract
Tiivistelmä
Saateeksi
Lyhenteet

1	Johdanto: LAPIN KOULUTUSHISTORIA	
	– Kirkollinen alkuopetus, kansa-, perus- ja oppikoulut	21
1.1	Tutkimuskohteen valinta	21
1.2	Lapin historiaa	22
	1.2.1 Lapin (läänin) rajojen muotoutuminen	22
	1.2.2 Lappi vai Peräpohjola?	28
1.3	Tutkimustehtävä ja -tavoitteet	37
	1.3.1 Tehtävän määrittely ja rajaukset	37
	1.3.2 Perustiedot Lapin kouluista ja pohjakoulutuksen toteutuksesta	40
1.4	Lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmä	45
	1.4.1 Aikaisemmat tutkimukset ja keskeiset lähteet	45
	1.4.2 Lähdekritiikki	52
	1.4.3 Tutkimusmenetelmän osallistuva havainnointi	57
1.5	Työn rakenne ja esitystapa	63
	1.5.1 Lapin jako kahteen historialliseen pääalueeseen	63
	1.5.2 Kunnan koulutushistoria jakaantuu kuuteen alalukuun	64
	1.5.3 Käsitteily koulumuodoittain kronologisesti	66
	1.5.4 Kunnat ovat omaleimaisia, mutta toisaalta yhteisiä piirteitä on paljon	67
	1.5.5 Valitsemani tyylilaji	69
1.6	Selvitys eräiden työni kannalta keskeisten käsitteiden käytöstä	70
2	Keminmaan koululaitos	77
	2.1 Keminmaa – vanhan ja suuren Kemin seurakunnan ja pitäjän entinen kirkonkylä	77
	2.2 Kiertokoulut Kemin maaseurakunnan koulutuksen antajana	78
	2.3 Maalaiskunnan osuus koko väkirikkaan Kemijokisuun kansakoululaitoksen perustamisvaiheissa on suuri	83
	2.3.1 Pappilan koulu sinapinsiemen, Pöhlö tienraivaaja	83

2.3.2	Kemin seudun teollistuminen tuo kuntaan lisää asukkaita, jotka tarvitsevat kouluja	86
2.3.3	Alueliitos muuttaa Kemin maalaiskunnan koulutoimen	87
2.3.4	Kansakoulusta peruskouluun	91
2.4	Keminmaan oppikoulut	93
2.5	Keminmaan koulutoimen arviointia	95
2.6	Yhteenveto: Keminmaan koulut	99
3	Utsjoen koululaitos	101
3.1	Utsjoki – kunta Suomen huipulla	101
3.2	Kirkon järjestämä opetus	103
3.2.1	Pedagogio ja Pohjois-Suomen ensimmäinen seminaari	103
3.2.2	Katekeettaopetus	104
3.3	Kansa- ja peruskoulut	106
3.3.1	Kaksi kansakoulua avataan jo 1800-luvulla	106
3.3.1.1	Ensimmäisen kansakoulun lyhyt toimikausi Kirkonkylässä	106
3.3.1.2	Eriksonin pariskunnan tarina Outakosken kansakoulun ensimmäisinä hoitajina	107
3.3.2	Outakosken koulu saa saamenkielisen opettajan	110
3.3.3	Tenojokivarteen perustetaan uusia kouluja	111
3.3.4	Taistelu peruskoulun yläasteesta	113
3.4	Utsjoelta suoraan korkeakouluihin	118
3.5	Tarkastelua taaksepäin	118
3.6	Yhteenveto: Utsjoen koulut	120
4	Sodankylän koululaitos	121
4.1	Sodankylä – tähtikunta Lapin sydämessä	121
4.2	Seurakunta lasten kouluttajana	122
4.3	Oppivelvollisuuskoulu rakentuu Suomen toiseksi laajimpaan kuntaan	126
4.3.1	Kansakoulu aloittaa Kaanaanmaalla	126
4.3.2	Syrjäkylät rupeavat vaatimaan kansakouluja	129
4.3.3	Oppivelvollisuuslaki ei estä koulujen perustamista	130
4.3.3.1	Oppivelvollisuuden täytäntöönpano suoritetaan ennätysvauhdilla	130
4.3.3.2	Vielä 18 kylää saa oman kansakoulunsa	132
4.3.4	Kansakoulusta peruskouluun	134
4.4	Sodankylä saa Lapin ensimmäisen kunnallisen keskikoulun	136
4.5	Katselua menneeseen	138
4.6	Yhteenveto: Sodankylän koulut	139
5	Kemijärven koululaitos	141
5.1	Kemijärvi – Itä-Lapin keskus	141
5.2	Kiertokoulu on pitkään Kemijärven ainoa koulumuoto	142
5.3	Oppivelvollisuuskoulu toteutuu Kemijärvellä räjähtämällä	147
5.3.1	Kansakouluasetuksen vaikutus Kemijärvellä	147
5.3.2	Kemiyhtiö ottaa metsät mutta antaa koulun	148
5.3.3	Oppivelvollisuuden toteuttaminen lähtee ripeästi käyntiin	151
5.3.4	Aika tuo muutoksia oppivelvollisuuskouluun	156
5.4	Oppikoulujen toiminta Kemijärvellä	158

5.5	Katselua taaaksepäin	159
5.6	Yhteenvedo: Kemijärven koulut	160
6	Rovaniemen seudun koululaitos	162
6.1	Rovaniemi – Lapin hallinnollinen keskus	162
6.2	Kiertokouluopetuksen vaiheet	163
6.3	Kansakoulusta peruskouluun	167
6.3.1	Rantavitikka, Lapin ensimmäinen kansakoulu	167
6.3.2	Piirijakoasetus antaa vauhtia koulujen perustamiseen	172
6.3.3	Kouluverkko kattaa koko laajan kunnan	179
6.3.3.1	Oppivelvollisuuden toteuttaminen rauhan vuosi- kymmenillä ennen talvisotaa	179
6.3.3.2	Kansakoululaitos sodan pyörteissä vuosina 1939—1945	188
6.3.3.3	Jälleenrakentaminen ja koulutuksen kehitysvaiheet vuoteen 1958	190
6.3.4	Rovaniemen kaupunki ympäristöineen saa uusia suuria kouluja samaan aikaan, kun yli 30 syrjäkylää menettää koulunsa	192
6.3.4.1	Jatko-opetus ja kansalaiskoulut	192
6.3.4.2	Muuttoliikkeen vaikutukset alkavat näkyä	194
6.3.4.3	Peruskoulu aloitetaan	195
6.3.4.4	Kansa- ja peruskoulun erityisopetus Rovaniemen seudulla	197
6.3.4.5	Yksityiset peruskoulut: Rovaniemen Rudolf Steiner -koulu	198
6.3.4.6	Lapin yliopiston harjoituskoulu	200
6.4	Lapin pääkaupunkialueen oppikoulut	201
6.4.1	Rovaniemen kaupunki	201
6.4.2	Rovaniemen maalaiskunta	207
6.5	Menneen tarkastelua	210
6.5.1	Koulutus Rovaniemen seudulla, jossa asui vuonna 2000 yli 25 prosenttia Lapin asukkaista	210
6.5.2	Taistelu peruskoulun työpäivien määrästä	212
6.6	Yhteenvedo: Rovaseudun koulut	214
7	Kittilän koululaitos	219
7.1	Kittilä – Ounasjoen maa	219
7.2	Katekeetat Kittilässä	220
7.3	Kansa- ja peruskoulut	223
7.3.1	Kittilä saa ensimmäisen kansakoulun	223
7.3.2	Ounasjokivarteen syntyy lisää kouluja	225
7.3.3	Elämä sykkii voimakkaasti Kittilän kylissä ja kouluverkko rakentuu	225
7.3.4	Oppivelvollisuuskoulun suuret muutokset	230
7.4	Kittilän oppikoulujen vaiheet	231
7.4.1	Lapin varsinaisen maaseudun ensimmäinen oppikoulu aloittaa Kittilässä	231
7.4.2	Kunnallinen keskikoulu avaa sivukyliä lapsille oppikoulutien	233
7.4.2.1	Kouluhanke käynnistyy vuonna 1963	233
7.4.2.2	Miten perustaminen etenee vuonna 1964?	236
7.4.2.3	Kunnallinen keskikoulu avataan syksyllä 1965	239
7.4.2.4	Koulu toimii seitsemän vuotta 1965—72	244

7.4.2.5	Pari loppunäytöstä 1965 ja 1972	245
7.5	Menneen tarkastelua	246
7.6	Yhteenveto: Kittilän koulut	247
8	Sallan koululaitos	249
8.1	Salla (Kuolajärvi) – Suomen ja Venäjän pohjoinen rajamaa	249
8.2	Kirkon järjestämä koulutus	250
8.3	Oppivelvollisuuskoulun kehitysvaiheet runsaan sadan vuoden ajalta	254
8.3.1	Kuolajärvi saa ensimmäisen kansakoulunsa	254
8.3.2	Piirijakoasetus tuo Kuolajärven kuntaan toisen kansakoulun	255
8.3.3	Kuolajärven (Sallan) historian vaiherikkain aika	256
8.3.3.1	Nopean kehityksen vuosikymmenet ennen talvisotaa	256
8.3.3.2	Salla ja Sallan koululaitos sodan kourissa	261
8.3.3.3	Jälleenrakennuskausi ja Sallan nousu vuosina 1945—1958	263
8.3.4	Kansakoululain voimaantulosta eteenpäin	267
8.4	Salla saa kunnallisen keskikoulun ja lukion	270
8.5	Katsaus Sallan vaiheisiin	271
8.6	Yhteenveto: Sallan koulut	272
9	Tervolan koululaitos	275
9.1	Tervola – virkeä pitäjä Kemijoen alajuoksulla	275
9.2	Kiertokoulu alkuopetuksen antajana ja kansakoulun pohjakouluna	276
9.3	Kansa- ja peruskoulun vaiheet Tervolassa	280
9.3.1	Lapinniemen kansakoulu syntyy ainutlaatuisella tavalla	280
9.3.2	Piirijakoasetuksen vaikutukset Tervolassa	282
9.3.3	Oppivelvollisuuslain täyttäminen tuo Tervolaan 18 uutta koulua	284
9.3.3.1	Kemijokivarren koulut perustetaan jo ennen talvisotaa	284
9.3.3.2	Uudet asutusalueet tarvitsevat uusia kouluja	288
9.3.4	Koulujen tarve pienenee sitä mukaa, kun väki vähenee	289
9.4	Oppikoulut	292
9.5	Katse taaksepäin	292
9.6	Yhteenveto: Tervolan koulut	293
10	Simon koululaitoksen vaiheet	295
10.1	Simo – merenrantojen, aapasoiden ja jokivarsien pitäjä	295
10.2	Kiertokoulujen vaikea taival Simossa	298
10.3	Kansa- ja peruskoulut	303
10.3.1	Simolaiset kunnostautuvat kansakoulujen perustajina	303
10.3.2	Pitkä Simojokivarsi saa ensimmäisen koulunsa	311
10.3.3	Jokivarsiin perustetaan yhdeksän uutta koulua ja Kallion saarelle yksi	313
10.3.4	Simon kouluverkko supistuu 1900-luvun alkuvuosien tasolle	320
10.4	Simo saa oman oppikoulun	323
10.5	Silminnäkijän arviointia simolaisesta koulutuksesta	324
10.6	Yhteenveto: Simon koulut	327
11	Kemin koululaitos	328
11.1	Kemi – meren ja tehtaitten kaupunki	328

11.2	Kiertokoulua tarvitaan myös Kemin kaupungissa	329
11.3	Kansakoulu ja peruskoulu	330
11.3.1	Kemin kaupunki saa ensimmäisen kansakoulunsa ja Lappi toisen kokovuotisen alakansakoulun	330
11.3.2	Kemin toinen kansakoulu perustetaan	330
11.3.3	Alueliitos tekee Kemistä Lapin suurimman koulukaupungin	331
11.3.4	Oppivelvollisuuskoulun suurten muutosten aika	335
11.3.4.1	Kansakoulua kehitetään vuosina 1958—1972	335
11.3.4.2	Vaikeaa on peruskoulun liikkeellelähtö Kemissä	337
11.3.4.3	Myrskyn ja sateen jälkeen tulee pouta	342
11.4	Kemi oppikoulukaupunkina	345
11.4.1	Kemin ensimmäisen oppikoulun vaiheet	345
11.4.2	Kemin tyttölyseo	348
11.4.3	Kemin yhteiskoulu	350
11.4.4	Kemi iltaopetuksen kehittäjänä	351
11.5	Katselua taaksepäin	353
11.6	Yhteenveto: Kemin koulut	355
12	Inarin koululaitos	357
12.1	Inari – ainoa Suomen kunta, jossa puhutaan neljää kotimaista kieltä	357
12.2	Katekeettaopetuksen vaiheet Inarissa	358
12.3	Oppivelvollisuuskoulun synty ja kehitysvaiheet Suomen suurimmassa kunnassa	363
12.3.1	Kansakouluhankkeita	363
12.3.2	Kansakoulut aloittavat työnsä	364
12.3.3	Kouluverkko rakentuu Inariin	368
12.3.4	Suurten muutosten vuosikymmenet	371
12.4	Kaukaa oli inarilaisten haettava oppikoulusivistys	375
12.5	Menneen arviointia	377
12.6	Yhteenveto: Inarin koulut	379
13	Ranuan koululaitos	381
13.1	Ranua – Pudasjärven, Rovaniemen ja Simon erämaista muodostettu kunta	381
13.2	Kiertokoulujen toiminta Ranuan alueella	383
13.2.1	Ranuan nuoriso emäseurakuntien huolenpidon kohteena	383
13.2.2	Ranuan seurakunnan kiertokoulut vastaavat melkein yksin koko nuoren kunnan lastenkoulutuksesta lähes 30 vuotta	385
13.3	Ranuan kattava kouluverkko on pitkän tien päässä	387
13.3.1	Ranuan kunta saa ensimmäiset kansakoulunsa ja piiri- jaon	387
13.3.1.1	Ylisimon ja Ranuan koulujen ensivaiheet	387
13.3.1.2	Kansakouluntarkastajat koulutoimen kehittäjinä Ranualla ja koko Pohjois-Suomessa	391
13.3.2	Oppivelvollisuus toteutuu hitaasti Ranuan kunnassa	402
13.3.2.1	Vuosina 1921—1939 avataan Ranuan kunnassa yksi uusi kansakoulu ja sotavuosina kaksi	402
13.3.2.2	Ranuan ihme: kunta avaa 14 uutta kyläkoulua 1945—1947 ja 1950—1958 vielä viisi lisää	411

13.3.3	Kun peruskouluun Lapissa siirrytään, viimeisestä tulee ensimmäinen	419
13.4	Oppikoulut Ranualla	424
13.4.1	Ranuan Saunakoulu	424
13.4.2	Kunnallinen keskikoulu antaa oppikoulusivistystä 17 vuotta	425
13.4.3	Omassa kunnassa ylioppilaaksi	426
13.5	Ranualla harjoitetun koulutuspolitiikan tarkastelua	428
13.6	Yhteenveto: Ranuan koulut	431
14	Pelkosenniemen kunnan koululaitos	433
14.1	Pelkosenniemi – Pyhätunturin ja Vuotoksen kunta	433
14.2	Katekeettaopetus	433
14.3	Kansa- ja peruskoulut	434
14.3.1	Alaperän ensimmäisen koulun kaappaus	434
14.3.2	Oppivelvollisuus toteutetaan ennätysajassa	435
14.3.3	Ajan aallot ankarasti käyvät	440
14.4	Tasa-arvoon pyrkivä koulutuspolitiikka tuo oppikoulut myös Pelkosenniemelle	446
14.5	Katselua menneeseen ja vähän tulevaisuuteenkin	448
14.6	Yhteenveto: Pelkosenniemen koulut	449
15	Savukosken koululaitos	450
15.1	Savukoski – harvaan asuttu erämaakunta ja Joulupukin kotipitäjä	450
15.2	Katekeettaopetusta Savukoskella noin sata vuotta	451
15.3	Oppivelvollisuuskoulu ei vierasta syrjäseutujakaan	453
15.3.1	Ensimmäisen kansakoulun vaikea alkutaival	453
15.3.2	Kolme kylää saa koulun 1920-luvulla ja sodan jälkeen perustetaan vielä neljä kansakoulua	454
15.3.3	Kansalaiskoulun ja keskikoulun kautta peruskouluun	456
15.4	Savukoski saa sekä keskikoulun että lukion	459
15.5	Savukosken koulutoimen tarkastelua	460
15.6	Yhteenveto: Savukosken koulut	461

1 Johdanto: LAPIN KOULUTUSHISTORIA

– Kirkollinen alkuopetus, kansa-, perus- ja oppikoulut

1.1 Tutkimuskohteen valinta

Kesäkuussa 1954 oli kansakouluntarkastaja määrännyt minut suostumukseni mukaisesti Simon kunnan Matalan kansakoulun opettajaksi. Miesylioppilaat saivat siihen aikaan vielä opettajanviran haltuunsa toistaiseksi, kun sitoutuivat opettajien poikkeusvalmistukseen. Kun pätevyys oli hankittu, viran vakinaistamisen merkiksi annettiin opettajalle valtakirja. Halusin käydä katsomassa työpaikkaani ennen ensimmäisen työkauden alkua. Eräänä kauniina heinäkuun sunnuntaiamuna laskeuduin junasta polkupyörineni Simon asemalle. Tarkastajalta olin saanut koulun osoitteen, jonka mukaan koulu sijaitsi Jokikylässä. Kysyin asemamieheltä, kuinka pitkä matka oli Jokikylään ja mistä tie sinne lähtisi. Hän esitti vastakysymyksen ja tiedusteli, mihin minä olin Jokikylässä menossa. Kun en heti vastannut, asemamies totesi, että Jokikylä alkaa tästä asemalta ja on 100 kilometriä pitkä. Matalan kansakoulu oli onneksi Alajokikylässä, ja sinne oli matkaa vain 17 kilometriä.

Näin minulle selvisi, että Lappi on iso maa. Jo Oulun seudulla asuneelle oli käsittämättömyyttä, että jossakin pitäjässä saattoi yksi kylä olla näin mahdollittoman suuri. Olinhan kasvanut Kempeleessä, jonka keskipisteestä neljän naapurikunnan rajoille ei ollut kuin kuusi tai korkeintaan seitsemän kilometriä. Kempeleen kirkolta ei Oulun kaupungin keskustaan ollut kuin vähän yli kymmenen kilometriä, mutta välille mahtui kaistale silloista Oulujoen kuntaa. Tosin asemamies ei kertonut, että Jokikylästä kuului siihen aikaan vain puolet Simoon ja toinen puoli Ranuan kuntaan. Vielä 1900-luvun alussa ennen Ranuan perustamista Jokikylä kokonaisuudessaan oli osa Simon pitäjää.

Seitsemän vuoden aikana tutustuin perinpohjaisesti Simoon, jonka kaikissa kylissä siihen aikaan elämä sykki väkevästi, koska työtä oli runsaasti ja sen mukana myös toimeentuloa. Olin opettajana Simojokivarressa kaksiopeettajaisessa Matalan koulussa viisi vuotta ja Viantiejoella yksiopeettajaisessa Ylipään koulussa kaksi vuotta. Opin tuntemaan myös Simon merenrantakylät hyvin, koska perheen perustamisen jälkeen asuimme lähes kolme vuotta Simoniemessä eli Simon kirkonkylässä. Kesät pelasimme simolaisissa pesäpallojouk-

kueissa ja yhtenä kesänä olin kunnan palkkaamana urheiluohjaajana, jonka työalueena oli koko kunta.

Seuraavat yhdeksän vuotta olin opettajana Kuivaniemessä, jossa olin kansalaiskoulun johtajana ja kunnallisen keskikoulun tuntiopettajana. Kun Simon kunta on Perämeren rannikolla Lapin läänin eteläisin kunta, niin Kuivaniemi on puolestaan Oulun läänin pohjoisin kunta, joka kuuluu Kemin talousalueeseen. Tästä syystä Kuivaniemen kunta on monissa toiminnoissa hakenut yhteistyökumppaninsa Lapin läänin puolelta. Esimerkiksi pitäjän urheiluseura Kuivaniemen Yritys kuuluu aluejaossa Länsi-Pohjan piiriin, jonka alue pohjoisessa loppuu vasta Kilpisjärvellä, ja paikkakunnan luetuin sanomalehti ilmestyy Kemissä. Kuivaniemeltä pystyin työn ohessa jatkamaan opiskelua Oulun yliopistossa.

Jo Kuivaniemen vuosinani sain hoitaa kansakouluntarkastajien sijaisuuksia Oulun läänissä. Keväällä 1970 pääsin koulutoimentarkastajaksi Lapin lääninhallitukseen. Ehdin olla ennen keväällä 1996 tapahtunutta eläkkeelle siirtymistäni mukana Lapin läänin koulutuksen kehittämistyössä 26 vuotta, josta ajasta neljä vuotta koulutoimentarkastajana ja 22 vuotta kouluosaston osastopäällikkönä.

Kun olen ollut 56 vuotta täysipäiväisesti mukana koulutyössä oppilaana, opettajana ja hallinnossa Pohjois-Suomessa ja tästä ajasta suurimman osan Lapin läänissä, ei tutkimuskohteen etsimisessä ollut juuri valinnan varaa. Haluan tutkia Lapin läänissä tapahtuneen koulutuksen puutteet ja vaiheet katekeetta- ja kiertokouluista yliopistoon saakka osana koko Suomen koulutusjärjestelmää.

1.2 Lapin historiaa

1.2.1 Lapin (läänin) rajojen muotoutuminen

Jo noin tuhat vuotta sitten oli vakinaista suomalaista asutusta Pohjanlahden perukassa sekä Tornion- ja Kemijoen alajuoksuilla. Nämä asukkaat olivat “etupäässä hämäläistä alkuperää olevia Peräpohjan pyyntitalonpoikia, jotka harjoittivat myös saamelaisten verotusta”. Myös norjalaiset kävivät verottamassa saamelaisia ja kiistelivät verotusoikeuksista suomalaisten kanssa. Historian kirjoissa mainitut kveenit eli kainulaiset olivat juuri niitä suomalaisia, jotka asuivat Perämeren pohjukassa. Alueen vanha suomalainen nimitys onkin ollut Kainuu. Muu osa nykyistä Lapin läänistä oli tietysti saamelaisten asuttamaa. Suomalaisten asuinseutuja Jouko Vahtola nimittää Peräpohjaksi tai myös Pohjanperäksi. Toisen vuosituhannen alkaessa nykyisin neljään valtakuntaan kuuluva Pohjoiskalotti oli saamelaisten asuttamaa ja tätä aluetta eivät silloin valtakuntien rajat rikkoneet. Suomessakin tiedetään vielä 1500-luvulla asuneen saamelaisia ainakin Pohjois-Savossa ja -Karjalassa.¹

Kun ensimmäisen kristillisen vuosituhannen lopussa Lapin verotuksesta ja kaupasta kilpailivat länsisuomalaislähtöiset kainulaiset ja norjalaiset, niin viimeistään toisen vuosituhannen alussa mukaan tulivat myös karjalaiset. Heidän harjoittamansa lapinverotus oli 1200-luvulla jo vanhaa ja vakiintunutta. Karjalainen asutus levisi Kemijokilaaksoon, ja tämä jokivarsi sekä Pohjanranta siitä etelään olivat vankasti karjalaisten hallinnassa aina-

1. Aikio 1985, 41—50; Vahtola 1985a, 222; Vahtola 1985b, 332.

kin jo 1200-luvun lopussa.² Venäläiset kronikat kertoivat vielä 1496 retkestä Kainuun kymmenelle virralle eli Kymmenen virran maahan. Kun kymmenen suurinta lohijokea lasketaan Kemijoesta etelään, ollaan Vetelinjoella, mikä lienee ollut kristillisen Suomen pohjoisraja ensimmäisen ristiretken jälkeen.³ Nykyisellä Kainuun maakunnalla ei ole mitään tekemistä edellä mainitun Kainuun kanssa. Nimikaimoja ovat.

Kun laajaa Lappia eli Saamenmaata, jossa ei ollut sovittuja etupiirirajoja, verotettiin kolmelta taholta, seurasi siitä tietysti ristiriitoja. Mukaan tulivat myös valtiot. Norjalaiset edustivat Norjan ja vuodesta 1380 lähtien Tanskan kuningasta, ja karjalaisten taustavoimaksi tulivat venäläiset ja Novgorod ja myöhemmin 1400-luvun lopulla Moskova. Ruotsin kruunu vahvisti tai myönsi ilmeisesti jo 1200-luvun lopulla Peräpohjan kainulaisille näiden vanhat lapinkäyntioikeudet. Heistä tuli etuoikeuden myötä birkarleja eli pirkkalaisia. Näin Ruotsi sai jalansijaa pohjoisessa ja kainulaiset sekä tukea että suojelusta karjalais-novgorodilaista voimaa vastaan. Pohjoisessa Jäämeren rannalla Norjan ja Novgorodin tavoitteet törmäsivät yhteen 1200-luvulla. Ensimmäinen näiden valtioiden välinen rauhansopimus tehtiin 1251 ja seuraava 1326. Näillä sopimuksilla Norja ja Novgorod ottivat Jäämeren rantojen merilappalaiset yhteisverotukseen, missä Ruotsi ei ollut osallisena. Kun Ruotsin ja Novgorodin välisessä vuonna 1323 solmitussa Pähkinänsaaren rauhansopimuksessa rajalinja kulki Laatokalta Pyhäjokilinjaa⁴ noudattaen Pohjanlahteen, oli Novgorod saanut sekä pohjoisessa että etelässä Lappiin pihtiotteen. Kun toista Perämereltä lähtevää rajalinjaa ei määritelty rauhansopimuksessa, käytännössä sellaiseksi vakiintui Kemijoki. Rauhansopimus jätti myös määrittelemättä etupiirirajat Lapissa Ruotsin ja Novgorodin välillä. Tästä seurasi vuosisatoja kestänyt kamppailu alueiden herruudesta.⁵

Pähkinänsaaren rauhan jälkeen ruotsalaiset eivät tunnustaneet Novgorodin isännyyttä Pohjanrannalla, vaan ryhtyivät toimenpiteisiin tämän vallan murtamiseksi. Kirkkoja ja seurakuntia ruvettiin perustamaan Perämeren rannoille. Tornion, Kemin ja Salon seurakunnat syntyivät pian rauhanteon jälkeen, ja Iin kappeliseurakunta perustettiin keskelle Novgorodin omistamaa Pohjanrantaa noin 1370 ja liitettiin Turun hiippakuntaan. Asutusta ruvettiin myös voimaperäisesti levittämään uusille alueille. Vuonna 1328 birkarleille taattiin heidän entiset oikeutensa lappalaisiin nähden. Tässä asiakirjassa mainittiin ensimmäisen kerran birkarlit eli suomennettuna pirkkalaiset, mutta ei minään uutena asiana, vaan tietyt oikeudet jo aikaisemmin saamelaisiin saaneena ryhmänä. Epäilemättä nämä oikeudet tarkoittivat verotus- ja kauppaoikeuksia. Vahtolan mukaan pirkkalaisia ei saa sekoittaa Pirkkalan pitäjään, kuten on joskus aikaisemmin tehty. Kun karjalaiset ja venäläiset yrittivät puolustaa rauhansopimuksessa saamiaan alueita, käytiin ratkaisutaistelu 1370-luvulla Oulujokilinjalla. Se päättyi Novgorodin tappioon. Olot vakiintuivat 1300-luvun lopulla niin, että pirkkalaisten, karjalaisten ja norjalaisten verotusalueet pysyivät ennallaan 1500-luvulle saakka. Pirkkalaiset olivat kuitenkin saaneet Kalmarin unionin

2. Vahtola 1985b, 331—335.

3. Luukko 1954, 73—74.

4. Luukko 1954, 75—79. Luukon käsityksen mukaan karjalaisraja siirtyi vuoden 1270 tienoilla Pyhäjoen pohjoispuolelle Pattijoelle, mikä sovittiin rajaksi myös Pähkinänsaaren rauhanteossa. Tämän jälkeen venäläiset nimittivät aluetta Seitsemän kymen Karjalaksi (Korela Semidesjatskaja); Julku 1987, 41—43. Kyösti Julkun mukaan Heikki Kirkisellä, Kustaa Vilkunalla ja hänellä itsellään on toinen käsitys kuin Armas Luukolla edellä mainitun venäjänkielisen sanan merkityksestä, vaikka heidänkin tulkintansa ovat keskenään ristiriitaisia.

5. Aikio 1985, 67; Vahtola 1985b, 336—337.

suojissa ruotsalaisten tuella 1400-luvulla vakiinnutetuksi verotuksensa myös Jäämeren rannikon merilappalaisiin. Maallista hallintoa varten syntyivät 1400-luvulla Kemin ja Tornion hallintopitäjät.⁶

Saamelaisten asuinalue oli Norjan, Ruotsin ja Novgorodin tekemien sopimuksien mukaan jo 1300-luvun alkupuolella kokonaisuudessaan piirretty. Kirkollinen valta kulki usein maallisen vallan edellä, ja perustetut seurakunnat yhdistettiin etelästä johdettujen hiippakuntien alaisuuteen. Pohjois-Norjaan rakennettiin ensimmäinen kirkko Lofoteille jo noin 1100 ja Tromssan kirkko noin 1250. Vuonna 1307 valmistui kirkko Vuoreijaan, johon myös Norjan isännöyttä suojaamaan rakennettiin linna. Venäläisten valtaa turvaava luostarilaitos levisi 400 vuoden aikana Laatokalta Jäämerelle, sillä Valamon luostari perustettiin noin 1100 ja Petsamon luostari noin 1500.⁷

Kirkko näytteli erittäin tärkeää osaa myös Pohjanperän eli Perämeren rannikkoseutujen liittymisessä Ruotsin yhteyteen. Upsalan piispan toimesta kirkollinen valta eteni Pohjanlahden länsirannikkoa pitkin ja Turun piispa huolehti itärannikosta. Noin vuoden 1200 tienoilla oli seurakunnat perustettu ja kirkot pystytetty jo Merenkurkun molemmin puolin. Tällöin perustettu Pietarsaaren seurakunta oli pitkään Rooman kirkon pohjoisin etuvartija Suomessa. Kuten aikaisemmin on kerrottu, 1300-luvulla Pohjanlahden pohjoisrannoille perustettiin useita seurakuntia. Kun hiippakuntien valtapyyteet Pohjolan suurjokien lohi-verotuksesta törmäsivät yhteen, sopivat hiippakuntien piispat 1300-luvun puolivälissä, että Tornion seurakunta kuului Upsalan hiippakuntaan ja Kemin seurakunta Turun hiippakuntaan rajan kulkiessa Kaakamojoen⁸ ja Kemijoen välissä olevaa pientä Rajajokea pitkin.⁹ Tällä sopimuksella oli pitkäaikaiset seuraukset, sillä Tornio lapinmaaineen kuului Upsalan hiippakuntaan ja vuodesta 1647 Pohjois-Ruotsiin perustettuun Härnosandin hiippakuntaan aina Haminan rauhaan 1809 saakka ja Kemi lapinmaaineen Turun hiippakuntaan. Tornion ja Kemin emäseurakunnista sekä lapinmaista oli tietysti jo 1800-luvulle tultaessa muodostettu useita itsenäisiä seurakuntia ja niihin kuuluvia kappeleita, kuten myöhemmin kerrotaan, mutta hiippakuntaraja periytyi 1300-luvulta.

Käsite lapinmaa on esiintynyt ensimmäisen kerran 1340 kuningas Maunu Eerikinpojan kirjeessä, jossa luvattiin verovapaus lapinmaahan asumaan asettuville uudisasukkaille. Kustaa Vaasan hallituskaudelle 1500-luvulla lapinmaasta puhuttiin asiakirjoissa yhtenä kokonaisuutena, seuraavassa vaiheessa on puhuttu Tornion ja Kemin lappalaisista ja 1500-luvun puolivälissä vakiintuivat käsitteet Tornion lapinmaa ja Kemin lapinmaa eli Tornion ja Kemin Lapit. Kustaa Vaasa otti pirkkalaisilta pois lapinmaiden verotusoikeuden, ja veronkannon suorittajiksi määrättiin sekä Tornion että Kemin Lappiin oma lapinvoutinsa.¹⁰

Uuden ajan alkaessa 1500-luvulla nykyisen Lapin (läänin) paikkakunnat olivat jo hyvin pitkälle hahmottuneet. Alueella oli kaksi suurpitäjää Tornio ja Kemi. Tornion pitäjä ulottui molemmin puolin Tornion- ja Muonionjokea pohjoisessa Sonkamuotkaan saakka, joka on nykyisten Enontekiön ja Muonien kuntien rajan tienoilla Kätkäsuvannon kylän pohjoispuolella. Tämän Tornion pitäjän ja lapinmaan rajan vahvisti Juhana III 1584.

6. Vahtola 1985b, 335—340; Vahtola 1991b, 218—224; Luukko 1954, 81—83.

7. Aikio 1985, 55—57.

8. Kalle Grönholmin haastattelu 6.4.1998. Alatorniolaiset sanovat Kaakamo eikä Kaakama.

9. Aikio 1985, 57; Vahtola 1985b, 337—339.

10. Vahtola 1985b, 340—341.

Kemin pitäjä ulottui Kemijärvelle saakka, jonka takaa alkoi lapinmaa. Lapinmaiden rajat selvinnevät parhaiten, kun luettelen silloiset lapinkylät ja ne nykyiset kunnat, joiden alueilla nämä kylät sijaitsivat. Kemin Lappiin kuuluivat Maanselän (Kuusamo), Kitkan (Posio), Kuolajärven (Salla), Keminkylän (Savukoski), Kittilän, Sodankylän, Sompion (Lokan tekojärvi lähiseutuineen Sodankylässä), Inarin ja Peltojärven (Enontekiö) lapinkylät. Pelkosenniemen alue kuului tietysti myös Kemin Lappiin. Nykyisen Suomen alueella sijaitsivat Tornion Lappiin kuuluneet Utsjoen, Tenon (Utsjoki), Rounalan (Enontekiö, Kilpisjärven seutu) ja Suonttavaaran (eteläinen Enontekiö) lapinkylät. Vuodesta 1640 Peltojärven kylä luettiin Tornion Lappiin, koska kylän luontaiset yhteydet toimivat länteen päin. Eri tutkijat kirjoittavat lapinkylien nimet eri tavalla. Esimerkiksi Samuli Aikio puhuu Kemikylän, Sombion, Peldojärven ja Suondavaaran lapinkylistä.¹¹ On luonnollista, että rajattomassa Pohjolassa Tenon ja Utsjoen lapinkylät ulottuivat myös nykyisen Norjan puolelle ja Rounala sekä Suonttavaara nykyisen Ruotsin alueelle. Rounalan vanhan kirkon paikalle pystytetty muistomerkki sijaitsee Ruotsin puolella, jonne Saarikoskelta johtaa viitoitettu polku. Saarikoski sijaitsee noin 20 kilometriä Kilpisjärveltä etelään. Olen retkeillyt Rounalan entisen kirkon maisemissa vuosien mittaan lukuisia kertoja.

Nykyisen Lapin läänin alueella sijainneissa lapinkylissä ei 1500-luvulla ollut kovin paljon asukkaita. Olihan vielä 1600-luvun lopussa Suomen Lapissa asukkaita vain noin 1 700, kun kuusamolaisia ei lasketa mukaan, vaikka saamelaisten lisäksi alueella asui jo suomalaisia uudisasukkaita, joiden muuttaminen oli tullut luvalliseksi kuningas Kaarle XI:n 1673 antaman niin sanotun Lapin plakaatin perusteella.¹² Asukasmäärä oli samaa suuruusluokkaa vielä 1700-luvun puolivälissäkin. Harvaa oli asutus vielä silloin Simossa ja Kemijokivarren seurakunnissakin, sillä Kemijärven, Rovaniemen, Tervolan ja Kemin, johon Simo kuului, yhteinen asukasmäärä vuonna 1750 oli vain noin 3 500.¹³ Lapinmaista 1700-luvun lopussa kuvauksiaan kirjoittaneen Abram Abrahamsson Hülphersin mukaan vuonna 1782 oli Enontekiön nykyisen Ruotsin puolellekin ulottuvassa seurakunnassa 733, vuonna 1784 Inarin ja Utsjoen muodostamassa seurakunnassa 634 ja vuoden 1780 tilaston mukaan Suur-Sodankylän muun muassa Kittilänkin sisältävässä seurakunnassa 1 114 asukasta.¹⁴

Kun venäläiset eivät halunneet luopua Pohjanrannasta, jonka he Pähkinäsaaren rauhansopimuksen mukaisesti katsoivat kuuluvan itselleen, kamppailtiin alueen herruudesta lähes 300 vuotta. Pohjanlahden rannikkoseudut joutuivat usein karjalaisten ja venäläisten tekemien hävitys- ja valtausretkien kohteeksi. Vastaavasti Ruotsin hallintovaltaa edustavat suomalaiset suorittivat hävitysretkiä vihollisen alueille. Värikkäästi näitä aikoja on kuvannut Santeri Ivalo 1894 julkaistussa romaanissaan Juho Vesainen, jota pojat ainakin 50 vuotta sitten lukivat innokkaasti. Venäjä, jonka hallintoa 1400-luvun lopulta lähtien Novgorodin sijasta johdettiin Moskovasta, tunnusti Ruotsin herruuden Pohjanlahden rannoilla vasta Täyssinän rauhassa 1595. Rajan piti kulkea pohjoisessa rauhansopimuksen mukaan Kuusamon Iivaarasta Inarin järveen ja siitä edelleen Varangin vuonoon. Tämä itärajan osuus jäi kuitenkin merkittömättä, koska itäisien lapinkylien omistuksesta tuli eri-

11. Vahtola 1985b, 341—343; Aikio 1985, 72; Virrankoski 1973, 558.

12. Virrankoski 1973, 106—107.

13. Aikio 1985, 89; Onnela 1985a, 248.

14. Hülphers 1922, 165, 197 ja 202.

mielisyyksiä. Raja käytiin vasta autonomian aikana 1830-luvulla. Tämän ristiriidan seurauksena seitsemän itäisintä Kemin Lappiin kuuluvaa lapinkylää joutuivat pitkään maksamaan veroa sekä Ruotsille että Venäjälle ja inarilaiset vielä Tanskallekin, johon Norja kuului, vaikka kylät hallinnollisesti ja kirkollisesti kuuluivat Ruotsiin.¹⁵

Jos Ruotsi oli pystynyt Täyssinän rauhassa siirtämään Venäjän kanssa yhteistä rajalinjaa huomattavasti itään päin, pohjoisessa Tanskan kruunun ja sen alaisina olevien norjalaisten kova vastarinta sai aikaan sen, että Knäredin rauhassa 1613 Ruotsi joutui luopumaan Jäämeren rantoja asuttavien saamelaisten verotuksesta. Ruijan sisämaassa jäi tarkka rajanveto käymättä, ja sielläkin lapinkylät maksoivat veroa sekä Ruotsille että Tanskalle. Suomen ja Norjan pohjoisrajasta päätettiin vasta Strömstadin rauhansopimuksessa 1751, jossa Ruotsi joutui luopumaan haaveilemastaan valtamerisatamasta Jäämerellä ja luovuttamaan vielä Koutokeinon ja Kaarasjoen laajat tunturialueet Norjalle aina Tenojokeen saakka. Samoihin aikoihin Utsjoen alue muodostettiin omaksi Turun hiippakuntaan kuuluvaksi seurakunnaksi, kun emäseurakunta Koutokeino jäi Norjan puolelle.¹⁶

Nykyisen Lapin läänin länsiraja, joka halkaisi suomalaisen maakunnan ja Tornionlaakson seurakunnat, syntyi 1809 Haminan rauhassa. Samalla nykyisen läänin koko alue tuli Oulun läänin osaksi, sillä pääsääntöisestihän siihen saakka Tornion emäpitäjän alue sekä Tornion ja Kemin Lappi olivat kuuluneet Västerbottenin eli Länsipohjan lääniin ja Kemi-jokivarsi aina Kemijärveä myöten Pohjanmaan lääniin ja 1775 perustettuun Oulun lääniin. Oulun lääniin oli 1775 erotettu Kemin Lapista Kuusamon pitäjä, johon siihen aikaan kuuluivat myös nykyiset Posion ja Sallan (Kuolajärvi) kunnat.¹⁷ Vuonna 1776 Kuolajärvi liitettiin 1775 itsenäistyneeseen Kemijärven seurakuntaan.

Jos Lapin läänin itä- ja pohjoisrajat olivat vaatineet paljon aikaa, ennen kuin löysivät lopullisen muotonsa, ei eteläinen raja muuta Suomea vastaan ollut sekään itsestäänselvyys. Ainakin parikymmentä vuotta 1900-luvun alkupuolella asiasta keskusteltiin. Perustellusti esitettiin useita vaihtoehtoja etelärajaksi, ja niiden mukaisesti ehdotukset tulevan läänin pääkaupungista myös vaihtelivat. Alusta alkaen oli Rovaniemi vahva ehdokas, mutta myös Kemijärvi, Sodankylä ja jopa Inarin kunnan Kyrön kylä eli nykyinen Ivalo olivat keskusteluissa esillä. Perämeren pohjukassa sijaitsevat kunnat ja kaupungit eivät olleet missään vaiheessa kovin innostuneita uuden läänin perustamisesta, ja ainakaan ne eivät halunneet tulla siihen liitetyksi, jos hanke toteutuisi. Oulun läänin maaherrat puolsivat voimakkaasti lääninsä jakamista, koska he varmasti kokemuksensa perustella tiesivät sen laajuuden aiheuttamat vaikeudet. Maaherra Eero Yrjö Pehkonen esitti esimerkiksi 1929 kantanaan, että uusi lääni muodostettaisiin Kemin, Lapin ja Petsamon kihlakunnista. Hallitus sai oman esityksensä valmiiksi joulukuussa 1935 ja esitti eduskunnalle Oulun läänin jakamista 1.1.1938 alkaen. Esitys oli maaherra Pehkosen kannan mukainen sillä lisäyksellä, että uuteen Lapin lääniin olisi vielä liitettävä Kuusamo.¹⁸

Eduskunnalla oli vaikea asia päätettävänä. Kuusamossa pidettiin väkevä kansalaiskokous, joka julisti, ettei Kuusamolla ole ollut koskaan yhteyksiä uuteen lääniin eikä varsinkaan sen pääkaupungiksi esitettyyn Rovaniemeen. Totta on, että jo 1614 Kitkan ja Maanselän lapinkyläen edustajat olivat saaneet kuninkaalta luvan viedä verovaransa Rovanie-

15. Vahtola 1985, 353—355; Luukko 1954, 779—786.

16. Onnela 1985b, 359—361 ja 371; Halila 1954, 406—412.

17. Onnela 1985b, 366—368; Lääninhallinto 350 vuotta. Länsförvaltningen 350 år, 134—137.

18. Onnela 1984, 220—221.

men sijasta Iin kirkolle¹⁹. Kun Kuusamo siirrettiin Västerbottenin läänistä 1775 uuteen vastaperustettuun Oulun lääniin, ei sekään varmasti tapahtunut vastoin kuusamolaisen tahtoa. Kuusamon koulutoimenjohtaja Lauri Muhonen sanoi joskus 1970-luvulla, että Kuusamo on aina halunnut pitää hyvät yhteydet merimaihin.

Eduskunnassa alatorniolaissyntyinen kansanedustaja Uno Hannula kertoi, että Kemini ja Tornion seudut eivät mielellään haluaisi tulla liitetyiksi Lappiin, joka on aina ollut näiden alueiden takamaata. Eduskunta kuunteli kuusamolaisia, mutta ei Hannulaa, joka jatkosodan jälkeen nimitettiin Lapin läänin maaherraksi. Uuteen lääniin, joka aloitti toimintansa vuoden alussa 1938, tulivat kuulumaan Kemini, Kittilän (ent. Lapin) ja Petsamon kihlakunnat sekä Kemini ja Tornion kaupungit. Samassa yhteydessä Posio liitettiin Kemini kihlakuntaan ja myös Lapin lääniin.²⁰

Lapin läänin ensimmäiseksi maaherraksi nimitettiin perustamishankkeen voimakas taustamies, silloinen Rovaniemen kauppalanjohtaja, varatuomari Kaarlo Hillilä.²¹ Ilman uhrauksia ei Hilliläkään maaherraksi päässyt. Lapin lääninhallituksessa sen perustamisesta asti aina vuoteen 1970 saakka monissa tehtävissä toiminut varatuomari Antti Hiltula, joka viimeiset kaksi työvuottaan hoiti maaherran virkaa Martti Mieltusen sijaisena, kertoi minulle 1980-luvulla, että presidentti Kyösti Kallio vaati Hillilältä raittiuslupauksen ennen nimittämistä. Hiltulan mukaan tämä lupaus kesti aina presidentti Kallion kuolemaan saakka eli kolme vuotta.²² Lapin lääninhallitusta ja voimakasta maaherraa tarvittiin sotavuosina 1940—1944, kun Lapissa oli saksalaisia sotilaita yli 200 000²³. Vaarana oli määräysvallan luisuminen suomalaisten käsistä. Siihen aikaan sanottiin, että Mussolini hallitsi Etelä-Eurooppaa, Hitler Keski-Eurooppaa ja Hillilä Pohjois-Eurooppaa. Ragnar Lassinantin mukaan ”Suomelle ja meille yleensä pohjoiskalotilla oli todellinen valon pilkku, että Kaarlo Hillilän mittainen mies hallitsi Pohjois-Eurooppaa”.²⁴ Maaherra Hillilä oli vain hallituskautensa jälkeenkin edellä mainittuja kollegoitaan paljon taitavampi, sillä kun nämä menettivät henkensä sodan loppuvaiheissa, maaherra Hillilä nimitettiin elokuussa 1944 Suomen valtioneuvostoon sisäministeriksi siihen hallitukseen, joka solmi välirauhan Neuvostoliiton kanssa. Edellisen hallituksen pääministerin professori Edwin Linkomiehen mukaan Hillilä ”osoittautui hyvin toimekkaaksi”, mutta ”käytti hiukan liikaa pullon antimia”.²⁵ Tuskin tässä mitään valtiosalaisuuksia paljastetaan, vaikka lahjakkaalla ja ansioituneella suomalaisella vaikuttajalla ja hallintomiehellä todetaan olleen inhimillisiä heikkouksiakin.

Lapin läänin rajat muuttuivat vielä vuonna 1944, kun rauhansopimuksen mukaisesti Petsamo ja noin puolet Sallan kunnasta jouduttiin luovuttamaan Neuvostoliitolle.

Nykyisen Lapin rajojen muodostuminen on ollut monivaiheinen ja pitkäaikainen prosessi, joka on kestänyt ainakin tuhat vuotta. Rikas ja värikäs on Lapin menneisyys. Alueen herruudesta ovat kamppailleet suomalaiset, norjalaiset, karjalaiset, venäläiset ja ruotsalaiset. Saamelaisten osana on ollut sopeutua elämään joka suunnalta heidän asuinsijoilleen tunkeutuvien naapurikansojen ja -heimojen puristuksessa. Monen valtion pääkaupun-

19. Virrankoski 1973, 559.

20. Onnela 1984, 221.

21. Sama.

22. Keskustelu Antti Hiltulan kanssa 1987.

23. Kaila 1950, 13.

24. Lassinanti 1979, 189.

25. Linkomies 1970, 378.

gissa valtaherrat ovat aikojen kuluessa laajan Lapin karttaa tutkineet, omia valloitus suunnitelmiaan laatineet ja kilpailijoiden toimenpiteitä pelänneet. Alueen kohtaloihin vaikuttavia päätöksiä on tehty ainakin Tukholmassa, Oslossa, Kööpenhaminassa, Novgorodissa, Moskovassa, Pietarissa, Helsingissä ja vielä ehkä Roomassa ja Konstantinopolissakin, sillä valtioiden lisäksi myös idän ja lännen kirkot kilpailivat Lapin asukkaiden sieluista. Toimeenpanovaltaa ovat edustaneet piispat ja luostarit kirkkokuntiansa edustajina sekä maalliselta puolelta isäntävaltioiden antamalla vaihtelevilla valtuuksilla toimineet ja joskus itsenäistäänkin valtaa käyttäneet suomalaiset, norjalaiset ja karjalaiset.

1.2.2 Lappi vai Peräpohjola?

Edellä on jo kerrottu nykyisen Suomen alueilla olleista Tornion ja Kemin lapinkylistä ja niiden sijainnista. Suomalaisten asuttamaa aluetta Perämeren rannoilla ja jokilaaksoissa toisen vuosituhannen alkupuoliskolla nimittävät tiedemiehet eri tavalla. Vahtola nimittää aluetta Peräpohjaksi, mutta puhuu myös Pohjanperästä ja Pohjanrannasta, joka sijaitsi Kemijokisuusta etelään päin.²⁶ Pentti Koivunen taas puhuu Peräpohjolasta tarkoittaessaan samoja seutuja.²⁷ Historioitsijat eivät käytä alueen suomalaisista kuitenkaan nimitystä peräpohjalaiset.

Kiinteä suomalaisasutus oli vuosisatojen kuluessa noussut Peräpohjan jokilaaksoja ylöspäin, niin että 1500-luvulle tultaessa Kemi- ja Tornionjokivarsilla vallitsi sangen vankka ja vakiintunut suomalainen talonpoikaiskulttuuri.²⁸ Suomalaispitäjien ja lapinmaiden välinen raja oli niin sanottu lapinraja. Kruunu huolehti saamelaisten perinnäisistä nautintaoikeuksista tämän rajan takana. Raja oli talonpoikaisen asutuksen noustessa jokivarsia ylöspäin sitä mukaa hiljalleen siirtynyt. Eräjärvien nautintaoikeuksista riideltiin ja käräjöitiin.²⁹ Lapinraja ei merkinnyt vain suomalaisten ja saamelaisten nautinta-alueiden rajausta, vaan sen takana Lapissa noudatettiin paikallishallinnossa, verotuksessa, oikeudenhoidossa, elinkeinopolitiikassa, kirkollis- ja myös koulutusasioissa omintakeisia alueen erityisolosuhteiden vaatimia säännöksiä ja periaatteita. Lapinraja menetti 1600-luvun lopulla merkitystään, kun suomalaisille uudisasukkaille annettiin oikeus muuttaa asumaan lapinmaihin. Osoituksena siitä, mitä suomalaisasutuksen syntyminen Kemin Lappiin merkitsi, oli Kemin Lapin etelärajan muutos 1700-luvun lopulla. Vielä 1600-luvulla ennen Kaarle XI:n 1673 antaman Kalmarin plakaatin säätämistä, joka oikeutti suomalaiset perustamaan uudistiloja lapinmaihin, riideltiin kyseisestä rajalinjasta pitkään ja hartaasti, koska kemiläisillä ja saamelaisilla oli eri käsitykset sen kulusta. Sadan vuoden kuluttua tilanne oli muuttunut niin perusteellisesti, että kun Kemin Lapin ja 1775 perustetun Oulun läänin rajaa käytiin, niin se voitiin vetää Kemijärveltä Sodankylän ja Kuolajärven väliin. Olivathan Maanselän, Kitkan ja Kuolajärven lapinkylät jo historiaa, sillä erityisesti Kemin Lapin eteläosat eli nykyisten Kuusamon, Posion ja Sallan kuntien alueet olivat suomalaistuneet nopeasti.³⁰

26. Vahtola 1985b, 335—337.

27. Koivunen 1985, 210—211.

28. Vahtola 1985a, 214.

29. Vahtola 1985b, 341.

30. Vahtola 1985b, 342—343.

Osoituksena siitä, että esimerkiksi 1700-luvulla Lapin kirkollisia asioita, joihin koulu-toimi oleellisena osana kuului, pyrittiin hoitamaan erityisen huolellisesti, on Lapin kirkollistoimen johtokunnan asettaminen 1739 säätyvaltiopäivien päätöksen mukaisesti. Arvovaltainen johtokunta sai kolehti- ja verovaroja käytettäväkseen ja valvoi sekä Härnösandin että Turun hiippakunnan toimia lapinmaissa.³¹

Kun Haminan rauha tehtiin 1809, Tukholmassa istuvan johtokunnan valtaoikeudet Ruotsin rajan taakse jääneisiin Kemin Lappiin ja osaan Tornion Lappia tietysti loppuivat. Näistä alueista haluttiin kuitenkin edelleen kantaa erityistä huolta, ja Turun tuomiokapituliin perustettiin sitä varten oma Lapin kirkollisrahasto, jonka ylimpänä valvojana oli Suomen senaatin kirkollisasiaintoimituskunta.³² Pohjoisimman Suomen kirkollishallintoa haluttiin autonomian aikana parantaa, sillä vuonna 1849 lohkaistiin suuresta Kemin rovastikunnasta Lapin rovastikunta ja vuodesta 1851 alkaen perustettiin uusi Kuopion hiippakunta. Lapin rovastikuntaan kuuluivat silloiset suuret Muonionniskan, Sodankylän ja Utsjoen seurakunnat, joista myöhemmin erotettiin Enontekiön, Inarin, Kittilän ja Pelkosenniemen seurakunnat.³³

Maallisen hallinnon puolella Ruotsin vallan aikana Tornion ja Kemin Lapit muodostivat yhdessä Västerbottenin eli Länsipohjan läänin pohjoisen voutikunnan. Nykyisen Suomen puolelta siihen olivat kuuluneet Utsjoen seurakunnan alue, johon myös Inari kuului, Suur-Sodankylä, johon silloin kuuluivat myös Kittilä, Pelkosenniemi ja Savukoski, sekä uuden rajan halkaiseman Enontekiön itäinen osa. Autonomian alkuaikoina katsottiin, että näitä pitäjiä, joissa asui sekä suomalaisia että saamelaisia, ei tarvinnut pitää erossa muusta alueesta, ja ne liitettiin Tornion kihlakuntaan. Käytännön kokemus ilmeisesti kuitenkin osoitti, että nämä Oulun läänin pohjoisimmat pitäjät olisi tarkoituksenmukaista pitää omana hallintoalueenaan. Vuonna 1838 nimittäin Tornion kihlakunta lakkautettiin ja perustettiin uusi Lapin kihlakunta, johon kuuluivat edellä mainitut alueet ja niiden lisäksi Muonionniska, nykyinen Muonio, joka muodosti Enontekiön kanssa yhteisen seurakunnan. Lapin kihlakunta oli tietävästi Haminan rauhan jälkeen Suomessa ensimmäinen hallinnollinen alue, joka nimettiin Lapiksi. Vuonna 1848 perustettiin tätä aluetta varten oma Lapinmaan tuomiokunta. Kihlakunnan ja tuomiokunnan johtavien virkamiesten eli kruununvoudin ja tuomarin asuinpaikaksi määrättiin Kittilä.³⁴ Kun 1775 perustetun Oulun läänin rajankäynnissä rikottiin vuosisatainen Kemin Lapin alue, niin entiseen Tornion Lapin alueeseen liitettiin 1812 siihen ennestään kuulumattomana Muonionniska.

Milloin sitten maakuntanimeä Peräpohjola ruvettiin käyttämään? Ilmeisesti ei ainkaan vielä 1860-luvun alussa. Oulun Wiikko-Sanomissa maaliskuussa 1861 nimittäin vielä kirjoitettiin, että Kemin ja Tornion ”maanmiehet” aikoivat perustaa ”Pohjalais maalaisten seuran”, jonka vaikutusalueeksi ajateltiin Oulun läänin pohjoisosaa ja jonka tarkoituksena olisi edistää alueen taloutta eli ennen kaikkea maanviljelystä ja karjanhoitoa. Seura perustettiin samana vuonna, ja sen nimeksi tuli Pohjois-Maalaisten Seuruus. Vuosikokouksiin kutsuttiin väkeä ympäri maakuntaa ”Kittilää ja Kemijärveä myöten”.³⁵ Kun sitten tämän seuran kuoltua perustettiin toimintaa jatkamaan uusi seura, jonka säännöt

31. Kähkönen 1982, 155.

32. Kähkönen 1982, 238.

33. Kähkönen 1982, 242–243, Liukkonen 1993, 21.

34. Onnela 1985b, 367–368; Niemelä 1989, 45.

35. Liakka 1935, 37–45.

hyväksyttiin senaatissa 1885 ja varsinainen perustava kokous pidettiin 1886, niin sen nimeksi tulikin jo Perä-Pohjolan Maamiesseura ja toiminta-alueeksi Kemin ja Lapin kihlakunnat. Näin Peräpohjola kattoi alueen Simosta aina Enontekiölle ja Utsjoelle saakka.³⁶ Kemin ja Lapin kihlakuntien muodostamaa koko aluetta voitiin kyllä hyvin nimittää Peräpohjolaksi ainakin sillä perusteella, että alueen kaikissa kunnissa Utsjokea lukuunottamatta oli silloin jo suomalaisenemmistö ja nämä suomalaiset paria Kuusamon naapurina olevaa Kuolajärven (Sallan) kylää lukuunottamatta puhuivat silloin ja puhuvat vieläkin peräpohjalaismurteita.³⁷ Utsjoella nykyään puhuttu suomi on lähinnä kirjakieltä, koska se on opittu yleensä koulussa.³⁸

Mainittakoon, että nykyisen Ranuan kunnan itäosa ja Posion kunta eivät 1885 vielä kuuluneet Kemin kihlakuntaan, eivätkä siis Peräpohjolan Maatalousseuran toiminta-alueeseen. Näillä alueilla puhutaan, kuten niiden emäpitäjissä Pudasjärvellä ja Kuusamossa, Kainuun murteita, joihin Koillismaalla puhuttu murre vain hyvin pienien eroavaisuuksien vuoksi tavallisesti luetaan. Neuvostoliitolle luovutetuissa Sallan Tuutijärven ja Sovajärven kylissä puhuttiin aikoinaan samaa murretta kuin Kuusamossa.³⁹

Peräpohjola-nimen valloitusretki aivan pohjoisimpaan Suomeen päättyi 1906, kun Lapin kihlakuntaan kuuluvia kuntia varten perustettiin omaksi maatalouden ja kotiteollisuuden neuvontajärjestöksi Lapin Maatalousseura, jonka keskuspaikaksi tuli Kittilä. Samana vuonna Perä-Pohjolan Maamiesseuran nimi muutettiin Perä-Pohjolan Maanviljelysseuraksi. Peräpohjola-nimen syöpymistä alueen asukkaiden mieliin vahvasti vielä se, että 1908 perustettiin Perä-Pohjolan Kotiteollisuusyhdistys. Kun muistetaan, että 1900-luvun alkupuoliskolla suurin osa alueen väestöstä sai elantonsa maa- ja metsätaloudesta, nämä Lapin ja Peräpohjolan neuvontajärjestöt tulivat hyvin tutuiksi ja rakkaiksi toiminta-alueillaan. Sanomalehtien sivuilla näiden järjestöjen toimista kerrottiin varmasti melkein päivittäin. Perä-Pohjolan Maatalousseuran alueelle 1901 perustettu kansanopisto oli tietysti Perä-Pohjolan kansanopisto, ja vuosina 1897—1921 ilmestyi Kemissä vielä sanomalehti Perä-Pohjolainen. Lapin Maatalousseuran alueelle 1923 perustettu ensimmäinen kansanopisto Sodankylässä oli nimeltään Lapin kansanopisto. Voidaan sanoa, että Lapin kihlakunnan perustamisen jälkeen 1838 ja erikoisesti Lapin Maatalousseuran toiminnan käynnistyttyä 1906 monet asiat vaikuttivat siihen, että Oulun läänin pohjoisosaan alkoi muodostua ihmisten mielissä kaksi maakuntaa, Lappi ja Peräpohjola. Olihan Lappinimellä tietysti vuosisataiset perinteet, mutta uutta oli se, että Lapin kihlakunnan, rovastikunnan, Maatalousseuran ja Lapinmaan tuomiokunnan toimialueiden eteläpuolella olevien pitäjien asukkaat Simo-, Kemi- ja Tornionjokivarsilla rupesivat ajattelemaan, että heidän yhteinen kotimaakuntansa on Peräpohjola Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin välissä.

Vaikka Oulun läänin pohjoinen osa oli lähinnä hallinnollisen aluejaon mukaisesti jakaantumassa kahteen erinimiseen osaan, ei siihen juuri mitään asiallisia perusteita ollut. Väestöstä oli 98 prosenttia suomalaista peräpohjalaisia murteita puhuvaa asujamista, joka sai pääasiassa elantonsa maa- ja metsätaloudesta. Miten erosi esimerkiksi kolarilaisen ja kittiläläisen pienviljelijäperheen elämä toisistaan? Simossa ja Sodankylässä elanto saatiin maa- ja karjataloudesta, poronhoidosta, metsätöistä ja kalastuksesta. Alatorniolla

36. Lampén 1935, 50—53.

37. Paunonen 1985, 263—264.

38. Pekka Sammallahdelta saatu tieto 17.10.1997.

39. Räisänen 1972, 11—13.

saattoivat pellot olla vähän suurempia kuin Sodankylässä, jossa taas porokarjat lienevät olleet lukuisampia kuin eteläisemmissä paliskunnissa. Kemin ja Tornion liepeillä, jossa ei poronhoitoa ole harjoitettu, oli jo 1900-luvun alussa kasvavaa puunjalostusteollisuutta, joka sai raaka-aineensa alueen laajoista metsistä.

Ensimmäisen kerran lienee Suomessa virallisissa asiakirjoissa Kemin ja Lapin kihlakuntien muodostamaa yhteistä aluetta nimetty Lapiksi, kun näiden kihlakuntien alueita varten perustettiin oma kansakoulujen tarkastuspiiri Armollisella Asetuksella 1906.⁴⁰ Tarkastuspiirin ensimmäisenä kansakouluntarkastajana oli Kaarlo Kerkkonen 1906—1912,⁴¹ ja toimintakertomuksessaan näiltä vuosilta hän arvosteli terävästi tarkastuspiirinsä nimeä. Kun teksti kuvastanee aikansa käsityksiä ja kertoo myös Lapin koululaitoksen kannalta hyvin merkittävästä asiasta, lainaan mainitun kohdan kokonaisuudessaan. “Kyseessä olevan alueen nimenä on kauvan käytetty Perä-Pohjola. Virallisessakin kirjoituksessa on se ollut käytännössä ainakin neljännesvuosisadan, nimittäin siitä asti, kuin Perä-Pohjolan Maamiesseura alueineen erotettiin Oulun läänin Talousseurasta ja muodostettiin itsenäiseksi. Aluetta ja sen oloja tuntevan mielestä onkin sanottu nimi onnistunut ja kuvaava. Kansakoulujen tarkastuspiirinäkin olisi näin ollen sille ollut asianmukaisempi nimitys Perä-Pohjolan piiri. Nykyinen nimitys Lapin piiri on nimittäin suorastaan harhaanvievä, sillä harvaan asuttua, maantieteellistä Lappia on piirissä vain vähän yli puolet eli 62 prosenttia, sekin suureksi osaksi erämaata. Piirin väestöstä asuu näet Lapin maan eli Lapin kihlakunnan sisällä vain yksi viidesosa eli 20,2 prosenttia, ja niistä lappalaisia ainoastaan 1 336 henkeä, joka on noin kaksi prosenttia. Mitä taas koulujen lukumäärään tulee, niin on piirin nykyisestä 65 koulusta ainoastaan 12 Lapissa, ja jos ajatellaan kaikissa kunnissa niiden kansakoulupiirijaossa suunnitellut koulut käytäntöön, niin tulee silloin Lapin osalle 91:stä ainoastaan 23, eli 25 prosenttia. Näin ollen on täytynyt olla joko ereys tai asiantuntemattomuus syynä piirin nykyiseen ereyttävään nimeen, joka olisi ensimmäisessä sopivassa tilaisuudessa oikaistava.”⁴²

Perä-Pohjolan Maamiesseuran toiminta-alueen ulottuminen parikymmentä vuotta aina Norjan rajalle saakka oli saanut kansakouluntarkastaja Kerkkosen vakuuttuneeksi, että koko alueen oikea ja perusteltu nimi oli Peräpohjola. Lieneekö sillä ollut vaikutusta, että etelästä tulleen kansakouluntarkastajan toimisto ja asuinpaikka sijaitsivat Tornion kaupungissa⁴³? Saattaa olla, että etelästä saapunut virkamies ei tuntenut alueen historiaa kovin pitkältä ajalta. Ihmetyttää, että hän ei ollut huomannut Peräpohjolan neuvontajärjestöjen toimialueen kattavan – Lapin Maatalousseuran perustamisen jälkeen – hänen tarkastuspiiristään enää vain eteläosan eli 38 prosenttia. Olisiko sana Peräpohjola tehnyt vaikutuksen kansallisen heräämisen vahvoina vuosikymmeninä kasvaneen ja eläneen miehen mieleen? En voi kieltää, etteikö minunkin korvissani Peräpohjola-nimellä ole aina ollut komea kaiku.

Kun Oulun läänin pohjoisosaan 1860-luvulla haluttiin muodostaa oma ja itsenäinen maatalouden neuvontajärjestö, mikä myös onnistui, oli nykyinen Lapin läänin alue ensimmäisen kerran yhtenäisenä hallinnollisena ja toiminnallisena alueena. Kun tämä tapahtui alueen asukkaiden tahdosta ja kun perustettu järjestö kokosi pitäjien johtomiehet yhteis-

40. Karttunen 1983, 8 ja 162.

41. Karttunen 1983, 55.

42. Kerkkonen 1914, 3—4.

43. Karttunen 1983, 162—163.

työhön, herätti tämä yhteinen toiminta varmasti laajassa maakunnassa yhteenkuulumisen tunnetta ja ajatuksia siitä, miten muutenkin voitaisiin edistää tämän pohjoisen maanäären asioita. Samoihin aikoihin, kun Perä-Pohjolan Maamiesseuran alue toiminnan tehostamiseksi jakaantui kahdeksi alueeksi, syntyi rovaniemeläisen valtiopäivämiehen Iisakki Hoi-kan ajatuksissa toive omasta läänistä. Tiettävästi juuri hän on tämän asian 1900-luvun alkuvuosina ensimmäisenä julkituonut.⁴⁴ Kuten edellä on jo kerrottu, valtio oli perustanut 1906 kansakoulujen tarkastuspiirin, joka kattoi sekä Lapin että Kemin kihlakunnat. Nähtävästi toimintaa voitiin hoitaa tarkoituksenmukaisesti, sillä eihän tarkastaja Kerkkonenkaan muuta arvostellut kuin nimeä. Ei ole oikeastaan ihme, että hänen seuraajansa, kansakouluntarkastaja Vihtori Lähde, joka vuosina 1912—1922 hoiti kymmenen vuotta Kerkkosen jälkeen tätä tehtävää, valtion virkaportaat hyvin tuntevana esitti keväällä 1917 lehtikirjoituksessa tarkastuspiirinsä kattavan läänin perustamista. Valtioviisaasti Lähde ehdotti, että läänistä tulisi Perä-Pohjolan ja Lapin lääni. Hän katsoi, että hyvän ja eheän maakunnan syntymiseen olivat kaikki edellytykset olemassa. Keskustelu asiasta alkoi ja hanke lähti etenemään. Asiaa pohtinut komitea esitti, että uudelle läänille annettaisiin nimeksi Peräpohjan lääni. Eduskunta hyväksyi läänin perustamisen, ja näin syntyi Lapin lääni 1.1.1938. Valtioneuvosto perusteli nimiasiaa siten, että Lappi läänin nimenä on lyhyt ja arvokas ja senkin vuoksi suositeltava, että historiallisen Lapin maakunnan nimi säilyisi nyt läänin nimenä. Hallitus taisi osata – ainakin tällä kertaa – ennustaa tulevaisuutta, sillä valitulla nimellä arveltiin olevan myös mainosarvoa ulkomaiselle matkailuliikenteelle. Olihan nimi vielä käytettävissä, sillä Norja ja Ruotsi olivat päätyneet pohjoisten läänien osalta muihin nimiratkaisuihin.⁴⁵ Näin oli valtion taholta tämä kysymys ratkaistu, ja kun läänin kuntien valtuuttamat edustajat perustivat 1945 Lapin Maakuntaliiton, oli nimen valinta saanut myös kuntien hyväksymisen. Maakuntaliittoa katsottiin tarvittavan maakuntahengen luomiseen ja ylläpitämiseen sekä maakunnan historiallisten vaiheitten selvittämiseen.⁴⁶

Kun maan pohjoisin lääni oli virallisesti nimitetty Lapiksi, on mielenkiintoista tarkastella, miten alueen asukkaat käytännössä tähän sopeutuivat. Veli-Pekka Lehtola toteaa väitöskirjassaan, että uusi Lappi-käsite, jonka mukaan Lappia ei enää mielletty lappalaisien maaksi, sai ilmenemismuotoja jo 1920-luvulla, kun ensimmäiset Lappi-alkuiset yhdistykset perustettiin lähinnä Rovaniemelle eli juuri Perä-Pohjolan Maanviljelysseuran alueelle⁴⁷. Merkittävää muun muassa oli, että 1928 Rovaniemellä perustetulle maalaisliiton sanomalehdelle annettiin nimeksi Lapin Kansa. Siinä jo ennakoitiin oman läänin saantia ja myös sen nimeä, koska lehden levikkialueeksi varmasti pyrittiin saamaan muitakin kuin Lapin kihlakunnan ja Lapin Maatalousseuran alueen pitäjiä. Vuonna 1918 Kemiin perustetun maalaisliiton lehden nimeksi annettiin Pohjolan Sanomat. Pohjolaa aluenimenä ei tarvinnut hakea vain Kalevalasta, sillä vuonna 1918 perustetun suojeluskuntajärjestön Oulun läänin pohjoisosan alueorganisaation nimeksi oli annettu Pohjolan suojeluskuntapiiri. Se toimi tämän nimen alla aina talvisotaan saakka.⁴⁸ Kun lääni oli perustettu,

44. Onnela 1984, 220.

45. Onnela 1984, 221; SA 255/1936, 1—2 §; SA 256/1936.

46. Maaherra Uno Hannulan lausuma. Torkko 1995, 20 ja 32.

47. Veli-Pekka Lehtolalta saatu tiedontarkennus 19.10.1998.

48. Hersalo 1962, 558; Raikkala 1964, 345.

Lappi-alkuiset yhdistykset ja yritykset yleistyivät nopeasti myös Kemissä, jossa siihen saakka ei vielä ollut tätä termiä käytetty.⁴⁹

Kun Lapin lääni vuoden vaihteessa 1997—1998 täytti 60 vuotta, oli mielenkiintoista tarkastella, miten Lappi-nimi oli näiden vuosikymmenien aikana tullut hyväksytyksi. Puhelinluettelo antaa tästä luotettavia tietoja. Vuoden 1998 Lapin luettelossa Rovaniemen hakemistossa oli noin 200 sellaista yritystä, järjestöä, yhteisöä tai hallintoviranomaista, joiden nimi oli Lapin-alkuinen. Kemi–Tornion hakemistossa näitä Lapin-sanalla alkavia nimikkeitä oli noin 50 ja joitakin myös muiden alueiden hakemistoissa. Lisäksi löytyi eri seutukuntia tarkoittavia nimiä, kuten esimerkiksi Koillis-Lappi, Itä-Lappi, Ylä-Lappi, Tunturi-Lappi, Pohjois-Lappi, Lounais-Lappi ja Meri-Lappi. Näitä Meri-Lappi-alkuisia nimiä oli Kemi–Tornion hakemistossa vuonna 1998 yli 30, vuotta aikaisemmin noin 20. Perämeren rannikkoalueen nimenä on Meri-Lappi saanut paitsi kansan niin myös akateemisen tunnustuksen, sillä Oulun ja Lapin yliopistojen yhteisesti Kemiin vuoden 1998 alusta virallisesti perustaman ja käynnistämän laitoksen nimi on Meri-Lappi Instituutti⁵⁰. Lapin yliopiston hallintomiesten mukaan nimivalinnan tekivät alueen kunnat. Nähtävästi sana etelä ei kuitenkaan sovi Lapin yhteyteen, sillä yhdyssanaa Etelä-Lappi ei ainakaan edellä mainituista puhelinluetteloista löydy. Koko luettelosta löytyi vain yksi Perä-Pohjola-alkuinen yritys, Perä-Pohjolan Viestintä Oy Torniossa. Peräpohjolan Opisto toimii myös Torniossa ja Peräpohjolan Valistusliitto puhelinluettelon mukaan on edelleen hengissä.⁵¹ Keskustalla (puolue) on Lapin läänin alueella kaksi alueorganisaatiota, joista Perä-Pohjolan piiri ulottuu Simosta Enontekiölle ja Lapin piiri Ranualta ja Posiolta aina Utsjoelle. Mainittakoon, että Peräpohjola-seura on perustettu 1997.

Hyvänä esimerkkinä pelkän Lappi-nimen vähittäisestä hyväksymisestä ja käyttöönotosta kattamaan koko Lapin läänin aluetta on nykyisen Lapin Maaseutukeskuksen nimen kehitys. Kun 1970 taustajärjestön nimeksi otettiin Lapin läänin Maatalouskeskus, niin vasta vuonna 1986 sääntöjä muutettiin siten, että nimestä pudotettiin läänin-sana pois⁵². Kun Lapin läänin Kotiteollisuusyhdistys muutti vuoden 1991 alusta lukien nimensä, jäi siitäkin lääni pois, ja nimi on nyt Lapin käsi- ja taideteollisuus⁵³. Nämä molemmat edellä mainitut nimien muutokset on hyväksytty sellaisten järjestöjen kokouksissa, joissa päätösvaltaa käyttävät vakaasti harkitsevat pohjoisen maakunnan edustajat. Lappi-sanana hyväksyminen tarkoittamaan koko Lapin läänin aluetta on vaatinut pitkän kypsytysajan. Lapin läänissä ilmestyvät suurimmat sanomalehdet Pohjolan Sanomat ja Lapin Kansa julistavat etusivullaan olevansa Perä-Pohjolan ja Lapin väestön äänenkannattajia, ikään kuin Perä-Pohjola ja Lappi olisivat rinnasteisia käsitteitä ja eri alueita. Kun halusin tietää, missä näiden alueiden raja kulkee ja millä perusteilla, haastattelin Pohjolan Sanomien päätoimittajaa Heikki Lääkkölää, joka kertoi, että hänen Lappiinsa kuuluvat Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnat sekä Sodankylän kunnassa sijaitseva Lapin paliskunta. Muu osa Lapin läänistä on sitten Peräpohjolaa.⁵⁴ Lääkkölän Lappi on siis sellainen seutu, jossa asuu saamelaisia. Alue on sama kuin saamelaisvaltuuskunnasta annetun asetuksen määritte-

49. Lehtola 1997, 37—38.

50. Meri-Lapin Instituutista 19.7.2000 saatu tieto.

51. Lapin puhelinluettelot 1997 ja 1998.

52. Raija Yrjänheikin haastattelu 19.10.1998.

53. Lapin läänin Kotiteollisuusyhdistyksen toimintakertomus vuodelta 1990 ja Lapin käsi- ja taideteollisuus ry:n toimintakertomus vuodelta 1991. Lapin käsi- ja taideteollisuus ry:n arkisto.

54. Heikki Lääkkölän haast. 16.10.1998.

lemä saamelaisten kotiseutualue.⁵⁵ Vastauksen kuultuani mietiskelin kyllä, kuka mahtaa Pohjolan Sanomissa määrätä, sillä lehden viikkoliite, joka jaetaan Kemissä ja sen lähikunnissa, oli haastattelun aikaan nimeltään Meri-Lapin Treffi. Farisealaisuuden välttämiseksi on kuitenkin tunnustettava, että puhuessani varsinkin Lapin läänin eteläosan kuntien koulujuhliissa käytin usein sanontaa Perä-Pohjola ja Lappi ilman lisäselvityksiä. Jokainen kuulija sai itse ratkaista alueiden sijainnin, jolloin kukaan ei loukkaantunut, ja onhan se tosi ylväs nimiyhdistelmä.

Kun äsken yritin todistella, että nykyisen Lapin rajat ovat samat kuin Lapin läänillä, ei asia aivan niin yksinkertainen ole. Lapin rovastikunnan rajat nimittäin ovat edelleen samat kuin rovastikuntaa perustettaessa 1849 lukuunottamatta sitä, että Muonion seurakunta on Lapin rovastikunnasta siirretty 1980-luvulla Tornion rovastikuntaan.⁵⁶ Myös Kittilässä pääpaikkaansa pitävä Lapin maistraatti toimii samalla alueella kuin aikoinaan Lapin kihlakunta Savukoski ja Pelkosenniemi pois luettuna, ja Sodankylässä on Lapin käräjäoikeuden virasto toiminta-alueenaan läänin pohjoisimmat kunnat. Henkikirjoittaja Torsti Patakangas kertoi, että maistraatille yritettiin hakea toiminta-alueesta kertovaa nimikettä, mutta sopivat oli jo varattu maistraatin toiminta-alueesta poikkeavia kuntayhdistelmiä varten. Lapin maistraatti aloitti toimintansa tämän nimisenä 1.12.1996.⁵⁷ Edellä mainittiin myös Lapin paliskunta, joka käsittää Sodankylän kunnasta lähinnä Vuotson alueen.

Mitä nimityksiä tutkijat ovat käyttäneet nykyisen Lapin läänin alueista? Esko I. Kähkösen eräs tutkimus on ”Kirkko kansan kasvattajana. Lappi ja Perä-Pohjola Kuopion hiipakunnassa 1800-luvun loppupuolella.” Näistä alueista hän muotoilee sanansa niin taitavasti, ettei niistä voi tulla kenellekään loukkauskiveä. Hänen Lappinsa on perinteinen Tornion ja Kemin Lapin muodostama alue. Sitten hän sanoo, että ”Etelästä katsoen Lapilla on kuitenkin tarkoitettu myös kyseisten varsinaisten Lapin alueiden eteläpuolisia Perä-Pohjolaan kuuluvia Kemijoki- ja Torniojokivarsien seurakuntia”.⁵⁸ Entisenä simolaisena huomaan kyllä, että Kähkösen Perä-Pohjolaan ei kuulu Simojokivarsi, vaikka Simo jo 1800-luvun loppupuolella oli itsenäinen seurakunta. Lieventävänä asianhaarana saattaa ehkä mainita, että Simo kuului vuosisatoja Kemin emäseurakuntaan.

Juhani Liukkonen on käsitellyt katekeettakoulua Suur-Sodankylässä 1837—1950. Hänen Lappinsa on Lapin rovastikunta ja sen lisäksi myös Kuolajärven (Sallan) ja Kuusamon seurakunnat, joissa oli myös katekeettoja, eli perinteiset Kemin Lappi ja Suomen puoleinen Tornion Lappi lisäyksenä Muonio. Tutkija ei ole antanut Lapin läänin syntymisen 1938 sotkea ympäröitään.⁵⁹

Seppo Lohen aikarajaus tutkimuksessaan Pohjolan kristillisyydestä on 1870—1899. Lapin läänin nykyiselle alueelle hän antaa nimen Lappi. Lapin hän jakaa kahdeksaan seutukuntaan, jotka ovat Muonionlaakso, Kittilä, Ylitornion seurakunta, Tornionjokisuu, Perä-Pohjola, Keski-Lappi, Koillis-Lappi ja Perä-Lappi. Lohen Perä-Pohjolaan kuuluvat Simo, Kemin kaupunki, Kemin maalaiskunta ja Tervola.⁶⁰ Vuodesta 1870 oli vielä pitkä aika Lapin läänin perustamiseen, ja Perä-Pohjolan Maamiesseuran alue ulottui kyseisen

55. SA 824/1973, 1 §.

56. Jouko Lepistön haast.16.10.1998.

57. Torsti Patakankaan haast.16.10. ja 20.10.1998.

58. Kähkönen 1984, 2.

59. Liukkonen 1993, 15—186.

60. Lohi 1997, 7 ja 45—157.

ajanjakson toisella puoliskolla Simosta Utsjoelle. Vaikka tutkimusajanjakson aluenimitykset olivat todellisuudessa erilaiset kuin tutkimuksessa käytetyt, nykypäivän lukijan kannalta jaottelu on selkeä eikä voi aiheuttaa minkäänlaista väärinymmärrystä. Käyttökelpoinen Lapin seutukuntajako on Lohen laatima, minkä hän vahvasti haastattelussa⁶¹. Tämä on hyvä esimerkki, miten luovuus tutkimuksen raameja muotoiltaessa saattaa parantaa tutkimustulosten selkeyttä ja helpottaa niiden käsittämistä ja ymmärtämistä.

Artikkelissaan Lappi Pohjois-Kalotin osana 1600-luvulta 1900-luvulle Samuli Onnela käyttää nykyisen Lapin läänin alueesta eli Lapin ja Kemin kihlakunnista yhteistä nimitystä Lappi.⁶² Tutkimuksessaan lappilaisuuden rakentumisesta 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa Veli-Pekka Lehtola lähtee siitä, että alueena Lappi on yhtä kuin Lapin lääni. Lapin asukkaat ovat tuoreimpien nykysuomen sanakirjojen mukaan lappilaisia. Veli-Pekka Lehtolan mukaan vain suomalaiset Lapin asukkaat ovat lappilaisia, mutta saamelaiset eivät ole.⁶³ Olen tästä asiasta eri mieltä Lehtolan kanssa, sillä mielestäni lappilaisia ovat Lapin läänissä asuvat sekä peräpohjalaismurteita puhuvat suomalaiset että myös saamen kieltä käyttävät saamelaiset. Sana lappilainen tuli sen jälkeen käyttökelpoiseksi, kun lappalainen-sanan sijasta ruvettiin käyttämään sanaa saamelainen. Saamelaiskäräjien jäsen ja saamelaisvaltuuskunnan pitkäaikainen puheenjohtaja Matti Morottaja kertoi, että saamelaiset eivät hyväksyneet itsestään nimitystä lappalainen, koska se heidän käsityksensä mukaan sisälsi pejoratiivisen eli halventavan merkityksen. Sana saamelainen otettiin ensimmäisen kerran virallisesti käyttöön, kun saamelaiset evakkomatalla 1945 perustivat saamelaisten oman yhdistyksen Samii Litto (saamelaisten liitto), jonka nimessä sana saamelainen mainittiin.⁶⁴ Käsitteet saattavat olla joskus vaikeaselkoisia, sillä saamen kielen synonyymi on nykysuomen sanakirjoissa edelleen (1997) lapin kieli eli saamelaisten äidinkieli on joko saame tai lappi. Mainittakoon, että peruskoulua koskevaan lainsäädäntöön tuli saamen kieli lapin kielen tilalle vasta 1.8.1985 voimaan tulleissa peruskoulu-laissa ja -asetuksessa⁶⁵. Jos sana saamelainen tuli suomen kielellä yleiseen käyttöön vasta viimeisen sodan jälkeen, niin professori Pekka Sammallahti muisteli, että painettuna tämä sana olisi esiintynyt jo Otto Mannisen Saamenmaan laulun suomennoksessa 1920-luvulla.⁶⁶ Vaikka suomen kielessä sanaa saamelainen on ruvettu käyttämään vasta tällä vuosisadalla, niin vakiintunut tapa näyttää olevan, että lappalainen sanaa ei enää käytetä, vaikka puhuttaisiin tai kirjoitettaisiin tuhat vuotta sitten eläneiden saamelaisten historiasta.⁶⁷ Näin ovat tehneet Samuli Aikion lisäksi myös Pekka Sammallahti ja Martti Linkola kirjoittaessaan saamelaisten ja saamen kielen historiasta.⁶⁸

Lapissa perustettiin 1990-luvulla alueella vuosisatoja asuneiden vanhojen sukujen toimesta yhdistys nimeltään Lappalaiskulttuuri- ja perinneyhdistys. Tietääkseni seuran jäsenet ovat suomenkielisiä. Järjestön puheenjohtaja enontekiöläinen Jouni Eira esiintyi vuosina 1997—1999 ahkerasti Lapin sanomalehtien keskustelupalstoilla.⁶⁹ Haastattelussa

61. Seppo Lohen haast. 9.10.1998.

62. Onnela 1985b, 373—375.

63. Lehtola 1997, 13 ja 35.

64. Lehtola 2000, 131 ja 135. "Alusta lähtien Samii Litto käytti asiapapereissaan johdonmukaisesti nimitystä saamelainen vanhan termin lappalainen asemasta."; Matti Morottajan haast. 18.10.1998.

65. SA 476/1983 ja 718/1984.

66. Pekka Sammallahtien haast. 20.10.1998.

67. Aikio 1985, 41—104.

68. Sammallahti 1985, 151—165; Linkola 1985, 167—187.

hän vastasi yksinkertaiseen kysymykseeni nimivalinnan perusteista, että sen katsottiin parhaiten kertovan yhdistyksen taustasta ja tavoitteista.⁷⁰ Kyllähän kysyjäkin sen tietysti tiesi, että nimivalinta oli varmasti pitkällisen harkinnan tulos, mutta halusi asian kuulla vielä yhdistyksen aktiivisen puheenjohtajan suusta. Yhdistyksen nimi joka tapauksessa todistaa, että kaikki Lapin asukkaat eivät koe sanaa lappalainen halventavaksi.

Perintönä siltä ajalta, jolloin Tornionjokilaakso kuului Västerbottenin eli Länsi-Pohjan lääniin, monet yritykset, laitokset ja järjestöt käyttävät alueesta vieläkin nimeä Länsi-Pohja. Alueella toimii muun muassa Länsi-Pohjan sairaanhoitopiirin kuntayhtymä. Länsi-Pohjan ammatillisten oppilaitosten kuntayhtymä vaihtoi toiminta-alueensa nimeksi Länsi-Lapin 1990-luvun puolivälissä, mutta vasta äänestyksen jälkeen.⁷¹

Olen halunnut kuvata nykyisen Lapin läänin rajojen sisälle muotoutuneen maakunnan nimen historiallisia vaiheita, koska uskon sen kiinnostavan tämän alueen ihmisiä, joita lukijoikseni toivon. Joku voinee selvittää asiaa vielä perusteellisemmin, sillä erään selviytyksen mukaan Lapin läänin alueella olisi vieläkin 13 erilaista maakunnallista käsitettä⁷². Kirjoittamani kuvaus on tarkoitettu vain taustaksi tutkimukselleni ja perusteluksi nimityksille, joita tässä tutkimuksessa aion käyttää. Kotiseutuasiat saattavat olla tunteisiin vetoavia. Lehtitietojen mukaan Peräpohjola-seuran syntyminen 1997 oli kaatua siihen, kun perustamiskokouksen osanottajat eivät päässeet yksimielisyyteen, mikä alue muodostaa Peräpohjolan.

Käytän tässä tutkimuksessa Lapin läänin nykyisten rajojen sisälle muotoutuneesta maakunnasta vuodesta 1809 alkaen nimitystä Lappi. Haminan rauhan seurauksena koko tämä alue kuului ensi kerran samaan lääniin, eli se muodosti vuoteen 1938 saakka Oulun läänin pohjoisimman osan. Maakunnan asukkaita nimitän lappilaisiksi, olkoot he sitten saamelaisia tai suomalaisia. Kun käytän Lappi-nimeä muussa kuin edellä mainitussa tarkoituksessa, mainitsen siitä erikseen. Tämä on tarpeen, kun puhutaan esimerkiksi Kemien Lapista tai Lapin rovastikunnasta.

Olisiko sitten neutraalia eli puolueetonta nimeä käytettäväksi Lapin tai Perä-Pohjolan sijasta? Joku on sanonut, että jos käytät Lapin läänin pelkän Lapin asemasta, sen kaikki hyväksyvät. Minulle kuitenkin Lapin läänin ja Lapin maakunnan rajat ovat täsmälleen samat. Myöskin monet muut ajattelevat samalla tavalla. Tästä saatiin konkreettinen osoitus 1996, kun Lapin liitto sai Lapin Maakuntaliitolta sen perinnön ja työt hoitaakseen ja vielä Lapin lääninhallitukselta alueelliset kehittämistehtävät. Näiden lakisäätteisten maakunnallisten liittojen perustamisen merkiksi asetettiin maakuntien rajoille maakuntien nimeä kantavat kilvet ja vaakunat. Niinpä Lappiin johtavien maanteiden varsilla läänin vaihtumisen merkinä olleet taulut ja vaakunat, jotka osoittivat Lapin läänin alkavan, otettiin pois, ja sijalle pistettiin kilvet, joissa on vain sana Lappi ja Lapin maakunnan vaakuna. Kun Lapin liiton luottamusmiehet, jotka parlamentaarista valtaa käyttävät Lapin kuntien kunnanvaltuustot ovat valinneet, ovat yksimielisesti hyväksyneet nämä maakunnan rajat, niin on Lappi-nimen käyttämiseen mielestäni saatu riittävän vankka selkänöja. Kun sanat Lappi ja Lapin lääni alueina merkitsevät minulle samaa eli ovat synonyymejä, käytän nimenä myös Lapin läänin silloin, kun se luonteelta tuntuu. Kun Lapissa on kaksi

69. LK ja PS vuosina 1997—1999.

70. Jouni Eiran haast. 21.11.1999.

71. Pentti Leipälän haast. 12.1.1998.

72. Lehtola 1997, 41.

kulttuuriperintöä eli peräpohjalainen ja saamelainen olemassa ja vaalittavana, käytän näitä sanoja tietysti silloin, kun siihen on perusteita. Esimerkkejä on varmasti runsaasti, mutta mieleen nousevat muun muassa saamelaispuku sekä peräpohjalainen leipä ja kampanisu. Lappi-sanan käyttämiseen on myös käytännölliset syyt. Lapin lääni on lyhyt ja naseva nimi, mutta kun se perustettiin vasta 1938, pitäisi aikaisemmasta ajasta sanoa esimerkiksi, että nykyisen Lapin läänin alueen kuntien koulut 1920, kun valintani jälkeen voin sanoa, että Lapin kuntien koulut 1920. Sanan lappilainen korvaaminen olisi vieläkin vaikeampaa. Voisi tietysti sanoa, että Lapin läänin asukas tai lapinlääniläinen henkilö tai aikaisemmasta ajasta, että nykyisen Lapin läänin alueella oli vuonna 1900 asukkaita noin 60 000, kun lyhyen kaavan mukaan voidaan sanoa, että Lapissa oli asukkaita tai lappilaisia oli vuonna 1900 noin 60 000.

Mielestäni on rikkaus, että Lapissa on monia omaleimaisia alueita, joiden pinta-ala saattaa olla yhtä suuri kuin Viro, Sveitsi tai Belgia ja jotka hyvin tuntevat oman arvonsa ja erikoislaatuisuutensa. Näistä muodostuu hieno yhteinen Lappi tai olkoon se jonkun mielestä Perä-Pohjola ja Lappi tai Saamenmaa yhdessä tai erikseen. Vanha suomalainen sananlasku sanoo, että nimi ei miestä pahenna jos ei mies nimeä.

1.3 Tutkimustehtävä ja -tavoitteet

1.3.1 Tehtävän määrittely ja rajaukset

Vaikka olen ottanut tehtäväkseni selvittää kaiken Lapin oppilaitoksissa tapahtuneen ja tapahtuvan koulutuksen, on todettava realistisesti, että koko Lapin läänin koulutusta koskevan kattavan tutkimuksen sovittaminen yksiin kansiin ei ole mahdollista asioiden paljouden vuoksi. Asia tehtiin minulle selväksi heti tutkimuksen suunnitteluvaiheessa. Siitä syystä olen joutunut jakamaan selvitystyön kahteen suureen ryhmittymään. Ensimmäiseen päälohkoon kuuluvat hyvin *luontevasti lasten ja nuorten pohjakoulutusta antaneet kirkolliset kiinteät ja kiertävät koulut sekä kansakoulut ja näiden työtä jatkaneet ja edelleen jatkavat perus- ja oppikoulut*. Kaikki muu eri oppilaitoksissa annettava koulutus muodostaa toisen ison ja kirjavan alueen, johon kuuluvat *ammattilliset oppilaitokset, aikuiskoulutus ja korkeakoulut*. Tässä vaiheessa on vaikea sanoa aivan tarkasti, kuinka moneen eri tutkimukseen toinen päälohko, muu koulutus, puolestaan lopullisesti jakautuu. Ehkä kahteen tai kolmeen.

Kuten edellä on jo ilmennyt, *tutkimukseni maantieteellinen alue on siis Lappi*. Sisällytän siihen myös 1944 Neuvostoliitolle välirauhansopimuksessa luovutetun Sallan kunnan itäisen osan, koska haluan kertoa tämän erämaakunnan asukkaitten työstä ja sivistystahdosta kansakouluverkoston perustamisvaiheen aikana itärajan selkosilla. Pari vuosikymmentä Oulun ja Lapin lääneihin kuulunut Petsamo on tietoisesti jätetty pois, koska sain työtä aloittaessani 1997 kuulla, että Petsamosta oli jo parhailaan tutkimus tekeillä.

Luonnostaan lankeava valinta on, että yllä mainituista kahdesta koulutuksen pääryhmästä *ensimmäiseksi työkohteeksi nousee nuorten pohjakoulutus*. Seuraavassa luettelossa esittelen ja lyhyesti määrittelen tätä tehtävää suorittaneet kolme oppilaitosryhmää:

1. *Kirkolliset alkuopetuskoulut*, joita on ollut sekä kiinteitä että kiertäviä. Tornion ja Kemin Lapin alueille perustetuissa seurakunnissa kiertäviä kouluja kutsuttiin katekeettakouluiksi. Oppilaan näkökulmasta katsottuna ja toimintatavoiltaan ne eivät ainakaan oleellisesti poikenneet muiden seurakuntien kiertokouluista. Vanhaa käytäntöä ja perinnettä noudattaen puhun luonnollisesti katekeettakouluista käsitellessäni edellä mainittujen seurakuntien kiertävien koulujen toimintaa.
2. *Kansakoulu ja sen työn jatkaja peruskoulu*. Tämän koulumuodon perusta laskettiin, kun vuoden 1866 kansakouluasetus annettiin. Pitäjäkouluja voitaneen pitää kansakoulujen edeltäjinä.
3. *Oppikoulut*. Pedagogiot ovat sellaisilla paikkakunnilla olleet vain alkuopetusta antavia kouluja, joissa oli pedagogion lisäksi myös triviaalikoulu tai lukio. Siinä tapauksessa on ehkä kyseenalaista lukea se oppikoulujen joukkoon. Useimmissa Suomen kaupungeissa pedagogio oli yli 200 vuotta ainoa lasten ja nuorten koulutusta antava oppilaitos. Näissä kouluissa käytetyt yksilölliset opetussuunnitelmat ja hyvin suuresti vaihtelevat koulutusajat mahdollistivat jopa sen, että pedagogioista hyvien opettajien ohjaamat oppilaat saattoivat siirtyä suoraan yliopistoihin. Kuten myöhemmin Tornion kaupungin koulutushistoriassa kerrotaan, Tornion pedagogio suuren pohjoisen maakunnan ainoana oppilaitoksena pystyi myös lähettämään parhaimpia kasvattejaan Upsalan akatemiaan, joten olen tällä perusteella epäroimättä lukenut myös pedagogiot oppikoulujen joukkoon. Luen oppikoulujen ryhmään kuuluvaksi myös kunnalliset keskikoulut, koska niiden oppimäärät olivat samat kuin yksityisissä ja valtion keskikouluissa, vaikka ne kuuluivatkin kansakoululaitokseen.

Tutkimukseni *ajallinen raja* on aiheuttanut pohtimista. Koska haluan selvittää kokonaisvaltaisesti Lapissa tapahtuneen koulutuksen yllä olevan luettelon mukaisilla koulutusaloilla, ei olisi tarkoituksenmukaista asettaa alurajasta siten, että vanhimpien oppilaitosten syntyvaiheet jäisivät tutkimuksen ulkopuolelle. Siitä syystä katson parhaaksi aloittaa kunkin koulutusalan tutkimuksen Lapissa siitä ajanjaksosta, jolloin kyseisen koulumuodon ensimmäistä oppilaitosta Lappiin ruvettiin puuhaamaan. Esimerkiksi Lapin ensimmäinen oppikoulu Torniossa sai aloitusluvan jo 1630, minkä jälkeen kesti yli 250 vuotta, ennen kuin seuraava toimintansa vakiinnuttanut oppikoulu aloitti toimintansa. Lapin koulutuksen historia olisi varmasti vajanainen, jos tämän ensimmäisen oppikoulun vaihteita ei kerrotaisi. Katekeettakoulujen valtakausi alkoi Lapissa jo 1700-luvulla, ja tämä koulumuoto palveli ansiokkaasti noin 200 vuotta harvaan asuttua maakuntaa. Lähes sata vuotta katekeetta- ja kiertokoulut sekä kansakoulut toimivat Lapissa rinnakkain, ennen kuin kansakouluverkko ulottui syrjäisimpäänkin erämaakylään 1950-luvun alkupuolella. Koulumuotoisen kirkollisen alkuopetuksen historian alku on mielestäni sijoitettava 1700-luvulle. Tutkimukseni ajallinen loppurajaus on lukuvuoden 1998—99 päättyminen. Se on sikälikin sopiva ajankohta, koska uudet koululait astuivat voimaan vuoden 1999 alussa ja sen mukaiset mahdolliset muutokset syyslukukauden 1999 alusta lukien. Mikäli lukuvuoden 1998—99 jälkeen jonkun koulun kohdalla on tapahtunut ratkaiseva muutos, esimerkiksi lakkaaminen, ei työni varmaankaan huonone, jos sisällytän vielä tämän tiedon tutkimukseeni.

Aloitin pohjakoulutusta koskevan tutkimustyöni sellaisen suunnitelman pohjalta, että selvitän käsittelyn alaisista *koulumuodoista* seuraavat kolme laajasisältöistä asiaa:

1. *Historiallinen tausta ja kehitysvaiheet säädösten valossa Lapin näkökulmasta katsottuna.* Erikoisesti halusin tarkkailla siis sitä, miten lainsäätäjät eri aikoina on ottanut huomioon Lapin erityisolosuhteet. Niitähän ovat alueen laajuus, pieni asukasmäärä, harva asutus, pohjoisuus, hallintokeskuksiin Tukholmaan, Turkuun, Hännösandiin, Helsinkiin ja jopa Kuopioon ja Ouluunkin nähden perifeerinen eli syrjäinen sijainti, pitkät välimatkat, pitkät maarajat ja rajaseudut kolmen vieraan valtakunnan ja vielä Suomen kanssa sekä kuntien ja asukkaiden vähävaraisuus. Ainutlaatuista Lapissa on vielä se, että pohjoisimmissa kunnissa asuu suomalaisten rinnalla kolmeen kieliryhmään kuuluvia saamelaisia. Lähes kaikki edellä mainitsemani seikat koskevat tietysti myös Oulun läänin sekä Keski- ja Itä-Suomeakin, mutta useimmiten Lappia vähäisemmässä mittakaavassa (esimerkiksi välimatkat ja asutuksen tiheys). Lyhyesti sanottuna tarkoitukseni oli käydä läpi tutkimuksen kohteena olevien kolmen koulumuodon kehitysvaiheet ja niitä koskeva keskeinen lainsäädäntö kokonaisuudessaan erityistehdävänä etsiä ja arvioida säädöksistä ne kohdat, joilla on pyritty turvaamaan valtakunnan pohjoisimpien osien koulutuksen kehittämismahdollisuudet sekä tarkastella luonnollisesti säädökset myös sillä silmällä, puuttuvatko aluepoliittiset sisällöt joistakin ja jonkin ajan laki- ja asetusteksteistä kokonaan tai miltä osilta ne ovat tässä suhteessa vajavaisia. Selviä voimakkaan aluepolitiikan ajanjaksoja Suomen historiassa on ollut aina 1300-luvulta alkaen⁷³.
2. *Lapin koulutus kunnittain tarkasteltuna.* Tämän osa-alueen tutkimustyön tavoitteeksi on siis asetettu Lapissa pohjakoulutustehtävää suorittaneiden oppilaitosten historian laatiminen. Jokaisen kunnan kohdalta on tarkoitus selvittää, miten kulloinkin voimassa olleiden säädösten pohjalta koulutus on kehittynyt.
3. *Lapin koulutuksen vertailu muuhun Suomeen.* Lapin kuntien koulutusta kuvaavien yhteenvetotilastojen pohjalta on mahdollista arvioida, onko Suomessa harjoitettu koulutuspolitiikka pystynyt turvaamaan myös maan pohjoisen osan koulutustarpeet tasavertaisesti maan muiden osien kanssa. Kun pohjakoulutusta antaneiden oppilaitosten historia koostuu kuntakohtaisista tutkimuksista, niin tässä arviointiosassa Lappia käsitellään kokonaisuutena.

Edellä mainitut asettamani kolme tehtäväaluetta muodostavat selvän kokonaisuuden. Tutkimustyön kestäessä kuitenkin ilmeni, että perusteellinen ja näin laaja-alainen tutkimus vaatii runsaasti palstatilaa. Yritin kyllä sen mahdollistaa niukka ja suppeaan muotoon, mutta siitä olisi tullut hyvin huono: pintapuolinen ja luettelomainen. Kun sivumäärä oli ylittämässä tuhatta, katsottiin työni valvojan professori Pauli Siljanderin kanssa välttämättömäksi puolittaa vielä tämäkin tutkimustehtävä. Ratkaisua helpotti se, että tutkimus jakaantuu näin kahteen aivan eri luonteeseen osaan. Kohdat yksi ja kolme ovat teoreettisia selvityksiä koulua koskevista säädöksistä ja Suomessa harjoitetun koulutuspolitiikan tuloksista, mutta kohta kaksi sisältää tutkimuksen siitä, miten koulutoimi on konkreettisesti toteutettu Lapin eri kunnissa. *Lopullisesti ensimmäisenä käsiteltäväksi tutki-*

73. Lassila 2000 A, 1—5. JLA. Käsikirjoitus luovutetaan aikanaan Oulun maakunta-arkistoon. Tiedän, että aluepolitiikka-sana on myöhäsyntyinen, jota esimerkiksi vuonna 1961 julkaistu Nykysuomen sanakirja ei vielä tunne. Käytän sanaa kuvaamaan vanhojakin aikoja, koska se on mielestäni hyvin osuva. Tarkoitin aluepolitiikalla niitä lakeihin ja asetuksiin tai muihin päätöksiin ja sopimuksiin perustuvia valtiollisten toimienpiteitä, joiden tarkoituksena on ollut kehittää kaikkia valtakunnan osia tasapuolisesti ja turvata maan kaikkien maakuntien asukkaille yhtä hyvät peruspalvelut esimerkiksi koulutuksessa ja terveydenhoidossa.

mustehtäväksi on valittu pohjakoulutusta antaneiden koulumuotojen kehitysvaiheiden historian kirjoittaminen. Tutkimus suoritetaan kuntakohtaisesti.

Uskon, että suoritettu jako palvelee myös mahdollisten lukijoiden tarpeita, sillä useat ovat kiinnostuneita kotiseutunsa koulutustoiminnan menneisyydestä ja ehkä harvemmat haluavat seikkaperäisesti syventyä koululainsäädäntöön ja koulutuspolitiikkaan, vaikka näitä asioita katsottaisiinkin Lapin näkökulmasta. Saatan kyllä erehtyäkin tässä arvioissa, sillä koulutus on kaikkia ihmisiä jossakin elämänvaiheessa kovasti koskettava ja aina kaikinensakin kiinnostava asia. Tarkoituksena on myös nyt syrjään siirretyn tutkimuksen julkaiseminen mahdollisimman pian. Mikäli näin ei syystä tai toisesta tapahdu, käsikirjoitus⁷⁴ säilytetään arkistossani, joka myöhemmin siirretään Oulun maakunta-arkistoon. Perinpohjainen perehtyminen käsiteltävien koulumuotojen kehitysvaiheisiin ja niitä koskevaan lainsäädäntöön sekä Suomessa harjoitettuun koulutuspolitiikkaan ei ole mennyt hukkaan käsillä olevan tutkimuksenkaan kannalta, sillä uskoakseni nämä lisäopinnot ovat parantaneet merkittävästi valmiuksiani selviytyä kuntien koulutus-historioiden kirjoittamisesta. Näin ainakin toivon.

Tässä yhteydessä on syytä kertoa myös, missä vaiheessa on ammatti- ja aikuiskoulutusta koskeva tutkimukseni, koska sellaisen olen luvannut tehdä ja olen jo saanut oppilaitoksilta ja yksityisiltä henkilöiltä tutkimusta varten runsaasti erinomaista lähdemateriaalia. Käsikirjoitus, jonka laajuus on yli 500 sivua, on tarkoitus työstää painokuntoon heti edellä mainittujen kahden pohjakoulutusta koskevan tutkimuksen valmistumisen jälkeen. Mikäli näin ei tapahtuisi, niin tämäkin käsikirjoitus luovutetaan Oulun maakunta-arkistoon.

1.3.2 Perustiedot Lapin kouluista ja pohjakoulutuksen toteutuksesta

Aikoinaan historianopettajani sanoivat, että historian sisältöasiat on helppo oppia muistamaan ja hahmottamaan, kun ne asetetaan ajallisiin ja paikallisiin raameihin. Kuta enemmän perehdyin Lapin koulutushistoriaan, sitä selvemmin minulle kirkastui, että olisi koottava luotettavat perustiedot jokaisesta Lapissa sijainneesta tai sijaitsevasta oppilaitoksesta. Tässä tutkimuksessa kyseinen selvitys koski edellä mainittuja kolmea koulumuotoa. Tietoja Lapin kouluista on tietysti lukuisissa lähteissä, tutkimuksissa ja monenlaatuisissa ja -tasoisissa historioissa ja historiikeissa. Jos joku on halunnut omiin tarkoituksiinsa löytää tarkkoja ja täsmällisiä tietoja Lapin kouluista, niin sirpaleista ne on ollut ainakin tähän saakka koottava. Lisäksi tiedot ovat usein epäluotettavia eli yksinkertaisesti vääriä tai ainakin siinä muodossa, että asiaan täysin vihkiytymättömälle ne eivät aukene. Siitä on seurannut, että muuten erinomaisiin ja suuritöisiin tutkimuksiin ja laaja-alaisiin historioihin on tullut koulujen osalta puutteellista tietoa, jota taas on käytetty ja käytetään lähdeaineistona jatkotutkimuksissa. Yritän Lapin koulujen osalta katkaista tämän kierteen ja helpottaa niiden työtä, jotka esimerkiksi pitäjähistorioihin tai opinnäytetöihin tarvitsevat Lapin koulutusta koskevia tietoja.

Kun joku esittää ankaran arvioinnin, niin on oikeutettua odottaa siihen uskottavia perusteluita. Otan esimerkin ensiksi teoksesta Lapin historiaa, jonka tietojen oikeellisuus-

74. Lassila 2000, Lapin koulutushistoria. III. Tiedostot A, B ja C. JLA.

desta kannan osaltani vastuuta. Lapin lääninhallituksen ja maakuntaliiton toimesta tuotettiin 1982 ilmestynyt maaakuntahistoriallinen oheislukemisto, Lapin historiaa, koulujen opetustyötä tukemaan. Se täytti ansiokkaasti suuren puutteen ja on hyvin käyttökelpoinen edelleenkin. Kirjassa on kartalle merkitty Lapin kunnissa 1800-luvulla perustetut kansakoulut aloittamisvuosineen. Näitä kouluja oli kaikkiaan kirjan mukaan ollut 31 kappaletta.⁷⁵ Kahdeksan 1800-luvulla perustetun koulun aloittamisvuosi on virheellinen, viisi 1800-luvulla toiminutta kansakoulua luettelosta puuttuu ja kaksi 1900-luvun puolella avattua koulua on liikaa. Virheitä (15) on oikeiden lukujen määrästä (21) kaikkiaan yli 70 prosenttia.⁷⁶ Vahinkoja on luvattoman paljon, varsinkin kun kirjan tekeminen oli lääninhallituksen kouluosaston vastuulla. Tiedot oli luonnollisesti pyydetty ja saatu kunnista. Lähdekritiikki oli ollut ilmeisesti vähäistä, kuten yleensä aina silloin, kun tiedot ovat peräisin tavallisesti luotettavana pidetyltä taholta. Yritän omalta osaltani korjata edellä mainittuja lääninhallituksen arvovaltaa nauttivia puutteita. Jatkotutkimus saa parantaa sitten taas minun tuotoksiani. Kunnissa on ollut ilmeisesti arkipäivän asioissa niin paljon puuhaa, että vanhojen tietojen tallennus on joskus jäänyt sivuasiaksi. Huvittavaa melkein oli, että kun eräässä laajassa Lapin kaupunkikunnassa vuonna 1998 tehtiin koululaitoksen historiaa, niin sen tekijä pyysi koululuettelon vuosilukutietoineen minulta, koska kaupungista niitä ei kertakaikkiaan ollut saatavissa, vaikka käytettävissä olisi ollut kaupungin arkisto ja oikeiden tietojen luo ohjaamassa ja apuna etsinnässä koko kaupungin virkakoneisto.

Osoituksena siitä, että kansakoulujen syntyvaiheista on päässyt virheellistä tietoa myös muihin arvostettuihin tutkimuksiin, ovat Jouko Talosen ja Juhani Liukkosen väitöskirjat. Talonen on asettanut Pohjois-Suomen vanhimmat kansakoulut virheelliseen ikäjärjestykseen⁷⁷ ja Liukkonen on luottanut alkuperäislähteistä suuren työn jälkeen löytämiinsä virheellisiin tietoihin, jotka koskivat Sodankylän, Pelkosenniemen ja Savukosken kuntien kansakoulujen määrää vuonna 1934 ja kansakoulujen perustamisia vuosina 1922—1940.⁷⁸ Molemmat edellä mainitut tutkijat olivat halunneet omaan päätutkimusaiheeseensa liittää täydentäviä tietoja kansakouluista, mutta valmista maakuntakohtaista tutkimustietoa ei ole ollut saatavilla, koska sellaista ei ollut kukaan selvittänyt. Virheellisiä koulujen syntymävuosia sisältäviä erilaisia julkaisuja en mainitse enempää, sillä hakemisessa ovat nimittäin sellaiset kirjoitukset, joissa ei virheitä olisi. Käyttämiäni käsitteitä selvittelevässä johdannon osassa tuonempana pohdiskelen, miksi koulujen historiaa koskevissa tutkimuksissa ja muissa julkaisuissa on yleensä runsaasti selviä virheitä tai ainakin epätarkkuuksia koulujen perustamisvaiheista kertovien vuosilukujen osalta. Ne ovat kuitenkin sängen oleellisia tietoja, kun koulujen historiasta on kysymys.

Tarkoitukseni on saada aikaiseksi sellainen tutkimus, josta olisi helposti saatavissa keskeiset pohjatiedot jokaisesta Lapin (läänin) oppilaitoksesta eli tässä työssä kirkollista alkuopetusta antaneista kouluista, kansa- ja peruskouluista sekä oppikouluista. Perustie-

75. Heikkola 1982, 93.

76. Heikkola 1982, 83. Vrt. Lapin historiaa -teoksen tietoja Lapin kuntien koulujen yhteenvetotaulukoihin. Mikäli joku tarkkasilmäinen löytää virallisia tilastoja tutkiessaan vielä kaksi virhettä lisää, niin hän oikeassa. Rovaniemen ja Kemin maalaiskunnan ensimmäiset kansakoulut nimittäin perustettiin ja rekisteröitiin hallinnollisesti erillisinä tyttö- ja poikakouluina. Asiallisesti ne kumpikin kuitenkin olivat samassa kylässä ja koulurakennuksessa toimiva yksi ja sama oppilaitos, jossa oli kaksi eri opetusryhmää.

77. Talonen 1988, 93. Vrt. Rovaniemi 5.3.2.

78. Liukkonen 1993, 148; vrt. kyseisten kuntien koulujen yhteenvetotaulukoihin.

dostoon kuuluvat toimivista kouluista lukuvuoden 1998—99 aikainen nimi ja lakkautetuista kouluista viimeinen käytössä ollut nimi. Mikäli koulun nimi on toiminta-aikana vaihtunut, niin aina ilmoitetaan alkuperäinen nimi sekä koulun elinaikana tapahtuneet nimenvaihdokset mahdollisimman tarkkoine vuosilukuineen. Nämä nimen vaihtumisista kertovat tiedot ovat sen vuoksi tärkeitä, että lukijat osaisivat yhdistää jo ehkä kauan sitten käytössä olleen nimen oikeaan kouluun. Toinen tärkeä tieto on kunkin koulun perustamisvuosi⁷⁹, jolla aina tarkoitan ilman erillismainintaa koulutyön aloittamisvuoden syyslukukautta. Kylän ja oppilaitten kannalta on oleellisin ja tärkein asia, milloin koulu on avannut ovensa. Toimintansa syystä tai toisesta lopettaneista oppilaitoksista mainitsen nimen ja lakkauttamisvuoden, jolla taas tarkoitan ilman erillismainintaa opetustyön viimeisen vuoden kevätlukukauden päätösaikaa. Lisäksi pyrin saamaan mahdollisimman monesta ja varsinkin kuntien ensimmäisistä oppilaitoksesta keskeisiä historiatietoja, kuten esimerkiksi tietoja koulun syntyyn keskeisesti vaikuttaneista tahoista ja henkilöistä, kunnan tai muun koulun ylläpitäjän tekemän perustamispäätöksen tekoajan, viranomaisten antaman perustamisluvan myöntämisaajan, omaan koulurakennukseen pääsyn, koulun kasvun ja siihen liittyneet opettajamäärien lisäykset ja niin edelleen. Kovin monesta oppilaitoksesta ei ole kuitenkaan mahdollista näin laajan perustutkimuksen puitteissa antaa kovin kattavia tietoja.

Kansa- ja peruskoulujen osalta on helppo määrittää oppilaitosten toiminta-ajat. Katekeetta- ja kiertokoulut ovat kuitenkin oma lajinsa, sillä kouluhan kulki opettajansa mukana kylästä kylään. Olen niidenkin osalta noudattanut omaksumaani periaatetta, että tärkeintä on koulun työvuosien tietäminen. Kiertävät koulut olen luetteloinut siten, että seurakunnan ensimmäisen koulun alkamisajaksi olen asettanut sen vuoden, kun ensimmäinen opettaja aloitti työnsä ja tämän ensimmäisen koulun päättymisaikaksi taas sen vuoden, kun seurakunnan viimeinen kiertokoulunopettaja lopetti työnsä. Näiden ajankohtien välillä seurakunnassa toimi ainakin yksi kiertävä koulu. Johdonmukaisesti edellistä mallia noudattaen toisen koulun alkamisajaksi on merkitty se vuosi, jolloin seurakuntaan tuli toinen opettaja, ja toisen koulun viimeiseksi vuodeksi taas sen vuoden kevätlukukauden päättyminen, jonka jälkeen työ syyslukukauden alkaessa oli jälleen yhden opettajan varassa. Kolmannen ja neljännen opettajan muodostaman koulun kohdalla olen menetellyt samoin. Mikäli koulun työ on alkanut tai päättynyt muulloin kuin lukuvuosien vaihteessa, niin siitä on erillismaininta. Tämäkin kiertävien koulujen iänmäärittelyssä käyttämäni tapa eroaa useimmista muista tutkimuksista, joissa koulun ikä on sidottu joko seurakunnan tai katekeettakoulujen osalta valtion viranomaisten tekemiin perustamis- ja lakkauttamispäätöksiin. Koska myös nämä tiedot ovat tärkeä osa koulujen toimintahistorioissa, sisältyy myös niitä kokonaiskuvan saamiseksi tarpeelliseksi katsomani määrä tähänkin tutkimukseen.

Lapissa on vuodesta 1630 alkaen perustettu ja aloittanut toimintansa laskutavasta riippuen noin 70—80 kirkollista alkuopetusta antanutta koulua, noin 600 erilaatuista kansaja peruskoulua ja noin 60—70 oppikoulua. Oppilaitoksista on lähes 500 lopettanut toimintansa. Koulujen nimien tai toiminnan olennaisia muutoksia, joista tutkimuksessani on

79. Koska perustaa-sana on suomen kielessä siinä mielessä hankala, että se voidaan ymmärtää ilman muutamaa selittävää sanaa monella tavalla, pyrin aina ilmoittamaan, mitä sana kussakin tapauksessa tarkoittaa. Tarkoitukseni on, että kyseistä sanaa en koskaan käyttäisi ainakaan ilman tarkennusta sen täsmällisestä merkityksestä.

merkinnät, on tapahtunut karkeasti arvioiden ainakin 300. Lisäksi kansa- ja peruskouluun 1960- ja 1970-luvulla saatujen kuntien ensimmäisten yleensä koulujen yhteisten kiertävien luokatonta erityisopetusta antavien erityisopettajien (noin 30) työn alkamisvuodet on kirjattu. Edellä mainituista tapahtumista kertyy noin 1 600 vuosilukua. Tarkoitukseni on, että kaikki nuo noin 1 600 Lapin koululaitoksessa tapahtunutta muutosta olisi dokumentoitu luotettavasti. Se tarkoittaa sitä, että jokaisesta noin 1 600 tapahtumasta on oltava lähdemerkintä, jotta jonkin kunnan koululaitoksen, yhden koulumuodon tai yksittäisen oppilaitoksen vaiheita selvittämään ruvennut tutkija saisi oikeiden tietojen lisäksi myös opetuksen hakea haluamiaan lisätietoja oikeista lähteistä. *Mikäli tavoitteeni onnistuu, niin vuosilta 1630—1999 löytyy jokaiselta lukuvuodelta kunnittain tarkka tieto siitä, kuinka monta ja minkä laatuista oppilaitosta kunakin lukuvuonna oli Lapissa, missä kunnassa ne sijaittivat ja mitkä niiden nimet kulloinkin olivat.* Kun sataprosenttista varmuutta en voi taata jokaisen esittämäni vuosiluvun oikeellisuudesta, pyydän mahdollisten virheiden löytäjiä ottamaan ystävällisesti minuun yhteyttä, jotta voin seuraavaan pohjakoulutusta koskevaan toiseen tutkimukseeni liittää tarpeelliset korjaukset ja oikaisutiedot.

Edellä asetettua vaativaa tutkimustehtävää ei ole tarkoitus suorittaa erillisenä, vaan oleellisena osana käsiteltävinä olevia koulumuotoja koskevaa kokonaisuus selvitystä. Vaikka oppilaitosten perustiedot näyttävät tulevan tutkimuksen sivutuotteina, ei työ tapahdu ilman vaivaa ja aikaa, sillä kokemusteni mukaan yhdenkin vuosiluvun tarkistaminen saattaa joskus viedä monen päivän työpanoksen. Halusin tämän tavoitteen esitellä selvästi erillisenä, koska tehtävän suorittaminen ainakin pyrkii korjaamaan Lapin koulutusta koskevassa historiankirjoituksessa mielestäni suuren aukon ja puutteen.

Asettamani tutkimustehtävän päätavoitteina on selvittää ensiksikin, miten kirkollinen alkuopetus toteutettiin. Toinen suuri tehtävä on tutkia, miten Lappiin luotiin kattava kansakoululaitos. Kolmas tutkittava asia on oppikouluverkon rakentaminen harvaan asuttuun maakuntaan. Koulumuodot ovat painoarvoltaan yhtä merkittäviä, jos vertailu on edes mahdollista tai tarpeellistakaan, mutta edellä esittämäni järjestys pohjautuu kansanviisaukseen, että tyvestä puuhun nouseaan.

Koska Lappi on osa Suomea, kytkeytyy Lapin koulutus valtakunnan puitteissa kunakin ajanjaksona tapahtuneeseen koulutuksen kehittämistyöhön. Tarkastelen aina, miten muuttuvan lainsäädännön asettamat vaatimukset Lapissa täytettiin. Toivon, että tässä suhteessa voisin tuoda jotakin uutta Lapin koulutustutkimukseen, sillä monissa yhtä kuntaa koskevissa tutkimuksissa ja pitäjähistorioissa Lapin koulutuksen kehittämistyö on käsitelty irrallisena koko maassa tapahtuneesta uusien lakien ja asetusten toimeenpanosta.

Jos Lapin koulutusta koskeva numerotietojen puute ja virheellisyys yllätti, niin hämmästykseni oli vieläkin suurempi havaitessani, kuinka monilla historiankirjoittajilla on ollut hyvin vähäiset tiedot kouluja koskevista säädöksistä. Usein lakien ja asetusten sisällöt on lainattu suoraan jonkun tunnetun ja tunnustetun historioitsijan teoksista perehtymättä omakohtaisesti säädöskokoelmien sisältöihin. Mikäli on käynyt niin, että varsinaista laki- tai asetustekstiä lukeneelle onkin sattunut virhe tai väärinkäsitys, mikä on varsin tavallista säädöksiin tottumattomalle, on sama suurikin väärinkäsitys saattanut toistua sukupolvesta sukupolveen. Kun joskus lainaaja on vielä saattanut käsittää ensimmäisen erehdyksen omintakeisesti edelleen virheellisesti, on tapahtunut suorastaan virheiden sarja. Jatkossa esitän esimerkkejä tapahtuneista vahingoista. En uskalla väittää, että olisin itse vanhoista säädöksistä aina ymmärtänyt oleellisen tai tiennyt ennakkopäätösten perusteella vakiintunen tulkinnan. Olen joka tapauksessa pyrkinyt aina kuitenkin etsimään ja

lukemaan varsinaiset säädökset asetuskokoelmista ja sen lisäksi käsikirjoista vielä tulkinat ja ennakkopäätökset siitä, mitä ne voimassaoloaikanaan ovat merkinneet ja tarkoittaneet. En olisi tätä asiaa nostanut näin painokkaasti esille, jos en olisi havainnut, että säädöksiä koskevat virheet ovat sängen tavallisia arvostetuissakin tutkimuksissa. Varsinkin oppivelvollisuuslaki näyttää olevan vaikeaselkoinen, jota se kieltämättä on minunkin mielestäni. Sekin lienee aiheuttanut epäselvyyksiä, että oppivelvollisuuslain voimaantultua 1921 olivat vielä vuosia voimassa sekä osa vuoden 1866 kansakouluasetuksesta että vuoden 1898 piirijakoasetus⁸⁰. Samoin oli myöhemmin kansakoululaki 15 vuotta voimassa samanaikaisesti rinnakkain peruskoulun puitelain (laki koulujärjestelmän perusteista) kanssa⁸¹.

Kun vanhimman opettajasukupolven vielä hyvin muistama ja jopa kokeneidenkin kansakouluntarkastajien pelkäämä kouluhallituksen osastopäällikkö, tohtori Aleksanteri Hinkkanen lopetti Seinäjoella kesäyliopistossa kouluhallinnon luentosarjansa kesällä 1969, sanoi hän lopuksi ikuisiksi ajoiksi mieleeni jääneet sanat: “Kun tarvitsette tarkkaa tietoa jostakin säädöksestä, niin älkää koskaan luottako muistiinne. Tarkastakaa aina asia lakikirjasta, sillä yhdenkin sanan väärinmuistaminen saattaa kääntää asian aivan pääläelleen!” Se oli silloiselle aloittelevalle kansakouluntarkastajalle hyvä neuvo, jonka olen välittänyt kaikille kouluhallinnon luentoani kuunnelleille aina siunatuksi lopuksi ja jokaiselle kouluhallinnon arvosanan suorittajalle todistusta antaessani. Laajennan tässä Hinkkasen viestin koskemaan myös koulutushistorian tutkijoita vielä sillä lisäyksellä, että koskaan ei saisi luottaa aikaisempien tutkijoiden muodostamiin käsityksiin säädösten sisällöistä.

Koska koulutus ei ole myöskään irrallinen osa ympäröivästä yhteiskunnasta ja siinä tapahtuvista muutoksista ja voimavirtauksista, niin olen lainsäädännön lisäksi yrittänyt sitoa koulutuksen myös maantieteellisesti juurilleen. Tämän vuoksi olen edellä johdannon alkuosaan liittänyt sängen laajan katsauksen Lapin historiasta. Yritän läpi tutkimuksen muistaa sen tosiasian, että koulutus on aina sidoksissa aikaan ja paikkaan.

Kun vasta jatkotutkimuksessa teen perinpohjaisesti selkoa, miten Lapin koulutusta on voitu kehittää verrattuna muuhun Suomeen, niin jo tässä työssä suoritan vertailua Tornionlaakson koulutuksen kehitysvaiheista rajajoen molemmilla puolilla Ruotsissa ja Suomessa lähinnä 1800-luvulla. Tämä vertailu tapahtuu luontevasti siinä yhteydessä, kun tarkastelen Pohjolan ihmisten elämään sekä henkiseen ja hengelliseen ilmapiiriin monella tavalla vaikuttaneen lestadiolaisuuden suhtautumista koulutukseen. Yksi keskeinen tavoitteeni on selvittää, mitkä tahot vaikuttivat ja tekivät työtä koulutuksen hyväksi Lapissa. Mikä oli tässä työssä esimerkiksi kirkon ja tuomiokapitulien merkitys tai valtion ja sen alueellisten edustajien eli kansakouluntarkastajien ja lääninhallituksen osuus? Seurakunnat, kunnat, kylät sekä yksityiset yhteisöt ja ihmiset ovat olleet paikallisia toteuttajia, joiden osuus ja työpanostus saavat – toivon niin – tutkimuksessani hyvin ansaitsemansa huomaamisen.

Lyhyesti sanottuna tarkoitukseni on antaa mahdollisimman tarkka ja monipuolinen kuva Lapin pohjakoulutuksesta kunnittain elokuuhun 1999 mennessä.

80. SA 43/1927, 21 a §; SA 190/1931, 46 §.

81. SA 467/1968, 33 §; SA 132/1984, 96 §.

1.4 Lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmä

1.4.1 Aikaisemmat tutkimukset ja keskeiset lähteet

Kun tarkoitukseni oli selvittää kokonaisen maakunnan koulutusta, etsin luonnollisesti mallikseni muita vastaavia tutkimuksia. Professori Veli Nurmelta sain tiedon Reijo Heikkisen Kainuuta koskevasta tutkimuksesta, johon uteliaana perehdyin. Kun Reijo Heikkisen 1990-luvun alkuvuosina teki omaa väitöskirjaansa Kainuun koulutuksesta, hän joutui toteamaan, että maakunnallisia kasvatushistoriallisia tutkimuksia ei koko Suomessa ollut siihen mennessä juuri laadittu. Lähes ainoana esimerkkinä Heikkinen oli löytänyt Heikki Isolaurin vuonna 1973 julkaiseman väitöskirjan, jossa silloinen kollegani, koulutoimintatarkastaja Isolauri on käsitellyt kansakoulun käyntiä Etelä-Pohjanmaalla. Isolaurin tutkimuksen nimi jo kertoo, että kysymys on vain kansakoulua koskevasta selvityksestä sen alkutaipaleilta 1875—1921⁸². Kun tämä oli Heikkisen varmastikin huolellisen selvitystyön jälkeen löytämä laajin maakunnallista koulutusta koskeva tutkimus, niin Heikkinen oli aloittanut pioneerityön. Syykin maakunnallisten tutkimusten vähäisyyteen Heikkinen esittää: “Maakunta tai lääni muodostavat usein niin suuren kokonaisuuden, ettei yksi tutkija kykene pitämään kymmeniä kansa-, oppi- ja ammattikouluja ja muita oppilaitoksia sekä niihin liittyvää valtavaa primääriaineistoa hallinnassaan.”⁸³ Heikkinen on varmasti oikeassa. Jos en olisi työssäni Lapin lääninhallituksessa kantanut ainakin moraalista mutta myöskin käytännön vastuuta yli neljännesvuosisadan siitä, että Lapin koululaitos toimii moitteettomasti ja pysyy kehityksen vauhdissa mukana, en olisi uskaltanut tähän tehtävään ruveta. Lääninhallituksessa jouduin pakostakin perehtymään koko Lapin läänin koululaitokseen perinpohjaisesti ja seuraamaan myös valtakunnallista koulutuksen kehittämistyötä, sikäli kuin se rajalliselle ihmiselle on mahdollista.

Heikkisen väitöskirja *Kasvatus ja koulutus Kainuussa* on hyväksytty jo 1995, joten se oli valmistunut sopivaan aikaan ollakseen esikuvana omalle työlleni. Koska Kainuu on alueeltaan ja asukasmäärältään Lappia pienempi ja Heikkisen tutkimus päättyy jo syyskuuhun 1945, mutta käsittelee puolestaan Kainuun kaiken koulutuksen, ovat työmme tietysti eriluonteisia. Esimerkiksi henkilöhistorian osalta tutkimukseni jää selvästi Heikkisen työtä köyhemmäksi. Se sukulaisuus näillä tutkimuksilla varmasti on, että ne molemmat käsittelevät Suomen harvimmin asuttujen ja vähävaraisimpien maakuntien koulutuksen kehittymistä.

Ruotsissa on ilmestynyt vuonna 1960 Hugo Tenerzin kirjoittaman Ruotsin Tornionlaakson koulutusta koskevan historian ensimmäinen osa, *Folkupplysningarbetet i Norbottens finnbygd från äldsta tid till sekelstiftet 1900*, sekä vuonna 1963 toinen osa, *Folkupplysningarbetet i Norbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten*.⁸⁴ Näistä yhteensä lähes tuhatsivuisista teoksista olen saanut paljon materiaalia Ruotsin ja Suomen Tornionlaakson kuntien koulutusvertailua varten. Sen lisäksi olen tästä

82. Heikki Isolauri: *Kansakoulun käynti Etelä-Pohjanmaalla 1875-1921*. Tutkimus kansakoulun käynnistä väestön yhteiskunnallistaloudellisesta tilasta riippuvana ilmiönä kansakoulun kokonaiskehityksen valossa suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla. Koulutusopillinen tutkimus. Tutkimuksia 27. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos 1973.

83. Heikkinen 1995, 5.

84. Ks. lähdeluettelo.

suurteoksesta voinut nähdä, miten Tenerz on ratkaissut laajan tutkimuksensa mukanaan tuomat ongelmat. Ruotsin valtakunnan kansanopetuksen kehitysvaiheet on Tenerzin teoksissa luonnollisesti myös hyvin tarkasti selvitetty. Myös Norjan pohjoisimman maakunnan Finnmarkin koulutus- ja kielioloista 1800-luvulla on tehty tutkimus.⁸⁵

On tässä yhteydessä tarpeen sanoa, että ilman Seppo Lohen laajoja vuosina 1989 ja 1997 ilmestyneitä lestadiolais tutkimuksia ei minulla olisi ollut mitään edellytyksiä tutkia lestadiolaisuuden ja kansakoulun suhteita Tornionlaaksossa ja Lapissa eikä suorittaa vertailua lähinnä Lapin ja Norbottenin ja vähin Suomen ja Ruotsin välillä siinä, miten kansakoulujen perustamistyö näissä naapurimaissa sujui. Perustietous olisi puuttunut. Lestadiolainen herätysliike on tehnyt alkuajoistaan lähtien voimallista lapsiin, nuoriin ja aikuisiin kohdistunutta kasvatus- ja opetustyötä erityisesti Pohjoiskalotilla, joten Lohen teokset kuuluvat maakunnallista koulutusta koskevien harvalukuisten tutkimusten joukkoon.

Kun Lapin kuntakohtaisessa koulutushistoriassa on tarkoitus tutkia, miten Lapin kunnissa on pystytty toteuttamaan valtakunnassa säädösten muodossa ilmaistut koulutustavoitteet, olen asettanut itselleni ensimmäiseksi onnistumisen edellytykseksi perinpohjaisen perehtymisen kunkin ajan lakeihin, asetuksiin ja keskusvirastojen ohjeisiin. Ennen kuin lähdin selvittämään säädöksiä työkohteina olevien kolmen koulumuodon osalta, katsoin välttämättömäksi ensiksi perehtyä niitä koskeviin tutkimuksiin ja historioihin sekä yleensä suomalaista koulutuspolitiikkaa käsitteleviin teoksiin. Eihän kannata enää sitä tehdä itse uudestaan, minkä toiset ovat jo aikaisemmin hyvin suorittaneet.

Kun kirkollista alkuopetusta antaneista oppilaitoksista ja niiden toiminnasta minulla ei ollut mitään omakohtaista käytännön kokemusta ja tietoa, oli tavallista suurempi työ perehtyä tämän koulumuodon historiaan siinä määrin, että itse kykenisi mahdollisesti siihen vielä jotakin uutta antamaan. Onneksi Lapin katekeettakoulut ovat saaneet hyvin kattavan tutkimuksen osakseen. Se johtuu siitä, että Lapin yliopistossa professori Esko I. Kähkönen otti Tornion ja Kemin Lapin alueella sijainneiden seurakuntien katekeettakoulut monien tutkimustensa kohteeksi (1982, 1984 ja 1988). Opetustyössään Lapin yliopistossa hän myös innosti monia oppilaitaan ryhtymään kotikunnan koululaitoksen tai jonkin sen osan historian kirjoittamiseen, kun opiskelijat laativat kasvatustieteen syventävien opintojen tutkielmia. Alatornion ja Kittilän kiertokouluista on tehty erillistutkimukset, ja monissa koko kuntaa koskevissa historioissa on selvitetty myös kiertokoulujen toimintaa. Töiden hedelmät olen saanut käyttööni yliopistojen kirjastoista tai suoraan tekijöiltä. Juhani Liukkonen, Kähkösen oppilas hänkin, on väitöskirjassaan (1993) selvittänyt perusteellisesti Suur-Sodankylän katekeettakoulun historian vuosilta 1837—1950. Erikoisesti Liukkosen teoksesta olen helposti voinut selvittää itselleni katekeettakoulujen sekä myös tavallisten kiertokoulujen hallinnon sekä kouluja koskevat määräykset ja ohjeet. Vuokko Melinin tutkimukset alkuopetuksesta Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866—1921 (1977 ja 1980) kertovat runsaasti myös kirkollisista kouluista. Olin iloinen, kun löysin Abraham Abrahamsson Hülphersin 1700-luvun lopulla kirjoittaman teoksen Ruotsin lapinmaista. Painoasun käsikirjoitus on saanut 1922. Se sisältää seurakuntakohtaiset kuvaukset myös Tornion ja Kemin lapinmaista tarkkoine tietoineen muun muassa väestöstä, elinkeinoista, kirkoista ja kouluista. Nykyisen Suomen alueilla sijainneet lapinmaat kuuluivat 1700-luvun lopussa suuriin Enontekiön, Utsjoen, Sodankylän, Kemijärven

85. Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814—1905 av Helge Dahl. Universitetsforlaget. Oslo 1957. Utgift for Norges almenvetenskapelige forskningsråd.

ja Kuusamon seurakuntiin. Esko Kilven väitöskirja Kirkon antama alkuopetus Turun hiippakunnassa (1987) avarsi kuvaa eteläisen Suomen seurakuntien järjestämästä koulutuksesta. Erotuksena Pohjois-Suomelle Turun hiippakunnassa oli kiertokoulujen lisäksi myös runsaasti kiinteitä samassa pisteessä koko lukuvuoden toimineita kouluja. Lähinnä Perämeren tiheään asutuissa rannikkoseurakunnissa näitä kouluja oli muutamia, mutta toimintavuusia niille kertyi poikkeuksetta kovin vähän.

Klassikko suomalaista koulutusta koskevien historiateosten joukossa on Aimo Halilan neliosainen Suomen kansakoululaitoksen historia (1949 ja 1950).⁸⁶ Myös Veli Nurmen tutkimus Uno Cygnaeuksesta (1988) antaa tarpeellista taustatietoa Suomen kansakoululaitoksen synnystä. Jussi Isosaaren lyhyt ja selkeä teos Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys (1969, 2. painos 1973) on mielestäni suomalaisen koulutushistorian aapinen. Nurmen vuonna 1983 painettua kirjaa Maamme koulutusjärjestelmä voitaneen verrata katekismukseen, joka on kulunut opettajiksi valmistumassa olleiden opiskelijoiden käsissä. Melinin tutkimukset kertovat kiertokoulujen lisäksi myös kansakoulumme alimpien luokkien opetuksen alkuvaiheista.

Suomen oppikoululaitoksen historian pääteoksia ovat J. T. Hanhon (1947 ja 1955) ja Kyösti Kiuasmaan tutkimukset (1982). Lukiokomitean mietintö vuodelta 1970 sisältää myös katsauksen oppikoulun ja erityisesti lukion kehitysvaiheista Suomessa. Tuorein tutkimus oppikoulusta on Aslak Lindströmin väitöskirja Ylioppilastutkinnon muotoutuminen autonomian aikana (1998).

Suomessa pelkästään koulutuspolitiikkaa käsittelevät teokset ovat hyvin myöhäsyntyisiä, sillä Jukka Sarjalan Suomalainen koulutuspolitiikka vuodelta 1981 taitaa olla ensimmäinen varsinainen tätä asiaa pohdiskeleva julkaisu. Halilan suuri Suomen kansakoululaitoksen historia sisältää runsaasti myös selvityksiä ja arvioita maassamme harjoitetusta koulutuspolitiikasta 1800-luvulla ja 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Liekki Lehtisaloon ja Reijo Raivolan Koulutuspolitiikka ja koulutussuunnittelu on vuodelta 1986 ja Koulutuspolitiikka vuodelta 1992. Vuosi 1998 on ollut tällä alalla hedelmällinen, sillä sen vuoden aikana ovat ilmestyneet Liekki Lehtisaloon kirjoittama Suomalainen sivistys ja sivistyspolitiikka ja Osmo Lampisen teos Suomen koulutusjärjestelmän kehitys.⁸⁷ On aiheellista tietysti muistaa, että monissa suomalaista koulutusta käsittelevissä historioissa ja komiteamietinnöissä on runsaasti käsitelty toteutettua ja myös tulevaisuuden koulutuspolitiikkaa.

Mielenkiintoinen koulutuspolitiikkaa koskeva löytö oli Osmo Kivisen vuonna 1988 Turun yliopistossa hyväksytty suomalaista peruskoulutusta käsittelevä väitöskirja Koulutuksen järjestelmäkehitys, sillä hänen tutkimuksensa sisältää samoja aineksia kuin omani. Teoksensa johdannossa Kivinen toteaa muun muassa näin: ”Koulutuksen eriaikainen kehitys maaseudulla ja kaupungeissa on historiallisesti tärkeä tosiasia.” Kivisen näkökulma on kuitenkin valtakunnallinen, ja alueellisten koulutuserojen tarkastelua hän ei ole

86. Koska tarkat tiedot tässä mainitsemistani aikaisempaa tutkimusta koskevista ja tärkeimpinä lähdeveksinani käyttämistä teoksista ovat lähdeluettelossa, en katso mielekkääksi näiden tietojen toistamista nooteissa tässä yhteydessä. Mikäli joku teos ei kuulu lähdeaineistooni, se esitellään alaviiteessä.

87. Jukka Sarjala: Suomalainen koulutuspolitiikka. Juva 1981, Liekki Lehtisalo & Reijo Raivola: Koulutuspolitiikka ja koulutussuunnittelu. Porvoo 1986, Liekki Lehtisalo & Reijo Raivola: Koulutuspolitiikka. Juva 1992, Liekki Lehtisalo: Suomalainen sivistys ja sivistyspolitiikka. Juva 1998 ja Osmo Lampinen: Suomen koulutusjärjestelmän kehitys. Tampere 1998.

sisällyttänyt tutkimukseensa.⁸⁸ Opetushallitus on tuottanut selvityksen vuonna 1996 aiheesta Toteuttaako peruskoulu tasa-arvoa?⁸⁹ Siinä on tarkasteltu viimeisinä vuosikymmeninä harjoitetun koulutuspolitiikan tuloksia.

Tutkimuksen kohteina olevien koulumuotojen historiaan ja suomalaista koulutuspolitiikkaa käsittelevään kirjallisuuteen perehtymisen jälkeen oli sitten vuorossa tämän luvun alussa itselleni asettama suuri oppimistavoite, kun piti yrittää saavuttaa kutakin ajankohdtaa koskevien varsinaisten säädösten mahdollisimman täydellinen tietämys ja hallinta. Käsittääkseni ilman lakien ja asetusten perusteellista tuntemusta en olisi kykenevä arvioimaan, oliko jossakin Lapin kunnassa edes täytetty aina voimassa olevien säädösten antamat velvoitteet vai oliko peräti käytetty kaikki säädösten sallimat mahdollisuudet koululaitoksen kehittämiseksi. Kuten myöhemmin selviää, lakien alimpien vaatimusten ja niiden puitteisiin vielä sisältyvien kehittämismahdollisuuksien täydellisen hyväksikäytön väliset rajat ovat yleensä olleet hyvin kaukana toisistaan. Lyhyesti sanottuna lait ovat yleensä asettaneet kunnille minimivaatimukset, mutta sallineet myös kunnille valtionavun turvin kehittää koululaitosta paljon vähimmäisvaatimuksia laajemmin ja nopeammin. Olen suorittanut koulutusta koskevien lakien ja asetusten analysointia eli tarkastelua siitä alkaen, kun koulutustoimintaa on ruvettu säätelemään lakien ja asetusten voimalla eli 1600-luvulta lähtien, ja ennen kaikkea siitä näkökulmasta, miten niissä on otettu huomioon Lappia ja muutakin Pohjois-Suomea koskevat erikoisolosuhteet. Tämä analyysi⁹⁰, jonka käsikirjoitus on valmis, on tarkoitus sisällyttää pohjakoulutusta koskevaan toiseen tutkimukseeni. Sen lähdeluettelossa on lähes 200 eri lakia ja asetusta sekä niitä koskevia muutoksia. Vanhin niistä on vuoden 1686 kirkkolaki ja tuorein 1998 säädetty ja 1999 voimaan astunut perusopetuslaki. Verrattuna esimerkiksi komiteamietintöihin lait ja asetukset ovat luotettavia lähteitä, koska ne kertovat sen, mitä hyvistä suunnitelmista on yltänyt toteutettavaksi. Monien huolellisestikin valmistettujen mietintöjen osana on ollut jäädä ministeriöiden hyllyille pölyttymään. Kirjoittaessani kuntien koulutushistorioita olen käyttänyt lähteinäni edellä mainittua läpikäymääni säädösten joukkoa. Vaivalloista koululakeihin ja -asetuksiin perehtymistä ilmeisesti helpotti se, että ensimmäisinä opettajavuosinani (1954—58) olivat vielä voimassa oppivelvollisuuden toteuttamista koskevat säännökset, joita työssäni tarvitsin ja joiden tuntemusta Oulun opettajakorkeakoulun kouluhallinnon opettajana toiminut kansakouluntarkastaja Reino H. Rasi meiltä opiskelijoilta tiukasti edellytti, mikäli aioimme saada kyseisestä aineesta kelvollisen arvosanan. Näin esimerkiksi kansakoulun osalta vain vuoden 1866 kansakouluasetus ja 1898 piirijakoasetus eivät olleet voimassa enää työvuosieni aikana.

Käytännön koulutyössä ei ole tarvinnut hankkia vuosittain ilmestyneitä asetuskokoelmia tai suurta Suomen laki -teosta, vaan opettajien ja koululaitoksen hallintotehtäviä hoitaneet henkilöt yleensä ovat käyttäneet ansioituneiden kouluhallintomiesten laatimia käsikirjoja. Niissä on koululakien ja -asetusten lisäksi julkaistu keskusvirastojen voimassa olevat kiertokirjeet sekä valtioneuvoston ja opetusministeriön antamat lainsäädäntöä täydentävät ohjeet ja määräykset. Sen lisäksi nämä käsikirjat ovat normaalisti sisältäneet runsaasti myös hallintoviranomaisten ja oikeusistuimien antamia päätöksiä, ratkaisuja ja tulkintoja koulua koskevista asioista. Käyttöä on helpottanut vielä sekin, että kirjojen lop-

88. Kivinen 1988, 10.

89. Ks. lähdeluettelo.

90. Lassila 2000 A, 1—93. JLA.

puun on liitetty erinomaiset hakusanaluettelot. Olen tässä työssä käyttänyt K. G. Aminoffin (1914), Jaakko Laurilan (1932), Johannes Qvistin ja Jaakko Laurilan (1936), Aaro Mäntyojan (1951), Alfred Salmelan (1953), Urho Somerkiven ja Osmo Ilmari Laineen (1959), Aleksanteri Hinkkasen (1969, 1972 ja 1973) sekä Paavo Ruuhijärven ja Esko Toivosen (1975, 1978 ja 1986) laatimia käsikirjoja. Opetushallituksesta sain lainaksi hyvin tarpeelliseksi osoittautuneen Kaarlo Kerkkosen (1920) Oppikoulu-käsikirjan.

Edellä on käynyt ilmi, että kuntien koulutushistoriat on laadittu koululakien ja -asetusten antamiin raameihin ja puitteisiin. Seuraavaksi selvitän, mitä lähteitä ja kirjallisuutta olen käyttänyt raaka-aineina, kun säädösten muodostamien kehyksien sisälle on sijoitettu tutkimukseni varsinainen ydin, Lapin kuntien koulutushistoriat.

Aikaisemmin olen jo kertonut, että Kähkösen ja Liukkosen tutkimukset avasivat minulle ovet ja ikkunatkin kirkollisen alkuopetuksen ennestään sangen tuntemattomaan maailmaan. Luonnollisesti myös pitäjähistorioissa on kirkollisilla kouluilla, Lapissa etupäässä kierto- tai katekeettakouluilla, omat sivunsa, mutta harva tekijä on ehtinyt asiapaljouden keskellä kovin syvällisesti tähän koulumuotoon paneutua. Toinen syy kirkollisen alkuopetuksen vaatimattomaan osuuteen on varmasti se tosiasia, että kirjoittajille annetut rajalliset sivumäärät eivät ole antaneet edes mahdollisuutta mittavan, kaikkia elämänaloja koskevan aineiston laajamittaiseen käsittelyyn. Aivan erinomaisiksi kirkon antamasta opetuksesta kertoviksi alkuperäislähteiksi osoittautuivat seurakuntien piispantarkastusten pöytäkirjat, kun ne aikaa vieneiden harharetkien jälkeen löysin. Olen käynyt läpi lähes sadan vuoden ajalta kaikkien Lapin seurakuntien piispantarkastuksia koskevat asiakirjat. Kirkkoherrojen tarkastajia varten laatimat ajankohtaiset seurakuntakertomukset, jotka ovat pöytäkirjojen liitteinä, antavat keskimäärin noin viiden vuoden välein hyvän ja ilmeisen luotettavankin kuvan kunkin seurakunnan tilasta ja keskeisistä toiminnoista. Vaikka olin tiennyt, että piispat ovat menneinä vuosisatoina pitäneet huolta suomalaisten lukemaanoppimisesta ja ihmiseksi kasvattamisesta (Mikael Agricola, Gezelukset), oli uutta huomata, kuinka keskeisellä sijalla lasten ja nuorten opetus on kirkkomme työssä ollut vielä satavuotiskautena 1850—1950, jona ajanjaksona kierto- ja katekeettakoulujen panos ainakin Lapin läänissä kouluikäisten (7—16) opetuksessa oli vielä paljon kansakoulujen antamaa opetusta suurempi, kun koko aikaväliä tarkastellaan. Joustavasti kirkollinen opetus väheni ja siirtyi syrjäseuduille 1920-luvulta alkaen sitä mukaa, kun kansakoulujen vaikutus kasvoi. Ranuan kunnassa sai vielä sotavuosina noin 80 prosenttia lapsista ja nuorista ainoan koulusivistyksensä kiertokouluissa. Pian sodan jälkeen oppivelvollisuuden ulottuessa lainmuutoksen jälkeen kaikkien kuntien harvimminkin asuttuihin seutuihin voitiin viimeiset kirkolliset alkuopetuskoulut lakkauttaa. Vuodesta 1877 alkaen evankelisluterilaisen kirkon lastenopetuksesta laaditut seurakuntakohtaiset tilastot ovat täydentäneet ja joskus tarkentaneetkin piispantarkastusten pöytäkirjoista saatuja tietoja. Tilastojen pohjalta on ollut myös mahdollista suorittaa eri seurakunnissa annetun opetuksen vertailua.

Kansakoululaitoksen syntyvaiheista ja kouluverkoston kasvamisesta kertovat useissa kunnissa tehdyt pitäjähistoriat, kylähistoriat ja koulujen vuosijuhliin laaditut yksittäisten koulujen historiikit. Todennäköisesti niistä suurimman osan olen saanut käyttööni. Monien kuntien koulutoimesta on tehty myös erinomaisia yliopistollisia opinnäytetöitä erityisesti Lapin yliopistossa. Muun muassa Enontekiön, Inarin, Kolarin, Muonion, Pelkosenniemen, Posion, Simon, Tervolan ja Utsjoen kansakoulutoimesta laadittuja tutkimuksia olen voinut käyttää hyväkseni. Kemin kaupungin koululaitoksen 100-vuotishisto-

riikin on kirjoittanut Pekka Pasanen (1978) ja Pellon 100-vuotiaasta koulusta on kunnan toimesta laadittu kattava historia (1995). Viimeisin koko kunnan koulutoimen sisältävä perusteellinen historia on valmistunut Pentti Jaakon tekemänä Kolarista (1998). Sallan koululaitoksen historiaan on Markku Hämäläinen ansiokkaasti syventynyt. Ranuan koulutushistoriaa kirjoittava Teuvo Siitonen lainasi minulle keräämänsä koko laajan lähdemateriaalinsa vapaasti käytettäväksi. Jo vanhemman polven kouluhistoriatyön pioneereista tulkoon vielä mainituiksi Yrjö Niemelä Kittilästä sekä Kauno Laine ja Arvo Ylitalo Sodankylästä. Kuntien kouluvirastot, koulutoimenjohtajat, rehtorit, koulujen johtajat ja opettajat sekä yliopistoissa kouluaiheisia tutkimuksia Lapin kunnista tai oppilaitoksista suorittaneet henkilöt ovat vaivojaan säästämättä keränneet ja lahjoittaneet tai lainanneet minulle hyvin runsaasti Lapin kansakoulujen historiaa koskevaa aineistoa. Kun kaikkien hyvin ansioituneiden kirjoittajien ja tutkijoiden nimiä en voi tässä yhteydessä mainita, niin lähdeluetteloihin jokaisen nimi on luonnollisesti kirjattu. Kiitän heitä kaikkia arvokkaasta panoksesta Lapin ainutlaatuisen koululaitoksen historian tallennustyössä. Kun olen pitänyt tärkeänä, että Lapin koulutusta koskevaa tutkimustyötä tekevät myös tulevaisuudessa voisivat käyttää kaikkia käyttööni annettuja arvokkaita materiaaleja hyväkseen, olen yrittänyt huolellisesti merkitä lähdeluetteloihin, mistä ne on tavoitettavissa. Olen nimittäin huomannut, että monissa tutkimuksissa painamattomat historiikit tekijöineen on mainittu, mutta lähteiden pysyvää sijoituspaikkaa ei ole ilmoitettu. Oman arkistoni olen luvannut luovuttaa Oulun maakunta-arkistoon.

Kokemukseni mukaan luotettavimpia tietolähteitä, joista olen viimekädessä tarkistanut ja täydentänyt vielä kunnista ja kuntia koskeneista historioista saamani tiedot, ovat olleet kansakouluntarkastajien ja Lapin lääninhallituksen vuosittain syyslukukauden aikana kouluhallitusta varten alueensa kouluista laatimat lukuvuosi-ilmoitukset, jotka lukuvuoteen 1949—50 saakka löytyivät kansallisarkistosta ja lukuvuosilta 1950—1970 opetushallituksen arkistosta. Vuoteen 1931 saakka näitä ilmoituksia kutsuttiin lukukausi-ilmoituksiksi ja sen jälkeen lukuvuosi-ilmoituksiksi⁹¹. Vuodesta 1970 lähtien koko Lappia koskevat lukuvuosi-ilmoitukset on tehty lukuvuosilta 1970—93 lääninhallituksen kouluosastolla, josta minulle on luovutettu niiden kaksoiskappaleet käytettäväksi. Lukuvuodesta 1993—94 alkaen olen saanut Lapin läänin kuntia koskevat tiedot lääninhallituksen laatimista tilastoista ja vuosikertomuksista. Virallisista tilastoista on saatavissa myös uusien yläkansakoulujen nimet aina lukuvuoteen 1933—34 saakka, minkä jälkeen ilmeisesti pula-ajan vuoksi ja koulujen lukumäärän kasvamisen takia tilastointia supistettiin. Kun senkin jälkeen 1990-luvun alkupuolelle saakka on virallisissa tilastoissa tarkat lukumäärät kunkin kunnan oppilaitoksista, olen muutoin epäselviksi jääneissä tapauksissa voinut tarkistaa, ovatko muista lähteistä hankkimani tiedot lukumäärien osalta yhtäpitäviä virallisen tilaston kanssa. Mikäli näin ei ole ollut, olen suorittanut lisäselvityksiä. Pitäjähistoriat kertovat luonnollisesti myös kansakouluista, mutta ennen kaikkea ne valaisevat kunnan kokonaisukehitystä, jossa koululaitoksella on merkittävä sijansa. Olen materiaalia kerätessäni saanut tutustua monissa kunnissa henkilöihin, jotka ovat omistautuneet kotikuntansa kouluhistorian tutkimiseen. He ovat avustaneet minua tämän tutkimuksen teossa aivan ratkaisevasti.

91. Koulutoimen Ylihallituksen kiertokirje kaikille maalaiskansakoulujen Johtokunnille, Johtajille ja Johtajat-tarille 18.9.1906. Aminoff 1914, 371—372; SA 190/1931, 36 §.

Oppikouluja on ja on ollut Lapissa jo niin paljon vähemmän kuin kansakouluja, että sangen monista ja erityisesti vanhimmista oppilaitoksista on kirjoitettu oma historiikkinsa. Viimeisiltä vuosikymmeniltä minulla on käytössäni Lapin lääninhallituksessa tehdyt tilastot oppikouluista. Ylioppilastutkintolautakunnalta Lapin lääninhallituksen 1990-luvun alussa saamat tilastot ovat myös käytettävissäni. Yksityisistä oppikouluista olen saanut runsaasti perustietoja Yksityiskoulujen Liiton kustantamasta Jouko Teperin ja Jari Salmisen kokoamasta ja kirjoittamasta vuonna 1993 valmistuneesta Yksityisoppikoulumatrikkelistä vuosilta 1872—1977. Voin sanoa, että Teperin ja Salmisen suorittama työ helpotti minua suuresti, kun sain monista oppilaitoksista täsmälliset tiedot yhdestä luotettavasta teoksesta. Torniossa noin 1630 avattu pedagogio on antanut mahdollisuuden kertoa tämän aikansa alimman asteen oppikoulun työstä ja merkityksestä pohjanperillä. Matti A. Sainion tutkimus Utsjoen pedagogion (lapinkoulun) vaiheista 1700-luvulla antoi aineiston tämän harvinaisen oppilaitoksen toiminnan kuvaamiseen. Pellon kouluhistoriassa on rehtori Tiesmaan omakohtaiseen kokemukseen perustuvaa kerrontaa yksityisen oppikoulun perustamis- ja ylläpitovaikeuksista. Kunnallisilla keskikouluilla oli suuri merkitys Lapin koulutustason nostamistyössä. Kunnanjohtaja Aarne Nikalta olen saanut alkuperäismateriaalia siitä, kuinka suuren monivaiheisen työn ja monien vaikeuksien jälkeen Kittilään saatiin kunnallinen keskikoulu antamaan opetusta Kittilän lukuisien syrjäkylien lapsille. Peruskoulun siirtymävaiheessa Kemin ja Ylitornion yhteiskoulujen osaksi tuli hankkia valtakunnallinen ennakkoratkaisu siihen, kenen vallassa, kunnan vai koulun, oli lain mukaan päättää, tehtiinkö yksityisoppikoulusta peruskoulua korvaava koulu vai ei. Olen FL Sami Pirilältä saanut käyttööni hänen isänsä, silloisen Kemin yhteiskoulun rehtorin Raimo Pirilän, monivuotisen kiistelyn aikana keräämän periaatteellisesta kamppailusta kertovan laajan lehtileikekokoelman. Tilastokeskuksen laatimat vuotuiset tilastot ovat olleet erinomainen apu puutteellisten tietojen tarkistamisessa.

Monien vuosikymmenien aikaiset työtoverit ja yhteistyökumppanit ovat olleet työtäni suunniteltaessa ja sen kestäessä aina valmiit haastatteluihin sekä tietojen antamiseen ja täydentämiseen, kun olen heitä lähestynyt henkilökohtaisissa tapaamisissa tai puhelimella. Mielestäni puhelin on erinomainen tutkijan työväline. Ehkä se kuitenkin edellyttää, että ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimukset ovat jo syntyneet aikaisemmin monien yhteisten hankkeitten ja työkokemusten kautta. En voi ymmärtää, minkä vuoksi korvasta korvaan suoritettu puhelinhaastattelu ei voisi olla yhtä antoisa kuin silmätysten tehty, jos keskustelijoiden kesken vallitsevat aikaisemmin solmitut luottamukselliset ja toista osapuolta kunnioittavat suhteet. Puhelin on vielä senkin vuoksi hyvä, että lisätiedot ja tarkistukset on helppo saada, kun samaa aineistoa muokataan uudestaan työn eri vaiheissa. Usein haastateltavat ovat myös pyytäneet, että soittaisin myöhemmin uudelleen, jotta he saisivat aikaa hankkia kyseistä asiaa koskevaa materiaalia tai keskustella esimerkiksi entisten työtovereittensa kanssa. Hyvin monta kertaa pian puhelinhaastattelujen jälkeen postista tuli keskustelukumppaneitten lähettämää kirjallista aineistoa työtäni varten eikä paria poikkeusta lukuunottamatta koskaan jälkivaatimuksella. Senkin olen kyllä jo saanut havaita, että moni tämän työn alkuvuosien haastateltavistani on näiden muutaman vuoden aikana ehtinyt poistua sen rajan taakse, josta tätä kirjaa varten ei enää tietoja ole saatavissa.

1.4.2 Lähdekritiikki

Kaikissa tutkimuksen ohjekirjoissa⁹² teroitetaan sitä, että tutkijan tulee harrastaa lähdekritiikkiä. Ymmärryksen mukaan sana lähdekritiikki tarkoittanee sitä, että tutkijan on jatkuvasti kannettava huolta käyttämänsä lähdeaineiston luotettavuudesta, ja arvioitava muun muassa, mihin tarkoituksiin lähdemateriaalia on aikoinaan käytetty. Kun on lähes 30 vuoden ajan joutunut työssä jokaista päätöstä harkittaessa varautumaan siihen, että mahdollisen valituksen tai kantelun sattua pystyy antamaan aukottoman perustelun ratkaisulle, ja kirjoittamaan lehtikirjoitukset sillä tarkkuudella, ettei niistä pahantahtoisella silmälläkään virheitä löydy, on helppo tunnustaa asian tärkeys. Entisen byrokraatin on ollut vaikea tottua siihen, että tutkijat voivat tehdä ja myös usein tekevät varauksellisia-kin johtopäätöksiä, vaikka nekin saattavat viedä asiaa eteenpäin ja ovat aivan aiheellisia. Työn edetessä olen joutunut huomaamaan, että vanhoja ja vaikeaselkoisia tapahtumia kuvattaessa puutteiden ja virheidenkin jääminen tekstiin on aina vaarana. Olen oppinut senkin, että muiden aikaisemmin tekemistä tutkimuksista virheitä löydettyessä ei ole aihetta fariseuksen tavoin iskeä rintaansa ja sanoa olevansa kiitollinen siitä, ettei ole sellainen kuin tuo publikaani tuossa, vaan parasta on yrittää tehdä omalta osaltaan huolellista työtä siinä toivossa, että työtäni tietolähteenä käyttävät tulevat historiantutkijat saisivat mahdollisimman luotettavaa aineistoa tutkimustensa pohjaksi.

Vielä toteaisin, että työpaikastani, Lapin lääninhallituksesta annoimme jatkuvasti lausuntoja erityisesti ammatillisten oppilaitosten tai niiden uusien koulutuslinjojen perustamisesta opetushallitukseen tai sen edeltäjälle ammattikasvatushallitukselle ja opetusministeriölle. Mikäli toivoimme myönteisiä päätöksiä, hankkeiden tueksi oli esitettävä vankkoja ja luotettavia tilastoja. Tiesimme, että mikäli Helsingin päättäjät löytäisivät virheitä perusteina esittämistämme tiedoista, epäluottamus heijastuisi jatkossakin esiin nouseviin ratkaisuihin. Kun olimme ainakin itse yrittäneet tehdä tarkkaa työtä, oli kantapään kautta opittava suhtautumaan epäillen lähdemateriaaliin. Työtä aloittaessa koin heti suuren yllätyksen. Olin luullut, että saan kunnista kuntakohtaiset luettelot kaikista kouluista perustamis- ja lakkauttamisvuosineen. Kuten aikaisemmin olen jo kertonut, niin vain muutamasta kunnasta nämä tiedot sain. Kyse ei ollut siitä, etteikö tietoja olisi haluttu antaa, vaan yksinkertaisesti niitä tietoja ei kunnissa ollut. Hankin tietysti kaiken materiaalin, mitä kunnissa oli tehty omasta koulutoimesta. Sitä on kertynyt runsaasti. Monessa kunnassa on tehty myös pitäjähistoria. Sain niistä hyvän kokonaiskuvan Lapin kuntien kehi-

92. Olen luonnollisesti yrittänyt perehtyä tutkimusmenetelmiä käsittelevään kirjallisuuteen. Koska seuraavat käyttämäni teokset eivät ole lähdeluettelossa, esitän niitä koskevat tiedot alaviitteessä:

Renvall, Pentti. 1965. *Nykyajan historiantutkimus*. Helsinki.

Nurmi, Veli. 1982. *Kasvatuksen traditio*. Liite: *Kasvatuksen historian tutkiminen*. Juva.

Aaltola, Juhani. Eräitä tieteenteorian peruskysymyksiä. *Chydenius-instituutin tutkimuksia* 4/1992. Jyväskylän yliopisto. Chydenius-instituutti. Kokkola.

Dahl, Ottar. 1971. *Historiantutkimuksen metodiopin peruspiirteitä*. Suomentanut Kyösti Jaakonsaari. Tapiola.

Heikkinen, Antero. 1980. *Historian tutkimuksen päämäärät ja menetelmät*. Tampere.

Jokipii, Mauno (Toim.) 1996. *Paikallishistoria*. Jyväskylä.

Kalela, Jorma. 1972. *Historian tutkimusprosessi, metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville*. Helsinki.

Kirkinen, Heikki. 1987. *Historian rakenteet ja voimat*. Hämeenlinna.

Varto, Juhon. 1992. *Laadullisen tutkimuksen metodologia*. Tampere.

tysvaiheista, mutta tarkkoja ja luotettavia tietoja kuntien koulutoimesta näistä lähteistä ei kertynyt, vaikka paljon selvisikin.

Kun tuskailin eräälle entiselle koululautakunnan sihteerille tätä ongelmaani, hän kertoi, että kansakoululaitoksen viettäessä 1966 satavuotisen olemassaolonsa merkkivuotta, kouluhallitus keräsi kaikista kunnista tiedot koululaitoksen historiasta ja tarkat tiedot jokaisesta koulusta. Sain sitten selville, että tämä kaikkia Suomen kuntia koskeva 100-vuotisjuhla-adressi on kansallisarkistossa. Kun hankin Lapin kuntien kokoamat ja lähettämät kansiot tutkittavakseni, pettymys oli suuri, koska niistä löytyi vähäisen historiatiedon lisäksi vain valokuvat koulurakennuksista rakennusvuosineen. Näistä valokuvista olen poiminut kutakin kuntaa kohti kahden kolmen koulun kuvat, jotka on tarkoitus saada elävöittämään tutkimukseni asiatietoa. Enontekiön, Kolarin ja Simon juhla-adresseja ei kuitenkaan löytynyt kansallisarkistosta.

Työni vuoksi piti olla tiedossani, että kansakouluntarkastajien ja vuodesta 1970 alkaen lääninhallituksen tekemissä lukuvuosi-ilmoituksissa on tarkat tiedot siitä, mitkä koulut ovat kunakin lukuvuonna kussakin tarkastuspiirissä toimineet. Lukuvuosi-ilmoitushan on asiakirja, johon tarkastuspiiriin tai läänin jokaisen koulun laatimasta alkaneen lukuvuoden työsuunnitelmasta eli opetussuunnitelman vuositarkisteesta kerättiin oleelliset tiedot. Vuositarkisteessa annetut tiedot olivat hyvin luotettavia. Maksettiinhan niiden perusteella esimerkiksi opettajien palkat. Jos niissä virheitä sattui olemaan esimerkiksi epäpätevän koulunjohtajan vuoksi, niin kansakouluntarkastajan virkavelvollisuus oli ne korjata. Kun ymmärsin sitten hankkia lukuvuosi-ilmoitukset käyttööni, oli mahdollista saada kuntien kouluista tarkat tiedot. Kovan työn takana se kuitenkin oli. Tutkimusmenetelmä oli yksinkertainen mutta aikaa vievä: kun koulu ensimmäisen kerran ilmestyi kansakouluntarkastajan papereihin, se oli avattu, ja kun se katosi sieltä, niin koulu oli joko lakkautettu tai sen toiminta oli keskeytyksissä. Näinhän oli usein muun muassa sota-aikana. Kun olen halunnut tarkoin selvittää, milloin kansakoulu on kussakin kylässä aloittanut, ja usein alakansakoulu on toiminut vuosia ennen yläkansakoulun avaamista, on tämäkin tieto löytynyt lukuvuosi-ilmoituksista, mikäli kylä on ollut omana koulupiirinään. Jos kylä on kuulunut osana johonkin koulupiiriin ja jos piirin alakansakoulu on toiminut 18-viikkoisena kahdessa toimipisteessä, nämä toimipaikat on ollut mahdollista selvittää vain kylä- tai pitäjähistorioista. En ihmettelisi, jos joku löytäisi työstäni näiltä osilta puutteen tai virheen. Mikäli näin tapahtuisi, pyydän vielä tässäkin yhteydessä ilmoittamaan virheestä minulle, jotta voin sen myöhemmin korjata. Alakoulujen osalta ei löydy edes vertailutietoa virallisista tilastoistakaan, joissa vain vuosittain avatuista uusista yläkouluista on tiedot.

Ongelmatonta koulujen kartoittaminen ei ole suinkaan ollut. Kun esimerkiksi jokin suuri koulupiiri on jaettu kahteen tai useampaan osaan ja uusien piirien koulut on sijoitettu vanhan piirin muihin kyliin siten, että entisessä koulun sijoituskylässä ei enää ole koulua ollenkaan, on tulkintakysymys, merkitäänkö vanha koulu lakkautetuksi vai kirja taanko joku uusista kouluista erinimisenä vanhan koulun työnjatkajaksi. Muitakin edellä mainitun sukuisia pulmia olen joutunut ratkaisemaan. Oleellista lienee kuitenkin se, että kaikki toimineet koulut on kirjattu, vaikka kunnan koulujen kokonaismäärä on joko kasvanut tai pienentynyt sen mukaan, olenko katsonut jonkun koulun lakanneen sen sijaan, että olisin määritellyt jonkin uuden koulun kyseisen koulun perilliseksi. Olen mahdollisimman johdonmukaisesti pyrkinyt toimimaan, vaikka käytännön elämän monimutkaisuutta on joskus ollut vaikeaa sovittaa valmiisiin kaavoihin. Mahdollisille kotiseutunsa hyvin tunteville ihmettelijöille olen edellä olevan tiedoksi kertonut.

Jos kuntien arkistoista oli vaikea saada kansakouluista koulukohtaisia luetteloita, niin parempi ei tilanne ollut seurakunnissakaan, sillä kirkollisista alkuopetusta antaneista kouluista oli hyvin vähän valmiiksi etsittyä perustietoa saatavissa. Muutamista seurakunnista sain kokouspöytäkirjoja, joissa oli koulutusta koskevista päätöksistä merkintöjä. Piispan-tarkastuksista laaditut pöytäkirjat olivat ilmeisen hyviä lähteitä. Niissä on erittäin tarkasti kerrottu, millä vakavuudella tuomiokapitulin edustajat yrittivät erämaaseurakuntien lapsille järjestää edes jonkinlaista opetusta. Suuria eroja oli seurakuntien kesken siitä, miten esimerkiksi syrjäkylien nuorisosta huolehdittiin. Epätarkkuuksia pöytäkirjojen liitteinä olevissa kirkkoherrojen toimintakertomuksissa joskus kyllä ilmeni niin koulujen alkamis- kuin päättymisvuosissakin. Kun monissa seurakunnissa kierto- tai katekeettakoulut lopetivat toimintansa sotavuosien aikana, niin luonnollista on, että koulunpito ja sen tarkka rekisteröinti ei aina ole tapahtunut suunnitelmien mukaan. Olen halunnut tutkia kirkollisesta koulutuksestaakin oppilaiden kannalta oleellisen asian, eli milloin koulua pidettiin. Myös kiertokouluhankkeitten kehittämismuutoksia pystyy hyvin esimerkiksi Karungin seurakunnasta saatujen kokouspöytäkirjojen sivuilta seuraamaan. Muutamien vuosilukujen eteen olen joidenkin seurakuntien kohdalla joutunut kirjoittamaan noin-sanan. Näin laajassa tutkimuksessa ei ole ollut mahdollisuutta lähteä esimerkiksi sellaista yksittäistä vuosilukua metsästäämään, jota seurakunnan historian omat asiantuntijat eivät olleet onnistuneet yrityksistä huolimatta löytämään. Esimerkiksi Rovaniemen seurakunnan kiertokoulujen viimeisistä vaiheista on ristiriitaisia tietoja eri lähteissä. Toisaalta toivon ja uskonkin monen seurakunnan kohdalla saaneeni käyttökelpoista perustietoutta yksien kansien väliin. Kun olen käynyt noin sadan vuoden ajalta pohjoisen hiippakunnan piispan-tarkastusten pöytäkirjat huolella läpi, niin käsitykseni mukaan niistä on löydettävissä varmasti paljon käyttökelpoista lähdemateriaalia muuhunkin kuin kouluhistorioiden kirjoittamiseen.

Kun Jukolan Juhani joskus opetti veljiään, hän halusi esittää asiansa esimerkein ja vertauskuvin. Kuuluisan kaimani hyvää mallia noudattaen kerron Lapin ensimmäisen Rovaniemen Rantavitikalle perustetun kansakoulun syntyvaiheita kuvaavista tutkimuksista, jotka pysäyttivät minut pohtimaan lähdekritiikin tärkeyttä. Koulusta ja sen perustamisesta on tehty kaksi erillistä historiikkia ja samaa aihetta on tietysti käsitelty myös kahdessa Rovaniemen pitäjähistoriassa ja vielä Rovaniemen seurakunnan historiassa. Näistä viidestä kirjoittajasta kolme on saanut tutkijankoulutuksen, ja muut kaksi ovat kotipitäjänsä historian hallitsevia asiantuntijoita. Nimet eivät ole tässä yhteydessä tarpeellisia, mutta sen haluan sanoa, että kaikki ovat runsain määrin tämän kirjoittajaa ansioituneempia juuri Rovaniemen historian tietäjinä.

Kolme kirjoittajaa kertoo, että kiinteän kansakoulun perustamista käsiteltiin ensimmäisen kerran Rovaniemellä pitäjänkokouksessa 1860. Yhdelle kirjoittajalle on painovirhe merkannut kokousvuodeksi 1863, mutta seuraava kappale paljastaa myös hänen tarkoittaneen vuotta 1860. Neljäs kirjoittaja kertoo, että pitäjänkokouksessa olisi keskusteltu kinker- eli kiertokoulujen perustamisesta Rovaniemen kyliin ja vasta 1863 olisi käsitelty kansakoulun perustamista. Viides kirjoittaja ei mainitse mitään vuoden 1860 kokouksesta, vaan kertoo kansakouluasian olleen ensimmäisen kerran esillä 1863. Ne kolme historioitsijaa, jotka pitävät vuotta 1860 kansakouluasian lähtöpisteenä Rovaniemellä, kertovat kaikki, että asiaa käsiteltiin Oulun tuomiokapitulilta tulleen kirjelmän velvoittamana. Yhdessä historiassa Oulun hiippakunta esiintyy kokouspöytäkirjasta otettuna suorana lainauksena. Kun tiesin, että Kuopion hiippakunnan tuomiokapituli siirrettiin Ouluun vasta

1900 ja Kuopion hiippakunnan nimi muutettiin Oulun hiippakunnaksi vasta 1923, niin haastatellessani Samuli Onnelaa kerroin hänelle, että Rovaniemellä vuoden 1860 pitäjänkokouksen kirjurin tekemä virheellinen maininta Oulun hiippakunnasta on saanut kolme taitavaksi tunnettua historiantekijää kirjaamaan tämän omaan tutkimukseensa vähän yli 100 vuotta myöhemmin. Onnela sanoi minulle, että johtopäätökseni ei voi olla oikea, sillä vuonna 1860 ei kukaan olisi voinut kuvitella, että Oulu olisi joskus piispan asuinkaupunki.⁹³ Kiinnostuneena asiasta soitin Rovaniemelle yhdelle näistä historiankirjoittajista, ja hän lupasi ystävällisesti käydä tarkistamassa kokouspöytäkirjan. Muutaman päivän kuluttua hän soitti minulle ja kertoi, ettei pöytäkirjassa ollut hiippakunnan nimeä mainittu ollenkaan. Myöhemmin saamani kyseisen pöytäkirjan jäljennös osoitti, että ei ollut. Tämä esimerkki kertoo, että jos yksi tutkija tekee erehdyksen, seuraavat luottaen arvostetun aikaisemman tutkijan tekstiin panevat usein vahingon kiertämään. Kun halusin selvittää, millaisen kirjeen se tuomiokapituli 1859 oli lähettänyt Rovaniemelle tai mahdollisesti kaikkiin seurakuntiin ja jota sitten Rovaniemellä 2.1.1860 käsiteltiin, menin Oulun maakunta-arkistoon tutkimaan edellisiltä vuosilta olevia tuomiokapitulin kirjeiden toisteita. Muutaman tunnin lukemisen jälkeen totesin, että toivotonta. Hyvin suureen mustaan kirjaan kirjoitetut kirjejäljennökset oli kirjoitettu ruotsiksi ja vielä hyvin epäselvällä käsialalla. Kunnianhimoinen tavoitteeni päästä totuuden selvittäjäksi ei näyttänyt onnistuvan. Arveluni kyllä oli, että tuomiokapituli olisi kehottanut perustamaan jo silloin myös kiinteitä kouluja, sillä samoihin aikoihin muun muassa Kittilässä ja Utsjoella käsiteltiin tuomiokapitulin velvoittamana kiinteiden kansakoulujen perustamista. Näissä seurakunnissa jo oli toimivat kiertokoulut, joita ei vielä Rovaniemellä ollut. Johtopäätös ei ole kuitenkaan vedenpitävä. Myöhemmin kävi ilmi, että johtopäätös oli kyllä oikea, mutta vain osatuuks.⁹⁴

Osoituksena tutkimusprosessin etenemisestä jätän edellisen kappaleen paikoilleen. Jatkotyöskentelyssä nimittäin selvisi, että Rovaniemen kokous 1860 liittyi valtakunnalliseen kansanopetuksen kehittämistyöhön. Kun keisarillinen julistus kansanopetuksen järjestämisen perusteista annettiin 19.4.1858, lähetti senaatti samana päivänä kirjeen ja julistuksen myös tuomiokapituleille. Julistuksessa todettiin, että ensiopetus sisällytyksessä annetaan kuten siihen saakkakin kotona sekä kylä- ja sunnuntaikouluissa (i hemmet samt by- och söndagsskolor), joitten perustamisesta seurakuntia tarpeen mukaan velvoitettiin huolehtimaan. Lisäksi julistuksessa todettiin, että täydellisempää kansanopetusta varten pitäisi perustaa myös kiinteitä kansakouluja. Kansakoulujen perustaminen olisi vapaaehtoista, mutta valtionapua tietyin edellytyksin luvattiin.⁹⁵

Käsitimme kyläkoulun tarkoittavan 1900-luvun lopussa peruskoulun ala-asteen koulua. Kansakoululaitoksen perustamisen jälkeen kunnan eri kylissä toimivia kansakouluja kutsuttiin yleisesti kyläkouluiksi. Edellä mainitun julistuksen antamisen aikoihin ja sitä ennen kyläkoulut olivat tavallisesti hyvin vaatimattomia, mitä tulee opettajiin ja työajan keston. Kyläkunta oli usein palkannut tiettyä korvausta vastaan jonkun lukutaitoisen henkilön ohjaamaan lapsia lukemaan ja katekismusta oppimaan. Usein myös seurakunnan papisto kantoi huolta siitä, että kylissä annettiin tällaista opetusta.⁹⁶

93. Samuli Onnelan haast. 17.10.1997.

94. Ks. Rovaniemi, Kittilä ja Utsjoki.

95. SA 112/1858. Hans Kejslerliga Maj:ts Nådiga kungörelse, angående grunderna för ordnandet af folkundervisningen i Storförstendomet Finland. 19.4.1858.

96. Halila I 1949, 75—84.

Kuopion tuomiokapituli lähetti hiippakunnan papistolle kiertokirjeen jo 26.5.1858, jossa oli myös edellä mainittu julistus ja määräys siitä, että papiston tulee lääninrovastin kautta lähettää tuomiokapitulille vuosittain myös kertomus siitä, mitä kussakin seurakunnassa julistuksessa mainittujen toimien toteuttamiseksi oli tehty. Näin oli huoli kansanopetuksen edistämisestä hyvässä järjestyksessä vieritetty tuomiokapituleille, lääninrovasteille ja seurakuntiin. Kontrolli toimi, ja niin kirkkoherrat, lääninrovastit ja piispat tiesivät, että heidän kelpoisuuttaan mitattiin myös sillä, kuinka hyvin kansanopetus kehittyi kunkin vastuualueella.⁹⁷ Rovaniemen kokous tammikuussa 1860 käsitteli kouluasiaa Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin määräyksestä. Esivallan pitkä käsi ulottui jo silloin aina napapiirille ja myös sen takasiin seurakuntiin. Mainittakoon, että hakemani kiertokirje löytyi Oulun Tuomiokapitulin arkistosta, missä kiertokirjeet oli koottu kirjaksi. Oikealle tielle minua johdattivat useat kyseistä aikaa koskevat tarinat ja tutkimukset.

Kaikki edellä mainitut viisi tutkijaa kirjoittavat sitten yhtäpitävästi, että vuonna 1863 pitäjänkokouksessa käsiteltiin kansakoulun perustamista. Kuvaukset kokouksen kulusta ja päätöksenteosta ovat kuitenkin niin poikkeavia, että sitä ei voi selittää muu kuin kirjoittajien erilainen mielikuvitus. Kouluasia ei tämänkään kokouksen jälkeen noussut vielä jalalle. Eräänä yksityiskohtana vuoden 1863 pitäjänkokouksesta kerrottakoon kirkkoheran lisäksi kokouksen toisen keskeisen henkilön Petter Wilhelm Aurènin ammattinimikkeen näiden viiden tutkijan teksteissä. Kaksi kirjoittajaa nimittää häntä maanmittariksi, kolmas pitäjänkirjuriksi ja neljäs sekä maanmittariksi että pitäjänkirjuriksi. Näistä voisi päätellä hyvin, että hän hoiti päätoimenaan maanmittarin tehtäviä ja oli lisäksi sivutoiminen pitäjänkirjuri. Viides kirjoittaja kuitenkin todistaa kokouksen pöytäkirjaan viitaten, että kokouksen aikaan Rovaniemen vakinainen pitäjänkirjuri oli nimismies mutta komissionimaanmittari Aurèn lupasi kyllä ottaa pitäjänkirjurin tehtävät hoitoonsa ilmaiseksi, mikäli säästyneet varat käytettäisiin kansakoulun ylläpitoon. Kyseisen kokouksen pöytäkirjaa piti Aurèn, sillä jostakin syystä vakituinen pitäjänkirjuri ei ollut tähän kokoukseen päässyt.⁹⁸ Historiantutkijoiden pulma on, mitä henkilöiden arvo- tai ammattinimikettä käytetään, koska ne aikaa myöten saattavat suurestikin muuttua. Olisiko johdonmukaista käyttää sitä nimikettä, joka kyseisellä henkilöllä oli sinä ajankohtana, jonka aikuisista tapahtumista kerrotaan?

On aivan todennäköistä, että jos Rantavitikan koulun perustamisesta käytettävissäni olisi ollut vain yksi tutkimus, olisin siihen epäilemättä uskonut. Opetuksena edellä kerrotusta voi saada sen, että aina olisi, jos mahdollista, asiat varmistettava ainakin kahdesta tutkimuksesta, mikäli alkuperäislähteitä ei ole kohtuuvaivalla löydettävissä. Lapin ensimmäisen kansakoulun, Rantavitikan, perustamisen alkuvaiheet oleellisilta osin selvisivät hyvin, koska aiheesta on viisi historiaa. Normaalialueella lienee myös, että samojakin lähteitä käyttävät tutkijat yksityiskohdissa painottavat eri asioita ja tulkitsevat niitä myös eri tavalla.

Toivon, että edellä esitetty kuvaus Lapin ensimmäisen kansakoulun perustamisvaiheiden historiankirjoituksesta helpottaisi myöhempiä tutkijoita minua nopeammin ja tuskattomammin tajuamaan, että tutkimustyössä on arvovaltaistenkin tekijöiden tulokset alistettava ankaran kriittisen tarkkailun alaiseksi, sillä ihmisiä hekin ovat olleet. Oman tutki-

97. Kuopion tuomiokapitulin kiertokirje n:o 57/1858, 2. OTA.

98. Mikäli joku tahtoo perehtyä Rantavitikan kansakoulun perustamisvaiheisiin tarkasti, hän löytää asiasta kirjoittamani version Rovaniemeä käsittelevästä osasta.

musprosessini sisällyttäminen johdantolukuun kertokoon nuorille tutkijoille, että vain yritysten ja erehdysten kautta tutkimustyö yleensä etenee.

1.4.3 Tutkimusmenetelmänä osallistuva havainnointi

Kirjassaan Johdatus kasvatuksen historian tutkimukseen professori Martti T. Kuikka on käsitellyt myös lähihistorian tutkimusta ja sen ongelmallisuutta. Hän toteaa, että aikaisemman käytännön mukaan lähihistoriaa ei ole juuri tutkittu. Jatkossa hän sanoo näin: “Tutkimuksella saa ja voi olla ajankohtainen aihe. Siksi voidaan tarttua ajankohtaisiin koulutuspoliittisiin ja pedagogisiin kysymyksiin ja pohtia niiden historiallista taustaa.” Kuikka käsittelee sitten lähihistorian tutkimuksen etuja ja pulmakohтия.⁹⁹ Olen luonnollisesti tutkistellut hänen kannanottojaan välttääkseni vaaranpaikkoja.

Pitkään minua vaivasi, olisivatko omat kokemukseni ja huomioni tarpeeksi arvokkaita tieteellisen tutkimustyön lähdeaineistoksi. Sain vältteleviä vastauksia. Ihmettelin kyllä itsekseni ja ääneenkin, että olisi aika kummallista, kun haastattelut hyväksytään käyttökelpoiseksi aineistoksi, mutta tutkijan omakohtaiset tiedot eivät oikein kelpaisi, vaan olisivat melkein rasite. Olin ajatellut, että tutkimustyölleni olisi etua siitä, että syksystä 1940 alkaen olin lähes 60 vuotta tiiviisti ollut kouluelämässä mukana oppilaana, opettajana ja kouluhallinnon virkamiehenä. Kun nuorena opettajana ystäväpiiriini kuului monia opettajia, jotka olivat syntyneet 1800-luvulla, ja vanhempani olivat käyneet kansakoulun 1900-luvun alussa ja isoisäni 1800-luvulla, niin henkilökohtainen kosketuspintani ulottuu tutkimuksen kohteena olevaan ajanjaksoon yli sadan vuoden päähän. Koulumuotoinen kansanopetus on alkanut Pohjois-Suomessa vasta 1800-luvun lopulla lukuunottamatta katekeettakoulua, joka alkoi jo 1700-luvun puolivälissä, joten varsinkin kansakoulua koskevaa omakohtaista tietoa olen eri muodoissa saanut kansakoulun alkuajoista saakka. En voinut oikein ymmärtää käsitystä, että nuori pelkän tutkijakoulutuksen saanut henkilö olisi paremmissa lähtöasemissa tutkimaan esimerkiksi Pohjois-Suomessa suoritettua koulutustoimintaa vain kirjallisten lähteiden pohjalta kuin henkilö, jolla on niiden samojen kirjallisten lähteitten lisäksi takanaan pitkäaikainen tutustuminen, voinee jopa sanoa että eläytyminen, tutkimuksen kohteena olevaan maantieteelliseen alueeseen ja tutkittavana olevaan elämänalaa.

Edellä kuvaamastani ongelmasta ja taakasta minut vapautti professori Veli Nurmi. Hän totesi, että kokemukseni hyvin kelpaavat lähdeaineistoksi, ja kertoi itsekin käyttäneensä tätä menetelmää, *osallistuvaa havainnointia*, omissa tutkimuksissaan. Olen perehtynyt sen jälkeen teoriassa tätä tutkimusmenetelmää koskevaan kirjallisuuteen. Esitän jatkossa valikoituja poimintoja eri tutkijoiden kuvauksista, jotka valaisevat, mitä osallistuva havainnointi käsitteenä tarkoittaa. Pohdiskelen sitäkin, onko perusteita väittää tutkimukseni lähdemateriaalin koostuneen myös osallistuvasta havainnoinnista kertyneeseen aineistoon.

Johdatuksena on ehkä hyvä mainita, että esimerkiksi alkuasukaskansoja tutkineet antropologit ovat tutkimuksia tehdessään asuneet vuosikausia kohteeksi valitsemiensa ihmisten joukossa ja opetelleet usein myös tutkittaviensa kielen ja elintavat. Muistan hyvin,

99. Kuikka 1991, 97.

kun Kempeleen Ylikylän kansakoulun lainakirjastosta lainasin kymmenvuotiaana teoksen, joka kertoi suomalaisen tutkimusmatkailijan ja sittemmin Helsingin yliopiston professorin Georg August Wallinin arabien keskuuteen tekemistä vaarallisista matkoista. Lyhyen elämänsä (1811—1852) aikana hän teki vuosina 1843—1848 matkoja Egyptiin, Arabiaan, Mesopotamiaan ja Persiaan. Beduiiniksi naamioituneena Wallin suoritti 1846 islamilaisen pyhiinvaellusmatkan Mekkaan.¹⁰⁰ Antropologien tutkimuskohteena oli yleensä vieraan kulttuurin laaja-alainen tarkastelu (makrotaso). Kun havainnoijan ja havainnoitavien kulttuurin tausta oli erilainen, aiheutui siitä luonnollisesti ongelmia. Virheiden välttämiseksi alan asiantuntijat asettivat vaatimukseksi vähintään vuoden mittaisen osallistumisen vieraan kulttuurin elämään ennen lopullisten tulkintojen tekemistä.¹⁰¹ Oma osallistumiseni pohjoisen kunnissa kesti 42 vuotta. Vain yhden kokonaisen lukuvuoden olin opiskelemaisissa ja asevelvollisuutta suorittamassa. Oulun seudulta Lappiin muuttaminen ei suuria kulttuuriristiriitoja aiheuttanut. Tunnustettava kuitenkin on, että vaikka hyvin moniin Lapin kuntiin ja niiden menneisyyteen olen voinut perinpohjaisesti vuosikymmenien aikana tutustua, on kasvuseutuni Oulu ympäristökuntineen maailmassa se alue, johon ylivoimaisesti vankimmin sitein tunnen olevani kiinnitetty. “Oulun murre eijjoo koskaan kavonnu minun suusta.” Kotiseutuani (maja roodina, sanovat venäläiset hartaasti) on koko Pohjois-Suomi, mutta syvimmät sympatiani kohdistuvat Lappiin, jota en työpaikkana halunnut milloinkaan tosipaikan tullen vaihtaa.

Antti Eskolan mukaan useiden tutkimusten aineisto on kerätty osallistuvan havainnoinnin avulla sen vuoksi, että tekijä on aivan muista kuin tutkimussyistä joutunut sosiologisesti mielenkiintoiseen tilanteeseen tai ryhmään, ja vasta sillä hetkellä tai paljon myöhemmin kiinnostunut kokoamaan havaintonsa tutkimukseksi.¹⁰² Näin tietysti oli minunkin kohdallani. Leivän peräänhan olin Lappiin 20-vuotiaana lähtenyt. Kun muutin työhön Lapin lääninhallitukseen 1970, aloin vähitellen ajatella opintojen jatkamista. Tutkimuskohteekseni valitsin Kalottialueen maiden – Islanti ja Muurmanskin alue mukaanluettuina – koulutusjärjestelmien selvittämisen ja vertailun. Silloiselle Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan dekaanille Veli Nurmellekin aikeistani kerroin. Aloitin ruotsin ja venäjän kielten perusteellisen kertaamisen. Kaikilla matkoilla näissä maissa yritin perehtyä niiden koulutukseen ja kulttuuriin. Oman maankin asioita rupesin samasta syystä tarkastelemaan tutkimuksen näkökulmasta. Pääsin Lapin yliopiston jatko-opiskelijaksi 1980-luvulla, mutta kun en arvannut ottaa heti yhteyttä apulaisprofessori Kähköseen, en sillä kertaa löytänyt Lapin yliopistosta yhteistyökumppania. Haastava aihe kiinnostaisi vieläkin.¹⁰³

Miksi sitten olen kertonut edellä ja koko tutkimuksessakin henkilöhistoriaani ja omia havaintojani, kokemuksiani ja tuntemuksiakin? Martti Grönfors kirjoittaa, että kun tutkija antaa oman viitekehyksensä tarkasteltavaksi, tutkimusta hyödyntävillä on mahdollisuus saada selville ainakin jotain niistä puitteista, joissa tietoa on kerätty. “Monet kvalitatiivisia menetelmiä käyttävät tutkijat itse asiassa katsovat tutkimuksen subjektiivisuuden

100. Laitinen 1984, 3—4; Pieni tietosanakirja IV 1959, 1130; Mikäli Kempeleen Ylikylän peruskoulussa on luettelo lukuvuonna 1944—45 oppilaskirjastoon hankituista teoksista, niin niiden joukossa on kirja Wallin, erämaanmies

101. Laitinen 1984, 20.

102. Eskola 1971, 131.

103. Lapin yliopiston arkistossa lienee merkinnät jatko-opiskelijoiksi hyväksytyistä.

lisäävän sen tieteellistä selitysvoimaa.”¹⁰⁴ Grönforsin mukaan usein tutkimuksissa turvaudutaan kvalitatiivisten (laadullinen) ja kvantitatiivisten (määrää koskeva) menetelmien yhdistelmiin. Vielä hän sanoo, että kvalitatiiviset ja tilastolliset menetelmät täydentävät toisiaan ja monesti jonkin kysymyksen selvittämiseen tarvitaan molempia. “Logiikkaa ja tieteellistä päättelykykyä tarvitaan molemmissa suuntauksissa.”¹⁰⁵ Olen suhtautunut varoen subjektiivisiin johtopäätöksiin, ja olen siitä syystä pyrkinyt perustelevaan tutkimustulokseni nojautuen hyvin tarkasti numeroihin ja luotettaviin kirjallisiin lähteisiin ja haastatteluihin. Oman osallisuuteni olen joidenkin mielestä tuonut esille ehkä liiankin usein, mutta olen myös saanut ohjeita, että rehellisyyden vuoksi oma tausta on syytä selvittää, koska mukanaolo voi aiheuttaa negatiivisiakin seuraamuksia.

Miten sitten osallistuva havainnointi poikkeaa normaalista arkipäivän sosiaalisessa toiminnassa olevan ihmisen havaintojen teosta? Hanne Laitinen on löytänyt etsiessään ja kootessaan eri tutkijoilta osallistuvaa havainnointia valaisevia näkökohtia neljä erottavaa asiaa.

Ensinnäkin osallistuva havainnoitsija suorittaa tehtävänsä sellaisessa sosiaalisessa yhteisössä, jossa hänellä ei ole asemaa henkilönä, ei uraa, statusta, ystävyyssuhteita eikä menneisyyttä, kuten havainnoinnin kohteena olevilla.¹⁰⁶ Jos henkilö on muista kuin tutkimusyistä joutunut ympäristöön, jossa hän ajan myötä on ruvennut kokoamaan havaintonsa tutkimukseksi, kuten Eskolan mukaan on usein tapahtunut,¹⁰⁷ edellä oleva ei voi pitää paikkaansa. Hänhän on ollut ja on tutkimusherätyksen saatuaankin koko ajan yhteisönsä normaalijäsen. Itse olen työskennellyt Lapin koululaitoksessa hierarkisesti noin kymmenessä eri portaassa. Näin ainakin olen välttänyt erikoisesti sotilassosiologian tutkimuksessa havaitun epäkohdan, että tutkijat eivät ole palvelleet kyllin alhaalla arvohierarkiassa, jotta olisivat voineet havainnoida epävirallisia organisaatioita. Sanoisin tuon niin, että tutkijat eivät voineet silloin tietää, miten rivimies työskentelee ja ajattelee. Edellistä yleisempi ongelma muussa kuin sotilassosiologiassa on ollut se, että useimmiten havainnoinnin kohteena ovat olleet juuri epäviralliset organisaatiot, mutta viralliset ovat jääneet havainnoinnin ulkopuolelle.¹⁰⁸ Uskoisin oppineeni tuntemaan Suomen koululaitoksen viralliset organisaatiotkin. Eskolan mukaan eräissä tutkimuksissa tutkija osallistuu aitoihin luonnollisiin kentätapahtumiin.¹⁰⁹

Toiseksi havainnoijalla on mahdollisuus tarkkailla kohdeyhteisön toimintaa koko ajan, mutta havainnoitavilla on oman roolinsa edellyttämät tehtävät.¹¹⁰ Toteaisin tähän, että lääninhallituksen virkamiehen työnkuvaan kuului tärkeimpänä asiana tarkkailla vastuualueen koululaitoksen toimintaa. Liian hyvin sitä ei voinut tuntea, kun tehtävänä oli kantaa huolta koulutuksen kehittämisestä.

Kolmanneksi tutkija on systemaattisempi (järjestelmällisempi) havainnoissaan kuin tavallinen kansalainen.¹¹¹ Lääninhallitus joutui jatkuvasti raportoimaan ja antamaan lausuntoja havainnoistaan esimiesvirastoille ja toisaalta opastamaan ja kouluttamaan

104. Grönfors 1985, 14.

105. Grönfors 1985, 14–15.

106. Laitinen 1984, 1.

107. Eskola 1975, 131.

108. Laitinen 1984, 14.

109. Eskola 1975, 129.

110. Laitinen 1984, 2.

111. Sama.

kuntien kouluhallintoa, rehtoreita ja opettajia. Kansakoulun- ja koulutoimentarkastajilla oli vielä 1970-luvun alkupuolella valmiit tarkastuskaavakkeet, jotka piti koulujen tarkastuksissa täyttää ja lähettää ne lukuvuoden loputtua kouluhallitukseen. Valmis lomake varmisti sen, että tarkastaja oli huolellinen. Laaja-alaista oli tarkastustoiminta myöhemminkin. Toivon edellä kirjatun todistavan, että lääninhallituksen virkamiesten oli suoritettava tarkkaa havainnointia, vaikka he eivät olisi koskaan suunnitelleetkaan tutkimuksen tekemistä.

“*Neljänneksi* tutkijalla on harjaantunut havainnointi- ja analysointitaito, joiden avulla hän pyrkii tiettyyn kentän ymmärtämiseen.”¹¹² Opettajankoulutus sekä työ opettajana ja tarkastajana opettivat varmasti edellä mainittuja valmiuksia. Uskaltaisinkin kyllä vähän epäillä, mistä esimerkiksi nuori tutkija olisi hankkinut kovin korkealuokkaiset taidot yhteisöjen ja niiden erityisalojen havainnointiin.

“Osallistuvan havainnoinnin alalajeja on useita sen mukaan, miten täydellisesti tai kokonaisvaltaisesti tutkija pyrkii osallistumaan tutkittavien toimintaan.”¹¹³ Laitinen toteaa, että aina ei ole “paikallaan suomentaa englanninkielen termiä ‘participant observation’ ‘osallistuvaksi havainnoksi’. Joissakin yhteyksissä suomennoksen pitäisi olla: ‘osallistua ja tehdä havainnoja’.” Antropologinen perinne painottaa osallistumista ja yhteiskuntatieteellinen (sosiologinen) taas havainnointia. Antropologisessa havaintoperinteessä ei tietojen hankintatapaa mitenkään rajoiteta, vaan se voi tapahtua aistien käytön ohella muun muassa haastatteleamalla ja dokumenteista päättelemällä. Yhteiskuntatieteiden puolella painottuu pyrkimys nähdä asiat omin silmin. Menetelmät eivät ole kuitenkaan toisiinsa poissulkevia.¹¹⁴ Lääninhallituksen jokapäiväisessä työssä tunnistan paljon antropologisen perinteen mukaisia piirteitä.

Havainnoijien käyttämät roolit voidaan teoreettisesti jaotella neljään luokkaan: 1) täydellinen havainnoija, 2) havainnoija joka osallistuu, 3) osallistuja joka havainnoi ja 4) täydellinen osallistuja. Kohdassa 1 havainnoinnin kohde, yhteisö tai henkilöt, ei ole tietoinen sen tapahtumisesta. Tutkijaa ei nähdä tai ei tunnisteta, sillä hän esiintyy esimerkiksi siivoojana. Osallistuvan havainnoijan (2) kohde on selvillä havainnoinnista. Osapuolten vuorovaikutus on lyhytaikaista ja etäistä, eikä tutkija ole havainnoitavan ryhmän jäsen. Kyseessä on lähinnä yksi haastattelukerta. Havainnoivan osallistujan (3) kohde on myös tietoinen havainnoinnista. Tutkija osallistuu observoinnin lisäksi muutoinkin tutkittavien elämään myös epämuodollisissa yhteyksissä. Täydellisen osallistujan (4) kohde ei ole selvillä havainnoinnista, sillä hänen tosiasiallinen roolinsa ei ole tiedossa.¹¹⁵ Omassa leipätyössäni en tietojen hankinnassa kahta ensimmäistä mallia käyttänyt, mutta kolmas oli normaali tapa. Läänin kouluväki tiesi asemansa ja siihen liittyvät tarpeet ja velvollisuudet tietojen hankkimiseen sekä oikeudet niiden saamiseen. Vuosien kuluessa kertyi eri puolelle maakuntaa laaja luotettavien henkilöiden verkosto, puhuisin mielellään työtovereista, joiden puoleen saattoi kääntyä työhön liittyvissä asioissa. Tämän mallin haittapuoleksi katsotaan, että tiedonantajat voivat samastua liikaa tutkijan (lääninhallituksen) roolin kanssa tai tutkija voi samastua tiedonantajiinsa¹¹⁶. Kun maakunnan koulutustarpeista

112. Sama.

113. Hirsijärvi & Remes & Sajavaara, 213.

114. Laitinen 1984, 3—5.

115. Laitinen 1984, 6—7.

116. Laitinen 1984, 10—11.

oli yleensä vankka yksimielisyys, ei ollut mikään ongelma vaan suorastaan tavoite, että ajateltiin yksityiskohdistakin, eli käytännön toimenpiteistä päämäärien saavuttamiseksi, täsmälleen samalla tavalla. Olen esiintynyt myös neljännen kohdan mukaisesti, sillä enhän itse eikä ympäristöni voinut tietää, että tekisin joskus aivan tosissani Lapin koulutusta koskevaa tutkimusta. Tämän vuoksi olen joutunut soittamaan ja neuvottelemaan monien henkilöiden kanssa, voinko viranhoidossa tapahtuneita keskusteluja tai siinä yhteydessä saatuja muita tietoja käyttää tutkimuksessani. Poikkeuksetta olen luvan saanut. Erityisesti neljännen kohdan ongelmana pidetään sitä, että tutkija ilmitulon pelossa samaistuu ottamaansa rooliin ja ‘muuttuu alkuasukkaaksi’ (‘go native’).¹¹⁷ Voin sanoa, että olin jo täydellinen alkuasukas, kun aloitin työt lääninhallituksessa. Katsoin aina olevani Lapin edustaja ja puolestapuhuja, kun maakunnan koulutuksen kehittämistyöstä oli kysymys. Päättävöitehan oli, että Lapin nuorilla pitää olla yhtä hyvät edellytykset ja mahdollisuudet koulutuksen hankkimiseen, kuin on ikätovereilla maan muissa osissa.

Poikkeuksetta kaikki osallistuvasta havainnoinnista kirjoittaneet tutkijat ovat sitä mieltä, että tutkijan ja tutkittavien välillä pitää olla merkittäviä sosiaalisia suhteita. “Hänen tulee olla enemmän kuin pelkkä tutkija siinä yhteisössä, jota hän tutkii. Osallistuvalla havainnoitsijalle ei pelkkä tutkijan rooli riitä.”¹¹⁸ Näin on kirjoittanut Martti Grönfors, joka on tutkinut Suomen mustalaisten elämää ja vaihteita. E. K. Scheuch määrittelee havainnoinnin aistein havaittavien tosiasioiden tallentamiseksi. Tämä tapahtuu tutkimussuunnitelman pohjalta, jonka mukaan tutkijalla on vastaanottavainen ja myötätuntoinen suhde tutkittavaan kohteeseen.¹¹⁹ Kun tutkija elää tutkittavassa yhteisössä, hän joutuu ratkaisemaan resurssiensa ja mahdollisuuksiensa mukaan, millä tavoin ja missä määrin hän auttaa havainnoitaviansa heidän ongelmissaan.¹²⁰ *Osallistava tutkimus* on toimintatutkimuksen yksi erityismuoto, jossa tutkija osallistumalla kiinteästi tutkittavana olevan kohdeyhteisön elämään pyrkii yhdessä kohdeyhteisön jäsenten kanssa hakemaan ja tiedostamaan yhteisön kehittämistä estäviä epäkohtia ja etsimään ratkaisuja niiden poistamiseksi tai korjaamiseksi. Menetelmää on käytetty kehitysyhteistyössä Afrikassa, mutta sitä on sovellettu myös suomalaisessa kylätutkimuksessa.¹²¹ Peter Reason kuvailee myös yhteistyöhön perustuvaa tutkimusta, jossa tutkijat ja tutkittavat ovat aktiivisessa kanssakäymisessä keskenään.¹²² Osallistava tutkimus muistuttaa selvästi ammatillisen koulutuksen suunnittelussa 1980- ja 1990-luvuilla käytettyä toimintatapaa, kun lääninhallituksessa yhdessä kuntien ja oppilaitosten kanssa selvitettiin koulutustarpeita ja sen jälkeen pyrittiin havaittuja puutteita korjaamaan.

Osallistuva havainnointi on katsottu sopivimmaksi menetelmäksi, kun halutaan tietoja yksityistapauksista tai tapahtumakuluista. “Otollisia tilanteita havainnoinnille voi syntyä yhteiskunnallisten muutosten yhteydessä sekä eri tasoisten yhteiskuntapoliittisten toimenpiteitten seurauksena.” Mieleen nousevat esimerkiksi Lapista aloitettu peruskoulu-uudistus 1970-luvulla tai keskiasteen koulunuudistus ja laajat pohjoismaiden kanssa yhteistyössä Lapin läänissä suoritettut laajat aikuiskoulutuskokeilut 1980-luvulla. Olen ollut näissä kaikissa prosesseissa tiiviisti mukana. Uskon, että osallistuva havainnointi antaa

117. Laitinen 1984, 8.

118. Grönfors 1985, 97.

119. Friedrichs & Lütke 1975, 5.

120. Laitinen 1984, 15–16.

121. Grönfors 1985, 118–124.

122. Reason 1994, 41–47.

edellä mainituista tapahtumista täydentävää lisäaineistoa haastattelu- ja dokumenttitietoihin.¹²³

Millaisia vaatimuksia asetetaan havainnoijalle? Niitä ovat empaattisuus, sopeutuvaisuus, sosiaalisuus, pitkäjänteisyys, tarkkuus, hyvä huomiokyky, hyvä muisti ja niin edelleen. “Havainnoijan persoonallisuudelta vaaditaan niin monenlaisia ominaisuuksia, että niiden yhtäaikainen valpastuneisuus antaisi hänelle yli-inhimillisen havainnointikyvyn.” Sosiaalinen tausta vaikuttaa siihen, miten ihminen havaitsee ympäristönsä. Tarpeet, arvot ja asenteet vaikuttavat koehenkilöiden arvioihin. Aikaisemmin on jo mainittu kulttuuri-eroista ja niiden vaikutusten vähentämisestä. Sosiaalista etäisyyttä havainnoitaviin aiheutavat erilaiset sosioekonomiset taustat. Rikas ei ymmärrä köyhän ongelmia eikä köyhä rikkaan (esim. Lappi ja Uusimaa). Hyvin olennainen sosiaalinen etäisyys syntyy koulutusluottavuudella, jossa määrällistä puolta tärkeämpi on laadullinen puoli. Havainnoijan koulutuksen läheisyys toisaalta havainnoitavaan kenttään ja toisaalta tutkittavaan ongelmaan helpottaa olennaisesti havainnointia. On todettu, että tutkittavalle alalle koulutetut olivat eräässä tutkimuksessa saaneet konkreettista informaatiota tutkittavasta asiasta paljon enemmän kuin muut. Kyseisen alan koulutus voidaan lukea haastattelijalle suotuisaksi edellytykseksi.¹²⁴ Voidaan siis sanoa edellä esitetyn perusteella, että myös opettajakoulutuksen saanut tutkija on koulumailman paras havainnoija. Kyllä tämän asian terve talonpoikaisjärkikin sanoo. Koulutuksen määrään saattaa aiheuttaa hankaluuksia, jos siihen on liittynyt pitkä poissaolo tavallisen kansan keskuudesta. Sitä syntyi minulla ei ole takanani, koska opiskelu tapahtui pääasiassa työn ohessa. Kontaktien luomisen onnistumiseen vaikuttaa kuitenkin enemmän koulutuksen laatu kuin määrä. Laitisen mukaan lopullista vastausta ei voida kuitenkaan antaa siihen kysymykseen, kuka on hyvä havainnoitsija.¹²⁵

Edellä olen valaissut ilmeisen pintapuolisesti, mitä osallistuva havainnointi tutkimusmenetelmänä tarkoittaa. Aihetta käsittelevää kirjallisuutta on nimittäin runsaasti. Olen kuitenkin itse tullut vakuuttuneeksi, että opettajaksi ja koulutoimen hallintoon tähdännyt koulutukseni sekä pitkäaikainen työskentelyni Lapin kouluissa ja kouluhallinnossa ovat auttaneet minua huomattavasti suorittaessani tutkimusta Lapin koulutuksesta. Katson myös oikeudekseni todeta, että olen yli 40 vuotta suorittanut osallistuvaa havainnointia Lapista ja erityisesti sen koululaitoksesta.

Otan yhden konkreettisen esimerkin siitä, minkä käytännön edun olen tutkimustani varten saanut sen vuoksi, että tunnen hyvin Lapin kuntien päättäjät, kouluhallinnossa työskentelevät virkamiehet, lukuisan määrän opettajia ja ennen kaikkea maakunnan koulutushistorian asiantuntijat. Eskola kirjoittaa näin: “Tutkijan osallistuminen kohteena olevien ihmisten elämään saattaa myös helpottaa hänen myöhemmin, ulkopuolisen tiedemiehen roolissa, suorittamiensa haastattelujen onnistumista.”¹²⁶ Olen haastatellut vuosina 1997—2001 tätä tutkimusta varten noin 180 lappilaista vaikuttajaa. Tässä joukossa eivät vielä ole mukana ammatillisten oppilaitosten, kansanopistojen ja kansalaisopistojen edustajien haastattelut, joita olen myös jo runsaasti suorittanut. Puhelinsoittoni tai tapaamisedotukseni on poikkeuksetta otettu hyvin ystävällisesti vastaan, ja kaiken mahdollisen avun olen saanut monessa muodossa. Ei se olisi ollut mahdollista, ellen olisi

123. Eskola 1971, 132—134; Laitinen 1984

124. Laitinen 1984, 18—23.

125. Laitinen 1984, 23—24.

126. Eskola 1971, 134.

vuosikymmeniä elänyt ja työskennellyt haastateltavieni työtoverina Lapissa. Luku 180 on noin yksi promille Lapin väestöstä. Ei se paljon ole, mutta kaikki ovat tutkimukseni kannalta avainhenkilöitä ja tiedonantajia. Olen saanut käytettäväkseni heidän tietonsa ja kokemuksensa sekä myös heidän useinkin päämäärätietoisesti suorittaman osallistuvan havainnoinnin tulokset, sillä monet heistä ovat keskustelujen lisäksi lähettäneet minulle myös kirjoittamiaan historioita, historiikkeja ja muisteluksia. Arvostan heitä kaikkia Lapin koulutusta koskevien asioiden todellisina asiantuntijoina. Jos työni ei ole onnistunut, en voi syyttää kuin itseäni, sillä kaiken mahdollisen tuen olen Lapista osakseni saanut.

1.5 Työn rakenne ja esitystapa

1.5.1 Lapin jako kahteen historialliseen pääalueeseen

Kuntien perustellun ja mahdollisimman monen hyväksymisen saavan käsittelyjärjestyksen löytäminen on aiheuttanut runsaasti päänvaivaa, koska joka tapauksessa joudun käsittelemään kunnat siten, että joku on ensimmäinen ja joku auttamattomasti viimeinen. Tärkeysjärjestystä en halua enkä osaisikaan tehdä. Aakkosjärjestys olisi aina puolusteltavissa. Olen kuitenkin valinnut toisen ratkaisun. Koska kaikki Lapin kunnat ovat jossakin historiansa vaiheessa kuuluneet joko Kemin tai Tornion pitäjiin ja seurakuntiin tai niiden lapinmaihiin ja ovat siten näiden vanhojen emäpitäjien jälkeläisiä, olen jakanut kunnat kahteen ryhmään sen mukaan, kumman pitäjän vaikutuspiirissä ne ovat aikojen alussa olleet. Utsjoki on kuulunut 1700-luvun puoliväliin saakka Tornion Lappiin, mutta sijoitan sen kuitenkin Kemin tytärseurakuntien joukkoon, koska se muodosti jo 1747 itsenäisen seurakunnan Kemin Lappiin jo aikaisemminkin kuuluneen Inarin kanssa ja siirrettiin samanaikaisesti Turun hiippakuntaan ja Kemin rovastikuntaan.¹²⁷ Koska en ole löytänyt asiapohjaisia perusteita siihen, missä järjestyksessä Kemin ja Tornion alueet pitäisi käsitellä, ratkaisu on henkilökohtainen. Kun aloitin työni Lapissa Simon kunnassa, joka on kuulunut ennen itsenäistymistään vuosisatoja Kemin suurpitäjään, niin Kemi on saanut sillä perusteella esikoisoikeuden. Tosipuheessa mitään arvoasetelmia valintaan ei liity. Kemin ja Tornion pitäjien tarkkoja syntymävuosia yritin etsiä, mutta en onnistunut.

Käsittelen kunnat ikäjärjestyksessä sen mukaisesti, milloin alue pääsi itsenäiseksi seurakunnaksi tai milloin 1900-luvulla muodostettujen uusien kuntien itsenäinen hallinto alkoi. Kuntien ja seurakuntien rajathan eivät Lapissakaan ole olleet eivätkä ole 2000-luvun alkaessakaan täysin yhteneväiset. Valitsemani käsittelyjärjestys palvelee myös vielä kahta asiaa. Kun aina kunnan kouluhistorian taustaksi kerron alueen historialliset kehitysvaiheet, saa lukija ne eteensä kronologisessa järjestyksessä. Myös koulutoimen kehitys myötäilee yleensä kuntien ikäjärjestystä. Taustalla on vielä tosiasia, että yleensä alueen itsenäistyminen edellytti tiettyä asukas pohjaa, joten Lapin asutushistoria peilautuu käsittelyn taustalla.

Kun elävä elämä ei aina sovellu ortallisesti tehtyihin kaavoihin, olen käytännössä joutunut soveltamaan edellä asettamiani sääntöjä. Lapissa 1900-luvun aikana tapahtuneet

127. Kähkönen 1982, 243—244.

kuntarajojen muutokset Kemijärvellä, Rovaniemellä ja Tornion seudulla aiheuttivat oman puntarointinsa. Olen ratkaissut ne kaikki omalla tavallaan, koska tapahtumien kuviot ovat kussakin tapauksessa erilaiset.

Kemijärven laajasta kunnasta erotettiin vuosiksi 1957—1972 kirkonkylä itsenäiseksi kauppalaksi, mutta vuoden 1973 alusta maalaiskunnasta ja kauppalasta muodostettiin Kemijärven kaupunki. Vaikka kauppalalla oli 16 vuoden ajan oma koululaitoksensa, olen käsitellyt Kemijärven yhtenä kokonaisuutena ilman suuria ongelmia. Rovaniemen kaupungin ja maalaiskunnan tiet erkanivat 1929 kauppalan syntymisen jälkeen, ja tästä alkaen molempien oppivelvollisuuskoulut muodostivat oman koululaitoksensa ja oppikoulutkin ovat peruskouluun siirtymisen jälkeen syksystä 1972 kuuluneet sijaintinsa mukaisesti joko kaupungin tai maalaiskunnan omistukseen. Koko Rovaniemen seudun koulutuksen olen sijoittanut kuitenkin yhteisen otsakkeen alle samaan lukuun. Käsitteily on tapahtunut siten, että lukijalle ei jää epäselväksi, ovatko oppilaitokset kaupungissa vai maalaiskunnassa. Sekä Kemijärvellä että Rovaniemellä seurakunnat ovat olleet aina jakamattomia.¹²⁸

Alatornion ja Karungin kuntien sekä Tornion kaupungin yhdistäminen tapahtui vasta vuoden 1973 alusta lukien. Koska kuntien koululaitos oli siihen mennessä suurelta osalta jo rakennettu, käsittelen kaikki kunnat yhteisessä luvussa erillisinä ottaen sen tarvittaessa huomioon, että vuodesta 1973 alkaen koulut ovat kuuluneet “Suur-Tornion” koululaitokseen. Tornion kaupungissa toimii edelleen (2000) kolme seurakuntaa.¹²⁹

Tornionlaakson muut seurakunnat käsittelen siten, että Ylitornion seurakunnasta erotetut Pellon (Turtolan) ja Kolarin seurakunnat olen sijoittanut heti emäseurakunnan jälkeen. Muonion (Muonionniskan) ja Enontekiön (Enontekiäisen) järjestyskään ei ollut itsestäänselvyys. Asetin Enontekiön etusijalle, koska se oli jo 1700-luvulla itsenäinen seurakunta. Toisaalta 1800-luvun alussa Haminan rauhan jälkeen Muoniosta ja Enontekiöstä muodostettiin itsenäinen seurakunta, jonka pääkirkko ja pappila olivat Alamuoniossa, Muonion nykyisessä kirkonkylässä.¹³⁰ Vuonna 1917 aloittivat toimintansa Ranuan, Pelkosenniemen ja Savukosken kunnat. Kun Ranuan seurakunnan ja samalla kunnan perustamispäätös on tehty jo 1899, on Ranua siitä syystä saanut sijansa ennen myöhemmin perustamislupansa saaneita Itäkairan kuntia. Pelkosenniemi on taas Savukosken edellä, koska yhteisen seurakunnan keskuspaikka on Pelkosenniemellä.¹³¹

1.5.2 Kunnan koulutushistoria jakaantuu kuuteen alalukuun

1. Ensimmäisessä luvussa kerron taustaksi ja johdannoksi lukijalle käsiteltävänä olevan seurakunnan ja kunnan syntyhistorian. Vasta 1800-luvun loppupuolella toimintansa aloittaneiden kuntien rajathan yleensä noudattavat seurakuntien rajoja. Samalla kerron myös kunnan kehitysvaiheista mielestäni oleellisimpia asioita. Olen rohjennut sisällyttää kuntakuvauksiin myös omakohtaisia tuntemuksia ja kokemuksia pitkäaikaisen työmaani luonnosta ja ihmisistä.

128. Ks. Kemijärvi ja Rovaniemi.

129. Ks. Tornio.

130. Kähkönen 1982, 243—244.

131. Onnela 1990, 150; Liukkonen 1993, ?.

2. Toinen luku kertoo seurakuntien järjestämästä lastenopetuksesta, joka alkoi katekeetikoulujen osalta Utsjoella, Enontekiöllä ja Inarissa jo 1700-luvulla. Normaalien kiertokoulujen historia alkaa Lapin seurakuntien osalta vasta 1800-luvun puolivälin jälkeen. Kiinteitä eli yhdessä paikassa lukuvuoden toimineita kirkollisia alkuopetuskouluja Lapissakin oli muutamia.
3. Kolmas luku sisältää kansa- ja peruskoulujen historian ja on luonnollisesti sisällöltään laajin, koska kouluja on ollut ja on edelleenkin muihin oppilaitoksiin verrattuna runsaasti. Oppivelvollisuuskoulumme on myös kokenut monia suuria muutoksia olemassaolonsa aikana, ja uudistukset on toteutettu kunnissa hyvinkin eritahtisesti ja yksilöllisesti.
4. Neljäs luku on varattu oppikoulujen historiaa varten. Lappi on siitä erikoinen lääni, että kaikissa kunnissa on ollut vuodesta 1980 alkaen oma lukionsa. Koska oppikouluja on maalaiskunnissa ollut lukumääräisesti vähän, niin tämä neljäs luku on monen kunnan osalta sangen lyhyt. Koska oppikoulu on painoarvoltaan erittäin merkittävä kunnan palveluvarustuksessa, olen halunnut antaa sille kuitenkin oman alalukunsa. Mikäli olen lyhyeen tekstiin saanut kootuksi kaiken oleellisen jonkin kunnan oppikouluista, olen ollut tyytyväinen enkä ole lähtenyt tekstiä keinotekoisesti tältä osin laajentamaan, koska työlleni näyttää pituutta kertyvän muutoinkin runsaasti.
5. Viidennen luvun sisällön osalta en kunnittaisissa historioissa ole pyrkinyt yhdenmukaisuuteen. Olen halunnut käyttää tätä lukua kanavana, jossa voin vielä ottaa kunnasta tai sen koululaitoksesta jonkin tärkeänä pitämäni asian esille, jota ei ehkä riittävästi ole aikaisemmin esitelty. Arviointia ja kuntien välistä vertailuakin luku saattaa vielä eräissä tapauksissa sisältää, vaikka pääasiassa sitä on jo suoritettu edellisissä luvuissa. Kun tarkkuusvaatimuksen vuoksi eri koulumuotoja koskevat luvut ovat pakostakin hyvin pitkälle yhdenmukaisia, olen yhden luvun kohdalla säilyttänyt vapaat kädet toivoen, että siitä lukijakin saisi vaihtelua. Toivon muiden lukujen jäntevyyden korvaavan tämän luvun käsittelytävän mukanaan tuomat puutteet.
6. Kuudes luku sisältää matrikkelin kunkin kunnan alueella toimineista tai vieläkin toimivista oppilaitoksista. Se on nimensä mukaisesti toisen, kolmannen ja neljännen luvun yhteenveto, jossa koulut on ikäjärjestyksessä aloitusvuosiensa mukaisesti. Siinä on lyhyessä muodossa esitetty, miten nopeasti kunakin aikana yksittäisessä kunnassa on koululaitosta rakennettu. Viimeisten vuosikymmenien osalta luettelo kertoo lähinnä koulujen lakkauttamisvauhdista. Kuntien koulutushistorioiden yhteenvetolukujen sisällöistä en enää ilmoita lähteitä, koska kyseisistä tiedoista on jo lähdemerkinnät edellä olevassa tekstissä. Ei olisi mitään mieltä kirjata niitä uudestaan..

Kaikissa kuntahistorioissa on edellä mainitut kuusi alalukua. Kun ei ole sääntöä ilman poikkeusta, niin Muonion kohdalla lukuja onkin seitsemän, sillä Muonion kuntahistorian yhteyteen liitetyle selvitykselle, Kansakoulu ja lestadiolainen herätysliike Ruotsin ja Suomen pohjoisosissa, en löytänyt ainakaan parempaa sijoituspaikkaa muista luvuista. Tämä laajuutensa ja toivottavasti merkityksensäkin vuoksi poikkeuksellinen raportti on Muonion kuntahistorian neljäntenä lukuna heti kansa- ja peruskoulua koskevan kolmannen luvun jälkeen.

1.5.3 Käsittely koulumuodoittain kronologisesti

Otaksun, että kunnat ja seurakunnat odottavat saavansa alueillaan sekä aikaisemmin toimineiden että edelleen toimivien koulujen kehitysvaiheista kokonaisvaltaisen, selkeän ja ehdottomasti luotettavan historian, joka monesta kunnasta ja seurakunnastakin puuttuu tai kattaa vain jonkin koulumuodon tai ajanjakson. Käsitykseni on, että mitä yksinkertaisempiin raameihin pystyn kyseiset asiat sijoittamaan, sitä paremmin tehtävä tulee hoidetuksi. Kuten edellä jo kävi ilmi, kukin koulumuoto käsitellään erikseen. Koulumuodot erosivat opetussisällöiltään, vaikka päällekkäisyyttäkin oli. Niiden ylläpidosta vastasivat eri tahot. Kullakin koulumuodolla oli oma lainsäädäntönsä, joskin vuoden 1866 kansakouluasetus antoi velvoitteita myös kirkollista alkuopetusta varten. Seurakuntien järjestämän opetuksen piirihallintoviranomaisena toimivat tuomiokapitulit, valtion virkamiehinä toimivat kansakouluntarkastajat vastasivat kansakoulujen piirihallinnosta ja vuoteen 1970 saakka oppikoulujen valvonta hoidettiin kouluhallituksesta käsin. Muitakin eroavaisuuksia oli, mutta nämäkin riittänevät valitsemani käsittelytavan perusteluksi.

Koulumuotojen kehitysvaiheita kussakin kunnassa seurataan kronologisesti eli ajankulun mukaisessa järjestyksessä. Kirkollisen alkuopetuksen ja oppikoulujen tarinat käsitellään harkinnanvaraisesti eri ajanjaksoihin jaettuna, koska niitä koskeva lainsäädäntö ei mielestäni anna valmiita mitoituksia. Kun piispantarkastuksia pidettiin ainakin kerran vuosikymmenessä ja niiden pöytäkirjat sisältävät paljon tietoja tarkastusten välillä tapahtuneista muutoksista, ovat tarkastusvuodet luontaisia merkkipaaluja historiankirjoittajallekin. Jos koulumuotoisen kirkollisen opetuksen alkamisen erot Lapissa olivat yli satakin vuotta, niin ensimmäinen oppikoulu saatiin Tornioon jo 1630, mutta useimpiin maalaiskuntiin vasta 1900-luvun puolivälin jälkeen. Tästä syystä oppikoulujen historia on monissa kunnissa sangen suppea.

Kansa- ja peruskoulujen tarinat olen jakanut neljään ajanjaksoon, koska eri aikoina säädetyt lait voimassaoloaikoineen antavat sopivat rajat ja puitteet näiden koulumuotojen tarkasteluun. Vuoden 1866 kansakouluasetus on hyvä lähtökohta. Vuoden 1898 piirijakoasetus toi kansakouluasetuksen rinnalle merkittävän koulujen määrää lisäävän panoksensa, joten tämän tärkeän asetuksen vaikutuksia Lapin kunnissa vuoteen 1921 mennessä on syytä katsella omassa jaksossaan. Oppivelvollisuuslaki oli voimassa lukuvuosina 1921–58. Tämä jakso muodostaa hyvin selkeän oman aikakautensa suomalaisessa koulutushistoriassa. Sota-aika 1939–1945 jakoi selvästi tämän ajan kahteen hyvin erilaiseen kehitysvaiheeseen. Joidenkin kuntien kohdalla jaan kolmannen vaiheen kahteen tai joskus sotavuodet erikseen käsiteltyinä jopa kolmeenkin alajaksoon. Koska kansakoulusta peruskouluun siirtyminen tapahtui vuosina 1972–1977 eri osissa maata liukumalla ja elokuun alusta 1958 voimassa ollut kansakoululaki korvattiin vasta 1985 uusilla säädöksillä, jotka oikeastaan vain yhdistivät entistä hajanaista lakien ja asetusten kokoelmaa tuomatta koulutukseen oleellisia uusia elementtejä, päättyy tämä viimeinen paljon muutoksia ja tapahtumia sisältävä ajanjakso tutkimukseni osalta pienin poikkeuksin lukuvuoden 1998–99 loppuun. Näin siitäkin huolimatta, vaikka peruskouluun siirtyminen 1970-luvulla olikin 1900-luvun suurin koulutoimen alueella suoritettu muutos Suomessa. Loppurajaus sattuu siinä mielessä sopivaan ajankohtaan, koska perusopetuslaki ja lukiolaki astuivat voimaan 1.1.1999¹³². Kuntien jatko-opetuksen käsittelen tässä neljännessä aikajaksoissa lyhyesti

132. SS 628/1998, 49 §; SS 629/1998, 40 §.

yhdessä kansakoululain 1958 mukanaan tuoman kansalaiskoulun kanssa, vaikka jatko-opetusta annettiin jo vuoden 1866 annetun kansakouluasetuksen vaikutusaikanakin.

Pyrin antamaan kullekin ajanjaksolle sanallisen mahdollisimman osuvan otsikon. Numerointi kertoo lukijalle, mikä ajanjakso on kyseessä. Esimerkiksi Keminmaan osalta, joka on kuntajärjestyksessä ensimmäinen johdantoluvun jälkeen, aikajakso ilmaistaan seuraavasti: 2.3.1 = vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen, 2.3.2 = vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin, 2.3.3 = vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka, 2.3.4 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun. Ilmoitan jokaisen kunnan kohdalla lukijaa palvellakseni alaviitteessä, mitä aikajaksoa kunkin kansa- ja peruskoulua koskevan osaluvun otsakkeen jälkeinen teksti valaisee.

Kun kerron, milloin joku koulu on avattu tai lakkautettu, ilmaisen sen yhdellä vuosiluvulla, mikä tarkoittaa avattaessa lukuvuoden alkua ja lakkautettaessa lukuvuoden loppua. Mikäli alkaminen on tapahtunut poikkeuksellisesti muulloin kuin lukuvuosien vaihteissa, joskus esimerkiksi kevätlukukauden alussa, tai lakkauttaminen syyslukukauden loppuessa, ilmoitan sen aina erikseen. Usein koulun avauslukuvuoden työ on aloitettu myöhään syksyllä, mutta alkaminen ilmoitetaan silloinkin normaalisti syyslukukautta osoittavalla vuosiluvulla. Kun ilmoitan, että jokin laki oli voimassa esimerkiksi vuosina 1910—1915 mainitut vuodet mukaan luettuina, kirjoitan molemmat vuosiluvut kokonaisuudessaan. Mikäli tarkoitan sitä, että jokin koulu oli toiminnassa esimerkiksi lukuvuodet 1925—48, niin lukuvuosien päättymisvuoden kirjoitan vain kahdella numerolla. Lukuvuotta ilmaisevia numeroita on tässä tutkimuksessa erittäin paljon.

1.5.4 Kunnat ovat omaleimaisia, mutta toisaalta yhteisiä piirteitä on paljon

Eräs tärkeä tavoitteeni on ollut pelastaa lukija yksitoikkoisuudelta, mikä vaara on ilmeinen, kun yli 20 kunnan koululaitoksen kehitysvaiheet käydään läpi selvittäen perusasiat mahdollisimman tarkasti, kuten huolellinen historiantutkimus edellyttää. Aikaisemmin olen jo todennut, että onneksi Lapin kunnat ovat hyvin erilaisia. Tämän kirjoittajan saaman luontaisedun vuoksi kuntahistoriat ovat ilman tekijän ponnisteluja ja ansioita runsain mitoin toisistaan poikkeavia. Äärimmäiset vastakohtat lienevät vuonna 1621 kaupunkioikeudet saanut Tornion vanha kaupunki¹³³ ja 1926 toimintansa aloittanut seitsemän pitäjän erämaakylistä koottu Posion kunta¹³⁴. Perämeren tiheään asutut vanhat rannikkopitäjät ja myöhään asutuksensa saaneet Itä-Lapin alueiltaan suuret Sallan ja Savukosken kunnat ovat luonnollisesti monin tavoin erilaisia. Tornionlaakson kunnat ovat aina olleet maailman ehkä rauhallisimman rajan varressa, kun Lapin itäosien kunnat ovat vuosisatoja kärsineet levottoman rajan vitsauksista. Lappi on niin suuri maa, että ilmastokin ehtii muuttua muotoaan eteläisen Simon ja pohjoisen Utsjoen välillä, sillä etäisyyttä on yli 600 kilometriä. Utsjoen kesä on paljon lyhempi kuin Simossa, ja alueiden kasvistot poikkeavat siitä syystä suuresti toisistaan. Elämisen keinot on etsittävä

133. Mäntylä 1971, 18—19.

134. Rinne 1976, 44; Finlandia 1987, 87—88.

eri tahoilta. Simossa ei pyydetä talvella tuntureilta riekkoja eikä Utsjoella tehdä tasaisissa maastoissa metsätöitä, mutta kesäinen lohi yhdistää. Kun vielä Lapin reuna-alueilta haetaan esimerkkejä erilaisuudesta, niin nelikielinen Inari ja yksikielinen Ranua ovat aivan eri tilanteessa koulutusta järjestäessään. Näiden luontaisesti eroja aiheuttavien vaihtelevien olosuhteiden lisäksi monen kunnan koululaitoksen historiassa on yksilöllisiä ja ainutlaatuisia tapahtumia, jotka pyrin selvittämään. Esimerkkinä tapauksesta, joka sattui Lapissa vain kahdessa kunnassa, Kemin kaupungissa ja Ylitorniolla, oli peruskoulun siirtymävaiheessa käyty kiista korvaavista kouluista, joka ennakkotapauksena sai suurta valtakunnallista huomiota.

Välttääkseni kuntahistorioiden pintapuolisuutta ja samankaltaisuutta olen menetellyt tietoisesti siten, että jonkun kunnan yhteydessä olen kertonut yksityiskohtaisesti sellaisen koulutukseen liittyvän asian tai vaiheen, joka on tapahtunut suunnilleen samalla tavalla useimmissa muissakin kunnissa. Ennakolta tehtyä suunnitelmaa siitä, minkä asian liitän laajasti kuvattuna minikin kunnan historiaan, minulla ei ole ollut. Aiheet ovat nousseet esille työn kuluessa. Kaikkia tai hyvin monia kuntia koskettavia asioita, joista jonkun kunnan kohdalla kerron erittäin tarkasti, ovat esimerkiksi oppivelvollisuuden täytäntöönpano, koulujen jälleenrakentaminen Lapin sodan jälkeen, koulujen lakkauttaminen, peruskoulun siirtymävaihe, yksityisen oppikoulun aikaansaaminen, kunnallisen keskikoulun perustaminen, jatko-opetus, koulukeittolaittoiminnan järjestäminen ja niin edelleen. Yllättävän monen kunnan kohdalla on kummunnut esiin sytykkeitä, aiheita ja lähdemateriaalia jonkin hyvin monia kuntia koskevan asian yksityiskohtaiseen tarkasteluun. Sivumäärältään laajimmaksi kasvoi lestadiolaisen herätysliikkeen ja lähinnä kansakoulun välisiä suhteita koskeva selvitys. Sen olen liittänyt Muonion kuntahistoriaan, kuten edellä on jo todettu, vaikka tarkastelun kohteena on Ruotsin ja Suomen Tornionlaakson lisäksi koko nykyisen Lapin (läänin) alue ja vähän Pohjois-Pohjanmaatakin. Samassa yhteydessä olen myös suorittanut vertailua Suomen ja Ruotsin Tornionlaakson kuntien välillä siitä, miten koulutus kehittyi 1800-luvun loppupuoliskolla ja 1900-luvun alussa rajajoen eri puolilla. Toinen laaja aihe, kansakouluntarkastajien osuus Pohjois-Suomen kuntien koulutoimen kehittämistyössä, nousi aivan itsestään esille kirjoittaessani Ranuan kunnan osuutta. Toivon, että näiden useimpia kuntia koskettaneiden asioiden tarkka käsittely jonkin kunnan yhteydessä, kun tapahtumat luontevasti tulevat esiin, antaisi syvyyttä laajuutensa vuoksi muuten väkisininkin yleisluontoiseksi jäävälle tutkimukselle. En ole myöskään vierastanut yksittäisten henkilöiden nousemista ja nostamista tarkastelun kohteiksi. Valinnat olen yrittänyt tehdä siten, ettei kenenkään tarvitsisi hävetä vanhempiansa tai isovanhempiensa vuoksi, vaan että kaikki voisimme olla ylpeitä heidän saavutuksistaan.

Jos joku tekee edellä olevasta johtopäätöksen, että arkistomateriaali on ohjannut tutkijaa, niin hän on aivan oikeassa. Kun jotakin kuntaa koskevasta lähdeaineistosta olen löytänyt Lapin koulutusta keskeisesti koskevaa ajanjaksoa tai tapahtumaa yksityiskohtaisesti valaisevaa tietoa, olen käyttänyt sen hyväkseni. Kun päämäärä, yleisen kuvaaminen yksityisillä esimerkeillä, on ollut koko ajan tiedostettu, toivon pyrkimyksissäni ainakin jossain määrin onnistuneeni. Mielestäni käyttämäni käsittelytapaa voidaan hyvin perustein nimittää *“solutusmenetelmäksi”*. Jos valitut kuntahistorioihin kätkeyt yleistyksiset ovat niin kiinteästi sidottu yksityisen kunnan tapahtumiin, ettei lukija ilman selityksiä huomaisi tarkoituseriäni, niin silloin on menetelmä käytännössä toteutunut toivotulla tavalla. Koska tavoitteena on, että esimerkkitaapaukset valaisevat hyvin monien kuntien olosuhteita, olen kyllä pyrkimykseni tekstissä opastuksena kertonut, jotta lukija voisi verrata

mielessään tapahtumia oman tai muiden tuntemiensa kuntien vastaaviin sattumuksiin tai kehitysvaiheisiin.

1.5.5 Valitsemani tyylilaji

“Tyyli on persoonallista kieltä, jonka muotoutumiseen opetuksen, esikuvien ja muiden ulkoisten tekijöiden lisäksi vaikuttavat persoonallisuuden sisäiset tiedostamattomatkin tekijät.”¹³⁵ Kun näin on asiantuntijoiden mukaan, niin ihminen ei omasta tahdostaan kykene ilmeisestikään kovin paljon valikoimaan tapaa, jota hän kirjoittaessaan käyttää. Ei se kuitenkaan aivan mahdotonta liene, sillä edellä lainaamani kirjoittaja päättää artikkelinsa näin: “Hyvää tyyliä kirjoittaa varmimmin se, joka haluaa saada lukijat ymmärtämään ja omaksumaan kirjoituksensa sisällön.”¹³⁶ Sen voin vakuuttaa, että olen tietoisesti taitojeni mukaan pyrkinyt kirjoittamaan tässä tutkimustyössä mahdollisimman selvälukuista tekstiä. Sitä ovat myös monet kannustajani toivoneet. Opastajani yliopistossa ovat myös sanoneet, että väitöskirja voidaan kirjoittaa niin, että sitä on helppo lukea.

Mitä tietoisesti käytettyjä keinoja olen sitten pyrkinyt käyttämään asettamani luettavuustavoitteen saavuttamiseksi? *Ensiksikin* olen yrittänyt sitoa tutkimuksen vankoin sitein Lapin historiaan ja nykyisyyteen. Siksi olen edellä johdannossa käyttänyt runsaasti tilaa Lapin historian kuvaamiseen. Samasta syystä jokaisen kuntahistorian alkuun olen sijoittanut lyhyen katsauksen käsiteltävänä olevan pitäjän menneisyydestä. Samaa tavoitetta ovat palvelleet kirjoitusajaiset lukuisat yhteydenpidot Lapin ihmisiin. Vaikka haastatelluiksi kirjaamieni henkilöiden luettelo onkin pitkä, niin kaikkia työni aikana käymiäni haastatelluonteisia keskusteluja ja suorittamieni tiedusteluja ei ole viitteiksi ja lähdeluetteloon merkitty.

Toiseksi olen mahdollisuuksien mukaan kertonut seikkaperäisestikin eri vuosikymmenien tapahtumista ja niissä mukana olleista henkilöistä. Tekstin elävöittäminen on ollut pysyvä ohjenuorani. Muun muassa sen vuoksi olen pyrkinyt tietoon tulleita ja myös oma-kohtaisia vereviäkin yksittäistapauksia sijoittamaan kuivan asiatietouden joukkoon. Toivon, että nämäkin osaset antaisivat historiani sivuille inhimillistä lisävalaistusta. Eivät ne ainakaan voi työni luotettavuutta vähentää. Opettajien kouluistaan tekemät ja minulle luovuttamat historiikit ovat antaneet asiantuntevaa aineistoa arkisesta koulutyöstä Lapissa. Itsestänselvyyys on ollut, että käsiteltävä suuri aineisto on yritetty jakaa suoraviivaisesti selkeisiin kokonaisuuksiin ja alalukuihin.

Kolmanneksi olen tietoisesti myös välttänyt vierasperäisten sanojen viljelyä aivan omankin kokemukseni vuoksi, sillä olen joskus kiusaantuneena lukenut kirjoituksia tai kuunnellut esityksiä, joissa on ollut runsaasti esimerkiksi vain pienen ammattikunnan käyttämää ja tuntemaa erikoissanastoa. Olen sitä mieltä, että suomenkielisin tavallisin sanoin pystytään ilmaisemaan hyvin pitkälle ainakin koulutusta koskevia asioita. Syyllistyn mieluummin arkikielen liiakäyttöön kuin runsaaseen kasvatustieteen ammattitermien viljelyyn, johon eivät kyllä taitonikaan taitaisi riittää.

135. Rintala 1979, 187.

136. Rintala 1979, 207.

Neljäs tietoinen valinta on myös se, että alaviitteisiin en asiatietaoa ole sijoittanut kuin poikkeustapauksissa. Jos joku on kirjoittamisen arvoista, niin se on mielestäni syytä sijoittaa normaalitekstiin. Lukijan on joskus vaikea tietää, pitäisikö tutkimuksen sisällön ymmärtämiseksi lukea myös alaviitteiden sisältämät tiedot vai voisiko ne jättää lukematta. Nehän olisi melkein luettava kaikki, jos sille tielle lähtee, sillä mahdotontahan lukijan on etukäteen arvioida viitetietojen painavuutta ja tärkeyttä.

Viidentenä asiana olen yrittänyt rajoittaa toistojen määrän mahdollisimman vähäiseksi, vaikka se työni luonteen vuoksi ei ole ollut helppoa. Kun osa lukijoista ei ehtine tai halunne tutustua koko tutkimukseen, olen yrittänyt kirjoittaa tekstin siihen muotoon, että esimerkiksi jonkin kunnan koulutushistoriaan syventyvä lukija pääsisi olennaisesta selville muiden kuntien osuuksiin perehtymättä. Kun olen käyttänyt sellaista menetelmää, että olen sijoittanut yksittäisten kuntien historioihin kuvauksia eri tapahtumista tai ajanjaksoista, jotka ovat yhteisiä esimerkiksi kaikille Lapin maalaiskunnille, niin hyvän kokonaiskuvan saamiseksi Lapin koulutuksen kehitysvaiheista olisi kyllä valitettavasti luettava melkein päi koko tutkimus. Kun olen pyrkinyt tekemään jokaisesta kunnasta yksilöllisen historian, niin en osaa ainakaan suositella, minkä kunnan historian voisi jättää lukematta menettämättä sisällöstä jotakin. Toivon, että toistot eivät häiritsisi kovin paljon henkilöitä, jotka haluavat perehtyä koko työhön.

Olen kaikessa pyrkinyt siihen, että esittämäni asiatiedot olisivat luotettavia. Toivon, että lähes puolen vuosisadan työskentely ja eläminen Lapin ihmisten ja asioiden keskellä olisi rikastuttanut työtäni tai ei olisi ainakaan tuonut tutkimukseeni kovin paljon ainakaan epäasiallista sisältöä eikä edes valtakunnallisten päättäjienkään mieltä pahoittavia loukkauksia. Parhaansa hekin ovat pyrkineet varmasti tekemään, ja paljonhan Lapin erityisolosuhteet ovat saaneet ymmärtämystä osakseen, kuten monissa kuntahistorioissa kerrotaan. Sen voin puolestani sanoa, että tämän tutkimuksen tekemiseen olen tarvinnut ja käyttänyt kaikki kykyni ja taitoni sekä vielä runsaasti työtä ja vaivaa. Mitään ei ole jäänyt varastoon.

1.6 Selvitys eräiden työni kannalta keskeisten käsitteiden käytöstä

Oppilaitosten historiaa kirjoitettaessa käytetään jatkuvasti kahta termiä, joista on välttämättömäntä kertoa, mitä niillä tarkoitan tässä tutkimuksessa. Sanat ovat koulun perustaminen ja lakkauttaminen. Olen myös havainnut, että näitä käsitteitä on usein käytetty siten, että lukija ei tarkasti voi tietää, mitä tutkija on halunnut ilmaista.

Olen ollut monissa koulujen vuosijuhlissa, joissa yksi ohjelman päänumero on ollut yleensä rehtorin tai koulunjohtajan esittämä oppilaitoksen historiikki. Olen huomannut, että näissä koulun vaiheista kertovissa huolellisesti tehdyissä katsauksissa koulun ikä on laskettu kolmella eri tavalla. Joskus olen huomannut, että olimme juhlimassa *koulurakennuksen valmistumisen* merkkipuotta, eli koulun syntymävuodeksi luettiin vasta se vuosi, kun koulu sai oman rakennuksensa. Se on ymmärrettävää, sillä esimerkiksi kertoessamme, että kuljimme koulun ohi, tarkoitamme yleensä koulurakennusta. Kun joku koulu on saattanut toimia vuosikymmeniä vuokrahuoneissa, niin mielestäni koulun iän laskeminen oman rakennuksen saamisesta tarkkaan ottaen ei ole perusteltavissa. Toinen asia on

tietysti, että koulun historiassa voidaan kertoa tärkeänä asiana oman ja uuden koulutalon saamisesta. Juhlan aiheeksi riittää tietysti myös hyvin rakentamisen merkkivuosikin.

Toiseksi koulun ikä lasketaan usein siitä hetkestä, jolloin joku toimivaltainen elin teki *oppilaitoksen perustamisesta ratkaisevan päätöksen*. Eräässä Lapin kunnassa vietettiin koululaitoksen satavuotisjuhlia sinä vuonna, kun oli kulunut sata vuotta pitäjäkokouksen päätöksestä perustaa kuntaan ensimmäinen kansakoulu, joka oli käynnistynyt kolmen vuoden kuluttua päätöksestä. Oulun yliopistokin vietti 40-vuotisjuhlia 1998, kun oli kulunut 40 vuotta perustamista koskevan lain säätämisestä, vaikka tarpeeksi iäkkäät vielä muistavatkin, että yliopiston juhlallisia ensimmäisiä avajaisia vietettiin vasta syksyllä 1959, jolloin varsinainen opetustyö alkoi. Kuuntelin näiden avajaisten radiointia. Tiedän, että yliopistoon liitetty opettajakorkeakoulu oli vakinaistunut jo vuoden 1957 alusta lukien ja lukuvuonna 1958—59 yliopistolain voimassaollessa opettajia koulutettiin. Juhlien pitoaika oli varmasti hyvin perusteellisen harkinnan lopputulos.

En väitä, että olisi mitenkään virheellistä laskea oppilaitoksen ikä siitä vuodesta, kun se päätettiin perustaa. Siihen sisältyy kuitenkin ongelmia. Joskus saattaa kestää nimittäin monia vuosia, jopa vuosikymmeniä, ennen kuin perustamispäätöksestä huolimatta koulu pääsee alkamaan. Esteet voivat olla moninaisia. Joskus päätöstä ei panna täytäntöön milloinkaan. Esimerkiksi Kemnimaassa kunnanvaltuusto päätti 1980-luvulla perustaa kuntaan toisen peruskoulun yläasteen sijaintipaikkana Lautiosaari. Tarpeelliset luvat saatiin myös opetusministeriöstä. Vuonna 1995 kunnassa tultiin siihen tulokseen, ettei päätöstä panna koskaan täytäntöön, kun rakentamisen aika olisi tullut.¹³⁷ Pitäisikö koulun kymmenvuotisjuhlaa viettää, vaikka koulu ei olisi vielä toiminnassa, kun päätös asiasta tehtiin jo kymmenen vuotta sitten? Ongelmallista on myös, kenen tekemä päätös valitaan iänlaskun alkamiskohdaksi. Monet ovat kuntien omistamien koulujen osalta sitä mieltä, että oikea ajankohta olisi kunnassa tehdyn päätöksen päivämäärä. Kuitenkin kuntien tekemät päätökset esimerkiksi kansakoulujen osalta on pitänyt alistaa yli sadan vuoden ajan valtion viranomaisten vahvistettaviksi. Muutoin ei valtionavustuksia ole tullut. Päätöksistä on luonnollisesti myös valitusoikeus. Lasketaanko koulun ikä siitä päivästä lähtien, jolloin päätös on saanut valitusajan tai korkeimman valitusasiaa käsitelleen tuomioistuimen ratkaisun jälkeen lainvoiman?

Esitän vielä yhden kysymyksen. Lasketaanko esimerkiksi 1930-luvulla avatun kansakoulun ikä siitä päivästä, kun se kunnan päätöksellä sisällytettiin 1920-luvun alkupuolella kunnan oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelmaan, jonka mukaan koulu päätettiin avata 1930-luvulla. Tämäkin päätös piti alistaa kouluhallituksen vahvistettavaksi. Joskus kouluhallitus palautti asian kuntaan uutta käsittelyä varten. Lasketaanko koulun ikä ensimmäisen kunnan tekemän päätöksen ajankohdasta vai vasta siitä päätöksestä, jonka kouluhallitus vahvisti? Olisiko oikein laskea ikä kouluhallituksen päätöksentekopäivästä? Uskallan sanoa, että jos kansakoulun perustamisvuodeksi ilmoitetaan ilman lisäselvityksiä se vuosi, jolloin sen perustamisesta on tehty päätös, niin suuri osa lukijoista ei tiedä, mistä oikein on kysymys. Olen väitöskirjoja myöten nähnyt, että samassa kappaleessa on täysin tasavertaisina käsitteinä ilmoitettu ensin kansakoulun perustamisvuodeksi päätöksentekovuosi ja heti jatkossa toisen koulun osalta koulutyön aloitusvuosi. Lähteissä oli varmaankin molempien vuosien kohdalla käytetty perustaa-sanaa, joka suomen kielessä merkitsee sekä päätöksentekoa että konkreettista perustamista, tai tutkija ei

137. Pertti Sinervo kertoi haastattelussa 9.12.2000 tämän Kemnimaan Lautiosaaren yläasteen vaiheet.

ollut pysähtynyt miettimään sanojen sisältöä. Mikäli käsitteitä käytetään sekaisin, seuraa siitä selviä virheitä ja epätasällisyyksiä. Kolmas käytössä oleva tapa on *laskea koulun ikä siitä vuodesta (useimmiten syksystä), kun oppilaat astuvat kouluun* ja opetustyö aloitetaan. Olen henkilökohtaisesti ehdottomasti sitä mieltä, että tämä kolmas malli on luonnollisin tapa aloittaa koulun ikävuosien laskeminen. Vähiten epäselvyyksiä tämän menettelyn johdonmukainen käyttäminen ymmärtääkseni aiheuttaisi, ja kyllä varsinainen koulutyö alkaa vasta siitä hetkestä, kun oppilaat saapuvat kouluun.

Esimerkkinä siitä, kuinka suomen kieltä voidaan varomattomasti viljellä, kun tarkkuuteen selvästikin pyrkivää historiateosta on kirjoitettu, lainaan Aimo Halilaa. Ensinäkemältä lukija voi omien taustatietojensa pohjalta päätellä, että Halila tarkoittaisi käyttäessään pelkästään perustaa-sanaa aina koulutyön aloittamisvuotta. “Niinpä Suomen Lapin ensimmäisessä varsinaisessa lappalaiskoulussa, Utsjoen pedagogiossa (*perust.* 1742) ei lapin kielellä ollut aina mitään virallista asemaa.”¹³⁸ Päätös koulun perustamisesta oli tehty jo 1720-luvulla ja koulutalokin lienee valmistunut jo ennen vuotta 1730. Matti A. Sainion mukaan tilat lienee “otettu käytäntöön vasta koulutyön alkaessa 1742”. Seuraavalla sivulla Sainio kuitenkin toteaa, että koulun alkamista ei voi päivän tarkkuudella ilmoittaa mutta se tapahtui heti uudenvuoden jälkeen 1743.¹³⁹ Jatkossa Halila kertoo, että “Suomen Lapin ensimmäinen kansakoulu *perustettiin* vuonna 1884 Utsjoen Outakoskelle - -”.¹⁴⁰ Pieni epäily jää kuitenkin siitä, mitä Halila Outakosken koulun kohdalla halusi perustaa-sanalla ilmaista, sillä koulu aloitti toimintansa syksyllä 1885. Uskoisin, että hän tarkoitti koulun avaamista, vaikka jonkin päättävän elimen tekemään perustamispäätökseen, luvanantoon tai määrärahan myöntämiseen Halilan ilmoittamalla vuosiluvulla 1884 voisi myös olla yhteys. Viitteestä asia ei selviä. Todennäköistä kuitenkin on, että Halilalla oli koulun avaamisesta väärä tieto, kuten monesta muustakin perimmäistä Lappia koskevasta asiasta. On tässä yhteydessä sivuseikka, että Utsjoen ensimmäinen kansakoulu toimi Utsjoen kirkolla jo lukuvuosina 1878—82, jota asiaa Halila ei ole ilmeisestikään tien-nyt¹⁴¹.

Muutamaa riviä myöhemmin lukija joutuu taas pysähtymään, sillä Halila kirjoittaa näin: “Lapin kansakoulutoimen kehityksestä mainittakoon, että Kittilän *kansakoulua ruvettiin perustamaan* vuonna 1881, se *aloitti toimintansa* vuonna 1886, ja Sodankylän kansakoulu kaksi vuotta myöhemmin. Kyrö *sai* kansakoulunsa 1893 ja Inarin kirkonkylä vuonna 1897.”¹⁴² Kittilässä valittiin todella 1881 toimikunta, joka ryhtyi ajamaan kouluhankkeen toteuttamista. Samanlainen päätös oli tehty jo 1877, mutta silloin valittu toimikunta ei saanut aikaan tulosta eli koulua. Halilan sananvalinta osoittaa, että *perustaminen eli perustamishankkeen toteuttaminen, perustamistyö*, hänen kertomansa mukaan kesti viisi vuotta. Kunnalle myönnettiin vuonna 1881 valitun toimikunnan anoma valtionapu käytettäväksi sen jälkeen, kun kuntakokous ensin suostuu kansakoulun toimeenpanemiseen. Kuntakokous päätti 1882 vastaanottaa kansakoulun myönnettyin avustuksin, ja koulu avattiin todella 1886. Sodankylän koulustakin on sen verran sanottavaa, että se pääsi aloittamaan toimintansa vasta vuoden 1889 puolella.¹⁴³ Halilan perustamis-san-

138. Halila 1949 II, 167.

139. Sainio 1957, 104—105.

140. Halila 1949 II, 168.

141. Ks. Utsjoki.

142. Halila 1949 II, 168.

143. Ks. Kittilä ja Sodankylä.

käyttö kertoo hyvin, miksi sanan käyttäminen ilman täydentävää selvitystä on ongelmallista. Perustaminen merkitsi hänelle ilmeisestikin koulutyön aloittamista mutta myös hankkeen toteuttamiseksi tehtyä työtä. Joka tapauksessa Halilan sanankäytöstä voidaan tehdä se johtopäätös, että perustaa-sana on monisisältöinen.

Kun Halila kertoo, että Kyrö *sai* koulunsa 1893 ja Inarin kirkonkylä 1897, on ensimmäinen ajatus lukijalla jokseenkin varmasti se, että koulut aloittivat näissä kylissä toimintansa kyseisinä vuosina. Näin minä ainakin asian olin ymmärtänyt siihen saakka, kun luin tämän Halilan ilmauksen. Ennen tähän Halilan lausumaan törmäämistä olin tainnut käyttää juuri tätä ilmaisua synonyyminä korvaamaan koulun avaamista, kun hyvien ohjeiden mukaan tautologiaa eli sanojen tarpeetonta toistamista pitäisi välttää. Halilan tekstin alaviitteestä kuitenkin käy ilmi, että hän tarkoitti senaatin 1892 ja 1897 tekemiä päätöksiä, joilla kouluille myönnettiin varoja opettajan palkkaamiseen ja koulujen rakentamiseen¹⁴⁴. Lukijalle jää epäselväksi, miksi Halila viittasi vuoden 1892 päätökseen, mutta ilmoitti koulunsaantivuodeksi seuraavan vuoden. Ainakin Inarin ulkopuolisille lukijoille jää vielä sellainenkin käsitys, että Kyrö olisi ollut oma kuntansa, koska se on rinnasteisena Kittilän, Sodankylän ja Inarin kuntien kanssa. Inarin kunnan nykyinen keskuspaikka Ivalo kantoi aikaisemmin Kyrö-nimeä. Kun selvitin muista lähteistä Halilan ilmoittamien koulunsaamisvuosien taustaa, niin vuonna 1892 oli tehty päätös määrärahan myöntämisestä kansakoulujen perustamista varten maan pohjoisimpiin osiin, muun muassa Inariin, ja tästä määrärahasta senaatti vuonna 1893 antoi Kyrön koulun rakentamista ja opettajan palkkaamista varten varoja. Myös hätäapukomitealta saatiin samana vuonna Kyrön koulua varten avustusta ja vielä valtion metsistä rakennuspuut. Vuonna 1897 myönnettiin varoja “koulurakennuksia varten Muddusjärven (kirkon) kylään”, opettajattaren palkkaamiseksi sekä vielä “varattomien oppilaitten ylläpidoksi kuin myöskin valaistusta ja opetustarpeita varten”. Kyrön kylään saatiin valmis koulurakennus jo 1800-luvun lopussa, mutta kun se ennen koulutyön aloittamista ehti palaa, myönnettiin uudet rakennusrahat taas vuonna 1900.¹⁴⁵ Oppilaita otettiin Inarin kunnan Kyrön kylän kouluun ensimmäisen kerran 1909 ja kirkolle rakennettuun kouluun jo 1902.¹⁴⁶ Halilan edellä käyttämien ilmaisujen perusteella saattaisi myös ajatella, että hän tarkoitti koulun perustamisen tapahtuneen silloin, kun valtio myönsi kunnalle varat koulun ylläpitoon. Kun Halilan koko teosta tarkastellaan, niin kyllä hän selvästikin perustaa-sanalla tarkoitti koulun aloittamisvuotta. Ilmeisesti hän toistojen välttämiseksi on perustaa-sanana synonyyminä käyttänyt kaikille selvää ilmausta, kuten esimerkiksi että “lukuvuonna 1869—70 avattiin 32 uutta kansakoulua”.¹⁴⁷

Kun normaalikielenkäytössä kokemukseni mukaan koulun perustamisajalla yleensä tarkoitetaan juuri sitä vuotta, kun koulutyö on alkanut, ajattelin työni alkuvaiheessa ruveta käyttämään vain pelkkää perustamis-sanaa siinä tarkoituksessa. Johdannossa olisin ilmoittanut asian lukijoille tiedoksi. Kun keskustelin ongelmastani Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen asiantuntijan kanssa, hän ilmoitti yksiselitteisesti, että perustamis-sana ilman lisäselvitystä käytettynä on aina epäselvä ilmaus, koska sana on monimerki-

144. Halila 1949 II, 440.

145. SVT X (A) Alamainen kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1886—1905. (1) Koulutoimen Ylihallituksen antama, sivut 42 ja 45.

146. Ks. Inari.

147. Halila 1949 II, 58—59; Halila 1949 III, 302—303.

tyksellinen¹⁴⁸. Tästä syystä en käytä perustamis-sanaa koskaan yksinään vaan sanon esimerkiksi, että koulu perustettiin vuodesta 1901 alkaen. Koulun avaaminen ja koulun tai koulutyön käynnistyminen tai käynnistäminen vuosiluvun kanssa ovat myös yksiselitteisiä. Kun ilmoitan koulun alkamisvuoden, niin se tarkoittaa aina kyseisen kalenterivuoden syyslukukauden alkua. Mikäli koulu on alkanut kevätlukukaudella, ilmoitan siitä aina erikseen, jos se on tiedossa. Mikäli vanhasta tottumuksesta olen käyttänyt vahingossa vain perustaa-sanaa, niin ilmoitettu vuosi tarkoittaa aina koulutyön aloittamisvuoden syyslukukautta. Täydellinen ja hyvä kouluhistoria tietysti sisältää kaikki kolme edellä mainittua asiaa: milloin tehtiin perustamispäätös ja kuka sen teki, milloin koulutyö aloitettiin ja milloin saatiin omat koulutilat. Jos ilmoitetaan vain yksi asia, on mielestäni syytä edellisiin esimerkkeihin viitaten kertoa, mitä tarkasti otettuna tarkoitetaan. Ei se vaadi kovin paljon tilaa eikä monta sanaa.

Kun kerron koulun lakkauttamisvuoden, tarkoitan aina ilman lisämainintoja kevätlukukauden loppua sinä vuonna, jolloin koulutyö on päättynyt. Lakkauttamispäätös on saatettu joskus myös tehdä useita vuosia aikaisemmin. Sekin piti vielä 1980-luvulla alistaa valtion viranomaisten vahvistettavaksi. Tämän asian kanssa ei taida juuri tulla väärinkäsityksiä, sillä kyllä me yleensä ymmärrämme, että koulutyö loppui 1950, kun sanomme, että koulu lakkautettiin 1950. Perustamis-sanaan viitaten kuitenkin totean, että saattaa sen helposti toisinkin ymmärtää, joten varovaisuuteen on aihetta.

En ole mielestäni tarpeettomasti selvittänyt itselleni ja lukijoille perustaa- ja lakkauttaa-sanojen käyttöä, sillä tutkimukseni sisältää vuosiluvut yli 750 Lapin koulun perustamisesta (avaamisesta) ja yli 400 koulun lakkauttamisesta (opetustyön loppumisesta). Edellä oleva virke todistaa, kuinka luontevaa ja tavanomaista on käyttää yksinään sanoja perustaminen ja lakkauttaminen. Yhden tai kahden sanan lisääminen niiden jatkoksi ilmaisee sen, mitä kirjoittaja tai puhuja kulloinkin täsmällisesti tarkoittaa.

Vielä haluaisin tarkastella Halilan teoksesta edellä lainaamissani sitaateissa käytettyjä maantieteellisiä nimiä Suomen Lappi ja Lappi. Olen tämän johdannon alkuosassa käsitellyt laajasti Lappi-sanana käyttöä. Halilan teksti osoittaa, että asian selvittely on ollut tarpeellista. Kun Halila ei ole Suomen kansakoululaitoksen historiassaan missään kohdassa määritellyt, mitä tarkkaa aluetta Lappi hänen kirjoissaan tarkoittaa, jää Lapin määrittäminen lukijan tehtäväksi. Lukija tekee sen ilmeisestikin usein pysähtymättä omien mielikuviensa pohjalta. Johdannon alkuosassa olen todennut, että Lapin läänin alueella on vieläkin 13 erilaista maakunnallista käsitettä. Kaikkien hyväksymää rajanvetoa Lapin ja Peräpohjolan välillä ei vielä ole kukaan pystynyt esittämään. Vieläpä on mielestäni perusteita sillekin, että Suomen Lappi ja Peräpohjola olisivatkin päällekkäisiä alueita. Yritin miettiä, mitä Halilan mielessä on liikkunut, kun hän Lapista kirjoitti. Kun Halila totesi, että Suomen Lapin ensimmäinen kansakoulu perustettiin Utsjoen kunnan Outakosken kylään,¹⁴⁹ niin ainakaan Halilan Lappiin eivät kuuluneet Tornion seutu eivätkä Kemijoki-varren alajuoksun kunnat, joissa kansakoulut aloittivat 1870-luvun alkupuoliskolla. Sen Halila kyllä hyvin tiesi¹⁵⁰. Halilan historian ilmestymisaikoihin vuonna 1949 Lapin lääni oli jo perustettu, mutta vasta vuodesta 1938 alkaen. Halila ei siis halunnut ainakaan vielä

148. Neuvonpito Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen asiantuntijan kanssa 16.10.1997.

149. Halila 1949 II, 168.

150. Halila 1949 II, 58.

1800-luvun lopun tapahtumia kuvatessaan koko nykyisen Lapin läänin aluetta kutsua Lapiksi.

Toinen mahdollisuus jäljittää Halilan perusteita Lapin määrittelyksi olisi arvelu, että hänen Lappiinsa olisivat kuuluneet Tornion ja Kemin lapinmaiden alueille perustetut seurakunnat ja kunnat. Tämänkin ajatuskuvion kanssa ristiriitainen on Halilan toteamus, että Suomen Lapin ensimmäinen kansakoulu olisi 1884 perustettu Utsjoen Outakoskelle, sillä Maanselän ja Kitkan lapinkylien alueille perustetussa Kuusamon kunnassa avattiin ensimmäinen kansakoulu jo 1876¹⁵¹ eli kahta vuotta aikaisemmin kuin se Utsjoen todellisuudessa vanhin kirkonkylässä lukuvuosina 1878—82 toiminut kansakoulu. Todennäköistä on, että Halila tarkoitti Suomen Lapilla 1800-luvun puolivälin paikkeilla perustettujen Lapin kihlakunnan, tuomiokunnan ja rovastikunnan muodostamaa aluetta. Silloin tähän Lappiin eivät enää kuuluneet Kuolajärven (Salla) ja Kuusamon pitäjät, jotka olivat syntyneet Kemin Lapin eteläisimpien lapinkylien nautintarajojen sisälle.

Mainittakoon vielä tässäkin, että 1880-luvulla perustettiin Perä-Pohjolan Maamiesseura, jonka toiminta-alueena olivat sekä Kemin että Lapin kihlakunnat. Alue ulottui Simosta Enontekiölle ja Utsjoelle saakka.¹⁵² Kun taas Armollisella Asetuksella Kemin ja Lapin kihlakuntiin kuuluvista kunnista muodostettiin kansakoulujen tarkastusta varten 1906 Lapin tarkastuspiiri, protestoi piiriin ensimmäiseksi kansakouluntarkastajaksi nimetty Kerkkonen ankarasti Lappi-nimeä vastaan, kuten tämän johdannon alkuosassa on kerrottu. Hänen mielestään kun oikea nimi olisi ehdottomasti ollut Perä-Pohjolan piiri Lapin piirin sijasta.¹⁵³

Kun vuosikymmenien aikana alueet saattavat saada uusia entisistä täysin poikkeavia nimiä, olisi varmasti paikallaan, että nykytutkijan eri alueista käyttämien nimitysten rajat määriteltäisiin ainakin tulevien polvien tutkijoita varten, joiden me toivomme ahkerasti omia hengentuotteitamme käyttävän hyväkseen. Lappi-sana on vielä siitä erikoinen, että sen kattamasta alueesta ei edes nyt, vuonna 2000, ole suinkaan yhteneväistä käsitystä olemassa, kuten johdannon alkupuolella on todistettu. Halila tuskin on ollut tietoinen Lappinimen kiistanalaisuudesta, sillä minullekin pohjoissuomalaisena oli yllätys, kun huomasin sohaisseni ampiäispesää osallistuessani ensimmäisen kerran nimikeskusteluun.

Vaikka Halila on suurtyönsä kahdelle sivulle¹⁵⁴ saanut mahtumaan ennätysmäärän epäselvyyksiä ja suoranaisia virheitäkin, niin nämä huomioni eivät ole suinkaan muuttaneet yli 40 vuotta sitten muodostamaani käsitystä, että hänen neliosainen teoksensa, Suomen kansakoululaitoksen historia, on edelleen lajissaan ainutlaatuisen arvokas tutkimus, johon suomalaisesta sivistyshistoriasta kiinnostuneiden tulisi tutustua ja jopa syventyäkin. Suorittaessani kasvatustieteen cum laude -arvosanaa kesällä 1958 sain kuunnella Jyväskylän kesäyliopistossa Halilan asiantuntevia luentoja kansakoululaitoksemme vaiheista. Ne olivat nuoren opettajan juhlahetkiä.

Koska seurakuntien kierto- ja katekeettakoulut kuuluvat keskeisesti tutkimukseeni, on syytä yrittää selvittää tämänkin koulumuodon osalta tavallisesti käytettyjä termejä. Vaikeaksi asian tekee se, että niin oleellisella sanalla kuin koulupiiri on eri aikoina ollut ainakin Kuopion tuomiokapitulin ohjeissa aivan erilainen merkitys. Kansakoulun osalta sanan

151. SVT X: 3—4 1875—77; Kilpivaara, K. & Poropudas, R. & Turpeenniemi, R. 1983, 24.

152. Lampen 1935, 53.

153. Kerkkonen 1914, 3—4.

154. Halila 1949 II, 167—168.

sisältö on aina ollut yksiselitteinen, eli koulupiiri on ollut alue, josta koulu on kerännyt oppilaansa. Vuonna 1892 Kuopion tuomiokapituli antoi seurakunnille noudatettavaksi malliohjesäännön. Siinä sanottiin, että yksi lasten koulu olisi pyrittävä perustamaan aina vähintään 2 000 asukasta varten. Jossakin seurakunnassa tämä väkiluku saattoi löytyä kymmenen neliökilometrin alueelta, mutta jossakin toisessa seurakunnassa vastaava määrä oli hajaantunut hallitsemaan lähes 10 000 neliökilometrin suuruista seutukuntaa. Tätä 2 000 asukkaan kansoittamaa aluetta, suurta tai pientä, kutsuttiin ohjesäännön mukaan koulualueeksi, jonka hoitamisesta vastasi yksi kiertävä opettaja. Tämä koulualue taas jaettiin koulu- eli opetuspiireihin – nämä sanat ovat ohjesäännössä selvästi synonyymejä –, joissa lapset tulivat samanaikaisesti opetusta saamaan. Koulualue muodostui normaalisti 5–7 koulu- eli opetuspiiristä, joten lukuvuoden aikana lapset saivat opetusta 6–8 viikkoa. Opettaja kiersi luonnollisesti vuoden aikana kaikki koulualueensa piirit, mikäli hänen vuotuinen työaikansa oli ohjesäännön suosittelema 36–42 viikkoa. Tämä oli selvä ja täsmällinen systeemi, mutta vuoden 1916 malliohjesäännössä tuomiokapituli muutti käsitteitä niin, että koulupiiri vastasikin entistä koulualuetta. Koulupiiri jaettiin opetuspiireihin, joissa opettaja lukuvuoden aikana kiersi.¹⁵⁵ Kun vielä tiedetään, että kiertokouluja oli olemassa jo ennen vuotta 1892, ja siltä ajalta ei ole olemassa selviä määritelmiä termeistä, on käsitteiden käyttämisessä melkoinen sekaannus eri historioissa ja tutkimuksissa. On tietysti luonnollista, että esimerkiksi laajojen pitäjähistorioiden tekijät eivät ole voineet syventyä kiertokoulun termeihin ja niiden käyttöaikoihin, joten lukija saattaa kyllä tuskaantua yrittäessään syventyä kiertokoulujen toimintaan kirjavan käsitteiden käytön vuoksi.

Kun sen hyvän säännön noudattaminen, että aina käytettäisiin kunkin ajan termejä, olisi ainakin tässä tapauksessa hyvin vaikeaa, olen valinnut oman tieni. Tässä tutkimuksessa käytän kiertäviä kouluja käsitellessäni koulualuetta ja koulupiiriä synonyymeinä. Ne jakaantuvat sitten opetuspiireihin, eli samassa koulupiirissä on ollut useita opetuspiireitä, kuten on aina voinut olla kansakoulupiireissäkkin. Lukijan on kuitenkin hyvä tietää taustahistoria, etteivät tiedot kiertokoulujen ja pohjoisten seurakuntien katekeettakoulujen varsinaisesta toiminnasta hukkuisi käsitteiden sekamelskaan.

Kiertävien koulujen lisäksi seurakuntien toimesta kirkollista alkuopetusta on annettu myös kiinteissä eli seisovissa kouluissa, kuten asia virallisissa tilastoissa ilmaistaan. Kiinteä koulu oli kiertävän koulun vastakohta, eli se toimi yhdessä ja samassa paikassa. Jotta tämäkään asia ei aivan yksinkertainen olisi, niin oppivelvollisuuslain mukaan lukuvuoden aikana *kahdessa koulupiirissä* yhteensä 36 viikkoa (18 viikkoa kummassakin) toiminut alakansakoulu oli lain mukaan kiinteä alakansakoulu, mutta jos se toimi *samassa koulupiirissä* kahdessa toimipisteessä lukuvuoden aikana 36 viikkoa (18 viikkoa kummassakin), niin se oli saman lain mukaan kiertävä alakansakoulu. Luonnollisesti yhdessä koulupiirissä samassa paikassa 36 viikkoa lukuvuodessa toiminut alakansakoulu oli myös kiinteä koulu.¹⁵⁶

155. Liukkonen 1993, liitteet 1 ja 3.

156. SA 101/1921, 7 §.

2 Keminmaan koululaitos

2.1 Keminmaa – vanhan ja suuren Kemin seurakunnan ja pitäjän entinen kirkonkylä

Tunturin rinteiltä Valmarin rantaan
käy joki mahtava kuohuineen.
Soutajat saapuivat suistomaan santaan,
löysivät kauneimman tantereen.
Voimaa on viljalti, tahtoa täällä,
herkkyyttä luontoon ja rauhaan maan päällä.
Keminmaa joen ja meren on maa,
täällä on onnemme nyt asustaa.¹

Keminmaan sijainti Suomen suurimman joen alajuoksulla Pohjanlahden rannalla, jossa meri ottaa vastaan laajoilta Lapin selkosilta valuneet vedet, on ollut niin edullinen, että siitä muodostui Tornion rinnalla toinen paikka, josta suurta Peräpohjolaa ja Suomen Lappia on hallinnoitu. Suurimmillaan seurakuntaan kuului 1300-luvun puolivälissä nykyisen Oulun läänin alue Kiiminkijoesta pohjoiseen ja melkein koko nykyinen Lapin lääni Tornionlaaksoa lukuunottamatta. Vuosisatojen kuluessa väestön kasvun ja asutuksen leviämisen myötä alue toisensa jälkeen itsenäistyi ja irtaantui emäpitäjästä Kemin kaupunki viimeisenä 1869. Siitä alkaen Kemin maalaiskuntana tunnettu kunta muutti nimensä vuoden 1979 alusta Keminmaaksi.²

Nyt Keminmaan pinta-ala, vähän yli 600 neliökilometriä, on Lapin läänin kunnista kolmanneksi pienin, sillä vain Kemin ja Rovaniemen kaupungit ovat alueeltaan sitä pienempiä. Asukasluvultaan (noin 9 000 vuonna 1999) Keminmaa sen sijaan on neljän kaupungin sekä Rovaniemen ja Sodankylän maalaiskuntien jälkeen seitsemänneksi väkirikkain. Hyvä maantieteellinen sijainti kahden teollisuus- ja satamakaupungin välissä on aktiiviselle kunnalle antanut mahdollisuuden kehittyä voimakkaasti viimeisten vuosikymmenien aikana. Kun Keminmaassa eli silloisessa Kemin maalaiskunnassa suuren alue- ja

1. Sinervo 1991, 170.

2. Julku 1987a, 61; Koivunen 1997, 49.

väestöluovutuksen jälkeen Kemin kaupunkiin tammikuussa 1931 oli vain noin 3 400 asukasta, on asukasluku siitä melkein kolminkertaistunut. Vieläpä 1960-luvun puolivälistä, jolloin useimpien Lapin läänin kuntien väestönkasvu pysähtyi ja kääntyi laskuun, on Keminmaan väkimäärä 30 vuoden aikana lisääntynyt noin 50 prosenttia. Kunta on tämän vuoksi joutunut jatkuvasti panostamaan palveluiden lisäämiseen ja parantamiseen. Koulutus on siitä hyvä esimerkki. Mainittakoon kuitenkin ajan kuvana Lapin läänistä 1990-luvulta, että suuren alueluovutuksen jälkeen yli 60 vuotta jatkunut väestönkasvu on Keminmaassakin vuodesta 1993 alkaen kääntynyt laskuun. Vähennys on ollut vuoden 1999 loppuun mennessä vain vähän yli 400 henkeä eli 4—5 prosenttia, mutta vuosisatainen kehityssuunta on pysähtynyt ja alamäki ainakin tilapäisesti alkanut. Olihan Kemin seurakunnan väkiluku kasvanut Uudenkaupungin rauhan jälkeen vuodesta 1721 Suomen sodan aikoihin 1800-luvun alkupuolella tapahtunutta notkahdusta lukuunottamatta lähes 300 vuotta.³

2.2 Kiertokoulut Kemin maaseurakunnan koulutuksen antajana

Kemin seurakunnan piispantarkastuksessa 1683 todettiin, että lukkarin oli kuninkaan säädöksen mukaisesti opetettava nuorisoa lukemaan kotiopetuksen tukena. Vuoden 1686 kirkkolaki korosti samaa asiaa. Nähtävästi Kemissä oli hyvä lukkari, koska piispantarkastuksessa 1693 todettiin taidot hyväksi. Kinkerikirjojen mukaan niinä vuosina lähes puolet kemiläisistä osasi lukea, mikä oli paljon siihen aikaan.⁴ Mutta isonvihan jälkeen tilanne oli toinen, sillä suurin osa aikuisväestöstäkin oli lukutaitoa vailla. Lasten kotiopetus ei voinut silloin olla kovin tehokasta. Piispantarkastuksessa 1751 esitettiin monia keinoja lasten alkuopetuksen parantamiseksi. Kirkkoherra palkkasikin koulumestarin, joka kiersi kylästä toiseen jakaen opetusta. Seuraavassa piispantarkastuksessa 1760 sisälukutaito todettiin edelleen heikoksi. Piispa ehdotti, että vastuu lukemaan oppimisesta jätettäisiin vanhempien huoleksi ja jos he eivät siinä onnistuisi, opettaisi joko koulumestari tai lukkari vanhempien joutuessa maksamaan opetuksesta. Vuosisadan lopulla sakotettiin vanhempia, jotka eivät olleet huolehtineet lastensa opetuksesta. Lukutaidottoman 15-vuotiaan oli istuttava jalkapuussa. Kinkereillä tutkittiin osaamisen tasoa.⁵

Tuomiokapituli kantoi myös seuraavalla vuosisadalla huolta kemiläisten opettamisesta. Vuoden 1862 piispantarkastuspöytäkirjasta ilmenee, että vuonna 1860 olisi seurakunnassa ollut kiertäviä kyläkouluja, mutta kun tulokset olivat olleet huonoja, ”seurakunta herkesi maksamasta”. Johtopäätökset oli tehty kyllä pikaisesti, sillä toiminta oli aloitettu vasta 1859. Piispa yritti puhua kauniisti saadakseen koulutusta käyntiin. Hän esitti toivomuksen seisovan eli kiinteän koulun perustamisesta, koska Kemi ei ollut köyhä seurakunta. Vielä hän totesi taitavasti, että tällaisesta koulusta ”seurakunnalle tulisi sekä kunnia että vertaamaton hyödytys”. Tämä puhe lienee ollut sytykkeenä siihen, että jo samana vuonna 1862

3. Kokko 1996, 17—38; Satokangas 1997a, 179—180, 1997b, 251—252 ja 1997c, 445; LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluku 31.12.1999.

4. Vahtola, 1997, 168—169.

5. Satokangas 1997a, 247—248.

pappilassa aloitti seudun tyttärille tarkoitettu kiinteä koulu, jonka varmastikin kirkkoherra Gustaf Wilhelm Appelgrenin siunauksella perusti pappilan nuori väki ja jossa muiden aineiden ohella käsityön opetus painottui. Kansakoulun perustamisvaiheita koskevassa kohdassa kerrotaan tästä koulusta enemmän. Piispa kehotti vielä pitämään lukkarinkouluakin myös muulloin kuin rippikouluaikana, koska ei Kemissä eikä myöskään vielä Kemin seurakuntaan kuuluvassa Tervolan kappelissakaan ollut koulumestaria.⁶

Kemin kirkonkokouksessa 1870 keskusteltiin sunnuntaikoulutoiminnan aikaansaamisesta, mutta parempana pidettiin kiertävien kyläkoulujen perustamista. Piispantarkastuksessa 1875 kiertokoulujen tarve tunnustettiin. Periaatteessa oltiin myönteisiä, mutta koulua ei kuitenkaan saatu käynnistetyksi. Milloin oli syynä varojen puute, milloin arveltiin, että kiertokoulun perustamisen jälkeen vanhemmat olisivat aivan huolettomia lastensa kirjalle opettamisessa. Vuonna 1887 oli Kemissä raju piispantarkastus, jonka suoritti 1885 Kuopion hiippakunnan piispanviran vastaanottanut Gustaf Johansson. Lasten ja nuorten osaaminen oli huonoa, ja erikoisesti piispaa varmasti harmitti, kun kuulusteltavat eivät osoittaneet edes asiaan kuuluvaa tarpeellista vakavuutta. Tämän hän myös ilmoitti sanoen, että muualla ei ollut vastaavaa tapahtunut. Piispa olisi odottanut, että vanhassa seurakunnassa olisi nuorten ja lasten koulutuksesta huolehdittu esimerkillisesti, mutta ”kumminkin olette te huonoimmat”. Lapsille ei ollut opetettu ”piiplianhistoriaa eikä perustettu kiertokoulua”. Piispa syytti pappeja leväperäisestä asioidenhoidosta. Kirkkoherra koetti puolustautua sanomalla, että seurakuntalaiset eivät olleet taipuneet perustamaan kiertokouluja. Piispa luki kaikkien kuultavaksi lainkohdan ja käski perustamaan kiertokoulun.⁷ Todennäköisesti piispa luki kirkkolain 45. pykälän, joka velvoitti seurakuntia ”pitämään tointa siitä, ettei alituista tilaisuutta lukutaidon ja kristinopin opetuksen saamiseen puutu lapsilta, joiden vanhemmat ovat kykenemättömät siitä itse huolta pitämään, eikä myöskään orvoilta--”.⁸ Saattoi hän myös lukea kansakouluasetuksen 114. pykälän, jossa ”kirkollisia kuntia” kehoitettiin tarvittaessa järjestämään opetusta ”kiintonaisissa tahi kiertävissä kouluissa”.⁹

Näyttäisi, että kemiläiset olivat vielä kovakorvaisempia kuin simolaiset, sillä nämä olivat totelleet piispaa ja perustaneet syksystä 1887 kiertokoulun, jota lukkari piti kylläkin vain kolme kuukautta vuodessa¹⁰. Kemiläiset olivat nimittäin 1888 pidetyssä kirkonkokouksessa olleet piispan puhuttelusta huolimatta yhtä itsepintaisia kuin aikaisemminkin. Kun päätöstä kiertokoulun aloittamisesta ei tehty, ei kirkkoherran piispalle kuuliaisena auttanut muuta kuin valittaa päätöksestä tuomiokapituliin. Perustelut olivat vankat, sillä valituksen mukaan seurakunnassa oli tuhat 7—16 ikävuoden välillä olevaa lasta, joiden lukutaito oli heikko, kun vanhemmat eivät kyenneet heitä opettamaan. Vain harvat rippikouluun pyrkivät osasivat puhtaasti lukea. Vastauksena valitukseen tuomiokapituli keväällä 1889 velvoitti seurakuntaa palkkaamaan kiertokoulunopettajan, ja nyt määräys tuli kirjallisena, vaikka olihan piispan sanat merkitty 1887 myös tarkastuspöytäkirjaan.

6. Kemin ptpk 1862 (srkk G. W. Appelgren). Eb: 32a. OTA. OMA; Appelgren 1913, 40—41; Satokangas 1997b, 431.

7. Kemin ptpk:t 1875 (srkk G. W. Appelgren) ja 1887 (srkk C. O. Tenlén). Eb: 32a. OTA. OMA; Satokangas 1997b, 431.

8. SA 30/1869, 45 §.

9. SA 12/1866, 114 §.

10. Simon srk:n kk:n pk 23.10.1887. II Ca: 2. SKA. OMA.

Näin tapahtui, ja vuoden kuluessa havaittiin asia seurakunnassa niin hyväksi, että 1890 päätettiin palkata toinen opettaja yhdessä kaupungin kanssa. Vuonna 1869 perustettu Kemin kaupunki kuului Kemin maaseurakuntaan aina vuoteen 1902 saakka, jolloin tehtiin päätös kaupunkiseurakunnan perustamisesta. Käytännössä eroaminen tapahtui 1907, kun emäseurakunnan kirkkoherra vaihtui. Seurakunta jaettiin kahteen koulualueeseen eli kiertokoulupiiriin, joissa olivat seuraavat opetuspiirit: Länsikoski, Itäkoski, Alapaakkola, Ilmola, Hirmula, Kirkonkylä, Karjalahti ja Karihaara. Näihin kyliin Hirmulaa lukuunottamatta perustettiin pian kansakoulut, kuten myöhemmin kerrotaan. Yleensä opetuspiirinä oli yksi kyläkunta, jonka talot aina vuorollaan tarjosivat koululle tarpeelliset tilat.¹¹

Kun piispa 1887 ilmoitti, että lastenkoulutuksen hoitamisessa Kemin seurakunta oli alueen huonoin, ei hän suinkaan siitä vain kiivastuksissaan puhunut. Kyllä se on totinen tosi, että Kemin seurakunnassa koko nykyisen Lapin alueella kirkollinen kiertokoululaitos käynnistyi viimeisenä, kun Simon seurakuntakin rimaa hipoen aloitti vakinaisen kiertokoulun pidon jo kahta vuotta aikaisemmin. Kemiläisten kunniaksi on sanottava, että opetuksen määrässä he ohittivat heti 1889 Simon, jossa täyden lukuvuoden kestävä kiertokoulu raskittiin käynnistää vasta 1908.¹² Kun Simo kunnostautui perustamalla rantakylään jo 1800-luvulla neljä kansakoulua, niin pitkä jokivarsi sai olla pitkään hyvin vähäisen kiertokouluopetuksen varassa. Ylisimon Saukkojärvellä oli tosin avattu kyläkunnan ylläpitämä kansakoulu jo 1894, mutta satakilometrinen jokivarsi sai odottaa kansakouluja kauan.¹³ Kummastakohan Kemin ja Simon hitaus kiertokoulujen perustamisessa aiheutui, valistuksen vai sosiaalisen mielenlaadun puutteesta? Köyhyydestä ei kuitenkaan. Kyllä minulla oma vastaus olisi mietittynäkin, mutta sitä en sano, kun haluan olla edelleenkin hyvissä väleissä sekä kemiläisten, keminmaalaisten että simolaisten kanssa.

Kun seuraavan kerran 1892 pidettiin piispantarkastusta, oli kirkkoherralla iloista kerrottavaa. Olihan seurakunta oma-aloitteisesti perustanut pari vuotta aikaisemmin toisenkin kiertokoulun. Kemin kaupunkiin oli 1890 perustettu jo kokovuotinen alkuopetusta antava kansakoululaitokseen kuuluva valmistava luokka, jossa oli 27 oppilasta. Kansakouluissa oli yhteensä noin 90 ja kiertokouluissa noin 400 oppilasta. Kaupungissa olivat jo melkein kaikki kouluikäiset lapset koulussa. Näyttää siltä, että Kemin seurakunnassa oli otettu varteen piispan antamat aiheelliset moitteet vuoden 1887 piispantarkastuksessa. Piispaa voitiin nimittäin ilahduttaa taas vuonna 1897 pidetyssä tarkastuksessaakin, kun kirkkoherra saattoi kertoa, että saman vuoden kevättalvella oli seurakunta myöntänyt varat jo kolmannen kiertokoulun perustamista varten kolmeksi vuodeksi. Myöhemmin tämäkin koulu vakinaistettiin. Piispa oli tällä kertaa huolestunut koko hiippakuntaakin koskettavasta asiasta, miten kiertokoulujen tilakysymykset saataisiin ratkaistuiksi, sillä koulu joutui toimimaan aina kylässä talo talolta kulkiessaan usein hyvinkin puutteellisissa olosuhteissa. Pyhäkoulusta piispa jaksoi myös jatkuvasti puhua. Ulkomailla ja Etelä-Suomessakin pyhäkoulut olivat seurakunnissa löytäneet sijansa, mutta Kemin rovastikunnassa tämä työmuoto ei ollut päässyt kunnolla edes alkuun. Samana vuonna pidetyssä

11. Pöykkö & Siekinen 1984, 37—38; Satokangas 1997b, 406 ja 431—432.

12. Ks. Yhteenveto, taulukko 1. Näin ilmaistuna tarkoitan koko tutkimuksen yhteenvetoa enkä käsiteltävän kunnan yhteenvetolukua, jossa taulukonomaisesti on esitetty luettelo kunnan oppilaitoksista; Pöykkö & Siekinen 1984, 37.

13. Ks. Simo.

Kemin kontrahti- eli rovastikunnan papiston kokouksessa piispan läsnäollessa keskusteltiin erikoisesti pyhäkouluista.¹⁴

Kun seuraava piispantarkastus taas lähestyi, muistettiin Kemissä, mitä piispa oli edelliskerralla puhunut. Vuonna 1902 luovuttiin siitä käytännöstä, että kiertokoulujen opetuspiireissä talot vuorovuosina antoivat huoneet koulun käyttöön. Sen sijaan vuokrattiin kylän keskeiseltä paikalta tilat koulua varten ja maksut piirissä jaettiin tasan. Nyt voitiin luokkahuone kalustaa koulun käyttöön sopivaksi. Kun huoneet olivat vuodessa koulukäytössä vain 6—9 viikkoa, niin ei tämäkään kovin taloudellista ollut. Järkevät ihmiset silloinkin osasivat asian varmasti hyvin hoitaa. Vuonna 1903 piispantarkastuksen aikaan Kemin kaupungissa oli alakoulu avattu jo keskikaupungin lisäksi myös Laitakarin saarella sahatyöväen lapsia varten. Pohjois-Suomen maalaiskunnissa ruvettiin kokovuotisia alakouluja perustamaan vähitellen vasta 1920-luvun puolivälissä. Kouluikäisistä oli 1903 kaupungissa 42 prosenttia kansakoulussa ja kaikki muutkin olivat käyneet kansakoulua ainakin jonkin aikaa. Tiheään asutussa maalaiskunnassakin kansakoulussa oli jo 26 prosenttia kouluikäisistä. Ero oli joka tapauksessa selvä kaupunkilaisten hyväksi, sillä suurin osa maalaiskuntalaisista oli kiertokoulun varassa, ja kaikki eivät käyneet vielä sitäkään. Piispa toivoikin, että pyhäkouluissa voitaisiin antaa läksyjä niille oppilaille, jotka eivät muissa kouluissa oppia saaneet. Vielä piispa puki sanoiksi ja viestiksi sellaisenkin huomion, että kiertokoulunopettajilla saisi olla kärsivällisyyttä entistä enemmän. Hän oli siis käynyt seuraamassa opetusta seurakunnan kouluissa. Vuonna 1903 oli kaupungin ja maaseurakunnan viimeinen yhteinen piispantarkastus, kun kaupungin itsenäinen seurakunta pääsi pian aloittamaan toimintansa.¹⁵

Kemin maalaiskunnan ja kaupungin kouluolojen vertailu osoitti, miten lainsäädäntö kohteli kaupunkeja ja maalaiskuntia eri tavalla. Kemin vasta noin 30 vuoden ikäisessä kaupungissa oli jo 1800-luvun lopussa kaikkia kouluikäisiä lapsia varten sekä ylempi että alempi kansakoulu, jotka olivat kokovuotisia. Vastaavasti 600 vuotta vanhassa maaseurakunnassa samoihin aikoihin vasta kiertokouluopetus rupesi tavoittamaan melkein kaikki kyläkulmat. Kouluaikaa kertyi silloin vain muutama viikko vuodessa. Muissa Lapin maalaiskunnissa kansakoulun peittävyys oli pitkään vielä paljon huonompi kuin Kemin maalaiskunnassa tätä harvemman asutuksen vuoksi.

Viisivuotiskautena 1903—1908 ei koulutustilanne Kemin maaseurakunnassa ollut muuttunut oikeastaan ollenkaan, sillä kirkkoherran piispantarkastusta varten laatimissa tilastoissa ilmoitettiin, että 1908 oli kansakoulun kirjoissa vajaa 300 oppilasta eli noin 30 prosenttia kouluikäisistä lapsista kiertokoulujen oppilasmäärän ollessa noin 400 eli lähiain 45 prosenttia. Piispa puhui taas kiertokoulujen tärkeydestä ja teroitti vanhempia huolehtimaan siitä, että lapset kävisivät säännöllisesti tarjolla olevissa kouluissa. Vuonna 1913 oli kansakouluissa oppilaita jo lähes 500 kiertokoulujen oppilasmäärän ollessa noin 450. Nyt saatettiin todeta, että vanhemmat olivat oppineet ymmärtämään kiertokoulujen merkityksen. Piispan toive ja tahtokin oli, että myös kaikki kansakoulunopettajat olisivat olleet mukana piispantarkastuksissa. Hän oli huomannut, että näin ei ollut vuoden 1913 tarkastuksessa. Seuraava piispantarkastus 1919 pidettiin jo itsenäisessä Suomessa.

14. Kemin ptpk:t 1892 (srkk N. I. Simelius) ja 1897 (srkk J. G. Snellman). Eb: 32a. OTA. OMA; Kemin rovastikunnan pappeinkokouksen pk 1892. Eb: 32a. OTA. OMA; SVT X: 17 1891 ja 18 1890—91.

15. Kemin ptpk:t 1897 ja 1903 (srkk: J. G. Snellman). Eb: 32a. OTA. OMA; Satokangas 1997b, 432.

Vuonna 1916 oli Kemin maaseurakunnassa käynnistetty vielä neljäs kiertokoulu. Kiertokouluissa oli oppilaita runsaasti eli noin 550. Vuonna 1924 oli piispalla aihetta kiittää Kemin maalaiskunnan päättäjiä. Muutaman edellisvuoden aikana oli kunnassa uhrattu varoja kansakoulujen rakentamiseen viisi miljoonaa markkaa. Kansakouluissa oli yhteensä lähes 1 650 oppilasta. Kiertokouluista oli 1920-luvun alussa voitu jo kaksi lakkauttaa, kun alakansakouluja oli ruvettu perustamaan myös maalaiskuntien kouluihin. Kahdessa kiertokoulussa oli siitä huolimatta vieläkin noin 300 oppilasta. Suuri koulujen oppilasmäärien kasvu ei suinkaan aiheutunut vain koulujen lisääntymisestä, vaan ennen kaikkea siitä syystä, että Kemin tienoilla asukkaiden määrä kasvoi 1900-luvun alussa hyvin nopeasti. Virallisen tilaston mukaan oli lukuvuonna 1924—25 Kemin maaseurakunnan ylläpidossa kahden kiertokoulun lisäksi myös kiinteä koulu ja näissä kirkollisissa kouluissa oppilaita oli yhteensä 360. Vuonna 1930 Kemin maalaiskunnan kansakouluissa oli 35 yläkansakoulun- ja 17 alakansakoulunopettajaa. Oppilasmäärissä ei ollut kuudessa vuodessa tapahtunut kovin suuria muutoksia. Lukuvuonna 1929—30 kahdessa kiertokoulussa oli ollut 215 oppilasta. Piispoilla oli tietysti käynneillään muutakin seurattavaa kuin koulujen opetus. Vuonna 1930 piispa teki Kemin maaseurakunnassakin sen murheellisen havainnon, että täälläkin lapset jatkoivat esi-isien syntejä.¹⁶ Kun piispa kiitteli 1924 Kemin maalaiskuntaa suurista uhrauksista koulutuksen hyväksi, hän olisi voinut osoittaa kiitoksensa myös lainsäätäjille. He olivat tehneet niin tehokkaat säännökset, että ne pakottivat tiheään asutut kunnat, jollainen Kemin maalaiskuntakin oli, perustamaan lakisääteisesti kouluja alueilleen.

Vielä 1930-luvullakin kiertokouluja tarvittiin, sillä 1934 kahdelle kiertokoulunopettajalle riitti vielä yhteensä noin 170 oppilasta ja 1935 noin 150. Nämä oppilasmäärät ilmaisevat sen, että oppilasmäärien vähennyttä kiertokoulunopettajien tehtävä oli aikaisemmista vuosista ainakin jonkin verran helpottunut. Luvuista on helppo laskea, että kun opettaja antoi opetusta viidessä opetuspiirissä lukuvuoden aikana, hän ehti paikassaan viipyä noin seitsemän viikkoa ja opetusryhmissä oli keskimäärin 15—16 eri-ikäistä oppilasta.¹⁷ Kyllä opettajilta vaadittiin edelleenkin piispan toivomaa kärsivällisyyttä ja sopeutumista monta kertaa vuodessa vaihtuviin koulutiloihin ja aina uuteen oppilasjoukkoon.

Kun 1930-luvun toista piispantarkastusta pidettiin Kemin maaseurakunnassa 1939, ei kiertokouluja enää ollut, sillä kiertokoulut oli katsottu voitavan lakkauttaa vuonna 1937. Eräs peruste tähän lienee ollut siinä, että vuoden 1938 alusta lukien siirrettiin kaupunkiin 1931 liitettyjen esikaupunkialueiden asukkaat, joita oli lähes 15 000, maaseurakunnan kirjoista ja hoidosta Kemin kaupunkiseurakuntaan. Kemijokivarressa oli jo sangen tiheässä kansakouluja ja niissä kokovuotiset alakansakoulut. Akkunusjokivarressakin oli Kivalon supistettu koulu saatu taas toimimaan. Viitakosken kylä sai odotella omaa kansakoulua aina vuoteen 1947. Kiertokoulut olivat Kemin seudulla suorittaneet oman tehtävänsä. Piispa ilmaisi luottamuksensa kansakoulujen uskonnonopetusta kohtaan. Hän nimittäin totesi kauniisti vuoden 1939 piispantarkastusta päättäessään, että Suomen kan-

16. Kemin maaseurakunnan ptpk:t 1908, 1913, 1919, 1924 ja 1930 (srkk:t J. B. Lagus). Eb: 34a. OTA. OMA. Vuodelta 1924 puuttui seurakuntakertomus; SVT X: 56 1924—25 ja 61 1929—30; Satokangas 1997b, 433.

17. Kemin maaseurakunnan ptpk 1934 (srkk V. Nuortimo). Eb: 34a. OTA. OMA; SVT X: 67 1935—36.

sakouluissa oli uskonnonopetus turvallisissa käsissä, kun opettajat kouluissa opettivat lapsille omaa uskontoaan.¹⁸

2.3 Maalaiskunnan osuus koko väkirikkaan Kemijokisuun kansakoululaitoksen perustamisvaiheissa on suuri

2.3.1 Pappilan koulu sinapinsiemen, Pölhö tienraivaaja¹⁹

Kemin pappila oli ollut vuosisatoja Tornion ohella pohjoisimman Suomen henkisen ja hengellisen elämän toinen keskus, jonka vaikutus oli ulottunut koko Kemijokivarteen sekä vielä Kuusamoon ja Saariselän takaisiin Inarin ja Utsjoen erämaakyliin saakka. Pappilaa isännöi 1800-luvun puolivälissä kirkkoherra Appelgren, jonka perheessä oli kolme poikaa ja viisi tyttöä. Kun kouluja ei ollut, oli pappilassa ajan tavan mukaan kotiopettajia. Eräs heistä, kappalaisen apulainen, maisteri August Benjamin Calamnius, tuleva Suomussalmen kirkkoherra ja kirjailija Ilmari Kiannon isä, innosti pappilan neitejä perustamaan koulun kansan tyttäriä varten, koska Kemin pitäjässä ei vielä ollut kansakoulua. Koulu alkoi pappilan vanhassa salissa 1862. Alussa oli oppilaita noin kymmenkunta. Joku talontytär maksoi markan lukukaudessa, mutta muille opetus oli ilmaista. Viikossa käytiin koulua kaksi päivää. Opetusohjelmassa oli ”sisälukua, katekismusta, biblian historiaa, vähän maantiedettä, kirjoitusta, laskentoa, ompelua ja sukan kutomista”. Opetusohjelma oli siten tässä kiinteässä koulussa paljon laajempi ja koulupäiviä vuodessa oppilasta kohti enemmän kuin kirkollisissa kiertävissä kouluissa. Pappilan tytär Amalia Appelgren suoritti Ruotsissa Geflen yksityisseminaarissa opettajatarkurssin voidakseen hoitaa koulun opetusta. Pappilasta koulu siirtyi ensin Laurilan vanhan rakennuksen yläkertaan ja sitten Ala-Hervan isoon saliin. Koulu toimi vuoteen 1873, jolloin pitäjän ensimmäinen kansakoulu aloitti. Koska koulussa olivat tärkeinä tavoitteina käsityötaidot, opettaja Appelgren piti koulua myöhemmin perustamansa Kemin naiskäsityökoulun alkuvaiheena.²⁰ Oppiaineiden perusteella koulua voidaan hyvin pitää myös kansakoulun esiasteena.

Kirkkoherra Appelgren oli tietysti ollut pappilan neitien perustaman ja ylläpitämän koulun taustatukena. Hän myös pyrki määrätietoisesti vuonna 1866 säädetyn kansakouluasetuksen mukaisen kansakoulun perustamiseen seurakuntaansa. Vuoden 1868 kuntakoukussa ei vielä saatu myönteistä ratkaisua aikaan, mutta seuraavana vuonna 1869 asia oli jo kypsytynyt päätettäväksi. Koulun perustamista saattoi jouduttaa sekin, että ylpeän emäseurakunnan entisissä kappeliseurakunnissa Rovaniemellä ja Simossa oltiin kouluhankkeissa ajamassa ohi, kuten sitten tapahtuikin. Kemin pitäjän ensimmäinen kansakoulu aloitti toimintansa Lapin kouluista kolmantena syksyllä 1873 Lautiossaressa Pölhön talossa, mistä koulu on saanut nykyisinkin käytössä olevan maineikkaan nimensä. Koulussa opetettiin kansakouluasetuksen mukaisesti tyttöjä ja poikia erikseen, ja tilas-

18. Kemin maaseurakunnan ptpk 1939 (srkk V. Nuortimo). Eb: 34a. OTA. OMA; Satokangas 1997b, 406—407; Satokangas 1997c, 474—475.

19. 2.3.1 = ajanjakso vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen.

20. Appelgren 1913, 40—41.

toissa koulu kulki kahtena eri kouluna vuoteen 1925 saakka²¹. Opettajiksi saatiin heti Jyväskylän seminaarista valmistuneet pätevät opettajat. Vaikeuksiakin tosin alkuvuosina opettajien pysymisessä ja saamisessa oli.²²

Koulut olivat hallinnollisesti yhtenä vuoteen 1907 saakka, jolloin sekä tyttö- että poikakoululle nimitettiin oma johtaja johtokunnan ollessa yhteinen. Näin oli vuoteen 1925 saakka, jolloin koulut yhdistettiin yhdeksi kouluksi. Kun kunnassa oli vain yksi kansakoulu, se kantoi kunnan nimeä, eli koulu oli Kemin maalaiskunnan poikakoulu ja tyttökoulu. Kun kuntaan saatiin toinen kansakoulu vuoden alussa 1893, oli kunnan ensimmäisellekin koululle tarpeen oma nimi. Luonteva valinta oli Pölhö. Jostakin syystä tilastoissa oli Pölhö-nimen jälkeen vuodesta 1906 alkaen sulkeissa merkintä Saarenkylä. Lukuvuosina 1918—25 tilastoissa koulu esiintyi ilman Pölhöä Saarenkylän poika- ja tyttökouluna. Olisiko häveliäisyssyistä välillä hylätty hyvä nimi? Sen jälkeen koulu on pystypäin kantanut ainutlaatuaista historiallista nimeään.²³

Pölhön kansakoulu toimi näissä tiloissa lukuvuodet 1873—1931. Tyttökoulu oli talon oikeassa ja poikakoulu vasemmassa päässä. Keskellä oli käsityöluokka. KA.

21. Eri tilastoissa esimerkiksi Lapin koulujen lukumäärissä saattaa olla eroja sen mukaan, onko Kemin maalaiskunnan ja Rovaniemen ensimmäiset kansakoulut merkittynä tilastoon yhtenä kouluna, kuten luontevaa on ajatella, vai onko koulut merkitty kahtena kouluna, erikseen tytöille ja pojille, kuten asia tarkasti ottaen virallisten päätösten ja säädösten mukaan oli.
22. SVT X: 1 1873—74; Alatalo 1972, 1—2. KmKuA; Satokangas 1997b, 357—359. Kaikki vuosilukuja ja koulujen nimiä koskevat tiedot on joko saatu tai tarkistettu Tilastokeskuksen laatimista vuositilastoista tai/ ja asianomaisen tarkastuspiirin kansakouluntarkastajan lukukausi-ilmoituksista ja lukuvuoden 1970—71 alusta lähtien Lapin lääninhallituksen laatimista kansa- ja peruskoulujen lukuvuosi-ilmoituksista. Kemin maalaiskunta kuului vuosina 1885—06 Oulun, 1906—25 Lapin, 1925—61 Länsi-Pohjan ja 1961—70 Perämeren kansakouluntarkastuspiiriin. Kunnan siirtäminen toiseen tarkastuspiiriin on joskus saattanut tapahtua muulloinkin kuin lukuvuosien vaihteessa. Ilmoitan kuitenkin kuntien kuulumisen tarkastuspiireihin aina lukuvuosittain sen mukaan, minkä tarkastuspiirin alaisuudessa lukuvuosi-ilmoitus on tehty, sillä arkistoista se löytyy sen tarkastuspiiriin kohdalta, johon kunta kuului syyslukukauden alkaessa. Vuoteen 1950 saakka lukuvuosi-ilmoitukset ovat kansallisarkistossa, vuosilta 1950—70 opetushallituksen arkistossa ja vuosilta 1970—93 Lapin lääninhallituksessa ja myös opetushallituksen arkistossa. Huhtikuun alussa 1970 kouluhallituksen alaisina yksittäisvirkamiehinä Lapin läänin alueella toimineet kansakouluntarkastajat siirrettiin Lapin lääninhallitukseen perustetun kouluosaston virkamiehiksi.
23. Vrt. Alatalo 1972, 2. KmKuA; SVT X: 20 1892—93, 38 1906—07 ja 39 1907—08 sekä 49 1917—18, 50 1918—19, 51 1919—20, 52 1920—21, 53 1921—22, 54 1922—23, 55 1923—24, 56 1924—25 ja 57 1925—26.

Kansan mielipiteet kansakoulusta eivät heti perustamisen jälkeen olleet kovin myönteisiä. Opettaja on kuvannut yhteen koulun alkuaikojen vuosikertomukseen ympäristön suhtautumista kouluun näin: “Mielipiteet koulun hyödyistä ja sen ansioista ovat vähimmällä osalla sen hyväksi. Yhtä suurelle osalle se on suorastaan tyylyttä ja enemmistöllä välinpitämättömyyttä. Kunhan koulu on ehtinyt osoittaa, että sen oppilaista ei tulekaan laiskoja herroja ja maailmallisesti oppineita pakanoita, joille yksinkertainen kristillisuus on hulluus, niin koulu on voittanut, joka seikka nyt alkaa todeksi näkymään”.²⁴ Kuten edellä olevasta huomataan, myös Kemin maalaiskunnassa koulua kohtaan oli talonpoikaista pelkoa siitä, että koulu vieroittaisi ruumiillisesta arkisesta työstä, ja kirkkokansan keskuudessa epäiltiin koulun kasvattavan kristillisestä uskosta luopuneita kansalaisia.

Kemin seurakunnassakin oli jo 1870-luvulla myös lestadiolaiseen herätysliikkeeseen kuuluvia jäseniä. Vähän ennen kansakoulun avaamista, vuonna 1871, seurakunnan kirkkoherra oli kirjoittanut seurakuntakertomukseen, etteivät lestadiolaiset harrastaneet lasten kasvatusta. Hän lienee tarkoittanut silloin ilmeisesti kotiopetusta ja mahdollisesti myös sitä, että herätyksen saaneet vanhemmat eivät olisi lähettäneet lapsiaan pappilan neitien pitämään kouluun ja että heidän suhtautumisensa ensimmäisen kansakoulun perustamiseenkin olisi ollut ainakin varovaista. Vuoden 1892 piispantarkastuksessa piispa Johansson esitti pahoittelunsa lestadiolaisuuden suuresta kannatuksesta ja vieritti syyn heikkoon kirkossakäymiseen lestadiolaisten niskoille. Ehkäpä syytä olisi voinut etsiä muualtakin, sillä Lohen mukaan 1899 Kemin kaupungissa ja maalaiskunnassa vain seitsemän prosenttia väestöstä tunnustautui lestadiolaisiksi. Monissa muissa Lapin seurakunnissa lestadiolaisten osuus oli hyvin paljon suurempi.²⁵

Kun kokemukset pitäjän ensimmäisestä koulusta olivat kuitenkin epäilyksistä huolimatta hyviä, ruvettiin kunnan muissakin kylissä hankkeisiin koulun saamiseksi. Alapaakolan eli Maulan koulun perustaminen 1890-luvun alussa taisi kaatua kylienväliseen kateuteen. Seuraavat koulut Kemin maalaiskuntaan syntyivätkin yksityisten toimesta. Kemi Osakeyhtiö avasi Karihaarassa tammikuussa 1893 ylhäisemmän sekakansakoulun työntekijöiden lapsia varten. Kun Kirkonkylän isännät tiesivät, että kunta ei halunnut sijoittaa seuraavaa kunnan perustamaa koulua kirkolle, päättivät hekin aloittaa kansakoulun yksityisesti kyläkunnan kouluna, mihin kansakouluasetus antoi mahdollisuuden. Koulu aloitti syksyllä 1895.²⁶

Kirkonkylän koulupiirin nimi muutettiin Lassilan koulupiiriksi kunnanvaltuuston päätöksellä 1955.²⁷ Lassilan koulun 100-vuotisjuhla keväällä 1995 oli vaikuttava tilaisuus. Koulun entinen oppilas, lehtori Martti Itkonen oli laatinut ja myös esitti elävän ja värikään historiikin. Koulun pitkäaikaisen johtajan Eelis Jauholan pojanpoika, Pekka Jauhola, näytteli isoisäänsä mieliinpainuvasti koulun vaiheista kertovassa kuvaelmassa. Erikoisesti opettajan lähtö talvisotaan oli meille katsojille riipaiseva elämys.²⁸ Edellä mainitut kolme kansakoulua perustettiin Keminmaahan ennen piirijakoasetuksen antamista. Pölhön koulun ylläpitäjä oli kunta, Karihaarassa oli tehtaan koulu ja Kirkonkylässä koulun perustivat kyläläiset lapsilleen.

24. Alatalo 1972, 1—2. KmKuA; Satokangas 1997b, 359.

25. Lohi 1997, 110—115 ja 156.

26. SVT X: 20 1892—93 ja 23 1895—96; Alatalo 1972, 2—3. KmKuA; Sinervo 1989, 3—5. KmKuA; Satokangas 1997b, 359—361.

27. Länsi-Pohjan ktpl:t 1954—56, Kemin mlk. OHA; Alatalo 1972, 3. KmKuA.

28. Kalenterimerkintä 24.5.1995. JLA.

2.3.2 Kemin seudun teollistuminen tuo kuntaan lisää asukkaita, jotka tarvitsevat kouluja²⁹

Alapaakkolan eli nykyisen Maulan seudun isännät olivat jo 1890-luvun alussa ruvenneet vaatimaan koulun perustamista omaan kylään, koska Pölhön kouluun oli pitkä matka. Kuten edellä on kerrottu, hanke eteni hitaasti, ja Alapaakkolan koulu aloitti vasta syksyllä 1900. Vuonna 1908 koulun nimi muuttui Alapaakkolan itäpiiriin kouluksi ja edelleen Maulan kouluksi todennäköisesti 1919.³⁰

Kunnan asutus kasvoi 1890-luvun alusta lähtien eniten jokisuulla. Kun kunta ei ollut kovin aloitteellinen, perustivat Karjalahden ja sen lähiseudun asukkaat yksityiskoulun kansakouluntarkastajan siunauksella syksystä 1904. Parin vuoden kuluttua kunta otti kuitenkin koulun jo omakseen. Vuodesta 1972 lähtien koulun nimi muutettiin Koivuharjun kouluksi. Kunnan koululaitoksen piirijako hyväksyttiin lääninhallituksessa 1904. Kunta oli jaettu seitsemään koulupiiriin, joista vielä puuttuivat koulut Alapaakkolan länsipiiristä ja Liedakkalasta. Länsipiiriin saatiin koulu 1908, ja tämäkin koulu joutui kaksi ja puoli vuotta toimimaan yksityisenä. Kuvernööri oli kyllä päätöksellään heinäkuussa 1908 velvoittanut kunnan perustamaan koulun, mutta senaatti kunnan valitettua asiasta kumosi kuvernöörin päätöksen lakiin perustumattomana vuoden 1909 alussa³¹, ja siitä syystä kunta tuli koulun ylläpitäjäksi vasta vuoden alusta 1911. Vuonna 1919 koulun nimi muutettiin Länsikosken kouluksi.³²

Liedakkalan eli Sihtunan kylän vuoro oli saada oma koulunsa 1913. Koulun 1916 valmistunut koulurakennus poikkeaa rakennustyylistään ympäristön taloista, mutta sopeutuu mielestäni hyvin arvokkaasti kylämaisemaan. Ohikulkijalta koulu ei jää huomaamatta. Olin mukana myös tämän koulun 80-vuotisjuhliissa toukokuussa 1993³³. Karjalahden koulupiirin oppilasmäärä kasvoi, sillä alue sijaitsi Kemin kaupungin naapurina. Kansa-kouluntarkastajan vaatimuksesta piiri jaettiin kahtia, ja Ritikassa avattiin syksyllä 1920 uusi koulu.³⁴ Kun Kemin maalaiskunta oli väkirikasta ja hyvin tiheään asuttua, piirijakoasetus velvoitti kunnan perustamaan runsaasti kouluja, sillä olihan kunnassa ennen oppivelvollisuuslain voimaantuloa jo kahdeksan kansakoulua. Kylien aktiivisuudesta mutta myös kunnan hitaudesta kertoo se, että neljä näistä kahdeksasta koulusta aloitti muiden kuin kunnan perustamana ja ylläpitämänä.

29. 2.3.2 = ajanjakso vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

30. SVT X: 30 1900—01; Alatalo 1972, 3. KmKuA; Satokangas 1997b, 359—361.

31. Keisarillisen Senaatin päätös 13.2.1909. Aminoff 1914, 43.

32. Lapin lkkli 1971—72 ja lpkli 1972—73. Kemin mlk. LLHA; Alatalo 1972, 3—4. KmKuA; SVT X: 35 1904—05 ja 40 1908—09; Satokangas 1997b, 361—362;

33. Kalenterimerkintä 29.5.1993.

34. Lapin kplli:t 1919—21, Kemin mlk. KHA. KA; Alatalo 1972, 4. KmKuA; SVT X: 45 1913—14 ja 52 1920—21; Satokangas 1997b, 362.

Liedakkalan komea koulutalo valmistui Kemijoen rantamaisemiin 1915. KA.

2.3.3 Alueliitos muuttaa Kemini maalaiskunnan koulutoimen³⁵

Oppivelvollisuuslain voimaantulon jälkeen avattiin 1922 Rautiolan koulu jokisuun itäranalla kunnan ostamassa Uiton kasinossa ja heti neljän opettajan voimin, koska oppilaita oli runsaasti. Vuonna 1925 koulun nimi vaihtui Paattioksi. Yksi opettaja oli alakoulua³⁶ varten. Oppivelvollisuuslaki velvoittikin perustamaan kiinteän tai kiertävän alakansakoulun, jos piirissä alakouluun tulijoita oli vähintään 15³⁷. Kemini maalaiskunta oli siinä onnellisessa asemassa, että kylien ollessa yleensä väkirikkaita alakansakoulu saatiin perustetuksi.³⁸

Sääntönä näyttää olleen, että oppivelvollisuuden myötä yksityiset kansakoulut yleensä siirrettiin kuntien omistukseen. Niinpä myös Kemini maalaiskunnassa Kirkonkylän ja Karihaaran koulut liitettiin kunnan koululaitokseen 1923. Samana vuonna perustettiin myös kaksi uutta koulua. Kemini maan syrjäisin seutu on Kivalon alue Kemijokeen Lautiosaaressa laskevan Akkunusjoen varrella. Sinne oli syntynyt kruununmetsätorppia. Lähimpään kouluun Pöhlhön oli jokilatvoilta pitkä matka, yli 30 kilometriä, ja tieyhteydet

-
35. 2.3.3 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.
36. Käytän alakansakoulun synonyymina alakoulua ja yläkansakoulun synonyymina yläkoulua, kuten aina peruskoulun tuloon saakka oli tapana. Näitä lyhempiä muotoja käytettiin myös säädöksissä, esim. SA 43/1932, 17 §.
37. SA 101/1921, 9 §.
38. Lapin ktpli:t 1921—23 ja 1924—25, Kemini mlk. KHA. KA; Länsi-Pohjan ktpli 1925—26, Kemini mlk. KHA. KA; SVT X: 54 1922—23; Satokangas 1997b, 363.

olivat huonot. Oma koulu saatiin 1923, mutta se koki samoja vaikeuksia, mitkä niin usein ovat tulleet pitäjän syrjäperukoitten koulujen osaksi. Kun omaa koulutaloa ei rakennettu, joutui koulu toimimaan vuokratiloissa milloin Puukkokummussa, milloin Sompujärvellä. Vuosiksi 1932—38 koulun toiminta keskeytyi kokonaan ja koululaiset siirrettiin Pöhlön kouluun, mikä tiesi siihen aikaan majoitetuksi joutumista. On muistettava, että Kemin maalaiskunta oli poikkeuksena useimpiin muihin Lapin maalaiskuntiin niin tiheään asuttu oppivelvollisuuslain voimaantullessa 1921, että ketään ei ollut vapautettu oppivelvollisuudesta harvan asutuksen vuoksi. Koulu toimi sitten taas Puukkokummussa kymmenen vuotta vuokratiloissa, kunnes oma koulutalo valmistui 1948.³⁹ Kävin koululla viimeksi tarkastusmatkalla syyskuussa 1980 ja sain nauttia koulunjohtaja Pentti Näyhän luona vieraanvaraisuudesta ja persoonallisista tarinoista.⁴⁰

Itäkosken koulun perustamisvaiheiden selvittely osoittaa, kuinka vaikeaa tarkkojen tietojen hankkiminen Lapin läänin kouluista on. Rehtori Kauno Alatalo, kansakoululautakunnan pitkäaikainen sihteeri, kertoi 1972 kunnan kouluhistoriikissa, että ”Itäkosken kansakoulupiiri perustettiin 1926” ja että kahden vuokratiloissa vietetyn vuoden jälkeen syksyllä 1928 päästiin uuteen kouluun. Koulun pitkäaikainen johtaja Pentti Oinas taas koulunsa historiikissa toteaa, että asiakirjoja virallisista perustamispäätöksistä ei ole missään, koska sodan aikaan kunnantoimisto paloi ja sen mukana myös kunnan arkistot. Koulun arkistossa ensimmäiset merkinnät Oinaan mukaan ovat vuodelta 1926, mutta kylältä suusta suuhun kulkeneiden tietojen mukaan koulu olisi alkanut jo 1923 tai 1924, jolta vuodelta on säilynyt luokkakuva. Keminmaan historian kirjoittajan Reija Satokankaan mukaan koulutyö on päässyt käyntiin 1923. Hän on päätenyt tähän vuoteen koulun vuokrasopimusten ja lehtikirjoitusten perusteella. Epäilemättä tämä on oikea vuosi, sillä sekä tilastokeskuksen että kansakouluntarkastajan tiedot todistavat yhtäpitävästi asian.⁴¹ Kuinka paljon työtä ja tuskaa vältettäisiin, jos perustiedot osattaisiin heti etsiä oikeista ja varmoista lähteistä. Vaikka minun pitäisi työhistoriani perusteella olla koulutuksen ammattilainen, niin monta turhaa retkeä olen tietojen etsinnässä tehnyt. Toivon tämän työni opastavan muita hakeutumaan suoraan oikeisiin kohteisiin.

Itäkosken koulun 50-vuotisjuhlaa vietettiin vuoden pimeimpänä ja liukkaimpana aikana aivan joulun alla 1978. Tosiasiassa juhlittiin koulurakennuksen 50 vuoden ikää, kuten usein on ollut tapana. Olin tässäkin lämminhenkisessä tilaisuudessa mukana.⁴² Koulujen merkkipäivinä pitämät juhlat ovat aina kylissä suuria tapahtumia ja eri sukupolvien kohtaamispaikkoja. Vanhat oppilaat palaavat mielellään lapsuuden muistoihin ja maisemiin. Koulun oppilaille taas tilaisuudet ovat mitä parhaimpia ja luontevimpia paikkoja pitkään ja huolellisesti valmisteltujen ohjelmien esittämiseen. Myös koulun opettajat tapaavat näissä juhlissa oppilaitensa isiä ja äitejä rakentavassa ja positiivisessa ilmapiirissä.

39. Lapin ktpli:t 1922—24. KHA. KA; Länsi-Pohjan ktpli:t 1931—39. KHA. KA; Alatalo 1972, 4—5. KmKuA; SVT X: 55 1923—24; Satokangas 1997b, 363.

40. Kalenterimerkintä 23.10.1980. JLA.

41. Lapin ktpli:t 1922—24. KHA. KA; vrt. Alatalo 1972, 5. KmKuA; vrt. Oinas 1978, 2. KmKuA; SVT X: 55 1923—24; Satokangas 1997b, 363 ja 592.

42. Kalenterimerkintä 17.12.1978. JLA.

Kun 1920-luvun alussa ruvettiin rakentamaan Veitsiluodon teollisuuslaitoksia, joista saha käynnistyi jo 1922, tehtaiden läheisyyteen alkoi kertyä myös asutusta.⁴³ Kun tehtaantöyläiset ja muukin henkilökuunta olivat enimmäkseen nuorta väkeä, tarvittiin pian alueelle myös kansakoulu. Kemiläisten historiankirjoittajien mukaan se olisi avattu jo 1926.⁴⁴ Tämäkään asia ei ole aivan selvä, sillä kansakouluntarkastajan papereihin koulu on ilmestynyt vasta 1927 ja Tilastokeskuksen mukaan koulu on alkanut 1928. Jotta asia vielä mutkistuisi, niin Keminmaan vuonna 1997 ilmestyneestä historiasta puuttuu kuvaus Veitsiluodon koulun syntyvaiheista. Mikä on sitten totuus? Kemiläiset ovat varmasti oikeassa, että koulua Veitsiluodossa alettiin pitää jo syksyllä 1926, koska koulun arkistossa oleva päiväkirja lukuvuodelta 1926—27 näin kertoo. Päiväkirja ei kuitenkaan kerro, minkä koulun luokka se oli, joka Veitsiluodossa silloin toimi. Oppilaiden syntymävuosista ja oppituntien aiheista saattaa päätellä, että kyseessä oli alakansakoulu. Kun Veitsiluodon alue on ennen oman piirin ja koulun perustamista kuulunut Ritikan piiriin, on lukuvuonna 1926—27 Veitsiluodossa toiminut melkoisella varmuudella Ritikan koulun yksi luokka valmistamassa tietä alueen omalle koululle. Lukuvuoden 1927—28 päiväkirjan mukaan Veitsiluodossa on alkanut toimia itsenäinen yläkansakoulu, kuten myös kansakouluntarkastajan lukuvuosi-ilmoitus kertoo.⁴⁵ Arvoitukseksi jäi, miksi Tilastokeskus on noteerannut koulun vasta 1928. Oleellista on, että koulu aloitti 1926 ja sai oman uuden koulutalon käyttöönsä vielä Kemin maalaiskunnan toimesta 1930.⁴⁶ Pitäjähistorian kirjoittajan ei kannata vielä surra, jos yksi koulu putoaa joukosta, koska koko inhimillisen elämänkirjon kattava suurta pitäjää koskeva materiaali on äärettömän vaikea yhden henkilön edes kohtuullisesti hallita. Veitsiluodon koulun syntyhistorian poisjänti pitäjähistoriasta vahvistui vahingoksi, sillä aloittaessaan seuraavan ajanjakson tekijä toteaa ensimmäisessä kappaleessa, että kuntaliitoksessa Veitsiluodon koulu siirtyi muiden joukossa Kemin kaupungin haltuun⁴⁷. Vuonna 1930 ennen kuntaliitosta aloitti toimintansa vielä Ilmolan koulu Kemijoen itärannalla vastapäätä Liedakkalaa.⁴⁸

Kuten edellä on kerrottu, Kemin maalaiskunnan koululaitos kasvoi itsenäisyytemme ensimmäisinä vuosina suurin harppauksin, sillä kunnan koululaitokseen perustettiin vuosina 1920—1930 viiden entisen koulun lisäksi kuusi uutta kansakoulua ja liitettiin vielä kaksi yksityistä koulua. Monet näistä olivat maalaiskouluiksi poikkeuksellisen suuria, joita varten kunnan piti rakentaa tai ostaa runsaasti uusia koulutiloja. Vuonna 1920 avattu Ritikan koulu valmistui 1922. Samoihin aikoihin kunta osti toimitilat Paattion (Rautiolan) koulua varten. Itäkosken, Veitsiluodon ja Ilmolan koulut rakennettiin 1920-luvun lopussa. Ehtipä kunta aloittaa jo Pajusaarenkin koulun rakennustyöt ja saattaa ne melkein päätökseen ennen alueliitosta 1931. Vuonna 1931 valmistui vielä Pölhön koululle uusi koulutalo.⁴⁹

43. Satokangas 1997b, 312.

44. Hedman 1976, 891; Pasanen 1978, 60.

45. Länsi-Pohjan ktplit 1925—28, Kemin mlk. KHA. KA; SVT X: 60 1928—29; Veitsiluodossa 1926—27 toimineen koululuokan päiväkirja ja Veitsiluodon yläkansakoulun päiväkirja lukuvuodelta 1927—28. Kemin kaupungin Hepolan koulun arkisto; Vesa Ruokasen haast. 25.1.1999 ja 12.11.1999.

46. Pasanen 1978, 60.

47. Satokangas 1997c, 474.

48. Länsi-Pohjan ktplit 1929—31, Kemin mlk. KHA. KA; SVT X: 62 1930—31; Alatalo 1972, 5. KmKuA; Satokangas 1997b, 363-364.

49. Pasanen 1978, 59—60; Satokangas 1997b, 362—364 ja 1997c, 474.

Kemin maalaiskunnan koulurakennusohjelma oli vuosina 1921—1931 tavattoman suuri, kun melkein koko ajan jotakin koulua rakennettiin ja parhaina aikoina vasarat paukkuivat useilla työmailla. Kunnan talous oli varmasti tiukilla, ja kunta velkaantuikin 1910- ja 1920-luvuilla. Ei ollut ihme, että myös Kemin maalaiskunta osallistui 1925 Peräpohjolan kuntien lähetystöön presidentin luo, jotta valtio antaisi kansakoulumenoihin entistä enemmän tukea.⁵⁰ Oppivelvollisuuslakia muutettiin jo samana vuonna siten, että lain toimeenpanoon voitiin saada maalaiskunnissa 16 siirtymävuoden lisäksi vielä lykkäystä kymmenen vuotta entisen viiden vuoden sijasta ja kaupungeille annettiin toimeenpanoa varten aikaa kymmenen vuotta entisen viiden vuoden asemasta.⁵¹ Seuraavana vuonna 1926 annettiin uusi kansakoululaitoksen kustannuksia koskeva laki, joka oli yleensä maalaiskuntien sekä erikoisesti köyhimpien ja harvaan asuttujen kuntien kannalta selvästi parempi, kuin mitä aikaisempi vuoden 1921 kustannuslaki oli ollut.⁵²

Vuoden 1931 alusta Kemin maalaiskunnan koululaitos keveni tuntuvasti, kun Karihaaran, Karjalahden, Paattion, Pajusaaren, Ritikan ja Veitsiluodon koulupiirit ja koulut alueellituksen myötä siirtyivät Kemin kaupungin hallintaan. Kunnassa ei 1930-luvulla alueellituksen jälkeen avattu uusia kouluja, mutta rakennettiin uusia tiloja ja monessa koulussa aloitettiin kokovuotinen alakouluikäisten opetus. Maulan koulupiirissä Kemijoen länsipuolella, Katajarannalla, heräsi myös pyrkimys omasta koulusta, koska oppilaitten kuljetus joen yli Maulan kouluun oli syksyin keväin hankalaa ja vaarallista. Päätös koulun perustamisesta tehtiinkin jo ennen talvisotaa katajarantalaisten sinnikkyuden ansiosta, ja uuden koulun perustustyöt ehdittiin suorittaa syksyllä 1939, kunnes sotavuodet keskeyttivät rakentamisen ja siirsivät tämänkin hankkeen toteuttamisen parempiin aikoihin.⁵³

Sota-aika aiheutti monia pulmia ja keskeytyksiä myös Kemin maalaiskunnan kouluissa. Esimerkiksi Lassilan koulussa lukuvuoden 1939—40 aikana koulu ei ollut toiminnassa lokakuusta lähtien, jolloin miesopettaja kutsuttiin kertausharjoituksiin, ja syystalvesta kesään saakka koulun tiloissa toimi Suomen Punaisen Ristin tuberkuloosisairaala. Syyslukukausi 1941 jäi myös koululla pitämättä, mutta sen jälkeen koulu toimi koko sota-ajan pienin poikkeuksin. Koulunjohtaja Eelis Jauhola kykeni haavoittumisensa takia aloittamaan koulutyön vasta syksyllä 1946.⁵⁴

Syksyllä 1944 Kemin maalaiskunta säästyi täydelliseltä tuholta, joka kohtasi monia muita Lapin kuntia. Sodan jälkeen tarvittiin vielä muutamia uusia kouluja kasvavaa väestöä ja suuria ikäluokkia varten. Vuonna 1947 aloittivat toimintansa Katajarannan koulu jokivarressa ja Viitakosken koulu sisämaassa Törmästä Arpelaan johtavan maantien varressa. Viitakosken kylästä olevat lapset olivat 1930-luvun alusta suorittaneet oppivelvollisuuttaan Pölhön koulussa saakka oppilasasuntolaan majoitettuna. Vuonna 1951 perustettiin Hervan koulu, jonka nimi 1955 muutettiin Kirkonmäen kouluksi, jota se aivan kirjaimellisestikin oli. Kemin maalaiskunta perusti 1947 Alatornion kanssa yhteisen Korpijärven koulupiirin ja Tervolan kunnan kanssa yhteisen Pahtaojan koulupiirin, joiden uusien koulujen rakentamiskustannuksista Kemin maalaiskunta maksoi puolet. Näin saatiin har-

50. Satokangas 1997b, 364.

51. SA 185/1925, 19 §.

52. SA 180/1926, 1—34 §.

53. Alatalo 1972, 6. KmKuA; Satokangas 1997c, 474.

54. Sinervo 1989, 14—15. KmKuA.

vaan asutuille kuntien raja-alueille koulut ja niihin riittävästi oppilaita, kun koulupiirit muodostettiin kahden kunnan alueista. Koulujen hallinnosta huolehtivat edellä mainitut naapurikunnat, joiden maaperällä ne sijaitsivat. Vuonna 1955 muodostettiin Kivalon koulupiirin eteläosasta Kivivaaran koulupiiri, jossa koulu lukuvuoden toimittuaan lakkautettiin 1956. Tätäkään koulua ei Keminmaan pitäjähistoria tunne.⁵⁵ Kun sitä eivät Keminmaan 1950-luvun opettajatkaan muista,⁵⁶ niin on mahdollista, että se on ollut Kivalon koulupiirin toinen toimintapiste, joka on rekisteröity ainakin tarkastajan papereissa itsenäiseksi kouluksi. Akkunusjokivarren hyvin tuntevan Lauri Tiekson mukaan Kivivaaran koulu on toiminut Härkösen kylän tienoilla.⁵⁷

Kirkonmäen kansakoulu sai uudet toimitilat 1958 arvonsa mukaisesti keisari Aleksanteri I:n lahjoittaman kirkon kupeella. KA.

*2.3.4 Kansakoulusta peruskouluun*⁵⁸

Kansakoululain aikaan 1958 ehdittäessä Kemin maalaiskunnan kyläkoulujen verkosto oli valmis. Jatko-opetuksen järjestämisestä päiväkouluksi oli keskusteltu 1950-luvulla, mutta käytännön toteutukseen ei ennen kansakoululain voimaantuloa vielä ehditty. Koulujen yhteinen kotitalouden opettaja jatko-opetusta varten saatiin 1957. Kansalaiskoulu toimi vuosina 1958—65 ennen omien tilojen valmistumista Kirkonmäen koululla kurssinmuotoisena. Vuoden aikana oli kolme kurssia, joten oppilasta kohti kansalaiskouluopetusta

55. Länsi-Pohjan ktpli:t 1946—48, Kemin mlk. KHA. KA; Länsi-Pohjan ktpli:t 1950—52 ja 1954—57, Kemin mlk. OHA; Alatalo 1972, 5—7. KmKuA; SVT X: 77 1954—55, 78 1955—56 ja 79 1956—57; Satokangas 1997c, 474—476.

56. Pertti Sinervon haast. 30.11.2000.

57. Lauri Tieksonilta saatu tieto, jonka välitti tekijälle Pekka Isaksson 23.3.2001.

58. 2.3.4 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

tuli näinä vuosina vain noin kolme kuukautta. Vuonna 1965 koulun uudet tilat Laurilassa valmistuivat ja koulu muuttui Kemin maalaiskunnassakin kaksivuotiseksi. Kansalaiskoulun vapaaehtoinen yhdeksäs luokka aloitti 1969. Kauno Alatalo teki pitkän päivätyön kotiseudullaan kunnan kansakoululautakunnan sivutoimisena sihteerinä, kansalaiskoulun johtajana ja sitten yläasteen rehtorina.⁵⁹

Vaikka Kemin maalaiskunnan asukasmäärä kasvoi jatkuvasti, syrjäkylistä muutti myös tässäkin kunnassa väkeä taajamiin. Siitä seurasi kyläkoulujen oppilasmäärien vähene mistä ja sen seurauksena koulujen lakkautuksia. Viitakosken maatalouskylästä koulunpito loppui jo 1967, Länsikoskelta 1970, Ilmolasta 1974 ja Kivaloilta pitkän viivytystais telun jälkeen 1982. Itäkosken koulun Keminmaan kunnanvaltuusto lakkautti syksystä 1999 alkaen ja Katajarannan koulun syksystä 2000.⁶⁰ Keminmaan sisämaassa sijainneet kaikki koulut, Kivalo, Kivivaara ja Viitakoski, on lakkautettu. Jokivarsikaan ei ole säästynyt muuttoliikkeen vaikutuksista, sillä neljä kylää, Länsikoski, Ilmola, Itäkoski ja Katajaranta, ovat menettäneet vuosikymmenien ajan kylien elämisen voimaa osoittaneet tunnusmerkkinsä. Veto on toiminut kuntakeskuksen suuntaan Keminmaassakin, sillä esimerkiksi Itäkosken ja Länsikosken koulupiirit sijaitsivat molemmin puolin Kemijokea sen yläjuoksulla Tervolan kunnan rajanaapureina.

Kemin maalaiskunnassakin siirryttiin peruskouluun syksyllä 1972. Käytännössä jo samoissa tiloissa ja yhteisen rehtorin johtamina toimineet kansalaiskoulu ja kunnallinen keskikoulu yhdistettiin peruskoulun yläasteeksi. Samana syksynä 1972 käynnistyi myös Kemin maalaiskunnan apukoulu eli Laurilan koulu. Vuonna 1977 se sai nimekseen Kal lin koulun, ja 1993 sen luokat liitettiin hallinnollisesti kunnan muihin peruskouluihin. Kaksi ensimmäistä luokattoman erityisopettajan virkaa saatiin kunnan koululaitokseen 1971 ja 1972. Lukuvuonna 1980—81 viranhoitajia oli kaksi, 1990—91 neljä ja 1998—99 kolme. Tarkkailuluokka perustettiin yläasteelle syksystä 1983 alkaen. Opetuksen tarve on säädellyt tarkkailuluokkien määrää.⁶¹

Keminmaan yläaste osallistui syksystä 1978 lähtien Kemin ja Tornion kaupunkien kanssa suureen eriyttämiskokeiluun, jossa yläasteella kieliä ja matematiikkaa opetettiin ilman tasokursseja.⁶² Kemin maalaiskunta kuului vuosina 1970—1974 tarkastusalueeseen. Ensimmäiset rakentamista koskevat neuvotteluni kunnan kanssa 1971 koskivat Kir konmäen koulun laajentamista. Tilat vihki käyttöön opetusministeri Paavo Väyrynen ensimmäisellä virkamatkallaan Lappiin joulukuussa 1975. Väyrynen asui silloin koulun naapurina omassa talossaan Kemin maalaiskunnassa.⁶³ Pölhöön saatiin uusi koulutalo

59. Länsi-Pohjan ktpli:t 1957—59, Kemin mlk. OHA; Perämeren ktpli:t 1964—66 ja 1968—70, Kemin mlk. OHA; Alatalo 1972, 7. KmKuA; Itkonen 1997, 527.

60. Perämeren ktpli:t 1966—68 ja 1969—70, Kemin mlk. OHA; Lapin lkli 1970—71, Kemin mlk. LLHA; Lapin lpkli:t 1973—75, Kemin mlk ja 1981—83, Keminmaa. LLHA; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA; vrt. Alatalo 1972, 5—6. KmKuA; vrt. Itkonen 1997, 527—528; PS 11.5.2000; Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 2000—2001, 2001, 6.

61. Lapin lkli:t 1970—72, Kemin mlk. LLHA; Lapin lpkli:t 1972—73, 1976—78, Kemin mlk. ja 1980—81, 1982—84 ja 1990—91, Keminmaa. LLHA; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA; Alatalo 1972, 8. KmKuA; Lapin läänin oppilaitokset 1998—1999. 1999, 15.

62. Kouluhallituksen Keminmaan kunnanhallitukselle lähettämät kirjeet, joissa on ilmoitettu opetusministeriön myöntämistä kokeiluluvista. KmKuA.

63. Merkinnät autoni ajopäiväkirjoissa 24.8.1971 ja 14.12.1975. JLA.

1978, ja Lassilan koulupiirissä otettiin uudet ja ajanmukaiset koulutilat käyttöön syksyllä 1988. Tiloja onkin tarvittu, sillä 1972 kunnan peruskouluissa oli noin 1 100 oppilasta ja 1989 noin 1 400.⁶⁴ Muistan hyvin, kun kävimme elokuussa 1988 Muurmanskin alueen kouluviranomaisten ensimmäisen Lapin läänissä vierailleen virallisen valtuuskunnan kanssa katsomassa Lassilan uutta koulua. Valtuuskunnan johtaja, neuvostoliittolainen kollegani, katseli sanattomana ympärilleen ja puisteli ihmetellen päätään. Olimme aivan aiheellisesti ylpeitä.⁶⁵ On kuitenkin sanottava vastapainoksi, että useilla käynneilläni Muurmanskin alueella olen nähnyt lukuisia hyvissä tiloissa toimivia ja erinomaisesti hoidettuja oppilaitoksia.

2.4 Keminmaan oppikoulut

Kemin maalaiskunnan sijainti antoi hyvät mahdollisuudet ainakin jokivarressa asuville käydä kotoa päivittäin etupäässä Kemin mutta myös Tornion oppikouluissa. Kun kunnallisten keskikoulujen saantia helpotettiin, sai Kemin maalaiskunta koulun perustamisluvan 1964. Kunta anoi lukiota Lapin läänin kuntien viimeisten joukossa ja keskikokoisista kunnista viimeisenä. Syynä tähän oli etupäässä kaupunkien läheisyys ja ehkäpä vähän aktiivisuuden puutekin Ajatus oman lukion saamisesta taisi herätä kunnan koululaitoksen 100-vuotisjuhlien yhteydessä käydyissä keskusteluissa 1972. Syksystä 1975 lähtien Kemin maalaiskunnan nuoret ovat saaneet jatkaa opintojaan oman koulukeskuksensa lukiossa, joka sai omat tilat 1978.⁶⁶

Keminmaan lukio 1999 lisärakennuksen valmistumisen jälkeen. Keminmaan lukion valokuvakokoelma.

64. Itkonen 1997, 527.

65. Kalenterimerkintä 25.8.1988. JLA.

66. Perämeren ktplit 1963—65, Kemin mlk. OHA; Itkonen 1997, 527—528; Pertti Sinervon haast. 21.10.1999.

Lukion saanti Kemin maalaiskuntaan ei ollut itsestäänselvyys. Lääninhallitus omalta osaltaan oli kannustamassa lukiohankkeen käynnistämistä kunnassa ja puolsi kunnan keväällä 1974 valtioneuvostolle lähettämää lukion perustamislupahakemusta. Tarkoitus oli, että lukio aloitaisi syksyllä 1975. Koulutoimenjohtaja Pertti Sinervon tehtäviin kuului seurata hakemuksen etenemistä Helsingissä. Tiedot eivät olleet kovin lohdullisia. Kouluhallitus ei ollut puoltanut opetusministeriöön toimitettua hakemusta, koska Kemin kaupungissa kevätlukukaudella 1974 oli kolme lukiota ja toisessa rajanaapurissa Tornion kaupungissa kaksi. Opetusministeriön esittelevä virkamies ilmoitti suhtautuvansa myös kielteisesti lukion perustamiseen.⁶⁷ Kun Lapissa on aina tiedetty, että poliitikot tekevät lopullisen ratkaisun, oli ennen valtioneuvoston istuntoa saatava ministerit luottamaan hankkeen tarpellisuuteen. Uskon, että Lapin kansanedustajat omalta osaltaan hoitivat Helsingissä käännytystyötä Kalevi Sorsan hallituksen ministerien keskuudessa.

Luokkahuone opetusvälineineen vuosimallia 1999. Jatkuvuutta edustaa vielä tumma taulu opettajan pöydän takana. Keminmaan lukion valokuvakokoelma.

Lukion 25-vuotishistoriikin kirjoittaja, lukion ensimmäinen rehtori Martti Itkonen, on itse mukana olleena kuvannut sitä, miten toista opetusministeriä Marjatta Väänästä⁶⁸ evästettiin, kun hän oli heinäkuun lopussa 1974 vierailmassa Lapissa Kukkolankosken siikajuhlilla. Päivän ohjelmaan oli nimittäin saatu mahtumaan myös käynti Kemin maalaiskunnassa. “Kesä oli kauneimmillaan, siikajuhlat olivat onnistuneet ja opetusministeri oli selvästi hyvällä tuulella. Tarkkaavaisesti hän kuunteli koulutoimenjohtajan esittämät omaa lukiota puoltavat perustelut, joista tärkeimpiä oli se, että vastoin Helsingissä omaksettua käsitystä kunnan väkiluvun todellinen ennuste ei ollut laskeva vaan erilaisten kehit-

67. Itkonen 2000, 6—7.

68. Aho 1996, 116. Sorsan hallituksessa 1972—1975 opetusministereinä olivat Ulf Sundqvist ja Marjatta Väänänen. Ministereiden välisen työnjaon mukaan ministeriön päällikkö oli Sundqvist, jonka vastuulla olivat koulu- ja korkeakouluasiat. Väänänen vastasi kulttuuripolitiikasta.

tämistöimien johdosta selvästi nouseva.” Syyskuussa 1974 valtioneuvosto myönsi Kemlin maalaiskunnalle luvan lukion perustamiseen.⁶⁹

Nämä nuoret hallitsevat Suomea vuoteen 2050 saakka. Koulun arkea Kemlinmaan lukiossa syksyllä 1999. Kemlinmaan lukion valokuvakokoelma.

Eivät Kemlin maalaiskunnan edustajat olleet perättömiä ministerille puhuneet, sillä vuodesta 1974 vuoteen 1994 Kemlin maalaiskunnan väkiluku kasvoi noin 36 prosenttia (6 900—9 400), mikä oli hyvin poikkeuksellista tuona aikana Pohjois-Suomen maalaiskunnissa.⁷⁰ Opetusministereiden puoluekanta tai valtioneuvoston voimasuhteet eivät ainakaan 1970-luvulla missään vaiheissa vaikuttaneet kielteisesti Lapin lukioden saantiin, sillä vuosina 1973—1980 lääniin myönnettiin seitsemän lukion perustamisluvat.⁷¹

2.5 Kemlinmaan koulutoimen arviointia

Kemlin seurakunta kantaa ensimmäistä sijaa ja sen tuomaa kyseenalaista kunniaa niiden seurakuntien joukossa, jotka perustivat kiertokoulut viimeisinä Lapissa. Piispa sai olla viimeisen päälle lujana, että kemiläiset taipuivat koulun avaamiseen. Kun alkuun oli päästy, kiertokouluja perustettiin kaikkiaan neljä ja niistä pyrittiin huolehtimaan hyvin. Herran pelkoakin oli havaittavissa, sillä piispantarkastuksen aattovuosina tehtiin usein olosuhteita parantavia päätöksiä. Kirkkoherrat tekivät varmasti parhaansa koulutuksen hyväksi, sillä suuren ja vanhan seurakunnan arvovaltaiset paimenet eivät varmasti halun-

69. Itkonen 2000, 7.

70. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996.

71. Ks. Yhteenvedo, taulukko 12.

neet kuunnella kaiken kansan kuullen enää sellaisia moitteita, jotka seurakunnan papisto sai piispantarkastuksessa 1887. Tuomiokapituli kantoi rohkeasti vastuuta hiippakunnan nuorten koulutuksesta. Piispa vastasi kirkollisen koulutuksen alueella hyvin kansakouluntarkastajaa. Jos kansakouluntarkastajan sanakin painoi, kun kunnat koulutusta järjestelivät, oli piispan asema vieläkin vahvempi, sillä hän oli ja on seurakunnan papiston esimies⁷². Tähän on sanottava, että aina 1980-luvun puoliväliin saakka arvostetun tarkastajan sana oli opettajille melkein kuin laki, vaikka tarkastaja ei opettajien suoranainen esimies ollutkaan. Tilanne muuttui selkeästi 1985, kun tarkastaja ei enää vahvistanut alueensa koulujen vuotuisia työohjelmia⁷³.

Ensimmäisen kansakoulunsa Kemin maalaiskunta sai Lapin kunnista kolmantena 1873 Rovaniemen ja Simon jälkeen. Siihen velvoitti vanhan emäpitäjän maine ja vaikutti myös kirkkoherra Appelgrenin aktiivisuus. Ensimmäisen kerran Kemin seurakunnassa oli keskusteltu kansakoulusta Oulun Wiikko-Sanomien mukaan jo 1856 heti Appelgrenin tultua kirkkoherraksi⁷⁴. Pappilassa alkoi 1862 lähinnä Amalia Appelgrenin toimesta perustettu koulu lähiseudun tyttölapsia varten. Koulun toiminta-aika oli 11 vuotta, kuten on aikaisemmin kerrottu. Opetusohjelmaan kuului muiden aineiden ohella runsaasti käsitöitä, jonka taidot ja harrastuksen ruustinna oli perintönä siirtänyt viidelle tyttärelleen. Kemin maalaiskunnan kaksi 1890-luvulla perustettua koulua syntyivät yksityisen aktiivisuuden tuloksena.

Ennen oppivelvollisuuslain antamista oli Kemin maalaiskunnassa kahdeksan kansakoulua. Kun asutus oli keskittynyt pääasiassa jokisuulle, koulut olivat suuria, joten asukkaiden koulutusmahdollisuudet olivat tietysti paremmat kuin monissa muissa kunnissa. Vuonna 1898 annettu piirijakoasetus velvoitti kunnan koulun perustamiseen, jos riittävä määrä vapaaehtoisia tulijoita ilmoittautui, ja väkirikkaissa, alati kasvavissa kaupungin lähikylissä oli runsaasti valistuneita vanhempia, jotka toimittivat lapsensa kouluun. Kunta ei voi kyllä saada kovin korkeaa arvosanaa koulutoimen hoitamisesta autonomian aikana, sillä suurin osa perustetuista kouluista syntyi kylien asukkaiden voimakkaan painostuksen ansiosta ja säädösten määräämänä. Kun nykyisen Lapin läänin alueella lukuvuonna 1920—21 oli kaikkiaan 96 kansakoulua, oli Kemin maalaiskunnan osuus niistä kahdeksan koulua eli 8,3 prosenttia⁷⁵. Kemin maalaiskunnan osuus saman alueen väestömäärästä 85 000 oli 1920 noin 8 000 eli prosenteissa 9,4⁷⁶. Tiheään asutuissa kylissä oli luonnollisesti koulujen koko ja lasten osuus kouluikäisistä kouluissa suurempi kuin harvemmin asutuissa kunnissa, mutta koulujen määrä suhteessa väkilukuun oli muissa Lapin kunnissa jopa vähän parempi kuin Kemin maalaiskunnassa. Muissakin kunnissa koulut yleensä sijaitsivat luonnollisesti suurimmissa kylissä.

Keminmaan erinomaisessa historiassa on arvioitu, että Kemin maalaiskunta oli moniin Pohjois-Suomen kuntiin verrattuna edistyksellinen perustaessaan kouluja ututterasti ennen laajaa alueliitosta Kemin kaupunkiin 1931.⁷⁷ Olisin tuosta edistyksellisyydestä jonkin verran toista mieltä. Kuten edellä kerrottiin, niin kunta perusti 1900-luvun alussa kou-

72. Keijo Nissilän haast. 4.10.1999.

73. SS 476/1983, 30 §.

74. Satokangas 1997b, 357.

75. Ks. Yhteenveto, taulukko 2.

76. STV 1996. Väkiluku lääneittäin vuosien 1850—1995 lopussa; Satokangas 1997b, 252.

77. Satokangas 1997b, 364.

lunsa lain velvoittamana, sillä jo vuoden 1898 piirijakoasetus määräsi kunnat perustamaan kouluja, jos koulupiiristä ilmoitettiin riittävä määrä vapaaehtoisia oppilaita. Tämä asetus oli voimassa vuoteen 1927 saakka, minkä jälkeen koulut perustettiin vahvistetun oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelman mukaan.⁷⁸ Poikkeuksena koko muuhun Pohjois-Suomeen verrattuna Oulun seutua lukuunottamatta Kemian maalaiskunta oli jokisuulla 1900-luvun alkuvuosikymmeninä erittäin tiiviisti asuttua seutua, josta helposti löytyi runsaasti koulutusta haluavia. On muistettava vielä, että oppivelvollisuuslain myöntämät suuret helpotukset harvaan asutuille kunnille eivät koskeneet Kemian maalaiskuntaa – asukkaiden onneksi. Koulujen perustaminen oli Kemian maalaiskunnassa sangen takkuista vuosikymmenet, sillä hyvin harvassa kunnassa on niin monta koulua perustettu yksityisenä kuin juuri Kemian maalaiskunnassa. Kouluja oli kuitenkin myös kunnan pakko perustaa, kun laki määräsi ja virkamiehet valvoivat. Kunta jopa uhmasi kuvernöörin päätöstäkin Alapaakkolan länsipiirin koulun perustamisen yhteydessä vieläpä menestyksellisesti, kuten aikaisemmin on kerrottu. Kuntahistorian tekstistäkin löytyy runsaasti mainintoja, jotka todistavat kunnan toimineen pakkosaumassa. Esimerkiksi näin: “Koulujen kasvavat oppilasmäärät pakottivat kunnan palkkaamaan lisää opettajia: Maulaan 1904, Karjalahteen vuosina 1908, 1914 ja 1919, Liedakkalaan 1916.” Karjalahden koulupiirikin jaettiin 1920 kansakouluntarkastajan vaatimuksesta. Oppivelvollisuuslain voimaantulon jälkeistä aikaa kuvaavan luvun otsake kuuluu näin: “Yleinen oppivelvollisuus ja kunnan kasvu pakottavat koululaitoksen laajentamiseen”.⁷⁹

Kemian maalaiskunnan asukkaiden koulumyönteisyys oli kunnan vastahakoisuudesta huolimatta vaikuttanut siihen, että kunnan kouluverkko oli sangen kattava jo 1920-luvulle tultaessa, vaikka kouluttomiakin alueita vielä oli. Kun ikäluokat olivat kunnan koulupiireissä suuria, kouluihin piti perustaa jo pian oppivelvollisuuslain voimaantulon jälkeen myös alakansakouluja. Kemian maalaiskunnan sekä Alatornion ja Karungin kuntien vertailu muiden Lapin läänin maalaiskuntien kanssa ei ole oikeudenmukaista ainakaan samoja mittareita käyttäen. Ne olivat nimittäin ainoat läänin maalaiskunnat, jotka tiheään asutuksen vuoksi oppivelvollisuuslaki luokitteli eri sarjaan kuin muut kunnat. Kun Kemianmaan esimerkki todistaa, miten lain koura pakotti kunnan huolehtimaan koulutuksen järjestämisestä, niin vielä oppivelvollisuuslaki jätti suorastaan heitteille ne Lapin kunnat, joissa asukkaita oli vähemmän kuin kolme neliökilometriä kohti. Onneksi Lapin kunnista löytyi vastuullisuutta, ja kansakouluja käynnistettiin lukuvuosina 1921–30 erittäin runsaasti ja nopeasti. Lapissa avattiin kyseisenä aikana nimittäin yhteensä 110 uutta kansakoulua, joista Kemian maalaiskunnan osuus oli neljä. Syksyllä 1929 Lapin maalaiskunnissa ja kaupungeissa oli yhteensä 205 kansakoulua, ja näistä 12 eli vajaa kuusi prosenttia oli Kemian maalaiskunnassa. Kemian maalaiskunnan väkiluku 13 500 vuonna 1930 oli noin 12 prosenttia koko Lapin väkimäärästä.⁸⁰ Edellä esittämäni luvut osoittavat, että ainakin jo 1920-luvulla useimmissa Lapin kunnissa ilmeni totista pyrkimystä vieläpä ilman lain tiukkoja pakotteita koulutoimen kehittämiseen. Kemian maalaiskunta ei suinkaan erottautunut joukosta ainakaan enää 1920-luvulla, ja aikaisemminkin piirijakoasetus oli toiminut aikamoisena piiskana. Kemianmaan historiassa kerrotaan, että 1920-luvulla

78. SA 20/1898, 3 §; SA 183/1921, 11 §; SA 43/1927, 21 a §.

79. Satokangas 1997b, 362–363.

80. Ks. Yhteenveto, taulukot 2 ja 3; Satokangas 1997b, 252; STV 1996. Väkiluku lääneittäin vuosien 1850–1995 lopussa.

kunta ei kyennyt tarjoamaan kansakoulupaikkoja väestönkasvua vastaavasti ja että läheskään kaikki oppivelvollisuusiässä olleet eivät päässeet kansakouluun, vaan joutuivat tyytymään vielä kiertokoulujen opetukseen.⁸¹ Näinhän oli tilanne tietysti vielä monissa muissakin kunnissa, joskin parannusta tapahtui nopeasti.

Kun suurin osa Lapin kunnista perusti kouluja aina vuoteen 1947 saakka paljon vähäisemmin lainvelvoituksin kuin Kemin maalaiskunta, Alatornio ja Karunki, on koulujen nopea perustamisvauhti 1900-luvun alkuvuosikymmenillä Lapissa melkein epäuskomaton tosiasia. Tunnustan rehellisesti, että en uskoisi, jos en näkisi lukuja kunnittain edessäni⁸². Jos uutaruuspalkinto joillekin Lapin kunnille haluttaisiin lukuvuosilta 1921—30 antaa, niin Salla olisi ehdoton ykkönen, sillä siellä käynnistettiin tuona aikana 14 uutta kansakoulua. Väkiluvultaan vain vähän vuonna 1930 Kemin maalaiskuntaa suurempi Rovaniemen seutu⁸³ ansaitsee myös ainakin kunniamaininnan, sillä siellä avattiin kyseisen vuosikymmenen aikana 18 kansakoulua Kemin maalaiskunnan neljää vastaan.⁸⁴ Se olisi ollut pesäpallokentälläkin vanhoilla säännöillä jo aikamoinen tappio. Vertailu Kemin ja Rovaniemen maalaiskuntien keskenkin on vaikea tehdä oikeudenmukaisesti, sillä Rovaniemen maalaiskunta oli alueeltaan vuosisadan alkupuolella vähän yli kymmenen kertaa niin suuri kuin Kemin maalaiskunta. Mitaleitten jakaminen kuntien kesken tuolta ajalta edellyttäisi koulujen lukumäärien lisäksi muun muassa vertailua kuntien asukasmäärien, syntyvyyslukujen sekä pinta-alojen välillä, mutta tätä yritän tehdä vasta yhteenvedossa ja seuraavassa tutkimuksessani.

Kun olen henkilökohtaisesti viimeiset kolme neljä vuosikymmentä, osin itsekin vastuullisena, seurannut Keminmaan koulutuksen kehittämistä, on ollut havaittavissa, että väestön voimakas kasvu on asettanut – samalla tavalla kuin 1900-luvun alkupuolellakin – kunnalle kovempia haasteita kuin muuttotappiokunnille. Kuten aikaisemmin on kerrottu, kunnassa on rakennettu erittäin runsaasti uusia suuria koulutiloja jokaisen vuosikymmenen aikana 1960-luvulta alkaen. Myös koulujen opetustoimintaa on jatkuvasti pyritty kehittämään ennakkoluulottomasti osallistumalla moniin laajoihinkin kokeiluihin. Lukion saaminen omaan kuntaan 1975 paransi osaltaan koulutuksen saavutettavuutta merkittävästi.

Kaikessa inhimillisessä työssä ja toiminnassa on hyvä asia, jos mukanaolevien ihmisten työ sujuu hyvässä yhteisymmärryksessä. Erityisesti Keminmaan osalta voin sanoa näin tapahtuneen, sillä vuodesta 1972 saakka kunnan koulutoimenjohtajana oli opetusneuvos Pertti Sinervo, jonka kanssa yhteistyömme alkoi jo syksyllä 1958⁸⁵, kun olimme Simon kunnan Alajokikylässä naapurikouluilla, Hannilassa ja Matalassa, kansakoulunopettajina.

81. Satokangas 1997b, 362.

82. Ks. Yhteenveto, taulukko 2.

83. Enbuske 1997c, 179.

84. Sallassa ja Rovaniemellä lukuvuosina 1921—30 avattujen kansakoulujen määrät on saatu kuntien yhteenvedoluviista.

85. Oulun pohjoisen ktpli 1958—59, Simo. OHA.

2.6 Yhteenveto: Keminmaan koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Kiertokoulut			
1. kiertokoulu	1889	1937	Seurakunnan ylläpitämänä toimi 1920-luvun puolivälissä lyhyen aikaa myös yksi kiinteä (ei kiertävä) koulu.
2. kiertokoulu	1890	1937	
3. kiertokoulu	1897	1920-luvun	
4. kiertokoulu	1916	alussa	
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet^a			
1. Pölhö	1873		Kemin (maalaiskunnan) poika- ja tyttökoulu vuoteen 1893, Pölhön poika- ja tyttökoulu vuoteen 1918 ja Saarenkylän poika- ja tyttökoulu vuoteen 1925, jolloin koulut yhdistettiin.
2. Karihaara	1893	1930 ^b	Avattiin tammikuussa 1893. Kemi-osakeyhtiön ylläpitämä yksityinen kansakoulu vuoteen 1923.
3. Lassila	1895		Kirkonkylä vuoteen 1955 Kylän ylläpitämä vuoteen 1923
4. Maula	1900		Alapaakkola vuoteen 1908 ja Alapaakkolan itäpiiri vuoteen 1919
5. Karjalahti	1904	1930	Karjalahti vuoteen 1972, mistä alkaen Koivuharju
6. Länsikoski	1908	1970	Oli kylän ylläpitämä vuoteen 1911. Alapaakkolan länsipiiri vuoteen 1919.
7. Liedakkala	1913		
8. Ritikka	1920	1930	
9. Paattio	1922	1930	Vuoteen 1925 Rautiola
10. Kivalo	1923 1938	1932 1982	Kivalon koulu on ollut suljettuna 1932—38 oppilaspujan vuoksi.
11. Itäkoski	1923	1999	
12. Veitsiluoto	1926	1930	
13. Ilmola	1930	1974	
14. Katajaranta	1947	2000	
15. Viitakoski	1947	1967	
16. Kirkonmäki	1951		Herva vuoteen 1955
17. Kivivaara	1955	1956	Koulu sijaitsi Akkunusjokivarressa Pölhön ja Kivalon koulujen välissä.
Jatko-opetus			
Kotitalouden opettaja 1957. Päiväjatkokoulua ei kuntaan ehditty perustaa ennen lakisäateistä kansalaiskoulua.			
Kansalaiskoulut			
1. Kemin maalaiskunnan kansalaiskoulu:			
a) kurssinmuotoinen	1958	1965	
b) 2-vuotinen	1965	1969	
c) 3-vuotinen	1969	1972	
Peruskoulun yläasteet			
1. Keminmaan yläaste	1972		Kemin maalaiskunnan nimi vaihtui Keminmaaksi 1.1.1979.
Erityiskoulu			
1. Kalli	1972	1993	Laurilan koulu vuoteen 1977. Koulun luokat siirrettiin 1993 hallinnollisesti kunnan muihin peruskouluihin.

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Oppikoulut			
1. Kemin maalaiskunnan kunnallinen keskikoulu	1964	1972	
2. Keminmaan lukio	1975		Kunta. Kemin maalaiskunnan nimi vaihtui Keminmaaksi 1.1.1979.

- a. Koulujärjestelmälain (SA 467/1968) mukaan oppivelvollisuuskoulu jakaantui ala- ja yläasteeseen, kansakoululain (SA 247/1957) mukaan varsinaiseen kansakouluun ja kansalaiskouluun. Oppivelvollisuuslain (SA 101/1921) mukaan oli täydellisiä kansakouluja, jotka jakaantuivat ylä- ja alakansakouluiksi, sekä supistettuja kansakouluja, ja kummassakin koulumuodossa annettiin jatko-opetusta. Kansakouluasetuksen (SA 12/1866) mukaan oli kaupungeissa ylhäisempiä ja alhaisempia eli alempia kansakouluja ja maaseudulla ylhäisempiä kansakouluja. Piirijakoasetuksen (SA 20/1898) mukaan maalaiskunnissa oli ylempiä kansakouluja.
- b. Karihaaran, Karjalahden, Paattion, Ritikan ja Veitsiluodon kansakoulut sekä Pajusaaren keskeneräinen koulurakennus siirtyivät 1.1.1931 alkaen alueliitoksen mukana Kemin kaupunkiin.

3 Utsjoen koululaitos

3.1 Utsjoki – kunta Suomen huipulla

Kun Tornion Lapista erotettiin 1673 Koutokeinon ja Jukkasjärven seurakunnat itsenäisiksi, tuli Utsjoesta Nils Slungan mukaan Koutokeinon apuseurakunta¹ ja Esko I. Kähkösen mukaan Koutokeinon anneksi². Kun kumpikaan nimi ei sanonut minulle kovin paljon, yritin asiantuntijoilta selvittää sanan merkitystä, kun kirjallisista lähteistä en itse tietoa löytänyt. Lyhyesti sanottuna Koutokeinon kirkkoherra oli saanut palkkaustaan varten kerätä kirkollisverot utsjokisilta, joiden kirkollisista toimituksista hän taas puolestaan oli kantanut vastuun.³ Myöhemmin löysin Aimo Halilan määritelmän, jonka mukaan anneksi oli papiton seurakunta.⁴ Ensimmäinen pieni kirkko Utsjoella on ollut jo 1600-luvun lopussa perimätiedon mukaan Tenon varrella. Abrab Hülphersin mukaan tämä ensimmäinen kirkko olisi rakennettu 1673. Vuonna 1701 valmistui Mantojärvelle puukirkko. Kun tämä kirkko oli nimetty Pyhälle Ulriikalle, kutsuttiin seurakuntaa Pyhän Ulriikan seurakunnaksi aina 1830-luvulle saakka. Tämän vanhan kirkon viereen rakennettiin 1800-luvun puolivälissä komea Utsjoen graniitista tehty kirkko. Kun Koutokeinon seurakunnan alaisuudessa Utsjoella ei ollut omaa pappia, oli emäseurakunnan kirkkoherra aina talvella Utsjoella viikon ajan. Muina aikoina Utsjoen lukkarit luki suomalaista postillaa niin usein, kuin ihmiset kävivät hänen luonaan. Kun sitten 1700-luvun puolivälissä käytiin rajaa Tanskan hallitseman Norjan ja Ruotsin kesken pohjoisessa, erotettiin 1747 Utsjoki omaksi seurakunnaksi, johon liitettiin puolestaan anneksina Kuusamon seurakuntaan siihen saakka kappeliseurakuntana kuulunut Inari. Samalla Utsjoki siirtyi Härnösandin hiippakunnasta Turun hiippakuntaan ja Tornion Lapista Kemin Lappiin, ja entinen emäseurakunta Koutokeino liitettiin Norjaan. Inari sai oman kappalaisen 1837, ja itsenäiseksi seurakunnaksi se pääsi 1881.⁵

1. Slunga 1993a, 281.

2. Kähkönen 1982, 243.

3. Keijo Nissilän haast. 1.10.1997.

4. Halila 1954, 482.

5. Hülphers 1922, 190—192; Kähkönen 1982, 182 ja 243; Vahtola 1987a, 148—149; Slunga 1993a, 281.

Utsjoen kunta Suomen päälaella Tenojokilaaksossa on ollut kauan maan ainoa saamelaisemmistöinen kunta. Vuoteen 1788 Utsjoki pysyi puhtaana saamelaispitäjänä, mutta silloin seudulla tiedetään asuneen jo kaksi muualta tullutta. Kun kunnan pinta-ala on noin 5 200 maanelökilometriä ja asukkaita vain noin 1 410 (1999), olosuhteet poikkeavat täysin muusta maasta.⁶ Jos Suomen asutustiheys olisi sama kuin Utsjoella, ei maahan mahtuisi edes 100 000 asukasta.

Lapin lääninhallitus yritti käyttää Helsingin päättäjiä mahdollisimman usein Utsjoella paikan päällä perehtymässä mittasuhteisiin, joissa muun muassa koulut toimivat. Useasti käynnit tuottivat myös toivottuja tuloksia. Vierailin Utsjoella kahden eduskunnan sivistysvaliokunnan, eduskunnan valtionvarainvaliokunnan sivistysjaoston, yhdeksän istuvan tai tulevan opetusministerin, kahden opetusministeriön kansliapäällikön ja kolmen koulutai opetushallituksen pääjohtajan kanssa. Opetusministereistä yksi oli Karjalan tasavallan opetusministeri Gennadi Gekkin.

Myös Rovaniemeltä lääninhallituksesta katsottuna Utsjoki tunturien takana Tenon varressa Norjan rajalla poikkesi läänin muista kunnista monessa mielessä. Etäisyys muodosti jo merkittävän eron, sillä kun Inarin ja Enontekiön kuntakeskuksiin on Rovaniemeltä matkaa noin 300 kilometriä, Utsjoelle mentäessä kertyy kilometrejä noin 450. Kun Utsjoen jo edesmennyt kunnanjohtaja Toivo Suomenrinne, eläkkeelle siirryttyään kunnanhallituksen puheenjohtaja, pyysi tai paremminkin määräsi minut silloin tällöin tulemaan kunnanhallituksen kokoukseen, oli se kahdessakin mielessä iloinen asia: en väsynyt koskaan katselemaan Utsjoen ainutlaatuisia maisemia, ja kutsu oli merkki luottamuksellisesta yhteistyöstä. Pysin aina noudattamaan Toivo Suomenrinteen toivomusta, sillä lääninhallituksen virkamiehet ovat tai ainakin heidän pitäisi olla koko toimialueensa palvelijoita. Tunsin suorastaan aina syvää hartautta, kun Utsjoen matkailuhotellissa aikaisin aamulla kaikessa rauhassa aamupalaa nauttien valmistauduin päivän työhön joko yksin tai vieraitten seurassa. Normaalisti vielä ennen lähtöä hotellilta kävin aamukävelyllä Tenojokivarren tiellä. Tiesin olevani silloin Suomen huippuvirkamies.

Lapin läänin maaherrana vuosina 1944—1958 toiminut alatorniolaissyntyinen Uno Hannula on pukenut tunteensa Lappia kohtaan runomuotoon. Tämä Uno Hannulan ainoa⁷ runo tuo mieleeni ennen kaikkea Utsjoen, kun entistä laajaa työmaatani muistelen. Haluan nämä Hannulan säkeet välittää tässä yhteydessä lukijalle:

Kuin sauhu alttariuhrin, ammoiden syytetyn,
siniutu yllä tunturin kohti korkeutta välkkyy.
Se taivahia tapaa, ja sinulle kiitosta kantaa,
joka kaunehinta loit, loihtuisan loit Lapinmaan.

Sinun tahdostasi kerran katoa taivas ja maa,
ja kaikki uudeksi luodaan.

Oi Herra kaikkivaltias, säästä silloin kaunis Lappi,
sen vaarat ja vuoret, väkevät virrat,
revontulten roihut, keväthankien siinto ja kimmel,
syksyn tunturien, syystaivahien värimyrsky.⁸

6. Suomenrinne 1971, 223—224; Kokko 1996, 25; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluku 31.12.1999.

7. Kariniemi 1975, 164.

8. Hannula 1975, 164.

3.2 Kirkon järjestämä opetus

3.2.1 *Pedagogio ja Pohjois-Suomen ensimmäinen seminaari*

Kuninkaan 1723 antama asetus, jossa kehoitettiin saamelaiden kristinuskon opetuksen parantamiseen ja koulujen perustamiseen, ja Lapin kirkollistoimen johtokunnan perustaminen vähän myöhemmin saivat nopeita toimenpiteitä aikaan. Jokaiseen silloisen Ruotsin Lapin seitsemään seurakuntaan päätettiin perustaa koulu. Koutokeinon seurakunnan koulun paikaksi valittiin Utsjoki.⁹ Koulu rakennettiin jo 1730-luvulla, ja se aloitti toimintansa todennäköisesti vuoden 1743 alussa opettajanaan pappiskoulutuksen saanut torniolaissyntyinen Anders Hellander. Nämä lapinkoulut olivat sisäoppilaitoksia. Ravinnon ja majoituksen lisäksi oppilaille annettiin vaatteet, kyytimaksut ja raha-avustusta. Kouluun otettiin kerrallaan kuusi oppilasta, ja oppiaika oli kaksi vuotta. Kun koulut yleensä olivat kuuden oppilaan kouluja, sisäänotto tapahtui joka toinen vuosi. Tarkoituksena oli, että oppilaat valmistuttuaan opettaisivat lapsia kotikylässään. Parhaat valittiin valmistumaan katekeetoiksi, joita koulutettiin joko koulussa tai pappilassa muita pitempään ja perusteellisemmin.¹⁰

Tämä Utsjoen oppilaitos toimi kahdessa jos ei kolmessakin ominaisuudessa. Sen ensimmäinen tehtävä oli toimia pedagogiona, joka Ruotsin koulujärjestelmässä vastasi alinta oppikoulumuotoa. Muita lastenkoulujahan ei siihen aikaan ollut. Nykyisen Lapin läänin alueella on toiminut vuonna 1630 perustamisluvun saanut Tornion pedagogio, jota yleisesti on pidetty ainoana tämän koulumuodon edustajana Suomessa Oulun pohjoispuolella. Tämä käsitys ei siis ole kuitenkaan oikea. Kuten edellä kerrottiin, Utsjoen koulussa kasvatettiin myös lastenopettajia, joita Ruotsin ja Suomen Lapin seurakunnissa kutsuttiin katekeetoiksi. Kun arkailin yksin tehdä sellaista johtopäätöstä, että Utsjoella olisi toiminut ainakin Pohjois-Suomen, jos ei koko Suomenkin, ensimmäinen opettajaseminaari, kyselin puoliksi leikillä Lapin koulumiehiltä, millä nimellä opettajia kouluttavia oppilaitoksia ennen yliopistoja kutsuttiin. Sain tietysti toivomani vastaukset, että seminaarejahan ne olivat.¹¹ Ilokseni myöhemmin totesin Halilan kirjoittaneen, että Suomen lappalaisten ensimmäisestä koulumestarista Antti "Hellanderista tuli samalla ensimmäisten lappalaisten alkukouluopettajien valmistaja, sillä hän piti myös eräänlaista pientä lappalaisseminaaria".¹² Väheksyvä sävyhän tässä Halilan tekstissä taitaa olla, vaikka vuotuinen koulun sisäänotto kolme edellyttäisi vuonna 2000 noin 300 asukkaan väestöpohjaa, kun syntyvyys on Lapissa ja Suomessa 1990-luvulla ollut vähän yli kymmenen promillea, ja Utsjoella oli Onnelan mukaan vuonna 1750 vain 170 asukasta ja Hülphersin mukaan 1700-luvun lopulla noin 300¹³. Voidaan sanoa, että Utsjoen silloiseen asukasmäärään nähden koulu oli suuri, joskin Utsjoen lisäksi oppilaita tuli myös Koutokeinosta ja Aviovaarasta¹⁴. Vielä kolmaskin kunniasija voidaan perustellusti tälle Utsjoen koululle antaa, sillä

9. Slunga 1993a, 300.

10. Sainio 1957, 105; Kähkönen 1982, 182—183; Slunga 1993a, 297.

11. Esim. Yrjö Alamäen haast. 20.8.1997.

12. Halila II 1949, 167—168.

13. Hülphers 1922, 192—193; Onnela 1985a, 248.

14. Sainio 1957, 110—112.

onhan se kiistatta ollut myös Pohjois-Suomen ja Lapin ensimmäinen ammatillinen oppilaitos, kuten pitkäaikainen Lapin lääninhallituksen ammattikasvatustarkastaja Olavi Räsänen asiasta kuultuaan lyhyesti totesi¹⁵.

Utsjoen pedogogio lienee jossakin muodossa toiminut vuoteen 1752 saakka. Koulumestari nimettiin jo 1748 Utsjoen vasta perustetun seurakunnan kirkkoherraksi, mikä mahdollisesti joudutti koulun lakkauttamista. Jukkasjärven vastaava oppilaitos Ruotsin Lapissa nimittäin toimi vuoteen 1820 ja Jällivaarassa aina vuoteen 1850 saakka.¹⁶ Kokemuksen myötä saatettiin kyllä tulla myös siihen käsitykseen, että kiinteää koulua parempi ratkaisu saamelaislasten opettamisessa olisi, että opettaja alkaisi kiertää kaukana toisistaan sijaitsevilla saamelaiskylissä. Oppilaspuhjakin varmasti pieneni, kun Utsjoki itsenäistyi ja Koutokeino jäi valtakunnan rajan pohjoispuolelle.

3.2.2 Katekeettaopetus

Utsjoen kiertäviksi lastenopettajiksi otettiin 1751 kaksi katekeettaa. Silloin syntyi Turun hiippakunnan katekeettaopetus. Kun toinen katekeetta siirrettiin 1779 Inariin, sai Utsjoki 1793 taas toisen katekeetan. Utsjoella ehti 1700-luvulla toimia kahdeksan katekeettaa, joista kolme oli saanut koulutuksensa Utsjoen seminaarissa.¹⁷ Kolmannen katekeetan Utsjoki sai 1849. Inarin kappeliseurakunta sai toisen katekeetan samana vuonna.¹⁸

Suomessa ruvettiin 1800-luvun puolivälissä puhumaan kiinteiden koulujen perustamisesta kuhunkin pitäjään. Tältä pohjalta heräsi varmaan Utsjoen seurakunnassa lyhyen aikaa toimineissa papeissa ajatus, että kiertävien katekeettojen sijaan pitäisi Utsjoen ja Inarin kirkonkyläin perustaa kiinteät koulut. Näin tulisi viiden katekeetan sijaan kaksi lastenopettajaa, joiden toivottiin olevan yliopistokoulutuksen saaneita. Kuopion tuomiokapitulintulien esityksestä senaatti 1858 tällaisen päätöksen tekikin ja keisari sen vielä vahvisti. Siihen aikaan ja vielä harvaan asutussa Lapissa näin edistysellinen päätös ei tietysti ollut tästä maailmasta. Se aiottiinkin toteuttaa vasta sitten, kun entiset katekeetat jättäisivät aikanaan tehtävänsä. Niinpä vielä 1862 tuomiokapituli tarkisti koko Utsjoen seurakunnan osalta katekeettojen piiriä siten, että opetusalueita eli katekeettaopettajia tuli kolme. Ensimmäiseen piiriin kuuluivat Nuorgam, Polmakjärvi, Paksumaa, Wäylä, Partakko, Paatsjoki ja Kivijärvi. Toisessa piirissä olivat Outakoski, Utsjoen kirkonkylä, Utsjoen tunturilappalaisten oleskelualueet, Lukkarinkylä ja Wetzinjurga. Kolmannen katekeetan alueeseen kuuluivat Kyrö, Ivalo, Muddusjärvi, Kaamanen, Paadar, Menesjärvi, Teno ja Inarin kirkonkylä. Opetusaika oli kussakin paikassa noin kuukausi, mutta tavoitti kaikki kouluun halukkaat.¹⁹ Kuten havaitaan, ensimmäinen piiri kattoi osan sekä Utsjoesta että Inarista, toinen katekeetta työskenteli vain Utsjoella ja kolmas Inarissa.

Vuonna 1883 oltiin siinä tilanteessa, että katekeettoja oli enää kaksi, toinen Utsjoella ja toinen Inarissa. Vuoden 1886 piispantarkastuksen aikaan Utsjoen kaikissa muissa kylissä paitsi Outakoskella antoi katekeetta opetusta. Olihan Outakoskella kansakoulu aloittanut

15. Olavi Räsänen haast. 21.8.1997.

16. Kähkönen 1982, 186—187; Slunga 1993a, 297.

17. Kähkönen 1982, 187—188, 211—213 ja 372.

18. Kähkönen 1988, 432 ja 466.

19. Kähkönen 1984, 94—96; Kähkönen 1988, 50—53 ja 434—435.

toimintansa 1885²⁰. Kun silloinen kansakoulu ei juuri pikkulastenopetusta antanut, neuvoi piispa järjestämään katekeettaopetusta myös Outakoskella. Myös 1892 piispa piti huolta lastenopetuksesta. Hän kävi seuraamassa katekeetan työskentelyä, johon hän oli hyvin tyytyväinen. Vanhempia piispa opasti pitämään lapsia kouluissa, tukemaan opettajien työtä ja arvostamaan heitä. Utsjoella oli onni pitää vuosina 1878—1915 katekeettana Nils Holmbergiä, joka oli Holmbergin pappissuvun saamelastauneen haaran vesa. Hän toimi vuosikymmeniä saamen kieltä taitavana kirkkotulkkina ja pitkän elämänsä aikana vielä muun muassa lukkarina, kirjastonhoitajana ja kunnallislautakunnan esimiehenä. Vuonna 1896 piispa Johansson arvioi hänet “Suomen nykyänsä sivistyneimmäksi lappalaiseksi”. Katekeettakoulu sai tuomiokapitulin henkisen tuen lisäksi Lapin kirkollisrahastolta varoja myös kirjojen ja muiden “opetuksen välikappaleitten” hankkimiseen. Utsjoen katekeettakoulun työvuosi kesti 1800-luvun lopussa 30 viikkoa jaettuna kuuden eri kylän kesken. Kansakoulun lukuvuosi kesti seitsemän kuukautta. Vuoden 1902 piispantarkastuksessa piispa Juho Rudolf Forsman (myöhemmin Koskimies) taisi yllättää Utsjoen seurakuntaväen pitämällä saamenkielisen puheen. Hän esitti toivomuksen, että Outakosken lisäksi perustettaisiin toinen kansakoulu kirkolle, koska Outakosken koululla sen syrjäisyyden vuoksi oli yleensä vähän oppilaita. Viiden vuoden kuluttua 1907 piispa puhui toisen katekeetan ottamisesta, jos Utsjoelle ei toista kansakoulua saataisi.²¹

Vuoden 1913 piispantarkastuksessa todettiin, että katekeetta- ja kansakouluja oli molempia edelleen vain yksi. Vuonna 1924 oli kansakoulussa ollut oppilaita 8—14 eli keskimäärin 10—12 prosenttia kouluikäisistä. Kun katekeettakoulun oppilasmääräksi ilmoitettiin 60—70, voidaan päätellä, että melkein kaikki lapset saivat kouluopetusta. Kotiopetuksen todettiin Utsjoella olevan edellä muuta Lappia. Utsjoki ei koskaan enää toista vakinaista katekeetanvirkaa saanut. Vuodeksi 1926 myönnettiin määräraha ylimääräisen katekeetan palkkaamiseksi. Se kauan kaivattu toinen kansakoulu avattiin 1929²². Vielä 1950 kirkkoherra Yrjö Aittokallio esitti piispantarkastuksen aikaan, että katekeettakoulua ei saisi hävittää. Olihan esimerkiksi vielä 1947 katekeettakoulussa ollut kuitenkin 30 oppilasta. Pysyvästi ei virkaa enää sen jälkeen täytetty, kun viimeinen pitkäaikainen vuosina 1918—1949 palvellut vakinainen katekeetta Albert Keskitalo luopui virastaan. Viran lakkautuspäätös astui voimaan 1.5.1951.²³

Kuten jatkossa kerrotaan, Utsjoen kansakoulut eivät pystyneet korvaamaan katekeettojen työtä, sillä ne kärsivät oppilaspulasta pitkään. Utsjoen ja Inarin seurakuntien käypäläispapit 1850-luvulla aiheuttivat seurakunnilleen ja erityisesti Utsjoelle suuren vahingon kuvitellessaan, että suurista erämaista lapset voitaisiin jo 1800-luvulla kerätä yhteen kylään koulutusta saamaan. Utsjoki sai tämän erehdyksen vuoksi tyytyä noin 70 vuotta yhteen katekeettaan, kun aikaisemmin työmaata oli riittänyt kolmellekin. Mainittakoon vertailun vuoksi, että toinen pohjoinen seurakunta Enontekiö sai pitää kolme katekeetta aina 1940-luvun lopulle, vaikka kansakoulupalvelut siellä olivat hyvin yhtäläiset Utsjoen kanssa²⁴. Jostakin syystä tuomiokapitulikaan ei onnistunut hankkimaan toista katekeettaa

20. SVT X: 11 1885—86.

21. Utsjoen ptpk:t 1885 ja 1892 (srkk:t V. A. Virkkula), 1896 (srkk A. Koivisto), 1902 (srkk A. Hakkarainen) ja 1907 (srkk P. R. Heikinheimo). Eb: 138a. OTA. OMA; Kähkönen 1984, 99; Kähkönen 1988, 470.

22. Guttorm 1978, 11. JLA.

23. Utsjoen ptpk:t 1913 (srkk P. R. Heikinheimo), 1924 (srkk J. Ahola), 1947 (srkk T. H. Suominen) ja 1950 (srkk Y. A. Aittokallio). Eb: 138a. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 466 ja 471.

24. Ks. Enontekiö.

Utsjoelle, vaikka piispantarkastuksissa tämä puute oli havaittu. Ehkä painavin perustelu Utsjoen toisen katekeetan saamisen esteenä oli, että seurakunnan asukasmäärä oli pieni eli vain noin puolet enontekiöläisten luvusta²⁵. Utsjoen harva asutus ja pitkät etäisyydet aiheuttivat varmasti sen, että ainoan katekeetan oli vaikea tavoittaa kaikkia opetuksen tarpeessa olevia lapsia.

3.3 Kansa- ja peruskoulut

3.3.1 Kaksi kansakoulua avataan jo 1800-luvulla²⁶

3.3.1.1 Ensimmäisen kansakoulun lyhyt toimikausi Kirkonkylässä

Vaikka Utsjoella oli jo huomattu, että kiertävän katekeetan opetusta tarvittaisiin vielä kauan, ei ajatusta kiinteästä kansakoulusta ollut hylätty. Eiväthän nämä mitenkään olleet toisiaan poissulkevia koulumuotoja, kuten 1850-luvulla oli ajateltu. Utsjoen pitäjänkokouksessa 1873 seurakunnan kappalaisen Kristian Kekonin puheenjohdolla päätettiin, että seurakuntaan pitää perustaa kolme kansakoulua: Utsjoen kirkolle, Outakoskelle ja vielä Nuorgamiin, ja että kiertävä opettaja tarvitaan edelleen pienimpiä lapsia opettamaan. Ei tämä päätös suinkaan tyhjän päälle ollut rakennettu, sillä näistä kylistä määriteltiin jo valmiit koulutilat opetusta varten.²⁷ Yksi oleellinen asia päättäjiltä kuitenkin taisi unohtua eli se, mistä saataisiin kouluihin oppilaat. Kansakouluasetus edellytti vuoteen 1893 saakka, että valtionavun saamiseksi opettajanpalkkaukseen piti kouluuntulevia 10—16-vuotiaita olla vähintään 30, ja valtionavun jatkumisen ehto oli, että oppilaita olisi pysyvästi vähintään 16²⁸. Kun koko Utsjoen asukasmäärä siihen aikaan oli vain noin 400²⁹, ei korkeakaan syntyvyysprosentti ja vielä kaikkien lasten tuleminen neliluokkaiseen ylempään kansakouluun olisi ehkä aivan riittänyt, vaikka Utsjoki olisi varmasti saanut helpotuksia oppilasmääriin. Kun oppivelvollisuutta ei vielä ollut, koulu ei olisi varmasti kaikkia lapsia saanut suojiinsa, sillä onhan Nuorgamista Utsjoen kirkolle lähes 50 kilometriä ja siitä Outakoskelle vielä melkein sata kilometriä, joten etäisyydet kolmeenkin kouluun olisivat olleet pitkät. Suurin osa oppilaista oli siihen aikaan koko maassakin koulussa yleensä vain vuoden tai kaksi, joten riittävää määrää oppilaita kolmeen kouluun ei olisi ollut mitenkään mahdollista saada. Käytäntö tämän sitten osoittikin. Utsjoen seurakunnassa haaveiltiin suuria jo vuonna 1873, sillä vielä vuonna 1890 koko Suomessa kansakoulujen oppilasluku väestöstä oli 2,5 prosenttia, kun se esimerkiksi Englannissa oli 16 ja Ruotsisakin 10 prosenttia. Samoihin aikoihin kansakoulun aloittaneista vain kymmenen prosenttia sai päästötodistuksen.³⁰

25. SVT X: 17 1891, 37 1906, 51 1919—20 ja 56 1924—25.

26. 3.3.1 = ajanjakso vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen.

27. Nikunlassi-Lippo & Nillukka 1985, 25—26; Guttorm 1978, 3.

28. SA 12/1866, 118 §.

29. Nikunlassi-Lippo & Nillukka 1985, 7.

30. Halila III 1949, 23—24.

Utsjoen oppilaitten määrä kansakoulussa kestää kyllä hyvin vertailun muiden Suomen maaseurakuntien kanssa esimerkiksi vuonna 1891. Silloin oli Outakosken koulussa 16 oppilasta, mikä oli 4 prosenttia seurakunnan asukasmäärästä. Suomen maaseurakunnissa vastaava prosenttiluku oli noin 1,5, Kuopion hiippakunnassa noin 1,2 sekä Kemin ja Lapin provastikunnissa melko tarkasti 1. Nykyisen Lapin läänin alueella Utsjoki oli selvä ykkönen, sillä Simo oli hyvä kakkonen 3 prosentilla ja Kemin maaseurakunta kolmas 2 prosentilla.³¹

Ensimmäinen Utsjoen kansakoulu alkoi kirkolla 1878. Valtiolta tuli opettajan palkka, mutta opettajan palkkaukseen kuuluvat luontaisedut, kuten muun muassa asunnon, lupautui seurakunnan kirkkoherra Jonathan Gummerus kustantamaan. Kouluun tuli oppilaita 22. Kun oppilaat yleensä olivat koulussa vain sen ajan, että oppivat lukemaan ja vähän kirjoittamaan, oppilasmäärä putosi pian, kun vuosittain uusia oppilaita ei voinut tulla kovin monta. Neljän vuoden kuluttua 1882 koulu loppui oppilaitten puutteeseen.³²

Tosiasiassa väkilukuun suhteutettuna Utsjoella oli koulun päättymisvuonna runsaasti oppilaita, sillä yhdeksän oli vajaasta 400 asukkaasta yli 2 prosenttia. Suomen maaseurakunnissa kansakoululaisten osuus asukasmäärästä oli 1,0, Kuopion hiippakunnassa 0,7, Kemin provastikunnassa samoin 0,7 ja Lapin provastikunnassa vain 0,1 prosenttia, sillä Utsjoen lisäksi muissa tämän alueen seurakunnissa ei ollut avattu vielä yhtään kansakoulua. Kemin provastikunnassa Tervola oli ykkönen, sillä siellä kansakoululaisten osuus väestöstä oli 1,7 prosenttia.³³ Asetuksentekijät eivät olleet ilmeisesti huomanneet, että Suomessa oli asukasmäärältään pieniäkin pitäjiä, koska koulun oppilasmäärän alaraja oli niinkin korkea ilman poikkeusmahdollisuutta kuin 16. Virkamiehetkään eivät ilmeisesti yhden kadotetun Utsjoen koulun vuoksi vaivautuneet laskutoimituksiin.

3.3.1.2 Eriksonin pariskunnan tarina Outakosken kansakoulun ensimmäisinä hoitajina

Rovasti Gummerus piti kouluasiaa tärkeänä, ja kuultuaan Outakosken kyläläisiltä, että he aikoiivat panna lapsensa kansakouluun, jos sellaisen saisivat, hän ryhtyi toimenpiteisiin koulun perustamiseksi. Hän osti Outakoskelta koulua varten kaksi maatilaa, joiden pinta-ala oli yhteensä 170 hehtaaria. Maatilojen mukana opettaja sai luontaiseduikseen viljely- ja laidunmaita sekä runsaasti kalastusoikeuksia. Siitä ei ole varmaa tietoa, minkä verran Gummerus käytti omia varojaan ja minkä verran sai lahjoituksina tai valtionavustuksina maatilojen maksamiseen. Koulu sai valtiolta opettajan rahapalkan, ja opettajanvirka voitiin julistaa haettavaksi. Syksyllä 1885 koulutyö Outakoskella alkoi aluksi väliaikaisen opettajan hoidossa.³⁴

31. SVT X: 17 1891.

32. SVT X: 6 1877—82; vrt. Halila 1949 II, 168. Halilan mukaan Lapin ensimmäinen kansakoulu perustettiin 1884 Outakoskelle. Outakosken koulu aloitti 1885, mutta tästä 1878 avatusta koulusta Halilalla ei näytä olleen tietoa; Guttorm 1978, 4; Nikunlassi-Lippo & Nillukka, 1985, 26—27.

33. SVT X: 7 1882.

34. SVT X: 10 1884—85 ja 11 1885—86; Halila 1949 II, 168. Halilan mukaan Outakosken koulu ”perustettiin vuonna 1884”; Ranta 1969, 58—60; Guttorm 1978, 4—5.

Vaikka Lapin lääniin on viimeisten vuosikymmenien aikana saatu oma yliopisto ja monia erinomaisia ammatillisia oppilaitoksia, on monen pitkää koulutusta vaativan ammatin pätevyys haettava vieläkin Oulun läänissä tai vieläkin etelämpänä olevista oppilaitoksista. Yli sata vuotta sitten 1800-luvulla olivat Pohjois-Suomen opettajat yleensä saaneet koulutuksensa Jyväskylän seminaarissa, joka aloitti toimintansa 1863. Raahen (1896) ja Kajaanin (1900) seminaaritan aloittivat toimintansa vasta aivan vuosisadan vaihteessa.³⁵ Monet Pohjois-Suomen virkamiehet, niin myös opettajat, tulivat Etelä-Suomesta pohjoiseen maakuntaan suorittamaan elämäntyötään. Outakosken koulun ensimmäinen vakinainen opettaja Elias Erikson on tästä tyypillinen esimerkki, joskin hänen hakeutumisensa Outakoskelle oli erikoinen. Opettaja Elias Eriksonin ja hänen puolisonsa Olga Eriksonin työkauden kuvauksessa olen käyttänyt lähteinä Marja Rannan laudaturtutkimaa ja Terttu Guttormin Utsjoen koululaitoksen 100-vuotishistoriikka.³⁶

Utsjoen kirkkoherra Gummerus oli kirjoittanut veljelleen Jyväskylään Utsjoen uudesta koulusta ja pohtinut, miten saamenkieliseen pitäjään saataisiin sopiva opettaja. Kirjojen julkaisutoiminnan Jyväskylässä aloittanut veli taas kertoi kirjeestä sivumennen seminaarin harjoituskoulun johtajattarelle Maria Eriksonille. Saattoi olla, että Maria Erikson ajatteli veljeään Eliasta kyseiseen tehtävään, kun hän tavatessaan Uno Cygnaeuksen keskusteli asiasta myös hänen kanssaan. He päätyivät pyytämään, että Elias Erikson hakisi Outakosken koulun avoimeksi tulevaa opettajanvirkaa. Erikson oli tamperelaisen ruotsinkielisen kauppaporvarin poika, joka työskenteli pankkialalla. Hän oli saanut kaupallisen koulutuksen ja suorittanut kirjanpitäjän tutkinnon. Hän oli opiskellut myös Tukholman musiikkiopistossa ja saanut urkurin pätevyuden. Hän oli työskennellyt myös väliaikaisena opettajana ja osasi suomen ja ruotsin lisäksi myös saksan kielen. Norjan rajalla olisi ruotsin kielen taito tarpeen. Ainoana hakijana hänet valittiin Utsjoelle kesällä 1885.

Ennen lähtöään Erikson kuunteli luentoja ja seurasi opetusnäytteitä Jyväskylän seminaarissa. Marraskuun alussa kuusihenkinen perhe lähti pitkälle matkalle. Mukaan oli otettava koulukirjoja, karttoja ja muita opetusvälineitä sekä urkuharmoni. Matkaa tehtiin hevosilla ja lopuksi poroilla kaksi kuukautta, ja loppiaisen jälkeen opettajaperhe oli Outakoskella. Perillä heitä odotti kylmä ja hatara kouluksi saatu rukoushuone, jonka pinta-ala oli 35 neliometriä ja josta yhdeksän neliötä oli erotettu opettajan asunnoksi. Polttopuita ja valoaineita ei ollut. Kun opettaja pyysi kunnalta apua, ei sitä luvattu, koska utsjokiset³⁷ eivät olleet koulua pyytäneet eivätkä sitä sanoneet tarvitsevansa. Nyt olivat hyvät suhteet etelään ja Helsingin päättäjiin tarpeen. Hakemuksia perusteluineen lähti ja myönteisiä rahapäätöksiä tuli. Jo vuoden kuluttua päästiin parempiin tiloihin, ja syksyllä 1889 otettiin käyttöön Tenojoen törmälle rakennettu kaksikerroksinen uusi koulutalo, jonka yläkerrassa oli oppilasasuntola, alakerrassa luokkahuone, yhdistetty veisto- ja voimistelusalali sekä kanslia ja vielä luokan alla tilava kellari. "Upea oli sen ajan ihmisten mielestä silloinen koulukompleksi: Kymmenkunta rakennusta kasvimaan ja hoidetun heinäkentän ympäröimänä ja kuin piste iin päällä seinustalla oleva kukkamaa." Luonnollisesti myös opettajaperhettä varten oli rakennettu koululle asianmukainen asunto.

35. Halila 1963, 27—28 ja 40.

36. Ranta 1969, 57—99; Guttorm 1978, 5—8.

37. Utsjoen kunnassa vain Utsjoen kirkonkylästä käytetään nimeä Utsjoki, joten tässä utsjokisilla kaiken todennäköisyyden mukaan tarkoitetaan kirkonkyläläisiä.

Viimeisinä elinvuosinaan Cygnaeus oli vielä voinut vaikuttaa Outakosken koulun asioihin ratkaisevasti. Cygnaeus kuoli 2.1.1888³⁸. Elias Eriksonin sisar, yliopettaja Maria Erikson on kuvannut Cygnaeuksen myötätuntoa Rannan mukaan pohjoisimman Suomen kouluja kohtaan näin: “Hänen viimeisiä toivomuksiaan oli kansakoulujen perustaminen ja järjestäminen Lapin seurakunnissa; viimeisiä tervehdyksiään lähetti hän Lapin perukkaan Utsjoen kansakoululle, sen opettajille ja oppilaille.”

Opettaja rouvineen aloitti heti tiiviin saamen kielen opiskelun oppikirjoina Norjasta saatuja teoksia, joissa teksti oli rinnakkain sekä norjaksi että saameksi. Olga Erikson suoritti jo parin vuoden kuluttua saamen kielessä tutkinnon, joka tarvittiin kielilisän saamiseksi palkkaukseen. Hän opettikin sitten aina ensimmäiselle luokalle kouluun tulleita ummikkosaamelaisia ja myös tyttöjen käsitöitä. Rouvan tehtäviin kuului myös toimiminen oppilasarjuntolan hoitajana. Uskontotunnit pidettiin saameksi kaikilla luokilla sitä haluaville. Outakosken koulu oli ikään kuin Jyväskylän seminaarin kummikoulu saaden sieltä lahjapaketteja ja opetusvälineitä. Elias Erikson toimi 1890-luvulla myös kunnallislautakunnan esimiehenä. Merkkitapaus oli varmasti Outakosken koulun historiassa 1896, kun Kuopion hiippakunnan piispa Johansson suoritti kaksi päivää kestäneen kouluntarkastuksen.

Jatkuva kova työ ja uurastus kävivät aikaa myöten opettajapariskunnan voimien päälle, ja 15 vuoden työrupeaman jälkeen Elias Eriksonille myönnettiin ero ja eläke syksyllä 1900. Rouva Erikson kuoli 39-vuotiaana Viipurissa muutamia kuukausia Utsjoelta muuton jälkeen. Elias Eriksonille elonpäiviä suotiin vuoteen 1926 saakka.³⁹

Mainittakoon vielä yksi esimerkki siitä, miten kruunu huolehti hyvin Outakosken koulusta ja sen opettajista. Kirjeessään Koulutoimen Ylihallitukselle 1.5.1895 keisari Nikolai II julisti Suomen Senaatin esityksen mukaisesti, että Utsjoen lapinseurakunnassa olevan Outakosken kansakoulun opettajat saivat oikeuden sekä “palkka-avun korotuksen suhteen että myöskin eläkkeen saavuttamiseksi lukea hyväksensä kaksinkertaiset virkavuodet siltä ajalta, minkä he palvelevat siinä koulussa”.⁴⁰ Näin Eriksonin opettajapariskunnalla oli täyteen eläkkeeseen oikeuttavat 30 virkavuotta saavutettuna, kun he siirtyivät eläkkeelle 15 vuoden palveluajan jälkeen Outakosken koululla. Luultavasti kävi kuitenkin niin, että vain opettajanvirkaa hoitanut Elias Erikson sai eläkkeen, jos Olga Eriksonin kohdalla ei käytetty jotain poikkeusmenettelyä. Se saattoi kyllä olla mahdollista, sillä myös katekeetoille ruvettiin maksamaan eläkkeitä aivan 1800-luvun lopussa⁴¹. Valitettavasti ei ole enää hyvää senaattia ja armollista keisaria huolehtimassa Lapin koulutoimesta, joten vastaavia etuuksia ei enää Lapin opettajilla ole. Kuten edellä kerrottiin, rouva Erikson ei ehtinyt raskaan työkauden jälkeen eläkeajasta kovin pitkään nauttia.

Lapin nykyisen läänin alueella on kerinnyt olla jo tuhansia opettajia työtä tekemässä, sekä etelästä tulleita että täällä omassa maakunnassa syntyneitä, kukin omalla koulullaan leiviskäänsä hoitaen ja parhaansa yrittäen. Kun en voi heidän kaikkien elämänvaiheista, työpanoksesta ja saavutuksista kertoa, olen halunnut kuvata Eriksonin pariskunnan aher-

38. Nurmi 1988, 13.

39. Kuten edellä ilmoitin, Eriksonin pariskunnan tarina Outakosken koululla perustuu Rannan ja Guttormin selvityksiin.

40. K.M.A. kirje Koulutoimen Ylihallitukselle 1.5.1895. Aminoff 1914, 250—251.

41. Liukkonen 1993, 81.

ruksen Utsjoen Outakoskella hyvänä esimerkkinä ilmaisemaan niitä tunteja ja pyrkimyksiä, jotka ovat olleet ominaisia Lapin läänin opettajistolle arkipäivän työssä usein vaikeisakin olosuhteissa.

3.3.2 Outakosken koulu saa saamenkielisen opettajan⁴²

Piispa Johansson kirjoitti 1896 suorittamansa Outakosken koulun tarkastuksen jälkeen kouluylivaltuutukselle muun muassa näin: “Suomen kansan velvollisuus on tehdä, mitä voi, että Lapin kouluissa opetettaisiin lapin kielellä.” Hän esitti, että valtio kustantaisi saamen kieltä osaavan henkilön seminaariopiskelun, jolloin opettajakysymys ratkeaisi. Tällainen koulutukseen sopiva nuorukainen Josef Guttorm pääsi Kymölän eli Sortavalan seminaariin opiskelemaan. Kun sitten Outakosken koulun opettajanvirka tuli avoimeksi Eriksonin erottua virastaan, ei johtokunta halunnutkaan täyttää virkaa väliaikaisesti ja odottaa Guttormin valmistumista, vaan valitsi virkaan koevuosille saamen kieltä taitamattoman. Kun asiasta nousi kova keskustelu, haki jo Outakoskella työskentelevä opettaja Etelä-Suomeen, minkä jälkeen Guttorm kelpasi Outakosken koulun johtokunnalle sillä ehdolla, että opetuskieli olisi suomi. Guttorm oli sitten koulun opettajana 36 vuotta 1903—39. Ennen tätä Outakosken koulun opettajanvaalia olivat viranomaiset eli lähinnä kirkon edustajat ja myös saamelaiset itse keskustelleet jo ainakin parin sadan vuoden ajan siitä, mikä olisi sovelia in kieli opetuskieleksi. Käsitykset olivat vaihdelleet siten, että rintamalinjat eivät muodostuneet oman äidinkielen mukaisiksi. Tässäkin Outakosken tapauksessa Utsjoen kuntakokous oli eri linjoilla koulun johtokunnan kanssa, vaikka enemmistö molemmissa oli saamelaisia.⁴³ Keskustelu ei ole vielääkään loppunut.

Piirijakoasetuksen vaatimat suunnitelmat tehtiin myös Utsjoella, mutta monet ristiriidat, muun muassa Utsjoen eli Kirkonkylän koulun sijaintipaikasta, aiheuttivat sen, että ennen oppivelvollisuuslain voimaantuloa ei toista koulua Utsjoelle saatu perustetuksi. Outakosken koulu oli monenlaisissa vaikeuksissa, mutta valtiiovallan myötämielisyyden vuoksi koulua voitiin ylläpitää, vaikka oppilaita ei kaikin ajoin ollut läheskään säädösten edellyttämää määrää valtionavun saamiseksi. Lukuvuosina 1900—1925 Outakosken koulusta sai 35 oppilasta kansakoulun päästökirjan. Suurin osa oppilaista kävi siihen aikaan koulua Utsjoellakin yleensä vuoden tai kaksi.⁴⁴ Sama oli tilanne kansakoulun ensimmäisten vuosikymmenien aikana koko maassa.⁴⁵

Opettaja Guttormilla oli opettajakautensa alkuaikoina vaikeuksia johtokunnan kanssa. Koevuosien jälkeen hänelle ei olisi haluttu antaa valtakirjaa, mikä tarkoitti käytännössä erottamista. Kun kansakouluntarkastaja havaitsi Guttormin hoitaneen opetustyönsä mallikelpoisesti, valtakirja oli annettava, koska riittäviä perusteita sen esteeksi ei ollut esitetty. Tarkastajakin oli asettanut Guttormille erään ehdon valtakirjan saamiseksi nimityksen

42. 3.3.2 = ajanjakso vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

43. Nikunlassi-Lippo & Nillukka 1985, 48—54; Guttorm 1978, 8—9.

44. Nikunlassi-Lippo & Nillukka 1985, 41—44.

45. Halila 1949 III, 24.

yhteydessä. Hänen oli mentävä naimisiin koevuosien aikana. Tämä ehto Lappiin valittaville opettajille perustui senaatin päätökseen. Guttorm oli täyttänyt tämänkin vaatimuksen jo kahdeksan päivää nimityspaperin allekirjoituksen jälkeen.⁴⁶

Senaatti oli 1853 kirjeessään muun muassa Oulun läänin kuvernöörille ilmoittanut, mitä seikkoja oli otettava huomioon kruununpalvelijoita ja pappeja Lappiin nimitettäessä. Kuopion tuomiokapituli pyysi senaattia ulottamaan nämä vaatimukset koskemaan myös kansakoulunopettajia. Senaatti määräsi 1897 Koulutoimen ”Ylihallituksen toimeksi vast’edes pitää ja pidättää huolta siitä, että kansakoulunopettajiksi Lappiin ja eritenkin sen pohjoisempiin pitäjiin nimitetään, ottamalla tarkoin huomioon näiden virkamiesten siveellisyys, taito ja toimintakyky, henkilöitä, jotka ovat naineita eivätkä ole liian ijjäkkäitä”.⁴⁷

3.3.3 *Tenojokivarteen perustetaan uusia kouluja*⁴⁸

Oppivelvollisuuslaki edellytti, että kukin kunta kahden vuoden kuluessa lain voimaantulosta laatii toimeenpanosuunnitelman oppivelvollisuuden toteuttamisesta. Jo piirijakoasetuksen antamisen jälkeen oli harkittu Outakosken koulun siirtämistä Kirkonkylään. Kunnanvaltuusto teki tällaisen päätöksen 1923, ja päätös lähetettiin kouluhallituksen hyväksyttäväksi kansakouluntarkastajan kautta. Outakoskella luonnollisesti vastustettiin oman koulun lakkauttamista, mitä kunnan päätös tarkoitti. Kouluhallitus vaati piirijaon tarkistamista eikä hyväksynyt kunnan esitystä. Nyt kunnanvaltuusto esitti Outakosken koulun laajentamista valtion varoin niin suureksi, että kaikki Utsjoen lapset mahtuisivat sinne. Tämäkään esitys ei toteutunut. Vuonna 1928 saatiin ratkaisu Kirkonkylän koulun paikasta, koulua ruvettiin rakentamaan, ja oppilaat tulivat kouluun syksyllä 1929. Koulu oli asuntolakoulu kuten Outakoskikin sillä erotuksella, että Kirkonkylässä ei opettajaperhe huolehtinut asuntolasta, vaan sitä hoitamaan palkattiin asuntolanhoitaja. Kun asuntolanhoitajakin tarvitsi vapaapäivän kerran viikossa, hän sai pian myös apulaisen kumppanikseen.⁴⁹

46. Nikunlassi-Lippo & Nillukka 1985, 54—57.

47. Kirkollisasiain Toimituskunnan kirje Koulutoimen Ylihallitukselle 19.1.1897. Aminoff 1914, 206.

48. 3.3.3 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

49. Lapin ktli:t 1928—30, Utsjoki. KHA. KA. Utsjoen kunta on kuulunut seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Lappi 1906—61 ja Pohjois-Lappi 1961—70; Nikunlassi-Lippo & Nillukka 1985, 103—112.

Taruikki Mäntö

UTSJOEN kirkonkylään on valmistunut uusi nykyaikainen kouluasuntola 60 oppilaalle, joiden kodit ovat kymmenien kilometrien päässä tunturien ja jokien takana.

Utsjoen kirkonkylän kouluasuntola valmist. vuosi 1957

Kirkonkylän koulun oppilaita välitunnilla uuden asuntolan valmistumisen aikoihin. KA.

Nyt oli Utsjoellakin kaksi kansakoulua, eikä ennen sotaa koulujen lukumäärä kasvanut. Syksyllä 1944 Utsjoen asukkaat vietiin evakkoon Keski-Pohjanmaalle. Saksalaissota aiheutti Lapin läänin suomalaisväestölle suuria taloudellisia menetyksiä ja kärsimyksiä. Jälleenrakennuksen jälkeen jatkettiin sitten elämää kuten ennenkin. Veli-Pekka Lehtolan mukaan saamelaisille sodan ja evakon seuraamukset olivat paljon suuremmat kuin muille Lapin asukkaille. “Saamelaiskulttuurille se oli käännekohta, jonka jälkeen mikään ei ollut kuten ennen. Vanha Saamenmaa tuhottiin täydellisesti. Uusi rakennettiin alusta alkaen suomalaisten mallien ja ihanteiden mukaan.”⁵⁰

Jos muissa Lapin läänin kunnissa lähdettiin sodan jälkeen nopeasti perustamaan uusia kouluja, niin ei Utsjokikaan tehnyt poikkeusta. Nuorgamissa uusi kansakoulu aloitti toiminnan jo syksyllä 1946 katekeettakoulun rakennuksessa, joka oli säästynyt sodassa.⁵¹

Outakosken koulupiirissä oppilasmäärä kasvoi sodanjälkeisinä vuosina niin nopeasti, että 1950-luvun alussa nousi koulun laajennushanke ajankohtaiseksi, vaikka koulu oli muutama vuosi sitten rakennettu. Karigasniemeläiset huomasivat silloin tilaisuutensa tulleen ja esittivät tarvittavien lisätilojen rakentamista Karigasniemeen. Oppilaita oli riittävästi omaan koulupiiriin, joten oma koulu käynnistyi vuokrahuoneissa 1955. Koulupaik-kariitakin ratkesi, kun asetettiin kirkko keskelle kylää eli koulu Karigasniemen ja Rovisuvannon kylien puoliväliin, joten 1958 voitiin viettää silloisen Utsjoen komeimman koulun ja oppilasasuntolan vihkiäisiä.⁵²

50. Lehtola 1994, 5.

51. Lapin ktpli:t 1945—47, Utsjoki. KHA. KA.

52. Lapin ktpli:t 1954—56, Utsjoki. OHA; Guttorm 1978, 13—14.

Karigasniemen kansakoulun uusi ja tilava vuonna 1958 käyttöön otettu oppilasasuntola. KA

3.3.4 Taistelu peruskoulun yläasteesta⁵³

Kun kansakoululain mukaista kansalaiskoulupiiriä ruvettiin suunnittelemaan, huomattiin, ettei koko kunnan kattavaa koulua saada muuten kuin siten, että maantieyhteyden puuttuessa Karigasniemen ja Utsjoen kirkonkylän väliltä oppilaat kuljetetaan Karigasniemestä kirkolle Inarin Kaamasen kautta tai päinvastoin. Kaamasesta on Utsjoen kirkolle yli sata kilometriä ja Karigasniemeen vähän alle. Kun Kaamasesta ei ollut enää Inarin kirkonkylän kansalaiskouluun kuin vajaa 30 kilometriä, päätettiin Utsjoen kaikki lapset kuljettaa Inarin Kirkonkylässä sijaitsevaan Pohjois-Inarin ja Utsjoen yhteiseen kansalaiskouluun ja asuntolamajoitukseen. Lukuvuosina 1958—62 sekä Utsjoella että Inarissa kansalaiskoulut toimivat kurssinmuotoisina. Utsjoenkin lapset saivat nämä vuodet opetuksen omassa kunnassaan eri puolilla pitäjää järjestetyillä kursseilla. Vuonna 1962 aloitti kuntien yhteinen kansalaiskoulu toimintansa yksivuotisena Inarissa. Vuonna 1966 kansalaiskoulu muuttui kolmivuotiseksi, kun siihen uusien koulutilojen valmistuttua samanaikaisesti seitsemännen vuosiluokan lisäksi voitiin ottaa myös oppilaille vapaaehtoinen yhdeksäs luokka. Yksivuotisessa kansalaiskoulussahan oli ollut vain kahdeksas luokka, kun seitsemäs luokka sai opetusta vielä varsinaisessa kansakoulussa.⁵⁴ Jostakin syystä aika ei ollut vielä kypsä sellaiseen ratkaisuun, että kansalaiskouluopetusta olisi voitu aivan hyvin antaa pysyvästi Utsjoellakin sekä Kirkonkylässä että Karigasniemessä. Entisenä kansalaiskoulun johtajana tiedän, että siinä ei olisi ollut voittamattomia ongelmia.

53. 3.3.4 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

54. Lapin ktpli:t 1958—60 sekä Pohjois-Lapin ktpli:t 1961—63 ja 1965—67, Utsjoki ja Inari. OHA; Guttorm 1978, 15.

Yhteiskunnalle se olisi varmasti ollut Inariin kuljettamista ja majoittamista paljonkin taloudellisempi ja oppilaille ainakin inhimillisempi, koska suurin osa lapsista olisi voinut opiskella kotoa käsin. Enpä usko, että oppimistuloksetkaan olisivat jääneet jälkeen siitä, mihin Inarissa suuressa kansalaiskoulussa päästiin.

Kun peruskoulun toteuttamista ruvettiin suunnittelemaan, halusivat utsjokiset ehdottomasti saada oman yläasteen koulun. He olivat saaneet kyllikseen kokemuksia siitä, kun koko kunnasta murrosiäissä tai siihen tulossa olevien lasten ikäluokat raahattiin talvikausiksi yli sadan kilometrin päässä oleviin naapurikunnan kouluihin opiskelemaan ja oppilasasuntoihin asumaan. Kansalaiskouluun menijät saivat olla kuusi vuotta kotikylän koulussa ja sitten kaksi tai kolme vuotta Inarin kirkonkylässä. Kun Utsjoeltakin muiden kuntien tapaan jo 1960-luvulla suuri osa ikäluokasta pyrki ja pääsi keskikouluun, joutuivat nämä lapset yleensä jo neljän kansakouluvuoden jälkeen siirtymään viideksi vuodeksi Ivaloon saakka, jossa kuntien yhteinen kunnallinen keskikoulu sijaitsi. Lukiossa jatkaminen tiesi kolmea lisävuotta. Inarin Kirkonkylästä Ivaloon on matkaa vielä 40 kilometriä, joten esimerkiksi Nuorgamista kertyi keskikoululaisella koulumatkaa yhteen suuntaan yli 200 kilometriä. Utsjokiset olivat laskeneet, että Ivalon keskikoulussa opiskellut utsjokinen nuori joutui viiden vuoden aikana matkaamaan arktisissa olosuhteissa linja-autossa noin 60 000 kilometriä eli puolitoista kertaa maailman ympäri, vaikka asui viikot asuntolassa. Olisivat ne Utsjoen lapset nähtävästi keskikoulukurssin pystyneet suorittamaan omassakin kunnassa, jos heitä Ivalossa opettaneet opettajat olisivat olleet Ivalon sijasta Utsjoella. Jos luokat Utsjoen ja Karigasniemen keskikouluissa olisivat olleet pienemmät ja siis kalliimmat kuin Ivalon jättiläiskoulussa, niin olisipa tainnut vastaava määrä säästöjäkin kertyä, ja monelta ikävältä ja itkulta olisi vältytty. Sydäntä riipaisevaa oli kuulla utsjokisen kirjailijan Kerttu Vuolabin muisteluksia kouluvuosiltaan Ivalossa. Oppilaitten huoltajien kanta Utsjoella oli ennen peruskouluun siirtymistä selvä. Taistelun hurjuutta kuvattiin lehtien otsikoissa esimerkiksi näin: "Mieluummin linnaan kuin Inariin."⁵⁵

Utsjoen kunnanvaltuuston puheenjohtajan opettaja Reidar Suomenrinteen johdolla kunta kävi kovan kamppailun yläasteesta. Jos kerran sotaa piti käydä koulun saamiseksi, täytyi tietysti myös olla vastustajakin, koska yksin on vaikea riidellä. Ne paikat, joissa päätökseen vaikuttavia epäileviä tuomaita saattoi olla, on helppo luetella: Inarin kunta, lääninhallitus, kouluhallitus ja opetusministeriö. Suurinta syyllistä on turha enää ryhtyä hakemaan. Urho Kekkonenkin taisi lopuksi asiaan puuttua. Utsjoen lähetystö oli yläasteen ja muiden kunnan ajankohtaisten asioiden merkeissä kulkenut Helsingin virastoissa monta päivää. Sekä kouluhallituksessa että opetusministeriössä yläasteen saanti oli ehdottomasti torjuttu. Muistan hyvin, että myöskään lääninhallituksessa ei vuonna 1971 ollut vielä täyttä yksimielisyyttä Utsjoen omasta yläasteesta. Viimeisenä matkapäivänä lähetystö vieraili Tamminiemessä maan isää tervehtimässä. Presidentti tietysti kyseli Utsjoen miesten kuulumiset. Murheellisina he kertoivat matkansa tulokset. Presidentti kysyi sitten, milloin miehet lähtisivät kotimatkalle. Lähetystö kertoi, että iltajunaan oli liput varattu. Presidentin pyynnöstä he jäivät kuitenkin vielä yhdeksi yöksi pääkaupunkiin. Kun sitten lähetystön jäsenet varhain seuraavana aamuna hotellissaan nauttivat aamupalaa, tuli soitto opetusministeriöstä. Soittaja kutsui utsjokisia saapumaan heti ministeriöön. Siellä vakavat virkamiehet kertoivat heille vielä kertaalleen harkinneensa yläasteen perustamista, ja nyt he olivat tulleet siihen tulokseen, että kyllä yläaste pitää ehdottomasti

55. Guttorm 1978, 15; Kerttu Vuolabin haast. 26.8.1993 ja 29.8.1998.

perustaa myös Utsjoelle. Lähetystössä mukana ollut Utsjoen kunnanvaltuuston pitkäaikainen puheenjohtaja Antti Katekeetta on tämän tarinan minulle kertonut monta kertaa ja vakuutti sen olevan täyttä totta, kun hänet Rovaniemellä syksyllä 1998 tapasin.⁵⁶

Valtioneuvosto teki yläasteesta myönteisen päätöksen 6.10.1972, jolloin Utsjoella oli juhlahaliputus. Mainittakoon, että maantie Karigasniemestä Utsjoen kirkolle oli silloin jo rakenteilla. Utsjoen yläaste käynnistyi syksyllä 1974, kun seitsemännen luokan oppilaat siirtyivät ala-asteen jälkeen yläasteelle.⁵⁷ Helmikuussa 1975 silloinen opetusministeri Ulf Sundqvist vieraili Utsjoella käydessään myös yläasteella.⁵⁸ Olin silloin lääninhallituksen kouluosaston päällikön ominaisuudessa ensimmäistä kertaa käymässä Utsjoen Kirkonkylässä. Karigasniemen koulun olin käynyt tarkastamassa syystalvella 1972. Matkan aikana neuvoteltiin yläasteen koulutilojen rahoituksesta.

Utsjoen kunta sai pian valtion melkein kokonaan rahoittaman monitoimitalon, jossa yläasteen lisäksi oli tilat kirjastoa varten, uimahalli, oppilasarjasto sekä tutkijanhuoneita Oulun yliopiston käyttöön. Valtionavun suuruus rahoituksesta oli 98 prosenttia.⁵⁹ Koulujärjestelmälain mukaan ensimmäiseen kantokyläluokkaan kuuluva kunta saattoi saada silloin valtionapua peräti 93 prosenttia koulutilojen rakentamiseen, sen ensikertaiseen kalustamiseen ja opetusvälineitten hankkimiseen ja vielä viisi prosenttia kuoletuslainaa, joten kovin suuresta erikoiskohtelusta Utsjoenkaan kohdalla ei ollut kysymys.⁶⁰ Uimahalli oli kuitenkin ylimääräinen lisä ja valtion lahja maan pohjoisimman kunnan asukkaille.

Utsjoen vedet ovat kesälläkin niin kylmät, että harvat utsjokiset opettelivat ennen uimahallin saantia uimataidon. Perusteluksi uimahallin tarpeellisuudesta Utsjoen koululautakunnan puheenjohtaja Hans Niittyvuopio kertoi tositarinan utsjokisesta nuorukaisesta, joka oli asevelvollisuutta suorittamassa Sodankylän varuskunnassa. Kun uimataitoiset alokkaat määrättiin uimaan, ilmoittautui myös kertomuksen sankari heidän joukkoonsa. Kävi kuitenkin niin, että poika painui pohjaan kuin kivi. Elvytyksen jälkeen tuli moitteitten aika ja kysymys, miksi nuori mies tahallaan tuli väärään ryhmään. Pojan vastaus oli, että hän oli kotonaan usein uittanut pieniä porokoiranpentuja ja ne olivat heti synnyttyään osanneet uida. Harkinnan jälkeen hän oli tullut siihen tulokseen, että kyllä kai ihmisen lapsikin samaan kykenee.⁶¹

Utsjoen uudet koulutilat vihittiin 9.7.1978 komeassa Utsjoen koululaitoksen 100-vuotisjuhlassa, jossa juhlapuheen piti kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aho. Tehtäväni oli esittää juhlassa lääninhallituksen tervehdys. Saamen kansaa oli juhlapuvuissaan runsaasti mukana.⁶² Utsjoen kunnanjohtajan virkaan opettajan tehtävistä siirtynyt Reidar Suomenrinne ei saanut olla näkemässä uutta koulua ja iloitemassa voitetun taistelun tuloksista. Merkitsiväthän oma yläaste ja ajanmukainen koulutalo suurta parannusta Utsjoen nuorten siihen saakka vaikealle koulutielle. Oma lukiokin oli jo vihkiäisjuhlan aikaan toiminut samoissa tiloissa yhden lukuvuoden⁶³. Kesällä 1974 Suomen saamelaisten johtomiehet

56. Utsjoen kunnan Helsingissä käyneen lähetystön jäsenen Antti Katekeetan haast. 5.10.1998.

57. Lapin lpkli:t 1973—75, Utsjoki. LLHA; Guttorm 1978, 15.

58. LK 4.2.1975.

59. Antti Katekeetan haast. 18.5.1997.

60. SA 467/1968, 24 §.

61. Hans Niittyvuopion todennäköisesti vuonna 1978 kertoma tapahtuma.

62. LK 8. ja 11.7.1978.

63. Kuukasjärvi 1989, 98.

olivat menossa lentokoneella Norjan Bodössä pidettävään saamelaisasioita käsittelevään kokoukseen, kun huonossa säässä lentokone suistui matkustajineen Jäämeren kylmään ja syvään hautaan. Reidar Suomenrinne oli koneessa mukana kansansa valtuuttamana edustajana menossa luottamustehtävän antamia velvoitteita hoitamaan. Muistan hyvin sen juhannuksen jälkeisen päivän, kun kesälomallani lehdestä luin tästä koko Pohjoiskalottia järkyttäneestä onnettomuudesta.⁶⁴

Utsjoen kunta joutui myöhemminkin turvautumaan presidentti Kekkosen apuun. Muistan hyvin, kuinka kouluhallituksen virkamiehet pääjohtaja Ahon johdolla ahdistelivat minua syyskuun alussa 1979 Vaasassa pidetyssä lääninhallitusten ja kouluhallituksen virkamiesten yhteisessä kokouksessa. He olivat huolestuneita siitä, kun Utsjoen kunta oli lähettänyt presidentille kirjeen valtionosuusmaksujen viivästymisestä. Kouluhallituksessa uskottiin, että lääninhallitus oli samassa juonessa kunnan kanssa. Vakuuttelin, että Rovaniemeltä on Utsjoelle matkaa 500 kilometriä ja että Utsjoellakin osattiin koulutuksen ansiosta kirjoittaa. Olin ainakin sillä kertaa melko viaton, vaikka kyllä valtionapujen maksatusten viivästyminen Lapin kunnissa koettiin pahaksi ongelmaksi. Kun tätä tapausta Katekeetan kanssa muisteltiin, arvelin, että siitä kirjeestä ei tainnut olla välittömiä seurauksia. Katekeetta totesi ykskantaan, että opetusministeri Stenbäck vieraili syksyllä 1979 Utsjoella⁶⁵. Näin tapahtui. En vain ollut arvannut kirjettä ja ministerin matkaa yhdistää toisiinsa. Muistan kyllä vieläkin hyvin, kuinka opetusministeri Utsjoen matkailuhotellin aamiaispöydässä sanoi minulle, että jos ongelmia läänissä ilmaantuu, niin hänelle voi suoraan niistä puhelimella raportoida. Hän jätti sanomatta, että ei presidentille. Ministeri kertoili myös keväällä 1979 nimitetyn hallituksen ensi askelista. Koulutusasioiden hän arvioi menevän hyvin, mutta pääministeri Mauno Koivistoa nuori ministeri sanoi varovansa ja karttelevansa tämän arvaamattomuuden vuoksi. Pääministeri palkitsi tämän kunnioituksen talvella 1982, kun valitsi tai hyväksyi presidenttikautensa ensimmäisen hallituksen ulkoministeriksi juuri Pehr Stenbäckin.

Seuraava suuri koulujuhla Utsjoella oli kesällä 1986, kun Outakosken monitoimitalo vihittiin. Nyt oli pääpuhujana opetusministeriön kansliapäällikkö Jaakko Numminen. Uusittujen koulutilojen lisäksi Tenojoen yläjuoksulle saatiin mittava liikuntasali sekä muun muassa tiloja saamelaisteatteria ja ammatillista koulutusta varten.⁶⁶ Utsjoen kunnanvirastosta saadun tiedon mukaan Outakosken koulua ei ole virallisesti lakkautettu, mutta lukuvuoden 1999—00 alusta koulun toiminta on toistaiseksi keskeytetty.⁶⁷

Utsjoki kuului Lapin läänissä niihin kuntiin, joihin ei omaa apukoulua monestakaan syystä katsottu tarkoituksenmukaiseksi perustaa, vaan apukoulun eli mukautetun opetus suunnitelman mukaan opiskelevat oppilaat yleensä jätettiin omiin kouluihinsa, joissa kiertävä puhe-, lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten erityisopettaja auttoi opettajia näiden lasten opettamisessa. Utsjoen kuntaan tällainen erityisopettajan virka saatiin 1972.⁶⁸ Kun-

64. PS 26.6.1974.

65. LK 11.9.1979; Antti Katekeetan kanssa käyty keskustelu Utsjoella 24.8.1993 ja haast. 5.10.1998;

66. Kalenterimerkintä 1.7.1986. JLA.

67. Utsjoen kunnanvirastosta saatu tieto 6.9.1999.

68. Lapin lpkli:t 1972—1974, Utsjoki. LLHA; Lapin läänin lukuvuosi-ilmoituksessa 1972—73 ei ole merkitty erityisopettajaa Utsjoen opettajaluetteloon. Sen sijaan siinä on merkintä, että Tuula Hagelin oli virkavapaana Kirkonkylän kansakoulun opettajanvirasta 1.9.1972—31.7.1973 toisen viran hoitamisen vuoksi. Oman muistini mukaan hän hoiti kyseisen ajan Utsjoen kiertävän erityisopettajan virkaa. Haastattelussa 15.8.2000 Tuula Hagelin itse vahvisti hoitaneensa kyseisen lukuvuoden virkavapaana omasta vakinaisesta virastaan Utsjoen kiertävän erityisopettajan virkaa.

nalla oli kyllä yhteinen apukoulupiiri Ivalossa Inarin kunnan kanssa vuosina 1967—88, mutta pitkän matkan vuoksi sinne ei Utsjoen lapsia juuri koskaan toimitettu.⁶⁹ Koulutoimentarkastajan tehtäviini Lapin lääninhallituksessa vuosina 1970—1974 kuuluivat myös koko läänin erityisopetusasiat. Muistini mukaan ei yhtään lasta Utsjoelta siirretty noina vuosina Ivalossa olevaan apukouluun. Siihen aikaan säädösten mukaan erityiskouluun tai -luokkaan siirtäminen edellytti, että lääninhallitus oli antanut siihen suostumuksensa⁷⁰. Jos sellaista olisi pyydetty, olisin normaalitapauksissa lääninhallituksen esittelijänä liian pitkän matkan vuoksi vastustanut suostumuksen antamista, joten siitä syystä asia olisi jäänyt mieleen. Kun Utsjoki oli saanut yläasteen ja lukion, ei siellä ainakaan sen jälkeen enää niin kovasydämistä opettajaa tai luottamushenkilöä ollut, joka olisi edes ajatellut jonkun muita vähän hitaammin oppivan pienen lapsen lähettämistä Ivaloon asti viisastumaan, kun muitakaan eli parempisaattoisia nuoria ei enää Inariin tarvinnut toimittaa. Olen edellä olevan kertonut kuvaamaan niitä periaatteita, joitten mukaan yritimme 1970-luvulla Lapin erityisopetusta hoitaa ja ohjata.

Utsjoen koululaitoksen historia tarjoaa vielä yhden esimerkin siitä, kuinka käsitykset siitä, mikä on järkevää asioiden hoitoa, muuttuvat vuosikymmenien kuluessa. Karigasniemen kaikki nuoret kävivät syksystä 1974 alkaen yläastetta Utsjoen kirkolla kolme vuotta ja heistä noin puolet vielä kolme vuotta lukiota asuen viikot oppilasasuntolassa. Karigasniemessä rupesivat oppilaitten huoltajat miettimään, eikö murrosikäisten lasten olisi parempi asua kotona kuin vuosikausia sadan kilometrin päässä asuntolassa ja miten tähän tilanteeseen saataisiin muutos. Karigasniemen koulun vanhempainillassa 1985 heräsi ajatus Karigasniemen yläasteesta, ja neljän vuoden kuluttua syksyllä 1989 pari vuosikymmentä sitten aivan mahdottomana pidetty ajatus oli täyttä totta. Yläaste sijoitettiin samoihin tiloihin ala-asteen koulun kanssa, ja kouluille valittiin yhteinen rehtori.⁷¹ Tätä tehtävää hoiti käynnistysvuosien 1989—96 aikana Kaarin Lehtonen. Vuonna 1994 aloittivat toimintansa vielä Kirkonkylässä ja Karigasniemessä saamenkieliset ala-asteen koulut suomenkielisten ala-asteen koulujen rinnalla.⁷²

Syksyllä 1993 vieraili eduskunnan sivistysvaliokunta Karigasniemen koululla.⁷³ Edellisestä sivistysvaliokunnan vierailusta Utsjoella olikin kulunut jo kymmenen vuotta.⁷⁴ Syksyllä 1994 käytn koululla Karjalan tasavallan opetusministeri Gennadi Gekkiniä valtuuskuntineen katsomassa ja tutustumassa kouluun, jossa opetettiin oppilaita huoltajien valinnan mukaan joko suomen tai saamen kielellä. Karjalassa ei nimittäin ollut ainakaan vielä silloin järjestetty opetusta vähemmistökielillä. Koulun toiminta ja erikoisesti saamenkieliset musiikkiesitykset tekivät syvän vaikutuksen vieraisiin, jotka kotitasavallassaan olivat vakavasti pohtimassa sitä, miten opetusta voitaisiin järjestää myös karjalan, vepsän ja suomen kielillä venäjän kielen lisäksi.⁷⁵

69. Inarin kunnanvirastosta 26.2.1999 saatu tieto.

70. SA 321/1958, 31 § ja SA 443/1970, 36 §.

71. Lapin lkli:t 1988—90, Utsjoki. LLHA; Kuukasjärvi 1989, 91; Lehtonen, K. Gáregasnjárgga skuvla. (art.) Sábmelas-lehti nro 6—7. 1992; Kaarin Lehtosen haast. 7. ja 10.10.1997.

72. Käynti Karigasniemen koululla ja rehtori Kaarin Lehtosen haast. 14.9.1994.

73. Kalenterimerkintä 25.8.1993. JLA.

74. Kalenterimerkintä 5.—7. 9.1983. JLA.

75. Kalenterimerkintä 14.9.1994. JLA.

3.4 Utsjoelta suoraan korkeakouluihin

Utsjoen ja Inarin kunnat muodostivat yhteisen Ivalossa toimivan kunnallisen keskikoulun piirin vuodesta 1956 aina peruskoulun tuloon saakka.⁷⁶ Viimeiset utsjokiset otettiin tähän kouluun syksyllä 1971. He suorittivat keskikoulun loppuun Ivalossa. Kuudennen luokan oppilaat siirtyivät vielä syksyllä 1972 ja 1973 Pohjois-Inarin—Utsjoen yläasteelle Inarin Kirkonkylään suorittamaan oppivelvollisuutensa kansalaiskoulun opetussuunnitelman mukaisesti. Sen jälkeen seuraavat ikäluokat saivat tasokurssivalintojen mukaisesti kansalaiskoulua tai keskikoulua vastaavan koulutuksen ja todistuksen oman kunnan yläasteella syksystä 1974 lähtien.⁷⁷ Utsjoen yläastekamppailua kuvatessani olen kertonut niistä ongelmista, mitä Utsjoen lapsille oppikoulun käyminen Ivalossa saakka oli aiheuttanut. Lukioon lähtijöillä olisi vielä oman yläasteen saamisenkin jälkeen ollut edessään kolmen talven asuminen Ivalossa. Kesällä 1976 vieraili opetusministeri Väyrynen Utsjoella. Hänelle Utsjoen kunnan edustajilla olikin tärkeä toivomus. He halusivat, että Utsjoen kuntaan pitää perustaa seuraavana vuonna lukio. Vuoden kuluttua oli opetusministeri vaihtunut, mutta kyllä lukio aloitti syksyllä 1977 Utsjoen kirkolla⁷⁸. Muutamassa vuodessa olivat Utsjoen koulutusasiat muuttuneet enemmän kuin missään muussa Lapin kunnassa 1970-luvulla. Olihan Utsjoki ennen peruskouluun siirtymistä ollut Lapin ainoa kunta, jonka nuorilla ei vielä silloin ollut mahdollisuutta omassa kunnassa suorittaa edes keskikoulua. Lukion saanti taisi jo olla yli odotusten, kun yläasteen saantikin oli ottanut koville. Kyllä tietysti Utsjoella oli ainakin yhtä hyvät perusteet lukion saantiin kuin Luoteis- ja Itä-Lapin pienillä kunnilla, jotka samoihin aikoihin saivat jokainen myös oman lukionsa, kuten näitä kuntia koskevissa osissa kerrotaan.

3.5 Tarkastelua taaksepäin

Utsjoella alkoi kirkon järjestämä kouluopetus lapsille jo 1743, kun noin kymmenen vuotta toiminut pedagogio avattiin, eli runsas sata vuotta aikaisemmin kuin nykyisen Lapin läänin eteläisissä seurakunnissa, kun rippikouluopetusta ei lueta mukaan. Ensimmäiset katekeetat aloittivat Utsjoen kylien kiertämisen 1751, ja kun Utsjoen viimeisen katekeetan virka lakkautettiin 1951, olivat utsjokiset saaneet kiertävien katekeettojen opetusta tasan 200 vuotta. Suomen seurakuntien historiassa se on ylivoimainen ennätys. Kun katekeettojen määrä väheni 1800-luvun lopulla yhteen ja toinen kansakoulu saatiin kuntaan vasta 1929, oli suuri osa Utsjoen kouluikäisistä lapsista säännöllisen kokovuotisen opetuksen ulottumattomissa ja lyhytaikaisen katekeettaopetuksen varassa vielä silloin, kun Lapin useimmissa kunnissa kansakouluverkko kattoi ainakin suurimmat kylät.

Ennen viimeisiä sotia Utsjoen yhteys Suomeen oli Petsikon tuntureiden yli kulkeva ratsutienä tunnettu polku. Suomesta oli saatu pappi, kirkko, apusisar, koulutalo ja suuri määrä viranomaisten kiertokirjeitä. Ruoka tuli Norjasta, ja Utsjoen valuutta oli Norjan

76. Lapin ktpli:t 1955—57. Inari. OHA.

77. Lapin lkli 1971—72 ja Lapin lpkli:t 1972—75, Utsjoki. LLHA; Aslak Järvensivun haast. 28.10.1997 ja 11.1.1999.

78. Utsjoen lukion syystiedonanto 1977. LLHA; Kuukasjärvi 1989, 98.

kruunu. Sodan jälkeen tieyhteydet Suomeen paranivat, koska saksalaiset sodan aikana rakensivat Karigasniemen ja Kaamasen välisen maantien ja Utsjoen kirkolle tuli tieyhteys Kaamasesta 1950-luvun alussa.⁷⁹

Kun Utsjoen ja Inarin kunnista kotoisin olevien ihmisten kanssa keskustelea tai heidän kirjoituksiaan lukee, saa olla hyvin tarkkana, mitä he tarkoittavat puhuessaan Inarista tai Utsjoesta. Ainakin lääninhallituksen virkamiehelle Utsjoki ja Inari merkitsivät kuntien koko aluetta, kunnes asiayhteydestä huomasi, että alkuperäiselle pohjoisen asukkaalle Utsjoki onkin Utsjoen kirkonkylä Utsjoen suussa ja Inari on pelkkä Inarin kirkonkylä. Veli-Pekka Lehtolankin kirjassa Saamelainen evakko Utsjoki on ainakin parissa paikassa vain Utsjoen kirkonkylä.⁸⁰

Nyt Utsjoella on yleissivistävän koulutuksen osalta samat palvelut kuin muissakin läänin kunnissa. Jatkuvasti tuottaa pulmia se asia, että Lapin läänin muihin kuntiinkin verrattuna harvaanasuttu alue nostaa yhteiskunnan palveluiden kustannukset niin suuriksi, etteivät ne mahdu keskiarvojen pohjalta tehtyjen normaaliasteikkojen raameihin. Onhan Utsjoen kunnan pinta-ala noin 5 400 neliökilometriä yli viisi prosenttia myös suuresta Lapin läänin pinta-alasta, mutta asukkaitten määrä noin 1 500 vain vajaa prosentti läänin väestöstä.⁸¹ Kun opetusta annetaan vielä kahdella kielellä, käydään jatkuvaa kädenvääntöä siitä, mikä on riittävä valtionosuuden määrä lakisääteisten koulutuspalveluiden järjestämiseen. Vuonna 1998 on saatu aikaan sellainen ratkaisu, että valtio kustantaa saamenkielen ja saamenkielisestä opetuksesta aiheutuvat kustannukset kokonaan.⁸²

Pitkä matka on myös Lapin läänin pääkaupungista Rovaniemeltä Utsjoelle. Se on tietysti yhtä pitkä matka kuin Utsjoelta Rovaniemelle eli noin 450 kilometriä, jonka utsjokiset joutuvat kulkemaan Rovaniemellä järjestettyihin kokouksiin ja koulutustilaisuuksiin. Yritin vastavuoroisesti käydä Utsjoella aina, jos suinkin mahdollista, kun Utsjoen kunnanjohtaja ja sitten kunnanhallituksen puheenjohtaja Toivo Suomenrinne ilmoitti, milloin minun lääninhallituksen edustajana toivottiin olevan kunnanhallituksen kokouksessa tai muussa tilaisuudessa. Lähinnä tehtäväni oli selvittää, mitkä asiat laki määräsi tarkasti ja mitkä asiat taas olivat kunnan harkintavallassa. Myös valtionosuusasioista tavallisesti keskusteltiin.⁸³

Olin tyytyväinen, kun Suomenrinteen (1927—1997) kutsuja pitkästä matkasta huolimatta sain, sillä pahinta lääninhallituksen kannalta tietysti olisi ollut, jos sen virkamiesten osaaminen olisi arvioitu sellaiseksi, ettei heidän asiantuntemustaan olisi kaivattu. Lääninhallituksessa myös yritettiin muistaa, että kunnat ovat tasa-arvoisia keskenään sekä lähellä että kaukana.

Juuri tätä Utsjoen kunnan osuutta kirjoittaessani syyskuussa 1997 oli sanomalehdissä tieto, että kunnanjohtaja Toivo Suomenrinteen maallinen taival oli päättynyt. On tullut se elämänvaihe eteen, kun vanhojen työtovereitten rivit harvenevat.

79. Lehtola 1994, 40 ja 204.

80. Lehtola 1994, 84 ja 204.

81. Kokko 1996, 25.

82. Kyrö, H. Utsjoki oravanpyörässä. (art.) PS 8.12.1998.

83. Viimeisimmät kalenterimerkinnot Utsjoen kunnanvirastossa käynneistä 2.7.1993, 24.8.1993, 7.9.1994 ja jäähyväiskäynti 8.2.1996. JLA.

3.6 Yhteenveto: Utsjoen koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Kirkollinen opetus			
Utsjoen lapinkoulu (pedagogio)	1743	n. 1752	Pedagogiossa opetettiin myös tulevia katekeettoja tehtäviinsä.
Katekeettakoulut			
1. katekeettakoulu	1751	1951	Noin vuodesta 1862 alkaen noin vuoteen 1883 Inarin ja Utsjoen seurakunnissa oli yhteensä kolme katekeettaa, joista yksi työskenteli molemmissa seurakunnissa.
2. katekeettakoulu	1751	1779	
	1793	n. 1883	
3. katekeettakoulu	1849	n. 1862	
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Kirkonkylän suomenkielinen ala-aste	1878 1929	1882	Koulu ei toiminut lukuvuosina 1882—29. Kirkonkylän kaksikielinen ala-aste jaettiin 1944.
2. Outakoski	1885		Toiminta keskeytetty toistaiseksi 1999.
3. Nuorgam	1946		
4. Karigasniemen suomenkielinen ala-aste	1955		Karigasniemen kaksikielinen ala-aste jaettiin 1994.
5. Ylä-Tuloman voimalaitostyömaan koulu	1962	1965	Yksityinen kansakoulu, jonka omistaja oli Imatran Voima Oy.
6. Karigasniemen saamenkielinen ala-aste	1994		Karigasniemen kaksikielinen ala-aste jaettiin 1994.
7. Kirkonkylän saamenkielinen ala-aste	1994		Kirkonkylän kaksikielinen ala-aste jaettiin 1994.
Jatko-opetus annettiin vuoteen 1958 saakka iltaopetuksena varsinaisissa kansakouluissa.			
Kansalaiskoulut			
1. Utsjoen kansalaiskoulu a) kurssinmuotoinen	1958	1962	Toimipisteet Utsjoella Toimipaikka Inarin Kirkonkylä
2. Pohjois-Inarin—Utsjoen kansalaiskoulu: a) 1-vuotinen	1962	1966	Koulu muutettiin 1-vuotisesta suoraan 3-vuotiseksi.
b) 3-vuotinen	1966	1972	
Yläasteen koulut			
1. Pohjois-Inarin—Utsjoen yläaste	1972	1974	Toimipaikka Inarin kirkonkylä
2. Kirkonkylä	1974		Utsjoen yläaste vuoteen 1989, jolloin avattiin kunnan toinen yläaste Karigasniemessä.
3. Karigasniemi	1989		
Erityisopetus			
1. Ivalojoen koulu	1967	1988	Vuoteen 1972 Inarin—Utsjoen apukoulu. Ivalojoen koulu oli myös kuntien yhteinen.
2. Luokaton erityisopetus: a) Utsjoen 1. erityisopettaja	1972		Lukuvuonna 1980—81 opettajia oli kaksi, 1990—91 kolme ja 1998—99 yksi. Kunnassa ei ole koskaan ollut omaa erityiskoulua.
Oppikoulut			
1. Inarin—Utsjoen kunnallinen keskikoulu	1956	1972	Toimipaikka Ivalo. Vuonna 1971 kouluun otetut Utsjoen lapset kävivät keskikoulun loppuun Ivalossa.
2. Utsjoen saamelaislukio	1977		Kunta. Utsjoen lukio vuoteen 1985.

4 Sodankylän koululaitos

4.1 Sodankylä – tähtikunta Lapin sydämessä

Kemin Lappi kuului hallinnollisesti Kemin seurakuntaan ja ulottui 1500-luvulla Inarista nykyiseen Kuusamoon. Siihen kuuluivat Inarin, Keminkylän, Kittilän, Kitkan, Kuolajärven, Maanselän, Sodankylän ja Sompion lapinkylät. Nykykartalla Sompio olisi Lokan, Keminkylä Savukosken, Kuolajärvi Sallan, Kitka Posion ja Maanselkä Kuusamon tienoilta.¹ Kemin Lappi erotettiin 1673 itsenäiseksi seurakunnaksi, jonka pääpaikaksi tuli Kuusamo. Sodankylä tuli Kuusamon kappeliseurakunnaksi 1688 ja itsenäiseksi seurakunnaksi 1747. Sodankylän vanha kirkko on valmistunut 1689. Kittilä irtaantui Sodankylästä itsenäiseksi seurakunnaksi 1854.² Vielä sittenkin Sodankylän pinta-ala oli noin 20 000 neliökilometriä, sillä siihen kuuluivat vielä nykyiset Savukosken ja Pelkosenniemen kunnat, jotka itsenäistyivät vuoden 1917 alusta.³ Kunnallishallinto käynnistyi Sodankylässä vasta 1893.⁴ Nykyinen Sodankylä, lähes 12 500 neliökilometriä, josta vesiä noin 650 neliökilometriä, on vieläkin suurempi kuin entinen Uudenmaan lääni. Sodankylä onkin Inarin jälkeen Suomen toiseksi suurin kunta. Aukkaita oli 1960-luvun puolivälissä yksi jokaista maaneliökilometriä kohti, mutta nautinta-alueet henkeä kohti ovat nyt vuosittain lopussa kasvaneet, kun väkiluku, vuoden 1999 lopussa vähän yli kymmenen tuhatta, on parhaista päivistä vähentynyt noin 15 prosenttia.⁵

Mikähän mahtaisi Sodankylän väkiluku nyt olla, jos kunnan päättäjät eivät olisi olleet aikanaan valmiita ottamaan varuskuntaa alueelleen? Asutus on keskittynyt Sodankylässäkin kuntakeskukseen, sillä lukuvuonna 1992—93 Kirkonkylässä sijaitsevassa Kitisenrannan ala-asteen koulussa oli oppilaita 499, kun 16 sivukylän koulun yhteinen vahvuus oli vain 372 oppilasta. Peruskoulussa olevien ikäluokkien koko oli Sodankylässä kyseisenä lukuvuonna yllättävän tasainen, sillä kun ala-asteen kouluissa kuudella vuosiluokalla oli yhteensä 871 oppilasta, niin yläasteen kouluissa oli melkein yhden oppilaan tarkkuudella

1. Liukkonen 1993, 19—20.

2. Kähkönen 82, 244.

3. Liukkonen 1993, 21—23.

4. Ylitähti ym. 1957, 27.

5. Maunu 1971, 198; LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluvu 31.12.1999.

50 prosenttia tästä määrästä eli 434 oppilasta. Lukuvuonna 1974—75 oli Sodankylän alasteiden kouluissa 1 387 oppilasta, joista kuntakeskuksen koulussa 582 oppilasta ja sivukylissä 705. Nämä kahden lukuvuoden oppilasmäärät ilmaisevat kehityksen suunnan, mikä on tapahtunut Lapissa 1970-luvulta 1990-luvulle tultaessa parinkymmenen vuoden aikana. Kouluikäisten lasten ikäluokkien koko kunnassa oli pudonnut noin 35 prosenttia, ja kun syksyllä 1974 oli sivukylien kouluissa 20 prosenttia enemmän oppilaita kuin Kirkonkylässä, niin syksyllä 1993 tilanne oli aivan päinvastainen. Kappaleen alussa esittämäni kysymykseen en osaa vastata kovin tarkasti. Jotakin kertonee ehkä se, että varuskuntapaikkakuntaa haettaessa vaihtoehtona olleessa Kittilän matkailupitäjässä on asukasmäärä 1960-luvulta pudonnut noin 30 prosenttia.⁶

4.2 Seurakunta lasten kouluttajana

Kuninkaallisella asetuksella 1762 säädettiin, että sellaisilla seuduilla, missä seurakunnan laajuus sitä vaati ja missä lukkarit eivät voineet kirkkolain mukaisesti hoitaa lasten opetusta, oli seurakuntien hankittava lastenopettaja. Sodankylän kirkkoherraksi 1763 tullut Nils Fellman oli lukenut annetun asetuksen, ja hän sai seurakunnan ottamaan lastenopettajaksi renkinsä, jonka hän oli itse kouluttanut tähän tehtävään. Opettaja sai rahapalkan lapsiluvun mukaan sekä vapaat kyydit ja ruoan koulupaikalla, eli hän on myös kiertänyt pitäjää. Opetus oli tuottanut myös tarkastuskertomusten mukaan tuloksia. Siitä ei ole tietoa, kuinka monta vuotta lastenopettaja työskenteli.⁷

Valtion kustantamia katekeettoja oli jo 1800-luvun alkupuolella melkein kaikissa Turun hiippakunnan pohjoisissa seurakunnissa, jotka olivat kuuluneet Tornion ja Kemin lapinmaihin. Myös Sodankylästä tehtiin aloite katekeetan saamiseksi. Viran perustamis päätös tehtiin 1837, ja ensimmäinen katekeetta aloittikin työnsä 1838 laajassa seurakunnassa. Opettaja kierteli porollaan ympäri suurta pitäjää opettaen lapsia milloin metsäpirtissä, milloin kodassa. Oppikirjoja oppilailla ei ollut, kunnes seurakunta 1851 velvoitti koteja hankkimaan lapsille ABC-kirjan ja katekismuksen. Toisen katekeetanviran perustamisluvan Sodankylä sai joulukuussa 1851, minkä jälkeen seurakunta voitiin jakaa kahteen opetusalueeseen eli katekeettapiiriin. Virkojen täyttämässä ja taitavien katekeettojen saamisessa oli vaikeuksia palkkojen pienuuden vuoksi. Vuoden 1876 piispantarkastuksessa kävi ilmi, että katekeetat tekivät opetustyötä vain neljä kuukautta vuodessa. Tarkastuksen suorittaja, tuomiorovasti Aron Gustaf Borg katsoi, että opetusta pitäisi antaa seitsemän kuukautta lukuvuodessa. Tuomiokapitulun huolenpitoa osoitti, että asiantilan korjaamiseksi katekeettojen palkkoja korotettiin vuosina 1877 ja 1882.⁸

6. Lapin lpkli:t 1974—75 ja 1992—93, Sodankylä. LLHA. Sodankylän kunta on kuulunut seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Lappi 1906—61 ja Pohjois-Lappi 1961—70; LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluku 31.12.1999.

7. Ylitalo ym. 1957, 17; Kähkönen 1988, 457—458.

8. Sodankylän ptpk 1876 (srkk K. S. Nyman). Eb: 119a. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 458—461; Liukkonen 1993, 33—35 ja 80—81.

Ainakin vuosina 1875—1877 silloinen Sodankylän kirkkoherra käytti molempia katekeettoja opettajina kahden kuukauden ajan Kirkkonkylään perustamassaan yksityisessä kiinteässä pientenlastenkoulussa, kuten tämän koulun on Liukkonen määritellyt. Koulun käynnistämässä olivat avustaneet sekä pitäjän säätyläiset että rahvas, ja Liukkoson arvion mukaan koulu oli ainutlaatuinen Lapissa, jolla alueella hän tarkoittanee Lapin rovastikuntaa. Kirkkonkylän lisäksi katekeetat olivat ehtineet opettaa vain kolmessa seurakunnan syrjäkylässä kuukauden kussakin. Onneksi Sodankylän kokeilu oli ainutlaatuinen, sillä muissa seurakunnissa katekeettojen työaika käytettiin etupäässä syrjäkyläläisten opettamiseen. Sodankylässä yli 50 prosenttia vuotuisesta työajasta koitui kirkkonkyläläisten hyväksi. Luokittelisin tämän kirkkonkylän koulun edelleen katekeettakouluksi, sillä suurimman menoeran eli opettajien palkan maksoi valtio. Kun nykyisen Lapin läänin alueella jo 1875 oli kuusi kansakoulua, sopii ihmetellä, miksi kirkkoherra ja paikkakunnan säätyläiset eivät hankkineet Kirkkonkylään kansakoulua. Senkin kustannuksista olisi valtio maksanut huomattavan osuuden, ja katekeettoja ei olisi enää juuri tarvittu Kirkkonkylässä. Mainittakoon, että Turtolan seurakunnassa toimi 1870-luvun lopulla yksityinen koulu, vaikka sielläkin opettajana toiminut kappeliseurakunnan pappi sai ainakin pohjapalkkansa seurakunnalta. Kansakoulun perustamisen olisi pitänyt onnistua kyllä Sodankylässäkin, sillä jo 1878 aloitti Utsjoen ensimmäinen kansakoulu. Lasten hyväksi tietysti katekeettojen opetus koitui Kirkkonkylässäkin. Toisin järjestettynä tiedon murusia olisivat vain päässeet keräämään useampien kylien lapset. Piispantarkastuksessa suoritettujen lasten kuulustelujen tulokset kertovat, mitä kritiikilläni tarkoitan. Sodankylän lasten lukutaito arvioitiin kokonaisuudessaan jokseenkin välttäväksi, mutta Kirkkonkylän koulua käyneiden lukutaito ja luetun ymmärtäminen olivat kiitettävää tasoa, jota arvosanaa ei yleensä piispantarkastuksissa ole käytetty, koska siihen ei ilmeisestikään ole ollut perusteita.⁹ Kuulusteluissa tuskin oli monta lasta Kirkkonkylän ulkopuolelta, jolloin lukutaidottomia lapsia eivät kuulustelijat ilmeisesti tavanneet. Etuuskien jakaminen ei Sodankylän seurakunnassa ollut tapahtunut tasapuolisesti. Tuomiokapitulin tarkastajilta tämä ei varmasti jäänyt huomaamatta. Vastaavaa käytäntöä ei muissa seurakunnissa ole ollut, ja Sodankylässäkin katekeettojen käyttö melkeinpä vain kirkkonkyläläisten hyväksi oli lyhytaikaista.

Kuopion hiippakunnan tuomiokapituli lähetti vuoden 1892 alussa malliohjesäännön hiippakunnan kirkollisille lastenkouluille noudatettavaksi. Kirkko halusi kehittää omia alkukoulujaan. Tämä malliohjesääntö ei edellyttänyt erillisten paikallisten ohjesääntöjen valmistamista, mutta seurakuntien antaman koulutuksen yhteneväisyys varmasti lisääntyi, kun monella tavalla erilaiset seurakunnat tämän jälkeen järjestivät koulutustaan saman malliohjesäännön pohjalta. Opetuksen tavoitteista kertoo se, että ohjesääntöluonnoksesta piispat poistivat laskennon opetuksen. Lukemisen ja uskonnonopetuksen lisäksi kirjoitus säilytettiin opetettavana aineena. Kirjoitusta lukuunottamatta Suomen kirkollisten lastenkoulujen ja Laestadiuksen Ruotsissa 1800-luvun puolivälissä perustamien lähetykskoulujen opetussuunnitelmat olivat läheistä sukua toisilleen¹⁰. Vuoden 1892 lopulla Sodankylän kirkonkokous hyväksyi koulualue- ja opetuspiiriä. Koska katekeettoja oli kaksi, jaettiin seurakunta kahteen alueeseen, jotka taas jaettiin kumpikin seitsemään opetuspiiriin. Rinnan opetuspiirin kanssa tässä ohjesäännössä käytettiin myös nimitystä kou-

9. Liukkonen 1993, 48—49; ks. Pello ja Utsjoki.

10. Lohi 1989, 258—259.

lupiiri, joka vuoden 1916 malliohjesäännössä tarkoittaa vuoden 1892 ohjesäännön koulu-alueetta. Pohjoisalueen opetuspiirit olivat Kierinki, Syväjärvi, Jeesiö, Sattanen, Petkula, Riesto ja Mutenia. Eteläalueeseen kuuluivat Kirkonkylän, Kelujärven, Martinkylän, Kuoskun, Pelkosenniemen, Kairalan ja Torvisen piirit. Näihin eteläisen Suomen pitäjien kokosiin opetuspiireihin kuului koulun sijaintikylän lisäksi yleensä muutamia naapurikyliä, joten koulumatkat olivat usein hyvin pitkiä. Katekeetat aloittivat koulunpidon syyskuun alusta ja viipyivät yhdessä koulupaikassa viisi viikkoa.¹¹ Malliohjesääntö oli Sodankylässä täyttänyt varmasti laatijoidensa tarkoituksen, sillä jäntevyyttähän edellä mainitut määräykset koulunpitoon toivat.

Ei ole niin hyvää asiaa, ettei siihen aina sisältyisi myös jokin varjopuoli. Kun malliohjesäännön mukaisesti oli Sodankylässäkin pidennetty opetuspiirin opetusaika viiteen viikkoon, jäivät useat kylät opetuksesta syrjään, koska opetuspaikat vähenivät. Tämän seurauksena monet jäivät pitkien koulumatkojen vuoksi koulusta kokonaan pois. Heti vuonna 1892 teki seurakunta esityksen kolmannen katekeetanviran saamiseksi. Saman vuoden piispantarkastuksessa asia oli myös esillä. Piispa osoitti arvostuksensa opetustyölle, sillä hän kävi seuraamassa opetusta. Lapsille puhuessaan piispa painotti kristityille kuuluvana rukoilemisen tärkeyttä. Esimerkkinä oppinut piispa kertoi korpipitäjän kasvatteille, että jo pakanallisessa Kreikassa kuuluisa opettaja Platon koulupäivän alkaessa pyysi Jumalalta siunausta päivän työlle. Vielä seuraavassa piispantarkastuksessa 1896 Sodankylässä oltiin kahden katekeetan varassa ja kolmatta kaivattiin. Piispa Johanssonin tapana oli näinä vuosina vastata alituisiin pyyntöihin sanomalla, että seurakunta itse ei ollut riittävästi uhrannut opetuksen hyväksi. Hän kaipasi suureen seurakuntaan myös toista kansakoulua. Seuraavana vuonna seurakunnalle myönnettiin määräraha kolmatta katekeetta varten, joka pääsi aloittamaan työnsä 1898. Koulualueet pienivät nyt, kun niitä entisen kahden sijasta olikin kolme. Piispat puhuivat 1900-luvun alkupuolen tarkastuksissa säännöllisen koulunkäynnin tärkeydestä. Alueeltaan laajassa seurakunnassa oli jo 1907 noin 5 000 asukasta. Vastuullinen oli katekeettojen tehtävä, sillä kolmessa kiertokoulussa oli silloin noin 30 opetuspiiriä ja näissä yli 600 oppilasta. Keskimäärin opetusryhmien koko näissä pirttikouluissa on ollut silloin noin 20 eri-ikäistä ja monentasoista oppilasta. Koulutusta ruvettiin vähitellen arvostamaan, sillä väestö katsoi kouluista koituvan suurta hyötyä.¹²

Vuonna 1911 saatiin Suomen silloin suurimpaan seurakuntaan neljäs katekeetta, joka aloitti työnsä seuraavan vuoden alussa. Tämäkin virka oli suureen tarpeeseen, sillä lähes 40 prosenttia kouluikäisistä eli noin 450 lasta ei vielä vuonna 1912 saanut mitään kouluopetusta. Vuoden 1912 tarkastuksessa piispa moitti kansakoulunopettajia, kun nämä eivät olleet mukana tarkastustilaisuudessa. Hän ilmoitti, että oli tapahtunut väärinkäsitys, jos opettajat luulivat, ettei piispantarkastus edellyttänyt myös heidän mukanaoloaan. Sodankylän katekeettakoulujen opetussuunnitelmaan sisältyi 1912 oppiaineena myös vähän laskentoakin, jota ei vielä ollut tuomiokapitulin 1892 laatimassa kirkollisten lastenkoulujen ohjesäännössä. Laskennon ottaminen oppiaineeksi lienee ollut tuore tapahtuma, koska siitä on erikoismaininta tarkastuspöytäkirjassa. Vuoden 1921 piispantarkastuksessa kirjai-

11. Liukkonen 1993, 58—63 ja liitteenä 2 oleva Kuopion tuomiokapitulin hiippakunnan kirkollisille lastenkouluille 1892 lähettämä ohjesääntö. Käytän tässä tutkimuksessa koulualueita ja koulupiiriä synonyymeinä.

12. Sodankylän ptk:t 1892, 1896, 1906 (srkk:t K. Reckhardt) ja 1907 (srkk P. A. Heickell). Eb: 119a. OTA. OMA; Liukkonen 1993, 70—74.

lijakirkkoherra Arvi Järventaus ilmoitti jo, että Sodankylän seurakunnassa ei enää vuonna 1917 tapahtuneen Pelkosenniemen ja Savukosken seurakuntien itsenäistymisen jälkeen ollut kuin kolme katekeetta, vaikka muodollisesti kaikki neljä virkaa olivat edelleen Sodankylän seurakunnan kirjoissa. Muodostihan käytännössä Pelkosenniemen seurakunta yhden katekeetan koulupiirin. Vielä kolmaskin katekeetta opetti puolet työajastaan Savukoskella. Katekeetoista oli vain yksi mukana piispantarkastuksessa. Piispa ei tietysti tästä pitänyt, sillä olivathan katekeetat kirkon työntekijöitä ja tuomiokapitulin nimittämiä. Hän antoi kirkkoherran tehtäväksi selvittää poissaolon syyt ja ilmoittaa ne tuomiokapituliin. Vuonna 1926 yhden Sodankylän katekeetan virka siirrettiin virallisestikin Pelkosenniemen seurakunnalle.¹³

Kun katekeettojen palkkaus maksettiin valtion varoista, oli heidän asemansa 1880-luvulta alkaen selvästi parempi kuin eteläisemmissä seurakunnissa. Silloin tunnustettiin, että elämisestä aiheutuvat kulut olivat pohjoisessa suuret, mikä näkyi palkassa. Työolosuhteetkin olivat tietysti hyvin vaativia. Sanomalehti Lapin Kansassa kirjoitettiin syyskuussa 1997, että lääkäreiden virkoja oli vaikea saada Pohjois-Lapin kunnissa täytetyksi, koska palkoista oli vuonna 1995 poistettu syrjäseutuliset.¹⁴ Ennustan, että myös opettajien saanti Lapin perukoille vaikeutuu jo lähivuosina, sillä merkkejä siitäkin on jo ilmassa. Viittaan esimerkiksi Kilpisjärven koulun johtajan sanomalehtikirjoitukseen¹⁵, josta olen kertonut Enontekiön kuntaa käsittelevässä osassa.

Vielä 1929 olivat Sodankylän katekeetat kovan työpaineen alaisia. Kolmessa koulupiirissä oli 30 opetuspiiriä, joten yhdessä paikassa ehti katekeetta viipyä vain noin kolme viikkoa. Oppilaita oli noin 400, joten opetusryhmissä oli keskimäärin 13 oppilasta. Kun kansakouluja ja niihin kuuluvia alakansakouluja perustettiin, väheni katekeettaopetuksen tarve sitä mukaa. Jo 1930-luvun alussa keskusteltiin yhden katekeetanviran lakkauttamisesta, mutta harkinnan jälkeen sitä ei vielä tehty. Sodankylässä kolme katekeetta jatkoi opettamista vielä 1940-luvun alussa. Vuonna 1943 ei enää kolmatta virkaa täytetty sen tultua avoimeksi vuoden 1942 lopussa. Kun taas 1946 tuli yksi virka vapaaksi, katsottiin Sodankylässä, ettei kahta kiertokoulua enää tarvittaisi. Tuomiokapituli päättikin jättää avoimeksi jääneen toisen katekeetanviran täyttämättä. Viimeistä virkaa käytettiin ilmeisesti aina kipeimpään tarpeeseen. Kirkkoherran vuoden 1952 piispantarkastusta varten laatiman seurakuntakertomuksen mukaan koulua ei olisi vuonna 1948 pidetty ollenkaan, vuonna 1949 työviikkoja oli ollut 18 ja 1950 kymmenelle oppilaalle yhdeksän viikkoa. Liukkosen käytössä olleiden lähteiden mukaan 1948 katekeetta olisi työskennellyt 32 viikkoa. Pidän tätä tietoa hyvin uskottavana. Vuoden 1951 alusta lukien sai katekeettaopetuksen loppuminen Sodankylässä opetusministeriön päätöksellä virallisen vahvistuksen.¹⁶

13. Sodankylän ptpk:t 1912 (srkk P. A. Heickell) 1921 (srkk H. A. Järventaus). Eb: 119b. OTA. OMA; Liukkonen 1993, 104–105 ja 114–115

14. LK 11.9.1997; Liukkonen 1993, 80–84.

15. LK 4.5.1999.

16. Sodankylän ptpk:t 1929, 1934 (srkk:t Y. A. Lehmusvirta) ja 1939 (srkk Y. A. Aittokallio). Eb: 119b. OTA. OMA; Itkonen 1970, 369. Sodankylän kirkkoherra Lehmusvirta, “o.s. Lindström – värikäs siis jo sukunimensäkin kannalta!”, muutti sukunimensä Aittokallioksi vuosien 1934 ja 1939 välisenä aikana; Sodankylän ptpk 1952 (srkk J. S. Kurkela). Eb 119c. OTA. OMA; Liukkonen 1993, 152–156.

4.3 Oppivelvollisuuskoulu rakentuu Suomen toiseksi laajimpaan kuntaan

4.3.1 Kansakoulu aloittaa Kaanaanmaalla¹⁷

Vuonna 1881 kuvernöörin lähettämä kiertokirje sai myös Sodankylän pitäjäkokouksen käsittelemään kansakoulun perustamista. Kun kunnallishallintoa ei ollut vielä järjestetty, vastasi seurakunta alueen yhteisistä asioista, joten kirkkoherra oli kokouksen puheenjohtajana. Kirjeessään kuvernööri kumosi ne perustelut, jotka usein siihen aikaan kunnissa esitettiin kansakoulua vastaan. Avauspuheessaan rovasi Samuel Porthan innokkaasti ja lämpimästi teroitti seurakuntalaisten mieliin kansakoulun tärkeyttä lukutaidon ja sivistyksen edistäjänä. Enemmistö oli sitä mieltä, että kansakoulua ei tarvita, mutta kokous suostui kuitenkin valitsemaan komitean selvittämään asiaa ja laatimaan kuntakokoukselle ehdotuksen, “millä tavalla ja kuinka helpoimmin kansakoulu voitaisiin perustaa”. Kovin nopeasti työ ei edistynyt, ja saattoipa tehtävä olla vaikeakin. Kuuden vuoden kuluttua 1887 asiaa käsiteltiin taas. Kokouksessa luettiin kuvernöörin kirjelmä, josta selvisi, että valtio oli päättänyt ostaa kirkolta Kaanaanmaa-nimisen pientilan kansakoulua varten. Kuvernöörin esityksestä valtio oli jo myöntänyt 4 000 markkaa, ja toiveita oli myös loppusumman, 1 000 markan, saamisesta. Valtio oli vielä luvannut kustantaa ensimmäiset koulutarvikkeet ja antaa avustusta opettajan palkkaamiseen. Huomaamme, että asetettu komitea ei ollut turhaan työskennellyt. Nämä ehdot tyydyttivät kokousta, ja kansakoulu päätettiin perustaa seurakuntaan, josta lähin kansakoulu ja maantie olivat sadan kilometrin päässä Kittilässä.¹⁸

Opettajaksi valittiin Jyväskylän seminaarista valmistunut opettaja Aleksanteri Kena, joka on ollut malliesimerkki monitaitoisesta ja ahkerasta kansankynttilästä parhaimmillaan. Koulun ensimmäinen työpäivä oli 14.2.1889. Käsityöhuonetta ei koululla vielä ollut. Pitäjänkokous suhtautui sen hankkimiseen myönteisesti, mutta huonon ajan vuoksi ilmoitti tarkastajalle sitoutuvansa sen rakentamiseen vain siinä tapauksessa, että valtio antaisi avustusta kustannusarvion mukaisen summan 1 413 markkaa 50 penniä. Tarpeellisten lisäselvitysten ja noin vuoden odotuksen jälkeen tarkastaja saattoi ilmoittaa, että Keisarillisen Senaatin Kirkollisasiain Toimituskunta oli Kouluylihallituksen esityksestä myöntänyt “Sodankylän lappalaisseurakunnan ylhäisemmälle kansakoululle 1 413 mk 50 pennin suuruisen ylimääräisen valtionavun ja on käskenyt Oulun läänin kuvernöörin kansakoulun johtokunnan tilauksesta kuittia vastaan ne yleisistä varoista läänin rahastosta maksamaan”. Huomataan, että valtio täytti täsmällisesti sodankyläläisten toiveet. Valtio piti koulusta sen kymmenen ensimmäisen elinvuoden aikana niin hyvää huolta, että kunnan vuotuiset koulumenot tänä aikana olivat vain noin 200 markkaa. Koulun opetusvälineet eivät olleet kovin runsaat, sillä opettaja vuokrasi koulukäyttöön oman harmoninsa, ja ainoana höyläpenkinä oli monta vuotta johtokunnan puheenjohtajan kirkkoherra Karl Rechartin lainaama penkki, joka sitten koululle ostettiin. Opettaja kyseli kerran kirjeessään tarkastajaltakin, olisiko kaksi höyläpenkkiä liikaa.¹⁹

17. 4.3.1 = ajanjakso vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen.

18. Ylitalo ym. 1957, 29—49; Laine 1988, 21—25.

19. SVT X: 15 1888—89; vrt. Kerkkonen 1914, 16; Ylitalo ym. 1957, 29—49; Laine 1988, 26—31 .

Tämä Sodankylän koulun höyläpenkkiasia opetti minua ymmärtämään todennäköisen taustan tarinalle, jonka kuulin Simon kunnan ensimmäisen kansakoulun pitkäaikaisen (1887—1928) opettajan ja vaikutusvaltaisen kunnallismiehen Matti Lahden²⁰ käsityön-opetuksesta hänen oppilailtaan. Luokka istui käsityötunnin aikana ja katseli, kun opettaja teki höyläpenkin ääressä aina yhden oppilaan käsityötä. Poika, jonka työtä tehtiin, sai olla ojentamassa opettajalle tarvittavia työvälineitä ja naulaa pitämässä. Tarkastaja oli koululla käydessään kysellyt nähtäväkseen talven aikana tehtyjä käsitöitä. Opettaja oli vastannut, että pojat olivat vieneet ne kotiin sitä mukaa, kun ne olivat valmistuneet.²¹ Totta oli varmasti joka sana. Pieni epäily minulle jäi kuitenkin sen vuoksi, ettei opettaja Lahti pyytänyt tarkastajalta apua lisähöyläpenkkien saamiseksi, jos syypäänä hänen käyttämänsä opetusmenetelmään oli höyläpenkkien puute.

Valtio oli myöntänyt myös koululle kymmenen vuoden ajaksi varattomien oppilaiden avustamiseen vuotuisen 400 markan määrärahan. Näillä varoilla oli sijoitettu vuosittain keskimäärin neljä varatonta oppilasta täysihitoon kouluaihana, ja jäännös oli käytetty kirjojen ja koulutarvikkeiden ostoon varattomille oppilaille. Sodankylän kansakoulun oppilaiden avustamiseen 1890-luvulla on huomattavan suurella summalla osallistunut myös Kymmenenpennin yhdistys Oulusta. Johtokunta oli saanut vuosittain Oulusta 300 markkaa, jotka oli pääasiassa käytetty oppilaiden täysihitoon. Koulussa olikin oppilaita kunnan eri syrjäkylistä aina Keminkylää (Savukoskea) myöten. Mainittakoon, että katekeetan vuosipalkka 1899 oli 700 markkaa.²²

Sodankylän ensimmäisen kansakoulun perustamisvaiheet kertovat, miten valtio huolehti 1800-luvun lopussa köyhien syrjäisten kuntien koulukustannuksista melkein sataprosenttisesti, kun tärkeänä tavoitteena oli kansakouluopetuksen ulottaminen koko maahan. Ei voida moittia myöskään läänintason virkamiehiä. Kyllä he hoitivat tarmokkaasti työtään, jonka päätehtävä oli ja on myös edelleen huolehtia alueensa kehittämisestä. Vaikka valtio avusti huomattavasti Sodankylän kuntaa, oli se varmasti välttämätöntä, sillä muuten olisi hankittu tavallisenkin kansan arvostaman käsityön opettamista varten useampi kuin yksi höyläpenkki, ja pappilasta saatu lainahan sekin alkujaan oli. Voidaan perustellusti myös ajatella, että pitäjän päättäjät eivät kansakoulun työtä vielä kovin korkealle arvostaneet, sillä kyllä kunnankin kassasta olisi pitänyt kohtuudella löytyä rahat kunnan ainoan kansakoulun höyläpenkkeihin.

Kansakouluasetus ei velvoittanut kuntia koulujen perustamiseen. Kuitenkin Suomen kunnat perustivat ja käynnistivät niitä ennen vuoden 1898 piirijakoasetuksen antamista noin 1 500.²³ Oli aivan paikallaan, että myös Sodankylän kuntaan oli saatu yksi koulu, sillä kunnan pinta-ala peitti silloin noin kuusi prosenttia Suomen kartasta. Lukuvuonna 1888—89, jolloin Sodankylän ensimmäinen kansakoulu avattiin, oli Suomessa jo 790 kansakoulua.²⁴

20. Kerola 1972, 8—9. SiKuA; Niskanen 1986, 365.

21. Opettaja Matti Lahden entisen oppilaan Heino Juntusen tekijälle 1959 kertoma muistelus.

22. Ylitalo ym. 1957, 53—55; Liukkonen 1993, 93.

23. Isosaari 1973, 128.

24. Halila II 1949, 60.

Kirkonkylän kasvava kansakoulu sai pian sodan jälkeen 1951 uudet toimitilat. KA.

Opettaja Aleksanteri Kena toimi nykyisen Sodankylän alueen ainoan kansakoulun opettajana vuosina 1889—1910. Erämaapitäjä tarvitsi koulutuksen saanutta opettajaa monien asioiden veturiksi. Kun opettajilla yleensä on ollut omaakin intoa ja luontaisia taitumuksia yhteisten asioiden hoitamiseen, kuten opettaja Kenallakin, luottamustehtäviä kertyi runsaasti. Kunnan esimiehenä Kena oli 1899—1916. Hän oli Sodankylän säästöpankin perustajana, osuuskaupan alkuunpanijana ja henkivakuutusasiamiehenä. Kenan ansiot olivat suuret, kun Sodankylä vuosisadan vaihteessa sai maantieyhteyden muuhun Suomeen. Rautatiehanke ei tuottanut tulosta. Maatalouden edistämiseksi hän toimi järjestötyössä ja käytännön viljelijänä. Sodankylän ensimmäinen maatalousnäyttely pidettiin 1908. Pitkän työn tuloksena Sodankylään saatiin myös kansanopisto. Kena oli myös kirjastotoiminnan käynnistäjä. Vähäisiä eivät olleet saavutukset myöskään terveydenhuollon alalla, sillä vuosisadan alussa saatiin Sodankylään kättilö, lääkäri ja sairaala. Sodankylän kuntaviirissä on mustalla taivaalla kirkas tähti. Kunnan esimiehenä Kena vaikutti myös siihen, että Sodankylään perustettiin observatorio eli tähtitieteellinen havaintoasema, mistä syystä kunnan edusmiehet voivat mainostaa kuntaansa tähtikuntana.²⁵ Nämä esimerkit yhden miehen toiminnasta riittävät todistamaan, mitä kaikkea kansakoulujen perustaminen toi lastenopetuksen lisäksi mukanaan.

25. Pätsi 1994, 4, 20—21, 71, 81—86, 90, 111—114 ja 119—123.

4.3.2 Syrjäkylät rupeavat vaatimaan kansakouluja²⁶

Kun 1890-luvun alussa kuntakokouksessa käsiteltiin valtion taholta tullutta kyselyä, suosuisiko kunta vastaanottamaan lisää valtion perustamia kouluja, vastaus oli kielteinen ja perusteluna oli varattomuus. Nähtävästi pelättiin, että koulujen ylläpitokustannuksista osa jäisi kunnan kannettavaksi. Aikaa myöten koulun arvostus nousi ja laajan pitäjän muista kylistä rupesi tulemaan vaatimuksia omasta koulusta. Piirijakoasetuksen edellyttämä yhdeksän koulupiiriä sisältänyt suunnitelma valmistui nopeasti, ja kouluja alkoi syntyä. Keminkylän²⁷ eli nykyisen Savukosken kunnan Kirkonkylän kansakoulu käynnistyi syksyllä 1902, ja 1905²⁸ pääsi Alaperän koulu nykyisen Pelkosenniemen kunnan Kairalan kylässä aloittamaan työnsä. Myös kunnan länsiosissa ilmoitautui riittävästi kouluuntulijoita, ja kuntaan lähetettiin kouluanomus. Se tuotti tulosta, ja Unarin koulu eli nykyinen (1998—99) Syväjärven koulu alkoi syksyllä 1911 ja samalla suunnalla vielä ilmeisesti kyläkunnan perustama Kieringin koulu 1914. Samana vuonna 1914 Kirkonkylän pohjoinen naapurikylä Sattanen sai myös koulunsa, jota kyläläiset olivat anoneet. Sattanen oli siihen aikaan suuri ja valistunut maatalouskylä. Kun ensimmäinen maailmansota hävitti Keski-Eurooppaa, rakennettiin Sodankylässä Sattasen ja Syväjärven koulut ja koulutyö aloitettiin 1918 myös Torvisen kylässä, joka on kirkolta etelään nykyisen Rovaniemen tien varrella.²⁹

Torvisen kylän jälleenrakennuskoulu valmistui 1947. KA.

26. 4.3.2 = ajanjakso vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin

27. Kylästä käytetään nimityksiä Kemikylä ja Keminkylä.

28. SVT X: 36 1905—06; vrt. Ylitalo ym. 1957, 69.

29. SVT X: 33 1902—03, 36 1905—06, 43 1911—12, 46 1914—15 ja 50 1918—19; Ylitalo ym. 1957, 68—70; Korhonen 1988, 43—45; Laine 1988, 167—168 ja 194.

Ennen oppivelvollisuuslain säätämistä oli Sodankylässä avattu seitsemän kansakoulua, joista vuoden 1917 alusta perustetut Pelkosenniemen ja Savukosken kunnat olivat saaneet ensimmäiset kansakoulunsa, joten jäljellä oli viisi koulua. Eihän se laajassa kunnassa ollut paljon, mutta asukaslukuun ja harvaan asutukseen suhteutettuna sekä muihin vastaaviin kuntiin verrattuna aivan kohtuullinen määrä. Kahdessa kunnan koulupiirissä ei koulua ennen oppivelvollisuuslain säätämistä saatu vielä perustetuksi. Siitä ei voi moittaa kuntaa, koska perustamiseen velvoittavana edellytyksenä oli piiristä löydyttävä 30 vapaaehtoista yläkansakouluun tulijaa, ja harvaan asutuissa kunnissa oli riittävän oppilasmäärän saaminen luonnollisesti usein vaikeaa. Koulun saaminen edellytti siis aina kyläkunnan aktiivisuutta. Kuudesta Sodankylän sivukylästä sitä oli löytynyt riittävästi. Asenteet koulutusta kohtaan olivat siis muuttuneet myönteisiksi. Siitä kertoo vielä esimerkiksi sekin, että vuonna 1914 Sodankylän kunnan kaikista menoista otti koulutoimi lähes 50 prosenttia. Kansakoulumenot olivat sinä vuonna noin 5 500 markkaa, joista valtionavustuksina saatiin 62 prosenttia ja muina tuloina seitsemän prosenttia, mutta kunnan osuudeksikin jäi pyöreät 30 prosenttia.³⁰

Kun työmatkoilla kuljimme Sodankylän suunnalla, mietiskelimme autossa usein, mitä kylien nimet tarkoittivat. Eihän niiden tietysti tarvitsekaan mitään merkityä, sillä lieneekö kylien nimilläkään muuta tarkoitusta kuin ilmaista, mistä kunnan kolkasta kulloinkin puhutaan. Erikoisia ja ainutkertaisia nimikkeitä sodankyläläiset ovat kuitenkin keksineet. Monella nimellä lienee myös saamelaistausta, joten niiden selväkään sisältö ei suomenkielisille aukea.

4.3.3 Oppivelvollisuuslaki ei estä koulujen perustamista³¹

4.3.3.1 Oppivelvollisuuden täytäntöönpano suoritetaan ennätysvauhdilla

Yleensä lakien muutokset tuovat jo suunnitteluvaiheessa kulloinkin kohteena olevan asian julkisuuteen ja ihmisten tietoisuuteen. Kun lakia ruvetaan toteuttamaan, ollaan siihen jo henkisesti valmistauduttu. Sodankylän kunta jaettiin oppivelvollisuuden toteuttamista varten 13 kansakoulupiiriin. Lain mukaan vuodesta 1921 alkaen toimeenpanoaikaa olisi ollut 16 vuotta ja Sodankylä olisi varmasti halutessaan siihen saanut vielä lykkäystä lain salliman enimmäismäärän kymmenen vuotta. Olihan siellä oppivelvollisuuslaissa vielä sellainenkin pykälä, että harvaanasutuissa kunnissa jäi kansakoulujen perustaminen tiettyin rajoituksin kunnan harkinnasta riippuvaksi³², joten Sodankylän kunta olisi halutesaan voinut venyttää koulujen perustamista hyvin pitkälle. On suorastaan jännittävä seurata, miten sodankyläläiset suhtautuivat joustavaan lakiin. Lakisäätteisesti olisi riittänyt, että se 13. koulu olisi avattu vasta syksyllä 1947. Sodankylässä ruvettiin kuitenkin reipasta vauhtia toteuttamaan hyväksytyjä suunnitelmia, sillä laki salli myös 16 vuotta nopeamman oppivelvollisuuden täytäntöönpanon³³. Syksyllä 1923 aloitti Kelujärven kou-

30. Ylitalo ym. 1957, 70; Laine 1988, 191–192.

31. 4.3.3 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

32. SA 101/1921, 6 §.

33. SA 101/1921, 20 §.

lu ja seuraavana vuonna 1924 Vaalajärven koulu. Vuonna 1925 oli vuorossa Orajärvi. Tammikuussa 1927 käynnistyi Sompion koulu, joka 1930 Lokkaan siirrettynä sai uuden sijaintipaikkansa nimen. Sitten 1928 tammikuussa avattiin Luusuan koulu. Nimi vaihdettiin Unarin kouluksi 1929. Ensimmäinen Unarin koulun nimellä perustettu koulu oli jo 1922 muutettu Syväjärven kouluksi. Vuosi 1929 oli sitten tämän vuosikymmenen iskuvuosi, sillä kolmen uuden kylän eli Askan, Jeesiön ja Sassalin lapset pääsivät kotikylän kouluun. Alkuunsa Jeesiön koulu kantoi nimeä Jeesiönjoki. Sassalin koulun perustamisen ehdoksi kunta oli asettanut, että kyläläisten piti sitoutua maksamaan koulutilojen vuokra neljän ensimmäisen lukuvuoden ajalta. Siihen suostuttiin, mutta erimielisyyksiäkin ilmeni pian. Sassalin kylässä asutus oli nimittäin järven kahtapuolta, mistä seurasi luonnollinen kiista koulun sijainnista ja rakentamisen viivästyminen kymmeniksi vuosiksi. Kyllä Sassalin koulukin myöhemmin rakennettiin, mutta vasta 1950-luvun lopulla.³⁴

Oppivelvollisuuden täytäntöönpano toi koulun Vaalajärvelle jo 1924. Tämä komea rakennus on tuonut ryhtiä kylämaisemaan vuodesta 1959 alkaen. KA.

34. Lapin ktplit 1923—30, Sodankylä. KHA. KA; SVT X: 55 1923—24, 56 1924—25, 57 1925—26, 58 1926—27, 59 1927—28, 61 1929—30 ja 62 1930—31; Ylitalo ym. 1957, 71—73 ja 103; Laine 1988, 169 ja 194; Arvo Ylitalon haast. 8.11.1999. Kelujärven koulun aloittamisvuodesta on olemassa ristiriitaisia tietoja. Suomen virallisista tilastoista koulun perustamisvuotta ei löydy, ja kansakouluntarkastajan lukuvuosi-ilmoituksessa alkamisvuosi on 1924. Arvo Ylitalon ym. kirjoittamassa ja vuonna 1957 ilmestyneessä teoksessa, Sompio koulutiellä, aloitusvuosi on 1923. Kirjassa on myös koulujen opettajaluettelo, joka Kelujärven osalta alkaa vuodesta 1923. Arvo Ylitalo ja Kauno Laine selvittivät vielä pyynnöstäni asiaa ja tarkistusten jälkeen ilmoittivat, että koulu on avattu 1923. Kun tieto on saatu Sodankylän kunnan koulutoimen historian parhailta asiantuntijoilta, olen Kelujärven koulun alkamisvuodeksi merkinnyt 1923. Syksyllä 1944 koulujen mukana palaneet arkistot ovat vieneet paljon muitakin tarkkoja tietoja taivaan tuuliin.

Koululuettelon tarkistaminen osoittaa, että Sodankylässä oli syksyllä 1929 toiminnassa jo oppivelvollisuuden toteuttamisohjelman mukainen määrä kouluja eli yhteensä 13. Ei se olisi ollut mahdollista ilman kuntalaisten tahtoa, sillä kunnanvaltuusto oli jokaisesta koulusta päätökset tehnyt. Kylien asukkaatkin ovat voineet nopeuttaa perustamisvauhtia, sillä oppivelvollisuuslain mukaan harvaanasutussakin kunnassa piti kunnan ryhtyä perustamaan koulua, jos koulupiirissä riittävä määrä lapsia vapaaehtoisesti ilmoittautui kouluun³⁵. Jos sodankylälaisten täytyi olla täysin sydämin mukana kouluja perustamassa, uskon, että taustalta löytyy vielä muitakin. Herää nimittäin kysymys, mikähän mahtoi olla vuosina 1925—1928 kolme vuotta Lapin piirin kansakouluntarkastajana toimineen Alfred Salmelan vaikutus myönteiseen kehitykseen. Tämä nuori keskipohjalainen maisteri oli 28-vuotiaana saanut hoitaakseen Suomen syrjäisimmän kolkan eli Lapin piirin oppivelvollisuuden toteuttamisen yhdessä alueen kuntien kanssa. Lapin kansakouluntarkastuspiiri, nykyisen Lapin läänin ja maakunnan itäinen puolisko, oli haastava ja vaikea paikka kannusten hankkimiseen. Ilmeisesti myös Helsingissä huomattiin Salmelan alueen nopea oppivelvollisuuden toteuttamisvauhti. Salmela siirtyi nimittäin pian kouluhallituksen virkamieheksi. Hän toimi sitten vuosina 1928—1964 kouluhallituksessa monissa tehtävissä lähtien eläkkeelle maan kansanopetusasioista vastaavan koulutoimenjohtajan virasta.³⁶ Sain nuorena kansalaiskoulunjohtajana olla hänen isäntänään, kun koulutoimenjohtaja Salmela itse kävi syksyllä 1963 Kuivaniemellä selvittämässä Kirkonkylän koulun rakentamishankkeesta tehtyä kantelua ja kunta tarjosi hänelle koulullamme päivällisen. Kunniottavasti katselin ja kuuntelin vielä silloinkin touhukkaamiehen olemusta ja elävää tarinointia.

4.3.3.2 *Vielä 18 kylää saa oman kansakoulunsa*

Kun oppivelvollisuuden täytäntöönpano-ohjelma oli koulujen perustamisen osalta jo 1929 toteutettu, ei Sodankylän kunnassa jääty lepäämään ja hyviä töitä ihastelemaan. Kesällä 1929 kunnanvaltuusto päätti uusia koulupiiriä, johon lisättiin yhdeksän uutta piiriä. Tästä kunnan rohkeudesta voidaan tehdä sellainen johtopäätös, että koulutoimen valtionavustukset olivat 1920-luvun lopussa ainakin Lapin pohjoisissa kunnissa erittäin hyvät. Sodankylän koulutoimeen perehtyneen opetusneuvos Kauno Laineen mukaan maalaiskunnat saivat siihen aikaan koulujen käyttömenoihin valtionavustuksia noin 85 prosenttia ja harvaan asutut kunnat vieläkin enemmän.³⁷ Koulujen rakentamiseen köyhät ja harvaan asutut kunnat saattoivat saada myös huomattavia avustuksia aina sataan prosenttiin saakka. Kansakoululaitoksen vuonna 1926 säädetyn kustannuslain tarkastelu osoittaa, että näin oli.³⁸ Koulujen perustaminen aloitettiin heti, sillä jo 1930 käynnistyi koulu Petkulassa. Pula-aika hiljensi koulujen perustamistyötä koko valtakunnassa ja myös Sodankylässä. Niinpä 1930-luvun alkuvuosina vain Uimaniemen koulu pääsi alkamaan 1933. Vuosikymmenen lopun nousuaika taas heijastui lukuisina uusina kouluina pitäjän kartalla. Vuonna 1936 Sodankylän kouluperheeseen saatiin taas kolmoset, sillä

35. SA 101/1921, 6 §.

36. Karttunen 1983, 70—71 ja 162.

37. Laine 1988, 170 ja 192.

38. SA 180/1926, 4—15 §.

Moskuvaara, Rajala ja Vuojärvi eri puolilla kuntaa toivottivat elokuussa tervetulleeksi kyläänsä uuden asukkaan eli opettajan. Samana vuonna oli kunnanvaltuusto päättänyt perustaa koulun myös kunnan pohjoisosaan Purnunmukkaan. Tätä koulua suunniteltiin saamenkieliseksi, mutta aie ei koskaan toteutunut, sillä seuraavana vuonna valtuusto perui päätöksensä. Vuosikymmenen loppu sujui yhden koulun vuosivauhtia, kun 1937 koulu alkoi Seipäjärvellä, 1938 Muteniassa, 1939 Riipissä ja vielä 1940 talvisodan jälkeen Raudanjoella.³⁹

Sota pysäytti sekä koulujen perustamisen että rakentamisen. Korvasen kylä sai 1941 koulun, kun sinne siirrettiin Lokan koulu. Siirtolaisten tulo lisäsi koulujen oppilasmääriä talvisodan jälkeen, jolloin kouluihin perustettiin lisää opettajanvirkoja. Lapin sodan jälkeen Sodankylän kunnassa oli vain neljä koulutaloa pystyssä. Kun kunnassa oli jo ennen sotia tiheä kouluverkko, ei sodan jälkeen tapahtunut oppivelvollisuuslain muutos aiheuttanut läheskään niin suurta uusien koulujen perustamistarvetta kuin monissa muissa läänin kunnissa. Muutama kuitenkin tarvittiin. Kaarron koulu perustettiin tammikuussa 1946, ja se aloitti välittömästi toimintansa. Koulun nimi muuttui Hinganmaan kouluksi 1957. Madetkosken koulu aloitti syksyllä 1946 ja jatkoi Ylikitisen kouluna vuodesta 1952 lähtien. Kersilön ja Siurunmaan koulut avasivat ovensa oppilaille tammikuussa 1947. Vuotson kouluun kutsuttiin oppilaita helmikuun alussa 1948 ja Kukasrannan (vuodesta 1972 Kukasjärvi) kouluun syksyllä samana vuonna. Länsirannalla pääsi koulu alkamaan syksyllä 1949, ja kaksi ensimmäistä lukuvuottaan koulu kantoi sijaintitalonsa nimeä Kumpu. Tämän jälkeen tarvittiin 1950-luvulla vain kouluverkon pientä paikkailua. Vuonna 1956 aloitti Lismanaavan koulu, ja 1957 saatiin Lokan kyläänkin taas oma koulu, kun ensimmäinen koulu oli siirretty Korvaseen 1941.⁴⁰

Vuotso on Sodankylän koululaitoksen ainoa saamelaiskoulu. Vuotson koulun tunnusmerkkejä ovat kuulemma itsepäisyys, ennakkoluulottomuus ja omaperäisyys. Näitä ominaisuuksia tarvitsivat varmasti koulun alkuvuosina nekin kaksi koulutyttöä, jotka eksyivät 24 kilometrin koulumatkallaan ja joutuivat yöpymään kuusen alla. Opettajatkaan eivät ole koskaan tainneet olla Vuotsossa aivan tavallisia. Koulunjohtajana pitkään toimineen Reijo Lähteenmäen opin hyvin tuntemaan. Koulu sai usein, tai pitäisikö sanoa aina, hänen aikanaan tahtonsa läpi kaikissa virkaportaisissa. Perustelut olivat poikkeuksetta harkittuja. Hyvin lienee koulun ensimmäinen opettaja Yrjö Huttunenkin sopeutunut kylän tapoihin, kun oppitunnin aikana ryömi oppilaineen ikkunan alle laskeutuneen riekkoparven sekaan pistooli kädessä tositarkoituksella.⁴¹ Pohjoisissa kunnissa riekonpyynti on aina antanut lisäansioita. Siitä ei ole tietoa, miten tämä metsästys Vuotson koululla onnistui ja miten mahdollinen saalis jaettiin.

Koulua pidettiin sodanjälkeisinä vuosina Lapin läänissä luonnollisesti hyvin vaatimattomissa olosuhteissa. Kersilön supistetun koulun alkutaival sopii monen senaikaisen koulun kuvaukseksi. Koulu toimi vuokratiloissa pienen maalaistalon matalassa pirtissä, ja kahtiajaettu kamariosa oli opettajan ja talonväen asuntona. Opettajana oli nuori ylioppilas. “Puutteita lievensi kylän ja johtokunnan runsas ja täydestä sydäimestä annettu tuki.

39. Lapin ktpl:t 1929—31, 1932—34 ja 1935—41, Sodankylä. KHA. KA; SVT X: 62 1930—31 ja 65 1933—34; Ylitalo ym. 1957, 73—75 ja 78—80; Korhonen 1988, 69—71; Laine 1988, 170 ja 194.

40. Lapin ktpl:t 1940—42 ja 1945—50, Sodankylä. KHA. KA; Lapin ktpl:t 1955—58, Sodankylä. OHA; Lapin lkli 1971—72 ja Lapin lpkli 1972—73, Sodankylä. LLHA; Ylitalo ym. 1957, 81—84; vrt. Laine 1988, 194.

41. Kyrö, H. Itsetunto, tasa-arvo ja omaperäisyys Vuotson 50-vuotiaan koulun tunnuksat. (art.) PS 21.4.1998.

Tunnettiin, että oma koulu oli omin ponnistuksin saatu, ja opettajan työtä tuettiin sekä hengen että ruumiin voimin.” Sähkövalojakaan ei siihen aikaan kuntien syrjäkylissä ollut.⁴² Kelujärven koululla alakoulu sai syksyllä 1946 aloittaa työnsä Taneli Raasakan saunassa ja Orajärven koulu löysi luokkahuoneeksi Ilo Sipolan navetan. Pahimpaan tarpeeseen pystytettiin kouluja varten ensin parakkeja, mutta pian aloitettiin kiireinen rakentaminen. Olihan suurin osa vanhoista kouluista menettänyt tyyssijansa ja uusiakin kouluja oli perustettu vielä useita heti evakosta tultua. Vuosina 1947—1957 valmistui kaikkiaan 23 uutta koulutaloa ja neljä oppilasaruntoa.⁴³

Voidaan sanoa, että Sodankylässä oli nopeasta toiminnasta huolimatta koulujen paikat harkittu huolellisesti, sillä ainoastaan Mutenian koulu jäi lyhytikäiseksi, kun se lakkautettiin 1946 ja koulupiiri liitettiin Vuotson koulupiiriin. Mainittakoon, että lukuvuosina 1947—50 oli epäpätevien opettajien määrä Sodankylän kunnassa lähes 50 prosenttia.⁴⁴ Tilanne korjaantui valtiovallan toimenpiteiden ansiosta 1950-luvulla. Pohjois-Suomeen todella tarvittiin lisää opettajien koulutuslaitoksia, joita saatiinkin, ja syrjäseutulisiä korvaamaan sodanjälkeisiä hyvinkin ankeita olosuhteita.⁴⁵

Komea oli koulujen määrä, 26, joka Sodankylässä perustettiin oppivelvollisuuslain voimassaolon aikana ja vielä sangen etupainotteisesti. Keskustelin Sodankylän kunnan keskeisissä johtotehtävissä 56 vuotta toimineen kunnallisneuvos ja valtiopäivämies Akseli Paarmanin kanssa kunnan ripeästä koulujen perustamisesta ja sodanjälkeisestä rakentamisesta. Haastattelun aikaan 93-vuotias Paarman kertoi, että heidän piti kaikessa kilpailu Kittilän kunnan kanssa, ja he arvioivat, että koulutuksen kuntoonsaattaminen oli silloin tärkeimpiä asioita. Häntä harmitti, kun nykyään pienten asioidenkin kanssa nyhjättään vuosikausia. “Me annoimme kokouksissa vasaran paukahtaa nopeasti.” Parhaimmillaan oli Sodankylässä sodan jälkeen samanaikaisesti seitsemän koulua rakenteilla. Paarman oli ottanut kunnan rakennusmestariksi jo Petsamon suurilla rakennustyömailla kunnostautuneen Paavo Ahosen, joka teki pitkää työpäivää ja valvoi yksin kaiken rakentamisen. Tehokkuutensa takia rakennusmestaria kutsuttiin Pikku Napoleoniksi. “Se oli kunnian nimi, jonka voit ketään loukkaamatta hyvin kirjoittaa.”⁴⁶

4.3.4 Kansakoulusta peruskouluun⁴⁷

Iltaisin annettava jatko-opetus oli Sodankylässäkin osoittautunut epäkäytännölliseksi, ja oppilaita oli ollut vaikea saada sitä säännöllisesti käymään. Vuonna 1948 perustettiin jo kotitalouden opettajan virka jatkokoulun tyttöjä varten. Sodankyläkin kuului niiden harvojen maalaiskuntien joukkoon, jossa jo ennen kansakoululakia ruvettiin jatko-opetus antamaan keskitetysti kuntakeskuksessa päiväkouluna vuodesta 1952 alkaen. Kurssien pituus oli kuusi viikkoa, ja kesällä pojille pidetyn metsäkurssin kanssa oppitunteja kertyi noin 250. Tyttöille vastaava aika annettiin kotitalouden opetusta. Käytännön aineita, kuten

42. Aittokallio 1987, 1—2. JLA.

43. Ylitalo ym. 1957, 81—82.

44. Lapin ktpli:t 1945—47, Sodankylä. KHA. KA; Ylitalo ym. 1957, 86.

45. Lassila 2000 B-luku, 100—105.

46. Akseli Paarmanin haast. 16.9.1997.

47. 4.3.4 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

käsitöitä, kotitaloutta, maa- ja metsätaloutta, onkin opetussuunnitelmassa ollut runsaasti. Kansakoululain voimaantulo 1958 ei Sodankylässä aiheuttanut muuta kuin päiväjatkokoulun nimen muuttamisen kansalaiskouluksi. Opetusta annettiin edelleen kurssinmuotoisena vuoteen 1963 saakka, jolloin koko kunnan kattanut kansalaiskoulupiiri jaettiin kahtia Kirkonkylän ja Unarin piireiksi ja kahdeksas luokka sai opetusta koko lukuvuoden. Kun kansalaiskoulua varten suunnitellut koulutilat valmistuivat 1968, siirtyi seitsemäs luokkin kansalaiskouluun, joka nyt keräsi oppilaansa koko kunnasta. Seuraavana vuonna 1969 kansalaiskouluun perustettiin vapaaehtoinen yhdeksäs luokka.⁴⁸

Lapin läänissä ja Koillismaalla tuli mahdolliseksi syksystä 1977 perustaa peruskoulun yläasteelle lisäopetusta antava vapaaehtoinen luokka eli niin sanottu kymppiluokka, jollainen myös Sodankylässä heti järjestettiin.⁴⁹ Edellä mainittiin, että kunnan toinen, Unarin kansalaiskoulu oli toiminut 1960-luvulla palvelen Sodankylästä Meltaukseen johtavan maantien varressa olevia järvikyliä. Siemen oli jäänyt tästä itämään, ja 1980-luvulla näissä kylissä heräsi taas ajatus oman yläasteen saamisesta, koska matka kirkolle oli pitkä. Opetusministeriöstä tuli silloinen opetusneuvos Jouko Könnölä tutkailemaan asiaa. Koulutilojen saanti tällaista koulua varten edellytti monia muutoksia ala-asteiden koulujen sijaintikylissä, mikä yleensä herättää voimakkaita kiistoja. Viestitin hankkeen puuhamiehille, että ristiriidat kaatavat hyvän asian. En ole nähnyt yksimielisempää kokousta, kun se sitten Syväjärven koululla pidettiin. Könnölä saattoi kertoa Helsingissä, että tarpeelliset asiat olivat kunnossa, ja näin Järvikylien yläaste perustamisluvan valtioneuvostolta saatuaan aloitti syksyllä 1985. Sodankylän toinen yläaste jatkoi tämän jälkeen Kirkonkylän yläasteena. Vuonna 1997 samassa koulukiinteistössä toimineet Kirkonkylän yläaste, Jeesiönrannan erityiskoulu ja Kitisenrannan ala-asteen luokat yhdistettiin yhden rehtorin johtamaksi Jeesiönrannan kouluksi.⁵⁰

Jäämerentien varrella olevasta Vuotson kylästä on Kirkonkylän yläasteelle noin 90 kilometriä eikä matka Lokkaan ole paljon lyhyempi. Vanhemmat eivät mielellään anna murrosikäisiä lapsiaan viikkokuntiin asumaan kirkolle, ja päivittäinen lähes sadan kilometrin työmatka edestakaisin on aikuisellekin rasittava. Niinpä vuodesta 1990 on ongelmia hoidettu järjestämällä opetuskokeilu, jossa oppilaat ovat saaneet suorittaa yläasteen oppimäärän kyläkouluissaan. Tulokset ovat olleet hyviä, ja taloudellinenkin näkökulma on toteutunut.⁵¹

Suurten ikäluokkien ohimarssi alkoi näkyä Sodankylässä, kuten muissakin Suomen maalaiskunnissa, kyläkouluverkoston harvenemisena. Siurunmaan koulu lakkautettiin 1961, Ylikitisen koulu seuraavana vuonna 1962 ja Korvasen koulu 1966. Peruskoulun siirtymävaiheen aika oli voimakasta muuttoliikkeen aikaa Ruotsiin. Jäljet näkyvät, sillä 1970 koulu loppui Moskuvaarasta, 1971 Uimaniemestä, 1972 Länsirannalta ja Rajalasta ja 1973 vielä Vuojärveltä. Muun muassa säädösmuutoksien⁵² ansiosta päästiin Sodankylässäkin 1970-luvun lopulle, ennen kuin kyläkouluja jouduttiin taas lakkauttamaan. Lismanaavan koulu lakkasi 1979, Sassalin koulu 1980, Kukaranta 1983 ja Hinganmaa

48. Lapin ktpli:t 1947—49, Sodankylä. KHA. KA; Lapin ktpli:t 1951—53 ja 1957—59, Sodankylä. OHA; Pohjois-Lapin ktpli:t 1962—64 ja 1967—70, Sodankylä. OHA; Laine 1988, 68; Alhosaari & Hannula 1989, 91—96.

49. Lapin lpkli 1977—78, Sodankylä. LLHA.

50. Lapin lpkli:t 1976—78 ja 1984—86, Sodankylä. LLHA; Laine 1988, 197.

51. Hilikka Oravan haast. 14.9.1997.

52. SA 61/1972, 181 § ja 364/1977, 181 a §.

1984. Kun Syväjärven ala-asteen koulun tiloihin sijoitettiin Järvikylien yläaste 1985, Syväjärven koulu siirtyi käyttämään piiriinsä kuuluvien lähikylien Sassalin ja Hinganmaan lakkautettujen koulujen tyhjiilleen jääneitä tiloja.⁵³

Myös Sodankylän koulujen määrässä 1990-luvun valtionosuuksien leikkaukset alkoivat pian näkyä. Vuonna 1991 katosi koulukartalta Petkulan nimi, 1995 Kierinki ja 1996 Aska, Jeesiö ja Seipäjärvi. Vuoden 1998 tammikuussa eivät enää Unarin koulun ovetkaan avautuneet oppilaille. Kuten huomataan, kylien nimet ovat sangen ainutlaatuisia. Vuoden 1997 alusta muodostettiin Kirkonkylän yläasteesta, samaan koulukiinteistöön jo aikaisemmin sijoitetuista Kitisenrannan ala-asteen muutamista luokista ja Jeesiönrannan erityiskoulusta hallinnollisesti yhden rehtorin johtama Jeesiönrannan koulu, mikä toi kuntaan yhden uuden peruskoulun ala-asteen koulupisteen.⁵⁴ Suuren Kitisenrannan ala-asteen koulun jakaminen kahteen toimipaikkaan on luonnollisesti lyhentänyt Kirkonkylän eri puolilla asuvien lasten koulumatkoja. Kun varsinaisia kansakouluja ja ala-asteen kouluja on kaikkiaan Sodankylässä ollut 33, oli niitä lukuvuoden 1998—99 alussa enää 12.⁵⁵ Kaksi vuosisadan vaihteessa perustettua koulua oli kuntajaossa 1917 jäänyt Pelkosenniemen ja Savukosken kuntiin.

Sodankylä käytti kansakoululain antamaa mahdollisuutta ja perusti apukoulun jo 1962. Se toimi neljä ensimmäistä vuotta Korvasen koululla, josta Korvasen koulun jäätyä tekoaltaan alle siirtyi 1966 Kirkonkylään. Vuodesta 1979 erityiskoulua on kutsuttu Jeesiönrannan kouluksi. Puhe-, lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten lasten kaksi erityisopettajaa rupesivat liikkumaan pitäjää pitkin 1972 ja kolmaskin jo 1975. Lukuvuonna 1980—81 näitä koulujen yhteisiä erityisopettajia oli neljä samoin kuin 1990—91 ja vielä 1998—99.⁵⁶ Harjaantumisloukka perustettiin erityiskouluun 1985 sitä koskevan lain voimaantulua.⁵⁷ Järvikylien lapsia varten on perustettu vuodesta 1997 alkaen Syväjärven koulun yhteyteen erityisluokka, jossa lukuvuonna 1997—1998 oli viisi oppilasta.⁵⁸

4.4 Sodankylä saa Lapin ensimmäisen kunnallisen keskikoulun

Haave omasta oppikoulusta heräsi Sodankylässä jo 1930-luvulla. Yksityinen yhteiskoulun kannatusyhdistys perustettiin, ja se anoi viisiluokkaisen keskikoulun perustamislupaa. Keskellä maailmansotaa syksyllä 1943 lupa saatiin, ja välittömästi koulu aloitti ensimmäisen lukuvuotensa. Tavallista oli, että paikkakunnan sivistystarve osoitettiin siten, että oppikouluopetusta annettiin yleensä lasten vanhempien rahoittamana jo ennen

53. Lapin ktpli 1960—61 sekä Pohjois-Lapin ktpli:t 1961—63, 1965—67 ja 1969—70, Sodankylä. OHA; Lapin lkli:t 1970—72 sekä lpkli:t 1972—74, 1978—81 ja 1982—86, Sodankylä. LLHA; vrt. Laine 1988, 194.

54. Lapin lpkli:t 1990—92, Sodankylä. LLHA; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA; Sodankylän kunnan kouluvirastosta 17.9.1997 saadut tiedot; Hilka Oravan haast. 11.2.1999.

55. Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 1998—1999. 1999, 4.

56. Pohjois-Lapin ktpli:t 1961—63 ja 1965—66, Sodankylä. OHA; Lapin lkli 1971—72, lpkli:t 1972—73, 1974—75, 1978—81 ja 1990—91, Sodankylä. LLHA; Ylitälo ym. 1982, 63 ja 71—72; vrt. Laine 1988, 69—70 ja 195; Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 1998—99, 14.

57. Lapin lpkli:t 1984—86, Sodankylä. LLHA; SA 476/1983, 32 §.

58. Sodankylän kunnan kouluvirastosta saadut tiedot 16.9.1997.

virallisen luvan saamista. Näin oli tapahtunut myös Sodankylässä, sillä koulun aloittaessa 1943 oli toisella luokalla jo 22 oppilasta. Seuraavana syksynä sodankyläläiset evakuoitiin Keski-Pohjanmaalle, ja koulun toinen työvuosi pidettiin Kannuksessa.⁵⁹

En voi olla ihmettelemättä sitä luottamusta ja tulevaisuudenuskoa, joka Suomessa valitsi toisen maailmansodan aikana vielä silloinkin, kun monet merkit jo näyttivät, että Suomi ei olisi loppuselvittelyissä voittajien puolella. Kun Lappi kuhisi 1943 saksalaista sotaväkeä ja neuvostoliittolaiset partisaanit hävittivät itärajan läheisyydessä olevia kyliä, halusivat sodankyläläiset lasten vanhemmat, että heidän lapsiaan varten pitäisi avata oppikoulu. Jos tämänkin vielä jotenkin ymmärtäisi ja panisi tietämättömyyden tiliin, niin päätös koulun perustamisesta tehtiin Helsingissä valtioneuvostossa. Ilmeisesti tämä oli harmittua politiikkaa. Jos rintamalla tarvittiin miehiä ja hyviä aseita, niin tärkeänä pidettiin kaikesta päätellen myös kotirintaman selkärangan vahvistamista. Päätäjät katsoivat, että vaikka sotaponnistelujen vuoksi valtion talous oli varmasti ahtaalla, kokonaisuuden kannalta oli maan puolustustaistelua vahvistava asia, että Sodankylän keskikoulun perustamiseen myönnettiin tarvittavat varat.

Eräissä Lapin läänin maalaiskunnissa, kuten esimerkiksi Pellossa ja Ylitorniolla, yksityisten oppikoulujen keskikouluasteetkin toimivat aina peruskoulun tuloon saakka. Koulunkäynnistä muodostui silloin melkoinen rasite varsinkin kuntakeskuksessa majoittumaan joutuville pitkämatkaisille oppilaille. Varattomien perheiden lapsille se oli usein este oppikouluun pääsemiselle. Oli taas kuntia, joissa pyrittiin ja onnistuttiin saamaan kunnallisen keskikoulun perustamislupa, jolloin sitten kaikessa sovussa tehdyn sopimuksen mukaan yksityinen keskikoulu lopetti toimintansa asteittain kunnallisen keskikoulun luokkien etenemisen tahdissa. Miksi tämä kuntalaisten kannalta hyvä toimenpide ei sitten kaikissa vastaavissa kunnissa onnistunut? Uskon olevani hyvin lähellä totuutta, kun arvelen, että oppikoulun taustayhteisö saatiin muutetuksi siellä, missä olivat pienimmät jännitteet yksityisen oppikoulun ja kunnan johdon välillä. Niissä tapauksissa jännitteitä ei ollut ollenkaan, jos molempien hallinnossa olivat samat henkilöt. Silloin myönteiseen päätökseen tarvittiin päättäjiltä vain yhteiskunnalliseen tasapuolisuuteen pyrkivää mielenlaatua.

Sodankylän kunta haki 50 muun kunnan kanssa ensimmäisen kerran kunnallista keskikoulua heti, kun se oli mahdollista eli keväällä 1946. Kolme kuntaa sai perustamisluvan, ja niiden joukossa oli Utajärvi Pohjois-Suomesta⁶⁰. Kolmas hakukerta tuotti Sodankylälle myönteisen tuloksen, ja lupa saatiin jo 1948,⁶¹ jota ennen Lapissa ei ollut vielä yhtään kunnallista keskikoulua eikä monta koko maassakaan.⁶² Akseli Paarman muisteli, että yksityisen keskikoulun lopettaminen ei Sodankylässä tuottanut mitään ongelmia.⁶³ Sodankylän kaltaisessa kunnassa kunnallinen keskikoulu oli äärettömän tärkeä, koska opetus, oppikirjat ja muut koulutarvikkeet, matkat ja tarvittaessa majoitus oppilasasuntolassa olivat oppilaille ja heidän huoltajilleen ilmaiset. Mikä ero niihin kuntiin, joissa nämä edut tulivat vasta 1972!

59. Laine 1988, 196; Teperi & Salminen 1993, 13—14 ja 415.

60. SA 28/1946, 1—3 §; Kanerva 1966, 105.

61. Lapin ktpli:t 1947—49, Sodankylä. KHA. KA; Ylitalo ym. 1957, 87; Laine 1988, 197.

62. Ks. Lapin muita kuntia koskevat yhteenvetotaulukot; Kanerva 1966, 105—107.

63. Akseli Paarmanin haast. 19.9.1997.

Vaikka yksityinen keskikoulu lakkasi, jäi Sodankylän yhteiskoulun kannatusyhdistys toimimaan. Sen aloitteiden pohjalta saatiin lukion perustamislupa, ja lukio aloitti syksyllä 1960. Lukio siirtyi yksityiseltä kannatusyhdistykseltä kunnan omistukseen vuoden alusta 1962.⁶⁴ Myös Sodankylän lukio oli ensimmäinen, jonka omistajana Lapissa yksin oli jokin maalaiskunta.⁶⁵ Sodankylän kunta on ollut esimerkillinen tiennäyttävä Lapin muille maalaiskunnille koko kunnan väestöä palvelevan oppikoululaitoksen kehittäjänä.

4.5 Katselua menneeseen

Pohjoisessa erämaapitäjässä koulutuksen arvostus juurtui hitaasti ihmisten mieliin. Ensimmäinen koulu perustettiin vasta valtion luvattua maksaa melkein kaikki kustannukset. Parikymmentä vuotta seurattiin tämän pioneerikoulun toimintaa, ennen kuin nykyisen Sodankylän alueelle syntyi toinen kansakoulu. Katekeetat tekivät näin jälkeensä ajatellen aivan ylivoimaiselta tuntuvaa tehtävää kiertäessään kylästä toiseen Suur-Sodankylässä, joka oli yhtä suuri kuin Varsinais-Suomi ja Satakunta yhteensä. Vähitellen elinkeinojen muuttuessa ja liikenneyhteyksien parantuessa opittiin näkemään koulutus kaikille kuuluvana kansalaisoikeutena. Kun vaatimukset kouluista lähtivät kylistä, seurasi siitä nopea koulujen perustamisaalto myös Sodankylässä. Kun viimeinen katekeetta lopetti työnsä vuoden 1950 lopussa, oli entisen Suur-Sodankylän alueella, johon kuuluivat nykyiset Savukosken ja Pelkosenniemen kunnat, yli 40 kansakoulua ja näissä lähes sata opettajaa tekemässä sitä työtä, mitä parhaimmillaankin vain neljä katekeetta teki. Muutos oli ollut erittäin suuri puolen vuosisadan aikana. Kun katekeettojen aikana saatiin olla koulussa muutaman vuoden aikana 3—6 viikkoa lukuvuodessa, saavat peruskoulun tulon jälkeen kaikki lapset vähintään yhdeksänvuotisen pohjakoulutuksen.

Sodankylä sai oppikoulunsa moniin Lapin läänin maalaiskuntiin verrattuna sängen varhain. Yksityisen Sodankylän yhteiskoulun kannatusyhdistys toimi kansalaisten aktiivisuuden väylänä ja välineenä, kun haluttiin myös Sodankylään koulutusta, joka avaisi tien aluksi lukioon ja sen tultua korkeakouluihin. Sodankylässä on ollut erikoista, että kannatusyhdistys heti tärkeän perustamisvaiheen jälkeen luovutti vastuun koulujen, sekä keskikoulun että lukion, ylläpidosta kunnalle, joka puolestaan on ollut valmis vastaanottamaan nämä oppilaitokset. Kaikesta päätellen omistajanvaihdokset ovat tapahtuneet yhteisymmärryksessä. Kuntalaisten kannalta katsottuna se on ollut viisasta toimintaa.

64. Laine 1988, 197; Teperi & Salminen 1993, 414.

65. Ks. Lapin muita kuntia koskevat yhteenvedot.

4.6 Yhteenveto: Sodankylän koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Katekeettakoulut			
1. katekeettakoulu	1838	1950	Toinen katekeettakoulu lienee käynnistynyt syksyllä 1852. Neljäs koulu jatkoi toimintaansa 1917 itsenäistyneessä Pelkosenniemen seurakunnassa.
2. katekeettakoulu	1852	1946	
3. katekeettakoulu	1898	1942	
4. katekeettakoulu	1912	1916	
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Kitisenranta	1889 helmikuu		Sodankylän kansakoulu vuoteen 1902 ja Kirkonkylä vuoteen 1978
2. Kemikylä	1902	1917	Savukosken kuntaan 1917, josta alkaen Kirkonkylän koulu
3. Alaperä	1905	1917	Toimi lukuvuosina 1905—08 Kairalassa. Pelkosenniemen kuntaan 1917, josta alkaen Kirkonkylän koulu ja vuodesta 1995 Niemen koulu.
4. Syväjärvi	1911		Unari vuoteen 1922
5. Kierinki	1914	1995	Kyläkunnan perustama
6. Sattanen	1914		
7. Torvinen	1918		
8. Kelujärvi	1923		
9. Vaalajärvi	1924		
10. Orajärvi	1925		
11. Lokka	1927 tammikuu 1957	1941	Sompio vuoteen 1930
12. Unari	1928 tammikuu	1.1.1998 alkaen	Luusua vuoteen 1929
13. Aska	1929	1996	
14. Jeesiö	1929	1996	Jeesiöjoki, myöhemmin Jeesiö
15. Sassali	1929	1980	
16. Petkula	1930	1991	
17. Uimaniemi	1933	1971	
18. Moskuvaara	1936	1970	
19. Rajala	1936	1972	
20. Vuojärvi	1936	1973	
21. Seipäjärvi	1937	1996	
22. Mutenia	1938	1946	
23. Riipi	1939		
24. Raudanjoki	1940		
25. Korvanen	1941	1966	
26. Hinganmaa	1946	1984	Kaarto vuoteen 1957
27. Ylikitinen	1946	1962	Madetkoski vuoteen 1952
28. Kersilö	1947 tammikuu		
29. Siurunmaa	1947 tammikuu	1961	
30. Kukasranta	1948	1983	Kukasjärvi vuoteen 1972

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
31. Vuotso	1948 helmikuu		
32. Länsiranta	1949	1972	Kumpu vuoteen 1951
33. Lismanaapa	1956	1979	
34. Jeesiönrannan koulu ^a	1997		Koulu on muodostettu ala-asteen, yläasteen ja erityiskoulun luokista.
Jatko-opetus			
Kotitalouden opettaja 1948. Lukuvuosina 1952—58 jatko-opetus järjestettiin keskitetysti kurssinmuotoisena päiväjatkokouluna.			
Kansalaiskoulut			
1. Sodankylä			Piirinä koko kunta
a) kurssinmuotoinen	1958	1963	
2. Kirkonkylä			Lukuvuosina 1963—68 kunta oli jaettu kahteen kansalaiskoulupiiriin.
a) 1-vuotinen	1963	1968	
3. Unari			
a) 1-vuotinen	1963	1968	
4. Sodankylä			Piirinä koko kunta
a) 2-vuotinen	1968	1969	
b) 3-vuotinen	1969	1972	
Peruskoulun yläasteet			
1. Jeesiönrannan koulu	1972		Sodankylän yläaste vuoteen 1985 ja Kirkonkylän yläaste vuoteen 1997, jolloin muodostettiin Jeesiönrannan koulu ala-asteen, yläasteen ja erityiskoulun luokista.
2. Järvikylien yläaste	1985		Kunta jaettiin kahteen peruskoulun yläasteen koulupiiriin 1985.
Erityiskoulut			
1. Jeesiönrannan koulu	1962		Sodankylän apukoulu aloitti Korvasessa 1962. Siirtyi 1966 Kirkonkylään. Vuosina 1972—79 koulun nimenä oli Sodankylän erityiskoulu ja vuodesta 1979 Jeesiönrannan koulu. Vuonna 1997 muodostettiin uusi Jeesiönrannan koulu ala-asteen, yläasteen ja erityiskoulun luokista.
2. Erityisluokka Syväjärven koulussa	1997		Perustettiin palvelemaan Järvikylän yläasteen koulupiirissä olevia kouluja.
Oppikoulut			
1. Sodankylän yhteiskoulu	1943	1952	Yksityinen oppilaitos, jossa oli keskikoulu- luokat. Lakkasi kunnallisen keskikoulun tulon jälkeen asteittain.
2. Sodankylän kunnallinen keskikoulu	1948	1972	Oli Lapin läänin ensimmäinen kunnallinen keskikoulu.
3. Sodankylän lukio	1960		Siirtyi 1962 kannatusyhdistykseltä kunnan omistukseen.
a. Tätä yhdistettyä koulua ei ole Yhteenveto-luvussa tilastoitu ala-asteen kouluksi kuten ei myöskään Lapin lääninhallituksen julkaisusarjassa 1999:5, Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 1998—1999.			

5 Kemijärven koululaitos

5.1 Kemijärvi – Itä-Lapin keskus

Kemijärvi on vaarojen ja tuntureitten ympäröimä runsaslahtinen, leveä ja noin 30 kilometriä pitkä järvi, josta vedet virtaavat Kemijokea pitkin noin 200 kilometrin päässä olevaan Pohjanlahteen. Ikivanhoista ajoista on Kemijärvestä johtavia vesiteitä myöten kuljettu kolmelle merelle eli Pohjanlahdelle, Jäämerelle ja Vienanmerelle.¹ Lannan ja Lapin rajan halkaisemalla Kemijärvellä kalastelivat 1500-luvulla saamelaiset ja kemiläiset talonpojat, joitten kesken nautintaoikeudet oli määritelty.²

Kemijärven seutujen pysyviksi asukkaiksi alkoi suomalaisia uudisviljelijöitä tulla 1600-luvun alussa. Monet vanhat tarinat kertovat, että Kemijärven ensimmäinen asukas oli muhoslainen Paavo Halonen. Santeri Ivalo tunnetussa kirjassaan Juho Vesainen kertoo, että Paavo Halonen, Vesaisen alipäällikkö, jäi asumaan Kemijärvelle. Kemijärven asuttujen talojen luettelossa vuosilta 1634—1680 on Paavo Halosen talo mainittu ensimmäisenä.³ Kemijärven Halosenrannalla syntynyt ja kasvanut Lapin läänin maaherrana vuosina 1974—1994 toiminut Asko Oinas kehuskeli joskus työvuosinaan kuuluvansa Halosten sukuun.

Kemijärven aluekin kuului suureen Kemin seurakuntaan. Kemijärvi sai oman kirkon viimeistään 1647 ja oman kappelaisen seuraavana vuonna, mistä alkaen Kemijärvi oli Kemin kappeliseurakunta. Kemijärveltä oli pitkä matka asioida Kemin seurakunnan keskuspaikassa Kemijokisuulla, ja vastenmielistä oli varmasti olla mukana rahoittamassa emäseurakunnan kirkon laajentamista ja pappilan kunnostamista. Tästä oli johdonmukainen seuraus, että kemijärveläiset halusivat itsenäistyä omaksi seurakunnaksi. Ensimmäinen hakemus ei tuottanut tulosta, koska Turun hiippakunnan tuomiokapitulissa katsottiin, että itsenäistymishanke oli vain kemijärveläisten päähänpisto. Virheestä viisastuneina itsenäisyysmiehet lähettivät seuraavan hakemuksen suoraan kuninkaalle. Hakemuksesta pyydettiin lausunnot eri osapuolilta, kuten asiaan kuului. Kemin kirkkoherra piti itsenäistymishanketta käsittämättömänä. Historia ei taida tuntea monta tapausta, jolloin suurval-

1. Julkunen 1956, 43.

2. Rytkönen 1989a, 84—85.

3. Rytkönen 1989a, 54—60.

lan päämies olisi vapaaehtoisesti luopunut hallitsemistaan alueista. Ennen oman lausuntonsa antamista Turun tuomiokapituli antoi Limingan kirkkoherralle tehtäväksi käydä Kemijärvellä selvittämässä Kemijärven edellytykset toimia itsenäisenä seurakuntana. Lausunnonaan tämä tuomiokapitulin asiamies tuki hakemuksen hyväksymistä. Kuningas Kustaa III teki myönteisen päätöksen 1776. Uusi itsenäinen seurakunta sai oman kirkkoherransa vuoden 1779 alusta.⁴

Kemijärven kirkonkylä lähiympäristöineen erotettiin Kemijärven kauppalaksi vuoden 1957 alusta. Vuoden 1973 alusta kauppa ja maalaiskunta taas yhdistettiin Kemijärven kaupungiksi.⁵ Kemijärven seurakunta pysyi kuntajaon aikanakin yhtenäisenä, kuten myös tapahtui Rovaniemellä maallisen hallinnon jakautumisen jälkeen.⁶

Jo päättyneen 1900-luvun alkupuoliskolla Kemijärven kehitys väestömäärällä mitattuna on noudattanut melko tarkkaan samaa tahtia kuin koko Lapin läänin kehitys. Nyrkkisääntönä on helppo kuvata Lapin läänin väestömäärän kehitys, kun muistaa, että vuosisadan vaihteessa 1900 Lapin läänin alueella asui vähän yli 50 000 henkeä ja reilun 30 vuoden kuluttua 1930-luvun alussa väkimäärä oli kaksinkertaistunut, joten asukkaita oli noin 100 000, ja jälleen reilun 30 vuoden kuluttua eli 1966 oli väestömäärä taas kaksinkertaistunut ollen korkeimmillaan noin 212 000. Vuonna 1999 oli Lapin läänissä asukkaita 194 300, eli 1900-luvun kolmannella kolmanneksella Lapin läänin väestömäärä väheni noin kahdeksan prosenttia.⁷ Mikäli tasainen kehitys olisi jatkunut tämän vuosisadan viimeisen kolmanneksen ajan, niin vuosituhannen vaihteessa 2000 Lapin väkiluku olisi ylittänyt jo reilusti 400 000, kun asukasmäärä olisi edelleen 30 vuodessa kaksinkertaistunut.

Kemijärvellä oli vuosisadan vaihteessa 1900 asukkaita noin 4 000, 1930-luvulla ylitettiin 8 000 ja 1966 tasaisen vauhdin taulukon mukaan ylittyi 16 000. Vuonna 1995 Kemijärvellä oli asukkaita noin 11 800 ja suunta on ollut edelleen alaspäin, sillä vuoden 1999 lopussa asukkaita oli noin 10 750, joten Kemijärven väestömenetyks parhaimpista päivistä on ollut jo yli 30 prosenttia.⁸ Voidaan vain kysyä, kuinka paljon pienempi Kemijärven asukasluku olisi, jos paikkakunnalla ei olisi puunjalostus- ja elektroniikkateollisuutta.

Kemijärven kuten koko Lapinkin voimakas kehitys 1900-luvun alusta lähtien pohjautui metsien arvonnousuun sekä isonjaon loppuunsaattamiseen. Kun Kemijärvellä siihen aikaan käytettiin runsaita metsärahoja ilmeisen näyttävästi, ruvettiin naapuripitäjissäkin tuhatmarkkasta kutsumaan kemijärveläiseksi.⁹

5.2 Kiertokoulu on pitkään Kemijärven ainoa koulumuoto

Tornion ja Kemin lapinmaista muodostettuihin seurakuntiin oli jo 1700-luvun puolivälistä lähtien palkattu valtion varoilla kiertäviä opettajia, katekeettoja, huolehtimaan vanhempi-

4. Rytkönen 1989a, 264—267; Kähkönen 1982, 243.

5. Kuosmanen 1978, 230 ja 237.

6. Kuosmanen 1978, 318.

7. STV 1996. Väkiluku lääneittäin vuosien 1850—1995 lopussa; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluku 31.12.1999; LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996.

8. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluku 31.12.1999; Kuosmanen 1978, 40—41 ja 248—249.

9. Julkunen 1956, 44.

en tukena lasten opetuksesta. Kuolajärvi, joka kuului 1800-luvun alussa Kemijärven seurakuntaan, oli näitä entisiä lapinmaita. Turun tuomiokapitulin esityksestä keisarillisella päätöksellä 1821 määrättiin, että Kuolajärven lapinmaahan oli otettava katekeetta. Palkka oli 100 ruplaa vuodessa, ja katekeetan tuli opettaa myös Kemijärvellä, mikäli aikaa jäisi. Vuonna 1823 virkaan määrättiin entinen kersantti Conrad Fredrik Stöckel. Hän asui Kemijärvellä, josta teki opetusmatkoja Kuolajärvelle. Hoidettava alue oli hyvin laaja, joten ilmeisesti leipääntyneenä ja väsyneenä tehtäviinsä Stöckel palkkasi Kuolajärvelle apulaisen hoitamaan opetustyötä. Rovastintarkastuksessa 1837 tehtiin kantelu katekeetan viranhoidosta. Vuonna 1839 ei enää katekeetan palkkaukseen varattu määrärahaa, ja Kuolajärvellä opetustehtäviä rupesi hoitamaan Kuolajärven ensimmäinen kappalainen Kristian Wilhelm Litzell. Vuonna 1845 perustettiin jälleen katekeetanvirka, johon valittiin Lapinmaan rokottaja Ferdinand Nyman. Hänkään ei aina itse ehtinyt tehdä opetustehtäviä vaan käytti apunaan lukutaitoisia henkilöitä. Kun Kuolajärven seurakunta itsenäistyi 1857, ei Kemijärven alueella enää sen jälkeen saatu katekeetan palveluksia.¹⁰

Kemijärven piispantarkastuksessa 1852 todettiin, että kappeliseurakunnassa Kuolajärvellä oli katekeetta ahkerasti täyttänyt velvollisuutensa. Kaikesta päätellen hän ei enää opettanut emäseurakunnassa, sillä Kemijärven osalta on tarkastuspöytäkirjassa maininta, että osaamattomat piti toimittaa ”lukkarin tykö”.¹¹ Jo 1700-luvun lopussa lukkarinopetus oli tuottanut Kemijärvellä hyviä tuloksia siihen sakka, kunnes lukkariksi valittiin henkilö, joka ei itse osannut tavata. Suhtautumiseni tähän tietoon lukkarin noin suuresta osaamattomuudesta on hiukan epäilevä, sillä virsien veisuu ilman virsikirjaa ja lukutaitoa olisi edellyttänyt hirvittävän hyvää muistia. Jos taas lukkari osasi lukea, niin kyllä tavaamisenkin olisi normaalisti pitänyt luonnistaa. No, saatettiinhan virret valita lukkarin taitojen mukaan. Kun katekeetta oli lopullisesti siirtynyt itsenäistyneen Kuolajärven seurakunnan opettajaksi, niin vuonna 1860 Kemijärven pitäjäkokouksessa päätettiin kolmeen kylään perustaa kylä- ja sunnuntaikoulut. Opettajien palkan olisivat maksaneet ohrakappoina kylien talot ja varakkaat torpparit. Kun opettajia ei saatu, valittiin opetusta yksin hoitamaan talonpoika Juhani Suopanki 55 hopearuplan vuosipalkalla. Vuotta 1860 voitaneen pitää Kemijärven kiertokoulun alkuvuotena. Nähtävästi valinta oli määräaikainen, koska hänet valittiin pian sijaiskirkkoherra Olof Alfred Wallinin (1858—1862) ehdotuksesta jatkamaan tehtävässä, kun hän lupasi hoitaa opetuksen viittä ruplaa entistä pienemmällä palkalla. Opetuksen tulokset olivat olleet Wallinin mukaan kiitettäviä. Jostakin syystä opetus lienee välillä keskeytynyt, koska 1869 pitäjänkokouksessa taas keskusteltiin kiertokoulun aloittamisesta. Opettajaksi otettiin Erkki Suopanki, ”Koulu-Erkki”, joka sai vuodessa palkkaa 120 markkaa vuotuisen opetusvelvollisuuden ollessa 30 viikkoa. Seuraavana vuonna hänet valittiin vakinaiseksi ja palkkaa korotettiin 40 markkaa. Opetus tapahtui kinkerikunnittain siten, että syyspuolella opetusta annettiin viikko ja kevätkaudella puolitoista aina samassa kinkerikunnassa.¹²

Opettaja ei liene ollut tyytyväinen palkkaansa, koska vuoden 1873 piispantarkastuksessa todettiin, että kirkonkokouksen pitäisi päättää palkan suuruudesta. Vertailun vuoksi voidaan kertoa, että Sodankylässä katekeetat opettivat 1876 vain neljä kuukautta vuodessa palkan pienuuden vuoksi. Heille luvattiin sadan markan palkankorotus, ja seuraa-

10. Heinänen 1993, 128—130; Kähkönen 1988, 452—454; Rytönen 1989a, 318.

11. Kemijärven ptpk 1852 (srkk J. Wegelius). Eb: 33a. OTA. OMA.

12. Kuosmanen 1978, 166; Rytönen 1889a, 317—319.

vana vuonna 1877 he sen sitten saivat. Palkka korotettiin 300 markkaan vuodessa ja opetusvelvollisuudeksi määrättiin 7—8 kuukautta. Samanaikaisesti Kittilän katekeetan palkka korotettiin jo 400 markkaan. Kemijärvelläkin oppimistulokset olivat kirkkoherran mukaan parantuneet, kun oli saatu vakinainen opettaja. Yleensä valtion palkkaamat katekeetat saivat suurempaa palkkaa kuin seurakuntien palkkaamat kiertokoulunopettajat. Kemijärvellä ei valtio osallistunut opettajan palkkaamiseen. On ymmärrettävää, että Kemijärven kiertokoulunopettaja vertasi palkkaansa katekeettojen palkkoihin, sillä eiväthän esimerkiksi Kemijärven olosuhteet paljon poikenneet siitä, mitä ne olivat pohjoisissa naapuriseurakunnissa. Vuoden 1876 piispantarkastuksessa oli taas opettajan palkkausy-symys esillä. Palkka oli nyt 200 markkaa vuodessa. Tarkastuksenpitäjä esitti, että opetta-jalle pitäisi seurakunnan toimesta järjestää kyydit koulupaikasta toiseen ja koulua olisi pidettävä kussakin piirissä kolme viikkoa vuodessa. Suopanki luopui opettajantehtävistä 1878. Lapin lääninrovasti Samuel Porthan arvioi 1878 katekeettainkin opetustulosten ole-van heikkoja sen vuoksi, ettei opettajiksi ollut saatu sopivia henkilöitä ankarien olosuh-teitten ja huonon palkan vuoksi. Hän pyysi tuomiokapitulia esittämään senaatille palkko-jen korottamista 500 markkaan ja velvoittamaan seurakuntia huolehtimaan katekeettojen luontaiseduista, joita olivat huone, lämpö, ruoka ja kyyditykset. Kolme vuotta myöhem-min Porthan esitti palkkojen nostamista 700 markkaan.¹³ On hyvin ymmärrettävää, että katekeetta-alueen eteläpuolella olevissa seurakunnissa kiertokoulujen opettajat olivat tyytymättömiä ansioihinsa, kun parempituloisten katekeettojenkin palkkoja pidettiin liian pieninä.

Piispa Johanssonilla oli tapana esittää tarkastusmatkoillaan mieleenpainuvia iskulau-seita kuulijoilleen. Vuonna 1886 hän puhui Kemijärvellä koulutuksen merkityksestä sanoen, että muu perintö on turhaa, jos ihminen saa hyvän koulutuksen. Piispat ja kirkko-herrat ovat Suomessa tehneet erittäin paljon työtä, jotta myös tavallinen kansa oppisi arvostamaan lasten koulutusta ja uhraamaan koulujen perustamiseen varoja. Kemijärven ainoa kiertokoulunopettaja työskenteli 1880-luvulla ahkerasti, sillä hänen työvuotensa kesti 35 viikkoa, jona aikana hän opetti kaksi ja puoli viikkoa kerrallaan 14 eri opetuspii-rissä. Opettajalta on vaadittu suurta sopeutuvuutta asua ja työskennellä vuoden aikana näin monessa eri paikassa. Koulun arvioitiin tuottaneen hyviä hedelmiä. Viiden vuoden kuluttua 1892 oli taas Kemijärvellä piispa käymässä. Kiertokoulun tilanne oli täsmälleen sama kuin viisi vuotta aikaisemminkin. Piispa seurasi tarkasti seurakuntien opetustyötä ja kävi nytkin Isollakylällä saakka tarkastamassa kiertokoulun. Kahden ja puolen viikon opetusaikaa paikassaan hän piti aivan liian lyhyenä. Kirkkoherran arvion mukaan kierto-koulun suuri merkitys oli siinä, että se innosti lapsia kotonakin ahkeroimaan kirjan ääressä ja vanhempia huolehtimaan kotiopetuksesta.¹⁴

Rippikoululaisten kuulustelun tulokset samassa piispantarkastuksessa olivat heikot. Piispan arvio oli, että nämä nuoret eivät olleet koulun jälkeen lukeneet ollenkaan. Olisiko-han piispalla jäänyt huomaamatta, että Kemijärven rippilapsilta ei ollut oikeudenmu-kaista vaatia läheskään samaa, mitä Kemijoen alajuoksun ja Perämeren rantamaiden nuoret osasivat. Olihan koulutustilanne näissä seurakunnissa aivan eri tasoa. Kun Kemijär-vellä lapset olivat kouluopetusta saaneet pari viikkoa muutaman vuoden aikana kierto-

13. Kemijärven ptpk:t 1873 (srkk J. P. Bäckman) ja 1876 (A. Hulkkonen). Eb:33 a. OTA. OMA; Liukkonen 1993, 80—81.

14. Kemijärven ptpk:t 1887 ja 1892 (srkk:t C. R. Heikel). Eb: 33a. OTA. OMA.

koulussa, jos kaikki edes sitäkään, olivat edellä mainituissa seurakunnissa kansakoulut toimineet jo noin 20 vuotta. Vaikka kansakoulujen vaikutus ulottui pääasiassa kirkonkylään, oli rippikoululaisten joukossa aina myös erittäin hyvin osaavia, ja kansakoulun myönteiset heijastusvaikutukset koko pitäjäänkin saattoivat olla suuret. Eihän se lasten vika ollut, että kemijärveläiset eivät olleet ymmärtäneet hankkia kansakoulua pitäjäänsä. Piispa Johansson otti kantaa myös yhteiskunnallisiin asioihin. Pohjois-Suomesta lähti 1800-luvun lopussa runsaasti siirtolaisia Amerikkaan. Piispa sanoi, että oli häpeä lähteä tästä maasta. Hän perusteli kantaansa sillä, että kun Jumala on antanut asuttavaksi jokaiselle kansalle oman maan, niin sitä ei saisi jättää.¹⁵ Muuttoliike oli hyvin ajankohtainen ja pohjoisen seurakuntia kovasti koskettava kysymys piispantarkastuksen aikoihin, sillä vuosina 1883—1892 lähti Oulun ja Vaasan lääneistä yli 36 000 henkeä siirtolaisiksi. Vaasan läänistä oli siirtolaisuus suurinta koko maassa, mutta Oulun lääni oli hyvänä kakko-sena. Lieneekö ollut piispan mielipiteen vaikutusta, mutta Kuopion läänistä siirtolaisuus on ollut sangen vähäistä verrattuna Vaasan ja Oulun lääneihin.¹⁶ Jos piispa Johansson ilmaisi suuren paheksumisensa jotakin asiaa kohtaan, hän pöytäkirjojen mukaan käytti silloin melkein pä kirosan luonteisesti häpeä-sanaa. Kuten edellä kerrottiin, myös maansa jättäminen sai tämän tuomion. Saman asian sanoi Kainuun kirjailija Ilmari Kianto runomuodossa, että ”raukat vain menköhön merten taa”.

Piispan moitteet eivät jääneet vaikuttamatta, sillä jo tarkastusvuonna 1892 aloitti Kemijärvellä toinenkin kiertokoulu toimintansa, jolloin pitäjä voitiin jakaa kahteen osaan ja yhdessä kylässä opettaja ehti viipymään tämän jälkeen neljästä viikosta neljään ja puoleen viikkoon. Kun opettajalle luvattiin palkkaa 400 markkaa vuodessa, oli virkaan peräti 20 hakijaa. Kun piispa 1897 tarkasti kiertokouluja, hänen silmäänsä pisti lasten epäsäännöllinen koulunkäynti. Aivan aiheellisesti hän tästä moitti lasten vanhempia. Opettajatilannekaan ei ollut hyvä, sillä vain toinen opettaja oli vakinainen. Hävetä saivat kemijärveläiset tälläkin kertaa, sillä aikuisten kuulustelussa keski-ikäiset osoittivat huonompaa taitoa kuin vanhemmat. Vuonna 1903 oli Kemijärvelläkin jo kaksi kansakoulua. Kiertokouluissa oli 5 000 asukkaan pitäjässä lapsia vuosittain 500—600. Oli siinä kahdelle opettajalle työtä. Syksystä 1905 aloitti vielä kolmas kiertokoulu toimintansa. Vuonna 1909 piispa harmitti, kun nuori väki ei osoittanut kuulusteluissa tilaisuuden vaatimaa arvonantoa. Raamatun historian osaamisessa oli myös puutteita. Kiertokouluja todettiin olevan jo riittävästi. Ajankuvana voidaan kertoa, että vuonna 1907 kirkkoherra Per Robert Matias Heikel suomensi nimensä, ja oli tämän jälkeen Matti Heikinheimo.¹⁷

Edelleen 1914 oli lasten kiertokouluissa käynti ”säännötöntä”, mistä vanhemmat saivat huomautuksen. Kirkko ja kansakoulut hakivat yhteistyömuotoja, mutta huonosti tämä Kemijärvelläkin piispan mielestä oli alkanut. Kansakouluja oli kunnassa kolme ja niissä neljä opettajaa. ”Nämä eivät näytä antaneen niin suurta kunniaa tälle halvalle toimitukselle, että olisivat viitsineet tänne edes saapua.” Sitten piispa totesi, että kansakouluissa oli 116 oppilasta eli vain noin kymmenen prosenttia kouluikäisistä, ja jatkoi: ”Kansa ei kansakoulutyötä harrasta ja kannata. Kun kansakoulujen henki ei ole kansan hengen kanssa sopusoinnussa, voipi seuraukset olla tämänkaltaiset kuin näkyy.”¹⁸ Uskoisin, että

15. Kemijärven ptpk 1892 (srkk C. R. Heikel). Eb: 33a. OTA. OMA.

16. Aaltio 1962, 249—250.

17. Kemijärven ptpk:t 1897, 1903 ja 1909 (srkk:t P. R. M. Heikel, vuodesta 1907 M. Heikinheimo). Eb: 33a. OTA. OMA; Kuosmanen 1978, 167 ja 183.

opettajien poisjäänti piispantarkastuksesta johtui väärinkäsityksistä sekä mieluumminkin arkailusta ja orjailusta kuin halveksimisesta. Piispa oli siinä mielessä oikeassa, että jos Kemijärven kylissä olisi ilmoittautunut vapaaehtoisia riittävästi kansakouluihin, olisi kunta ollut velvollinen uusien koulujen tai lisäopettajien entisiin kouluihin säädösten¹⁹ mukaan enemmänkin perustamaan.

Vuonna 1916 vahvistettiin Kemijärven kiertokoulujen ohjesääntö. Koska opettajia oli kolme, seurakunta oli jaettu kolmeen opetusalueeseen. Ylikylän koulupiiriin kuuluivat seuraavat kylät: Vuostimo, Kaakkurivaara, Tapionniemi, Javarus, Oinas, Leväranta, Kostamonperä ja Tohmovaara. Vuotuinen opetusaika yhdessä kylässä oli neljä ja puoli viikkoa. Isokylän koulupiiriin kuuluivat Kotaperä, Tarvas, Keskiranta, Alaranta, Soppela, Ryttilahti, Räisälä ja Joutsijärvi, ja opetusaika oli myös neljä ja puoli viikkoa paikassaan. Alakylän piirissä olivat Särkelä, Kirkonkylä, Halosenranta, Kelloniemi, Ulkuniemi, Luusua ja Juujärvi. Tässä piirissä opettaja ehti viipyä samassa kylässä viisi viikkoa. Oppilaita oli kiertokouluissa 1916 vielä noin 700, mutta kansakouluja oli suuressa pitäjässä vasta kolme.²⁰ Kiertokoulun opetuspiirien luettelo osoittaa, että kiertokoulu oli kansakoulujen edeltäjä tehdessään opetuksen pioneerityötä pohjoisten seurakuntien erämaakylissä. Kun Kemijärven kansakouluverkko oli tiheimmillään 1950-luvulla, muistutti koulujen luettelo erehdyttävästi sekä koulujen nimien että myös lukumäärän osalta edellä mainittua kiertokoulun opetuspiirien luetteloa.²¹ Kansakoulujen opetusaika vuodessa oli vain huomattavasti pitempi kuin kiertokouluissa.

Kun autonomian ajan viimeisestä piispantarkastuksesta 1914 oli kulunut seitsemän vuotta ja kirjoitettiin vuosiluku 1921, pidettiin jo itsenäisessä Suomessa taas Kemijärvellä piispantarkastusta. Tämän tarkastuksen pöytäkirjassa oli paljon enemmän miellyttävää luettavaa kuin edellisessä. Ainoa huomautus annettiin rippikoululaisten taidoista, josta muistutettiin koteja ja kouluja. Kirkkoherran mukaan kiertokoulunopettajien opetus oli selvää ja hyvää. Kansakoulunopettajien ja papiston suhde oli hyvä, ja kansakoulujen uskonnonopetukseen oltiin tyytyväisiä. Piispa oli iloinen ja ”toivotti kansakoulun opettajiston yhä edelleenkin ymmärtävän kansamme tosi onnen olevan sydämen viljelemisessä Jumalan Hengen kanssa Jumalan armossa eikä älyllisessä, ulkonaaisessa jonkun vähän oppimäärän antamisessa ja saamisessa”.²² Kirjoittajan mielikin ilahtui, kun kansakoulun ja kirkon välillä oli rauha ja rakkaus saavutettu. Käsitkseni ja puolivuosisataisen kokemuksen mukaan Lapin kunnissa on kansakoulun alkuaikojen totuttelun jälkeen vallinnut koulujen ja seurakuntien välillä kunnioittava ja arvostava suhtautuminen puolin ja toisin. Simon kunnassa oli sellainen perinne 1950-luvulla, että kirkkoherra osallistui aina opettajajyhdistyksen syys- ja kevätkokouksiin. Lapin läänissä on järjestetty säännöllisesti vuodesta 1980 lähtien Oulun tuomiokapitulin ja lääninhallituksen yhdessä suunnittelema ja pitämä peruskoulun ja lukion uskonnonopettajien koulutustilaisuuksia eri puolilla lääniä. Kerran kutsuimme myös läänin ammatillisten oppilaitosten rehtorit ja seurakuntien kirkkoherrat Rovaniemelle seminaariin keskustelemaan koulujen ja seurakuntien yhteistyön kehittämisestä²³. Rakentavan kokouksen päätökseksi oli mieluisaa kuulla Olavi-piispan

18. Kemijärven ptpk 1914 (srkk M. Heikinheimo) Eb: 33b. OTA. OMA.

19. SA 20/1898, 3 §.

20. Kuosmanen 1978, 167—168.

21. Kemijärven koulujen yhteenveto.

22. Kemijärven ptpk 1921 (srkk M. L. Laitinen). Eb: 33b. OTA. OMA.

23. Kalenterimerkintä 23.—24.1.1986. JLA.

sanovan kirkkoherroilleen, että “meille ovat kaikki ovet avoinna”. Myöskin ortodoksista uskontoa opettaville opettajille lääninhallitus ja ortodoksinen kirkko järjestivät Rovaniemellä kaksi koulutustilaisuutta, jotka suunniteltiin ja pidettiin yhdessä metropoliitta Leon kanssa.²⁴

Kun oppivelvollisuuslaki tuli voimaan 1921, syntyi kansakouluja Kemijärvellä kuin sieninä sateella. Vuonna 1926 seuraavan piispantarkastuksen aikaan niitä oli jo 12, ja seuraavan vuoden alussa kansakoulut aloittivat toimintansa vielä kolmessa kylässä. Alakan- sakoulujakin oli jo perustettu. Tätä taustaa vasten on helppo ymmärtää, että kiertokoulujen toiminta oli päätetty lopettaa kesäkuussa 1926. Piispantarkastuksessa ilmeni, että seurakunnassa oli ristiriitoja. Eräät seurakuntalaiset vaativat nimittäin kirkkoherran eroa, koska tämä oli heidän käsityksensä mukaan “ahne, riidanhaluinen ja valhettelija”. Oliko ehkä kaikkien kiertokoulujen lakkauttaminen kerralla tapahtunut tulehtuneissa tunnelmissa kuitenkin liian hätäisesti, sillä vuoden 1934 piispantarkastuksessa ilmeni, että muutamilla kyläkulmilla jäivät lapset edelleenkin ilman kouluopetusta? Oppivelvollisuushan ei vielä koskettanut kaikkia kemijärveläisiä. Piispa esitti, että Kemijärven seurakunnan seuraavassa kirkkoneuvoston kokouksessa asiaa selvitettäisiin. Kiertokouluopetusta ei enää kuitenkaan Kemijärvellä aloitettu. Mainittakoon, että kirkkoherra Lauri Laitinen (Lanjala) jätti Kemijärven kirkkoherran tehtävät vasta 1953.²⁵

5.3 Oppivelvollisuuskoulu toteutuu Kemijärvellä räjähtämällä

5.3.1 Kansakouluasetuksen vaikutus Kemijärvellä²⁶

Kemin emäseurakunnassa ja sen entisissä kappeliseurakunnissa Simossa, Tervolassa ja Rovaniemellä ensimmäiset kansakoulut perustettiin valtakunnallisenkin mittapuun mukaan erittäin varhain eli vuosina 1870—1875. Vaikka Rovaniemeltä on Kemijärvelle vain vajaa 100 kilometriä, kesti kansakoulun matka Rovaniemeltä Kemijärvelle peräti 28 vuotta. Oulun läänin kuvernöörin ja tuomiokapitulin kansakoulujen perustamista kiirehdivät kirjeet tulivat varmasti Kemijärvellekin. Kuten muissakin seurakunnissa kirkkohertrat olivat innokkaita kansakoulujen perustamisen kannattajia. Heikelit, isä ja poika, hoitivat vuosina 1876—1918 Kemijärven seurakuntaa. Kuntakokouksissa aina asiasta keskusteltiin, mutta kansakoulua ei saatu syntymään. Esimerkiksi vuoden 1881 kuntakokouksessa kansakoulun perustamista esittänyt kirkkoherra jäi melkein yksin suuren enemmistön vastustaessa hanketta. Vuonna 1886 esteeksi katsottiin varojen puute. Kun sitten 1890-luvun alkupuolella kansakoulut jo periaatteessa hyväksyttiin, syntyi vielä koulujen sijoituksesta kiistaa, mikä tietysti osaltaan viivästytti koulun avaamista. Läänin kuvernööri joutui olemaan monta kertaa jämeränä saadakseen koulutyön alkamaan Kemijärvellä. Myös Oulun läänin kansakouluntarkastaja, pastori Juho Reini oli asiassa aktiivinen, kuten hänen virkaansa tietysti kuului. Vuonna 1898 Kemijärven ensimmäinen kansakoulu Kirkonkylän Särkikankaalla avasi vihdoin ovensa. Oppilaita tuli niin runsaasti, että vuoden

24. Uskon, että sekä Olavi-piispa että metropoliitta Leo olisivat valmiit vahvistamaan kertomani.

25. Kemijärven ptpk:t 1926 ja 1934 (srkk:t L. J. Laitinen). Eb: 33b. OTA. OMA; Kuosmanen 1978, 169 ja 318.

26. 5.3.1 = ajanjakso vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen.

kuluttua kouluun piti ottaa toinen opettaja. Tarkastaja Reinin esityksestä kuntakokous oli ensin perustanut kaksi kansakoulupiiriä, koska suuri ja väkirikas kunta olisi ollut useiden koulujen tarpeessa. Kun koulut olisi perustettu Ylikylään Tapiionniemen seudulle ja Isollekylälle²⁷, ei se luonnollisesti tyydyttänyt kirkonkyläläisiä. Kiistelyjen ja valitusten jälkeen perustettiin aluksi kunnan toimesta vain yksi koulu, ja se sijoitettiin suunniteltujen Ylikylän ja Isonkylän koulupiirien rajamaille Särkikankaalle.²⁸ Poikkeuksellista olisikin ollut, että pitäjän ensimmäinen kansakoulu olisi perustettu muualle kuin Kirkonkylään. Koulun suuri oppilasmäärä heti alkuvuosina osoitti, että päätös ei ollut ainakaan väärä, vaikka paras vaihtoehto olisi saattanut olla kolmen koulun perustaminen.

Kemijärven ensimmäinen kansakoulu aloitti toimintansa vasta sen jälkeen, kun piirijakoasetus oli annettu, mutta päätökset tietysti koulun perustamisesta oli jo tehty sitä ennen. Tämän vuoksi lienee kohtuullista, että jo kemijärveläisten maineen vuoksi kirjaan ensimmäisen kansakoulun kansakouluasetuksen kypsyttämäksi myöhäishedelmäksi. Rehelliisyyden vuoksi on kuitenkin sanottava, että kyllä kansanvalistuksen rintamalla Kemijärvi oli kauan todellista takamaata Kemijokivarren alajuoksun kuntiin verrattuna. Etten antaisi liian ankaraa tuomiota, on syytä sanoa, että monessa valistuneena pidetyn Tornionlaakson kunnassakin ensimmäisen kansakoulun perustamispäätökset tehtiin vasta 1890-luvun alkuvuosina. Kemijärvi ei ollut paljon jäljessä, sillä vuoden 1893 kuntakokouksessa kansakouluasia oli jo saada ratkaisun, mutta tasaväkisen äänestystuloksen jälkeen hanke jäi lepäämään. Parin kypsyttelyvuoden aikana ja kuvernöörin myötävaikutuksella saatiin vuonna 1895 lopulliseksi päätökseksi, että ensimmäinen kansakoulu perustetaan Kirkonkylään Särkikankaalle.²⁹ Arvoitukseksi on ainakin minulle jäämässä, mikä oli se ratkaiseva voima, joka juuri 1890-luvun alussa poisti salvan hyvin monessa Lapin kunnassa kansakoulujen esteenä olleesta lujasta portista. Muonion kuntaa koskevassa luvussa olen yrittänyt asiaan paneutua.

5.3.2 *Kemiyhtiö ottaa metsät mutta antaa koulun*³⁰

Toisen koulunsa Kemijärvi sai hiukan erikoislaatusella tavalla. Ennen vuosisadan vaihdetta 1800-luvun lopulla elettiin jo sitä aikaa, jolloin Peräpohjolan puu alkoi olla arvosaan. Isokylän jakokunta teki suuret metsäkaupat 1890. Kauppahinta 650 000 markkaa oli suuri, mutta ostajat saivat kyllä vastinetta rahoilleen, sillä seitsemän vuoden savotan aikana hakkuualueelta ajettiin yli miljoona runkoa eli liki 20 miljoonaa kuutiojalkaa puutavaraa. Mahtoiko Kemi-yhtiön kuuluisan metsäpäällikön Hugo Rickhard Sandbergin omatunto vähän kolkuttaa, kun hän taivutti yhtiön johdon rakentamaan Isonkylän kansakou-

27. Tarkistin Isokylä-sanan Kemijärvellä käytetyt taivutusmuodot haastattelemalla Ilmo Kisanlahtea ja Kaarlo Liimataista 10.11.1999. Molemmat yhdyssanan osat taipuvat, joskin genetiivimuodon myös kemijärveläiset taivuttavat kahdella tavalla: Isokylän tai Isonkylän koulu. Ks. esim. Narkilahti, 1981, 1 ja liite 7. KjKaA; vrt. myös Itkonen 1982, 170.

28. Narkilahti 1978, 2—3. KjKaA; SVT X: 28 1898—99; Kuosmanen 1978, 169—172 ja 182—183; Kemijärven ensimmäisen koulun perustamisvaiheita koskevissa lähteissä on pieniä ristiriitaisuuksia, mutta uskon löytäneeni oikeat tiedot oleellisista asioista.

29. Kuosmanen 1978, 170—171.

30. 5.3.2 = ajanjakso vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

lun ja ylläpitämään koulua kymmenen vuotta.³¹ Tämä yksityinen koulu sai kyllä normaallit valtionavut opettajien palkkaukseen, mutta muuten lahjoittaja huolehti koulusta kymmenen vuotta. Totuuden nimessä on myös sanottava, että metsänhoitaja Sandberg oli myös vilpitiön kansansivistyksen ystävä. Esittäessään koulun perustamista yhtiön johdolle hän kirjoitti, että koulun perustamisella yhtiö “olisi siten tilaisuudessa kunnioitettavalla tavalla osallistumaan sen ihmeteltävän alhaisen tason kohottamiseen, jolla kansanvalistus yleensä Kemijärven kunnassa eikä vähimmin Isollakylällä on”. Koulu aloitti syksyllä 1900. Sandberg oli myöskin koulun johtokunnan jäsen, mutta tietävästi hän ei ole ollut koskaan kuitenkaan mukana johtokunnan kokouksissa.³² Nähtävästi koulun asiat sujuivat muidenkin hoidossa hyvin.

Kemijärvellä on kohta sata vuotta puhuttu, että Kemi-yhtiö halusi kouluttaa tulevia Isokylän isäntiä, etteivät nämä enää turhan halvalla metsiään myisi.³³ Parhaalla tahdollaakaan ei voi sanoa Kemijärven kunnan päättäjiä kouluystävällisiksi vielä 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikanaakaan. Kun Kemi-yhtiö kymmenen vuoden kuluttua 1910 luopui koulun ylläpidosta, kieltäytyi kunta ottamasta koulua huostaansa, koska koulu oli yksityinen eikä kunnan omistama. Kuvernöörin piti taas puuttua asiaan, ja hän määräsi kunnan jatkamaan koulun toimintaa sadan markan sakon uhalla.³⁴ Vuonna 1973 Isokylän ala-asteen koulu sai nimekseen Kallaan koulu.³⁵

Seuraava koulu Kemijärvellä perustettiin Ylikylään. Koulutyö alkoi syksyllä 1913 ja uuden koulutalon vihkiäisiä vietettiin tammikuussa 1914. Vuonna 1923 tätä koulua ruvettiin kutsumaan Tapionniemen kouluksi. Tapionniemen kylä sijaitsee Kemijokivarressa Kemijärvestä pohjoiseen. Luusuan koulu aloitti vuokrahuoneissa 1917. Kun koulutalo värikkäitten vaihteitten jälkeen rakennettiin lopulta Muuskon harjulle, koulun nimi muutettiin 1924 Muuskon kouluksi³⁶. Tämä koulu oli ensimmäinen Kemijärven eteläpuolelle perustettu koulu. Seuraavana vuonna 1918 aloitti toimintansa Levärannan koulu Kemijärven pohjoispuolella. Tämäkin koulu on kokenut nimenvaihdoksia, sillä vuonna 1923 se nimitettiin Kummunkylän kouluksi ja lopullisen nimensä, Kostamon, se sai 1929. Vielä ennen oppivelvollisuuslain säätämistä Kemijärvellä pääsi 1920 aloittamaan Joutsijärven koulu, joka taas sijaitsee Kemijärvestä itään lähellä Sallan ja Kuusamon teitten ris-

31. Annanpalo 1984, 123—124.

32. Narkilahti 3, 1981. KJKaA; SVT X: 30 1900—01; Kuosmanen 1978, 172.

33. Jokela, M. Nikkelimarkalla koulutontti ostettiin. (pak.) Sanomalehti Koillis-Lappi 16.10.1981. Uteliasuutta herättävän otsakkeen takana on tositarina. Kun Mikko Jokela Kemijärven kunnan palkkaamana asianajajana 1960-luvulla selvitti kunnan maiden lainhuutoja, huomattiin, että Isokylän “koulu sijaitsi tukevasti Kemi-yhtiön maalla”. Kun yhtiön johtokunnalla oli oikeudet myydä yhtiön omaisuutta, mutta ei lahjoittaa, tekivät Jokela ja yhtiön edustajana kemijärveläislähtöinen metsäpäällikkö Pentti Melamies kauppa-
kirjan, jonka mukaan yhtiö myi koulun tontin markalla Kemijärven kunnalle. Mikko Jokela maksoi kauppahinnan eikä ollut ainakaan vuoteen 1981 mennessä laskuttanut siitä silloista työnantajansa. Isokylän koulutontin todellinen lahjoittaja on siis Mikko Jokela eikä Kemi-yhtiö, kuten on virheellisesti kauan uskottu, ellei Mikko Jokela ole myöhemmin rahanpuutteessa laskuttanut saataviaan. Tulipahan nyt tämäkin historiallinen totuus selvitettyksi.

34. Narkilahti 1981, 3—5. KJKaA; Kuosmanen 1978, 172.

35. Lapin lpkli 1972—73, Kemijärven mlk ja kaupala; Lapin lpkli 1973—74, Kemijärvi. LLHA. Kemijärven kunta ja kaupunki ovat kuuluneet seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Lappi 1906—45, Kemijärvi 1945—61 ja Itä-Lappi 1961—70.

36. Hallikainen 1880, 2. JLA.

teystä.³⁷ Huomataan, että ennen oppivelvollisuusaikaa kansakouluja saatiin jo eri puolille laajaa ja vesistöjen rikkomaa Kemijärven kuntaa.

Tapionniemen koulun 1930 valmistunut koulutalo edustaa Lapissa harvinaista toista maailmansotaa edeltävää arkkitehtuuria. KA.

Lapissa on varsinaisia kansakouluja ja peruskoulun ala-asteen kouluja ollut kaikkiaan lähes 500.³⁸ Monet niistä ovat vaihtaneet nimeään useita kertoja. Nimenvaihdoksen tavalliset syyt ovat olleet, että vuokrahuoneissa toimimisen jälkeen on koulu rakennettu läheiseen naapurikylään tai laaja koulupiiri on jaettu kahteen tai joskus useampaankin osaan, ja kukin kylä on antanut koululle oman nimensä. Joskus saman kylän eri kulmillakin on vielä omat nimensä ja niiden väliset rajat ovat veteen piirrettyjä viivoja. Monessa pitäjähistoriassa nämä nimenvaihdokset ovat aiheuttaneet runsaasti sotkuja. Ilman kansakouluntarkastajien lukuvuosi-ilmoitusten tarkkaa tutkimista en olisi voinut esimerkiksi Kemijärven koulujen palapeliä selvittää.

Piirijakoasetus antoi vauhtia myös Kemijärven koulujen perustamiseen, koska se velvoitti kunnan ryhtymään toimenpiteisiin, jos jossakin koulupiirissä riittävä määrä lapsia vapaaehtoisesti ilmoitettiin kouluun.

37. Lapin ktpelit 1917—21, 1922—25 ja 1928—30, Kemijärvi. KHA. KA; Kaisanlahti 1982, 2—3. JLA; SVT X: 45 1913—14, 50 1918—19 ja 52 1920—21; vrt. Kuosmanen 1978, 173—174 ja 222; kalenterini mukaan olen ollut syyskaudella 1990 Joutsijärven koulun 70-vuotisjuhlassa (29.9.) ja Tapionniemen koulun peruskorjauksen päätösjuhlissa (1.12).

38. Ks. Yhteenveto, taulukko 2.

5.3.3 Oppivelvollisuuden toteuttaminen lähtee ripeästi käyntiin³⁹

Jos kemijärveläiset olivat olleet aluksi varovaisia kansakouluja kohtaan, niin kyllä he myös sitten osasivat toimeksipanon taidon, kun kansakouluaate oli ensin hyväksytty. Kemijärven kunnan 1920-luvun kouluhistoria on tästä kaunis osoitus.

Kirkonkylän koulu avattiin 1921. Kunnassa oli kyllä ennestäänkin Kirkonkylän koulu, mutta kun uusi koulu oli lähempänä kirkkoa kuin Särkikankaalla oleva koulu, tuli luontevasti uudesta koulusta Kirkonkylän koulu ja vanhasta koulusta Särkelän koulu. Kirkonkylän koulua ruvettiin kutsumaan Keskuskouluksi vuoden alussa 1958⁴⁰. Kolmannen nimensä, Kuumaniemen, koulu sai 1973. Nimien vaihdokset on tehty kauppalan ja kaupungin syntyvaiheiden yhteydessä. Kemijokivarteen Tapionniemen ja Pelkosenniemen välissä sijaitsevaan Vuostimon kylään saatiin myös koulu 1921.⁴¹

Räisälä Kemijärven itärannalla sai koulunsa 1923. Soppelan koulu avattiin 1924, ja Tohmossa koulunpito alkoi tammikuussa 1926, kun Särkelän koulun kanssa yhteinen alakansakoulunopettaja oli ensin syyslukukauden opettanut Särkelän koululla. Syksyllä 1926 aloitti Tohmossa myös yläkansakoulu. Luusuassa alakoulu käynnistyi myös syksyllä 1926. Tammikuussa 1927 aloitettiin koulunpito peräti kolmessa kylässä, sillä silloin aloittivat toimintansa Halosenrannan, Javaruksen ja Juujärven alakansakoulut ja syksyllä myös yläkansakoulut. Kansakouluntarkastajan lukuvuosi-ilmoituksesta 1926—27 ilmenee, että syksyllä 1926 Ruopsan kylässä oli 18-viikkoinen alakoulu, joka kevätkaudeksi siirtyi Halosenrantaan. Samasta lähteestä paljastuu, että kyseisen lukuvuoden aikana myös Kalliosalmen kylässä, joka sijaitsee Hyypiön kylästä länteen lähellä Rovaniemen rajaa ja joka ei koskaan pysyvää kansakoulua saanut, on toiminut Särkelän koulun kanssa yhteinen 18-viikkoinen alakansakoulu. Tammikuussa 1929 alkoi koulutyö Lehtolan kylässä, jonne alakansakoulun kalusto kuljetettiin kevätlukukaudeksi Soppelan koululta, ja 1930 aloittivat vielä Ulkuniemen ja Oinaan koulut.⁴²

Synä siihen, että koulut usein ovat aloittaneet toimintansa jossakin kylässä tammikuussa normaalin syksyn sijasta, on se, että oppivelvollisuuslain mukaan alakansakoulu saattoi lukuvuoden aikana toimia kahdessa paikassa 18 viikkoa kummassakin. Opettaja siirtyi tavaroineen joululoman aikana naapurikylään. Mikäli nämä kylät kuuluivat eri koulupiiriin, olivat koulut lain mukaan itsenäisiä alakansakouluja, jotka kirjattiin muun muassa tarkastajan papereihin ja virallisiin tilastoihin eri kouluiksi. Mikäli taas kylät kuuluivat samaan koulupiiriin, mikä sekin oli tavallista, katsottiin ne samaksi alakansakouluksi, jolla oli kaksi toimipistettä.⁴³ Kun tällaisista kahdessa toimipaikassa toimivista kouluista ei ole merkintöjä hallinnollisissa asiakirjoissa, on mahdollista, että käytännössä jossakin kylässä toiminut koulu puuttuu tarkoistakin tutkimuksista, jollaiseksi olen

39. 5.3.3 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

40. Kuumaniemen koululta saatu arkistosta tarkistettu tieto 11.11.1999; Kaarlo Liimataisen haast. 15.2.1999.

41. Lapin ktpli:t 1920—22, Kemijärvi. KHA. KA; Lapin pkli 1972—73, Kemijärven kla. LLHA. Lukuvuosina 1957—1973 Kemijärven kla (Kemijärven kauppala) ja Kemijärven mlk (Kemijärven maalaiskunta); Lapin lpkli 1973—74, Kemijärvi. LLHA; Narkilahti 1978, 3. KjKaA; SVT X 53 1921 – 22.

42. Lapin ktpli:t 1922—31, Kemijärvi. KHA. KA; Kaisanlahti 1982, 3—4. JLA; Hallikainen 1987, 3. JLA; SVT X: 55 192—24, 56 1924—25, 57 1925—26, 58 1926—27 ja 62 1930—31; vrt. Kuosmanen 1978, 222—223.

43. SA 101/1921, 7 §.

yrittänyt omanikin tehdä. Alakansakoulujen toimipisteitä haluttiin perustaa mahdollisimman moneen kylään, ettei pienillä lapsilla olisi kovin pitkiä koulumatkoja. Kun kovin nopeasti ei voitu monistakaan syistä perustaa opettajanvirkoja, oli 18 viikon alakoulu kuitenkin paljon parempi vaihtoehto kuin supistettu koulu tai kiertokoulu.

Voitaneen olla yhtä mieltä siitä, että Kemijärvellä toteutettiin oppivelvollisuuslakia vauhdikkaasti, sillä kymmenen vuoden aikana lukuvuosina 1921—31 käynnistyi kaikkiaan 12 vuosikymmeniä toiminutta kansakoulua. Kouluhallituksen 5.2.1924 vahvistaman Kemijärven kunnan oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelman mukaan toteuttamisaikataulu oli erittäin nopea eikä Kemijärvi hakenut lykkäyksiä.⁴⁴ Selityskin Kemijärven täytäntöönpanosuunnitelman poikkeuksellisen nopealle aikataululle kyllä löytyi. Kaupunkineuvos Kaarlo Liimatainen nimittäin kertoi, että kunnallislautakunnan esimies Matti Oskari Lahtela oli antanut Kemijärven koulusuunnitelmien teon tunnetun koulumiehen Alfred Salmelan tehtäväksi.⁴⁵ Salmela tiesi varmasti, että laki antoi luvan, jos kunta niin halusi, oppivelvollisuuden nopeaan toteutukseen. Salmela olikin sitten vuosina 1925—1928 Lapin piirin kansakouluntarkastajana itse valvomassa laatimansa Kemijärven kunnan täytäntöönpanosuunnitelman toteuttamista.⁴⁶

Kun käytännössä koulut perustettiin vielä paljon suunniteltua nopeammin, herää kysymys, mikä sen sai aikaan. Juujärven koulun historiasta tämä käy mielestäni liikuttavalla tavalla ilmi. Suunnitelman mukaan syksyllä 1930 piti Juujärvellä avata supistettu kansakoulu aikataulun loppupäässä. Kyläläiset ryhtyivät toimenpiteisiin hyvän asian nopeuttamiseksi. Näyttää, että heillä on ollut hyvät neuvonantajat. Epäilen tästäkin alueen tarkastajaa Alfred Salmelaa. Kylältä kerättiin 20 huoltajan allekirjoittama lista, jossa he sitoutuivat panemaan yhteensä 50 lasta kouluun. Vielä silloin voimassaolevan piirijakoasetuksen kolmannen pykälän mukaan näin suuri oppilasmäärä velvoitti kunnan ryhtymään välittömästi yläkansakoulun perustamiseen. Kyläkokouksessa 23.2.1926 oli 17 osanottajaa, joiden kaikkien sukunimi oli Hemmi Schroderusta lukuunottamatta Juujärvi, ja ainoa asiana oli koulun perustaminen. Kaikkien osanottajien allekirjoittama pöytäkirja lähetettiin kunnan päättävälle elimelle. Siinä ensin todettiin kylän syrjäisyys ja pitkä matka lähimpään Muuskon kansakouluun. Pöytäkirja jatkui näin: “Ei tullene kysymykseen, että voidaan tällainen lapsilauma sijoittaa Muuskon kansakoulun läheisyyteen ja kotua kulku on yhtä mahtotoin. Siis joka tapauksessa jääpi kylämme etelleen sen laiseksi pimeyten pesäpaikaksi, kuten usein on laita syrjäisimpien seutujen, ellei saata koulua kyläämme, vaikkakin veron maksuissa y.m. velvollisuuksien täyttämässä täytyy olla rintamaiten asukasten rinnalla, kunkin kykynsä mukaan ja usein yli voimaisesti toisten kansalaisten etuksi, saamatta tuskin milloinkaan nauttia niitä vähäisiä oikeuksia, mitä totellisuudessa Suomen kansalla luullaan olevan, mutta kaikista vaikeuksista huolimatta uskallamme toivoa, että arv. Kemijärven kunnan valtuusto suo kylämme nuorukaisille pyytämämme pienen valon lähteen ja päättää avata ylemmän kansakoulun Juujärven koulupiirissä syyslukukauten alussa 1926.” Aluksi valtuusto lykkäsi asian, josta seurasi valitus lääninhallitukseen. Vuoden lopulla sinnikäs yrittäminen tuotti tuloksen, ja valtuusto päätti antaa yläkansakoulun Juujärvelle syksystä 1927 alkaen. Alakansakouluhan aloitti jo kevätlukukau-

44. Kouluhallituksen 5.2.1924 vahvistama Kemijärven kunnan oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelma. Narkilahti 1981, liite n:o 7. KJKaA.

45. Kaarlo Liimataisen haast. 15.2.1999.

46. Karttunen 1983, 70—71.

della 1927. Oppilaita tuli jo alakouluunkin 39. He halusivat valmistavaa opetusta syksyllä käynnistyvää yläkansakoulua varten. Kansakouluntarkastaja Salmela vieraili jo huhtikuussa 1927 koulunpitoa tarkastamassa ja ohjeita antamassa.⁴⁷

Edellä on käynyt selväksi, miksi Kemijärven kansakoulut perustettiin nopeasti 1920-luvulla. Kunta käytti hyvää konsulttia, ja se oli selvästi myös kuntalaisten tahto. Kemijärveläisten suhtautuminen koulutukseen oli muuttunut yhden sukupolven aikana perusteellisesti. Erikoista oli vielä se, että Kemijärvelle perustettiin jo hyvin varhaisessa vaiheessa runsaasti myös alakansakouluja. Vielä 1930-luvulla perustettiin kaksi koulua, kun Puikkolan koulu aloitti itsenäisenä 1935 ja Leväranta 1937. Vuonna 1918 ensimmäinen Levärannan nimellä perustettu koulu kantoi nyt nimeä Kostamo. Puikkolan kylässä oli toiminut Isokylän koulun sivupiste jo lukuvuonna 1927—28.⁴⁸

Kansakoulun johtokuntien tuli valvoa, että oppivelvollisuutta noudatettiin. Laki vapautti oppivelvollisuudesta ne lapset, jotka asuivat koulusta yli viiden kilometrin matkan päässä harvaan asutuissa kunnissa, joihin Kemijärvikin kuului vielä 1930-luvulla. Juujärven koulupiiriin laidoilla olivat Pikkukylä ja Hoppula, joihin molempiin oli koululta noin viisi kilometriä. Kun johtokunta patisteli Hoppulan kylän väkeä toimittamaan lapset kouluun, nämä ilmoittivat, että heitä eivät koske oppivelvollisuuslain säännökset matkan pituuden vuoksi. Tarkka mittaus osoitti, että linnuntietä matkaa oli 4 750 metriä, mutta talvitietä, jota käytettiin melkein koko lukuvuosi, taivalta kertyi 5 180 metriä. Johtokunta kysyi tarkastajalta, miten pitäisi menetellä. Vastaus ei ole tiedossa. Ei tarkastaja ole voinut vastata kuin lain mukaisesti, että vanhemmat olivat oikeassa, mutta varmasti hän ohjasi johtokuntaa parantamaan ja korjaamaan oppilashuoltoa. Kun sitten majoitus ja oppilaitten kuljetus saatettiin entistä paremmalle tolalle, poissaolot vähenivät.⁴⁹

Suomi oli vakavassa vaarassa talvisodan aikana, sillä vihollinen hyökkäsi Kannaksen lisäksi voimallisesti myös Lapissa. Kolmessa viikossa venäläiset olivat jo Pelkosenniellä ja suuri koukkausosasto oli joulun aluspäivinä päässyt lähelle Kemijärven pääkylää. Kirkonkylään olisi enää ollut hyvää tietä pitkin vähän yli 20 kilometriä. Mäntyvaarassa käytiin ratkaisutaistelua, josta kerron tarkemmasti Sallan historiassa. Myös Kemijärven kylät joutuivat evakkoon ja koulutyö keskeytettiin heti joulukuun alussa. Ulkuniemen kylän väki oli talvisodan ajan evakossa Rovaniemen maalaiskunnan Tapionkylässä. Jatkosodan alkaessa usko tulevaisuuteen oli vankka, sillä Ketolan uusi koulu avattiin ensimmäisenä sotasyksynä 1941. Se toimi vuokrahuoneissa lakkautukseensa vuoteen 1952 saakka, jolloin samaan koulupiiriin valmistui komealle järvenrantatontille Hyypiön koulu⁵⁰. Syksyllä 1944 alkanut evakkomatka kesti koko talven. Kemijärveläiset olivat silloin pääasiassa Etelä-Pohjanmaalla, jossa oppilaat kävivät koulua joko sijoituspitäjän kouluissa tai evakkokoulussa oman opettajan ohjauksessa.⁵¹

Sodan jälkeen suuret ikäluokat ja perustetut uudet asutusalueet vaativat myös Kemijärvellä lisää kouluja. Kuusivaaran, Ruopsan ja Tonkopuron koulut avattiin 1946, Kalkiaisen

47. Hallikainen 1987, 1—2. JLA.

48. Narkilahti 1981, 7—8. KJKaA; vrt. Kuosmanen 1978, 223.

49. Hallikainen 1987, 4. JLA.

50. Ihailin koulua ja kadehdin sen opettajia, kun aamun valjetessa 1.10.1957 heräsimme Rovajärven sotaharjoitusten aikana yöllä Hyypiön järven rantaan pystytetyssä teltassa. Oli satanut ensilumen, ja minua odottivat oma koulu ja työ Simon Alajokikylässä, jonne sitten toukokuussa pääsin.

51. Lapin ktpli:t 1940—42, Kemijärvi. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1951—53, Kemijärvi. OHA; Hallikainen 1987, 4—5. JLA.

ja Pyhätunturin koulut 1950 ja Hyypiö 1952, joka käytännössä jatkoi Ketolan koulun toimintaa. Juujärven koulupiirin oppilaitten koulumatkoihin toi helpotusta, kun Hoppulan koulu käynnistyi 1950. Koulu sai vuoden kuluttua uudet vuokratilat ja jatkoi 1951 toimintaa Päiväjoen koulun nimellä. Silloinen Kemijärven kunnanjohtaja Kaarlo Liimatainen selvitti minulle Hoppulan koulun tarinan. Sen kertoi puolestaan hänelle, kun hän ei itse harmikseen aivan tarkkaan itse muistanut vain 50 vuoden vanhaa asiaa, ensimmäisen vuokratoulun isäntä. Tätä oli vieläkin harmittanut, kun kunta ei vuotta pitempään ollut vuokrannut koulua varten kunnostettuja tiloja. Oma hyötynsä koulusta oli kuitenkin ollut, kun isännän poikamiesveli oli koulun opettajasta saanut emännän. Pikkukylässäkin oma koulu alkoi toimia 1952. Tämä Pikkukylä sijaitsee molemmin puolin Kemijärven ja Rovaniemen maalaiskunnan rajaa. Kun myös Rovaniemen maalaiskunnan koululuettelossa on Pikkukylän koulu, niin se ei ole erehdys eikä kuntien yhteinen koulu, vaan kylän toisen puoliskon oman koulun nimi. Voimalaitostöiden alkaminen toi runsaasti oppilaita lisää Kemijokivarren kouluihin. Juujärven koulussakin oli parhaimmillaan 1963—64 lähes 150 oppilasta ja viisi opettajaa. Lukuvuoden 1950—51 oli toiminnassa myös yksityinen Kemijoki Oy:n ylläpitämä Jumiskon kansakoulu. Tarkastaja oli koulun merkinnyt papereihinsa Kemijärven kouluksi, mutta Liimatainen arveli koulun kyllä sijainneen todennäköisesti Posion kunnan puolella.⁵²

Elämä sykki monella tavalla virkeästi sodanjälkeisessä Lapissa. Vuonna 1950 käynnistynyt Kemijärven seminaari tarvitsi 1953 harjoituskoulun, joka sai tilat ja oppilaat Särkelän koulusta. Lukuvuodet 1953—55 Särkelän koulun työ oli keskeytyksissä, kun luultiin, ettei sitä enää tarvittaisi. Lapsia oli alueella kuitenkin niin runsaasti, ettei heitä kaikkia syksyllä 1954 tarvittu seminaarin harjoituskouluun. Lukuvuoden 1954—55 Särkelän koulutiloissa toimikin Kirkonkylän koulun sivupisteenä yksi luokka. Syksystä 1955 taas Särkelän koulu elvytettiin henkiin, mikä olikin helppo tehtävä, kun virallista lakkautuspäätöstä ei ollut koskaan johtokunnan esityksestä huolimatta tehty. Lukuvuonna 1960—61 koulussa oli jo kuusi opettajanvirkaa. Vuoden kuluttua syksyllä 1962 Särkelän koulu sai käyttöönsä uuden koulurakennuksen. Ennen kansakoululain voimaantuloa aloitti vielä Luokanaavan koulu 1957. Ensimmäinen koulun lakkautus tapahtui Kemijärvellä 1946, kun Puikkolan koulu ei osoittautunut elinkelpoiseksi. Pikkukylän koulussakaan eivät oppilaat riittäneet kuin kolmeksi vuodeksi, sillä koulu lakkautettiin jo 1955.⁵³

52. Kemijärven ktpli:t 1945—47, 1949—50, Kemijärvi. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1950—53, Kemijärvi. OHA; Hallikainen 1987, 6 ja 11. JLA; vrt. Kuosmanen 1978, 223; Kaarlo Liimataisen haast. 15.12.1997.

53. Kemijärven ktpli:t 1945—47, Kemijärvi. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1952—57, Kemijärvi. OHA; Kemijärven ktpli 1957—58, Kemijärven mlk. OHA; Narkilahti 1978, 7—8 ja 12. KJKaA; vrt. Kuosmanen 1978, 223; Mikkonen 1983, 13 ja 135; Lauri Narkilahden haast. 14.12.1997.

Kemijärven ensimmäinen Särkelän kansakoulu jatkoi 1962 toimintaansa tässä uudessa koulutalossa, kun kaikki alueen lapset eivät mahtuneetkaan Seminaarin kouluun. KA.

Kemijärvellä lyhyessä ajassa 1920-luvulla toteutettu koulujen perustaminen ja rakentaminen aiheuttivat tietysti kunnan taloudelle suuria rasituksia. Vuonna 1931 olikin Kemijärven kunnan velka 1 050 markkaa asukasta kohti suurin koko Oulun läänissä. Vuonna 1936 oli Suomen maalaiskunnissa velkaa asukasta kohti 286 markkaa, kun Kemijärven velkasumma 1 128 markkaa oli keskiarvoon verrattuna nelinkertainen. Erityisesti 1930-luvulla kunnallisverotuksen erot kuntien kesken olivat hyvin suuria, ja veroäyrin hinta eli nykytermiä käyttäen veroprosentti saattoi vaihdella lyhyellä aikavälillä erittäin paljon. Esimerkiksi 1930 koko maan maalaiskuntien veroäyrin keskihinta oli 7,12 markkaa, Oulun läänin maalaiskuntien 9,54 markkaa, Kemijärven 10 markkaa ja Kuolajärvellä peräti 18,40 markkaa. Vuonna 1932 Kemijärven äyri oli jo 15,60 markkaa, Rovaniemen 16,80 markkaa, Kuolajärven 13,85 markkaa ja maalaiskuntien keskiarvo koko maassa 8,25 markkaa. Kuntien taloudellista tilannetta pahensi vielä se, että 1930-luvulla verorästit olivat erittäin suuria, kun suuren työttömyyden vuoksi eivät ihmiset pystyneet vanhoja verojaankaan maksamaan. Siihen aikaanhan ei palkasta ennakoperintää suoritettu, ja Kemijärvelläkin suuri osa väestöstä työskenteli omilla tiloillaan maa- ja metsätalouden harjoittajina. Mainittakoon vielä, että esimerkiksi vuonna 1933 oli Oulun läänissä kymmenen sellaista kuntaa, joilla oli rästissä yli puolet veroista. Kemijärven kunnan talous joutui valtion lisättyyn valvontaan vapautuen siitä vasta vuoden 1951 puolivälissä.⁵⁴ Kemijärven kunnanjohtajaksi 1949 valittu sosionomi Kaarlo Liimatainen kertoi, että valtion valvojaksi kunnan taloudenpitoa seuraamaan oli määrätty alueen nimismies Kauko Liisanantti. Kun Liisanantti tuli siihen käsitykseen, että kunnan koulutettu virkamies-

54. Kuosmanen 1978, 219—222.

johto oli häntä pätevämpi huolehtimaan kunnan taloudesta, hän pyysi vapautusta kiusallista tehtävästään ja esitti, että valtion valvonta lopetettaisiin, kuten sitten tapahtuikin.⁵⁵

Sodan jälkeen Lapissa oli runsaasti työtä, joten myös kuntien talous koheni nopeasti. Kemijärvi taisi elää parasta aikaansa 1956, jolloin Lapin läänin maalaiskunnissa oli keskimäärin 767 äyriä asukasta kohti, koko maan maalaiskunnissa 869, mutta Kemijärvellä 1 023 äyriä.⁵⁶

Vuonna 1956 Lapin maakuntaliiton julkaisema Lapin kirja povasi Kemijärven tulevaisuutta näin: “Voimalaitokset valmistuvat ja puunjalostustehtaat odottavat syntymistään. Taivalkoskelta kurkottuu rata kohti Kemijärveä. Uudet maantiet luovat suoria yhteyksiä pohjoiseen. Maan parhaimpiin kuuluvat suot vartovat kuivatustaan muodostaakseen Kemijärvestä Lapin rehuaitan.”⁵⁷

Samana kirjan esipuheessa maaherra Hannula katsoi, että Lapin läänillä oli edessään suuret tulevaisuuden mahdollisuudet: “Siitä takeena ovat metsiemme rikkaus, valtavat viljelyskelpoiset suoalueet, koskiamme voima ja vaarojen ja tunturien vielä piilossa olevat mineraalirikkaudet.”⁵⁸ Tulevaisuuden ennustaminen on tunnetusti vaikeaa. Maaherra Hannulan ei tarvinnut olla näkemässä maan ja ennen kaikkea Lapin läänin maatalouden alasajoa, jota hänen seuraajansa, maaherra Martti Miettunen oli Koiviston hallituksen maatalousministerinä 1968—1970 ajan äkkiä muututtua peltopakettilain valmistelijana aloittamassa.⁵⁹

5.3.4 Aika tuo muutoksia oppivelvollisuuskouluun⁶⁰

Vaikka Kemijärvi jaettiin vuodesta 1957 alkaen vuoden 1972 loppuun saakka hallinnollisesti kahteen eri alueeseen kauppalaksi ja maalaiskunnaksi, on koululaitosta tarkoituksenmukaista tarkastella yhtenä kokonaisuutena.

Vuonna 1948 Kemijärven koululaitokseen perustettiin kotitalouden opettajan virka, jonka haltija rupesi kiertämään kansakouluilla jakamassa jatko-opetuksessa oleville tytöille kotitalousopetusta. Keskitetysti päiväkouluna kansakoulun jatko-opetusta alettiin Kemijärvellä antaa vuodesta 1952 alkaen. Kurssit toimivat eri puolilla kuntaa sen mukaan, miten koulutiloja saatiin käyttöön. Pojille järjestettiin neljän lukuvuoden aikana Kurtta-Säärijärven metsäkämpällä metsätyön opetusta. Tytöille annettiin vastaava aika kotitalousopetusta. Sitten opetusta annettiin muun muassa Ulkuniemen, Tonkopuron ja Tohmon kouluilla, kunnes Isokylän kansalaiskoulu valmistui 1962, mistä lähtien maalaiskunnan kansalaiskoulu toimi yksivuotisena kaksi lukuvuotta. Kun Luusuaan suunnitellun toisen kansalaiskoulun tilat valmistuivat 1964, kunta jaettiin Luusuan ja Isokylän kansalaiskoulupiireihin, joiden ajanmukaisissa koulutiloissa koulutus oli kaksivuotista. Kemijärven kauppalassa toimi vuodesta 1957 alkaen kaksivuotinen päiväjatkokoulu, jonka nimi muuttui 1958 kansalaiskouluksi kuten myös maalaiskunnan jatkokoulun nimi

55. Kaarlo Liimataisen haast. 25.6.1998.

56. Kuosmanen 1978, 222.

57. Julkunen 1956, 45.

58. Hannula 1956, 4.

59. Arvola 1981, 34—37.

60. 5.3.4 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

samana vuonna kansakoululain mukaisesti. Vuonna 1967 Luusuan kansalaiskoulu muuttui kolmiluokkaiseksi eli siihen liitettiin myös vapaaehtoinen yhdeksäs luokka. Syksystä 1969 saivat kauppalan kansalaiskoulu ja myös Isokylän kansalaiskoulu vapaaehtoisen yhdeksännen luokan.⁶¹

Isokylän 1962 valmistunut kansalaiskoulu, jossa isännöi pitkään Kemijärven koululaitosta palvellut rehtori Pentti Känninen. KA.

Kemijärven kehitys ei poikkea Lapin läänin muista kunnista, vaan kyläkoulujen määrä alkoi vähentyä 1960-luvun alussa. Päiväjoen koulu lakkasi 1961, Ruopsa 1962, Luokanaapa 1964, Muusko 1965 sekä Pyhätunturi ja Oinas 1966. Peruskoulun aattovuosina lakkasivat vielä Tonkopuron koulu 1968 sekä Javarus ja Kuusivaara 1970. Sekä Tonkopuron että myös Javaruksen ja Kuusivaaran kouluissa oli oppilaita niiden viimeisinä vuosina niin runsaasti, ettei valtionosuuden menettämisen vuoksi olisi vielä tarvinnut kyseisiä kouluja lakkauttaa. Koko Itä-Lapille oli suuri tappio, kun Kemijärven seminaari harjoituskouluineen lakkautettiin 1970.⁶² Jos 1920-luvulla ja heti sodan jälkeen oli kouluja perustettu nopeasti ja runsaasti, muuttunut aika 1960-luvulla suoritti nopeaa apuharvennusta.

Peruskoulun tulon jälkeen ei Kemijärvellä tarvinnut lakkauttaa 20 vuoden aikana kuin Kalkiaisten koulu 1985. Vuonna 1992 Kemijärvellä lakkasivat koulut Hyypiön, Räisälän ja Ulkuniemen kylissä. Juujärven koulu lakkasi 1996 ja 1997 Tapionniemen koulu, jonka

61. Kemijärven ktpli:t 1947—49, Kemijärvi. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1951—53 ja 1956—57, Kemijärvi. OHA; Kemijärven ktpli 1957—58, Kemijärven kla. OHA; Itä-Lapin ktpli:t 1961—65 ja 1966—70, Kemijärven mlk. OHA; Itä-Lapin ktpli:t 1968—70, Kemijärven kla. OHA; Pentti Kännisen haast. 15.11.1977, 24.11.1997 ja 1.12.1997; Viljo Hanhelan haast. 29.11.1997.

62. Kemijärven ktpli 1960—61, Kemijärven mlk. OHA; Itä-Lapin ktpli:t 1961—70, Kemijärven mlk. OHA; Lapin lkli 1970—71, Kemijärven mlk. LLHA; Lämsä 1971, 24; vrt. Kuosmanen 1978, 223.

peruskorjauksen valmistumista juhlittiin joulukuussa 1990⁶³. Syksystä 1998 lakkasi vielä Levärannan koulu.⁶⁴

Kemijärven maalaiskunnassa apukoulu aloitti toimintansa syksyllä 1965 Luusuassa. Kemijärven kauppala perusti apukoulun 1969. Vuonna 1975 nämä apukoulut yhdistettiin ja koulun sijoituspaikaksi tuli kaupunkikeskus. Ensimmäinen puhe-, lukemis- ja kirjottamishäiriöisten erityisopettaja aloitti työnsä Kemijärvellä 1973. Lukuvuonna 1980—81 koulujen yhteisiä kiertäviä erityisopettajia oli kaksi ja 1990—91 kolme.⁶⁵

5.4 Oppikoulujen toiminta Kemijärvellä

Kansakoulun matka Rovaniemeltä Kemijärvelle oli kestänyt 28 vuotta. Keskikoulun vauhti oli nopeampi eli vain 17 vuotta, sillä Kemijärvellä pääsi yksityinen viisiluokkainen yhteiskoulu alkuun syksyllä 1925. Lapin maalaiskunnista Kemijärvi sai oppikoulun Rovaniemen jälkeen toisena. Koulu toimi ensimmäisen lukuvuoden pappilan pirtissä ja sai oman koulutalon jo 1926. Lukuvuonna 1944—45 koulua pidettiin evakossa Jepualla kansakoulun tiloissa. Syksyllä koulu saattoi jatkaa omassa rakennuksessaan, joka oli säästynyt sodan tuhoilta. Kemijärvelle oli alunperin anottu valtion oppikoulua, mutta liikkeelle oli lähdeittä yksityiseltä pohjalta. Koulua yritettiin siirtää valtion ylläpidettäväksi 1930-luvullakin, mutta tämäkään aie ei vielä onnistunut. Vuonna 1949 valtio otti yhteiskoulun omistukseensa, ja koulun nimi muuttui silloin Kemijärven keskikouluksi.

Kauan kemijärveläiset joutuivat hankkimaan lukiokoulutuksen pitkien matkojen takaa. Esimerkiksi suutarimestari Antti Väyrysen neljä poikaa, joista Vilho ja Antero kohosivat aina kansanedustajiksi ja valtioneuvoston jäseniksi saakka, pääsivät ylioppilaisiksi Oulun lyseosta.⁶⁶ Kannatusyhdistyksen ylläpitämä lukio aloitti Kemijärvellä toimintansa 1951, ja 1953 valtio otti myös lukioluokat suojiinsa, jolloin keskikoulu ja lukioluokat muodostivat yhdessä Kemijärven yhteislyseon.⁶⁷ Peruskouluun siirryttäessä 1972 tämä oppilaitos liitettiin Kemijärven koululaitokseen, jolloin lukioluokista tuli kaupungin ylläpitämä Kemijärven lukio ja keskikoululuokat muodostivat Keskikauppalan yläasteen. Lukuvuodet 1973—75 yläasteen koulu jatkoi Pöyliön yläasteena, joka lakkautettiin 1975.⁶⁸

Kemijärvelläkin osoittautui yksi oppikoulu riittämättömäksi 1960-luvulla ottamaan kaikkia oppikouluun halukkaita suojiinsa. Yksityisen kannatusyhdistyksen, Kemijärven seudun yhteiskoulun tuki ry:n, ylläpitämä viisiluokkainen Kemijärven yhteiskoulu aloitti Kemijärven kauppalassa 1962. Omat tilat tämäkin koulu sai jo 1964. Kauppalan omistukseen koulu siirtyi 1969.⁶⁹ Lukuvuoden 1972—73 ajan yhteiskoulusta ja kauppalan kansa-

63. Kalenterimerkintä 1.12.1990. JLA.

64. Lapin lpkli:t 1984—86 ja 1991—93, Kemijärvi. LLHA; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA.

65. Itä-Lapin ktpli:t 1964—66, Kemijärven mlk. OHA; Itä-Lapin ktpli:t 1968—70, Kemijärven kla. OHA; Lapin lpkli:t 1972—73, Kemijärven mlk ja kla. LLHA; Lapin lpkli:t 1973—76, Kemijärvi. LLHA.

66. Oulun lyseo 1874—1974. 1974, 393—394; Väyrynen 1979, 59—62.

67. Peteri & Salminen 1993, 172; Kuosmanen 1978, 224—225.

68. Lapin lpkli:t 1972—73, Kemijärven kla. LLHA; Lapin lpkli:t 1973—76, Kemijärvi. LLHA; Teperi & Salminen 1993, 172.

69. Kuosmanen 1978, 234; Teperi & Salminen 1993, 173.

laiskoulusta muodostetut yläasteet olivat erillisiä oppilaitoksia, Lepistö ja Sepänrinne, jotka 1973 yhdistettiin Lepistön yläasteeksi.⁷⁰

Kun 1964 säädetyllä kansakouluasetuksen muutoksella helpotettiin kunnallisen keskikoulun perustamisen ehtoja, pääsi myös Kemijärven maalaiskunnassa 1965 syksyllä kunnallinen keskikoulu aloittamaan. Koulu sijoitettiin Isollekylälle, jossa se toimi vuoteen 1972 saakka muodostaen sen jälkeen Isokylän kansalaiskoulun kanssa Isokylän yläasteen. Luusuan kansalaiskoulu muodosti 1972 Rovaniemen maalaiskunnan Pirttikosken kunnallisen keskikoulun kanssa kuntien yhteisen Luusuan—Pirttikosken yläasteen. Vuonna 1979 tämä yhteistyösopimus purettiin ja Kemijärven oppilaat siirrettiin Isokylän yläasteelle ja Rovaniemen maalaiskunnan oppilaat Pirttikosken yläasteelle.⁷¹

5.5 Katselua taaaksepäin

Kemijärven kunnan päättäjien suhtautumista kansakouluihin vuoden 1866 kansakouluasetuksen jälkeisenä 50-vuotiskautena voidaan kuvata yhdellä sanalla: varovaisuus. Olihan Kemijärvellä vuoteen 1916 mennessä avattu vasta kolme kansakoulua. Kansakouluasetuksen jälkeisen toisen 50-vuotiskauden aikana 1916—1966 Kemijärven koululaitoksen kehittäminen vastasi ankarankin mittapuun mukaan tarkasteltuna niihin haasteisiin, joita väestön kasvu ja asutuksen leviäminen ympäri kuntaa edellyttivät. Valtiovalta huolehti myös siitä, että laajenevan koululaitoksen tarpeisiin saatiin pätevää ja paikalliset olosuhteet tuntevaa opettajistoa. Perustettiinhan 1950 Kemijärven seminaari, josta valmistuneet opettajat sijoittuivat etupäässä Lapin läänin itäisiin kuntiin, ja joka olemassaolollaan toi Kemijärven kulttuurielämään eloa ja virkeyttä⁷².

Tänä päivänä, 1999, Kemijärven yleissivistävästä koulutuksesta vastaavat Kemijärven lukio sekä Isokylän ja Lepistön yläasteet yhdessä peruskoulun ala-asteiden kanssa. Koko 1980-luvun Kemijärven kouluväki ja päättäjät keskustelivat siitä, riittäisikö Kemijärvellä yksi yläaste, jolloin Isokylän yläasteen koulu ei olisi tarvinnut peruskorjausta. Asiaa pohdittuaan asetettu toimikunta tuli siihen tulokseen, että yläasteita tarvitaan jatkossakin kaksi. Kun asia meni kaupunginhallituksen käsittelyyn, oli tekstiin sanan kaksi paikalle ilmestynyt sana yksi. Tämä ”vahinko” paljastui, ja keväällä 1994⁷³ vietettiin korjattujen tilojen vihkiäisjuhlaa.⁷⁴ Koko 1990-luku on myös Kemijärvellä käyty keskustelua siitä, minkä verran ja millä ehdoilla kyläkouluja säilytetään.⁷⁵ Keskustelu jatkunee edelleen.

70. Lapin lpkli:t 1972—73, Kemijärven kla. LLHA; Lapin lpkli 1973—74, Kemijärvi. LLHA.

71. Itä-Lapin ktpli:t 1964—66, Kemijärven mlk. OHA; Lapin lkli 1971—72 sekä Lapin lpkli 1972—73, Kemijärven mlk. LLHA; Lapin lpkli:t 1978—80, Kemijärvi ja Rovaniemen mlk. LLHA; Pentti Kännisen haast. 1.12.1997.

72. Kaisanlahti 1971, 27—32; Mikkonen 1983, 186—188.

73. Kalenterimerkintä 23.4.1994. JLA.

74. Rehtori Pentti Väyrysen kirje 27.11.1997. JLA.

75. Esim. PS 29.5.1997, LK 9.10.1997 ja PS 9.12.1998.

5.6 Yhteenveto: Kemijärven koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Katekeettakoulu	1823	1857	Kun Kuolajärvi kuului vuoteen 1857 saakka Kemijärven seurakuntaan, katekeetta antoi opetusta jonkin verran myös Kemijärvellä.
Kiertokoulut			
1. kiertokoulu	1860	1926	Vuosina 1860—1869 opetuksessa lienee ollut keskeytyksiä.
2. kiertokoulu	1892	1926	
3. kiertokoulu	1905	1926	
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Särkelä	1898		Kemijärven kansakoulu vuoteen 1900 ja Kirkonkylä vuoteen 1921
2. Kallaa	1900		Isokylä vuoteen 1973 Yksityinen lukuvuosi 1900—10
3. Tapionniemi	1913	1997	Ylikylä vuoteen 1923
4. Muusko	1917	1965	Luusua vuoteen 1924
5. Kostamo	1918		Leväranta vuoteen 1923 ja Kummunkylä vuoteen 1929
6. Joutsijärvi	1920		
7. Kuumaniemi	1921		Kirkonkylä vuoteen 1958 ja Keskuskoulu vuoteen 1973
8. Vuostimo	1921		
9. Räisälä	1923	1992	
10. Soppela	1924		
11. Tohmo	1926		
	tammikuu		
12. Luusua	1926		Lukuvuonna 1926—27 vain alakansakoulu
13. Kalliosalmi	1926	1927	Kylässä toimi lukuvuoden aikana alakansakoulu, joka oli todennäköisesti 18-viikkoinen.
14. Halosenranta	1927		
	tammikuu		
15. Javarus	1927	1970	
	tammikuu		
16. Juujärvi	1927	1996	
	tammikuu		
17. Lehtola	1929		
	tammikuu		
18. Oinas	1930	1966	
19. Ulkuniemi	1930	1992	
20. Puikkola	1935	1946	Isokylä—Puikkola vuoteen 1937
21. Leväranta	1937	1998	
22. Ketola	1941	1952	
23. Kuusivaara	1946	1970	
24. Tonkopuro	1946	1968	
25. Ruopsa	1946	1962	Lukuvuoden 1926—27 aikana kylässä toimi kokovuotinen tai 18-viikkoinen alakansakoulu.
26. Jumisko	1950	1951	Yksityinen
27. Kalkiainen	1950	1985	
28. Pyhätunturi	1950	1966	Vuostimojärvi vuoteen 1953
29. Päiväjoki	1950	1961	Aloitti Hoppulan koulun nimellä 1950—51. Koulun sijoittaminen toiseen paikkaan aiheutti nimenmuutoksen.
30. Hyypiö	1952	1992	
31. Pikkukylä	1952	1955	

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
32. Seminaarin harjoituskoulu	1953	1970	Valtio
33. Luokanaapa	1957	1964	
Jatko-opetus			
Kotitalouden opettaja 1948. Jatko-opetusta järjestettiin kurssinmuotoisena keskitettynä päiväjatkokouluna vuodesta 1952 alkaen. Vuoden 1957 alusta perustetussa Kemijärven kauppalassa toimi 2-vuotinen päiväjatkokoulu 1957—58.			
Kansalaiskoulut			
1. Kemijärven kauppalan kansalaiskoulu:			
a) 2-vuotinen	1958	1969	
b) 3-vuotinen	1969	1972	
2. Kemijärven maalaiskunnan kansalaiskoulu:			Piirinä koko kunta
a) kurssinmuotoinen	1958	1962	
b) 1-vuotinen	1962	1964	
3. Isokylä:			Maalaiskunta jaettiin kahteen kansalaiskoulupiiriin 1964.
a) 2-vuotinen	1964	1969	
b) 3-vuotinen	1969	1972	
4. Luusua:			
a) 2-vuotinen	1964	1967	
b) 3-vuotinen	1967	1972	
Peruskoulun yläasteet			
1. Isokylä	1972		
2. Lepistö	1972		
3. Sepänrinne	1972	1973	Liitettiin Lepistöön 1973.
4. Pöyliö	1972	1975	Keskikauppalan yläaste vuoteen 1973. Liitettiin Lepistöön 1975.
4. Luusua—Pirttikoski	1972	1979	Kemijärven ja Rovaniemen yhteinen yläaste vuoteen 1979, jolloin Kemijärven oppilaat siirrettiin Isokylän yläasteelle ja Rovaniemen maalaiskuntaan perustettiin Pirttikosken yläaste.
Erityisopetus			
1. Sepänmäen koulu	1969		Kemijärven kauppalan apukoulu vuoteen 1972. Akentien koulu vuoteen 1985.
2. Mäntyrinteen koulu	1965	1975	Kemijärven maalaiskunnan apukoulu vuoteen 1972. Liitettiin Akentien kouluun 1975.
Oppikoulut			
1. Kemijärven lukion vaiheet:			
a) Kemijärven 5-luokkainen yhteiskoulu	1925	1949	Yksityinen
b) Kemijärven keskikoulu	1949	1953	Valtio
c) Kemijärven lukio	1951	1953	Yksityinen
d) Kemijärven 8-luokkainen yhteislyseo	1953	1972	Valtio
e) Kemijärven lukio	1972		Kaupunki
2. Kemijärven 5-luokkainen yhteiskoulu	1962	1972	Yksityinen vuoteen 1969, jolloin siirtyi kauppalan halltuun.
3. Isokylän kunnallinen keski-koulu	1964	1972	Maalaiskunta

6 Rovaniemen seudun koululaitos

6.1 Rovaniemi – Lapin hallinnollinen keskus

Nykyisen Rovaniemen seudulla oli jo 1500-luvulla pysyvää suomalaisasutusta. Rovaniemen, Korkalon, Muurolan ja Jaatilan kylien nimet tunnetaan sen ajan asiakirjoissa. Samaan aikaan lienee vielä asunut myös saamelais- eli lappalaisperheitä laajan alueen järvien ja jokien rannoilla.¹

Hallinnollisesti Rovaniemi kuului Kemin suurpitäjään ja seurakuntaan selkeänä kokonaisuutena. Rovaniemellä lienee ollut jo 1500-luvulla seutukirkko, ja kappelikirkko on rakennettu 1600-luvun alussa. Piispa Rothoviuksen aikana vuoden 1630 tienoilla perustettiin Rovaniemen kappeliseurakunta, jota pian sen jälkeen rupesi oma kappalainen hoitamaan. Itsenäinen seurakunta Rovaniemestä tuli 1785.²

Rovaniemen kirkonkylä erotettiin muusta kunnasta kauppalaksi vuoden 1929 alusta, jolloin maalaiskunnassa ja kaupungissa oli asukkaita yhteensä noin 17 000. Kaupunki Rovaniemestä tuli vuoden 1960 alusta lukien.³ Rovaniemen seurakunta toimii edelleen (1999) jakamattomana sekä kaupungin että maalaiskunnan alueella.⁴

Rovaniemen maalaiskunnan pinta-ala on noin 7 900 neliökilometriä, eli se kuuluu maan ja läänin laajimpien kuntien joukkoon. Kaupungin pinta-ala on vain noin 100 neliökilometriä.⁵ Läänin keskuspaikkana Rovaniemen seutu on kasvattanut jatkuvasti asukasmääräänsä. Vuonna 1999 kaupungissa oli asukkaita noin 35 750 ja maalaiskunnassa noin 21 900. Kaupungin asukasmäärä oli lisääntynyt lähes kaksi prosenttia jopa vuosina 1996—1999 ja maalaiskunnassakin noin puoli prosenttia, kun kaikissa muissa Lapin kunnissa väkiluku oli vastaavana aikana pienentynyt.⁶

Kuten johdannossa on kerrottu, Rovaniemi tuli vuoden 1938 alusta perustetun Lapin läänin pääkaupungiksi. Aikoinaan Rovaniemi syntyi vesiteiden risteykseen. Kun olen yli

1. Vahtola 1996, 148—149.

2. Ahvenainen 1970, 226—228; Kähkönen 1982, 243; Enbuske 1996, 215; Vahtola 1996, 202—203.

3. Ahvenainen 1970, 472, 484 ja 550—551.

4. Manninen 1997, 423.

5. Kokko 1996, 18 ja 32.

6. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000:

6. Lapin kuntien asukasluku 31.12.1999.

neljännesvuosisadan Rovaniemeltä lähtenyt eri puolille laajaa maakuntaa, niin Lapissa voidaan perustellusti sanoa kuin entisessä Rooman valtakunnassa, että kaikki tiet vievät Roomaan ja Lapissa tietysti Rovaniemelle. Rovaniemi on niin keskeisellä paikalla, että noin 15 Lapin läänin kuntakeskukseen tai kirkonkylään johtaa Rovaniemeltä sellainen tieyhteys, ettei matkan varrella tarvitse ajaa minkään toisen paikkakunnan kirkonkylän läpi. Silloin pitää Tervola ohittaa Kemijoen pohjoispuolen maantietä, koska pitäjän kirkot ovat joen eteläpuolella.

6.2 Kiertokouluopetuksen vaiheet

Rovaniemi on siitä erikoinen Lapin seurakunta Kemin ja Simon ohella, että siellä ensimmäinen kansakoulu perustettiin aikaisemmin, kuin kiertokoulut aloittivat toimintansa. Rantavitikan kansakoulu avattiin jo 1870, kuten myöhemmin kerrotaan. Piispantarkastuksessa 1852 oli todettu, että opetus oli vielä silloin lasten vanhempien varassa, sillä seurakunnassa ei ollut pitäjänkoulumestaria. Heitä luonnollisesti hiippakunnan joissakin seurakunnissa oli, koska tällainen puute Rovaniemellä havaittiin. Piispa antoi ohjeen, että huonosti osaavat piti vaatia tulemaan lukkarin luo “laiskan kouluun”. Vuoden 1873 tarkastuksen aikana kansakoulun oppilaat osoittivat jo taitojaan, mutta nyt piispa kaipasi kiertäviä kouluja.⁷ Kirkkokokouksessa 1881 kirkkoherra Karl Filip Tillman esitti, että seurakuntaan perustettaisiin kiertokouluja. Kokous päättikin, että otetaan kaksi kiertävää opettajaa aluksi kahdeksi vuodeksi. Näyttäisi, että opetustyö olisi päässyt alkuun vasta syksyllä 1882, sillä virallisen tilaston mukaan keväällä 1882 ei Rovaniemellä ole ollut kiertokouluja. Olisiko vuonna 1881 päätetyn palkan pienuus, 200 markkaa vuodessa ja vapaa ruoka taloista, ollut esteenä koulun nopeaan käynnistymiseen, sillä jo 1882 päätettiin maksaa 400 markkaa rahassa ilman ruokaetua. Samassa kokouksessa varattiin määräraha myös kirjojen ostoa varten. Opettajien työaika lukuvuodessa oli 30 viikkoa. Uskonnon ja lukemisen lisäksi opetettavien aineiden joukkoon kuului myös laskento.⁸ Kiertokoulujen määrä jäi kahteen aina vuoteen 1896 saakka, mikä oli tietysti vähän suurta seurakuntaa varten.

Vuoden 1887 piispantarkastuksessa kiertokoulujen työn “tuloksia ei juuri huomattu”, eli toisin sanoen ne olivat vähäisiä. Pappien mukaan kinkereillä ja rippikoulussa oli kyllä edistystä havaittu. Osa rippikoululaisista oli joutunut kuitenkin huonon osaamisen vuoksi käymään rippikoulua useita vuosia, mutta kaikki oli aina hyväksytty. Vain toisessa opettajanvirassa oli vakinainen hoitaja, mutta toiseen virkaan ei ollut saatu pysyvää opettajaa. Kaksikaan kiertokoulua ei ollut piispan mielestä tarpeeksi, ja hän esittikin opettajien lisäämistä. On helppo ymmärtää piispan moitteet ja suorastaan kiivastus Kemin ja Simon seurakunnissa samana vuonna, kun näissä suurissa ja vauraissa seurakunnissa ei ollut vielä yhtään kiertävää koulua. Tässäkkin piispantarkastuksessa opetus- ja kasvatuskysymykset olivat keskeisesti esillä. Sunnuntaikoulujen puute kirjattiin pöytäkirjaan. Kun paikkakunnalla siveellinen tila oli huono, sillä huoruutta ja tuhlaavaisuutta oli Rovaniemellä esiintynyt runsaasti, oli piispan mielestä syytä pitää rippikoulu aina erikseen tytöille ja pojille.

7. Rovaniemen ptpk:t 1852 (srkk P. Heikel) ja 1873 (srkk C. Ph. Tillman). Eb: 109a. OTA. OMA

8. SVT X: 7 1882; Ahvenainen 1970, 410; Pulkamo 1982, 27—28.

Piispa kantoi huolta myös kotikasvatuksesta. Tällä tarkastusmatkallaan hän suositteli pöytäkirjojen mukaan monessa seurakunnassa, että jokaiseen kotiin ostettaisiin saksalaisen seminaarinjohtajan C. H. Zellerin kirja, Lastenkasvatuksesta aikaa ja iänkaikkisuutta varten, jonka hinnaksi hän ilmoitti yhden markan.⁹ Vilpittömästi ja vastuuta kantaen piispa tietysti vanhempia neuvoi, mutta olisin kyllä utelias tietämään, moneenko Kuopion hiippakunnan maalaiskotiin pappiloita lukuunottamatta mainittu kirja tilattiin. Vaikea minun on nimittäin kuvitella tilannetta, että peräpohjalaispirtissä tai lappalaiskodassa talvisin päreen ja piisin valossa olisi luettu Zellerin kirjaa ja keskusteltu sen esittämistä kasvatusperiaatteista. Eikä arviointiin edes tarvitse mielikuvitusta käyttää. Riittää, kun muistelen omaa syntymäkotiani ja isovanhempieni talouksia. Kun kysyin muoniolaiselta Mauno Vuolloilta, oliko hän koskaan Zellerin kasvatusoppia nähnyt jossakin Tornionlaakson kodin kirjahyllyssä, oli vastaus kielteinen. Seija Pulkamon mukaan ei myöskään Rovaniemen seurakunnan kirjastoon luetteloiden mukaan ole Zellerin kasvatusoppia koskaan hankittu.¹⁰

Vuonna 1892 piispa esitti taas vaatimuksen, että kiertokouluja tarvittaisiin enemmän kuin kaksi, sillä seurakunta ei ollut noudattanut edellisessä piispantarkastuksessa annettuja ohjeita. Piispa tiesi myös kertoa, että seurakunta oli laajalti tunnettu suuresta epäsiiveydestään. Runsaan juoppouden arviointiin olevan kasvaneen tukkiliikkeen seurausta¹¹. Kun seuraava piispantarkastus lähestyi, olivat seurakunnan papit luonnollisesti kuin tulisilla hiilillä, kun kiertokouluja oli edelleen vain kaksi. Papiston ankaran painostuksen vuoksi 1896 kiertokoulun opettajien määrää nostettiin kahdella¹², eli opettajia oli tämän jälkeen neljä, mikä myös seuraavana vuonna 1897 piispantarkastuksessa todettiin. Ajan muuttuminen ilmeni siinä, että Rovaniemellä olivat jo kaikki neljä kiertokoulunopettajaa naisia, opettajat-taria, kun ensimmäiset kiertokoulunopettajat olivat olleet miehiä. Vieläkään ei tarkastaja ollut tyytyväinen, sillä hänen mielestään olisi tarvittu yksi kiertokoulu lisää, koska neljän viikon opetus lukuvuoden aikana aina yhdessä kylässä oli hänen mielestään liian vähän. Vuonna 1903 todettiin, että viidettä kiertokoulua ei ollut perustettu, mutta aikaisemmin ainoana kansakouluna toimineen Korkalon eli Rantavitikan koulun lisäksi oli perustettu kolme uutta kansakoulua. Piispan edellisellä kerralla esittämiä toiveita oli yritetty toteuttaa siten, että opettajien työvuosi kesti nyt jo 40 viikkoa, ja opetusajat vaihtelivat opetuspiireissä neljästä viikosta kahdeksaan. Kiertokouluissa oli oppilaita 700—800, mutta koulunkäynti oli ollut ”enempi epäsäännöllistä”. Kirkkoherran arvion mukaan yhden opettajan taidot olivat tyydyttävät ja kolmen muun välttävät. Puuttuvan lukutaidon vuoksi oli tarkastusvuonna 85 yli 20-vuotiaalta aikuiselta, 65 mieheltä ja 20 naiselta, eväty ripille pääsy.¹³ Opetustehtävä on siitä hankala, kun jokaisen ikäluokan kanssa on lähdettävä aina alusta eikä mitään voi tehdä varastoon.

Suuressa seurakunnassa riitti kiertokouluille työtä, sillä 1909 oppilaita oli edelleen neljässä koulussa lähes 900. Opettajien taito oli kirkkoherran mielestä parantunut, kun enää yhden opetustaito oli välttävä, mutta kaikkien muitten tyydyttävä. Piispa ei ollut nyt tyytyväinen katekismuksen osaamiseen ja kyseli, eikö sitä kouluissa opetettu. Joku seurakuntalainen vahvisti piispan arvailut oikeiksi. Lapsetkin olivat käyttäytyneet kirkossa sopimat-

9. Rovaniemen ptpk 1887 (srkk E. Tillman). Eb: 109a. OTA. OMA; Kähkönen 1984, 92.

10. Mauno Vuollon haast. 13.11.1999; Seija Pulkamon kirje tekijälle 16.11.1999. JLA.

11. Pulkamo 1982, 32.

12. Ahvenainen 1970, 410.

13. Rovaniemen ptpk:t 1892 (srkk K. Ph. Tillman), 1897 ja 1903 (srkk:t E. Tillman). Eb: 109a. OTA. OMA; vrt. Ahvenainen 1970, 410.

tomasti, kun heti alttarilta lähdetessä oli lakit jo pantu päähän. Kotona oli unohdettu tapojen opetus.¹⁴ Jorma Ahvenainen on arvioinut, että kiertokoulut toimivat vaatimattomissa puitteissa.¹⁵ Ulkonaisesti se pitää tietysti paikkansa, sillä eihän kiertokouluilla kylissä omia rakennuksia ollut, vaan kylien taloissa vuorovuosin majaa pidettiin. Koulujen tehtävät ja oppilasmäärät eivät olleet kuitenkaan missään mielessä vaatimattomia. Vuoden 1914 piispantarkastuksen aikaan suuressa 12 000 asukkaan seurakunnassa, jossa kouluikäisiä oli 1 760, oli kiertokouluissa vielä 900 oppilasta, vaikka kansakoulujakin oli jo kymmenen.¹⁶ Vuonna 1916 vahvistettiin kiertokoulujen ohjesääntö, jonka mukaan seurakunnassa oli neljä kiertokoulupiiriä. Ne olivat Ounasjoki, Itäpiiri, Kemijoki ja Keskipiiri.¹⁷ Työkausi lukuvuodessa oli nyt 36 viikkoa.¹⁸ Lasten vanhempien keskuudessa kiertokoulut olivat jo kirkkoherra Aatu Laitisen mukaan 1920-luvun alussa yleensä hyvin suosittuja, vaikka vielä 1925 oli kyläkulmia, joissa ei kouluissa käyty.¹⁹ Olisivatkohan koulumatkat olleet pitkiä? Saattoi vielä syynä olla kirjatiedon vähäinen arvostuskin. Ilman kiertokouluja olisi Rovaniemelläkin joka tapauksessa jäänyt suuri määrä lapsia ilman vähäisintäkään kouluopetusta. Lastensa parasta ajattelevat vanhemmat kiertokoulujen merkityksen varmasti ymmärsivät.

Vuonna 1930 oli Rovaniemen seurakunnassa jo 30 kansakoulua. Kiertokoulunopettajat tekivät vielä työtään sydänmailla, kuten kirkkoherra Jaakko L. Seppänen on asian ilmaissut. Kussakin neljässä koulupiirissä oli 6—9 opetuspiiriä, opetusta annettiin paikassaan 4—6 viikkoa ja oppilaita oli keskimäärin ryhmää kohti 15. Noin 450 korpikylälasta 30 opetuspaikassa laajan seurakunnan syrjäkulmilla sai alkuopetuksen vielä kirkollisissa kouluissa. Se oli käytännössä köyhän ja vähäväkisen kansanosan hyväksi tehtyä sosiaalista laupeudentyötä. Piispakin oli jo vakuuttunut, että kiertokoulut olivat nyt kaikkien oppia haluavien lasten ulottuvilla. Vuonna 1935 piispa totesi tarkastuksen aikana, että kiertokoulujen opetus oli ollut kirkkoherran mukaan tyydyttävää. Valitettavasti piispantarkastuspöytäkirjoihin normaalisti kuuluvaa seurakuntakertomusta ei maakunta-arkistosta vuodelta 1935 löytynyt.²⁰ Kirkkovaltuutetut pitivät kiertokoulujen toiminnan jatkamista tärkeänä myös sodan aikana, vaikka koulujen ylläpitämiseen jouduttiin käyttämään seurakunnan vähiä verovaroja.²¹ Neljä kiertokoulua toimi todennäköisesti aina sotavuosiin saakka, jolloin joinakin vuosina kiertokoulujenkin toiminta on varmasti ajoittain ollut epäsäännöllistä.

Kun evakosta oli palattu kesällä 1945, jatkoi kaksi kiertokoulua vuonna 1950 piispantarkastusta varten laaditun seurakuntakertomuksen mukaan jo syksyllä 1945 työtään, ja oppilaita näissä kahdessa kiertokoulussa oli kaikkiaan noin 600. Opetusta tarvitsevia oli runsaasti, koska luonnollisesti kaikki kansakoulut eivät tilojen puutteen ja muiden vaikeuksien vuoksi olleet päässeet heti käyntiin. Nopeasti elämä virisi raunioillakin, sillä syksyllä 1946 oli lähes 50 kansakoulua avattu, eli niitä oli jo enemmän kuin ennen sotia²².

14. Rovaniemen ptpk 1909 (srkk E. Tillman) Eb: 109b. OTA. OMA.

15. Ahvenainen 1970, 410.

16. Rovaniemen ptpk 1914 (srkk A. Laitinen). Eb: 109b. OTA. OMA.

17. Pulkamo 1882, 28.

18. Ahvenainen 1970, 410.

19. Rovaniemen ptpk:t 1921 (srkk A. Laitinen) ja 1925 (srkk J. L. Seppänen). Eb: 109b. OTA. OMA.

20. Rovaniemen ptpk 1930 (srkk J. L. Seppänen). Eb: 109b. OTA. OMA; Rovaniemen ptpk 1935 (ei seurakuntakertomusta). Eb: 109c. OTA. OMA.

21. Pulkamo 1982, 125.

22. Ks. koulujen yhteenvetoluettelo.

Edellä mainitun seurakuntakertomuksen mukaan vuonna 1946 olisi vielä kolmaskin kiertokoulu toiminut ja oppilaita kolmessa kiertokoulussa oli ollut lähes 300. Saman kertomuksen mukaan ei vuoden 1946 jälkeen Rovaniemellä enää olisi kiertokoulua pidetty.²³ Viimeinen Rovaniemen seurakunnan vakinainen kiertokoulunopettajan virka lakkautettiin kirkkoneuvoston kokouksessa kuitenkin vasta vuonna 1948, ja opettaja pääsi nauttimaan ansaittua eläkettään neljäkymmenen palveluvuoden jälkeen.²⁴ Muut kolme virkaa oli jo 1930 täytetty väliaikaisesti luultavasti siksi, koska kansakoulujen määrän kasvaessa opetuksen tarpeen tiedettiin vähenevän.²⁵

Kun epäilin vuoden 1950 piispantarkastusta varten tehdyn seurakuntakertomuksen tietoja, pyysin Rovaniemen seurakuntahistorian asiantuntijalta Seija Pulkamolta ”virka-apua”. Hän selvitti seurakunnan arkistoista vuosilta 1945—1949 talousarvioon kiertokouluja varten varattujen määrärahojen suuruuden. Vuosiksi 1945 ja 1946 oli varattu määrärahat kahta kiertokoulua varten. Epäselväksi jäi, oliko vuonna 1946 kaksi vai kolme kiertokoulua toiminnassa, koska tiedot ovat siltä osin ristiriitaisia ja päiväkirjat lukuvuodelta 1945—47 ovat Rovaniemen seurakunnan arkistosta hävinneet. Ounasjokivarren kiertokoulun päiväkirjan lukuvuodelta 1945—46 löysin maakunta-arkistosta piispantarkastuspöytäkirjojen seasta, mutta se ei tietysti kerro, montako kiertokoulua sinä lukuvuonna oli toiminnassa. Vuosiksi 1947—1949 oli talousarvioissa määrärahavaraus vielä yhtä kiertokoulua varten. Viimeinen kiertokoulun päiväkirja on seurakunnan arkistossa lukuvuodelta 1947—48. Koulu loppui sen mukaan 28.5.1948. Opetusta oli tämän lukuvuoden aikana annettu Ounasjoen kylissä: Alajärvellä, Suopassa, Vuonislahdella ja Törmängissä. Päiväkirjan tiedot ja kirkkoneuvoston päätös viimeisen kiertokoulun opettajanviran lakkauttamisesta vuonna 1948 ovat sopusoinnussa. Seurakuntakertomus oli ainakin vuosien 1947 ja 1948 osalta puutteellinen, koska näiden vuosien aikana vielä kiertokouluopetusta todistettavasti annettiin. Mikään ei viittaa siihen, että enää lukuvuonna 1948—49 olisi kiertokouluopetusta annettu.²⁶ Vuonna 1948 oli kansakouluverkko jo sangen kattava, ja 1947 olivat kaikki Rovaniemen lapset tulleet oppivelvollisuuslain muutoksen²⁷ jälkeen oppivelvollisiksi, joten kiertokoulut olivat tärkeän tehtävänsä täyttäneet. Tosin kirkkoherra Eeli Laitinen tunnusti 1950, että kiertokoulujen lakkautuksista oli ollut osittain haittaa. Nähtävästi oli vielä kyläkulmia, joista oli pitkät matkat kansakouluihin, ja asuntoloitakaan ei aivan hetkessä ollut saatu riittävästi rakennetuksi. Laitisen arvio, että kiertokouluja olisi vielä tarvittu toiminnan lakkaamisen jälkeen, selittää sen, että seurakunnan talousarvioon vuotta 1949 varten oli vielä varattu määrärahat kiertokoulua varten. Jostakin syystä toimintaa ei saatu kuitenkaan ilmeisestä tarpeesta huolimatta 1949 enää käyntiin. Kiertokoululaitos sai myös Rovaniemen seurakuntalaisilta hyvän arvostuksen työnsä päätteeksi, sillä Laitisen mukaan ”sen työ on ollut erittäin suosittu monilla syrjäseuduilla”.²⁸ Uskon kirkkoherran tarkoittaneen kirjoittaa, että kiertokoulujen työ oli ollut siten arvostettua kaikilla seurakunnan syrjäseuduilla, joissa opetusta oli viimeisinä vuosina annettu, että lapset oli toimitettu kouluun oppimaan.

23. Rovaniemen ptpk 1950 (srkk V. E. Laitinen). Eb: 109c. OTA. OMA.

24. Pulkamo 1982, 126.

25. Rovaniemen ptpk 1930 (srkk J. L. Seppänen). Eb: 109b. OTA. OMA.

26. Pulkamo 1982, 126; Seija Pulkamon kirje tekijälle 16.11.1999. JLA; Seija Pulkamon haast. 24.11.1999.

27. SA 790/1946, 1 §.

28. Rovaniemen ptpk 1950 (srkk V. E. Laitinen). Eb: 109c. OTA. OMA.

Innokas koulumies, kirkkoherra Karl Filip Tillman yritti saada heti virkaan tullessaan vuonna 1870 myös sunnuntaikoulutoiminnan alkamaan. Olihan Kuopion tuomiokapituli kirjeissään jo 1857 ja 1858 siihen kehotuksia antanut²⁹. Toiminta lähti hitaasti käyntiin, vaikka piispat antoivat myös tälle työlle voimakasta tukea ja suorastaan vaatimuksiakin piispantarkastusten yhteydessä. Vuonna 1887 ei sunnuntaikouluja ollut. Viiden vuoden kuluttua 1892 taas piispantarkastuksessa todettiin, että sunnuntaikoulut eivät olleet juuri saaneet jalansijaa, sillä niitä oli vain kaksi. Vuosisadan vaihteessa oli kuitenkin jo Pulkamon mukaan 14 pyhäkoulua toiminnassa ja niissä lapsia noin 200³⁰. Kun kiertokouluaika vuodessa oli kovin lyhyt, toivottiin pyhäkoulun auttavan opitun muistissa pysymistä. Nähtävästi vuosisadan vaihteessa sunnuntaikouluista pyhäkouluiksi nimensä muuttaneiden koulujen toiminta oli taas pian vähentynyt. Piispa nimittäin sanoi vuonna 1909, että pyhäkoulut eivät menesty, jos niitä ei tarkasteta. Vähän masentuneen tuntuinen on myös 1921 piispantarkastuspöytäkirjassa oleva toteamus, että ”pyhäkoulu ei tahdo Pohjolassa menestyä”.³¹ Pyhäkoulutoiminta Rovaniemellä on vilkastunut vasta 1930-luvun lopussa. Aikaa myöten pyhäkouluista on opetuksen sijasta tullut enemmänkin lasten hartaushetkiä.³²

6.3 Kansakoulusta peruskouluun

6.3.1 Rantavitikka, Lapin ensimmäinen kansakoulu³³

Koulujen perustamisasiaa käsiteltiin Rovaniemellä tietävästi ensimmäisen kerran jo 1860 pitäjänkokouksessa, jonka puheenjohtaja, kirkkoherran apulainen Carl Philip³⁴ Tillman esitteli kokoukselle Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin eli pöytäkirjan mukaan ”Korkiasti Kunnioittavan Konsistoriumin vaatimusta, että kylä- eli³⁵ kinkerikouluja pitäisi pitäjään asettaa”. Pitäjänmiehet tunnustivat kyllä koulujen tarpeen, mutta katsoivat, etteivät raskaiden katovuosien jälkeen varat riittäisi koulujen perustamiseen.³⁶ Kuten olen johdannossa selvittänyt, Kuopion hiippakunnan tuomiokapituli oli lähettänyt hiippakunnan papistolle toukokuussa 1858 kirjeen, jossa kehoitettiin seurakuntiin tarpeen mukaan perustamaan kylä- ja sunnuntaikouluja (by- och söndagsskolor) sisäluvun ja kristinopin opettamista varten. Täydellisempien tietojen saamiseksi voitiin kirjeen mukaan perustaa myös kiinteitä kansakouluja (den fasta folkskolan). Tuomiokapitulit puolestaan olivat

29. Kuopion tuomiokapitulin kiertokirjeet nro 45/11.2.1857 ja nro 57/26.5.1858, 2. OTA.

30. Pulkamo 1982, 25.

31. Rovaniemen ptpk:t 1887 (srkk E. Tillman), 1892 (srkk K. Ph. Tillman) ja 1897 (srkk E. Tillman). Eb: 109a. OTA. OMA; Rovaniemen ptpk:t 1909 (srkk E. Tillman) ja 1921 (srkk A. Laitinen). Eb: 109b. OTA. OMA; Pulkamo 1982, 24.

32. Pulkamo 1982, 118—121.

33. 6.3.1 = ajanjakso vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen.

34. C = Carl. Myöhemmin Tillman kirjoitti etunimensä k-kirjaimella eli Karl. Esimerkiksi vuoden 1873 piispantarkastuspöytäkirjassa on Carl, mutta 1892 vastaavassa asiakirjassa Karl. Hänen toinen etunimensä on historioissa kirjoitettu useimmiten muodossa Filip, mutta esimerkiksi seurakuntakertomuksissa F-kirjaimen ovat korvanneet kirjaimet Ph.

35. Nykysuomen sanakirja 1961. Ensimmäinen osa. A—I, 202. Murteellisesti ja vanhahtavassa tyylissä eli-sana ”yhdistää kahta sanaa t. ilmausta, jotka eivät ole samaa merkitseviä: tai, tahti, taikka, vai”. Olen jokseenkin varma, että siteeratussa pöytäkirjassa eli-sanalla on em. merkitys.

36. Rovaniemellä 2.1.1860 pidetyn pitäjänkokouksen pöytäkirja, 1 §. RoKA.

saaneet huhtikuussa 1858 senaatilta keisarin Suomen suuriruhtinaskunnan kansanopetuksen perusteista 19.4.1858 antaman julistuksen, jossa edellä mainitut velvoitukset oli asetettu.³⁷ Käsitökseni mukaan tässä vuoden 1860 pitäjäkokouksessa Rovaniemellä käsiteltiin kylä- ja sunnuntaikoulujen perustamista, mutta ei vielä kansakoulun perustamista. Johdannossa olen kertonut, että kyläkoululla ei vielä 1800-luvun puolivälissä tarkoitettu nykyisiä oppivelvollisuuskouluina toimivia kyläkouluja. Seurakuntien järjestämissä sunnuntai- eli pyhäkouluissa opetettiin 1800-luvulla kristinopin lisäksi myös sisälukua³⁸. Vastuullisuutta Rovaniemen talonpojat osoittivat, sillä he velvoittivat ”Herra Pastori Tillman’in” huolehtimaan köyhäin kassan varoilla opettajia laiskoille lukijoille ja holhottaville köyhille lapsille, jotta he oppisivat lukemaan. Lasten holhoojien ja isäntien piti sitten tästä opetuksesta maksaa korvaus köyhäin kassaan.³⁹

Tätä edellä mainittua kokousta ovat omissa tutkimuksissaan aikaisemmin ennen minua selvittäneet neljä muuta tutkijaa. Ahvenaisen mukaan vakinaisen ja kiinteän koulujärjestelmän perustaminen tuli ensimmäisen kerran Rovaniemellä puheeksi 1863, jolloin vt. kirkkoherra Tillman esitteli Oulun hiippakunnan kirjelmän kyläkoulujen perustamisesta. Seuraavasta kappaleesta ilmenee, että Ahvenainen kyllä tarkoitti kertoa vuoden 1860 kokouksesta, mutta painovirhe oli muuttanut vuosiluvun.⁴⁰ Paula Tuomikoski kertoo, että ”vakinaisen ja kiinteän kansakoulun perustaminen” tuli ensimmäistä kertaa virallisesti esille edellä mainitussa kokouksessa 1860 Oulun tuomiokapitulilta tulleen kirjeen perusteella. Hän jatkaa, että Tillman esitteli perustettavaksi ”kinkerikunnallisia kouluja”.⁴¹ Kinkerikoulu lienee Tillmanin suomennos sanasta söndagsskola, sillä tuomiokapitulin kirje oli kirjoitettu ajan tavan mukaan ruotsiksi. Kinkerikuntia oli Rovaniemellä 1800-luvulla parikymmentä ja esimerkiksi vuonna 1897 kaikkiaan 18⁴². Pulkamo puolestaan esittää suorana lainauksena edellä mainitun kokouksen pöytäkirjasta, että ”Oulun hiippakunnan korkiasti kunnioittavan vaatimuksen” vuoksi käsiteltiin kylä- ja kinkerikoulujen perustamisasiaa.⁴³ Matti Enbuske, Rovaniemen tuoreimman historian pääkirjoittaja, toteaa lyhyesti, että 1860 keskusteltiin ”kinkeri- eli kiertokoulujen perustamisesta Rovaniemen kyliin”.⁴⁴ Enbuske on tulkinnut kiertokoulun kinkerikoulun synonyymiksi, eli kahden peräkkäisen tulkinnan jälkeen tuli ruotsinkielisestä söndagsskola-sanasta kiertokoulu. Viidentenä henkilönä on Rantavitikan kansakoulun perustamishistoriaa selvittänyt koulun pitkäaikainen johtaja Niilo Vesikko. Hän ei kerro vuoden 1860 kokouksesta mitään, ja lienee aivan oikeassa, sillä ei minunkaan käsitykseni mukaan silloin kansakoulun perustaminen ollut käsitellyssä. Vesikon mukaan kansakoulun perustamista Rovaniemelle käsiteltiin ensimmäisen kerran vasta 1863.⁴⁵

Olen tarkoituksella kertonut Lapin ensimmäisen kansakoulun historiaa koskevista tutkimuksista osoittaakseni itselleni ja muillekin, kuinka vaikeaa on historian kirjoittaminen.

37. Den 19 April 1858. Hans Kejslerliga Mäjestäts Nädiga Kungörelse, angående för ordnandet af folkundervisningen i Storfurstensdömet Finland; Kuopion tuomiokapitulin kiertokirje nro 57/26.5.1858, 2. OTA; ks. johdanto.

38. Kähkönen 1982, 255—258.

39. Rovaniemen 2.1.1860 pidetyn pitäjäkokouksen pöytäkirja, 2 §. RoKA.

40. Ahvenainen 1970, 404—405.

41. Tuomikoski 1970, 18—19.

42. Rovaniemen ptpk 1897 (srkk E. Tillman). Eb: 109a. OTA. OMA.

43. Pulkamo 1982, 25.

44. Enbuske 1997a, 63.

45. Vesikko 1950, 16. KA.

Kun osalle edellä mainituista kirjoittajista lienee ollut Suomen 1800-luvun puolivälin aikainen koulutustilanne ja todennäköisesti myös sen ajan kirkkohistoria vierasta, niin kolme tutkijaa on puhunut Oulun hiippakunnasta, vaikka piispanistuin siirtyi vasta 1900 Kuopioista Ouluun ja toimi vielä vuoteen 1923 Kuopion hiippakunnan nimen alla⁴⁶. Vuoden 1858 keisarillisen julistuksen ja sen seurauksena lähetetyn tuomiokapitulin kirjeen tuntemattomuus lienee aiheuttanut sen, että osa tutkijoista ajatteli kokouksen käsitelleen kansakoulun perustamista. Pöytäkirjasta ei nähdäkseni tälle ajatukselle saa tukea. Nykysuomen sanakirja ei tunne sellaista sanaa kuin kinkerikoulu enkä muuallakaan ole sanaa tavannut, joten jää kyllä hämärän peittoon, mitä pastori Tillman tai kokouksen pöytäkirjan tekijä tällä sanalla täsmällisesti oikein tarkoitti. Oma käsitykseni on, että Tillman tarkoitti kinkerikouluilla sunnuntaikouluja. Tätä vahvistaa mielestäni tieto, että tultuaan vakinaiseksi kirkkoherraksi 1870 Tillman heti esitti, “että ’olisi voimaan pantava’ sunnuntaikouluja ja pidettävä lasten kinkereitä. Asiasta oltiin yksimielisiä ja päätettiin valita kuhunkin kinkerikuntaan opettaja.”⁴⁷ Tulkinnan varaa tähänkin Tillmanin esitykseen jäi. Varoittava esimerkki siitä, että tunnustetun tutkijan virhe toistuu helposti perustietoutteen kuuluvankin asian kohdalla, on Oulun hiippakunnan esiintyminen kolmessa arvostetussa tutkimuksessa puoli vuosisataa liian aikaisin.

Seuraavan kerran kouluasiaa oli pitäjänkokouksessa 1863, jolloin myös puheenjohtajana toimi pastori Tillman. Sihteerinä oli komissionimaanmittari Petter Wilhelm Aurèn, jonka vakinainen “pitäjänkirjoittaja” nimismies Kristian Kock oli tähän kokoukseen pyytännyt sijaisekseen. Aurèn ja Tillman olivat pari vuosikymmentä keskeisesti mukana, kun kouluasioita Rovaniemellä kehiteltiin. Ei ole koskaan sattuma, jos joku kunta omassa maakunnassaan ensimmäisten joukossa saa käyntiin jonkun yhteistä hyvää edistävän toiminnan, vaan aina taustalta löytyy asialle vihkiytyneitä tulisieluisia puolestapuhujia ja toimeksipanijoita. Kokouksen pöytäkirjasta voi päätellä, että Tillman ja Aurèn olivat ilmeisesti etukäteen sopineet, miten kansakoulun perustamisasiaa voitaisiin kokouksessa edistää. Kokousväki tunnusti yksimielisesti koulun tarpeellisuuden, mutta ongelmaksi nousi taas, mistä opettajan palkka saataisiin. Tillman esitti, että pitäjänkirjurin ja kansakoulunopettajan tehtävät voitaisiin yhdistää, jolloin opettajan palkkauksesta ei aiheutuisi kovin runsaasti lisäkuluja. Vielä hän arvioi, että myös lukkarin tehtävät voitaisiin antaa opettajalle sitten, kun virka tulee avoimeksi, ja että kunnan mies hoitaa kelvollisesti kaikki nämä tehtävät. Sitten Tillman kysyi, löytyisikö pitäjästä miestä, joka hoitaisi pitäjänkirjoittajan virran nykyistä vähemmällä palkalla, jolloin säästöjä kertyisi heti tulevan opettajan palkkaan. Aurèn lupautuikin hoitamaan ilmaiseksi pitäjänkirjurin tehtäviä siihen saakka, kunnes perustettavan kansakoulun opettaja ottaisi tämänkin työn hoitaakseen, edellyttäen, että nämä säästyvät rahat varattaisiin kansakoulunopettajan palkkaukseen. Suurin osa pitäjänmiehistä suostui tähän esitykseen, ja Aurènin tehtäväksi annettiin ilmoittaa asiasta kokousväen puolesta pitäjänkirjuri Kockille. Kun pöytäkirjaa tarkastettiin, eräs kokouksen osanottaja oli sitä mieltä, että suurin osa pitäjänmiehistä ei ollut suostunut esityksiin. Hän ei kuitenkaan saanut kuin yhden kumppanin taakseen.⁴⁸ Periaatepäätös kansakoulun perustamisesta oli tehty. Asia jäi hautumaan. Tarkkaa tietoa siitä, milloin Aurèn otti pitäjänkirjurin tehtävät hoitaakseen, en ole löytänyt – ainakaan kohtuuvaivalla. Heikki Annanpalon mukaan

46. Es. Liukkonen 1993, 21; ehkäpä oikea arvio Oulun tuomiokapitulin ilmestymisestä historioihin jo 1860 on, että vahinko lähti kiertämään.

47. Pulkamo 1882, 24.

48. Rovaniemen 9.2.1863 pidetyn pitäjänkokouksen pöytäkirja, 4 §. RoKA.

hän olisi toiminut pitäjänkirjurina jo ennen kunnan perustamista⁴⁹. Tästä vuoden 1863 kokouksesta on olemassa minun edellä kirjoittamani lisäksi viisi muuta versiota, joihin asia- ta kiinnostuneet voivat halutessaan tutustua.⁵⁰

Asetusta maalaiskuntien kunnallishallinnosta alettiin toteuttaa Rovaniemellä 1867, jolloin ensimmäinen kuntakokous pidettiin. Käsiteltävänä asiana oli heti kansakoulun perustaminen. Kokous päätti perustaa kansakoulun sekä liittää seurakunnan lukkarin tehtävät kansakoulunopettajan hoidettavaksi. Tämänkin asian lienee esitelletyt kokoukselle maanmittari Aurèn, joka nautti kunnassa suurta luottamusta lukeneisuutensa ja maanläheisyytensä vuoksi.⁵¹ Hän toimikin kunnanesimiehenä ja kunnankirjurina vuosina 1867—1872. Aurèn teki kaikki nämä tehtävät ilman palkkiota, jota alettiin maksaa vasta hänen seuraajilleen.⁵²

Kunnassa valittiin tulevaa kansakoulua varten johtokunta, jonka puheenjohtajaksi tuli kunnanesimies Aurèn. Johtokunnan puheenjohtaja huolehti siitä, että perustamishakemus lähetettiin välittömästi Helsinkiin. Suomen senaatti antoi 12.5.1870 ensimmäiselle nykyisen Lapin läänin alueelle perustetulle kansakoululle perustamisluvan. Päätöksessä myönnettiin rahana maksettava palkkaus sekä opettajalle että opettajattarelle, koska kouluun tulisi kaksi osastoa, toinen poikia ja toinen tyttöjä varten. Koska opettajan tehtäviin oli liitetty myös lukkarin toimi, päätöksessä oli määräys, että lukkarin tehtäviin olisi otettava sijainen, mikäli ne olisivat esteenä opettajanviralle. Opettajat hoitivat lukkarin tehtäviä aina vuoteen 1919 saakka⁵³. Koulua varten ostettiin Rantavitikan tila, joka oli sijainniltaan sopeva ja jonka päärakennus soveltui hyvin koulutiloiksi. Koulun johtokuntaan oli valittu edustajat kaikista kylistä. Puheenjohtajan lisäksi siihen kuuluivat Muurolan ja Jaatilan kylien edustajana Johan Abraham Karvo, Korkalon kylästä metsänhoitaja Floor⁵⁴, Rovaniemen kylästä entinen valtiopäivämies Tuomas Poikela, Ounasjoen kylästä Matti Hiukka ja Kemihaaran kylästä sahanhoitaja Hannu Holck. Syksyllä 1870 pääsi poikakoulu alkamaan, jolloin voitiin viettää koulun juhlallisia avajaisia. Muutama viikko avajaisten jälkeen puheenjohtaja kirjoitti kirjeen ylitarkastaja Uno Cygnaeukselle kertoen koulun päässeensä alkamaan Rovaniemellä. Ylitarkastaja vastasi kirjeeseen välittömästi ja ilmoitti suuren ilonsa siitä, että ”valon etuposti on saapunut jo pisimpään talvelaan”. Kesällä 1872 koulua kohtasi onnettomuus, sillä salama poltti koulutalon. Koulun vastustajiin kuulunut Putaansuun vanhaisäntä Jaatilasta oli ennustanutkin, että ”kyllä se tuo pahennuksen talo palaa”. Johtokunta sai kuitenkin hankituksi koululle väliaikaiset tilat, ja syksyllä 1872 pääsi myös tyttökoulu alkamaan.⁵⁵

Uusi komea koulutalo valmistui 1875. Myöskin opettajatilanne vakiintui, kun vuotta aikaisemmin 1874 koulun miesopettajaksi oli valittu Johan Emil Nordlund. Hänen kuolemansa jälkeen koulun johtajaksi valittiin hänen poikansa Valo Nuotio, joka puolestaan

49. Annanpalo 1997a, 54.

50. Vrt. Vesikko 1950, 16. KA; Ahvenainen 1970, 405; Tuomikoski 1970, 19—20; Pulkamo 1982, 25—26; Enbuske 1997a, 63—64. Mainittakoon, että tästä vuoden 1863 pitäjänkokouksesta em. viisi tekijää ovat kirjoittaneet viisi toisistaan poikkeavaa kuvausta. Tämä osoittaa, että historiankirjoittajalla on suuri valta ratkaistessaan, mitä asioita hän ottaa lähteistä omaan tekstiinsä, mitä jättää pois ja millaisia johtopäätöksiä niistä tekee. Kuudes versio on tietysti juuri lukijan edessä.

51. Vesikko 1950, 17—18. KA; Tuomikoski 1970, 17 ja 25.

52. Annanpalo 1997a, 54; Enbuske 1997b, 141.

53. Pulkamo 1982, 27.

54. Etunimi puuttui.

55. Kerkkonen 1914, 16; Vesikko 1950, 17—24. KA; Tuomikoski 1970, 24—31.

hoiti johtajan tehtäviä vuodesta 1916 vuoteen 1944, joten isän ja pojan työkausi Rantavitikan koululla kesti yhteensä 70 vuotta. Rovaniemen seurakunnan historiassa kerrotaan, että isä-Nordlund olisi hoitanut lukkari-urkurin tehtäviä vuosina 1874—1919 peräti 55 vuotta. Historiankirjoituskin on inhimillistä toimintaa, sillä en löydä millään opilla edellä mainittujen vuosilukujen välille kuin 45 vuotta.⁵⁶ Kansakouluasetus edellytti, että tyttöjä ja poikia opetettaisiin kansakoulussa erikseen.⁵⁷ Pian kuitenkin Rantavitikan koululla katsottiin paremmaksi, että miesopettaja hoiti sekä tyttöjen että poikien osalta vanhimpien oppilaitten opetuksen, ja naisopettaja opetti nuorempia. Muodollisesti vasta vuonna 1917 Rantavitikan poika- ja tyttökansakoulut muutettiin yhdeksi yleemmäksi sekakansakouluksi.⁵⁸

Lapin vanhin vuonna 1870 toimintansa aloittanut Rantavitikan kansakoulu sai 1951 tyssijakseen tällaisen koulutalon, joka on palvellut ympäristöään jo puoli vuosisataa. KA.

Jos Rovaniemen seutu oli kunnostautunut perustaessaan pohjoisimman Suomen ensimmäisen kansakoulun, niin kauan kesti, ennen kuin tähän suureen pitäjään perustettiin lisää kouluja. Jo 1895 kuntakokouksessa kyllä keskusteltiin muun muassa Jaatilan koulun perustamisesta, jota kokouksessa puhunut kansakouluntarkastaja Reinikin toivoi, mutta äänestyksessä koulun kannattajat jäivät häviölle.⁵⁹

Kun kunta pystyi 1800-luvulla perustamaan ja avaamaan vain yhden kansakoulun, oli suuren pitäjän opetus edelleen kuntakeskuksen lähikyliä lukuunottamatta seurakunnan huolena. Kun ensimmäinen kansakoulu ei sijainnut aivan kirkon vieressä, sen virallinen nimi oli vuoteen 1924 saakka Korkalo⁶⁰, vaikka Rovaniemellä koulu lienee tunnettu koko historiansa ajan Rantavitikan kouluna. Kierto- ja sunnuntaikoulujen perustamisesta on jo kerrottu aikaisemmin. Kirkon järjestämä opetus perustui tiukkaan valvontaan. Esimerkiksi

56. Vesikko 1950, 25—27. KA; Pulkamo 1982, 27.

57. SA 12/1866, 120 §.

58. Tuomikoski 1970, 50.

59. Ahvenainen 1970, 411.

60. Lapin ktpi:t 1923—25, Rovaniemi. KHA. KA. Rovaniemen maalaiskunta ja kaupunki ovat kuuluneet seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Lappi 1906—61 ja Pohjois-Lappi 1961—70.

vielä vuonna 1903 puuttuvan lukutaidon vuoksi kiellettiin 85 kaksikymmentä vuotta täyttäneeltä rovaniemeläiseltä ripille pääsy, kuten edellä on kerrottu. Sosiaalinen paine oli kova pakottaja, sillä kukapa olisi halunnut jäädä loppuiäksi ”ruunankummiksi”. Ripillä käymätön kun ei kelvannut edes ihmislapsen kummiksi eikä päässyt kristilliseen avioliittoon.

6.3.2 Piirijakoasetus antaa vauhtia koulujen perustamiseen⁶¹

Piirijakoasetuksen mukaisesti myös Rovaniemen kunta vuonna 1900 jaettiin koulupiireihin. Rovaniemen ensimmäinen koulupiirijako oli seuraava: Kirkonkylä (Rantavitikka), Saarenkylä, Muurola, Kivijärvi (Taipale), Viiri, Jääskö, Tapio ja Nampa. Jo samana vuonna kuntakokous vielä lisäsi edelliseen luetteloon Jaatilan koulupiirin.⁶²

Koulupiirin muodostaminen ei vielä merkinnyt sitä, että koulu olisi välittömästi avattu. Väestöennusteet ovat saattaneet usein muuttua, jolloin kunta on käsitellyt koulupiirikysymyksen uudelleen. Joskus on myös voinut käydä niin, etteivät valtion viranomaiset ole hyväksyneet kunnan tekemää päätöstä. Piirijakoasetus kyllä velvoitti kunnat jakamaan alueensa koulupiireihin, mutta näihin piireihin asetuksen mukaista ylempää kansakoulua ruvettiin perustamaan vasta sitten, jos kylästä ilmoitautui riittävä määrä (30) oppilaita kouluun tuleviksi.⁶³ Näin ei suinkaan aina tapahtunut, koska oppivelvollisuus ei ollut vielä voimassa.

Kunnassa päätettiin ensimmäiseksi perustaa koulu Jaatilan kylään, joka sijaitsee Rantavitikalta noin 40 kilometriä jokivartta alaspäin. Suurella innolla puuhattu koulu avattiin uudessa koulutalossa syksyllä 1902.⁶⁴

Nykyinen suuri Saarenkylä oli aloittanut kasvunsa jo 1800-luvun lopulla, joten kylän vaikutusvaltaiset isäntämiehet rupesivat kiirehtimään myös koulun saamista. Koulu avattiin syksyllä 1902 vuokrahuoneissa. Vuonna 1903 Senaatti myönsi koulun rakentamista varten 1 200 rakennuspuuta. Johtokunta myi valtion metsistä saamansa rakennuspuut, jolloin saatiin kulut vähenemään, kun tilalle ostettiin varmasti paljon halvemmalla honkia. Niillä oli pitkään vain polttopuun arvo, mutta viisaat isännät osasivat käyttää honkia eli pystyyn kuolleita ja kuivuneita petäjiä myös rakentamiseen, kuten honkahuviloiden tekijät 1900-luvun lopulla. Olisiko Saarenkylän koulun johtokuntaa vaivannut ylpeyden henki, sillä esimerkiksi vuonna 1911 johtokunta hankki koululle hyvät ja komeat kattolamput, jotka olivat ”jopa kristallisilla prismariipukkeilla varustetut”? Siitä syntyi pitkäaikainen riita, kun kuntakokous ja tilintarkastajat kieltäytyivät näiden ylellisyyksesineiden maksamisesta. Koulun lattioiden päällystäminen korkkimatoilla samana vuonna synnytti myös selkkauksen, vaikka historiikintekijän mukaan tämä hanke aikaa myöten osoittautui taloudellisesti hyvin edulliseksi.⁶⁵

61. 6.3.2 = ajanjakso vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

62. Ahvenainen 1970, 411; Kunnan ja koulujen arkistoista, kuntahistorioista sekä kylien ja koulujen historiikeista saatujen tietojen lisäksi koulujen perustamis- ja lakkautusvuodet on tarkistettu lukuvuosilta 1900—34 Suomen virallisista tilastoista, joissa uudet koulut on luvuvedelta 1933—34 vielä nimeltä mainittu, sekä lukuvuosilta 1918—70 Lapin piirin kansakouluntarkastajan ja vuodesta 1970 alkaen Lapin lääninhallituksen laatimista lukuvuosi-ilmoituksista ja tilastoista.

63. SA 20/1898, 3 §.

64. SVT X: 33 1902—03; Kerkkonen 1914, 17; Ahvenainen 1970, 412.

65. SVT X: 33 1902—03; Kerkkonen 1914, 17; Kiveliö 1952, 34—37 ja 51—52. KA; Ahvenainen 1970, 412.

Namman kylä sijaitsee noin 40—50 kilometriä Rovaniemeltä Sodankylään menevän tien varressa. Myöskin tässä kylässä oli herännyt palava halu omasta kansakoulusta. Namman kylässäkin oltiin sitä mieltä, että kunnan rakentamisjärjestys oli liian hidas. Vaatimus koulun perustamisesta esitettiin kunnalle, ja kuntakokous päätti aloittaa koulun Nammassa myös vuokrahuoneissa 1902. Namman kouluakaan ei olisi ainakaan näin varhaisessa vaiheessa perustettu, ellei kylässä olisi ollut asialle syttynyt innokas puuhamies. Koulu saikin jo parin kolmen vuoden kuluttua oman kiinteistön, kun talokas Matti E. Rapakko myi kunnalle osan perintötilansa rakennuksista. Nimellistä kauppahintaa, 5 000 markkaa, ei liene koskaan suoritettu.

Kauppakirjan mukaan myyjällä oli myös oikeus kaupan jälkeen perheineen asua koulutalossa. Rapakko halusi varjella nuorta koulua kuin silmäteräänsä, ja pelätessään asumisensa häiritsevän koulunpitoa hän rakensi perheelleen uuden talon. Kun koulu aloitti loka-kuussa 1902, ilmoittautui varsinaiseen kansakouluun 12 oppilasta. Tämä oli kovin vähän, joten koulun elämä oli alkuvuosina vaakalaudalla. Koulun ensimmäisen johtokunnan puheenjohtajana toiminut Rapakko järjesti silloin asioita niin, että naapurikylistä otettiin kouluun oppilaita, jotka sijoitettiin asumaan koulun lähitaloihin. Lapset söivät viikon aikana joko omia eväitään tai saivat istua kortteeritalon ruokapöydän ääreen.

Namman ensimmäinen kansakoulu on toiminut tässä Alanampajärven länsirannalla sijaitsevassa peräpohjalaisessa maalaistalossa, jonka kunta osti koulua varten. Kun Nampaan saatiin toinen kansakoulu, vanhemmasta koulusta tuli luontevasti Alanamman koulu. KA.

Näin turvattiin koululle riittävä oppilasmäärä. Rapakon pojantytär Irene Aarnio, jonka kanssa työskentelin Lapin lääninhallituksen kouluosastolla samanaikaisesti 26 vuotta,

kertoí suvun keskuudessa kiertävistä tarinoista, kuinka pappa oli tehnyt kaikkensa oman kyläkoulun puolesta.⁶⁶

Kirkonkylän piiriin sijoitetun Ylikylän asukkaat olivat tyytymättömiä piirijakoon. Olihan Ylikylästä lähes kymmenen kilometriä matkaa Rantavitikalle, jossa Kirkonkylän piirin koulu toimi. Lopulta asia meni senaattiin asti, joka ratkaisi riidan määräämällä, että Kirkonkylän piiri on jaettava kahtia ja toinen piiri niistä on Ylikylä. Tämän jälkeen riideltiin piirirajasta ja koulun paikasta niin kauan, että Ylikylän koulu pääsi alkamaan vasta 1909. Rovaniemen varsinaisen kirkonkylän asukasmäärä oli myös vuosisadan alussa kasvanut niin suureksi, että Rantavitikan koulu ei pystynyt tyydyttämään koulutustarpeita, ja Rantavitikalle on matkaakin noin kolme kilometriä kirkolta. Olihan se jo tietysti 1900-luvun alussakin liian pitkä matka kirkonkyläläisten lapsille jalkaisin kuljettavaksi. Niinpä Kirkonkylään perustettiin 1903 Rantavitikan koulun sivupiste, joka uuden piirijaon voimaantumisen jälkeen 1907 tuli itsenäiseksi Kirkonkylän kouluksi.⁶⁷ Ei ole koskaan vuosien mittaan eteeni sattunut sellaistaakaan tapausta, että kunnassa olisi kirkonkylän koulun laajennuksesta luovuttu ja kuljetettu pysyvänä ratkaisuna edes autolla kirkonkylän lapsia naapurikyliin, joiden kouluissa olisi ollut runsaasti tiloja. Hyvin monessa kunnassa nämä lähikylien koulut on sitten oppilaitten vähyyden vuoksi lakkautettu ja lapset kuljetetaan kirkonkylän kouluun. Tällainen päätös syntyy kunnassa kuin kunnassa helposti, ja tarvittaessa on kirkonkylän koululle rakennettu lisätiloja ja mietitty, mitä järkevää käyttöä niille ympäristökylien tyhjiksi jääneille kouluille keksittäisiin.

Tämä edellä kuvattu tapahtumasarja osoittaa, kuinka nopeasti pitkäaikaisiksi tarkoitettut koulusuunnitelmat saattavat muuttua. Vuonna 1909 oli Rovaniemellä Kirkonkylän liepeillä kolme koulupiiriä, joissa toimi kolme koulua, kun muutama vuosi aikaisemmin oli arvioitu Rantavitikan koulun pystyvän tyydyttämään koko alueen koulutustarpeet.

Kun Kirkonkylän seudun kouluasioita selviteltiin, perustettiin samanaikaisesti kouluja myös pitäjän muihin osiin. Kemijoen yläjuoksulla Viirin kylässä aloitti koulu syksyllä 1907 omassa talossaan. Seuraavana vuonna 1908 pääsi koulu alkamaan Ounasjoki-varressa Tapion kylässä.⁶⁸

Jaatilan ja Rovaniemen Kirkonkylän puolivälissä Muurolan koulupiirissä aloitti koulu toimintansa 1909 sijaintipaikkana Rautiosaari. Kouluun päätettiin ottaa naisopettaja. Kunta päätti maksaa opettajalle vuodessa valtiolta saatavan 600 markan lisäksi 250 markkaa. Luontaisetuina opettaja sai koululla olevan huoneiston ulkokuoneineen, jotka olivat yleensä navetta, aitta ja sauna. Polttopuut ja öljyvalo tulivat asunnon mukana. Lehmää varten annettiin 2 000 kiloa heiniä ja lisäksi viljelymaa. Valtio antoi koulun rakentamista varten tuhat runkoa rakennuspuuta. Kun koulutalon rakentaminen tuli kunnalle rakennuspuiden saannin jälkeen maksamaan vain 2 500 markkaa, oli opettajan palkka siihen verrattuna kohtuullisen hyvä.⁶⁹

66. Alanamman kansakoulun lyhyt historia ja valokuva. Rovaniemen maalaiskunnankansakoululaitos vuodesta 1869 nykypäiviin. Kansakouluasetuksen satavuotisjuhla-adressi. 1966. KA; SVT X: 33 1902—03; Kerkkonen 1914, 17; Ahvenainen 1970, 412; Rapakko 1994, 240—241; Irene Aarnion haast. 21.3.1997. Matti E. Rapakon ja kunnan välinen talokauppa on tehty edellä esitettyjen lähteiden mukaan joko 1904 tai 1905, mutta tulkoon tämä pienikin ristiriita tarkkuuspyrkimyksen vuoksi kerrotuksi.

67. SVT X: 34 1903—04, 39 1907—08 ja 41 1909—10; vrt. Kerkkonen 1914, 17; Ahvenainen 1970, 412—413.

68. SVT X: 39 1907—08 ja 40 1908—09; Kerkkonen 1914, 17; Ahvenainen 1970, 413.

69. SVT X: 41 1909—10; Kerkkonen 1914, 17; Klemetti 1959, 89—91. KA; Ahvenainen 1970, 413.

Rautiosaaressa syksyllä 1909 avatun Muurolan kansakoulunopettajaksi saatiin kahdeksi ensimmäiseksi vuodeksi kirkonkyläläinen, vasta seminaarista päässyt Lyyli Mylläri. Hän on viehättävästi muistellut näitä työuransa alkuvuosia. Kyläläiset ottivat hänet hyvin vastaan. Kun opettaja aluksi sairasti kovaa ikävää, ihmisten ystävällisyys sen pian paransi. Koulurakennus valmistui lokakuussa. Kun vuonna 1906 perustetun Lapin piirin ensimmäinen kansakouluntarkastaja Kaarlo Kerkkonen tuli marraskuussa käymään, niin hän ihmetteli kovasti koulun valmiutta: “komea kello seinällä, verhot ikkunoissa, iloinen räsymatto eteisessä”, “tauluja arkullinen” ja “fysikaalinen kalusto”. Opettaja saattoi kertoa koulupiiriläisten haluavan, että heidän koulunsa oli kunnossa. Kun opettaja vakuutti, että mitään ei ole tarvinnut kättää, kehotti tarkastaja vielä pyytämään kuuta taivaalta. Seuraavana vuonna tarkastajan mukana oli nuori unkarilainen opettajatar, joka oli suomen kieltä oppimassa. Tarkastaja määräsi pitämään pitkän välitunnin, jotta kaukainen vieras voisi ihastella lasten hiihtotaitoa ja mäenlaskua.⁷⁰

Ounasjokivarressa lähellä Kittilän rajaa sijaitsevan Jääskön kylän asukkaat joutuivat myös käymään kovan kamppailun koulun saamiseksi. Apu löytyi valitustietä Oulun läänin kuvernööritä. Jääskön koulu aloitti 1913.⁷¹

Kun kuntakokous ei suostunut myöskään Oikaraisen kylän vaatimukseen koulun perustamisesta, valittivat hekin kuvernöörit, joka velvoitti perustamaan Oikaraisen koulupiirin. Syksyllä 1916 alkoi koulu Oikaraisessa. Auttin kylä sijaitsee lähes 100 kilometriä Rovaniemen Kirkonkylästä Kemijoki-vartta ylöspäin. Tähän kylään koulu saatiin nopeasti, sillä kun Auttin piiri perustettiin 1915, aloitti koulu siellä jo seuraavana syksynä 1916. Vuoden kuluttua 1917 avattiin vielä Sinetän kansakoulu.⁷²

Vaikka Suomi oli ensimmäistä maailmansotaa käyvän Venäjän valtakunnan osa, eivät sodan vaikutukset Suomessa tuntuneet, koska sota-aikanakin Suomessa kansakouluja voitiin perustaa kaikessa rauhassa. Ennen oppivelvollisuuslain säätämistä pääsi vielä aloittamaan 1920 Ounasjokivarressa Patokosken kansakoulu.⁷³

Piirijakoasetuksen jälkeen perustettiin Rovaniemelle 18 vuoden aikana 13 uutta kansakoulua. Koulujen perustaminen oli käynyt mahdolliseksi, kun kaksi edellytystä oli täyttynyt. Ensiksikin koulupiireistä piti löytyä riittävä määrä koulutusta haluavia oppilaita, jotta kunta saatiin piirijakoasetuksen velvoittamana avaamaan kouluja. Kun usko koulutuksen mahdollisuuksiin parantaa henkistä ja aineellista kehitystä oli vahvistunut, kylissä ilmeni jo voimakasta tahtoa koulun saamiseksi. Toinen edellytys oli, että kunnalla täytyi olla varoja koulujen rakentamiseen ja ylläpitoon, vaikka valtio myös huomattavalta osalta tuki erityisesti valtakunnan syrjäseutujen kansakouluja. Vuosisadan vaihde olikin Rovaniemen seudulla taloudellisesti hyvää aikaa. Rovaniemen seudulle perustettiin runsaasti sahoja ja lostamaan Kemijoki-varren tärkeää raaka-ainetta, puuta. Rovaniemestä oli kehittymässä myöskin pohjoisimman Suomen kaupan ja liikenteen keskus.⁷⁴ Tuskin Rovaniemen kunta 1800-luvun kolmen viimeisen vuosikymmenen ajanakaan oli varattomampi kuin muut tänä aikana useitakin kansakouluja perustaneet Lapin kunnat.

Kun olen luonnollisesti joutunut tutustumaan Lapin eri kunnista ja seurakunnista tehtyihin hyviin pitäjähistorioihin, olen kiinnittänyt huomiota sellaiseen seikkaan, että kirjoit-

70. Mylläri 1966, 97—101. KA.

71. SVT X: 45 1913—14; Ahvenainen 1970, 413; vrt. Enbuske 1997c, 247.

72. SVT X: 48 1916—17 ja 49 1917—18; vrt. Ahvenainen 1970, 413—414; vrt. Enbuske 1997c, 247.

73. Lapin ktpli:t 1919—1921, Rovaniemi. KHA. KA; SVT X: 52 1920—21.

74. Ahvenainen 1970, 415—416.

tajat mielellään ovat kiittäneet tilaajakuntien erinomaisuutta ja edistyksellisyyttä, vaikka siihen ei olisi kovin runsaasti aina ollut aihettakaan. Keminmaan pitäjähistoriaa olen tästä aikaisemmin jo vähin kritisoinut. Ahvenaisen päätelmiin Rovaniemen kunnan ansioista kansakoulujen perustajana en myöskään voi olla puuttumatta. Kyllä minä sen ymmärrän, että hyvän isännän ja palkanmaksajan mieliksi yritetään löytää käsiteltävästä kunnasta positiivisia puolia. Nähtävästi kuntien valitsemat kirjoittamistyötä valvovat historiatoimikunnat toivovat myös hyvien asioiden esiinnostamista ja huonojen unohtamista, mikä on ymmärrettävää. Mutta se ei ole kyllä mielestäni enää millään hyväksyttävää, että käsiteltävän kunnan aiheettoman kiittämisen lisäksi siinä sivussa vielä moititaan naapurikunnat ilman perusteita. Ahvenainen on todennut, että vuosina 1900—1916 Rovaniemen kunta oli perustanut yhteensä 11 koulua. “Määrä oli suuri ja vaati paljon varoja. Verrattuna ympäristöpitäjiin olivat Rovaniemen kouluolot paljon paremmin järjestetyt, sillä ympäristöpitäjissä oli tänä aikana vain muutamia kouluja kussakin.”⁷⁵ Katsotaanpa tilannetta. Lukuvuosi-
na 1866—98 eli ennen piirijakoasetuksen voimaantuloa oli Rovaniemelle perustettu vain yksi kansakoulu. Vuonna 1900 Rovaniemen asukasluku 8 500⁷⁶ oli nykyisen Lapin läänin alueen väkiluvusta 61 000⁷⁷ jo 14 prosenttia. Lukuvuonna 1897—98 oli Lapin kunnissa toiminnassa yhteensä 24 kansakoulua.⁷⁸ Rovaniemen koulujen luku yksi⁷⁹ oli siis Lapin koulujen määrästä runsas neljä prosenttia. Kun neljässä silloisessa kunnassa ei vielä ollut yhtään koulua, oli kansakoulukunnista Rovaniemi väkilukuun suhteutettuna kaikkein viimeinen. Piispa Johanssonia siteeraten saatan sanoa, että se oli häpeäksi Rovaniemelle. Esimerkiksi Jaatilan koulun perustaminen oli ollut esillä kuntakokouksessa 1895, mutta se oli tylästi torjuttu.⁸⁰ Ennen vuoden 1898 piirijakoasetusta maalaiskunnilla ei ollut lakisääteisiä velvoitteita kansakoulujen perustamiseen, joten niiden käynnistäminen ilman pakkoa ja lukumäärä ennen vuotta 1898 osoittivat kuntien päättäjien valistuneisuutta ja vastuunkantoa omista kuntalaisista.

Rovaniemelle kuuluu kunnia Lapin ensimmäisen kansakoulun perustajana. Pohjois-Suomen ensimmäinen kansakoulu avattiin Saloisissa Raahen eteläpuolelle 1869. Rovaniemi ja Haapavesi jakoivat sitten hopeamitalin avaamalla ensimmäiset kansakoulunsa 1870.⁸¹ Joskus on erehdytty pitämään Limingan kansakoulua Pohjois-Suomen vanhimpänä, mutta todellisuudessa sen työ käynnistyi vasta 1871.⁸² Tutkijat eivät aina huomaa erottaa, että koulun perustamispäätöksen tekeminen ja koulun avaaminen oppilaille eli koulutyön aloitus ovat kaksi eri asiaa. Kun nämä käsitteet menevät sekaisin ja niitä käytetään rinnasteisina, seuraa ainakin epäselvyyksiä, koska päätöksenteko ja toteutus eivät kai koskaan tämänkaltaisissa asioissa tapahdu yhtä aikaa ja harvoin edes samana vuonna. Esimerkiksi eräässä väitöskirjassa kerrotaan, että “Limingan koulu, joka perustettiin 1864, oli ensimmäinen Oulun läänin maaseudulle perustettu koulu. Peräpohjolan ja Lapin alueen en-

75. Ahvenainen 1970, 416.

76. Enbuske 1997b, 89.

77. STV 1996. Väkiluku lääneittäin vuosien 1850—1995 lopussa.

78. Ks. Yhteenveto, taulukko 2.

79. Virallisissa tilastoissa oli Rovaniemellä ollut kaksi koulua Rantavitikan koulun alkuajoista lähtien, samoin kuin Kemin maalaiskunnassa Pölhön koulun perustamisen jälkeen, sillä tyttöjen ja poikien luokat oli kirjattu eri kouluiksi. Lapissa oli siis lukuvuonna 1897—98 yhteensä 26 kansakoulua, mikäli em. koulut otettiin mukaan kahtena kouluna, mutta muutoin 24.

80. Ahvenainen 1970, 411.

81. Halila 1949 II, 58—59; tiedon varmistus Haapaveden kaupungin kouluvirastosta 18.11.1999.

82. Limingan kunnan kouluvirastosta saatu tieto 25.10.1999.

simmainen kansakoulu aloitti toimintansa Rovaniemellä 1870.”⁸³ Tavallinen lukija käsittää yksiselitteisesti, että edellä esitetyt vuosiluvut kertovat samasta asiasta. Näin on ilmeisesti myös tutkija ajatellut. Kyseessä on kuitenkin kaksi aivan eri asiaa. Vuosi 1864 on Limingan kansakoulun perustamispäätöksen tekovuosi⁸⁴, ja 1870 Rovaniemen koulu jo käynnistettiin. Jos kilpasille lähdetään tältä pohjalta, niin tehtiinhän Rovaniemelläkin ensimmäinen päätös kansakoulun perustamisesta 1863. Syynä väärinkäsityksiin on se, että perustaa-sanalla on ainakin kaksi merkitystä. Se tarkoittaa perustamispäätöksen tekoa, lyhyesti sanottuna perustamista, ja toiseksi päätöksen konkreettista toteuttamistyötä eli varsinaista perustamista, josta se päätös tehtiin.⁸⁵ Ehkä vielä perustamis-sanalla on kolmasikin sisältö. Kun meille kerrotaan, että koulu perustettiin esimerkiksi 1870, niin kyllä me ymmärrämme tavallisesti sillä tarkoitettavan koulun alkamisvuotta.⁸⁶ Perustamispäätös ja perustamistyö on tietysti tehty sitä ennen. Olen ehdottomasti sitä mieltä, että sanojen perustaa tai perustaminen käyttäminen tieteellisessä työssä ja tavallisessakin puheessa ilman lisäselvityksiä jättää aina arvailun varaa eli on epätasmoista kielenkäyttöä, kuten olen jo johdannossakin esittänyt. Asian tärkeyden vuoksi otin sen vielä tässä yhteydessäkin esille. Ehdotan, että ainakin koulujen historioita kirjoitettaessa pidettäisiin kirikkaasti erillään perustamispäätöksen tekoaika ja oppilaitoksen alkaminen. Joskus kokemusteni mukaan vieläpä koulutalon rakentaminenkin aikatauluineen on sekoitettu koulujen ikäkeskusteluun. Historiankirjoittajien helmasynty näyttää olevan historioiden laatimisessa hyvin usein tarvittavan perustaa-sanana ja sen johdannaisten epäselvyyksiä ja virhetulkintoja aiheuttava käyttö. Vastaavia vahinkoja on sattunut monille tutkijoille. Esimerkkitapauksessa vain löysin harvinaisen hyvän ja vielä aiheeseen sopivan esimerkin siitä, kuinka suuria väärinkäsityksiä perustaa-sanana varomaton käyttö saattaa aiheuttaa. Veihän tutkija väärää laskutapaa käyttäen kunniaakaan hopeamitalin Rovaniemen kunnalta. Pienemmissäkin kisoissa siitä tehtäisiin protesti. Tässä tapauksessahan ei ollut kyseessä pikkukilpailu, kun osanotto-oikeus oli kaikilla Pohjois-Suomen kunnilla ja kilpailulajina kansakoulujen perustaminen. Näin tärkeässä kilvassa kunnian ja palkintojen jakamisen pitää tapahtua oikeita ja yksiselitteisiä sääntöjä käyttäen. Rovaniemen hopeamitalia ei himmennä sekään, että Rantavitikalle perustetun ja myös avatun kunnan ensimmäisen kansakoulun opettajalle sälytettiin lähes 50 vuodeksi myös seurakunnan lukkarin tehtävät. Siinä säästivät sekä kunta että seurakunta. Saatiinpa kuitenkin lapsille

83. Talonen 1988, 31. Uskon, että perustaa-sanana epäselvä käyttö lähteessä johti tutkijan väärille jäljille ja käsittämään, että Limingan kansakoulu avattiin jo 1864.

84. Limingan kouluvirastosta saatu tieto 25.10.1999.

85. Nykysuomen sanakirja. Neljäs osa. O—R. 1961, 279.

86. Halila 1949 II, 58—59. Suomen kansakoululaitoksen historian kirjoittaja ja kotimaisen kouluhistoriankirjoituksen uranuurtaja tarkoittaa aina, kun hän kertoo jonkun koulun perustamisvuoden, että koulutyö alkoi silloin. Vakuuttaakseni lukijan, otan suoran lainauksen: “Ja niinkään toistuu ennaltaan tuttu huomio Oulun läänin kansakoululaitoksen heikkoudesta; läänin ensimmäinen kansakoulu perustettiin näet vasta vuonna 1869 ja sekin läänin rintamaille Saloisten kappeliin, ja seuraavana vuonna perustetut kaksi koulua olivat Haapaveden kansakoulu ja Rovaniemen poikakoulu. Lukuvuonna 1869—70 avattiin yhteensä 32 uutta kansakoulua, nimittäin Orimattilan - - ja Saloisten koulut.” Halila on käyttänyt sanoja perustaa koulu ja avata koulu toistensa täydellisinä synonyymeinä, kuten se normaalistikin ymmärretään. Se on varmasti käyttökelpoinen tapa, jos ilmoitetaan aina selvästi erikseen, milloin ajanilmaus tarkoittaa perustamispäätöksen tekoaikaa. Ei voida siis sanoa, että koulu perustettiin 1864 (päätöksentekovuosi) ja perustettiin 1871 (aloitamisvuosi). Entäpä jos sanotaan, että koulu perustettiin 1864 (tehtiin perustamispäätös) ja avattiin 1871? Jatkokysymys: katsotaanko lopulliseksi perustamispäätökseksi kunnan, valtion viranomaisen vai valitustapauksissa korkeimman oikeustuimen päätös? Tarkka historia sisältää ilmeisesti kaikkien em. päätösten tekoajat.

tarpeellinen kansakoulu, ja ahkeran opettajan pörssiinkin kertyi ylimääräisiä markkoja. Tarkkuus ja taloudellisuus ovat aina yhteisten asioiden hoitajille toivottavia ominaisuuksia, jos ei mennä liialliseen nuukuuteen, kuten Rovaniemellä 1800-luvun lopulla taisi tapahtua, kun toista kansakoulua jouduttiin odottamaan aina 1900-luvun alkuvuosiin saakka.

Kun piirijakoasetus vuonna 1898 säädettiin, saatiin Rovaniemen kuntakin lain voimalla perustamaan kouluja. Monen kylänhän piti valitustietä käyttäen pakottaa kuntaa täyttämään lakisääteiset velvoitteet, kuten aikaisemmin on kerrottu. Kun jälkeenjääneisyys verrattuna Lapin muihin kuntiin oli ollut suuri, monien lapsirikkaitten kylien olemassaolo ja niiden asukkaitten ilmaisema tahto kouluttaa lapsia velvoitti lukuvuosina 1898—1921 perustamaan Rovaniemelle 13 uutta koulua. Vuonna 1920 oli Rovaniemen väkiluku 13 300⁸⁷ noin 15,5 prosenttia koko tulevan läänin alueen silloisesta väkiluvusta 85 500⁸⁸. Lapin kunnissa oli kevätlukukaudella 1921 juuri ennen oppivellisuuslain voimaantuloa toiminnassa 96⁸⁹ kansakoulua. Rovaniemen koulujen määrä 14 oli tästä luvusta noin 14,5 prosenttia eli väkilukuun nähden vieläkin vähän alle läänin keskiarvon. Kun tiedetään, että monien Lapin kuntien asutuksen sijainti koulujen perustamista ajatellen oli paljon Rovaniemeä hankalampi, vuosisadan vaihe oli taloudellisesti Rovaniemellä edullista aikaa ja kunta saatiin useassa tapauksessa vain valitustietä antamaan asukkailleen lakisääteiset koulutuspalvelut, en näkisi kovin paljon aihetta kehua tuon ajan Rovaniemen päättäjiä. Ahvenainen antaa vielä kiitoksen Rovaniemen kunnalle, että se “oli halukas ylläpitämään aivan pieniäkin kouluja, niin kuin Namman ja Viirin koulut, joiden oppilasmäärä oli vain 20 vaiheilla”.⁹⁰ Kysyisin, mitä aihetta on kiitokseen, kun valtio antoi kouluille kansakouluasetuksen⁹¹ mukaan täydet valtionavut niin kauan, kuin kouluissa oli vähintään 16 oppilasta. Siihenkin aikaan kyllä viranomaiset tutkivat tarkoin, että koulujen perustamisedellytykset olivat säädösten mukaiset, ennen kuin ensimmäinen valtionavustus koulun ylläpitoa varten myönnettiin. Mielestäni tämä pienten koulujen vähäinen määrä laajassa harvaan asutussa kunnassa päinvastoin ilmaisee syyn, miksi Rovaniemellä moniin muihin kuntiin verrattuna edullisista olosuhteista huolimatta oli kansakouluja asukasta kohti vielä lukuvuonna 1920—21 vähemmän kuin muissa läänin kunnissa. Tässäkin yhteydessä on sanottava, että koulujen määrä kuntavertailussa ei ole ehdottoman oikea mittari, sillä väkirikkaitten kuntien suurimmissa kylissä, kuten esimerkiksi Rovaniemen Kirkonkylässä ja Saarenkylässä, olevat koulut olivat oppilasmääriltään suuria.

Suuntaa antaviin arvioihin koulumäärienkin ilmaisema tarkkuus olosuhteiltaan samankaltaisissa kunnissa hyvin riittää.

87. Enbuske 1997c, 179.

88. STV 1996. Väkiluku lääneittäin vuosien 1850—1995 lopussa.

89. Ks. Yhteenveto, taulukko 2.

90. Ahvenainen 1970, 416.

91. SA 12/1866, 118 §.

6.3.3 Kouluverkko kattaa koko laajan kunnan⁹²

6.3.3.1 Oppivelvollisuuden toteuttaminen rauhan vuosikymmenillä ennen talvisotaa

Oppivelvollisuuslaki velvoitti kunnat laatimaan uuden piiri- ja suunnitelman siitä, missä aikataulussa koulut saadaan toimimaan kussakin piirissä. Jos 1800-luvun lopulla talonpoikainen väki oli epäillen suhtautunut kansakouluihin, olivat asenteet kyllä kahden sukupolven aikana muuttuneet. Esimerkiksi “oppivelvollisuuslain tultua voimaan heräsi Nivankylässä valtava halu saada koulu omaan kylään”. Tässä noin kymmenen kilometriä Rovaniemen kirkolta Ounasjokivarressa olevassa kylässä oltiin niin oma-alotteisia, että keväällä 1922 kyläläiset hankkivat jo vuokrahuoneiston koulua varten, nimesivät johtokunnan ja esittivät nämä suunnitelmat kunnanvaltuuston hyväksyttäväksi. Nivankylä joutui vielä odottamaan kouluaan muutaman vuoden, koska isossa kunnassa hyvätkin yksityiset aloitteet piti sijoittaa suureen kokonaisuuteen. Vuonna 1926 koulu sitten avasi ovensa.⁹³

Vuonna 1909 avattu Muurolan koulupiirin koulu oli sijoitettu Rautiosaareen. Muurolasta oli sinne matkaa lähes kymmenen kilometriä, joten muurolalaiset olivat toivoneet jo pitkään omaa koulua. Syksyllä 1922 koulupiiri jaettiin kahtia, ja toinen koulu aloitti Muurolan kylässä. Koulun ensimmäiseksi opettajaksi valittiin Rovaniemen seudulla myöhemmin hyvin tunnettujen Kariniemen sisarusten isä, agronomi Frans E. Kariniemi. Koska yläkansakouluun oli tulijoita enemmän kuin 50, perustettiin vuoden kuluttua yläkouluun jo toinen virka⁹⁴. Kun oppilasmäärä muutamien vuosien kuluttua väheni, muutettiin tämä virka alakansakoulun opettajan viraksi, jolloin Muurolassa alkoi toimia kokovuotinen kaksiluokkainen alakansakoulu.⁹⁵ Tämä Muurolan koulu on hyvä esimerkki siitä, että Lapin läänin väkirikkaissa kylissä saatiin kokovuotiset alakansakoulut käyntiin jo 1920-luvulla, kun monien maalaiskuntien pienissä syrjäkylyissä vielä 1960-luvulla yksiolettajaisissa kouluissa kolmen alimman luokan vuotuinen työaika oli vain 70 päivää.⁹⁶ Kirjailija Annikki Kariniemi on kauniisti kuvannut Muurolan koulun alkuvuosia sekä opettajaperheen asumista koululla ja kanssakäymistä ystävällisten kyläläisten kanssa.⁹⁷

Saarenkylää vastapäätä Kemijokivarressa Ounasvaaran alarinteillä olevaan Koskenkylään saatiin koulu syksyllä 1923.⁹⁸ Kun Rovaniemen maalaiskunnassakin on runsaasti syrjäkylyien kouluja lakkautettu, kaupungin läheisyydessä sijaitsevilla kylillä ei ole tätä vaa-
raa. Niinpä keväällä 1994 vietettiin Koskenkylässäkin komean uuden koulurakennuksen vihkiäisiä.⁹⁹

Kevät 1994 oli tavalliseen tapaan koulujuhlien aikaa. Kun Koskenkylän uutta koulua juhlittiin toukokuun viimeisenä lauantaina, olivat Taipaleen koulun 70-vuotisjuhlat jo seu-

92. 6.3.3 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

93. Lapin ktpli:t 1925—27, Rovaniemi. KHA. KA; SVT X: 58 1926—27; Nikkilä 1990, 61—62.

94. SA 101/1921, 12 §.

95. Lapin ktpli:t 1921—23, Rovaniemi. KHA. KA; SVT X: 54 1922—23; Runtti 1991, 100—101.

96. SA 247/1957, 4§.

97. Kariniemi 1965, 75—81. KA.

98. Lapin ktpli:t 1922—24, Rovaniemi. KHA. KA; SVT X: 55 1923—24 ja 56 1924—25.

99. Kalenterimerkintä 28.5.1994. JLA.

raavana päivänä sunnuntaina.¹⁰⁰ Osallistuin luonnollisesti molempiin juhliin ohjelman-suurittajana. Taipaleen koulu Ranuantien varressa on siis ottanut ensimmäiset oppilaansa 1924. Kemijoen yläjuoksulla oleva Pekkalan koulu, joka lukuvuoden 1930—31 on kanta-nut Kaihuan koulun nimeäkin, on päässyt aloittamaan 1925.¹⁰¹

Songan koulun oikean aloittamisajan selvittäminen vaatikin tavallista enemmän työtä, koska kaksi luotettavana pitämäni tietolähdettä antoivat eri lähtövuoden. Suomen Virallisen Tilaston mukaan koulu olisi avattu jo 1926,¹⁰² mutta Lapin piirin kansakouluntarkas-tajan lukukausi-ilmoituksissa koulun nimi esiintyi ensimmäisen kerran vasta 1927.¹⁰³ Epätavallista tässä tapauksessa oli vielä se, että koulu ilmestyi tarkastajan papereihin myö-hemmin kuin virallisiin tilastoihin, koska tilastotiedot käsittääkseni on kerätty tarkastajien kouluhallitukselle lähettämistä asiakirjoista. Kuvatakseni työmenetelmiäni ja myös esi-merkkinä siitä, miksi vain kuntien arkistoja käyttävät tutkijat saattavat helposti päätyä vääriin koulujen historiaa koskeviin johtopäätöksiin, kerron, miten menettelin ja mistä asiakirjoista Songan koulun syntyvaiheet selvisivät. Otin yhteyttä Songan koulun johta-jaan Tuomo Sukuvaaraan. Se oli helppo tehtävä, koska olin ollut jo Songan koulun 50-vuotisjuhliissa 1976 mukana. Hän kertoi suullisesti kaipaamani tiedot, mutta lähetti vie-lä minulle kirjeen ja sen mukana 1996 kirjoittamansa ja pitämänsä koulun 70-vuotishisto-riikin, jonka liitteinä olivat alkuperäisasiakirjoista otetut kopiot Songan koulua koskevista päätöksistä.¹⁰⁴

Vuodelta 1922 löytyy Rovaniemen kunnanvaltuuston pöytäkirjoista merkintä, että Son-gan supistettu kansakoulu oli päätetty avata 1927 ja kiertävä alakansakoulu jo 1924.¹⁰⁵ Alakansakoulu ei näytä käynnistyneen suunniteltuna aikana 1924. Kun kouluhallituksen vahvistamassa oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelmassa oli päätetty, että 1929 pitäisi avata Songan koulupiirissä koulu omassa talossa, valitsi kunnanvaltuusto huhti-kuun alussa 1926 koululle johtokunnan valmistelemaan koulun rakentamiseen liittyviä asioita.¹⁰⁶ Tässä ilmenee johtokunnan keskeinen asema koulun hallintoelimenä silloisten säädösten ja käytännössä hyväksi havaittujen ja omaksuttujen menettelytapojen mukaan. Johtokunta ryhtyi heti hoitamaan tehtäviään. Koulun tonttiasian käsittelyn lisäksi johto-kunta osittikin vielä oma-aloitteisuutta ja päätti esittää kunnanvaltuustolle, että Songassa avattaisiin väliaikainen yläkansakoulu vuokrahuoneissa jo syksyllä 1926.¹⁰⁷ Kunnanvaltuusto teki kaikki tarpeelliset päätökset kokouksessaan heinäkuun lopussa, ja johtokunta sai luvan käynnistää Songassa ylemmän kansakoulun anottuna aikana. Vuokrasopimus al-lekirjoitettiin 15.8.1926 ja miesopettajan virka julistettiin haettavaksi.¹⁰⁸ Miesopettajaa ei kuitenkaan saatu ja ensimmäinen valittu naisopettaja perui tulonsa, joten koulun alku ve-

100. Kalenterimerkintä 29.5.1994. JLA.

101. Lapin ktpli:t 1923—26 ja 1929—32, Rovaniemi. KHA. KA; SVT X: 56 1924—25 ja 57 1925—26.

102. SVT X: 58 1926—27.

103. Lapin ktpli:t 1926—28, Rovaniemi. KHA. KA.

104. Tuomo Sukuvaaran tekijälle 9.1.1998 lähettämä kirje. JLA; Tuomo Sukuvaaran haast. 21.12.199.

105. Sukuvaara 1996, 1 ja liite 1: Rovaniemen kunnanvaltuuston 4.—5.10.1922 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 18 §. JLA. Sukuvaaran historiikissa mainitut ja liitteinä olevat pöytäkirjat löytyvät luonnollisesti myös Rovaniemen maalaiskunnan arkistosta.

106. Sukuvaara 1996, 2 ja liite 2: Rovaniemen kunnanvaltuuston 7.4.1926 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 23 §. JLA.

107. Songan kansakoulun johtokunnan 26.4.1926 pidetyn kokouksen pöytäkirja, kohdat 1—4. Songan koulun arkisto. RoKuA ja JLA.

108. Sukuvaara 1996, 2, liite 5a: Songan kansakoulun vuokratilojen 15.8.1926 hyväksytty vuokrasopimus ja liite 5b: Rovaniemen kunnanvaltuuston 30.7.1926 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 21 §. JLA.

ny, ennen kuin sitten viran vastaanottanut toinen naisopettaja ehti koululle. Koulunjohtaja Sukuvaara on jäljittänyt koulun alkamispäivän keväällä 1927 annetun kahden päästökirjan koululle jääneistä jäljennöksistä. Niissä olevien merkintöjen mukaan nämä oppilaat oli kirjattu koulun oppilaiksi 18.10.1926, mikä on hyvin todennäköinen koulun alkamispäivä.¹⁰⁹ Kesti varmasti vielä useita viikkoja, ennen kuin koululta ehdittiin lähettää kansakouluntarkastajan hyväksyttäväksi lukuvuoden työohjelma eli opetussuunnitelman vuositarkiste. Tässä on syy siihen, miksi tieto koulun alkamisesta ei ole ehtinyt vielä tarkastajan ensimmäiseen syystiedonantoon. Tarkastajan aivan varmasti lähettämä täydennyskirje kouluhallitukseen ei ole sitten arkistossa löytänyt tietään ainakaan lopullisesti ensimmäisen ilmoituksen liitteeksi kuten normaalisti. Songan koulun alkamisvuoden selvittely osoitti, että mikäli tutkija luottaisi vain kunnan arkistoihin, niistä saattaisi löytyä monta asiakirjaa, jossa päätös koulun aloittamisesta kävisi ilmi, mutta päätösten muuttuessa tilanteiden niin vaatiessa vain viimeisen päätöksen aikamäärä on oikea ja ratkaiseva. Jos sitä ei satu löytymään, tulee tutkimukseen helposti vääriä vuosilukuja. Tässä Songan tapauksessa kunnasta löytyneistä monista asiakirjoista uskon oikean aloittamisvuoden löytyneen.

Erikoisuutena voidaan mainita, että Songan koululla kalustoluetteloon on kuulunut kansliaan sijoitettu tarkastajan yöpymisiä varten ostettu sivustavedettävä puusänky patjoineen ja tyynyineen. Kun tarkastaja oli saatu illalla nukkumaan, lähti opettaja Lapissa usein yönselkään viemään sanaa naapurikoululle, että tarkastaja oli liikkeellä.¹¹⁰ Perimätiedon mukaan yleensä Pohjolan erämaapitäjissä koulun paras hiihtäjä lähti heti tarkastajan tulon jälkeen salavihkaa hiihtämään matkareitin seuraavaan kohteeseen. Viesti kuului, että karhu oli tulossa. Tämä tapa oli ollut käytössä muun muassa Kuusamossa 1910-luvulla.¹¹¹ Rovaniemelläkin alettiin nopeasti toteuttaa oppivelvollisuutta 1920-luvun puolivälissä. Songan koulukin avattiin aikaisemmin kuin oppivelvollisuuslain täytäntöönpanosuunnitelmassa oli päätetty. Songan kyläläisistä valittu koulun johtokunta oli aktiivinen. Uskon myös, että nuorien tulevien kouluhallituksen korkeiden virkamiesten Aarno Salervon ja Alfred Salmelan työn jälki Lapin piiriin Rovaniemellä asuvina kansakouluntarkastajina 1923—1928 näkyy tarkastuspiirin kuntien reippaasti alkaneena koulutuksen kehittämistoimintana¹¹². Myös Petäjaskosken koulu käynnistyi Nivan ja Songan koulujen lisäksi 1926.¹¹³

Vuosi 1927 oli läpimurtovuosi oppivelvollisuuden toteuttamisessa Rovaniemen maalaiskunnassa, sillä sinä vuonna aloitettiin koulunpito Alakorkalossa, Juotasniemessä, Lohinivassa, Marrasjärvellä, Marraskoskella, Tolosen kylässä ja Vanttauskoskella, eli peräti seitsemän kansakoulua aloitti toimintansa samana syksynä. Vanttauskosken koulu aloitti Helpin kouluna. Kun samassa tarkastuspiirissä Kittilän Helpissä avattiin koulu 1930, ilmeisestikin tarkastajan pyynnöstä suoritettiin nimenvaihto.¹¹⁴ Kun posti kulki silloin pääasiassa koulun johtokunnalta suoraan tarkastajalle ja päinvastoin, saattoi samasta

109. Sukuvaara 1996, 2.

110. Sukuvaara 1996, 8—9.

111. Kuusamossa 1910-luvulla opettajana toimineen Eino A. Vehkaperän tekijälle Simossa 1954 kertoma muistelu.

112. Karttunen 1983, 68, 70 ja 162—163.

113. Lapin ktpli:t 1925—27, Rovaniemi. KHA. KA; SVT 58 1926—27.

114. Lapin ktpli:t 1926—28, Rovaniemi. KHA. KA; Lapin ktpli:t 1929—31, Kittilä ja Rovaniemen mlk. KHA. KA; SVT X: 59 1927—28.

nimestä aiheutua sekaannuksia. Onkohan tässä syy, että Lapin läänissä on vieläkin yllättävän vähän kirkonkylän kouluja?

Lehtojärven koulu aloitti 1928 ja 1929 avasivat ovensa Hirvaan, Meltauksen ja Niesin koulut.¹¹⁵ Hirvaan koulua on historiansa aikana vuosina 1932—44 kutsuttu myös Häkinvaaran kouluksi. Lukuvuosina 1927—29 Hirvaan kylässä toimi jo Rautiosaaren koulun sivupiste.¹¹⁶ Koulut toivat mukanaan kyliin uusia asioita. Koulun mukana tuli Niesin kylään, joka sijaitsi Rovaniemen ja Sodankylän väliseltä maantieltä länteen noin 20 kilometrin päässä vielä siihen aikaan tiettömässä erämaassa, muun muassa joulukuusi ja -kinkku. Kun viljeltävät lajit olivat siihen saakka olleet ohra, peruna ja nauris, toi opettaja mukanaan punajuuren ja porkkanan siemeniä, jolloin niitäkin opittiin viljelemään.¹¹⁷ Kun Alakorkalon koulu aloitti toimintansa, päätti johtokunta heti ensimmäisessä kokouksessa perustaa kouluun oppilaskirjaston, jota varten hankittiin lahjavaroja.¹¹⁸

Murolan koulussa alkoi koulukeittolatoiminta ensimmäisenä koko Rovaniemen maalaiskunnassa vuodesta 1934 alkaen. Tarkastajan tuella opettaja Mandi Tuovinen sai kunnan päättäjät palkkaamaan keittäjän. Ruoka-aineita kerättiin kerjäämällä kyläläisiltä, oppilaat poimivat yhdessä syksyllä puolukoita ja jokainen toi kotoaan kaksi ämpärillistä perunoita. Koulukeittolatoiminta käynnistyi koko Rovaniemen maalaiskunnassa kunnanvaltuuston päätöksen mukaisesti jo lokakuun alussa 1940, kun se vasta 1943 tuli lakisääteiseksi viiden vuoden siirtymäajan puitteissa.¹¹⁹

Koulukeittoloiden tarpeellisuudesta käytiin keskustelua jo itsenäisyytemme alkuvuosina. Suomen sotaväen ylilääkäri, lääkintäeversti Väinö F. Lindén antoi joulukuussa 1930 sanomalehti Uudelle Suomelle maamme nuorison ruumiillisesta kehityksestä haastattelun, joka on kokonaisuudessaan julkaistu Lindénin muistelmateoksessa. Siinä lääkintäeversti kertoi, että sotaväen kutsuntatarkastuksissa oli siihen aikaan niin paljon kitukasvuisia, lahoja, kalpeita ja heikkokuntoisia nuorukaisia, että palvelukseen voitiin hyväksyä vain 60—70 prosenttia kutsuntaan saapuneista nuorukaisista ja palvelusaikana näistäkin vielä sairauden tai ruumiinvian vuoksi jouduttiin vapauttamaan 10—20 prosenttia. Hän kertoi lisäksi, että nuorison kehitys- ja ravitsemustila oli parhain Varsinais-Suomessa. Meitä pohjoissuomalaisia koskettaa ylilääkärin havainto, että jos olisi piirretty ympyränkaaria Turku keskipisteenä, “väestön fyysillinen kunto käy sitä huonommaksi, mitä kauemmas pohjoiseen ja itään tullaan”. Lindén kertoi lääkärin, erityisesti hän mainitsi tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen sihteerin tohtori Severi Savosen, yksimielisen kannan olleen, että terveydenhoidolla ja koulukeittolatoiminnalla olisi kansakouluissamme erittäin tärkeä tehtävä ja merkitys. Ylilääkäri Lindén nimitettiin jäseneksi valtioneuvoston 1936 asettamaan kansanravitsemuskomiteaan, joka sai mietintönsä valmiiksi 1940. Komitea esitti, “että aivan erikoinen huomio on kohdistettava maaseudun varattomien ja vähävaraisten, lapsirikaiden perheiden elintason kohottamiseen ja ravinnon parantamiseen kaikin käytettävissä olevin keinoin”. Komitea painotti kouluruokailun järjestämisen merkitystä ja laati hyvin yksityiskohtaiset ohjeet koulukeittolatoiminnan toteuttamiseksi koko maassa.¹²⁰

115. Lapin ktpli:t 1927—29, Rovaniemi. KHA. KA; Lapin ktpli 1929—30, Rovaniemen mlk. KHA. KA; SVT X 60 1928 ja 61 1929—30.

116. Klemetti 1953, Hirvaan kansakoulun historiikki. Rovaniemen maalaiskunnan Hirvaan peruskoulun arkisto; Sakari Trögin haast. 25.11.1999.

117. Suopajärvi 1994, 425—429.

118. Annanpalo 1997b, 133.

119. SA 637/1943, 20 §; Tuovinen 1966, 82—85. KA; Runtti 1991, 101—102.

120. Lindén 1972, 181—191.

Rovaniemen kyläkoulujen historiikeista esiin nostetut esimerkit, koulukeittola, oppilas-kirjasto ja uusien viljelyskasvien leviäminen, osoittavat, kuinka suuriarvoista työtä kansakoulut tekivät erikoisesti maamme syrjäseuduilla. Olisi kiinnostavaa lukea tutkimusta, jossa olisi selvitetty, mitä kaikkea kirjaviisauden lisäksi kansakoulujen myötä tuli Suomen maaseudulle, miksei myös kaupunkeihin. Koulukeittolat ovat nytkin hyvin tarpeellisia, mikäli on vähääkään perää niissä tiedoissa, että maanantaina kuluu kouluissa ruokaa tavalista paljon enemmän, koska lapset ovat viettäneet viikonlopun vanhempiensa kanssa ja ovat nälkäisiä. Kouluväki on myös nykyään huolestunut oppilaitten lukutaidosta¹²¹. Nyt olisi uusien luomutuotteiden viljelyn opettaminen ajankohtaista, mutta se ei taida kuitenkaan enää peruskouluissamme onnistua?

Pula-aika näkyy myös Rovaniemen kouluhistorian sivuilla siten, että 1930-luvun alkuvuosina kansakoulujen perustaminen tyrehtyi melkein kokonaan. Tennilän koulu aloitti toimintansa kuitenkin 1931 ja Ylinamman koulu 1933. Kun Nammassa oli nyt kaksi koulua, muutettiin 1902 perustettu Namman koulu 1932 Alanamman kouluksi. Vielä ennen talvisotaa ehdittiin avata Perunkajärvellä ja Vikajärvellä koulut 1937 sekä Porokarissa 1938.¹²² Voidaan sanoa, että oppivelvollisuutta alettiin Rovaniemen seudulla toteuttaa vauhdikkaasti, sillä lukuvuosina 1921—39 aloitti Rovaniemen maalaiskunnan alueella toimintansa yhteensä 23 kansakoulua, joista 19 kymmenen lukuvuoden aikana 1922—32. Tietysti on muistettava, että Rovaniemen kauppalassa ja maalaiskunnassa asui vuonna 1940 yhteensä jo lähes 23 000 asukasta¹²³ eli noin 17 prosenttia senaikaisen Lapin läänin väestöstä 137 000, joten alueella oli paljon koulutettavia ja myös voimavaroja koulutuksen järjestämiseen. Rovaniemen seudun kansakoulujen määrä 37 oli lukuvuonna 1938—39 noin 14 prosenttia koko läänissä toimineiden kansakoulujen määrästä 263, josta Petsamon koulut puuttuvat. Kun Rovaniemellä oli jo runsaasti myös suuria kouluja, koulujen määrien ja asukaslukujen vertailu ei anna suoraan vastausta kansakouluverkon kattavuudesta eri kuntien välillä. Jos Rovaniemen seurakunnan kirkonkylänä toimiva kauppa oli tiheään asuttu, niin vastaavasti pienissä kunnissa kuntakeskukset olivat myös väkirikkaita kunnan koko väkilukuun suhteutettuna.¹²⁴ Mikäli kunnat haluttaisiin asettaa paremmuusjärjestykseen, kuinka hyvin ne olivat 1920- ja 1930-luvuilla toteuttaneet oppivelvollisuutta, niin luotettavin tapa olisi laskea, kuinka monta prosenttia kouluikäisistä oli kansakouluissa ja vielä, kuinka suuri osa oppilaista oli täydellisissä ja supistetuissa kouluissa.

Olen joutunut lukemaan perehtyessäni Lapin kuntiin kokonaisuudessaan ja erikoisesti niiden koululaitokseen lukemattomia pitäjähistorioita ja yksittäisten kuntien ja oppilaitosten koulutusta koskevia historioita. Poikkeuksetta niissä on Lapin näkökulmasta katsottuna oleellisia koulutusta koskevia lainkohtia selvitetty hyvinkin virheellisesti. Oppivelvollisuuslaki on osoittautunut kaikkein vaikeaselkoisimmaksi. Olisi sula mahdollisuus jokaisesta historiikista erikseen analysoida nämä virheet ja esittää niihin oikaisut. Kun on perustellusti uskottavissa, että juuri Rovaniemen tuoreesta ja aivan erinomaisesta pitäjähistoriasta koululakeja koskevat kohdat kopioidaan hyvässä uskossa opiskelijoiden töihin, suoritan tässä yhteydessä eräitä keskeisiä kohtia koskevia selvennyksiä. Tätä vielä helpottaa se, että historian kirjoittaja taiturimaisena kynänkäyttäjänä on tiivistänyt oppivelvolli-

121. Ulla Kuukasjärven haast. 18.12.1997.

122. Lapin ktplii:t 1930—34 ja 1936—39, Rovaniemen mlk. KHA. KA; SVT X: 63 1931—32 ja 65 1933—34.

123. Enbuske 1997c, 179; STV 1996. Väkiluku lääneittäin vuosien 1850—1995 lopussa.

124. Ahvenainen 1970, 484—485.

suuslain tärkeät kohdat kolmeen lauseeseen vain muutamille riveille ja vielä sekkin, että jokaisessa kolmessa lauseessa on vähintään yksi erikoisesti Lapin ja samalla myös Rovaniemen koululaitoksen kannalta katsottuna merkittävä virheellisyys.¹²⁵

Aloitan tarkasteluni suorasta lainauksesta: “Vuonna 1921 Suomeen säädettiin uusi oppivelvollisuuslaki, jonka mukaan kaikki 7—16-vuotiaat olivat oppivelvollisuuden alaisia.”¹²⁶ Tunnustan ensiksi, että täsmälleen näin minäkin ajattelin ennen tämän tutkimustyön aloittamistani niiden 42 vuoden aikana, jolloin työskentelin opettajana ja juuri Lapin koulutusasioita hoitavana virkamiehenä. Se on oikein, että laki annettiin ja astui voimaan 1921¹²⁷. Tästä vuosiluvustakin esiintyy kyllä epäselvyyksiä, sillä eräissä historioissa kerrotaan, että laki säädettiin jo 1920. Esimerkiksi Kolarin kunnan koululaitoksen 100-vuotishistoriassa on kirjoitettu: “Kun Suomessa säädettiin 23.11.1920 laki oppivelvollisuudesta, joka tuli voimaan 1.10.1921 - -.”¹²⁸ Tuntiessani kirjoittajan tarkkuuden ja perinpohjaisuuden etsin jälkiä eli tiedon taustaa, ja ne johtivat suureen auktoriteettiin Aimo Halilaan, joka on kirjoittanut ja varmaan aivan oikein, että eduskunta hyväksyi lain 23.11.1920.¹²⁹ Lain säätämistyö on mielestäni kuitenkin päätöksessä vasta sitten, kun tasavallan presidentti on sen allekirjoittanut. Se on tapahtunut vasta 15.4.1921. Laki astui voimaan 1.8.1921, joten siinä kohdassa teoksessa on ilmeinen painovirhe. Enbusken maininta, että säädettiin *uusi* oppivelvollisuuslaki, viittaisi siihen, että ennestään olisi ollut jo vanha laki. Enbuske on aivan oikeassa, sillä kyllä vuoden 1686 kirkkolaki oli samalla myös Ruotsia ja Suomea koskeva oppivelvollisuuslaki. Vuoden 1921 laki vain korotti vaatimustasoa runsaasti.

Yllättävän sitkeässä on käsitys, että heti vuonna 1921 tulivat kaikki Suomen lapset oppivelvollisiksi. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa. Lain ensimmäinen pykälä vapautti kaksi ryhmää oppivelvollisuudesta. Ensimmäiseksi *vapautettiin* toistaiseksi “*lähimmästä kansakoulusta viittä kilometriä kauempana asuvat lapset* niissä kunnissa, joiden keskimääräinen asukasluku neliökilometriä kohti ei nouse kolmeen”. Tämä pykälä koski useimpia Lapin kuntia ja myös Rovaniemen maalaiskuntaa vuoteen 1947 saakka, jolloin tätä pykälää koskeva lainmuutos¹³⁰ astui voimaan. Toistaiseksi-sana tarkoitti tässä tapauksessa 26 vuotta, joskin 1947 voimaantulleen korjatun lainkin täytäntöönpanoon oli mahdollista saada vielä viiden vuoden lykkäys¹³¹. Toisen vapautetun ryhmän muodostivat “*tylsämieliset lapset*”, mutta heistä lain mukaan sanottiin säädettävän kuitenkin vielä erikseen. Lain mukaan oppivelvollisuus kesti seitsemästä vuodesta 13 vuoteen, ja jos opinnot olivat kesken, niin 14 vuoteen. Tämän lisäksi piti osallistua kahden seuraavan vuoden aikana jatko-opetukseen, jos ei oppilas muuten jatkanut opintojaan.¹³² Asiallisesti mutta ei kirjaimellisesti Enbusken määritelmä on siis ikävuosien osalta täsmälleen oikein.

Vielä on sanottava, että oppivelvollisuus ei missään maalaiskunnassa astunut voimaan kokonaisuudessaan vielä 1921, vaan vasta koulupiireittäin sitä mukaa, kun kunnan oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelmassa oli määritelty. Lain mukaan oppivelvollisuuden täytäntöönpano-aika oli 16 vuotta, ja siihen saattoi saada vielä kymmenen vuotta

125. Enbuske 1997c, 247.

126. Enbuske 1997c, 247.

127. SA 101/1921, 1—28 §.

128. Jaako 1998, 63.

129. Halila 1950 IV, 18—19 ja 90.

130. SA 790/1946, 1 §.

131. SA 185/1925, 19 §; Mäntyoja 1951, 17.

132. SA 101/1921, 1—2 §.

lykkäystä. Vuoden 1921 syyslukukauden alussa olivat oppivelvollisia maalaiskunnissa vain ne “kouluikäiset lapset, joiden matka lähimpään toimessaolevaan kansakouluun ei ole kolmea kilometriä pitempi”.¹³³

Enbuske jatkaa: “Jokaisessa koulupiirissä *oli oltava* kaksivuotinen alakansakoulu ja nelivuotinen yläkansakoulu sekä vielä jatkokoulu.”¹³⁴ Ei tämäkään asia näin ollut, sillä lain kuudennessa pykälässä sanottiin seuraavasti: “Kunnassa, jonka keskimääräinen asukasluku neliökilometriä kohti ei nouse kolmeen”, kuten muun muassa Rovaniemellä, “tai - - , jää kansakoulujen perustaminen *kunnan harkinnasta* riippuvaksi.” Eikö olekin kamala pykälä? Toisaalta harvaan asuttujen kuntien päättäjät saattoivat ottaa lainkohdan tunnustuksenakin, sillä heidän harkintakykynsähän eduskunta luotti, mutta muut kunnat pakotettiin lain voimalla kansakouluja perustamaan. Edellä mainittu kohta säilyi laissa vielä vuonna 1947 voimaanastuneen lainmuutoksen¹³⁵ jälkeenkin. Eivät nämä harvaan asutut kunnatkaan onneksi aivan oman harkinnan varassa voineet elää, sillä koulun perustamiseen piti ryhtyä viivyttelämättä “piiriin, kun kouluunpantaviksi *vapaaehtoisesti* ilmoitetaan vähintään se määrä piirissä asuvia tai oleskelevia lapsia, joka tämän lain mukaan velvoittaa kuntaa koulun perustamiseen”. Siinä todellakin lukee, että vapaaehtoisesti, vaikka Suomeen oli säädetty oppivelvollisuuslaki. Onneksi niitä vapaaehtoisiaakin Lapin kunnissa usein löytyi. Toinen velvoite oli, että jos harvaan asutussa kunnassakin oli yhtenäinen alue, jossa viiden kilometrin säteisellä alueella asui koulun perustamiseen yleensä kuntaa velvoittava määrä lapsia, niin kouluun perustamiseen tälle alueelle piti ryhtyä ja tarkistaa piirijakokin tämän mukaisesti.¹³⁶

Tosiasia tietysti oli, että harvaan asutuissa Lapin maalaiskunnissa koulupiirit olivat suuria, ja viiden kilometrin säteisillä alueilla ei läheskään aina löytynyt niitä yhteensä 20 ala- ja yläkansakouluun pantavaa lasta, jotka velvoittivat kunnan supistetun kansakoulun perustamiseen.¹³⁷ Esimerkiksi siis Rovaniemenkin kunnan oli perustettava kansakoulu joka piiriin vain, jos siellä täytyivät tietyt edellytykset. Jos eivät täytyneet, niin lapset näissä koulupiireissä olivat vapaita oppivelvollisuudesta kuin taivaan linnut. Asutuksen leviessä ja väkimäärän kasvaessa joutui Rovaniemen maalaiskuntakin muuttamaan vuonna 1922 päätettyä piirijakoa ja lisäämään vastaavasti koulujen määrää jo 1924 ensimmäisen kerran ja 1931 toisen kerran.¹³⁸ Se oli tunnustuksen ansaitsevaa toimeliaisuutta.

Vielä Enbuske kirjoittaa: “Jos *lapsia oli piirissä alle 30*, voitiin perustaa *neliluokkainen supistettu* koulu.”¹³⁹ En ole saanut yrityksistäni huolimatta selville, mistä säädöksistä edellä ilmoitettu supistetun koulun oppilasmäärän raja 30 on kaivettu, koska olen tavannut vastaavia tekstejä paitsi monessa pitäjähistoriassa niin myös lukuisissa tutkimuksissa ja paljon luetuissa kansakoulua koskevissa historioissa. Laki oppivelvollisuudesta nimittäin sanoi, että jos piirissä “*yläkansakouluun pantavien lasten* lukumäärä on kolmeakymmentä pienempi - - - , annetakoon opetusta supistetussa kansakoulussa”. Kouluikäisiä lapsia, siis ala- ja yläkansakoulussa yhteensä, saattoi piirissä olla lähes 45, niin kunta saattoi vielä perustaa lain mukaan supistetun koulun.¹⁴⁰ Se on aivan toista kuin luku 30. Jos oppilasmäärä

133. SA 101/1921, 20 §.

134. Enbuske 1997c, 247.

135. SA 790/1946, 6 §.

136. SA 101/1921, 6 §.

137. SA 101/1921, 9 §.

138. Enbuske 1997c, 247.

139. Sama.

140. SA 101/1921, 9 §.

nousi joskus vähän korkeammaksikin, niin vaikea kuntaa oli pakottaa supistettua koulua laajentamaan, koska ainahan saattoi väittää monin perustein, että oppilasmäärän nousu oli tilapäistä. Muistettakoon vielä, että edellä mainitut määräykset koskivat normaalikuntia, ja harvaan asutuille kunnille oli omat sääntönsä. Sitten on sanottava, että *neliluokkaisia supistettuja kansakouluja* ei myöskään mikään lainsäädäntö tunne. Ilmeisesti tässä tarkoitetaan piirijakoasetuksen mukaista ylempää neliluokkaista kansakoulua,¹⁴¹ jonka koulupiirissä oppivelvollisuus ei vielä ollut astunut voimaan, mutta ei se mikään oppivelvollisuuslaissa määritelty supistettu koulu ollut. Edellisessä lauseessa Enbuske sanoi, että jokaisessa koulupiirissä oppivelvollisuuslain mukaan oli kaksivuotinen alakansakoulu sekä nelivuotinen yläkansakoulu ja jatkokoulu. Jos piirissä koulu oli, niin kaikki edellä mainittu koski tietysti myös supistettua koulua. Erona täydelliseen kansakouluun oli, että kun niissä oli oman opettajan hoitama 36-viikkoinen yläkansakoulu ja oman opettajan hoitama 18- tai 36-viikkoinen alakansakoulu, niin supistetussa koulussa yksi ja sama opettaja 40 työviikon aikana antoi yksinomaan neljälle ylimmälle luokalle opetusta 28 viikkoa ja pääasiassa kahdelle alimmalle luokalle 12 viikkoa. Jatko-opetuksessa ei täydellisen ja supistetun koulun välillä ollut eroja.¹⁴²

Uskon kuitenkin selvittäneeni, mistä on peräisin monissa tutkimuksissa käytetty väärä tieto, että oppivelvollisuuslaki olisi määritellyt supistetun ja täydellisen kansakoulun rajapyykiksi 30 koulupiiriin oppivelvollisuusikäistä oppilasta. Ei sitä tietysti mistään lakikokoelmasta ole löydetty, kuten olin aluksi omasta käsityksestäni epävarmana epäillyt. Kyllä tietolähteenä on aivan varmastikin käytetty arvostetun kouluhistorioitsijan Aimo Halilan ehkäpä tunnetuinta teosta, joka on vuosina 1949—1950 ilmestynyt neliosainen Suomen kansakoululaitoksen historia. Todistan asian suorilla lainauksilla: “Jos piirissä oli kouluikäisiä lapsia alle 30 eikä vielä ollut perustettu täydellistä kansakoulua tai kiinteää ylä- ja kiertävää alakansakoulua, oli perustettava ns. supistettu koulu. - - Jos supistetun koulun oppilasmäärä oli yli 30, oli se muutettava täydelliseksi.”¹⁴³ Kyse ei ole vahingosta, sillä jatkossa Halila useaan kertaan esittää asioita siten, kuin supistetun koulun lain sallima ylin oppilasmäärä olisi ollut 30.¹⁴⁴ Hämmennystä herättää lukijassa kuitenkin, kun Halila kirjansa yhdellä sivulla sanoo, että supistetun koulun varjopuolet tulivat näkösalille, jos “yläkansakoululaisten luku kohosi lähelle 30 tai tilapäisesti sen yläpuolelle”.¹⁴⁵

Kun tutustuin kahden Lapin korkeakoulun opiskelijan 1988 tekemään erinomaiseen tutkimukseen supistetuista kouluista, löytyi siitäkin hyvä esimerkki suurmiesten kunnioituksesta. Halila oli ollut heidänkin auktoriteettinaan, kuten meillä muillakin koulutustutkimuksia tekevillä aivan aiheellisesti on ollut (ja on jatkossakin). Tekijät ovat ensin siteeranneet lakia täsmälleen oikein, että “supistettu koulu oli perustettava piiriin, jos yläkansakouluun laitettavia lapsia oli vähemmän kuin 30 - -”. Seuraava virke kuuluu kuitenkin näin: “Jos supistetun koulun oppilasmäärä nousi yli 30, oli koulu muutettava täydelliseksi.” Kun tutkijat eivät olleet tähän kohtaan merkinneet lähteeksi Halilaa, niin melkein päyryttäisin heitä varkaudesta. Edellisessä kappaleessa lainatusta Halilan tekstistä opiskelijat olivat muuttaneet vain kaksi sanaa (oli - nousi ja se - koulu), mutta sisältö pysyi samana. Seuraavilla sivuilla tekijät pitäytyivät ilmeisestikin Halilaan nojautuen siihen virheelli-

141. SA 20/1898, 3 §.

142. SA 101/1921, 7—8 §; SA 183/1921, 7 §.

143. Halila 1950 IV, 19.

144. Halila 1950 IV, 92, 95, ja 97.

145. Halila 1950 IV, 93.

seen käsitykseen, että supistetun koulun oppilasmäärän yläraja olisi lain mukaan 30, mutta lipsahduksiakin sattui. Kun he kuvasivat Rovaniemen maalaiskunnan Viirin koulun johtokunnan kamppailua supistetun koulun muuttamiseksi täydelliseksi eli alakansakoulun-opettajan saamiseksi, he johtokunnan pöytäkirjan mukaan kertoivat perustelun olleen, että yläkouluoppilaitten määrä oli jatkuvasti yli laillisen määrän 30. Jatkossa he heti kuitenkin sanoivat, että korkeimmillaan koulun oppilasmäärä kohosi lähes 40:een. Kyse oli tietysti yläkansakoulun oppilaitten määrästä. Jos koulun yhteinen oppilasmäärä olisi ollut vaikka vähän ylikin 40, niin siinä ei vielä olisi ollut mitään säädösten vastaisuutta, mikäli yläkouluistaisten määrä olisi ollut alle 30:n. Viirin koulu sai lopuksi alakansakoulunsa, sillä koululla oli laki puolellaan, mutta päätös piti hakea aina Korkeimmasta hallinto-oikeudesta.¹⁴⁶ Voitaneen todeta, että pojista tuli kasvatustieteen maistereita, kun tekivät syventäviin opintoihinsa kuuluneen tutkielman Lapin supistetuista kouluista, mutta eivät taida vieläkään oikein kirkkaasti tietää, milloin kansakoulu piti oppivelvollisuuslain mukaan perustaa täydellisenä tai supistettu koulu muuttaa täydelliseksi. Tuskinpa moinen puute haittaa heidän opetustyötään.

Toinen tunnettu ja kansakouluväen arvostama kirjoittaja, seminaarin lehtori Jussi Iso-saari, jota Halilan lisäksi olen kesäyliopistoissa kuunnellut suorittaessani kasvatustieteen opintoja, kirjoittaa opettajien katekismukseksi kohonneessa teoksessaan Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys näin: “Oppivelvollisuuslain mukaan voitiin perustaa supistettuja kouluja, jos piirissä oli oppilaita alle 30.”¹⁴⁷ Jos verrataan tekstiä Halilan kirjoitukseen, niin eikös niissä ole selvä yhtäläisyys? Virheellisen lukumäärän lisäksi Isosaari on vielä itse tehnyt pykälästä oman muunnelmansa sanoen, että “voitiin perustaa”, kun laki määräsi perustamisesta, jos piirissä oli oppilaita vähintään 20. Jotta ympyrä sulkeutuisi, niin vielä voidaan todeta, että Rovaniemen historiassa edellä esitetty määritelmä supistetun koulun perustamisesta muistuttaa paljon Isosaaren oivallusta sillä lisäyksellä, että Enbuske teki supistetusta koulusta neliluokkaisen.

Vielä haluaisin kommentoida Enbusken arviointia Rovaniemen seudun kierto- ja kansakouluista. Hän on todennut, että Rovaniemen maalaiskunnassa oli alakansakouluja lukuvuonna 1936—37 yhteensä 30, “joten lähes jokaiseen kouluun oli saatu sekä kaksi alaluokkaa että neljä yläluokkaa”.¹⁴⁸ Tästä saattaa saada sellaisen käsityksen, että alakansakoulutkin olisivat olleet kokovuotisia. Tilastokeskuksen mukaan kansakouluja oli kyseisenä lukuvuonna maalaiskunnassa 33, joissa oli 30 alakansakoulua. Niistä oli kuitenkin 16 vielä supistettujen koulujen 12-viikkoisia alakansakouluja.¹⁴⁹ Kolmen yläkansakoulun yhteydessä ei vielä ollut alakansakoulua. Siihen lienee selitys, että niiden koulupiireissä ei vielä ollut toteutettu oppivelvollisuutta. Enbuske on arvioinut, että kiertokoulun loppuajankoina niiden “opetus vastasi hyvinkin kansakoulujen opetustasoa. Aikaa oli kylliksi kussakin paikassa opettaa lapsia ja opetuksen intensiivisyys oli varmasti korkeampi kuin useita kuukausia kestäneessä kansakoulussa.”¹⁵⁰ Vaikka arvostan kiertokoulujen arvokasta työtä, en voi millään yhtyä edellä esitettyyn lausuntoon. Vielä 1945 oli kirkkoherran laatiman seurakuntakertomuksen mukaan kahdessa kiertokoulussa noin 600 oppilasta ja 1946 kolmessa kiertokoulussa 275 oppilasta.¹⁵¹ Kouluaika on ollut yhdessä paikassa pakostakin

146. Romakkaniemi & Soppela 1988, 29—30, 32—33 ja 39—40.

147. Isosaari 1973, 68.

148. Enbuske 1997c, 247.

149. SVT X: 68 1936—37.

150. Enbuske 1997c, 247—248.

151. Rovaniemen ptpk 1950 (srkk V. E. Laitinen). Eb: 109c. OTA. OMA.

vain muutama viikko lukuvuodessa, tilat ovat olleet huonot, opetusvälineet puutteelliset ja opettajien koulutus vähäisempi kuin kansakouluissa. Jopa supistetun kansakoulun alakoulu kesti 12 viikkoa vuodessa, mikä oli enemmän kuin kiertokoulujen opetusaika parhaimmillaankin, ja yläkouluissa supistetut koulut antoivat opetusta 28 viikkoa.

Ihailen historiankirjoituksen ammattilaisten taitoa, kykyä ja uskallustakin kirjoittaa kaiken kattavia pitäjähistorioita ja ilmeisesti vielä sangen lyhyessä ajassa. Olen nähnyt suuren vaivan ruotiessani Rovaniemen kouluhistorioita ja etenkin oppivelvollisuuslain aikaa siinä jalossa tarkoituksessa, että tulevat Lapin kuntien ja kylien kouluhistorioiden tekijät voisivat saada työnsä pohjaksi jo valmiiksi selvitetyn säädöspohjan, koska sen selvittäminen näyttää nuorille tutkijoille ja vähän vanhemmillekin olevan jokseenkin ylivoimainen tehtävä. Minä olen siihen yrittänyt täysipäiväisesti perehtyä 46 vuotta, ja vieläkin erehdyksiä tulee. Esiin nostamani pienet puutteet eivät ole muuttaneet käsitystäni kaikkien edellä mainittujen teosten suurista ansioista ja merkityksestä. Periaatteeni on ollut, että kommentoin vain merkittäviä tutkimuksia. Olen kuullut kuntahistorioiden tekijöiden ongelman olevan, että pieneen tilaan pitäisi saada mahtumaan paljon asiaa, ja pelkistettyyn tekstiin eivät kaikkien lainkiemuroiden selvitykset mahdu.

6.3.3.2 Kansakoululaitos sodan pyörteissä vuosina 1939—1945

Rovaniemen keskeinen sijainti Pohjois-Suomessa aiheutti sen, että sota-aika muodostui Rovaniemen siihenastisen historian vilkkaimmaksi vaiheeksi. Talvisodan aikana 1939—1940 puolustusvoimien Lapin ryhmän komentajan kenraalimajuri Kurt Martti Walleniuksen esikunta sijaitsi Rovaniemen keskuskansakoulussa, joka oli juuri valmistunut. Rovaniemen kautta kulki myös ruotsalainen vapaaehtoisjoukko, joka otti suomalaisilta rintamavastuun Sallassa helmikuussa 1940. Koska Rovaniemi oli Lapin puolustuksen kannalta keskeinen paikka, se joutui talvisodan aikana 19 kertaa pommitusten kohteeksi.¹⁵²

Välirauhan tultua keväällä 1940 Keski-Euroopassa vallitsevan sotatilan vuoksi Jäämeren rannalla Petsamossa sijaitseva Liinahamarin satama muodostui Suomen ainoaksi henkireiäksi ulkomaailmaan. Valtiovallan toimesta perustettiin Oy Pohjolan Liikenne Ab hoitamaan Liinahamarin sataman kautta kulkevaa tavaraliikennettä. Parhaimmillaan Pohjolan Liikenteellä oli lähes 1 600 kuorma-autoa käytössään. Kesästä 1940 alkaen käytti myös Ruotsi Liinahamarin satamaa kuljetuksiinsa. Kaikki kuljetukset tapahtuivat tietysti Rovaniemen kautta. Portugalin satamien ohella Liinahamari oli ainoita läntisen Euroopan puoleueettomia satamia. Kun saksalaiset saivat syksyllä 1940 oikeuden lomalaiskuljetuksien hoitamiseen Suomen kautta keväällä 1940 valtaamaansa Norjaan, Rovaniemi oli kuljetusten luontainen etappipaikka. Kun jatkosota alkoi kesällä 1941, tuli Rovaniemestä Pohjois-Suomessa olevien saksalaisjoukkojen esikuntakaupunki.¹⁵³

Vaikka maailmansota jo raivosi Euroopassa, ei se elämänuskoa sammuttanut ainakaan Rovaniemellä. Siitä ovat todistuksena ne monet kansakoulut, jotka käynnistyivät sotavuosina. Talvisodan jälkeen syksyllä 1940 avattiin Leipeen, Narkauksen ja Pirttijärven kansakoulut. Jatkosodan kestäessä 1942 aloittivat toimintansa Olkkajärven, Perttauksen, Pisan ja Vanttausjärven koulut. Vuoden kuluttua 1943 alkoi koulutoimi vielä Norvajärvellä.¹⁵⁴

152. Ahvenainen 1970, 513—515.

153. Ahvenainen 1970, 515—524.

154. Lapin ktpl:t 1939—44.

Merkillepantavaa on, että kaikki sodan aikana perustetut kansakoulut olivat aivan eri puolilla Rovaniemen maalaiskuntaa ja ovat melkein kaikki valtaväyliltä lähtevien pistoteiden varrella olevissa syrjäkyliissä. Jos niinä vuosina olisi karttakepit hiottu miekoiksi, sen olisivat kaikki ymmärtäneet, mutta valtio ja kunnat harjoittivat sen sijaan aluepolitiikkaa sijoittamalla varoja syrjäkylien lasten opettamiseen. Tästä on lukemattomia esimerkkejä, ja tällaisen toiminnan takana ollutta sivistystahtoa ja sosiaalista mieltä en koskaan lakkaa ihaillemasta ja ihmettelemästä.

Kun Rovaniemen kunnan Kirkonkylä erotettiin vuoden 1929 alusta Rovaniemen kauppalaksi, Kirkonkylän koulu luonnollisesti jäi kauppalan alueelle. Kirkonkylän kansakoulusta tuli Rovaniemen kauppalan kansakoulu. Vanhat rovaniemeläiset muistavat, että alakoulua käytiin rakennuksessa, jonka nimi oli Keltakoulu, minkä jälkeen mentiin yläkoulua käymään Kivikouluun.¹⁵⁵ Rovaniemen tuleva kaupunginjohtaja Tuure Salo aloitti koulunkäyntinsä Keltakoulussa syksyllä 1927 kuusivuotiaana. Salo kertoi kerran, että kun luokassa oli runsaasti oppilaita ja ahdasta, sanoi opettaja hänelle eräänä päivänä, että huomenna ei Tuure saisi tulla enää kouluun. ”Kun minä sitten rupesin itkemään, sanoi opettaja, että kyllä Tuurekin saa tulla.” Kun varmistelin asiaa haastattelussa, muisteli entinen naapurini, että kyllä hän surullinen oli, kun opettaja kielsi kouluun enää tulema.¹⁵⁶ Mahtoikohan tuleva kansanedustaja ja ministeri oppia tästä tilanteesta, että kun vastuksiin ja vastoinkäymisiin osaa reagoida oikealla tavalla, niin saa oman tahtonsa läpi?

Kun Rovaniemen kauppalan väkiluku kasvoi voimakkaasti, rakennettiin 1930-luvun lopulla kansakoulua varten uusi komea keskuskansakoulu, joka valmistui syksyllä 1939. Seuraavat viisi vuotta se oli sotilaskäytössä, ja syksyllä 1944 Rovaniemen tuhon jälkeen ei tästä koulusta, kuten ei muistakaan kauppalan kouluista, ollut enää kiveä kiven päällä.¹⁵⁷

Rovaniemen maalaiskunnassa oli ennen Lapin sotaa toiminnassa 44 kansakoulua, joista 25 toimi omassa kiinteistössä ja muut vuokratiloissa. Sota tuhosi 18 kunnan omistamaa koulukiinteistöä muiden vaurioituessa pahoin. Vuokrahuoneissa toimivien koulujen irtaimistot tuhoutuivat melkein täydellisesti. Vahinkojen suuruudesta kertoo parhaiten se, että Rovaniemen maalaiskunta anoi 1945 neljäkymmentä koulua varten valtiolta vahingonkorvausta sodan aiheuttamien vaurioiden korjaamiseksi.¹⁵⁸ Saksalaiset olivat perusteellista väkeä. Niinpä Saarenkylässä koulu poltettiin niin täydellisesti, että kaivostakaan ei ollut jäljellä kuin seitsemän metrin vesikuoppa. Tarina kertoo, että pimeänä syysyönä sallalainen sodasta palaava Arviiti Alatalo koulun pihan poikki hiihtäessään putosi kaivoon. Apua ei kannattanut huutaa, koska kylänväki oli evakossa. Arviiti riisui kengät ja keinotteli itsensä kirveen ja kiväärin avulla hornankattilasta ylös.¹⁵⁹ Kun Nätti-Jussia tuli kerran suolla pitkospuilla karhu vastaan, selvisi Jussi lyömällä karhua puntarilla päähän. Kun kuulija kyseli, mistä Jussi sen puntarin siihen hätään sai, vastasi Jussi, että sanopa se. Minäkin olen miettinyt, eikö sotilaiden pitänyt luovuttaa kiväärin pois ennen siviiliin pääsyä. Saattoipa se Arviiti olla vasta tulossa pohjoisen taisteluista Rovaniemelle kotiuttamista varten. Edessä oli vasta sitten kotiväen hakeminen evakkopaikkakunnilta. Kirveen mukanaolo mieltäni kuitenkin vielä vähän askarruttaa.

155. Ahvenainen 1970, 502.

156. Tuure Salon haast. 7.1.1998.

157. Kaila 1950, 171 ja 262; Enbuske 1997c, 247.

158. Alapeteri 1966, 107–111. KA.

159. Kiveliö 1952, 45. KA; Hyvönen 1992, 17, RoKuA.

6.3.3.3 Jälleenrakentaminen ja koulutuksen kehitysvaiheet vuoteen 1958

Kuvaus Rovaniemen maalaiskunnan koulujen rakentamisesta sodanjälkeisinä vuosina kertoo hyvin siitä suuresta rakennusurakasta, jonka Lapin läänin kunnat jälleenrakentamisen aikana joutuivat suorittamaan.

Rovaniemen maalaiskunnan kunnanvaltuusto päätti 1945, että puolet tuhoutuneista 17 koulusta on rakennettava valmiiksi seuraavana vuonna ja loput niin pian kuin mahdollista. Samanaikaisesti oli kunnostettava säästyneet koulutalot ja kunnalliskoti sekä rakennettava kunnan toimitalo. Mainittakoon että alueliitoksessa, joka tapahtui 1948, Rantavitikan alue siirtyi Rovaniemen kauppialalle, jonka huoleksi jäi Rantavitikan kansakoulun jälleenrakentaminen. Valtion avustusta kunnat saivat jälleenrakennuskoulujen alkuperäisiin rakennuskustannuksiin 100 prosenttia¹⁶⁰. Rakentamista vaikeutti se, että sodan jälkeen oli kaidista tarvikkeista huutava puute. Koska rakentamista oli sodan jälkeen runsaasti, ei joka työmaalle riittänyt ammattitaitoista väkeä, mistä luonnollisesti työn laatu kärsi.¹⁶¹

Jälleenrakentamisen vielä ollessa kesken päätti kunnanvaltuusto 1947 rakennuttaa 18 uutta kansakoulua ja kaksi terveystaloa niin pian kuin suinkin mahdollista. Nopea rakentaminen oli pakon sanelema, sillä nämä 18 kansakoulua toimivat erittäin puutteellisissa vuokratiloissa ja tilapäisesti kyhättyissä parakeissa, joissa lasten terveys rupesi lääkärien arvioinnin mukaan heikkenemään nopeasti ja tuberkuloosi leviämään varsinkin asuntola-kouluissa räjähdysmäisesti.¹⁶² Rovaniemen maalaiskunnassa käytettiin jälleenrakennusvuosina rakentamiseen noin miljardi markkaa¹⁶³, mikä vuoden 1996 markkoiksi muutettuna vastasi noin 270 miljoonaa markkaa¹⁶⁴.

Ounasjokivarren Tapionkylään, jossa kansakoulu oli avattu jo 1900-luvun alussa 1908, saatiin vuonna 1947 uusi nykyaikainen jälleenrakennuskoulu opettaja-asuntoineen. Oli siellä opettajien mukava tehdä työtä: maiseimat olivat hienot, koulun kaikissa rakennuksissa oli vesijohdot ja keskuslämmitys sekä vielä pohjapalkan päälle maksettiin korkeat syrjäseutuliset. Kun koulun omat opettajat hoitivat iltasella normaalityöntien päälle jatko-opetuksen ja nuorisokerhoistakin juoksivat markat, oli virkeillä opettajilla mahdollisuus pitää runsaasti palkallisia ylituntejakin. Lapsia oli kouluissa paljon, joten työllisyys oli vakaasti turvattu. KA.

160. Lassila 2000 A, 35. JLA.

161. Näppä 1966, 121—124. KA.

162. Näppä 1966, 125. KA.

163. Näppä 1966, 130. KA.

164. Suomen pankin tilastotoimistosta saatu arvio 22.12.1997.

Kun saarenkyläläiset tulivat keväällä 1945 evakosta, oli koulukin poltettu kaivoa myöten. Vuonna 1951 valmistui elämänuskoa luomaan ympärilleen uljas ja uusi Saaren koulu. KA.

Rakentamista riitti vielä runsaasti 1950-luvullakin. Jälleenrakennuskouluihin jouduttiin tekemään lisätiloja sekä perusparannus- ja peruskorjaustöitä niin runsaasti, että näistä aiheutuvat kustannukset olivat Rovaniemen maalaiskunnassakin noin 50 prosenttia alkupe-
räisistä rakentamiskustannuksista.¹⁶⁵ Kun tuleva kirjailijaprofessori Kalle Päätalo hoiti 1950-luvun alussa 15 kuukautta Oulun läänissä Taivalkosken kunnan rakennusmestarin virkaa, oli huonosti sodan jälkeen rakennetuista kouluista paljon huolta, vaivaa ja kustannuksia. Pohjoisosa Taivalkoskea oli syksyllä 1944 poltettu sangen perusteellisesti, ja vanhojen koulujen lisäksi oli kuntaan muutamina rauhan vuosina perustettu jo uusiakin kouluja.¹⁶⁶ Koillismaalla ja Lapissa oli yhteiset murheet hoidettavana.

Rovaniemen maalaiskunnassakin perustettiin sodan jälkeen vielä muutamia uusia kansakouluja, mutta koulujen määrän lisäys ei prosentuaalisesti ollut läheskään niin suuri kuin monissa muissa Lapin läänin kunnissa. Vuonna 1945 aloitti koulu toimintansa Mäntytjärvellä. Koulutyö oli lukuvuoden toimittuaan pysähdyksissä kahden vuoden ajan, mutta alkoi taas syksyllä 1948 uudestaan. Vuonna 1946 jaettiin Pirttijärven koulupiiri kahtia, ja Pirttijärven koulun työtä rupesivat jatkamaan Misin ja Vian kansakoulut. Ojanperän koulu alkoi toimia myös itsenäisenä 1946. Vuodesta 1951 alkaen koulu on tunnettu Kaukon kouluna. Vuonna 1948 aloitti toimintansa Pikkukylän koulu, jonka nimi vaihtui Pirttikosken kouluksi 1956. Tiaisen kylässä koulu aloitti toimintansa tammikuussa 1949. Vuonna 1950 tammikuussa aloitti Kuoksan koulu ja samana vuonna käynnistyi koulu myös Tuhnajassa. Pajulammen koulu aloitti 1951, jona vuonna myös käynnistyi yksityinen Totonvaaran kansakoulu Muurolan parantolassa. Vielä oppivelvollisuuslain aikaan aloittivat Typpyrän koulu 1953, Välijoen koulu 1955 ja Jaatilansaaren koulu tammikuussa 1957.¹⁶⁷

165. Näppä 1966, liite: Tietoja sodanaikana (vuosina 1944—1945) tuhoutuneista n.s. jälleenrakennuskouluista. KA.

166. Päätalo 1991, 60—117.

167. Lapin piirin ktpli:t 1944—50, Rovaniemen mlk. KHA. KA; Lapin piirin ktpli:t 1950—58, Rovaniemen mlk. OHA.

Vuonna 1950 uusissa tiloissa aloittanut Katajarannan koulu oli pitkään ainoa Rovaniemen kaupungin koulu, joka toimi Kemijoen eteläpuolella. KA.

Rovaniemen kauppalalla rakensi heti sodan jälkeen Keskuskansakoulun ja Rantavitikan koulut jälleenrakennuskouluina. Kun kauppalaan asutustaajama laajeni ja väkiluku kasvoi, jouduttiin pian perustamaan uusia kouluja. Ounasvaaran alarinteille rakennettu Katajarannan koulu käynnistyi 1950, Viirinkangas sai koulunsa 1955 ja Korkalovaara 1957. Mäntä-takoon vielä, että Rovaniemen kaupungissa aloitti apukoulu toimintansa jo tammikuussa 1956. Edellisenä vuonna 1955 oli Rovaniemelle perustettu Mannerheim-liiton Lapin piiri ry:n toimesta Lapin kasvatusneuvola. Se oli lajissaan ensimmäinen Lapin läänissä.¹⁶⁸

6.3.4 Rovaniemen kaupunki ympäristöineen saa uusia suuria kouluja samaan aikaan, kun yli 30 syrjäkylää menettää koulunsa¹⁶⁹

6.3.4.1 Jatko-opetus ja kansalaiskoulut

Rovaniemen kauppalassa ei vielä ennen sotaa ollut päiväkoulussa järjestettyä jatko-opetusta. Sodan jälkeen kokovuotista jatko-opetusta ruvettiin antamaan Keskuskansakoulussa heti, kun tilat antoivat myöten. Kaksivuotinen päiväjätkökoulu alkoi toimia itsenäisenä kouluna 1952.¹⁷⁰ Koulunjohtajana oli alusta alkaen Eero Urponen, joka oli syksystä 1945 alkaen ensimmäisenä päätoimisena opettajana huolehtinut jatko-opetuksesta. Kansakoululain myötä 1958 jätkökoulun nimi muuttui kansalaiskouluksi, johon liitettiin vapaaehtoinen yhdeksäs luokka 1965.¹⁷¹

168. Lapin piirin ktpli 1949—50, Rovaniemen kla. KHA. KA; Lapin pktli:t 1950—51 ja 1954—58, Rovaniemen kla. OHA; Keränen 1988, 57—58.

169. 6.3.4 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

170. Lapin ktpli:t 1951—53, Rovaniemen kla. OHA; Eero Urposen haast. 7.1.1998.

171. Lapin ktpli:t 1964—66, Rovaniemi. OHA. Vuoden 1960 alusta perustetusta Rovaniemen kaupungista käytän alaviitteissä nimitystä Rovaniemi; Alhosaari & Hannula 1958, 42; Eero Urposen haast. 7.11.1998.

Kotitalouden opettajan virka jatko-opetusta varten perustettiin Rovaniemen maalaiskuntaan vuonna 1948. Vuonna 1949 perustettiin keskusjatkokoulu, jonka puitteissa ruvettiin järjestämään keskitetysti kursseja koko kunnan kahdeksannen luokan oppilaille aluksi Juotasniemen ja Tennilän kouluilla. Jatko-opetusta annettiin vuoteen 1958 saakka kurssinmuotoisena päiväjatkokouluna eri puolilla kuntaa sijaitsevien kansakoulujen tiloissa. Maraskoskella järjestettiin kesäisin oppilaille metsäopetusta.¹⁷² Lapin läänin kansakouluntarkastajien lukuvuosi-ilmoituksista ilmenee, että hyvin monissa kunnissa jatkokoulujen ensimmäiseksi aineenopettajaksi palkattiin juuri kotitalouden opettaja, joka aloitti keskitetysti järjestämään kotitalouskursseja tytöille. Kotitalouden opettajan virka piti vuonna 1945 säädetyssä oppivelvollisuuslain muutoksen mukaan perustaa kuntaan, jossa päiväjatko-opetuksessa oli vähintään 50 tyttöä tai jonka kouluista vähintään kymmenessä annettiin iltajatkoo-
petusta. Vain Lapin pienimpiä kuntia tämä laki ei koskenut. Poikien ensimmäisillä kursseilla, joihin koko kunnan jatkokoululaiset kerättiin, annettiin poikkeuksetta maatalous- ja/tai metsäopetusta.¹⁷³

Vuonna 1958 maalaiskuntaan perustettiin Nivavaaran kansalaiskoulu, joka toimi vuoteen 1962 kurssinmuotoisena, sen jälkeen vuoteen 1963 yksivuotisena ja vuoteen 1967 kaksivuotisena, jolloin siihen liitettiin myös vapaaehtoinen yhdeksäs luokka. Sinetän kansalaiskoulu alkoi kevätlukukaudella 1962 kurssinmuotoisena, jatkui syksyllä yksivuotisena vuoteen 1964, jolloin muuttui kaksivuotiseksi ja sai kolmannen vuosiluokan 1966.¹⁷⁴

Alakemijoen kansalaiskoulu aloitti toimintansa Muurolassa 1963 kaksivuotisena laajentuen kolmivuotiseksi jo 1964. Koulussa järjestettiin työajan ulkopuolella oppilaille runsaasti kerhotoimintaa. Erikoisen suosittu oli liikennekerho, jossa oppilaat saattoivat suorittaa moottoripyörä- ja traktorajokortin.¹⁷⁵ Ounasjokivarressa Meltauksen kansalaiskoulu aloitti uusien koulutilojen valmistuttua 1967 kaksivuotisena laajentuen vuoden kuluttua 1968 kolmivuotiseksi.¹⁷⁶

172. Lapin ktpli:t 1947—50, Rovaniemen mlk. KHA. KA; Hämäläinen & Niva 1992, 26.

173. Esim. Lapin kansakouluntarkastuspiirin kuntien lukuvuosi-ilmoitukset 1950—58. OHA; SA 382/1945, 24 §.

174. Lapin ktpli 1958—59, Rovaniemen mlk. OHA; Pohjois-Lapin ktpli:t 1961—68, Rovaniemen mlk. OHA.

175. Pohjois-Lapin ktpli:t 1963—65, Rovaniemen mlk. OHA; Hämäläinen & Niva 1992, 26—29.

176. Pohjois-Lapin ktpli:t 1966—69, Rovaniemen mlk. OHA.

Rovaniemen maalaiskunnan neljä suurta kansalaiskoulua valmistuivat nopeasti vuosina 1960, 1962, 1963 ja 1967. Varoja ei säästetty, kun nuorten koulutuksen parantamisesta oli kysymys. Kuvassa Nivavaaran kansalaiskoulu, joka sai uudet toimitilansa ensimmäisenä 1960 ja jossa koko kunnan kansalaiskouluopetus hoidettiin siihen saakka, kunnes muut koulut voitiin käynnistää. KA.

6.3.4.2 Muuttoliikkeen vaikutukset alkavat näkyä

Kansakoululain aika elokuussa 1958 alkoi Rovaniemen maalaiskunnassa varsinaisten kansakoulujen osalta enteellisesti, sillä Kuoksan koulu ei enää oppilaiden vähyyden vuoksi jatkanut toimintaansa. Vuonna 1962 yhdistettiin Mäntyjärven ja Typpyrän koulu-
piirit, joiden vuokrahuoneissa toimivat koulut lakkasivat ja oppilaat siirtyivät jatkamaan opiskeluaan yhdistettyyn piiriin rakennetussa Mäntyvaaran uudessa koulussa. Vielä 1965 aloitti koulu Siikakämässä, mutta viisi vuotta toimituaan se lakkasi jo 1970.¹⁷⁷

Vuonna 1965 lakkautettiin Petäjaskosken koulu ja koulupiiri yhdistettiin Jaatilansaaren koulupiiriin. Vaikka koulua jatkettiin Jaatilansaaren koulussa, koulun nimeksi tuli kuitenkin Petäjaskosken koulu. Tavallisesti koulujen elinkamppailussa voitolle päässyt koulu säilyttää nimensä, mutta tässä tapauksessa kävi päinvastoin. Nähtävästi koulun viereen rakennettu Petäjaskosken voimalaitos painoi vaakakupissa niin paljon, että koulukin sai nimensä sen mukaan. Tämä tarina ei kuitenkaan pääty tähän. Kun Jaatilan koulu lakkautettiin 1994, halusivat jaatilalaiset jotakin hyvityksenä ja saivat myös. Lähes 30 vuotta Petäjaskosken nimellä toiminut koulu kantaa taas nimeä Jaatilansaaren koulu¹⁷⁸.

Tuhnajan koulu lakkasi 1966 ja Vian koulu 1967. Muurolan parantolassa toiminut Tonvaaran yksityinen kansakoulu ei ollut enää tarpeellinen vuonna 1970, jolloin se lakkau-

177. Lapin ktpli:t 1957—59, Rovaniemen mlk. OHA; Pohjois-Lapin ktpli:t 1961—63, 1964—66 ja 1969—70, Rovaniemen mlk. OHA; Lapin lkli 1970—71, Rovaniemen mlk. LLHA.

178. Pohjois-Lapin ktpli:t 1964—66, Rovaniemen mlk. OHA; Antti Härkösen haast. 22.12.1997.

tettiin. Tuberkuloosi ei ollut enää niin vaarallinen tauti kuin vielä muutamia vuosia aikaisemmin. Oppilaita Totonvaaran koulussa oli viimeisen lukuvuoden aikana vain kuusi. Peruskoulun aattovuodet olivat kohtalokasta aikaa Lapin läänin kyläkouluille. Rovaniemen maalaiskunnassa lakkasivat 1969 Perunkajärven koulu, 1970 Siikakämän koulu ja 1971 Leipeen, Mäntyvaaran, Niesin, Olkkajärven ja Pajulammen koulut.¹⁷⁹

Olen eri kunnista tarkastellut juuri ennen peruskouluun siirtymistä tapahtuneita koulujen lakkautuksia. Edellä mainittujen kyläkoulujen osalta tilastojen mukaan Siikakämän, Pajulammen, Olkkajärven, Niesin, Mäntyvaaran ja Leipeen koulujen oppilasmäärät lakkautusta edeltävinä kolmena lukuvuonna olivat niin suuret, että valtionavut eivät olisi menneet, vaikka kouluja ei olisi vielä lakkautettu. Leipeen koulussa tosin viimeisenä lukuvuonna oli enää 15 oppilasta.¹⁸⁰ Käsitykseni on, että ainakin viisi, jopa kuusikin, vuosina 1970—1971 lakkautetuista kouluista olisi saanut ehkä pitkästikin lisää elinaikaa, jos kunta olisi malttanut odottaa syksyyn 1972. Silloinhan eivät enää peruskoulun tultua kyläkoulujen oppilaat neljänneltä luokalta lähtien siirtyneet oppikouluihin, vaan kaikki olivat omassa koulussaan kuusi vuotta. Lisäksi kaksiopeettajaisen koulun valtionavun edellytyksenä oleva oppilasraja oli tammikuussa 1972 pudotettu 23:sta aina 16:een¹⁸¹. Molemmat muutokset merkitsivät kyläkoulujen säilymisen kannalta erittäin paljon.

6.3.4.3 Peruskoulu aloitetaan

Rovaniemen kaupungissa peruskoulun siirtymävaiheessa tapahtui niin, että perustettiin useita uusia ala-asteen kouluja. Tähän oli aivan luonnollinen syy. Oppikouluun oppilaat olivat tulleet yleensä jo neljän kansakouluvuoden jälkeen. Syksyllä 1972 eivät oppikoulut enää ottaneetkaan ensimmäistä luokkaa. Kun kaupungin kansakouluissa oli ollut niukasti tiloja jo aikaisemminkin, oli niihin nyt vielä jäämässä melkein kaksi kokonaista ikäluokkaa. Kun yläasteen kouluissa eli entisissä keskikouluissa oli ennen peruskoulun opetussuunnitelman käyttöönottoa jäänyt käyttämättömiä tiloja, tehtiin niin, että oppilaat siirtyivät entiseen tapaan ala-asteen tiloista yläasteina toimivien entisten oppikoulujen suojiin. Kun kuusi alinta peruskoulun luokkaa kuuluivat ala-asteelle, piti heitä varten perustaa hallinnollisesti erilliset ala-asteen koulut. Niinpä Keskustan yläasteen rinnalla toimi Ruokasenkadun ala-asteen koulu lukuvuoden 1973—74, Ounasvaaran yläasteella Kiirunan ala-aste kaksi lukuvuotta 1972—74, Korkalovaaran yläasteen suojissa Miehentien ala-asteen koulu samoin lukuvuodet 1972—74 ja Rantavitikan yläasteen sisarkouluna Korvanniemen ala-asteen koulu lukuvuodet 1972—80.¹⁸²

Käytännön syistä yläasteen koulun rehtorit toimivat myös edellä mainittujen ala-asteen koulujen johtajina, ja säädöksiä oli tilapäisesti muutettu siten, että yläasteiden opettajat eli entiset keskikoululuokkien opettajat saattoivat pääasiassa hoitaa näiden ala-asteen koulujenkin opetuksen opetussuunnitelmien siirtymävaiheen aikana¹⁸³. Kun Rovaniemellä valmistui ja avattiin uusi Vaaranlammen ala-asteen koulu jo syksyllä 1974 ja 1977 tammi-

179. Pohjois-Lapin ktpli:t 1965—70, Rovaniemen mlk. OHA; Lapin lkli:t 1970—72. Rovaniemen mlk. LLHA.

180. Pohjois-Lapin ktpli:t 1968—70, Rovaniemen mlk. OHA.

181. SA 61/1972, 181 §.

182. Lapin lpkli:t 1972—1981, Rovaniemi. LLHA.

183. SA 61/1972, 204 §.

kuussa myös Ounasrinteen koulu, tilanne palautui normaaliksi. Kun peruskoulun tultua kaikki oppilaat kävivät koulua yhdeksän vuotta, luokkien oppilasmäärän maksimikoko putosi 40:stä 32:een, perusluokkien ryhmiinjakoja tuli enemmän kuin keskikoulussa ja vielä samanaikaisesti yläasteiden kanssa samoissa tiloissa toimiviin lukioihin tuli entistä suurempi osa ikäluokasta, tarvittiin ja myös rakennettiin yläasteita ja lukioita varten lisätiloja Rovaniemelläkin jo 1970-luvulla. Myös Rovaniemen maalaiskunnan Saarenkylässä ala-asteen koulutilojen kasvanut tarve aiheutui voimakkaan väestönkasvun lisäksi myös siitä, että peruskoulun ala-asteelta ei enää ennen kuuden luokan suorittamista siirretty muihin kouluihin.¹⁸⁴

Peruskoulun tulo, valtionapuun oikeuttavien oppilasmäärien alentaminen ja muuttoliikkeen väheneminen antoivat rauhoitusaiakaa kyläkouluille aina 1970-luvun loppuun, jolloin ensimmäisenä Pisan koulu lakkasi 1979. Vuonna 1980 oli vuorossa Jääskö, 1981 Tolonen ja 1983 Perttaus. Vielä 1980-luvun lopulla lakkasivat Marrasjärven koulu 1987 ja Tennilän koulu 1989. Myös Rovaniemen maalaiskunnan kouluverkolle 1990-luku on merkinnyt romahdusta. Tiaisén koulu lakkasi 1992 sekä Marraskosken, Misin, Pekkanen, Porokarin ja Vanttausjärven koulut 1993. Seuraavana vuonna 1994 olivat vuorossa Jaatilan, Patokosken ja Viirin koulut sekä 1995 Autti ja Juotasniemi. Syksyllä 1998 Narkauksen ja Songan koulut eivät enää kutsuneet oppilaita tiedonhakuun.¹⁸⁵ Ilmeistä on, että pienten kyläkoulujen määrä vähenee edelleen lähivuosina Rovaniemen maalaiskunnassa. Kevättalvella 1999 maalaiskunnan päättävissä elimissä keskusteltiin runsaasti Lehtojärven, Norvajärven ja Välijoen koulujen mahdollisesta lakkauttamisesta. Kylien asukkaat puolustivat pontevasti koulujaan. Ehkä tämä auttoi, sillä kaikki nämä koulut saivat luvan jatkaa vielä syksyllä 1999.¹⁸⁶

Vaikka Lapin läänin asukasmäärä ei ole kovin paljon vähentynyt vuodesta 1970 vuosituhannen loppuun mennessä, on läänin sisäinen muuttoliike tapahtunut syrjäkylistä taajamiin. Tästä ovat osoituksena uudet koulut sekä Rovaniemen kaupungissa että kaupungin välittömässä läheisyydessä sijaitsevassa Saarenkylässä. Ounaskosken koulu, jonka tiloissa lukuvuosina 1981—00 on toiminut Lapin yliopiston harjoituskoulu, valmistui ja otti ensimmäiset oppilaat suojiinsa syksyllä 1966.¹⁸⁷ Korkalovaaran koulu sai 1974 naapurikseen Vaaranlammen koulun,¹⁸⁸ ja jo tammikuussa 1977 aloitti Ounasrinteen koulu toimintansa nuoren kaupunginosan palvelupisteinä. Kuten uusissa ja voimakkaasti kasvavissa kaupunginosissa yleensä, myös Ounasrinteellä koulua on jatkuvasta vaivannut tilojen puute. Koululle perustettiin 1980-luvun lopulla sivupiste Pöykkölään sieltä kouluun tulevia ensimmäisen ja toisen luokan oppilaita varten. Keväällä 1997 käynnistyi jo toinen koulun päärakennuksen laajennustyö.¹⁸⁹ Saarenkylä on myös saanut asutuksen voimakkaan lisääntymisen myötä kaksi uutta suurta ala-asteen koulua. Vuonna 1982 käynnistyi Syväsenvaaran koulu ja kymmenen vuotta myöhemmin 1992 Nivavaaran koulu.¹⁹⁰

184. Lapin lkli:t 1972—77 ja 1979—81, Rovaniemi. LLHA; SA 443/1970, 20—22 §.

185. Lapin lkli:t 1978—84, 1986—90 ja 1991—93, Rovaniemen mlk. LLHA; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA.

186. Esim. LK 20.12.1998, 19.3.1999, 26.3.1999, 31.3.1999 ja 10.5.1999.

187. Pohjois-Lapin ktpli:t 1965—67, Rovaniemi. OHA; Lapin lkli:t 1980—81. LLHA.

188. Lapin lkli:t 1973—75, Rovaniemi. LLHA.

189. Lapin lkli:t 1975—77, Rovaniemi. LLHA; Hatakka 1991, 1—2. JLA; Antero Hatakan kirje tekijälle 15.4.1997. JLA.

190. Lapin lkli:t 1981—83 ja 1991—93, Rovaniemen mlk. LLHA.

6.3.4.4 Kansa- ja peruskoulun erityisopetus Rovaniemen seudulla

Kaupungin koululaitoksessa avattiin, kuten on jo kerrottu, 1956 tammikuussa apukoulu.¹⁹¹ Rovaniemen maalaiskunnan ensimmäinen apukoulu käynnistyi 1959. Tämä Sinettän apukoulu aloitti toimintansa Misin koululla, josta löytyi tilaa, siirtyi sitten Saa-ren koululle 1961 ja Perttaukseen 1967, kunnes pääsi muuttamaan Sinettään 1974. Peruskouluun siirryttäessä 1972 koulu oli nimetty Sinettäkosken kouluksi. Muurolan apukoulu perustettiin 1960. Tämä toinenkin apukoulu kulki alkuvuotensa mierolaisena toimien aluksi Perttauksessa ja sitten Sinetässä, kunnes 1965 sai toimitilat lakkautetulta Petäjäs-kosken koululta Ruikassa, jolloin myös koulun nimi muuttui Ruikan apukouluksi. Vuosi-na 1971—74 koulu toimi Leipeen lakkautetussa koulussa, oli lukuvuoden 1974—75 yhdistettynä Sinettäkosken kouluun ja toimittuaan vielä yhden lukuvuoden Petäjäs-koskel-la koki lakkautuksen 1976. Vuonna 1975 perustettiin Kemijoen yläjuoksulle Vanntausjär-ven apukoulu, joka lakkasi 1979. Sen jälkeen Rovaniemen maalaiskunnassa on ollut vain yksi Sinetässä toimiva erityiskoulu, joka hallinnollisesti itsenäisenä kouluyksikkönä lak-kautettiin 1999.¹⁹²

Syksystä 1963 perustettiin Rovaniemen kaupunkiin Lapin ensimmäinen tarkkailuluok-ka normaaliopetukseen sopeutumattomia oppilaita varten. Puhe- ja äänihäiriöisten erityis-opettajan virka saatiin kaupungin koululaitokseen 1966 ja ensimmäinen lukemis- ja kir-joittamishäiriöisten erityisopettajan virka 1971. Vuonna 1971 aloitti Rovaniemellä toimin-tansa kuulovammaisten erityisluokka, ja kuulovammaisten koulun perustamisluvan Ro-vaniemen kaupunki sai syysksi 1974. Muissa läänin kunnissa ei kuulovammaisten erityis-luokkia tai kouluja ole. Ensimmäinen aivovaurioisten erityisluokka aloitti Rovaniemen kaupungissa 1971. Sekin oli lajissaan ensimmäinen koko Lapissa.¹⁹³ Rovaniemen maa-laiskunnassa aloitti myös 1971 työnsä ensimmäinen lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten eri-tyisopettaja, 1972 toinen ja samana vuonna myös puhehäiriöisten erityisopettaja.¹⁹⁴ Ro-vaniemen sairaalakoulu käynnistyi 1990. Vuonna 1993 Maakuntakadun erityiskoulu ja Ro-vaniemen kuulovammaisten koulu yhdistettiin Pärinharjun erityiskouluksi.¹⁹⁵ Vuonna 1985 peruskoululain voimaantultua ja kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain muuttamisen jälkeen siirtyi kehitysvammaisten erityishuoltolaitoksista peruskouluun ni-iden lasten opetus, jotka voivat saavuttaa ”peruskoulun edellyttämän tieto- ja taitomää-rän”.¹⁹⁶ Rovaniemen kaupungissa näiden oppilaiden opetusta varten perustetut harjaantu-misluokat sijoitettiin 1985 Keskustan ala-asteen kouluun.¹⁹⁷

191. Lapin ktpli:t 1954—56, Rovaniemen kla. OHA.

192. Lapin ktpli:t 1958—61, Rovaniemen mlk. OHA; Pohjois-Lapin ktpli:t 1961—62 ja 1964—68, Rovaniemen mlk. OHA; Lapin lkli:t 1970—72 Rovaniemen mlk. LLHA; Lapin lpkli:t 1972—80, Rovaniemen mlk. LLHA; Erkki Mäntyniemen haastattelut 15. ja 17.11.1997. Erkki Mäntyniemi tarkisti myös Rovaniemen kaupungin ja maalaiskunnan arkistoista 1960-luvun erityisopetusta koskevat tiedot; Lapin läänin oppilai-tokset 1999—2000. 2000, 24.

193. Pohjois-Lapin ktpli:t 1962—64 ja 1965—67, Rovaniemi. OHA; Lapin lkli:t 1970—72 ja Lapin lpkli:t 1973-75, Rovaniemi. LLHA; SA 476/1972.

194. Lapin lkli:t 1970—72 ja Lapin lpkli 1972—73, Rovaniemen mlk. LLHA.

195. Lapin lpkli:t 1989—90 ja 1992—93, Rovaniemi; Lapin lääninhallituksessa 1995 laadittu luettelo läänissä lakkautetuista erityiskouluista vuodesta 1983 alkaen. JLA; Erkki Mäntyniemen haastattelut 15. ja 17.11.1997.

196. SS 476/1983, 35 §; SS 484/1983, 28 ja 30 §.

197. Lapin lpkli:t 1984—1986, Rovaniemi. LLHA.

Erityisopetuksen kasvua ilmaisevat hyvin opettajamäärien luvut 1960-luvulta 1990-luvulle. Rovaniemen kaupungissa erityisluokanopettajia oli lukuvuonna 1968—69 kahdeksan ja muita erityisopettajia yksi ja Rovaniemen maalaiskunnassa vastaavat luvut olivat kolme ja nolla. Lukuvuonna 1975—76 kaupungin luvut olivat 14 ja kolme, maalaiskunnassa viisi ja neljä. Kymmenen vuoden kuluttua 1985—86 kaupungissa oli erityisluokanopettajia 20 ja osa-aikaista luokatonta erityisopetusta antavia opettajia yhdeksän sekä maalaiskunnassa vastaavasti kolme ja kuusi. Syyslukukauden 1997 luvut olivat kaupungissa 19 ja kahdeksan ja maalaiskunnassa viisi ja kahdeksan.¹⁹⁸ Kun 1960-luvun lopussa oli koko Rovaseudulla erityisopetusta antavia luokanopettajia 11 ja osa-aikaisen (luokattoman) erityisopetuksen opettajia vain yksi, oli heitä lukuvuonna 1985—86 jo 23 ja 15. Lukuvuonna 1997—98 olivat vastaavat määrät 24 ja 16. Vaikka oppivelvollisuuskoulun vastuulla on 1990-luvulla useampia vammaisryhmiä kuin 1960-luvulla, ja erityisopettajien tarve ja määrä ovat siitäkin syystä kasvaneet, on erityisopetukseen panostettu 1990-luvulla selvästi enemmän kuin 1960-luvulla. Huomionarvoinen on havainto, että erityisopetusta antavien opettajien määrä ei Rovaseudulla ole laskenut 1990-luvun alun lamavuosina verrattuna 1980-luvun puoliväliin. Lukuvuonna 1999—00 erityisopetusta antavien luokanopettajien virkoja oli yhteensä 29, luokattomien erityisopettajien virkoja 17 ja vielä erityisopetusta antoi kaksi päätoimista tuntiopettajaa eli yhteensä 48 opettajaa. Kun lukuvuonna 1970—71 Rovaseudulla oli ollut oppivelvollisuuskouluissa yhteensä 12 erityisopettajaa, niin kasvu oli 30 vuoden aikana ollut 300 prosenttia eli määrä oli nelikertaistunut.¹⁹⁹

Vuonna 1996 muutettiin peruskoululakia ja kehitysvammaisten erityishuollosta annettua lakia siten, että myös vaikeimmin kehitysvammaisilla lapsille annettiin oikeus käydä peruskoulua tai saada muulla tavoin peruskouluopetusta vastaavaa opetusta. Erityisestä syystä säädösten mukaan valtioneuvosto saattoi myöntää kuntayhtymälle luvan peruskoulua vastaavaa opetusta antavan koulun perustamiseen.²⁰⁰ Kolpeneen palvelukeskuksen kuntayhtymä sai 1997 opetusministeriön myöntämän luvan muuttaa kuntayhtymän opetusyksikkö peruskoulua vastaavaa opetusta antavaksi kouluksi. Koulun sijaintikunta on Rovaniemen kaupunki.²⁰¹ Koulu, jonka nimeksi tuli Myllärin koulu, käynnistyi 1.8.1997. Ensimmäisenä lukuvuonna 1997—98 koulussa oli oppilaita yhteensä 18, jotka olivat kotoinen kymmenestä Lapin kunnasta. Heidän opetuksestaan vastasi neljä erityisluokanopettajaa. Lisäksi koulun toimesta annettiin lukuvuoden aikana kuntoutusta noin 80 kehitysvammaiselle.²⁰²

6.3.4.5 Yksityiset peruskoulut: Rovaniemen Rudolf Steiner -koulu

Ensimmäinen steinerkoulu perustettiin Saksassa 1919. Rudolf Steiner oli koulun pedagoginen neuvonantaja. Muihin maanosiin steinerpedagogiigan mukaan toimivia kouluja perustettiin jo ennen toista maailmansotaa. Saksassa toimineet koulut lakkautettiin kan-

198. Pohjois-Lapin ktpli 1968—69, Rovaniemi ja Rovaniemen mlk. OHA; Lapin lplki:t 1975—76 ja 1985—86, Rovaniemi ja Rovaniemen mlk. LLHA; Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 1997—1998, 13.

199. Lapin lkli 1970—71. Rovaniemi ja Rovaniemen mlk. LLHA; Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 1997—1998, 13; Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 1999—2000, 15—16.

200. SS 1368/1996, 10 a, 33, 35, 52 ja 82 a §; SS 1369/1996, 1, 2 ja 9 §.

201. OpM:n päätös 5.6.1997. Nro 147/430/97. Kolpeneen palvelukeskuksen kuntayhtymän arkisto.

202. Myllärin koulun lukuvuoden 1997—98 työsuunnitelma. Kolpeneen palvelukeskuksen kuntayhtymän arkisto; Marja-Leena Pätsin kirje tekijälle 20.4.1998. JLA; Marja-Leena Pätsin haast. 14.4.1998.

sallissosialistien toimesta. Nyt 2000-luvun kynnyksellä steinerkoulu on levinnyt kaikkialle maailmaan. Suomeen ensimmäinen steinerkoulu perustettiin Helsinkiin 1955. Vuonna 1977 annettiin laki Steinerkoulusta²⁰³. Suomessa kouluja oli 1995 kaikkiaan 17 ja niissä oppilaita lähes 4 000. Tanskassa kouluja oli samaan aikaan 17 sekä Ruotsissa ja Norjassa 24.²⁰⁴

Erikoisuutena mainittakoon, että Kuolajärven (Sallan) Salmivaaran koulun opettajana vuosina 1915—34 toiminut Hilja Salmia oli tutustunut monia kesiä Suomessa viettäneeseen Rudolf Steineriin ja tämän koulutusta koskeviin ajatuksiin. Markku Hämäläisen mukaan opettaja Salmia oli myös koulutyössään Salmivaaran kansakoulussa toteuttanut Steinerilta kuulemiaan menetelmiä.²⁰⁵ Onkohan niin, että Suomen ensimmäinen steinerkoulu onkin ollut Sallassa eikä Helsingissä?

Rovaniemen Seudun Steiner -kouluyhdistys ry on perustettu lokakuussa 1983. Aino Kamunen oli keskeisessä asemassa yhdistyksen perustamisvaiheissa. Rovaniemen Rudolf Steiner -koulu aloitti toimintansa yhdistyksen ylläpitämänä elokuussa 1985. Aluksi koulu toimi eri puolilla Rovaniemen kaupunkia niiden peruskoulujen suojissa, joista tiloja kulloinkin sattui löytymään. Vuonna 1988 oppilaitos pääsi saman katon alle, kun koulu sai käyttöönsä Ounasvaaran alarinteellä sijaitsevasta kiinteistöstä lastensairaалalta vapautuneita tiloja. Oppilaitten vanhemmat talkootyönä raivasivat ja rakensivat potilashuoneista tarkoituksenmukaisia luokkatiloja.²⁰⁶ Siitä lähtien koulu on toiminut näissä suojissa syksyn 1999 mennessä 11 vuotta, vaikka jo 1990-luvun lopulla tilojen vähäisyys vaati vuotuisten työsuunnitelmien tekijöiltä kekseliäisyyttä ja suurta vaivannäköä. Vuosittain koulussa on 1990-luvun lopussa ensimmäisellä luokalla aloittanut noin 15 oppilasta, ja oppilaita oli syksyllä 1999 koulussa noin sata. Koulun kanssa samoissa tiloissa toimii myös steinerpäiväkoti Aurelia.²⁰⁷

Rovaniemen Seudun Steiner -kouluyhdistys ry ja Rovaniemen kaupunki tekivät 1992 ensimmäisen säädösten²⁰⁸ mukaisen sopimuksen koulun ottamisesta korvaavaksi kouluksi. Monien vaiheiden ja pitkällisten keskustelujen jälkeen solmittu jatkosopimus turvasi Steiner-koulun toiminnan jatkossakin Rovaniemellä peruskoulua korvaavana kouluna, jossa toimivat luokat 1—9. Päästötodistus antaa oppilaalle samat oikeudet jatko-opintoihin kuin peruskoulun päästötodistuskin.²⁰⁹ Vuonna 1999 voimaan astuneen perusopetuslain seitsemäs pykälä varmisti steinerkoulujen toiminnan edelleen entiseltä pohjalta. Samaa aikaan voimaanastuneen uuden opetus- ja kulttuuritoimen rahoitusta koskevan lain mukaan yksityiset steinerkoulut saavat kuitenkin vuoden 1999 alusta lukien kuntayhtymien lailla säädösten mukaisen rahoituksen suoraan valtiolta.²¹⁰

203. SA 417/1977.

204. Peitilä 1995, 4—6.

205. Hämäläinen 1985a, 13. SaKuA; Hämäläinen 1986, 3—4. SaKuA; Markku Hämäläisen haast. 18.3.1999.

206. Niemelä, P-L. 1995; Tolonen 1995, 16—17; Rovaniemen Rudolf Steiner -koulun opettajan Pirjo-Liisa Laakkosen koulun opettajakunnan puolesta 16.12.1997 tekijälle kirjoittama kirje, jossa olevat tiedot on kerätty koulun arkistosta.

207. Rovaniemen R. Steiner -koulun tiedotuslehti 4/1997; Pirjo-Liisa Laakkosen kirje tekijälle 16.12.1997. JLA; Marjatta Riskilän haast. 22.11.1999.

208. SS 720/1984, 1—2 §; SS 169/1991, 77 §; SS 178/1991, 2 §.

209. Tolonen 1995, 16—17; Pirjo-Liisa Laakkosen kirje tekijälle 16.12.1997. JLA.

210. SS 628/1998, 7 §; SS 635/1998, 5 ja 7 §.

Näyttäisi siltä, että vuonna 1985 toimintansa aloittanut Rovaniemen Rudolf Steiner -koulu on vakiinnuttanut asemansa kannattajien sitkeän työn tuloksena Rovaniemen seudulla ainoana tämän koulumuodon edustajana Lapin läänissä.

6.3.4.6 Lapin yliopiston harjoituskoulu

Opettajakoulutus alkoi Rovaniemellä syksyllä 1975 Oulun yliopiston filiaalina.²¹¹ Aluksi opetusharjoittelu suoritettiin Rovaniemen kaupungin kouluissa. Lapin korkeakoulun eli nykyisen Lapin yliopiston harjoituskoulu perustettiin vuonna 1981. Harjoittelukoulu sai toimipisteekseen Rovaniemen kaupungista Ounaskosken ala-asteen koulun.²¹² Sen jälkeen monet työryhmät ovat hakeneet hyvää ratkaisua, mihin harjoituskoulu lopullisesti sijoitettaisiin. Viimein 1997 tehtiin tarvittavat päätökset, että harjoituskoulua varten peruskorjataan Keskustan ala-asteen koulu ja rakennetaan tarpeelliset lisätilat samalle tontille.²¹³ Syksyllä 2000 harjoituskoulu on päässyt muuttamaan uusittuihin ajanmukaisiin tiloihin.²¹⁴

Kauppalan Keskuskansakoulu valmistui 1948. Kuvaa katsellessa tulee mieleen, että näitten puitteitten ympärille oli hyvä kunnostaa ja rakentaa Lapin yliopiston harjoituskoululle sellaiset toimitilat, jossa Lapin tulevien sukupolvien opettajat saavat työtään varten riittävän hyvät lähtöeväät. KA.

211. Kähkönen 1979, 70.

212. Lapin lpkli:t 1980—82, Rovaniemi. LLHA.

213. Heiskanen 1999, 130—131.

214. Rovaniemen kaupungin koulutoimistosta 6.4.2000 saatu tieto. Ounaskosken koulun tiloja käytetään ainakin toistaiseksi korjausvuorossa olevien peruskoulujen evakkokouluna. Keskustan koulu on edelleen väliaikaisissa tiloissa.

6.4 Lapin pääkaupunkialueen oppikoulut

6.4.1 Rovaniemen kaupunki

Oppikouluja on Pohjois-Suomessa Oulun yläpuolella ennen 1900-lukua ollut todella vähän. Jo 1600-luvun alkupuolella saivat pedagogionsa Oulu ja Tornio. Vielä 1600-luvun lopulla Ouluun perustettiin triviaalikoulu, josta päästiin opiskelemaan yliopistoon. Myöskin Tornion pedagogion pitkän historian joinakin jaksoina oli opetus taitavien rehtorien ansiosta niin korkealla tasolla, että oppilaat pääsivät jatkamaan opintojaan suoraan yliopistoon. Pedagogion nimi muutettiin 1800-luvulla ala-alkeiskouluksi, joka toimi Torniossa vuoteen 1876 saakka, jolloin se lakkautettiin kansakoulun aloitettua kaupungissa kahta vuotta aikaisemmin. Sen jälkeen oli kahdeksan vuotta, jolloin nykyisen Lapin läänin alueella ei ollut yhtään oppikoulua, kunnes Tornioon 1884 perustettiin alkeiskoulu, joka laajeni viisiluokkaiseksi vuosisadan loppuun mennessä. Kemiin perustettiin yliopistoon johtava oppikoulu 1897. Pohjois-Suomen ensimmäinen suomenkielinen yliopistoon johtava oppikoulu, Oulun lyseo, oli perustettu jo 1874.²¹⁵

Vuosisadan vaihteessa 1900 nykyisen Lapin läänin alueen ainoat oppikoulut sijaitsivat merenrantakaupungeissa, joten suuresta maakunnasta hyvin harvalla oli mahdollista päästä oppikouluun jo taloudellisistakin syistä. Ei siis ole ihme, jos kasvavan ja kehittyvän Rovaniemen asukkaissa heräsi myös halu saada paikkakunnalle oma oppikoulu. Rovaniemellä oltiin varmasti myös tietoisia siitä, että siihen aikaan eri puolilla Suomea perustettiin suomenkielisiä yhteiskouluja. Vuonna 1902 Rovaniemen kuntakokous päätti anoa, että kaupunkiin perustettaisiin valtion varoilla yhteiskoulu. Saadakseen tukea ja painoa hakemukselleen Rovaniemi pyysi Kemijärven, Kuolajärven, Sodankylän, Kittilän, Inarin ja Utsjoen kuntia yhtymään hakemukseen. Kaikki muut kunnat päättivätkin puoltaa hakemusta Kemijärveä lukuunottamatta, jossa katsottiin, että Kemijärvi olisi koulun sijoituspaikaksi sopivampi kuin Rovaniemi.²¹⁶

Rovaniemellä tiedettiin jo vuosisadan alussa, että Helsingissä päätettävistä hankkeista kannattaa käydä etukäteen neuvottelemassa suullisesti päätöksentekijöiden kanssa. Senaattorin (ministerin) terveisinä saatiin tieto, että valtion kouluja ei maaseudulle perusteta, mutta yksityinen kannatusyhdistyksen varassa toimiva yhteiskoulu voisi saada perustamisluvan ja ylläpitoa varten myös valtionapua. Rovaniemeläiset olivat oikeaan aikaan liikkeellä, sillä senaattori saattoi nojata lupauksessaan tammikuussa 1907 annettuun asetukseen²¹⁷, jonka mukaan myös maaseudulle voitiin perustaa valtionapua nauttavia yksityisiä oppikouluja. Neuvosta otettiin vaari, hakemus lähetettiin, ja syksyllä 1908 aloitti pohjoisimman Suomen sisämaassa ensimmäinen oppikoulu toimintansa.²¹⁸ Tokihan Kainuun keskuspaikassa Kajaanissa oli ollut pedagogio jo vuodesta 1650 lähtien, mutta Lapista päin katsottuna Kajaani on jo kovin etelässä, ja tuskinpa Kajaanin pedagogiossa nykyisen Lapin läänin kunnista olevia oppilaita on ollut.²¹⁹

215. Lassila 2000 A, 82—84; ks. Tornion ja Kemin kaupungit.

216. Ahvenainen 1970, 430; Kariniemi 1979, 5.

217. SA 3/1907.

218. Teperi & Salminen 1993, 391; Kariniemi 1979, 6—7.

219. Heikkinen 1995, 70.

Näin oli Rovaniemellä tullut mahdolliseksi keskikoulun suorittaminen. Ensimmäisen maailmansodan laineet eivät ole Rovaniemelle asti ylittäneet ainakaan koulutyötä häiritsevästi. Keväällä 1917 on koulun vuosikertomuksessa maininta maaliskuun vallankumouksesta ja arviointi, että sen tapahtumat vaikuttanevat myös koulun opetussuunnitelmaan. “Se venäjän kielen ylivalta, joka muitten oppiaineitten kustannuksella ensimmäisenä sotavuotena pantiin käytäntöön, saa tietenkin väistyä järkevämmän aineryhmittelyn tieltä.” Talvella ja keväällä 1918 osallistui sotatoimiin oppilaitoksesta yksi opettaja ja kolme suojeluskuntaan kuuluvaa oppilasta. Mainittakoon vielä, että keväällä 1918 oli myös Rovaniemellä saksalaista sotaväkeä, joka piti koulua harjoitus- ja kokouspaikkanaan²²⁰. Vuosikertomuksen mukaan saksalaiset eivät olleet tuottaneet vahinkoa koululle, mutta sen sijaan suomalainen sotaväki oli syyllistynyt näpistyksiin ja paikkojen turmelemiseen.²²¹

Itsenäisyyden ajan ensimmäisinä vuosina ei vielä ole ollut Rovaniemeltä mahdollista päästä suoraan opiskelemaan yliopistoon, koska lukioluokkia ei ollut. Syksyllä 1920 pääsi lukio sitten alkamaan, ja kolmen vuoden kuluttua 1923 kolme oppilasta osallistui ylioppilaskirjoituksiin. Seuraavana vuonna ei kirjoittajia ollut ollenkaan, ja lukion oppilasmäärä pysyi hyvin pienenä aina 1930-luvulle saakka.²²² Opintojen keskeyttäminen näillä yhteiskoulun jatkoluokilla oli hyvin yleistä. Syynä olivat korotetut lukukausimaksut ja taloudellisen laman tuoma epävarmuus. Vielä 1933 jälkiviisaina todettiin, että lukioluokat oli Rovaniemelle perustettu liian aikaisin.²²³

Rovaniemen yhteiskoulun oppilaitten kotipaikkaa osoittava tilasto kertoo, kuinka vaikea Taka-Lapin kunnista nuorten oli opintielle lähteä. Esimerkiksi vuonna 1920 yli 90 prosenttia oppilaista oli kotoisin Rovaniemeltä.²²⁴

Vuonna 1924 koulun taloudellinen tilanne koheni, kun keskikoululuokat pääsivät valtion kouluksi lukioluokkien jatkaessa yksityisenä oppilaitoksena. Monien anomusten jälkeen onnistui lukioluokkien päästä valtion kouluksi luokka kerrallaan vuodesta 1938 alkaen, joten vasta syksyllä 1940 koulusta tuli täysiluokkainen valtion omistama yhteislyseo.²²⁵

Sota-aika 1939—1945 aiheutti monenlaista häiriötä koulutoimelle. Talvisota keskeytti koulunkäynnin lukuvuonna 1939—40. Syyslukukauden aikana ehti olla vain 54 työpäivää ja kevatlukukausi pidettiin elo-syyskuussa 1940, jolloin lukuvuoden yhteiseksi työpäivien määräksi saatiin 94. Rovaniemen pommituksissa kuoli yksi koulun oppilas. Kun jatkosota alkoi kesällä 1941, joutui koulu kokonaan saksalaisen sotilasviraston haltuun. Koulu pääsi alkamaan vasta tammikuussa 1942, mutta kesään 1944 saakka pystyttiin koulutyötä jatkamaan kohtuullisissa olosuhteissa. Koska Rovaniemi oli jatkosodan aikana käytännössä kaksikielinen kaupunki, saksankielen tulokset ylioppilaskirjoituksissa olivat silmiinpistävästi hyviä. Kun rovaniemeläiset palasivat evakosta, ei koulusta ollut jäänyt kiveä kiven päälle kuten ei paljon muistakaan Rovaniemen kaupungin rakennuksista. Vuonna 1952 valmistui yhteislyseon uusi ajanmukainen koulurakennus keskelle kaupunkia.²²⁶

220. Minulle oli uusi tieto, että saksalaista sotaväkeä oli 1918 Suomessa aina Rovaniemeä myöten.

221. Kariniemi 1979, 8—9.

222. Teperi & Salminen 1993, 391; Kariniemi 1979, 10.

223. Heikkola 1998, 14—15.

224. Ahvenainen 1970, 432—433.

225. Teperi & Salminen 1993, 391; Kariniemi 1979, 12—13.

226. Kariniemi 1979, 16—21.

Arkkitehti Jorma Järven suunnitteleman, nykyisen Lyseonpuiston lukion rakennus valmistui 1952. Lähde: Kuva – koulun kuva-arkisto, teksti – Leena Heikkola: Lyseonpuiston lukio kasvattajana elämään ja yhteiskuntaan.

Sodan jälkeen kohonnut koulutuksen arvostus näkyi paitsi siinä, että kansakoulu haluttiin joka kylään, myös oppikouluun pyrkivien määrän suurena kasvuna. Kun 1950-luvun alussa Rovaniemen seudulla oli vain yksi oppikoulu, yli kolmeen sataan nousevasta hakijamäärästä pääsi vuosittain vain reilu kolmannes oppikoulutielle. Vuonna 1956 Rovaniemen yhteislyseo muutettiin kaksoisyhteislyseoksi. Eräinä vuosina 1960-luvun alkupuolella koulussa oli oppilaita yli tuhat.²²⁷ Vaikka oppilaat voitiin Rovaniemelläkin valita hyvin suuresta joukosta, yhteislyseossa siirrettiin oppilaita vain 60 prosenttia suoraan seuraavalle luokalle, 30 prosenttia sai ehtoja ja 10 prosenttia jäi luokalle.²²⁸ Olikohan arvostelu liian ankaraa? Toinen kuuluisa Pohjois-Suomen koulu, Oulun lyseo, taisi olla vielä kovempi paikka, sillä luokkakuvat kertovat, että lukioluokilla vähintään puolet pojista oli jäänyt ainakin yhden kerran luokalle. Myös keskeyttäneiden määrä oli hyvin suuri.²²⁹ Koulujen välinen ero selittynee sillä, että yhteislyseossa oli myös tyttöjä, joiden koulumenestys on tunnetusti aina ollut poikia parempi.

Peruskouluun siirtyminen tapahtui valtion oppilaitosten osalta mutkattomasti. Keski-kouluasteesta tuli Keskustan yläaste, ja lukioluokista perustettiin Rovaniemen kaupungin koululaitokseen kuuluva lukio, jonka nimeksi tuli Keskustan lukio. Syksystä 1993 lukio on kantanut nimeä Lyseonpuiston lukio.²³⁰ Vuonna 1992 Keskustan yläaste ja Rovakadun yläaste yhdistettiin Ounaskosken yläasteeksi.²³¹

Rovaniemen yhteislyseolla ja sen perillisellä Keskustan ja Lyseonpuiston lukiolla on ehtinyt olla monta rehtoria pian satavuotisen taipaleensa aikana. Työkauteni aikana Lapin lääninhallituksessa rehtorina oli pitkään suuresti arvostamani Regina Kariniemi, Karinie-

227. Kariniemi 1979, 21; Heikkola 1998, 41—42.

228. Heikkola 1998, 44—45.

229. Kouluaikojen valokuvakokoelma. JLA.

230. Lapin lkli 1971—72 ja lpkli 1972—73, Rovaniemi. LLHA; Lyseonpuiston lukion toimintakertomus luku-vuodelta 1995—96. Lyseonpuiston arkisto. Sisältää katsauksen oppilaitoksen historiaan.

231. Lapin lpkli:t 1991—93, Rovaniemi. LLHA.

men kuuluisan sisarusarjan nuorin. Hän hoiti tehtävänsä peräpohjalaisella arvokkuudella, ja suhtautuminen lääninhallituksen häntä nuorempiin virkamiehiin oli aina korrektaa ja yhteistyöhakuista. Rehtori Kariniemen johtama koulu oli Pohjois-Suomen oppikoululaitoksen lippulaiva. Monet oppilaitoksen opettajat olivat sivutoimisesti lääninhallituksen palveluksessa opetuksen ohjaustyössä lääninkouluttajina.

Sodan jälkeen Rovaniemen seudun väkiluku kasvoi erittäin voimakkaasti. Kun vuonna 1950 kaupungissa oli asukkaita noin 13 400, niin vuonna 1960 asukkaita oli jo 21 400, eli nousu oli ollut noin 60 prosenttia. Samanaikaisesti myös Rovaniemen maalaiskunnan väkiluku kasvoi yli 30 prosenttia, eli kun vuonna 1950 asukkaita oli maalaiskunnassa 18 000 niin 1960 asukasmäärä oli jo noin 24 000.²³² Kun tungos Rovaniemen seudun ainoaan oppikouluun, Rovaniemen yhteislyseoon, oli erittäin suuri, ruvettiin miettimään uusien oppikoulujen perustamista. Rovaniemen kauppalan hallitus asetti oppikoulutoimikunnan, ja syksyllä 1954 aloitti kaupungissa toimintansa viisiluokkainen yksityinen oppikoulu, Rovaniemen yhteiskoulu, jonka taustayhteisönä oli Rovaniemen kauppa.²³³ Väliaikaisissa tiloissa toimienkin koulu koetti helpottaa Rovaniemen seudun koulutustarpeita, mitä osoittaa sekin, että neljännen kouluvuoden alkaessa oppilaita oli jo noin 500. Kun koulun ensimmäiset oppilaat olivat keväällä 1959 keskikoulun viidennellä luokalla, sai koulu oikeuden laajentua kahdeksanluokkaiseksi valtion yhteislyseota vastaavaksi oppikouluksi. Syksyllä 1959 koulu pääsi muuttamaan Korkalovaaralle rakennettuun uuteen koulutaloon, joka oli suunniteltu 800 oppilasta varten.²³⁴ Peruskouluun siirryttäessä tästä oppilaitoksesta muodostettiin Korkalovaaran lukio ja Korkalovaaran yläaste.²³⁵

Huolimatta siitä, että Rovaniemellä oli jo kaksi suurta oppikoulua, jäi keväällä 1958 200 oppikoulujen pääsyttökinnossa hyväksytyä oppilasta koulujen ulkopuolelle. Tarmokkaat lasten vanhemmat perustivat oppikoulun kannatusyhdistyksen, ja jo syksyllä 1958 aloitti Rovaniemellä yksityinen oppikoulu, jonka ensimmäinen nimi oli Rovaniemen toinen yhteiskoulu. Kun koulun toimitilat rakennettiin Rantavitikalle, tuli koulun luontevaksi nimeksi Rantavitikan yhteiskoulu. Kahdeksanluokkainen oppilaitos toimi yksityisen kannatusyhdistyksen omistuksessa vuoteen 1972 saakka, jolloin koulu siirtyi varoineen ja velkoineen Rovaniemen kaupungille, ja keskikoululuokista muodostettiin Rantavitikan yläaste ja lukioluokista Rantavitikan lukio.²³⁶ Syksystä 1994 alkaen Rantavitikan lukio lakkautettiin ja koulun luokat yhdistettiin Lyseonpuiston lukioon.²³⁷

Monta kertaa eri kuntien historioissa olen maininnut, miten laman tulo 1990-luvun alussa aiheutti pienten peruskoulun ala-asteen koulujen lakkautuksia maaseutukunnissa. Katkelma Lyseonpuiston lukion historiasta osoittaa, että lama ei mennyt jälkiä jättämättä myöskään läänin pääkaupungissa. Leena Heikkola, myös lääninkouluttajana toiminut ja kouluille tarkoitettun Lapin historiaa -teoksen ansioitunut tekijä, kirjoittaa, että lukion opettajat olivat pyrkinet ja oppineet 1980-luvun uudistusten myötä kehittämään omaa op-

232. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1995. Lapin lääninhallitus. 1997.

233. Teperi & Salminen, 392; Kärkkäinen 1994, 8—9.

234. Teperi & Salminen, 392; Kärkkäinen 1994, 13—15.

235. Lapin lkli 1971—72 ja lpkli 1972—73, Rovaniemi. LLHA; Teperi & Salminen 1993, 392; Kärkkäinen 1994, 22—23.

236. Lapin lkli 1971—71 ja lpkli 1972—73, Rovaniemi. LLHA; Rantavitikan lukion ja iltalinjan vuosikertomus lukuvuodelta 1979—80. Lyseonpuiston lukion arkisto. Sisältää katsauksen oppilaitoksen historiaan; Teperi & Salminen 1993, 390.

237. Lyseonpuiston lukion vuosikertomus lukuvuodelta 1995—96. Lyseonpuiston lukion arkisto; Heikkola 1998, 72.

pilaitostaan. Keväällä 1991 joutui rehtori Juha Nelin toteamaan, että kehittäminen on päätynyt: “Lukuvuosi on tuonut mukanaan lähes täydellisen suunnanmuutoksen. Aikaisempien eteen- ja ylöspäin suuntautuneiden kehittämisajatusten sijaan ovat ilmestyneet uudet iskusanat säästäminen ja supistaminen.” Heikkola kertoo sitten, mitä rehtorin sanat käytännössä merkitsivät: “Tuntikehysleikkausten seurauksena jouduttiin lukuvuonna 1992—93 yhdistämään saksan ja ranskankielen C- ja D-ryhmät, venäjän kielen opetusta ei voitu järjestää ensimmäisellä luokalla ja monien muiden oppiaineiden opetusta jouduttiin supistamaan. Rovaniemen kaupungin säästötoimenpiteiden seurauksena syksyllä 1993 Lukionpuiston lukioksi muuttunut koulumme ja Rantavitikan lukio yhdistettiin.”²³⁸

Tämä edellä kerrottu on ollut koulun arkipäivää 1990-luvulla Lapin pääkaupungissa, joka on asettanut tavoitteeksi kansainvälisten yhteyksien luomisen ja parantamisen niin itään kuin länteenkin. Puheet ja käytäntö eivät aina kohtaa toisiaan, vaikka on toki sanottava, että vuosikymmenien varrella Lapissa juuri Rovaniemen oppilaitokset ovat luoneet runsaasti kansainvälisiä yhteyksiä sekä lähelle että kauas. Kielitaito on tärkeä väline tällaisissa pyrinnoissa ja toiminnoissa. Juuri tätä kirjoittaessani oli sanomalehti Kalevan etusivulla otsake: “Venäjän opiskelija satsaa tulevaan. Opetushallitus kampanjoi muun muassa Oulussa kielen puolesta.” Artikkelissa kerrottiin, että Suomen peruskouluissa ja lukioissa oli lukuvuonna 1983—84 noin 14 000 venäjän opiskelijaa, lukuvuonna 1994—95 noin 5 000 ja 1997—98 vajaa 9 000. Oulussa maaherra Eino Siuruainen ja tuleva kaupunginjohtaja Kari Nenonen ovat antaneet näkyvän tukensa venäjän kielen opiskelun lisäämisen puolesta. Siuruaisen mukaan laajojen yhteistyöhankkeitten kompastuskiveksi on muodostunut suomalaisten puutteellinen venäjän kielen taito.²³⁹ Pohjoiskalotin keskellä sijaitsevalla Rovaniemellä on erinomaiset edellytykset nousta yhdeksi napapiirin pohjoispuolella olevien eri valtakuntiin kuuluvien alueiden pääpaikaksi.

Rantavitikan yhteiskoulu toimi koko Pohjois-Suomessa merkittävänä uudistajana. Vuosina 1964—1967 esimerkiksi koulussa oli Suomen ensimmäinen oppikoulupsykologin toimi²⁴⁰. Lapin läänin kannalta oli erittäin merkittävä asia, että koulu sai luvan syksystä 1965 perustaa iltalinjan, jossa oli kolmivuotinen keskikoulu ja kolmivuotinen lukio. Ensimmäinen iltaoppikoulu Suomeen perustettiin 1920-luvulla Helsinkiin. Ensimmäinen Helsingin ulkopuolinen iltaoppikoulu aloitti Lahdessa 1963. Seuraavana vuonna olivat vuorossa Turku ja Tampere, ja 1965 tuli Pohjois-Suomi mukaan, kun Oulussa ja Rovaniemellä käynnistyivät iltaoppikoulut. Koulutukseen hakijoita oli alusta alkaen enemmän kuin voitiin ottaa, joten koulun tarpeellisuus tuli todistetuksi. Peruskoulun siirtymävaiheessa pelkäsivät iltalinjan opettajat, säilyisikö heidän oppilaitoksensa sen siirtyessä kaupungin omistukseen. Pelko osoittautui kuitenkin turhaksi, ja iltalinjasta tuli Rantavitikan lukion iltalinja, jossa edelleen voitiin suorittaa lukion lisäksi keskikoulun ja myöhemmin peruskoulun luokkien tai eri aineitten oppimääriä. Rantavitikan lukion mukana yhdistettiin myös iltalinja 1994 Lyseonpuiston lukioon. Vuoden 1996 alusta iltalinja muutettiin itsenäiseksi oppilaitokseksi, jonka nimeksi tuli Rovaniemen aikuislukio.²⁴¹

Vaikka Rovaniemen kaupungissa oli jo toiminnassa kolme oppikoulua ja Rovaniemen maalaiskuntaan oli perustettu kolme oppikoulua, oltiin 1960-luvun puolivälissä Rova-

238. Heikkola 1998, 67.

239. Kaitasuo, P. Venäjän opiskelija satsaa tulevaan. (art.) Kaleva 23.11.1999.

240. Juha Nelinin haast. 23.11.1999.

241. Teperi & Salminen 1993, 390; Rovaniemen aikuislukion vuosikertomus 1995—96. Rovaniemen aikuislukion arkisto. Vuosikertomus sisältää oppilaitoksen historiikin.

niemellä taas siinä tilanteessa, että oppikoulua aloittamaan pääsyutkinnoissa hyväksytyistä pääsi vähemmän kuin valtakunnassa keskimäärin. Vuonna 1965 Rovaniemellä voitiin ottaa keskikoulujen ensimmäiselle luokalle 79 prosenttia hyväksytyistä, kun vastaava prosenttiluku koko maassa oli noin 86.²⁴²

Kesäkuussa 1966 asetti Rovaniemen kaupunginhallitus toimikunnan tekemään kiireesti esityksen siitä, miten kevään pääsyutkinnoissa hyväksytyt oppilaat voisivat päästä syksyllä aloittamaan oppikoulun. Asia päätettiin ratkaista siten, että Rovaniemen yhteiskoulu ottaa seuraavaksi lukuvuodeksi kaksi ylimääräistä ensimmäistä luokkaa, jotka siirtyvät 1967 perustettavan uuden oppikoulun, Ounasvaaran yhteiskoulun luokiksi. Valtioneuvosto siunasi nämä Rovaniemen kaupungin toimet, ja uusi koulu pääsi alkamaan virallisesti syksyllä 1967. Aluksi koulu toimi Katajarannan kansakoulun tiloissa, mutta jo syksyllä 1969 se pääsi muuttamaan Ounasvaaran alarinteille Rommelin urheilukentän viereen rakennettuun koulutaloon.²⁴³

Myös Ounasvaaran yhteiskoulu sai oikeuden perustaa lukioluokat siinä vaiheessa, kun viidennen luokan oppilaat olivat siirtymässä lukioon. Tämä tapahtui syksyllä 1971. Uusi lukio olikin tarpeen, sillä Rovaniemellä lukioon pääsemisen kynnyks oli noussut sangen korkeaksi. Onhan Rovaniemen kaupungin väestörakenne sellainen, että lukioon pyrkii suurempi osa ikäluokasta kuin muissa Lapin läänin kunnissa. Myös Ounasvaaran yhteiskoulu jakaantui kahdeksi oppilaitokseksi peruskouluun siirtymisen myötä, eli yhteiskoulun työnjatkajiksi tulivat Ounasvaaran lukio ja Ounasvaaran yläaste.²⁴⁴

Koska Ounasvaaran lukio sijaitsee Lapin urheiluopiston vieressä, on koulussa normaaliopetuksen lisäksi panostettu myös liikunnanopetukseen. Virallinen urheilulukiokokeilu käynnistyi oppilaitoksessa syksyllä 1990.²⁴⁵ Tätä Ounasvaaran oppilaitosta ovat alusta alkaen vaikeuttaneet tilaongelmat, joten koulua on laajennettu ja rakennettu kuin Iisakin kirkkoa. Viimeiset lisärakennukset ovat valmistuneet 1990-luvun puolivälissä.²⁴⁶

Kun Ounasvaaran yläaste ja lukio olivat myös asuinpaikkamme vuoksi lastemme kouluja, sain olla monta kertaa ohjelmansuorittajana puhumassa uusille ylioppilaille ja heidän vanhemmilleen lukion lakkiaistilaisuuksissa ja alustamassa myös vanhempainilloissa. Erityisesti oppilaitten huoltajina annoimme suuren arvon sille, että Ounasvaaran oppilaitoksissa myönteisessä hengessä, oppilaitten yksilöllisyyttä kunnioittaen, kannustettiin nuoria hyvin suorituksiin.

Rovaniemen kaupungin kansalaiskoulusta muodostettiin 1972 kaupungin viides yläaste, jonka nimeksi tuli Rovakadun yläaste. Vuonna 1992 Rovakadun yläaste ja Keskustan yläaste yhdistettiin Ounaskosken yläasteeksi.²⁴⁷

242. Tervo 1994, 5.

243. Teperi & Salminen 1993, 309; Tervo 1994, 5—6 ja 15.

244. Lapin lkli 1971—72 ja Lapin lpkli 1972—73, Rovaniemi. LLHA; Teperi & Salminen 1993, 309; Tervo 1994, 25—26, 34 ja 77—78.

245. Tervo 1994, 52—54.

246. Tervo 1994, 48—50.

247. Lapin lkli 1971—72 sekä lpkli:t 1972—73 ja 1991—93, Rovaniemi. LLHA.

6.4.2 Rovaniemen maalaiskunta

Heti sodan jälkeen oli Rovaniemen maalaiskunnalla suuri työ laajan kyläkouluverkoston rakentamisessa. Vaikka vuoden 1946 jälkeen olisi kunnalla ollut mahdollisuus hakea lupaa kunnallisen kokeilukeskikoulun perustamiseen, ei tätä koskevaa hakemusta lähetetty koulutilojen puutteen vuoksi. Vasta 1950-luvulla nousi oppikouluasia esille, koska laajan kunnan haja-asutuskylistä on Rovaniemelle pitkä matka ja siellä oleviin oppikouluihin oli vaikea päästä.²⁴⁸ Jo siinä vaiheessa, kun kansakoululakia käsiteltiin eduskunnassa, ruvettiin Rovaniemen maalaiskunnassa ennakkotietojen perusteella suunnittelemaan kansalaiskoulupiirejä. Tiedettiin myös, että lakiin tulee maininta siitä, että kansakouluun voi sen osana kuulua keskikoulu, jonka tulee oppimäärältään vastata valtion keskikoulua. Siinä vaiheessa vielä luultiin, että kunnallisen keskikoulun voi perustaa lain perusteella, kuten kansalaiskoulunkin, ilman lupahakemusmenettelyä. Tästä syystä kunta suunnitteli, että kunnan kansalaiskoulujen ja kunnallisten keskikoulujen piirit ovat yhteneväisiä ja kouluille rakennetaan yhteiset koulutilat kuhunkin piiriin.²⁴⁹ Kun kansakouluasetus sitten annettiin heinäkuussa 1958, siinä sanottiin, että valtioneuvosto voi myöntää luvan kansakouluun kuuluvan keskikoulun perustamiseen köyhälle ja syrjäiselle kunnalle, jos koulu on paikkakunnan jatkuvan sivistystarpeen vaativa. Kunnallisen kokeilukeskikoulun perustamislupa voitiin myöntää poikkeuksellisesti myös muillekin kunnille.²⁵⁰

Näin jälkepäin voi ihmetellä, miksi kunnallisten keskikoulujen perustaminen tehtiin vaikeaksi ja lupia myönnettiin hyvin rajoitetusti. Kun oppilaat eivät päässet oppikouluun, he olivat melkein vastaavan ajan joko varsinaisessa kansakoulussa tai kansalaiskoulussa. Kansakoulussa ja varsinkin kansalaiskoulussa opetusryhmät olivat selvästi pienemmät kuin oppikoulussa, joten oppikoulujen lisääminen tuskin olisi yhteiskunnan kustannuksia kovin paljon lisännyt. Myös yleensä kuntakeskuksissa oleviin kansalaiskouluihin piti oppilaat kuljettaa ja useasti myös majoittaa.²⁵¹ Valtion kannalta edullisten yksityisten oppikoulujen määrää runsas kunnallisten keskikoulujen perustaminen olisi saattanut vähentää. Myös periaatteellisista syistä kunnallisia keskikouluja ilmeisesti vierastettiin.

Kolme päivää asetuksen säätämisen jälkeen kesällä 1958 Rovaniemen maalaiskunta lähetti hakemuksen kunnallisen keskikoulun saamiseksi. Valtioneuvosto käsitteli hakemuksen heti syyskuussa ja teki kielteisen päätöksen. Vuoteen 1964 mennessä kunta ehti tehdä yhteensä kuusi perustamislupahakemusta saaden aina saman kielteisen vastauksen. Hel싱issä katsottiin, että Rovaniemen maalaiskunta ei täytä asetuksen ehtoja, jonka mukaan kunnallinen keskikoulu voitiin myöntää vain köyhälle ja syrjäiselle kunnalle. Olihan Rovaniemen maalaiskunnan keskellä sijaitsevassa Rovaniemen kaupungissa useita oppikouluja, joissa oli runsaasti myös oppilaita maalaiskunnan kaupungin ympärillä olevista lähi-kylistä, ja kun Rovaniemen maalaiskunnassa oli 1950-luvulla runsaasti voimalaitostyö-maita, niin kunta ei varmasti kuulunut ainakaan köyhimpien kuntien kastiin.²⁵²

Rovaniemen maalaiskunnassa ei ollut tietysti jääty kädet ristissä odottelemaan, kun kunnallisen keskikoulun perustamisasia ei edennyt. Sekä Kemijoen ylä- että alajuoksulla

248. Hiukka 1966, 131. KA.

249. Hiukka 1966, 131—133. KA.

250. SA 321/1958, 36 §.

251. Esim. Pohjois-Lapin kansakouluntarkastuspiiriin kuntien lukuvuosi-ilmoitukset lukuvuosilta 1958—68. OHA.

252. Hiukka 1966, 134 ja 137. KA.

ruvettiin 1960-luvun alussa perustamishankkeisiin yksityisten keskikoulujen saamiseksi helpottamaan pitkämatkaisten oppilaiden koulunkäyntiä.²⁵³ Niistä kerrotaan jatkossa enemmän.

Kun talvella 1964 muutettiin kansakouluasetusta siten, että kunnallisen keskikoulun luvansaantiehtoja helpotettiin, sai kunta seitsemännen hakukerran jälkeen luvan kunnallisen keskikoulun perustamiseen. Sanottiinhan nyt asetuksessa muun muassa näin, että lupa voidaan myöntää, jos “uuden keskikoulun perustaminen on pitkien koulumatkojen lyhentämiseksi erityisen tärkeää”²⁵⁴. Koulu oli päätetty sijoittaa Ounasjokivarteen Meltaukseen, josta on Rovaniemen kaupunkiin matkaa noin 60 kilometriä ja kunnan pohjoisrajalle Lohinivaan vielä noin 40 kilometriä. Vuonna 1964 saatu koulu oli varmasti tarpeen vaatima, koska esimerkiksi vuonna 1961 Ounasjokivarren kansakoulujen neljäsluokkalaisista haki oppikouluun vain 23 prosenttia, kun samaan aikaan kaupungin ympärillä olevista maalaiskunnan kylistä oppikouluun pyrki 80 prosenttia neljäsluokkalaisista. Kunnalliseen keskikouluun oli alusta alkaen runsaasti pyrkijöitä.²⁵⁵

Kun Kemijokivarren voimalaitoksia rakennettiin sodan jälkeen, tarvittiin siinä runsaasti työntekijöitä, jotka muuttivat perheineen lähelle työmaita asumaan. Tämän vuoksi esimerkiksi Kemijoen yläjuoksulla Pirttikosken lähellä olevien kylien asukasmäärä kasvoi voimakkaasti. Kun Rovaniemellä oleviin oppikouluihin oli Pirttikoskelta matkaa noin 80 kilometriä, perustivat oppilaitten huoltajat oppikoulun kannatusyhdistyksen, joka sai luvan perustaa yksityisen viisiluokkaisen keskikoulun, Pirttikosken yhteiskoulun, syksystä 1961.²⁵⁶ Vuonna 1969 kannatusyhdistys luovutti oppilaitoksen Rovaniemen maalaiskunnalle, minkä jälkeen koulu jatkoi toimintaansa kunnallisena keskikouluna.²⁵⁷

Myös Kemijokivarren alajuoksulla ja erikoisesti Muurolan väkirikkaassa kylässä, jossa muun muassa sijaitsi suuri tuberkuloosiparantola, oli herännyt halu ratkaista kipeä oppikoulukysymys siten, että Muurolaan perustettaisiin yksityinen oppikoulu. Vuonna 1961 perustettiin toimikunta viemään oppikouluasiaa eteenpäin. Sen puheenjohtajaksi valittiin parantolan ylläkäri Arvo Heikkilä ja sihteeriksi Muurolan kansakoulun johtaja Juhani Juusola. Toimikunta tähtäsi siihen, että koulu voitaisiin aloittaa 1962. Kunnalta pyydettiin ennen omien tilojen saamista Muurolan kansakoulun uuden koulutalon valmistumisen jälkeen tyhjiksi jääviä vanhoja tiloja ja kahden miljoonan markan avustusta. Kunta ei kuitenkaan varannut määrärahaa seuraavan vuoden talousarvioon, ja vastauksen saaminen koulutilojen antamisesta myös viipyi. Kunnan johto pelkäsi, että oppikoulun perustaminen Muurolaan vaikeuttaisi kunnallisen keskikoulun saantia Ounasjokivarteen. Kun Muurolan koulun puuhamiehet saivat kouluhallituksesta rohkaisua, he perustivat kannatusyhdistyksen, joka sai luvan aloittaa Muurolassa viisivuotisen keskikoulun syksystä 1962 alkaen.²⁵⁸

Mainittakoon jo tässä yhteydessä, että alkuvaikeuksien jälkeen Rovaniemen maalaiskunta oli Muurolan yhteiskoulun vankin tukija siten, että myönsi vuodesta 1963 alkaen koululle vuotuisen avustuksen, takasi huomattavia rakennuslainoja ja antoi koulun alkuvaiheissa opetustiloja ilmaiseksi käyttöön.²⁵⁹

253. Hiukka 1966, 135 ja 137. KA.

254. SA 108/1964, 36 §.

255. Pohjois-Lapin ktpli:t 1963—65, Rovaniemen mlk. OHA; Hiukka 1966, 136—140. KA.

256. Hiukka 1966, 135. KA; Teperi & Salminen 1993, 332. KA.

257. Pohjois-Lapin ktpli:t 1968—70, Rovaniemen mlk. OHA; Teperi & Salminen 1993, 332.

258. Aho 1992a, 30—32.; Teperi & Salminen 1993, 277.

259. Aho 1992a, 46.

Myös koulun kannatusyhdistyksen puheenjohtajaksi saatiin edellä mainittu ylilääkäri Heikkilä, joka hoiti luottamustehtävänsä aikaa ja vaivoja säästämättä.²⁶⁰ Heikkilä on itse muistellut erästä koulun perustamisvaiheesta sattunutta tapausta näin: “Koulurakennuksessa ei ollut liikuntatiloja. Kouluhallitus kuitenkin vaati, että sellaiset on osoitettava. Kylässä oli parakkimainen seurakuntatalo. Pyysin kirkkoherralta, että saisimme ilmoittaa sen liikuntatiloiksemme. Tarkoituksena ei ollut käyttää sitä. Vastaus oli kielteinen, koska se on siunattu toiseen tarkoitukseen`. Kai minä asian jotenkin ymmärsin, mutta niin paljon torjuva asenne suututti, että erosin kirkosta! Takaisin liityin vasta Tampereella eläkkeelle siirryttyäni.”²⁶¹

Koulun omat toimintatilat vihittiin käyttöön keväällä 1965. Samanaikaisesti koulun johtokunnassa heräsi huoli siitä, mihinkä oppilaat keskikoulun viidennen luokan jälkeen menisivät jatkamaan opintojaan. Kävi ilmi, että Rovaniemen lukioiden oppilaspaikat eivät riittäisi Pirttikosken ja Muurolan yhteiskoulujen kaikille lukioon pyrkiville viidesluokkalaisille. Lukio-ongelma ratkaistiin siten, että Muurolan yhteiskoulun johtokunta anoi lupaa oman lukion perustamiseen. Lupa myönnettiin, ja viidenneltä luokalta päässeet oppilaat saivat syksyllä 1967 jatkaa oman koulun lukiossa.²⁶²

Rovaniemen maalaiskunnassa oli samoihin aikoihin noussut kysymys, mihin maalaiskuntaan perustettava lukio pitäisi sijoittaa. Kunnanhallitus otti sellaisen kannan, että lukio pitäisi perustaa Saarenkylään. Lukiota ei olisi kuitenkaan ollut mahdollista saada Saarenkylään kovin nopeasti, koska siellä ei vielä toiminut keskikouluakaan, joten myös kunnan taholta oli tuettu Muurolan lukiohanketta. Kun peruskouluun siirtymisen aika lähestyi, ruvettiin myös Muurolan yhteiskoulun piirissä pohtimaan koulun tulevia vaiheita. Vaihtoehtoina olivat joko koulun siirtyminen kunnan omistukseen kokonaisuudessaan tai kannatusyhdistyksen ylläpitämä korvaava koulu keskikouluuokkien osalta ja yksityinen lukio lukioluokkien osalta. Pirttikosken yhteiskoulu oli siirtynyt jo 1969 kunnan omistukseen. Koulun kannatusyhdistys teki johtokunnan esityksestä päätöksen, että koko oppilaitos luovutetaan kunnan omistukseen lukuvuoden 1970—71 alusta alkaen. Keskikouluasteesta tuli Muurolan kunnallinen keskikoulu ja lukioluokista Muurolan lukio.²⁶³

Rovaniemen maalaiskunnassa on ainakin 1970-luvulta lähtien tuosta noussut esille lukion perustamisen mahdollisuus Saarenkylään. Viimeisen kerran asia nousi esille kunnan aloitteesta kesällä 1990, kun Lapin läänin koulutussuunnitelmaa laadittiin. Muurolan lukion taholta tällaisiin suunnitelmiin on suhtauduttu aina kriittisesti, koska se saattaisi merkitä lukion oppilaspuhjan kaventumista ja sen seurauksena mahdollisesti oppilaitoksen lakkauttamista.²⁶⁴ Rovaniemen maalaiskunta anoi syksyksi 1977 lukion perustamislupaa Meltaukseen. Opetusministeriön asettama Lapin-Koillismaan keskiasteen työryhmä asettui myös tukemaan hanketta, joka ei kuitenkaan toteutunut.²⁶⁵ Rovaniemen maalaiskunnan viimeinen oppikoulu perustettiin Saarenkylän Nivavaaraan 1967, jolloin kunnallinen keskikoulu aloitti siellä toimintansa.²⁶⁶

260. Aho 1992b, 81.

261. Heikkilä 1992, 78.

262. Aho 1992a, 39—40; Teperi & Salminen 1993, 277.

263. Pohjois-Lapin ktpli 1969—70 Rovaniemen mlk. OHA; Lapin lkkli 1970—71, Rovaniemen mlk. LLHA; Aho 1992a, 41—42; Teperi & Salminen 1993, 277.

264. Aila Rintamäen haastattelu 15.1.1999.

265. Lapin—Koillismaan keskiasteen työryhmän muistio. 1977, 20. LLHA.

266. Pohjois-Lapin ktpli:t 1966—68, Rovaniemen mlk. OHA.

Peruskouluun siirryttäessä Rovaniemen maalaiskunnassa oli neljä kunnallista keski-koulua. Muurolan, Meltauksen ja Nivavaaran kunnalliset keskikoulut yhdistettiin samoissa pihapiireissä toimineiden kansalaiskoulujen kanssa peruskoulun yläasteen kouluiksi. Pirttikosken kunnallisesta keskikoulusta ja Kemijärven maalaiskunnan Luusuassa toimineesta kansalaiskoulusta muodostettiin kuntien yhteinen Luusuuan—Pirttikosken yläaste.²⁶⁷

Meltauksen yläaste siirrettiin 1995 Sinettään ja tämän yläasteen nimeksi tuli Ounasjoen yläaste.²⁶⁸ Kemijärven kaupungin ja Rovaniemen maalaiskunnan yhteinen Luusuuan—Pirttikosken yläaste purettiin 1979 siten, että Kemijärven oppilaat siirrettiin Isonkylän yläasteelle ja Pirttikosken yläaste jäi Rovaniemen maalaiskunnan koululaitokseen.²⁶⁹

6.5 Menneen tarkastelua

6.5.1 Koulutus Rovaniemen seudulla, jossa asui vuonna 2000 yli 25 prosenttia Lapin asukkaista

Rovaniemi on saanut pysyvän kunnian Lapin ensimmäisen kansakoulun perustajana. Henkisen kulttuurin osalta tämä tapaus, Rantavitikan koulun perustaminen 1870, oli ensimmäinen konkreettinen esimerkki siitä, että vanhan Kemian emäseurakunnan takamailta, Rovaniemellä, ajettiin sivistysrintamalla maineikkaiden merenrantapitäjien ohi. Ilmeisesti tämä tapahtunut tosiasia herätteli Pohjois-Suomen muiden pitäjien päättäjiä, sillä nopeasti tämän jälkeen Perämeren kunnissa ja kaupungeissa avattiin kansakouluja. Kieltämättä Rantavitikan koulun perustaminen oli aikainen tähdenlento, sillä ennen vuoden 1898 piirijakoasetuksen antamista ei Rovaniemelle perustettu toista kansakoulua, kun Simon kuntaan oli jo sitä ennen ehditty perustaa viisi koulua, Alatorniolle neljä ja Kemian maalaiskuntaan kolme.

Kun uusi vuosisata alkoi, voimakkaasti kasvanut Rovaniemen seutu sai puolestaan nopeasti uusia opinahoja piirijakoasetuksen velvoittamana ja seudun asukkaiden sivistystahdon seurauksena, sillä eri puolilla laajaa pitäjää ilmoittautui oppilaita niin runsaasti, ettei kunnan auttautun muu kuin ruveta koulujen perustamiseen. Kun oppivelvollisuuslaki astui voimaan 1921, olikin Rovaniemellä jo 14 kansakoulua. Hopeatilalla oli Alatornio, jossa kouluja oli 13.²⁷⁰ Kuntien keskeisten mitalien jakaminen on ongelmallinen asia, sillä siinä tulee vääriä arvioita, jos asiaa yksipuolisesti esimerkiksi vain koulujen määrän perusteella tarkastelee. Väkiluku on jo parempi mittari. Rovaniemellä oli 1920 asukkaita 13 300²⁷¹, kun Alatornion väkimäärä oli silloin 9 800²⁷². Alatorniolla oli siis asukasmäärään nähden enemmän kouluja kuin Rovaniemellä. Kun sitten katsotaan pitäjien pinta-aloja, niin Rovaniemen alue²⁷³ oli kahdeksan kertaa niin suuri kuin Alatornio.²⁷⁴ Kun väestö oli

267. Lapin lkli 1971—72 ja lpkli 1972—73, Kemijärven mlk ja Rovaniemen mlk. LLHA.

268. Rovaniemen maalaiskunnan kunnanvirastosta saatu tieto 21.3.1997.

269. Lapin lpkli:t 1978—80, Kemijärvi ja Rovaniemen mlk. LLHA.

270. Ks. Yhteenveto, taulukko 1.

271. Enbuske 1997c, 179.

272. Rantatupa 1988, 97.

273. Finlandia. Otavan iso maammekirja. 9. Lappi, 96.

274. Mähönen 1971, 56.

keskittynyt suuriin tiheästi asuttuihin kyliin, voitiin kouluja perustaa helposti, kun oppilailta oli lyhyet koulumatkat eikä tarvittu majoituksia. Piirijakoasetus antoi myös tiheästi asutuille kunnille tiukempia velvoituksia kuin sellaisille kunnille, missä oli harva asutus. Oppilaitosten suuruus on ainakin yksi vertailussa vielä huomioonotettava asia.

Aikaisemmin on todettu, että Lapin piirin kansakouluntarkastajana vuosina 1925—28 toimineen Alfred Salmelan innostava toiminta näkyy historian lehdillä siten, että hänen piirissään perustettiin uskomattoman suuri määrä kansakouluja jo 1920-luvulla. Hänen edeltäjänsä Aarno Salervon aikana 1923—1925 Lapin tarkastuspiirin suotuisa kehitys jo alkoi. Rovaniemellä uusia kouluja avattiin vuosina 1922—1938 yhteensä 23. Yhtään koulua ei tietysti tullut Rovaniemelle valtion piiritarkastajan käskyn perusteella, vaan jokaisesta koulusta teki päätöksen Rovaniemen maalaiskunnan kunnanvaltuusto. Kun sitten kunta lähetti koulupäätökset Helsinkiin kouluhallituksen vahvistettavaksi, oli tarkastajalla ilo puoltaa näitä hakemuksia ja ohjata kuntaa hakemaan kaikki mahdolliset koulujen rakentamiseen ja ylläpitoon saatavat säännösten mukaiset valtionavut.

Aikaisemmin olen jo ihmetellyt Suomen kansan lujaa uskoa siihen, että maa selviää koko Euroopassa raivoavan sodan kurimuksesta. Jos epätoivo olisi ollut suuri, ei esimerkiksi Rovaniemen maalaiskunnassa olisi vuosina 1940—1943 perustettu kahdeksaa uutta kyläkoulua. Nekin rahat olivat sotavarustelusta pois, mutta kotirintaman hyvinvointiaakaan ei unohdettu. Ilmeisesti lähdettiin huonoinakin aikoina siitä, että lasten koulutuksesta on aina huolehdittava.

Rovaniemen kaupungissa ja maalaiskunnassa koulujen jälleenrakentaminen suoritettiin nopeasti. Sen lisäksi ennen sotia vuokrahuoneissa toimineet koulut saivat pian uudet koulutilat. Valtion rahoitus oli luonnollisesti ratkaisevaa, mutta töiden suunnittelu ja varsinaisen rakentaminen tapahtui paikan päällä kuntien toimesta.

Kun kansakoululaki 1958 toi mukanaan kansalaiskoulut entistä jatko-opetusta tehostamaan, kaupungissa päästiin koulun nimen muutoksella, mutta maalaiskunnan puolella perustettiin ja rakennettiin kansalaiskoulut Saarenkylässä Nivavaaraan, Ounasjokivarressa Meltaukseen ja Sinettään sekä Kemijoen alajuoksulla Muurolaan. Kyläkoulujen lakkautukset alkoivat varsinaisesti 1960-luvulla. Kun varsinaisia kansakouluja ja peruskoulun ala-asteita on Rovaniemen maalaiskuntaan perustettu vuosina 1870—1992 kaikkiaan 62, joista kaksi on jäänyt Rovaniemen kaupungin rajojen sisäpuolelle, oli syksyllä 1998 kouluja jäljellä 25. Viimeisen kymmenen vuoden aikana 1989—1998 kouluja on lakkautettu 14, mikä luku kertoo sekä kylien tyhjenemisestä että myöskin kuntien taloudellisesta ahdingosta. Olin syksyllä 1993²⁷⁵ Jaatilan kylätoimikunnan pyynnöstä koululla keskustelemassa koulun lakkauttamisesta, joka oli kunnassa suunnitteilla. Esittelin koulujen valtiosuussäädöksiä sekä niitä seurauksia, mitä koulujen lakkauttaminen aina tuo mukanaan. Oppilasmäärä ei olisi vielä edellyttänyt koulun sulkemista. Kerroin myös, montako työpaikkaa koulun katoaminen vie mukanaan. Kunnan edustajana koulu-toimenjohtaja tietenkin virkansa puolesta perusteli kunnan päätöksiä. Lopuksi kokouksen sujuvasanainen puheenjohtaja Pauli Pirttijärvi, koulun eläkkeelle siirtynyt pitkäaikainen johtaja, sanoi entiselle kunnanjohtajalle Mikko Jokelalle, joka oli myös paikalla, että kerropa Sinäkin oma kantasi tähän asiaan, kun Sinä kaiken osaat ja tiedät. Jokela sanoi, että hän menee kunnan edustajan taakse. Sitten hän vielä lisäsi, että työllistäminen ei ole kunnan ensisijainen tehtävä. Kuten kunnan koululuettelosta ilmenee, Jaatilan koulu

275. Kalenterimerkintä 11.11.1993. JLA.

lakkautettiin 1994. Kylänväki oli kuunnellut käytyä keskustelua vaitonaisena ja mukautui kunnan päätökseen ilman suurta kapinointia. Kyläkoulu oli perustettu 1902. Yhteiskunnassamme tapahtuvan rakennemuutoksen seurauksiahan nämä entisten voimakkaiden kylien koulukuolemat todistavat. Myös vuonna 1902 perustetun Alanamman koulun lakkauttaminen tapahtui jo 1967.

Oppikoulu Rovaniemelle perustettiin heti, kun sellainen oli säännösten mukaan mahdollista maaseudulle saada. Sodan jälkeen sangen nopeaan tahtiin perustettiin kaupunkiin ja maalaiskuntaan yhteensä seitsemän uutta oppikoulua. Rovaniemen seudun päivälukioiden määrä 1970-luvun alussa oli viisi. Poikkeuksellista tämä ei ollut, sillä alueellisesti vielä pienemmälle Kemin ja Tornion talousalueelle perustettiin samoihin aikoihin Kuivaniemi mukaanlukien kahdeksan uutta oppikoulua, minkä jälkeen Perämeren pohjukassa oli jo seitsemän yliopistoon johtavaa oppikoulua ja lisäksi neljä kunnallista keskikoulua. Joka tapauksessa myös Rovaniemen seudulla vastattiin koulutuskysyntään.

Kun 1990-luvulla kuntien saamat koulutoimen valtionosuudet pienenevät, ruvettiin Lapin läänissä Rovaniemen kaupungissa ensimmäisenä supistamaan lukioonottoa. Rovaniemellä on aina ollut runsaasti lukioontulijoita väestön elinkeinorakenteen vuoksi. Lapin läänin muissa kunnissa lukioon pääsi opiskelemaan 1990-luvulla selvästi huonommilla peruskoulutodistuksilla kuin Rovaniemellä.²⁷⁶ Lääninhallitus yritti omalta osaltaan vaikuttaa siihen, että Rovaniemi hakisi säästöjä muualta kuin lukiokoulutuksen määrärahojen supistuksista.²⁷⁷ Epäilemättä myös Rantavitikan lukion lakkautus 1994 oli Rovaniemen kaupungin lukiopolitiikan konkreettinen ilmaus.

Rovaseudun kunnat ovat paljon vartijoina, kun Lapin läänin koulutusta hoidetaan. Asuihan vuoden lopussa 1998 Rovaniemen kaupungissa ja maalaiskunnassa läänin noin 197 000 asukkaasta jo lähes 58 000 eli noin 30 prosenttia.²⁷⁸

6.5.2 Taistelu peruskoulun työpäivien määrästä

Kun valtion ja kuntien taloudellinen tilanne heikkeni laman myötä 1990-luvun alussa, kunnat ja koulut hakivat keinoja säästöjen aikaansaamiseksi. Kerron esimerkin siitä, millainen prosessi käytiin syksyllä 1992 Rovaniemen kaupungissa, kun säästöjä yritettiin saada siten, että vähennettiin laissa säädettyä oppilaiden työpäivien määrää²⁷⁹.

Syyskuussa 1992 Rovaniemen neljä peruskoulun ala-asteen koulun rehtoria antoivat oppilaiden vanhemmille tiedotteen, jossa he pyysivät näitä pyytämään lapsilleen lomaa viideksi koulupäiväksi, kaksi syysloman ja kolme joululoman yhteydessä, jotta opettajat voisivat niinä päivinä olla virkavapaina ja kaupunki säästäisi näiltä päiviltä opettajien palkan ja oppilaiden ateriakustannukset. Oppilailla ei tietysti ollut mitään asiaa vastaan, ja vanhemmat yleensä noudattavat koulun ja opettajien esittämiä toimenpiteitä. Lääninhallitus sai tietää asiasta tiedotusvälineistä ja niiltä huoltajilta, jotka eivät voineet hyväksyä kyseistä menettelyä. Lääninhallituksessa selvitettiin asiaa kaikilta mahdollisilta tahoilta ja

276. Lapin läänin yhteisvalintatilastot 1990—1998. LLHA.

277. Esim. Juhani Lassilan esittämä lääninhallituksen tervehdys Rovaniemen koululaitoksen 125-vuotisjuhlassa 13.5.1995. JLA.

278. STV. Väestö 1999: 6. Lapin kuntien asukasluvu 31.12.1998.

279. SS 614/1985, 23 §.

tultiin siihen tulokseen, ettei toiminta ollut lainmukaista. Lääninhallituksen tehtävä ja velvollisuus oli säädösten mukaan valvoa, että kunnat noudattivat voimassa olevia lakeja ja asetuksia²⁸⁰. Tästä syystä lääninhallitus kehotti koululautakuntaa puuttumaan koulujen lainvastaiseen menettelyyn, joka koski noin 1 400 oppilasta. Koululautakunta päätti äänin 6—5, ettei se puutu koulujen menettelyyn, koska lautakunta katsoi sen olevan lainmukaisen. Kaupunginhallitus, jonka puheenjohtajana oli Lapin yliopiston rehtori Esko Riepula, alisti koululautakunnan päätöksen ratkaistavakseen, kumosi päätöksen ja palautti asian koululautakunnalle uudelleen käsiteltäväksi. Kouluviraston viivyttelyn vuoksi koululautakunta ei ehtinyt peruuttaa syysloman yhteyteen liitettyjä lomapäiviä, mutta joululoman alkuun suunnitellut lomat lautakunta kielsi.

Kansa- ja peruskoulua koskevat lait ja asetukset ovat aina sisältäneet käyttäytymisohjeet siitä, miten menetellään, jos oppilas syystä tai toisesta tarvitsee ylimääräisiä lomapäiviä. Elävä elämä tuo perheille joskus tällaisia tilanteita. On tietysti hyvien tapojen mukaista, että koulu ja oppilaan huoltajat yhteisymmärryksessä hoitavat asian. Säädöksiä ei ole kuitenkaan tarkoitettu oikotieksi vähentää eduskunnan säätämien koulutyöpäivien määrää. Kun lääninhallituksen menettelystä tehtiin kantelu eduskunnan oikeusasiamiehelle, saatiin arvovaltainen ennakkopäätös koko Suomen koululaitosta varten, sillä eri puolilla maata seurattiin tarkasti asian kulkua.

Opetusministeriö katsoi lausunnossaan, että kunnan heikkoa taloudellista tilannetta ei voida pitää koululainsäädännössä tarkoitettuna erityisenä syynä myöntää oppilaille vapautuksia koulunkäynnistä. Asiallisesti kysymys oli koulun vuosittaisen työajan lyhentämisestä. Opettajat ja rehtorit käyttivät harkintavaltaansa muuhun, kuin mitä lainsäätäjät oli tarkoittanut.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies Pirkko K. Koskinen totesi päätöksessään, ettei yksittäinen kunta voi päätöksellään poiketa peruskoulun työajasta, joten menettely oli peruskoululain 23 §:n vastainen. Kun lääninhallituksella oli ollut sekä oikeus että velvollisuus puuttua lainvastaisiksi todettuihin lomajärjestelyihin, ei apulaisoikeusasiamies pitänyt lääninhallituksen toimintaa lainvastaisena tai virheellisenä. ”Tällaisessa tehtävässä lääninhallitus voi velvoittaa kuntaa noudattamaan lakeja tarvittaessa uhkasakkoa käyttäen.”²⁸¹

Tiedotusvälineet seurasivat kyseisen syksyn 1992 tapahtumia erikoisen tarkasti. Monet toimittajat ottivat sellaisen kannan, että lääninhallitus oli byrokraattinen yrittäessään estää koulujen neuvokkaasti keksimän laintulkinnan käytännön toteutuksen. Myös lukijan palstalla monet kirjoittajat moittivat lääninhallitusta. Toivoisin, että joku opiskelija tekisi kyseisestä prosessista ja tiedotusvälineiden suhtautumisesta siihen seikkaperäisen tutkimuksen. Asiasta oli lukuisia kirjoituksia valtakunnallisissa ja erityisesti Lapin ja muun Pohjois-Suomen lehdistössä²⁸², myös alueradio seurasi tapahtumien kulkua ja televisio kertoi asiasta pääuutislähetyksessään. Olen kuvannut kiistaa, vaikkakin asianosaisena, näin runsaasti, koska siitä tehty päätös antoi koko Suomen koululaitokselle käyttäytymisohjeet, miten säästövaatimusten puristuksessa ei ainakaan voinut toimia. Olisikin ollut kummallista, jos rauhan aikana olisi taloudellisten seikkojen vuoksi saatu vähentää laissa säädettyä koulupäivien määrää, kun viimeisten sotien aikanakin tämän Rovaniemen

280. SA 953/1976, 145 §; SS 1233/1987, 5 ja 7 §; SS 979/1992, 145 §.

281. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen päätös 4.1.1994. DN:o 1894/4/92. LLHA. Tässä päätöksessä on eri osapuolten lausunnot asiasta.

282. Sanomalehdissä Lapin Kansa, Pohjolan Sanomat, Kaleva, Pohjolan Työ ja Kansan Tahto olleet kirjoitukset 1.9.1992—28.2.1993 välisenä aikana.

kouluhistoriankin mukaan jopa perustettiin uusia kouluja ja turvattiin mahdollisimman säännöllinen koulutyö.

6.6 Yhteenveto: Rovaseudun koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Kiertokoulut			
1. kiertokoulu	1882	1948	Koulujen päättymisaikojen määrittely oli vaikeaa, joten tiedoissa saattaa olla epätarkkuuksia.
2. kiertokoulu	1882	1946	
3. kiertokoulu 1896	1986	n. 1946	
4. kiertokoulu	1896	n. 1944	
<i>Rovaniemen maalaiskunnan kansa- ja peruskoulut</i>			
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Rantavitikka	1870	1947	Vuoteen 1924 virallinen nimi Korkalo. Vuonna 1948 koulu siirtyi alueliitoksessa Rovaniemen kauppalan kouluksi.
2. Alanampa	1902	1967	Nammankylä vuoteen 1918 ja Nampa vuoteen 1932
3. Jaatila	1902	1994	Perustamisen jälkeen kantoi virallisesti nimeä Saarenkylä, josta lyheni Saaren kouluksi. Molempia nimiä on puhekielessä käytetty rinnakkain.
4. Saari	1902		
5. Kirkonkylä	1907	1928	Vuodesta 1903 Rantavitikan sivukoulu, joka itsenäistyi 1907. Kirkonkylän kansakoulu vuoden 1928 loppuun saakka. Kauppalan perustamisen jälkeen vuodesta 1929 alkaen Kauppalan kansakoulu, jonka toimipisteet olivat Kivikoulu ja Keltakoulu.
6. Viiri	1907	1994	Muurola vuoteen 1922, vaikka toimipaikka oli Rautiosaassa.
7. Tapio	1908		
8. Rautiosaari	1909		
9. Ylikylä	1909		
10. Jääskö	1913	1980	
11. Autti	1916	1995	
12. Oikarainen	1916		
13. Sinettä	1917		
14. Patokoski	1920	1994	
15. Muurola	1922		
16. Koskenkylä	1923		
17. Taipale	1924		
18. Pekkala	1925	1993	Lukuvuoden 1930—31 Kaihua
19. Niva	1926		
20. Petäjaskoski	1926	1965	Petäjaskosken koulu toimi Ruikassa olevassa koulutalossa, josta Petäjaskosken koulu lakkautettiin 1965 ja yhdistettiin Jaatilansaaren kouluun, jonka tiloissa yhdistetty koulu jatkoi Petäjaskosken kouluna.
21. Sonka	1926	1998	
22. Alakorkalo	1927		
23. Juotasniemi	1927	1995	
24. Lohiniva	1927		
25. Marrasjärvi	1927	1987	

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
26. Marraskoski	1927	1993	
27. Tolonen	1927	1981	
28. Vanttauskoski	1927		
29. Lehtojärvi	1928		
30. Hirvas	1929		Hirvas vuoteen 1932 ja Häkinvaara vuoteen 1944. Lukuvuosina 1927—29 toimi Rautiosaaren koulun sivupiste Hirvaalla
31. Meltaus	1929		
32. Niesi	1929	1971	
33. Tennilä	1931	1989	
34. Ylinampa	1933		
35. Perunkajärvi	1937	1969	Koulu on kantanut myös nimeä Perunka.
36. Vikajärvi	1937		
37. Porokari	1938	1993	
38. Leive	1940	1971	
39. Narkaus	1940	1998	
40. Pirttijärvi	1940	1946	Pirttijärven koulupiiri jaettiin 1946 Misin ja Vian koulupiireiksi.
41. Olkkajärvi	1942	1971	
42. Perttaus	1942	1983	
43. Pisa	1942	1979	
44. Vanttausjärvi	1942	1993	
45. Norvajärvi	1943		
46. Mäntyjärvi	1945	1962	
47. Kauko	1946		Ojanperä vuoteen 1951
48. Misi	1946	1993	
49. Vika	1946	1967	
50. Pirttikoski	1948		Pikkukylä vuoteen 1956
51. Tiainen	1949	1992	
	tammikuu		
52. Kuoksa	1950	1958	
	tammikuu		
53. Tuhnaja	1950	1966	
54. Pajulampi	1951	1971	
55. Totonvaaran (Parantolan) kansakoulu	1951	1970	Yksityinen
56. Typpyrä	1953	1962	Mäntyjärven ja Typpyrän koulupiirit yhdistettiin vuonna 1962 Mäntyvaaran koulupiiriksi.
57. Välijoki	1955		
58. Jaatilansaari	1957		Lukuvuodet 1965—94 Petäjaskoski
	tammikuu		
59. Mäntyvaara	1962	1971	
60. Siikakämä	1965	1970	
61. Syväsenvaara	1982		
62. Nivavaara	1992		
Jatko-opetus			
a) Kotitalouden opettaja	1948	1949	Siirtyi keskusjatkokouluun.
b) Keskusjatkokoulu	1949	1958	Opetusta annettiin vuoteen 1958 kurssinmuotoisena päiväjatkokouluna eri puolilla kuntaa sijaitsevien kansakoulujen tiloissa.

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Kansalaiskoulut			
1. Nivavaaran kansalaiskoulu			
a) kurssinmuotoinen	1958	1962	Lukuvuosina 1958—62 oli kansalaiskoulupiirinä koko kunta.
b) 1-vuotinen	1962	1963	
c) 2-vuotinen	1963	1967	
d) 3-vuotinen	1967	1972	
2. Sinetän kansalaiskoulu			
a) kurssinmuotoinen	1.1.1962	1962	Kevätlukukausi 1962
b) 1-vuotinen	1962	1964	
c) 2-kaksivuotinen	1964	1966	
d) 3-vuotinen	1966	1972	
3. Alakemijoen kansalaiskoulu			
a) 2-vuotinen	1963	1964	
b) 3-vuotinen	1964	1972	
4. Meltauksen kansalaiskoulu			
a) 2-vuotinen	1967	1968	
b) 3-vuotinen	1968	1972	
5. Yläkemijoen kansalaiskoulu			Ei aloittanut toimintaansa koskaan.
Yläasteet			
1. Muurolan yläaste	1972		Nivavaaran yläaste vuoteen 1996 Maalaiskunnan ja Kemijärven kaupungin yhteinen Pirttikosken—Luusuan yläaste toimi vuoteen 1979, jolloin Kemijärvi sijoitti omat oppilaansa Isokylän yläasteelle.
2. Napapiirin yläaste	1972		
3. Pirttikosken yläaste	1972		
4. Meltauksen yläaste	1972	1995	Toimi vuoteen 1995 Meltauksessa nimellä Meltauksen yläaste.
5. Ounasjoen yläaste	1995		
Erityisopetus			
1. Ruikan apukoulu	1960	1976	Vuoteen 1965 koulu toimi Muurolan apukoulu -nimisenä Perttauksen ja Sinetän kouluissa. Vuoteen 1971 Ruikan apukoulu toimi Ruikan koulussa, vuoteen 1974 Leipeen koulussa, lukuvuoden 1974—75 yhdistettynä Sinettäkosken koulun kanssa ja 1975—76 Petäjäskosken koulussa.
2. Sinettäkosken koulu	1958	1999	Nimenä Sinetän apukoulu vuoteen 1972. Sijaintipaikat: Misi vuoteen 1961, Saarenkylä vuoteen 1967 ja Perttaus vuoteen 1974, jolloin siirrettiin Sinettään.
3. Vanttausjärvi	1975	1979	
Rovaniemen kaupungin oppivelvollisuuskoulut			
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Rantavitikka	1948 (1870)		Alueliitoksen mukana Rovaniemen kauppalaan 1948
2. Keskusta	1929 (1907)		Kirkonkylän kansakoulu vuoteen 1929. Vuodesta 1929 Kauppalan kansakoulu, jonka toimipisteet kesään 1944 olivat Keltakoulu ja Kivikoulu. Lukuvuosina 1945—52 koulu on kantanut nimeä Keskus-kansakoulu, 1952—72 Keskuskoulu ja syksystä 1972 alkaen Keskustan koulu.
3. Katajaranta	1950		
4. Viirinkangas	1955		
5. Korkalovaara	1957		
6. Ounaskoski	1966	1981	Luovutettiin Lapin korkeakoulun harjoituskouluksi.

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja	
7. Kiiruna	1972	1974	Kiirunan, Korvanniemen, Miehentien ja Ruokasenkadun koulut tarvittiin peruskoulun siirtymävaiheessa tasoittamaan koulutilojen käyttöä, kun peruskoulun kaikki oppilaat jäivät peruskoulun ala-asteen kouluihin, mutta aikaisemmin suuri osa 5—6-luokkien oppilaista oli siirtynyt oppikouluihin.	
8. Korvanniemi	1972	1980		
9. Miehentie	1972	1974		
10. Ruokasenkatu	1973	1974		
11. Vaaranlampi	1974			
12. Ounasrinne	1977			
	tammikuu			
13. Lapin yliopiston (korkeakoulun) harjoittelukoulu	1981			Valtio
14. Rudolf Steiner -koulu	1985			Yksityinen korvaava koulu
Jatko-opetus				
a) 2-vuotinen päiväjatkokoulu	1952	1958		
Kansalaiskoulut				
1. Rovaniemen kansalaiskoulu				
a) 2-vuotinen	1958	1965		
b) 3-vuotinen	1965	1972		
Yläasteet				
1. Keskusta	1972	1992	Keskustan ja Rovakadun yläasteista muodostettiin Ounaskosken yläaste.	
2. Rovakatu	1972	1992		
3. Ounaskoski	1992			
4. Korkalovaara	1972			
5. Ounasvaara	1972			
6. Rantavitikka	1972			
Erityisluokat ja -koulut				
1. Maakuntakadun koulu	1956	1993	Vuoteen 1966 Rovakadun kansakoulu (apukoulu) ja vuoteen 1972 Maakuntakadun kansakoulu	
	tammikuu			
2. Ensimmäiset tarkkailuluokat	1963			
3. Kuulovammaisten erityisluokka	1971	1974		
4. Ensimmäinen aivovaurioisten lasten erityisluokka	1971			
5. Kuulovammaisten koulu	1974	1993		
6. Rovaniemen sairaalakoulu	1990			
7. Pärinharjun erityiskoulu	1993		Muodostettiin Maakuntakadun ja Kuulovammaisten kouluista.	
8. Myllärin erityiskoulu	1997		Peruskoulua vastaava koulu, jonka ylläpitäjä on Kolpeneen palvelukeskuksen kuntayhtymä.	
<i>Rovaniemen seudun oppikoulut</i>				
1. Lyseonpuiston lukion vaiheet:				
a) Rovaniemen 5-luokkainen yhteiskoulu	1908	1920	Yksityinen kannatusyhdistys	
b) Rovaniemen 8-luokkainen yhteiskoulu	1920	1924	Yksityinen kannatusyhdistys	
c) Rovaniemen 5-luokkainen keskikoulu	1924	1940	Valtio	
d) Rovaniemen keskikoulun jatkoloukat eli lukio	1924	1940	Yksityinen kannatusyhdistys. Lukioluokat liitettiin valtion keskikouluun asteittain vuodesta 1938 alkaen.	
e) Rovaniemen 8-luokkainen yhteislyseo	1940	1956	Valtio	
f) Rovaniemen 8-luokkainen kaksoisyhteislyseo	1956	1972	Valtio	
g) Keskustan lukio	1972	1993	Rovaniemen kaupunki	

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
h) Lyseonpuiston lukio	1993	1994	Rovaniemen kaupunki
i) Lyseonpuiston lukio ja aikuislinja	1994	31.12.1995	Rovaniemen kaupunki
j) Lyseonpuiston lukio	1.1.1996		Rovaniemen kaupunki
2. Korkalovaaran lukion vaiheet:			
a) Rovaniemen 5-luokkainen yhteiskoulu	1954		Yksityinen/Rovaniemen kauppala ja kaupunki
b) Rovaniemen 8-luokkainen yhteiskoulu	1959		Yksityinen/Rovaniemen kauppala ja kaupunki
c) Korkalovaaran lukio	1972		Rovaniemen kaupunki
3. Rantavitikan lukion vaiheet:			
a) Rovaniemen toinen 5-luokkainen yhteiskoulu	1958		Yksityinen kannatusyhdistys
b) Rantavitikan 5-luokkainen yhteiskoulu	1960		Nimen vaihdos
c) Rantavitikan 8-luokkainen yhteiskoulu	1963	1972	Yksityinen kannatusyhdistys
d) Rantavitikan lukio	1972		Rovaniemen kaupunki. Rantavitikan lukio liitettiin Lyseonpuiston lukioon 1994.
4. Rovaniemen aikuislukion vaiheet:			
a) Rantavitikan yhteiskoulun iltalinja	1964	1972	Yksityinen kannatusyhdistys
b) Rantavitikan lukion iltalinja	1972	1994	Rovaniemen kaupunki
c) Lyseonpuiston lukion aikuislinja	1994	31.12.1995	Rovaniemen kaupunki
d) Rovaniemen aikuislukio	1.1.1996		Rovaniemen kaupunki
5. Ounasvaaran lukion vaiheet:			
a) Ounasvaaran 5-luokkainen yhteiskoulu	1967	1971	Yksityinen/Rovaniemen kaupunki
b) Ounasvaaran 8-luokkainen yhteiskoulu	1971	1972	Yksityinen/Rovaniemen kaupunki
c) Ounasvaaran lukio	1972		Rovaniemen kaupunki
6. Pirttikosken kunnallisen keskikoulun vaiheet:			
a) Pirttikosken 5-luokkainen yhteiskoulu	1961	1969	Yksityinen kannatusyhdistys
b) Pirttikosken kunnallinen keskikoulu	1969	1972	Rovaniemen maalaiskunta
7. Muurolan lukion vaiheet:			
a) Muurolan 5-luokkainen yhteiskoulu	1962	1967	Yksityinen kannatusyhdistys
b) Muurolan 8-luokkainen yhteiskoulu	1967	1970	Yksityinen kannatusyhdistys
c) Muurolan lukio	1970		Rovaniemen maalaiskunta
8. Meltauksen kunnallinen keskikoulu	1964	1972	Rovaniemen maalaiskunta
9. Nivavaaran kunnallinen keskikoulu	1967	1972	Rovaniemen maalaiskunta
10. Muurolan kunnallinen keskikoulu	1970	1972	Rovaniemen maalaiskunta

7 Kittilän koululaitos

7.1 Kittilä – Ounasjoen maa

Kittilää kuvaa hyvin nimitys Ounasjoen maa, sillä Kittilä on suurelta osalta Ounasjokilaaksoa, josta vedet valuvat Ounasjoen kautta Kemijokeen ja Pohjanlahteen. Kittilä on myös tunturien maa, sillä Kittilän maaperästä kohoavat matkailijoiden hyvin tuntemat Pallas-, Levi- ja Aakenus- sekä vähemmän tunnetut Kätkä- ja Kumputunturit. Pinta-alaltaan Suomen suurimpien kuntien Inarin ja Sodankylän jälkeen Kittilä kilpailee pohjoisen naapurinsa Enontekiön kanssa kolmannelta sijasta, sillä vesipinta-ala mukaan luettuna Enontekiö on suurempi kuin Kittilä, mutta maapinta-alaa Kittilässä on taas enemmän.¹

Kittilä oli yksi Kemin Lapin yhdeksästä lapinkylästä. Kaarle IX määräsi vuonna 1606 rakennettavaksi kirkon jonkin Kemin Lapin markkinapaikan läheisyyteen. Todennäköistä on, että tämän määräyksen perusteella kirkko rakennettiin juuri Kittilään, jossa oli yksi Kemin Lapin kolmesta markkinapaikasta. Asiakirjat eivät tiedä kertoa tästä Kittilän saamelaiden erämaakirkosta, pienestä saarnatuvasta ilman kellotapulia, koska se lienee ollut lyhytikäinen. Paltamon kirkkoherra on kuitenkin vuonna 1620 kirjeessään Kajaanin linnassa vankina olleelle ystävälleen Johannes Messeniukselle kertonut Kittilän kirkosta, jossa papin oli määrä käydä kerran vuodessa heti uudenvuodenpäivän jälkeen. Tarina kertoo, että papin tullessa taas kerran vuotuisella kierrollaan pitämään jumalanpalvelusta tähän saarnahuoneeseen oli vaatimaton kirkko palanut.²

Kittilän kairoihin alkoi ilmestyä suomalaisia uudisasukkaita 1600-luvun alkupuolella kuten muihinkin Kemin Lapin erämaihin.³ Kun suurta Kemin Lappia ruvettiin jakamaan pienempiin seurakuntiin 1600-luvun lopulla, tuli Kittilästä suuren Sodankylän seurakunnan läntinen osa. Kittiläläisten kirkkomatka Sodankylään oli pitkä ja raskas ja saattoi huonoilla keleillä kestää jopa yli viikon. Tästä syystä kittiläläiset rakensivat omalla kustannuksellaan pienen saarnahuoneen Ala-Kittilään 1777, ja seuraavana vuonna se vihittiin seurakunnan käyttöön.⁴

1. Finlandia. Otavan iso maammekirja 9. Lappi. 1987, 33 ja 67.

2. Hülphers 1922, 202—203; Niemelä 1989, 60; Kähkönen 1982, 244.

3. Niemelä 1989, 23—30.

4. Niemelä 1989, 45 ja 64—65; Kähkönen 1982, 244.

Kittiläläiset alkoivat pyrkiä 1800-luvun alussa eroon Sodankylän holhouksesta ja halusivat saada myös oman papin paikkakunnalle. Heidän anomukseensa itsenäisestä seurakunnasta ei kuitenkaan vielä suostuttu, mutta Kittilästä tehtiin Sodankylän kappeliseurakunta 1825. Uusi kappalainen ryhtyi heti puuhaamaan Kittilään omaa kirkkoa, ja rakentamaan päästiin valtion tuella jo 1829. Kun Kittilästä oli tullut 1800-luvun puolivälissä pohjoisen Lapin hallinnollinen keskus, ajoivat pitäjäläiset ponnekkaasti myös seurakunnan täydellistä irtautumista Sodankylästä. Vuonna 1854 Kittilä keisarillisella käskykirjeellä määrättiin muodostettavaksi itsenäiseksi niin sanotuksi keisarin pitäjäksi, mikä tarkoitti sitä, että valtio maksoi papin palkan mutta määräsi myös kirkkoherran. Vuonna 1838 perustettiin Lapin kihlakunta ja 1847 Lapinmaan tuomiokunta, ja niiden päälliköiden, kruunuvoudin ja tuomarin, asuinpaikaksi määrättiin Kittilä.⁵

Lapin läänissä viettämiä vuosikymmenien aikana huomasin usein, että Kittilän ja Sodankylän välillä oli jännitteitä, jotka ilmenivät tuon tuosta puolin ja toisin, useasti kuitenkin huumorin valossa. Se lienee perua siltä ajalta, kun Kittilä oli Sodankylän syrjäkulmia.

Kittilän kunta on tunnettu kuuluista kuvataiteilijoistaan. Einari Junttila, Reidar Särestöniemi, Kalervo Palsa ja Reijo Raekallio ovat omalta osaltaan pitäneet Kittilän nimeä esillä. Runoilija Niilo Rauhala, joka jo sotaväessä ollessamme kirjoitti aliupseerikoulun marsin, on Kittilän poikia, ja myös kirjailija Annikki Kariniemellä oli sukujuuret Kittilässä.

7.2 Katekeetat Kittilässä

Kittilän kappeliseurakunnan ensimmäisen katekeetan palkkaustasian järjestyminen osoittaa, kuinka Suomen senaatissa kannettiin suurta huolta pohjoisimman Suomen opetuksesta. Turun tuomiokapitulin senaatille lähettämässä kertomuksessa vuonna 1827 oli todettu, ettei Kittilässä ollut katekeettaa, mutta sen saaminen ei ollut tarpeenkaan, koska seurakuntalaiset osasivat jokseenkin hyvin lukea. Kirkollistoimituskunnasta eli silloisesta opetusministeriöstä kuitenkin ilmoitettiin, että Kittilään olisi hyvä saada kiertävä opettaja, koska kansa yleensä hallitsi huonosti tavaamisen ja sisäluvun. Tuomiokapituli tekikin siten esityksen, että Kittilään palkattaisiin papiksi vihitty katekeetta ainakin joksikin aikaa. Kuuluihan Kittilän kappeliseurakuntakin entisen Kemin Lapin alueelle muodostettuihin seurakuntiin, joiden kiertävien opettajien eli katekeettojen palkkauksesta vastasi valtio. Vuonna 1831 myönnettiin määräraha Kittilän katekeetalle, jonka ei välttämättä tarvinnut olla pappi. Palkkausta varten annettu rahamäärä olikin niin mitätön, ettei edes voitu toivoa pappiskoulutuksen saaneen henkilön saamista.⁶ Ilmeisesti tästä ei voida vetää johtopäätöstä, että papit olisivat rahantuntevaa väkeä.

Palkkarahan pienuuden vuoksi Kittilän katekeetanviran täyttäminen pysyvästi tuotti vaikeuksia. Kun senaatti sai kuvernöörin ja tuomiokapitulin kautta tästä tiedon, pohjoisten seurakuntien katekeetat saivat vuoden 1837 alusta huomattavan palkankorotuksen, joka kolminkertaisti entisen palkan. Ainakin jo vuonna 1839 saatiin opetustyö aikaisempaa pysyvämmiin käyntiin. Katekeetat olivat 1850-luvulla jälleen palkkakuopassa ja tuomiokapituli esitti taas palkkauksen korottamista. Palkkaa ei korotettu, ja niinpä 1870-luvulla Kitti-

5. Niemelä 1989, 66—71; Kähkönen 1982, 244.

6. Kähkönen 1988, 43.

län katekeetta ei opettanut kuin kolme kuukautta vuodessa. Aikaa ei riittänyt yhtä kylää kohti kuin vaivainen viikko puhumattakaan siitä, että hän olisi yksittäisiin koteihin ehtinyt, kuten toivottiin. Tämä todettiin piispantarkastuksessa 1873. Kolmen vuoden kuluttua 1876 tilanne oli ennallaan, mutta nyt katekeetta Johan Samuel Junttila lupasi opettaa kauemmin, kun tarkastuksenpitäjä lupasi hankkia palkankorotuksen. Vuonna 1877 palkankorotus myönnettiin. Vuosiansio oli nyt 400 markkaa vuodessa, ja opetusvelvollisuus 7—8 kuukautta vuodessa. Junttila luopui kuitenkin jo 1878 virastaan.⁷ Viiden vuoden kuluttua 1882 annettiin vielä 100 markan palkankorotus. Vuonna 1879 Kittilään saatiinkin katekeetta, joka hoiti virkaansa 26 vuotta. Tämä Puolangalla syntynyt ja Muhoksella Koivikon maanviljelyskoulun käynyt katekeetta Kaarlo Lindström lienee ensimmäinen mustalainen, joka on Suomessa hoitanut opettajanvirkaa. Hän suoritti lisäopintoja vielä Hämeenlinnan kiertokoulunopettajaseminaarissa ja oli työnsä ja toimintansa ansiosta kittiläläisten kunnioittama ja rakastama opettaja.⁸ Tästä katekeetasta on aikakirjoihin jäänyt maininta, että hän suorastaan “eli kouluansa varten”.⁹

Kittilään toivottiin toista katekeettaa jo 1860-luvulla. Virka perustettiin 1882 samanlaisesti, kuin Kittilän ensimmäisen katekeetan palkankorotus myönnettiin, ja työ lienee alkanut 1883. Molemmat katekeetat saivat nyt 500 markkaa vuodessa. Toisen katekeetan toiminta-alueeksi tuli Kittilän alapuoli ja entiselle yläpuoli. Erikoisuutena on mainittava, että tätä toista virkaa hoiti simolaissyntyinen Jaakko Miettunen vuosina 1893—1943 kunnioitettavat 51 vuotta.¹⁰ Vuoden 1886 piispantarkastuksen aikoihin katekeetat antoivat lukuvuoden aikana opetusta 28 opetuspiirissä. Keskimäärin pari viikkoa vuodessa opettaja viipyi aina yhdessä kylässä. Piispa opasti Kittilässäkin tässä tarkastuksessa lasten huoltajia hankkimaan Zellerin kasvatusopillisen ohjekirjan lastenkasvatusta helpottamaan. Vuonna 1896 piispan aiheena oli moittia Lapin seurakuntia siitä, että nämä kaikessa turvautuivat valtion apuun, eivätkä olleet valmiit mitään itse uhraamaan lasten hyväksi. Hän kertoi, että maailman lapset kyllä kouluttivat perillisiään, joten uskovienkin pitäisi kilvoitella samalla tavalla.¹¹

7. Kittilän ptpk:t 1873 ja 1876 (srkk:t K. A. Heikel). Eb: 41a. OTA. OMA; Kähkönen 1988 ja Kurula 1988. Kähkönen kertoo, että 1831 myönnettiin katekeetan palkkaus Kittilän kappeliin Sodankylässä (440). Heti perään hän toteaa, että viran täytössä oli vaikeuksia vuoteen 1838 saakka. Katekeetan virasta hän puhuu useassa yhteydessä (43, 120 ja 440). Kun Kittilän seurakunta itsenäistyi 1854, katekeetanvirka säilyi Kittilässä. Sitten Kähkönen kertoo, että Kittilän ensimmäinen katekeetanvirka perustettiin vasta 1877 (441). Kähkösen mukaan katekeetta oli antanut kuitenkin opetusta Kittilässä vuosina 1831—1877 alkuvaikeuksien jälkeen muutamia keskeytyksiä lukuunottamatta. Kurula on selostanut omassa tutkimuksessaan asian samalla tavalla kuin opettajansa ja ohjaajansa Kähkönen (26—30). Em. tutkimuksista ei selviä, miksi lähes 50 vuotta ensimmäisen katekeetanviran saamisen jälkeen vuonna 1877 olisi perustettu taas ensimmäinen Kittilän katekeetanvirka. Vertailu Kähkösen muiden seurakuntien katekeettautkimuksiin ei myöskään tuonut valaisua tähän Kittilän “ongelmaan”. Arvelin nimittäin uuden perustamisen syyksi sitä, kun ensimmäinen katekeetta oli saatu Kittilän ollessa vielä Sodankylän kappelina. En löytänyt kuitenkaan vastaavuutta Kähkösen kirjoittamista muiden seurakuntien katekeettaopetuksen kuvauksista. Vrt. esim. Kuolajärveen. Mainittakoon, että kaikissa muissakin Tornion ja Kemin Lapin seurakunnissa tapahtui 1800-luvulla alueellisia muutoksia. Kirjeessään tekijälle 15.12.1997 Kurula totesi näin: “Uskoisin, että viran perustaminen vain vahvisti ja vakiinnutti katekeetan asemaa ja tarvetta.” Todisteena siitä, että Kähkönen piti 1831 saatua katekeetanvirkaa Kittilän ensimmäisenä virkana, on hänen mainintansa toisen 1882 perustetun viran syntyhistorian alussa: “Lääninrovasti Pfaler välitti toisen viran toiveen jo v. 1865.” (442) Oleellista on tietysti, että katekeettaopetus aloitettiin valtion rahoittamana Kittilässä jo 1830-luvulla.

8. Kähkönen 1988, 120—121 ja 440—441.

9. Kittilän ptpk 1902 (srkk A. Koivisto). Eb: 41a. OTA. OMA

10. Kähkönen 1988, 442; Kurula 1988, 18.

11. Kittilän ptpk:t 1886 ja 1896 (srkk:t F. A. Carpen). Eb: 41a. OTA. OMA.

Kolmas katekeetta aloitti Kittilässä työnsä 1892, minkä jälkeen opetusaikoja varsinkin väkirikkaissa kylissä voitiin lisätä. Työkenttää kyllä riitti, sillä kaikki lapset eivät vielä vuosisadan alussa kouluun tullessaan tunteneet edes kirjaimia olemattoman kotiopetuksen vuoksi.¹² Tätä kolmatta virkaa hoiti 1883 Kittilässä syntynyt Eliel Aleksanteri Auno vuodesta 1905 alkaen yhteensä noin kahden vuoden ajan. Hän oli suorittanut yksityisesti kansakoulun kurssin ja opiskellut myöskin Koivikon maanviljelyskoulussa Muhoksella. Koulutusta katekeetan tehtäviin hän sai Hämeenlinnan seminaarissa ja jatkoi myöhemmin opiskelua Suomen lähetysseuran lähetyskoulussa saatuaan kutsumuksen papiksi ja lähetystyöhön. Hän toimi lähetysaarnajana kolmeen otteeseen yhteensä yli kymmenen vuotta Kiinassa, minkä jälkeen hän vuosina 1939—1956 sai toimia syntymäkuntansa Kittilän kirkkoherrana. Lapin katekeetat ja papit olivat sitkeää sukua, sillä Aunokin eli 85-vuotiaaksi ja hoiti viimeisiin elinviikkoihinsa asti 1968 Savukoskella rajaseutupapin virkaa.¹³

Kittilän neljäs katekeetta aloitti kiertämisen vuoden 1912 alusta lukien. Saman vuoden piispantarkastuksessa kävi niin onnettomasti, että melkein kaikki rippikoululaiset karkasivat kirkosta ennen kuulustelua. Tätä ei luettu katekeettojen syyksi, koska heidän todettiin tehneen kouluissaan hyvää työtä.¹⁴ Vielä 1919 Kittilän kirkkoherra pyysi viidettä katekeetanvirkaa, mutta siihen ei enää suostuttu. Katekeetat joutuivat työssään kulkemaan pitkiä matkoja koulupaikasta toiseen, mistä aiheutui tietysti kustannuksia. Matkakulujen korvaustapa ja -määrä vaihteli seurakunnittain. Kittilässä myös kunta osallistui matkakulujen korvaukseen.¹⁵

Vielä 1920-luvulla katekeettoja tarvittiin kipeästi, sillä 1923 neljällä opettajalla oli yhteensä noin 450 oppilasta. Paikassaan katekeetat viipyivät 1—7 viikkoa lukuvuodessa. Piispa toivoi, että seurakuntalaiset rakkaudella tukisivat katekeettojen vaikeaa työtä. Vielä 1930-luvun puolivälissäkin oppilaita katekeettakouluissa oli noin 250. Piispan pelko oli vieläkin Kittilässä suuri, sillä rippikoulupojat eivät ilmestyneet vuoden 1936 tarkastuksessa kuulustelutilaisuuteen.¹⁶

Kittilän pohjoisin kylä Raattama sijaitsee sadan kilometrin päässä kirkolta. Kun Raattama oli vielä 1800-luvun lopussa tiettomien taipaleitten takana, sai Kittilän kirkkoherra usein odottaa turhaan Raattaman poikia rippikouluun. Tytöt ilmeisesti tulivat. Kirkkoherra päätyi siihen tulokseen, että asia korjaantuisi, jos kylään saataisiin katekeettaopetusta ja sitä varten omat tilat. Hänen aloitteestaan kyläläiset rakensivat 1894 rukoushuoneen, joka toimi katekeettakouluna. Lapin kirkollisrahaston varoilla hankittiin kalusteita ja välttämättömiä koulutarvikkeita. Kirkkoherra oli vuoden 1892 piispantarkastuksessa esittänyt sellaisen toiveen, että valtio perustaisi Raattamaan alakansakoulun ja rakentaisi sitä varten koulutilat. Kun valtiolta ei apua saatu, hoidettiin rakentaminen omin voimin. Vuonna 1930 rukoushuone siirtyi kyläläisiltä seurakunnan omistukseen. Se on ollut käytössä koko 1900-luvun, ja katekeettakoulun opetustiloina aina 1940-luvun loppuun saakka, jolloin Raattamaan saatiin kansakoulu. Sekin toimi vuosikymmenen ennen oman talon rakentamista rukoushuoneen tiloissa.¹⁷

12. Kittilän ptpk:t 1892 (srkk F. A. Carpen) ja 1902 (srkk A. Koivisto). Eb: 41a. OTA. OMA.

13. Itkonen 1970, 369—370; Kähkönen 1988, 444.

14. Kittilän ptpk 1912 (srkk F. F. Öberg). Eb: 41b. OTA. OMA.

15. Kähkönen 1988, 66, 143—144 ja 444—446.

16. Kittilän ptpk:t 1923 (srkk A. I. Heikinheimo) ja 1936 (srkk A. I. Merikallio). Eb: 41b. OTA. OMA.

17. Kittilän ptpk (srkk F. A. Carpen). Eb: 41a. OTA. OMA; Kulpakko 1997, 6—8.

Pohjolan katekeetat ovat kokeneet kovia opetusmatkoillaan erämaakylissä. Vuonna 1905 Raattaman kylään tullut kiertävä tinuri murhasi koulun naapuritalossa kirveellä kolme talon asukasta. Katekeetta, joka asui samassa talossa, pääsi ikkunasta karkuun hälyttämään apua. Kovan kamppailun jälkeen kyläläiset saivat murhamiehen vangituksi. He ripustivat hänet jaloista orteen riippumaan siten, että kasvot olivat verilammikossa. Kun poliisi Kittilän kirkolta saatiin paikalle vasta kahden vuorokauden kuluttua porokyydillä, oli tinuri jo henkiahieverissä. Kyläläisten rangaistuksen jälkeen oikeus langetti syylliselle kolmesta murhasta kolme elinkautista.¹⁸

Kittilässä katekeettojen toiminta loppui samoihin aikoihin kuin monissa muissakin Lapin pohjoisissa seurakunnissa. Yksi katekeetanvirka lakkautettiin vuoden 1947 alusta luki- en, toinen 1.12.1949 ja kaksi muuta 1.1.1950 alkaen. Siinä vaiheessa kansakoulujen verkko Kittilässä oli jo sangen kattava. Kun Lapin läänin kunnissa ja myös Kittilässä oli vielä sodan jälkeenkin runsaasti supistettuja kouluja, joissa alimpien luokkien oppilaat saivat lukuvuoden aikana opetusta hyvin vähän, katekeettojen antama opetus tuki merkittävästi kansakoulujen työtä alkuopetuksen osalta. Kirkkoherra Aunon antama todistus katekeetta- kouluista kuului näin: “Mieliala ollut kiertokoulun puolella.”¹⁹ Tuskinpa Auno sitä tarkoitti, että suhtautuminen muita kouluja kohtaan olisi ollut kielteinen, kun hän ilmaisi kansan arvostaneen katekeettojen tekemää arvokasta työtä.

7.3 Kansa- ja peruskoulut

7.3.1 Kittilä saa ensimmäisen kansakoulun²⁰

Kittilästä kehittyi 1800-luvun puoliväliin mennessä keskisen Lapin vauras ja edistynyt keskuspaikkakunta. Itsenäistynyt seurakunta toi paikkakunnalle oman papin, ja valtion aluehallinnon korkeat virkamiehet asuivat Kittilässä.²¹

Kittilässä nousi koulun perustaminen ensimmäisen kerran esille 1860, jolloin kirkkoherran virkaa hoitava pastori Johan Nordberg ehdotti pitäjänkokouksessa koulun ja kirjaston perustamista. Aikaisemmin on kerrottu tuomiokapitulin 1858 lähettämästä kiertokirjeestä,²² jonka velvoittamana myös Rovaniemellä 1860 käsiteltiin koulutuskysymyksiä. Sama kirje oli tietysti saapunut myös Kittilään. Kun Kittilässä annettiin jo katekeettaopetusta, on syytä uskoa, että Kittilässä oli käsiteltävänä nimenomaan kansakoulun perustaminen. Edellä mainitussa kirjeessä puhuttiin kylä- ja sunnuntaikoulujen lisäksi myös kansakoulusta. Kun 1800-luvun puolivälissä puhuttiin kyläkoulusta, se ei tarkoittanut käsitteenä samaa kuin nykyinen kyläkoulu, vaan oli yleensä ainakin koulutuspituuden ja opettajavoimiensa osalta paljon sitä vaatimattomampi. Kittiläläiset tulivat siihen tulokseen, että vähävarainen pitäjä ei kykene kansakoulua perustamaan ilman varmaa valtion tukea, sillä vuonna 1858 annetun keisarillisen julistuksen mukaan voitiin kansakoulujen tarpei-

18. Kulpakko 1997, 8; Tasala, M. Rästääiltä tippuva veri ennusti talonväen murhaa. (art.) LK 28.8.1983; Laine, M. Kyrön murhien muisto elää yhä. Kun Raattaman joulurauha rikkoutui. (art.) LK 17.8.1992.

19. Kittilän ptpk 1952 (srkk E. A. Auno). Eb: 41c. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 441—446.

20. 7.3.1 = ajanjakso vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen.

21. Niemelä 1986, 3.

22. Kuopion tuomiokapitulin kiertokirje nro 57/26.5.1858, 2. OTA.

siin antaa vain harkinnanvaraista valtionapua.²³ Kansakouluasetus, jonka perusteella kunnat saivat lakisääteistä valtionapua kansakoulun ylläpitämiseen, säädettiin vasta 1866.²⁴ On todettava, että kittiläläiset olivat kansakouluasiassa erittäin varhain liikkeellä, mikä selittynee sillä, että paikkakunnalla oli papin lisäksi myös muita koulutusta saaneita virkamiehiä.

Seuraavan kerran kouluasia nousi esille kuntakokouksessa 1877, jolloin kruununvouti puolestaan esitti kansakoulun perustamista. Kun kruununvouti virkaportaat tuntevana lupasi vaikuttaa niin, että koulu saisi valtionapua, kokous valitsi kouluhanketta ajamaan asi-
antuntijavaliokunnan, jonka jäseneksi kruununvouti luonnollisesti myös nimettiin. Josta-
kin syystä tämä yritys raukesi, mutta neljän vuoden kuluttu 1881 kuntakokous käsitteli jäl-
leen kouluasiaa, koska nyt Oulun läänin kuvernööri oli kirjeellään patistellut lääninsä kun-
tia perustamaan kouluja. Kokouksessa valittu toimikunta, johon kuuluivat muun muassa
kruununvouti ja kirkkoherra, pani toimeksi ja lähetti jo seuraavana päivänä valtionavus-
tusta koskevan anomuskirjeen kenraalikuvernöörille koulun rakentamiseksi. Mahtoikohan
kokouksen pöytäkirjakin olla jo valmiina ennen kokousta? Pian kenraalikuvernööri il-
moitti kuvernöörin kautta kruununvoudille, että Lapinmaan kehittämiseen tarkoitettusta ra-
hastosta oli myönnetty 9 000 markkaa koulun rakentamiseen maksettavaksi sitä mukaa,
kuin työ edistyi. Kittilän ensimmäinen kansakoulu aloitti syksyllä 1886 ja ensimmäisen
kouluvuoden aikana oli oppilaita kaikkiaan 38.²⁵

**Näin suuren koulun tarvitsivat Kirkonkylän kansakoululaiset jo pian sotavuosien ja evakosta-
paluun jälkeen, kun koulun aloittaessa toimintansa lokakuussa 1886 oppilaita ilmoittautui
vain 26. Jälleenrakennuskoulu saatiin valmiiksi 1950. KA.**

23. Den 19 April 1858. Hans Kejslerliga Mäjestäts Nädiga Kungörelse, angående för ordnandet af folkundervis-
ningen i Storfurstensdömet Finland; vrt. Niemelä 1989, 178.

24. SA 12/1866, 118 §.

25. SVT X: 13 1886—87; Kerkkonen 1914, 16; Niemelä 1986, 4—8; Niemelä 1989, 179.

7.3.2 Ounasjokivarteen syntyä lisää kouluja²⁶

Piirijakoasetuksen velvoitukset näkyivät myönteisesti myös Kittilässä, sillä pitäjän pohjoisosaan Könkääle perustettiin kansakoulu syksyllä 1901. Samana vuonna oli tarpeen antaa Kittilän ensimmäisen kansakoulun nimeksi Kirkonkylän koulu.²⁷ Seuraavana vuonna 1902 avattiin kansakoulu Ounasjoen alajuoksulla Alakylässä.²⁸ Kun Kaukosen kylästä oli pitkä matka eli noin 20 kilometriä Alakylän kouluun, halusivat kaukoslaiset jo 1904 omaa koulua. Kunta ei siihen suostunut, koska Alakylän ylemmässä kansakoulussa oli vähemmän kuin 50 oppilasta. Piirijakoasetuksen mukaan kouluun piti perustaa toisen opettajan virka tai jakaa koulupiiri vasta sitten, kun oppilasmäärä ylitti 50²⁹. Asetuksen velvoite täyttyi, kun Kaukosen isännät rupesivat kuljettamaan lapsiaan joukoittain Alakylän kouluun. Vuonna 1909 lähetettiin Alakylän koulupiirin jakopäätös kuvernöörin vahvistettavaksi, ja seuraavana syksynä 1910 Kaukosen kylän isäntien aktiivisuus palkittiin, kun kylän koulu avasi ovensa. Tiheään asuttu vanha Kaukosen kylä sijaitsee Ounasjoen törmällä noin 20 kilometriä kirkonkylästä etelään.³⁰

Ylitorniolainen kirjailija Väinö Kataja teki maaliskuussa 1909 opintomatkan Lappiin kuunnellen opetusta kansakouluissa. Kittilässä hän vieraili ensiksi Kirkonkylän koulussa. Oppilaita oli 63, ja kaikki olivat yhden opettajan luokassa. Opettajalla oli intoa ja rakkautta työhönsä. Kertausta hän harrasti ehkä liikaakin. Erinomaiset välit vallitsivat opettajan ja oppilaitten välillä. Katajan havaintojen mukaan Kittilän kirkolla oli todellinen mallikoulu. Könkääle loppui etelästä tuleva maantie. Koulusta jäi kävijän mieleen laulutunti suorastaan taidenautintona. Kataja vähän ehkä säälieni kunnioitti opettajaa, joka jo kahdeksan pitkää vuotta oli jaksanut tehdä uudisviljelijän kovaa työtä kaukana asutuskeskuksista.³¹ Könkään vuodet olivat Valo Nuotion oppivuotia, sillä jo syksyllä 1909 hän siirtyi Rovaniemen Tapion koululle ja isänsä jäätyä eläkkeelle 1916 palveli Rovaniemen Rantavitikan koululla aina vuoteen 1944 saakka. Rovaniemellä hän toimi opetustyönsä lisäksi lukkariturkurina, kunnallismiehenä ja osuuskassan hoitajana.³²

7.3.3 Elämä sykkii voimakkaasti Kittilän kylissä ja kouluverkko rakentuu³³

Oppivelvollisuuslain säätämisen jälkeen perustetut ensimmäiset koulut olivat yleensä sellaisia, joita oli jo pitkään suunniteltu piirijakoasetuksen pohjalta. Kuivasalmen koulupiiriinkin oli jo perustettu 1910, mutta riita koulun paikasta viivytti hanketta niin kauan, että koulutyö pääsi alkamaan vasta syksyllä 1921. Vuonna 1929 tätä koulua ruvettiin nimittä-

26. 7.3.2 = ajanjakso vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

27. SVT X: 32 1901—02; Kerkkonen 1914, 16.

28. Könkään kolv (koulun opettajaluettelo lukuvuosina) 1901—86. KiKuA; Alakylän kolv 1902—77. KiKuA; SVT X: 33 1902—03; Kerkkonen 1914, 16.

29. SA 20/1898, 3 §.

30. Kaukosen kolv 1910—70. KiKuA; SVT X: 42 1910—11; Niemelä 1989, 183—184.

31. Kataja, V. Lapin matkalta. Opettajain lehti 1909, s. 395.

32. Tuomikoski 1970, 69.

33. 7.3.3 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

mään sijaintikylänsä mukaisesti Kiistalan kouluksi.³⁴ Syntyhistoriansa vuoksi koulu olisi ehkä ansainnut tämän nimen jo aloitusvuodestaan saakka.

Sirkassa Levitunturin juurella kansakoulu aloitti 1924.³⁵ Vuonna 1930 sirkkalaiset saivat opettajakseen turkulaisen Eeva Lehtisaloon, joka kyläläisten suureksi kummastukseksi kuljeskeli yksin tuntureissa millä ilmalla ja mihin vuorokauden aikaan tahansa. Sirkkan kylä Levituntureineen on tällä hetkellä Suomen tunnetuimpia matkailukeskuksia. Kaikella suurella on usein vaatimaton alku. Opettaja Lehtisalo pani alkuun matkailijoitten majoittamisen Sirkassa.³⁶ Sirkkan koulu on hankkinut varoja opintoretkien tekemiseen sekä muun muassa television ja koulun urheiluvälineiden hankintaan majoittamalla hiihtäjiä koulun tiloihin pääsiäisen aikoihin. Sirkkan koulupiiriin kuuluu myös lähellä Muonion rajaa sijaitseva Rauhalan kylä, jonne on Sirkasta matkaa yli 30 kilometriä, mutta Muonion lakkautettu Järvialueen koulu oli seitsemän kilometrin päässä. Oli luontevaa ja Rauhalan kyläläisten vaatimusten mukaista, että lapset kuljetettiin pitkään lähellä olevaan vuonna 1993 lakkautettuun Järvialueen kouluun Muonioon. Kittilän kunta ei halunnut kuitenkaan yhteistä koulupiiriä Muonion kanssa, sillä Rauhalan oppilaita tarvittiin aina Sirkkan koulussa, kun oppilaiden vähenemisen vuoksi koulun kolmas opettajanvirka oli vaarassa.³⁷ Tämä Rauhalan kyläläisten vuosikymmeniä kestänyt kamppailu lastensa koulupaikasta osoitti selvästi, mitä mieltä Lapissa ollaan oppilaiden pitkistä koulukuljetuksista. Pakon edessä niihin taivutaan, mutta hupiajeluina ei lasten kyydityksiä pidetä. Rasiituksen vuoksihan aikuisetkin pitkiä päivittäisiä työmatkoja yrittävät välttää.

Seuraava koulu perustettiin Kelontekemään 1927.³⁸ Kahden vuoden kuluttua 1929 kansakoulu aloitti Hanhimaan kylässä, joka sijaitsee erämaata halkovan Sirkasta Pokkaan ja Inariin johtavan maantien varressa. Erikoisuutena kerrotaan, että jo keväällä 1930 koululla pidettiin äitienpäivän kunniaksi juhlat. Äitienpäivän vietto oli Suomessa aloitettu 1919, mutta kovin nopeasti juhlinta ei ulottunut koko Suomeen. Koulussa oli ensimmäisen lukuvuoden aikana 17 oppilasta, seitsemän alakoulussa ja kymmenen yläkoulussa. Koulu oli supistettu koulu.³⁹ Kun oppilaita oli alle 20, ei kunta olisi ollut velvollinen vielä perustamaan koulua tähän koulupiiriin⁴⁰. Ilmeisestikin oppilaitten vähyden vuoksi kunta viivytteli koulun rakentamista. Kun koululla ei ollut vielä omaa koulurakennusta, päätettiin koulu siirtää 1937 Rauduskylään. Johtokunta valitti kunnan tekemästä päätöksestä, mutta koulua ei palautettu Hanhimaan. Vuosina 1937—39 koulun virallinen nimi oli Lismajoen koulu. Vuonna 1939 Rauduskylässäkin toiminut koulu lakkautettiin ja oppilaat siirrettiin Könkään kouluun. Väli rauhan aikana 1941 helmikuussa avattiin Könkään ja Hanhimaan kylien yhteinen alakansakoulu, joka toimi lukuvuoden aikana 18 viikkoa Rauduskylässä ja toiset 18 viikkoa Hanhimaassa. Syksyllä 1943 saatiin Hanhimaan taas supistettu

34. Lapin ktpli:t 1920—22 ja 1928—30, Kittilä. KHA. KA; Kittilän kunta on kuulunut seuraaviin kansakoulun-tarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Lappi 1906—61, Länsi-Lappi 1961—70; SVT X: 53 1921—22; Niemelä 1989, 184—185.

35. Lapin ktpli:t 1923—25, Kittilä. KHA. KA; SVT X: 56 1924—25; Sirkkan kollv 1924—85. KiKuA; Niemelä 1989, 185.

36. Niemelä 1989, 185—186.

37. Niemelä 1984, 2—4. Yrjö Niemelän arkisto.

38. Lapin ktpli:t 1926—28, Kittilä. KHA. KA; SVT X: 59 1927—28; Kelontekemän kollv 1927—81. KiKuA; Niemelä 1989, 186.

39. Lapin ktpli:t 1928—30, Kittilä. KHA. KA; Hanhimaan kollv 1929—1939 ja 1943—78. KiKuA; SVT X: 61 1929—30; Niemelä 1979, 1—3. Yrjö Niemelän arkisto; Niemelä 1989, 186.

40. SA 101/1921, 9 §.

koulu ja kiertävä alakoulu lopetettiin.⁴¹ Hanhimaan koulu sai oman koulutalon vuonna 1950. Koulu pysyi yksiopeettajaisena kouluna 1960-luvulle saakka, jolloin koululle toivottiin toista opettajaa. Kunnassa heräsi kuitenkin halu yhdistää oppilaiden vähenemisen vuoksi Hanhimaan ja Rauduskylän koulupiirit ja lopettaa opetus jommassa kummassa koulussa. Olihan Rauduskyläkin saanut oman koulunsa 1946. Kun molemmissa kylissä vastustettiin koulun lakkauttamista, kunnassa tehtiin Salomonin tuomio, ja niin sanotun ristiinkuljetuksen turvin syksystä 1964 osa yhdistetyn Hanhimaan—Rauduskylän koulupiirin luokista sai opetusta Rauduskylässä ja osa Hanhimaassa. Seuraavana vuonna 1965 kunnassa taas suunniteltiin opetuksen lopettamista Hanhimaan koululla, mutta kyläläisten vetoamus auttoi ja tuumasta luovuttiin. Vuonna 1966 opetus päättyi Rauduskylän koulussa, koska se oli huonokuntoisempi kuin Hanhimaan koulu, ja koulupiirin kaikkien lasten opetus jatkui Hanhimaassa.⁴² Koulu kantoi vuosina 1964—73 nimeä Hanhima—Rauduskylä, minkä jälkeen Rauduskylä pudotettiin nimen lopusta pois.⁴³ Eihän pelkkä nimi enää voinut lämmittää koulunsa jo ajat sitten menettäneitä rauduskyläläisiä, jos oli lämmittänyt aikaisemminkin.

Hanhimaan koulun olemassaolo oli monesti parin viimeisen vuosikymmenen aikana vaakalaudalla. Keväällä 1992 kunnassa oli taas kerran esillä Hanhimaan koulun lakkauttaminen. Kyläläiset vastustivat voimakkaasti tätäkin hanketta. Huhtikuun lopulla 1992 kävin kirkkaitten keväthankien aikaan valoisan päivän kuulakkaana iltana Hanhimaan koululla kyläkokouksessa selvittämässä valtionosuussäännöksiä kyläläisten pyynnöstä⁴⁴. Siläläkin kerralla Hanhimaan koulu säilyi. Myöhemmin kunta teki päätöksen koulun lakkauttamisesta syksystä 1996, mutta tämän päätöksen lääninoikeus kumosi, koska eräiden oppilaitten kyyditys aika olisi ylittänyt lain salliman kaksi ja puoli tuntia. Koulu sai kolme armovuotta valituksen avulla.⁴⁵ Tammikuussa 1999 Kittilän kunnanvaltuusto päätti taas lakkauttaa Hanhimaan koulun, ja syksyllä koulun ovet lukittiin lopullisesti.⁴⁶ Olen halunnut kertoa pienen todellisen erämaakylän asukkaiden 60 vuotta kestäneestä menestyksellisestä taistelusta oman rakkaan koulunsa puolesta ja ennenkaikkea sen puolesta, etteivät kylän lapset jo peruskoulun alkuvuosina joutuisi pitkiin koulukuljetuksiin, kun kuitenkin jatkossa yläasteella ja lukiossa tai ammatillisissa oppilaitoksissa pitkiä matkoja ei voida välttää. Kunnat ovat 1990-luvulla tiukassa taloudellisessa tilanteessa joutuneet pieniä kouluja lakkauttamaan. Eihän siellä Hanhimaassakaan viimeisinä vuosina paljon oppilaita ollut. Esimerkiksi lukuvuonna 1992—93 tässä yksiopeettajaisessa koulussa oli kuusi oppilasta. Se riitti valtionosuuden saamiseksi opettajanpalkkaukseen ja koulun muuhun ylläpitoon.⁴⁷

41. Lapin ktpli:t 1936—44, Kittilä. KHA. KA. Kun 18-viikkoinen alakansakoulu on toiminut samassa koulupiirissä kahdessa eri toimipisteessä, siitä ei ole esim. kansakouluntarkastajien lukuvuosi-ilmoituksissa mainintaa, joten jos muuta lähdettä ei ole ollut käytettävissä, jossakin Lapin kylässä toiminut alakansakoulu saattaa puuttua laatimistani kuntien koululuetteloista. Useimmiten on ollut käytössä useita lähteitä, joten uskoisin, että kovin monta puutteellista kohtaa ei ole. Mahdollista se kyllä on; Niemelä 1979, 3—4. Yrjö Niemelän arkisto; Niemelä 1989, 186—187.

42. Lapin ktpli:t 1945—47, Kittilä. KHA. KA; Lapin ktpli:t 1963—67, Kittilä. OHA; Niemelä 1979, 4—5.

43. Lapin lpkli:t 1972—74, Kittilä. LLHA; vrt. Niemelä 1979, 5.

44. Kalenterimerkintä 21.4.1992. JLA.

45. Seppo Maulan haast. 30.11.1999.

46. LK 30.1.1999; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA.

47. Lapin lpkli 1992—93, Kittilä. LLHA; SS 1174/1992, 82 §.

Tässä koulutalossa Hanhimaan lapsia opetettiin lukemaan lähes puolen vuosisadan ajan lukuvuosina 1950—99. KA.

Vuonna 1929 aloitettiin koulunkäynti myös Tepastossa ja Kallonkylässä. Vuosi 1930 oli otollista aikaa Kittilän eteläosan kylien kannalta. Sinä vuonna valmistui ja aloitti toimintansa Alakylässä Ounasjoen alajuoksulla jo toinen koulu. Kun koulurakennus oli ko-mea kaksikerroksinen opinahjo, sen nimeksi ensin suunniteltiin Kokkolinnaa, mutta läheisen Kokkovaaran mukaan koulu kuitenkin nimensä sai. Naapurikylässä Helpissä aloitti koulu samana vuonna myös uudessa rakennuksessa. Molkojärven koulukin käynnistyi vielä 1930, mutta kylän kannalta valitettavasti vuokrahuoneissa. Vuonna 1936 tämä koulu siirrettiinkin Kinisjärvelle. Nimisekaannuksen välttämiseksi tälle koululle annettiin 1941 nimeksi Kinisjärven kansakoulu, koska samana vuonna Molkojärvelle perustettiin taas oma kansakoulu, joka toimi kylläkin vain vajaan lukuvuoden. Sodan jälkeen 1948 tämä Molkojärven koulu herätettiin jälleen henkiin.⁴⁸

Jeesiöjärvellä kunnan itäosassa saatiin koulunkäynti alkuun 1931 Mikko Siirtolan pirtissä. Jeesiöjärven koulun johtokuntakin joutui käsittelemään 1930-luvulla kouluviran-omaisten kirjettä, jossa kehoitettiin johtokuntia perustamaan koululle puutarhoja ja vihan-nesmaita. Johtokunta tuli siihen tulokseen, että porkkanat eivät kasvaisi näin pohjoisessa. Arveltiin vielä, että jos ne kasvaisivat, niin varkaathan veisivät tällaiset herkut, koska var-tijaa ei olisi vara palkata. Luulen, että johtokunnan jäsenet hymyssäsuin muotoilivat tä-män päätöksensä. Vakavasta asiastahan oli kuitenkin kysymys. Sitä osoittaa se, että kansa-kouluja koskevissa virallisissa tilastoissa oli siihen aikaan tarkat merkinnät, kuinka monta kasvitarhakoulua oli kussakin läänissä ja kunnassa. Esimerkiksi lukuvuonna 1929—30 Suomessa oli kasvitarhamaa 869 maalaiskoulussa ja Oulun läänissä 91 koulussa, joista 24

48. Lapin ktp:it 1928—31, 1940—43 ja 1947—49, Kittilä. KHA. KA; Tepaston ja Kallon kollv 1929—86. KiKuA; Kokkovaaran kollv 1930—81. KiKuA; Molkojärven koulun johtokunnan ja kouluneuvoston puheenjohtajat lukuvuosilta 1930—41 ja 1948—86. KiKuA; Kinisjärven kollv 1941—85. KiKuA; SVT X: 61 1929—30 ja 62 1930—31; Niemelä 1989, 187—188.

oli Lapissa. Kittilästäkin oli tilastoihin merkitty yksi koulu⁴⁹. Viiteen vuoteen ei sitten Kittilässä kouluja perustettu, sillä pula-aikana kehittämishankkeet ovat yleensä säästöliekillä. Vuonna 1936 perustettiin taas kaksi koulua. Silloin käynnistyivät Kummun ja Tepsan kansakoulut.⁵⁰ Voidaan hyvin sanoa, että Kittilän kunnassakaan ei aikailtu oppivelvollisuuden toteuttamisessa, sillä maailmansotien välisenä aikana käynnistettiin 12 kansakoulua ja näistä suurin osa vielä uusissa koulutiloissa.

Jeesiöjärven 1937 valmistunut koulutalo, joka pelastui syksyn 1944 tuhoilta, kun ei sijainnut pääteiden varsilla. KA.

Syksyllä 1944 myös kittiläläiset joutuivat sodan jaloista evakkoon Ruotsiin. Kittilässä asunut setäni perhe oli myöskin evakossa, ja tällä matkalla muutaman kuukauden ikäinen pieni serkkuni kuoli Ruotsissa. Kittilää kohtasi melko perusteellinen tuho. Kittilän Kirkonkylässä oli vain kirkko jätetty polttamatta. Saksalaisten kiireen vuoksi Kaukosen kylä säästyi hävitykseltä.⁵¹

Kun Lapin väki palasi evakosta keväällä ja kesällä 1945, ensimmäinen huoli oli tietysti saada katto pään päälle. Myös Kittilän kunnan kouluhistoria osoittaa, että kaiken puutteen keskellä haluttiin huolehtia siitäkin, että lapset pääsivät koulutielle. Vanhat koulut käynnistettiin mahdollisimman pian ja uusien koulujen perustaminen alkoi välittömästi jo vuonna 1945. Naakkenauoman ja Vuoman koulut nimittäin aloittivat toimintansa syksyllä 1945. Vuodesta 1949 saakka Naakkenauoman koulun nimi oli Vittakumpu.⁵²

49. SVT X: 61 1929—30.

50. Lapin ktpli:t 1930—32 ja 1935—37, Kittilä. KHA. KA; Tepsan kollv 1936—85. KiKuA; Kummun kollv 1936—44. KiKuA; SVT X: 63 1931—32; Niemelä 1989, 184 ja 189.

51. Niemelä 1986, 26—27; Meri-Kinisjärvi 1979, 8—9. Kittilän lukion arkisto (KiLA).

52. Lapin ktpli:t 1944—46 ja 1948—50, Kittilä. KHA. KA; Vittakummun kollv 1945—1967. KiKuA; Vuoman kollv 1945—1966. KiKuA.

Vuoden kuluttua 1946 käynnistyivät sitten Lompolon, Rauduskylän, Trastin ja Vasikkakummun koulut. Kuten edellä Hanhimaan koulun yhteydessä on kerrottu, Rauduskylässä oli opetusta annettu jo aikaisemminkin. Vuodesta 1949 alkaen Vasikkakummun koulusta alettiin käyttää nimitystä Kuusajoen koulu, ja vuonna 1963 Trastin koulusta tuli Kuivasalmen koulu. Kolmas koulunperustamisyritys 1948 Molkojärven kylässä tuotti pysyviä tuloksia. Olihan kylässä koulu toiminut jo 1930—36 kuusi vuotta, ja myös syksyllä 1941 aloitettu koulutyö oli kariutunut jo ennen lukuvuoden loppua.⁵³

Kittilän kirkolta on kunnan pohjoisimpaan kylään Raattamaan noin sata kilometriä. Tässä Pallastunturin takana olevassa erämaakylässä kansakoulu avasi ovensa tammikuussa 1949. Olen seurannut viimeisten vuosikymmenien aikana Raattaman koulun vaiheita tarkasti. Kittilän kunta halusi säilyttää tämän erämaakoulun 1980-luvun alussa, vaikka oppilasmäärä oli erittäin pieni. Lukuvuonna 1983—84 oppilaita oli vain kolme. Porotilojen perustamisen myötä kylän lapsiluku on kasvanut ja koulu toimii edelleen (2001). Esimerkiksi lukuvuonna 1992—93 koululaisia oli 19. Vielä 1950 perustettiin Kittilään kolme koulua, sillä silloin aloittivat tammikuussa Maunujärven ja syksyllä Mustakummun ja Veittivuoman koulut. Vuonna 1961 Veittivuoman koulun nimeksi vaihdettiin Porkkajoja.⁵⁴

Elämä sykki väkevästi Lapin sivukylissä sodan jälkeen. Sitä todistavat nämäkin edellä mainitut kymmenen uutta koulua, jotka Kittilän kuntaan perustettiin välittömästi evakostapaluun jälkeen kuuden vuoden aikana. Luonnollisesti myös 17 ennen evakkotaivalta perustettua kansakoulua oli saatettu toimintakelpoisiksi lukuunottamatta Kummun koulua, jonka toiminta päättyi keväällä 1944.⁵⁵

7.3.4 Oppivelvollisuuskoulun suuret muutokset⁵⁶

Kittilän kansakouluissa annettiin jatko-opetusta iltaisin oppilaan oman koulupiirin koulussa vuoteen 1953 saakka, jolloin koko kunnan jatkokouluikäluokalle ruvettiin opetus antamaan keskitetysti päiväkouluna järjestetyillä kursseilla. Tyttöjen kurssit järjestettiin Kirkonkylässä ja poikien kurssit Sirkan ja myöhemmin Kaukosen kouluilla. Kurssien aikana pitkämatkaiset oppilaat olivat majoitettuina koulujen asuntoloissa. Jo vuodesta 1947 päätoiminen kotitalousopettaja oli antanut jatkokoulun tytöille kotitalousopetusta. Jatkokoulu-nimen muuttuminen kansalaiskouluksi 1958 kansakoululain myötä ei muuttanut Kittilässä opetusta, joka jatkui kurssinmuotoisena vuoteen 1967. Silloin valmistuivat kansalaiskoulun tilat, ja koulu pääsi toimimaan kaksivuotisena, johon liitettiin vapaaehtoinen yhdeksäs luokka 1968.⁵⁷

53. Lapin ktpli:t 1945—50, Kittilä. KHA. KA; Länsi-Lapin ktpli:t 1962—64, Kittilä OHA; Rauduskylän kollv 1946—64. KiKuA; Lompolon koulutyöntekijäin luettelo 1946—66. KiKuA; Kuusajoen kollv 1946—86. KiKuA.

54. Lapin ktpli:t 1947—50, Kittilä. KHA. KA; Lapin ktpli 1950—51 ja 1960—61. OHA; Länsi-Lapin ktpli 1961—62, Kittilä. OHA; Lapin lpli:t 1984—84 ja 1992—93, Kittilä. LLHA; Raattamaan koulun opettajaluettelo lukuvuosilta 1949—86. KiKuA; Porkkajoen kollv 1950—86. KiKuA; Maunujärven kollv 1950—63. KiKuA; Mustakummun kollv 1950—61. KiKuA.

55. Lapin ktpli:t 1943—46, Kittilä. KHA. KA; Niemelä 1989, 184.

56. 7.3.4 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

57. Lapin ktpli:t 1946—48, Kittilä. KHA. KA; Lapin ktpli:t 1952—54, Kittilä. OHA; Länsi-Lapin ktpli:t 1966—69, Kittilä. OHA; Kittilän jatko-opetuksen ja kansalaiskoulun ollv 1947—1972. KiKuA; Yrjö Niemelän haast. 9.4. 1997; Erkki Keskitalon haast. 15.11.1997; Lauri Kolosalmen haast. 16.11.1997. (ollv = opettajaluettelo lukuvuosina)

Varsinaisten kansakoulujen eli kyläkoulujen määrä oli myös Kittilässä suurimmillaan 1950-luvulla, jolloin kouluja oli 26. Vuonna 1961 lukumäärän lasku alkoi, kun Mustakummun koulu lakkautettiin. Parin vuoden kuluttua 1963 lakkautettiin jo kaksi kouluja eli Helpin ja Maunujärven koulut. Seuraavana vuonna 1964 lakkasi Rauduskylän koulu ja kahden vuoden kuluttua 1966 Lompolon ja Vuoman koulut. Kuten aikaisemmin on kerrottu, Rauduskylässä annettiin vielä opetusta 1964—66. Syksystä 1967 ei savu noussut enää Jeesiöjärven ja Vittakummun kouluistakaan.⁵⁸

Tämän jälkeen valtakunnassa toteutettu koulutuspolitiikka toimi Kittilässäkin toivotuun suuntaan, sillä kouluja ei tarvittu lakkauttaa yli kymmeneen vuoteen. Olihan muun muassa kaksiohjelmaisen koulun valtionapuun oikeuttavia oppilasmääriä pudotettu kahden otteeseen, ja oppilaat kävivät peruskoulun tultua kuusi ensimmäistä kouluvuottaan kyläkouluissa. Erikoista verrattuna moniin muihin kuntiin oli se, että Kittilässä ei peruskoulun aatto- ja siirtymävuosina lakkautettu yhtään kouluja.⁵⁹

Vielä 1980-luvullakaan kouluja ei lakkautettu kuin kaksi kappaletta, kun Kelontekemä lakkasi 1981 ja Kiistala 1988. Toinen vuosituhat päättyi huonosti sillä 1990-luvulla lakkasivat Kinisjärven koulu 1993, Kokkovaara, Kuusajoki ja Porkkajoki 1994, Kallon koulu 1997, Tepasto 1998 ja Hanhimaa 1999.⁶⁰

Kittilässä erityisopetus käynnistyi 1966, jolloin apukoulu perustettiin. Ensimmäinen puhe-, lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten erityisopettaja aloitti toimintansa 1971. Lukuvuonna 1980—81 näitä koulujen yhteisiä erityisopettajia oli kaksi ja 1990—91 kolme.⁶¹ Kittilän erityiskoulu, Kotiniemen koulu, lakkautettiin hallinnollisesti 1993, jolloin sen luokka liitettiin Kirkonkylässä sijaitsevaan Lukkarin ala-asteen kouluun.⁶²

7.4 Kittilän oppikoulujen vaiheet

7.4.1 Lapin varsinaisen maaseudun ensimmäinen oppikoulu aloittaa Kittilässä

Aikaisemmin on jo kerrottu, että Kittilä oli pohjoisimman Suomen hallinnollinen keskus. Kittilässä asuivat kruununvouti, nimismies, kihlakunnan tuomari, piirilääkäri ja aluemet-sänhoitaja. Useasti on myös kittiläläinen valittu alueensa valtiopäivämieheksi. Ajatus oppikoulun saamisesta heräsi Kittilässä 1920-luvulla kunnassa asuvien virkamiesten aloitteesta. Myös kunnanvaltuusto yhtyi tukemaan kouluhanketta ja valitsi toimikunnan ajamaan asiaa. Toimikunta anoi, että kuntaan perustettaisiin valtion omistama oppikoulu, mutta kaiken varalta oli kuitenkin perustettu kannatusyhdistys ylläpitämään koulua siihen saakka, kunnes valtion koulu saataisiin. Koulu joutui aloittamaan yksityisen kannan-

58. Lapin ktpli 1960—61, Kittilä. OHA; Länsi-Lapin ktpli:t 1961—68, Kittilä. OHA.

59. Lapin lkli:t 1970—72 ja Lapin lpkli:t 1972—74, Kittilä. LLHA.

60. Lapin lpkli:t 1980—82, 1987—89 ja 1992—93, Kittilä. LLHA; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA.

61. Länsi-Lapin ktpli:t 1965—67, Kittilä. OHA; Lapin lkli:t 1970—72, Kittilä. LLHA; Lapin lpkli:t 1980—81 ja 1990—91, Kittilä. LLHA.

62. Lapin lpkli 1992—93, Kittilä. LLHA; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA.

tusyhdistyksen ylläpitämänä yhteiskouluna, kolmivuotisena keskikouluna, syksyllä 1928.⁶³

Huono taloudellinen tilanne vaikeutti Kittilän yhteiskoulunkin toimintaa 1930-luvun alkupuolella. Koulun oppilasmäärä pysyi hyvin pitkään pienenä. Vaikka Kittilän yhteiskoulu oli laajan alueen ainoa oppikoulu, ei naapurikunnista juuri oppilaita tullut. Lukuvuonna 1931—32 jouduttiin opettajien palkkoja alentamaan ja lukukausimaksuja korottamaan, mikä toimenpide varmasti myös vähensi oppilasmäärää. Lukuvuonna 1933—34 oppilaita oli koko koulussa vain 29. Kunta avusti koulua vuosittain, ja myös normaalit yksityisen oppikoulun valtionavut saatiin, mutta valtion oppilaitokseksi koulua ei saatu lukuisista yrityksistä huolimatta. Kannatusyhdistyksen tuskaantumisesta kertoo johtokunnan puheenjohtajan metsänhoitaja Yrjö Pöyhösen vuoden 1936 tarkastuskertomukseen kirjoittama liite, jossa hän lähetti Helsinkiin väkeviä terveisiä. Hän totesi ensin, että koulu perustettiin uskoen lupauksiin koulun ottamisesta valtion huostaan mahdollisimman pian. Jatkossa hän sanoi muun muassa näin: “Meitä ‘lappilaisia’ kohdellaan kuin siirtomaan asukkaita. Ainoa rikkautemme – metsät – ovat suurimmaksi osaksi valtion, joka niistä saa suuret tulot. Mutta jos tulee kysymys jostakin meidän tarpeestamme, niin silloin meitä ja täkäläisiä oloja ei ymmärretä lainkaan. Tämöinen kohtelu loukkaa meitä ja on omiaan vieroittamaan meitä muusta Suomesta.”⁶⁴

Kun kolmivuotinen keskikoulu osoittautui liian raskaaksi, muutettiin koulu 1936 nelivuotiseksi ja lukusuunnitelmaan lisättiin uusina oppiaineina maa-, metsä-, koti- ja kunnallistalous sekä käsityöt. Toivottiin, että paikkakunnan elinkeinoihin läheisesti liittyvät oppiaineet vaikuttaisivat suotuisasti koulun oppilasmäärään, joka kääntyikin nousuun, ja myös poikien osuus oppilaita kasvoi. Kouluhallituksen tarkastaja katsoi Kittilän suorittavan ainevalinnoillaan urauurtavaa kokeilua, josta voisi olla hyötyä muuallakin. Kokeilu jäi pahasti kesken, kun sen alkuunpanija, yhteiskoulun johtaja ja myös käytännön maanviljelijä Pentti Tourula kaatui talvisodassa.⁶⁵

Sota-aikana Kittilän yhteislyseossa tunnettiin samat vaikeudet kuin muissakin Lapin läänin oppilaitoksissa. Yllättävää oli, että oppilasmäärä kasvoi sodan aikana. Kun talvisodan kynnyksellä oppilaita oli 57, niin syksyllä 1943 koulussa oli jo 89 opiskelijaa. Lukuvuodeksi 1945—46 heti evakostapaluun jälkeen ei Kittilän kirkonkylästä löytynyt koulutiloja, vaan koulu siirtyi vuodeksi toimimaan polttamattomaan Kaukosen kylään hyvin puutteellisiin tiloihin. Seuraavan lukuvuoden koulu toimi jo Kirkonkylässä parakeissa ja vuoroluvussa. Syksyllä 1947 tilakysymys parani niin paljon, että vuoroluvusta päästiin. Samana vuonna kouluun otettiin ensimmäiselle lukioluokalle 16 oppilasta, joista kolmen vuoden kuluttua keväällä 1950 yhdeksän oppilasta osallistui ylioppilaskirjoituksiin ja kahdeksan sai ylioppilaslakin jo toukokuussa.⁶⁶

Vuonna 1951 koulu viimeinkin pääsi valtion omistukseen. Samasta syksystä keskikoulu muuttui viisivuotiseksi. Vuonna 1958 valmistui Kittilän yhteislyseon uusi koulurakennus. Mainittakoon, että vuosina 1954—1962 yhteislyseon rehtorina toimi teologian lisen-siaatti Wilho Reino Rinne, joka on myöhemmin toiminut Helsingin metropoliittana ja hoitaa parhaillaan (1999) Suomen Ortodoksisen kirkon arkkipiispan virkaa. Kun kuntaan saatiin vuonna 1965 kunnallinen keskikoulu, lakkautettiin yhteislyseosta vuodesta 1968 alka-

63. Meri-Kinisjärvi 1979, 1—2. KiLA; Teperi & Salminen 1993, 186.

64. Meri-Kinisjärvi 1979, 4—5. KiLA.

65. Meri-Kinisjärvi 1979, 6—7. KiLA; Teperi & Salminen 1993, 186.

66. Meri-Kinisjärvi 1979, 7—12. KiLA; Teperi & Salminen 1993, 186.

en asteittain keskikoululuokat. Kunnan siirtyessä peruskoulujärjestelmään 1972 valtion omistama lukio muutettiin Kittilän kunnan koululaitokseen kuuluvaksi lukioksi.⁶⁷

7.4.2 Kunnallinen keskikoulu⁶⁸ avaa sivukylien lapsille oppikoulutien

7.4.2.1 Kouluhanke käynnistyy vuonna 1963

Vuonna 1946 oli säädetty laki, jonka mukaan kunta saattoi kokeilutarkoituksessa valtioneuvoston luvalla perustaa kansakoulun osana toimivan keskikoulun.⁶⁹ Tämän säännöksen mukaisia kunnallisia keskikouluja, millä nimellä niitä kutsuttiin, avattiin Lapissa vuosina 1948—1956 kaikkiaan kuusi.⁷⁰ Lukuvuoden 1958—59 alusta voimaantulleen kansakoululain mukaan kansakoulun osana saattoi toimia keskikoulu.⁷¹ Kansakouluasetuksen mukaan valtioneuvosto voi antaa luvan tällaisen keskikoulun perustamiseen köyhälle ja syrjäiselle kunnalle, “jos koulu on paikkakunnan jatkuvan sivistystarpeen vaatima”. Poikkeuksellisesti lupa voitiin myöntää myös muullekin kunnalle, jossa ei ollut ennestään oppikoulua ja jossa sen tarve oli erittäin suuri, mikäli koulu suorittaisi valtakunnan opetustoimen kannalta tärkeää kokeilua.⁷² Ehdot olivat tiukat, sillä esimerkiksi entisen Uudenmaan läänin kokoinen Rovaniemen maalaiskunta ei kunnallista keskikoulua saanut jokavuotisista anomuksista huolimatta,⁷³ joten turhautuneet asukkaat joutuivat käynnistämään Kemijoen yläjuoksulla 1961 ja alajuoksulla 1962 suuria kustannuksia vaativat yksityiset oppikoulut.⁷⁴ Hylkäyspäätöksiään ei valtioneuvosto ollut perustellut.⁷⁵ Edellä selostettujen säädösten puitteissa Lappiin saatiin vuosina 1959—1963 neljä uutta kunnallista keskikoulua.⁷⁶

Kun Kittilässä jo oli valtion oppikoulu, ei 1960-luvun alussa kansakouluasetuksen mukaan kuntaan ollut mahdollista saada millään keinolla kunnallista keskikoulua. Turvasiko Kittilän yhteislyseo sitten kaikille nuorille tasavertaiset koulutusmahdollisuudet? Jo oppilaitoksen kymmenenä ensimmäisenä toimintavuonna 1928—38 oli oppilaista 58 prosenttia ollut kirkonkyläläisiä, sivukylistä vain 25 ja muilta paikkakunnilta 17 prosenttia.⁷⁷ Kun sivukylistä tulleet oppilaat olivat todennäköisesti tulleet suureksi osaksi Kirkonkylän

67. Meri-Kinisjärvi 1979, 12—16 KiLA; vrt. Teperi & Salminen 1993, 186.

68. Kittilän kunnallisen kokeilukeskikoulun perustamisvaiheista ovat tekijälle kertoneet haastatteluissa kunnanjohtaja Nikka 14.11.1997, 25.11.1997, 27.3.1999, 24.4.1999, 3.3.2001, 6.3.2001 ja 8.3.2001, päätoimittaja Matti Lammi 19.11.1997, 27.3.1999 ja 10.4.1999 ja lehtori Eija Ahola 22.11.1997. Nikka oli Kittilän kunnanjohtaja vuoden 1963 alusta lukien, Lammi oli vuosina 1963—64 Kittilän kunnanvaltuuston puheenjohtaja ja vuonna 1965 mm. kunnanhallituksen ja kansakoululautakunnan jäsen ja Ahola kunnallisen keskikoulun ensimmäisiä opettajia. Koska olen haastatellut sekä Arne Nikkaa että Matti Lammia useita kertoja ja kaikki kolme ovat kertoneet hyvin monista asioista, olen haastattelujen päivämäärät merkinnyt vain tähän yhteen alaviitteeseen.

69. SA 28/1946, 1 §.

70. Ks. Yhteenveto, taulukko 11.

71. SA 247/1957, 2 §.

72. SA 321/1958, 36 §.

73. Hiukka 1966, 134. KA.

74. Ks. Yhteenveto, taulukko 11.

75. Hiukka 1966, 138. KA.

76. Ks. Yhteenveto, taulukko 11.

77. Meri-Kinisjärvi 1979, 18. KiLA.

ympärillä olevista naapurikylistä, niin Kittilän lukuisista syrjäkylistä oli oppikouluun pyrkinyt hyvin vähän oppilaita. Olisihan heidän valtion koulun oppilainakin matkakustannusten lisäksi pitänyt omin varoin majoittua Kirkonkylään, mistä aiheutuvat kustannukset olivat varmasti monen kouluuntulolle ylivoimainen este. Tilanne ei ollut tässä suhteessa muuttunut 1960-luvulle tultaessa ollenkaan⁷⁸.

Kun Lapin asukkaat ovat aina olleet aikaansa seuraavaa väkeä, saivat kunnallista keskikoulua vailla olevien kuntien asukkaat tietää varmasti, että monissa Lapin kunnissa oppikoulunkäynti oli kuntien ylläpitämässä oppilaitoksissa maksutonta kuten kansakoulussa-kin ja että valtio korvasi vielä kuntienkin menot jokseenkin kokonaan. Kun Kittilässä ja Rovaniemen maalaiskunnassa ei ollut kunnallista keskikoulua, syntyi kansanliike Ounasjokivarressa kuntien rajaseudulla. Olihan Kittilän Kirkonkylän ja Rovaniemen kaupungin välillä noin 160 kilometriä silloin vielä väkevästi asuttua Ounasjokilaaksoa, jossa ei ollut yhtään oppikoulua. Lohinivan seudun kylissä heräsi ajatus omasta kunnallisesta keskikoulusta. Mukaan tulivat vielä Kolarin kunnan lähimpien kylien asukkaat toiveenaan saada oppikoulu kotinurkille, vaikka Kolarissa oli jo kunnallinen keskikoulu ollut vuodesta 1959 lähtien. Vuoden 1963 alkupuolella Kittilän kunnanhallitus ja varmasti myös Rovaniemen maalaiskunnan ja Kolarin kunnanhallitukset saivat 224 Lohinivan seudun asukkaan allekirjoittaman aloitteen, tai ehkä paremminkin vaatimuksen, kunnallisen keskikoulun perustamisesta Lohinivan seudulle.⁷⁹ Kirjelmä oli lähtölaukaus kolme vuotta kestäneelle näytelmälle, jossa monella silloisen Suomen merkkimiehellä oli oma tärkeä roolinsa. Päänäyttämöllä Kittilässä esiintyivät melkein kaikki kunnan asukkaat asemansa mukaisesti joko suurissa tai pienissä rooleissa. Kaikki asukkaat ainakin seurasivat tarkasti juonen kehittymistä, sillä jännityksen lisäksi viimeisessä näytöksessä katselijat arvelivat saavansa taloudellisia tai muita etuuksia tai menettävänsä niitä, sillä näytelmän käsikirjoituksen loppu ei ollut kenenkään tiedossa. Sitä kun ei ollut vielä kirjoitettu.

Kittilän kunnanvirastossa kirjeen sai ensimmäisenä luettavakseen vuoden 1963 alusta Kittilän kunnanjohtajana työnsä aloittanut Arne Nikka. Kirjelmä oli asiantuntevasti laadittu ja arvovaltainen, joten sen esitykset oli otettava vakavasti. Olihan sen kirjoittajaksi saatu Kinisjärven kansakoulun opettaja Sinikka Meri-Kinisjärvi, josta myöhemmin tuli Kittilän kunnallisen keskikoulun ja aikanaan myös Kittilän lukion rehtori. Hän oli varmasti myös henkilökohtaisesti asiassa mukana. Ensimmäinen allekirjoittaja oli kunnanhallituksen varapuheenjohtaja Jalmari Jatkola, joka ajoi hanketta tarmokkaasti. Kirjelmässä todettiin, että perustettavaksi esitetyn uuden keskikoulun piiriin Kittilästä tulisi seitsemän Etelä-Kittilän kansakoulupiiriä, joista Maunujärven ja Molkojärven piireistä oli lähimpään oppikouluun Kittilän kirkolle 80—90 kilometriä ja muista koulupiireistä 50—70 kilometriä. Nikka oli edellisessä työpaikassaan Kuivaniemessä kunnanjohtajana ja kunnallisen keskikoulun johtokunnan puheenjohtajana nähnyt, kuinka kuntaan syksystä 1962 perustettuun kunnalliseen keskikouluun hakeutui oppilaita kunnan kaikista kylistä, koska kunnan koululaitokseen kuuluva oppilaitos oli oppilaille maksuton⁸⁰. Asioidessaan syksyllä 1962 kouluhallituksessa Nikka oli keskustellut Kittilän oppikoulutilanteesta kansakoulun osana toimivia kunnallisia keskikouluja hoitavan kouluneuvos Reino Kanervan kanssa, joka oli esittänyt, että tuleva kunnanjohtaja ottaisi sydämen asiaksi selvittää, missä määrin valtion oppikoulussa, Kittilän yhteislyseossa, oli oppilaita eri puolilta laajaa kuntaa ja pystyikö se

78. Nikka 2000, 1—2. JLA.

79. Kittilän kunnanvaltuuston 23.3.1964 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 22 § liitteineen. KiKuA; Nikka 2000, 1. JLA.

80. Olin Kuivaniemen kansalaiskoulun opettajana syksyllä 1962 ja kunnallisen keskikoulun tuntiopettajana, joten tiedän Kuivaniemen saaneen keskikoulunsa Nikan tarmokkaan toiminnan tuloksena.

tydyttämään toimialueensa sivistystarpeet. Kanerva oli kertonut, että kun oppilaitos kuului kouluhallituksessa oppikouluosaston alaisuuteen, niin hänellä ei ollut mahdollisuuksia saada tarkkoja tietoja, kuinka paljon syrjäkylien ja vähävaraisten vanhempien lapsia jäi oppikoulun ulkopuolelle.⁸¹ Edellä kerrottu paljastaa, että Nikka oli jo syyskaudella 1962 perillä Kittilän oppikoulutilanteesta ja toisaalta sen, että kouluhallituksessa kansa- ja oppikouluasioista vastaavien kouluneuvosten välit eivät olleet kovin läheisiä. Tulin nuorena tarkastajana tuntemaan Kanervan hyvin hienovaraisena henkilönä, kun hän antoi joustavaan viranhoitoon ohjaavia neuvoja aloittelevalle virkamiehelle, joten hän saattoi kyllä varoakin kajoamasta työtoveriensa asioihin.

Kunnanjohtaja rupesi perehtymään Kittilän tilanteeseen. Hän hankki kansakoulujen johtokunnilta koulukohtaiset oppilastilastot ja oppikoulun rehtorilta sekä tarpeelliset tilastot että oppilasluettelot. Selvityksensä kunnanjohtaja esitti julkisuudessa ensimmäisen kerran 28.11.1963 kunnan kansakoulukokouksessa, joihin kansakouluasetuksen mukaan kutsuttiin muun muassa opettajat ja johtokuntien jäsenet⁸², joten ne olivat yleensä suuria tilaisuuksia. Saaduista tiedoista paljastui pahoja epäkohtia, sillä Kittilän yhteislyseossa oli oppilaina “Kittilästä ainoastaan Kirkonkylästä ja sen lähikylistä kotoisin olevia nuoria”. Kittilässä oli lukuvuonna 1963—1964 yhteensä 24 kansakoulupiiriä. Kuntakeskuksesta etäällä olevista 17 koulupiiristä, joissa oli 44,25 prosenttia kunnan oppivelvollisista, oli yhteislyseon keskikoululuokilla 31 oppilasta eli 11,3 prosenttia koulun kittiläläisistä oppilaista (275). Lukioluokilla oli näistä kylistä kaksi oppilasta eli 4,4 prosenttia kittiläläisistä (45). Hyvin selvästi oppikoulunkäynnin erot kylien välillä ilmenivät laskelmasta, jossa oli nähtävissä, kuinka monta prosenttia eri koulupiirien oppivelvollisuusikässä olevista oli oppikoulussa. Kirkonkylän piiristä oppivelvollisista oli oppikoulussa 37 prosenttia ja Kirkonkylän lähikylistä Kaukosesta 22, Sirkasta 13, Kuusajoelta 21 ja Könkäältä 18 prosenttia. Edellä mainituista 17 syrjäkylän koulupiiristä oli kunnanjohtajan laskelmien mukaan niissä asuvien oppivelvollisten kokonaismäärästä vain neljä prosenttia oppikoulussa. Kolmesta koulupiiristä ei ollut yhtään oppilasta yhteislyseossa, viidestä aina yksi, kolmesta kaksi ja kuudesta 2—4 oppilasta. Kittilästä kotoisin olevista keskikoululaisista kirkonkyläläisiä oli puolet ja lukiolaisista vähän yli 60 prosenttia.⁸³ Selvitykset osoittivat, että eivät ne Ounasjokivarren alajuoksun asukkaat olleet turhan vuoksi lähteneet liikkeelle.

Nikka oli tehnyt myös vertailuja Kittilän ja eräiden muiden kuntien välillä, joissa jo oli kunnallinen keskikoulu. Vuoden 1963 keväällä ja syksyllä järjestettyihin oppikoulujen pääsyutkintoihin oli Kittilässä osallistunut lasten määrä, joka oli 0,86 prosenttia kunnan asukasmäärästä, ja pääsykokeesta selviytyi 0,54 prosenttia. Naapurikunnissa Enontekiöllä, Inarissa, Kolarissa ja Sodankylässä molemmat prosenttiosuudet olivat kaksinkertaiset, Sallassa noin kolminkertaiset ja runsaslapsisessa Ranuan kunnassa lähes viisinkertaiset Kittilään verrattuna. Yleensä kunnallisiin keskikouluihin otettiin lähes kaikki pääsykokeen hyväksyttävästi suorittaneet, kun tarvittaessa perustettiin rinnakkaisluokkia. Koko maassa 1965 pääsyutkinnoissa hyväksytyistä mahtui oppikouluihin noin 86 prosenttia.⁸⁴

81. Nikka 2000, 1.

82. 321/1958, 164 §.

83. Kittilän kunnanvaltuuston 23.3.1964 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 22 § liitteinen. KiKuA; Nikka 2000, 1—2. JLA.

84. Kittilän kunnanvaltuuston 23.3.1964 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 22 § liitteinen. KiKuA; Tervo 1994, 5; Nikka 2000, 2. JLA; Teuvo Siitosen haast. 9.3.2001.

Kunnanjohtaja saattoi tehdä esittämiensä tilastojen pohjalta johtopäätökset, että valtion oppikoulu Kittilässä turvasi vain kuntakeskuksen ja sen lähikylien koulutustarpeet ja että verrattuna muihin kuntiin, joissa oli kunnallinen keskikoulu, Kittilän tilanne oli kestävä. Nikka piti välttämättömänä, että kuntaan oli saatava yhteislyseon rinnalle kunnallinen keskikoulu, jossa koulunkäynti oli oppilaalle maksuton. Alustuksen jälkeen virisi kokouksessa vilkas keskustelu. Ensimmäisen puheenvuoron käytti yhteislyseon rehtori, joka ilmoitti olevansa kunnallisen keskikoulun tarpeellisuudesta eri mieltä ja vastusti jyrkästi kunnanjohtajan esitystä. Toisen puheenvuoron sai seurakunnan kirkkoherra, joka ilmoitti myös käsityksensä, että valtion oppikoulu riitti tyydyttämään paikkakunnan koulutustarpeet. Vain yksi kirkonkyläläinen kunnanvaltuutettu näki epäkohtia koulutusmahdollisuuksien epätasaisessa jakautumisessa. Muutamat syrjäkylien edustajat pitivät tarpeellisena, että yhteislyseon oppilaille järjestettäisiin kunnallisten keskikoulujen tarjoamat edut.⁸⁵ Rintamat rupesivat muotoutumaan. Vielä vuonna 1963 voimassa olevien säädösten mukaan ei Kittilään olisi ollut mahdollista saada kunnallista keskikoulua. Nähtävästi keskustelijoilla oli ennakkotietoja, että kansakouluasetusta oltiin muuttamassa, koska kunnallinen keskikoulu nähtiin jo todellisena mahdollisuutena tai uhkana.

7.4.2.2 Miten perustaminen etenee vuonna 1964?

Kunnanjohtaja lähetti Lohinivan seudun kunnallisen keskikoulun perustamishankkeen kansakoululautakunnan valmisteltavaksi. Kokouksessaan 4.2.1964 lautakunta asettui puoltamaan hakemusta sillä toivomuksella, että koulu rakennettaisiin Kittilän kunnan alueelle. Aika oli kuitenkin jo ajanut kuntien yhteisen kunnallisen keskikoulun ohi. Rovaniemen maalaiskunta oli nimittäin jo ennen tammikuun loppua lähettänyt hakemuksen kunnallisen keskikoulun perustamiseksi Meltauksen kylään, joka sijaitsee Ounasjokivarressa noin 60 kilometriä Rovaniemeltä. Koulupiiriin kuuluivat myös kaikki Meltauksen pohjoispuolella olevat Rovaniemen maalaiskunnan kansakoulupiirit Lohinivaa myöten. Kansakouluasetuksen muutos 28.2.1964 oli kuin tilattu Meltauksen keskikoulun perustamista ajatellen. Sen mukaan kuntaan voitiin perustaa kunnallinen keskikoulu, jos kunnassa ei ollut ennestään oppikoulua tai keskikoulun perustaminen oli pitkien matkojen lyhentämiseksi erityisen tärkeä. Toukokuussa 1964 Meltauksen kunnallinen keskikoulu sai perustamisluvan.⁸⁶

Kittilässä seuraavaksi Lohinivan seudun kouluasiaa käsiteltiin kunnanhallituksessa 2.3.1964. Kunnanjohtaja laati kunnanhallituksen kokousta varten oman esityksensä, jossa hän samoin tilastoin kuin edellisen marraskuun kansakoulukokouksessa ilmoitti koko Kittilän ja erityisesti sivukylien nuorten vähäisen oppikoulunkäynnin verrattuna muihin kuntiin. Tämän hän arvioi aiheutuvan varojen puutteesta, sillä oppilaitten majoitus asutopulasta muutoinkin kärsivässä Kirkonkylässä omin kustannuksin tuli hyvin kalliiksi. Sitten hän esitti, että Kittilän kunta ei liittyisi Lohinivan seudun kunnallisen keskikoulun perustamishankkeeseen, koska se antaisi vain kunnan eteläisten kylien lapsille maksuttoman oppikoulun, mutta ei ratkaisisi ongelmaa Pohjois-Kittilän kylien osalta. Nikka vielä epäili,

85. Nikka 2000, 2. JLA.

86. Hiukka 1966, 138–139. KA; SA 108/1964, 36 §; Nikka 2000, 3.

että mahdollisesti perustettava koulu sijoitettaisiin Rovaniemen maalaiskunnan puolelle, jolloin Kittilä ei saisi opettajien ja koulun muun henkilökunnan maksamia verotuloja. Lisäksi opettajien suorittamien arvioiden mukaan Kittilän kansakouluissa oli viidennellä luokalla noin 45 oppilasta, jotka menestyisivät oppikoulussa ja joista vain kahdeksan oli esitettyyn Lohinivan keskikoulupiiriin kuuluvissa kansakoulupiireissä. Kunnanjohtaja oli vielä selvittänyt, että yhteislyseossa oli oppilaita ainoastaan 391, mutta tilaa 600 oppilaalle, joten sinne mahtuisi runsaasti lisää oppilaita, mikäli pyrkijöitä olisi entistä enemmän. Nikan esityksen mukaan Kittilän kunnan tulisi tehdä kouluhallitukselle ehdotus kiireellisiin toimenpiteisiin ryhtymisestä Kittilän yhteislyseon oppilaiden kuljetus- ja majoituskysymyksen ratkaisemiseksi siten, ettei asuinpaikka tai vanhempien varattomuus estäisi kouluun hakeutumista. Se edellyttäisi muun muassa ilmaisia kuljetuksia ja oppilasasuntolan rakentamista. Pätevien opettajien saamiseksi Kittilän yhteiskoulun opettajia varten pitäisi myös rakentaa riittävästi asuntoja. Kunta olisi valmis luovuttamaan tontin kyseisiä rakennuksia varten. Kun Lohinivan seudulta oli saatu tieto, että siellä oli perustettu yhdistys yksityisen oppikoulun perustamiseksi, kunnanjohtajan päätösesitykseen sisältyi vielä kannanotto, ettei Kittilän kunnalla olisi mahdollisuuksia tukea tätä hanketta. Kunnanhallitus hyväksyi kunnanjohtajan runsaasti asiantietoa ja monia tärkeitä ja Kittilän mittasuhteissa suuria kannanottoja sisältävän päätösesityksen. Kunnanvaltuusto sai kunnanhallituksen tekemän päätöksen pureskeltavakseen 23.3.1964 ja hyväksyi yksimielisesti kunnanhallituksen päätösehdotukset.⁸⁷ Näin olivat kunnanhallituksen esittelijän ja puheenjohtajan kunnanjohtaja Nikan ajatukset Kittilän koulutoimen kehittämistä saaneet kunnan korkeinta päätösvaltaa käyttävän kunnanvaltuuston siunauksen.

Kittilän eteläosassa ei luonnollisesti oltu tyytyväisiä, kun alueen oppikouluhanke ei saanut kunnassa kannatusta. Oireellista oli, ettei kylän edusmies ja kunnanhallituksen varapuheenjohtaja Jatkola osallistunut asiaa käsitelleeseen kunnanhallituksen kokoukseen 2.3.1964. Kunnanvaltuuston kokouksessa 23.3.1964 olikin jo hänen eronpyyntönsä sekä kunnanhallituksen että valtuuston jäsenyyksistä. Valtuuston pöytäkirja kertookin paljon: ”Kunnanvaltuusto katsoi, että Jatkolan esittämät eronpyynnön perustelut ovat asiattomia jopa kunnanvaltuuston arvovaltaa loukkaaviakin, mutta koska hänellä on eron saannin perusteiksi muita asiallisiakin perusteita, ja koska hän viimeaikoina on osoittanut tahallista haluttomuutta osallistua kunnanvaltuuston ja kunnanhallituksen työhön, valtuusto päätti yksimielisesti antaa hänelle anomansa eron kunnanvaltuuston ja kunnanhallituksen jäsenyydestä.” Mainittakoon, että Lohinivan seudun kouluhanketta käsitelleestä kunnanhallituksen kokouksesta oli syystä tai toisesta pois myös kokoomuksen edustaja, aluemetsänhoitaja Eero Vesanen.⁸⁸

Kunnasta lähti varmasti kouluhallitukseen valtuuston päätöksen mukainen kirje, jossa ei vielä puhuttu kunnallisesta keskikoulusta. Kunnanjohtajan päätösehdotukseenkaan ei tällaista ollut vielä sisällytynyt, sillä hän oli varmaan katsonut parhaaksi hitaasti kiiruhtamisen. Nikka oli kyllä oman kertomansa mukaan ollut jo syksystä 1963 alkaen vakuuttunut, että todetut epäkohdat voitiin poistaa vain kunnallisen keskikoulun perustamisella ja että oli tehtävä kokonaisratkaisu, joka koskisi tasapuolisesti eri puolilla Kittilän kuntakeskusta sijaitsevia lukuisia sivukyläitä. Jos eräisiin Kittilän eteläpuolen kyliin on maantietä pitkin

87. Kittilän kunnanvaltuuston 23.3.1964 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 22 § liitteinen. KiKuA; Nikka 2000, 3. JLA.

88. Kittilän kunnanvaltuuston 23.3.1964 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 1 §. KiKuA.

jopa 90 kilometriä, niin kunnan pohjoisimpaan Raattaman kylään on 100 kilometriä. Elokuussa 1964 lähettivät Kiistalan kylän asukkaat kunnanhallitukselle kirjeen, jossa he esittivät kunnallisen keskikoulun perustamista Kittilän Kirkonkylään. Kiistala sijaitsee Kittilän kirkolta noin 40 kilometrin päässä Inariin Pokan kautta menevän maantien varressa. Uskonpa, että kunnanjohtajan sormetkin olivat pelissä, vaikka hän itse antaa asiasta kunnan Kiistalan kylän pitkäaikaiselle edusmiehelle Erkki Toivolalle, joka oli silloin sekä kunnanvaltuuston että -hallituksen jäsen. Kansakoululautakunta päätti kokouksessaan 21.10.1964 esittää aloitteen pohjalta kunnallisen keskikoulun perustamista Kirkonkylään, mikäli se ei vaarantaisi lukioluokkien pysyvyyttä paikkakunnalla. Kunnanhallitus puolestaan teki esityksen kunnanvaltuustolle, että se päättäisi anoa valtioneuvostolta lupaa neljän kansakoululuokan pohjalle rakentuvan viisiluokkaisen kunnallisen keskikoulun perustamiseen Kittilän Kirkonkylään 1.8.1965 lukien.⁸⁹

Kittilän kunnasta keväällä 1964 lähetetty kirje oli luettu kouluhallituksen oppikouluosastolla, jonka alaisia valtion oppikoulu Suomessa olivat. Virkamiesten näkökulmasta katsottuna kirjeessä oli ainakin yksi kohta, joka pysäytti Helsingin Esplanadin puistoa työhuoneestaan katselevan kouluneuvoksen. Siinä kerrottiin, sivumennen, että valtio oli tehnyt Kittilään kalliin hukkainvestoinnin, kun oli rakennuttanut koulun 600 oppilasta varten, mutta koulussa olikin oppilaita alle 400. Lokakuussa 1964 tuli Kittilään Helsingistä kouluhallituksen oppikoulutoimen I osaston osastopäällikkö, tohtori ja kouluneuvos Lauri Iivari Kaukamaa neuvottelemaan, miten kouluolot järjestettäisiin siten, että kaikilla nuorilla olisi Kittilässäkin mahdollisuus keskikoulun käymiseen kodin varallisuudesta ja sijaintipaikasta riippumatta.⁹⁰

Kittilässä oli varmasti keskusteltu etukäteen, millaisia toivomuksia yhteislyseon omistajaa, valtioa, edustavalle korkealle virkamiehelle tehtäisiin. Kunnassa oltiin tietenkin hyvin tietoisia siitä, miten naapurikuntiin oli saatu kunnalliset keskikoulu jo aika päiviä siten. Sodankylässä oli yksityinen keskikoulu muutettu kunnalliseksi 1948 ja Inarissa 1956. Muoniossa väännettiin parhaillaan kättä siitä, miten vastaava asia hoidettaisiin. Kittilässä oli herännyt ajatus, olisiko mahdollista valtion oppikoulun keskikoululuokat muuttaa kunnalliseksi keskikouluksi. Tällainen toive esitettiin kaukaiselle vieraille. Olihan se tietysti aivan vallankumouksellinen ajatus. Koko 1900-luvun olivat Suomessa yksityiset oppikoulu—oli niissä sitten taustayhteisönä kunta tai yksityinen kannatusyhdistys—kilvan pyrkineet valtion omistukseen. Kittilän yksityinen oppikoulukin oli tähän tavoitteeseen päättäkseen tehnyt lujasti töitä 23 vuotta, kunnes se oli sangen vasta eli 1951 onnistunut. Näinä eväineen lähti Kaukamaa takaisin työpaikalleen Helsinkiin. Tiedossa oli, että Kittilän yhteislyseon rehtori ja opettajakunta vastustivat koulunsa hajottamista. Kouluhallituksen ratkaisua seurasi varmasti koko Suomen oppikouluväki. Olihan kyseessä kerrassaan enenkuulumattoman outo ja ehkäpä pelottavakin asia. Joulukuussa 1964 tuli kuntaan keskusvirastosta tieto, ettei kouluhallitus aikonut tehdä valtioneuvostolle esitystä valtion koulun keskikoululuokkien muuttamisesta kunnalliseksi kouluksi.⁹¹

Kittilän kunnanvaltuusto käsitteli kokouksessaan 14.12.1964 kunnanhallituksen esitystä kunnallisen keskikoulun perustamisluvan lähettämisestä valtioneuvostolle. Kokoomuslainen valtuutettu Pekka Peltonen, ”siviilissä” Kittilän pitkäaikainen kunnanlääkäri ja sit-

89. Kittilän kunnanvaltuuston 14.12.1964 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 38 §. KiKuA; Nikka 2000, 3. JLA.

90. Nikka 2000, 4. JLA; vrt. Meri-Kinisjärvi 1979, 15. Kinisjärven mukaan Kaukamaa olisi käynyt Kittilässä kyseisessä neuvottelussa jo lokakuussa 1963.

91. Nikka 2000, 4. JLA; ks. Yhteenveto, taulukko 11.

temmin lääkintöneuvos, esitti asian siirtämistä. Kuten Lapissa ainakin yleisesti tiedetään, Pekka Peltonen oli kirjailija Mauri Sariolan romaanin, *Ei loitsu eikä rukous*,⁹² kunnanlääkärin malli. Äänin 21—5 päätettiin käsittelyä jatkaa. Kunnanhallituksen esitys perustamisluvan anomisesta hyväksyttiin sitten yksimielisesti. Päätöksessä todettiin, että yhteislyseon toimintaa kunnallinen keskikoulu ei tulisi vaikeuttamaan.⁹³ Mikäli käsittelyn siirtoon olisi suostuttu, luvanhaku olisi pian siirtynyt vuodelle, sillä hakemusten piti olla alueen kansakouluntarkastajalla “ennen helmikuun 1 päivää sinä vuotena, jonka syysluku-kauden alussa koulu on tarkoitettu avattavaksi”.⁹⁴ Olihan nimittäin uusi valtuusto tammi-kuussa astumassa kunnan johtoon, ja yleensä kunnan muut asiat jäävät vähäksi aikaa aina taka-alalle, kun kunnanhallitus- ja lautakuntapaikkojen uusjakoa suoritetaan. Saman kokouksen pöytäkirjasta ilmenee, että Ounasjoen alajuoksulla eivät kaikki olleet tyytyväisiä Kittilän kunnan toimintaan. Valtuusto joutui nimittäin antamaan lääninhallitukselle lausunnon, kun kunnan luottamustoimista keväällä 1964 eron saanut Jalmari Jatkola eräiden muiden Helpin kylän asukkaiden kanssa oli tehnyt esityksen Helpin kylän siirtämisestä Kittilän kunnasta Rovaniemen maalaiskuntaan. Helpin asukkaat olivat varmasti katkerointuneet siitäkin, kun kylän kansakoulukin oli lakkautettu 1963. Kittilän kunnanvaltuusto vastusti hanketta.⁹⁵ On helppo uskoa, että kuntamuutosta toivottiin muun muassa lasten vuoksi, sillä Rovaniemen maalaiskunnan Meltauksen kylässä oli syksyllä 1964 avattu kunnallinen keskikoulu, ja Kittilän koulutoiveet olivat vielä korkeassa kuudessa. Olipa Meltaus vielä lähes 20 kilometriä lähempänä kuin Kittilän kuntakeskus. Lohinivan kansakouluunkin olisi Helpistä ollut lyhyt matka.⁹⁶

Voidaan todeta, että Kittilän oppikouluasiat olivat vuoden 1964 aikana menneet eteenpäin monien vaiheiden kautta siihen suuntaan, jota kunnanjohtaja Nikka oli kaavailnut syksyn 1963 kansakoulukokouksessa. Olihan kunnallisen keskikoulun perustamishanke hyväksytty kunnan korkeimmassa päättävässä elimessä, kunnanvaltuustossa, ja vielä yksimielisesti.

7.4.2.3 Kunnallinen keskikoulu avataan syksyllä 1965

Kun Kittilän kunnallisen keskikoulun perustamisprosessin monet vaiheet paljastavat, miten Suomessa demokraattinen hallinto toimii, kerron seuraavassa tarkasti, kuinka vakavasti valtakunnassa syrjäisen Lapin kunnan koulutoimeen syvennyttiin vuoden 1965 alkupuoliskolla.

Kunnanhallitus oli luonnollisesti kunnanvaltuuston päätöksen mukaisesti vuoden alussa lähettänyt kunnallisen keskikoulun lupahakemuksen valtioneuvoston käsittelyyn säädettyjä reittejä myöten. Ensimmäisen lausunnon asiasta antoi paikallinen kansakouluntarkastaja, joka tiesi koulutustarpeet ja tunsikin kunnan ulkoiset mahdollisuudet, esimerkiksi koulutilat, opetustyön aloittamiseen. Kouluhallitus, jonka pääjohtajana 1965 oli monin-

92. Sariola 1959, 1—449; Eero Lassilan haast. 20.3.2001. Yritin tavoittaa puhelimitse Kittilästä lääkintöneuvos Pekka Peltosta maaliskuussa 2001. Kotipuhelin ei vastannut. Parin päivän kuluttua näin lehdestä ja sain Kittilästä tiedon, että Pekka Peltosen elämäntaival oli päätynyt.

93. Kittilän kunnanvaltuuston 14.12.1964 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 38 §. KiKuA; Nikka 2000, 4. JLA.

94. SA 321/1958, 36 §.

95. Kittilän kunnanvaltuuston 14.12.1964 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 37 §. KiKuA.

96. Hiukka 1966, 139. KA; ks. Yhteenveto, taulukko 11.

kertainen opetusministeri, sosialidemokraattien johtava koulumies Reino H. Oittinen, lähetti asian lausuntoineen sitten opetusministeriöön, josta se valmistelun jälkeen vietiin valtioneuvoston istuntoon. Opetusministerinä taas oli Kansallisen Kokoomuksen puheenjohtaja Jussi Saukkonen ja syksyllä 1964 nimitetyn hallituksen pääministerinä samana vuonna Maalaisliiton puheenjohtajaksi valittu Johannes Virolainen.⁹⁷ Kun hallitusneuvottelujen aikana oli tullut julkisuuteen, että opetusministeriksi kaavailtiin Jussi Saukkosta, oli Oittinen ottanut yhteyttä Virolaiseen. Hän oli varoittanut oppikouluväen edustajan nimittämistä opetusministeriksi, koska maassa suunniteltiin peruskoulua, jota oppikouluväki, Saukkonen muiden mukana, kovasti vastusti. Virolainen oli kertonut keskustelleensa Saukkosen kanssa asiasta ja uskoi, että Saukkonen kunnioittaisi eduskunnan säätämää lakia, kun se olisi valmis, ja olisi lojaali hallitukselle, jonka enemmistö oli peruskoulun kannalla. Saukkosen mukaan Oittisen epäilyt eivät olleet häirinneet yhteistyötä ministerin ja kouluhallituksen kanssa.⁹⁸ Kittilän kouluhankkeesta taisi tulla yksi kolmen edellä mainitun vaikuttajan yhteistyön koetinkivi.

Kittilässä luonnollisesti seurattiin hankkeen etenemistä Helsingissä. Kouluhallitus oli antanut puoltavan lausunnon asiasta. Olivathan Kittilän koulutustilannetta osoittavat tilastot muihin kuntiin verrattuna vastaansanomattomat. Kunnanjohtaja Nikka oli ensimmäisen kerran neuvotellut hankkeesta opetusministeri Saukkosen kanssa 15.3.1965. Kevättalvella Yhteislyseon vanhempainneuvosto teki esityksen kunnalle, että jo lisätalousarviossa varattaisiin riittävä määräraha syrjäkylistä kouluun tulevien lahjakkaiden oppilaiden avustamiseen. Neuvosto ei uskonut valtion maksavan ylimääräistä valtionapua niin paljon, ettei kunnalle koituisi kunnallisesta keskikoulusta kustannuksia, ja neuvoston tietojen ja arvion mukaan kunta ei ollut myöskään saamassa anomaansa keskikoulun perustamislupaa. Kunnanhallitus käsitteli yhteislyseosta tullutta hakemusta 30.4.1965. Kunnanhallitus päätti äänestyksen jälkeen 3—3 puheenjohtajana toimineen kunnanjohtajan äänen ratkaistessa, että koska syrjäkyläisten ja vähävaraisten vanhempien lapsille ei voida turvata mahdollisuutta keskikoulun käymiseen muutoin kuin kunnallisen keskikoulun perustamisella, tulee kunnanhallitus tekemään voitavansa perustamisluvan saamiseksi. Lisäksi päätettiin, että jos valtioneuvoston päätös 1965 olisi kielteinen, niin hakemus uudistettaisiin koskemaan koulun perustamista 1.8.1966 alkaen. Kunnanjohtajan lisäksi päätöksen puolesta äänestivät molemmat maalaisliiton edustajat. Vähemmistöön jääneiden SKDL:n edustajien esitys oli, että kunta varaisi 25 000 markkaa syrjäseutujen lasten koulunkäynnin avustamiseen yhteislyseossa. Kokoomuksen edustaja Eero Vesanen pidättäytyi äänestämästä. Yleensä arvellaan, että ristipaineet häiritsevät varman kannanoton muodostamista. Näin ymmärrän tässäkin tapauksessa käyneen.⁹⁹ Uskottavasti yhteislyseon opettajakunta painosti kokoomuslaisia luottamusmiehiä. Edellä kävi myös ilmi, että vasemmiston edustajat eivät uskoneet keskikouluhakemuksen tuottavan tulosta.

Yhteislyseon vanhempainneuvoston käsitys siitä, että keskikoulu ei saisi perustamislupaa, ei ollut tuulesta temmattu. Kunnanjohtaja oli kuullut saman asian. Opetusministeriössä katsottiin, että säännökset estivät luvan myöntämisen. Aikaisemmin on kerrottu, että lupaehtoja oli lievennetty helmikuussa 1964 annetulla kansakouluasetuksen muutoksella ja

97. Virolainen 1969, 94; Saukkonen 1973, 353.

98. Virolainen 1969, 81; Saukkonen 1973, 353.

99. Kittilän kunnanhallituksen 26.11.1965 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 836 §. KiKuA. Edellä mainitussa kokouksessa kunnanjohtaja Nikka oli antanut kunnallisen keskikoulun perustamisvaiheiden tapahtumista selvityksen, joka on kokonaisuudessaan pykälässä 836; Nikka 2000, 4. JLA.

että Rovaniemen maalaiskunnan Meltaukseen oli tehdyn helpotuksen jälkeen annettu kunnallinen keskikoulu. Asetuksessa sanottiin, että kuntaan saatiin perustaa kunnallinen keskikoulu, jos kunnassa ei ollut ennestään oppikoulua tai keskikoulun perustaminen olisi pitkien matkojen lyhentämiseksi erityisen tärkeä. Kun entinenkin oppikoulu oli Kirkonkylässä, jonne kunnallinen keskikoulukin aiottiin perustaa, eivät kenenkään matkat kotoa kouluun olisi lyhentyneet. Tietysti sivukylien monien oppilaiden päivittäiset matkat käytännössä olisivat lyhentyneet, kun he olisivat voineet maksutta asua kunnallisen keskikoulun asuntolassa täysihoidossa. Tosiasiallinen estehän sivukylien lasten oppikoulun käynnille oli se, että vähävaraiset vanhemmat eivät kyenneet kustantamaan kirkolla asumista, josta valtion oppikouluissa olevien piti itse vastata. Kouluhallituksen virkamiehet olivat tulkinneet asetusta siten, että lupa tavallisenkin viisiluokkaisen kunnallisen keskikoulun perustamiseen voitaisiin Kittilään myöntää. Sitähän hakemus oli koskenut.¹⁰⁰ Oman käsitykseni mukaan edellä mainittu asetuksenkohta ei vielä oikein antanut mahdollisuutta kunnallisen keskikoulun perustamisluvan myöntämiseen Kittilän Kirkonkylään. Ainakin se oli niin paljon epäselvä, ettei ministeri rojhennut omien kannattajiensa tarkasti seuraamana suostua noin rohkeaa ennakkopäätöstä mielellään tekemään. Uskoisin, että opetusministeriön juristit olivat yhtä varovaisia ja varmaan oikeuskanslerin kanssakin asiasta oli keskusteltu.

Kun Kittilässä kunnanhallitus oli vapun aattona 1965 päättänyt toimia kaikin voimin perustamisluvan saamiseksi, niin 7.5.1965 kunnanjohtaja Nikka ja kunnanhallituksen jäsen Matti Lammi matkustivat Helsinkiin neuvottelemaan vielä asiasta ennen valtioneuvoston ratkaisevaa istuntoa. Tasavallan presidentti Urho Kekkonen oli käynyt keväisellä hiihtoretkellään huhtikuun lopussa myös Kittilän kunnan alueella, mutta kelirikon vuoksi presidentin ja kunnan edustajien välinen tapaaminen oli jouduttu peruuttamaan. Matti Kekkonen avustuksella oli saatu sovituksi, että presidentti ottaisi Kittilän miehet ja kunnan vaakunan vastaan Helsingissä 7.5.1965. Presidentti kyseli luonnollisesti kävijöiltä Kittilän kunnan asioita, ja päällimmäiseksi huoleksi vieraat ilmoittivat, että kunnallisen keskikoulun saaminen oli vaikeuksissa, kun opetusministeriössä suhtauduttiin hakemukseen nuivasti ja ”kielteistä kantaa perustellaan joillakin juridisilla kikoilla”. Presidentti oli lausunut ilonsa siitä, että Kittilässä pyrittiin tarmokkaasti hoitamaan syrjäseutujemme sivistyksellisiä pyrkimyksiä, ja sanonut toivovansa ja uskovansa, että heidän hankkeensa johtaisi myönteiseen tulokseen. Samana päivänä Kittilän lähetystö tapasi myös pääministeri Virolaisen ja opetusministeri Saukkosen. Presidentti oli Nikan saamien tietojen mukaan soittanut välittömästi heidän käyntinsä jälkeen pääministerille ja kehottanut häntä huolehtimaan siitä, että Kittilän kunta saisi anomansa luvan ja että tarvittaessa pitäisi säännöksiä muuttaa, mikäli ne olisivat esteenä. Virolainen oli ilmoittanut Saukkoselle presidentin kannan. Lupahakemus oli sitten tuotu 13.5.1965 valtioneuvoston istuntoon, ja opetusministeriö oli kaikesta huolimatta esittänyt anomuksen hylkäämistä. Estääkseen kielteisen päätöksen pääministeri oli ottanut asiakirjat haltuunsa, joten asia oli jäänyt ratkaisematta. Pääministeri Virolainen oli sitten puhelimesta 15.5.1965 luvannut kunnanjohtaja Nikalle toimia siten, että Kittilä saisi keskikoulun perustamisluvan.¹⁰¹

100. SA 108/1964, 36 §; Nikka 2000, 5.

101. Kittilän kunnanhallituksen 26.11.1965 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 836 §. KiKuA; Nikka 2000, 5—6. JLA.

Kun tilanne oli vaikea, niin talvella 1964 muutettua kansakouluasetuksen kohtaa luettiin varmasti uudelleen sekä Kittilässä että Helsingissä. Kyseisen momentin päätti seuraava lause: ”Perustamislupa voidaan poikkeuksellisesti myöntää myös muulle kuin edellä tässä momentissa tarkoitettulle kunnalle, jossa keskikoulun tarve on erityisen suuri, mikäli valtioneuvosto harkitsee, että koulu tärkeällä kokeilulla opetuksen ja kasvatuksen alalla voi tuottaa erityistä hyötyä valtakunnan opetustoimelle.” Tästä löytyi ratkaisu. Kesäkuun puolivälin jälkeen kunnanjohtaja Nikka tapasi pääministerin, joka selosti opetusministerin kanssa käymiään keskusteluja. Aluksi opetusministeri oli virasta eroamisen uhalla vastustanut keskikoululuvan myöntämistä. Se olisi tiennyt hallituksen hajoamista. Ministerien keskusteluissa oli sitten noussut esiin mahdollisuus selvittää ongelmaa kokeilukeskikoulun perustamisella.¹⁰²

Välittömästi pääministerin tapaamisen jälkeen Nikka puhelimitse kertoi käydyin keskustelun kouluhallitukseen kouluneuvos Kanervalle ja pyysi häntä tiedustelevaan opetusministeriltä, voitaisiinko Kittilään perustaa kansakoulun kuudennen luokan pohjalle rakentava kolmivuotinen kokeilukeskikoulu. Kanerva ilmoitti kokemuksiinsa nojautuen omana kantanaan, että kun Kittilässä ei ollut kunnan laajuuden vuoksi mahdollista järjestää kansakoulussa kieltenopetusta, niin kolmivuotinen keskikoulu ei voisi tulla kysymykseen. Hän otti kuitenkin kunnanjohtajan pyynnöstä yhteyttä opetusministeri Saukkoseen, joka tarjosi asian ratkaisuksi kolmivuotista kokeilukeskikoulua. Siitä oli ilmeisesti pääministerin ja opetusministerin kesken päästy yksimielisyyteen. Kittilän kunnan pitäisi kuitenkin uudistaa hakemuksensa koskemaan kokeilukoulun perustamista.¹⁰³ Kolmivuotisen kunnallisen keskikoulun perustaminen olisi ollut Kittilässä ainakin oppikouluväelle mieluista kompromissi, sillä yhteislyseo olisi voinut ottaa kansakouluista oppilaita sekä neljänneltä että viidenneltä luokalta, ja kuudennelta luokalta kunnalliseen kouluun olisivat pyrkineet lähinnä kaukaisista sivukylistä tulevat oppilaat. Epäilemättä ratkaisu olisi parantanut huomattavasti vähävaraisten kunnan syrjäseuduilla asuvien perheiden lasten pääsyä oppikouluun, ja lisäksi nämä olisivat saaneet olla kotona ja omassa kyläkoulussaan aina 13-vuotiaiksi.

Kun Kittilässä oli tiedossa kouluhallituksen esittelevän virkamiehen kielteinen kanta kolmivuotista keskikoulua kohtaan, pyysi kunnanjohtaja vielä tapaamista opetusministerin kanssa, joka oli tulossa 11.7.1965 juhlapuhujaksi Rovaniemelle Lapin nuorisoseurojen kesäjuhille. Nikka kertoi Saukkoselle kouluhallituksen kannan ja perustelut, miksi Kittilässä ei ollut toistaiseksi edellytyksiä perustaa kolmivuotista keskikoulua. Tämän jälkeen ministeri ilmoitti suostuvansa esittämään valtioneuvostolle, että Kittilän kuntaan perustettaisiin sellainen viisivuotinen keskikoulu, jossa kokeillaan opetusmetodeja. Ministeriä luonnollisesti kiinnosti vielä muun muassa se, pystyttiinkö keskikoulu käynnistämään jo syksyllä 1965 vai vasta seuraavana vuonna. Kunnanjohtaja puolestaan ilmoitti, että kunnassa kyetään koulutus aloittamaan jo tulevana syksynä ja kunnanvaltuusto täydentää 14.7.1965 pidettävässä kokouksessa hakemustaan tarvittavalla tavalla. Kunnanjohtaja Nikka kertoi haastattelussa minulle, että opetusministeri otti aina kittiläläiset hyvin ystävällisesti vastaan ja haki selvästikin myönteistä ratkaisua asiaan. Tuo oli helppo uskoa, kun luin Jussi Saukkosen kulttuuripoliittisen näkemyksen, jonka hän oli esittänyt puhees-

102. Kittilän kunnanhallituksen 26.11.1965 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 836 §. KiKuA; SA 108/1964, 36 §; Nikka 2000, 6.

103. Kittilän kunnanhallituksen 26.11.1965 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 836 §. KiKuA.

saan kokoomuksen puoluekokouksessa 24.4.1965: “Peruskoulutuksen osalta on todettava, että koululaitoksemme tulee tarjota jokaiselle kouluikäiselle nuorelle yhtäläiset, lahjojensa mukaiset koulunkäynnin mahdollisuudet riippumatta hänen vanhempiensa yhteiskunnallisesta asemasta, varallisuudesta taikka asuinpaikasta.” Nämä tavoitteethan olivat täsmälleen samat kuin Kittilän kunnan hakemuksessa.¹⁰⁴

Seuraavat päivät olivat kunnanjohtaja Nikan osalta kiireisiä. Heti 12.7.1965 hän soitti kouluhallitukseen pääjohtaja Oittiselle ja kouluneuvos Kanervalle uutiset neuvottelusta opetusministerin kanssa. Kanerva totesi, ettei kouluhallituksessakaan vielä tiedetty, mitä opetusmetodeja eli -menetelmiä olisi kokeiltava. Hän esitti, että Kittilään voitaisiin perustaa kokeilukeskikoulu, jossa kokeiltaisiin aine- ja kurssivalintamahdollisuuksien järjestämistä. Nikan pyynnöstä Kanerva lupasi laatia täsmällisen ehdotuksen keskikoulun perustamislupahakemusta täydentäväksi kunnanvaltuuston päätökseksi. Seuraavana päivänä Nikka sai puhelimitse valmiin ehdotuksen. Vielä Kanerva lupasi, että jos kunnanvaltuuston päätös on aamulla 15.7.1965 kouluhallituksessa, niin se ehtii kouluhallituksen kollegion istuntoon ja vielä samana päivänä kouluhallituksen lausunnon saattelemana opetusministeriöön. Pääjohtaja Oittinen yhtyi Kanervan esityksiin.¹⁰⁵

Nikan huolena oli nyt, miten valtuuston päätöksestä saataisiin yksimielinen, koska erimielisyyksiä kunnassa oli ollut. Valtuustoryhmien edustajien kanssa hän neuvotteli asiaa. Kovin riitaiset kuntien esitykset pakkasivat nimittäin helposti jäämään Helsingissä päättäjien pöydille. Lisäksi oli kova kiire. Kunnanvaltuuston puheenjohtajan Toivo Frimanin (SKDL) kanssa he sopivat, että myönteinen päätös pitäisi saada syntymään valtuustossa mahdollisimman vähin äänin. Muodollisesti asia vietiin kokoukseen kunnanhallituksen esityksenä. Kunnanhallituksen kokous pidettiin pikaisesti ennen valtuuston kokousta ja siihen kutsuttiin valtuustossa olevat kunnanhallituksen jäsenet ja varajäsenet, kuten Kittilässä oli nopeita päätöksiä vaativissa asioissa ollut tapana. Kokouksessaan 14.7.1965 valtuusto hyväksyi kunnanhallituksen esityksen yksimielisesti. Kyseinen pöytäkirjan pykälä tarkistettiin välittömästi. Samana iltana kunnanjohtaja haki menomatallaan Helsinkiin Rovaniemeltä kansakouluntarkastajan hakemusta koskevan lausunnon. Seuraavana aamuna tärkeä paperi oli sopimuksen mukaisesti kouluhallituksessa, josta se asianmukaisesti käsiteltyinä vietiin iltapäivällä opetusministeriöön. Valtioneuvosto käsitteli asian 20.7.1965 ja oikeutti “Kittilän kunnan perustamaan sanottuun kuntaan kansakoulun neljän vuosiluokan pohjalle rakentuvan viisivuotisen suomenkielisen kansakouluun kuuluvan kokeilukeskikoulun”.¹⁰⁶ Kukkolan siikajuhlilla Karungissa 25.7.1965 kunnanjohtaja Nikka tapasi pääministeri Virolaisen, joka tiedusteli, oltiinko Kittilässä tyytyväisiä hallituksen toimintaan. Nikan kirjoittama artikkeli kunnallisen kokeilukeskikoulun perustamisesta ja tulevasta pääsytutkinnosta ilmestyi informaationa ennen kaikkea kittiläläisille muun muassa Pohjolan Sanomissa 28.7.1965.¹⁰⁷

Pääsykokeisiin osallistui oppilaita runsaasti pitäjän kaikista osista. Kun kouluhallitus antoi 2.9.1965 luvan rinnakkaisluokan perustamiseen, voitiin vasta perustettuun kokeilu-

104. Kittilän kunnanhallituksen 26.11.1965 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 836 §. KiKuA; Nikka 2000, 6. JLA; Saukkonen 1973, 354.

105. Kittilän kunnanhallituksen 26.11.1965 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 836 §. KiKuA; Nikka 2000, 6—7. JLA.

106. Kittilän kunnanvaltuuston 14.7.1965 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 119 §. KiKuA; Valtioneuvoston päätös 20.7.1965. N:o 46/316 k.d.op.min. 1965. KiKuA; Nikka 2000, 7. JLA.

107. Nikka, A. Kittilän kokeilukeskikoulu alkaa syksyllä, laajenee 5-luokkaiseksi. (art.) PS 28.7.1965.

keskikouluun ottaa jo ensimmäisenä syksynä 80 oppilasta. Uusi koulu oli osoittanut heti tarpeellisuutensa. Sinä syksynä oli Kittilässä poikkeuksellinen tilanne, sillä oppikoulun aloitti neljä ensimmäistä luokkaa, joista kaksi yhteislyseossa ja toiset kaksi kansakouluun kuuluvassa kokeilukeskikoulussa. Yhtään kirkonkyläläistä ei syksyllä 1965 valittu kunnallisen keskikoulun oppilaaksi.¹⁰⁸ Näin oli Kittilän pari vuotta kestänyt kouluhanke saatu onnelliseen päätökseen. Kittilän voimakastahtoinen kunnanjohtaja Aarne Nikka näytteli monivaiheisissa tapahtumissa suurta pääosaa. Muissa pääosissa olivat muun muassa tasavallan presidentti, pääministeri, opetusministeri ja kouluhallituksen pääjohtaja virkamiehineen. Merkittävää oli, että kouluhallituksessa kunnallisten keskikoulujen asioita hoitanut kouluneuvos Kanerva oli koko hakuprosessin ajan tukenut ja neuvonut Kittilän kunnan edustajia.

7.4.2.4 Koulu toimii seitsemän vuotta 1965—72

Koulun toiminta lähti heti nopeasta käynnistyksestä huolimatta hyvin käyntiin. Kansakouluntarkastaja Einari Autio totesi pian koulun alkamisen jälkeen suorittamassaan tarkastuksessa, että koulutyö pyöri alkuhankaluuksista huolimatta normaalisti. Koulun opetuksen ja järjestyksen suhteen hänellä ei ollut mitään huomautettavaa. Koulun rehtoriksi oli saatu Sinikka Meri-Kinisjärvi, joka oli Kinisjärven kansakoulun opettajana ollessaan kirjoittanut Lohinivan seudulla virinneen kouluhankkeen toteuttamista koskevan anomuksen, joka omalta osaltaan väritti Kittilässä vuosina 1963—1965 vilkkaana käytyä koulukeskustelua. Kunnanjohtaja Nikka kertoi kerran, että hän ensin pelkäsi, miten yhteistyö sujuisi, mutta ongelmia ei tullut. Sinikka Meri-Kinisjärvi johti kokeilukeskikoulua taitavasti, ja hänet valittiin myöhemmin 1975 Kittilän lukion rehtoriksi.¹⁰⁹

Kokeilukoulu oli heti ensimmäisestä lukuvuodesta alkaen kouluhallituksen suuren huolenpidon kohteena. Kouluneuvos Reijo Virtanen kävi tarkastamassa koulua maaliskuussa 1966. Hänen aloitteestaan lahjakkaista viisi ja kuusi luokkaa kansakoulua käyneistä oppilaista muodostettiin oma ryhmä, jolle annettiin tukiopetusta kevään ja kesän aikana. Syksyllä 1966 heistä opettajien määräämien tenttien suorittamisen jälkeen muodostettiin koulun III luokka. Ryhmään valittiin 22 oppilasta. Syyskuussa 1966 suoritti koulun tarkastuksen samana vuonna työnsä kouluhallituksessa ylitarkastajana aloittanut Erkki Aho. Hän kertoi viipyneensä kolme päivää koululla, jossa tehtiin vakavaa työtä. Tämä oli tulevan pääjohtajan ensimmäinen virkamatka Lappiin. Hän kertoi palelleensa Kittilän raitilla autoa odottaessaan pienessä pakkasessa ja hyisenjäätävässä viimassa. Kun Helsingin Esplanadilla kukat olivat kukoistaneet vielä parhaassa loistossaan, oli hän lähtenyt Lappiin ohuissa kesäpukimissa.¹¹⁰ Lukuvuonna 1971—72 koulussa oli 542 oppilasta, rehtori, kahdeksan lehtoria ja 22 tuntiopettajaa. Syksyllä 1972 kansalaiskoulu ja kunnallinen kokeilukeskikoulu yhdistettiin normaaliksi peruskoulun yläasteen kouluksi. Kittilän nuoret saivat tilaisuuden opiskella seitsemän vuotta aikaisemmin oppilaille maksuttomassa keskikoulussa kuin ne nuoret, joiden kotikuntiin vasta peruskoulu toi 1972 maksuttoman yhdeksänvuotisen koulun koko ikäluokalle. Lapissa kunnallisia keskikouluja ei ollut yhdessäkään kaupungissa eikä Kemijärven kauppalassa. Maalaiskunnista Pellossa ei ollut kunnallista

108. Meri-Kinisjärvi 1979, 15. KiLA; Nikka 2000, 8—9.

109. Meri-Kinisjärvi 1979, 16; Nikka 2000, 8—10.

110. Nikka 2000, 10; Erkki Ahon haast. 10.3.2001.

keskikoulua koskaan ja Ylitornion kunnassa Väylän varressa nuoret kävivät yksityistä opikoulua, mutta Meltosjärvellä oli kunnallinen keskikoulu.¹¹¹

7.4.2.5 *Pari loppunäytöstä 1965 ja 1972*

Vaikka Kittilän kuntaan oli saatu kunnallinen keskikoulu heinäkuussa 1965, laineet loiskivat vielä syystalvellakin. Lupahakemusta oli kunnanvaltuustossa 14.7.1965 päätetty täydentää suuren yksimielisyyden merkeissä. Kun kunnanhallitus oli pitänyt ennen valtuuston kokousta oman kokouksensa, niin siihen olivat osallistuneet vain valtuustossa mukana olevat kunnanhallituksen jäsenet, kuten Kittilässä oli ollut tapana, kun asiat eivät sallineet viivytyksiä. Näin oli jäänyt eräs valtuuston ulkopuolinen kunnanhallituksen jäsen kutsumatta. Hän oli aikaisemmin esiintynyt tunnetusti kunnallisen keskikoulun perustamista vastaan. Eräät valtuuston jäsenet syyttivät kunnanjohtajaa kunnallislain ja hyvien tapojen vastaisesta menettelystä ja esittivät kirjelmässään, että “kunnanhallitus ja valtuusto saattavat asiat käsittelyillään tässä suhteessa järjestykseen”. Kunnanhallitus käsitteli asiaa 26.11.1965. Tähän kokoukseen kunnanjohtaja Nikka oli laatinut vastineen, jossa hän tarkasti kertoi kunnallisen keskikouluhankkeen monet eri vaiheet. Historiankirjoituksen kannalta oli tärkeää, että joku asioissa keskeisesti mukana ollut henkilö tuoreeltaan kirjasi värikkäät tapahtumat ja ne taltiointiin kunnanhallituksen pöytäkirjaan. Näin saatiin viralliseen asiakirjaan arvokasta tietoa, jonka todenperäisyyttä ei kukaan kiistänyt. Erimielisyys koski vain kunnanhallituksen kokousjärjestelyjä. Kunnanhallituksen heinäkuun kokouksen päätöstähän ja seuraamuksia jälkitapahtumat eivät muuttaneet, sillä kunnallisessa keskikoulussa oli syyskuun alusta alkaen ollut 80 virkeää kittiläläistä nuorta. Marraskuun kokouksessa kunnanhallitus äänestyksen jälkeen päätti esittää valtuustolle, että syytekirjelmä ei antanut aihetta toimenpiteisiin. Kun kunnanvaltuusto joulun alla 20.12.1965 kokoontui, niin kunnanjohtaja Nikka sai äänin 14—12 muistutuksen virkatehtävän laiminlyönnistä. Valtuuston vasen laita katsoi, että se keskikoulun vannoutunut vastustajakin olisi pitänyt kutsua kunnanhallituksen kokoukseen.¹¹²

Kului vuosia ja jälleen toukokuun viimeisenä päivänä Kittilässä nuoret ylioppilaat saivat ahkeruutensa palkaksi valkoiset lakit. Kunnanjohtaja Nikka istuu tavalliseen tapaan virkahuoneessaan sinäkin päivänä. Yhtäkkiä huoneeseen tulvahtaa joukko iloisia ylioppilaita, jotka antavat kunnanjohtajalle osan kukistaan, ja yksi tyttäristä kapsahtaa kunnanjohtajan kaulaan. Pienen ihmettelyn jälkeen kunnanjohtaja muistaa, että ensimmäiset kunnallisen keskikoulun oppilaat olivat juuri sinä keväänä osallistuneet ylioppilaskirjoitukseen. Sen on täytynyt olla kevät 1972, sillä osa syksyllä 1965 aloittaneista keskikoulun oppilaistahan suoritti koulunsa neljässä vuodessa.¹¹³

Näin oli kunnanjohtaja saanut kaksi muistutusta seitsemän vuoden välein. Kumpikohan niistä oli mieluisampi ja kuittasiko jälkimmäinen sen ensimmäisen?

111. Lapin lkli 1971—72 ja lpkli 1972—73, Kittilä. LLHA.

112. Kittilän kunnanhallituksen 26.11.1965 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 836 §. KiKuA; Kittilän kunnanvaltuuston 20.12.1965 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 221 §. KiKuA.

113. Kunnanjohtaja Nikan kertoma muistelu joskus 1980-luvulla Kittilä-hotellin lounaspöydässä.

7.5 Menneen tarkastelua

Kittilä kuului niihin pohjoisimman Suomen seurakuntiin, joiden katekeettojen palkat maksoi valtio. Kittilän kylät pääsivät osallisiksi kiertävien opettajien, katekeettojen, opetuksesta kymmeniä vuosia aikaisemmin, kuin rajanaapureihin Kolariin ja Rovaniemelle saatiin kiertokoulu. Myös ensimmäisen kansakoulunsa Kittilä sai 12 vuotta aikaisemmin kuin Muonio ja Kolari, mutta 16 vuotta Rovaniemen jälkeen. Piirijakoasetuksen jälkeen kunnan kouluverkko tihentyi sängen verkkaisesti, mutta oppivelvollisuuslain voimaantumisen jälkeen kouluja perustettiin lyhyessä ajassa runsaasti. Kittilän kunta on kokenut saman kuin monet muutkin Lapin kunnat: sivukylät ovat tyhjenemässä ja asutus keskittyy muutamiin pääkyliin. Tästä kertoo kouluverkon harveneminen. Kun Kittilässä on 1900-luvulla ollut kansakoulu 27 eri kylässä, oli syksyllä 1999 toiminnassa enää yhdeksän kyläkoulua¹¹⁴. Kaikki ennusmerkit ovat sellaiset, ettei koulujen määrän väheneminen tähän pysähdy.

Kittilässä käynnistyi oppikouluhanke toteutuksen asteelle 15 vuotta aikaisemmin kuin missään muussa Lapin läänin nykyisessä maalaiskunnassa. Nähtävästi tähän vaikutti se, että Kittilä oli alueensa hallinnollinen keskus, jossa asui useita akateemisen koulutuksen saaneita virkamiehiä. He halusivat kouluttaa jälkeläisensä ja toivoivat tietysti, ettei lapsia tarvitsisi lähettää vähän yli kymmenvuotiaina satojen kilometrien päähän oppikouluopetusta saamaan. Kittilän yhteiskoulun oppilaiden vähäinen määrä varsinkin 1930-luvulla osoitti, että paikallinen väestö ei juuri arvostanut oppikoulusivistystä tai opiskelu yksityisessä oppikoulussa kalleudellaan ylitti tavallisen kittiläläisen taloudelliset voimavarat. Kun lähin lukio oli Rovaniemellä ja yliopisto Helsingissä, ei ollut ihme, että oppikoulun ja yliopiston avaama elämänura ei voinut olla silloisille Lapin nuorille ja heidän vanhemmilleen realistinen tavoite. Kittilään perustettiin myös lukio Lapin maaseutukunnista ensimmäisenä pian sodan jälkeen. Lukio keräsi oppilaita ympäristökunnista. Kemijärvellä keskikoulun suorittanut Lapin läänissä vuosina 1974—1994 maaherrana toiminut Asko Oinas oli lukion ensimmäisiä oppilaita¹¹⁵.

Kittilän kunnallisen keskikoulun perustamishistoria 1960-luvulta on hyvä esimerkki siitä, että kunta voi omilla ponnistuksillaan vaikuttaa tärkeiden peruspalveluiden saamiseen kaikkien kuntalaisten ulottuville. Lapin kuntien koulutushistoriat osoittavat, että vahingossa ei ole Lappiin yhtään oppilaitosta saatu. Kaikki on tullut vain kovan ja sinnikkään työn tuloksena.

Kittilän kuntakin menetti väestöään 1960-luvun lopulla ja 1970-luvulla lähes 25 prosenttia (8 400—6 400), mutta tämän jälkeen vuodesta 1980 Kittilän väkiluku on pysynyt jokseenkin samana, eli se on ollut vähän yli 6 000 parikymmentä vuotta. Vasta 1998 alittui 6 000.¹¹⁶ Matkailun kehittyminen ja kehittäminen lievenvät vaikuttaneet siihen, että poismuuttoa ei ole kovin paljon tapahtunut. Tosin työttömyysaste on Kittilässäkin ollut pysyvästi sängen korkea. Esimerkiksi vuonna 1994 se oli 27,4 ja 1999 vielä 23,2 prosenttia.¹¹⁷

114. Ks. Kittilän koulujen yhteenvetotaulukko; Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 1999—2000, 4.

115. Meri-Kinisjärvi 1979, 18. KiLA; Kuultu myös Asko Oinaalta joskus yhteisten työvuosien aikana 1974—1994 Lapin lääninhallituksessa.

116. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 1999: 6. Lapin kuntien asukasluvu 31.12.1998.

117. Työttömät työnhakijat ja työttömyysaste Lapin läänin kunnissa vuosina 1971—1999. Lapin TE-keskuksen työvoimaosastolta 12.10.2000 saatu tilasto. JLA; vrt. Kokko 1996, 29.

Kittilän kunta on aktiivisesti pyrkinyt vaikuttamaan matkailuelinkeinon harjoittamisen edellytyksiin. Saavutuksia on runsaasti. Eräs niistä on Kittilän lentokentän rakentaminen Kittilän kuntakeskuksen ja Sirkankylän välisen maantien varteen, josta on vajaan 15 minuutin automatka Levin matkailukeskukseen.

7.6 Yhteenveto: Kittilän koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Katekeettakoulut			
1. katekeettakoulu	Noin 1839	1949	Palkkaus myönnettiin jo 1831.
2. katekeettakoulu	1883	1949	
3. katekeettakoulu	1892	1949	
4. katekeettakoulu	1912	1946	
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Lukkarin koulu	1886		Kittilän koulu vuoteen 1901 ja Kirkonkylä vuoteen 1992
2. Köngäs	1901		
3. Alakylä	1902		
4. Kaukonen	1910		
5. Kiistala	1921	1988	Kuivasalmi vuoteen 1926
6. Sirkka	1924		
7. Kelontekemä	1927	1981	
8. Hanhima	1929	1939	Lukuvuodet 1937—39 Hanhimaan koulu toimi Rauduskylässä, jolloin koulun nimi oli Lismajoki. Vuosina 1941—43 Hanhimaassa toimi vain 18-viikkoinen alakansakoulu. Lukuvuosina 1964—66 Hanhima—Rauduskylän koulu toimi molemmissa kylissä ja sen jälkeen vain Hanhimaassa. Syksyyn 1973 koulun nimi oli Hanhima—Rauduskylä.
	1941	1999	
	helmikuu		
9. Kallo	1929	1997	
10. Tepasto	1929	1998	
11. Helppi	1930	1963	
12. Kokkovaara	1930	1994	
13. Molkojärvi	1930	1941	Lukuvuosina 1936—41 toimi Kinisjärvellä ja jatkoi 1941 toimintaansa Kinisjärven koulun nimellä. Molkojärvellä toimi taas oma koulu vajaan lukuvuoden 1941—42 ja sitten vuodesta 1948 alkaen.
	1941	1942	
	1948		
14. Jeesiöjärvi	1931	1967	
15. Kumpu	1936	1944	
16. Tepsa	1936		
17. Kinisjärvi	1941	1993	Kinisjärvellä vuosina 1936—41 toimineen koulun nimi oli Molkojärvi. Muutettiin Kinisjärven kouluksi 1941.
18. Vittakumpu	1945	1967	Naakkenauoma (Naakkenavuoma) vuoteen 1949
19. Vuoma	1945	1966	
20. Kuivasalmi	1946		Trasti vuoteen 1963. Joskus kirjoitettu myös Rasti.

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
21. Kuusajoki	1946	1994	Vasikkakumpu vuoteen 1949
22. Lompola	1946	1966	Joskus kirjoitettu myös Lompola.
23. Rauduskylä	1946	1964	Kylässä toimi lukuvuoden 1937—39 Lismajoen koulu ja 1941—43 taas 18-viikkoinen alakoulu. Lukuvuosina 1964—66 osa Hanhima—Rauduskylän koulusta toimi Rauduskylässä.
24. Raattama	1949 tammikuu		
25. Maunujärvi	1950 tammikuu	1963	
26. Mustakumpu	1950	1961	
27. Porkkajoki	1950	1994	Veittivuoma vuoteen 1961
Jatko-opetus			
Kotitalouden opettaja 1947. Opetus järjestettiin 1953—58 kurssinmuotoisena keskitettynä päiväjätkokouluna.			
Kansalaiskoulu			
Kittilän kansalaiskoulu:			
a) kurssinmuotoinen	1958	1967	
b) 2-vuotinen	1967	1968	
c) 3-vuotinen	1968	1972	
Peruskoulun yläasteet			
Kittilän yläaste	1972		
Erityiskoulut			
1. Kotiniemen koulu	1966	1993	Yhdistettiin hallinnollisesti Lukkarin kouluun.
Oppikoulut			
1. Kittilän lukion vaiheet:			
a) 3-luokkainen keskikoulu	1928	1936	Yksityinen
b) 4-luokkainen keskikoulu	1836	1947	
c) 7-luokkainen yhteiskoulu	1947	1951	
d) Kittilän 8-luokkainen yhteislyseo	1951	1972	Valtio. Keskikouluosa lakkasi asteittain vuodesta 1968 alkaen.
e) Kittilän lukio	1972		Kunta
2. Kittilän kunnallinen kokeilukeskoulu	1965	1972	

8 Sallan koululaitos

8.1 Salla (Kuolajärvi) – Suomen ja Venäjän pohjoinen rajamaa

Kemin Lappiin kuului 1500-luvulla kahdeksan lapinkylää, joista Kuolajärvi oli yksi. Kuolajärvi oli alueelle muodostuneen seurakunnan ja kunnan nimi aina vuoteen 1936 saakka, jolloin molempien nimeksi vaihdettiin Salla¹. Koska Kuolajärven alue sijaitsee Venäjän ja Suomen, aikaisemmin Ruotsiin kuuluneen Suomen, rajaseudulla, on siitä seurannut vuosisatojen kuluessa näiden korpimaiden asukkaille monia vaikeita kausia, joista ehkä ankarimmat on koettu 1900-luvulla. Sopeutumista ja kärsivällisyyttä kiistanalaisilla alueilla asuminen on vaatinut. Mainittakoon, että esimerkiksi vuonna 1595 tehdyn Täysinän rauhan jälkeen Kuolajärven lappalaiset maksoivat veroa vielä 1700-luvulla sekä Ruotsille että Venäjälle.² Paavo Hautala on kuvannut tilannetta sattuvasti: “Juuri näillä selkosilla karsastivat toisiaan kreikkalaisuus ja luterilaisuus. Hankasivat kylkiään itä ja länsi. Ja siinä välissä etsi suomalainen itseään, paikkaansa ja puoltaan.”³ Suomalainen uudisasukas alkoi 1700-luvun alussa nousunsa Kuolajärven Lappiin. “Kuusamon suomalaiset ja Kemijärven Halosen-suku painoivat päälle.”⁴

Kemin Lappi oli osa Kemin emäseurakuntaa, johon kuuluneen 1647 perustetun Kemijärven kappeliseurakunnan papisto hoiti Kuolajärven kirkollisia asioita. Kun sitten Kemin Lappi 1673 erotettiin omaksi seurakunnakseen keskuspaikkana Kuusamo, kuului myös Kuolajärvi tähän suureen seurakuntaan. Kemijärvi pääsi itsenäiseksi seurakunnaksi 1776, johon Kuolajärvi liitettiin. Kemijärven kappeliksi Kuolajärvi tuli 1826 itsenäistyneen 1857.⁵

1. Koivisto 1971, 177; Heinänen 1993, 329.

2. Heinänen 1993, 56 ja 100—101.

3. Hautala 1982, 6.

4. Hautala 1982, 10.

5. Heinänen 1993, 63—64 ja 113—116; Kähkönen 1982, 243—244; vrt. Koivisto 1971, 175. Rovasti Erkki Koiviston mukaan (Sallan kirkkoherrana 1934—1972) Kuolajärvi kuului kinkerikuntana vuodesta 1648 Kemijärven kappeliseurakuntaan ja liitettiin vasta 1747 Kuusamon seurakuntaan säilyen edelleenkin Kemijärven papin hoidossa. Vuonna 1776 Kuolajärvi sitten virallisestikin liitettiin itsenäistyneen Kemijärven seurakunnan osaksi.

8.2 Kirkon järjestämä koulutus

Kun Kuolajärvellä ei ollut omaa paikkakunnalla asuvaa pappia kuin vasta 1839, jäi nuorten opetus pääasiassa lasten vanhempien varaan, joten ei ollut ihme, että oppimistulokset eivät olleet kovin hyviä. Kemijärvellä asuva pappi kierteli kaksi kertaa vuodessa kinkerillä syynäämässä lukutaitoa ja kristinopin tietämystä. Vuonna 1817 Turun tuomiokapituli esitti, että Kuolajärvelle asetettaisiin katekeetta valtion varoilla. Keisarillisella päätöksellä virka saatiin, ja 1823 alkoi katekeetan tehtävää hoitaa kemijärveläinen kersantti Carl Fredrik Stöckel. Hän kierteli aluksi Kuolajärvellä opetusta antamassa, mutta jätti sitten työn palkkaamansa apulaisen huoleksi. Väestö ei voinut olla tyytyväinen opettajaansa. Vuodeksi 1839 ei enää varoja myönnetty katekeetan palkkaukseen. Kuolajärvelle 1839 saatu ensimmäinen kappalainen Kristian Wilhelm Litzell yritti sitten hoitaa myös opetustehtävää, mihin aika ja voimavarat eivät suuressa seurakunnassa riittäneet. Hän oli havainnut virkamatkoillaan varsinkin nuorten keskuudessa suurta tietämättömyyttä. Litzell esittikin pian, että Kuolajärvelle annettaisiin katekeetta huolehtimaan opetuksesta samoilla ehdoilla kuin muissakin Kemin Lapin alueelle perustetuissa seurakunnissa. Vuoden 1845 lopussa myönnettiin taas varat katekeetan palkkaukseen. Seuraavana vuonna tehtävään valittu Lapin kihlakunnan rokottaja Ferdinand Nyman aloitti opetustyön. Paras-kaan opetus ei tuota tuloksia hetkessä. Niinpä vielä 1848 rovastintarkastuksessa lukutaidossa ja kristinopin tiedoissa oli paljon toivomisen varaa. Kappalainen yritti parhaansa mukaan selittää seurakuntalaistensa huonoa osaamista nuorten arkuudella ja ujoudella. Tarkastuksista poissaolleille määrättiin sakkoja ja 1800-luvun alussa myös jalkapuurangaistuksia.⁶ Huomataan, että kirkko kantoi vakavaa huolta syrjäistenkin alueiden osaamisesta, sillä piispan- ja rovastintarkastukset eivät olleet muodollisuuksia, vaan puutteisiin ja laiminlyönteihin tartuttiin jämerästi.

Vuonna 1852 piispantarkastuksessa Kemijärvellä, jonka kappeliseurakunta Kuolajärvi vielä oli, todettiin Kuolajärven katekeetan ahkerasti täyttäneen velvollisuutensa. Myös Nymanin opetukseen oltiin kuitenkin jo 1850-luvun lopussa tyytymättömiä, sillä rokottajan tehtävät veivät paljon aikaa, ja hänen palkkaamansa apulaiset eivät varmaan olleet riittävän taitavia. Niinpä 1860 Nyman vapautettiin katekeetan tehtävästä eli erotettiin. Tämän jälkeen seurakunnan lukkari otettiin katekeetaksi, ja hän hoiti virkaa vuoteen 1871 saakka, jolloin hänet puolestaan sairauden vuoksi vapautettiin, kun kaukaiset kinkeripiirit olivat jääneet hoitamatta.⁷ Näihin aikoihin levisi Kuolajärvelle koko pitäjää koskettanut lestadialaisherätys. Omalta osaltaan tähän vaikutti myös 1871 Kuolajärven katekeetaksi valittu posiolainen Juho Takkinen, joka toimi voimakkaana saarnamiehenä.⁸ Vuosina 1870—1875 Kuolajärvi joutui olemaan ilman omaa pappia, ja tehtäviä hoiti oman työnsä rinnalla Kemijärven kirkkoherra Johan Peter Bäckman, joka myös kuului lestadialaiseen herätysliikkeeseen.⁹ Hän yritti huolehtia myös Kuolajärven opetusasioista ja esitti Kemijärven piispantarkastuksessa 1873, että Kuolajärvelle pitäisi perustaa toinen katekeetanvirka.¹⁰

Vuonna 1875 Kuolajärvi sai kirkkoherraksi Johan Gustaf Sipilän, joka seuraavana vuonna maaliskuussa toimeenpannussa piispantarkastuksessa ilmoitti uuden seurakuntan-

6. Kähkönen 1988, 452—453; Heinänen 1993, 128—131.

7. Kemijärven ptpk 1852 (srkk J. Wegelius). Eb:33a. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 453 – 454.

8. Kähkönen 1988, 454; Lohi 1997, 145—150.

9. Heinänen 1993, 138; Lohi 1997, 157.

10. Kemijärven ptpk 1873 (srkk J. P. Bäckman). Eb: 33a. OTA. OMA.

sa opetustoimen olevan huonolla kannalla, mikä myös tarkastuksessa todettiin. Kuten varmaan kirkkoherra oli toivonutkin, opetusasiat olivat tarkastuksen aikana keskeisesti esillä. Ongelmaksi nousi, että katekeetan palkka oli niin pieni, Kuolajärvellä 300 markkaa vuodessa, ettei häneltä voitu vaatia 7—8 kuukauden työpanosta vuodessa. Katekeetat tekivät opetustyötä Lapin monissa seurakunnissa vain 3—4 kuukautta vuodessa, kun tarve olisi ollut paljon suurempi. Sodankylässä ja Kittilässä oli sama tilanne kuin Kuolajärvellä. Tarkastuksenpitäjä, tuomiorovasti Aron Gustav Borg lupasi, että tuomiokapituli tulee esittämään palkkaan 150 markan korotusta, ja sai seurakunnan lupaamaan katekeetalle luontaisetuina kyydit koulupaikasta toiseen sekä ravinnon. Asuminen oli varmaankin ollut ilmainen jo aikaisemminkin. Katekeetta Jaakko Hannula esitti piispantarkastuksessa suunnittelemansa opetuspiiriä, jonka mukaan seurakunta oli jaettu 11 osaan ja joka tarkastustilaisuudessa heti hyväksyttiin. Opetusta kaavailtiin annettavaksi lukuvuoden aikana siten, että tauot olivat 15.11.—30.1 ja 15.7.—31.8. Harkitulta tämäkin vaikuttaa, sillä pimeän aikana oli varmasti vaikea opettaa huonoissa valoissa, kylmääkin keskitalvella oli ja kesällä lapsia tarvittiin heinätoissa ja marjojen keruussa. Tuomiokapituli pyysi välittömästi lääninrovasteilta lausunnot palkkauksesta, ja sekä Kemin rovastikunnan lääninrovasti Gustaf Wilhelm Appelgren että Lapin rovastikunnan kollega Karl Sanfrid Nyman olivat yksimielisiä siitä, että jos haluttiin lukutaitoa seurakunnissa parantaa, piti katekeettojen työaikoja lisätä ja palkkoja vastaavasti korottaa. Tuomiokapitulिन anomus tuotti tulosta, ja Kuolajärven katekeetta sai sadan markan palkankorotuksen. Palkkoja nostettiin myös Kittilässä ja Sodankylässä.¹¹

Nuoressa seurakunnassa pantiin asioita tässä vuoden 1876 tarkastuksessa järjestykseen. Tarkastaja totesi, että kirkossa käyttäydyttiin huonosti. Saarnan aikana väkeä lähti ulos, ja kun sitten palailtiin sisälle, jäätiin oven eteen seisoskelemaan. Sunnuntaikoulujen aloittamisesta sovittiin ja valittiin eri puolille seurakuntaa opettajat, jotka lupautuivat ottamaan tehtävän vastaan. Pöytäkirjasta löytyy vielä vähän alistuneen tuntuinen maininta, että seurakunnassa oli ”lahkolaisuus”, lestadiolaisuus, ”jo juurtunut syvälle”.¹² Nähtävästi kirkkoherrat Johan Fredrik Thauvón ja Johan Peter Bäckman¹³ sekä katekeetan tehtävät 1875 jättänyt Juho Takkinen¹⁴ olivat tehneet tällä saralla tuloksellista työtä.

Toisen katekeetanviran Kuolajärvi sai 1882, ja työ lienee alkanut seuraavana vuonna.¹⁵ Käydessään 1886 Kuolajärvellä piispa Johansson teroitti myös täällä koulunkäynnin tärkeyttä. Verrattuna hyvään kasvatukseen ja opetukseen piispa piti muuta perintöä turhana. Katekeetat antoivat opetusta kahdeksan kuukautta vuodessa viipyen aina kuukauden paikassaan. Toinen katekeetta sai huomautuksen, sillä hänen työ kautensa olivat jääneet vajainaisiksi, eikä rästien paikkaus vielä ollut onnistunut. Ilmeisesti kirkkoherra oli päässyt yhteistyöhön lestadiolaisen seurakuntansa kanssa, koska piispa saattoi todeta, että rauha oli palannut seurakuntaan. Vuoden 1892 tarkastuksessa piispa ei ollut tyytyväinen kuulustelun tuloksiin. Eihän osaaminen kovin korkealla tasolla ollut, koska piispan arvion mukaan Kuolajärvi oli paljon kaikkia muita seurakuntia jäljessä. Kemijärvi oli kyllä vieläkin huo-

11. Kuolajärven ptpk 1876 (srkk J. G. Sipilä). Eb: 49a. OTA. OMA. Lääninrovasti Appelgrenin 14.4.1876 ja lääninrovasti Nymanin 17.4.1876 antamat lausunnot ovat tarkastuspöytäkirjan liitteinä; Kähkönen 1988, 121.

12. Kuolajärven ptpk 1876 (srkk J. G. Sipilä). Eb: 49a. OTA. OMA.

13. Heinänen 1993, 138; Lohi 1997, 145—146 ja 157.

14. Heinänen 1993, 131; Lohi 1997, 146.

15. Kähkönen 1988, 455; Heinänen 1993, 132.

nompi. Vanhempia kehoitettiin pitämään lapset säännöllisesti kiertokoulussa, etteivät opettajat lannistuisi. Toista katekeetta syyttivät seurakuntalaiset siitä, että hän olisi sekä itse kirjoittanut riitakirjoituksia ja avustanut muita niiden laatimisessa. Kun piispan tarkastusohjelmassa ei ilmeisesti muuta aikaa ollut vapaana, määräsi hän katekeetan tulemaan seuraavana aamuna seitsemältä pappilaan puhuteltavaksi. Jostakin syystä sunnuntaikoulut eivät löytäneet sijaansa Lapin seurakunnissa. Vaikka Kuolajärvelläkin vuonna 1876 oli kinkerikuntien sunnuntaikouluihin haettu ja saatu opettajat, oli toiminta kaikissa sivukylissä sammunut. Seurakunnan ainoa sunnuntaikoulu löytyi pappilasta, ja sen hengissä pitämisen tunnolliset kirkonpalvelijat katsoivat varmasti kuuluvan virkavelvollisuuksiin, varsinkin kun piispat seurasivat tätäkin koulumuotoa tarkasti. Kirkkoherra oli ollut varmasti tietoinen etukäteen huonosta osaamisesta, sillä hän esitti jo seurakuntakertomuksessaan katekeettakoulun käymiseen koulupakkoa ja kolmannen katekeetanviran perustamista.¹⁶ Koulupakon määrääminen ei suinkaan ollut Kuolajärven kirkkoherran oivallus, sillä Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin kirkollisille lastenkouluille noudatettavaksi tammikuussa 1892 lähettämä ohjesääntö sanoi selkeästi, että ”velvolliset lastenkoulussa käymään ovat kaikki koulu-ijässä olevat, jotka eivät kotona tai toisellaisissa kouluissa saa vastaavaa oppimäärää”.¹⁷ Kirkkoherra ja katekeetat olivat tietysti Kuolajärven osalta oikeat henkilöt arvioimaan, ketkä eivät saaneet riittävää kotiopetusta vai saiko kukaan.

Kun olen itsekin Lapin kouluoloja työkseni seurannut lähes 30 vuotta, en saata olla ihaillemta piispojen vakavaa huolenpitoa seurakunnissa annetun opetuksen puitteista ja tuloksista. Pitkien matkojen he eivät antaneet lannistaa työtarmoan, kuten edellä kuvatut Kuolajärven tarkastukset osoittavat. En kyllä ihmettele Kemijärven ja Kuolajärven seurakuntalaisten lukemisen ja kristinopin vähäisiä taitoja verrattuna muihin seurakuntiin, sillä kansakoulut puuttuivat vielä molemmista pitäjistä. Pohjanlahden perukassa kansakoulut olivat kaikissa seurakunnissa jakaneet valistusta 1890-luvun alussa jo parikymmentä vuotta. Siellähän vanhimmat kansakoulun käyneet olivat jo yli 30-vuotiaita äitejä ja isiä. Kiiwas piispa saattoi tämän arvioinneissaan ehkä unohtaa. Toisaalta kansakoulujen puutteesta itäkaiprojen asukkaat eivät voineet syyttää muita kuin itseään, sillä olisihan valtio ne heille antanut, jos kunnista olisi hakemus lähetetty. Puutteen ja köyhyden keskellä ei jaksettu ymmärtää, että koulutus saattaisi parantaa jo ainakin seuraavien sukupolvien jokapäiväistä elämää, vaikka kirkon miehet jaksoivat tästä jatkuvasti muistuttaa. En sitä heille erikoiseksi ansioksi lue, sillä sehän oli heidän työtään, ja velvollisuudet pitää ahkerasti täyttää. Olosuhdelisät on kyllä syytä kuitenkin liittää ylimääräisinä tunnustuksina pohjoisen hiippakunnan ja Lapin syrjäseutujen seurakuntien päimänten hyvien töitten luetteloon.

Vuoden 1897 piispantarkastuksessa kirkkoherra kertoi, että katekeetat työskentelivät 40 viikkoa vuodessa, mutta ehtivät suuren seurakunnan harvaan asutuissa kylissä viipyä vain kaksi viikkoa yhdessä opetuspaikassa, joten opetus oli huonolla tolalla. Uusi piispa Oskar Immanuel Colliander ei jaksanut suuttumatta kuunnella valituksia. Ensin hän totesi, että valtio oli avustanut Kuolajärveä huomattavasti ja paikkakunnalle oli saatu runsaasti rahoja metsänmyynnistä. Piispa lienee tarkoittanut muun muassa vasta perustetun kansakoulun saamia valtionavustuksia. Kuolajärven ensimmäinen kansakoulu oli nimittäin avattu 1894¹⁸. Juuri 1890-luvulla olivat puutavarayhtiöt aloittaneet, Kemi-yhtiö ensimmä-

16. Kuolajärven ptpk:t 1886 (srkk J. G. Sipilä) ja 1892 (srkk V. J. E. Krogerus). Eb: 49a. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 63.

17. Kähkönen 1988, 63; Liukkonen 1993, liite 2.

18. SVT X: 22 1894—95.

mäisenä, suuret puutavarahankinnat myös Kuolajärvellä¹⁹. Piispa sanoi edeltäjänsä tavoin, että olisi häpeä ja vain hyvästä tahdosta kiinni, jos seurakunta ei perustaisi omin varoin kolmatta katekeetanvirkaa. Piispa suorastaan määräsi seurakunnan perustamaan kolmannen opettajanviran riittävin palkkaeduin ja sanoi, että tukkirahoja saaneet maksaisivat siitä aiheutuvat kustannukset, jos seurakunta yksimielisesti näin päättäisi.²⁰ Piispaa toteltiin ja virka perustettiin heti samana vuonna 1897. Kähkönen on halunnut ilmeisesti säilyttää katekeetta-nimen vain valtion palkkaamille opettajille, sillä tästä kolmannen viran haltijasta hän katekeetan sijasta on käyttänyt nimitystä kiertokoulunopettaja.²¹

Katekeettakouluilla oli Kuolajärvellä pitkään tärkeä tehtävä, koska kansakouluja perustettiin hitaasti. Vuonna 1915 oli kierto- ja katekeettakouluissa 750 oppilasta, mutta kolmasosa kouluikäisistä ei saanut vielä säännöllistä kouluopetusta etupäässä pitkien matkojen takia. Kirkkoherran mukaan kiertävistä kouluista oli koitunut ”tuntuva näkyvä hyöty ja siunaus”.²² Vuonna 1916 seurakuntaan anottiin vielä yhtä katekeetanvirkaa ja 1920 seurakunnan kustantaman kiertokoulunopettajan viran muuttamista valtion rahoittamaksi katekeetanviraksi ilman tuloksia. Vuoden 1921 piispantarkastuksessa saavuttivat Kuolajärven rippikoululaiset piispan mielestä ala-arvoisimman ennätyksen. Heitä varten järjestettyyn kuulusteluun saapui vain kaksi rippikoululaista, yksi tyttö ja yksi poika. Nähtävästi rajalevottomuudet ja talvella 1922 tapahtunut Sallan läskikapina säikäyttivät myös opetuksesta vastaavia viranomaisia. Lukuvuodeksi 1923—24 Kuolajärvelle myönnettiin nimittäin määrärahat kolmea ylimääräistä katekeettaa varten. Vielä lukuvuodeksi 1924—25 saatiin kaksi virkaa ja lukuvuodeksi 1925—26 kolme virkaa. Syksyllä 1926 Kuolajärvellä oli jo 14 kansakoulua, joista 12 oli avattu vuosina 1923—1926,²³ joten pahin tarve oli tullut hoidetuksi. Syksystä 1923 seurakunta oli katsonut voivansa lakkauttaa omarahoitteisen kiertokoulunopettajan viran.²⁴

Vielä 1930-luvulla tarvittiin katekeettoja niissä Kuolajärven, vuodesta 1936 lähtien Sallan, syrjäisimmissä kylissä, jotka eivät olleet saaneet kansakoulua. Kirkkoherra Erkki Koivisto toivoi 1934, että katekeettakoulut saisivat toimia vielä vuosikymmeniä.²⁵ Kokovuotisia alakansakoulujahan ei 1930-luvulla eikä vielä sodan jälkeenkään ollut läheskään jokaisessa kansakoulussa, joten katekeettakouluja tarvittiin myös alkuopetuksen antajana ennen yläkansakouluun siirtymistä. Sota aiheutti luonnollisesti erityisesti Sallassa katekeettakoulujen työhön keskeytyksiä ja häiriöitä. Näyttäisi, että toista katekeetanvirkaa ei olisi täytetty enää kevään 1944 jälkeen, vaikka virallisesti virka on lakkautettu vasta 1.1.1948 alkaen. Sallan viimeistä katekeetanvirkaa on hoitanut Lydia Ovaskainen. Tämä virka lakkautettiin 1.1.1951 alkaen, mutta koulutyö lienee loppunut jo kevätlukukauden päättyessä. Kirkkoherra Koivisto on esittänyt 1955 piispantarkastuspöytäkirjaan kauniit kiitossanat katekeettakouluille ja niiden viimeiselle sallalaiselle opettajalle. Hänen arvionsa mukaan koulujen vaikutus oli ollut hyvä ja niiden työ kansan siunaamaa. Jo 15-vuotiaana 1912 opetustyönsä aloittaneesta Ovaskaisesta Koivisto antoi todistuksen, että hän oli ollut erittäin kyvykäs ja palavasieluinen katekeetta. Tämä puhe ei ollut pelkästään kohteli-

19. Heinänen 1993, 159 -160.

20. Kuolajärven ptpk 1897 (srkk V. J. E. Krogerus). Eb: 49a. OTA. OMA.

21. Kähkönen 1988, 63—64 ja 456—457.

22. Kuolajärven ptpk 1915 (srkk A. Hakkarainen). Eb: 49b. OTA. OMA.

23. Ks. yhteenvetotaulukko.

24. Kuolajärven ptpk 1921 (srkk U. I. Hietalahti). Eb: 49b. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 457; Heinänen 290—297.

25. Kuolajärven ptpk 1934 (srkk E. Koivisto). Eb: 49b. OTA. OMA.

asta kiitospuhetta, sillä vuonna 1914 saadussa kiertokoulunopettajaseminaarin todistuksessa Ovaskaisen käytännön opetustaito oli jo arvioitu täyden kympin arvoiseksi. Jatko-opinnot ja kokemus olivat tuoneet varmasti vielä opetukseen tai ainakin opettajaan viisautta ja kypsyyttä, jos nyt enää kympin päälle mitään on ollut mahdollista lisätä.²⁶ Vanhat opettajat toki tietävät, että opettaja ei ole koskaan valmis.

8.3 Oppivelvollisuuskoulun kehitysvaiheet runsaan sadan vuoden ajalta

8.3.1 Kuolajärvi saa ensimmäisen kansakoulunsa²⁷

Monilla paikkakunnilla virkamiehet, papit etunenässä, rupesivat puuhaamaan ensimmäistä kansakoulua. Kuolajärvikään ei muodostanut poikkeusta, sillä nimismies Ossian Möller teki yksin kuvernöörille anomuksen kansakoulun saamisesta vuonna 1888. Uskoisin, että anomus oli osoitettu Helsinkiin, mutta nimismies muutotarkkana virkamiehenä noudatti virkatietä ja halusi varmaankin anomuksen liitteeksi lääninhallitukselta painavan lausunnon. Oulun lääni oli kyllä saanut jo vuonna 1885 valtion edustajaksi alueelleen kansakouluntarkastajan,²⁸ mutta hänen toimintansa saattoi vielä laajassa läänissä olla tuntematonta. Kun anomus ei vielä tuottanut tulosta, hän seuraavana vuonna sai kumppaniin juuri seurakuntaan saapuneen kirkkoherra Viktor Johan Gabriel Krogeruksen. Kuvernööri suhtautui asiaan myönteisesti, mutta palautti hakemuksen vielä pitäjänkokouksen käsiteltäväksi. Kokous oli valmis vastaanottamaan kansakoulun, jos valtio sekä rakentaisi että ylläpitäisi sen. Koulua varten varattiin tontti. Kuvernööri ja kansakouluntarkastaja puolsivat hakemusta. Senaatti lupasi rakennuspuut kruunun metsästä, tietyn määrärahan rakentamiseen ja opettajan palkan. Kunnalle olisivat jääneet koulutalon ylläpito, polttopuut sekä opettajan palkkaan kuuluvien luontaisetujen järjestäminen. Köyhyyteen vedoten pitäjänkokous edellytti edelleen, että valtion tulisi ylläpitää koulu kaikkine kuluineen. Nimismies ja kirkkoherra olivat aktiivisia ja laativat 1891 valtion viranomaisille lähetettävän hakemuksen, jossa oli tarkka talousarvio 4 544 markkaa koulun rakennuskustannuksista. Pitäjänkokous hyväksyi anomuksen, mutta lisäsi siihen vielä kaivon rakentamisesta aiheutuvat kustannukset 250 markkaa, kun herrat nähtävästi käytännön taloudenpitoon perehtymättöminä olivat sen unohtaneet. Maaherra esitti myönnettäväksi pyöreät 5 000 markkaa, ja kun senaatti antoi 6 000 markkaa, suostui kuntakokous 1893 täyttämään kunnalle jäävät veloitteet. Kuolajärvi oli saman vuoden alusta pannut toimeen kunnallishallinnon²⁹. Kuolajärven kansakoulun avajaisia vietettiin elokuussa 1894.³⁰ Kun Kuolajärvelle perustettiin ja avattiin toinen kansakoulu 1915, ensimmäisen koulun viralliseksi nimeksi tuli Kirkonkylä.³¹ Vuonna 1923 koulun nimi muutettiin Sal-

26. Sallan ptpk:t 1939, 1950 ja 1955 (srkk:t E. Koivisto). Eb: 112. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 453—457; Heinänen 1993, 304—307.

27. 8.3.1 = ajanjakso vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen.

28. Karttunen 1983, 161.

29. Heinänen 1993, 172—173.

30. SVT X: 22 1894—95; vrt. Kerkkonen 1914, 16; Heinänen 1993, 192—194.

31. SVT 47 1915—16.

lan kouluksi,³² ja koulua on kutsuttu myös Sallansuon kouluksi sen jälkeen, kun koko kunnan nimeksi vuoden 1936 alusta lähtien tuli Salla.

8.3.2 Piirijakoasetus tuo Kuolajärven kuntaan toisen kansakoulun³³

Kun Kuolajärven ensimmäistä piirijakoa ruvettiin vuoden 1898 piirijakoasetuksen mukaisesti suunnittelemaan, oli juuri valmistunut maantie Kemijärveltä, joten kunta ei ollut enää tiettömien taipaleitten takana kuten siihen saakka.³⁴ Kunnan alue jaettiin kahdeksaan koulupiiriin.³⁵ Kunta ei ollut velvollinen koulua perustamaan, ellei jostakin piiristä ilmoitettu vähintään 30 ylempään kansakouluun halukasta kouluikäistä lasta. Vuonna 1912 Salmijärven koulupiiristä kirkkoherra Aukusti Hakkaraisen avustamana tällainen lista esitettiin kuntakokoukselle. Kuntakokous teki kielteisen päätöksen perusteluina varattomuus, Kirkonkylän koulun oppilaitten vähälukuisuus ja tulevan isonjaon suuret kustannukset.³⁶

Alkoi valituskierrös, jota kesti pari vuotta. Piiriin kuuluvien Kursun ja Märkäjärven kylien asukkaat vastustivat myös hanketta. Normaalisti kuntakokous valitsi lausunnonantajat valituksiin, mutta nyt kuntakokouksen esimies, lukkari Kustaa Aadolf Lepistö antoi yksin lausunnon, jossa hän lämpimästi kannatti koulun perustamista. Viittaukset siitä, että kouluun halukkaat mahtuisivat Kirkonkylän kouluun, hän torjui kertomalla Salmijärven piirin ulommaisesta kylästä olevan Kirkonkylään 66 kilometriä ja lähimmästäkin 32. Kansakouluntarkastaja liitti Lepistön lausuntoon kirjeen, jossa hän totesi näin: “Olisi kansansivistyksen kannalta suotavaa, että sanottu kunnan kielteinen päätös kumottaisiin.” Kuntalaiset yrittivät mitätöidä kunnanesimiehen lausunnon sanomalla, ettei häneltä sitä kukaan ollut pyytänyt. Lepistö ei enää voinut puolustaa kantaansa, sillä hänet oli työmatkalla tavoittanut salamurhaajan luoti.³⁷

Kun uusi kuntakokouksen esimieskin todisti, että vääräksi väitetty oppilasluettelo oli kuntakokouksessa hyväksytty, Kirkonkylän kouluun oli liian pitkä matka eikä kunnalle jäävä rasitus Kirkonkylän koulustakaan ollut valtionavustusten vuoksi liiallinen, ja kun vielä kirkkoherran antamasta todistuksesta kävi ilmi, että koulupiirissä oli 115 kouluikäistä lasta, kuvernööri määräsi uhkasakolla uhaten, että syksyllä 1915 on Salmijärven koulupiirissä avattava koulu. Näin myös tapahtui.³⁸ Syksyllä 1985 olin juhlimassa koulun 70-vuotispäiviä.³⁹

Koulun ensimmäiseksi opettajaksi valittiin 35-vuotiaana Sortavalan seminaarista opettajaksi valmistunut Hilja Salmia, joka sai Kuolajärvellä silloisten säädösten mukaan lukea hyväkseen kymmeneltä vuodelta kaksinkertaiset palveluvuodet eläkettä varten. Monet La-

32. Lapin ktlpi:t 1922—24. Kuolajärvi. KHA. KA. Sallan (vuoteen 1936 Kuolajärvi) kunta on kuulunut seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Lappi 1906—45, Kemijärvi 195—61 ja Itä-Lappi 1961—70.

33. 8.3.2 = ajanjakso vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

34. Heinänen 1993, 145—146.

35. Similä 1993, 3. SaKuA; Heinänen 1993, 196—197.

36. Hämäläinen 1985a, 3. SAKuA; Heinänen 1993, 197—198.

37. Hämäläinen 1985a, 4—5. SaKuA.

38. SVT 47 1915—16; Hämäläinen 1985a, 5—6.

39. Kalenterimerkintä 28.9.1985. JLA.

pin ensimmäiset opettajat olivat erikoisia ihmisiä. Hilja Salmia ei tehnyt poikkeusta. Hänen veljensä läheinen ystävä oli itävaltalais-saksalainen filosofi ja kirjailija Rudolf Steiner. Veli omisti Helsingissä suuren kello- ja kultasepän liikkeen ja oli ansioitunut kulttuurimesenaatti. Steiner vietti hänen kutsustaan ja kustantamanaan useita kesiä Suomessa, jolloin Hilja Salmia tutustui Steineriin ja hänen ajatuksiinsa. Markku Hämäläisen mukaan opettaja Salmia myös toteutti opetuksessaan Steinerin menetelmiä.⁴⁰ Todennäköistä on, että steinerpedagogiikan ensimmäiset kokeilut Suomessa käytännön koulutyössä suoritettiin Kuolajärvellä Salmijärven koululla. Koulun nimi muuttui 1930 Salmivaaran kouluksi.⁴¹ Kuolajärvi oli koulutuksellista takamaata aina 1920-luvulle saakka. Todisteeksi riittää, kun kerron, että Kuolajärven asukasluku 6 000 oli 1920 seitsemän prosenttia kokko Lapin väestöstä, mutta koulujen määrä kaksi vain pari prosenttia kansakoulujen luvusta.⁴²

Syitä koulujen vähäisyyteen oli monta. Jos jokaisessa kahdeksassa koulupiirissä olisi löytynyt 30 yläkansakouluun tulijaa vapaaehtoisesti, olisi kunnan ollut pakko lain mukaan ennemmin tai myöhemmin koulut perustaa. Kun hyvin monet oppilaat olisivat joutuneet pitkien matkojen vuoksi majoittumaan koulujen läheisyyteen, mikä olisi aiheuttanut kustannuksia ja suuria hankaluuksia, ei koulutusta vielä Kuolajärvellä katsottu sen aiheuttamien vaijojen arvoiseksi. Salmijärven koulun perustaminen osoitti vielä senkin, että kunta ei tehnyt koulunperustamispäätöksiä muuten kuin vaikean valitusprosessin jälkeen pakosta. Korpikylien asukkailla ei ollut tietoa ja keinoja lähteä kunnallisten päättäjien kanssa taistojen tielle.

8.3.3 Kuolajärven (Sallan) historian vaiherikkain aika⁴³

8.3.3.1 Nopean kehityksen vuosikymmenet ennen talvisotaa

Kun oppivelvollisuuslaki astui voimaan 1921, laajassa Kuolajärven kunnassa, jonka pinta-ala yli 11 000 neliökilometriä oli noin kolme prosenttia koko maan pinta-alasta⁴⁴, oli vain kaksi kansakoulua. Vertailun vuoksi mainittakoon, että valtakunnassa oli syksyllä 1921 jo lähes 4 200 yläkansakoulua.⁴⁵ Kouluikäisiä lapsia oli kunnassa 1920 noin 1 500.⁴⁶ Katekeettojen ja kiertokoulunopettajan harteilla oli siis vielä suuri vastuu siitä, miten Kuolajärven lapset ja nuoret saivat elämässä tarvittavia tietoja ja taitoja sekä kasvoivat ihmisiksi ja ihmisyyteen.

Suomen itsenäistyminen ja oppivelvollisuuslain säätäminen saivat aikaan ihmeellisiä muutoksia maalaiskuntien päättäjien eli tavallisten kansanihmisten käsityksissä koulutuksen merkityksestä yksilön ja yhteisön hyvinvoinnin turvaajana ja edistäjänä. Muuten ei voi käsittää sitä, että monet kunnat, jotka houkuttelemalla, väkipakolla ja uhkasakoilla oli saa-

40. Hämäläinen 1986, 3—4. SaKuA; Markku Hämäläisen haast. 18.3.1999.

41. Lapin ktli:t 1929—31. Kuolajärvi. KHA. KA.

42. Kuolajärven ptpk 1921 (srkk A. Hakkarainen). Eb: 49b. OTA. OMA; STV 1996. Väkiluku lääneittäin vuosien 1850—1995 lopussa; ks. Yhteenveto, taulukko 2.

43. 8.3.3 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

44. Siukola 1987, 113—114.

45. Halila 1950 IV, 30.

46. Kuolajärven ptpk 1921 (srkk A. Hakkarainen). Eb: 49b. OTA. OMA.

tu puolen vuosisadan aikana vuoden 1866 kansakouluasetuksen ja vuoden 1898 piirijakoasetuksen jälkeen perustamaan pitäjiinsä kansakoulun tai kaksi, rupesivat suorastaan kilpailemaan, kuka eniten ja nopeimmin kansakouluja pystytti. Sallan kunta kuuluu näihin kurssiaan rajusti muuttaneitten kuntien joukkoon.

Ensimmäisinä oppivelvollisuuslain aikaisina kouluina aloittivat toimintansa tammikuussa 1923 Aholan, Kuolajärvenkylän ja Kursun koulut ja helmikuussa vielä Tuutijärven koulu.⁴⁷ Vuonna 1924 Aholan koulun nimi vaihdettiin Hirvasvaaran kouluksi, 1930 Oulangan kouluksi ja taas 1947 Hirvasvaaran kouluksi. Koulupiiri oli laaja, sillä siihen kuuluivat Hirvasvaaran kylän lisäksi Aholanvaara, Karhujärvi ja Paloperä. Alkuaikoina osa pitkämatkaisista oppilaista majoittui koulun naapuritaloihin, ja Aholanvaarasta tulevia pienimpiä oppilaita kuljetettiin hevosella. Kouluun perustettiin jo 1926 toisen opettajan virka, jolloin myös alimpien luokkien oppilaat saivat kokovuotista opetusta.⁴⁸ Kuolajärven kylä ei ole koskaan ollut seurakunnan keskuspaikkana, vaikka Kuolajärvi antoi nimen koko pitäjälle aina 1930-luvulle saakka. Tämä järvi, jonka rannalla kylä sijaitsi, on noin 20 kilometriä itään Kuolajärven ensimmäisestä kirkonkylästä Sallatunturin juurella, joka vuorostaan antoi kunnalle ja seurakunnalle nimen 1936.⁴⁹ Kouluja perustettiin eri puolille Kuolajärven kuntaa, sillä Kuolajärvenkylän ja Tuutijärven koulut olivat kunnan itäosassa, joka luovutettiin 1944 Neuvostoliitolle, Hirvasvaaran koulu etelässä ja Kursu lännessä.

Myös Sallaan saatiin 1930-luvulla rajaseutupappeja, ja suunnitteilla oli rakentaa Tuutijärvellekin rajaseutukirkko. Kylän opettaja oli luvannut lahjoittaa kirkkoa varten tontin. Jumalanpalveluksia ja kylän muita yhteisiä tilaisuuksia on pidetty ja pidetään vieläkin kyläkouluilla. Tuutijärven tulevaa kirkkoa varten oli jo hankittu 1930-luvun lopulla kirkkokalustoa, joka oli sijoitettu ennen kirkon valmistumista koululle. Näkösilällä oli myös ristiinnaulitun kuva, jonka nähdessään eräs kylän vanhemmanpuoleinen isäntä kyseli: “Kukas mies se tuo on?” Opettaja ja rajaseutupastori kertoivat miehelle Jeesuksen kärsimyshistorian, jonka kuultuaan isäntä vakavana virkkoi: “Voi minkä tekivät hyvälle miehelle.”⁵⁰

Tammikuussa 1924 avattiin Vuorikylän koulu, joka lukuvuoden 1926—27 ainakin kansakouluntarkastajan papereissa kantoi nimeä Vuorijärvi.⁵¹ Vuonna 1925 avattiin koulut Kurtin kylässä, Märkäjärvellä, Saijan kylässä ja Sovajärvellä. Useasti uusilla kouluilla koulunpito aloitettiin alakansakouluna, jossa kylän kaikki kouluikäiset, niin nuoret kuin vanhatkin, saivat tarpeellista alkuopetusta. Esimerkiksi Saijan ja Sovajärven kouluilla yläkansakoulu perustettiin vasta kahden alakouluvuoden jälkeen syksystä 1927, vaikka opetuksen sisällöt saattoivat alakouluvuosinakin varmasti vaihdella oppilaiden iän ja taitojen mukaan.⁵² Kun Märkäjärvestä tuli sodan jälkeen kunnan ja seurakunnan keskuspaikka, muutettiin koulun nimi 1969 Kirkonkylän kouluksi.⁵³ Myös rajan taakse jäänyttä Kurtin koulua käynyt Paavo Hautala on muistellut kouluaikaansa: “Oppilaat olivat kilttejä. Opet-

47. Lapin ktpli:t 1921—23. Kuolajärvi. KHA. KA; SVT X: 55 1923—24. Kun koko kunnan nimi oli Kuolajärvi, on Kuolajärven kylään perustetun koulun virallinen nimi ollut sekaannusten välttämiseksi Kuolajärvenkylän koulu.

48. Lapin ktpli:t 1923—27 ja 1929—31. Kuolajärvi. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1946—48. Salla. KHA. KA; Ojala 1966, 2. SaKuA.

49. Kotimäki 1966, 1. SaKuA.

50. Hautala 1993, 83; Heinänen 1993, 317—318.

51. Lapin ktpli:t 1922—24 ja 1925—28. Kuolajärvi. KHA. KA; SVT X: 56 1924—25.

52. Lapin ktpli:t 1924—29. Kuolajärvi. KHA. KA; SVT X: 57 1925—26, 59 1927—28 ja 60 1928—29. SVT:n mukaan Sovajärven koulu olisi yläkansakouluna aloittanut vasta syksyllä 1928, mutta kansakouluntarkastajan mukaan jo 1927. Mikäli kunnasta saadut tiedot eivät muuta osoita, olen yleensä luottanut kansakouluntarkastajan tietoihin.

53. Itä-Lapin ktpli:t 1968—70. Salla. OHA.

tajat päteviä. Ja kurinpito jämpti. Mikä esti, etteivätkö oppimistuloksetkin muodostuneet hyväiksi.” Koulukeittolakin oli toiminnassa, ja usein oli ruokana kaurapuuro sokerin kanssa. Erikoisesti Hautalan mieleen ovat jääneet kilpahiihdot Kurtin ja Vuorikylän koulujen kesken, joissa opettajina olivat Kolehmainen veljekset Lauri ja Arvi. Opettajat jännittivät oppilaittensa puolesta niin väkevästi, että Lauri kerran kiivaimmalla hetkellä puri piipunvarren poikki.⁵⁴ Lisäisin tuohon Hautalan tekstiin vielä, että oppilaitten hiihtotaidon lisäksi puntarissa oli myös opettajan kunnia. Kun olin ensimmäisiä vuosiani opettajana, olivat kunnan koulujenväliset kilpailut talven kohokohta, jota päivää varten harjoiteltiin syksystä alkaen. Voitolliset ottelut lämmittivät pitäjäläisten silmissä menestystä hakevien innokkaitten opettajien rintaa pitkään.

Vuorikylän koulu käynyt ja itsekin opettajaksi myöhemmin opiskellut Mauno Lassila on muistellut, että koulu, ulkoasultaan kaksikerroksinen mahtava rakennus ja vielä mäen päällä, oli “tärkeä kokoontumis- ja harrastuspaikka. Monien juhlien, kilpailujen ja kurssien pito- paikka. Opettajista varsinkin Kolehmaisen Arvi oli virikkeitä antava ja ulospäin suuntautunut. Jos jotakin kylässä tapahtui, siellä oli myös Kolehmainen.” Myös Mauno-pojan mieleen olivat jääneet Kurtin ja Vuorikylän väliset hiihtokilpailut. “Se oli suuri ja mielenkiintoinen tilaisuus kyläläisille. Vain sängyssä makaavat olivat kotona, kuten eräs tuon ajan mies muisteli. Niskalan Alpo, iso mies, nousi näköalapaikalle koulun katolle. Sieltä hän suuriäänisesti huusi yleisölle viestinhiihtotilanteet.” Opettaja järjesti myös pujottelukilpailut. Ne “voitti Lassilan Jussi ja sai marttiinilaisen palkinnoksi.” Myös luistelukilpailut kuuluivat vuotuisen kilpailuohjelmaan. Rajavartiostossa palvellut 1930-luvun suurhiihtäjä Olli Remes kävi opettajan pyynnöstä opettamassa oppilaille hiihtotekniikkaa.⁵⁵ Remes, Mannerheim-ristin ritari, kaatui jatkosodassa haavoituttuaan sitä ennen jo viisi kertaa.⁵⁶

Vuonna 1926 käynnistyivät sitten Raatikan koulu jo tammikuussa sekä Kallungin ja Kellošelän koulut syksyllä. Koska Sallan koulujen arkistot tuhoutuivat sotien aikana, on Sallassa laadituissa koulujen historiikeissa epätarkkuuksia. Esimerkiksi Raatikan koulu olisi alkanut jo syksyllä 1923, mikäli koulun 1966 antamat tiedot pitäisivät paikkansa.⁵⁷ Olen luottanut kansakouluntarkastajan asiakirjoihin, jotka ovat kansallisarkistossa. Ainoa virhemahdollisuus on siinä tapauksessa, jos joku koulu on toiminut samanaikaisesti kahdessa toimipisteessä koulupiirin eri kylissä, kuten alakansakoulujen osalta usein on tapahtunut. Kellošelän koulu on historiansa aikana vaihtanut nimeä usein. Neljä ensimmäistä vuotta vuoteen 1930 koulu kantoi nimeä Kello—Aatsinki, koska läheisen Aatsingin kylän lapset saivat myös koulussa opetusta. Sitten nimenä vuoroin ovat olleet Kellošelkä (1930—35, 1937—47 ja 1956—) ja Kello (1935—37 ja 1947—1956), jota nimeä SVT:n mukaan koulu kantoi myös koulun aloitusvuonna. Kun Oulun seudulla Haukiputaan Kellon kylässä oli samanniminen koulu, on sekaannusten välttämiseksi vuodesta 1956 koulun nimenä ollut Kellošelkä.⁵⁸ Jos joku sallalainen kaipaa näiltä sivuilta Savinan koulua, niin ilmoitan Kallungin koulun kantaneen tätä nimeä lukuvuodet 1930—42.⁵⁹

54. Hautala 1982, 197—201.

55. Lassila, M. 1997, 157.

56. Eljanko & Kirjavainen 1969, 138 ja 201.

57. Lapin ktpli:t 1924—27. Kuolajärvi. KHA. KA; SVT X: 58 1926—27; Saastamoinen 1966, 2. SaKuA.

58. Lapin ktpli:t 1929—31 ja 1934—38. Kuolajärvi (vuodesta 1936 Salla). KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1946—48. Salla. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1955—57. Salla. OHA; SVT X: 58 1926—27; Saarnijoki 1966, 3. SaKuA; Uutela, H. & J. 1996, 1—2. Sallan kunnan Kellošelän koulun arkisto.

59. Lapin ktpli:t 1929—31. Kuolajärvi. KHA. KA; Lapin ktpli:t 1941—43. Salla. KHA. KA.

Kansakoulujen perustamisalto pyyhkäisi yli koko Kuolajärven kunnan 1920-luvulla, jolloin vuosina 1923—1930 avattiin 16 uutta kansakoulua. Kallungin koulu aloitti työnsä 1926 yhtenä muiden joukossa. Vuonna 1957 Kallungin kylässä lapset pääsivät kuvassa näkyvään hienoon koulutaloon. KA.

Etelä-Sallassa Kuusamon rajalla sijaitsevaan suureen Hautajärven kylään saatiin koulu 1927. Oppilaita olisi ollut jo aikaisemminkin riittävästi, mutta kyläläisillä lienee ollut enakkoluuloja koulua kohtaan. Tätä oli ilmennyt vielä 1955, kun Sallan kunnallinen keskikoulu aloitti, sillä Hautajärveltä oli aluksi vähän pyrkijöitä. Syrjäkylien opettajat ovat myös osallistuneet monin tavoin koulupiirinsä asukkaitten harrastusten johtamiseen ja ohjaamiseen. Hautajärvellä vuosina 1938—48 opettajana työskennelleen Veikko Rautosen toimesta perustettiin virkeä urheiluseura Oulangan Seutupojat, jonka toiminnassa kotiseudullaan elämäntyönsä suorittanut koulunjohtaja Ilmari Kivelä on Rautosen jälkeen ansiokkaasti toiminut.⁶⁰ Professori Veli Nurmi on kuvannut opettaja-aikaansa Hautajärven koululla seuraavasti: “Minäkin olin aivan 1950-luvun alussa opettajana Sallan Hautajärvellä, jälleenrakennuskoulussa. Osa oppilaita oli jo yli-ikäisiä, sodan tähden, mutta halusi kuitenkin suorittaa kansakoulun oppimäärän. Koko kylästä oli pystyssä sodan päättyessä vain koulun sauna, jossa oli sijainnut saksalaisten komentopaikka.”⁶¹

Vuonna 1928 ilmeisesti vedettiin henkeä, koska Lampelan koulu, ikäjärjestyksessä seuraava, aloitti vasta 1929. Tämä koulu oli nuorin Neuvostoliiton alueelle jääneistä kansakouluista. Vuonna 1930 on asiakirjoissa merkinnät Onkamon ja Paloperän koulujen alkamisesta. Onkamon koulu sai oman koulutalon ja toisen opettajan syksyllä 1939. Uutta koulua ehdittiin käyttää vain muutama päivä, kun tuli evakkoonlähtö. Kun palattiin kotiseudulle takaisin, ei tätäkään koulutaltoa enää ollut.⁶² Lama-aika näkyi myös Sallan kunnassa siten, että uusia kouluja ei 1930-luvun alussa perustettu. Kun paremmat ajat koitti-

60. Lapin ktpli:t 1926—28. Kuolajärvi. KHA. KA; SVT X: 59 1927—28; Kivelä 1967, 1—3. SaKuA; Ilmari Kivelän haast. 23.10.1997.

61. Nurmi 2001, 3.

62. Lapin ktpli:t 1928—31. Kuolajärvi. KHA. KA; SVT X: 61 1929—30 ja 62 1930—31; Isojärvi, B. 1966, 1—2. SaKuA; Mattila 1989, 1. SaKuA.

vat, avattiin Hietajärven ja Niemelän koulut 1936.⁶³ Laman aikana oli kunta ostanut pakokohuutokaupassa Hietajärveltä maatilan, jonka rakennuksiin Hietajärven koulu sijoitettiin.⁶⁴ Vielä ennen sotaa ehdittiin saada 1938 koulu myös Aholanvaaraan, joka sodan jälkeen lukuvuodet 1947—56 kulki asiakirjoissa Aholan kouluna.⁶⁵

Kuolajärven kunta lähti toteuttamaan oppivelvollisuutta erittäin ripeästi, vaikka oppivelvollisuuslaki olisi tarjonnut mahdollisuuksia paljon hitaampaankin aikatauluun. Kunta kyllä anoi ja sai valtioneuvostolta viisi vuotta lykkäystä toteuttaakseen oppivelvollisuuden vasta vuoteen 1942 mennessä, mutta lykkäystä ei haluttu tai ei tarvittu käyttöä.⁶⁶ Ilman todisteita olisi vaikea uskoa, että todellisessa erämaakunnassa perustettiin vuosina 1923—1930 yhteensä 16 uutta kansakoulua. Kyllä tälle ilmeinen selitysikin löytyy. Kun itsenäisyys tuli 1917, katkesi iänikuinen leipätie Kuolajärveltä Kantalahteen, sillä välille oli vedetty pyhä ylittämätön rajalinja. Seurauksena oli ennen itään suuntautuneissa kylissä nählähätä. Kansa katsoi itsenäisyyden aiheuttaneen tämän kurjuuden, kun Venäjältä, Euroopan vilja-aitasta, ei enää saatu halvalla jauhoja eikä muuta tarpeellista kuten aikaisemmin. Keskenäinen isojako rajoitti metsäkauppoja ja työttömyys oli ”huutava tämän kaiken kaaoksen keskellä”. Monien kuolajärveläisten mielestä ruoho näytti olevan rajan takana paljon vihreämpää kuin itsenäisessä Suomessa. Aika oli otollinen sellaiselle ilmiölle kuin vuonna 1922 syntynyt Sallan läskikapina. Tämä tapaus herätti kuitenkin Suomen valtiollaan. Kuolajärvelle perustettiin nyt runsaasti kansakouluja ja rakennettiin uusia teitä. Niinpä valtion varoin ja avustuksin viiden vuoden aikana 1920-luvulla yli kymmenen tietöntä syrjäkylää sai tieyhteydet muuhun maailmaan sekä rakennettiin 13 kansakoulua, kunnalliskoti, lääkärinasunto ja sotilaskasarmi. Tuntsan Tahvo, ilmeisen hyvä Kuolajärven asiantuntija, lienee ollut aivan oikeassa kirjoittaessaan 1929, että kuntaan 1920-luvulla saadut valtionavut olivat suuremmat kuin aikaisemmat avustukset sadan vuoden aikana

63. Lapin ktpli 1935—36. Kuolajärvi. KHA. KA; Lapin ktpli 1936—37. Salla. KHA. KA.

64. Hietajärvi 1966, 1. SaKuA.

65. Lapin ktpli:t 1937—39. Salla. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1946—48. Salla. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1955—57. Salla. OHA.

66. Heinänen 1993, 307—310. Heinänen kirjoittamassa Sallan historiassa on samoin kuin monissa muissa pitäjähistorioissa oppivelvollisuuslain ymmärtäminen tuottanut vaikeuksia. Heinänen esim. kirjoittaa sivulla 307, että jos koulupiirissä oli *kouluikäisiä* lapsia alle 30, ”sinne oli mahdollista perustaa niin sanottu supistettu koulu”. Tämä lauseke sattuu olemaan sinällensä aivan oikea lainkin mukaan, mutta ei se itse laista anna oikeaa kuvaa. Yhtä oikein olisi esimerkiksi sanoa, että jos koulupiirissä oli lapsia 40, 35, 25 tai 20, niin oli mahdollista perustaa supistettu koulu. Oppivelvollisuuslain (SA 101/1921) 9 § totesi, että jos *yläkansakouluun* pantavien lasten luku oli vähintään 30, oli piiriin perustettava yläkansakoulu ja jos alakansakouluun pantavien lasten luku nousi vähintään viiteentoista, oli perustettava siihen liittyvä alakansakoulu. Jos yläkansakouluun pantavien lasten määrä oli alle 30, ”annettakoon opetusta supistetussa koulussa”, sanottiin laissa. Toisin sanoen kouluikäisiä saattoi piirissä olla lähes 45, ja vielä oli täysin laillista perustaa vain supistettu koulu. Jos ylä- ja alakansakouluun pantavien lasten määrä yhteensä oli vähintään 20, oli supistettu koulu myös lain mukaan jo perustettava. Edellä selostetussa pykälässä on kerrottu kuntia velvoitavista oppilasmääräistä. Tässä yhteydessä ei ole mahdollista selvittää, millä oppilasmäärillä saatiin perustaa koulu eli saatiin vielä valtionapu opettajien palkkoihin ja muihin ylläpitokustannuksiin ja millä oppilasmäärillä kerran perustettu koulu saatiin vielä säilyttää. Myös Sallan kuntaa koskivat ne erikoismääräykset tai paremminkin helpotukset, jotka oppivelvollisuuslaki antoi niille kunnille, joiden keskimääräinen asukasluku neliökilometriä kohti ei noussut kolmeen. Lisäksi virallisten tilastojen lukeminen näyttää olevan vaikeaa koululakeihin perehtymättömille kirjoittajille, kuten Sallan historiassa sivulla 308 oleva taulukko kertoo, vaikka on siihen asiavirheen lisäksi tainnut painovirhekin lipsahtaa. Vuonna 1934 oli Sallassa 18 kansakoulua, joista viisi supistettua, ja 1937 kansakouluja oli 20 ja niistä supistettuja seitsemän. Heinänen taulukossa yläriivi ei ole johdonmukainen alarivin kanssa. Ei ole ihmeteltävää, jos lakien monimutkaisuuden vuoksi väärinkäsityksiä tulee. Olen siksi niihin kiinnittänyt huomiota, että tulevaisuudessa pitäjähistorioissa osattaisiin olla lainluvussa tarkkana, ettei perusteellisesti laadittuihin teoksiin jäisi koulutuksen osalta mielestäni kuitenkin aika merkittäviä epätarkkuuksia.

yhteensä.⁶⁷ Vuonna 1922 aloitettiin myös määrätietoinen rajaseutujen maatalouden kehittäminen.⁶⁸ Maatalousministeriön myötämielisyyttä Sallaa kohtaan osoitti sekin, että esimerkiksi 1925 ministeriö myönsi “Kuolajärven kunnalle halvimmalla käsikauppahinnalla noin 4 000—5 000 rakennuspuuta kansakoulurakennuksia varten”.⁶⁹

Edellä oleva todistaa, että Suomessa pyrittiin 1920-luvulla turvaamaan tasavertaiset elämisen mahdollisuudet nuoren valtion kaikilla kulmilla. Jo 1921 ilmestyi kansakouluja koskevaan kustannuslakiin kohta, jonka mukaan maan köyhimmille ja harvaan asutuille kunnille voitiin antaa valtioneuvoston harkinnan mukaan ylimääräistä valtionapua, ja 1926 uusitussa laissa vastaavaa pykälää huomattavasti vielä parannettiin.⁷⁰ Lakeihin ja asetuksiin ilmestyi 1920-luvulla myös uutena käsitteenä sana rajaseutu, jossa sijaitseville oppilaitoksille annettiin korotetut valtionavut.⁷¹ Ei liene liioittelua päätelmäni, että valtiiovallan rajaseutuja ja harvaan asuttuja maakuntia voimakkaasti tukeva aluepolitiikka 1920-luvulta alkaen vaikutti siihen, että myös Sallassa vallitsi yhtenäinen talvisodan henki, kun Neuvostoliitto 1939 vain 17 vuotta läskikapinan jälkeen hyökkäsi suurin joukoin rajan yli maahamme myös Sallan kohdalla. Rajakyläiden reserviläissotilaat puolustivat miehekkäästi kotiseutujaan, ja muu väki lähti kiireesti valloittajia pakoon. Voimakas vapaaehtoisten yhdistysten, maa- ja kotitalouden neuvontajärjestöjen sekä kirkon rajaseututyö paikkasivat hyvin valtiovallan toimien lisänä niitä aukkoja, joihin lait ja asetukset eivät ulottuneet, ja toivat avustustoimintaan myös inhimillistä lämpöä sekä erikoisolosuhteiden tietämystä ja ymmärtämistä.⁷²

8.3.3.2 Salla ja Sallan koululaitos sodan kourissa

Marraskuun 30. päivän aamutunteina 1939 ylittivät Neuvostoliiton yllättävän suuret joukot rajan Sallan alueella useasta kohdasta. Reserviläiset oli kutsuttu kertausharjoituksiin, mutta muu väestö eli normaalia elämää omissa kylissään. Koulut olivat myös toiminnassa. Rajakyläiden evakuointiin piti ryhtyä nopeasti. Kiire oli kova, mutta suurin osa asukkaista pääsi pakenemaan hyökkäävien vihollisten jaloista. Kaikki rakennukset, niiden mukana koulut, pistettiin lähtöhetkellä tuleen, ettei hyökkääjä voisi niihin talvikautena majoittua. Kurtin koululla opettajat yhteistoimin huolehtivat koulunsa tuhoamisesta. Kun koulu oli saatu palamaan, nousi naisopettajakin suksilleen ja liittyi itkien ja siunaten pakenijoitten joukkoon.⁷³ Saijan koululaisille tuli niin kiireinen lähtö evakkoautoihin kesken koulupäivän, että jo pöydässä ollut hernesoppa jäi syömättä. Sallalaiset evakuoitiin Tornionjokivarren kuntiin, joissa lapset jatkoivat koulunkäyntiään paikallisissa kouluissa.⁷⁴

67. Tuntsan Tahvo, Kuolajärvi. Luontaistaloudesta “savottakulttuurin” sekä muutamia tulevaisuuden suunta-
viivoja. (laaja art.) LK 21.12.1929.

68. Hautala 1993, 78—80.

69. Heinänen 1993, 308.

70. SA 102/1921, 5 § ja SA 180/1926, 5 §.

71. Esim. SA 233/1925 1 § ja 197/1929, 4 §.

72. Hautala 1993, 78—84; Leivo-Larsson 1959, 254.

73. Hautala 1993, 177.

74. Huttula 1984, 9. SaKuA.

Neuvostoliittolaiset pyrkivät kiivaasti Kemijärveä kohti, josta oli rautatieyhteys länsirajalle. Hyvin ratkaiseva talvisodan taistelu Pohjois-Suomessa käytiin 20.12.1939 Kemijärvellä Mäntyvaaran rinteillä, jonne vihollisen vahvennettu pataljoona oli salaa päässyt etenemään ja asettumaan. Vasta lepoon Mäntyvaaran läheisyyteen vaihdettu suomalainen pataljoona tuhosi ja karkotti vihollisen ankarassa taistelussa, jossa kahden suomalaiskomppanian päällikköinä olivat opettajat Eero Urponen Sallasta ja Tuure Lehtovirta Savukoskelta. Vänrikki Lehtovirta, työtoverini koulutoimenjohtaja Raimo Lehtovirran isä, sai osakseen sankarikuoleman johtaessaan komppaniaansa hyökkäyksessä Mäntyvaaraan, josta vihollisella olisi enää ollut parikymmentä kilometriä Kemijärven keskustaan ja rautatien päähän. Sallalaisen opettaja Lauri Kolehmaisen joukkue oli taistelun aikana reservinä ja varmisti, ettei vihollinen saisi lisäjoukkoja. Pari päivää aikaisemmin Pelkosenniemellä käydyssä vaikeassa taistelussa suomalaiset pakottivat sinne edenneet venäläiset perääntymään Savukoskelle.⁷⁵

Kun tulin Lapin lääninhallitukseen koulutoimentarkastajaksi keväällä 1970, oli Urponen Rovaniemen kaupungin kansalaiskoulun johtajana. Kun haastattelin häntä 1997 Mäntyvaaran taistelusta, reservin majuri Urponen erikoisesti ihmetteli vieläkin sitä, kuinka vähäisin tappioin suomalaiset kuitenkin selviytyivät, vaikka joutuivat hyökkäämään Mäntyvaaran jyrkkiä rinteitä ylöspäin kohti tulivoimaista vihollista, joka oli vahvasti aseistautuneena varustetuissa asemissa Mäntyvaaran laella.⁷⁶ Suomalaisten menetykset olivat 17 kaatunutta ja 29 haavoittunutta. Vihollisen tappiot olivat suuret, sillä kaatuneiden määräksi on arvioitu ainakin 300. Osa vihollisista pääsi pakenemaan.⁷⁷ Edeltäjäni Lapin lääninhallituksessa, lääninkouluneuvos Erkki Lämsä, kertoi ajaessamme keväällä 1971 Mäntyvaaran ohi kuuluneensa reservin upseerina tähän peräpohjalaispataljoonaan, mutta hänet oli ennen vihollisen paljastumista ja taistelun alkua komennettu Kemijärven Isollekylälle järjestämään majoitustiloja. Hän oli vuodesta 1935 toiminut Isokylän kansakoulun opettajana⁷⁸, ja oli varmastikin tästä syystä valittu samaansa tehtävään. Kun hän ehti takaisin pataljoonaan, oli taistelu jo käyty. Mäntyvaaran rinteelle pystytettyyn muistokiveen on kirjoitettu sanat: ”Tässä auttoi Herra.”

Juuri tätä Sallan kouluhistoriaa viimeistellessäni oli sanomalehdessä tieto, että Eero Urposen pitkä 92 vuoden mittainen elämäntaival oli päättynyt 13.11.1999 Rovaniemellä.⁷⁹

Kun rauha tuli 13.3.1940, se kosketti Sallaa kohtalokkaasti, sillä puolet kunnan pinta-alasta piti luovuttaa Neuvostoliitolle. Rauhansopimuksessa viety Sallan osa oli 120 kilometriä pitkä ja leveimmältä kohdaltaan idästä länteen 100 kilometriä leveä. Tälle alueelle jäi yli 400 viljelytilaa yhdeksässä kylässä, joissa oli toiminut seitsemän kansakoulua. Myös Kirkonkylä menetettiin. Rauhanehtoihin kuului vielä, että rautatien rakentaminen Kemijärveltä Kantalahteen Sallan kautta piti aloittaa välittömästi ja saada valmiiksi, jos mahdollista, vuoden 1940 aikana.⁸⁰ Venäläisillä oli kova kiire.

75. Hautala 1993, 211—232.

76. Eero Urposen haast. 21.10.1997.

77. Hautala 1993, 218—220.

78. Narkilahti 1981, liite 5.

79. LK 5.12.1999.

80. Hautala 1993, 267—270.

Välirauhan⁸¹ tultua sallalaiset palailivat evakkopaikkakunnilta Sallaan ja suuri osa Kemijärvelle, koska kotiseutu oli joko menetetty tai pahoin tuhoutunut. Syksyllä 1940 koulua pidettiin kuitenkin jo ainakin Kursussa ja Salmijärvellä. Jatkosodan alkaminen kesällä 1941 ja Sallan joutuminen taas taistelevien joukkojen tukikohdaksi ja taistelutantereeksi aiheuttivat sen, että kouluja päästiin käynnistämään vasta 1942 ja 1943. Takaisin vallatussa Kirkonkylässä koulua pidettiin venäläisten rakentamassa parakissa.⁸²

Syksyllä 1944 Suomen ja Neuvostoliiton lopetettua vihollisuudet sallalaiset lähetettiin taas evakkoon sijoitusalueena pääasiassa Keski-Pohjanmaa. Siellä monet lapset saivat jatkaa koulunkäyntiä oman opettajan johdolla ja joskus jopa oman koulun harmonin säestyksellä, sillä niitäkin oli evakkokuormiin mahtunut. Saksalaiset polttivat ennen lähtöään kaikki nekin koulut, joita tuho ei ollut tavoittanut talvisodan aikana. Rauhanteossa Salla menetti lopullisesti jo kerran talvisodan jälkeen menetetyt alueensa, joiden asukkaat pyrittiin sijoittamaan jäljelle jääneeseen Sallaan perustamalla uusia asutusalueita ja kyliä. Rajan taakse jäivät Kirkonkylän, Kuolajärven, Kurtin, Lampelan, Sovajärven, Tuutijärven ja Vuorikylän koulupiirit kouluineen. Viimeiset evakot palasivat Sallaan vasta 1949, jolloin joidenkin perheiden evakkomatka oli kestänyt jo kymmenen vuotta.⁸³

8.3.3.3 Jälleenrakennuskausi ja Sallan nousu vuosina 1945—1958.⁸⁴

Henkistä voimaa ja sisua tarvittiin, kun sallalaiset ryhtyivät rakentamaan uutta elämää sodan raunioille. Asuntoja, navetoita ja muita talusrakennuksia pystytettiin, peltoa rai-vattiin, ja asutuksen mukana kyliin aina perustettiin kansakoulu. Niitä tarvittiinkin, koska vankka elämänusko ja luja luottamus tulevaisuuteen näkyivät myös siinä, että sodan jäl-keen syntyivät Suomeen suuret ikäluokat. Jo syksyllä 1946 olivat Sallassa lähes kaikki jo ennen sotia toimineet koulut löytäneet sellaiset tilat, että lapset voitiin kutsua kouluun. Kun rajan taakse jääneiden kylien asukkaat sijoitettiin ja asutettiin Tynkä-Sallaan, piti heitä varten perustaa uudet koulut. Vastikekouluiksi niitä on kutsuttu. Sallassa perustet-tiin asutusalueita myös muuta maan ja elinkeinon tarpeessa olevaa väestöä varten.⁸⁵ Perustettujen koulujen määrä heti rauhan tultua oli todella suuri, mutta kunnioituksesta tätä kulttuurityötä kohtaan aion ne kaikki tarkasti tekstissä mainita.

Lakijängän asutusalue oli syntynyt ennen sotia Salmivaaran läheisyyteen. Jo sodan ai-kana Lakijängällä pidettiin koulua parin vuoden ajan puutavarayhtiö Rauma-Repolan pa-

81. Tarkasti ottaen välirauha Suomen ja Neuvostoliiton välillä solmittiin syyskuussa 1944 ja lopullinen rauha Pariisissa 1947, mutta ainakin me jo sotien aikana eläneet sukupolvet olemme tottuneet välirauhana pitämään talvisodan ja jatkosodan välistä ajanjaksoa maaliskuusta 1940 kesäkuuhun 1941.

82. Similä 1993, 5. SaKuA.

83. Huttula 1984, 9—10. SaKuA; Similä 1993, 5. SaKuA.

84. Lukuvuosina 1945—57 avatuista uusista kouluista olen saanut runsaasti tietoja ja taustaa Markku Hämäläisen kirjoittamasta ja kokoamasta kirjasta Vuotoksen varrelta, jonka aineiston ovat keränneet Sallan kansalaisopistossa toimineen opettaja Markku Hämäläisen johtaman opintopiirin jäsenet vuosina 1990—1994. Opintopiirin motto on ilmaistu teoksen esipuheessa: “Täydellistä totuutta ei ole, mutta olemme pyrkinet mahdollisimman lähelle sitä.” Markku Hämäläiseltä olen saanut paljon Sallan koululaitoksen historiaa koskevaa aineistoa ja vuosina 1997—1999 olen haastatellut häntä lukuisia kertoja. Hän on myös pyynnöstäni suorittanut monia tarpeellisia tarkistuksia, jotka ovat erikoisesti Sallan osalta olleet hyvin suuriarvoisia, koska ennen sotaa perustettujen koulujen arkistot ovat tuhoutuneet.

85. Huttula 1984, 10. SAKuA; Heinänen 1993, 357—359.

rakissa. Syksyllä 1945 lakijänkäläiset ilmoittivat Sallan kunnantoimistoon, joka oli vielä evakkopitäjässä Keski-Pohjanmaan Kälviällä, että koulu oli alkanut 19.10.1945, mutta kouluun pitäisi nimittää johtokunta. Kirkkoherra Koivisto hoiti seurakunnan lisäksi evakossa myös kouluasioita ja vastasi, että Salmivaaran koulun johtokunta saisi huolehtia myös Lakijängän koulun asioista, kunnes valtuusto voisi valita johtokunnan. Muodollisesti Lakijängän koulu oli ensimmäisen lukuvuotensa Salmivaaran koulun sivupiste. Katekeettana Sallassa pitkään työskennellyt Lydia Ovaskainen näyttää olleen kunnassa aina valmis lähtemään erilaisiin tehtäviin, kun tarvittiin sijaisia tai väliaikaisia opettajia, sillä niin monessa koulun historiikissa mainitaan hänet opettajaluettelossa. Myös Lakijängällä syksyllä 1945 hän käynnisti koulunpidon varmasti puutteellisissa olosuhteissa.⁸⁶ Lydia Ovaskainen oli opettajana Sallassa yhteensä 47 vuotta, mikä lienee mittavin elämäntyö Sallan koululaitoksen palveluksessa.⁸⁷ Kuusamon Alakitkan koululla tapasin keväällä 1968 opettajan, joka suri sitä, että hän ei ehtisi ennen eläkkeelle joutumistaan saada 50 palveluvuotta täyteen, kun jo 49 vuotta koulutyötä oli takana.⁸⁸

Elämän elpyminen ei kovin nopeasti voinut tapahtua kunnassa, jossa vain Kursun ja Salmivaaran kylissä oli sodan jäljiltä polttamattomia asuinrakennuksia. Tämä näkyi myös siinä, että 1946 käynnistyi kunnassa vain yksi uusi koulu, joka avattiin helmikuussa Mälävaarassa. Koulua ensimmäisen kevätlukukauden pitänyt miesopettaja oli monitoiminen, sillä hän aamusella ennen koulun alkua keitti ruoat oppilaita varten ja illalla koulupäivän jälkeen vielä pilkkoi koulun tarvitsemat polttopuut.⁸⁹ Palkkakin juoksi arvattavasti kolmesta tehtävästä, vaikka tuskin se näistä huoltopuolen hommista kovin suuri oli.

Neuvostoliiton alueelle jääneiden kylien asukkaat pyrittiin sijoittamaan Sallassa samoihin uusille asutusalueille muodostettuihin kyliin omien entisten naapureittensa joukkoon. On siten perusteltua sanoa, että näihin kyliin perustetut koulut ovat olleet rajan taakse jääneiden koulujen vastikekouluja. Vuonna 1948 avatun Lapajärven koulun voidaan sanoa jatkaneen Lampelan koulun aloittamaa työtä, koska koulun ensimmäiset oppilaat tai heidän vanhempansa olivat syntyjään pääasiassa Lampelan kylästä. Väli rauhan aikana 1940—1941 koulua pidettiin Sodankylän Syväjärvellä, jossa kyläläiset olivat evakossa. Syksyllä 1941 asukkaat palasivat Lampelan kylään, ja koulu avasi 1942 ovensa sulkien ne taas seuraavana vuonna 1943, jolloin sodan lopputulos alkoi häämöttää ja evakko oli taas pian edessä. Suuri osa Lampelan kylän väestä ei enää koskaan palannut Sallaan asumaan, vaan heitä jäi runsaasti Kemin maalaiskuntaan ja Tervolaan.⁹⁰ Vuonna 1948 käynnistyivät uudet koulut vielä Aatsingissa, Naruskalla ja Selkälässä. Uuteloiden mukaan Aatsingin koulu olisi avattu jo helmikuussa 1948, mitä ei ole syytä epäillä.⁹¹ Samana vuonna aloitti toimintansa myös Tuohiaavan koulu Tuohikylässä, jonka asukkaat olivat suurelta osalta entisiä kirkonkyläläisiä ja muutamia perheitä myös Vuorikylästä. Vuonna 1956 koulu sai sijaintikylänsä nimen.⁹²

86. Lapin ktpli 1944—45. Salla. KHA. KA; Kemijärven ktpli 1945—46. Salla. KHA. KA; Hämmäläinen 1985 b, 1—3. SaKuA.

87. Hämmäläinen 1995, 50.

88. Koillismaan kansakouluntarkastuspiiriin tarkastuskertomukset lukuvuodelta 1967—68. OHA.

89. Lapin ktpli 1944—45. Salla. KHA. KA; Kemijärven ktpli 1945—46. Salla. KHA. KA; Lähdesmäki 1966, 1. SaKuA; Hämmäläinen 1995, 82—83.

90. Kemijärven ktpli.t 1947—49. Salla. KHA. KA; Korhonen 1966, 1. SaKuA.

91. Kemijärven ktpli.t 1947—49. Salla. KHA. KA; Uutela, H. & J. 1996. Liite. Sallan kunnan Kellošelän koulun arkisto; Jorma Uutelan haast. 7.12.1999.

92. Kemijärven ktpli.t 1947—49. Salla. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1955—57. Salla. OHA; Laaksonen 1966, 1—2. SaKuA.

Vuonna 1949, jolloin viimeiset sallalaiset palasivat evakosta, uusia kouluja käynnistettiin kuusi kappaletta. Ahvenselän koulun täyttivät pääasiassa rajan taakse jääneen Tuutijärven kyläläisten lapset. Vuonna 1992 koulun nimi muutettiin Keminniemen kouluksi.⁹³ Vittikon ja Varvikon vuonna 1949 avatut koulut miehitti vuorilaisten eli Vuorikylän entisten asukkaiden jälkikasvu. Uudet kylät Vittikko ja Varvikko ovat saaneet kauniit nimensä alueiden alkuperäisistä nimistä Tuppivittikko ja Puupuolivarvikko. Näin uudet koulut korvasivat Vuorikylän koulun, jonka suomalaiset polttivat talvisodan ensi päivinä. Eräs sotapoliisi oli kertonut Kemijärvellä myöhemmin, että hän oli tehnyt elämänsä suurimman tihtutyön. Kysyjille hän oli sitten kertonut: ”Poltin Vuorikylän koulun. Se oli kulttuurin vastainen teko.”⁹⁴ Rajan taakse jäi myös Kuolajärven kylä, jonka nimeä itärajan selkosiin syntynyt suuri seurakunta ja kunta kantoivat vuoteen 1936 saakka. Tähän vanhaan lapinkylään asettui ensimmäinen suomalainen asumaan 1600-luvulla, ja 1790 kylässä oli jo 500 asukasta, joista harva enää osasi saamen kieltä. Kuolajärveläiset sijoitettiin sodan jälkeen asumaan Vallovaaraan, johon kyläläisiä palvelemaan avattiin kansakoulu. Vallovaaran koulun virallinen nimi oli vuoteen 1956 saakka Mattilan koulu, koska se rakennettiin Mattilan mäelle. Tässä koulussa suoritti kurssitoverini Oulun opettajakorkeakoulusta Antti Kotimäki elämäntyönsä.⁹⁵

Pahkakumpuun rakensivat talonsa ja raivasivat peltonsa Kurtilta lähtemään joutuneet sallalaiset, jotka saivat oman koulunsa myös 1949. Koululla vuonna 1966 tehdyn historiikin mukaan koulu olisi alkanut vasta vuoden alussa 1950, kun koulurakennus valmistui. Koulun ensimmäinen opettaja professori Martti Jussila kuitenkin kertoi, että kyllä koulu alkoi hänen kotikylässään jo syksyllä 1949 vuokratiloissa. Tämä ei ollut ensimmäinen kerta, kun koulun iän laskeminen on aloitettu vasta siitä, kun koulu on saanut oman koulurakennuksensa. Koulu oli elävän kylän toimintojen keskipiste yli 40 vuotta.⁹⁶ Kutrikon vuonna 1949 käynnistettyä koulua ei voida katsoa minkään rajan taakse jääneen kylän vastikekouluksi. Tämän koulun elämäntaival, yhdeksän vuotta, oli lyhyt, mutta perustamisvaiheessa oppilaita oli jopa 40, joten se oli aikanaan 1900-luvun viimeisten vuosikymmenien mittapuun mukaan suuri kyläkoulu, jossa olisi voinut olla kolme opettajaa.⁹⁷

Vuosi 1950 oli Sallan kouluhistoriassa myös merkittävä, sillä asiakirjojen mukaan silloin ilmestyi kolme uutta koulua Sallan kyliin valistusta jakamaan. Vittikon ja Varvikon lisäksi entisiä vuorikyläläisiä riitti vielä Kulkuselän kyläänkin, joka sai 1950 oman koulunsa.⁹⁸ Vaadinselän samoin 1950 avattu koulu on aikoinaan katsonut olevansa myös vanhan kirkonkylän eli Sallan (Sallansuun) koulun pääperillinen.⁹⁹ Sovajärviset asutettiin sodan

93. Kemijärven ktpli:t 1948—50. Salla. KHA. KA; Lapin lpkli:t 1991—93. Salla. LLHA; Salminen, U. 1966. SaKuA; Hämäläinen 1995, 91—96.

94. Kemijärven ktpli:t 1948—50. Salla. KHA. KA; Kesälahti 1966, 1—2. SaKuA; Peura 1966, 1. SaKuA; Hämäläinen 1995, 96—102.

95. Kemijärven ktpli:t 1948—50. Salla. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1955—57. Salla. OHA; Kotimäki 1966, 5—6. SaKuA; Hämäläinen 1995, 105—108.

96. Kemijärven ktpli:t 1948—50. Salla. KHA. KA; Arola, P. 1966, 1; Hämäläinen 1995, 87—91; Martti Jusilan haast. 7.12.1999.

97. Kemijärven ktpli:t 1948—50. Salla. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1957—59. Salla. OHA; Sallan koulujen oppilastilasto vuosilta 1952—60. SaKuA; vrt. Hämäläinen 1995, 104—105.

98. Kemijärven ktpli 1949—50. Salla. KHA. KA; Kemijärven ktpli 1950—51. Salla. OHA; Kesälahti 1966, 2; Hämäläinen 1995, 102—103. Sallassa kauan asunut Hämäläinen taivuttaa selkä-päätteisten erisnimien genetiivin aina muodossa seljän, kun normaalisti käytetään muotoa selän. Esim. Kulkuselkä ja Kulkuseljän koulu.

99. Kemijärven ktpli 1949—50. Salla. KHA. KA; Kemijärven ktpli 1950—51. Salla. OHA; Savela 1966, 1; vrt. Hämäläinen 1995, 105.

jälkeen Oulangalle ja Isoviitaan. Vuonna 1950 käynnistettiin heidän lapsiaan kouluttamaan Oulangan koulu ja vuoden kuluttua 1951 vielä Isoviidan koulu.¹⁰⁰

Kotalan kylässä toimi koulu ensimmäisen kerran jo vuosina 1946—47, kun Raatikan koulu sodan jälkeen löysi toimitilat Kotalasta Jalmari Kotalan talosta. Marraskuussa 1947 koulu palasi takaisin Raatikan kylään, jonne oli valmistunut uusi koulutalo. Vuonna 1951 Raatikan koulupiiristä erotettiin Kotalan kylä, joka sai nyt pysyvästi oman koulunsa. Kun Naruskan koulu lakkautettiin 1992, koulun nimeksi tuli Kotala—Naruska.¹⁰¹ Vuonna 1953 tammikuussa Varpuselän kylässä avattiin koulu, vaikka kylässä ei vielä muistitiedon mukaan asunut kuin neljä perhettä. Lapsia oli sodan jälkeen Pohjois-Suomen kunnissa runsaasti. Mikäli Varpuselän kylän neljän perheen lapsetkin olivat sopivasti ajoittuen syntyneet, niin heitä saattoi kertyä lähes 30 seitsemälle eri vuosiluokalle, jotka varsinaiseen kansakouluun siihen aikaan kuuluivat. Uusiakin asukkaita kylä oli vuoden aikana ilmeisesti saanut, koska tilastojen mukaan syksyllä 1953 koulussa oli jo 36 oppilasta. Tämäkin koulu piti emokoulunaan Sallan entisen kirkonkylän koulu.¹⁰² Vuonna 1956 avattiin Sallassa vielä Isomaan koulu, joka oli toiminnassa vain kolme lukuvuotta.¹⁰³

Toinen koulujen suuri perustamiskausi oli Sallassa sotien jälkeen, jolloin kunnassa saatiin vuosina 1945—1951 peräti 18 kouluttomaan kylään uusi opinahjo. Tuohikylän (Tuohiaavan) koulu aloitti 1948 vuokrahuoneissa ja sai oman koulutalon 1952. KA.

Paitsi suurten ikäluokkien syntyminen heti sodan jälkeen kasvatti uusien koulujen ja opettajanvirkojen tarvetta myös sällalaisen kansanedustajan kirkkoherra Koiviston ja muiden Lapin kansanedustajien aloitteesta 1946 eduskunnassa yksimielisesti hyväksytty oppivelvollisuuslain muutos¹⁰⁴, jonka mukaan kaikki kouluikäiset lapset myös niissä kunnissa, joissa asukastiheys oli alle kolme asukasta neliökilometrillä, tulivat oppivelvollisiksi.

100. Kemijärven ktpli 1949—50. Salla. KHA. KA; Kemijärven ktpli 1950—52. Salla. OHA; Lassila 1966, 1—2. SaKuA.

101. Kemijärven ktpli:t 1950—52. Salla. OHA; Lapin lpkli:t 1991—93. Salla. LLHA; Ovaska 1966, 1. SaKuA; Saastamoinen 1966, 3. SaKuA.

102. Kemijärven ktpli:t 1951—53. Salla. OHA; Hyttinen 1966, 1—2. Sallan koulujen oppilastilasto vuosilta 1952—60. SaKuA; vrt. Hämäläinen 1995, 105.

103. Kemijärven ktpli:t 1955—57 ja 1958—60. Salla. OHA; Markku Hämäläisen haast. 21.3.1999.

104. SA 790/1946, 1 §.

Koivisto oli kansanedustajana vuosina 1945—1966 yhteensä 21 vuotta.¹⁰⁵ Sallassa elettiin väkevästi parin sodanjälkeisen vuosikymmenen aikana. Vaikka Salla menetti puolet pinta-alastaan, väkiluku jatkoi kasvuaan pian sodan jälkeen. Karjaloutta kehitettiin niin, että Salla kilpaili Alatornion kunnan kanssa Lapin läänin ykköspaikasta meijeriin vietävän maidon tuottamisessa.¹⁰⁶ Jos kouluja Sallassa avattiin 1920-luvulla runsaasti ja nopeasti, niin muutamana sodanjälkeisenä vuonna saatiin kuntaan vielä 20 uutta koulua. On lisäksi muistettava, että kaikki ennen sotaa perustetut Suomen puolelle rajaa jääneet 14 koulua oli sota täydellisesti tuhonnut. Tosiasiallisesti vuosina 1945—1956 perustettiin ja käynnistettiin Sallassa 34 koulua, joista 32 jo vuosina 1945—1951. Koulujen rakentamisvauhti oli myös kova, sillä vuosina 1947—1958 valmistui 30 uutta kansakoulua. Neljä sodan jälkeen perustetuista kouluista, Aatsinki, Isomaa, Kulkuselkä ja Kutrikko, joutuivat toimimaan koko elämänsä ajan vuokratiloissa, koska ne ennen omien koulutilojen saantia jouduttiin oppilasmäärien jo vähentyessä lakkauttamaan.¹⁰⁷ Sallassa jouduttiin sodan jälkeen kaikki aloittamaan aineellisesti alusta, mutta ankara työ ja nopea toipuminen osoittivat, että henkiset voimat olivat koettelemuksissa kasvaneet ja karaistuneet.

Kun tultiin 1950-luvun lopulle, rupesivat Lapin läänissä kouluuntulevat nuorimmat ikäluokat pienemään syntyvyyden alenemisen vuoksi. Varsinaisen kansakoulun vanhimpia ikäluokkia taas rupesi harventamaan kunnallinen keskikoulu, joka Sallaankin oli saatu 1955¹⁰⁸. Kun jo rakennetuissakin kouluissa alkoi olla tilaa, vuokrahuoneistoissa vielä toimivien koulujen rakennushankkeita ruvettiin syynäämään tarkasti. Yleensä nämä koulut olivat oppilasluvultaankin pienempiä. Kun vielä tieverkosto oli parantunut ja talvisin teiden auraus ulottui jo syrjäkyliinkin, mikä mahdollisti oppilaskuljetukset, olivat edessä ensimmäiset koulujen lakkautukset. Jos Sallassakin noin 40 vuotta kouluverkkoa vaivalla rakennettiin, on sitä sama aika tuskalla purettu. Kulkuselän ja Kutrikon koulut lakkautettiin jo lukuvuoden 1957—58 jälkeen eli ennen kansakoululain voimaantuloa. Kouluja varten hankitut tyhjiksi jääneet tontit osoittavat, että toivorikkaasti oli suunniteltu näistäkin kouluista pysyviä.¹⁰⁹

8.3.4 Kansakoululain voimaantulosta eteenpäin¹¹⁰

Normaaliin omissa kouluissa iltasella varsinaisen kansakoulun opettajien antamaan jatko-opetukseen tuli Sallassa muutos jo 1948, kun kunnan jatkoikäluokkaa varten saatiin oma kotitalouden opettaja. Hänen tehtävänsä oli järjestää tytöille kursseja, joille oppilaat kerättiin eri koulupiireistä ja opetusta voitiin antaa päivällä. Tyttöjen opetuspaikaksi vakiintui Märkäjärven eli nykyisen kirkonkylän keskuskansakoulu. Ensimmäiset poikien jatkokurssit järjestettiin Aatsingissa lukuvuonna 1950—51, jolloin pidettiin kaksi sadan päivän kurssia. Syksystä 1951 alkaen poikien opetus annettiin Lakijängän koululla ja

105. Heinänen 1993, 378—380.

106. Heinänen 1993, 356.

107. Kokoelmassa Sallan koulujen historiaa on valokuvat sodan jälkeen rakennetuista 30 varsinaisesta kansakoulusta ja valmistumisvuosi. SaKuA; Heinänen 1993, 380—381.

108. Kemijärven ktpli:t 1954—56. Salla. OHA.

109. Kemijärven ktpli:t 1957—59. Salla. OHA; Hämäläinen 1995, 102—105.

110. 8.3.4 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

lukuvuosi jaettiin neljään 50 päivän kurssiin, jolloin yhtä oppilasta kohti tuli jatkoluokan aikana opetusta noin 300 tuntia. Kun Lakijängän koulu paloi 1956 kesällä, annettiin yksi vuosi opetusta Lapajärvellä. Kun kansakoululaki muutti 1958 jatko-opetuksen nimen kansalaiskouluksi, ei Sallassa käytännön muutoksia opetuksessa näytä tapahtuneen, vaan opetus annettiin edelleen kurssinmuotoisena vuoteen 1967 saakka. Vuoteen 1963 saakka oppilaat kurssien ajaksi majoitettiin kansakoulun asuntoloihin, minkä jälkeen oppilaat ruvettiin kuljettamaan päivittäin kotoa kouluun. Opetuksesta huolehtivat kotitalousopettaja ja yleisaineiden opettaja päätoimisina sekä tuntiopettajat, ja 1964 perustettiin vielä päätoiminen maatilatalouden opettajanvirka. Sallassa oli suurten ikäluokkien vielä ollessa kouluissa suunniteltu kolmen kansalaiskoulun, Hautajärven, Kursun ja Märkäjärven, perustamista, mutta sitten päädytty pitämään kunta yhtenä koulupiirinä. Kansalaiskoulu rakennettiin Märkäjärvelle eli Kirkonkylään, jossa se aloitti kaksivuotisena syksyllä 1967.¹¹¹ Vapaaehtoinen yhdeksäs luokka kouluun liitettiin 1970. Kansalaiskoulu ja kunnallinen keskikoulu sulautuivat Sallassa peruskoulun yläasteeksi 1972 joustavasti ilman ainakaan ulospäin näkyviä ongelmia.¹¹²

Erityisopetus Sallassa aloitettiin syksyllä 1971, kun apukoulu aloitti toiminnan Lakijängän koulun entisissä tiloissa. Myöhemmin koulu siirrettiin Kirkonkylään, jossa sen nimeksi 1974 tuli Liinaharharjun koulu. Ensimmäinen puhe-, lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten opettaja Sallassa aloitti kouluilla kiertämisen syksyllä 1973 ja toinen seuraavana syksynä. Lukuvuosina 1980—81 ja 1990—91 näitä koulujen yhteisiä erityisopettajia oli kolme.¹¹³

Kansakoulujen väheneminen jatkui kansakoululain alkuaikoina vielä sängen hitaasti. Isomaan koulu lakkasi 1959 ja Aatsingin koulu 1960. Niemelän koulu vuoro oli 1965, Lakijängän 1966, ja 1967 lakkasi koulutyö jo 1920-luvulla käynnistyneessä Raatikan koulussa. Oppilasmäärän vähyys ei ainakaan Raatikan koulun kohdalla ole voinut olla lakkautuksen syy, koska viimeisenäkin lukuvuonna 1966—67 oppilaita oli vielä 44. Luottamusmiehenä päätökseen osallistunut Martti Hautala muisteli, että Raatikan koulu oli sopivasti Saijan ja Kotalan koulujen välissä, joten oppilaat voitiin helposti jakaa näihin kylläkin vielä silloin sängen suuriin kouluihin.¹¹⁴

Havaintojeni mukaan epäilemättä joskus vahvasti kunnan päättävissä elimissä edustettuina olevat kylät ovat käyttäneet asemaansa hyväkseen ja turvanneet oman kylän koulun sekä sen opettajanvirkojen säilymisen lakkauttamalla naapurikylästä koulun. Joissakin tapauksissa näissä päätöksissä on ollut selvästi kysymys hätävarjelun liioittelemisesta, vaikka sitä ei kukaan tunnustaisikaan.

Peruskoulun aattovuosina Lapin läänissä lakkautettiin runsaasti kouluja. Oppilasmääriä varsinaisissa kansakouluissa vähensivät esimerkiksi Sallassa 1960-luvun lopussa syntyvyyden aleneminen, voimakas muuttoliike, kansalaiskoulun muuttuminen kaksivuotiseksi 1967, mikä vei kansakouluista yhden vuosiluokan, sekä vielä entistä suurempi siirtyminen oppikouluun yleensä jo kansakoulun neljänneltä luokalta. Sallassa lakkautettiin 1970 Lapajärven koulu ja 1971 Mälävaaran, Paloperän, Selkälän, Vaadinselän ja Varpuselän koulut. Olen selvittänyt lukuvuosi-ilmoituksista edellä mainittujen koulujen oppilasmäärät,

111. Kemijärven ktpli:t 1957—59 ja Itä-Lapin ktpli:t 1966—68. Salla. OHA; Hämäläinen (ei kirjoitusvuotta)a, 1. SaKuA; Markku Hämäläisen haast. 21.3. ja 22.3.1999.

112. Itä-Lapin ktpli 1969—70. OHA. Lapin lkli 1971—72 ja lpkli 1972—73. Salla. LLHA.

113. Lapin lkli:t 1970—72 ja Lapin lpkli:t 1972—75. Salla. LLHA.

114. Kemijärven ktpli:t 1958—61 ja Itä-Lapin ktpli:t 1964—68. Salla. OHA; Martti Hautalan haast. 27.10.1997.

olisiko jossakin koulussa oppilasmäärä ollut jo kolmena peräkkäisenä vuonna niin pieni, että valtionapu opettajien palkkaukseen olisi ollut vaarassa. Näin ei ollut yhdessäkään tapauksessa.¹¹⁵ Kaikki lakkautetut kuusi koulua olisivat selvinneet syksyyn 1972 saakka valtionapua menettämättä ilman poikkeuslupia, mikä mahdollisuus myös oli käytettävissä. Tiedossa piti olla vielä, että oppilasmäärät kääntyvät nousuun peruskoulun tulon myötä, koska peruskoulun yläasteelle siirrytään kyläkouluista vasta kuudennen vuosiluokan jälkeen. Lisäksi kaksiopeettajaisen koulun oppilasmääriä valtionavun saamiseksi alennettiin vuosina 1968—1972 kolme kertaa¹¹⁶. Uskallan edellä olevaan viitaten väittää, että Sallassa, kun otetaan vielä Raatikan koulu mukaan, vuosina 1967—1971 lakkautettiin seitsemän kansakoulua tarpeettoman aikaisin, jos perusteluna pidettiin valtionavun mahdollista menettämistä. Muut syyt eivät kyllä silloisten valtionapujen aikana voineet olla kuntien kannalta järkeviä, koska kyläkoulujen lakkautukset omalta osaltaan jouduttivat niiden vuosien voimakasta muuttoliikettä. Jos kolme niin sanottua armovuotta, jotka koulut saivat toimia ilman valtionavun menettämistä säädöksiä pienemmällä oppilasmäärällä, olisi jaksettu kärsivällisesti odottaa, olisivat monet edellä mainittujen kylien kouluista sekä näiden kylien koulupalvelut ja työpaikat säilyneet ehkä vuosikymmeniä eteenpäin.

Kaikki edellä mainitut syyt ja vielä 1977 kaksiopeettajaisen koulun valtionavun saamisen edellytyksenä olevan oppilasmäärän alarajan laskeminen peräti kahteentoista¹¹⁷ näkyvät selkeästi Sallan kouluhistorian lehdiltä. Seuraavat koulun lakkautukset tapahtuivat nimittäin vasta kymmenen vuotta peruskoulun tulon jälkeen eli 1982, jolloin lakkasivat Aholanvaaran, Isoviidan ja Tuohikylän koulut. Samalla vuosikymmenellä sulki ovensa vielä Vittikon koulu 1985 ja Kallunki 1987. Hietajärven koulu lakkasi 1990. Suuri harvennus tapahtui sitten 1992, kun samanaikaisesti lakkautettiin koulut Naruskan, Oulangan, Pahkakummun ja Varvikon kylistä eli neljä koulua. Syksyllä 1998 lakkasi Vallovaaran koulu ja 1999 Kotalan—Naruskan koulu. Lukuvuoden 2000—01 alussa eivät koulujen ovet enää auenneet Saijan ja Salmivaaran kylissä. Salmivaaran koulu oli avattu jo 1915 Kuolajärven toisena kouluna ja Saijan koulukin oli käynnistynyt jo 1925.¹¹⁸ Kuten kunnan yhteenvetoluvusta ilmenee, syksyllä 2000 Sallassa oli yhteensä seitsemän kyläkoulua. Ennen sotaa vanhassa Sallassa oli jo 21 kansakoulua. Kuolajärven seitsemäs koulu perustettiin 1924. Sallassa on annettu opetusta 41 kyläkoulussa, joista 34 on sijainnut sodanjälkeisessä Sallassa.

Koulujen väheneminen ei ole tosiasioiden valossa suinkaan kummallista, sillä kun vuonna 1955 tuli Sallan kansakoulujen ensimmäisille luokille 317 lasta, niin vuonna 1998 koulunaloittajia oli 40, ja vuoden 1999 syntyvyyslukujen mukaan syksyllä 2006 seitsenvuotiaiden määrä on vain 25.¹¹⁹

115. Itä-Lapin ktpli:t 1966-1970. Salla. OHA; Lapin lkli:t 1970—72. Salla. LLHA.

116. SA 377/1968, 179 §; SA 443/1970, 181 §; SA 61/1972, 181 §.

117. SA 364/1977, 181 §.

118. Lapin lkli:t 1981—83, 1984—88 ja 1989—93. Salla. LLHA; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA; PS 11.5.2000; Lapin lääninhallituksesta 22.9.2000 saatu tieto syksyllä 2000 toimintansa lopettaneista kyläkouluista.

119. Lassila 2000 B, 173. JLA.

Lapissa lakkasi 1990-luvulla noin sata kyläkoulua. Vuodesta 1951 Kotalan kylässä koulutuspalveluja tarjonnut koulutalo suljettiin 1999. KA.

8.4 Salla saa kunnallisen keskikoulun ja lukion

Lähimmät oppikoulut ovat olleet niin kaukana Sallasta, että hyvin harva on päässyt vuosisadan alkupuolella näihin opinahjoihin. Ensimmäinen sallalainen nuorukainen on kuitenkin päässyt ylioppilaaksi jo 1800-luvulla. Kuolajärven toinen kappalainen Henrik Kranck otti nimittäin mukaansa siirtyessään vuonna 1858 Kuolajärveltä Kempeleeseen salmivaaralaisen Herman Hannulan, jonka hän koulutti ensin Oulussa ylioppilaaksi ja sitten papiksi. Vuosina 1876—1878 Hannula oli Kemin kirkkoherran apulaisena.¹²⁰

Sodan jälkeen Sallassakin niiden kotien määrä kasvoi, jotka katsoivat perillisten oppikouluun pääsyn niin tärkeäksi, että olivat valmiit suuriin uhrauksiin, jotta lapset saisivat oppikoulun antamat mahdollisuudet. Kemijärvellä oli eräinä vuosina yli 50 sallalaista oppikoulussa ja monet kävivät koulua Kuusamossa, Kittilässä ja jopa Raudaskylässä Keski-Pohjanmaalla. Luonnollisesti kunnassa heräsi ajatus omasta oppikoulusta. Vuonna 1951 kunta anoi kunnallista keskikoulua. Vaikka Salla epäilemättä kuului niiden kuntien joukkoon, joita varten tämä koulumuoto oli perustettu, sai Salla perustamisluvan vasta 1955. Nuoret hakivat joukolla opiskelemaan, sillä 1960-luvun lopulla jo yli sata nuorta jokaisesta ikäluokasta oli keskikoulussa.¹²¹ Kun suuriin Lapin läänin maalaiskuntiin perustettiin lukioita 1960-luvulla, ei Sallakaan tehnyt poikkeusta, vaan sai oman lukionsa 1966. Koulun omistaja on alusta lähtien ollut Sallan kunta.¹²² Sallan nuorten halukkuus lukioon on ollut samaa luokkaa kuin muissakin läänin maalaiskunnissa.¹²³

120. Hämäläinen b (ei kirjoitusvuotta), 2—3. Markku Hämäläisen arkisto; Satokangas 1997b, 412.

121. Kemijärven ktpli:t 1954—56. Salla. OHA; Heinänen 1993, 383—384. Heinänen on tilastoinut keskikoulun oppilaat vielä vuosilta 1975 ja 1980, jolloin näiden vuosien oppilasmäärät tarkoittavat peruskoulun yläasteen oppilaita.

122. Teperi & Salminen 1993, 398; Similä 1993 6—7; Heinänen 1993, 384—385..

123. Lapin läänin lukiotilastot vuosilta 1985—95. Laadittu Lapin lääninhallituksessa vuosina 1985—1995. JLA.

8.5 Katsaus Sallan vaiheisiin

Kun Lapin läänin menneisyyttä selvittää, ei ole sitä vaaraa, että kovin paljon joutuisi samaa toistamaan, koska pitäjät ovat niin suuresti omaleimaisia. Salla ei todellakaan tee tässä suhteessa poikkeusta. Lapin itä- ja pohjoisosien asutushistoria kuvastuu Sallan kunnan alueen väkilukutilastoja seuraamalla. Vuoden 1600:n tienoilla asui Kuolajärven lapinkylässä 15 perhettä. Sadan vuoden kuluttua vuonna 1700 perheitä oli kuusi ja niissä yhteensä 70 henkeä. Näihin aikoihin rupesi seudulle muuttamaan myös suomalaisia uudisasukkaita. Seuraavan sadan vuoden aikana väkiluku seitsenkertaistui, sillä vuonna 1800 asukkaita oli noin 500. Kehitys oli yhtä voimallista 1800-luvullakin, sillä vuonna 1900 väkeä oli lähes 3 500. Lapin läänin väkiluku tämän vuosisadan kolmena ensimmäisenä vuosikymmenenä melkein kaksinkertaistui. Kuolajärvi noudatti samaa tahtia, sillä 1930 kunnassa oli asukkaita vähän yli 6 500. Kun kaikki sallalaiset olivat palanneet evakosta 1950, oli kunnan väkiluku tilastokeskuksen mukaan noin 8 700 ja kirkkoherra Koiviston mukaan noin 9 500. Eri luvut johtuvat siitä, että kirkonkirjoissa oli vielä jo paikkakunnalta muuttaneita. Vuonna 1960 oli Sallan väkiluku tilastokeskuksen mukaan noin 10 400, mikä on tilastokeskuksen rekisteröimä korkein asukasmäärä Sallassa. Voimakas muuttoliike alkoi heti 1960-luvun alussa. Vuonna 1970 oli asukkaita enää noin 8 400 eli oltiin vuoden 1950 tasolla. Tasainen lasku on jatkunut, sillä vuonna 1980 Sallassa oli noin 7 300 ja 1990 noin 6 300 asukasta. Vuoden 1999 lopussa väkiluku oli noin 5 300 ja suunta on yhä selvästi laskeva. Väestökato on koko ajan vain kiihtynyt, sillä vuosi vuodelta aina entistä suurempi prosenttiosuus sallalaisista on muuttanut muualle työtä ja toimeentuloa hakemaan.¹²⁴

Kun verrataan 1960-luvun alun kansakoulun kuuden alimman luokan oppilasmääriä peruskoulun nykyisiin ja jo syntyneiden ikäluokkien pohjalta laskettuihin tuleviin oppilasmääriin, ovat erot jopa uskomattomat. Kun 1960-luvun alussa oli kansakoulussa kuudella alimmalla luokalla oppilaita lähes 2 000 ikäluokkien ollessa yli 300, oli lukuvuonna 1998—99 vastaava oppilasmäärä 365 ja ikäluokan suuruus noin 60. Vuonna 2003 on peruskoulun ala-asteilla noin 300 oppilasta, jos poismuuttoa ei tapahdu, sillä 1990-luvun loppulla syntyneiden ikäluokkien koko oli jo alle 50 eli syntyvyys oli pudonnut alle 10 promillen. Numerot osoittavat, että 1999 Sallan asukasluku oli vielä 50 prosenttia 1960-luvun määrästä, mutta syntyvyys ainoastaan vajaa kahdeksan prosenttia parhaista vuosista. Selväkielisesti sanottuna Sallan väkiluku on pudonnut 1900-luvun loppupuoliskolla noin 50 prosenttia ja syntyneiden määrä yli 90 prosenttia. On helppo ennustaa, että ala-asteen koulujen määrä laskee vielä, sillä tilastojen mukaan vuonna 2003 Sallassa vain Kirkonkylän, Kursun ja mahdollisesti Kelloselän kouluissa on oppilaita yli 20. Mikäli kuusivuotiaiden esiopetus Sallassa annetaan tulevaisuudessa peruskouluissa, tuo tämä ikäluokka oman lisänsä koulujen oppilasmääriin. Mainittakoon vielä kerran, että vuonna 1999 syntyi Sallassa 25 lasta, mikä oli vajaa viisi promillea väestöstä, kun vuoden 1950:n tienoilla Sallan syntyvyys oli lähes 40 promillea. Mikäli syntyvyys pysyisi 2000-luvun ensi vuosikymmenellä edes vuoden 1999 luvuissa, mitä on syytä epäillä, niin esiluokka mukaan luettuna 2010-luvun alussa kyläkouluissa olisi oppilaita jo alle 200.¹²⁵

124. Koivisto 1971, 175; Heinänen 1993, 221; LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluku 31.12.1999.

125. Sallan kunnan ala-asteen koulupiirien oppilaskehitystä neljän vuosikymmenen aikana ja tulevaisuudennäkymiä. Tilasto laadittu Sallan kouluvirastossa 1997. SaKuA; LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 1996: 6; SVT. Väestö 1999: 6. Väestömuutokset ja väkiluku maakunnittain ja kunnittain 1998; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluku 31.12.1999.

Sallan kunnassa kansakoulujen perustaminen lähti hitaasti liikkeelle. Katsottiin, että ennenkin oli hyvin pärjätty ilman koulusivistystä. Kuten Tornionlaaksossa niin myös Kuolajärvellä ensimmäisen kansakoulun perustamisesta saatiin lopullinen päätös vasta 1890-luvun alkuvuosina. Kirkon katekeettaopetus oli sangen kattavaa vielä 1920-luvulla. Sen tarve kuitenkin väheni, sillä 1920-luvulla Sallassa yllättävän nopeasti syntyi uusia kansakouluja. Herää taas kysymys, mikä mahtoi olla alueen senaikaisten kansakouluntarastajien Aarno Salervon ja Alfred Salmelan¹²⁶ osuus äkilliseen suunnanmuutokseen. Vastaukseni on, että heidän vaikutuksensa oli uskottavasti hyvin suuri.

Sodan jälkeen koettiin todellinen Sallan ihme. Kun Suomen piti sijoittaa uusille asuin-sijoille luovutettujen alueiden siirtoväki, jonka osuus maan väestöstä oli vähän yli kymmenen prosenttia,¹²⁷ olivat Sallassa vastaavat luvut aivan eri suuruusluokka. Rauhanehtojen mukaan Salla menetti pinta-alastaan noin puolet, ja menetetyllä alueella oli asunut myös puolet vanhan Sallan väestöstä.¹²⁸ Toisin sanoen Tynkä-Sallaan sijoitettava väkimäärä oli noin sata prosenttia alueen entisestä asukasmäärästä. Lisäksi on syytä muistaa, että myös Suomelle jäänyt Sallan läntinen puolisko oli kahdessa sodassa tuhattu lähes täydellisesti. Lappia ja Koillismaata lukuunottamatta muu Suomi oli selviytynyt sodista sangen vähin vaurioiden. Vuosikymmenen kovien ponnistusten jälkeen elämä myös Sallassa sykki voimakkaana sekä uusissa että vanhoissa kylissä. Koulutoimi oli kunniakkaasti tässä urakassa mukana, sillä muutamien vuosien aikana käynnistyi raunioille 34 kansakoulua, joista 20 perustettiin vasta sodan jälkeen. Yllättävän nopeasti 30 kyläkoululle rakennettiin myös asianmukaiset toimitilat. Suomen valtio melkein kaiken tietysti rahoitti, mutta työn tekivät sallalaiset.

8.6 Yhteenvedo: Sallan koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Katekeetta- ja kiertokoulut			
1. katekeettakoulu	1823	1950	Lukuvuonna 1923—24 oli kolme, lukuvuonna
2. katekeettakoulu	1883	1944	1923—25 kaksi ja lukuvuonna 1925—26 taas
1. kiertokoulu	1897	1923	kolme ylimääräistä katekeettakoulua. Kiertokoulu oli seurakunnan ylläpitämä.
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Salla (Sallansuu)	1894	1944 ^a	Kuolajärven koulu vuoteen 1915 ja Kirkonkylä vuoteen 1923. Kun kunta otti Salla-nimen vuonna 1936, oli tarpeen antaa koululle uusi nimi Sallansuu.
2. Salmivaara	1915	2000	Salmijärvi vuoteen 1930
3. Hirvasvaara	1923 tammikuu		Ahola vuoteen 1924, Hirvasvaara vuoteen 1930 ja Oulanka vuoteen 1947
4. Kuolajärvenkylä	1923 tammikuu		Kun kunnan nimeksi tuli 1936 Salla, koulun nimeksi riitti pelkkä Kuolajärvi.
5. Kursu	1923 tammikuu		

126. Karttunen 1983, 68 ja 70.

127. Lento 1962, 201.

128. Heinänen 1993, 352—355.

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
6. Tuutijärvi	1923 helmikuu	1944	
7. Vuorikylä	1924 tammikuu	1944	1926—27 Vuorijärvi
8. Kirkonkylä	1925		Märkäjärvi vuoteen 1969
9. Kurtti	1925	1944	
10. Saija	1925	2000	1925—27 vain alakansakoulu
11. Sovajärvi	1925	1944	1925—27 vain alakansakoulu
12. Raatikka	1926 tammikuu	1967	
13. Kallunki	1926	1987	Kallunki vuoteen 1930 ja Savina vuoteen 1942
14. Kelloselkä	1926		Kello—Aatsinki vuoteen 1930, Kelloselkä vuoteen 1935, Kello vuoteen 1937, Kelloselkä vuoteen 1947 ja taas Kello vuoteen 1956
15. Hautajärvi	1927		
16. Lampela	1929	1944	
17. Onkamo	1930		
18. Paloperä	1930	1971	
19. Hietajärvi	1936	1990	
20. Niemelä	1936	1965	
21. Aholanvaara	1938	1982	Aholanvaara vuoteen 1947 ja Ahola vuoteen 1956
22. Lakijänkä	1945	1966	Salmivaaran koulun sivupiste 1945—46
23. Mälävaara	1945	1971	
24. Aatsinki	1948 helmikuu	1960	
25. Lapajärvi	1948	1970	
26. Naruska	1948	1992	
27. Selkälä	1948	1971	
28. Tuohikylyä	1948	1982	Tuohiaapa vuoteen 1956
29. Keminniemi	1949		Ahvonselkä vuoteen 1992
30. Kutrikko	1949	1958	
31. Pahkakumpu	1949	1992	
32. Vallovaara	1949	1998	Mattila vuoteen 1956
33. Varvikko	1949	1992	
34. Vittikko	1949	1985	
35. Kulkuselkä	1950	1958	
36. Oulanka	1950	1990	
37. Vaadinselkä	1950	1971	
38. Isoviita	1951	1982	
39. Kotala—Naruska	1951	1999	Kotala vuoteen 1992. Raatikan koulu toimi Kotalassa lukuvuoden 1946—47.
40. Varpuselkä	1953 tammikuu	1971	

Jatko-opetus

Kotitalouden opettaja 1948. Jatko-opetus 1950—58 osaksi keskitettyä kurssinmuotoista opetusta päiväjatkokoulussa, osaksi iltaopetusta omassa kansakoulussa.

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Kansalaiskoulut			
1. Sallan kansalaiskoulu:			
a) kurssinmuotoinen	1958	1967	
b) 2-vuotinen	1967	1970	
c) 3-vuotinen	1970	1972	
Peruskoulun yläasteet			
1. Sallan yläaste	1972		
Erityisopetus			
1. Liinaharjun erityiskoulu	1971		Lakijängän koulu vuoteen 1974
Oppikoulut			
Sallan kunnallinen keski- koulu	1955	1972	
Sallan lukio	1966		Kunta

a. 1944 lakkautetut koulut jäivät luovutetulle alueelle.

9 Tervolan koululaitos

9.1 Tervola – virkeä pitäjä Kemijoen alajuoksulla

Tervolan kunta sijaitsee Pohjolan valtavyöhykkeen Kemijoen alajuoksulla Rovaniemen maalaiskunnan ja Keminmaan välissä. Kunta on pinta-alaltaan pieni, kuten myös kaikki Perämeren rannalla sijaitsevat Lapin läänin kunnat. Pinta-ala on vain runsas 1 500 neliökilometriä ja asukkaita oli 1999 noin 3 950. Simon kunta on melkein kuin kopio Tervolasta, sillä Simossa oli asukkaita 1999 noin 3 920 ja pinta-ala on noin 1 500 neliökilometriä. Kuntien elämänvaiheet kuitenkin poikkeavat suuresti toisistaan. Simossa oli nimittäin jo 1950 asukkaita noin 4 000, ja näin on ollut puoli vuosisataa, mutta tervolalaisia oli kunnan mahtivuosina 1960-luvun puolivälissä peräti 7 500.¹ Tässä olisi mielenkiintoinen tutkimustehtävä selvittää, mistä näiden kuntien poikkeuksellisen suuret väkilukujen vaihteluerot johtuvat. Molemmat kunnathan ovat maatalousvaltaisia. Simon kuntakeskuksesta on lähikaupunkiin Kemiin 25 kilometriä eikä Tervolan kirkoltakaan Kemiin ole kuin 35 kilometriä ja Tornioon vähän enemmän. Yksi selitys lienee, että Simon Maksniemestä ei ole Kemiin Veitsiluodon tehtaille kuin viisi kilometriä ja Maksniemen kasvu on korvannut Simossa maatalousväestön vähenemisen.

Asutus on Tervolassa pääasiassa keskittynyt jokivarsikyliin. Kemijokivarressa oli jo keskiajalla Rovaniemen korkeudelle saakka pysyvä talonpoikaisasutus.² Vielä 1500-luvulla Ylipaakkolan ja Koivun välillä oli kuitenkin pitkiä asumattomia taipaleita. Lappalaisia eli saamelaisia on myös asunut 1500-luvulla Tervolassa sekä jokivarressa että sisämaassa.³ Vielä 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa on Tervolan ensimmäiseen kirkonkirjaan tehty nimenomainen maininta kahdesta henkilöstä, että he olivat lappalaisia.⁴ Seurakunnallisen elämän alkuna Tervolassa oli 1500-luvun lopulla tai 1600-luvun alussa pieni rukoushuone, joka sijaitsi 15 kilometriä nykyisestä kirkonkylästä koilliseen Kemijoen yläjuoksulla Oinas-nimisellä tilalla.⁵ Vuonna 1627 tai ainakin jo 1600-luvun puolivälissä

-
1. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluvu 31.12.1999; Kokko 1996, 36—37.
 2. Koivunen 1997, 49.
 3. Vahtola 1997, 56.
 4. Erwast 1965, 7.
 5. Erwast 1965, 8—9.

Tervolan nykyiseen kirkonkylään Lapinniemelle rakennettiin kirkko.⁶ Vuodesta 1673 alkaen Tervola oli Kemin kappeliseurakunta ja sai pian myös oman papin.⁷ Tervola tuli itsenäiseksi seurakunnaksi 1860, mutta sai oman kirkkoherran vasta 1880. Seurakunnassa oli 1860 jäseniä noin 2 000.⁸

Tervolan seurakunnan toinen vieläkin käytössä oleva kirkko valmistui 1689 ja on Pohjois-Suomen vanhimpia puukirkkoja. Kolmatta kirkkoa tervolalaiset rupesivat rakentamaan seurakunnan itsenäistymisvaiheessa. Kirkko valmistui 1864, jolloin Suomessa elettiin köyhää aikaa. “Kun kaiken lisäksi kirkko, erehdyksen kautta, rakennettiin väärin piirustusten mukaan liian suureksi, niin on arvattavaa, että tämä puuha koitui seurakunnalle oikein rasitukseksi.”⁹ Tervola on tunnettu virkeästä kulttuuritoiminnastaan. Opettajat ovat oman työnsä lisäksi olleet tukemassa ja johtamassa nuorison harrastuksia. Tervolassa opettajat ovat esimerkiksi olleet perustamassa Ylipaakkolan, Tervolan, Louen ja Koivun nuorisoseuroja ja ovat luonnollisesti myös antaneet oman arvokkaan panoksensa seurojen toimintaan. Kansainvälistäkin mainetta saavuttanut ja jo yli kaksi vuosikymmentä toiminnut kansantanssiryhmä Rimpapparemmi on Tervolan nuorisoseuran toiminnan tulosta.¹⁰

9.2 Kiertokoulu alkuopetuksen antajana ja kansakoulun pohjakouluna

Kirkko yritti toden teolla 1800-luvun alussa saada Tervolassakin seurakuntalaiset lukemaan. Jos kodeissa ei kyetty lapsia ja palvelusväkeä opettamaan, oli heidät annettava joko lukkarin tai jonkun taitavan talonpojan huostaan opetettaviksi. Osaamattomuudesta saattoivat olla rangaistuksina raippa- ja jalkapuurangaistukset, ja vielä 1830-luvullakin käytettiin vankeusrangaistusta Oulun vankilassa.¹¹

Tervolassa ruvettiin järjestämään kiertokouluopetusta aikaisemmin kuin Kemin emäseurakunnassa ja Simossa. Tervolan ensimmäinen kiertokoulu aloitti nimittäin jo 1871 opettajanaan entinen korpraali ja kunnankirjuri David Castren. Vuoden 1873 piispantarkastuksen pöytäkirjasta löytyy maininta, että kiertokoulu toimi jokivarsikylissä ja opetusta annettiin aina kolme viikkoa paikassaan. Kun seurakunta oli jaettu kuuteen kinkerikuntaan, lienee työvuosi ollut 18 viikkoa, mikä oli siihen aikaan tavallinen työkauden mitta monissa pohjoisen katekeettakouluissakin. Aluksi oli epäonnea, sillä jo tammikuun alussa 1873 opettaja jouduttiin erottamaan kelvottomuuden vuoksi. Paikka julistettiin haettavaksi Oulun Viikkosanomissa ja ilmoitus luettiin vielä kolmen seurakunnan kirkossakin, mutta parempaa opettajaa ei ilmaantunut. Entiselle opettajalle annettiin kovat ukaasit, ja hänet otettiin taas opettamaan pitäjän lapsia.¹²

6. Erwast 1965, 10; Vahtola 1997, 152.

7. Erwast 1965, 10; Vahtola 1997, 152 ; vrt. Kähkönen 1982, 243.

8. Satokangas 1997b, 405.

9. Erwast 1965, 12 ja 24.

10. Lehtisalo 1962, 35, 58 ja 67. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA; Alli Jestilän haast. 26.3.1999; Ilkka Könkään haast. 27.3.1999.

11. Erwast 1965, 43.

12. Tervolan ptpk 1873 (srkk G. W. Appelgren). Eb: 128a. OTA. OMA; Erwast 1965, 43—44; Tervolan koululaitos 1875—1975, 1975, 10; Liukkonen 1993, 80—81.

Ilmeisesti kiertokoulun toiminta oli ainakin 1870-luvun lopussa ollut keskeytyksissä, koska 1880 “päätettiin panna uudelleen voimaan kiertävän kiertokoulunopettajan virka”. Nyt opettajan tehtävät sai hoitaakseen seurakunnan lukkari. Oppimisen tulokset eivät kiertokoulun alkuaikoina olleet tyydyttäviä, koska opetusta jouduttiin antamaan talojen pirtteissä, joissa asukkaat toimittelivat samaan aikaan omia askareitaan. Lisäksi opetusaika kussakin kinkeripiirissä oli riittämättömän lyhyt. Kirkonkokous antoiinkin 1884 määräyksiä siitä, miten opetusta piti hoitaa. Yhtämittaiseksi kouluajaksi kinkerikunnassa määrättiin yksi kuukausi. Lisäksi koulunpitovuorossa olevan talon piti opetusta varten järjestää erityinen huone lämpöineen ja valoineen sekä vielä opettajalle vapaa yöspito.¹³

Kiertokoulu saavutti jo lukkarin hoidossa vakiintuneen aseman pitäjässä, sillä vuoden 1887 piispantarkastuksessa kirkkoherra saattoi ilmoittaa, että kiertokoulu oli seurakunnassa suosittu, mitä asemaa kansakoulu ei ollut vielä saavuttanut. Tämä oli oikeastaan hyvin luonnollista, sillä yhden kansakoulun vaikutus ulottui vain sijaintikyläänsä, mutta kiertokoulu antoi opetusta koko pitäjässä. Opetustiloissa oli vielä 1887 puutteita, mutta kiertokoulu oli saanut paljon hyvää aikaan, mikä havaittiin myös tarkastuksen aikana. Vuoden alussa 1887 Tervolan kiertokouluun oli saatu vakinainen opettajantehtävään koulutuksen saanut henkilö.¹⁴

Tervolakin on tyypillinen Pohjois-Suomen seurakunta siinäkin suhteessa, että sunnuntaikoulutoimintaa ei saatu vuosikymmenien yrityksistä huolimatta vakiintumaan. Vuonna 1867 annettiin kappalaisen tehtäväksi tämän koulumuodon käynnistäminen. Ainakaan pysyviä tuloksia ei seurannut, koska taas 1879 Tervolassa keskusteltiin sunnuntaikouluista aivan kuin uutena asiana. Kun kiertokoulutoiminnassakin oli ollut keskeytyksiä, lukutaito oli päässyt rapistumaan niin paljon, että monelta nuorelta rippikoulu oli jäänyt käymättä oikeassa iässä. Toiveena oli, että jokaiseen kuuteen kinkerikuntaan perustettava sunnuntaikoulu parantaisi huonoa tilannetta. Sunnuntaikoulujen tehtävä siihen aikaan siis oli kristinopin opetuksen lisäksi myös lukutaidon alkuunsaattaminen. Tämäkään yritys ei ainakaan pitkäaikaisia hedelmiä ollut tuottanut, koska piispa kaipasi Tervolassa 1892 vieraillessaan sunnuntaikouluja. Niiden puutteen hän sanoi olevan häpeäksi Tervolan seurakunnalle. Kun joku asia oli piispan mielestä hyvin kelvottomasti hoidettu, häpeätuomio oli hänen arvosteluasteikossaan melkein ankarin. Monet kirkkoherrat saivat piispa Johanssonin aikana mieli mustana ja korvat punaisina koko seurakunnan todistaessa ottaa vastaan näitä piispan kannustuksia. Alatorniolla piispa ainakin kerran on sanonut seurakuntalaisille, että oli synti ja häpeä, jos lapsia ei toimitettu kouluihin¹⁵. Ehkä tämä oli se kovin tuomio. Kiertokoulu oli Tervolassa onneksi edelleen arvostettu. Piispa esitti, että kiertokoulu huolehtisi lapsista yhdenteentoista ikävuoteen saakka ja kansakoulu sitten seuraavat neljä vuotta. Kiertokoulujen opetustiloissa oli jatkuvasti toimimisen varaa.¹⁶ Jatkossakaan ei vuosisadan vaihteessa pyhäkouluksi nimensä vaihtanut sunnuntaikoulu saanut Tervolassa riittäviä sytykkeitä. Kirjoittaessaan Tervolan seurakunnan historiaa 1915 Wolter Erwast arvioi, että pyhäkoululla ei ole ollut huomattavampaa menestystä Tervolassa yhtä vähän kuin Peräpohjolan seurakunnissa yleensäkin.¹⁷

13. Erwast 1965, 44; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 10.

14. Tervolan ptpk 1887 (srkk P. E. Erwast). Eb: 128a. OTA. OMA; Lehtisalo 1962, 13. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA.

15. Alatornion ptpk 1892 (srkk J. G. Snellman). Eb: 1a. Ota. OMA.

16. Tervolan ptpk 1892 (srkk P. E. Erwast). Eb: 128a. OTA. OMA; Lehtisalo 1962, 17—18. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA.

17. Erwast 1965, 45.

Tervolan seurakunnan piispantarkastuksessa 1897 havaittiin jälleen seurakuntalaisten lukutaito huonoksi. Tervolalaiset velvoitettiin perustamaan toinenkin kiertokoulu. Kuolajärvellä piispa Colliander oli antanut samalla matkalla määräyksen kolmannen kiertokoulun aloittamisesta. Seurakuntalaiset vastustivat jyrkästi, mutta piispaa oli toteltava, ja vuonna 1898 aloitti Tervolassa toinen kiertokoulu toimintansa. Piispa huolehti vielä selvin sanoin siitäkin, että Tervolaan saataisiin kunnollinen opettaja: ”Jos ei rengille maksa kunnan palkkaa, ei saa kunnan renkiä.” Nyt voitiin yhden kiertokoulupiiriin sijasta jakaa seurakunta kahteen osaan. Alapään piiriin kuuluivat Lapinniemen, Virtain ja Suvannon kinkerikunnat ja Ylipään piiriin Koivunkylän, Runkauksen ja Korpelan kinkerikunnat. Kiertokoulun ohjesäännön mukaan olivat velvollisia kiertokoulussa käymään kaikki seitsemän vuotta täyttäneet lapset, jotka eivät kotona tai muissa oppilaitoksissa saaneet vastaavaa opetusta. Koulun oppilaat jaettiin kahteen osastoon eli ylä- ja alaosastoon. Nykykielellä se on sama kuin yhdysluokka. Kurinpitörangaistuksia olivat varoitus, nurkassa seisottaminen ja kolmantena valitus papistolle.¹⁸

Kiertokoulujen toiminta oli 1900-luvun alkuvuosikymmenillä vakiintunutta. Oppilaita oli yleensä noin 250. Ilmeisesti seurakunta maksoi riittävän korkeaa palkkaa opettajille, koska 1903 kiertokouluissa oli kirkkoherran todistuksen mukaan hyvät opettajat. Piispa puhui vuoden 1909 tarkastuksissa seurakuntalaisille koulutuksen merkityksestä. Nähtävästi sanoma meni perille, sillä seuraavassa piispantarkastuksessa 1914 kirkkoherra kertoi kansan puhuvan mieltymyksellä kiertokouluista, joiden hyöty oli suuri. Piispakin saattoi todeta, että lapset olivat käyneet koulua ”jotenkin ahkerasti”. Suurimmillaan kiertokoulujen oppilasmäärät olivat vuoden 1919 piispantarkastuksen aikoihin, jolloin oppilaita oli kahdessa kiertokoulussa yhteensä 370.¹⁹

Kiertokoulujen loppumisaikojen selvittäminen on monissa seurakunnissa osoittautunut vaikeammaksi tehtäväksi kuin niiden alkuvaiheiden kuvaus, vaikka Tervolassa oli kiertokoulun ensimmäinenkin vuosikymmen rikkonainen. Hankaluus on siinä, että kiertokoulut ovat usein kokeneet riutumiskuoleman. Oppilasmäärät, opetuspaikat ja myös vuotuiset opetusajat ovat vuosittain vähentyneet. Välillä on opetus saattanut olla pitkiäkin aikoja keskeytyksissä. Kun kiertokoulujen viimeiset ajat usein vielä sattuivat sotien ja evakko-vuosien hankaliin olosuhteisiin, oli ihmisillä muutakin murhetta kuin kirjanpito siitä, missä kiertokoulut milloinkin toimivat tai olivat suunnitelmista huolimatta olleet toimimatta. Papereitakin on saattanut hukkua, ja esimerkiksi piispantarkastukset olivat sotavuosina hyvin harvinaisia tapauksia. Tervolan luotettaviksi arvioimani kouluhistoriat poikkeavat keskenään toisistaan, kun kiertokoulujen lakkauttamisista on kyse, ja kirkkoherrojen seurakuntakertomukset antavat vielä kyseisistä tapahtumista lisää erilaisia vuosilukuja. Luotan Tervolan kohdalla pappien antamiin tietoihin, vaikka senkin olen joutunut huomamaan, että ainakin Rovaniemen osalta piispa on saanut kiertokouluista todellisuudesta poikkeavia tietoja, joilla virheillä ei muuta vahinkoa ole aiheutettu kuin historiantekijöille pieniä ongelmia. Vuonna 1924 Tervolassa oli seurakuntakertomuksen mukaan vielä kaksi kiertokoulua toiminnassa, mutta 1930 enää vain yksi. Otaksuisin, että vuonna 1927 olisi päättynyt toisen kiertokoulun viimeinen työkausi. Vuoden 1936 piispantarkastus-

18. Tervolan ptpk 1897 (srkk P. E. Erwest). Eb: 128a. OTA. OMA; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 11—13.

19. Tervolan ptpk 1903 (srkk P. E. Erwest), 1909 (srkk A. H. Järventaus), 1914 (srkk G. E. Erwest). Eb: 128a. OTA. OMA; Tervolan ptpk 1919 (srkk G. E. Erwest, nimenmuutoksen jälkeen G. Ervamaa). Eb: 128b. OTA. OMA.

sa ilmoitettiin, että yksi kiertokoulu oli vielä toiminut ja sen työtä oli pidetty tarpeellisena. Kun seuraava piispantarkastus tapahtui vasta 1946, ei kiertokoulua enää ollut. Pääsin seurakuntakertomuksesta siihen käsitykseen, että viimeisen kiertokoulun työ olisi loppunut jo piispantarkastusvuonna 1936.²⁰ Tervolan asiantuntijat olivat tutkimuksissaan päätyneet sellaisiin tuloksiin, että kiertokouluopetus olisi loppunut Tervolassa kokonaan jo 1927.²¹ Uskoisinpa, että Tervolan kotiseutuihmiset ovat siinä oikeassa, että heidän esittäminään vuosina on kiertokoulujen piirirajoissa tapahtunut aina joitakin muutoksia. Kun seurakunta jäi yhden kiertokoulun varaan, niin silloin luonnollisesti lakkautettiin sekä Ylä- että Alapään kiertokoulut ja perustettiin tilalle uusi koko seurakunnan kattava kiertokoulu. Tervolassa kävi siis niin, että kun kahdesta vähennettiin kaksi, niin tulos olikin yksi eikä nolla. Toisin sanoen historian tekijät lienevät aivan oikeassa kahden kiertokoulupiirin lakkautusajankohdista kertoessaan, mutta jäikö heiltä mahdollisesti huomaamatta, että yksi kiertokoulu palveli vielä vuosia koko seurakuntaa?

Vuosina 1900—20 Peuran kansakoulun opettajana toiminut Hilda Saari on muistellut, että kun vuosisadan alkupuolella ei vielä alakouluja ollut, oppivat lapset sisäluvun kiertokoulussa. Hän oli kovasti kiitollinen koulupiirinsä kiertokoulunopettajalle Taavi Haapaselle, että kansakouluun tullessaan lapset osasivat jo lukea ja olivat tottuneita lukemaan läksynsä. Taavi Haapasen kohtalona oli hukkoa yrittäessään pelastaa hukkumassa olevia lapsia.²²

Kiertokoulun ja kansakoulun yhteistyöstä alkuopetuksen antajana ja ehkäpä siinä esiinnoisseista ongelmista kertovat Tervolan opetusjärjestelyt 1800-luvun lopussa. Kun Tervolassa 1884 haluttiin tehostaa kiertokouluopetusta, pyrittiin kasvattamaan koulutusaikoja. Jotta siihen päästäisiin opettajia lisäämättä, piti vähentää koulupisteitä eli opetuspiirejä. Päätökseksi tuli, että Lapinniemen ja Korpelan kinkerikunnat jätettiin kiertokouluopetuksen ulkopuolelle, koska “mainittuin kinkerikuntain lapset voivat hankaluuksitta hyväkseen käyttää opetusta pikkulasten koulussa kansakoulunopettajan johdannolla”.²³ Kansakouluasetuksessa oli maininta, että jos ylhäisemmän kansakoulun oppilaaat eivät kiireisenä työaikana syksyllä ja keväällä voineet olla kotoa pois, piti heidät vapauttaa sanottuna aikana koulunkäynnistä. Sanottuna aikana piti koulu avata lastenkouluksi lähiseudun lapsille. Kun tätä asiaa koskeva asetuksenkohta muutettiin 1886, oli siinä lastenkoulu-sana korvattu termillä pikkulasten-koulu, joka paremmin ilmaisi kyseisen kouluajan käyttötarkoituksen.²⁴ Vuonna 1892 kuitenkin Tervolassa järjestelyjä muutettiin siten, että Lapinniemen ja Korpelan kinkerikunnatkin otettiin taas “kiertokoulun opetusta nauttimaan”, vaikka kiertokoulunopettajia oli edelleenkin vain yksi. Joko kansakoulu ei ollut kyennyt huolehtimaan ympäristönsä alkuopetuksesta riittävän hyvin tai kirkko halusi huolehtia koko seurakunnan alkuopetuksen antamisesta. Kolmantena syynä saattoi olla, ettei pikkulapsiakaan vielä elo—syyskuussa eikä alkukesästä haluttu panna kouluun. Sekin saattoi olla mahdollista, että kansakoulun ympäristössä haluttiin saada nuorimmille lapsille syksyin keväin kansakoulun antamaa opetusta ja talvella vielä sen lisäksi kiertokouluopetusta. Kun juuri

20. Tervolan ptpk:t 1924, 1930, 1936 ja 1946 (srkk:t G. Ervamaa). Eb: 128b. OTA. OMA.

21. Lehtisalo 1962, 15. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 11.

22. Saari 1948, 1. Peuran kansakoulun arkisto. TeKuA. Yritin selvittää Taavi Haapasen kuolemaan johtanutta onnettomuutta ja sen tapahtumapaikkaa yhdessä Tervolan historian asiantuntijan opettaja Alli Jestilän kanssa, mutta emme oikein onnistuneet. Alli Jestilällä oli kuitenkin henkilötuntemuksensa vuoksi vankka luottamus siihen, että opettaja Hilda Saaren antamat tiedot eivät voi olla muuta kuin tosipohjaisia.

23. Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 11.

24. SA 12/1866, 124 §; SA 4/1886, 124 §.

vuoden 1890 tienoilla maassa keskusteltiin alkuopetuksesta ja kiertokoulujen asemasta,²⁵ saattoi jopa käydä niinkin, että välillä kiivaanakin käyneen keskustelun lainet vaikuttivat jopa syrjäisen Tervolan kunnankin alkuopetusjärjestelyihin.

9.3 Kansa- ja peruskoulun vaiheet Tervolassa

9.3.1 Lapinniemen kansakoulu syntyy ainutlaatuisella tavalla²⁶

Tervolan ensimmäisen kansakoulun perustamisen historia on erikoinen, jollaista ei ainakaan toista ole Lapin läänin alueella, tuskin koko Suomessakaan. Kansakouluasia nousi esille 29.11.1868 pitäjäkokouksessa, jonka käsiteltävänä asiana oli toisen papinviran perustaminen Tervolaan, sillä olihan Tervolassa jo yli 2 000 asukasta²⁷. Tervolan vt. kirkkoherra Karl Immanuel Hällfors esitti ajatuksen, että seurakunnan pitäisi pyytää lupa vapautua toisen papinviran perustamisesta ja ryhtyä toimenpiteisiin kansakoulun saamiseksi seurakuntaan. Kirkkoherran sanat ovat jääneet aikakirjoihin: ”Yksi kansakoulu tekee seurakunnalle enemmän hyötyä kuin pitäjän apulaispappi.“ Hakemus asiasta meni Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin kautta senaattiin, joka suostui tervolalaisten esitykseen 1.11.1869. Vuoden 1869 lopussa pidetyssä kuntakokouksessa luettiin julki Senaatin myönteinen päätös.²⁸ Kansakoulun perustamisasia sujui Tervolassa paljon helpommin kuin monissa naapurikunnissa, koska ilmeisesti arveltiin, että toisen papinviran ylläpito olisi tuonut kustannuksia yhtä paljon kuin kansakoulu.

Tervolassakin kansakoulun rakentaminen sitten tapahtui normaalikaavan mukaan, sillä kun kuntakokous oli jakanut rakennustarvikkeista aiheutuvat velvoitteet taloille, niin näistä päätöksistä valitettiin. Rakentaminen viivästyi myös siitä syystä, että tervolalaiset toistuvasti laiminlöivät osallistumisvelvollisuutensa koulun yhteisiin kustannuksiin. Ensimmäiset oppilaat voitiin kuitenkin sisäänkirjoittaa syksyllä 1875²⁹. Kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana tässä koulussa oli oppilaina 458 poikaa ja 348 tyttöä. Kansakoulua arvostettiin, sillä myös syrjäkylistä tuli kirkonkylään oppilaita runsaasti. Oppilaat asuivat viikkokunnissa joko koulun pirtissä tai lähitaloissa. Kotoa oli tuotu mukana piimäleili ja muuta ruokaa. Sen ajan käsitys oli, etteivät tytöt tarvitse sivistystä yhtä paljon kuin pojat. Sitä osoittaa sekin, että syrjäkylistä tulevat oppilaat olivat yleensä poikia. Useimmat oppilaat viipyivät koulussa vain vuoden tai kaksi.³⁰ Kirkkoherran antama arvio vuoden 1887 piispantarkastuksessa, ettei kansakoulua Tervolassa olisi arvostettu kuten kiertokoulu, ei edellä kerrotun perusteella ainakaan täysin pidä paikkaansa.³¹ Jos arvio perustui siihen, että useat oppilaat eivät käyneet kansakoulua loppuun, niin vastaava tilannehan oli

25. Halila 1949 II, 126—130.

26. 9.3.1 = ajanjakso vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen.

27. Satokangas 1997b, 405.

28. Köngäs 1950, 2. Lapinniemen kansakoulun arkisto. TeKuA; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 14. Molemmissa lähteissä on sama virhe toistunut. Marraskuun alussa 1869 tehtyä senaatin päätöstä ei ole voitu vielä julkilukea joulukuussa 1868 vaan vasta 1869.

29. SVT X: 3 1875—76.

30. Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 15—19; Köngäs 1950, 2—3. Lapinniemen kansakoulun arkisto. TeKuA.

31. Tervolan ptpk 1887 (srkk P. E. Erwest). Eb: 128a. OTA. OMA.

koko maassa.³² On vielä muistettava, että vuosi kansakoulussa ajallisesti vastasi 7—8 vuotta kiertokoulussa.

Koulun ensimmäiseksi opettajaksi saatiin kemiläinen Iisakki Aukusti Hilden, joka oli koulun opettajana peräti 43 vuotta. Olihan hänestä tullut tervolalainen, kun hän oli löytänyt aviokumppaninsa Tervolasta. Jatko-opetusta annettiin koulussa ensimmäisen kerran lukuvuonna 1895—96. Toinen opettajanvirka kouluun perustettiin vakinaisesti 1908. Kun Tervolaan saatiin toinen kansakoulu 1898, tätä ensimmäistä kirkonkylään perustettua kansakoulua ruvettiin nimittämään Lapinniemen kouluksi, mikä nimi sillä on vieläkin. Kolme lukuvuotta, 1901—04, koulun nimenä oli myös Kirkonkylän koulu, mutta nähtävästi historiallisista syistä Lapinniemi tuntui suussa ja korvassa paremmalta.³³ Mainittakoon, että kansakoulun alkuaikoina Uno Cygnaeus toimi vuosina 1861—1885 yksin koko Suomen Kansakoulujen ylitarkastajana.³⁴ Vuonna 1877 hän omakätisesti kirjoitti Tervolan kansakoulun opettajalle kirjeen, jossa hän tiedusteli opettajan saaman palkkauksen määrää ja laatua. Nämä tiedot tarvittiin valtakunnallisiin tilastoihin.³⁵

Senaatti antoi Tervolan ensimmäistä kansakoulua varten perustamisluvan jo 1869, mutta koulun rakennustöiden viivästymisen vuoksi Lapinniemen koulu Tervolan kirkkojen läheisyydessä pääsi alkamaan kuvassa näkyvissä tiloissa vasta 1875. KA.

32. Halila 1949 II, 219—223.

33. Köngäs 1950, 4. Lapinniemen kansakoulun arkisto. TeKuA; SVT X: 28 1898—99, 31 1901—02 ja 35 1904—05; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 19—24;

34. Karttunen 1983, 6—7.

35. Uno Cygnaeuksen kirje 9.10.1877 Tervolan kansakoulun opettajalle. Lapinniemen kansakoulun arkisto. TeKuA.

9.3.2 Piirijakoasetuksen vaikutukset Tervolassa³⁶

Tervolan kunnan toinen kansakoulu, Koivukylän koulu, aloitti toimintansa syksyllä 1898.³⁷ Perustamishankkeet oli tietysti aloitettu jo ennen piirijakoasetuksen säätämistä. Kansakoulun tarkastaja Reini oli ollut aloitteen tekijänä. Hän oli esittänyt, että kuntaan joko perustettaisiin toinen kansakoulu tai jo toimivaan Tervolan ainoaan kansakouluun otettaisiin apuopettajatar, koska oppilaita oli runsaasti. Koivukylän koulukin palveli laajaa aluetta, sillä oppilaita tuli paitsi Tervolan pohjoisosasta myös Rovaniemen kunnan Jaatilasta. Pitkämatkalaiset oppilaat asuivat koululla opettajan hoidossa syöden omia mukanaan tuomia eväitä ja nukkuen omalla patjallaan koulun käsityöhuoneessa. Vuonna 1924 koulun nimi muutettiin Peuran kouluksi. Oppivelvollisuuslaki toi jo 1920-luvulla moniin Lapin kyläkouluihin kiinteän alakansakoulun. Peuran koulu sai myös 1927 alakoulun opettajineen, joka työskenteli 18 viikkoa lukukaudesta Peurassa ja toiset 18 viikkoa Mattisen koululla. Peuran koulun johtokuntakin on joskus ollut tiukilla, sillä Tervolan kunnan ollessa rahapulassa johtokunta on joutunut opettajan palkkaa ja muita koulumenoja maksaessaan ottamaan velkaa.³⁸

Tervolan kouluissa on vuosikymmenien mittaan ollut opettajina monia oman kunnan kasvatteja. Koivukylän koulun opettajana oli vuosina 1900—20 Hilda Saari. Hän onertonut, että kansakouluntarkastaja Reini vieraili hänen kotonaan heti sen jälkeen, kun päätös koulun perustamisesta oli tehty. Tarkastaja pyysi Hildaa hakemaan hänen tarkastuspiiriinsä, kun kuuli, että tämä suunnitteli seminaariin menoa. Kun koulu oli toiminut kaksi vuotta, Hilda Saari valittiin opettajaksi kotikyläänsä, jossa hän työskenteli 20 vuotta.³⁹

Kun kouluun pantavien lasten määrä kasvoi 1900-luvun alussa, teki taas tarkastaja aloitteen, että olisi syytä perustaa Tervolaan kolmas koulu. Uusi koulu käynnistyi 1902 Kemijoen länsipuolella Ylipaakkolassa. Vuoteen 1919 saakka perittiin oppilailta sisäänkirjoitusmaksu. Varattomat saivat siitä vapautuksen, ja heille annettiin myös ilmaiseksi koulutarvikkeita.⁴⁰ Vuonna 1925 nimeksi muutettiin pelkkä Paakkola, kun koulupiiri jaettiin kahtia.⁴¹ Koulurakennus sijaitsi Kemijoen komealla törmällä. Talvella 1955 pidettiin Länsi-Pohjan opettajayhdistyspiirin oppilaitten hiihtokilpailut Paakkolan koululla, jonka ympärillä oleviin mäkiisiin maastoihin sain tutustua simolaisen hiihtojoukkueen huoltajana. Kun Paakkolan koulun tontti jäi 1970-luvulla Taivalkosken voimalaitoksen patoaltaan vedenpinnan alle, siirrettiin 1975 lakkautetun koulun rakennukset nelostien varressa olevan kotiseutumuseon pihapiiriin koulumuseoksi.⁴²

36. 9.3.2. = ajanjakso vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

37. SVT X: 28 1898—99.

38. Lapin ktpli:t 1923—25. Tervola. KHA. KA. Tervolan kunta on kuulunut seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Lappi 1906—25, Länsi—Pohja 1925—45, Lappi 1945—51, Länsi-Pohja 1951—61 ja Perämeri 1961—70; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 25—31.

39. Hilda Saaren haastattelu. Pohjois-Pohja lokakuussa 1948.

40. Lehtisalo 1962, 53. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA; SVT X: 33, 1902—03; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 31.

41. Lapin ktpli 1924—25 ja Länsi-Pohjan ktpli 1925—26, Tervola. KHA. KA.

42. Lapin lpkli:t 1974—76, Tervola. LLHA; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 34.

Tervolan kolmanneksi vanhin koulu, joka aloitti toimintansa Paakkolassa 1902, rakennettiin Peräpohjolan valtavyölyän Kemijoen rantatörmälle. KA.

Rautatien rakentaminen toi edelleen lisää väkeä Kemijoen länsirannalle, jolloin myös Runkauskylässä heräsi vaatimus saada koulu omaan kylään, varsinkin kun naapurikylän kouluissa, Lapinniemessä ja Koivukylässä, olivat tilat käyneet ahtaiksi. Runkauskylä sijaitsee Kemijoen molemmilla puolilla niin, että kylään kuuluvat Loue ja Kätkävaara ovat länsirannalla ja Mattinen itärannalla⁴³. Runkauskylän koulu sijoitettiin Louelle, ja se aloitettiin työssä 1910. Joen itäpuolen asukkaat olivat kyllä valittaneet kuvernöörille, sillä heidän mielestään koulu olisi pitänyt sijoittaa Mattiseen, mutta kuvernööri hylkysi tämän valituksen. Asuivathan rautatienrakentajat koulua tarvitsevine lapsineen luonnollisesti Louella, jonka kautta rautatie kulkee. Vuonna 1917 koulun nimeksi vaihdettiin Louepudas.⁴⁴ Kun koulun oppilasmäärä kohosi pian yli 50:n, tarkastaja kehotti kuntaa joko ottamaan kouluun apuopettajan, kuten toista opettajaa siihen aikaan nimitettiin, tai jakamaan koulupiirin. Kunta valitsi halvimman vaihtoehdon eli toisen viran perustamisen. Taas Mattisenperältä lähti valitus, ja nyt kuvernööri tarkastajan tukemana asettui valittajan puolelle, koska koulumatkat olivat pitkiä ja leveän joen ylitys hankalaa. Kunta puolestaan teki kuvernöörin päätöksestä valituksen senaatille, joka ei muuttanut kuvernöörin päätöstä. Koulupiiri jaettiin käytännössä kahtia vasta 1922, jolloin joen itäpuolelle avatun koulun nimeksi tuli nyt vuorostaan Runkauskylän koulu, ja länsipuolelle jokea jäänyt koulu jatkoi Loueputaan kouluna vuoteen 1925 saakka, josta alkaen koulun nimenä on ollut Loue.⁴⁵

43. Alli Jestilän haast. 26.3.1999.

44. Lehtisalo 1962, 60—63. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA; SVT X: 42 1910—11 ja 49 1917—18.

45. Lapin ktpli:t 1921—23 ja 1924—25 sekä Länsi-Pohjan ktpli 1925—26, Tervola. KHA. KA; Lehtisalo 1962, 64—65. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA; Suomen senaatin päätös Tervolan kunnan valituksesta 30.6.1915. Mattisen kansakoulun arkisto. TeKuA; Elämää raittitiellä 1991, 175—177.

Jännittäviä hetkiä koettiin Louen koululla syksyllä 1944 saksalaisten perääntymisvaiheen aikana. Lähtönsä edellisenä iltana saksalaiset olivat kehottaneet kyläläisiä pakenemaan yöksi metsään maantien varrelta. Mutta koulun vanha opettaja Anni Kaartinen jäi yöksi koululle vartioimaan, etteivät saksalaiset vain koulua polttaisi. Pimeässä yössä opettaja valvoi yksin koululla täysissä matkavarusteissa ja hopeat repussa. Aamupuolella yötä läheisten maantie- ja rautatiesiltojen räjähtäessä koulun ikkunat särkyivät, mutta aamun valjetessa saksalaiset olivat jo lähteneet ja kyläläiset palailivat koteihinsa. Saksalaiset olivat ehtineet kiireessä panna vain rautatien pysäkkirakennuksen tuleen. Opettaja Kaartinen oli tullut koulun opettajaksi jo 1910 ja suoritti koko elämäntyönsä, 36 vuotta, Louella. Hän johti Louen Raittiusseuraa ja nuorisoseuraa, ja opettajan ohjaamia näytelmiä louelaiset ovat esittäneet ympäri maakuntaa.⁴⁶ Ei ollut ihme, että kylän koulu oli käynyt hänelle rakkaaksi. Ennen oppivelvollisuuslain voimaantuloa Tervolan neljässä suurimmassa jokivarsikylässä, Ylipaakkolassa, Lapinniemessä, Runkauskylässä ja Koivukylässä alajuoksulta päin lueteltuna, oli kansakoulu.

9.3.3 Oppivelvollisuuslain täyttäminen tuo Tervolaan 18 uutta koulua⁴⁷

9.3.3.1 Kemijokivarren koulut perustetaan jo ennen talvisotaa

Jo ennen kuntien oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelman laatimista, hyväksymistä ja vahvistamista jatkui kunnissa kansakoulujen perustaminen vuoden 1921 oppivelvollisuuslain voimaantulon jälkeenkin vielä vuoden 1898 piirijakoasetuksen velvoittamana. Tämä asetus oli voimassa siihen saakka, kun kunnalle oli vahvistettu edellä mainittu suunnitelma, ja sen pohjalta Tervolassakin jatkettiin koulujen perustamisia 1920-luvun alussa.⁴⁸

Tervolassa oli vielä 1921 toteuttamatta peräti senaatin päätös jo vuodelta 1915, että Runkauskylään myös joen itäpuolelle piti perustaa oma koulu. Tämän kunnalle ilmeisen vaikean päätöksen toimeenpanoa, olihan talollinen Adolf Jestilä valituksellaan kaatanut kunnassa valtaapitävien Lapinniemen, Ylipaakkolan ja Louen isäntien kaavailut⁴⁹, oli kunta venyttänyt lähes kymmenen vuotta. Tässä toteutui Lapin lääninhallituksessa tiedostettu ja ammattikasvatustarkastaja Olavi Räsäsen, entisen suuren koulun rehtorin, usein toistama asia, että kuntia ja kouluja ei saada pakkopäätöksiä ainakaan nopeasti toteuttamaan, sillä taitavat virka- ja luottamusmiehet sekä rehtorit löytävät halutessaan kymmeniä pätevältä kuulostavia syitä, miksi päätöstä ei toistaiseksi voi panna täytäntöön. Runkauskylän koulu, jonka nimen Kemijoen itäpuolen koulu sai perinnöksi Louelta, pääsi alkamaan vasta 1922. Oppilaita oli koulussa heti yli 40. Koulun nimi muutettiin 1949 virallisesti Mattisen kouluksi sekaannusten välttämiseksi, koska koulupiirin liepeille oli perustettu Runkauksen asutusalue, joka kuului eri koulupiiriin.⁵⁰

46. Lehtisalo 1962, 68—69. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA.

47. 9.3.3 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

48. SA 43/1927, 21 a §.

49. Alli Jestilän, valituksentekijän Adolf Jestilän pojantytär, haast. 26.3.1999. Alli Jestilä pelasti koulun perustamiseen liittyvät asiakirjat Mattisen koulun liiteristä, missä ne jo olivat muiden jätteiden joukossa.

50. Lapin ktplit: 1921—23 ja 1948—50, Tervola. KHA. KA; Lehtisalo 1962, 74—77. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA; SVT X: 54 1922—23; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 40—43.

Kaisajoen kansakoulu, joka sijaitsee joen länsirannalla Lapinniemen kylässä melkein vastapäätä Tervolan kirkkoa Tervolan aseman lähellä, pääsi myös alkamaan 1922. Tämän koulun perustaminen näyttää tapahtuneen ainakin ilman isompia kiistoja.⁵¹ Koulutyön vaikeutena on vuosikymmeniä ollut koulutilojen puute. Keväällä 1985 sain olla koulun uusien tilojen vihkiäisjuhlassa.⁵²

Tämä kuva kertoo, että Lapissa oli lapsia runsaasti vielä 1960-luvun puolivälissä. Kaisajoen koulun opettaja Mauno Tasala luokkineen on ryhmittäytynyt valokuvattavaksi. Luokka oli tyypillinen yhdysluokka, jossa olivat luokat IV—VII. Oppilaita on kuvassa 37, mutta oppilaitten kokonaismäärä oli opettajan mukaan ollut 39, joten kaksi oppilasta oli ollut kuvauspäivänä pois koulusta.⁵³ KA.

Koivukylän pohjoisosan koulu, jota Narkauksen kouluksi kutsuttiin, koska se sijaitsi Narkauskosken partaalla, oli kolmas Tervolassa 1922 avattu koulu. Kyläläisten kevättalvella 1922 tekemä esitys koulun perustamisesta hyväksyttiin nopeasti, koska kouluun oli tulossa runsaasti oppilaita. Vuodesta 1946 tätä koulua ruvettiin kutsumaan sekaannusten välttämiseksi Koivun kouluksi, koska Rovaniemen maalaiskunnassa oli myös Narkauksen koulu. Vuonna 1945 oli Tervolan kunta nimittäin siirretty Länsi-Pohjasta Lapin kansakouluntarkastuspiiriin, johon myös Rovaniemen maalaiskunta kuului.⁵⁴

Oppivelvollisuuslaki edellytti, että kahden vuoden kuluessa lain antamisesta eli huhtikuuhun 1923 mennessä maalaiskuntien piti lähettää kouluhallituksen vahvistettavaksi piiriin tarkistus ja oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelma.⁵⁵ Lähteistä selviää, että

51. Lapin ktpli:t 1921—23, Tervola. KHA. KA; Lehtisalo 1962, 83—86. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA; SVT X: 54 1922—23.

52. Kalenterimerkintä 26.5.1985. JLA.

53. Mauno Tasalan haast. 26.4. 2001.

54. Lapin ktpli:t 1921—23 ja 1945—47, Tervola. KHA. KA; Lehtisalo 1962, 77—83. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA; SVT X: 54 1922—23.

55. SA 101/1921, 6 ja 21 §.

kunnan asettama toimikunta valmisteli vielä kesällä 1924 edellä mainittuja suunnitelmia, jotka valtuusto hyväksyi heinäkuun lopussa. Näyttää todennäköiseltä, että kouluhallitus olisi palauttanut kunnan ensimmäisen ehdotuksen uutta valmistelua varten, koska ensimmäisen ehdotuksen olisi ainakin pitänyt olla kouluhallituksessa jo edellisenä vuonna. Tervolan koulupiirijako ja toteuttamissuunnitelma hyväksyttiin muutoksin lopullisesti vasta lokakuussa 1925.⁵⁶ Kunnassa katsottiin, että taloudelliset edellytykset hyväksytyyn toimeenpanosuunnitelman täysimittaiseen toteuttamiseen puuttuivat, vaikka aikaa oli lain mukaan 16 vuotta eli vuoteen 1937 saakka. Kunta käytti lain suomaa mahdollisuutta ja anoi vuonna 1926 toimeenpanon lykkäystä, jota voitiin myöntää vuonna 1925 tapahtuneen lainmuutoksen jälkeen enintään kymmenen vuotta harvaan asutuille tai maantieteellisesti epäedullisissa asemassa oleville kunnille, ja myös muille kunnille, jos taloudelliset olosuhteet sitä vaativat⁵⁷. Tervolan kunta oli niin tiheään asuttu, ettei se kuulunut oppivelvollisuuslain tarkoittamiin harvaan asuttuihin kuntiin. Olihan kunnassa 1930 jo 4 700 asukasta, ja kunnan maapinta-ala oli vain noin 1 500 neliökilometriä⁵⁸. Koulujen rakentamissuunnitelman toteuttaminen oli todennäköisesti se kustannus, jonka vuoksi lykkäys katsottiin tarpeelliseksi. Lykkäystä myönnettiin 1927 viisi vuotta eli vuodesta 1937 vuoteen 1942 saakka, ja vasta marraskuussa 1929 kouluhallituksessa hyväksyttiin Tervolan lopullinen toimeenpanosuunnitelma, jota oli vielä kerran muutettu saadun lykkäyksen vuoksi. Koulupiirejä oli Tervolassa nyt suunnitelman mukaan yhteensä kymmenen eli viisi kummallakin puolella Kemijokea. Vuoden 1922 jälkeen niissä oli jo seitsemän toimivaa koulua.⁵⁹

Vuonna 1928 pääsi aloittamaan Kiviojalla koulu, jolle jostakin syystä virallisiin papereihin oli merkitty nimeksi Vähäjoki, vaikka Vähäjoelle oli matkaa noin 10 kilometriä. Kyläläiset kutsuivatkin kouluaan Honkasen kouluksi, koska se toimi ensimmäiset vuotensa vuokratiloissa Honkasen talossa. Kun uusi koulurakennus sitten valmistui Kiviojan rannalle, sai koulu 1938 oikean nimensä, eli siitä tuli Kiviojan koulu. Koulu sai ensimmäiseksi opettajakseen Teuvalla syntyneen papintyttären Nanni Saarisen. Kun opettaja saapui marraskuussa 1928 ensimmäisen kerran koulutalon pihalle, oli siellä kasa Lapinniemen koululta kuljetettuja vanhoja pulpetteja, joitten päälle satoi hiljalleen lunta. Näissä pulpeteissa koulutyö aloitettiin, vaikka ne olivat raskaina hankalia siirrellä ja jo valmiiksi kansainvälisiä piirroksia täynnä. Koulutarvikkeitakaan ei ollut kukaan tilannut. Iloinen ja huumorintajuinen opettaja kotiutui pian kylään, jossa hänen päivätyönsä pituudeksi kertyi kaikkiaan 32 vuotta, ja sairauden vuoksi hän ei ollut työkautenaan yhtään päivää virkavapaana. Koulu oli sotavuosina evakkojen ja sotaväen majoituspaikkana. Talvisodan aikana koululla asuivat petsamolaiset ja kesällä 1940 tulivat karjalaiset. Lukuvuonna 1941–42 marraskuusta tammikuulle saksalaiset tarvitsivat tien varressa olevan koulun tiloja. He palasivat syksyllä 1944. Ennen ystävälliset saksalaiset olivat nyt muuttuneet vihamielisiksi. He miinoittivat, ottivat vankeja, hevosia ja muutakin omaisuutta. Myös kiviojalaiset, opettaja muiden mukana, joutuivat evakkoon jokivarresta Runkauksen asutusalueelle metsän suojaan, koska kylän keskellä olevat maantiesillat aiottiin räjäyttää. Jo siirtymispäivän iltana rupesi ryminä kuulumaan. Kun oikein kovasti paukahti, arveltiin koulun vieressä ol-

56. Lehtisalo 1962, 72–73 ja 87. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA. Sivulla 73 on ilmoitettu kouluhallituksen vahvistaneen koulupiirijaon ja oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelman lokakuussa 1926 ja sivulla 87 jo 1925. Asiatyhteyksistä voi päätellä, että vuosi 1925 on oikea.

57. SA 185/1925, 19 §.

58. Tervolan ptpk 1930, (srkk G. Ervamaa). Eb:128b. OTA. OMA; Keränen 1971, 204.

59. Lehtisalo 1962, 72–73. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA.

leen Kiviojan sillan räjähtäneen. Sitten rupesi joen suunnalta näkymään tulen loimotusta, jolloin uskottiin koulun olevan tulessa. Seuraavana päivänä todettiin yhteiseksi iloksi, että koulu oli säilynyt.⁶⁰

Vuonna 1929 avattiin Ylipaakkolan kylässä Virtain koulu, joka on myös rakennettu koemalle törmälle joen itäpuolelle vastapäätä joen toisella puolella jo silloin toiminutta Paakkolan koulua. Pahimpana pula-aikana 1932 aloitti toimintansa Korpelan koulu joen itärannalla Mattisen ja Lapinniemen koulujen välissä.⁶¹ Näin olivat kaikki kymmenen oppivelvollisuuslain mukaisessa piirijakotarkistuksessa perustettua koulupiiriä saaneet oman koulunsa. Vuokrahuoneissa toimivat vielä Kiviojan ja Korpelan koulut, mutta muilla kouluilla oli omat koulurakennukset. Voidaan sanoa, että Tervolassa oppivelvollisuus toteutettiin nopeasti oleellisilta osiltaan, millä tarkoitetaan koulujen käynnistämistä.

Suukoski sijaitsee noin kymmenen kilometriä Kiviojalta joen yläjuoksulla Rovaniemelle päin. Kun lapset kävivät kansakoulua joen takana Koivukylässä Narkauksen koulussa, oli koulutie hankala, sillä joessa oli Suukosken kohdalla suuria koskia. Oli luonnollista, että Suujoellakin ruvettiin suunnittelemaan omaa koulua. Kun oppivelvollisia lapsia oli lähes 50, olivat perusteet koulun saamiseksi riittävät. Elokuussa 1937 alkoi Suukosken koulu, eikä lasten enää tarvinnut mennä virtaavan ja vaarallisen Kemijoen yli.⁶² Olen jo usein todennut, että oppivelvollisuuslaki antoi kunnille mahdollisuuksia koululaitoksen kehittämiseen, mutta jätti paljon kuntien aktiivisuuden varaan. Hyvänä esimerkkinä tästä on myös Suukosken koulu, sillä koulun oppilasmäärä 47 olisi antanut mahdollisuuden saada kouluun kaksi opettajaa heti perustamisvaiheessa, kun valtionavun saamisen raja oli 37⁶³, mutta koulu toimi supistettuna aina vuoteen 1945 saakka, jolloin toinen opettaja saatiin. Sota ja puutteelliset tilat tietysti olivat omiaan hidastamaan kehitystä. Moskovan rauhan jälkeen vuonna 1940 koulun johtokunta oli jo tehnyt esityksen toisen opettajan saamisesta, ja tilatkin olisivat löytyneet. Oppilaita oli silloin noin 60. Asia ei kuitenkaan edennyt. Kummallista oli se, että johtokunnan piti puolustaa koulun säilyttämistä kaksiopeettajaisena keväällä 1954, vaikka oppilaita oli pysyvästi 1950-luvulla yli 40 ja kaksiopeettajaisen koulun valtionapu juoksi vuonna 1945 tapahtuneen asetuksenmuutoksen⁶⁴ jälkeen, jos oppilaita ala- ja yläkoulussa oli yhteensä vähintään 25. Koulun johtokunta ajoi aktiivisesti koulupiirinsä asioita, kuten sen tehtäviin kuuluikin. Kun monissa Lapin kunnissa heti sodan jälkeen rakennettiin lyhyessä ajassa runsaasti kouluja, joutuivat Suukosken oppilaat Tervolassa käymään koulua hyvin puutteellisissa tiloissa aina vuoteen 1952 saakka, jolloin oma koulutalo saatiin ja johtokunnan työ toi toivotun tuloksen.⁶⁵

60. Länsi-Pohjan ktpli:t 1927—29 ja 1937—39, Tervola. KHA. KA; Saarinen 1961, 1—25. Kiviojan koulun arkisto. TeKuA; SVT X: 60 1928—29; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 48.

61. Länsi-Pohjan ktpli:t 1928—30 ja 1931—33, Tervola. KHA. KA; Lehtisalo 1962, 87—89 ja 94—95. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA.

62. Länsi-Pohjan ktpli:t 1936—38, Tervola. KHA. KA; Saalismaa 1967, 3—5. Suukosken kansakoulun arkisto. TeKuA.

63. SA 43/1932, 17 §.

64. SA 894/1945, 17 §.

65. Saalismaa 1967, 5—13. Suukosken kansakoulun arkisto. TeKuA.

9.3.3.2 Uudet asutusalueet tarvitsevat uusia kouluja

Tähän saakka kaikki Tervolan koulut oli perustettu Kemijoen varteen. Vuonna 1932 Runkauksen asutusalueelle, joka sijaitsee sisämaassa Kemijoen itäpuolella, muuttivat ensimmäiset asukkaat. Lapset kävivät kansakoulua Lapinniemessä, ja heidät oli majoitettu oppilasasuntolaan. Keväällä 1938 asuntolassa raivosi tulirokko, ja kaksi asutusalueelta olevaa lasta kuoli. Tämän jälkeen kyläläiset eivät halunneet lähettää enää lapsiaan asuntoon, vaan rupesivat puuhaamaan omaa koulua. Näin sai alkunsa Venekumotun koulu, joka käynnistyi jo syksyllä 1938. Koulu sai erikoisen nimensä siitä syystä, että koulu oli tarkoitettu perustaa ja rakentaa Venekumottu-nimiselle maapalstalle. Soveliaampi koulu- paikka keskemältä koulupiiriä löytyi, mutta alkuperäinen nimi jäi. Seuraavakin Tervolan kansakoulut perustettiin uusille asutusalueille. Syksyllä 1940 pääsi aloittamaan Suolijoen koulu, ja vuotta myöhemmin 1941 jatkosodan jo alettua käynnistyi Vähäjoen koulu.⁶⁶

Sodan jälkeen Tervolassa, kuten muissakin Lapin läänin kunnissa, tarvittiin runsaslapsisille asutusalueille uusia kouluja. Joen itäpuolelle sisämaahan Tervolan ja Kemin maalaiskunnan rajalle ilmestyi kuntien yhteinen Pahtaajan kansakoulu vuonna 1947. Petsamon siirtolaisia sijoitettiin asumaan Varejoen asutusalueelle, joka sijaitsee sisämaassa joen länsipuolella noin kymmenen kilometrin päässä kuntakeskuksesta. Siirtolaisilla oli niin runsaasti lapsia, että jo ensimmäisenä syksynä 1947 tarvittiin toimintansa aloittaneessa Varejoen koulussa kolme opettajaa. Varejoen koulun naapurikouluksi samalle asutusalueelle perustettiin syksystä 1952 Sihntunan koulu.⁶⁷ Varejoen ja Sihntunan kouluissa ovat opintiansa aloittaneet monipuolisesti lahjakkaat Paasilinnan veljekset ja myös eduskunnan sivistysvaliokunnan puheenjohtajana vuosina 1979—1983 toiminut kansanedustaja Mikko Ekorre.⁶⁸

Vuonna 1952 aloittivat vielä toimintansa Kätkävaaran ja Isotervon kansakoulut. Vuonna 1953 saatiin Kiviojan ja Sompujärven tienvarteen Venekumotun ja Pahtaajan koulujen puoliväliin Lehnikummun koulu. Kun Kätkävaaran koulussa oli oppilaita runsaasti ja tilan puutetta, erotettiin siitä Ketunmaan koulupiiri, jossa koulu alkoi syksyllä 1955. Viimeinen Tervolan kunnassa käynnistynyt kansakoulu oli Lehonkankaan koulu, joka aloitti toimintansa 1956.⁶⁹ Isotervon ja Lehonkankaan koulut olivat Kemijokivarressa. Isotervon koulu toimi vuokrahuoneissa Virtain ja Lapinniemen koulujen välissä ja Lehonkankaan koulu taas oli Kemijoen länsirannalla Koivun koulun naapurina lähellä Rovaniemen maalaiskunnan rajaa.⁷⁰

Voidaan hyvin sanoa, että oppivelvollisuuslaki oli täyttänyt tehtävänsä hyvin Tervolan kunnassa. Kouluverkoston peittävyys on Tervolan tapauksessa helppo kuvata. Kunnan pituus Keminmaan kunnan rajasta Rovaniemen maalaiskunnan rajalle jokivartta pitkin on noin 40 kilometriä. Koulut sijaitsivat neljässä rivissä. Ensiksi perustettiin koulut jokivartiin molemmin puolin jokea melko tasaisin välimatkoin. Kun sisämaahan perustettiin asu-

66. Länsi-Pohjan ktpli:t 1937—1942, Tervola. KHA. KA; Lehtisalo 1962, 100—105. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA.

67. Lapin ktpli:t 1946—48, Tervola. KHA. KA; Länsi-Pohjan ktpli:t 1951—53, Tervola. OHA; Lehtisalo 1962, 106—110. Kunnanhallituksen arkisto. TeKuA; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 60—64.

68. Paasilinna, E. 1996, 69—70; Martti Ekorren haast. 5.11.1997.

69. Länsi-Pohjan ktpli:t 1951—57, Tervola. OHA. Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 45—46 ja 64—68.

70. Alli Jestilän haast. 26.3.1999.

tusalueita, niin niitä varten perustetut koulut sijaitsivat taas noin kymmenen kilometrin etäisyydellä rantaviivasta molemmilla puolilla jokea. Kemijoen länsipuolella oli parhaimmillaan kymmenen koulua, joista kuusi jokivarressa ja neljä sisämaassa sekä itäpuolella 12 koulua, joista seitsemän jokivarressa ja viisi asutusalueilla. Kun koulut sijaitsivat Tervolassa tasaisten välimatkojen päässä toisistaan ja niitä oli enimmillään 22, on helppo laskea koulujen määrän riittäneen turvaamaan sen, ettei juuri yhdelläkään oppilaalla varsinaisessa kansakoulussa koulumatkan pituus ollut yli viiden kilometrin.

***9.3.4 Koulujen tarve pienenee sitä mukaa, kun väki vähenee*⁷¹**

Tervolan kunnassa tehostettiin kansakoulujen antamaa jatko-opetusta siten, että vuonna 1946 perustettiin jatkokouluja varten kotitalouden opettajan virka. Kotitalousopettaja kierteli eri kouluilla pitämässä jatko-opetuksessa oleville tytöille kotitalouskursseja tai lähikoulujen tytöt koottiin jollekin koululle samaan ryhmään. Vuonna 1952 valmistuneesta Korpelan koulusta jatko-opetus saikin väliaikaiset tilat pitkiä ajoiksi. Vuodesta 1953 saakka päätoiminen opettaja antoi maa- ja metsätalouden opetusta pitämällä kursseja jatko-opetuksessa oleville pojille. Onhan Tervola tunnettu maatalouspitäjä. Vuonna 1958 kansakoululain mukaan perustettua kansalaiskoulua jouduttiin Tervolassa pitämään kymmenen vuotta kurssinmuotoisena, koska aikaisemmin ei saatu rakennuslupaa asianmukaisten tilojen rakentamista varten. Vuonna 1968 kansalaiskoulu sitten käynnistyi kaksivuotisena, ja vuoden kuluttua 1969 siihen liitettiin myös vapaaehtoinen yhdeksäs luokka. Näissä tiloissa peruskoulun yläaste on sitten toiminut vuodesta 1972 alkaen. Erittäin pitkän päivätyön Tervolan jatko-opetuksen sekä kansalaiskoulun ja peruskoulun yläasteen opettajina ovat suorittaneet kotitalousopettaja Alli Jestilä, maatilataloudenopettaja Erkki Köngäs ja yleisaineidenopettaja ja rehtori Martti Kähkölä, jotka kaikki Tervolan vanhoihin sukuihin kuuluvina ovat opettajantyönsä ohella vaikuttaneet monilla tavoilla kotiseutunsa asioiden kehittämiseen.⁷²

Erityisopetusta varten Tervolassa perustettiin apukoulu 1971.⁷³ Hallinnollisesti Tervolan apukoulu lakkautettiin 1985, ja erityisluokat siirrettiin Lapinniemen ja Kaisajoen koulujen yhteyteen.⁷⁴ Ensimmäinen puhe-, lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten opettaja alkoi kierrellä Tervolan kouluissa syksyllä 1972. Vuoden kuluttua perustettiin toinen virka.⁷⁵ Lukuvuonna 1980—81 näitä koulujen yhteisiä kiertäviä opettajia oli kolme, 1990—91 kaksi mutta syksyllä 1998 taas kolme.⁷⁶

71. 9.3.4 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

72. Lapin ktpli:t 1945—47, Tervola. KHA. KA; Länsi-Pohjan ktpli:t 1952—54, Tervola. OHA; Perämeren ktpli:t 1967—70, Tervola. OHA; Lehtisalo 1962, 97. Kunnanhallituksen arkisto. J. TeKuA; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 68—69; Alli Jestilän haast. 5.11.1997; Martti Kähkölän haast. 4.11.1997 ja 27.3.1999.

73. Lapin lkli:t 1970—72.

74. Lapin lpkli:t 1984—86. LLHA; Markku Kalermon haast. 4.11.1997.

75. Lapin lkli 1971—72 ja lpkli:t 1972—74. LLHA.

76. Lapin lpkli:t. 1980—81 ja 1990—91. Tervola. LLHA; Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 1998—1999, 14; Markku Kalermon haast. 4.11.1997.

Oppilaat tulivat kouluun usein suksilla vielä 1960-luvulla. Koivun koulun oppilaat välitunnilla. KA.

Väki alkoi vähentyä myös Tervolassa 1960-luvulla ja syntyvyys laski. Kun vielä kansalaiskoulu 1968 otti varsinaisesta kansakoulusta seitsemännen luokan ja oppikouluun siirtyminen kasvoi, seurasi auttamattomasti kattavan kouluverkon purkamisen aloittaminen juuri, kun se oli saatu valmiiksi. Ketunmaan koulu lakkautettiin 1964 ja Lehonkangas 1965. Vuonna 1968 lakkautettiin jo kolme koulua eli Isotervo, Kivioja ja Sihtuna. Ketunmaan, Lehonkankaan ja Isotervon koulut eivät koskaan ehtineet saada omia toimitiloja.⁷⁷

Peruskoulun aattovuosina lakkasivat Tervolassa 1970 Pahtaojan ja Venekumotun koulut ja 1971 Vähäjoen koulu. Näidenkin kolmen koulun kohdalla oppilasmäärien tarkastelu osoitti, että parin vuoden odotuksen jälkeen oppilasmäärät olisivat nousseet, jolloin koulut olisivat vielä voineet jatkaa toimintaansa. Suukosken koulu lakkautettiin 1974.⁷⁸ Suukosken koulua kohtaan kyllä oli oltu kärsivällisiä, sillä lukuvuosina 1971—74 koulun oppilasmäärät olivat olleet alle 16, joka oli silloin kaksiopeettajaisen koulun alaraja valtionavun saamiseksi.⁷⁹ Kaksiopeettajaisen koulun säilyttämisen kannalta vuosi 1974 oli siis ehdoton takaraja. Toinen asia sitten on, oliko ollut tarkoituksenmukaista hyvinkin pieniltä kouluilta, kuten esimerkiksi Suukoskeltakin, peruskoulun tullessa 1972 siirtää viides ja kuudes luokka kolmiopettajaisiin tai sitä suurempiin naapurikouluihin. Peruskoulusuunnittelussahan pyrittiin siihen, ettei ala-asteen kouluissa yhdellä opettajalla olisi luokkassaan kuin kaksi vuosiluokkaa. Pian kuitenkin huomattiin, että harvaan asutuissa kunnissa kouluja jouduttaisiin lakkauttamaan runsaasti, jos edellä mainittua periaatetta johdonmu-

77. Perämeren ktpli:t 1963—66 ja 1967—69. OHA; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 45—46, 64—65 ja 67.

78. Perämeren ktpli 1969—70, Tervola. OHA; Lapin lkli:t 1970—72 ja lpkli:t 1973—75, Tervola. LLHA.

79. Lapin lkli 1970—72 ja lpkli:t 1972—74, Tervola. LLHA.

kaisen orjallisesti noudatettaisiin. Käsitkseni oli 1970-luvun alussa ja on edelleenkin, että oman kotikylän pienessä kuusiluokkaisessa koulussa opetustulokset vain kahden opettajan voiminkin olisivat olleet yhtä hyvät kuin niissä kouluissa, joissa luokkien oppilasmäärät olivat suuria ja luokassa korkeintaan kaksi vuosiluokkaa ja joihin lakkautettujen koulujen kylistä oppilaat kuljetettiin.

Tämän jälkeen seurasi Tervolassakin noin kymmenen vuoden jakso, jolloin peruskoulun ala-asteita ei tarvinnut lakkauttaa. Muistan hyvin, kun kesällä 1983 keskusteltiin Peuran koulun lakkauttamisesta. Oppilasmäärä olisi vielä riittänyt turvaamaan kaksiopettajaisen koulun valtionavut, mutta koulu siitä huolimatta lakkautettiin.⁸⁰ Kun sitten tiedustelin eräältä Peuran koulun oppilaan isältä, miksi peuralaiset niin helposti antoivat lakkauttaa koulunsa, hän vastasi, että kun kunnan edustajat ilmoittivat heille Tervolan kunnan menevän konkurssiin, jos Peuran koulua ei lakkautettaisi, niin he antoivat periksi. Tätä kirjoittaessani 1997 tarkistin, muistiko keskustelukumppani vielä asian. Hyvin se oli mielessä pysynyt, sillä oman kyläkoulun lakkautus on aina iso ja merkittävä tapaus. Nyt jälkeinpäin tehtynä arviona hän sanoi, että heidän tyttarelleen koulunmuutto taisi olla onneksi. Peuran koulussa hän oli omassa ikäluokassaan luokkansa ainoa oppilas, ja lukuhalut olivat selvästi parantuneet, kun hän sitten naapurikoulussa joutui isommassa joukossa kilpailemaan luokkatovereittensa kanssa. Hän vielä sanoi, että Peuran koulupiiristä oli onneksi lyhyet kuljetusmatkat naapurikouluihin. “Toista se on Reutuaavalla, jos sieltä koulu lakkautetaan, sillä silloin lasten koulupäivän pituudeksi tulee melkein kymmenen tuntia.”⁸¹ Asia oli ajankohtainen Tervolassa, sillä haastattelupäivän sanomalehdessä⁸² oli juuri kirjoitettu Suolijoen koulun mahdollisesta lakkauttamisesta, missä koulussa Reutuaavan lapset kävivät.

Tämän jälkeen taas päästiin seuraavalle vuosikymmenelle ilman koulujen lakkautuksia. Paakkolan koulu lakkautettiin lopullisesti 1991. Ensimmäisen kerran koulu oli jo lakkautettu 1975, kun Taivalkosken voimalaitos aiheutti rantaviivan muuttumisen ja koulun tontti jäi veden alle. Vuoden kuluttua 1976 koulun toimintaa jatkettiin kuitenkin vuokrahuoneissa. Vuonna 1993 lakkasi Virtain koulu, 1994 Korpelan koulu ja 1996 Kätkävaara. Syksyllä 1998 Suolijoen koulu sulki ovensa. Reutuaavan oppilaitten koulumatka piteni huomattavasti.⁸³ Tervolan kunnassa on lukuvuonna 1998—99 toiminnassa seitsemän ala-asteen koulua, kun parhaimmillaan niitä oli 22. Kuten niin monessa muussakin Lapin läänin kunnassa, myös Tervolassa peruskoulun ala-asteita on lakkautettu noin kaksi kolmasosaa.

Kun Tervolan ja Rovaniemen maalaiskunnan rajalta ajetaan etelään Kemijoen itäpuolen tietä ja käännytään Kiviojalta Sompujärven tielle ja sieltä Simon asemalle Simojoen pohjoispuolta, kertoo tienvarsi Lapin läänin asutushistoriasta. Sodan jälkeen tämän reitin varressa oli runsaasti eläviä kyliä. Ihmiset saivat elantonsa navetoista, pelloilta ja metsätöistä, ja kouluissa oli runsaasti oppilaita. Edellä mainitun reitin alkupäässä Suukosken, Kiviojan ja Venekumotun koulupiireissä ei ole enää koulua. Lehmikummissa koulu vielä toimii, mutta sielläkin viime aikoina on ollut sängen vähän oppilaita. Sen jälkeen saat ajaa aina Simon asemalle saakka näkemättä toimivaa koulua, sillä Pahtaojan, Kivalon, Alanie-

80. Lapin lpkli:t 1982—84, Tervola. LLHA.

81. Olavi MäkipEurän haast. 5.11.1997.

82. PS 5.11.1997.

83. Lapin lpkli:t 1974—77 ja 1990—92, Tervola. LLHA; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA.

men, Matalan ja Hannilan koulupiireissä ei enää kansankynttilöiden valo loista, koska koulut on lakkautettu. Tämän 90 kilometrin mittaisen tieosuuden varrella oli aikoinaan yhdeksän toimivaa koulua, joista enää on yksi jäljellä, ja lienee vain ajan kysymys, milloin sekini viimeinen Lehmikummusta lakkautetaan.⁸⁴

9.4 Oppikoulut

Tervolassakin oppikouluopetus alkoi niin sanottuna kotikouluna, jossa vanhempien kustannuksella annettiin oppikoulun alimpien luokkien opetussuunnitelmien mukaista yksityisopetusta. Opetustiloiksi oli saatu Korpelan koulun kerhohuoneisto. Vuonna 1956 Tervolan kuntaan perustettiin yksityinen keskikoulu, jonka ylläpidosta vastasi kannatusyhdistys. Vuoteen 1960 keskikoulu toimi Korpelan koululla ja siirtyi sitten omiin kuntakeskukseen rakennettuihin toimitiloihin. Vuonna 1966 oppilaitos muuttui kahdeksanluokkaiseksi yhteiskouluksi, kun koulu sai lukion perustamisluvan. Kolmen vuoden kuluttua 1969 koulu siirtyi kunnan omistukseen. Keskikoululuokkien osalta koulu muuttui kunnalliseksi keskikouluksi ja lukioluokista tuli kunnan omistama lukio. Peruskouluun siirryttäessä keskikoulu ja kansalaiskoulu muodostivat peruskoulun yläasteen ja lukio jatkoi kunnan ylläpitämänä oppikouluna.⁸⁵

9.5 Katse taaksepäin

Tervolan kunnan koululaitoksen kehittäminen on tapahtunut jokseenkin samassa tahdissa kuin naapurikunnissa. Kiertokouluopetus saatiin käyntiin jo 1871 eli paljon aikaisemmin kuin naapuriseurakunnissa Rovaniemellä, Kemin maaseurakunnassa ja Simossa. Ensimmäinen kansakoulu perustettiin jo 1870-luvulla, kuten myös Perämeren kaaren kaikissa viidessä kunnassa ja Rovaniemellä. Normaalia on ollut myös se, että kyläkunnat ovat olleet aktiivisia toiminnassaan oman koulun saamiseksi ja taas viimeisten vuosikymmenien aikana vastustaessaan kyläkoulunsa lakkauttamista. Vaikka Tervolan kunta anoi lykkäystä oppivelvollisuuden täytäntöönpanosta 1920-luvulla, on kunnassa kouluverkkoa rakennettu samaa tahtia kuin keskimäärin muissakin Lapin läänin kunnissa. Varsinaisten kansakoulujen määrä 22 oli sängen korkea kunnan pieneen pinta-alaan nähden. Koulujen määrää kasvattivat jokivarsikyliä halkaiseva vuolas ja vaarallinen Kemijoki sekä voimakas asutustoiminta 1930—1950-luvuilla. Tervolan kuntaan siirrettiin ja sijoitettiin lähinnä Varejoelle myös 1944 Neuvostoliitolle luovutetun Petsamon asukkaita, mikä lisäsi sodan jälkeen väestön määrää.

Vaikka Tervolasta on ollut mahdollista käydä oppikoulussa sekä Kemissä että Rovaniemellä, on etäisyys näihin kaupunkeihin kuitenkin niin pitkä, että yksityinen keskikoulu katsottiin tarpeelliseksi perustaa jo 1956.

84. Ks. Keminmaan, Simon ja Tervolan kuntien yhteenvetoluvut.

85. Perämeren ktpli:t 1968—70, Tervola. OHA; Tervolan koululaitos 1875—1975. 1975, 70; Teperi & Salmi-nen 1993, 452; Martti Rannan haast. 2.11.1997.

Tervolan kyläkoulujen lakkauttamisasiat ovat viimeisen 20 vuoden aikana aina herättäneet kunnassa väkevää keskustelua ja sanomalehdissä suurta julkisuutta. Vuoden 1997 aikana Tervolassa keskusteltiin Koivun, Lehmikummun ja Suolijoen koulujen mahdollisesta lakkauttamisesta.⁸⁶ Juuri niinä päivinä, kun selvitin Tervolan koulujen historiaa, oli Keminseudun valtalehdessä Pohjolan Sanomissa 5.11.1997 Tervolan kunnanhallituksen kokouksesta neljän palstan otsikko: "Kunnanjohtajalta eriävä mielipide äänestyksen jälkeen. Kunnanhallitus Tervolan kyläkoulujen säilyttämisen kannalla." Tekstistä ilmeni kunnanhallituksen halunneen säilyttää kaikki kolme koulua edellyttäen, että niissä aina syksyllä koulun alkaessa olisi vähintään 16 oppilasta.⁸⁷ Aikaisemmin on kerrottu, että Suolijoen koulu lakkasi 1998. Asetettu ehto oli ilmeisesti jäänyt täyttymättä.

Lehdessä oli myös samana päivänä yleisönosastossa kaksi kirjoitusta, jotka käsittelivät kouluasioita. Toisessa kirjoituksessa jatkettiin Pellon kunnan koulusäästökeskustelua, ja toinen kirjoittaja totesi, että Keminmaan kunnanhallitus toteuttaa Kylät eläviksi -projektia lakkauttamalla Itäkosken koulun.⁸⁸ Kuntalaisten vilkas osanotto kuntien luottamusmiesten tekemien päätösten valmisteluun ja seurantaan lehtikirjoituksin osoittaa, miten kunnallinen demokratia toimii. Päätäjät ovat vastuussa asioiden hoidosta äänestäjilleen.

9.6 Yhteenveto: Tervolan koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Kiertokoulut			
1. kiertokoulu	1871	n. 1936	Koulun toiminnassa oli 1870-luvulla ainakin tilapäisiä keskeytyksiä.
2. kiertokoulu	1898	n. 1927	
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Lapinniemi	1875		Tervolan koulu vuoteen 1898, Lapinniemi vuoteen 1901 ja Kirkonkylä vuoteen 1904
2. Peura	1898	1983	Koivukylä vuoteen 1924
3. Paakkola	1902	1975	Yli-Paakkola vuoteen 1925
	1976	1991	
4. Loue	1910		Runkauskylä vuoteen 1917 ja Louepudas vuoteen 1925
5. Kaisajoki	1922		
6. Koivu	1922		Narkaus vuoteen 1946
7. Mattinen	1922		Runkauskylä vuoteen 1949
8. Kivioja	1928	1968	Vähäjoki vuoteen 1938
9. Virrat	1929	1993	
10. Korpela	1932	1994	
11. Suukoski	1937	1974	
12. Venekumottu	1938	1970	
13. Suolijoki	1940	1998	
14. Vähäjoki	1941	1971	

86. Rautiainen, J. Tervola suunnittelee Koivun, Suolijoen ja Lehmikummun koulujen lakkauttamista. (art.) PS 16.9.1997.

87. Nurminen, T. Kunnanjohtajalta eriävä mielipide äänestyksen jälkeen. Kunnanhallitus Tervolan kyläkoulujen säilyttämisen kannalla. (art.) PS 5.11.1997.

88. PS 5.11.1997.

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
15. Pahtaoja	1947	1970	
16. Varejoki	1947		
17. Isotervo	1952	1968	
18. Kätkävaara	1952	1996	
19. Sihtuna	1952	1968	
20. Lehmikumpu	1953		
21. Ketunmaa	1955	1964	
22. Lehonkangas	1956	1965	
Jatko-opetus			
Kotitalouden opettajan virka perustettiin 1946. Opettaja kierteli eri kouluilla pitämässä tytöille kotitalouskursseja. Joskus voitiin myös muutamien lähikoulujen oppilaista muodostaa opetusryhmiä. Vuonna 1953 saatiin toinen päätoiminen opettaja jatko-opetusta antamaan, kun maatilatalouden opettajan virka perustettiin. Vuoteen 1958 järjestettiin sekä tytöille että pojille kurssinmuotoista opetusta edellä mainittujen opettajien ja varsinaisen kansakoulun opettajien antamana.			
Kansalaiskoulu			
1. Tervolan kansalaiskoulu:			Jatko-opetusta varten perustetut virat ja niiden haltijat siirrettiin kansalaiskouluun.
a) kurssinmuotoinen	1958	1968	
b) 2-vuotinen	1968	1969	
c) 3-vuotinen	1969	1972	
Peruskoulun yläasteet			
1. Tervolan yläaste	1972		
Eryityiskoulut			
1. Kolhikon koulu	1971	1985	Eryityiskoulun luokat (oppilaat) siirrettiin Lapinniemen ja Kaisajoen kouluihin.
Oppikoulut			
1. Tervolan yhteiskoulu:			Yksityinen
a) 5-luokkainen yhteiskoulu	1956	1966	
b) 8-luokkainen yhteiskoulu	1966	1969	
2. Tervolan kunnallinen keskikoulu	1969	1972	
3. Tervolan lukio	1969		Kunta

10 Simon koululaitoksen vaiheet

10.1 Simo – merenrantojen, aapasoiden ja jokivarsien pitäjä

Simon sijainti kahden suuren ja väkirikkaan jo 1300-luvulla perustetun kirkkopitäjän, Kemin ja Iin, puolivälissä aiheutti sen, että Simon kylät olivat pitkään näiden emäseurakuntien syrjäseutuja ilman omaa kirkkoa ja sielunpaimenta. Simon tie itsenäiseksi seurakunnaksi oli pitkä ja monivaiheinen. Lieneekö tämän sitkeän itsenäisyystaistelun seurauksena, että simolaiset ovat tunnetusti kotiseutuhenkisiä ja perinteitä vaalivia? Mahtakohan missään muussa Pohjois-Suomen kunnassa olla yhtä pitkää, melkein katkeamatonta ketjua vuotuisten kotiseutujuhlien vietossa kuin Simossa? Olen vuosikymmeniä osallistunut näihin eri puolilla pitäjää aina ajankohtaisten aiheiden ympärille järjestettyihin juhlisiin, jotka aloitetaan Simon kirkossa. Sankarihaidoilla suoritettua kunnianosoituksen jälkeen siirrytään varsinaiselle juhlapaikalle. Kesällä 1999 pitäjätäpäivää vietettiin Alaniemen koulun aurinkoisella pihamaalla, jossa sain tavata entisiä oppilaitani ja vanhoja urheilukumppaneita¹. Olin myös mukana ohjelmansuorittajana. Joka viides vuosi on kalenterissani merkintä Simon Maaninkajärvellä suoritettua ensimmäisen jääkärien ja venäläisen sortovallan edustajien kesken käydyn taistelun muistojuhlasta². Kahakka käytiin vuoden pimeimpään aikaan 11.12.1916, ja sitä on kamppailussa mukana ollut jääkäri, myöhemmin kenraaliksi kohonnut Väinö Vainio, kuvannut tapahtumaa käsittelevässä kirjassaan³. Simolaiset täyttävät juhlahuoneiston aina ääriään myöten, ja hartaan juhlallisin mielin seurataan ja kuunnellaan isänmaallisia ja kotiseutuhenkisiä puheita sekä aiheeseen liittyvää muuta ohjelmaa. Kateellisina naapurikunnissa seurataan simolaisten intoa ja taitoa järjestää komeita tilaisuuksia. Kerrankin keminmaalaiset sanoivat muka iloitsevansa, kun kuulivat Simon kunnan laajentavan Maksniemen koulua. “Eihän Simossa ole viimeisen 50 vuoden aikana rakennettu muuta kuin kymmenen muistopatsasta Maaninkajärven taistelupaikalle.” Kunnanjohtaja Raimo Venäläinen tämän lauseen taisi sanoiksi pukea. Tällainen reipas ja huumoripitoinen kilpailuhenki läheisten ja rakkaitten naapureiden kesken

1. Kalenterimerkintä 15.8.1999. JLA.
2. Kalenterimerkinnät 11.12.1991 ja 11.12.1996. JLA.
3. Vainio 1968, 104—113.

ei ole vaarallista, vaan antaa terveellisiä virikkeitä hyviin toimiin ja harrastuksiin puolin ja toisin. Onhan Keminmaa Simon entinen emäpitäjä.⁴

Simo muodosti viimeistään jo 1480-luvulla Iin seurakuntaan kuuluvan saarnahuonekunnan, johon kuuluivat todennäköisesti Maksniemi, Simoniemi, Simonkylä ja Kuivaniemi. Simon ja sen sisarkunnan Kuivaniemen tiet erkanivat 1500-luvun alussa, kun Simon kylät liitettiin Kemin kirkkopitäjään Kuivaniemen jäädessä edelleen Iin seurakuntaan. Kuntien väliin muodostuivat sitten sekä maakunta- että murreraja. Simon väestö oli siinä vaiheessa vielä niin vähäinen, ettei se voinut muodostaa omaa kappelikuntaa. Siitä ei ole varmaa tietoa, oliko Simossa jo keskiajalla oma saarnahuone, mutta se tiedetään varmasti, että 1693 simolaiset saivat luvan oman saarnahuoneen rakentamiseen. Se valmistui 1695, ja nyt Simo muodosti taas oman saarnahuonekunnan. Jumalanpalveluksia ja muita kirkollisia toimituksia voitiin järjestää Simossa, kun aikaisemmin oli jouduttu kulkemaan hankalan matkan päässä olevaan Kemin vieläkin pystyssä ja käytössä olevaan kivikirkkoon. Kun sinne harvoin päästiin, olivat simolaiset saaneet siitä nuhteita. Kun oli saatu oma jumalanpalvelushuone, koski seuraava oikeutettu vaatimus myös oman Simossa asuvan papin saamista, koska Kemin kirkolla asuvat papit ehtivät harvoin simolaisia palvelemaan ja opettamaan. Kuningas määräsi 1756 Kemin seurakunnan pitäjänapulaisen muuttamaan Simoon. Viiden vuoden kuluttua simolaiset saivat sitten oman papin, kun olivat ensin hankineet tätä varten virkatalon eli pappilan peltoineen ja rakennuksineen.⁵

Seuraava vaihe Simon itsenäistymisen tiellä tapahtui 1796, kun Simo pääsi kappeliseurakunnaksi. Tämän jälkeen simolaiset saivat ratkoa alueensa kirkollisia asioita kappelikouksissa ja saivat myös oikeuden kappalaisensa valintaan. Suomessa perustettiin 1800-luvun puolivälin tienoilla runsaasti uusia seurakuntia. Myös simolaisissa heräsi ajatus päästä täydellisesti eroon Kemin emäseurakunnasta. Kun ajanhenki oli tällaisille pyrkimyksille myönteinen, hyväksyttiin asia myös Kemin pitäjänkokouksessa, ja senaatti teki päätöksen Simon seurakunnan perustamisesta 1865. Seurakunnan ensimmäiseksi kirkkoherraksi valittiin yksimielisesti maisteri ja pappi Johan Alfred Keckman, joka alkoi hoitaa kirkkoherran tehtäviä 1880. Sitä ennen hän oli jo toiminut Simon seurakunnan ylimääräisenä pappina yhdeksän vuotta, joten tutun paimenen simolaiset valitsivat itselleen. Ennen papiksivihkimystään Keckman oli toiminut muun muassa Tornion ala-alkeiskoulun opettajana ja rehtorina, ja tätä samaansa kokemusta hän käytti myös Simossa voimakkaana vaikuttajana erikoisesti kansakoulujen perustamishankkeissa.⁶

Simon asutus oli pääasiassa merenrannikon tuntumassa aina 1700-luvun loppupuolelle saakka, jolloin Simojärvelle syntyi uudisasutusta. Sinne oli matkaa Simoniemestä, jossa saarnahuone sijaitsi, noin 200 kilometriä. Simojärven asukkaat kävivät kirkossa mieluummin Pudasjärvellä kuin Simossa, koska sinne oli lyhyempi matka, ja saivat muutkin kirkolliset palvelut sieltä, minkä vuoksi he anoivat tuomiokapitulilta, että Simojärven seutu liitettäisiin vakinaisesti Pudasjärven seurakuntaan. Koska simolaisillakaan ei ollut mitään syytä vastustaa hanketta, vuoden 1800 tienoilla Simojärven neljästä talosta ja yhdestä torpasta muodostettiin Pudasjärven seurakuntaan kuuluva Pohjanperän kinkerikunta.

Kun Simon uudisasutus 1800-luvulla levisi Simojokivarteen Jokikylään ja Ylimaahan eli Yli-Simoon, oli Simon seurakunnalla pituutta vielä pitkästi yli sata kilometriä. Vuosi-

4. Omia muistikuvia ja näkemyksiä Simon kunnasta, jossa aloitin opettajantyöni 1954.

5. Hiltunen 1986, 67—69.

6. Hiltunen 1986, 70—71; Ukkonen 1986, 537—542.

sadan lopussa myös Viantiejokivarteen⁷ levisi asutusta. Uudeksi kyläksi muodostui 1900-luvun alussa Simon aseman seutu, kun osa rautatienrakentajista jäi pysyvästi asumaan paikkakunnalle. Kun Ranuan kunnan toiminta 1917 käynnistyi, liitettiin siihen Simosta lähes kolmasosa eli Ylisimo ja Jokikylää aina Ylikärppään saakka. Silloin Simo sai nykyisen muotonsa, ja kunnan pinta-ala on siitä lähtien ollut noin 1 500 neliökilometriä. Simo onkin alueeltaan Lapin läänin nykyisistä maalaiskunnista Keminmaan jälkeen toiseksi pienin, vaikka Tervola, Pello, Pelkosenniemi ja Muoniokaan eivät ole paljon suurempia⁸. Kun asukkaita Simossa oli vuonna 1917 Ranuan kunnan perustamisen jälkeen noin 3 500, on määrä pysynyt koko vuosisadan lähes muuttumattomana, sillä vuoden 1999 lopussa asukkaita oli 3 920.⁹

Simon luonnonolosuhteet muistuttavat monessa suhteessa Pohjois-Pohjanmaan maakuntaan kuuluvia eteläisinä naapureinaan olevia Pohjanlahden muita rannikkokuntia. Merenrantaa on yli 20 kilometriä, kunnan halki virtaava Simojoki on vuolas ja koskinen ja suota on kunnan pinta-alasta kaksi kolmannesta. Oulun seudulta muuttaneelle Simo tarjoaa kuitenkin yhden yllätyksen. Kunnan pohjoisrajan tienoilla kulkee vaarajonoja, joista Kivalon vaararyhmän korkein kohta Simossa, laaja ja rakkainen¹⁰ Ala-Penikka, kohoaa 160 metriä merenpinnan yläpuolelle ja sijaitsee Viantiejoen latvoilla vain parikymmentä kilometriä rannikosta. Kun olin opettajana Viantiejokivarressa, koulutyön ylellisyyksiin kuului keväinen hiihtoretki oppilaitten kanssa Ala-Penikalle. Järviä on Simossa vähän, mutta laajojen ja runsaasti hilloja kasvavien aapasoiden keskellä oleva Martimonjärvi¹¹ tekee kulkijaan lähtemättömän vaikutuksen. Järvi kerää vetensä laajoilta suoalueilta Kivaloitten etelärinteiltä, ja järvestä ne juoksevat Martimonojaa¹² pitkin Simojokeen.¹³ Oja, jota joeksikin voisi hyvin kokonsa puolesta kutsua, on kalainen ja luonnonkaunis leveine suvantoineen ja koskineen. Ensimmäinen uudisasukas kunnosti savottakämpän asuttavakseen ja raivasi peltonsa Simojoesta noin viiden kilometrin päähän ojanvarteen 1900-luvun alkupuolella. Lieneekö tämän erämaatalon asukkaitten traaginen kohtalo säilyttänyt muut uudistalon paikkaa etsineet¹⁴, mutta ojan suupuolta kauemmaksi ei asutus ole koskaan levinnyt.

Perinteisesti simolaiset ovat hankkineet elantonsa merikalastuksella, pelloilta, navetas-
ta, metsätöistä, uitosta ja poronhoidosta. Kun vanhat elikeinot ovat taantuneet, saa suuri määrä kuntalaisia nyt leipänsä kemiläisen teollisuuden palveluksessa. Kasvaneesta Maksniemen kylästä ei Veitsiluodon tehtaille ole kuin reipas kivenheitto.

7. Viantiejoesta käytetään myös muotoa Viantienjoki. Annikki Halosen haast. 3.5.1999 ja Erkki Malisen haast. 4.5.1999.

8. Kokko 1996, 27, 30 ja 35—38.

9. Hiltunen 1986, 71; Heinänen 1986, 77—78; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluku 1999.

10. Rakka = kivikko, louhikko. Nykysuomen sanakirja 1961. Neljäs osa.

11. Osa simolaisista käyttää nimitystä Martimonojärvi, osa nimitystä Martimonjärvi. Paavo Vilmin haast. 1.5.1999 ja Alpo Simoskan haast. 6.5.1999.

12. Simolaisten käyttämä nimitys. Paavo Vilmin haast. 1.5.1999.

13. Hiltunen 1986, 17—21.

14. Tämä tarina elää Simojokivarressa kansansuussa. Kuulin sen ensimmäisen kerran talon luonnonkauniin pihapiirin rauniolla eräretkellä syksyllä 1954 opettaja Eino A. Vehkaperän eli Simojoen Aapon kertomana. Esa Ylimartimo kertoi haastattelussa 10.5.1999 seikkaperäisesti Salon uudistilan murhenäytelmästä, jossa emäntä ja tytär kuolivat, poika pääsi pakoon ja isäntä joutui vankilaan.

10.2 Kiertokoulujen vaikea taival Simossa

Simon kappeliseurakunnassa ei vielä 1862 ollut kiertokouluja. Opetus oli pääasiassa vanhempien huolena. Lukkari oli velvollinen maksusta opettamaan huonolukuisia niin sanotuissa laiskainkoulussa. Köyhiltä hän ei saanut kuitenkaan maksuja periä. Piispa toivoi, että lukkarinkoulut olisivat entistä pitkäaikaisempia ja koulua pidettäisiin oppilaille sopivaan aikaan.¹⁵

Maisteri Keckmanin tulo Simon seurakunnan ylimääräiseksi papiksi 1871 näkyy jo samana vuonna pidetyn kirkonkokouksen pöytäkirjasta. Käsiteltävänä asiana oli ”ala-kansakoulun toimeenpano”. Kansakoulua koskevissa säädöksissä termi alakansakoulu esiintyi vasta vuoden 1921 oppivelvollisuuslaissa.¹⁶ Vuoden 1866 kansakouluasetus puhui ylhäisemmästä ja alhaisemmasta kansakoulusta kaupungeissa ja ylhäisemmästä kansakoulusta ja lastenkoulusta maalla, jossa lastenkouluja järjestivät kirkolliset kunnat kiintonaicina tai kiertävinä ja syksyllä ja keväällä ylhäisempi kansakoulu saatettiin avata muutamiksi viikoiksi lastenkouluksi lähiseudun lapsia varten.¹⁷ Voidaan sanoa, että Simon kirkonkokous oli paljon aikaansa edellä, sillä sana alakansakoulu tuli paljon myöhemmin yleiseen käyttöön. Vuoden 1898 piirijakoasetuskin säädettiin ylempien kansakoulujen perustamisen edistämiseksi maaseudulla.¹⁸ Vastakohta sille olisi ollut alempi kansakoulu. Simon kirkonkokous ei 1871 perustanut alakansakoulua, mutta seuraavana vuonna 1872 Simossa kyllä avattiin ylhäisempi kansakoulu ensimmäisten joukossa Pohjois-Suomessa. Kokouksessa tehtiin kuitenkin päätös, että pyrittäisiin löytämään kylissä liikkuvia kierto-opettajia. Vuoden 1872 kirkonkokouksissa päätettiin järjestää Ala- ja Keskiujoella sunnuntaikouluja, joissa lapsia opetettaisiin myös lukemaan. Ylijoella antoi opetusta vanhus Juho Martimo, jolle päätettiin maksaa pientä palkkaa.¹⁹

Kiertokoulujen perustaminen ei edistynyt kovin nopeasti. Vuoden 1877 kirkonkokouksessa ”kyläkoulutusta kyllä hyväksyttiin, mutta kelvollisen opettajan puuttuessa lykättiin”. Vuonna 1880 annettiin kirkkoherralle valtuutus määrätä kiertokouluja tarpeen mukaan, mutta parin kuukauden kuluttua, kun ilmeisesti maksajaa haettiin, päätös kuuluikin, että ”kiertokoulua kustantakoot syrjäkylät tarpeen mukaan”.²⁰ Vuonna 1887 pidetyssä piispan-tarkastuksessa todettiin lyhyesti, että kiertokouluja ei ollut, koska kirkkoherran kustantama kiertokoulukin oli lakannut. Virallisten tilastojen mukaan Simossa olikin 1877 ollut yksi ja 1882 kaksi oppilasmääriltään pientä kiertokoulua, jotka olivat toimineet ilmeisesti kirkkoherran toimesta ja rahoittamana. Sunnuntaikouluja ei myöskään ollut. Piispa kehotti ryhtymään kiertokoulun perustamiseen.²¹ Kieltämättä Simon syrjäseutujen opetusasiat olivat huonolla tolalla, sillä Simonien kansakoulu oli ollut ainoa paikka, jossa lähinnä rantakyläiden lapset olivat voineet saada kotiopetusta laajempaa koulutusta. Rantakyläiden tilanne oli vielä parantunut, kun Simonkylällä Pahnilan yksityinen kansakoulu oli avattu 1886. Piispan määräys kiertokoulusta pantiin täytäntöön, sillä jo tarkastusvuoden 1887 lo-

15. Simon ptpk 1862. Eb: 118a. OTA. OMA.

16. SA 101/1921, 7 §.

17. SA 12/1866, 103 §, 114—117 § ja 124 §.

18. SA 20/1898, asetuksen nimi ja 1 §.

19. Simon seurakunnan (srk) kirkonkokousten (kk) pöytäkirjat (pk) 28.6.1871, 29.10.1872 ja 25.12.1872. Simon srk:n kk:n ja kirkkoraadin (kr) pk:t 1871—1893. II Ca: 2. Simon kirkonarkisto (SiKA). OMA.

20. Simon srk:n kk:n pk:t 26.3.1877, 9.9.1880 ja 15.11.1880. II Ca: 2. SiKA. OMA.

21. Simon ptpk 1887 (srkk J.A. Keckman). Eb: 18a. OTA. OMA; SVT X: 7 1882.

kakuussa määrättiin lukkari pitämään kiertokoulua kolme kuukautta lukuvuoden aikana neljä viikkoa paikassaan. Seurakunnan lukkariksi oli 1886 valittu Aapo Hukari, joka oli 43 vuotta tässä virassa ja vastasi myös Simon kiertokouluopetuksesta yksin vuodesta 1887 aina vuoteen 1908 saakka. Hukari oli kirkkoherran arvion mukaan lahjakas opettaja.²² Eihän tämä kolmen kuukauden kiertokoulu suuressa ja vielä jakamattomassa seurakunnassa opetustilannetta paljon kohentanut, mutta voitiinpa sanoa, että piispan tahto oli toteutettu ja opetusta annettiin.

Kun piispa tuli seuraavan kerran 1892 tarkastamaan Simon seurakuntaa, saivat simolaiset kuulla kunniansa. Kuulusteltujen lasten taito oli pääasiassa välttävä. Seurakunnassa toimi edelleen vain lukkarin pitämä kolmen kuukauden kiertokoulu. Piispalle kerrottiin, että toinen kiertokoulu oli päätetty perustaa, ja kirkkoherra koetti lievittää huonoa tilannetta kertomalla, että lukkarilla oli hyvät lahjat opettaa. Piispa julisti, että toinen kiertokoulu on perustettava heti, ja antoi ohjeet: kirkkoraati perustaa koulun, kirkonkokous myöntää varat ja tuomiokapitulin lähettämä kirkollisten koulujen ohjesääntö on toteutettava myös Simossa. Kun Simossa ei ollut myöskään toimivia sunnuntaikouluja, oli se piispan mukaan suuri häpeä. Hän toivoi, että Simo pian poistaisi tämän häpeän.²³ Kun piispa oli huh-tikuussa lukenut madonluvut, päätti kirkonkokous jo toukokuussa panna kiertokoulun-opettajan viran haettavaksi. Palkkaa luvattiin maksaa 300 markkaa vuodessa, mikä verrattuna muiden seurakuntien maksamiin palkkoihin olisi ollut aivan kohtuullinen määrä. Jostakin syystä toista kiertokoulua ei kuitenkaan saatu käynnistetyksi, sillä 1897 piispantarkastuksessa oli seurakunnassa edelleen vain lukkarin pitämä kiertokoulu. Piispa, joka oli vaihtunut, antoi taas kehotuksen toisen kiertokoulun perustamisesta. Kuten myöhemmin tarkemmin kerrotaan, kansakouluja oli kyllä viimeisen piispantarkastuksen jälkeen perustettu lisää kolme kappaletta.²⁴

Sitkeitä olivat simolaiset, sillä kun taas uusi piispa tuli tarkastusta pitämään 1903, oli seurakunnassa edelleen vain lukkarin pitämä kolmen kuukauden kiertokoulu. Kun kiertokoulun opetuspiirejä oli viisi ja opetusta annettiin 4—6 viikkoa paikassaan, ei opetusta ehditty antaa lukuvuoden aikana kaikissa kylissä ollenkaan. On helppo laskea, että opettaja ehti opettaa kaikissa opetuspiireissä yhden jakson aina kahden vuoden välein. Piispa antoi taas nuhteet simolaisille, jotka yrittivät puolustautua sillä, että seurakunnan alueella oli neljä toimivaa kansakoulua. Niissä kuitenkin sai opetusta vain vajaa 13 prosenttia Simon kouluikäisistä, joten hyvin suuri osa seurakuntalaisten lapsista jäi kokonaan vaille kouluopetusta. Puolustelut eivät auttaneet, vaan määräys toisen kiertokoulun perustamisesta jäi voimaan.²⁵ Kun kansakoulut sijaitsivat kolmessa rantakylässä ja neljäs Yli-Simossa Saukkojärvellä yli sadan kilometrin päässä jokisuulla toimivasta Simonkylän koulusta, jokivarsien kouluikäiset eivät saaneet kotiopetuksen lisäksi juuri muuta opetusta.

Oli luonnollista, että koulutuserot rantakyläiden ja kouluttomien jokivarsikyläiden asukkaiden ja erityisesti nuorten välillä olivat 1900-luvun alussa suuret. Voisi ajatella, että tältä pohjalta olisi syntynyt rantakyläläisten Alajokikylälle antama pilkkanimi Orpola. Kun meinin Alajokikylään opettajaksi 1950-luvulla, Pekka Vilmi, syntyperäinen alajokikyläläinen,

22. Simon srk:n kk:n pk 23.10.1887. II Ca: 2. SiKA. OMA; Vakkala 1997, 6. Simon kunnan Simoniemen koulun arkisto; Ukkonen 1986, 545.

23. Simon ptpk (srkk J. A. Keckman) 1892. Eb: 118a. OTA. OMA.

24. Simon srk:n kk:n pk 22.5.1892. II Ca: 2. SiKA. OMA; Simon ptpk (srkk) J. A. Keckman) 1897. Eb: 118a. OTA. OMA.

25. Simon ptpk (srkk J. A. Keckman) 1903. Eb:118a. OTA. OMA.

teki minulle selkoa tällaisen haukkumanimen olemassaolosta. Olin kuitenkin Orpolan kylän Matalan kansakoulun ylpeä opettaja, sillä lahjakkaat oppilaani pärjäsivät hyvin koko kunnan kulttuuri- ja urheilukilpailuissa ja pääsivät myös hyvin Kemlin oppikouluihin, jos pyrkivät. Parhaana talvena 1956 Länsi-Pohjan kansakoulujen hiihtokilpailuissa Pellossa Alajokikylän koulujen oppilaat voittivat kuudesta mestaruudesta kolme ja niistä kaksi voittoa tuli Matalan kouluun. Sodanjälkeisinä vuosina Orpola-nimitys oli yleisesti tunnettu koko kunnassa, ja muistetaan hyvin kyllä vieläkin. Simolainen muunnelma sen ajan eräästä tunnetusta kupletista alkoi näin: “Sekajuna Salmelan kiittää halki Orpolan, Ossin naama peilistä kuin juusto möllöttää.”²⁶ Vielä 1960 Orpola-sana luiskahti hyvin luontevasti myös tunnetun ja tunnustetun simolaisen vaikuttajan Reino Salmelan suusta, kun hän kiireessä jakoi kesäjuhla-ilmoituksia levitettäväksi “Orpolaan”. Tiedän, että annettu tehtävä jäi suorittamatta, sillä nimitys loukkasi syvästi tavallisia alajokikyläläisiä.

Paavo Vilmi, Pekka Vilmin nuorempi veli, tiesi kertoa, että alunperin Alajokikylää oli ruvettu kutsumaan Orpolaksi, koska ennen kuntien sosiaalihuolto toimi siten, että orvot, vanhat ja vaivaiset myytiin huutokaupalla vähiten tarjoaville, ja Alajokikylän taloihin ostettiin paljon orpoja simolaisia kasvatettavaksi ja ehkäpä isäntien ja emäntien antamia töitäkin tekemään. Kun nimen alkuperää ei enää tiedetty tai muistettu, niin aikaa myöten Orpolasta tuli haukkumanimi, vaikka saattoihan nimeen halventavaa sävyä liittyä alkuaankin. Alajokikyläläinen järjestysmies iltamapaikoissa sai pitkään hyvin herkästi kuulla olevansa Orpolasta, jos hän esimerkiksi joutui rauhoittamaan liian monta ryyppyä ottanutta rantakyläläistä.²⁷

Rantakyläliien ja jokivarsien kunnallismiesten välit olivat vielä 1950-luvulla erittäin huonot. Kun jokivarsille ruvettiin kyseisen vuosikymmenen alussa sähköjä puuhaamaan ja asia nousi esille kunnan päättävissä elimissä, eräs simonkyläläinen kunnallismies oli kirjannut, että “tämä siitä tuli, kun opetettiin jokivartiset (orpolaalaisetkin) lukemaan”.²⁸ Kun viantiejokiset olivat valtuuttaneet myöhemmin tunnetuksi tulleen simolaisen kunnallismiehen Heino Malisen, sotasokean, menemään paikallisen sähköyhtiön Rantakairan kokoukseen, tervehti eräs rantakylän isäntä kokoustalon portailta Malista sanomalla: “Mitä sinä tänne tulet? Tämä on rahamiesten kokous, eikä täällä sokeita tarvita.” Isänsä saattajana ja silmänä mukana ollut Erkki Malinen kertoi, että kyllä siinä tappelu olisi syntynyt, jos ei silloinen ministeri Martti Miettunen sattunut tulemaan heti perässä ja ruvennut puolustamaan Malista.²⁹ Viittaus vielä siihen, ettei sokea sähköjä tarvitse, osoitti, että tosissaan olttiin. Heino Malinen oli vastannut tähän väitteeseen, että sokea ei olisi ollut oikea henkilö ajamaan sähköasioita, että hän jos kuka tiesi, millaista oli olla jatkuvasti pimeässä.³⁰ Vuoden 1956 kunnallisvaaliasiakirjat kertovat, että Simon maalaisliittolaiset eivät mahtuneet kyseisissä vaaleissa samaan vaaliliittoon, vaan sekä jokivartisilla että rantakyläläisillä oli oma listansa. Näissä vaaleissa äänestin ensimmäisen kerran kunnallisvaaleissa silloisessa kotikunnassani Simossa. Heino Malinen sai sankarin maineen syrjäkyläliien asioiden ajajana ja valittiin juuri vuoden 1956 vaaleissa ensi kerran Simon kunnanvaltuustoon.³¹

26. Ahti Salmelan muistamat sanat. Haast. 6.5.1999.

27. Paavo Vilmin haast. 1.5.1999.

28. Ahti Salmelan haast. 3.5.1999.

29. Erkki Malisen haast. 4.5.1999.

30. Paavo Halosen haast. 9.6.1999.

31. Erkki Malisen haast. 4.5.1999.

Olen tarkoituksella kuvannut yksityiskohtaisesti Simon kunnassa rantakylien ja jokivarsien välillä vallinneita jännitteitä, jotka ovat näköksällä jo 1880-luvulla pidettyjen Simon kirkonkokousten pöytäkirjojen sivuilla, mutta olivat erittäin hyvin havaittavissa ja kuultavissa vielä 1950-luvullakin. Samankaltaista eri suuntaan vetämistä on ollut monissa muissakin Lapin kunnissa. Otin Simon esimerkkikunnaksi tästä yleisestä ilmiöstä, koska paikkakunta on minulle pitkältä ajalta hyvin tuttu. Käsitykseni on, että suuret koulutuserot omalta osaltaan synnyttivät toisaalla ylimielisyyttä ja toisaalla katkeruuttakin, koska yhteistä kuntaa kuitenkin asuttiin. Tosiasia on, että kun esimerkiksi Alajokikylään Matalan seudulle perustettiin oma kansakoulu 1934 ja Viantiejoelle 1941, oli rantakylissä samaan aikaan jo neljäs tai ainakin kolmas sukupolvi kansakoulussa, kun monissa jokivarren kylissä oli tähän saakka saatu tyytyä muutamien viikkojen vuotuisen kiertokouluopetukseen³². Kuntien koulutushistoriat kertovat, että vastaavia eroja kansakouluverkon rakentumisessa on ollut myös monissa muissa kunnissa. Usein syyt kansakoulujen perustamisen eriaikaisuuteen ovat aivan luonnollisia ja hyväksyttäviä, mutta omalta osaltaan viivytyksiä aiheutti myös suurimpien kylien asukkaiden aivan aiheellinen pelko kunnallisen verotuksen kiristymisestä. Silloin usein periaatteet tasa-arvoon pyrkimisestä unohtuvat.

Vuodelta 1906 pöytäkirjoista löytyy merkintä, että Simon kirkonkokouksessa oli käsitelty jälleen toisen kiertokoulun perustamista ja tultu siihen tulokseen, että toista kiertokoulua ei perusteta. Simolaiset eivät olleet valmiita uhraamaan varoja kiertokouluun eli syrjäkyläläisten opetukseen. Vuonna 1907 julkaistun vuoden 1906 Alkuopetustoimikunnan mietintöä täydentävän liitteen ja vuoden 1906 koulutusta koskevan virallisen tilaston mukaan Simon lastenkoulutusta koskevat luvut olivat verrattuina Lapin muiden seurakuntien lukuihin tyrmistyttävän huonot. Simossa käytettiin kiertokouluopettajan palkkoihin varoja 150 markkaa vuodessa, kun seuraavaksi nuukimmassa mutta asukasluvultaan noin 50 prosenttia pienemmässä Turtolan seurakunnassa käytettiin 600 markkaa. Simoa vähän pienempi Tervolan kunta käytti kiertokouluopettajan palkkoihin 900 markkaa. Tervolan kansakouluissa oli 125 oppilasta ja Simossa 126, mutta Tervolan kiertokouluissa 255 ja Simossa 75. Kun Kemin ja Lapin rovastikunnissa oli yhteensä 422 kouluikäistä lasta, jotka eivät saaneet minkäänlaista opetusta, oli heistä simolaisia 194. Kun Simossa oli sille ainoallekin kiertokouluopettajalle määrätty vain 12 opetusviikkoa lukuvuodessa, niin kaikissa muissa seurakunnissa yhden opettajan työvelvollisuus oli 30—40 viikkoa. Esimerkiksi Tervolassa kaksi opettajaa opettivat yhteensä 72 viikkoa. No, olihan Tervolassa varattu opettajien palkkoihinkin kuusinkertainen määrä Simoon verrattuna. Kun vielä kului pari vuotta ja piispantarkastuksen aika uhkaavasti lähestyi, elokuussa 1908 valittiin vihdoin Jokikylään kiertokouluopettajaksi Anni Hukari.³³ Kun sitten piispantarkastus tapahtui 1909, oli kiertokouluja kaksi, joista toisen vuotuinen työaika oli 30 ja toisen edelleen 12 viikkoa. Kansakouluissa sai opetusta 24 prosenttia kouluikäisistä.³⁴ Verrattuna

32. Ks. Simon kunnan yhteenvetotaulukko.

33. Simon srk:n kk:n pk:t 11.11.1906 ja 16.8.1908. II Ca: 3. SiKA. OMA; Alkuopetuskomitean liiteosa 1907, 74—77; SVT X: 37 1906. Lienee vuoden 1906 virallisissa tilastoissa ollut painovirhe, kun Simossa olisi sen mukaan 1906 ollut kaksi kiertokoulua. Tämän saman tilaston mukaan oppilaita kiertokoulussa oli ollut kuitenkin vain 75 ja edellä olevan vuonna 1907 painetun komiteanmietinnön liitteen mukaan oli ollut vain yksi opettaja, jonka opetusvelvollisuus oli 12 viikkoa lukuvuodessa ja palkka 150 markkaa.

34. Simon ptpk 1909 (srkk E. Virkkula). Eb: 118a. OTA. OMA.

useimpiin Lapin seurakuntiin kattava kiertokouluopetus toteutettiin Simossa erittäin hitaasti.

Myös Simojokisuulle perustettujen sahojen ympärille syntyi yhdyskuntia 1870-luvulla. Simoniemen edustalla olevalla Kallion saarella (Kalliosaarella) oli suuri sahalaitos, ja sen ympärille olivat työntekijät asettuneet asumaan joko yhtiön omistamiin tai itse rakennettuihin omiin asuntoihin.³⁵ Koska saarella asui paljon lapsia, seurakunta avasi heitä varten saarelle 1911 kiintonaisten eli seisovan pientenlastenkoulun. Sahayhtiö suostui antamaan koululle ja opettajalle vapaat huoneet ja lämmön. Seurakunta maksoi palkan, joka oli 350 markkaa vuodessa. Opettajaksi valittiin 16 hakijan joukosta simoniemeläinen Hilda Posti, s. Miettunen, joka naimisiin mentyään tunnettiin Simossa Postin Hildana. Kun vuoden kulluttua Simoniemen kansakouluun otettiin toinen opettaja, päätti seurakunta lopettaa saarikoulun, koska kansakoulussa oli tilaa, mutta valituksen jälkeen tuomiokapituli kumosi seurakunnan lakkautuspäätöksen. Tuomiokapituli puolusti linjakkaasti vähäosaisia, kun se halusi säilyttää Kallion sahatyöläisten kirkollisen lastenkoulun. Tämä seurakunnan ylläpitämä koulu keskeytti toimintansa kuitenkin kevään 1918 aikana, ja voidaan arvata, että talven levottomuuksilla oli osansa asiassa.³⁶ Saarella toimi 1920-luvun alkuvuosina muutaman vuoden ajan kunnan ylläpitämä alakansakoulu, kuten jatkossa kerrotaan.

Vuoden 1914 piispantarkastuksen aikoihin Simon seurakunnan opetustoiminta oli sangen runsasta. Ylisessä kiertokoulupiirissä annettiin viidessä opetuspiirissä opetusta yhteensä 30 viikkoa ja alisessa koulupiirissä kahdessa opetuspiirissä 12 viikkoa. Lisäksi Kallion koulun lukuvuosi kesti 30 viikkoa.³⁷

Kuopion tuomiokapituli lähetti vuoden 1915 lopussa seurakunnille kiertokirjeen, joka sisälsi kirkollisia lastenkouluja varten laaditun malliohjesäännön ja määräyksen, että kunkin seurakunnan piti valmistaa ja lähettää seuraavan vuoden heinäkuun alkuun mennessä tuomiokapitulin vahvistettavaksi omien lastenkoulujensa ohjesääntö. Ohjesääntöjen yhtenäistäminen oli tarpeen, koska myös seurakuntien ylläpitämät lastenkoulut olivat ruvennet saamaan valtionavustusta.³⁸ Vuonna 1916 hyväksytyssä Simon kiertokoulun ohjesäännössä kahdessa koulupiirissä opetuspiirejä oli seuraavat kaksitoista:

1. Ylikärpän piiri Jaakkolan torpasta Hiltulaan
2. Sankalan piiri Hiltulasta Virtalan torppaan
3. Kalmakosken piiri Virtalasta Kuivakseen
4. Alakärpän piiri Kuivaksesta Hanskaan
5. Kalliokosken piiri Hanskasta Matalaan
6. Alasoikon piiri Matalasta Ylisuvantoon
7. Hannilan piiri Ylisuvannosta Martimoon
8. Hamarin piiri Martimosta Koivulaan
9. Patokosken piiri Koivulasta Simon asemalle
10. Viantien yläpiiri Erusmaasta ylöspäin
11. Viantien alapiiri
12. Karsikon piiri

35. Siipola 1986, 160—161; simoniemiset käyttävät saaresta nimitystä Kalliosaari.

36. Siipola 1986, 162; vrt. Ukkonen 1986, 548 ja Vilen 1989, 4; Simon ptpk 1919 (srkk K. Töyry). Eb: 118b. OTA. OMA.

37. Simon ptpk (srkk K. Töyry) 1914. Eb: 118b. OTA. OMA.

38. Liukkonen 1993, 109—110.

Luettelosta huomataan, että kiertokoulua ei pidetty niissä kylissä, missä jo oli kansakoulu. Kiertokoulujen lukuvuosi kesti 36 viikkoa, ja opetusta annettiin kussakin opetuspiirissä lukuvuoden aikana kuusi viikkoa.³⁹

Vuoden 1919 piispantarkastuksen aikoihin molemmat kiertokoulut toimivat ohjesäännön mukaisesti 36 viikkoa vuodessa, mutta Kallion kiinteän lastenkoulun toiminta oli vielä keskeytyksissä, ja Kallion saarikin oli liitetty toisen kiertokoulunopettajan hoitamaan koulupiiriin. Kun taas viiden vuoden kuluttua 1924 oli piispantarkastus, seurakuntakertomuksesta ilmenee, että kuluneen viiden vuoden aikana oli alkuvuosina ollut seurakunnassa taas samanaikaisesti opetustehtävissä kolme opettajaa. Saattaisi päätellä, että yksi heistä olisi työskennellyt Kallion kirkollisessa kiinteässä koulussa, koska kolmas opettajanvirka oli lakkautettu 1922, jolloin kunta avasi Kallion saarella alakansakoulun. Toinen kiertokoulu oli lakkautettu 1923 ja seurakunnan ainoa kiertokoulunopettaja antoi 1924 opetusta viidessä opetuspiirissä. Seurakunnassa oli katsottu, että kiertokouluopetusta voitiin vähentää, koska viimeisen piispantarkastuksen jälkeen kuntaan oli perustettu neljä uutta kansakoulua. Eräissä opetuspiireissä oli ilmennyt vaikeuksia löytää opetushuonetta, jolloin joissakin toisissa kylissä oli voitu antaa opetusta kahdeksankin viikkoa. Piispa kantoi selvästi suurta huolta lasten koulutuksesta. Piispalla oli tieto, että kansakouluissa oli oppilaita 315 ja seurakunnassa kouluikäisiä noin 700. Hän halusi tietää kiertokoululaisten määrän, joka oli 85. Sen kuultuaan piispa totesi, että seurakunnassa oli hyvin paljon lapsia, jotka eivät käyneet mitään koulua. Toista kiertokoulua piispa ei enää määrännyt perustettavaksi, koska kuntaan oli pian tulossa uusia kansakouluja, mutta kyllä hän edellä mainittujen lukujen valossa viestitti simolaisille, että ainakin yksi kiertokoulu oli lopetettu selvästikin liian aikaisin.⁴⁰

Vuonna 1929 kiertokoulussa oli enää kolme opetuspiiriä. Kun lukuvuoden opetusajaksi oli jaettu opetuspiirin oppilasmäärän mukaan, niin väkimmäisessä kylässä opetusta oli lukuvuonna 1928—29 annettu 20 viikkoa. Simossa kiertokoulujärjestelmä lakkautettiin vuonna 1931. Tuolloin oppilaita oli enää vain Matalan seudulla ja Viantiejoen latvoilla, joista vielä kansakoulut puuttivat. Näiden seutujen lapsille luvattiin kustantaa majoitus Alaniemen, Hannilan ja Viantien koulujen läheisyydessä.⁴¹ Asiakirjat eivät kerro, miten Sankalan kylän lasten koulutus oli järjestetty. Sankala sijaitsee Alaniemen ja Ylikärpän koulujen välisen 20 kilometrin mittaisen taipaleen puolivälissä.

10.3 Kansa- ja peruskoulut

*10.3.1 Simolaiset kunnostautuvat kansakoulujen perustajina*⁴²

Simon seurakunta itsenäistyi samoihin aikoihin, kuin kunnat Suomessa erotettiin hallinnollisesti seurakunnista. Koulutuksen työnjako kunnan ja seurakunnan välillä määriteltiin.

39. Ukkonen 1986, 548—549.

40. Simon ptk:t 1919 ja 1924 (srkk:t K. Töyry). Eb: 118b. OTA. OMA.

41. Simon ptk:t 1929 (srkk:t K. Töyry) ja 1934 (K. S. I. Matinlassi). Eb: 118b. OTA. OMA; Ukkonen 1986, 550.

42. 10.3.1 = ajanjakso vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen.

tiin maalla kansakouluasetuksessa siten, että oppilaiden huoltajat ja seurakunta vastasivat alkuopetuksesta ja kunta huolehti kansakoulujen perustamisesta ja ylläpidosta⁴³.

Voidaan ajatella, että simolaiset itsenäistymisen myötä halusivat kehittää kotiseutuaan. Vuonna 1871 papintyönsä Simossa aloittaneella ja pitäjäläisten luottamuksen saaneella maisteri Keckmanilla oli koulumiehen tausta⁴⁴. Hänen asiantuntemuksensa ja simolaisten halu edistää kuntaansa näkyivät siinä, että Simoniemessä, millä nimellä Simon kirkonkylää kutsutaan, aloitti kansakoulu toimintansa jo 1872. Tätä ennen oli nykyisen Lapin läänin alueella vain yksi koulu Rovaniemen Rantavitikalla, joka oli perustettu 1870, ja näiden koulujen lisäksi koko Pohjois-Suomessa oli syksyllä 1872 vain neljä muuta kansakoulua. Koululla on ollut onni saada pitkäaikaisia uskollisia opettajia. Vuonna 1887 tuli suoraan Jyväskylän seminaarista eteläpohjalainen Matti Lahti Simoniemeen, löysi vaimon Simoniemen Ollilasta, palveli samalla koululla yli 40 vuotta ja oli ajan tavan mukaan paikakunnalla monessa mukana. Ranualainen Heikki Pekkala tuli puolestaan suoraan Kajaanin seminaarista 1953 Simoniemeen ja täyden päivätyön tehtyään lähti samasta virasta eläkkeelle 1987. Suoraan savotoilta ja auranurjesta seminaariin hakeutunut ja päässyt Pekkala, joka jo 17-vuotiaana kesällä 1944 sodan raivotessa oli kutsuttu asepalvelukseen, osasi arvostaa työtään. Tuskin kenenkään olen nähnyt hoitavan kutsumustaan ja kartuttavan leivisköitään yhtä ahkerasti, uskollisesti ja siitä syystä myös menestyksellisesti, kuin opettaja Pekkala teki. Sain seurata hänen työtään lähinaapurina useita vuosia ja myöhemmin vielä alueen koulutoimentarkastajana.

Simon vanhimman, 1872 toimintansa aloittaneen Simoniemen kansakoulun IV—VII-luokkien oppilaat syksyllä 1958. Koulun opettajana uskollisesti yli 30 vuotta palvellut Kajaanin seminaarin kasvatti Heikki Pekkala myhäälee oikealla. JLA

Lahti ja Pekkala kiintyivät molemmat Simoniemeen niin perinjuurin, että pystyttivät eläkeasuntonsa aivan koulun viereen meren äärelle, jota olivat asuntonsa ja luokkansa ikku-

43. SA 12/1866, 114—117 §.

44. Ukkonen 1986, 542.

noista vuosikymmenet katselleet. Simoniemen koululla työskenteli 21 vuotta opettaja Irma Lahdenperä, joka Simon eri kouluilla hoiti opettajantehtäviä yhteensä 37 vuotta.⁴⁵

Ajan kuvauksena 1800-luvun lopusta kerrottakoon eräs tapaus. Yhtäläistä 1990-luvun kanssa oli kuntien kova rahanpuute. Harmonin saamiseksi koululle järjestettiin koulun tiloissa 1884 arpajaiset. Ravintolasta myytiin kahvia leivän kanssa ja ilman, parempia ja huonompia sikareja, parempaa ja huonompaa sahtia ja eri hinnasta sai myös tanssia kyläpelimannin soiton tahdissa. Harmoni saatiin hankituksi. Koulun johtokunta puheenjohtajanaan kirkkoherra Keckman hyväksyi ja järjesti tilaisuuden, jonka jälkeen koululla oli vielä kaksi lupapäivää.⁴⁶ Mainittakoon, että kirkkoherraakin syytettiin 1800-luvun lopussa piispantarkastusten yhteyksissä pöytäkirjojen mukaan niin runsaasta väkijuomien käytöstä, että se eräiden seurakuntalaisten mielestä häiritsi vakavasti viranhoitoa.

Oli luonnollista, että kun Simoniemi sai koulun 1872, heräsi Simoniemen eteläisessä naapurissa, myös vauraassa ja suuressa Simonkylässä, ajatus oman koulun saamisesta. Ensimmäisen kerran kyläkokouksessa 1875 pidettiin koulun saantia aivan välttämättömänä. Kun Simossa pitkään riideltiin, missä järjestyksessä rantakylä koulut rakennettaisiin, sillä maksuvelkäläisetkin pistivät soppaan lusikkansa, hanke viivästyi. Simoniemen koulukin joutui toimimaan yli 20 vuotta vuokrahuoneissa.⁴⁷ Simonkylän ensimmäisen koulun historia on niin erikoinen, että sen selvittäminen ansaitsee oman kappaleensa.

Simonkyläläinen isäntä ja mahtimies Matti Wuolevi, Herra-Matti, oli tutustunut Kemissä kaupunkiin 1880 opettajaksi ja papiston apulaiseksi muuttaneen Antti Räsänen kanssa. Räsänen oli käynyt Helsingissä kuusi vuotta lähetyskoulua, mutta Afrikan sijasta hänet määrättiin kotimaan työhön. Hän suoritti saarnalupatutkinnon ja aloitti työnsä kirkkoherran apulaisena kotiseurakunnassaan Tuusniemellä, josta oli 16-vuotiaana kontti selässä lähtenyt opintielle. Pian hän siirtyi opettajaksi jatkaen myös saarnatoimintaa. Wuolevin hevoskyydissä Räsänen lähti käymään Simossa Herra-Matin kotona. Wuolevin kohteessa talossa 1848 syntynyt poikamiesvieras näki talon tyttären Kaisa Sofian, pyöräytti tätä pirtinlattialla ja ilmoitti, että ”tässä on minun morsiameni”. Seuraavana sunnuntaina hän vielä saarnasi ja messusi Simon kirkossa. Vuonna 1881 olivat häät.⁴⁸ Kemien opettajanvirkaa Räsänen hoiti tai piti hallussaan vuoteen 1885.⁴⁹ Hän osti vaimonsa tädiltä ja tämän mieheltä Simonkylästä Pahnilan talon ja rupesi maanviljelijäksi. Vuonna 1886 Räsänen perusti taloonsa yksityisen kansakoulun. Tarpeelliset tilat saatiin taloa jatkamalla. Koulun avajaisissa 4.10.1886 juhlapuhujana oli opettajan lisäksi myös kirkkoherra Keckman. Oppilaita ilmoitautui heti yli 60.⁵⁰ Kun vierailin Simon kirkkotarhassa juhannuspyhänä 2000, kävin kellotapulin takana sijaitsevan Räsäsen perhehaudan äärellä. Katselin

45. Niskanen 1986, 364; Kerola 1972, 5—9; Vakkala 1997, 7—8; Simon kunnan Simoniemen koulun arkisto; Vilen 1989, 63 ja 66; Heikki Pekkalan haast. 16.3.1999 ja 15.8.1999.

46. Kerola 1972, 7. Tiedot on tekijä kerännyt Simon kunnan ja Simon koulujen arkistoista. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA.

47. Kerola 1972, 6—7 ja 11. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Ukkonen 1986, 376.

48. Kerola 1972, 11. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Otavan pieni tietosanakirja 3. 1959, 1539. Kahdesta Räsäsen pojasta tuli Suomessa hyvin tunnettuja tiedemiehiä. Veli oli fil. tohtori ja tunnustettu jäkäläntutkija ja Martti puolestaan kielentutkija, joka hoiti Helsingin yliopistossa turkkilaisen filologian ylim. professorin virkaa; Aino Salmelan haast. 3.5.1999; Oulun lyseo 1874—1974. 1974, 323. Oulun lyseon oppilasmatrikelin mukaan Räsäsen veljekset olivat suorittaneet ylioppilastutkinnon tässä Oulun monelle Suomen suurmiehelle hyvän alkuopetuksen antaneessa oppilaitoksessa.

49. Pasanen 1978, 107.

50. Kerola 1972, 12. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; SVT X: 13 1886—87; Niskanen 1986, 366.

hautakivestä, että ei nuoren parin elämä ollut ainakaan avioliiton alkuvuosina helppoa, sillä talvella 1886 samoihin aikoihin kuolivat perheen ensimmäiset kaksi- ja nelivuotiaat lapset.⁵¹

Yksityinen kansakoulu sai myös kansakouluasetuksen mukaan tietyt ehdot täytettyään kunnan koulujen tavoin vuotuisen valtionavustuksen⁵², joka Pahnilan koululle myönnettiin 1887. Ensimmäisen vuoden aikana opettaja Räsänen sai palkkseen sen, mitä oppilaat maksoivat joko rahana tai luonnontuotteina. Pahnilan koulun hyväksi pidettiin myös tuottoisia arpajaisia. Räsänen tarjosi kouluaan kunnan haltuun 1888, mutta kuntakokous hylkäsi hankkeen simoniemeläisten ja maksniemeläisten vaatimuksesta vedoten rahapulaan ja Simoniemen koulun rakentamiseen.⁵³

Kun ensimmäinen kansakoulu perustettiin kuntaan, kantoi tämä koulu yleensä paikkakunnan nimeä. Simoniemessä sijaitseva koulu oli ainakin virallisissa papereissa Simon koulu siihen saakka, kunnes toinen koulu 1886 perustettiin Simonkylään. Syksyllä 1886 syntynyttä nimiongelmää yritettiin ratkaista siten, että ensimmäinen koulu muutettiin papereissa Kirkonkylän kouluksi, sillä koulu on toiminut aina kirkon välittömässä läheisyydessä. Kun kylä oli aikojen alusta tunnettu Simoniemenä, ei Kirkonkylä istunut simolaisien suuhun, vaikka siitä oli tullut vasta itsenäistyneen seurakunnan keskuspaikka. Jo vuoden kuluttua koulun nimi muutettiin Simoniemen kouluksi, ja Simon kirkko sijaitsee edelleenkin Simoniemessä eikä kirkonkylässä, kuten useimmissa muissa Suomen seurakunnissa, sillä Simossa ei kirkonkylää ole.⁵⁴ Lapista toki löytyy muitakin paikkakuntia, joissa ei ole kirkonkylää, tai ainakin nimi on väliaikaisen käytön jälkeen muutettu. Peräpohjalaiset pitävät mielellään perinteistä kiinni. Kirkonkylää on vierastettu ainakin Kemin maalaiskunnassa, Alatorniolla, Karungissa ja Tervolassa.

Vaikka kunta ei huolinut Räsäsen perustamaa Pahnilan koulua, päätettiin perustaa Simonkylään kunnan omistama toinen koulu. Erinäisten vaiheiden jälkeen koulutyö tässä koulussa käynnistyi syksyllä 1894 omassa rakennuksessa. Näiden koulujen väli oli vain 1,5 kilometriä⁵⁵. Erikoista oli, että Simossa perustettiin ja saatiin lupa toisen koulun perustamiseen samaan kylään jo toiminnassa olevan koulun viereen aikana, kun kaikissa Lapin kunnissa ei ollut vielä ainuttakaan koulua. Syksyllä 1894 Simossa oli jo viisi kansakoulua. Eräs perustelu kahden koulun samanaikaiselle toiminnalle samassa kylässä oli mahdollisesti siinä, että oppilaita Simonkylän kouluihin tuli niin paljon, etteivät he olisi yhden opettajan kouluun mahtuneet. Olihan esimerkiksi lukuvuonna 1895—96 Simonkylässä kunnan koulussa vähän yli 50 ja Pahnilan koulussa vähän vaille 20 oppilasta. Asetuksen mukaan yhdellä opettajalla ei saanut olla samanaikaisesti opetettavana useampia kuin 50 oppilasta⁵⁶. Räsänen piti lukuvuonna 1894—95 ja oletettavasti myös koulun viimeiset vuodet kouluaan johtokunnan luvalla kunnan uudessa koulutalossa. Pahnilan koulun toiminta lakkasi 1899, jolloin Räsänen siirtyi Maksniemen koulun opettajaksi. Tästä virasta hän lähti eläkkeelle 1905 asuen Pahnilassa kuolemaansa saakka.⁵⁷

51. Simon seurakunnan vanhalla hautausmaalla kellotapulin takana sijaitseva Räsäsen sukuhauta.

52. SA 12/1866, 119 §.

53. Kerola 1972, 12. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Niskanen 1986, 366.

54. SVT X: 11 1885—86, 13 1886—87 ja 14 1887—88.

55. Esko Korhosen haast. 3.4.1997.

56. SA 4/1886, 120 §.

57. SVT X: 22 1894—95, 28 1898—99 ja 29 1899—00; Kerola 1972, 12—13. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Niskanen 1986, 368—371.

Kolmas Simon suurista rantakylistä, Maksniemi, halusi myös oman koulunsa. Tämäkin koulu käynnistyi syksyllä 1894. Kyläläiset olisivat halunneet saada koululleen kelvolliset omat tilat mahdollisimman pian. Yleensä kunnat eivät varojen vähäisyyden ja usein erimielisyyksienkin vuoksi ehtineet ja pystyneet riittävän nopeasti toimimaan koulupiiriläisten toiveiden mukaisesti, mistä seurasi valituksia ja kanteluita. Näin oli myös Maksniemen koulurakennuksen kohdalla. Kansakouluntarkastaja ja Oulun läänin kuvernööri painostivat kuntia rakentamaan kouluja jopa uhkasakkovaroituksilla. Maksniemen koulua varten ostettiin jo vuokratiloina käytössä ollut talo, jonka lisärakennus valmistui 1901. Maksniemen koulussakin opettajat ovat viihtyneet. Kauimmin on palvellut Antti Turunen, joka oli opettajana lukuvuodet 1909—52. Kun johtokunta antoi Turuselle palvelutodistuksen, siinä todettiin, että 43 vuoden aikana opettaja Turunen ei ollut nauttinut virkavapautta virastaan yhtään päivää.⁵⁸ Maksniemen koulua on rakennettu kuin Iisakin kirkkoa. Olen ollut koulun uusien tilojen vihkiäisjuhlissa 1954, 1974 ja viimeksi 1998. Kylän kasvamisen Kemin kaupungin kupeessa on aiheuttanut usein lisätilojen tarvetta. Vanhoja tiloja on myös uusittu ja tehty peruskorjauksia. Kun Turtolassa ja Ylitorniolla vuosisadan alkupuolella opettajanvirat olivat yleensä naisten käsissä, Simon kunnassa paria poikkeusta lukuunottamatta opettajina ja koulunjohtajina toimivat miehet⁵⁹. Antti Turusen patriarkaalisin hahmon muistan hyvin opettajayhdistyksen kokouksista, joissa myös Simon eläkeläisopettajat olivat mukana.

Jos Pahnilan koulun perustaminen Simonkylään oli tavallisuudesta poikkeava, niin ainutlaatuinen lajissaan oli myös Ylisimon koulun perustaminen Saukkojärvelle, joka sijaitsee noin sata kilometriä rannikolta Simojokivartta ylöspäin. Tämänkin kansakoulun perustamiseen vaikutti ratkaisevasti Simon kirkkoherra Keckman. Helmikuussa 1894 pidetyillä Ylisimon kinkereillä, jonne koko kyläkunta oli kokoontunut, hän otti koulukysymyksen esille. Kyläkokous päätti anoa kansakoulun perustamista ja kylän erottamista omaksi koulupiirikseen kansakouluasetuksen mukaisesti, jos Simon kunta ei voi suostua rakentamaan Ylisimoon omaa koulutaloa. Jo 10.3.1894 Simon kuntakokous suostui kyläkokouksen ehdotukseen, että Ylisimo erotettaisiin omaksi koulupiirikseen ja kyläkunta vapautettaisiin “muiden kunnan koulujen rakentamiskustannuksista ja ylöspidosta”.⁶⁰ Kiirettä pidettiin myös Ylisimossa, sillä 31.3.1894 kyläkokous valtuutti asiamiehet laatimaan ja lähettämään tarpeelliset hakemukset koulun käyntiinsaattamiseksi. Samassa kokouksessa kirkkoherra Keckman suostui kahden vuoden ajan vastaamaan opettajan palkkauksesta 200 markalla. Näillä rahoilla korvattiin opettajan luontaisedut, koska kyläläiset eivät vielä olleet ehtineet raivata opettajalle annettavia palkkaukseen kuuluvia pelto- ja niitymaita. Koulun johtokunta, jonka puheenjohtajana eli esimiehenä kirkkoherra Keckman toimi 11 vuotta, ryhtyi pontevasti hoitamaan koulun asioita, kun päätökset koulun valtionavuista oli Helsingistä saatu. Puheenjohtajan lisäksi myös johtokunnan jäsenen, saukkojärveläisen Herman Myssylän panos koulun perustamisvaiheissa on ollut suuri. Opettajaksi saatiin Jyväskylän seminaarista valmistunut Mikko Latva, ja koulu käynnistyi jo syyskuussa 1894. Johtokunta ryhtyi myös heti toimenpiteisiin uuden koulurakennuksen saamiseksi. Valtiolta saatiin iso avustus ja ilmaiset rakennuspuut. Syksyllä 1898 koulu pääsi muuttamaan uusiin

58. SVT X: 22 1894—95; Kerola 1972, 14—15. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Lähdesmäki 1974, 5—6. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Niskanen 1986, 369—370.

59. Kerola 1972, 7—20. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; ks. Pello ja Ylitornio.

60. Kinnunen 1994, 2. PKA; SA 12/1866, 119 §.

tiloihin.⁶¹ On myönnettävä, että koulun perustaminen, käynnistäminen ja rakentaminenkin vuoden 1894 helmikuussa pidettyjen kinkereitten jälkeen toteutettiin erittäin nopeasti. Tämä oli mahdollista sen vuoksi, että kirkkoherra oli etukäteen selvittänyt, mitä oli tarpeen tehdä. Seuraavaksi kerronkin, mitä oli tapahtunut Simojoen koulurintamalla jo ennen ratkaisuvuotta 1894.

Veikko Kerolan Simon kansakoululaitoksen 100-vuotishistoriikin liitteinä olevista asiakirjoista käy ilmi, että ennen Ylisimon kyläkunnan talvella 1894 lähettämää anomusta Simon kunnalle oli jo vuoden alussa 1891 tehty yritys koulun saamiseksi Simojoen yläjuoksulle. Hosion talossa, joka nimensä mukaisesti lienee sijainnut Hosion kylässä Simojokivarressa noin 60 kilometriä Simon kirkolta, oli pidetty 14.1.1891 kokous, johon osanottajalistan mukaan oli kokoontunut väkeä Alajokikylästä Matalan seutuvilta aina Ylisimon perukoille saakka. Kokous päätti anoa, “että Simo joki varsi maliinista eli petäjä suvannosta alkain ylös päin putas järven ja rova niemen rajaan asti” erotettaisiin omaksi koulupiirikseen. Tuleva koulu päätettiin rakentaa Ylikärppään, melkein aiotun koulupiirin puoliväliin. Jaako Ylikärppä nimittäin lupasi ilman “arentia” koululle tontin ja maata niin paljon, kuin kansakoululle lainmukaisesti tarvittaisiin. Koulupiirin pituus olisi ollut runsaasti yli sata kilometriä, sillä Maliiniin ja Petäjäsuvantoon ei nykyisestä Simon Asemakylästä ole matkaa kuin noin neljä kilometriä. Koulutuksen tarve kävi ilmi jo siitä, että suurin osa isännistä pystyi omakätisesti kirjoittamaan vain puumerkkinsä pöytäkirjaan. Pöytäkirjan 4 §:n mukaan “yllä nimitetyn kansa koulu piirin esi mieheksi ja asijain johtajaksi walittiin talokas antti Sankala ja kassööriksi talokas Eriikki Hosio”.

Kirkkoherra Keckman ei kaikesta päätellen ollut vielä hankkeessa mukana. Kokouksen puolesta lähetettiin nopeasti lääninhallitukseen hakemus oman koulupiirin erottamiseksi, sillä kuvernööri lähetti välipäätöksellään jo 19.2.1891 hakemuksen Simon kunnalle lausuntoa varten. Simossa oli taitava lausunnonantaja, sillä hän vetosi siihen, että kansakouluasetuksen mukaan vain siinä tapauksessa voitiin myöntää oikeus erota omaksi koulupiiriksi, jos kunta ei ollut suostunut anottua kansakoulua ylläpitämään. Sitten hän totesi: “mutta kun Simon Jokivarren kyläläiset eivät ole Simon kunnalta kysyneetkään, suostuu ko se heille perustamaan kansakoulun vai ei”,- -. Lausunto tuli lääninhallitukseen 26.2.1891, ja jo 28.2.1891 oli kuvernöörin päätös valmis. “Koska 119 § Keisarillisessa asetuksessa kansakoulutoimen järjestämisestä Toukokuun 11 päivältä 1866 myöntää kyläkunnalle oikeuden erota omaksi erinäiseksi koulupiiriksi ainoastaan siinä tapauksessa, että kunta ei yhdisty ylläpitämään kyläkunnan anomaa kansakoulua, mutta hakijat eivät edes ole pyytäneet Simon kuntaa perustamaan ja ylläpitämään kysymykseen tullutta uutta kansakoulua, niin katson minä (epäselvä sana) oikeaksi, asian näin ollen hyljätä hakijain hakemuksen saada muodostaa erityisen kansakoulupiirin.” Vielä päätöksessä simojokisille ilmoitettiin, että “muutosta tähän päätökseen saa hakea Hänen Keisarilliselta Majesteetiltaan alamaisella anomuksella”, joka piti toimittaa Suomen Senaatin Talous Osastoon. Näin virallisen kirjeen jälkeen ei ollut ihme, että Simojoen miehet nostivat kädet pystyyn ja pyysivät kirkkoherraa avuksi. Tuskinpa Venäjän keisari olisi ehtinyt paneutua simojokisten koulukysymykseen. Ylisimon asukkaat olivat jo 1891, todennäköisesti loppuvuodesta, yhdessä kirkkoherra Keckmanin kanssa käynnistäneet uudelleen kansakouluhank-

61. Simon pitäjän Ylisimon kulmakunnan kyläkokouksen 31.3.1894 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 1—5 §. Saukkojärven koulun arkisto. RaKuA; Ylisimon kansakoulun johtokunnan 16.9.1894 ja 21.3.1895 pidettyjen kokousten pöytäkirjat. Saukkojärven koulun arkisto. RaKuA; Kinnunen 1994, 2—5. PKA; SVT X: 22 1894—95; Kiviniemi 1990, 368.

keen ja pyytäneet Simon kuntaa perustamaan koulun myös Ylisimoon. Kun kunta oli kiel-
täytynyt, oli kirkkoherra Keckman kääntynyt kansakouluntarkastaja Reinin puoleen. Tä-
mä oli antanut ohjeet anoa Ylisimon erottamista omaksi koulupiirikseen, joka sitten anoi
koulun perustamista.⁶²

Tarkastajan neuvoja noudattaen Ylisimon kylät kansakouluasetuksen edellyttämien toi-
menpiteitten jälkeen saivat oikeuden oman koulupiirin ja koulun perustamiseen, kuten
edellä jo todettiin. Jokivarren keski- ja alajuoksulla olevat kylät olivat ilmeisesti luopuneet
hankkeesta tai heidät oli jätetty sen ulkopuolelle. Pitkä jokivarsi sai siis vielä odottaa en-
simmäistä kouluun lähes pari vuosikymmentä ja Ylikärppä yli 30 vuotta. Kun runsaan sad-
dan kilometrin kouluttomalle alueelle perustetaan yksi koulu, niin aina on joillakin lapsilla
kouluun yli 50 kilometriä. Kun koulu perustettiin Saukkojärvelle, pisin matka kouluihin,
Simonkylään tai Saukkojärvelle, oli nyt ylikärppäläisillä. Jos se olisi perustettu ensimmäi-
sen suunnitelman pohjalta Ylikärppän tienoille, pisin matka kouluun olisi silloin ollut Ylisi-
mon järvikylistä Toljasta, Saukkojärveltä ja Portimosta. Suo siellä, vetelä täällä.

Jos Simon kirkkoherra Keckmania joskus piispantarkastuksissa heikkouksista soimat-
tiin, niin ainakin hän esimerkillisesti huolehti seurakuntansa syrjäisimmästä kolkasta. Tä-
mä oli todellista aluepolitiikkaa. Harvinaista nimittäin oli, että joku erämaakylä perusti
kansakoulun 1800-luvun puolella. Toinen poikkeustapa löytyy läheltä, sillä Saukkojär-
ven kylän kirkonsijotuskiistassa voittanut Ranuan kylä, nykyinen Ranuan kunnan Kir-
konkylä, sai Pudasjärven kunnan perustaman kansakoulun 1898⁶³.

Ylisimon koulun historia on hyvin värikäs. Opettajien saanti oli aluksi vaikeaa, sillä he
viihtyivät kylässä usein vain lukuvuoden. Vuonna 1899 opettajaksi tuli kirkkoherra Keck-
manin ylioppilaspoika Charles Emil, joka oli opettajana kahdeksan vuotta. Keckmanin
Kalle muistetaan Saukkojärvellä lempeänä opettajana, mutta vanhempi väki olisi toivonut
vähän tiukempaa otetta. Hän hoiti myös koulun hallintoon kuuluvat asiat taitamattomasti,
sillä koulu velkaantui, koska maksut kyläläisiltä olivat jääneet perimättä monelta vuodelta
ja jopa rakentamiseen valtiolta saatu lisäavustuskin 2 000 markkaa oli jäänyt nostamatta,
jolloin se oli palautettu valtion kassaan. Varojen puutteen ja oppilaiden vähyyden vuoksi
koulupiiriläiset päättivät lakkauttaa koulun toiminnan viideksi vuodeksi 1907, ja tänä ai-
kana oli tarkoitus kerätä varat velkojen maksuun ja koulun uudelleen avaamiseen.⁶⁴

Nyt, sanoisin vihdoin, heräsi kansakoulutarkastaja. Hän ei hyväksynyt koulun sulke-
mista ja valitti asiasta kuvernöörille. Lääninhallitus määräsi 1908 koulun avattavaksi ja lii-
tettäväksi Simon kunnan hallintoon. Simolaiset valittivat senaattiin, joka määräsi koulun
avattavaksi 1909. Kun simolaiset viivyttelivät, ehti kuvernööri määrätä kaksi uhkasakkoa,
ennen kuin koulu taas syksyllä 1911 käynnistyi.⁶⁵ Katson, että valtion virkamiehen olisi
pitänyt huolehtia ajoissa erämaakylän ja epäpätevän opettajan hoidossa olevasta koulusta.
Mielestäni oli tarkastajan vika, kun myönnettyjä valtionavustuksiakin jäi nostamatta.

62. Pöytä kirja pitetty kokouksessa Simon joki kylässä joki kylä läisten koolla ollessa Hosijon talossa 14 päivä
tammi kuuta 1891; Simon kunnan antama lääninhallitukseen 26.2.1891 saapunut lausunto Oulun lääninhal-
lituksen 19.2.1891 antamasta Simojoen kouluasiaa koskevasta välipäätöksestä; Oulun lääninhallituksen
28.2.1891 antama päätös Simojoen asukkaiden anomukseen, joka koski Simojokivarren erottamista omaksi
koulupiirikseen. Kaikki edellä mainitut asiakirjat ovat Veikko Kerolan 1972 laatiman Simon kansakoululai-
toksen 100-vuotishistoriikin liitteinä. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Siitonen
1999, 14. TSA.

63. SVT X: 28 1898—99.

64. SVT X 39 1907—08; Kinnunen 1994, 6. PKA; Kiviniemi 1990, 369.

65. Kinnunen 1994, 6. PKA; SVT X: 43 1911—12; Kiviniemi 369.

Koulu oli varmasti neljän vuoden tauon jälkeen ulkoisesti surkeassa kunnossa, ja niinpä ensimmäinen valittu opettaja karkasi koululta yhden yön jälkeen. Vasta joulukuussa 1911 päästiin aloittamaan. Vuoden kuluttua 1912 koulu sai pitkäaikaisen jämerän opettajan, kun Matti Näppärä saapui Saukkojärvelle. Hän rupesi tarmokkaasti kirjelmöimään eri tahoille koulun kuntoon saattamiseksi ja oppilashuollon parantamiseksi. Oppilasasuntolan ylläpitämistä varten saatiin valtiolta 600 markan avustus ja myös koulukeittola tarjosi pian kaikille oppilaille päivittäisen aterian. Siitä syntyi kuitenkin kova riita, kenen kustannuksella koulutilat kunnostettaisiin. Simon kunta yritti sälyttää korjauksia Ranuan juuri käynnistymässä olevalle kunnalle, johon Ylisimo tulisi kuulumaan. Tarkastaja valitti kuvernöörille, tämä määräsi uhkasakon Simon kunnalle, joka taas valitti senaattiin. Aika kului, ja Simon kunnanvirastossa tarkistettujen tietojen mukaan koulu siirtyi Ranuan kunnalle 1917. Nyt taas Ranuan kunta vitkutteli koulun ottamista suojiinsa, koska he katsoivat, että se oli kyläkunnan oma koulu. Vasta 1920 Ranuan kunta suostui lopullisesti tunnustamaan, että Ylisimon koulu kuului Ranuan kunnan koululaitokseen.⁶⁶

Simolaiset olivat hitaita perustamaan kiertokouluja, kuten aikaisemmin on osoitettu. Aikajaksolla 1866—98, jota tässä on tarkasteltu, avattiin Simossa selvästi eniten kansakouluja koko nykyisen Lapin läänin alueella. Simossa käynnistettiinkin kyseisenä aikana viisi kansakoulua, Alatorniolla neljä, Kemin maalaiskunnassa kolme, joista yksi oli Kemi Osakeyhtiön perustama ja ylläpitämä Karihaaran sahankoulu, ja Ylitorniolla kaksi. Utsjoellakin perustettiin kaksi koulua, joista toinen pian lakkautettiin vuosikymmeniksi. Useimmissa kunnissa oli kevätlukukaudella 1898 ennen piirijakoasetuksen voimaantuloa vain yksi koulu, ja kahdeksan nykyisen Lapin kunnan alueella ei ollut vielä kansakoulua.⁶⁷ Simon paremmuus nousee vielä selvemmin esille, kun kerrotaan, että Kemin maalaiskunnan ja Alatornion pinta-alat olivat vähemmän kuin puolet Simon silloisesta alueesta ja että niissä oli asukkaita vuosisadan vaihteessa kaksinkertainen määrä Simoon verrattuna, joten koulutuksen tarve oli näissä kunnissa Simoa suurempi ja edellytykset koulujen perustamiseen kuntien pienuuden vuoksi Simoa paremmat. Toisaalta alueeltaan pienissä väkirikkaissa pitäjissä koulut saattoivat oppilasmääriltään olla suurempia kuin harvaan asutuissa pitäjissä. Simon kansakoululaitos 1800-luvun lopussa kestää kyllä oppilasmäärinen pohjaltakin suoritetun vertailun naapurikuntien kanssa. Vuonna 1896 nimittäin Simon kunnassa oli asukkaita 2 472 ja kansakouluissa oppilaita 162, kun vastaavat luvut Kemin maaseurakunnassa olivat 4 722 ja 208 ja Alatorniolla 6 035 ja 111. Koko Oulun läänissä ja laajassa Kuopion hiippakunnassakin Simo oli kansakoulujen perustajana vapaaehtoisuus-pohjalta ennen piirijakoasetusta selvä ykkönen. Tilanne tasoittui 1900-luvun alussa, kun tiheään asutut kunnat joutuivat piirijakoasetuksen velvoittamina avaamaan lisää kansakouluja.⁶⁸

Miksi Simo oli sitten näin paljon edistyksellisempi ja edellä muita Lapin kuntia ja vieläpä ikivanhoja emäpitäjiä Kemiä ja Alatorniota? Yksi selitys on, että Simossa sattui olemaan kokenut koulumies kirkkoherrana ja Simonkylään muutti toimielias opettaja Antti Räsänen asumaan. Peräpohjolan väki ei kuitenkaan herroja tottele, mitä osoitti simolaisten vastahankaisuus kiertokouluasiassa. Kyllä koulujen perustamisen takana oli myös varsin naisten simolaisten tahto nuortensa kouluttamiseen. Sitähän useat riidatkin osoittivat, kun

66. Ranuan kvpk 8.9.1920, 5 §. RaKuA; Kinnunen 1994, 6—9. PKA; Kiviniemi 1990, 369—370 ja 411—412; Simon kunnanvirastosta saatu tieto 14.5.1997.

67. Ks. Yhteenveto, taulukko 2.

68. SVT X: 24 1896 ja 31 1901; Satokangas 1997b, 360.

ennen kaikkea rantakylät kamppailivat siitä, mikä kylä koulun ja koulurakennuksen ensimmäiseksi saisi. Simon kolmeen rantakyläänhän neljä kouluista perustettiin. Erona muihin Lapin kuntiin oli myös se, että Simossa oli kolme tasavahvaa isoa kylää, jotka kaikki onnistuivat pyrkimyksissään, kun tavallisesti kunnissa oli vain yksi muita kyliä vahvempi kuntakeskus kirkon ympärillä. Kouluasiain merkeissä liikkeellä oli aivan tavalinen kansa 1890-luvun alussa jo Simojokivarressakin, kuten on kerrottu. Mainittakoon, että lestadiolaisella herätysliikkeellä oli jo ainakin 1880-luvulla kansakoulun 1890-luvun alussa hankkineissa Ylisimon kylissä vahva asema, sillä muun muassa vuonna 1884 Koillis-Pohjanmaan matkallaan Juhani Raattamaa kävi pitämässä seuroja Toljamossa ja Portimojärvellä⁶⁹. Lapissa, muuallakin kuin Simossa, tehtiin 1890-luvun alkuvuosina alueen aikaisempaan koulumäärään nähden erittäin runsaasti koulunperustamispäätöksiä, joista useimmat muutamassa vuodessa myös toteutettiin.

Jos jokivartisten sivistämiseksi ei mielellään ollut haluttu perustaa kiertokouluja. niin sama henki vallitsi kansakoulujenkin kohdalla. Miksikäpä asia olisi ollut toinen, koska samat miehet yleensä seurakunnissa ja kunnissa valtaa pitivät. Ylisimon koulun ylläpitäjäksi ei Simon kunta halunnut lähteä, vaan antoi vastuun koulusta Ylisimon kyläkunnalle. Poikkeuksellista oli tietysti Ylisimossa ilmennyt halukkuus koulun perustamiseen. Yhtenä selityksenä siihen oli varmaan kirkkoherran pitkäaikainen pohjustustyö. Hänellä oli siitäkkin syystä halua ja tietoa Ylisimon asukkaiden elinolojen kehittämiseen, koska hän oli hankkinut omistukseensa Ylisimosta maatilan, Ruonakoskenmaan⁷⁰. Osoituksena siitä, että simolaiset olivat ilmeisesti aikaisemmin ymmärtäneet koulutuksen merkityksen kuin muut maakunnan asukkaat, on sen lisäksi, että he ilman lakien velvoitteita perustivat lukuisia kansakouluja, myös se, että Simon kansakouluissa 1800-luvun lopussa oli runsaasti oppilaita⁷¹. Heitäkään ei laki velvoittanut kouluun, sillä oppivelvollisuuden oli vielä pitkä matka. Ei ole epäilystäkään siitä, etteikö Simossa ja erityisesti sen rantakylissä asunut 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa keskimäärin paljon koulutetumpaa ja valistuneempaa väkeä kuin useimmissa muissa Pohjois-Suomen pitäjissä. Sosiaalinen tasa-arvon periaate ei siihenkään aikaan kaikkien valistusta ja koulutusta saaneiden arvomaailmaan sisältynyt, sillä Simossakin jokivarsien asukkaille järjestettiin koulutusta hitaasti ja vastahakoisesti. Myös Ylisimon koulua Simon kunta kohteli vuoden 1910 tienoilla sangen tylästi, kuten edellä on kerrottu, vaikka kyllä muutkin kunnat vastaavissa tilanteissa olivat yhtä armottomia niitä kouluja kohtaan, jotka olivat siirtymässä toisen kunnan alueelle ja hallintaan.

10.3.2 Pitkä Simojokivarsi saa ensimmäisen koulunsa⁷²

Piirijakoasetus edellytti kuntien kansakoulupiirien muodostamista siten, että koulumatkat eivät tulisi viittä kilometriä pitemmiksi, "missä harva asutus ei vaadi poikkeusta".⁷³ Simon kunnassa piirijaon laatiminen tapahtui helposti. Rantakylät jaettiin Kirkonkylän,

69. Lohi 1997, 197.

70. Kiviniemi 1990, 368.

71. Niskanen 1986, 371.

72. 10.3.2 = ajanjakso vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

73. SA 20/1898, 2 §.

Maksniemen ja Simonkylän piireihin, joissa jo oli toimivat koulut. Kuten edellä on kerrottu, Simonkylän toinen koulu, Pahnilan koulu, lopetti toimintansa 1899. Simojokivarsi jaettiin kolmeen piiriin. Ylisimon piirissä jo toimi koulu, ja lisäksi perustettiin Keskijoen ja Alajoen piirit.⁷⁴ Simon kunnassa, merenrantakylää lukuunottamatta, samoin kuin koko Pohjois-Suomessa asutus oli hyvin harvaa, joten kouluikäisiä lapsia jäi runsaasti piirijaon laatimisen jälkeen yli viiden kilometrin päähän suunnitelluista koulusta. Kun oppivelvollisuutta ei ollut, kunta oli velvollinen ryhtymään koulun perustamiseen vain, jos kouluun pantavaksi ilmoitettiin vähintään 30 piiristä olevaa kouluikäistä lasta. Koulun sai kyllä jo perustaa, jos kouluuntulijoita oli vähintään 20. Koululla tarkoitettiin piirijakoasetuksessa ylempää kansakoulua, ja kouluikäisiä olivat lapset ”yhdeksästä ikävuodesta alkaen kuudenteentoista asti”.⁷⁵ Vuonna 1907 kuntakokouksessa oli käsiteltävänä anomus, että Alajoelle perustettaisiin kansakoulu. Seuraavan vuoden alussa hakemuksesta luovuttiin, koska Simojolle perustettu kiertokoulu aloitti toimintansa. Vuonna 1910 sata kilometriä pitkään kouluttomaan Simojokivarteen avattiin ensimmäinen kansakoulu, joka sijoitettiin Alaniemeen. Keskijoen koulu oli piirijaossa suunniteltu perustettavaksi Sankalaan, koska Sankalan isäntä oli luvannut koululle hyvän tontin ja yhden lehmän heinämaat. Koulun lopulliseksi paikaksi valittiin kuitenkin Alaniemi kymmenen kilometriä jokivartta alemmaksi ilmeisesti siksi, että Alaniemen kylä oli ja on vieläkin hyvin tiheään asuttu. Koulun nimenä oli Keskijoen koulu vuoteen 1948 saakka, jolloin nimi muutettiin Alaniemen kouluksi. Ylisimon ja Keskijoen koulujen väliksi jäi noin 75 kilometriä, mikä oli hyvä osoitus, että koulu harvaan asutussa Lapissa monen lapsen osalta oli paljon kauempana kuin viisi kilometriä, mikä oli piirijakoasetuksen tavoitteellinen koulumatkan yläraja. Alkuperäisen suunnitelman mukaan Alajoen piirin ylärajaksi oli määritelty Kuivas, joka on 2—3 kilometriä Alaniemestä jokivartta ylöspäin⁷⁶, joten Keskijoen koulu tuli alkupe räiseen Alajoen piiriin.⁷⁷ Hyvä suunnitelma on sellainen, että sitä voidaan tarvittaessa muuttaa. Näin tässäkin lienee käynyt. Kun jääkäriväräiden etappireitti kulki 1916 syksyllä Alaniemen kautta, kunnostautui koulun opettaja Aleksandra Siipo rohkeana jääkärien suojelijana⁷⁸. Pitkän päivätyön eli vuotta vaille 30 vuotta ehti Kerttu Alakärppä opettaa Alaniemen lapsia vuosina 1943—72 aluksi supistetun ja vuodesta 1957 lähtien alimpien luokkien opettajana⁷⁹.

Simoniemen koululla oli vuodesta 1912 alkaen ollut toinen opettaja eli apulaisopettajatar, kuten siihen aikaan asetuksessa toista naisopettajaa nimitettiin⁸⁰. Hän opetti ylempään kansakoulun alinta osastoa Ollilasta vuokratuissa tiloissa. Ollilan talo on noin puoli kilometriä Simoniemen koululta Viantielle päin. Pöytäkirjoissa puhuttiin apukoulusta, mutta kyläläiset puhuivat Ollilan koulusta. Vuonna 1915 on kuntakokouksessa käsitelty ensim-

74. Niskanen 1986, 372; Vilen 1989, 20—21.

75. SA 20/1898, 3 §; SA 9/1893, 118 §.

76. Alpo Simoskan haast. 6.5.1999.

77. Länsi-Pohjan ktpi 1947—49, Simo. KHA. KA. Simon kunta on kuulunut seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Lappi 1906—14, Oulu 1914—25, Länsi-Pohja 1925—51, Oulun pohjoinen 1951—61 ja Perämeri 1961—70. Simon kunta siirrettiin Lapin tarkastuspiiristä Oulun tarkastuspiiriin Senaatin päätöksellä 23.8.1913, jolloin lukuvuosi 1913—14 oli jo alkanut. Tieto on Senaatin Kirkollisasiain Toimituskunnan kirjeessä 23.8.1913 Koulutoimen Ylihallitukselle. Kirje on teoksessa Aminoff 1914, 476—479; Kerola 1972, 16 ja liite. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Niskanen 1986, 372; SVT X: 42 1910—11.

78. Vainio 1968, 31—33; Lackman 1986, 196.

79. Vilen 1989, 66.

80. SA 20/1898, 3 §.

mäisen kerran Viantien koulupiirin erottamista Simoniemen koulupiiristä, ja 1917 tehtiin periaatepäätös Viantien koulun perustamisesta. Sota-ajan vuoksi hanke vähän viivästyi. Koulu aloitti toimintansa 1920 ja koulutalo saatiin valmiiksi 1921. Viantiejokisten koulumatka lyheni yhteen suuntaan kolme kilometriä, mikä merkitsi pitkämatkaisille oppilaille paljon. Opettajaksi siirtyi Ollilan koululta Ida Kärkönen. Viantien koulussa 18-viikkoinen alakansakoulu käynnistyi syksyllä 1925. Opettajaksi tuli simolainen Hilda Ruikkala, myöhemmin Turunen, joka palveli kotikuntaansa 40 vuotta. Syyslukukauden hän opetti viantieläisiä ja muutti joululta pulpetteineen ja harmoneineen Maksniemen koululle, kunnes koulut saivat kokovuotisen alakansakoulun 1946. Suomessa 1921—1932 toteutettu kielto-laki toi myös Simon rantaseuduille salakuljetustoimintaa ja muuta rikollisuutta. Simossa kerrottiin, että Hilda Ruikkala ajaessaan kotoaan Simonkylästä eräänä aamuna polkupyörällä Viantien koululle löysi Palokankaalta tien vierestä kuoliaaksi puukotetun miehen⁸¹. Koko elämäntyönsä 29 vuotta opettajana teki Viantien koululla simolainen Eelis Huttula, joka sodassa jalkansa menetettyään valmistui Kajaanin seminaarissa opettajaksi. Kuvataiteilijanakin mainetta saavuttanut Eila Kontio oli koulun opettajana myös kauan eli 32 vuotta. Koulun oppilas Veikko Rantasaari on muistellut, että sanaa koulukiusaaminen ei vielä koulun alkuvuosina tunnettu. Isot pojat tietysti puristivat pienempiään niskasta ja vaativat sanomaan herra kapteenia, mutta pahempaa ei yleensä tapahtunut.⁸²

10.3.3 Jokivarsiin perustetaan yhdeksän uutta koulua ja Kallion saarelle yksi⁸³

Ennen oppivelvollisuuslain voimaantuloa Simon kunnassa oli neljä kansakoulua rantakylissä ja vain yksi koulu jokivarsilla, sillä Ylisimon koulu oli siirtynyt 1917 toimintansa aloittaneen Ranuan kunnan haltuun. Ennen oppivelvollisuuden voimaantuloa Simossa oli jo tehty päätökset kahden uuden koulun perustamisesta. Aseman ja Hannilan koulut käynnistyivät nimittäin jo syksyllä 1921. Kunta perusti Kallion saarelle alakansakoulun lukuvuosiksi 1922—25 jatkamaan seurakunnan lukuvuosina 1911—22 ylläpitämän koulun toimintaa. Se oli Pohjois-Suomen maalaiskuntien ensimmäisiä alakansakouluja⁸⁴. Uskoisin simolaisen tarkkuuden tuntien, että saarella toiminut seurakunnan kiinteä lastenkoulu muutettiin kunnan omistamaksi alakansakouluksi, koska kunta sai koulutoimeensa paremmat valtionavut kuin seurakunta. Sahaus loppui saarella 1925, ja parin vuoden kuluttua toiminta päättyi kokonaan, jolloin väki muutti luonnollisesti töiden loputtua muualle. Kunnanvaltuusto totesi kokouksissaan kesällä ja syksyllä 1925, että koulun toiminta oli loppunut Kallion saarella ja myönsi koulun johtokunnalle eron.⁸⁵

81. Simoniemessä vuosina 1958—1960 kuultu kertomus.

82. Oulun ktpli:t 1919—21 ja 1924—25 sekä Länsi-Pohjan ktpli 1925—26, Simo. KHA. KA; Kerola 1972, 18. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Rantasaari, 1997, 1—5. Tiedot kerätty Simon kunnan ja Viantien koulun arkistoista. JLA; SVT X: 52 1920—21; Vilen 1989, 65—66.

83. 10.3.3 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

84. Lassila 2000 B, 78. JLA.

85. Oulun ktpli:t 1920—25 ja Länsi-Pohjan ktpli 1925—26, Simo. KHA. KA; Simon kunnanvaltuuston 26.6.1925 ja 15.9.1925 pidettyjen kokousten pöytäkirjat. Kunnanhallituksen arkisto. SiKuA; SVT X: 53 1921—22, 54 1922—23, 55 1923—24 ja 56 1924—25; Siipola 1986, 162—163; vrt. Vilen 1989, 22.

Hannilan koulun opettaja Eino A. Vehkaperä luokkineen 44 opettajavuoden jälkeen muutama viikko ennen eläkevuosien alkamista huhtikuussa 1957. Opettajapulan aikana monet opettajat pysyivät vartiopaikallaan 67 ikävuoteen saakka. JLA

Simon Asemakylä aivan jokivarren alajuoksulla kehittyi hyvin pian kuntakeskukseksi hyvien liikenneyhteyksiensä vuoksi joka suuntaan. Asemakylässä sijaitsevat kaikki Simon keskeiset palvelupisteet. Simoniemeläisten suureksi suruksi myös seurakuntakeskus on siirretty Asemalle, jonne myös Simon kirkkoherra perheineen on muuttanut meren rannalla sijaitsevasta komeasta pappilasta. Kirkkoa ja hautausmaata ei ole voitu vielä siirtää. Aseman ala-asteen koulu on pitkään ollut Maksniemen koulun kanssa oppilasmäärältään Simon suurin kyläkoulu. Vielä 1950-luvun alussa molemmat koulut olivat kaksioptettajaisia ja Simonkylän koulu oli kolmiopettajaisena suurin⁸⁶. Opettaja Toivo Hokka oli Aseman koulun opettajana tasan 30 vuotta ja toimi monissa kunnan merkittävässä luottamustoimissa aina kunnanhallituksen puheenjohtajuutta myöten. Hän lienee myös ensimmäinen simolainen opettaja, joka on pelannut pesäpalloa Simon Kirin joukkueissa. Jos opettaja on siihen kyennyt, hän on kokemusteni mukaan saavuttanut simolaisten ikuisen luottamuksen. Myös Aino ja Väinö Vuorimaa ovat työskennelleet Aseman koululla noin 30 vuotta. Aseman koulun alkuvaiheessa syntyi arvovaltakiista johtokunnan ja kunnallislautakunnan kesken. Johtokunta nimittäin kehotti kunnallislautakuntaa isäntämäisesti saattamaan hankitut koulutilat kuntoon. Kunnallislautakunnan esimies muistutti sitten valtasuh-teista, että lautakunta myöntää varat ja johtokunta renkinä toteuttaa. Johtokunta totesi seuraavassa kokouksessaan olevansa toista mieltä, mutta ei halunnut kiireen vuoksi ruveta riitelemään.⁸⁷

Kun Aseman koulu on kasvanut, samana vuonna 1921 perustettu Hannilan koulu on ollut lakkautettuna jo yli 30 vuotta oppilaspulan vuoksi. Koulun ensimmäiseksi opettajaksi tuli Eino A. Vehkaperä. Hän oli tunnettu erämies, joka kirjoitti Pohjolan Sanomiin paljon

86. Oulun pohjoisen ktpli:t 1951—55, Simo. OHA.

87. Kerola 1972, 16—17. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Vilen 1989, 67

luettuja pakinoitaan Simojoen Aapona.⁸⁸ Opettaja Vehkaperän mukaan Pekka Vilmi oli hänen lahjakkain oppilaansa Hannilan koululla, jossa hän oli opettajana 36 vuotta⁸⁹. Opettaja seurasi Pekan uran kehitystä tarkasti, mutta ei ehtinyt enää nähdä oppilaansa eduskuntaan pääsyä. Tähän naapurikoulun viisaaseen ja vaatimattomaan opettajaan minulla oli ilo tutustua ja ystävystyä 1950-luvun puolivälissä. Hänen kanssaan tein pitkiä ja joskus pimeän ja lumipyryn yllättäessä vaarallisiakin retkiä Simojoen pohjoispuolen peninkulmisiin erämaihin.

Simon kunnassakin oli vähemmän kuin kolme asukasta neliökilometriä kohti, joten yli viiden kilometrin päässä koulusta olevat lapset eivät olleet lain mukaan oppivelvollisia.⁹⁰ Jokivarsien oppilasmäärien kasvaessa paineet kouluverkoston tihentämiseen kasvoivat. Ylikärpän asukkaat rupesivat vaatimaan ponnekkaasti kansakoulua taas 1920-luvun alussa, ja syksyllä 1925 koulutyö alkoi Ylikärpässä. Johtokunnalla oli kova huoli siitä, että koulu pääsisi alkuun heti täysipainoisesti. Siksi johtokunta valtuutti Simon kunnallislautakunnan esimiehen, legendaaristen tarinoiden aiheen, Kalle Lehtisen tilaamaan kaikki tarpeelliset kouluvälineet ja -tarvikkeet Ylikärppään. Ilmeisesti asia ei ollut helppo kunnan esimiehellekään, koska johtokunta vielä heinäkuussa pyysi, että kansakouluntarkastaja lähettäisi Lehtiselle luettelon siitä, mitä alkavalla koululla tarvittiin, ja pyysi vielä, että tarkastaja ammattimiehenä suostuisi hankkimaan koululle kunnollisen harmonin. Sen hinta sai olla 6 000—8 000 markkaa. Tarkastaja Aarno Salervo varmasti auttoi, sillä kalusteet tulivat aikanaan. Ylikärpän koulullakin on ollut pitkäaikaisia työntekijöitä. Anna Porkka huolehti koulusta yksin yli 30 vuotta, ja hänen jälkeensä myös Maija ja Seppo Wiklund olivat uskollisesti koulun opettajina yli 30 vuotta.⁹¹

Kerolan selvitysten mukaan Kouluhallitus olisi määrännyt Matalan koulun perustettavaksi Alajokikylään jo 1922. Määräyksen perusteena on voinut olla vain se, että koulupiiristä olisi ollut tulossa kouluun vielä voimassa olleen piirijakoasetuksen koulunperustamiseen velvoittava oppilasjoukko eli 30 yläkoululaista. Lapsirikasta seutua Matalan koulupiiri on ollut, Jaakko Matalan perheessäkin 18 lasta, mutta naapurikoulujen väli Hannilasta Alaniemeen ei ollut kuin 15 kilometriä, joten näiden koulujen välissä oli vain viisi kilometriä jokivartta, jota oppivelvollisuus ei koskettanut. Luulen, että säännösten epäselvyys tai piirirajojen muutokset venyttivät Matalan koulun perustamista. Vuonna 1934 perustettu Matalan kansakoulu täytti Alajokikylän kouluttoman aukon. Koulu aloitti Simojoen törmällä Matalan Jannen pirtissä, josta päästiin muuttamaan omaan koulutaloon 1946. Koulun pitkäaikaisin opettaja on ollut Marjatta Veijola, joka ehti palvella koulua 33 vuotta. Kouluun perustettiin toisen opettajan virka 1953. Vuonna 1954 minut nimitettiin tämän viran ensimmäiseksi vakinaiseksi hoitajaksi. Missään muussa Simon kahdeksassa jokivarsikoulussa kuin Matalassa, kun Simonkylän alueelle perustettu Aseman koulu katsotaan rantakylien kouluksi, ei ollut vielä silloin toisen opettajanviran vakinaista hoitajaa. Hannilan kouluun virka oli perustettu ennen Matalaa, mutta opettajapulan vuoksi se oli vuosia väliaikaisesti täytetty.⁹²

88. Kerola 1972, 19. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Vilen 1989, 67.

89. Vilen 1989, 67.

90. SA 101/1921, 1§.

91. Lapin ktpli 1924—25 ja Länsi-Pohjan ktpli 1925—26. KHA. KA; Wiklund 1977, 1—5. Wiklundin tietolähteenä mm. Simon kunnan ja Ylikärpän koulun arkistot. Kokoelmassa Simon kunnan koululaitoksen historiikki. SiKuA; SVT X: 57 1925—1926; Seppo Wiklundin haast. 17.5.1997.

92. Länsi-Pohjan ktpli 1933—35, Simo. KHA. KA; Oulun pohjoisen ktpli:t 1951—55. OHA; Kerola 1972, 20. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Vilen 1989, 68—69.

Aurinkoinen ja lämmin oli syyspäivä vuonna 1958, kun Matalan koulun IV—VII-luokkien iloiset oppilaat kerääntyivät kuvattavaksi koulunsa pihamaalle. Luokan opettaja oli Juhani Lassila. JLA.

Viantiejokivarressa ei vielä ennen viimeisiä sotia ollut kansakoulua. Viantiejokiset olivat kyllä jo 1920-luvun alussa yrittäneet saada omaa koulua ja olivat kirjelmöineet siitä kansakouluntarkastajalle. Oulun piirin tarkastaja nimittäin on saanut 23.7.1924 kirjeen, jossa Viantien ylipääläiset esittivät vaatimuksen koulun perustamisesta⁹³. Jatkosodan jo alettua syksyllä 1941 Ylipään koulu avattiin vuokratiloissa Palosaaren talossa noin 12 kilometrin päässä rautatiestä ja Viantien koulusta. Kun lukuvuonna 1944—45 suurin osa Lapin kouluista oli saksalaissodan ja evakossaolon vuoksi suljettuina, voitiin Viantiejoella pitää koulua jopa syksyllä 1944 taisteluiden riehussa eri puolilla maakuntaa, koska Viantiejoki ei ollut saksalaisten perääntymisreittien varsilla. Lokakuussa eräänä koulupäivänä nähtiin, että metsästä koulua lähestyi pelottavan näköinen nälkänsissä oleva mies, joka oli verinen ja yltäpäältä öljyn ja noen peittämä. Mies oli kuitenkin suomalainen ja ilmoitti heti, ettei häntä tarvinnut pelätä kertoen omat vaiheensa. Neljä suomalaista pommikonetta oli ollut 10.10.1944 pommittamassa Ranuantietä pitkin Rovaniemelle päin vetäytyviä saksalaisia joukkoja. Koneet olivat joutuneet saksalaisten hävittäjien yllättäviksi, jolloin yksi suomalaisista koneista ammuttiin alas Simojoen pohjoispuolella nykyisen Runkauksen luonnonpuiston yläpuolella, ja kone putosi Sarkakankaan maastoon. Koneen neljän hengen miehistöstä selviytyi hengissä ainoastaan tähtystäjä, luutnantti Aarne Keko, joka pahoitin palaneena ja loukkaantuneena lähti kompassin avulla vaeltamaan pois päin vihollises-

93. Viantien ylipääläisten kirje 23.7.1924. Kirjediaari 1924—1927. Aa: 9. Oulun pohjoisen piirin kansakouluntarkastajan arkisto. OMA.

ta lounaaseen päin. Matka kesti useita vuorokausia, ja eräänä päivänä hänen korvansa erottivat lasten riemukkaita huutoja. Ne kuuluivat Ylipään koulun pihalta, ja näitä iloisia ääniä kohti luutnantti Keko kääntyi kulkemaan. Hänet toimitettiin mahdollisimman nopeasti asianmukaiseen hoitoon. Haavoittunut lentäjä oli syksyisessä erämaassa kulkenut matkan, joka linnuntietäkin kartalla mitattuna oli ainakin 30 kilometriä. Näin sota kosketti rauhallisen Viantiejoen asukkaita ja koulun väkeä.⁹⁴

Sodan jälkeen erikoisesti jokivarsien asutus kasvoi ja myös syntyvyysluvut koko Simossa olivat suuria. Sankalan koulu jokivarressa Ylikärpän ja Alaniemen välillä aloitti syksyllä 1947. Saman vuoden tammikuussa oli jo aloittanut Tainiujen koulu, joka sijaitsi Sankalan seutuvilla Simojokeen pohjoisesta laskevan Tainiujen varteen syntyneellä asutusalueella. Vuoden kuluttua 1948 Tainiujen koulun toiminta keskeytyi aina vuoteen 1958 saakka, jolloin se taas kevätlukukauden alussa tammikuussa käynnistyi uudestaan. Tainiujen lasten ei enää tarvinnut olla Sankalan koulun asuntolassa, kuten olivat siihen saakka joutuneet olemaan.⁹⁵ Hamarin koulu, joka on seitsemän kilometriä asemalta jokivartta ylöspäin joen etelärannalla, aloitti toimintansa 1952. Viantiejokilatvoilla sai Pömiön seutu oman koulunsa syksyllä 1953. Simon ja Ranuan rajalle oli tarpeen perustaa Vareskosken koulu 1950. Koulu oli kuntien yhteinen, mutta kuului hallinnollisesti Ranuan kuntaan.⁹⁶ Pömiön koululla aloittivat 1958 yli 30 vuotta kestäneen opetustyönsä Simossa Marja ja Pauli Helistö.⁹⁷

Kun pian sodan jälkeen oli melkein jokaisessa Simon kylässä kansakoulu, niin olivatko kunnan kaikki lapset nyt tasavertaisessa asemassa? Jos lasten koulunkäyntiä mitataan ajalla, niin selvä vastaus on ei. Oppivelvollisuuslaki toi alakansakoulun myös maaseudun kouluihin, kun siihen saakka vain kaupungeja oli vuoden 1866 kansakouluasetus velvoittanut perustamaan ympärivuotisia alempia kansakouluja. Ensimmäinen 36 viikkoa lukuvuodessa kestävä alakansakoulu heti Kallionsahan alakansakoulun lakkaamisen jälkeen käynnistettiin Simonkylän koulussa 1925. Kuten edellä on jo kerrottu, saivat Maksniemen ja Viantien koulut samana vuonna 1925 yhteisen alakansakoulun, jota pidettiin 18 viikkoa molemmissa kylissä lukuvuoden aikana. Syksystä 1927 aloitti Simoniemen ja Aseman koulujen yhteinen alakansakoulu. Viantie ja Maksniemi saivat 36-viikkoisen alakoulun syksyllä 1946 ja Asema ja Simoniemi samoihin aikoihin. Sotavuosina Aseman kansakoulussa opintonsa aloittanut Sinikka Sinervo muisti hyvin, että alakoulua pidettiin lukuvuoden aikana vain 18 viikkoa. Kaikki jokivarsien kansakoulut olivat 1950-luvun alkupuolelle saakka supistettuja kansakouluja, joissa opetuksesta huolehti yksi opettaja.⁹⁸ Työaika oli tosin 40 viikkoa lukuvuodessa, mutta opettaja opetti lukuvuoden aikana alakoululuokkia 12 viikkoa ja yläkoululaisia noin 28 viikkoa. Kun varsinainen kansakoulu muutettiin 1948 seitsenluokkaiseksi, oli supistetun koulun työaika edelleen 40 viikkoa, josta koulun

94. Länsi-Pohjan ktpli:t 1940—42, Simo. KHA. KA; vrt. Kerola 1972, 20—21. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; Hyötyniemi, H. Simon Sarkakankaan muistomerkki. (art.) Pohjanperä, 25—28. Lions Club Simon joulujulkaisu. 1989; Sulo Palosaaren haast. 25.10.1997 ja 19.4.1999.

95. Länsi-Pohjan ktpli 1945—49, Simo. KHA. KA; Oulun pohjoisen ktpli 1956—59, Simo. OHA; Tainiujen koulun opetussuunnitelman vuositarkistukset 1947—48 ja 1958—1966. Tainiujen koulun arkisto. SiKuA; vrt. Kerola 1972, 21. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA; vrt. Vilen 1989, 23 ja 69; Vilho Tihisen haast. 7.5.1999; Heikki Markkasen haast. 7.5.1999.

96. Oulun pohjoisen ktpli:t 1951—54, Simo. OHA; Lapin ktpli 1949—51, Ranua. OHA; Vilen 1989, 23.

97. Vilen 1989, 67 ja 71.

98. Oulun ktpli 1924—25 ja Länsi-Pohjan ktpli:t 1925—28 ja 1944—47, Simo. KHA. KA; Länsi-Pohjan ktpli 1950—51, Simo. OHA; Sinikka Sinervon haast. 19.12.2000.

kolme alinta luokkaa saivat opetusta 70 päivää. Kansakoululain voimaantultua 1958 yksi-opettajaisen koulun työajaksi määriteltiin 225 työpäivää, josta 70 päivää käytettiin kahden tai kolmen alimman luokan ja 155 päivää neljän ylimmän luokan opettamiseen.⁹⁹ Tämä tarkoitti sitä, että alkuopetusta saivat supistetun koulun oppilaat kolmen ensimmäisen luokan aikana yhteensä yhtä paljon kuin muiden koulujen oppilaat jo yhden lukuvuoden aikana. Luokilla 4—7 aikamenetys neljän vuoden aikana oli noin yksi kokonainen lukuvuosi. Seitsemän kansakouluvuoden aikana supistetussa koulussa jäätiin ajalla mitattuna kolme lukuvuotta jälkeen muista kouluista. Onneksi kokemusten mukaan oppimistulokset eivät vähentyneet läheskään samassa suhteessa. Tuomo Muraja muisteli, että Länsi-Pohjan tarkastuspiirin ja Simonkin pitkäaikainen kansakouluntarkastaja Pentti Kiviharju oli ollut siinä käsityksessä, että supistetun koulun oppimistulokset kestivät hyvin vertailun suurempien koulujen kanssa. Siitä syystä hän kehotti kuntia perustamaan supistettuja kouluja pienimpiin kyliin.¹⁰⁰ Kiviharju ei todennäköisesti myöskään kovin ankarasti ahdistellut kuntiaan perustamaan supistettuihin kouluihin lisävirkoja, vaikka oppilasmäärät olisivat riittäneet valtionavun saamiseen. Hänen tarkastuspiirinsä kunnissa, kuten esimerkiksi Simossa, olikin pitkään runsaasti yksiopettajaisia kouluja. Jos kouluvuosilla ei olisi vaikutusta oppimiseen, olisi Suomessakin tehty paljon turhaa työtä. Koulun lisäksi kuitenkin myös koti, muu ympäristö ja eleyt vuodet opettavat ja kypsyttävät nuorta ihmistä. Supistettujen koulujen oppilaat maaseudulla oppivat varmaan siihen aikaan muita ikätovereitaan enemmän taitoja käytännön töissä, joita kotitila tarjosi. Myös yksiopettajaisen koulun opettajana toimineena en suinkaan aliarvioisi näidenkään koulujen oppimistuloksia, mutta en kyllä suosittelen siihen aikaan palaamista. Käsitykseni on, että vähäinen koulu-aika alimmilla luokilla saattoi aiheuttaa erikoisesti hitaimmin oppiville pysyviäkin vaurioita. Kokemuksia on myös siitä, että parhaat supistetun koulun oppilaat pärjäsivät esimerkiksi oppikoulujen pääsykokeissa tasavertaisesti tavallisten koulujen oppilaiden joukossa.

Kaikissa Simon rantakylien kouluissa oli ollut omat päätoimiset alakoulunopettajat jo 1920-luvulta lähtien. Jokivarsien kouluista Hannila ja Matala saivat toisen opettajanviran 1950-luvun alkupuolella ja Sankala, Hamari, Alaniemi, Ylikärppä ja Pömiö lukuvuosina 1956—58. Ylipään ja Tainiojen koulut eivät ehtineet koskaan kaksiopettajaisiksi ennen lakkautuksiaan 1965 ja 1966, ja Tainioelle ei koskaan rakennettu myöskään omaa koulutaloa. Jos jokivarsien koulut käynnistettiin Simossa keskimäärin tarkalleen 40 vuotta myöhemmin kuin rantakylien koulut, niin alakansakoulut saatiin jokivarsien kouluihin yhtä sukupolvea eli noin 30 vuotta myöhemmin kuin rannikon kouluihin. On tietysti muistettava, että jokivarsien kylien asutus oli pitkään harvaa ja vähäisempää kuin rintamailla, joten kiireettömälle kehittämistyölle löytyy myös puolustavia tekijöitä. Vasta sotien jälkeen neljä rantakylien kouluakin saivat 36-viikkoiset alakansakoulut, vaikka ne olisi voitu perustaa jo 1920-luvulla.¹⁰¹

Sodanjälkeinen aika oli voimakasta koululaitoksen kehittämisen aikaa. Kouluja perustettiin runsaasti, uusia koulurakennuksia tarvittiin ja myös rakennettiin ja kouluihin perustettiin lisää opettajanvirkoja. Vieläpä kuusivuotiseen varsinaiseen kansakouluun lisättiin

99. SA 183/1921, 7 §; SA 631/1948, 6 §; SA 247/1957, 4 §.

100. Tuomo Murajan haast. 15.4.2000.

101. Oulun pohjoisen ktpli:t 1951—59 ja Perämeren ktpli:t 1964—66, Simo. OHA.

seitsemäs luokka 1948, vaikka tiedossa oli, että vuodesta 1952 alkaen suuret sodanjälkeiset ikäluokat rynnistävät kouluihin. Vaikka Simon kunnassa ei sota syksyllä 1944 ollut tuhonnut kouluja, niin siitä huolimatta kouluja rakennettiin sodan jälkeen runsaan kymmenen vuoden aikana myös Simoon runsaasti. Uudet koulutilat saivat Matalan, Ylipään, Sankalan, Maksniemen, Hamarin, Pömiön ja Aseman varsinaiset kansakoulut. Suuri kansalaiskoulu valmistui Aseman koulun kanssa viimeisenä 1959.¹⁰² Tulevaisuuden ennusmerkkejäkin oli jo ilmassa, sillä Ranuan ja Simon rajakoulu Vareskoski lakkautettiin kesällä 1958.¹⁰³

Kun olin Viantiejoella Ylipään yksiopettajaisen koulun opettajana, ihmettelin joskus, miksi koulu oli rakennettu niin pieneksi, vaikka samaan aikaan myös supistetuksi kouluksi rakennettu entinen työpaikkani Matalan kansakoulu oli paljon tilavampi. Syykin selvisi kysyvälle. Kauppias Matti Miettunen muisteli keväällä 1961 sitä aikaa, kun koulun rakentamista suunniteltiin. Johtokunta oli tutkinut kouluhallituksen mallipiirustuksia ja päättänyt kaikkein vaatimattomimpaan vaihtoehtoon. Matti oli ihmetellyt asiaa, miksi johtokunta omaan kylään halusi tehdä niin pienen koulun. Johtokunnan ukot olivat sanoneet Matille, että ”sinä poika et vielä tiedä, että kaikki maksetaan meidän pussista perityillä verorahoilla”. Koulun tilat olivat todella olemattomat. Siinä oli yksi opetusluokka. Pieni eteinen palveli poikien käsityöluokkana höyläpenkkeineen, koulukeittolana sekä oppilaiden välituntitilana huonoilla ilmoilla. Tietysti oppilaiden vaatenaulakkokin oli eteisessä, ja vaatteet olivat joskus märkiä. Opettajan asunto, joka siihen aikaan piti koululle rakentaa, oli kooltaan kaksi huonetta ja keittiö. Matalan koululla oli varsinaisen ison opetusluokan lisäksi tilava poikien käsityöluokka, joka toimi myös liikuntasalina. Luokkien väliseinän pystyi helposti poistamaan, joten kylän ja koulun juhlia varten saatiin sangen hyvät tilat. Koulukeittola oli omassa huoneessaan. Opettajan asunto oli kolme huonetta ja keittiö sekä keittäjä-siivoojaa varten oli vielä yläkerrassa huoneen ja keittiön kokoinen asunto. Tätä pientä huoneistoa ei yleensä tarvittu, koska keittäjä-siivoojat valittiin koulun naapuritaloista. Matalan koulun tiloissa mahtui toimimaan myöhemmin kaksioopettajainen koulu yli 40 vuotta, kun toinen luokka sijoitettiin käsityötiloihin ja tämän luokan opettaja sai vinttihuoneet asuttavakseen, mutta Viantiejoelle piti rakentaa pian toinen koulu kuuden kilometrin päähän. Se oli tietysti joen yläjuoksulla asuvien pömiöläisten etu, mutta Ylipään koulu pysyi kuolemaansa saakka yksiopettajaisena. Eihän niihin tiloihin olisi toista opettajaa luokkineen mitenkään mahtunut. Ylipään koulua voitiin käyttää opetustarkoituksiin vain noin 20 vuotta. Tämä kertomus osoittaa koulun johtokuntien suurta valtaa vielä vuosisadan puolivälissä sekä myös sen sananparren oikeutuksen, että usein tehdään kahden markan voitolla kuuden markan tappio.¹⁰⁴

Matalan koululla oli myös paljon opetusvälineitä verrattuna Ylipään kouluun. Kuva-
tauluja oli runsaasti ja myös aivan täydelliset kemian ja fysiikan koevälineet. Kaikilla asi-
oilla on selityksensä ja niin myös Matalan koulun poikkeuksellisen hyvällä varustelutasol-
la. Simonkylän koulun entinen opettaja Kalle Alakuijala tiedusteli minulta kesällä 1955
käydessään Matalan koulun seuduilla hillaretkellä, olinko tyytyväinen silloisen kouluni
opetusvälineistöön. Kysymyksensä taustaksi hän kertoi, että Matalan koulun rakennuksen
valmistumisaikoihin kunnasta annettiin hänelle tehtäväksi tilata uuteen kouluun kaikki

102. Simon kansakoulujen rakentamista koskevat asiakirjat 1945—1959. SiKuA; Niskanen 1986, 375—377; tekijän tuntemus Simon kunnasta.

103. Pudasjärven ktpli 1957—59, Ranua. OHA; vrt. Vilen 1989, 23.

104. Matti Miettusen haast. noin 5.6.1961 ja tekijän tiedot lukuvuosien 1954—61 työpaikoistaan.

tarvittavat kalusteet ja opetusvälineet. “Enhän minä viitsinyt kesällä ruveta asioita yksityiskohtaisesti miettimään, vaan lähetin koulutarvikkeiden toimittajalle Valistukselle tilauksen, että lähettäisivät Matalan supistetulle kansakoululle mahdollisimman täydelliset opetusvälineet ja muut tarvikkeet.”¹⁰⁵ Oppilasmäärän hän lienee myös ilmoittanut. Kun myyjä oli saanut avoimen valtakirjan, niin varmaa oli, että mitään puutoksia ei opetusvälineistössä ollut. Asia oli vielä 1955 tuoreena Alakuijalan mielessä, koska Matalan koulu rakennettiin vasta sodan jälkeen¹⁰⁶.

Oppivelvollisuuslaki antoi harvaan asutuille kunnillekin mahdollisuuksia kehittää valtionavun turvin koululaitosta, mutta lain velvoitukset olivat vähäiset, ja nekin pystyi täyttämään hitaalla aikataululla, jos kunta niin halusi. Simossakin olisi voitu perustaa uusia kouluja 1900-luvulla tapahtunutta ripeämmin, muuttaa 18-viikkoiset alakansakoulut nopeammin 36-viikkoisiksi ja perustaa kouluihin lisävirkoja aikaisemmin. Kuten edellä kerrottiin, tilaratkaisutkin olivat paikallisten johtokuntien käsissä tietyissä puitteissa. Myös jatko-opetusta laajennettiin Simon kunnassa monia muita kuntia hitaammin oppivelvollisuuslain aikana.

10.3.4 Simon kouluverkko supistuu 1900-luvun alkuvuosien tasolle¹⁰⁷

Uusi kansakoululaki toi heti muutoksen kansakoulujen jatko-opetukseen niissä maalaiskunnissa, joiden joukkoon myös Simo kuului ja joissa oli annettu opetusta yleensä vain sata tuntia iltaisin kahdeksannen luokan aikana. Lain mukaan jatko-opetus muuttui päiväkouluksi, jonka komeaksi nimeksi annettiin kansalaiskoulu. Se toimi Simossakin ensimmäisen lukuvuoden kurssinmuotoisena Maksniemen koululla. Kurssien pituus oli normaalisti usein puutteellisten tilojen vuoksi 2—3 kuukautta lukuvuodessa oppilasta kohti. Simon kunnassa oli hyvissä ajoin varauduttu kansalaiskoulun tuloon rakentamalla samanaikaisesti Aseman koulun kanssa hyvät tilat myös kansalaiskoululle. Ne valmistuivat jo kesällä 1959, jolloin kansalaiskoulu käynnistyi lain edellyttämässä täydellisessä muodossa eli kaksivuotisena. Oppivelvollisuuskoulun seitsemännen ja kahdeksannen luokan oppilaat saivat opetusta syksystä kevääseen päiväkoulussa. Kunta oli yhtenä kansalaiskoulupiirinä. Vapaaehtoinen yhdeksäs luokka perustettiin Simon kansalaiskouluun syksystä 1967 alkaen.¹⁰⁸ Murrosikäisten opettajatkin ovat viihtyneet Simossa hyvin. Esimerkiksi elämäntyönsä kansalaiskoulussa ja peruskoulun yläasteella suorittaneelle Anja Poikelalle ehti Simossa kertyä lähes 35 virkavuotta ennen eläkepäivien tuloa.¹⁰⁹

Lukija saattaa ihmetellä, miten Simon kunta yhtäkkiä 1950-luvulla muuttui niin edistykselliseksi, että se oli valmis rakentamaan nopeasti uusia kouluja ja ensimmäisten maalaiskuntien joukossa koko Suomessa toteuttamaan kansalaiskoulua varten rakennetuissa uusissa tiloissa täysimittaisen kansalaiskoulun. Tähänkin löytyy selitys. Oulun pohjoisen tarkastuspiirin kansakouluntarkastajaksi oli 1956 tullut Esko Korpjärvi, joka oli innokas kansalaiskoulujen kehittäjä. Korpjärven piirissä Simon eteläisissä naapurikunnissakin

105. Keskustelu Kalle Alakuijalan kanssa noin 10.8.1955.

106. Kerola 1972, 20. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA.

107. 10.3.4 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

108. Oulun pohjoisen ktpli:t 1957—60, Simo. OHA; Perämeren ktpli:t 1966—68, Simo. OHA; Kerola 1972, 23—24. Kokoelmassa Simon koululaitoksen historiikki. SiKuA.

109. Wilen 1989, 71—72.

kansalaiskoulut käynnistyivät aikaisemmin kuin yleensä Pohjois-Suomessa. Esimerkiksi Kuivaniemen kunnassa käynnistyi kaksivuotinen kansalaiskoulu uusissa tiloissa jo syksyllä 1960¹¹⁰. Kun Korpijärvi siirtyi 1959 Tampereen tarkastuspiiriin, hänen aloitteestaan aloitettiin koko piirissä syksystä 1960 alkaen kansalaiskoulun yhdeksännen luokan kokeilu, joka oli ensimmäinen maalaiskunnissa.¹¹¹ Toinen syy saattoi olla myös siinä, että Simon luottamusmiehjohdossa tapahtui niihin aikoihin sukupolvenvaihdos, ja nuoret miehet olivat valmiit kehittämään koulutusta, kun saivat asiantuntevaa taitavasti annettua ohjausta ja tietoja varsinkin valtionapujen saamisesta. Esimerkiksi vuonna 1963 kansanedustajatyönsä aloittanut Pekka Vilmi valittiin 1957 kunnanvaltuuston puheenjohtajaksi. Kunnanvaltuuston jäsenenä hän oli ollut jo vuodesta 1946 alkaen ja myös pitkään kunnanhallituksen jäsenenä.¹¹²

Kansakoulun kuusi alinta luokkaa eivät ole suuresti muuttuneet viimeisten vuosikymmenien aikana. Peruskoulun tultua Lapin lääneihin 1972 niitä ruvettiin kutsumaan ala-asteen kouluiksi¹¹³. Syntyvyyden aleneminen, muutto syrjäkylistä kuntakeskuksiin ja kaupunkeihin sekä halu lopettaa supistetut eli yksiopettajaiset koulut aiheuttivat jo Simossakin 1960-luvulla koulujen lakkautuksia.

Muistan sattuneesta syystä oikein hyvin, kun keskustelu pienten koulujen olemassaolon oikeutuksista alkoi Simon kunnassa. Olin kevättälvella 1960 palaamassa joko suksilla tai polkupyörällä työpäivän päätyttyä Ylipään koululta kotiin Simoniemeen, kun vastaan tuli polkupyörällä koulun johtokunnan puheenjohtaja Kaarlo Alm. Hän pysäytti minut, koska hänellä oli uutinen. Hänet oli kunnantoimistossa kutsuttu sosiaalilautakunnan kokouksesta kunnanhallituksen kokoukseen, jossa oli ollut vieraana uusi kansakouluntarkastaja Ahti Koivula. Tämä oli esittänyt kunnanhallitukselle Ylipään ja vielä eräiden muidenkin pienten koulujen lakkauttamista. Kun puheenjohtaja oli puolustanut kouluaan, oli tarkastaja sanonut ymmärtävänsä sen, mutta oli pysynyt kannallaan. Kunnanhallitus teki kokouksessa päätöksen siitä, että se esittäisi valtuustolle Ylipään koulun lakkauttamista. Valtuusto teki lopullisen päätöksen, mutta pehmensi sitä siirtämällä lakkautuksen vuoteen 1965, jolloin se sitten tapahtui.¹¹⁴ Tarkastajan laatimalla lakkautuslistalla oli myös Simoniemen koulu, jossa siihen aikaan oli sangen vähän oppilaita, ja lähin Viantien koulu oli vain kolmen kilometrin päässä. Simolaiset nousivat vastarintaan. Muistan, kuinka valtuuston puheenjohtaja Pekka Vilmi ja tarkastaja kävivät kiivasta keskustelua Pohjolan Sanomien sivuilla syksyllä 1960 koulujen lakkauttamisten tarpeellisuudesta. Muutaman vuoden kuluttua Koivulakin toimi virassaan siten, että hän pyrki kaikin keinoin säilyttämään kyläkoulut hengissä mahdollisimman kauan.¹¹⁵ Kun Ylipään kouluakaan ei olisi tilojen eikä oppilasmäärien pienuuden vuoksi voinut koskaan muuttaa kaksiopeettajaiseksi, oli lakkautus kyllä paikallaan, sillä silloisten säädösten mukaan yksiopettajaisen koulun työaika oppilasta kohti kuuden vuoden aikana oli vielä kolmanneksen eli kaksi kokonaista työvuotta lyhyempi kuin muissa kouluissa. Olivathan lähimmät koulut yhdeksän ja kuuden kilometrin päässä, joten kuljetuksetkaan eivät tulleet liian pitkiksi. Lisäksi koulun

110. Oulun pohjoisen ktpli:t 1959—61, Simo. OHA.

111. Karttunen 1966, 67; Karttunen 1983, 94.

112. Tiainen 1986, 485—488.

113. SA 467/1968, 5 §.

114. Perämeren ktpli:t 1964—66, Simo. OHA; Karttunen 1983, 98; Keskustelu Kaarlo Almin kanssa maaliskuussa 1960.

115. Työskentelin opettajana ja koulunjohtajana Ahti Koivulan hoitamassa tarkastuspiirissä yli kymmenen vuotta 1959—1970 ja olin myös hänen työtoverinaan ja sijaisenaan kansakouluntarkastajien Oulun toimistossa 1968—1969. Suoritin myös hänen johdollaan 1969 kansakouluntarkastajien pätevyyyteen vaaditun harjoitusjakson, joka minun osaltani kesti kolme kuukautta.

luokka oli niin kylmä, että pakkaspäivinä oli aamulla lämpöä normaalisti vain 13—14 astetta. Emme kuitenkaan muista, että meitä olisi palellut¹¹⁶.

Kun vuodet kuluivat, alkoi Simossakin 1960-luvulla alkanut muuttoliike näkyä. Vuonna 1965 piti lakkauttaa jo Pekka Vilmin kotikylän Hannilan koulu, koska oppilaita ei ollut riittävästi, ja samana vuonna lakkasi myös Ylipään koulu. Tainijoen yksiopettajainen koulu, jolla ei ollut omaa koulurakennusta, lakkautettiin 1966.¹¹⁷ Tainijoellakin on parhaimmillaan ollut 22 elävää taloutta. Nyt (1999) nousee savu kuudesta talosta.¹¹⁸ Kun vierailin Viantiejoella talvella 1999, kerrottiin, että jokivarressa asuvat olivat melkein kaikki eläkeläisiä.¹¹⁹

Peruskoulun toteuttamissuunnitelma tehtiin Simossa niin taitavasti koulutoimenjohtaja Jussi Poikelan toimiessa mestarina, että kouluja ei tarvinnut lakkauttaa pariinkymmeneen vuoteen. Peruskoulun siirtymävaiheessa 1970-luvun alussa kiinnitettiin huomio myös siihen, miten hitaimmatkin saataisiin oppimaan kansalaisille tarpeelliset luku- ja kirjoitustaito sekä vähän muutakin. Simon apukoulu, joka ensimmäisen lukuvuoden toimi Sankalan koululla, otti ensimmäiset oppilaansa 1972. Sitten koulu siirrettiin 1973 Asemakylään, jossa se aluksi toimi vanhassa kunnanvirastossa, ja kantoi tämän talon nimeä Ainola. Syksyllä 1972 alkoi Simon kouluissa kiertää puhe-, lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten erityisopettaja. Lukuvuonna 1980—81 koulujen yhteisiä erityisopettajan virkoja oli kaksi, 1990—91 ei yhtään, mutta 1990-luvun lopulla jälleen yksi.¹²⁰ Kun Tainijoen koulu oli lakkanut 1966, seuraavaksi lakkautettiin Tainijoen naapurikylän Sankalan koulu vasta 1985, kun oppilaat loppuivat.¹²¹ Kuntien valtionosuuksien vähentyessä 1990-luvun alussa monissa kunnissa taloutta ruvettiin kohentamaan pieniä kouluja lakkauttamalla. Näin meneltiin myös Simossa. Alaniemen ja Pömiön koulut lakkasivat 1993 ja Matalan koulu 1996.¹²² Erityiskoulun eli entisen apukoulun osalta tehtiin Simossa 1992 sellainen ratkaisu, että koululta vietiin itsenäisyys ja sen ainoa luokka liitettiin hallinnollisesti Aseman ala-asteen kouluun.¹²³

Kyläkoulujen määrän ja sijoittelun osalta oli Simossakin palattu vuosisadan alun tilanteeseen. Vuonna 1910 oli jokaisessa rantakylässä koulu ja jokivarsilla ainoastaan Ylisiin ja Keskiyöjen kyläkoulut. Nyt, 2000-luvun alussa, on Simon vanhoissa kantakylissä Maksniemessä ja Simonkylässä edelleen koulut, ja vuosisadan alkuun verrattuna on nyt Simoniemen kylässä kaksi koulua, kun Viantien koulu perustettiin 1920. Käytännössä Simoniemessä oli jo kaksi koulua vuodesta 1912, kun osa Simoniemen koulua toimi Ollilassa. Kuntakeskukseksi vuosisadan aikana muodostuneessa Asemakylässä on myös luonnollisesti vielä oma koulu. Varsinaisia jokivarsikouluja on nytkin 1900-luvun lopussa kaksi, Ylikärppä ja Hamari, joista Hamarin voi melkein lukea kuuluvaksi kuntakeskukseen, sillä koulu sijaitsee vain seitsemän kilometrin päässä asemalta. Samansuuntainen kehitys on tapahtunut useimmissa Lapin läänin maalaiskunnissa. Simo poikkeaa monista muista kunnista, sillä sen asukasmäärä on pysynyt vuosikymmenet lähes ennallaan. Siitä huolimatta on 14 kyläkoulusta jouduttu seitsemän lakkauttamaan Tämä kertoo sen, että asutuk-

116. Matti Lackmanin haast. 15.2.1999.

117. Perämeren ktpli:t 1964—67. OHA.

118. Vilho Tihisen haast. 7.5.1999.

119. Antti Ylimartimon haast. 16.3.1999.

120. Lapin lkli 1971—72 ja Lapin lpkli:t 1972—74, 1980—81 ja 1990—91. Simo. LLHA; Lapin läänin oppilaitokset 1998—1999, 14.

121. Lapin lpkli:t 1984—86, Simo. LLHA.

122. Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA.

123. Lapin lpkli:t 1991—93, Simo. LLHA.

sen painopiste on siirtynyt taas rantakyltiin, joissa kaikki koulut ovat vielä elinkelpoisia, joskin Simonkylässä elettiin kriittistä aikaa 1980-luvulla. Koko kylä nousi puolustamaan kouluun. Entiset poliittiset vihollisetkin olivat samassa rintamassa kuin suomalaiset talvisodassa. Kouluun saatiinkin peruskorjaus oppilasmäärän osoittaessa nousun merkkejä, joten myös lääninhallitus saattoi puoltaa rakennushankkeen toteuttamista. Kesällä 1994 vietettiin yhdistettyä koulun 100-vuotisjuhlaa ja uusittujen tilojen vihkiäispäivää¹²⁴.

10.4 Simo saa oman oppikoulun

Simon kunnassa ei ollut oppikoulua vielä 1950-luvulla. Rantakylistä pystyi junalla käymään Kemin oppikouluissa kotoa käsin. Jokivarsilta matka oli jo niin pitkä, että viikot piti asua Kemissä. Hyvin harvoilla oli varaa lähettää lapsiaan oppikouluun. Esimerkiksi vuonna 1954 Matalan lapsirikkaasta koulupiiristä oli yksi poika oppikoulussa Kemissä. Seuraavina vuosina halukkuus päästä oppikouluun kasvoi, kuten muuallakin Suomen maaseudulla. Vuonna 1955 kaksi poikaa ja yksi tyttö, Eero, Tapio ja Leena, siirtyivät oppikouluun. Lukuvuonna 1955—56 oli neljännellä luokalla yhdeksän oppilasta. Heistä viisi meni oppikouluun, ja arvioni mukaan vielä useampikin olisi päässyt, mutta kaikki eivät koskaan pyrkineet. Suuret kolme ikäluokkaa käsittänyt yhdysluokka 1—3 alakoulussa ja neljästä ikäluokasta muodostettu yhdysluokka 4—7 yläkoulussa eivät olleet oppikoulun valintakokeissa menestymisen este. Ylipään supistetusta koulusta lähti oppikouluun nykyinen Oulun yliopiston dosentti, rehtori Matti Lackman.¹²⁵

Simoonkin yritettiin saada kunnallista keskikoulua sitkeästi jo 1950-luvulla, mutta hakijoiden joukossa oli päättäjien mielestä aina vielä huonommassa asemassa olevia kuntia.¹²⁶ Totta tietysti oli, että Simon rautatien varressa olevista kylistä oli mahdollista kohutuukustannuksin ja sopivin junavuoroin käydä Kemissä opiskelemaan. Monen lahjakkaan lapsen oppikouluun lähtö sivukylien kouluilta kilpistyi varattomuuteen ja pitkiin matkoihin. Kaikki vanhemmat eivät myöskään raskineet lähettää 11-vuotiaita lapsiaan talvikaudeksi vieraisiin nurkkiin asumaan. Muistan hyvin, kuinka luokassani itkien otettiin keväällä 1959 vastaan tieto siitä, että Simo ei ollut vielääkään saanut kunnallista keskikoulua. Vuonna 1962 Simon kunta sai valtion keskikoulun¹²⁷. Se oli kunnalle halpa, mutta oppilaille kalliimpi kuin kunnallinen keskikoulu, koska maksettaviksi jäivät matkat, mahdollinen majoitus, kirjat, päiväateria ja lukukausimaksut. Samana vuonna 1962 sai naapurikunta Kuivaniemi kunnallisen keskikoulun¹²⁸, jossa kaikki edellä mainitut edut olivat oppilaille maksuttomat. Kuivaniemen kunta puolestaan sai keskikoulusta aiheutuneet kustannukset valtionapuina senaikaisten säännösten mukaan lähes sataprosenttisesti. Niin olisi myös Simon kunta saanut. Kittilän kuntaa koskevassa osassa selvitetään, että Kittilän kunnassa 1960-luvun alussa käynnistettiin hanke, jonka seurauksena kuntaan saatiin kunnallinen keskikoulu ja valtion oppikoulun keskikoululuokat lakkasivat.

124. Kalenterimerkintä 21.8.1994. JLA.

125. Tekijän omia tietoja, jotka on tarkistettavissa Matalan ja Ylipään lakkautettujen koulujen arkistoista Simon kunnan arkistossa.

126. Vilen 1989, 24.

127. SA 111/1962.

128. Kuivaniemen kunnallisen keskikoulun opetussuunnitelman vuositarkiste lukuvoodeksi 1962—63. Kuivaniemen kunnan yläasteen koulun arkisto; Oulun pohjoisen ktpli:t 1961—63, Kuivaniemi. OHA.

Kun peruskouluun siirryttiin, kansalaiskoulu ja Simon yhteislyseon keskikouluuokat yhdistettiin peruskoulun yläasteeksi. Kaikkien nuorten oli tämän jälkeen mahdollista asuinpaikasta ja vanhempien varallisuudesta riippumatta saada keskikoulua vastaava koulutus myös Simossa. Keskikoulun jälkeen monet halusivat lukioon. Kunnat pyrkivät luonnollisesti saamaan myös yliopistoon johtavan oppilaitoksen alueelleen. Simo saikin valtion keskikoulun jatkoksi lukion vuonna 1968¹²⁹. Kun Simon ja Kuivaniemen keskikouluista pääsivät ensimmäiset oppilaat jo 1967, olisi lukio ollut tarpeellinen samaan aikaan. En pääse mihinkään siitä johtopäätöksestä, että Helsingissä käsiteltiin esimerkiksi lukiohakemuksia sen mukaan, millaisista kunnista oli kulloinkin kysymys. Kun esimerkiksi Rovaniemen seudulla 1960-luvulla haluttiin perustaa neljään keskikouluun lukioluokat, niin kyllä ne kaikki saivat luvan lukion perustamiseen samana vuonna, kun ensimmäisenä aloittanut luokka päätti keskikoulun¹³⁰. Simossa oleva lukio on palvellut myös kuivaniemeläisiä Oulun läänin puolelta, koska matka on lyhyt. Peruskoulun siirtymävaiheessa valtio 1972 luovutti lukioluokat Simon kunnalle, jonka ylläpitämänä Simon lukio on siitä alkaen toiminut¹³¹. Jos valtion omistama keskikoulu aiheutti aikanaan kustannuksia oppilailleen, niin jo muutamien vuosien kuluttua Simon kunta ja kuntalaiset taisivat valtion koulusta hyötyä pysyvästikin, sillä Simo sai sen seurauksena lukion omaan kuntaan, kun se muussa tapauksessa olisi saattanut mennä naapuriinkin.

10.5 Silminnäkiän arviointia simolaisesta koulutuksesta

Simon seurakunnassa kiertokoulu oli hitaan alun jälkeen laajimmillaan vuosina 1908—1923, jolloin kaikkina näinä vuosina oli kaksi kiertokoulua toiminnassa ja melkein koko ajan myös Kallionsahan kiinteä lastenkoulu. Hiippakunnan tuomiokapituli kantoi vakavaa huolta ja vastuuta alueensa lasten ja nuorten koulutuksesta. Simolaisten päättäjien päätä ei aina silitelty, kun varsinkin piispa Johansson ohjasi ankaralla kädellä simolaisia huolehtimaan koko seurakunnan saamisesta opetuksen piiriin. Piispan toiminta myös Simossa todisti, että hän “piti kansanopetuksen kehittämistä yhtenä sydämenasianaan”¹³².

Simon asutus on vuosisatojen aikana muotoutunut siten, että meren rannikolle on syntynyt kolme tasavahvaa kylää, jotka ovat kaikessa kilvoitelleet keskenään, kun useimmissa muissa pitäjissä on kirkon sijaintikylä ollut kiistaton ykkönen. Tämän seurauksena myös Simonkylä ja Maksniemi halusivat kansakoulun, kun se ensimmäiseksi Simonieemeen oli perustettu. Nämä vanhat mahtikylät ovat kyllä osanneet yhdistää voimansa, kun “mettäperäläiset”¹³³ ovat yrittäneet myös kehittää asuinseutujaan. Tämä tuli esille kiertokouluopetuksen aloittamisessa kouluttomissa kylissä ja myös Ylisimon kansakouluhankkeessa. Kirkonkokous päätti 1880, että “kiertokouluja kustantakoot syrjäkylät tarpeen mukaan”. Simolaiset päättäjät eivät halunneet myöskään Ylisimon kansakoulua kunnan koululaitokseen, vaan Ylimaahan valistuneet isännät saivat omin toimin ja kustannuksin perustaa ilmeisestikin Suomen ensimmäisen erämaakylän kansakoulun, josta oli Simon kirkolle yli sata kilometriä. Utsjoella Outakosken koulu on perustettu jo 1885, ja tästäkin kylästä

129. Vilen 1989, 25.

130. Ks. Rovaniemen seudun koulujen yhteenvetotaulukko.

131. Vilen 1989, 25.

132. Kähkönen 1988, 60.

133. Erkki Malisen haast. 4.5.1999. Erään simolaisen kunnallismiehen käyttämä nimitys jokivarsien asukkaista.

on lähes sata kilometriä kirkolle, mutta Outakoski oli vahva Tenojokivarren kylä, ja koulu oli kauan pitäjän ainoa kansakoulu. Kilpailu kylien kesken on normaali ilmiö kaikissa kunnissa. Kun Simon kuntaa olen kuvannut tyypillisenä laajana Lapin kuntana esimerkinomaisesti tavallista tarkemmin, koska tunnen Simon kunnan hyvin, ovat kiistatkin nousseet muita kuntia selvemmin näköksälle. Terve kilpailu tuo usein hyviä tuloksia. Simoon perustettiin simolaisten toimesta ennen vuoden 1898 piirijakoasetuksen antamista ilman lain tuomia velvoitteita vapaaehtoisesti viisi kansakoulua, mikä oli koko Lapin ennätys. Kun lukuvuonna 1897—98 Oulun läänissä oli vain Haukiputaan ja Simon maalaiskunnissa viisi toimivaa kansakoulua, niin pieni Simo sai koko laajassa Pohjois-Suomessakin kultamitalin kansakoulukuntana ennen piirijakoasetusta, sillä asukasmäärään suhteutettuna Simon kansakouluissa oli merkittävästi enemmän oppilaita kuin Haukiputaalla¹³⁴. Se oli kova suoritus. Jos muissa nykyisen Lapin läänin kunnissa olisi perustettu kouluja samassa suhteessa asukasmääriin nähden kuin Simossa, niin kansakouluja olisi ollut jo noin sata, koska Simon asukasmäärä noin 2 700 oli vuonna 1898 viitisen prosenttia tulevan Lapin läänin alueen väkiluvusta, mutta todellisuudessa keväällä 1898 toimivia kansakouluja oli Lapissa vain 24¹³⁵.

Piirijakoasetuksen antamisen jälkeen ruvettiin myös kunnan toimesta vähitellen perustamaan jokivarsikouluja. On vaikea sanoa, olisiko kouluverkko voitu tapahtunutta nopeammin toteuttaa. Joka tapauksessa ainakin Viantiejoelle, Matalan seudulle ja Sankalaan olisi varmasti toivottu koulujen aikaisempaa käynnistämistä. Sen on voinut todeta, että valtionapuun oikeuttavia lisäopettajan virkoja kunnan kansakouluihin olisi ollut mahdollista perustaa eräissä tapauksissa jo paljon aikaisemmin, kuin päätökset niistä tehtiin. Ainakin sodan jälkeen esteenä on kuitenkin saattanut olla muun muassa se seikka, että pätevästä opettajista oli kova puute. Olihan vielä 1950-luvun puolivälissä Simon opettajista neljäsosa epäpäteviä¹³⁶. Olin yksi näistä epäpätevästä. Simon koulutointa hoidettiin ainakin sodan jälkeen tarkan taloudellisesti. Kun syksyllä 1954 ihmettelin keskustelussa kunnan pitkäaikaisen kansakoululautakunnan sihteerin ja kunnallislautakunnan entisen esimiehen opettaja Toivo Hokan kanssa, miksi Simossa koulukirjastojen hankintoihin ei myönnetty kouluhallituksen suositusten mukaisia määrärahoja, sain vastauksen, että veroäyrin hintaa ei ole haluttu nostaa. Vieläpä hän kertoi, paljonko hänkin vuodessa menettäisi, jos veroäyrin hinta nousisi markalla. Kirjastorahoja kyllä koulumme osalta seuraavan vuoden talousarviossa nostettiin. Säästäväisyys on hyve, mutta jos se menee niin pitkälle, että oman kunnan lapset saavat sen vuoksi huonompaa opetusta kuin naapurikunnissa, niin silloin on harkinnan paikka. Etten antaisi väärää todistusta, niin on todettava, että kyllä Simossa koulut olivat ainakin 1950-luvun lopulla keskimäärin ainakin yhtä hyvin varustettuja kuin muissakin Pohjois-Suomen kunnissa. Edellä on jo kerrottu, että esimerkiksi uusia kouluja Simossa rakennettiin sodan jälkeen runsaasti. Nuoret opettajat ja yleensä nuori polvi ovat usein paremman toivossa tyytymättömiä, mikä on ainakin joskus edistyksen edellytys.

Simossa oli 1950-luvulla niin tiheä kouluverkko, että se kattoi kyllä kaikki kylät, joissa vain lapsiluku riitti koulun perustamiseen. Eipä tainnut juuri kenelläkään, jos ei Viantiejoen Sarviaavan lapsilla, koulumatka olla edes yli viiden kilometrin, mikä oli asetettu ta-

134. SVT X: 24 1896 ja 27 1897—98.

135. STV 1996. Väkiluku lääneittäin vuosien 1850—1995 lopussa; Heinänen 1886, 78—79; ks. Yhteenveto, taulukko 2.

136. Oulun pohjoisen ktpli:t esim. 1952—55, Simo. OHA; Vilen 1989, 63—71; oma muistitieto.

voitteen jo 1898 piirijakoasetuksessa. Miten on nyt 1990-luvun lopussa, kun Simon kyläkouluista on puolet eli seitsemän lakkautettu ja lisäksi myös simolaisten käyttämä Vareskosken koulu Ranuan rajalla, ja nämä kaikki jokivarsilta? Viantiejoelta puuttuvat koulut kokonaan, ja Simojoen pohjoispuolen tietä saa ajaa 45 kilometriä, kunnes Ylikärpän koulu tulee vastaan. Eteläpuolen tiellä koulutonta taivalta on vajaa 40 kilometriä, koska Hamarin koulu on säilynyt. Elinkeinojen murros ja sen vuoksi tapahtunut asutuksen väheneminen sivukylistä ovat vieneet seitsemästä jokivarsikylästä koulut, postit ja tietojeni mukaan kaupatkin. Vanhenevien ikäluokkien on vaikea pärjätä näissä kylissä, kun palvelut ovat kaukana. Lapset kuljetetaan autoilla kouluihin koko kouluajan. Jos nuoret eivät halua tai eivät pääse Simossa kalataloutta opiskelemaan, niin lähimmät ammatilliset oppilaitokset ovat Kemissä. Rantakylän koulut ovat sijoittuneet ihanteellisesti. Hamarin koulunkin voi melkein lukea näiden joukkoon, sillä Hamarin kylä on pian jo yhteenkasvanut Asemakylän kanssa. Koulujen väli on 7—8 kilometriä. Aseman koululta on neljä kilometriä Simonkylän koululle, josta taas on Simoniemen koululle kuusi kilometriä. Simoniemen koululta on melkein näköyhteys eli vajaa kolme kilometriä samassa kylässä olevalle Viantien koululle. Maksniemen koulu sijaitsee puolestaan seitsemän kilometrin päässä Viantien koulusta Kemin suuntaan Uutta maantietä kulkien Viantien ja Aseman koulujen väli on myös seitsemän kilometriä. Käsitykseni on, että aivan heti ei Simossa kouluja lakkauteta, sillä niin lujia linnakkeita nämä ainakin tuhat vuotta¹³⁷ Perämeren rannoilla vihollisia ja luonnonvoimia uhmanneet kylät ovat. Näin siitäkkin huolimatta, vaikka näiden kuuden koulun oppilaat taitaisivat pian mahtua Aseman ja Maksniemen kouluihin ja pitkät välimatkat eivät olisi esteinä. Toivottavasti valtionosuudet pysyvät sellaisina, että vielä olemassaolevat koulut voidaan säilyttää.

Verrattuna moniin muihin Lapin kuntiin asutus on sijoittunut Simossa niin edullisesti, etteivät vielä seitsemänkään koulun lakkautuksen jälkeen koulumatkat ole kohtuuttomat, jos kuljetukset järjestetään ilman turhia odotuksia. Se on aina murheellinen asia, jos koulua ei pidetä koulutyön lakkauttamisen jälkeen enää lämpimänä, jolloin kyläläiset menettävät kokoontumistilat ja kansalaisopisto toimintapisteet. Jos mennään ajassa taaksepäin, niin 1920-luvun alussa oli Simon kunnassa täsmälleen sama määrä kyläkouluja ja melkeinpä samoin sijoittuneina kuin nyt vuosituhannen vaihtuessa vuonna 2000. Simoniemen, Simonkylän, Maksniemen, Viantien ja Aseman koulut ovat säilyttäneet asemansa. Simojoen koulut olivat silloin Alaniemessä ja Hannilassa. Hannilan koulua korvaa nyt Hamarin koulu joen eteläpuolella vajaan peninkulman päässä Asemakylästä, josta Hannilan koululle oli pohjoispuolen tietä kilometripylvään mukaan tasan kymmenen kilometriä. Joen yläjuoksulla 1920-luvun alkuvuosina koulu oli vain Alaniemessä, mutta nyt jokivarren ylimmäinen koulu on Ylikärpässä.

Simon yli satavuotisen koulutushistorian mukana olemme saaneet seurata myös suomalaisen yhteiskunnan vaiheita. Maaseudun kukoistus oli 1950-luvulle tultaessa parhaimmillaan, jolloin Simossakin 14 kyläkoulua oli täynnä oppilaita. Elinkeinorakenteen muutos sekä maa- ja metsätalouden tehokkuuden paraneminen ovat vieneet väen maaseudulta asutuskeskuksiin. Kun ei kylissä enää ole juuri nuoria perheitä, ei siellä tarvita koulujaakaan.

137. Hiltunen 1986, 23.

10.6 Yhteenveto: Simon koulut

Koulu	Käynnistyi	Lakkasi	Muita tietoja
Kirkolliset koulut			
a) 1. kiertokoulu	1887	1931	Lukuvuosina 1887—16 työkausi vain kolme kuukautta.
b) 2. kiertokoulu	1908	1923	Lukuvuosien pituus 30—38 viikkoa.
c) Kiinteä seurakunnan ylläpitämä koulu	1911	1922	Toimi Kallion saarella, jossa asui sahan työväkeä perheineen. Ainakin vuosina 1918—1919 koulutyö oli keskeytyksissä.
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Simoniemi	1872		Simon koulu vuoteen 1886. Lukuvuoden 1886—87 kantoi nimeä Kirkonkylä.
2. Pahnila	1886	1899	Simonkylässä toiminut yksityinen kansakoulu
3. Maksniemi	1894		
4. Simonkylä	1894		
5. Ylisimo	1894	1917	Ylisimon kylien perustama ja ylläpitämä koulu. Vuosina 1907—11 koulu ei toiminut. Vuonna 1917 koulu jäi toimintansa aloittaneen Ranuan kunnan alueelle. Nimi vaihtui 1920 Saukkojärven kouluksi.
6. Alaniemi	1910	1993	Keskijoki vuoteen 1948
7. Viantie	1920		
8. Asema	1921		
9. Hannila	1921	1965	
10. Kallio	1922	1925	Kallion saarella toiminut alakansakoulu
11. Ylikärppä	1925		
12. Matala	1934	1996	
13. Ylipää	1941	1965	
14. Sankala	1947	1985	
15. Tainijoki	1947	1948	Koulu ei toiminut 1.8.1948—31.12.1957.
	tammikuu		
	1958	1966	
	tammikuu		
16. Hamari	1952		
17. Pömiö	1953	1993	
Jatko-opetus			
Opetus annettiin vuoteen 1958 saakka iltaopetuksena varsinaisissa kansakouluissa.			
Erityiskoulut			
1. Ainola	1972	1992	Simon apukoulu vuoteen 1973. Koulu liitettiin 1992 hallinnollisesti Aseman kouluun.
Kansalaiskoulut			
1. Simon kansalaiskoulu:			
a) kurssinmuotoinen	1958	1959	
b) 2-vuotinen	1959	1967	
c) 3-vuotinen	1967	1972	
Peruskoulun yläasteet			
1. Simon yläaste	1972		
Oppikoulut			
1. Simon yhteislyseo:			Valtio
a) 5-luokkainen keskikoulu	1962	1968	
b) 8-luokkainen yhteislyseo	1968	1972	
2. Simon lukio	1972		Kunta

11 Kemin koululaitos

11.1 Kemi – meren ja tehtaitten kaupunki

Monet vanhat kaupungit sijaitsivat jokien suissa meren rannalla. Kun maanteitä ja rautateitä ei vielä ollut, tarjosi joki vesiväylän sisämaahan ja meri maailman ääriin. Kun Kemi-joki on Pohjois-Kalotin suurimman vesistöalueen laskujoki, on jokisuu kaupungin luontainen syntysija. Ei ole ihme, että kuningas Kaarle IX, joka pyrki monin toimin laajentamaan ja vahvistamaan valtakuntansa pohjoisosia, mainitsi myös Kemin antaessaan määräyksen kaupunkien rakentamisesta Vaasaan, Ouluun, Tornioon ja Uumajaan. Kaupungin perustamisesta sillä kertaa luovuttiin, koska katsottiin Kemin olevan liian lähellä Torniota.¹

Uudelleen asiaan palattiin vakavasti vasta 1840-luvulla, kun paikallinen virkamies, kruununvouti Johan Constantin Wallenius vuosikertomuksessaan arvioi, että kaupungin perustaminen Kemijokisuuhun tuottaisi sekä maakunnalle että koko maalle mitä suurinta hyötyä.² Vuonna 1856 valtaistuimelle noussut keisari-suuriruhtinas Aleksanteri II antoi senaatille uudistusohjelman, joka tähtäsi kaupan, merenkulun, teollisuuden ja liikenteen edistämiseen sekä kansanvalistuksen parantamiseen Suomessa.³

Kun ohjelmaa käytännössä toteutettiin, Pohjois-Suomessa Kemin kaupungin perustaminen 1869 oli yksi konkreettinen toimenpide. Sauvosaari katsottiin soveliaimmaksi sijoituspaikaksi, koska sen edustalla oli riittävän syvää sataman saamiseksi. Sauvosaarella oli siihen aikaan muutama maatalo ja niiden maille rakennettuja mökkejä. “Lioittelematta voitaneen sanoa, että alussa oli vain maata ja metsää ja merenrantaa, asemakaava ja tapulikirjat”, kirjoittaa Ossi Hedman.⁴ Kaupunkiin ei ollut edes kunnollista maantietä, mutta siihen kuuluvassa Laitakarin saarella oli 1861 perustettu höyrysaha. Ympäristöön rakennettiin myös lukuisia muita sahoja. Kemi Oy syntyi 1890-luvulla ja 1920-luvulla Veitsiluoto Oy, jotka sahatavaran lisäksi rupesivat tekemään myös selluloosaa.⁵ Osoittautui, että toiveikkaat kaupunginperustajat olivat olleet oikeassa.

-
1. Hedman 1969, 200.
 2. Teerijoki 1957, 102—103.
 3. Hedman 1969, 202.
 4. Hedman 1969, 252.
 5. Teerijoki 1957, 95—102.

Valtio osti Sauvosaaren maatilat, joiden asukkaat muuttivat muualle. Mökkiläiset hädettiin asunnoistaan. Kaupunkiin alkoi muuttaa kauppiaita ja käsityöläisiä. Heti rakennettiin myös tullikamari, luotsiasema ja satamalaituri. Vuonna 1880 asukkaita kaupungissa oli lähes 350. Vuoteen 1930 mennessä, ennen vuoden alussa 1931 toteutettua suurta alueiitosta, asukasluku kymmenkertaistui.⁶ Kemin kaupungin jatkovaiheet käyvät myös luontevasti ilmi koululaitoksen kehitystä kuvattaessa.

11.2 Kiertokoulua tarvitaan myös Kemin kaupungissa

Vaikka Kemin kaupunki erotettiin Kemin maalaiskunnasta jo 1869, Kemin oma seurakunta perustettiin senaatin päätöksellä vasta 1902, ja vielä viisi vuotta tämän jälkeenkin kaupungin kirkollisista palveluista ja hengellisestä hoidosta vastasi Kemin maaseurakunta.⁷ Kun seurakunta otti ensimmäisen kiertokoulunopettajan 1889, oli kaupungissa alkuopetusta jo kaupungin toimesta käynnistetty. Vuoden 1890 piispantarkastusta varten laaditussa seurakuntakertomuksessa on maininta, että kaupungissa oli pientenlastenkoulu toiminut jo kaksi vuotta. Kun toinen kiertokoulunopettaja palkattiin Kemin seurakuntaan 1890, tämän viran perustivat Satokankaan selvitysten mukaan seurakunta ja kaupunki yhdessä.⁸ Yhteistyö oli hyvin luonnollista, sillä toisaalta kaupungin piti kansakouluasetuksen mukaan huolehtia alueellaan alkuopetuksesta, mutta seurakunnallakin oli tietysti velvoitteita myös kaupunkilaisia kohtaan, koska he vielä olivat maaseurakunnan jäseniä. Kiertokoulun palveluksia tarvittiin ainakin kaupunkiin kuuluvassa Laitakarinsaarella, jossa asui Laitakarissa sijaitsevan sahan työntekijöitä ja josta pienimpien lasten oli vaikea kulkea kaupungin kansakoulussa Sauvosaareen mantereelle. Saarella avattiinkin kansakoulu 1901 eli samoihin aikoihin, kuin Kemin kaupunkiseurakunnan perustamispäätös tehtiin. Vuoden 1903 piispantarkastuksessa todettiin, että varsinaisen kaupungin lisäksi myös Laitakarinsaarella toimi alempi kansakoulu. Alkuvuosina Laitakarissa ei vielä yläkansakoulua ollutkaan.⁹ Kemin kaupungissa pientenlasten opetus oli sen jälkeen ilman kiertokoulujakin kunnossa, mutta Kemin maalaiskuntaan kuuluvilla Kemin esikaupunkialueilla kiertokouluille riitti tekemistä alkuopetuksen antajana vielä vuosikymmeniksi. Kävi vielä niin, että kun alueiitos Kemin maalaiskunnasta Kemin kaupunkiin tapahtui vuoden alussa 1931, niin kaupunkiin siirretyt alueet kuuluivat Kemin maaseurakuntaan aina vuoden 1938 alkuun saakka.¹⁰

6. Teerijoki 1957, 105—109.

7. Teerijoki 1957, 118.

8. Kemin ptpk 1892 (srkk N. I. Simelius). Eb: 32. OTA. OMA; Satokangas 1997c, 432.

9. Kemin kaupunkiseurakunnan ptpk 1903 (srkk J. G. Snellman). Eb: 32. OTA. OMA; Pasanen 1978, 10; Satokangas 1997c, 432—433.

10. Satokangas 1997b, 406—407.

11.3 Kansakoulu ja peruskoulu

11.3.1 Kemin kaupunki saa ensimmäisen kansakoulunsa ja Lappi toisen kokovuotisen alakansakoulun¹¹

Kun Kemin kaupungissa ei ollut heti perustamisen jälkeen 1869 juuri asukkaita, ei siellä tarvittu kouluakaan. Kun asukasmäärä alkoi kasvaa, aloitti Kemin ensimmäinen kansakoulu jo syksyllä 1878, jolloin asukasluku oli noin kolme sataa. Se oli vuonna 1880 kouluylivaltuutuksen vahvistaman Kemin ensimmäisen ohjesäännön mukaan ylhäisempi kansakoulu eli yläkoulu, jossa oli neljä vuosiluokkaa, mutta ei alakoulua.¹² Todennäköistä on, että kansakoulussa annettiin Kemissäkin syksyllä ja keväällä muutama viikko pientenlasten opetusta ennen alhaisemman kansakoulun perustamista.

Kun Kemiin ei ollut vielä perustettu kokovuotista alhaisempaa kansakoulua nuorimpia opettamaan, eikä seurakunnassa ollut kiertokouluja, oli vastuu alkuopetuksen antamisesta pääasiassa lasten vanhemmilla. He ottivat opetusta antamaan seurakunnan suntion, joka toimi ruokapalkalla kulkien talosta taloon oppilaittensa luona. Vuonna 1887 kansakoulun johtokunta päätti sijoittaa alkuopetuksen kansakoulun tiloihin, ja seuraavana vuonna kaupunki antoi tälle alakoululle avustuksen, joka kattoi kolmasosan opettajan palkasta. Pientenlastenkoulu muutettiin kokovuotiseksi 1890, jolloin koulu sai päätoimisen opettajan ja se siirrettiin osaksi kansakoulua. Virallisen tilaston mukaan Kemin kaupungissa oli aloittanut 1890 valmistava luokka, jossa oli ollut 27 oppilasta.¹³ Näin oli Lapin toinen kokovuotinen alhaisempi kansakoulu perustettu. Tornion kaupungissa alhaisempi kansakoulu oli avattu jo 1875¹⁴. Tässä on hyvä esimerkki siitä, miten vuoden 1866 kansakouluasetus määräsi kaupungit hoitamaan alkuopetuksen kokovuotisena valtionavustukseen oikeutettuna kunnallisena palveluna, kun vielä 1970-luvun alussa esimerkiksi Enontekiön kunnassa ei kaikissa kylissä ollut kokovuotista alakansakoulua¹⁵, sillä lait ja asetukset eivät siihen vielä velvoittaneet.¹⁶

11.3.2 Kemin toinen kansakoulu perustetaan¹⁷

Vuonna 1898 uusittiin Kemin vuonna 1880 hyväksytty ensimmäinen kansakoulun kouluohjesääntö. Kansakouluasetus antoi kaupungeille omia velvoitteita, jotka poikkesivat maalaiskuntia koskevista säännöksistä. Tähän toiseen ohjesääntöön merkittiin nyt asetuksen mukainen kaksiluokkainen alhaisempi kansakoulu. Asetus velvoitti kaupungeja huolehtimaan iltaisin myös niiden 12 vuotta täyttäneiden poikien ja tyttöjen opetuksesta, jotka eivät jonkun kelvollisen syyn vuoksi voineet käydä tavallisilla tunneilla. Tästä tuli nyt

11. 11.3.1 = ajanjakso vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen.
 12. SVT X 6 1877—82; Pasanen 1978, 7 ja 11.
 13. SVT X: 18 1890—91; Pasanen 1978, 26—27.
 14. SVT X: 3 1875—76; Tornion kansakoulu 1874—1974 1974, 15.
 15. Lapin lkkli:t 1970—72, Enontekiö. LLHA.
 16. SA 247/1957, 4 §.
 17. 11.3.2 = ajanjakso vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

määräys myös Kemin ohjesääntöön. Iltakoulussa oppilaat kävivät epäsäännöllisesti, ja kaikkina vuosina ei opetusta oppilaitten puutteen vuoksi järjestetty ollenkaan.¹⁸

Vuosisadan lopulla keskusteltiin Suomessa kansakoulun jatko-opetuksen järjestämisestä. Vuonna 1891 hyväksyttiin säätyvaltiopäivillä toivomus, että jatkokursseja voitaisiin mitä laajimmassa määrässä toimeenpanna, ja myönnettiin 15 000 markan vuotuinen määräraha opetuksen järjestämiseen. Vuonna 1893 senaatti antoi entistä tarkemmat määräykset jatkokurssien järjestämisestä.¹⁹ Kemin ohjesääntöön tuli jatko-opetuksesta maininta. Jatko-opetus oli toiminnassa syksystä 1901 lähtien viitisen vuotta, mutta loppui sitten, koska oppilaat menivät yhteiskouluun tai alempaan käsityöläiskouluun. Ajankohtainen oli juuri siihen aikaan myös pohjakoulukysymys. Ohjesääntöön sisältyikin maininta, että kansakoulun tulee sopia korkeampien oppilaitosten pohjakouluksi. Kun vielä kerrotaan, että kansakoulun lukukausimaksu, 40 penniä kuukaudelta, poistettiin, voidaan todeta, että tuore ohjesääntö vei Kemin kansakoulua uusille raiteille.²⁰

Vuoden 1898 piirijakoasetus velvoitti vain maalaiskuntia jakamaan alueensa kansakoulupiireihin.²¹ Kemin kaupungissa ei olisi ollut tarvettakaan kaupungin pienuuden vuoksi piirijakoon, sillä varsinaisen kaupunkialueen eli Sauvosaaren pinta-ala oli vain 5,8 neliökilometriä²² ja asuttu Laitakarin saari oli noin kahden kilometrin päässä mantereesta.²³ Koulumatkat eivät siten olleet liian pitkät, mutta maantieteellisesti Kemin asutuksen sijainti oli hankala. Laitakarin saarella asui sahan työläisiä perheineen. Asukkaita oli Laitakarissa vuosisadan vaihteessa noin sata, mutta 1916 jo noin 350. Sieltä oli tietysti varsinkin kelirikkoaikoina pienillä lapsilla vaikea pääsy kaupungin kouluun. Sen vuoksi saarelle hankittiin 1901 alempi kansakoulu, jonka perustamiseen ja ylläpitoon Kemi Oy varsinkin koulun alkuaikoina osallistui. Myöhemmin koulu siirtyi Juurakon saarelle, ja Juurakon koulusta Kemissä sen jälkeen puhuttiin. Vuosien mittaan koulu laajeni täydelliseksi kuusi-luokkaiseksi kansakouluksi.²⁴

11.3.3 Alueliitos tekee Kemistä Lapin suurimman koulukaupungin²⁵

Oppivelvollisuuslaki ei tuonut Kemin kansakoulutoimeen mitään oleellisia muutoksia. Uuteen ohjesääntöön tosin merkittiin, että heikon käsityskyvyn vuoksi erityisopetusta tarvitsevat lapset siirretään erityisluokille, mikäli semmoisia luokkia perustettaisiin. Kemissä ei niitä vielä ollut, sillä laki velvoitti kaupunkikuntaa erityisopetuksen järjestämiseen, jos kaupungissa oli vähintään kymmenentuhatta asukasta²⁶. Kemissä oli vielä 1930 asukkaita vain noin 3 600.²⁷

18. Pasanen 1978, 12 ja 27.

19. Karttunen 1966, 49.

20. Pasanen 1978, 12 ja 27.

21. SA 20/1898, 1 §.

22. Teerijoki 1957, 161.

23. Markku Höynälänmaan haast. 8.7.1997.

24. Hedman 1976, 890; Pasanen 1978, 10.

25. 11.3.3 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

26. SA 101/1921, 13 §.

27. Hedman 1976, 542.

Suomessa katsottiin maailmansotien välisenä aikana ja vielä toisen maailmansodan jälkeinkin parhaaksi tavaksi turvata väestön palveluiden saanti siten, että taajama-asutus erotettiin kaupungeiksi tai kauppaloiksi hallinnollisesti irti maaseutumaisesta asutuksesta. Lapin läänin alueella syntyivät Rovaniemen (1929) ja Kemijärven (1957) kauppalat²⁸. Kemian kaupungin asukasmäärä nousi yli 16 000:n, kun vuoden 1931 alusta siihen liitettiin Kemian maalaiskunnasta kaupungin ympärille muodostuneet tiheään asutut kylät, käytännössä esikaupungit, ja Simosta pieniä alueita. Kaupungin koululaitokseen yhdistettiin nyt viisi uutta koulua Kemian maalaiskunnasta: Karihaara (avattu 1893), Karjalahti, vuodesta 1972 Koivuharju (1904), Paattio (1922), Ritikka (1920) ja Veitsiluoto (1927). Lisäksi Pajusaaren alueen koulu oli rakenteilla. Oppilasmäärä nousi noin neljästä sadasta lähes kahteen ja puoleen tuhanteen ja opettajien luku vastaavasti kahdestatoista noin kuuteenkymmeneen.²⁹

Kemian kaupunki sai alueliitoksen mukana 1931 Kemian maalaiskunnalta tämän kauniin 1908 valmistuneen Karjalahden (Koivuharjun) koulun päärakennuksen. KA.

Koulun hallinto vahvistui, kun Kemian kaupunki muutti sivutoimisen kansakouluntarkastajan viran päätoimiseksi heti alueliitoksen jälkeen 1931, kun koulujen ja oppilaitten määrä oli noussut moninkertaiseksi.³⁰ Hänen tärkeitä ensimmäisiä tehtäviään oli oppivelvollisuuden valvonta. Esimerkiksi vuonna 1933 noin 200 oppilasta oli laiminlyönyt oppivelvollisuuden suorittamisen ja poissaoloja oli ollut runsaasti, vaikka vuoden aikana kansakoulun johtokunta oli lähettänyt 341 huoltajalle asiasta muistutuksen ja 22 huoltajaa oli

28. Ahvenainen 1970, 472; vrt. Enbuske 1997c, 173; Kuosmanen 1978, 216—217.

29. Pasanen 1978, 40, 60, 106 ja 108—109.

30. Pasanen 1978, 40; Karttunen 1983, 165. Kemian kaupungissa oli vuosina 1887—1930 oma sivutoiminen ja vuosina 1931—1970 päätoiminen kansakouluntarkastaja. Vuonna 1970 kaupunkien omat kansakouluntarkastajanvirat lakkautettiin ja siitä alkaen kouluhallituksen toimialaan kuuluvan koulu- ja muun sivistystoimen johto ja valvonta läänin alueella kuului lääninhallitukselle (SA 81/1970, 1 §).

ilmoitettu yleiselle syyttäjälle. Kemin kansakoulun oppilaiden huoltajista 1930-luvun alussa noin 90 prosenttia kuului työväkeen.³¹ Jos koulunkäynnin merkityksen arvostaminen oli vähäistä eräissä maalaiskunnissa, kuten esimerkiksi Ranuan koululaitoksen hidas rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla osoittaa, ei se ollut kaupunkien työläisväestön joukossa samaan aikaan ainakaan paljon suurempi. Jos neljäsosa kemiläisten oppilaitten huoltajista oli 1933 huonosti valvonut lastensa koulunkäyntiä, niin myönteisesti ilmaisten olisi voitu olla iloisia, että kolme neljännestä vanhemmista puutteen ja köyhyyden keskelekin huolehti siitä, että lapset olivat säännöllisesti koulussa. Kansakoulun perinteeseen käsittääkseni on kuitenkin aina kuulunut, että yritetään kantaa huolta kaikista ja jopa viimeisestäkin lampaasta. Kovin äkkiä ei oppivelvollisuuden suorittaminen Kemissä korjautunut, sillä 1934 oli 400 kouluikäistä lasta vielä teillä tietymättömillä, kuten Sauvosaaren koulun johtaja Jaakko Liedes asian ilmaisi. Sodan jälkeenkin oli johtokunnalla paljon tekemistä tässä asiassa, sillä lukuvuonna 1950—51 annettiin kirjallisia kehoituksia 81 lapsen huoltajalle ja syyttäjälle tehtiin ilmoitus 30 huoltajan syytteeseen asettamiseksi.³² Kun kaupunkilaisten joukosta valitun johtokunnan jäsenet kertoivat päätöksillään ja varmasti suullisestikin kannattajilleen oman käsityksensä koulutuksen tärkeydestä, he toimivat tärkeänä linkkinä koulun ja kotien välillä.

Kemin kasvu edellytti nyt myös erityisopetuksen järjestämistä. Apukoulu perustettiin syksystä 1936. Se oli Lapissa ensimmäinen laatuaan³³. Koulua ruvettiin 1950-luvun alussa sijaintipaikkansa mukaan kutsumaan Vanhaksi kouluksi. Kun vuonna 1969 apukoulu pääsi muuttamaan vanhan ammattikoulun alakertaan, koulun nimi muutettiin Meripuiston kansakouluksi. Apukouluun siirrot ovat myös Kemissä olleet joskus ongelmallisia, vaikka vuodesta 1952 lähtien psykologi on ohjesäännön mukaisesti testannut oppilaat.³⁴ Huoltajat ovat pelänneet lastensa leimautumista eikä varmaan aina aiheetta. Muistan, kuinka Kuivaniemen kunnan kansakoulukokouksessa syksyllä 1961 piirin kansakouluntarkastaja Ahti Koivula yritti puheessaan taivutella kunnan päättäjiä apukoulun perustamiseen. Hän vetosi, että apukoulun nimikin jo sanoi, että koulu oli tarkoitettu oppilaan avuksi. Eivät kuivaniemeläiset taipuneet. Apukoulua ei kuntaan sillä vuosikymmenellä perustettu, enkä siitä Koivulankaan kuullut myöhemmin ainakaan vuoteen 1970 mennessä koskaan puhuvan. Lieneekö hän arvellut, että turhaa se olisi. Aika ei ollut maaseudulla vielä kypsä tälle asialle, ja lakikaan ei apukoulun perustamiseen pieniä kuntia velvoittanut.³⁵ Kemissä erityisopetuksen laajeneminen alkoi 1956, kun puhehäiriöisten lasten opetusta ruvettiin antamaan pari tuntia viikossa³⁶.

Henkilökohtaisesti jouduin perehtymään käytännössä erityisopetukseen, kun harjoittellessani kansakouluntarkastajan virkaa varten syksyllä 1969 tarkastaja Koivula antoi tehtäväkseni opetussuunnitelman laatimisen Haukiputaan vasta toimintansa aloittanutta apukoulua varten. Opettajana ollessani olin tietysti joutunut opettamaan myös hitaasti oppivia lapsia, jotka ennen apukoulujen perustamista opiskelivat ikätovereittensa joukossa normaaliluokilla. Erityisopetuksen ongelmiin paneutuminen syksyllä 1969 oli hyödyllinen

31. Pasanen 1978, 41 ja 46.

32. Pasanen 1978, 64—65.

33. Ks. Yhteenveto, taulukko 8.

34. Pasanen 1978, 69—71.

35. Ahti Koivulan alustus Kuivaniemen kunnan kansakoulukokouksessa Jokikylän koululla syyskuussa 1961; SA 247/1957, 19 §.

36. Pasanen 1978, 71.

asia, koska syksyllä 1970 sain hoitaakseni Lapin lääninhallituksessa koko läänin erityisopetuksen ja sen kehittämisen.³⁷ Toimistopäällikkö Elias Niskanen kouluhallituksessa oli kyllä erinomainen opettaja.

Kemi sai hyväkuntoisia ja jopa uusia koulurakennuksia alueliitoksen yhteydessä 1931 Kemin maalaiskunnalta. Karihaaran koulu oli valmistunut 1923, Karjalahden koulu 1908 ja sen lisärakennukset 1915 ja 1930. Karjalahden koulun nimi muutettiin 1972 Koivuharjun kouluksi³⁸. Pajusaaren koulun rakentaminen oli kesken, ja koulu valmistui syksyyn 1931 mennessä, jolloin koulun toiminta alkoi³⁹. Ritikan koulutalo oli valmistunut 1922, ja Veitsiluodossa oli upouusi koulutalo, joka oli otettu käyttöön vasta 1930. Ainoastaan Paat-tion koulu toimi vanhoissa tiloissa, jotka tyydyttävästi palvelivat koulua aina sen lakkauttamiseen 1977⁴⁰ saakka. Kemin vanhin koulu, jonka nimi muutettiin 1972 Sauvosaaren koulusta Keskuskouluksi⁴¹, sai uuden komean rakennuksensa keskelle kaupunkia vasta maaherran uhkasakon varjossa 1936. Saksalaissodassa tuhoutunut Karihaaran koulu valmistui 1950. Juurakon saarella vuokrahuoneissa toiminut kansakoulu lakkautettiin 1952, mutta Syväkankaan suuri koulu ehti vielä aloittaa uusissa tiloissa tarkasteltavan ajanjakson kuluessa 1957⁴².⁴³

Keskelle Kemin kaupunkia kirkon ja yhteislyseon viereen kohosi 1936 komeana maamerkinä Sauvosaaren kansakoulu. KA.

37. Autoni ajopäiväkirjan mukaan olen 19.5.1971 käynyt tarkastamassa Ylitornion kunnan apukoulun, joka oli sijoitettu Armassaaren lakkautetulle koululle. Se oli ensimmäinen suorittamani apukoulun tarkastus oman varsinaisen tarkastusalueeni ulkopuolella. Edellisenä yönä oli Rovaniemen seutuilla satanut ainakin puoli metriä lunta, mikä teki matkanteosta raskaan ja vaarallisen.
38. Lapin lkkli 1971—72 ja lpkli 1972—73. Kemi. LLHA.
39. Länsi-Pohjan ktpli 1930—31, Kemin mlk. KHA. KA; Kemin kaupungin ktli 1931—32. KHA. KA; SVT X: 63 1931—32.
40. Lapin lpkli:t 1976—78, Kemi. LLHA.
41. Lapin lkkli 1971—72 ja lpkli 1972—73, Kemi. LLHA.
42. Kemin kaupungin ktli:t 1951—53 ja 1956—58. OHA.
43. Pasanen 1978, 10—11 ja 59—64.

11.3.4 Oppivelvollisuuskoulun suurten muutosten aika⁴⁴

11.3.4.1 Kansakoulua kehitetään vuosina 1958—1972

Oppivelvollisuuslaki velvoitti kaupunkikuntia perustamaan riittävän määrän kansakouluihin liittyviä pääasiallisesti käytännön elämään valmistavia päiväkouluiksi järjestettyjä jatkoloukkia.⁴⁵ Kouluhallituksen luvalla⁴⁶ opetus Kemissä järjestettiin vuoteen 1936 saakka iltaopetuksena, ja siitä eteenpäin jatkokoulun ensimmäinen luokka toimi Sauvosaaren koulun uusissa tiloissa päiväkouluna. Toisen eli vanhemman ikäluokan opetus annettiin edelleen iltaisin. Sodan jälkeen koko jatkokoulu toimi kaksivuotisena päiväkouluna Karihaaran, Pajusaaren, Sauvosaaren ja Veitsiluodon kouluilla. Pajusaarella jatko-opetus loppui jo vuoteen 1950 mennessä ja Sauvosaaresta opetus siirrettiin uuteen Syväkankaan kouluun 1958.⁴⁷

Kaupunkien kouluoloihin ei kansakoululaki tuonut oikeastaan mitään uutta. Päiväjatkokoulun nimi muuttui kansalaiskouluksi. Kemissä 1960-luvun alussa lopullisesti kansalaiskoulujen sijaintipaikoiksi vakiintuivat Karihaara ja Syväkangas, kun Veitsiluodon kansalaiskoulu lakkasi jo 1960, ja nämä kelpo koulut minulla oli ilo tarkastaa 1971⁴⁸. Kouluihin oli perustettu vapaaehtoiset yhdeksän luokan luokat jo syksystä 1962, kun niitä koskeva lainmuutos⁴⁹ oli vahvistettu 27.7.1962.⁵⁰ Kansalaiskoulujen liikelinjoilla annettiin ruotsin kielen opetusta, mitä taitoa muun muassa rajakaupungin kaupoissa tarvittiin. Kun 1960-luvulla osa Lapin nuorista hakeutui Ruotsiin työtä hakemaan, oli kielitaito varmasti suureksi avuksi. Eräät kansalaiskoulujen opettajat hankkivat vapaaehtoisin opinnoin kelpoisuuden myös kielten opettamista varten.⁵¹

Oppilasmäärien kasvu uusissa kaupunginosissa aiheutti edelleen paineita kansakoulujen perustamiseen ja rakentamiseen. Kivikon koulu aloitti 1962 ja sai pian uudet tilat. Siihen saakka olivat melkein kaikki Kemin varsinaiset kansakoulut työskennelleet kahdessa vuorossa, eli samaa luokkatilaa käyttivät päivittäin kaksi luokkaa, aamupäivästä toinen, iltapäivästä toinen. Voimakkaasti kasvanut oppikouluihin siirtyminen, joka yleensä tapahtui kansakoulun neljänneltä luokalta, helpotti myös Kemissä tietysti kansakoulujen tilanhausta.⁵²

Kansakoululaki mahdollisti erityisopetuksen laajentamisen ja monipuolistamisen. Vuonna 1964 kouluhallitus myönsi Kemille luvan neljän tarkkailuluokan opettajanviran perustamista varten. Läänin ensimmäinen tarkkailuluokka oli perustettu Rovaniemen kaupunkiin vuotta aikaisemmin 1963. Vuonna 1965 tehtiin taas vuorostaan Kemissä Lapin koulutushistoriaa, kun läänin ensimmäinen päätoiminen puhehäiriöisten erityisopettaja aloitti työnsä.⁵³

44. 11.3.4 = ajanjakso kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

45. SA 101/1921, 8 §.

46. Sama.

47. Kemin kaupungin ktlit: 1945—50. KHA. KA; Kemin kaupungin ktlit: 1950—58. OHA; Pasanen 1978, 67.

48. Autoni ajopäiväkirjamerkinnot 12.1.1971 ja 12.4.1971. JLA.

49. SA 444/1962, 2 §.

50. Kemin kaupungin ktlit: 1958—63. OHA.

51. Helmi Heikkiläisen haast. 29.11.1999.

52. Kemin ktlit: 1961—63. OHA; Pasanen 1978, 62.

53. Lapin pohjoisen ktlit: 1962—64, Rovaniemen kaupunki. OHA; Kemin kaupungin ktlit: 1963—66. OHA.

Tarkkailuluokkaan sijoitettiin yleensä normaalikoulutyöhön huonosti sopeutuneita oppilaita. Tutustuin tarkkailuluokkien käytännön työhön Kemissä. Erään luokan opettajana oli jämerännäköinen mies, entinen poliisi, joka oli sitten valmistunut opettajaksi. Kun hän oli mennyt ensimmäistä kertaa syksyllä luokkaansa, oli yhdellä pojalla ollut suuri puukko pulpetilla. Sitten tämä oli kysynyt, paljonko siitä mahtaisi saada, jos tappaisi opettajan. Opettaja oli arvioinut, asiantuntija kun oli, että melko monta vuotta, koska kysyjä oli jo 15 vuotta täyttänyt. Tämän testin jälkeen työ oli sujunut hyvin, minkä myös saatoin havaita.⁵⁴

Vuonna 1969 aloitti työnsä Kemissä lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten erityisopettaja, mikä myös oli lajissaan ensimmäinen Lapissa.⁵⁵ Syksyllä 1972 Kemissä aloitti työnsä toinen lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten erityisopettaja ja seuraavana syksynä 1973 vielä toinen puhehäiriöisten opettaja. Lukuvuonna 1973—74 Kemissä oli apukoulussa kuusi opettajaa, tarkkailuluokilla kolme ja lisäksi neljä luokatonta erityisopettajaa.⁵⁶ Kemin kasvatusneuvola oli perustettu 1969.⁵⁷ Lukuvuosina 1980—81 ja 1990—91 koulujen yhteisiä luokatonta opetusta antavia erityisopettajia oli Kemissä viisi ja vastaavasti erityisluokkia hoitavia opettajia 13 ja 15.⁵⁸ Kuten huomataan, erityisopetus laajeni varsinkin 1970-luvulla runsaasti, sillä kun erityisopettajia oli lukuvuonna 1970—71 Kemissä yhdeksän, oli heitä kymmenen vuoden kuluttua lukuvuonna 1980—81 kaksinkertainen määrä eli 18. Siitä päätoimisten erityisopetusta antavien opettajien määrä ei ole juuri kasvanut, sillä lukuvuonna 1990—91 heitä oli 20, 1998—99 yhtä vähemmän eli 19 ja taas syksyllä 1999 tasan 20.⁵⁹ Erityisopetuksen kasvuun saattaa olla kaksi syytä: joko sen tarve on kasvanut tai poikkeavista lapsista on ruvettu entistä paremmin huolehtimaan. Uskon mieluummin jälkimmäiseen vaihtoehtoon, vaikka sekin on totta, että sosiaalihuollon puolelta on siirretty kehitysvammaisten ryhmiä sekä 1980- että 1990-luvulla peruskoulun hoidettaviksi⁶⁰. Kemissä nämä lakisääteiset muutokset eivät ole kuitenkaan juuri lisänneet erityisopettajien määrää.

Mainittakoon, että tarkkailuluokista huolimatta Kemissäkin tuli tilanteita, että johtokunta halusi erottaa koulusta oppilaita. Kun keväällä 1970 lääninhallituksessa Kemi tuli vastuualueekseni, oli juuri tällainen prosessi menossa. Yritin jarrutella asiaa, sillä onhan se vähän ristiriitaista, että toisia lapsia virkavallan avulla pakotetaan kouluun ja toisia taas melkein poliisin kanssa ajetaan koulusta ulos.⁶¹ Kun kaikki konstit on kokeiltu, niin saattaa se erotuskin joskus olla välttämätön. Olen kertonut näin tarkkaan Kemin erityisopetuksen vaiheista, koska tämä kuvaa oppivelvollisuuskoulumme pyrkimystä myös teoissa eikä vain sanoissa huolehtia syystä tai toisesta vähäosaisten lasten opetuksesta.

54. Autoni ajopäiväkirjamerkintä 21.3.1972. JLA; tarkkailuluokanopettaja Pentti Kakon kertomaa 21.3.1972.

55. Kemin kaupungin ktlit: 1968—70. OHA.

56. Lapin lkli 1971—72 ja Lapin lpkli:t 1972—74, Kemi. LLHA.

57. Pasanen 1978, 71.

58. Lapin lpkli:t 1980—81 ja 1990—91. Kemi. LLHA.

59. Lapin lkli 1970—71, lpkli:t 1980—81 ja 1990—91. Kemin. LLHA; Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 1998—1999, 15 ja 1999—2000, 15.

60. SS 476/1983, 35 §; SS 484/1983, 28 ja 30 §; SS 1368/1996, 10a, 33, 35, 52 ja 82a §; SS 1369/1996, 1, 2 ja 9 §.

61. Kemin kaupungin kansakoulujen johtokunnan pöytäkirjat 1970 ja Lapin lääninhallituksen lähettämien kirjeiden toisteet huhti—heinäkuussa 1970, joissa on käsitelty erään oppilaan erottamisasiaa. KeKaA ja LLHA.

Ajopäiväkirjani mukaan olen ollut tammikuussa 1973 Kemlin maalaiskunnan kunnanvirastossa kokouksessa, jossa olivat mukana Kemlin ja Tornion kaupunkien sekä Kemlin maalaiskunnan, Simon ja Tervolan koulutoimenjohtajat. Aiheena oli selvittää edustettuina olevien kuntien yhteisen kuulovammaisten koulun perustamismahdollisuuksia. Sijoituspaikastakin päästiin yksimielisyyteen, koska Kemlin maalaiskunnan kuntakeskus Laurila sijaitsee kolmelta suunnalta tulevien teiden risteyksessä. Alueelta ei kuitenkaan löytynyt riittävää määrää oppilaita, joten hanke raukesi.⁶² Rovaniemen seudulla asukasluvultaan samankokoisella alueella opetuksen tarpeessa oli niin monta kouluikäistä, että koulu voitiin perustaa 1974, ja kuulovammaisten erityisluokka Rovaniemellä oli jo toiminut syksystä 1971 alkaen.⁶³ Toisaalta oli iloinen asia, että Kemlin ja Tornion alueella oli näin vähän kuulovammaisia, mutta koulutusta tarvitsevat joutuivat edelleenkin hakemaan koulutuksensa Oulusta saakka, josta ei voinut päivittäin käydä kotona.

11.3.4.2 Vaikeaa on peruskoulun liikkeellelähtö Kemissä

Lapin lääni oli Koillismaan ohella ensimmäinen yhtenäinen alue, joka siirtyi syksyllä 1972 hallinnollisesti peruskoulujärjestelmään valtioneuvoston 23.3.1972 vahvistamien alueellisten toimeenpanosuunnitelmien mukaisesti.⁶⁴ Eihän tämä vuosisadan suurin koulunuudistus ollut läpihuutojuttu, vaikka se eduskunnassa oli sangen yksituumaisesti päätetty. Varsinkin oppikoulunopettajien joukossa oli henkilöitä, joilla oli suuria epäilyksiä peruskoulua kohtaan. Eräskin kunnioitettu rovaniemeläinen lehtori, tunnettu humoristi, urheilumies ja vielä maankuulu pesäpallolija, oli sanonut aamusella 1.8.1972, että ”nyt se perkeleen peruskoulu tuli”. Leikkipuheena tätä tarinaa levitettiin kouluväen keskuudessa, mutta kyllä siinä totta taisi olla ainakin toinen puoli.

Kemissä oli yksityinen oppikoulu, Kemlin yhteiskoulu, joka halusi jäädä kunnan koululaitoksen ulkopuolelle korvaavaksi kouluksi peruskoulun osalta, minkä laki mahdollisti. Lain mukaan oli myös mahdollista, että yksityisen oppikoulun omistaja luovuttaisi koulunsa varoineen ja velkoineen kunnan haltuun,⁶⁵ kuten muun muassa Rovaniemen kaupungissa ja Pellon kunnassa tapahtui⁶⁶. Kemlin kaupunki taas ei halunnut peruskoulua korvaavaa koulua, vaan oli puolestaan valmis ottamaan yksityiskoulun varoineen ja velkoineen omistukseensa. Kun neuvottelutulokseen ei kaupungin ja Kemlin yhteiskoulun välillä päästy, jätti Kemlin kaupunki yhteiskoulun kaupungin koulusuunnitelman ulkopuolelle. Kun oikeusistuimien ennakkopäätöksiä ei vielä luonnollisesti ennestään ollut siitä, miten kunnan ja yksityisen oppikoulun omistajan ristiriita tulisi ratkaista, niin tämän asian yhteydessä lain tulkinta selvitettiin juuriaan myöten.⁶⁷ Ylitornion kunnassa oli syntynyt vastaava tilanne, kuten Ylitornion osuudessa sangen perusteellisesti kerrotaan. Pekka Pasanen on Kemlin koululaitoksen historiikissa kuvannut seikkaperäisesti tapahtumien kulun Kemissä,⁶⁸ mutta selvitetäköön asian vaiheet tässäkin erikoisuutensa vuoksi.

62. Autoni ajopäiväkirjamerkintä 11.1.1973. JLA; Pertti Sinervon haast. 13.1.2000.

63. Lapin lkli:t 1970—72 ja lpkli:t 1973—75, Rovaniemen kaupunki. LLHA.

64. SA 467/1968, 15 §; Hinkkanen 1973, 175—176.

65. SA 467/1968, 14 §.

66. Lapin lpkli 1972—73, Pello ja Rovaniemen kaupunki. LLHA.

67. Pasanen 1978, 83—88.

68. Pasanen 1978, 83—96.

Kemin kaupunki kuului Lapin lääninhallituksessa vastuualueeseeni, joten jouduin virkani puolesta seuraamaan tämän vakavan ja periaatteellisesti merkittävän asian vaiheita ja osallistumaan valmistelijana Kemin koulusuunnitelmasta annettavan lääninhallituksen lausunnon valmisteluun ja toimimaan esittelijänä, kun lääninhallitus antoi lausuntonsa koulusuunnitelman pohjalta laaditusta Kemin kouluohjesäännöstä. Lapin lääninhallitus oli ottanut sellaisen laintulkinnan, että kuntien tahto ratkaisi, annettiinko oppivelvollisuusikäisten koulutus yksityisen korvaavan koulun tehtäväksi. Maaliskuussa 1972 lääninhallituksen lausunnossa, jonka olivat allekirjoittaneet ja vastuuta kantoivat maaherra Martti Miettunen ja lääninkouluneuvos Erkki Lämsä, puollettiin Kemin koulusuunnitelman hyväksymistä yhteiskoulua koskevan ratkaisun osalta.⁶⁹ Kouluhallitus tarkastuslausunsaan 4.5.1972 katsoi, että koulusuunnitelma oli toteuttamiskelpoinen, vaikka Kemin kaupunginvaltuusto ei ollut ottanut Kemin yhteiskoulua peruskoulua korvaavaksi kouluksi, eli hyväksyi suunnitelmasta tämän kohdan. Kemin kaupunginvaltuuston päätöksestä, jolla se oli hyväksynyt koulusuunnitelmansa, oli valitettu lääninoikeuteen. Siellä katsottiin, että päätös oli luonteeltaan valmisteleva, eikä sitä otettu käsiteltäväksi. Tyytymättömänä päätökseen valittaja jätti jatkovalituksen Korkeimpaan hallinto-oikeuteen (KHO). Tämä tapahtui keuhällä 1972. Toukokuussa 1972 jätti asiasta Yksityisoppikoulujen liitto ry kantelun oikeuskanslerinvirastoon ja kesäkuussa oikeuskansleri sai kantelut myös sekä Kemistä että Ylitorniolta.⁷⁰

Eräs toinenkin mutka oli Kemin koulusuunnitelman hyväksymisen tiellä. Kemissä oli ennen peruskouluun siirtymistä kaksi suurta valtion omistamaa ja ylläpitämää oppikoulua. Kemin kaupungin kannalta ne olivat olleet tietysti taloudellisesti hyvin edulliset. Kemin kaupunki päättikin ensiksi koulusuunnitelmassaan, ettei se ota näitä kouluja lukiodien osalta itselleen, vaan jättää lukiot edelleen valtion haltuun. Kouluhallitus varasi Kemille tilaisuuden muuttaa suunnitelma sellaiseksi, että myös valtion oppikoulut lukiodienkin osalta siirretään Kemin koululaitokseen. Kun valtion taholta luvattiin näiden lukiodien valtionapujen pysyvän sellaisina peruskoulun siirtymävaiheen aikana, ettei vastaanottaville kunnille tule lisäkustannuksia, eikä senkään jälkeen ole juridisesti mahdollista niitä pienentää ilman lainmuutoksia, Kemin kaupunginvaltuusto 26.6.1972 muutti koulusuunnitelmaa kouluhallituksen vaatimusten mukaisesti.⁷¹ Koulurakennustensa omistusoikeuden valtio luovutti 1976 Kemin kaupungille korvauksetta, kuten koulujärjestelmälain mukaan oli mahdollista.⁷² Kun kuntia ei voitu asettaa pysyvästi eriarvoiseen asemaan sillä perusteella, oliko niissä ollut ennen peruskouluun siirtymistä valtion tai yksityisen omistajan ylläpitämä lukiokoulutus, joutuivat valtion oppikoulujen entiset sijoituskunnat pian samaan asemaan muiden kuntien kanssa myös lukiodien osalta. Joulukuussa 1978 säädetty peruskoulun, lukion ja kirjaston valtionosuuksia ja -avustuksia koskeva laki kohteli kaikkia lu-

69. Lapin lääninhallituksen kouluosaston kouluhallitukselle lähettämä Kemin kaupungin koulusuunnitelman hyväksymistä koskeva kirje 3.3.1972. L. 391/2075.L.611.72. Lähetettyjen kirjeiden toistheet. LLHA.

70. Oikeuskanslerin päätös Helsingin kaupungista olevan Yksityisoppikoulujen Liitto ry:n, Kemin kaupungista olevien Kemin yhteiskoulun kannatusyhdistys ry:n johtokunnan jäsenten rehtori Raimo Pirilän ja asianajaja Jaakko Liutun sekä Ylitornion kunnasta olevan Ylitornion yhteiskoulun kannatusosakeyhtiön johtokunnan puolesta sen puheenjohtajan Lauri Impiön ja rehtori Jaakko Mutkan kirjoitusten johdosta yksityisoppikoulujen jättämistä kunnan koululaitosta järjestettäessä sen koulusuunnitelman ulkopuolelle koskevassa asiassa. Annettu Helsingissä 6 päivänä maaliskuuta 1973, n:o 489; Pasanen 1978, 88 ja 90.

71. Pasanen 1978, 89.

72. SA 428/1973, 18 §; Pasanen 1978, 89; Kemin kaupungille valtio luovutti entiset koulutilansa korvauksetta, minkä voin todistaa, koska allekirjoitin valtion puolesta kauppakirjan.

kiota omistavia kuntia samalla tavalla. Pekka Pasanen muisti myös, että valtiolta 1972 kaupungille siirrettyjen lukioiden korkeita valtionapuja ei maksettu monta vuotta.⁷³ Seitsemän vuotta kuitenkin, mikä oli suuri summa rahaa. Kun valtion oppikoulut yleensä olivat sijainneet kaupungeissa, olivat nämä lukiopaikkakunnat olleet hyvin paljon edullisemmassa asemassa kuin ne maalaiskunnat, joissa oli toiminut yksityinen lukio joko kannatusyhdistyksen tai kunnan omistuksessa. Vasta vuonna 1979 lukiopaikkakunnat tulivat tasavertaisiksi.

Samassa kokouksessa 26.6.1972 valtuusto hyväksyi muutetun koulusuunnitelman pohjalta laaditun kouluohjesäännön, jossa Kemin yhteiskoulu ei ollut mukana korvaavana kouluna, ja kaupunginhallitus lähetti sen nopeasti lääninhallituksen kautta kouluhallituksen vahvistettavaksi. Lääninhallitus antoi asiasta lausunnon jo 3.7.1972. Esittelijänä toimi koulutoimentarkastaja Einari Autio ja ratkaisijana lääninkouluneuvos Lämsä. Olin kesälomalla. Lausunnon viimeinen lause oli seuraava: ”Ohjesääntö on valmisteltu laillisessa järjestyksessä, ja kun sitä on pidettävä myös tarkoituksenmukaisena, se vahvistettaneen virallisen ohjesäännön saavuttua Kouluhallitukseen.” Siinä on lääninhallituksen kanta tähän asiaan selkeästi sanottu. Virallinen tarkistetun valtuuston pöytäkirjan mukainen ohjesääntö lähti lääninhallituksesta 6.7.1972. Kun asiakirjoja piti täydentää, on lääninhallitus vielä 31.7.1972 lausunut asiasta näin: ”Omana lausuntonaan lääninhallitus aikaisemmin antamiinsa lausuntoihin viitaten esittää, että kouluohjesääntö vahvistettaisiin.” Tämän viimeisen kirjeen mukana oli myös Kemin kaupunginvaltuuston antama selitys ohjesäännön vahvistamispäätöksestä tehtyyn valitukseen.⁷⁴ Olin palannut kesälomalta, koska olen ollut tämän päätöksen esittelijänä.

Ennakkoratkaisu mutkikkaiisinkin asioihin saadaan, kun niistä tehdyt valitukset ja kantelut on käsitelty kaikissa virastoportaissa ja oikeusistuimissa. Näin kävi aikanaan Kemin koulusuunnitelmalle ja kouluohjesäännölle, jotka eivät olleet kuitenkaan valitusten ja kanteluiden vuoksi vielä tulleet hyväksytyiksi, kun peruskouluun siirtymisen aika 1.8.1972 koitti. Kuitenkin oppilaat tulivat syksyllä kouluun asioiden keskeneräisyydestä huolimatta. Karihaaran ja Syväkankaan kansalaiskoulut oli ollut helppo muuttaa yläasteiksi, kun ne jo olivat kaupungin koululaitoksessa. Kahden valtion oppikoulun, Kemin lyseon ja Kemin tyttölyseon, sekä myös yksityisen Kemin yhteiskoulun keskikouluasteen luokista muodostettiin ainakin sen ajan Suomen suurin peruskoulun yläaste, Sauvosaaren koulu, jonka rehtoriksi uskaltautui urhoollisesti lehtori Leena Kivistö. Oppilaitoksessa oli syksyllä 1972 kaikkiaan 1 494 oppilasta.⁷⁵ Jos oli rehtorilla ollut kova urakka työsuunnitelman laatimisessa, niin voin sanoa kokemuksesta, ettei peruskoulujen vuositarkisteiden eli lukuvuoden 1972—73 työohjelmien tarkastaminenkaan uusien peruskoulua koskevien säädösten puitteissa hetkessä tapahtunut. Uusien lakien soveltaminen on aina tuskallisen vaikeaa, mutta työmäärää kasvatti vielä sekin, kun kouluhallituksen virkamiehet olivat innostuneina peruskoulusta laatineet vuositarkistekaavan, jossa oli noin 40 erilaista lomaketta täytettävänä. Esimerkiksi Sauvosaaren yläasteen vuositarkiste sisälsi 63 opettajien palkkalomaketta, koska koulun opettajien lukumäärä oli 63⁷⁶. Kun tämän nipun sai valmiiksi, oli vasta yksi

73. SA 1112/1978, 5—6 §; Pasanen 1978, 89; Pekka Pasanen haast. 11.1.2000.

74. Lapin lääninhallituksen kouluosaston kouluhallitukselle lähettämät Kemin kaupungin kouluohjesäännön vahvistamista koskeva kirjeet 3.7.1972. L. 1170/9262.L.612.72, 6.7.1972. L. 1202/9262.L.612.72 ja 31.7.1971. L. 1465/9262.L.612.72. Lähetettyjen kirjeiden toisteet. LLHA.

75. Lapin lpkli 1972—73, Kemi. LLHA.

76. Sama.

lomake 40:stä valmiina. Seuraavana talvena monilta tahoilta tulleiden valitusten jälkeen kouluhallitus asetti työryhmän uusimaan vuositarkistekaavaa. Olin työryhmässä lääninhallitusten edustajana. Työ valmistui 1973 ennen kesää, ja uudessa kaavassa erilaisia lomakesivuja oli muistamani mukaan kahdeksan.

Kesken valitusten käsittelyn keväällä 1973 sai oikeuskansleri päätöksensä Kemin ja Ylitornion asioihin valmiiksi. Hän totesi siinä, että peruskouluasetuksen 162 §:n mukaan “näkyä asetuksenantaja tarkoittaneen, että jo koulupiirihallintoviranomaisen on lausuntoaan antaessaan punnittava, onko kunta koulusuunnitelmaa laatiessaan noudattanut sekä lainmukaisuutta että tarkoituksenmukaisuutta”. Piirihallintoviranomainen oli luonnollisesti lääninhallitus. Erityisesti edellä mainittu velvoite piti oikeuskanslerin mukaan paikkansa kouluhallitukselle kuuluvan tarkastusvelvollisuuden kohdalla. Päätöslauselmassaan oikeuskansleri totesi, että sekä Kemin että Ylitornion asianomaiset kunnalliset elimet olivat oikeuskanslerin käsityksen mukaan tulkinneet ja soveltaneet koulujärjestelmän perusteista annettua lakia virheellisesti, kun voimatta esittää ratkaisunsa perusteiksi lain mukaan hyväksyttävistä oikeudellisesti vaikuttavista seikoista olivat jättäneet ottamatta koulusuunnitelmiinsa paikalliset yksityiset yhteiskoulut. Tämän seurauksena oli molemmissa kunnissa jäänyt käyttökelpoisia koulutiloja tyhjäksi, “jolloin lain tarkoittama ja oppilaiden edun edellyttämä opetuksen tehostaminen on jäänyt saavuttamatta”. Koska kouluhallitus oli hyväksynyt huomautuksista molemmat koulujärjestelmälain virheelliseen soveltamiseen perustuvat koulusuunnitelmat, oikeuskansleri katsoi, että lain kouluhallitukselta edellyttämä laillisuusvalvonta oli jäänyt käytännössä toteutumatta. Lopuksi oikeuskansleri totesi, että koska koulujärjestelmälain säännökset olivat vaikeaselkoiset, asia ei “tällä kertaa anna puoleltani aihetta muuhun toimenpiteeseen kuin että lähettämällä jäljennöksen tästä päätöksestäni opetusministeriölle ja kouluhallitukselle sekä Kemin kaupungille ja Ylitornion kunnalle saatan edellä selostetun käsitykseni lain oikeasta soveltamisesta asianomaisten viranomaisten tietoon ja otettavaksi huomioon koulujärjestelmälakia toimeenpantaessa”.⁷⁷ Asiaa koskevien lainkohtien monimutkaisuudesta saa konkreettisen kuvan jo ulkonaisestikin, kun yrittää perehtyä oikeuskanslerin päätökseen. Asiakirjan pituus on 15 sivua pientä tekstiä.

Kuten huomataan, piirihallintoviranomaiselle eli lääninhallitukselle ei lähetetty oikeuskanslerin päätöstä. Perusteluna saattoi olla, että lääninhallitus oli kouluhallituksen alainen viranomainen.⁷⁸ Mieleeni on noussut kuitenkin ajatus, että oikeuskansleri ei ehkä halunnut ojentaa viimeistä virkavuottaan palvelevaa Lapin läänin maaherraa, moninkertaista ministeriä ja kaksinkertaista tasavallan pääministeriä, Martti Miettusta, eikä myöskään viimeistä työvuottaan aloittelevaa lääninkouluneuvosta, arvostettua pitkäaikaista Kemijärven seminaarin johtajaa ja kirkolliskokouksen jäsentä Erkki Lämsää. Kohtuutonhan se olisi ollutkin. Suurten miesten varjossa asian valmistelijakin säästyi nuhteilta.

Kevät ja kesä 1973 olivat muutenkin Kemin ja Ylitornion kiistojen osalta vilkasta aikaa. Korkein hallinto-oikeus antoi 13.6.1973 koulusuunnitelmasta tehtyyn valitukseen ratkaisun, jossa katsottiin, että päätös oli valituskelpoinen, mutta käsittely kuului lääninoikeuden sijasta kouluhallitukselle, jonne asia siirrettiin. Kouluhallitus puolestaan lähetti huh-tikuussa vahvistamattomana kouluohjesäännön Kemiin ja edellytti, että se ja yhteiskoulun

77. Oikeuskansleri Risto Leskisen päätös 5 päivältä maaliskuuta 1973, n:o 489.

78. SA 534/1968, 1 §.

osalta uusittu koulusuunnitelma oli toimitettava kouluhallitukseen kolmen kuukauden kuluessa. Kesäkuussa (11.6.1973) Kemin kaupunginvaltuusto uusi entisen ohjesääntöpäätöksensä. Heinäkuussa pyysi oikeuskansleri kirjallista selvitystä niiltä kaupunginhallituksen ja -valtuuston jäseniltä, jotka olivat myötävaikuttaneet viimeiseen ohjesääntöpäätökseen. Vastauksissaan nämä vetosivat siihen, että ohjesäännön pohjaksi oli vain Kemin kaupunginvaltuuston 1972 hyväksymä koulusuunnitelma, josta kouluhallitus oli antanut hyväksyvän tarkastuslausunnon, ja josta tehty valitus oli käsiteltävänä vielä Korkeimmassa hallinto-oikeudessa. Kun sitten kouluhallitus heinäkuussa käsitteli sille lähetetyn koulusuunnitelmaa koskevan valituksen, se hyväksyi yksityisen yhteiskoulun käyttämisen peruskoulua korvaavana kouluna. Kemin kaupunki valitti siitä taas Korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Heinäkuussa myös kouluhallitus jätti vahvistamatta Kemin kesäkuussa hyväksymän kouluohjesäännön ja siirsi sen säädösten mukaisesti⁷⁹ valtioneuvoston ratkaistavaksi.⁸⁰

Syksy 1973 tuli ja Kemin sekä Ylitornion yläasteet jatkoivat kuten vuotta aikaisemminkin, koska lopulliset päätökset vieläkin puuttuivat. Näytti kyllä siltä, että sekä Kemiin että Ylitorniolle olisi tulossa peruskoulua korvaava koulu ja että kuntien yläasteen luokilla olevat oppivelvollisuusikäiset jaettaisiin valituskierroksen jälkeen yksityisen korvaavan koulun ja kunnallisen koululaitoksen kesken. Taas kului vuosi ja tultiin kevääseen 1974. Korkein hallinto-oikeus antoi 29.3.1974 päätöksensä Kemin koulusuunnitelmasta tehtyyn valitukseen ja jätti kouluhallituksen päätöksen voimaan, jonka mukaan Kemin yhteiskoulu piti voimassaolevan lain mukaan hyväksyä peruskoulua korvaavaksi kouluksi. Talven aikana oli kuitenkin opetusministeriössä valmisteltu lainmuutosta. Valtioneuvosto antoikin eduskunnalle toukokuussa 1974 esityksen koulujärjestelmälain muuttamisesta siten, että ratkaisuvälillä korvaavan koulun hyväksymisestä tulisi kunnalle. Heinäkuussa laki vahvistettiin. Valtioneuvostossa oli kesään 1974 saakka ollut vielä käsittelemättä kouluhallituksesta valtioneuvoston ratkaistavaksi siirretyt Kemin ja Ylitornion kouluohjesäännöt. Kesäkuussa, koulujärjestelmälain jo tultua hyväksytyksi eduskunnassa, hallitus käsitteli ohjesääntöasiat ja totesi, että ohjesääntöjä ei ollut käsitelty lainvoimaisten koulusuunnitelmien pohjalta. Ohjesäännöt jätettiin vahvistamatta ja palautettiin kuntiin uutta käsittelyä varten. Koulujärjestelmälain uusittuun 14 §:ään eduskunta oli liittänyt loppusäännöksen, jonka mukaan lakia sovellettiin myös niissä aikaisemmin peruskouluun siirtyneissä kunnissa, joissa ei ennen lainmuutoksen voimaantuloa ollut vielä tehty sopimusta yksityisen oppikoulun käyttämisestä peruskoulua korvaavana kouluna. Tämän lainmuutoksen jälkeen ja pohjalta ruvettiin Kemissä ja myös Ylitorniolla jatkamaan peruskoulun rakentamista.⁸¹

Jo syksyllä 1974 helpottui suuren Sauvosaaren yläasteen tilanne, sillä osa koulun luokista voitiin sijoittaa yhteiskoulun tiloihin. Kaupunki ja yhteiskoulu olivat päässeet sopimukseen tilojen käytöstä. Edelleen jäi toimimaan yhteiskoulun yksityinen lukio. Kemiin oli nyt saatu kokonaan kaupungin koululaitokseen kuuluva oppivelvollisuuskoulu, kuten Kemin kunnalliset päättäjät olivat halunneet. Lukuvuoden 1975—76 alusta perustettiin Kemiin uusi Peurasaaren yläaste, joka sai entisen Kemin yhteiskoulun kaikki tilat käyttöönsä, kun Kemin yhteiskoulun lukio lopetti toimintansa lukuvuoden 1974—75 jälkeen.⁸²

79. SA 247/1957, 20 §.

80. Pasanen 1978, 90—91.

81. SA 572/1974, 14 §; Pasanen 1978, 92.

82. Lapin lpkli:t 1974—76, Kemi. LLHA; Pasanen 1978, 93.

Vaikka peruskouluun siirtyminen oli hallinnollisesti myrskyisäkin, sujui koulutyö Kemissä mielestäni kiistelyvuosienkin ajan vastuunsa tuntevien opettajien hoidossa rauhallisesti ja tuloksia tuottavasti. Kun Kemien peruskouluasiat oli saatu järjestykseen, oli valtakunnan muissa myöhemmin peruskouluun siirtyvissä kunnissa helppo toimia, kun säädösten toimivuus käytännössä oli testattu ja ennakkopäätökset tulkinnoista olivat tiedossa.

11.3.4.3 Myrskyn ja sateen jälkeen tulee pouta

Peruskoulun aloittaessa kouluille tuli myös uusia nimiä, koska katsottiin tarpeelliseksi antaa eri nimet saman kaupunginosan ala- ja yläasteen kouluille. Niinpä Karihaaran yläasteen koulu sai naapurikseen Marttalan ala-asteen koulun ja Syväkankaan yläasteen koulu Kulmankylän ala-asteen koulun. Karjalahden koulu muuttui Koivuharjun kouluksi ja Sauvosaaren koulusta tuli Keskuskoulu.⁸³ Tämä Kemien kaupungin ensimmäinen kansakoulu oli kantanut Sauvosaaren koulun nimeä vuodesta 1901 saakka, jolloin kaupunkiin perustettiin toinen kansakoulu. Yleensä kuntien ainoat ensimmäiset kansakoulut tunnettiin ennen toisen koulun tuloa paikkakunnan nimellä, ja Kemissä luonnollisesti oli Kemien koulu 1878—01.⁸⁴

Joessakin seuraa koskipaikkaa normaalisti suvanto. Tasaista eteenpäinmenoa on Kemien kouluelämäkin ollut hallinnollisen uoman löytymisen jälkeen. Paattion koulu oli vuosikymmeniä toiminut tiloissa, joita ei ollut koulukäyttöön alunperin rakennettu. Kun oppilaat tästä kaupunginosasta mahtuivat lähiseudun kouluihin, lakkautettiin koulu 1977. Saman vuoden syksyllä aloitti Takajärven koulu uusissa ajanmukaisissa tiloissa. Ritikan koulu, joka oli toiminut vuonna 1922 valmistuneessa ja jo 1970-luvulle tultaessa sangen rapistuneessa koulutalossa, lakkautettiin 1980. Viimeisen toimintavuoden aikana koulussa oli enää kaksi opettajaa eli koulu oli harvinaisen pieni kaupunkikouluksi. Tosin molemmilla opettajilla oli vain yksi vuosiluokka opetettavana.⁸⁵

Kun Veitsiluodon uuteen kouluun rakennettiin myös yläasteen tilat, siirtyivät sinne Peurasaaren yläasteen oppilaat 1987. Peurasaaren koulun tiloihin taas siirtyi Sauvosaaren yläaste entisen Kemien tyttölyseon tiloista, jotka kaupunki myi valtiolle Kemien terveydenhuolto-oppilaitoksen käyttöön. Kun yläasteesta tuli Veitsiluodon koulu, annettiin samassa rakennuksessa toimivalle ala-asteelle nimeksi Hepola.⁸⁶

Peruskoulun yläasteella kielten ja matematiikan tasokurssit toivat peruskouluun rinnakkaiskoulun elementtejä, koska oppilaiden jakaantuminen tasoryhmiin ei monissa kunnissa selvästikään tapahtunut lahjakkuuden mukaan. Lapin läänissäkin oli kuntia, joissa pojista enemmistö oli alimmissa tasoryhmissä, kun taas oli kuntia, joissa melkein kaikki oppilaat olivat valinneet vähintään keskikurssit. Ne takasivat jatko-opintoihin samat edut kuin keskikoulu aikaisemmin. Kun tästä syystä haluttiin tietää, miten edellä mainittujen aineiden opetus onnistuisi ilman tasoryhmiä, olivat eräät Lapin läänin kunnat valmiita kokeile-

83. Lapin lkli 1971—72 ja lpkli 1972—73, Kemi. LLHA.

84. Pasanen 1978, 7 ja 61.

85. Lapin lpkli:t 1976—78 ja 1979—81, Kemi. LLHA; Pasanen 60.

86. Lapin lpkli:t 1986—88, Kemi. LLHA.

maan tätä. Kemin kaupunki kokonaisuudessaan tuli syksystä 1978 mukaan kokeiluun, joka kesti aina 1980-luvun puoliväliin.⁸⁷

Vanhoissa kaupungeissakaan ei säästytty koulujen lakkautuksilta. Kemin maalaiskunnan ostamassa Uiton kasinon kiinteistössä syksystä 1922 alkaen toiminut Paattion (Rautiolan) koulu suljettiin kevätlukukauden loputtua 1977 ja oppilaat siirrettiin Kemin kaupungin muihin kouluihin. KA.

Peruskoulun valtionavustuksia koskevat säännökset olivat erityisen edulliset niin sanoituille vanhoille kaupungeille, joihin myös Kemi kuului.⁸⁸ Pasanen todistaa tämän väitteen oikeaksi. Hän kirjoitti näin vuonna 1978: “Kemin kaupungin talouden kannalta peruskoulu on ollut myönteinen uudistus. Valtionosuus sekä peruskoulun pääomamenoihin (koulurakentamiseen) että käyttömenoihin (palkat, oppilaskuljetukset jne) on selvästi suurempi kuin kansakouluaikana.”⁸⁹ Numerot kertovat, että Kemi sai kansakoulun menoista valtiolta vuosina 1932 noin 38, 1940 noin 27, 1951 noin 13, 1961 noin 18 ja 1971 noin 21 prosenttia, mutta peruskoulun menoista 1975 peräti 70 prosenttia. Voidaan todeta, että valtionosuus kasvoi Kemin kaupungin oppivelvollisuuskoulun osalta peruskoulun tultua lähes 250 prosenttia, kun vuotta 1975 verrataan viimeiseen kansakouluvuoteen 1971. Jos vertailu ulotetaan vuoteen 1951, kasvu oli lähes 450 prosenttia.⁹⁰ Valtiovalta katsoi jo 1975, että peruskoulukustannukset olivat liian suuret, sillä keväällä 1975 tehtiin säästöpäätös ja muutettiin peruskouluasetusta. Muun muassa peruskoulun yläasteen valinnaisuutta vähen-

87. Lapin—Koillismaan keskiasteen työryhmän muistio. Opetusministeriö. 1977, 23—30 ja liite 5; Kouluhallituksen kirjeet vuosina 1978—1984 Kemin kaupunginhallitukselle opetuksellisen eriyttämiskokeilun järjestämisestä. KKaA; Kemin kaupungin yläasteen koulujen opetussuunnitelmien vuositarkistheet 1978—85. KKaA.

88. SA 467/1968, 24 ja 26 §.

89. Pasanen 1978, 99.

90. Pasanen 1978, 78.

nettiin tuntuvasti. Päätös kohteli sekä kaupunkien että maalaiskuntien kouluja samalla tavalla.⁹¹ Mielessäni on herännyt kysymys, olisivatko säästötoimet olleet vielä 1975 tarpeellisia, jos kaupunkien valtionapujen korotukset olisivat olleet kohtuullisempia. Toisaalta kaupungin oppivelvollisuuskooulujen oppilasmäärät kasvoivat huomattavasti, kun kolmen suuren oppikoulun keskikoululuokkien ikäluokat siirtyivät kaupungin koululaitokseen. Oppikouluikäluokkien osalta eivät valtion menot tainneet juuri kasvaa, kun oppilaat siirtyivät kunnan kouluihin. Olihan valtio yksin Kemissäkin vastannut kahden suuren valtion oppikoulun keskikoululuokkien menoista ja antanut yksityiselle Kemin yhteiskoululle huomattavan suuren valtionavustuksen.

Kemin koululaitoksen 100-vuotishistoriikissa on tarkasteltu myös kansakoulun johtokunnan ja vuodesta 1972 lähtien koululautakunnan alaisen koulutoimen kustannuksien osuutta kaupungin brutto- eli kokonaismenoista. Koska Kemin kaupunki tuli 1900-luvun alun jälkeen lukiokoulutuksen ylläpitäjäksi vasta 1972, lukion menot eivät ole vertailussa mukana. Vuonna 1932 koulutuskustannukset olivat 17 prosenttia kokonaismenoista. On muistettava, että Kemi eli silloin vasta toista suurkaupunkivuottaan alueliitoksen jälkeen, joten talous ei ollut varmaan vielä vakaantunut. Vuonna 1940 osuus oli yhdeksän prosenttia. Sinäkin vuonna oli Suomessa taloudenpitoon vaikuttaneita häiriötekijöitä. Vuosina 1951, 1961 ja 1971 osuudet olivat suorastaan uskomattoman lähellä toisiaan, mistä luvut 11, 13 ja 11 kertovat. Peruskoulun tulo ei muuttanut vanhoja asetelmia, sillä vuonna 1975 vastaava prosenttiosuus oli 12. Lukuvuonna 1950—51 kansakoulujen oppilasmäärä oli noin 2 570 ja kymmenen vuoden kuluttua 1960—61 noin 4 130. Kun syntyvyys oli Kemissäkin laskenut sodanjälkeisistä luvuista ja vielä oppikouluun siirtyminen kasvanut, oli lukuvuonna 1970—71 oppilaita vain noin 3 110. Peruskoulujen oppilasmäärä lukuvuonna 1975—76 oli noin 4 530. Kemissä oli 1951 asukkaita noin 23 200, 1961 noin 28 600, 1971 noin 27 800 ja 1975 noin 28 100.⁹² Kun Kemin kaupunki joutui osallistumaan vuodesta 1978 lähtien lukiokustannuksiin samassa suhteessa kuin muutkin lukiokunnat, kaupungin omarahoitusosuus koulumenoista luonnollisesti kasvoi. Mainittakoon, että 1970-luvulla kaupungin koululaitokseen kuuluivat muun muassa suuri ammattikoulu, teknillinen koulu ja kauppaoppilaitos, joilla oli oma hallintonsa. Vuonna 1974 siirtyi Kemin työväenopisto myös kaupungin omistukseen.⁹³

91. SA 325/1975, 18, 20 ja 22 §.

92. Lapin lpkli 1975—76; LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; Pasanen 1978, 45 ja 79. Pasanen pohjaa koulutoimen taloutta koskevat tietonsa kaupungin tilinpäätöksiin 1930-luvulta vuoteen 1975. Vuoden 1971 kansakoulumenojen osuutta, 11 prosenttia, Kemin kaupungin kokonaismenoista pidän yllättävän suurena, koska oppilaita oli lukuvuonna 1960—61 noin 33 prosenttia ja 1975—76 noin 45 prosenttia enemmän kuin 1970—71. Virhettä ei ole syytä epäillä, sillä esimerkiksi poikkeuksellisen pienet tai suuret investoinnit Kemissä jonakin tarkasteluvuonna ovat voineet muuttaa helposti kansa- tai peruskoulutoimen kustannusten prosenttiosuutta ylös- tai alaspäin. Lisäksi valmiiksi rakennettuja palveluvarustuksia ja henkilökuntaa ei ole mahdollista asiakkaitten (oppilaiden) vähentyessä samaa vauhtia supistaa, varsinkin kun tiedossa oli jo 1960-luvun lopussa, että oppivelvollisuuskoulun oppilasmäärät peruskoulun tullessa kasvavat runsaasti.

93. Lassila 1998, Lapin ammatillinen koulutus ja vapaa sivistystyö. Käsikirjoitus. JLA.

11.4 Kemi oppikoulukaupunkina

11.4.1 Kemin ensimmäisen oppikoulun vaiheet

Suomenkielisiä yliopistoon johtavia oppikouluja oli mahdollista ruveta perustamaan 1800-luvun toisella puoliskolla. Oulun lyseo aloitti toimintansa 1874.⁹⁴ Kemin lyseon rehtorina vuosina 1967—69 toiminut Martti Itkonen kuvaa tätä aikaa pohjoisimman Suomen näkökulmasta näin: “Kasvavien kulttuurivaatimuksien takia perustettiin eri puolille maata jatkuvasti uusia oppikouluja, mutta syrjäisen sijainnin, harvan asutuksen ja huonon kulkuyhteyksien vuoksi Perä-Pohjola jäi jo silloin kehitysalueeksi.”⁹⁵ Nuorena mutta kehittyvässä Kemissä tehtiin päätös oppikoulun perustamisluvan hakemisesta keväällä 1897. Senaatti myönsi luvan, ja jo samana syksynä kaupungin ylläpitämä koulu käynnistyi ottaen oppilaita sekä I:lle että II:lle luokalle. Koulun nimeksi tuli aluksi Kemin Suomalainen Porvari-Yhteiskoulu. Kemin kaupungissa oli siihen aikaan vain tuhatkunta asukasta,⁹⁶ mutta pohjoisessa naapurissa Kemin maalaiskunnassa asukkaita oli yli 5 000⁹⁷ ja eteläisessä naapurissa Simossa pian 3 000⁹⁸. Tornioon oli 1884 perustettu oppikoulu, jonka yhteyteen saatiin lukioluokat vasta 1914.⁹⁹

Kunnallisten reaali- ja porvarikoulujen niin kuin yhteiskoulujenkin syntyyn vaikuttivat 1896 ja 1901 annetut asetukset, joissa muun muassa säädettiin kaupunkikunnan, yksityisen yhdistyksen tai yhtiön perustaman ja omistaman oppikoulun valtionavusta ja myös siitä, että yksityinen koulun ylläpitäjä oli oikeutettu perustamaan koulun sellaiselle paikkakunnalle, missä ei ollut täydellistä samankielistä lyseota olemassa.¹⁰⁰ Vuoden 1896 asetuksen nojalla perustettiin Kemin kaupungin ylläpitämä oppikoulu.¹⁰¹ Maaseudulle perustetut yksityiset oppikoulut saattoivat saada valtionapua vasta vuonna 1907 annetun asetuksen mukaan.¹⁰²

Tammikuussa 1901, jolloin yhteiskoulu toimi jo viisiluokkaisena, päätti Kemin kaupunginvaltuusto, että oppilaitos laajennettaisiin kahdeksanluokkaiseksi. Keväällä senaatti antoi laajentamisluvan, ja niin oli syntynyt nykyisen Lapin läänin ensimmäinen täysiluokkainen yliopistoon johtava oppikoulu, josta ensimmäiset yhdeksän ylioppilasta valmistuivat 1904.¹⁰³

94. Oulun lyseo 1874—1974. 1974; Teperi & Salminen 1993, 305.

95. Itkonen 1972, 29.

96. Teerijoki 1957, 109.

97. Satokangas 1997b, 252.

98. Heinänen 1986, 79.

99. Itkonen 1972, 29; Teperi & Salminen 1993, 174.

100. SA 26/1896; SA 27/1901.

101. Kiuasmaa 1982, 42.

102. SA 3/1907.

103. Itkonen 1972, 30; Kemppinen 1997, 33—34.

Kemin Suomalainen Yhteiskoulu ja Kemin yhteislyseo toimivat vuosina 1904—1930 kuvassa näkyvässä rakennuksessa, jonka edustalla koulun kahdeksas luokka on valmiina lähtemään penkinpainajaisajalulle. Kemin lukion valokuvakokoelma.

Yhteiskoulun toimitilat olivat olleet perustamisesta saakka vaatimattomat. Koulu teki jatkuvasti esityksiä oman koulutalon rakentamisesta, mutta asukasluvultaan vielä pienelle kaupungille siihen suostuminen olisi merkinnyt ylivoimaista taloudellista rasitetta. Kasvavassa ja kehittyvässä kaupungissa oli tietysti paljon muitakin rahoitusta vaativia hankkeita. Koulun tulokset ylioppilaskirjoituksissa olivat huonot, koska pätevät opettajat eivät viihtyneet puutteellisissa ja epävarmoissa olosuhteissa. Koulun toiminnan turvaamiseksi ei ollut muuta keinoa kuin yrittää saada se valtion huostaan ja omistukseen. Yrittäjiä oli samaan aikaan myös muita, sillä Rovaniemen ja Tornion oppikoulut olivat samoissa vaikeuksissa. Kemiläiset esittivät, että valtion oppikoulujen sijoitusta ratkaistaessa olisi otettava huomioon sosiaaliset näkökohdat, joiden merkitys teollistuvassa Kemissä ja sen lähiympäristössä jatkuvasti kasvoi. Kemissä toimittiin aktiivisesti hankkeen hyväksi. Peräpohjolan maakuntapäivillä Kemissä 1923 edustettuina olevien kuntien edustajat allekirjoittivat Helsinkiin lähetetyn vetoimuksen, jossa he tukivat asiasta tehtyä hakemusta. Samana vuonna vieraili oppilaitoksessa alatorniolaissyntyinen opetusministeri Niilo Liakka. Kouluhallitus saatiinkin asialle myönteiseksi, mutta se esitti vain keskikoululuokkien valtiolle ottamista ja sitäkin vasta 1928. Nyt käännyttiin myös Pohjois-Suomen kansanedustajien puoleen, ja he ryhtyivät käännyttämään etelän kansanedustajia onnistuenkin siinä. Joulukuussa 1924 eduskunta päätti äänestyksen jälkeen, että Kemin Suomalainen Yhteiskoulu on otettava syksystä 1925 täysiluokkaisena yhteislyseona valtion haltuun. Uuden ajanmukaisen valtion rahoittaman koulutalon oppilaitos sai 1930.¹⁰⁴ Maakunnan oman ministerin jälki näkyy yleensä valtiovallan päätöksissä. Liakka oli opetusministerinä 1921—1924. Ei se tainnut olla sattumaa, että Kemin kannalta tärkeän päätöksen lisäksi Rovaniemen yhteiskoulusta otettiin valtion omistukseen keskikoululuokat 1924, Tornion

104. Itkonen 1972, 31—35; Teperi & Salminen 1993, 174; Kempainen 1997, 69—76.

oppikoulu sai entistä suuremmat kunnostetut tilat käyttöönsä 1922 ja Kemijärvellä avattiin keskikoulu 1925.¹⁰⁵

Kemin yhteislyseo pääsi syyslukukauden alussa 1930 tähän komeaan rakennukseen. Kruunu piti huolen omasta oppilaitoksestaan. Kemin kaupungin ylläpitämä lukio on vuodesta 1972 lähtien toiminut perinteistä rikkaassa rakennuksessa, joka 1990-luvun puolivälissä kunnostettiin perinpohjaisesti vastaamaan ajan vaatimuksia. Kemin lukion valokuvakokoelma.

Koulun siirtyminen valtiolle oli varmasti onnellinen ratkaisu. Kun suuri alueliitos 1931 tapahtui pahimpaan pula-aikaan, joutui Kemin kaupunki taloudellisesti niin ahtaalle, että 1930-luvun alussa valtio asetti Kemin kaupungin valvontaan muutamaksi vuodeksi.¹⁰⁶

Kun Kemin seudullakin oppikouluun pyrkivien määrä jatkuvasti kasvoi, ei yksi oppikoulu pystynyt enää palvelemaan kysyntää, sillä paljon jäi kouluun halukkaita nuoria sen ovien ulkopuolelle, vaikka esimerkiksi 1937 saatiin ensimmäiselle luokalle ottaa kaksi rinnakkaisluokkaa eli kolme osastoa. Koulu tekikin esityksen, että Kemiin pitäisi perustaa toinen oppikoulu tai laajentaa Kemin yhteislyseo kaksoisoppikouluksi. Asia ratkesi kesälä 1940, kun sodassa menetetylle alueelle jääneen Sortavalan tyttökoulu siirrettiin Kemiin. Se aloitti Kemissä 1.8.1940 Kemin tyttölyseon nimen alla, ja samanaikaisesti Kemin yhteislyseo muutettiin Kemin lyseoksi, joka sen jälkeen otti oppilaiskseen vain poikia.¹⁰⁷ Sortavalan tyttökoulu oli ollut valtion oppilaitos ja sen yhteydessä olivat toimineet korkeakouluun johtavat yksityiset jatko- eli lukioluokat.¹⁰⁸ Kun Kemissä pääsi alkamaan tyttölyseo, niin se oli kokonaisuudessaan valtion ylläpitämä korkeakouluun johtava oppikoulu.

Kun sodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat alkoivat pyrkiä oppikouluihin, tuli jälleen Kemissäkin koulutiloista puutetta. Yksityisiä oppikouluja perustettiin tilannetta pa-

105. Ks. Kemijärvi, Rovaniemi ja Tornio.

106. Pasanen 1978, 77.

107. Itkonen 1972, 35—36; Teperi & Salminen 1993, 174.

108. SVT IX: 64 1937—38.

rantamaan Suomessa runsaasti. Kemissä käynnistyi Kemlin yhteiskoulu syksyllä 1957¹⁰⁹. Myös lähikuntiin perustettiin ensin keskikoulut ja hyvin pian myös omat lukiot, jolloin Kemlin oppikoulut palvelivat pääasiassa vain kemiläisiä.¹¹⁰

Kun peruskoulu otti huostaansa oppikoulun keskikoululuokilla ennen olleet ikäluokat, jäivät oppikouluun vain lukioluokat. Syksyllä 1972 Kemissä toimi kolme lukiota. Lyseon lukioasteesta muodostettiin Kemlin lukio, tyttölyseon lukioasteesta Meripuiston lukio ja myös Kemlin yhteiskoulun lukioluokat jatkoivat omassa lukiossaan.¹¹¹

Kemissä oli jo peruskoulusuunnitelmaa laadittaessa keskusteltu kaupungissa olevien lukioiden yhdistämisestä. Syksystä 1974 Meripuiston ja Kemlin lukiot yhdistettiin, ja vuoden kuluttua Kemlin yhteiskoulun lopetettua toimintansa myös sen lukioluokkien oppilaat ja opettajat siirtyivät yhdistettyyn lukioon, minkä jälkeen Kemlin kaupungissa on ollut vain yksi suuri Kemlin lukio.¹¹² Lääninhallituskin on joskus myöhemmin vedetty mukaan keskusteluun, olisiko parempi, jos Kemissä olisi kaksi lukiota yhden suuren sijasta. Aina temperamentikas kaupunginjohtaja Taisto Johteinen kiukutteli minulle huhtikuussa 1978 Takajärven koulun vihkiäispäivän juhlahouaalla opetusministeri Kalevi Kivistön läsnäollessa siitä, kun lääninhallitus oli antanut Kemlin koululautakunnan pyynnöstä lausunnon edellä mainitusta asiasta. Johteinen oli nimittäin ehdottomasti yhden lukion kannalla. Ministerin seurattessa hymyillen tilannetta pyysin kaupunginjohtajaa lukemaan lausunnon. Ei lääninhallitus tietysti voinut kovin voimakasta kantaa tällaiseen asiaan ottaa. Olimme ilmoittaneet lausunrossamme, että puollamme lukion jakamista koskevaa hakemusta, jos Kemistä sellainen lähetetään.¹¹³ Jos koulua johdetaan hyvin ja opettajat suhtautuvat vakavasti työhönsä, kuten normaalisti, voivat tulokset olla hyviä niin pienessä kuin suuressakin lukiossa. Jos pienissä lukioissa voidaan antaa yksilöllistä opetusta ja ohjausta, niin suuret lukiot voivat tarjota monipuolisen kurssi- ja ainevalikoiman. Peruskoulujen osalta olen mielellään ohjannut varomaan kovin suuria yksiköitä, jollaisia Lapin läänin kirkonkylien ala-asteen koulut ja väkirikkaimpien kuntien yläasteen koulut yleensä ovat. Kuluneiden vuosikymmenien aikana on kemiläisten kanssa ahkerasti ja hyvässä hengessä keskusteltu kaikista koulutukseen liittyvistä kysymyksistä ja joskus myös lukiostakin. Kemlin yhteiskoulun, yhteislyseon, lyseon ja lukion rehtorit ovat olleet arvostettuja ja tunnustettuja koulumiehiä sekä yhteiskunnallisia vaikuttajia Kemissä. Tämä monia vaiheita kokenut Kemlin ensimmäisen oppikoulu on saanut pitää palveluksessaan pitkäaikaisia rehtoreita: Vihtori Friman toimi rehtorina 29 vuotta, legendaarinen Toivo Kittelä 31 vuotta ja Paavo Tapio Hakala johti koulua sen suurten muutosten vuosina 21 vuotta.¹¹⁴

11.4.2 Kemlin tyttölyseo

Kun Suomessa 1930-luvun alkuvuosien pula-ajasta oli selvitty ja elettiin vuosikymmenen lopun onnellisia vuosia, jolloin työllisyys oli hyvä, ulkomaankauppa kukoisti, tava-

109. Teperi & Salminen 1993, 175.

110. Itkonen 1972, 39.

111. Pasanen 1978, 89.

112. Pasanen 1978, 97.

113. Kalenterimerkintä 2.4.1978. JLA.

114. Kemlin lyseon ja lukion sekä niiden edeltäjien historia ja matrikkeli 1897—1997. 1997, 204—205.

raa oli kaupoissa, kesätkin olivat tavallista lämpimämpiä ja kesäolympialaiset olivat tulossa Helsinkiin 1940, näkyi tämä myös koulumaailmassa. Usko tulevaisuuteen, yleinen vaurastuminen ja vanhempien halu turvata lapsilleen nopeasti kehittyvässä maailmassa hyvät menestymisen mahdollisuudet nostivat oppikouluun pyrkivien määrää. Syksyllä 1939 oli Kemin yhteislyseossa yli 500 oppilasta, kun heitä neljä vuotta aikaisemmin oli ollut pari sataa vähemmän. Kouluun pyrkijöistä voitiin ottaa vain noin puolet. Oli kaksi mahdollisuutta parantaa tilannetta. Oli joko laajennettava Kemin yhteislyseoa tai perustettava toinen oppikoulu. Kemiläisten kannalta aika oli otollinen, sillä opetusministerinä vuodesta 1937 aina talvisodan päättymiseen saakka 1940 oli kemiläinen Pohjolan Sanomien päätoimittaja ja kansanedustaja Uno Hannula. Vuoden 1940 valtion budjettiin oli jo hallituksen esityksessä varattu määräraha toisen yhteislyseon perustamista varten Kemiin. Talvisota sekoitti tämänkin hyvän suunnitelman, kuten varmasti monia muitakin, ja määräraha jäi hyväksymättä.¹¹⁵

Kun sota oli ohi ja elämä taas tasoittunut, Kemiä lähetettiin Helsinkiin toukokuussa 1940 kirje, jossa palattiin asiaan jälleen: “Kemin oppikoulun oppilasmäärän pääosan muodostavat työläisperheiden lapset, jotka vaikeistakin olosuhteistaan huolimatta pyrkivät käymään ainakin keskikoulun --. Työläisperheiden pyrkimys antaa lapsilleen ainakin keskikoulusivistys on tunnustusta ansaitseva ja yhteiskunnan on varattava riittävä tilaisuus siihen.” Sitten kerrottiin jälleen Kemin huono tilanne ja vielä lisäksi, että siirtoväen mukana oli alueelle tullut jo oppikoulussa olleita lapsia, jotka oli myös sijoitettava Kemin ainoaan oppikouluun. Lopuksi oli pyyntö, että jokin rajan taakse jäänyt oppikoulu sijoitettaisiin Kemiin. Näin myös tapahtui. Seuraavan lukuvuoden alusta syksyllä 1940 Sortavalan tyttökoulu muutettiin Kemin tyttölyseoksi ja koulu käynnistyi väliaikaistiloissa lokakuun alussa. Opettajat saatiin Sortavalasta. Syksyllä 1942 suurin osa opettajista palasi Sortavalan opettamaan, ja vaikka Sortavalan tyttökoulu syksyllä 1944 lopullisesti siirrettiin Riihimäelle, Kemissä tyttölyseo jatkoi toimintaansa. Tyttölyseossa keskikouluaste kesti kuusi vuotta, kun se yhteislyseossa kesti vain viisi vuotta. Ainevalikoima oli tyttölyseon keskikoululuokilla suurempi, eli siellä oli käsitöitä neljän vuoden aikana, kotitaloutta kahtena vuonna, joka vuosi laulua ja neljänneltä luokalta alkaen valinnaisena kolmantena kielenä joko ranska tai englanti.¹¹⁶ Kemin lyseo, jossa oli pelkästään poikia, ja Kemin tyttölyseo olivat Lapin läänissä ainutkertaisia, sillä kaikki muut oppikoulut ovat olleet 1900-luvulla yhteiskouluja.¹¹⁷ Tornion 1630 perustettu pedagogio on taas oma lukunsa.

Koulu sai omat koulutilat komealta ja keskeiseltä paikalta urheilukentän vieressä 1953. Ihailin kaunista ja vielä uutuuttaan hohtavaa oppilaitosta ensimmäisen kerran syksyllä 1958, kun kirjastonjohtaja Raoul Palmgren oli järjestänyt Kemin kulttuuripäivien ohjelmaan myös kirjailijamatinean. Oppilasmäärä oli koko 1960-luvun noin 850, kun se veljeskoulussa lyseossa oli noin 650. Molemmissa kouluissa olivat kaikki tilat käytössä. Tyttölyseon yhteyteen perustettiin 1971 iltalinja. Vuonna 1972 keskikoululuokat liitettiin juuri käynnistyneeseen Sauvosaaren yläasteen kouluun¹¹⁸ ja koulun lukioluokista muodostettiin Meripuiston lukio, joka 1974 liitettiin Kemin lukioon.¹¹⁹

115. Hjerppe 1997, 137—138.

116. Hjerppe 1997, 138—139.

117. Ks. Yhteenveto, taulukko 11.

118. Lapin lpkli 1972—73, Kemi. LLHA.

119. Hjerppe 1997, 140—142; Pasanen 1978, 97.

Tyttölyseo nautti suurta arvostusta Kemissä, ja erikoisesti kuvaamataidon opettajat Nina Vanas ja Liisa Rautiainen saivat oppilaansa innostumaan ja harrastamaan kuvataiteita. Heidän työnsä tulokset olivat koulun näyteikkuna ulkomaailmaan. Muiden opettajien työ ei samalla tavalla tule julki, vaikka tulokset olisivat kuinka hyviä. Liisa Rautiainen kertoi, että Nina Vanas siirtyi 1940 Sortavalan tyttökoulun mukana Kemin tyttölyseon opettajaksi. Rautiainen toimi itse Kemissä kuvaamataidonopettajana lukuvuosina 1952—79, joista 20 työkautta 1952—72 Kemin tyttölyseossa. Hänellä ja Vanaksella oli tavoitteena saada koulun avarille seinille hyvää taidetta Suomesta ja koko maailmasta. Picasson töitäkin hankittiin kaksi. Varat saatiin etupäässä myymällä oppilaitten töitä. Pienten tyttöjen maa-laukset maksoivat viisi markkaa ja isojen tyttöjen työt kymmenen markkaa. Rautiaisen mukaan Kemin tyttölyseo kilpaili erään pääkaupungin lähetyvillä sijainneen oppilaitoksen kanssa siitä, kummasta laitoksesta jatkoi enemmän oppilaita Helsingissä maan korkeinta taideopetusta antavissa oppilaitoksissa. Opettajia ja taiteilijoita on entisten oppilaitten joukossa runsaasti.¹²⁰ Tyttölyseon oppilaista on tyttölyseon entisen lehtorin Leena Kivestön mukaan valmistunut kuvaamataidon opettajia runsaasti ja hänen tuntemuksensa mukaan keskimääräisesti enemmän kuin maan muista lukioista. Rehtori Kivestö on voinut seurata tyttölyseon oppilaitten elämänvaiheita tarkasti, koska hän tyttölyseon lakkauttamisen jälkeen toimi Kemin Sauvosaaren yläasteen koulun rehtorina yli neljännesvuosisadan.¹²¹

11.4.3 Kemin yhteiskoulu

Sodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat rupesivat täyttämään oppikouluja 1956, kun 1945 syntyneet täyttivät 11 vuotta. Luvut kertovat kasvusta parhaiten. Ikäluokkien koko oli Suomessa ennen vuotta 1945 ollut noin 70 000, mutta siitä lähtien syntyi kymmenkunta vuotta lapsia vuosittain noin 100 000. Myös väestön kiinnostus panna lapset oppikouluun oli entisestään kasvanut. Kemissä paineita lisäsi 1950-luvulla vielä se, että lähikunnissa, Kemin maalaiskunnassa, Simossa ja Kuivaniemellä ei ollut oppikouluja. Kuten monissa muissakin kaupungeissa oppikoulun aloituspaikkoja lisättiin Kemissäkin perustamalla yksityisen kannatusyhdistyksen ylläpitämä oppikoulu. Tällä menettelyllä oli tietysti valtiovallan siunaus. Vuonna 1957 Kemin yhteiskoulu sai perustamisluvan ja pääsi saman vuoden syksyllä aloittamaan. Koulun uudet kaupungin lahjoittamalle tontille rakennetut koulutilat vihittiin keväällä 1961, ja vuonna 1962 koulun viidesluokkalaiset saivat jatkaa opintojaan oman koulun lukioluokilla.¹²²

Yhteiskoulu oli perustettu suureen tarpeeseen. Vaikka aluksi vuokratiloissa toimiva koulu otti kaksi luokkaa vuosittain ensimmäiselle luokalle eli noin 80 oppilasta, oli tilanne Kemissä vielä 1959 niin huono, että kun kaupungin oppikouluihin pyrki 688 nuorta, joista 477 hyväksyttiin, niin kouluihin voitiin ottaa vain 315 oppilasta. Tilanne rupesi vähitellen paranemaan, kun 1960 yhteiskoulu jo uusia omia tiloja saatuaan otti suojiinsa kolme alkavaa luokkaa, Simoon ja Kuivaniemelle perustettiin 1962 keskikoulu ja vielä Kemin maalaiskunta sai keskikoulun 1964.¹²³

120. Liisa Rautiaisen haast. 13.1.2000.

121. Leena Kivestön haast. 13.1.2000 ja 25.1.2001.

122. Teerijoki 1997, 143—145; Teperi & Salminen, 175.

123. Teerijoki 1991, 143—145.

Kuten on jo kerrottu, yhteiskoulun keskikouluasteen luokat siirrettiin Sauvosaaren yläasteelle 1972. Lukio jatkoi toimintaansa. Kun yhteiskoulun ja kaupungin välinen kiista oli ratkennut 1974, lukion opettajat rupesivat julkisestikin vaatimaan, että lukio pitäisi liittää Kemin lukioon tai perustaa toinen kaupungin omistama lukio. Opettajilla oli huoli omasta tulevaisuudestaan pienenevien ikäluokkien vuoksi. Lisäksi naapurikuntiin oli perustettu omat lukiot. Oppilaat olivat tukeneet opettajiaan voimakkaasti järjestämällä jopa huhtikuussa 1975 istumalakon. Kesän alussa asia ratkesi, kun melkein kaikki oppilaat ilmoittautuivat Kemin lukion oppilaiksi. Kannatusyhdistys päätti lopettaa lukion, ja koulu siirtyi varoineen ja velkoineen kaupungille.¹²⁴

Kemin yhteiskoulu oli tehnyt suuria palveluksia vaikutusalueellaan Kemissä ja lähikunnissa melkein kahden vuosikymmen ajan. Tästä ovat kaikki varmasti yksimielisiä. Sen vuoksi oli murheellista, että oppilaitoksen viimeiset vuodet olivat kiistojen rasittamia. Jos Lapin läänin siirtyminen peruskouluun valtakunnan ensimmäisenä kokonaisuutena lääninä oli kaikinensa hyvä asia, joutuivat Kemin ja Ylitornion yhteiskoulujen taustayhteisöt ja henkilökunta tahtomattaan eturintamataisteluihin, kun viranomaiset ja oikeusistuimet etsivät ennakkopäätöksiä peruskoulusäännöksiin. Kun ihmiset joutuvat tällaisiin tilanteisiin, niistä ei useinkaan selvitä ilman henkistä pahoinvointia. Jotkut sanovat, että kun pysytellään vain asioissa eikä mennä henkilökohtaisuuksiin, ei tule ongelmia. Näin on helppo sanoa, mutta en ole kuitenkaan koskaan kohdannut päätöksiä tai ratkaisuja, etteivätkö ne aina olisi olleet ihmisten tekemiä. En osaa vielääkään sanoa, miten nämä Lapissa korvaavasta koulusta nousseet kiistat olisi voitu välttää. Yhteiskoulun rehtorina toimi vuosina 1967—75 Raimo Pirilä, joka teki Kemin yhteiskoulun lakkaamisen jälkeen vielä pitkän päivätyön Pohjois-Savossa Sonkajärven lukion rehtorina 1975—95 ja sai opetusneuvoksen arvonimen vuonna 1995.¹²⁵

11.4.4 Kemi iltaopetuksen kehittäjänä

Lapin läänin ensimmäinen iltaoppikoulu aloitti Rovaniemellä 1965.¹²⁶ Kemissä teki kaupunginvaltuutettu Aatto A. J. Junes tammikuussa 1969 valtuustoaloitteen iltaoppikoulun perustamisesta. Asiaa ruvettiin valmistelemaan, ja vuoden kuluttua tammikuussa 1970 asia tuli valtuustokäsittelyyn. Myönteisen päätöksen mukaisesti Kemin kaupunki anoi valtioneuvostolta valtion varoilla toimivan iltalinjan perustamista jonkun Kemissä toimivan valtion oppikoulun yhteyteen syksystä 1971 alkaen. Lupa myönnettiin, ja syysluku-kauden alussa 1971 aloitti Kemin tyttölyseon iltalinja. Kun valtion oppikoulut Kemissä kunnallistettiin 1972, iltaopetus jatkui Meripuiston lukion iltalinjana ja Kemin lukion ja Meripuiston lukioiden yhdistämisen jälkeen 1974 Kemin lukion iltalinjana.¹²⁷ Vuonna 1988 iltalinja erotettiin Kemin lukiosta ja perustettiin itsenäinen Kemin iltalukio.¹²⁸ Kun iltalukiolaki korvattiin aikuislukiolailla, muuttui oppilaitoksen nimi 1994 Kemin aikuislu-

124. Teerijoki 1997, 147—148; Pasanen 1978, 93—96.

125. Sami Pirilän haast. 13.1.2000 ja 14.1.2000.

126. Teperi & Salminen 1993, 390.

127. Lauronen ym. 1991, 24—27.

128. Kemin aikuislukion lvk 1996—97. Kemin aikuislukion arkisto.

kioksi. Lukio-opetuksen lisäksi nämä oppilaitokset ovat aina nimestä huolimatta antaneet myös peruskouluopetusta ja aikaisemmin keskikoululuokkien opetusta.¹²⁹

Kun iltaoppikoulun opiskelijat ovat toiminnan alusta alkaen olleet Kemin kaupungin lisäksi kotoisin kaikista ympäristökunnista pitkienkin matkojen päästä, on koulu toiminnassaan pyrkinyt ottamaan sen huomioon. Perjantai-iltojen runsaat poissaolot saivat koulun kokeilemaan luokkakohtaisesti neli-iltaisuutta jo lukuvuonna 1975—76. Se oli kuitenkin voimassaolevien lakien ja asetusten vastaista. Kun säädökset eivät tunteneet neli-iltaista kouluviikkoa, sai koko koulu syksystä 1977 alkaen toteuttaa sitä kokeiluna, jota varten piti anoa aina erikseen lupa. Kemin iltakoulu siirtyi ensimmäisenä koko maassa nelipäiväiseen työviikkoon, mikä vähensi pitkämatkaisten oppilaiden matkakustannuksia 20 prosenttia.¹³⁰ Kun kokeilut osoittivat, että opiskelu sujui hyvin, vaikka opiskelijat viiden illan asemasta kävivät koulussa vain neljä kertaa viikossa, vuoden 1984 iltalukioasetukseen tuli merkintä, että koulun työviikot voivat opetusministeriön luvalla ja sen määräämin ehdoin olla nelipäiväisiä.¹³¹ Seuraava askel tällä tiellä oli sellainen asetuksenmuutos 1991, että vapaapäiviä ovat lauantait, jollei kunta toisin päättä, ja viikot voivat olla nelipäiväisiä, jolloin lukuvuoden työpäivien määrä voi olla vähemmän kuin asetuksen määräämä 168. Aikuislukioasetukseen asia on kirjattu siten, että aikuislukion lukuvuodessa tulee olla vähintään 140 työpäivää.¹³²

Vuonna 1980 koulu rupesi suorittamaan lähi- ja etäopetuskokeilua pyrkimyksenä tavoittaa haja-asutusalueilla asuvat opiskelijat, jotka eivät voineet osallistua säännölliseen iltaopetukseen. Osanottajia ilmoittautui 68, joista kaukaisimmat olivat Oulun eteläpuolelta ja toisessa suunnassa aina Savukoskelta. He lukivat etäjaksolla neljä viikkoa kotona ja saivat lähijaksolla kaksi viikkoa suullista opetusta koulussa. Kokeilijoiden mielestä tulokset olivat hyvät, sillä 28 opiskelijaa sai päästötodistuksen ja osa suoritti tutkinnon loppuun myöhemmin.¹³³

Oppilaitos on ollut mukana monissa kokeiluissa, joista mainittakoon Lapin aikuiskoulutuskokeilu, lukiokokeiluja eri kansalaisopistojen kanssa ja avoimen korkeakoulun opetuskokeilu yhdessä Lapin kesäyliopiston kanssa. Kun Kemissä aloitettiin eri oppilaitoksissa 1990-luvun alussa nuorisooasteen kokeilun suunnittelu ja toimeenpano, on aikuislukio ollut siinä alusta pitäen keskeisesti mukana.¹³⁴ Kemin aikuislukion rehtorina on toiminut pitkään Matti Lauronen, joka aktiivisena henkilönä on aina ollut valmis kokeiluihin ja kehittämään oppilaitostaan entistä palvelukykyisemmäksi.

Kemin aikuislukion oppilasmäärä on tasaisesti kasvanut 30 toimintavuotensa aikana. Lukuvuonna 1996—97 opiskelijoita oli jo noin 500. Koulu on muuttanut opetusohjelmiaan ympäristön tarpeiden mukaa. Ulkomaalaisopetus ja opetuskokeilu pitkäaikaistyöttömyyden torjumiseksi ovat kuuluneet 1990-luvun uutuuksiin. Kaikki ajan merkit vuosikertomuksissa eivät kerro vain hyvistä asioista. Opiskelijoiden kurssimaksut ovat tulleet kukaan mukaan syksystä 1996 alkaen, jolloin ne olivat 50—200 markkaa. Isoja protesteja eivät opiskelijat ole ilmaisseet, mutta muutamat olivat peruneet opiskelupaikkansa kuultuaan kurssimaksuista.¹³⁵ Suomalaiset ovat rauhallista kansaa. Ilmeisesti tässäkin kärsivät

129. SS 439/1994, 1 §.

130. Lauronen ym. 1991, 33.

131. SS 721/1984, 6 §.

132. SS 179/1991, 5—6 §; SS 660/1994, 3 §.

133. Lauronen ym. 1991, 33—34.

134. Lauronen ym. 1991, 34 ja 39; Kemin aikuislukion lvk:t 1991—93 ja 1996—97. Kemin aikuislukion arkisto.

135. Aikuislukion lvk:t 1991—93 ja 1996—97. Kemin aikuislukion arkisto.

köyhimmät, jotka eivät nähtävästi jaksa uskoa mielenilmausten auttavan. Tyydytään hiljaa siihen, mihin omat rahkeet riittävät.

11.5 Katselua taaksepäin

Verrattuna muiden Lapin läänin kuntien syntyyn Kemin kaupungissa ei ollut asukkaita, kun se perustettiin 1869. Kun ensimmäinen kansakoulu aloitti toimintansa 1878, asukkaita oli silloinkin vasta noin kolmesataa. Vuosisadan vaihteessa 1897, kun oppikoulu saatiin Kemiin, oli asukasmäärä noin tuhat.¹³⁶ Kun Kemin kaupunki oli perustettu alueelle syntyneen teollisuuden hallinto- ja satamapaikaksi, oli tietysti luontevaa, että teollisuuslaitokset ja niiden läheisyyteen kasvaneet työntekijöiden asuntoalueet liitettiin kaupunkiin vuoden 1931 alusta lukien. Kun teollisuustoiminta laajeni ja oli työvaltaista, kasvoi kaupungin asukasmäärä 1960-luvun puoliväliin saakka, minkä jälkeen se vuosina 1965—1968 ylitti 30 000. Sen jälkeen asukkaiden määrä on laskenut, koska nykyisessä teollisuustoiminnassa koneet ovat paljolti korvanneet ihmistyön. Vuoden 1998 lopussa tilastokeskuksen mukaan Kemin asukasmäärä oli enää 24 000. Kun naapurikunnat Tornio ja Keminmaa ovat samanaikaisesti kasvaneet ja Simon väkiluku pysynyt ennallaan, on Kemin—Tornion alueen asukkaiden määrä pysynyt kokonaisuudessaan näihin vuosiin saakka vakiona. Kemin ongelma on luonnollisesti ollut se, että palveluvarustus oli rakennettu huolehtimaan 30 000 ihmisen tarpeista, mutta vuosittain tapahtunut vajaan prosentin lasku väkimäärässä on vähentänyt tarvitsijoita ja maksajia. Kunnallisia palvelurakenteita on kuitenkin vaikea yhtä hivuttavaa tahtia supistaa, kuin asiakasmäärä pienenee. Viimeiset vuodet, erikoisesti 1998, ovat merkinneet suurta muutosta alueen 30 vuotta tapahtuneeseen kehitykseen. Väkiluku nimittäin putosi kaikissa edellä mainituissa neljässä kunnassa samaa vauhtia kuin koko läänissä eli yli prosentin. Kemin väkiluku pieneni noin 1,5 prosenttia eli 353. Alueen väestön väheneminen on alkuun päästyään jatkunut myös 1999, eikä muutosta tähän kehitykseen ole näkösilällä.¹³⁷ Poismuuton seurauksena maksajien määrä vähenee, ja kunnille aiheutuu ongelmia myös siitä, että väkiluvun perusteella maksettavat valtionosuudet pienenevät samassa suhteessa, kuin väki vähenee. Päättäjien on yritettävä pysyä tässä oravanpyörässä mukana.

Kaupungit on perustettu sitä varten, että ne toimisivat kaupan ja hallinnon keskuksina, mutta myös siksi, että ne järjestäisivät ympäröivän maakunnan käyttöön muita palveluita. Kemin kaupunki on ainakin koulutusta pyrkinyt järjestämään sekä oman kaupungin että myös lähikuntien tarpeita varten. Yliopistoon johtavan oppikoulun perustaminen ja ylläpitäminen vuosikymmeniä jo silloin, kun Kemin asukasmäärä oli pieni, oli aikanaan hyvin merkittävä parannus Kemin seudun nuorten mutta myös alueen kehittämisedellytysten kannalta. Kuten tutkimukseni jatko-osissa kerrotaan, myös ammatilliset oppilaitokset on Kemissä jouduttu yleensä perustamaan siten, että kaupunki on ollut niiden omistaja ja ylläpitäjä.

136. Pasanen 1978, 8 ja 11.

137. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 1999: 6. Väestömuutokset ja väkiluku maakunnittain ja kunnittain 1998; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluvu 31.12.1999.

Edellä on käynyt ilmi, että Kemissä on jouduttu erikoisen paljon näkemään vaivaa siinä, että on saatu kaikki lapset suorittamaan oppivelvollisuuttaan kansakoulussa. On helppo yhtyä Kemin kaupungissa vuodesta 1974 koulutoimenjohtajana toimineen Kemin koululaitoksen historiikin kirjoittaneen Pekka Pasasen arviointiin, että huoltajien sosiaalinen tausta vaikutti siihen, että koulutusta ei osattu arvostaa. Olihan esimerkiksi 1930-luvun alussa kansakoululaisista noin 90 prosenttia työväkeen kuuluvien vanhempien lapsia.¹³⁸ Kun 1970-luvun lopulla ruvettiin tekemään tilastoja siitä, kuinka suuri osa ikäluokasta Lapin läänin kunnissa siirtyi lukioon, havaittiin, että Rovaniemen kaupungissa lukioon meni noin 20 prosenttia enemmän peruskoulun päättäneistä kuin Kemissä,¹³⁹ jossa kannettiin asiasta aiheellisesti huolta. Opinto-ohjaus sekä vanhempien illoissa että tietysti kouluissa oli se keino, jolla jatko-opintojen valintoihin voitiin vaikuttaa. Valistustyö on nähtävästi tuottanut tuloksia, sillä ainakaan 1990-luvun loppuvuosina tämä ei ole ollut enää huolenaiheena Kemissä.¹⁴⁰ Nämä tilastot eivät enää kerro vertailukelpoisesti oppilaitten halukkuudesta eri kunnissa lukioon, koska esimerkiksi Rovaniemen kaupungissa ei ole 1990-luvun alusta lähtien otettu läheskään kaikkia hakijoita lukioon kuten useimmissa muissa Lapin kunnissa.¹⁴¹

On ollut helppo kirjoittaa noin 130-vuotiaan Kemin kaupungin koululaitoksesta, koska tunnen perinpohjin kaikki kaupungissa olevat oppilaitokset vuosien ja vuosikymmenien takaa ja olen kaikissa niissä vierailut työni merkeissä lukuisia kertoja sekä seurannut niiden vaiheita hyvin läheltä. Kemin kaupungilla oli oma kansakouluntarkastaja vuoteen 1970 saakka, jolloin Kemin kaupunkikin tuli Lapin lääninhallitukseen perustetun kouluosaston alaisuuteen samojen säädösten puitteissa kuin muutkin läänin kunnat. Yhteistyö kaupungin ja lääninhallituksen välillä on ollut alusta alkaen hyvää ja saumatonta. Esi-merkkinä tästä voidaan mainita, että vuodesta 1974 Kemin kaupungin koulutoimenjohtajana toiminut Pekka Pasanen oli Lapin läänin keskiasteen koulunuudistuksen suunnittelulautakunnan puheenjohtajana koko sen toiminta-ajan 1979—1992.¹⁴²

138. Pasanen 1978, 46.

139. Lapin—Koillismaan keskiasteen työryhmän muistio 1977, liite 4; Lapin läänin lukiotilastot 1980—1995. Lapin lääninhallitus. JLA.

140. Pekka Pasasen haast. 6.4.1999.

141. Lapin läänissä vuosina 1990—1998 suoritettujen yhteisvalintojen tiedostot. Lapin lääninhallitus. LLHA.

142. Lapin läänin keskiasteen koulunuudistuksen suunnittelulautakunnan pöytäkirjat 1979—1992. LLHA.

11.6 Yhteenvedo: Kemin koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Kiertokoulut			
1. kiertokoulu	1889	1937	Kemin kaupunki kuului Kemin jakamattomaan seurakuntaan vuoteen 1907, jolloin kaupungin oma seurakunta aloitti toimintansa. Vuonna 1890 kiertokouluopettajan viran perustivat kaupunki ja seurakunta yhteisesti. Alue-liitos seurakuntien välillä astui voimaan vasta vuoden 1938 alussa, mihinkä saakka kiertokoulut mitä todennäköisimmin ovat antaneet vielä alkuopetusta myös Kemin kaupunkiin kuuluneilla liitosalu-eilla.
2. kiertokoulu	1890	1937	
3. kiertokoulu	1897	1920-luvun	
4. kiertokoulu	1916	alussa	
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Keskuskoulu	1878		Kemin kansakoulu noin vuoteen 1901 ja Sauvo-saari vuoteen 1972
2. Juurakko	1901	1952	Siihen saakka kun koulu toimi Laitakarissa, oli koulun nimi sijaintisaaren mukaisesti myös Laitakari.
3. Marttala	1931 (1893) ^a		Karihaara vuoteen 1972
4. Koivuharju	1931 (1904)		Karjalahti vuoteen 1972
5. Ritikka	1931 (1920)	1980	
6. Paattio	1931 (1922)	1977	Rautiola vuoteen 1925
7. Veitsiluoto	1927		Veitsiluodossa 1926—27 toiminut koulu oli todennäköisesti Ritikan koulun sivupiste, jossa toimi alakansakoulu.
8. Pajusaari	1931		
9. Kulmankylä	1957		Syväkangas vuoteen 1972
10. Kivikko	1962		
11. Takajärvi	1977		
Päiväjätkokoulut			
1. Sauvosaari:			
a) 1-vuotinen	1936	n. 1945	Jatkokoulun toisen vuoden opetus annettiin vielä iltaopetuksena.
b) 2-vuotinen	n. 1945	1958	
2. Karihaara:			
a) 2-vuotinen	n. 1945	1958	
3. Pajusaari:			
a) 2-vuotinen	n. 1945	1950	
4. Veitsiluoto:			
a) 2-vuotinen	n. 1945	1958	
Kansalaiskoulut			
1. Karihaara:			
a) 2-vuotinen	1958	1962	
b) 3-vuotinen	1962	1972	
2. Syväkangas:			
a) 2-vuotinen	1958	1962	
b) 3-vuotinen	1962	1972	

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
3. Veitsiluoto:			
a) 2-vuotinen	1958	1960	
Peruskoulun yläasteet			
1. Karihaara	1972		
2. Sauvosaari	1972		
3. Syväkangas	1972		
4. Hepola	1975		Peurasaari vuoteen 1987
Erityiskoulut ja -luokat			
1. Pajarinranta	1936	1992	Aikaisemmat nimet Vanha koulu ja Meripuisto. Erityisluokat ovat kuuluneet hallinnollisesti Sauvosaaren kouluun vuodesta 1992.
2. Ensimmäinen tarkkailu- luokka	1964		Luokkien määrä on vaihdellut tarpeen mukaan.
Oppikoulut			
1. Kemin lukion vaiheet:			
a) Kemin Suomalainen Por- varikoulu-Yhteiskoulu	1897	1900	Yksityinen. Omistaja Kemin kaupunki. Nimenmuutos 1900. Viisiluokkainen vuoteen 1901, minkä jälkeen kahdeksanluokkainen.
b) Kemin Suomalainen Yhteiskoulu	1900	1925	
c) Kemin yhteislyseo	1925	1940	Valtio
d) Kemin lyseo	1940	1972	Valtio
e) Kemin lukio	1972		Kaupunki
2. Meripuiston lukion vaiheet:			
a) Kemin 9-luokkainen tyt- tölyseo	1940	1972	Valtio Entinen Sortavalan tyttökoulu
b) Meripuiston lukio	1972	1974	Kaupunki
3. Kemin yhteiskoulun lukion vaiheet:			
a) Kemin 8-luokkainen yhteiskoulu	1957	1972	Yksityinen
b) Kemin yhteiskoulun lukio	1972	1975	Yksityinen
4. Kemin aikuislukion vaiheet:			
a) Kemin tyttölyseon iltal- linja	1971	1972	Valtio
b) Meripuiston lukion iltal- linja	1972	1974	Kaupunki
c) Kemin lukion iltalinja	1974		Kaupunki
d) Kemin iltalukio	1988		Kaupunki
e) Kemin aikuislukio	1994		Kaupunki
a. Karihaaran, Karjalahden, Ritikan, Paattien ja Veitsiluodon koulut tulivat alueliitoksen yhteydessä Kemin maalaiskunnasta Kemiin.			

12 Inarin koululaitos

12.1 Inari – ainoa Suomen kunta, jossa puhutaan neljää kotimaista kieltä

Inari on Suomen suurin kunta. Kun Inarin pinta-ala ilman vesiä on noin 15 000 neliökilometriä, on se melko tarkkaan viisi prosenttia koko valtakunnan pinta-alasta. Vain 20 Inaria mahtuisi koko Suomeen. Vesipinta-alaa Inarissa on vielä lisäksi vähän yli 2 000 neliökilometriä, koska Inarinjärvi on Saimaan ja Päijänteen jälkeen Suomen kolmanneksi suurin järvi.¹ Sakari Topeliuksen runon mukaan syvyyttäkin on järvessä runsaasti. Inarin kunta on siitä poikkeuksellinen Lapin harvaan asuttujen maalaiskuntien joukossa, että sen asukasmäärä vuonna 1995 oli melkein sama kuin 1960-luvun puolivälissä eli lähes 8 000. Useimmissa kunnissahan se oli paljon pienempi. Koko 1970-luvun asukasmäärä oli Inarissakin alle 7 000, mutta matkailuelinkeinon nousun myötä asukkaiden määrä rupesi kasvamaan 1980-luvulla. Kasvu pysähtyi myös Inarissa 1990-luvun puolivälissä ja kääntyi laskuun. Vuonna 1998 Inarin väkiluku väheni jo pari prosenttia ollen noin 7 550, kun koko läänissä vähennys oli 1,2 prosenttia. Mainittakoon kuitenkin, että vuonna 1999 Inarin väkiluku pysyi ennallaan, kun koko läänissä vähennys oli melko tarkkaan yhtä suuri kuin edellisenäkin vuonna.²

Inari oli yksi Kemin Lapin lapinkylistä ja kuului 1600-luvun alussa Kemin suureen seurakuntaan kuten muukin Kemin Lappi. Inarin ensimmäinen kirkko on ollut Pielpajärvellä viimeistään jo vuonna 1648. Nykyinen Pielpajärven kirkko on rakennettu 1760. Inarilaisilla oli oma pappi vuosina 1648—1660 ja 1669—1675. Kemin Lappi erotettiin omaksi seurakunnakseen 1673 keskuspaikkanaan Kuusamo, jossa asuva kirkkoherra hoiti myös Inarin asukkaiden hengellisen huollon ja kirkolliset toimitukset. Kun sitten Utsjoen seurakunta perustettiin 1747, liitettiin Inari tähän seurakuntaan. Oman kappalaisen Inari sai 1837, pääsi itsenäiseksi seurakunnaksi 1881 ja sai oman kirkkoherran 1886.³ Inarin kolmas kirkko rakennettiin nykyiseen Kirkonkylään Juutuanjokisuulle 1884—1888. Kun

1. Finlandia. Otavan iso maammekirja 9. Lappi. 1987, 40; Noukka 1987, 41—42.

2. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 1999: 6. Lapin kuntien asukasluvu 31.12.1998; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluvu 31.12.1999.

3. Kähkönen 1982, 132 ja 243.

tämä kirkko tuhoutui sodassa, valmistui samalle paikalle 1952 kirkko, jota kutsutaan saamelaiskirkoksi, ja Ivalo sai modernin kirkkonsa 1966.⁴

Suomalainen asutus alkoi Inarissa 1700-luvun puolivälissä, jolloin Heikki Kyrö asettui uudisasukkaaksi Ivalojokivarteen. Poronhoidosta tuli inarilaisille tärkeä elinkeino vasta vuoden 1852 jälkeen, jolloin Norjan ja Suomen välinen raja suljettiin. Siihen saakka olivat norjalaiset paimentaneet porojaan Utsjoen ja Inarin alueilla talvisin. Norjalaisten porojen määräksi on arvioitu noin 50 000 eli suunnilleen sama määrä, mikä oli 1970-luvulla vastaavalla alueella paikallisen väestön omistuksessa. Inari on nelikielinen kunta, sillä siellä puhutaan suomen lisäksi tunturisaamea, inarinsaamea ja koltansaamea. Kun Inarissa oli vuonna 1800 noin 480 asukasta, oli heistä suomalaisia 18. Vuoden 1915 jälkeen on suomalaisia asunut Inarissa enemmän kuin saamelaisia. Inarin omistuksesta ovat kilpailleet useat valtakunnat, sillä vielä 1800-luvun alkuun saakka Inarin lapinkylä joutui maksamaan veroa Ruotsille, Venäjälle ja Tanskaan kuuluneelle Norjalle.⁵

Viimeisten vuosikymmenien aikana Inarista on muodostunut eräs Suomen tunnetuimmista turistikohdeista. Saariselän matkailukeskus muistuttaa kaupunkia, jonne on hyvät kulkuyhteydet joko maantietä pitkin tai lentämällä, sillä Ivalon lentokentältä on Saariselälle vain puolen tunnin matka.

12.2 Katekeettaopetuksen vaiheet Inarissa

Inari sai ensimmäisen katekeettansa, kun Utsjoella työskennellyt yhteisen seurakunnan toinen katekeetta siirrettiin 1779 Inariin. Kun Utsjoelta pappi ehti hyvin harvoin käymään Inarissa, piti katekeetta Inarissa myös jumalanpalveluksia lukien Juhana Wegeliuksen postillaa. Kun 1830-luvulla Inarin katekeetan paikka tuli avoimeksi, esitti tuomiokapituli senaatille, että Inariin perustettaisiin pappiskatekeetan virka, jolloin tämä viranhaltija voisi hoitaa kaikkia kirkollisia tehtäviä Inarissa. Taas voidaan sanoa, että esivalta ymmärsi hyvin Lapin harvaan asuttuja alueita, sillä katekeetanvirka säilytettiin, mutta sen lisäksi perustettiin Inariin kappalaisen virka 1837. Seurakunnan palvelumahdollisuudet paranivat tietysti huomattavasti, koska Utsjoen kirkkoherra oli ehtinyt käymään Inarissa vain kolme kertaa talvella ja joskus kesällä.⁶

Katekeetan virkojen perustaminen Venäjän vallan aikana kulki hyvin monien portaitten kautta. Seurakunta teki aloitteen kontrahtirovastin (lääninrovastin) kautta tuomiokapitulille, joka liitti hakemukseen lausuntonsa ja lähetti sen senaatin kirkollistoimituskuntaan. Senaatissa asian käsittelivät vielä talousosasto ja senaatin yleisistunto. Lopuksi asia esiteltiin Pietarissa keisarille, joka ratkaisi asian. Toisen katekeettansa Inari sai vuonna 1849.⁷ Nykyisin valtioneuvosto eli maan hallitus vastaa senaattia, opetusministeriö kirkollistoimituskuntaa, valtionvarainministeriö talousosastoa, valtioneuvoston istunto senaatin yleisistuntoa ja presidentti pienemmin valtaoikeuksin keisaria.

Kun asioita ja olosuhteita pyritään parantamaan, niin usein on paras hyvän vihollinen. Utsjoen seurakunnassa ei oltu 1850-luvulla tyytyväisiä viiden kiertävän katekeetan ope-

4. Vahtola 1987b, 40—41.

5. Jomppanen & Tumme 1971, 65; Vahtola 1987b, 39—40.

6. Kähkönen 1988, 28 ja 44.

7. Kähkönen 1988, 35.

tustyön tuloksiin. Silloin Inarissa ja Utsjoella hyvin vähän aikaa palvelleet pappismiehet esittivät, että kiertävien katekeetikoulujen sijasta pitäisi perustaa kiinteitä kouluja, koska perhe perheeltä kulkevat ja opettavat katekeetat ehtivät paikassaan viipyä vain noin viikon. Näiden uusien koulujen opettajien toivottiin saaneen koulutuksensa mahdollisesti jopa yliopistossa. Kyllä nämä kirkonmiehet ilmeisesti tavoittelivat kansakoulun perustamista, sillä Suomen ensimmäiset kansakoulut on perustettu 1855⁸, ja aikaansa seuraavat papit olivat varmasti tietoisia koulumaailman uusista virtauksista. Lääninrovasti, Sodankylän kirkkoherra, ryhtyi tukemaan Utsjoen seurakunnan pappien tekemää esitystä, jota perusteltiin monilla hyvillä syillä. Näin jälkiviisaana voidaan sanoa, että asian esittäjät olivat kokemattomia ja odotukset perustuivat toiveajatteluun. Tuomiokapitulin kautta esitys meni virkaporttikon läpi aina keisarille saakka, joka alkuvuodesta 1858 määräsi, että Utsjoen seurakunnan viiden katekeetan tilalle tulisi asettaa kaksi katekeetta, jotka opettaisivat kiinteissä kouluissa entistä useampia aineita Utsjoen ja Inarin kirkolla olevissa käräjähuoneissa. Uudistus piti toteuttaa sitä mukaa, kuin entiset katekeetat jäisivät eläkkeelle tai jättäisivät muista syistä virkansa. Lääninrovasti oli kuitenkin jo vuoden 1858 lopulla sitä mieltä, että Utsjoella pitäisi tulevaisuudessakin opetusta antaa ainakin kolmessa kylässä, koska kaukaisista kylistä eivät vanhemmat voisi lähettää lapsiaan koulua käymään kirkolle, jossa pitäisi majoittua.⁹ Lääninrovastin sovellutus keisarin määräyksestä oli tämä, että koulu olisi kiinteä, vaikka se toimisikin useassa paikassa. Oppivelvollisuuslakiin tämä tulkinta oli kirjattu siten, että kahdessa koulupiirissä 18 viikkoa kummassakin lukuvuoden aikana toimiva alakansakoulu oli lain mukaan kiinteä. Jos taas samassa koulupiirissä alakoulu toimi kahdessa paikassa lukuvuoden aikana, sama laki nimitti tällöin koulua kiertäväksi.¹⁰

Keisarin edellä kerrotun määräyksen mukaisesti tultiin Inarissa vuonna 1883 siihen tilanteeseen, että laajassa vasta itsenäistyneessä seurakunnassa oli enää vain yksi katekeetta. Opetustilanne ei voinut olla laajassa Inarissa tyydyttävä yhden katekeetan hoitamana, joten seurakuntaan toivottiin vuoden 1886 piispantarkastuksessa toista katekeetanvirkaa, joka oli kansakouluhuumassa lakkautettu, kuten Teuvo Lehtola on asian ilmaissut¹¹. Piispa ymmärsi tilanteen. Hän myös kehotti vanhempia opettamaan lapset jo pienestä pitäen opiskelemaan ja tekemään työtä, sillä ”työttömyys on kaiken pahan synnyttäjä”. Utsjoen kirkkoherrakin on arvioinut 1880-luvulla, ettei kiinteistä kouluista olisi oppilaitten puuttuessa hyötyä.¹² On muuten koulujenkin osalta sängen oleellinen asia, jos oppilaat puuttuvat. Kun joskus ammatillisissa oppilaitoksissa 1980-luvulla jotakin opintolinjaa ei Lapissa saatu käyntiin oppilaitten puuttumisen tai vähäisyyden vuoksi, kevensimme vakavaa asiaa sanomalla, että kyseisen linjan opettaja saattaa pian ilmoittaa meille, että tämä oli hänen kohdallaan saavutettu etu, jota ei saisi poistaa.

Kun seuraavan kerran 1892 pidettiin Inarissa piispantarkastusta, oli sinne juuri nimitetty toinen katekeetta edellisenä vuonna saatuun virkaan. Piispa oli hyvin kiinnostunut opetuksesta ja kävi seuraamassa katekeetan työskentelyä parin oppitunnin ajan. Oppilaille puhuessaan hän totesi oltavan harhateillä, jos joku joskus luulee koulun jälkeen jo kaiken oppineensa, sillä ihminen on koululapsi haudan partaalle saakka. Lasten ja nuorten kuuluste-

8. Halila 1949 I, 217.

9. Kähkönen 1988, 50–53.

10. SA 101/1921, 7 §.

11. Lehtola 1998, 292.

12. Inarin ptpk 1886 (srkk V. A. Wirkkula). Eb: 18a. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 54.

lussa taidot olivat joko hyvin huonot tai arvosteluasteikko ankara. Sisä- ja ulkoluvusta arvosana oli välttävä, luetun käsittämisen eli ymmärtämisen taito oli auttava ja raamatunhistorian osaaminen alulla. Piispa vetosi lasten vanhempiin, että he lähettäisivät lapsensa katekeetanoppiin kyläkunnittain tai Kirkonkylään, kun monet odottivat saavansa opettajan kotiinsa opettamaan perheen muutamaa lasta, jolloin katekeetat ehtisivät opettaa vain pienen määrän oppilaita lukuvuoden aikana ja heitäkin lyhyen ajan. Esteeksi oppilaitten koaamiseen ilmoitettiin vanhempien varattomuus majoituskustannusten maksamiseen. Opetuspiirejä oli esimerkiksi 1902 toisella katekeetalla hoidossaan 11 ja toisella kahdeksan, joten vuotuiset opetusajat olivat oppilasta kohti vain kolmesta neljään viikkoon. Piispa Johansson puhui lämpimästi saamen kielen puolesta sanoen, että äidinkieli oli Jumalan lahja, jota pitäisi varjella ja käyttää. Vuosisadan vaihteen molemmin puolin katekeetat olivat kuitenkin vain suomenkielisiä.¹³

Vielä 1900-luvun alkupuolella, jolloin ensimmäinen kansakoulu oli jo perustettu sekä Inariin että Utsjoelle, katsottiin katekeettojen antamaa opetusta tarvittavan laajoilla alueilla hajallaan olevan väestön tavoittamiseksi. Vuonna 1907 esimerkiksi Inarin kouluikäisistä oli kansakoulussa vain kuusi prosenttia. Valtiovallan ja kirkon yhteistyön jatkuminen näkyi siinä, että Inarissa aloitti kolmas katekeetta työnsä 1907 ja vielä neljäs 1912. Kolmanteen katekeetanvirkaan oli tarkoitus valita inarinsaamelainen, jonka tulisi opettaa kielitaitoisena inarinsaamelaisia. Myös neljännen viran haltijalle luvattiin ylimääräistä korvausta siitä, jos hän osaisi opettaa saamelaislapsia äidinkielellä. Virkoihin saatiinkin saamenkielentaitoiset opettajat. Vaikka vuonna 1913 oli jo kunnan pääkylissä, Kyrössä (vuonna 1924 käytettiin jo tästä kylästä nimeä Ivalo) ja Kirkonkylässä, kansakoulut ja neljä katekeettaa antoi opetusta 39 opetuspiirissä, 45 prosenttia kouluikäisistä jäi vaille kaikkea kouluopetusta. Piispantarkastuksessa mietittiin, pitäisikö kunnankin osallistua kustannuksiin valtion lisäksi, jolloin vanhemmat ehkä arvostaisivat kouluja enemmän ja lähettäisivät lapsiaan niihin runsaammin. Kirkkoherra ilmoitti, että periaatteessa ei kukaan vastustanut kouluja. Vuonna 1921 oli kolmessa kansakoulussa 17 prosenttia kouluikäisistä. Kirkkoherra oli arvioinut yhden kansakoulunopettajan uskonnonopetustaidon kiitettäväksi, toisen tyydyttäväksi ja kolmannen välttäväksi ilmoittaen vielä, että kaikkien opettajien ja seurakunnan välit olivat hyvät.¹⁴ Olivatkohan vielä sen jälkeen, kun edellä mainittu arviointi tuli jotakin tietä sen kolmannenkin opettajan tietoon?

Katekeettoja tarvittiin vielä vuosikymmenet Inarissa. Vuonna 1929 oli kuitenkin jo neljäs virka täytetty väliaikaisesti, kun kansakouluja perustettiin lisää ja myös alkuopetusta antavia kokovuotisia alakouluja avattiin. Supistetun kansakoulun opetus vastasi myös jo alimmilla luokillakin hyvin kiertokoulujen normaaliopetusta. Kun aikaisemmin katekeetat olivat olleet yleensä miehiä, olivat 1929 kaikki Inarin katekeetat naisia. Näyttäisi siltä, että 1930-luvun alussa neljättä virkaa ei enää olisi täytetty. Kiertokouluissa oli malliohjesäännön mukaan kaksi opetusryhmää eli osastoa. Inarin kirkkoherra kertoi, että käytännössä melkein jokainen lapsi oli omalla osastollaan. Opetustilanne oli Inarissakin parantunut, sillä 1929 ei koulunkäymättömiä enää ollut, ja 53 prosenttia kouluikäisistä oli jo kansakoulussa. Piispantarkastusten ohjelmaankin oli tullut hyvin suuri muutos, sillä aikuisten kuulusteluja ei enää suoritettu. Kun piispat olivat aina kehottaneet kovinkin sanoin van-

13. Inarin ptpk:t 1892 ja 1897 (srkk:t M. Hinkula) sekä 1902 (srkk L. A. Itkonen) Eb: 18a. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 64 ja 436.

14. Inarin ptpk:t 1907 ja 1913 (srkk:t L. A. Itkonen), 1921 (srkk F. J. Tela) ja 1924 (srkk T. A. Itkonen). Eb: 18a. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 65 ja 437—439.

hempiä panemaan lapsiaan kierto- ja kansakouluihin, esitti piispa Inarissa vuoden 1929 käynnillään vielä lisätoivomuksen, että nuoria ohjattaisiin hakeutumaan myös Inarin Riu-
tulassa olevaan talouskouluun, jonne syrjäisen sijainnin vuoksi oli ollut vähän hakijoita.¹⁵

Piispantarkastuksissa saattoi tapahtua humoristisiakin asioita, sillä leikintunteviahan papitkin osaavat joskus olla. Kun vanha piispa Juho Koskimies apulaisineen oli suorittamassa Inarin seurakunnan tarkastusta, kesti tilientarkastus yllättävän kauan. Niinpä piispa ja hänelle seuraa pitänyt kirkkoherra Tuomo Itkonen lähtivät kansliaan katsomaan, mistä oli kysymys. Aessori Yrjö Wallinmaa istui aivan hiljaa pöydän takana, mutta nuori notaari-
pastori ehdisteli tiukasti seurakunnan taitavaksi tunnettua tilinpitäjää, joka herkästi punastuvana korvat kuumina kuunteli ripitystä. Joku menoerä oli notaarin mukaan merkitty väärälle momentille. Itkonen huomasi sitten, että kansliassa olevien huvilasänkyjen alta näkyivät lääninrovasti Yrjö Aittokallion, silloisen Lehmusvirran, pitkät jalat. Pian myös kirkkoherra Itkonenkin suuttui ja meni Aittokallion viereen sängyn alle makaamaan. Huoneessa tuli aivan hiljaista. ”Enkelit liikkuvat huoneessa”, on Itkonen kuvaillut tilannetta. Piispa kävelin muutaman kerran lattian poikki ja sanoi sitten: ”No, tulkaahan jo sieltä pois!” Itkosen mukaan riita oli ratkaistu ja tilit hyväksytyt.¹⁶ Itkonen on jättänyt kertomatta, minä vuonna tämä tapahtui. Piispantarkastuspöytäkirjoista jäljitin, että vuosi oli 1934. Ei se asia kuitenkaan tähän jäänyt, sillä se notaari-
pastori kirjoitti pöytäkirjaan kolme merkintää, miten tilejä oikeaoppisesti hänen käsityksensä mukaan piti hoitaa. Byrokraatin saivarteluilta ne huomautukset minunkin mielestäni vaikuttivat. Tämän tarkastuksen oikean ajankohdan löytäminen tuotti vaikeuksia, koska Itkonen kirjassaan kertoi Aittokalliosta. Kyllä siellä sängyn alla makasi kuitenkin vielä lääninrovasti Lehmusvirta, joka vasta myöhemmin muutti nimensä Aittokallioksi, ja tätähän ei notaari-
pastorikaan silloin vielä tien-
nyt kirjata pöytäkirjoihin, vaikka tarkka olikin.¹⁷ Itkonen todennäköisesti tahallaan kirjassaan jätti tarkastusvuodenkin kertomatta, koska haavoittuvaliset ihmiset ne aina istuvat jokaisen virkapöydänkin takana. Ei ole minullakaan tarvetta paljastaa paljon pohjoisen Lapin puolesta työtä tehneen pappismiehen nimeä. Saattoi vain kuitenkin käydä niin, että vajaa vuosikymmen tämän tarkastuksen jälkeen Inarin papinvaalissa notaarin tarkkuus vähensi ääniä ratkaisevasti. Kukapa sen tietää?

Vuoden 1934 piispantarkastuksen aikaan kansakoulun kattavuus oli jo 68 prosenttia ja kolme katekeettaa kierteli laajan Inarin sivukylissä. Kirkkoherran mukaan yhteistyötä seurakunnan ja kansakoulujen välillä oli ollut runsaasti. Kiireittensä vuoksi ei kirkkoherra enää ollut ehtinyt koulujen johtokuntiin, mutta oli ollut joskus kyllä kolmenkin koulun johtokunnassa yhtäaikaan. Nuorten kuulustelun sijasta järjestettiin hengellinen nuorisoi-
la. Piispa jätti kuitenkin pienen uhkan leijumaan ilmaan ilmoittaen, että seuraavalla kerralla on mahdollisesti taas kuulustelutilaisuus.¹⁸ Se seuraava kerta oli kyllä vasta 1950. Heinä-
kuun alussa 1943 vasta valittu piispa Yrjö Wallinmaa oli seurueineen postiautossa menossa Inariin suorittamaan piispantarkastusta, kun aamuyöstä lähellä Saariselkää ennen Laanion siltaa neuvostoliittolaiset partisaanit pysäyttivät ampumalla auton ja räjäyttivät sil-
lan. Piispa Wallinmaa (1892) ja kolme muuta matkustajaa saivat hyökkäyksessä surmansa ja kymmenen henkilöä haavoittui. Lääninrovasti Aittokallio (1891) pääsi pahoin vammau-

15. Inarin ptpk 1929 (srkk T. A. Itkonen). Eb: 18a. OTA. OMA; vrt. Kähkönen 1988, 435.

16. Itkonen 1970, 369 ja 374.

17. Inari ptpk 1934 (srkk T. A. Itkonen). Eb: 18a. OTA. OMA; Itkonen 1970, 374.

18. Inari ptpk 1934 (srkk T. A. Itkonen). Eb: 18a. OTA. OMA.

tuneena pakenemaan ja hakemaan apua.¹⁹ Kuten huomataan syntymävuosista, piispa ja lääninrovasti olivat lähes samanikäisiä ja olivat valmistuneet Helsingin yliopistossa samoihin aikoihin papeiksi. Kesällä 1959 tekemällämme mopediretkellä Lappiin leiriydymme Laaniojan varteen. Ojasta sai hyvää keittovettä, ja sota-ajan murheellisista tapahtumista jälkipolville kertovan muistokiven läheisyydessä nukuimme teltassamme rauhallisen yön. En tiedä, vaikuttiko yösijan valintaan se, että aivan nuorena olin sanomalehdestä saanut lukea koko Oulun hiippakuntaa järkyttäneestä piispa Wallinmaan kuolemasta.

Keväällä 1944 oli vielä Inarissa kolme katekeetta työssä, joskin kolmas virka oli ollut väliaikaisesti täytettynä jo vuodesta 1936. Kesällä 1946 tämä virka lakkautettiin. Kesällä 1949 lakkasi jälleen yksi virka, joten vuoden 1950 piispantarkastuksen aikaan oli enää yksi virka jäljellä. Tämä Suomen viimeinen katekeetanvirka lakkautettiin virallisesti vuoden 1955 alusta lukien.²⁰

Suomen viimeinen katekeetta oli Laura Lehtola Inarissa. Opetustyönsä hän oli jo aloittanut 16-vuotiaana isänsä sijaisena, kun isä joutui hoitamaan kunnan asioita. Lehtolan elämäkertateos Viimeinen katekeetta kertoo koruttomasti, millaisissa olosuhteissa Lapin katekeetat työskentelivät ja opettivat saamelaisen alkuperäisväestön ja suomalaisten uudisasukkaitten lapsia maan pohjoisimmissa seurakunnissa. Kärsivällisyyttä ja suurta sopeutuvuutta työ varmasti vaati, sillä opetustilat ja opettajan asunto ihmisten nurkissa olivat hyvin vaatimattomia, vaikka koulutalon isäntäväen ja kyläläisten ystävällisyys helpotti tilannetta.²¹

Laura Lehtolan viimeinen koulupiiri oli Partakon kylässä, joka on Inarin Kirkonkylän ja Sevettijärven välisen yli satakilometrisen taipaleen puolivälissä. Elokuussa 1954 ilmoitti Inarin kirkkoherra Mauno Aho Laura Lehtolalle, että Partakossa aloittaa kansakoulu, joten seurakunnan katekeettakoulua ei enää tarvinnut jatkaa. Näin yksinkertaisesti loppui viimeisen katekeetan työ. Laura Lehtolan vaiheet tämän jälkeen eivät ole kunniaksi suomalaiselle virkakoneistolle. Kansakouluntarkastaja lupasi jo Lehtolalle opettajan paikan Partakon koululta, mutta lääkärintodistusta hän ei saanut, sillä paikallinen lääkäri kielsi häneltä kaiken työnteon ja määräsi hoitoon. Tuomiokapituli lupasi ensiksi lakkautuspalkan, mutta ilmoitti pian sen jälkeen, että Lehtola oli siirretty lääkintöhallituksen alaisuuteen. Hänet määrättiin Ouluun sairaanhoitajaopiston ylimääräiseksi vahtimestarin apulaiseksi, jonka työtehtäviin olisi kuulunut valvoa öisin oppilasasuntolaa nelikerroksisessa talossa ja päivisin hoitaa talon liinavaatteita. Hissiäkään ei ollut talossa lupa käyttää sen tuottaman häiriön vuoksi, ja asunto olisi pitänyt hankkia itse sieltä, mistä se olisi sattunut löytymään. Peräti valtioneuvosto uhkasi Lehtolaa eläkkeen menetyksellä, jos hän ei ottaisi Oulusta tarjottua tehtävää vastaan. Kun lääkintöhallitus ei luottanut Ivalon lääkäriin, määrättiin Lehtola lääkärintarkastukseen Rovaniemelle. Siellä hän kääntyi maaherra Uno Hannulan puoleen. Maaherran toimenpiteitten ansiosta Lehtola sai lakkautuspalkan. Se oli kuitenkin niin pieni, että ei riittänyt paljon muuhun kuin polttopuuhun. Kymmenen vuotta piti kovissa olosuhteissa työskennelleen katekeetan elää ystävien almujen varassa, kunnes sai täyden eläkkeen ja pääsi erikoislääkäriin hoiviin saamaan kunnan hoitoa. Laura Lehtola

19. Viheriävaara 1981, 6

20. Inarin ptpk 1950 (srkk M. V. Aho). Eb: 18b. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 437—439.

21. Lehtola 1984, 9—174.

on kuitannut saamansa huonon kohtelun sanomalla: ”Isä anna heille anteeksi siitäkin huolimatta, että he tiesivät mitä tekivät”.²²

Näin oli eräs tärkeä koulutuksen ajanjakso päättynyt Lapissa. Katekeettaopetusta oli annettu hyvin vaikeissa olosuhteissa noin 200 vuotta. Inarissa katekeetat olivat kiertäneet kylissä ja perheissä tarkalleen 175 vuotta. Kun kansakoulu ja sen perillinen peruskoulu ovat yhtä pitkän ajan valistaneet inarilaisia, kirjoitetaan jo vuosiluku 2077. Katekeettojen palkkauksesta vastasi valtio kolmen valtakunnan aikana. Suorastaan liikuttavaa on ollut seurata piispantarkastuksesta toiseen, kuinka hiippakunnan johto huolehti erämaaseurakuntien lasten ja nuorten kasvatuksesta. Suuren haitan opetustyölle aiheutti 1850-luvulla nuorten, kokemattomien ja idealististen Utsjoen ja Inarin yhteisen seurakunnan pappien tekemä aloite katekeettakoulujen lakkauttamisesta ja kiinteiden kansakoulujen perustamisesta niiden tilalle. Seurauksista saivat alueen asukkaat kärsiä vuosikymmeniä, kun katekeettojen määrää vähennettiin. Inariin saatiin kuitenkin lisää katekeettoja aikaa myöten, mutta Utsjoki joutui tyytymään yhden katekeetan palvelukseen aina 1900-luvun puoliväliin saakka, jolloin sitä ainoakaan katekeettaa ei enää tarvittu. Ei tämä varmasti ainoa tappaus ole ollut, kun Lapin väki on saanut kannettavakseen Etelä-Suomesta lähetettyjen aluetta täysin tuntemattomien virkamiesten aiheuttamat vahingot.

12.3 Oppivelvollisuuskoulun synty ja kehitysvaiheet Suomen suurimmassa kunnassa

12.3.1 Kansakouluhankkeita²³

Edellä olevassa luvussa on kerrottu, että Inarissa haaveiltiin kiinteästä Kirkonkylässä sijaitsevasta koulusta jo 1850-luvulla. Inarin kappalainen yritti 1870-luvun alussa koulun perustamista, ja sai kuvernööritä luvan käyttää kirkolla olevia käräjä- ja voudintupia kouluna ja opettajan asuntona. Hanke kariutui, koska seurakunta ei suostunut korjauttamaan rakennuksia koulukäyttöön sopiviksi. Taas 1880-luvullakin oli kouluasia esillä, kun senaatti totesi 1885 pappilan rakentamispäätöksessään, että vanhan pappilan rakennukset piti jättää kunnalle kansakoulun tarpeita varten. Kuitenkin vasta 1890-luvun alussa kansakouluhanke oli niin pitkällä, että senaatti myönsi määrärahat Inarin kunnan Kyrön kylän kansakoulun rakentamiseen ja ylläpitoon 1893. Kyrö oli Inarin kunnan nykyisen keskuspaikan Ivalon aikaisempi nimi. Vuonna 1897 senaatti antoi määrärahan Inarin Kirkonkylään perustettavan koulun rakentamiseen ja myös opettajattaren palkkaamiseen. Kyrön kylässä piti koulutyö päästä aloittamaan jo ennen vuosisadan vaihdetta, mutta näin ei kuitenkaan tapahtunut. Valmistumaisillaan oleva koulutalo tuhoutui nimittäin tulipalossa 1899. Näin sai Inarin Kirkonkylän kansakoulu kunnian olla ensimmäinen kiinteä koulu, jossa Inarissa ruvettiin opetusta antamaan. Tämä tapahtui syksyllä 1902.²⁴

22. Lehtola 1984, 175–184.

23. 12.3.1 = ajanjakso vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen.

24. SVT X: 33 1902–03; Halila 1949 II, 168. Olen seurannut eri tutkijoiden käyttämiä ilmauksia heidän kertossaan koulujen alkuvaiheista. Halila kertoo, että Kyrö sai kansakoulunsa 1893 ja Inarin Kirkonkylä 1897. Normaali puheessa ymmärretään, että koulu avattiin kyseisenä vuonna, jos noin sanotaan. Kuitenkin Halila halusi ilmoittaa alaviitteen mukaan, että noina vuosina kouluille myönnettiin valtionavut; Mönkkönen 1981, 47–50.

12.3.2 Kansakoulut aloittavat työnsä²⁵

Vuoden 1898 piirijakoasetuksen mukaan myös Inarin laaja kunta jaettiin neljään koulu-
piiriin, eli Kyrön ja Kirkonkylän piirien lisäksi aiottiin perustaa koulut vielä Patsjoen
(Paatsjoen, Nellimin) piiriin ja Tunturipiiriin. Patsjoen koulu oli tarkoitus perustaa Inarin
lapinmurretta puhuvaa väestöä varten, ja Tunturipiirin koulussa, joka sijoitettaisiin lähel-
le Norjan rajaa Angelin tienoille, aiottiin opettaa Utsjoen lapinmurretta puhuvia porolap-
palaisia. Tunturipiirissä ja Patsjoen piirissä kouluhankkeet eivät kuitenkaan toteutuneet,
ja muissa vuosisadan alkupuolella avatuissa kouluissa oli suomi opetuskielenä, koska
opettajat eivät osanneet saamen kieltä.²⁶

Kun Inarin ensimmäinen kouluyritys oli haihtunut savuna ilmaan, ruvettiin kiirehti-
mään Kirkonkylän koulun rakentamista. Puuhamiehenä oli 1899 Inarin kirkkoherraksi
muuttanut Lauri Itkonen, jonka suuri lapsilauuma tarvitsi myös koulua. Tämän kunniatohtori-
n arvoon nousseen isän kolmesta pojasta leivottiin myös tohtoreita, joista yksi kunnia-
tohtori ja kaksi ilman kunniaa²⁷. Kun koulun piti päästä alkamaan syksyllä 1902, ei ke-
väällä aukijulistettuun opettajanvirkaan ollut ilmaantunut yhtään hakijaa. Sattui kuitenkin
niin onnellisesti, että juuri kun tätä asiaa Inarissa surtiin, saatiin pappilaan kaksi Ete-
lä-Suomesta saakka matkustanutta vierasta. Kun keskusteluissa ilmeni, että Inarin ensim-
mäinen kansakoulu ei ollut saanut vielä opettajaa, toinen vieraista, opettaja Ida Lilius, kat-
soi kutsumukseksien ja velvollisuudekseen huonosta terveydestään huolimatta jättää opet-
tajanpaikkansa Viipurissa ja lupautua Inarin aloittavan koulun opettajaksi.²⁸ Näin oli
opettajakysymys ratkennut. Aivan oman kappaleensa ansainnee kertomus siitä, miksi
Lappiin matkanneet naiset halusivat poiketa matkallaan juuri Inarin pappilassa.

Opettaja Ida Lilius oli viettänyt muutamia kesiä ja muun muassa kesän 1899 Ruotsin
Lapissa terveyttään hoitamassa. Lehtolan mukaan hän oli siellä havainneensa takapajui-
suuden ja puutteen vuoksi tullut siihen tulokseen, että Suomessa pitäisi ryhtyä toimenpi-
teisiin vastaavissa olosuhteissa elävien saamelaisten elämisen parantamiseksi. Opettaja
Lilius tutustui myös Ruotsissa ankeiden olojen lisäksi eri tahojen saamelaisten hyväksi
harjoittamaan kristillisyhteiskunnalliseen työhön sekä Ruotsin Lapin seurakuntien alueel-
la vuonna 1839 aloitettuun runsaaseen ja tulokselliseen lähetyksenkoulutoimintaan²⁹. Opetta-
ja Lilius esittikin seuraavana kesänä 1900 vuonna 1896 Suomeen perustetun Nuorten
Naisten Kristillisen Yhdistyksen (NNKY:n) kesäkokouksessa Tammisaarella, että yhdis-
tys aloittaisi lähetyk- ja avustustyön “meidän maassamme niin laiminlyödyn Lapin kansan
hyväksi”. Kokous päätti, että asiaa ruvettaisiin selvittämään. Keväällä 1902 opettaja Lilius
kirjoitti eri julkaisuissa, kuinka tärkeää olisi saada Lappiin diakonissa. Sitten hän vielä ve-
tosi, että jos joku diakonissa haluaisi tehdä työtä saamelaisten keskuudessa, niin työkenttä
olisi odottamassa. Porvoon diakonissa Naëmi v. Bonsdorff näki myös kirjoituksen, joka
vaikuttanut häneen käskyn lailla, eikä hän voinut muuta kuin ilmoittautua tehtävään. Kesä-
kuussa 1902 NNKY:n viides vuosikokous siunasi sisar Naëmin tähän työhön. Inarin pap-
pilan vieraat olivat tietysti tulleet perustajayhdistyksen toimesta selvittämään työmahdol-

25. 11.3.2 = ajanjakso vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

26. Mönkkönen 1981, 50—55.

27. Martti Itkosen haast. 9.4.1999.

28. Sinnemäki 1935, 162—163; Mönkkönen 1981, 56.

29. Ks. Muonio.

lisuuksia, sopimaan toiminnan aloittamisesta ja järjestämään käytännön kysymyksiä, joista asunnon hankkiminen oli tietysti päällimmäisenä. Heidän tehtävänsä oli myös arvioida, “voiko sisar Naëmi lähteä yksin niin outoihin ja vaikeihin oloihin”. Näkemänsä perusteella he olivat tulleet siihen tulokseen, että työ olisi Jumalan tahdon mukaista ja Inari olisi sovelia in työkohde. Onnellista oli vielä, että myös Ida Liliukselle oli avautunut Lapissa oma työmaa, joten sisar Naëmin ei tarvitsisi aloittaa työtään erämaaseurakunnassa yksinään. Opettaja Liliuksen matkakumppani neiti Hellä Putkinen matkusti Naëmi v. Bonsdorffin luo kertomaan matkan tuloksista sekä työn aloittamisesta ja opettaja Lilius varmastikin Viipuriin muuttoa valmistelemaan. Rovaniemeltä, toisen tiedon mukaan jo Oulusta, Inariin menijöiden matkareitit yhtyivät. Syksyllä 1902 Ida-opettaja aloitti koulunpidon ja sisar Naëmi diakoniatyön, jossa kiertävän sairaanhoitajan tehtävät muodostivat tärkeän sijan, koska lähin lääkäri oli 200 kilometrin päässä Kittilässä. Pyhäkoulun pitämisen hän aloitti myös välittömästi. Yhteiseksi asunnokseen nämä Inariin muuttaneet pappilan tyttäret – molempien isäthän olivat pappeja – saivat toistaiseksi koululta opettajalle varatun kahden huoneen ja keittiön asunnon. Tärkeää heille kummallekin oli työssä ja sen ulkopuolella, jos nyt työtä ja vapaa-aikaa saattoi käytännössä erottaa, kristillisen sanoman välittäminen.³⁰

Aluksi oli kansakoulussa 16 oppilasta, joista vain kaksi saamelaista, koska matkat olivat pitkät ja koulun puolesta järjestettyä majoitusta ei vielä ollut. Vuoden kuluttua 1903 valmistui koulukoti, ja siihen majoitettiin ensimmäisenä vuonna neljä suomalaista ja neljä saamelaista lasta. Vaikeaa ja raskasta oli koulutyö opettajan ja hänen työtoverinsa mielestä. He kokivat, että kristillisyydestään vanhastaan kuulu Inari oli lähes pakanamaa ja kaikissa suhteissa, mitä elintasoon ja siisteyteen tuli, mitä alkeellisimmalla kannalla. “Lahjattomia ovat lappalaislapsiraukat”, kirjoitti sisar Naëmi etelään. Hän katsoi suureksi erehdykseksi, että tylsien ja kehitymättömien lappalaislasten tavoitteeksi oli asetettu oppia samat tiedot kuin muidenkin kansakoululaisten. Rovasti Tuomo Itkonen oli koulun ensimmäisiä oppilaita, ja hän on todennut muistelmissaan, että ongelma oli jo siinä, että lasten oli vaikea ymmärtää viipurilaisen opettajan hienoa suomea ja opettajan puolestaan lasten puhumaa Peräpohjolan murretta. Toinen koulun kuuluisaksi tullut alkuvuosien oppilas oli kansakoulunopettajana leipänsä ansainnut runoilija Vilho Edvard Törmänen, jonka Lapista kertovat runot, tunturilaulut, ovat tulleet Suomessa tunnetuiksi siitä syystä, että ne Yrjö Kilpisen antamassa sävelasussa ovat vuosikymmenestä toiseen kuuluneet parhaimpien suomalaisten laulajien ohjelmistoon.³¹ Törmänen oli kansakouluun tullessaan 1902 sangen varttunut, sillä hän pääsi Kajaanin seminaariin oppilaaksi jo 1905.³² Näin nopeasti Inarin kansakoulu tuotti hyviä hedelmiä.

Oli ymmärrettävää, että Porvoosta ja Viipurista tulleet hienosti sivistyneet säätyläisnaiset eivät voineet helposti sopeutua Inarin oloihin ja ihmisiin, vaikka he halusivat uhrata voimansa, terveytensä ja omaisuutensakin tämän seudun asukkaitten hyväksi. On ensiarvoisen tärkeää, että opettajat ja muut virkamiehet olisivat koulutuksen saanutta oman perän väkeä. Silloin ei vastaavia vaikeuksia tulisi. Ohjeenani sanoin aina Lapin opettajille, että opettajan tulee viisaasti sopeutua ympäristöönsä ja jos hän yrittää päinvastaista, niin siitä seuraa usein enemmän tai myöhemmin opettajan pakkomuutto muualle. Esimerkkejä on muistissani monta, sillä tällaisissa tapauksissa joutui alueen koulutoimentarkastaja

30. Kerkkonen 1914, 30; Sinnemäki 1935, 154—168 ja 181—182; vrt. Lehtola 1998, 294.

31. Sinnemäki 1935, 168—172; Itkonen 1970, 31—37; Mönkkönen 1981, 56—60.

32. Heikkinen 1995, 405.

tavallisesti välimieheksi. Mistäpä ne oman seudun kasvatit olisi saatu 1900-luvun alussa Inariin tekemään alkavan kansakoulun sekä terveydenhuollon, diakoniatyön ja sosiaali-
huollon pioneerityötä. Oli suureksi siunaukseksi Inarille, että asialleen vihkiytyneet ja hy-
vän koulutuksen saaneet NNKY:n palavasieluiset lähetit saapuivat tekemään kutsumus-
työtään juuri Inariin.

Kun sisar Naëmi kierteli ympäri laajaa Inaria ja näki paljon kurjuutta ja köyhyyttä, hä-
nessä syntyi ajatus, että paikkakunnalle pitäisi saada koti sekä turvattomia ja hylättyjä
vanhuksia että sairaita ja orpoja lapsia varten. Toteuttajaksi hän toivoi NNKY:tä, jonka
palveluksessa hän oli. Kun tuli tietoon, että Muddusjärven Leutolahden rannalla runsas
peninkulma kirkolta oli myytävänä Riutulan tila, jonka rakennukset olivat huonokuntoi-
sia, mutta jossa oli peltoa ja niittyä seitsemää lehmää varten sekä metsäpinta-alaa 750 heh-
taaria, sisar Naëmi omilla rahoillaan osti sen, ja hinta oli 2 000 markkaa.³³

Kesällä 1903 NNKY:n lähetyskokouksessa Tammisaaressa sisar Naëmi piti alustuksen
aiheesta, pitäisikö Lapin lähetystä laajentaa. Hän esitti, että lähetysasema perustettaisiin
Inarin Riutulaan, jossa sijaitsevan maatilan oli tätä tarkoitusta varten eräs nimeään mainit-
sematon henkilö lahjoittanut. Kokous päätti lapinlähetyksen laajentamisesta ja varojen ke-
räämisestä lähetysaseman rakentamista varten. Rakennushirret kaadettiin omasta metsäs-
tä. Arkkitehtityö saatiin ilmaiseksi. Valtio antoi avustusta 10 000 markkaa. Sisar Naëmin
lehdissä esitetyn vetoimuksen tuloksena saatiin myös yksityisiä lahjoituksia. Rakennus-
työ voitiin uskoa Inariin juuri muuttaneen rakennusmestarin käsiin. Sisar Naëmi itse
muutti Riutulaan jo 1905 valvomaan omalta osaltaan lähetysaseman valmistumista. Vuo-
den 1907 loppiaisenä Riutulan rakennukset olivat siinä kunnossa, että ne voitiin vihkiä
käyttöönsä ja aloittaa toiminta. Turvakotiin oli jo otettu 15 suojattia: yhdeksän lasta ja
kuusi vanhusta. Kesällä 1907 opettaja Lilius jäi eläkkeelle ja muutti myös Riutulaan, jossa
hänen tehtävänsä oli opettaa talossa olevia lapsia. Vuoden kuluttua keväällä hän sairastui
hyvin vakavasti ja kuoli jo syksyllä. Alueen kansakouluntarkastaja Kaarlo Kerkkonen on
kirjoittanut opettaja Liliuksesta ja hänen työstään kauniit muistosit sanat toimintakertomuk-
seensa. Vielä vuoden Naëmi v. Bonsdorff jaksoi työskennellä Riutulassa, jonka hän jätti
1909 seuraajansa hoitoon, ja muutti takaisin Etelä-Suomeen jatkamaan palvelutyötään.³⁴

Lehtolan lähdetietojen mukaan opettaja Lilius olisi pitänyt Tammisaaren alustuksen
1903, ja innostavan esityksen jälkeen kokousväeltä kerätyn kolehdin tuotolla olisi hän sit-
ten ostanut Riutulan tilan. Uskoisin Jussi Sinnemäen teoksen tietoihin, joiden mukaan sis-
sar Naëmi olisi ollut ainakin virallisesti Riutulan tilan ostaja. Lehtolan teoksessa on nimit-
täin kopio Naëmi v. Bonsdorffin 1910 tekemästä lahjakirjasta, jolla tämä lahjoitti Riutulan
tilan NNKY:n omistukseen. Tämän jo 1903 tehdyn tai ainakin luvatus lahjoituksen viralli-
sen vahvistuskirjan mukaan yhdistyksen lähetystyön mahdollisesti joskus loppuessa piti
omaisuus käyttää lappalaisten hyväksi. On mahdollista, että myös opettaja Lilius, tai vain
hän, olisi puhunut Tammisaaressa 1903. Juuri hän piti nimittäin Riutulan rakennusten vih-
kiäisjuhlassa esityksen, jossa hän kertoi Riutulan synnystä ja sen tehtävistä sekä kertoi
myös kristillisestä toiminnasta Ruotsin Lapissa.³⁵ Uskoisin, että Riutula oli Inarin
voimakaksikon saumattoman yhteistyön tulos ja sen saavuttamiseksi työt ja tehtävät
jaettiin kulloisenkin tilanteen vaatimusten mukaan. Saattoipa olla, että myös Riutulan
kustannuksiin osallistuminen hoidettiin yhteisestä kassasta.

33. Sinnemäki 1935, 185; vrt. Lehtola 1998, 294.

34. Kerkkonen 1914, 30; Sinnemäki 1935, 185—207; vrt. Lehtola 1998, 297.

35. Sinnemäki 1935, 188; Lehtola 1998, 294—299.

Miksi Riutulan tarina on kerrottu tässä tutkimuksessa näin tarkasti? Syynä on se, että Riutula toi pohjoisimman Lapin ja Inarin koulutukseenkin muun toiminnan lisäksi merkittävän panoksensa. Vuonna 1914 aloitettiin myöhemmin laajentunut kotitalousopetus Riutulassa järjestämällä kuukauden mittaisia kotitalouskursseja. Siitä alkaen on Inarissa annettu tämän alan ammatillista koulutusta kiinteässä oppilaitoksessa. Seuraavana vuonna 1915 aloitti Inarin kolmas kansakoulu myös Riutulan tiloissa. Näin saivat Inarin lapset ylimääräisen kansakoulun, jota ei ollut vielä ollut kunnan vuosisadan alussa tekemässä piirijakosuunnitelmassa. Tämä NNKY:n ylläpitämä yksityinen kansakoulu liitettiin kunnan koululaitokseen vasta 1937. Unohtaa ei sovi sitäkään, että Inarin ensimmäisen kansakoulun työn käynnistäjä 1902—07 oli lähetysaatteen Inariin tuoma kokenut opettaja Ida Lilius. Inarin iältään toiseksi vanhin Kyrön kansakoulu oli päässyt alkamaan toimintansa vasta 1909, joten tulipalo viivästytti koulun alkua vuosikymmenen. Kirkonkylän, Kyrön ja Riutulan kansakoulujen lisäksi ei muita kouluja Inarissa saatu avatuksi ennen oppivelvollisuuslain säätämistä. Patsjoen (myöh. Paatsjoen) kouluhankekin oli kaatunut oppilaitten vähyyteen, vaikka jo 1908 valtio oli myöntänyt 1 500 markan avustuksen koulun rakennuspuiden ja tontin ostoa varten.³⁶

Lapin kuntien asutuksen keskittymisestä kuntakeskuksiin kertoo omaa kieltään kuva Ivalon (entisen Kyrön) vuonna 1951 valmistuneesta mahtavan suuresta kansakoulusta. Esimerkiksi lukuvuonna 1973—74 Ivalon ala-asteen koulussa oli 529 oppilasta ja 1990-luvun alussakin vielä lähes 400. Kun eduskunnan sivistysvaliokunta vieraili keväällä 1988 Lapissa, Etelä-Suomesta kotoisin olevat kansanedustajat suorastaan kieltäytyivät uskomasta, että Sodankylän suurimmassa ala-asteen koulussa oli oppilaita noin 500 ja Ivalossakin noin 400.³⁷ KA.

36. Lapin ktpli 1936—38, Inari. KHA. KA. Inarin kunta on kuulunut seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Lappi 1906—61, Pohjois-Lappi 1961—70; SVT X: 41 1909—10 ja 47 1915- 16; Kerkkonen 1914, 21; Mönkkönen 1981, 60—64; Lehtola 1998, 291 ja 297—299.

37. Lapin lpkliit 1973—74, 1987—88 ja 1992—93, Inari ja 1987—88, Sodankylä. LLHA.

12.3.3 Kouluverkko rakentuu Inariin³⁸

Itsenäisyytemme ajan ensimmäiset vuodet eivät olleet Inarissa onnellista aikaa. Alueella raivosi nimittäin vuosina 1919—1920 ankara kuumetauti, jota espanjantaudiksi kutsuttiin ja joka surmasi inarilaisia perhekunnittain. Ihmisiä menehtyi tähän tautiin noin 200 eli kymmenen prosenttia kunnan väestöstä. Kun tauti oli voitettu, oli Inarin kunnalla paljon orpoja huollettavana. Näitä varten perustettiin orpokoti Toivoniemeen, joka sijaitsee Kaamasen kylässä Inarin Kirkonkylästä noin 30 kilometriä Utsjoelle päin. Orpokodin yhteydessä alkoi toimia 1924 supistettu kansakoulu. Koulun nimi vaihdettiin 1926 Toivoniemen koulusta Kaamasen kouluksi sijaintikylänsä mukaan, ja 1927 koululle valmistuivat uudet tilat ja myös oppilasasuntola. Kun orpojen määrä väheni, muutettiin Toivoniemen lastenkoti 1933 kunnalliskodiksi.³⁹ Inarilaiset ovat kertoneet, että kuntaan saapuneet vieraat olivat kuulemma joskus ihmetelleet lastenkodin ja vanhainkodin nimiä. Toimihan lastenkoti Riutulassa, mutta vanhukset oli sijoitettu Toivoniemeen.

Koppelon kylässä kansakoulu käynnistyi 1926 ja Törmäsessä 1930. Oppivelvollisuuslaki toi vähitellen myös maaseudulle kokovuotisen pientenlasten opetuksen. Inarin kunnassa Ivalon alakansakoulu käynnistyi syksyllä 1927. Samana vuonna Ivalon koululle saatiin myös sähkövalot läheiseltä Ivalon sahalta.⁴⁰

Koppelon koulun ensimmäiseksi opettajaksi valittiin 25-vuotias Annaliisa Hakosalo, joka oli syntynyt Merikarvialla ja oli ollut nuorena ylioppilaana kotiopettajana Inarin kirkolla lääkäriperheessä. Hän oli kylän keskeisin henkilö 35 vuotta, sillä niin kauan hän kylän lapsia opetti. Vaikka opettaja oli kaikissa kylän toiminnoissa mukana, ei hänestä kuitenkaan kaikkea tiedetty. Monet Hakosalon vanhat oppilaat ovat arvelleet, että onneton rakkaus sai opettajan tulemaan Lappiin ikuisena vanhanapiikana. Kun opettaja rakasti laulua Vanha merimies muistelee, niin tämän perusteella kuviteltiin hänen sulhasensa olleen merimies, joka oli hukkunut, tai suhde oli muuten ajautunut karille. Toiset taas olivat tietävinään, että sulhanen olisi kaatunut 1918 valkoisten puolella tai muuttanut ulkomaille.⁴¹ Kun opettaja on elänyt ja työskennellyt tarkan silmälläpidon alla Lapin kylissä kymmeniä vuosia ja toimillaan hankkinut ja ansainnut kyläläisten arvannon ja kunnioituksen, kuten usein on tapahtunut, on se vaatinut vahvaa itseluottamusta ja kutsumustietoisuutta. Näin voidaan sanoa Annaliisa Hakosalostakin, sillä hän on keskeisin henkilö vielä lähes 40 vuotta eläkkeelle siirtymisensä jälkeen kirjoitetussa Koppelon koulun sangen laajassa historiikissa⁴². On tietysti sanottava, että ne opettajat, jotka eivät ole sopeutuneet elämään yhtenä Lapin ihmisten joukossa, ovat muutamien kokeiluvuosien jälkeen vähin äänin hakeutuneet muualle. Kun olen saanut tätä työtä tehdessäni perehtyä satojen, jos ei tuhansien, Lapin opettajien elämäntyöhön, on mieleni täyttänyt monta kertaa syvä kunnioitus. Tunnen ylpeyttä, että saatan lukea itseni Lapissa elämäntyönsä tehneiden opettajien joukkoon.

38. 12.3.3 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

39. Lapin ktpli:t 1923—27, Inari. KHA. KA; SVT X: 54—55 1922—25; vrt. Mönkkönen 1981, 64—65.

40. Lapin ktpli:t 1925—28 ja 1929—31, Inari. KHA. KA; SVT X: 58 1926—27 ja 62 1930—31; vrt. Mönkkönen 1981, 69—70.

41. Peltomaa 1996, 12—62.

42. Peltomaa 1996, Koppelon koulu 70 v. Koppelon koulun historiikki.

Jo vuosisadan alussa oli puhuttu Paatsjoen koulun perustamisesta. Se oli kuitenkin aina siirtynyt. Paatsjoen koulu käynnistyi niin sanotun välirauhan aikana vuokrahuoneissa helmikuussa 1941. Syksyllä 1941 koulunkäynti jatkui jonkin aikaa, kunnes opettajan piti lähteä sotapalvelukseen. Oli normaalia, että Lapin kouluissa oli sodan aikana taukoja koulunpidossa silloin, kun puolustusvoimat, joko omat tai saksalaiset, tarvitsivat koulun tiloja tarpeisiinsa. Jäniskoskeen rakennettiin suurta voimalaitosta vuosina 1938—1941. Työntekijöitten lapsia varten rakentajayhtiö ja Inarin kunta perustivat yhteistyössä koulun, joka oli toiminnassa lukuvuoden 1940—41.⁴³

Syksyllä 1944 inarilaiset evakuoitiin Ylivieskaan ja oppilaat osallistuivat koulutyöhön Ylivieskan kouluissa. Sodan tuhoilta säästyivät vain Riutulan koulu ja osa Koppelon koulua. Koppelon koulu pelastui syrjäisyytensä vuoksi saksalaisten hävitykseltä, mutta talvella 1944—45 Inariin asti edenneet venäläiset sarkivät ja sotkivat koulua ja sen irtaimistoa. Yleensä Inarin kansakoulut pääsivät aloittamaan toimintansa kevätlukukaudella 1946. Koulutyön aloittaminen väliaikaisissa tiloissa oli erittäin hankalaa. Esimerkiksi Paatsjoen koulu aloitti vasta syksyllä 1946 toimien yhdessä huoneessa siten, että ala- ja yläkoulu toimivat vuoroluvussa aamu- ja iltapäivin. Elokuusta 1952 alkaen Paatsjoen koulun nimi muutettiin Nellimin kouluksi.⁴⁴

Vielä 1950-luvulla tarvittiin Lapissa runsaasti oppilasasuntoloita. Akujärven uusi oppilasasuntola otettiin käyttöön 1958. KA.

Akujärven kylä sijaitsee Ivalosta noin kymmenen kilometrin päässä Rajajoosepin ja Nellimin teiden risteyksessä. Akujärven kansakoulu otti ensimmäiset oppilaansa syksyllä 1947. Kolttaheimon kotiseutu jäi rauhanteossa Neuvostoliitolle luovutetun Petsamon alueelle. Heidät päätettiin asuttaa Inarin Sevettijärvellä ja Nellimiin. Sevettijärvellä avattiin uusi kansakoulu 1949. Vielä 1950-luvulla täydennettiin Inarin kouluverkkoa, sillä 1954 avattiin Menesjärven koulu Inarin Kirkonkylän ja Kittilän välisen tien varteen ja Partakon

43. Lapin ktli:t 1939—42, Inari. KHA. KA; Mönkkönen 1981, 72—73.

44. Lapin ktli:t 1951—53, Inari. OHA; Mönkkönen 1981, 73—74; Peltomaa 1996, 46.

koulu Kaamasen ja Sevettijärven puoliväliin. Vuonna 1958 oli kaikilla Inarin kansakouluilla omat toimitilansa.⁴⁵

Elokuussa 1999 vietettiin Sevettijärven asuttamisen ja koulun 50-vuotisjuhlia aamusta iltamyöhään. Kolttakansan juhlassa oli ilo olla mukana.⁴⁶ Kylässä oli jälleen käynnistetty toimia koltankielen elvyttämiseksi ja säilyttämiseksi. Helsinkiläissyntyinen⁴⁷ opettaja Satu Mosnikoff on yli 30 vuotta tehnyt työtä koltankielisen ja koltankielen opetuksen hyväksi Sevettijärvellä.⁴⁸ Hänen osuutensa oli myös suuri Sevettijärvellä toimintansa 1990 aloittaneen yläasteen⁴⁹ perustamisessa. Syksystä 1976 saatiin Sevettijärven ala-asteen koululle opetusministeriön poikkeusluvan turvin ylimääräinen luokanopettaja antamaan koltankielistä opetusta⁵⁰. Joulun alla kyseisenä vuonna olin näyttämässä kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aholle pohjoisimman Suomen kouluoloja. Mukana oli myös saamelais-ten vaaleilla valittu heimopäällikkö, silloisen saamelaisvaltuuskunnan puheenjohtaja Matti Morottaja, joka oli juuri aloittanut työnsä Lapin lääninhallituksen kouluosaston palveluksessa. Hän työskenteli Inarissa, ja käsittääkseni hyvä ja rakentava yhteistyömme jatkui 20 vuotta. Tätä ei laskettako ansiokseni, sillä Matti Morottajan hyvin tuntevat henkilöt sanovat, että Matin kanssa ei ole kukaan koskaan pystynyt riitaa rakentamaan⁵¹.

Tulipalopakkasessa arktisen yön vielä vallitessa lähdimme Inarin matkailuhotellista ajamaan autollani Sevettijärveä kohti. Menomatalla poikkesimme Partakon koululla, jossa juuri valmistauduttiin päivänavaukseen. Sevettijärvellä meitä luonnollisesti kiinnosti koltankielinen opetus. Koltankielisiä oppilaita oli vielä silloin löytynyt luokallinen, joita opettamaan oli saatu tietävästi ensimmäinen kolttaylioppilas Leo Gauriloff⁵². Hänen kotinsa oli Nellimissä, jonne Sevettijärven lisäksi oli myös kolttaheimoa asutettu. Leo Gauriloff kunnostautui myöhemmin syksyllä 1979 Lapin korkeakoulun ensimmäisissä avajaisissa haukkumalla esittämänsä musiikin välipaloina läänin silloisen maaherran Asko Oinaan presidentti Kekkonen seurattessa vieressä. Aiheena olivat Sevettijärven alueen paliskuntajärjestelyt. Kyllä jo Sevettijärvellä huomasimme hänen poikkeuksellisen reippautensa. Erkki Ahon silmä oli tarkka havainnoimaan, ja kun vuorossa oli koltankielisen luokan kuuntelu, pääjohtaja totesikin, että nyt sitten lähdemme maisterin opetusta seuraamaan. Tunnista emme tietysti ymmärtäneet mitään, mutta näkemisen ja kuulemisen perusteella opetus oli onnistunutta ja oppilaat olivat aktiivisesti mukana. Matti Morottajaa, saamelaisvaltuuskunnan puheenjohtajaa, Leo halusi ilmeisesti näpäyttää, sillä hän kysyi Matilta opetuskielellä jotakin. Matti pyöritti päätään merkiksi, ettei hän ymmärtänyt kysymystä. Opettaja halusi tietää, paljonko kello oli. Taitavana kielimiehenä tunnettu Matti Morottaja ei tuntenut kello-sanaa koltankielellä, joka eroaakin asiantuntijoiden mukaan muista saamen kielistä merkittävästi. Kun koulupäivä päättyi, lähdimme Norjan kautta Jäämeren rantoja pitkin jatkamaan matkaa Utsjoelle neuvoteltuamme ensin kolttien kyläkokouksen kanssa opetusasioista. Musiikki vei Kuopion musiikkilukiosta ylioppilaaksi päässeen Leo Gauriloffin, emmekä saaneet hänestä kolttakyyliin opettajaa, kuten yleisesti toivottiin. Illalla kuuntelimme Utsjoen kunnan edustajia. Utsjoelle oli saatu jo 1975 kaksi ylimääräistä

45. Lapin ktpli:t 1946—50, Inari. KHA. KA; Lapin ktpli:t 1953—55, Inari. OHA; Mönkkönen 1981, 75—79.

46. Kalenterimerkintä 28. ja 29.8.1999. JLA.

47. Tieto varmistettu Satu Mosnikoffilta 15.4.2001.

48. Satu Mosnikoffin haast. 28.8.1999.

49. Lapin lpkli:t 1989—90, Inari. LLHA.

50. Lapin lpkli:t 1975—77, LLHA.

51. Esim. Veli-Pekka Lehtola 30.11.1999.

52. Lapin pkli 1976—77. Inari, LLHA.

luokanopettajaa saamenkielisen opetuksen tarpeisiin⁵³. Aamulla totesimme, että yläasteen koulurakennuksella oltiin töissä lähes 40 asteen pakkasesta huolimatta. Seuraavana syysynä 1977 aloitti vielä Utsjoen lukio toimintansa⁵⁴.

Tästä edellä kirjoittamastani matkakuvauksesta selviää, että lyhyessä ajassa oli tapahtunut melko paljon Saamen kansan kouluopetuksen edistämiseksi: saamelaisalueen peruskoulujen ala-asteille oli saatu vuodesta 1975 lähtien ylimääräisiä luokanopettajanvirkoja, Utsjoen syksyllä 1974 avattua peruskoulun yläastetta varten rakennettiin parhaillaan modernia koulutaloa uimahalleineen, kirjastoineen ja asuntoloineen, Utsjoen kunta oli saamassa lukion, joka sai tilansa valmistuvasta yläasteen koulusta, ja kesällä 1976 oli saatu Lapin lääninhallituksen kouluosastolle 1973 perustetun saamelaisalueen koulutoimintakastajan viran lisäksi suunnittelija, jonka toimipaikka oli Inarissa ja tehtävänä muun muassa saamelaisalueen koulujen oppimateriaalin suunnittelu ja valmistaminen.⁵⁵ Toimivan yhteistyön kannalta oli erittäin tärkeää, että Inarin toimipaikan johtajana oli saamelaisparlamentin vaikutusvaltainen jäsen.

Imatran Voima -osakeyhtiöllä oli sodan jälkeen Neuvostoliiton puolella suuria voimalaitostyömaita, joiden työntekijöiden lapsia varten tarvittiin kouluja. Osaksi koulutus järjestettiin Nellimin koulussa, mutta myös rajan takana toimi kolme kansakoulua, joiden ylläpitäjänä oli Imatran Voima. Jäniskosken voimalaitosta rakennettiin jo vuosina 1938—1941, mutta lopullisesti työ tuli valmiiksi vuosina 1948—1950, jolloin siellä myös toimi kansakoulu. Rajakosken voimalaitostyömaalla oli kansakoulu toiminnassa lukuvuodet 1953—56, ja Kaitakoskella koulua pidettiin kaksi lukuvuotta 1957—59.⁵⁶

12.3.4 Suurten muutosten vuosikymmenet⁵⁷

Jatko-opetus oli Inarissakin ennen toista maailmansotaa hyvin satunnaista. Opetus annettiin illalla ja opetustuntien määrä oli yleensä 100, joskus 150, oppituntia vuodessa. Inarissa lienee ensimmäisen kerran annettu jatko-opetusta Koppelon koululla lukuvuonna 1926—27. Seuraavina vuosina opetusta on järjestetty myös Kaamasessa ja Riutulassa. Sotien jälkeen on Inarissakin annettu opetusta säännöllisesti. Koska käytännön oppiaineet olivat oppilaitten suosiossa, opetusaineina olivat myös maatalous, käsityöt ja kotitalous.⁵⁸

Kun varsinaisen kansakoulun oppilaat asuivat lukukaudet asuntolassa, Kirkonkylän koululla ruvettiin antamaan 1940-luvulla opetusta urakalla. Päivällä oppilaat saivat normaaliopetuksen, ja illalla samat kansakoulun ylimmän luokan oppilaat olivat jatko-opetuksessa. Näin he yhden vuoden aikana saivat suoritetuksi kansakoulun seitsemännen luokan ja myös kahdeksannen eli jatkokouluvuoden ja saivat keväällä kansakoulun päästökirjan. Pysyvää käytäntöä tästä ei tullut, koska tarkastaja ei suhtautunut tarkoituksenmukai-

53. Lapin lpkli:t 1974—76, Utsjoki. LLHA.

54. Guttorm 1978, 15; Kuukasjärvi 1989, 98.

55. Lapin lpkli:t 1973—77, Inari ja Utsjoki. LLHA; Kuukasjärvi 1989, 60 ja 76.

56. Imatran Voima OY:n rakennustyömaakoulujen toimintakertomukset. IKuA; Lapin ktpli 1947—50. Inari. KHA. KA; Lapin ktpli 1952—60, Inari. OHA.

57. 12.3.4 = ajanjakso kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

58. Mönkkönen 1981, 84—86.

seen keksintöön kovin suopeasti.⁵⁹ Laki ei tuntenut mutta ei myöskään käsittäkseni kieltänyt inarilaista käytäntöä eli kahden vuosiluokan käyntiä yhden lukuvuoden aikana. Oppilaskerhotoiminta saattaa usein olla hyvin lähellä edellä mainittua toimintaa. Yleensä kai useampien luokkien suorittaminen saman työvuoden aikana on kuitenkin tapahtunut yksityisesti suoritettuna lisäopiskeluna. Maantapa ei inarilaisten keksintö ole ainakaan ollut, sillä en ole koskaan kuullut vastaavasta menettelystä. Kirkonkylän koululla tapahtunut järjestely toi mukanaan monia etuja. Tärkein oli varmasti se, että näin oppilaalle turvattiin päästötodistus, sillä monet pitkien matkojen päässä asuvat oppilaat laiminlöivät jatko-opetukseen osallistumisen. Kun koulujen asuntolat olivat myös aivan täynnä, niin näin menettelemällä ei tarvinnut jatkokoululaisia majoittaa asuntolaan.

Inarin kunnassa siirryttiin jo vuonna 1951 keskitettyyn kurssinmuotoiseen jatko-opetukseen, joka tapahtui päiväkouluna Ivalossa. Inarissa oli lukuvuoden aikana vain kaksi kurssia, joten oppilas sai lukuvuoden aikana opetusta lähes 600 tuntia. Erikoista mutta tarpeellista oli varmasti se, että porotalouden opetusta sisältyi runsaasti maataloustunteihin. Kun jatko-opetusta alettiin antaa syksyllä 1958 kansalaiskoulu-nimikkeellä, tapahtui se aluksi edelleen kurssinmuotoisena Ivalossa. Vuonna 1962 jaettiin Inarin kunta kahteen kansalaiskouluupiiriin. Pohjois-Inari ja Utsjoki kuuluivat toiseen piiriin ja Ivalo naapurikylälineen muodosti Etelä-Inarin piirin. Pohjoisen piirin koulu toimi lukuvuodet 1962—66 yksivuotisena, mutta uuden koulurakennuksen valmistumisen jälkeen vuonna 1966 se pääsi heti jatkamaan kolmivuotisena sisältäen jo vapaaehtoisen yhdeksännen luokan. Etelä-Inarin kansalaiskoulu toimi lukuvuoden 1962—63 yksivuotisena, lukuvuodet 1963—65 kaksivuotisena ja sen jälkeen kolmivuotisena.⁶⁰

Kun peruskouluun siirryttiin 1972, jatkoi Pohjois-Inarin—Utsjoen kansalaiskoulu samannimisenä peruskoulun yläasteena vuoteen 1974 saakka, jolloin Utsjoen yläaste käynnistyi. Vuosina 1974—78 Inarin Kirkonkylässä toimiva yläaste kantoi nimeä Juutuan yläaste, 1978—85 Pohjois-Inarin yläaste, 1985—88 Kirkonkylän yläaste ja vuodesta 1988 se on ollut Inarin yläaste. Vierasta sekoittava asia on, että kun Inarin kuntalaiset puhuvat Inarista, he tarkoittavat Inarin Kirkonkylää. Vaikka Inarin kunnassa on edelleen useita yläasteita, on paikkakuntalaisten mielestä selvää ja luontevaa, että Kirkonkylässä sijaitseva yläaste on Inarin yläaste. Vuonna 1988 myös Kirkonkylän ala-asteen koulu muutettiin Inarin ala-asteen kouluksi. Etelä-Inarin kansalaiskoulu sekä Inarin ja Utsjoen kunnallinen keskikoulu yhdistettiin Etelä-Inarin yläasteeksi 1972, ja vuodesta 1985 se on kantanut nimeä Ivalon yläaste. Syksyllä 1979 Sevettijärven lähetystö keskusteli Pohjois-Lapissa vierailulla käyneen opetusministeri Pehr Stenbäckin kanssa, olisiko mahdollista saada Sevettijärvellä oma yläaste⁶¹. Ministeri oli asialle myönteinen, sillä ruotsinkielisiäkin varten on Suomessa tarvittu ja perustettu runsaasti pieniä kouluja, mutta kauan kesti, ennen kuin Inarin kunnasta sitä koskeva hakemus lähti liikkeelle. Vuonna 1990 Sevettijärven yläaste pääsi alkamaan, vaikka perustamislupa oli Helsingistä saatu jo 1986. Sevettijärvellä annetaan edelleen (1999) yläasteen opetusta, mutta rehtori on yhteinen Inarin yläasteen kanssa.⁶²

59. Mönkkönen 1981, 86—87.

60. Lapin ktpli:t 1950—52 ja 1958—59, Inari. OHA; Pohjois-Lapin ktpli:t 1961—68, Inari. OHA; Keskusjatkokoulun ja kansalaiskoulujen vuosikertomukset 1951—72. IKuA; Mönkkönen 1981, 87—91.

61. LK 11.9.1979.

62. Lapin lpkli:t 1972—91, Inari. LLHA; Maarit Lakotievan haast. 28.8.1999; Muistan erityisen hyvin, kun opetusministerinä Sorsan neljännessä hallituksessa toiminut Kaarina Suonio ilmoitti Helsingissä erään koulustilaisuuden alussa valtioneuvoston myöntäneen Sevettijärven yläasteen perustamisluvan.

Kolttakansan lapsia varten perustettu Sevetijärven kansakoulu aloitti toimintansa 1949 ja sai uudet toimitilat 1950. Vuodesta 1990 alkaen on Sevetissä toiminut myös yläaste. Kun 1970-luvun alussa Inarin ja Utsjoen kunnissa sai keskikouluopetusta vain Ivalossa, niin 1990-luvun alussa vastaavaa opetusta sai viidessä eri koulussa. KA.

Kun keskustelin sivistystoimentarkastaja Kari Torikan kanssa ja vähän ihmettelin Kirkonkylän nimen hylkäämistä, hän totesi aivan vakavaksi heittäytyen nimen tuottaneen vaikeuksia koululaisten kouluretkellä Helsingissä, kun matkanjohtaja kuulutti majapaikassa Inarin Kirkonkylän oppilaita kokoon. Hetken kuluttua oli hänen ympärillään 500 lasta, kun ensimmäinen sana oli kovaäänisestä kuulunut huonosti. Inarin kunnassa edellä mainitut nimenmuutokset olivat myös hyvin suuhun sopivia eikä väärinkäsityksiä tule.⁶³

Luokkamuotoinen erityisopetus aloitettiin Inarissa syksyllä 1967, jolloin käynnistyi Inarin ja Utsjoen kuntien yhteinen apukoulu Ivalossa. Peruskouluun siirtymisen jälkeen syksystä 1972 tämä edelleenkin kuntien yhteinen erityiskoulu kulki papereissa Ivalojoen kouluna. Ensimmäinen puhe-, lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten erityisopettaja rupesi tekemään työtään Inarissa syksyllä 1972. Viranhoitajaksi saatiin saamenkielinen opettaja. Lukuvuosina 1980—81 ja 1990—91 koulujen yhteisiä kiertäviä opettajia oli kolme. Vuonna 1988 Ivalojoen erityiskoulu hallinnollisesti lakkautettiin ja sen luokat liitettiin Inarin muiden peruskoulujen alaisuuteen.⁶⁴ Ensi tutustumiseni Inarin koululaitokseen paikan päällä tapahtui ennen joulua 1972, jolloin kävin tarkastamassa erityisopetusta ja Kopelon ala-asteen koulun.⁶⁵

Lapin läänin pohjoisimmissa kunnissa Utsjoella, Inarissa ja Enontekiöllä päästiin aina 1980-luvulle saakka, ennen kuin kyläkoulujen lakkautukset tulivat ajankohtaisiksi. Ensimmäiseksi rupesivat oppilaat hupenemaan Partakon koululta. Kun Partakosta oli lähimpiin kouluihin lähes 50 kilometriä, kunta ja lääninhallituksen kouluosasto pohtivat pitkään, miten pitäisi menetellä. Niinpä koulua ei lakkautettu, vaan oppilasmäärän kasvami-

63. Kari Torikan haast. 18.4.1999.

64. Pohjois-Lapin ktpli:t 1966—68, Inari. OHA; Lapin lkli 1971—72 ja lplli:t 1972—73, 1980—81, 1987—89 ja 1990—91, Inari. LLHA; Mönkkönen 1981, 96—97.

65. Lapin lääninhallituksen peruskoulujen tarkastuskertomukset lukuvuodelta 1972—73. OHA.

sen toivossa koulutyö keskeytettiin toistaiseksi syksystä 1981 alkaen. Koulun perustaminen edellytti silloisten säädösten mukaan enemmän oppilaita kuin jo toimineen koulun jatkaminen⁶⁶. Sain tulkinnalleni suullisen hyväksymisen myös Helsingistä, mutta myöhemmin edellytettiin vastaavissa tilanteissa koulun välitöntä lakkauttamista. Käytännössä Partakon koulu lakkasi jo 1981, mutta lopullinen lakkautuspäätös tehtiin vasta vuonna 1988, koska riittävää oppilasmäärää ei koulupiiriin enää ilmaantunut.⁶⁷

Seuraavan kerran Inarin kunnassa keskusteltiin koulun lakkauttamisesta kevättalvella 1994. Tarkastelun kohteena oli Kaamasen koulu, joka oli ainoita kouluja maailmassa, jossa opetuskielenä ja oppiaineena oli inarinsaame. Kalenterimerkinnän mukaan osallistuin 1.3.1994 illalla Kaamasen koululla kyläkokoukseen. Pääsin lähtemään matkaan Rovaniemeltä vasta iltapäivällä. Koskaan Inariin mennessä ei ole niin kiire, etteikö ehtisi käymään Kaunispuun huipulla olevassa ravintolassa munkkikahvilla. Menomatalla poikkesin vielä Inarin Kirkonkylässä neuvottelemassa lääninhallituksen kouluosaston sivupisteessä työskentelevien virkamiesten kanssa ajankohtaisista asioista, ja sieltä jatkoimme suunnittelija Matti Morottajan kanssa Kaamasen koululle. Selvitin siellä kunnan ja kylän edustajille, että säädösten mukaan koulu saisi valtionosuuden edelleen kahden opettajan palkkaukseen, vaikka oppilasmäärä oli pieni. Puolenyön jälkeen olin kotona Rovaniemellä. Kokousmatkaa kertyi yli 700 kilometriä jäisellä ja yöllä myös pimeällä maantiellä, jonka varressa oli päivällä näkynyt paljon poroja. Aamulla oli lääninhallituksen johtoryhmän kokous. Säästösyihin vedoten kunta lakkautti kuitenkin koulun syksystä 1994 alkaen.⁶⁸ Olin hiukan pettynyt, koska saamelaisvaltuuskunta ja saamelaisjärjestöt eivät ottaneet ainakaan näkyvästi kantaa koulun säilyttämisen puolesta. Vähentyneiden valtionosuuksien vuoksi kunta joutui koulun lakkauttamaan, kun jostakin piti nopeasti menoja vähentää.

Vuonna 1996 lakkautettiin Riutulan koulu.⁶⁹ Lähellä Norjan rajaa sijaitsevan Angelin kylän lasten päivittäinen koulumatka kasvoi vielä noin kymmenen kilometriä, koska oppilaat jouduttiin kuljettamaan Riutulan ohitse Kirkonkylään. Riutulasta Angeliin on 50 kilometriä. Jo vuosisadan alussa oli suunniteltu Tunturipiirin koulun rakentamista Angelin tienoille⁷⁰. Useasti koulun perustaminen oli esillä lääninhallituksen ja Inarin kunnan edustajien neuvotteluissa myös 1970- ja 1980-luvuilla, kun ala-asteen oppilaita oli vielä Angelissa runsaasti. Hanke ei toteutunut, ja nyt Angelin seudulta on enää Inarin ala-asteen koulussa neljä lasta, jotka vanhempien toivomuksesta ajallisesti ylipitkästä matkasta huolimatta päivittäin kuljetetaan kotoa kouluun⁷¹. Kouluttomissa syrjäkylissä on enää vähän pieniä lapsia, sillä lapsiperheet hakeutuvat asumaan mielellään sinne, missä koulut ovat lähellä. Monet muutkin syyt ovat luonnollisesti aiheuttaneet muuttoliikettä kuntien reuna-alueilta taajamiin. – Inarista ehti vielä tähän tutkimukseen tuore uutinen, että Nellimistä on koulu lakkautettu syksystä 2001 alkaen.⁷²

66. SA 443/1970, 181 §.

67. Lapin lpkli:t 1980—82, Inari. LLHA; Inarin kunnanvaltuuston Partakon koulun lakkauttamispäätös 4.5.1988, 49 §. Partakon koulun arkisto. IKuA.

68. Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA; kalenterimerkintä 1.3.1994. JLA.

69. Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA; Inarin kunnanvirastossa tekijää varten Riutulan koulun arkiston asiakirjoista 1997 laadittu koulua koskeva keskeinen tiedosto. JLA.

70. Mönkkönen 1981, 50—51.

71. Yrjö Mustan haast. 11.4.1999.

72. Lapin lääninhallituksesta saatu tieto 13.8.2001.

12.4 Kaukaa oli inarilaisten haettava oppikoulusivistys

Kun kirkkoherra Lauri Itkonen suuren perheensä kanssa muutti Inariin 1899, oli jo suuri parannus lapsilauman kouluttamisessa, kun kansakoulu avasi ovensa Inarin kirkolla 1902. Vaikka Kemiinkin yliopistoon johtava oppikoulu perustettiin 1897, kävi viisi Itkosen poikaa Inarista Oulun lyseon, kun vanhimmasta päästä ensimmäinen oli Oulussa koulunsa aloittanut isän ollessa vielä Pulkkilan kappalainen. Koulumatka oli noin 600 kilometriä yhteen suuntaan.⁷³

Kun veristä maailmansotaa käytiin 1940-luvun alussa, oltiin Inarin kunnassa ainakin optimisteja. Ivalon yhteiskoulun kannatusyhdistys nimittäin lähetti kesällä 1943 valtioneuvostolle kirjeen, jossa se anoi oppikoulun perustamislupaa. Alustava pääsyutkintokin oli jo pidetty, ja oppilaita olisi kouluun ollut tulossa. Eihän tämä inarilaisten aloite aivan poikkeksellinen ollut, sillä naapurissa Sodankylässä avattiin keskikoulu syksyllä 1943. Jostakin syystä inarilaisten hakemus ei tuottanut tulosta.⁷⁴

Sodan loppuminen ja rauhan tulo eivät luonnollisesti vähentäneet Inarissa oppikoulun tarvetta. Kirkkoherra Ahon rouva, Airi Anna-Liisa Aho, oli sodan jälkeen pitänyt Inarin pappilassa yksityistä oppikoulua, jossa oppilaille opetettiin oppikoulun ensimmäisen luokan kurssi.⁷⁵

Oppilaiden vanhemmat kustansivat tietysti tämän koulunpidon. Vastaava säästöhan tuli siitä, kun lapset saivat ensimmäisen luokan suorittaa kotoa käsin ja saattoivat pyrkiä muilla paikkakunnilla oleviin oppikouluihin suoraan toiselle luokalle. Lisäksi kovin nuoret oppilaat ehtivät vuotta vanhemmiksi, ennen kuin heidät jouduttiin lähettämään oman perheen suojista talvikaudeksi vieraitten hoitoon. Tästä pappilan koulusta ei ole tarkkoja tietoja,⁷⁶ sillä eihän se kuulunut virallisiin systeemeihin. Opettajan ja huoltajien sopimukset opetuksesta ja sen ehdoista sovittiin varmaankin vain suullisesti.

Oppikoulujen tuli osoittaa perustamisluvan saamiseksi, että ne olivat paikallisen sivistystarpeen vaatimia. Se tapahtui usein siten, että koulun toiminta aloitettiin epävirallisesti. Kun riittävä oppilasmäärä saatiin I ja II luokille, oli hakemuksella tukenaan vankat näytöt.⁷⁷ Näin tapahtui myös Inarin ensimmäisen oppikoulun alkuunlähtö. Lukuvuonna 1953—54 Ivalon kansakoulun tiloissa avattiin Inarin kunnan yksityinen keskikoulu. Ensimmäiselle luokalle tuli 29 oppilasta ja toiselle 12. Jo koulun nimi kertoo, että Inarin kunta oli hankkeessa mukana. Kuntahan oli myös antanut koululle toimitilat, vaikka kansakoulussakin oli ahtautta.⁷⁸ Virallisesti kansakoulun 5. luokan oppimäärälle pohjautuva 4-luokkainen keskikoulu pääsi alkamaan syksyllä 1954, kun valtioneuvosto myönsi perustamisluvan 20.5.1954. Tämän yksityisen koulun omistaja ja ylläpitäjä oli Inarin kunta. Virallisissa asiakirjoissa koulun nimi näyttäisi olleen Inarin yhteiskoulu, mutta sijaintipaikkansa mukaan koulua lienee Inarin kunnassa kutsuttu Ivalon yhteiskouluksi.⁷⁹ Inarilaisten mielissä ja kielenkäytössä Inari tarkoittaa kokemusteni mukaan useimmiten vain Inarin Kirkonkylää.

73. Itkonen 1970, 17 ja 47—68; Oulun lyseo 1874—1974, 151—152.

74. Mönkkönen 1981, 92; Teperi & Salminen 1993, 415.

75. Mönkkönen 1981, 92.

76. Sama.

77. Salminen & Teperi 1993, 14.

78. Mönkkönen 1981, 92.

79. Inarin yhteiskoulun vuosikertomus lukuvuodelta 1954—55. Inarin yhteiskoulun arkisto. IkuA; Mönkkönen 1981, 93; Teperi & Salminen 1993, 124.

Kun Suomessa oli jo vuodesta 1946 alkaen annettu lupia lakisäateisten kunnallisten kokeilukeskikoulujen perustamiseen,⁸⁰ voidaan perustellusti ihmetellä, miksi Inarin kunta ei ollut ensimmäisten joukossa tällaista koulua saamassa. Jos Inarin kunta ei omatoimisesti osannut perustamislupaa hakea, olisi valtion viranomaisten kyllä pitänyt antaa ohjeita ja neuvoja. Viimeistään olisi luullut inarilaisten oma-aloitteisestikin heräävän, kun Sodankylään saatiin kunnallinen keskikoulu jo 1948⁸¹. Edellä kävi ilmi, että Inarin kunta oli 1953 toimintansa käytännössä aloittaneen yksityisen keskikoulun taustayhteisö. Hyvin uskottavaa on, että Inaristakin ainakin 1950-luvun alussa haettiin kunnallisen keskikoulun perustamislupaa. Sattui vain niin onnettomasti, että juuri silloin tämän koulumuodon kehittämisen tiellä oli ilmeinen jääkausi. Tilastojen mukaan lukuvuosina 1950—55 kunnallisten keskikoulujen lukumäärä koko valtakunnassa oli sitkeästi aina vaan 18⁸². Syksystä 1955 taas kouluja perustettiin kuusi kappaletta, joista Ranuan ja Sallan kunnat pääsivät osalliseksi⁸³. Vuoden kuluttua syksyllä 1956 kunnallinen kokeilukeskikoulu pääsi alkamaan myös Inarin kunnassa sijoituspaikkanaan Ivalo, mutta kahdeksan vuotta myöhemmin kuin parempiosaisessa eteläisessä naapurissa Sodankylässä. Tähän Inarin—Utsjoen kunnalliseen keskikouluun oli myös Utsjoen kunnasta olevilla lapsilla yhtäläinen oikeus päästä oppilaiksi samoin etuuksin kuin inarilaisilla. Utsjokisia oli koulun alkuaikoina oppilaina hyvin vähän, sillä esimerkiksi lukuvuonna 1957—58 heitä oli kahdella vuosiluokalla vain neljä. Inarin yksityinen keskikoulu lakkautettiin asteittain vuoteen 1960 mennessä, jolloin kunnallinen keskikoulu oli jo viisiluokkainen. Inarin ja Utsjoen nuorilla oli nyt mahdollisuus suorittaa keskikoulun oppimäärä nauttien samoja sosiaalisia etuuksia kuin kansakoulun oppilaat. Koulu oli siis heille maksuton. Kun kunta oli yksityisen keskikoulun taustayhteisössä mukana, ei yksityisen keskikoulun vaihtaminen kunnalliseksi tuottanut vaikeuksia kuten useissa Länsi-Lapin kunnissa.⁸⁴

Kun keskikoulusta rupesi pääsemään oppilaita jo 1956, oli aivan luonnollista, että kunnassa ruvettiin miettimään, miten nämä nuoret voisivat jatkaa opintojaan Inarissa. Kun Rovaniemellä perustettiin keskikouluja sodan jälkeen, niihin perustettiin viidesluokkalaisia varten keskikoulun jatkeeksi välittömästi lukio. Maaseudulle ei lukioita kovin nopeasti saatu. SKDL:n kunnallisjärjestö teki kunnanhallitukselle kirjallisen aloitteen lukion perustamisesta joulukuun alussa 1963. Vaikka kunnanvaltuusto jo samassa kuussa antoi kunnanhallitukselle täydet valtuudet ajaa lukioasiaa, niin seuraavan kerran asia tuotiin kunnanvaltuuston käsittelyyn vasta lokakuun lopulla 1964. Mahtoikohan vuoden viivästys johtua siitä, että lokakuussa 1964 oli kunnallisvaalit ja tärkeän hankkeen eteneminen kilpailevan puolueen aloitteesta on aina ennen vaaleja vaarallinen asia? Tammikuussa 1965 Inarin lähetystö lähti Helsinkiin ajamaan lukioasiaa. Tavoitteena oli saada kuntaan valtion omistama lukio. Sitä ei luvattu, mutta yksityiselle lukiolle näytettiin vihreää valoa. Syksyllä 1965 Ivalon yksityinen lukio, jonka taustayhteisönä oli Inarin kunta, otti vastaan ensimmäiset oppilaansa. Lukio on aina kantanut sijaintipaikkansa Ivalon nimeä.⁸⁵

80. SA 28/1946, 1—3 §.

81. Teperi & Salminen 1993, 415, ks. myös Sodankylä.

82. SVT IX: 73 1955—56.

83. SVT IX: 73 1955—56; ks. Yhteenveto, taulukko 11.

84. Lapin ktplii:t 1955—57, Inari. OHA; Mönkkönen 1981, 93—94; Teperi & Salminen 1993, 124.

85. Jäljennös valtioneuvoston 13.5.1965 tekemästä päätöksestä, jolla Inarin kunnalle on myönnetty lukion perustamislupa. JLA. Alkuperäinen päätös Inarin kunnan arkistossa; Leivo, A. 1995, 1—3. IKuA; Huju, T. Ivalon lukion alkuvaiheita. (art.) Ivalon lukion lehdessä Tunturien takana. 1986; Teperi & Salminen 1993, 129.

Olen joskus kuullut moittovan sitä, että Lapin läänin kunnista lähetystöt käyvät Helsingissä päättäjiä tapaamassa. Pohjois-Suomen olot poikkeavat niin paljon maan keskiarvoluvuista, että on täysin välttämätöntä käydä perustelemassa hakemuksia myös suullisesti, sillä paperille ei kaikkea oleellista osata tai arvata kirjoittaa, jos kirjelmää nyt sitten Helsingin keskusvirastoissa kiireessä ehditään edes lukemaan kovin perusteellisesti.

Saattaa olla, että juuri tästä lukiolähetystön matkasta on Lapissa paljon jälkeensä puhuttu. Se oli sinänsä aivan tavallinen kunnanmiesten käynti pääkaupungissa. Kunnansihteerin oli sopinut viikon ajaksi hyvin tiiviin neuvotteluohjelman eri virastojen ja ministeriöiden vastuullisten henkilöiden kanssa. Matkakin otti tietysti paljon aikaa, koska usein siihen aikaan käytettiin vielä juna. Helsingistä rupesi jo ennen lähetystön palaamista tulemaan laskuja kunnanvirastoon, koska parhaiten Helsingin virkamiehet kuuntelevat vieraita ruokatunnilla lounaan tai illalla päivällisen ääressä, kun virastoissa on usein työaikana kiire seuralaisena. Jos joku uhrautuu ruokapalkalla vapaa-aikanaan kuuntelemaan yleensä hankalia ja vaikeita asioita, sillä helpot asiat osataan ratkaista ilman lähetystöjä, ei sitä ainakaan Pohjois-Suomessa lahjonnaksi ole koskaan ymmärretty. Niinpä kunnansihteerin panti laskut nopeasti maksatukseen rutiiniasioina. Lähetystön jo palattua kotikuntaan tuli vielä yksi lasku. Se oli sellainen, että kunnansihteerinkin rupesi kyselemään, miten tämän sisältö koski matkaa. Inarin kuntaa nimittäin laskutettiin heinistä ja kauroista. Kun lähetystön miehet oikein tarkkaan muistelivat, niin kyllä heille sitten palautui mieleen yksi ilta, jolloin he olivat menneet yhdessä virkamiesten kanssa sovittuun paikkaan neuvottelemaan vossikalla. Kun neuvottelut kestivät kauan, oli myös hevosen ruokkimisesta huolehdittava. Rahat lähtivät tietysti Helsinkiin, sillä tarpeeseenhan ne rahat oli hankittu.⁸⁶

12.5 Menneen arviointia

Inari oli pitkään oman seurakuntansa takamaata. Kun Kemin Lapin seurakunta perustettiin 1600-luvulla, oli tämän seurakunnan keskus Kuusamossa. Kun sitten Utsjoen seurakunta perustettiin 1700-luvulla, Inari liitettiin siihen, mutta kirkko ja kirkkoherra olivat Utsjoella. Utsjoen alue sai katekeettaopetuksen käyntiin paljon ennen Inaria, ja koko 1800-luvun Utsjoen emäseurakunnan alueella oli katekeetanvirkoja enemmän kuin paljon laajemmalla Inarissa. Utsjoki sai myös ensimmäisen kansakoulunsa 24 vuotta aikaisemmin kuin Inari. Inarilaiset eivät kansakoulun osalta voi syyttää yksin utsjokisia, sillä Inari oli ollut jo itsenäisenä 21 vuotta, kun Inarin kirkolle saatiin vasta 1902 kansakoulu. Jo 1900-luvun alussa suunniteltiin Kirkonkylän ja Ivalon kansakoulujen lisäksi Paatsjoelle ja Angelin tienoille kansakoulujen perustamista, mutta näillä harvaan asutuilla alueilla ei varmasti ilmoittautunut 30 vapaaehtoista oppilasta ylemmän kansakouluun, jolloin vasta kunta olisi ollut piirijakoasetuksen perusteella velvollinen koulun perustamiseen. Eihän Kirkonkylän koulussakaan sen aloittaessa 1902 ollut kuin 16 oppilasta. Ennen talvisotaa Inarissa oli vasta kuusi kansakoulua ja ilman Riutulan ja Toivoniemen lastenkotia ja kouluja olisi todennäköisesti ollut vain neljä.

Inarin poikkeuksellisten olosuhteitten käsittämiseksi on syytä verrata Inarin kuntaa ja entistä Hämeen läänin. Inari on pinta-alaltaan lähes Hämeen suuruinen, mutta asukkaita

86. Timo Hannulan haastattelu 4.12.1997.

on viimeisten 1900-luvun vuosikymmenien aikana Inarissa ollut vain noin yksi prosentti Hämeen läänin väkimäärästä. Varsinaisia kansakouluja eli kyläkouluja on Inarissa ollut ainostaan 11, joista 1999 syksyllä oli toiminnassa kahdeksan. Koulujen vähäinen määrä selittyy sillä, että asutus on keskittynyt Ivaloon, Kirkonkylään ja sodan jälkeen Sevettijärvelle, jonne osa Petsamon kolttia sijoitettiin asumaan. Esimerkiksi syksyllä 1974, jolloin oppikouluunmenijät ja peruskoulutodistuksen toivossa vapaaehtoisesti 1972 luokallejääneet eivät enää Lapissa sekoittaneet tilastoja, oli ala-asteen kouluissa noin 800 oppilasta. Heistä noin 450 oli Ivalossa, noin 100 Kirkonkylässä ja noin 50 Sevettijärvellä. Kun vielä Akujärven, Koppelon ja Törmäsen kouluissa, jotka vajaan kymmenen kilometrin päässä Ivalon keskustasta sijaitsevina voidaan lukea melkein samaan kuntakeskukseen kuuluviksi, oli noin 80 oppilasta, ei viiteen muuhun kyläkouluun enää jäänyt kuin noin 120 oppilasta.⁸⁷ Niistä onkin nyt (1999) jo kolme lakkautettu, ja Menesjärven ja Nellimin oppilasmäärätkin ovat sangen pienet. Inari on ollut siitä erikoinen Lapin harvaan asuttu kunta, että kouluuntulevan ikäluokan suuruus on pitkään ollut noin sata, kun muissa kunnissa ikäluokat ovat yleensä tasaisesti pienentyneet. Viimeisten vuosien aikana syntyvyys on kuitenkin enää ollut vain 60—70 lasta vuodessa, mutta sekin on vielä paljon enemmän kuin esimerkiksi Sallan kunnassa, mutta vain vajaa prosentti väkiluvusta eli vähemmän kuin valtakunnan keskiarvo.⁸⁸

Kun Inarin ja Utsjoen alueen ensimmäinen oppikoulu saatiin 1954, niin vasta 1974 oli alueella useampi kuin yksi oppilaitos, jossa saattoi saada keskikoulua vastaavan koulutuksen, kun Utsjoen ja Juutuan yläasteet Ivalon yläasteen lisäksi ottivat vastaan peruskoulun ala-asteilta ensimmäisen ikäluokan. Nyt yläasteen koulut on perustettu vielä Inarin Sevettijärvelle ja Utsjoen Karigasniemeen. Yliopistoon johtava oppikoulu saatiin Perä-Lappiin vasta 1965, kun Ivalon lukio käynnistyi. Nyt on alueen toinen lukio Utsjoella. Voidaan todeta, että alueen nuorten mahdollisuudet saada yleissivistävää pohjakoulutusta ovat viimeisten vuosikymmenien aikana merkittävästi parantuneet. Lähivuodet ratkaisevat, kääntyykö Utsjoen ja Inarin suotuissa kehitys laskuun, sillä vuosi 1998 näytti jo pahoja merkkejä. Vähenhän Inarin väkiluku jo yli kaksi prosenttia ja Utsjoen peräti neljä prosenttia, kun siihen saakka muutokset olivat olleet hyvin vähäisiä. Vuosi 1999 ei ollut juuri parempi.⁸⁹

87. Lapin lpkli 1974—75. LLHA.

88. Inarin kunnan kouluvirastosta saadut tiedot 18.4.1999. IkuA; SVT. Väestö 1999: 6. Väestömuutokset ja väkiluku maakunnittain ja kunnittain 1998.

89. SVT. Väestö 1999: 6. Väestömuutokset ja väkiluku maakunnittain ja kunnittain 1998; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluku 31.12.1999.

12.6 Yhteenveto: Inarin koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Katekeettakoulut			
1. katekeetta	1779	1954	Katekeetoista ilmoitetaan toiminnan alkamis- ja päättymisvuodet. Käytännössä katekeettojen määrä ilmaisee koulujen määrän, koska koulu kulki katekeetan mukana kylästä kylään.
2. katekeetta	1849	1883	
3. katekeetta	1892	1949	
4. katekeetta	1907	n. 1944	
	1912	n. 1930	
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Inari	1902		Inarin koulu vuoteen 1909 ja Kirkonkylä vuoteen 1988
2. Ivalo	1909		Kyrö vuoteen 1925
3. Riutula	1915	1996	Yksityinen (NNKY), Inarin kunta ylläpitäjäksi vuonna 1937
4. Kaamanen	1924	1994	Toivoniemi vuoteen 1926
5. Koppelo	1926		
6. Törmänen	1930		
7. Jäniskoski	1940	1941	Yksityinen
	1948	1950	Toimi voimalaitoksen rakentamisen ajan.
8. Nellim	1941	2001	Paatsjoki vuoteen 1952
	helmikuu		Sotavuosina oli koulunpidossa pitkiä keskeytyksiä, ja koulu käynnistyi pysyvästi vasta syyslukukaudella 1946.
9. Akujärvi	1947		
10. Sevettijärvi	1949		
11. Rajakoski	1953	1956	Yksityinen
			Toimi voimalaitoksen rakentamisen ajan.
12. Menesjärvi	1954		
13. Partakko	1954	1988	Koulu ei toiminut vuosina 1981—1988.
14. Kaitakoski	1957	1959	Yksityinen
			Toimi voimalaitoksen rakentamisen ajan.
Jatko-opetus			
Lukuvuosina 1951—58 opetusta annettiin keskusjatkokoulussa, jonka toimipaikka oli Ivalossa. Työvuoden aikana järjestettiin kaksi 600 oppitunnin mittaista kurssia, joten yhtä oppilasta kohti opetusta kertyi kuusinkertainen määrä entiseen iltaopetukseen verrattuna, jolloin normaali opetuksen määrä oli 100 oppituntia.			
Kansalaiskoulut			
1. Inari:			Piirinä koko kunta ja toimipaikkana Ivalo
a) kurssinmuotoinen	1958	1962	
2. Pohjois-Inari—Utsjoki:			Toimipaikkana Inarin Kirkonkylä
a) 1-vuotinen	1962	1966	
b) 3-vuotinen	1966	1972	
3. Etelä-Inari:			Toimipaikkana Ivalo
a) 1-vuotinen	1962	1963	
b) 2-vuotinen	1963	1965	
c) 3-vuotinen	1965	1972	
Peruskoulun yläasteet			
1. Inarin yläasteen vaiheet:			Toimipaikkana Inarin Kirkonkylä
a) Pohjois-Inari—Utsjoki	1972	1974	Utsjoella aloitti oma yläaste 1974.
b) Juutua	1974	1978	
c) Pohjois-Inari	1978	1985	
d) Kirkonkylä	1985	1988	
e) Inari	1988		
2. Ivalo	1972		Etelä-Inari vuoteen 1985
3. Sevettijärvi	1990		

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Erityiskoulut			
1. Ivalojoeki	1967	1988	Vuoteen 1972 Inarin—Utsjoen apukoulu. Myös Ivalojoen koulu oli kuntien yhteinen.
Oppikoulut			
1. Inarin (Ivalon) yhteiskoulu:	1954	1960	Yksityinen, omistaja kunta. Lakkasi asteittain vuodesta 1956 alkaen. Lukuvuonna 1953—54 toimi Ivalossa jo ennen virallisen perustamisluvan myöntämistä kunnan rahoittama 2-luokkainen keskikoulu.
a) 4-luokkainen keskikoulu			
2. Inarin—Utsjoen kunnallinen keskikoulu	1956	1972	Toimipaikkana Ivalo.
3. Ivalon lukio	1965		Kunta

13 Ranuan koululaitos

13.1 Ranua – Pudasjärven, Rovaniemen ja Simon erämaista muodostettu kunta

Aina 1600-luvulle Ranua oli harvalukuisten saamelaisten maata, jossa myös Pohjanlahden rannikon talonpojat keskiajalta periytyvien nautintaoikeuksien perusteella harjoittivat eränkäyntiä. Ensimmäiset uudistilat perustettiin nykyisen Ranuan alueelle 1600-luvulla, ja siirryttäessä 1700-luvulle Ranualla oli viisi asuttua taloa, jotka olivat Haarahiltunen, Ranua, Kuha, Saarijärvi ja Kelahaara. Väestön kasvu oli hidasta, sillä 1800-luvun alussa asukkaita lasketaan olleen noin 200. Vuosina 1830—1950 Ranuan väkimäärän kasvu noudatti sellaista säännönmukaisuutta, että aina 30 vuoden aikana asukkaiden luku kaksinkertaistui. Kun vuonna 1830 lähtöluku oli melkein 350, vuonna 1860 väkeä oli vähän yli 600 ja 1890 lähes 1 350. Kunnan itsenäistymisen jälkeen 1920 asukkaita oli noin 2 800 ja vuonna 1950 oltiin jo luvussa 5 600. Nopeasti kasvava puunjalostusteollisuus ryhtyi käyttämään 1800-luvun loppupuolella sisämaan rikkaita puuvarantoja, jolloin tarvittiin paikallisia puunkorjaajia. Kruununmetsätorppien perustaminen kasvatti väkilukua 1800-luvun lopussa myös Ranualla nopeasti, ja vilkas asutustoiminta 1900-luvulla antoi lisääntyvälle väestölle työtä ja toimeentuloa.¹

Alue kuului ennen itsenäistymistään kolmeen laajaan seurakuntaan, joiden kirkonkylään oli pitkä matka. Pohjoiskolkka kuului 1785 itsenäistyneen Rovaniemen seurakunnan Kemihaaran kylään, läntinen Ylimaan eli Ylisimon kylä 1865 itsenäistyneeseen Simon seurakuntaan ja alueen itäinen Pohjanperäksi kutsuttu osa 1639 perustettuun Pudasjärven seurakuntaan. Suomessa aloitettiin 1800-luvun puolivälin tienoilla hallinnollisten alueiden pilkkominen harvaan asuttujen alueiden palveluiden parantamiseksi. Tämän tavoitteen mukaisesti maan pohjois- ja itäosia varten perustettiin 1851 toimintansa aloittanut Kuopion hiippakunta. Johdonmukaista jatkoa oli, että uuden hiippakunnan syntymisen jälkeen ruvettiin jakamaan siihen kuuluvia alueiltaan suuria seurakuntia pienemmiksi, mikä paransi tietysti kirkon mahdollisuuksia huolehtia myös syrjäseutujen asukkaista. Aloitteen Ranuan erottamiseksi omaksi seurakunnakseen lienee ensimmäisenä tehnyt Simon seura-

1. Hiltunen 1990, 53 ja 87—95; Juntunen 1990a, 155—181; LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996.

kunnan vt. kappalainen, koulumiehenä erikoisesti tunnettu J. A. Keckman 1875 piispan-tarkastusta varten laatimassaan seurakuntakertomuksessa. Esitys oli luonnollisesti myös ranualaisten toiveiden mukainen, mutta kirkon ja kirkonkylän sijaintipaikan valinta aiheutti Ranualla sitkeän kiistan. Erityisesti keskuspaikaksi halusivat Saukkojärven kylä, joka oli Simon pitäjässä, ja Pudasjärveen kuulunut Ranuan kylä. Virallisesti kiistely loppui, kun senaatti 1899 päätti perustaa Ranua-nimisen seurakunnan, jonka kirkon ja pappilan paikaksi määrättiin Ranuanjärvi.² Käytännössä kylienvälisten riitojen haavat arpeutuvat hitaasti, mitä seuraava kertomus osoittakoon.

Olin Ranualla 12.12.1993 lääninhallituksen edustajana ranualaisen pitkäaikaisen kansanedustajan ja ministerin Kalle Aukusti Lohen (1872—1948) muistomerkin paljastuslaisuudessa.³ Seurakunnan ja kunnan edustajat olivat vähän häpeillen juhlallisuuden aikana hieman taka-alalla, sillä seurakunta ja kunta eivät olleet osallistuneet rahallisesti hankkeen kustannuksiin. Minulle kerrottiin kielteisten päätösten mahdollisesti juontavan juurensa jo viime vuosisadalta, kun Lohi oli esiintynyt voimakkaasti kirkon sijoituskiistan aikana Ranuan kylän puolesta. Myöhemmin Lohi oli esiintynyt kotikylänsä Kuukasjärven asianajajana 1920- ja 1930-luvuilla, kun Kuukasjärvi ja naapurikylä Kela kilpailivat siitä, kumpi saisi ensimmäiseksi kunnan ylläpitämän kansakoulun.⁴ Nämä kaksi kylää ovat myös viime vuosikymmeninä joutuneet väkisinkin vastakkain, kun lakkautettavia kouluja on valikoitu.⁵ Kukaan ei tietysti osaa aivan varmasti sanoa, olivatko kyläkiistat tai mahdollisesti muut asiat päävaikuttimina kielteisiin patsaspäätöksiin. Eräiden arvioiden mukaan nimittäin uskonasiatkin ovat saattaneet aiheuttaa torjuntaa, sillä olihan Lohi Pohjolas-
sa tunnettu ja tunnustettu lestadiolainen saarnamies⁶. Lopputulos kuitenkin oli, että kotikunta ja seurakunta eivät osallistuneet vaikeista oloista lähteneen, pitkän ja ansiokkaan päivätyön oman kunnan, pohjoisen Suomen ja koko maan hyväksi tehneen jäsenensä muistomerkin rahoittamiseen. Tätä me vieraat vähän ihmettelimme ja samalla ihailimme Ranuan Kirkonkylän keskeiselle ja arvokkaalle paikalle pystytettyä kaunista muistokiveä, joka kertoo ohikulkijoille ja jälkipolville Ranuan miehen kunnioitettavasta elämäntyöstä.

Käytännössä Ranuan kunta käynnistyi 1917, kun kuntakokous valitsi ensimmäiset kunnalliset luottamushenkilöt.⁷ Ranuan kirkko vihittiin kesällä 1914, ja 1917 helmikuun alusta ranualaiset saivat ensimmäisen oman pappinsa, kun tuomiokapituli määräsi Oskari Heikki Jussilan Ranuan vt. kirkkoherraksi.⁸

Kuopion hiippakunnan seurakuntien luku oli 1851 sen aloittaessa toimintansa 39, mutta 1897 seurakuntia oli jo 94. Silloin osa Kuopion hiippakunnasta lohkaistiin Savonlinnan hiippakuntaan.⁹ Lapissa itsenäisiä seurakuntia oli Kuopion hiippakunnan aloittaessa vain kahdeksan, mutta 1920-luvun lopussa Posion perustamisen jälkeen 23. Nyt niitä on yhtä vähemmän, kun Savukosken ja Pelkosenniemen seurakunnat 1931 todennäköisesti pula-ajan säästötoimenpiteenä yhdistettiin.¹⁰ Seurakuntien perustaminen paransi tietysti

2. Onnela 1990, 131—145.

3. Kalenterimerkintä 12.12.1993. JLA.

4. Kiviniemi 1990, 378—380; Ranuan kvpk 9.8.1937, 23 §. Ranuan kunnan arkisto (RaKuA).

5. Ranuan kunnan koulu suunnitelma 1971, 56. RaKuA.

6. Pentikäinen 1990, 572.

7. Onnela 1990, 148—150.

8. Ranuan ptpk 1914. Eb: 101a. OTA. OMA; Pentikäinen 1990, 626.

9. Onnela 1990, 131.

10. Kähkönen 1982, 243—244; Liukkonen 1993, 144 ja 156.

oleellisesti myös nuorten kirkollisen opetuksen määrää ja tasoa, kun rippikoulu saatiin käydä lähellä ja kiertokoulujen määrä ja opetusajat kasvoivat.

Ensimmäisessä kappaleessa kerrottiin jo, että 1950 Ranualla oli asukkaita 5 600. Kasvu ei pysähtynyt tähän, vaan 1960 ranualaisia oli ennätysmäärä eli noin 7 200. Seuraavien 15 vuoden aikana väkiluku väheni Ranualla kuten muissakin Lapin maalaiskunnissa. Vuonna 1975 oltiin luvussa 5 700. Valtion ja myös Ranuan kunnan toimenpitein elämä tasaantui pariksi vuosikymmeneksi, ja vielä vuoden 1994 lopussa oli asukkaita 5 700. Vuosina 1995—1999 väkiluku on taas pudonnut samaa vauhtia kuin 1960—1975, ja vuoden lopussa 1999 asukkaita oli enää noin 5 200.¹¹

Luonnonolosuhteiltaan Ranua muistuttaa naapurikuntiaan, sillä noin 3 500 neliökilometrin pinta-alasta on 60 prosenttia suota. Hillamarkkinat on ollut jo yli 20 vuotta kunnan jokavuotinen kesätapahtuma. Vesistöjen rikkautta Ranualla on enemmän kuin monessa muussa pohjoisen Suomen kunnassa. Suuresta Simojärvestä vedet virtaavat vuolasta ja koskista Simojokea pitkin halki Ranuan kohti Pohjanlahtea. Kuivajojen lähteet ovat lähellä Ranuan Kirkonkylää, ja eteläisen Ranuan järvien vedet kulkevat matkallaan mereen Iijoen uomaa pitkin. Pohjois-Ranuan järvistä riittää vettä myös Kemijokeen. Järvien ja jokien rannat ovat tarjonneet liikenteellisesti hyviä asuinseutuja, ja rantojen luonnonniityt ovat antaneet perustan karjanhoidolle. Maidon jatkojalostuksesta on huolehtinut ranualaisten 1960-luvulla perustama Ranuan Meijeri Oy.¹²

13.2 Kiertokoulujen toiminta Ranuan alueella

13.2.1 Ranuan nuoriso emäseurakuntien huolenpidon kohteena

Pudasjärven seurakunnassa oli toimittu kirkollisen alkuopetuksen hyväksi jo 1760-luvulta alkaen, jolloin perustettiin lukkarin pitämä kiertävä lastenkoulu. Kun matkat olivat pitkät ja hankalat, muutettiin muutaman vuoden jälkeen kiertävä koulu kiinteäksi lukkarilassaksi pidetyksi lukkarinkouluksi, eikä kiertävä opetus onnistunut kauan 1780-luvullakaan, jolloin tehtiin toinen yritys. Lasten alkeisopetus 1800-luvun alussa oli Pudasjärvelläkin lähinnä kotien huolena. Rippikoulu 1770-luvulta oli määrätty kaikille nuorille pakolliseksi kuten muissakin Suomen seurakunnissa. Pudasjärvellä antoi lukkari kotiopetukseen jatko-opetusta ennen rippikoulua kirkolla. Pitkät olivat rippikoulumatkat nykyisen Ranuan kunnan alueelta kaikkiiin kirkonkyläin. Ylisimostakin on Simon kirkolle yli sata kilometriä, jolloin matkoihin saattoi kulu viikko menen tullen.¹³

Varsinaiset kiertokoulut saivat Pudasjärvellä alkunsa 1859, jolloin Pudasjärven seurakunta jaettiin kolmeen koulupiiriin. Ensimmäiseen piiriin tulivat nykyisen Ranuan alueelta Kelan ja Haarahiltusen kinkerikunnat sekä toiseen piiriin Simojärven kinkerikunta. Kymmenen vuoden kuluttua kiertokoulunpito loppui, kun tehtiin päätös 1872 käynnisty-

11. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluvu 31.12.1999.

12. Finlandia 1987, 91—94; Kaikkonen 1971, 152—157.

13. Pentikäinen 1990, 494 ja 553.

neen kansakoulun perustamisesta. Ilmeisesti huomattiin, ettei kirkolla oleva kansakoulu palvellut syrjäkyliä, koska 1877 palkattiin taas kiertokoulunopettaja ja 1880 toinen.¹⁴

Piispat seurasivat tarkasti alueensa koulutusolojen kehitystä. Vuonna 1890 Pudasjärvellä oli edelleen kaksi kiertokoulua kuten myös kansakouluja. Vuoden 1895 piispantarkastuksessa todettiin kiertokoulujen vähyys, ja seurakunnan taholta toivottiin viitaten Kuusamoon, että valtion rahoittamana saataisiin kolmas kiertokoulunopettaja. Piispan vastaus tähän oli, että vain Lapin seurakunnille on kiertokoulut kustannettu yleisistä varoista. Olihan Kuusamokin kuulunut Kemin Lappiin. Vanhan tradition pohjalta kuitenkin asiallisesti samanlaisia ja yhtä varattomia naapuriseurakuntia kohdeltiin eri tavoin. Kun taas neljän vuoden kuluttua 1899 oli piispantarkastus, kansakoulujen määrä oli noussut kuuteen, mutta kiertokouluja oli edelleen kaksi. Verrattuna muihin Pohjois-Suomen kuntiin Pudasjärven toimeliaisuus kansakoulujen perustamisessa on ollut hyvin kiitettävää. Yksi näistä kansakouluista sijaitsi nykyisessä Ranuan Kirkonkylässä. Piispan mielestä kiertokouluja olisi pitänyt olla ainakin neljä. Olihan kiertokoulujen vuotuinen opetusaika yhdessä kylässä vain muutama viikko. Hän perusteli kantaansa vanhalla viisaudella, että joka vähän kylvää, hän myös vähän niittää. Kansakoulujen suuresta määrästä huolimatta laajan seurakunnan kouluikäisistä oli 1905 vain 5,9 prosenttia kansakouluissa. Vielä 1911 piispantarkastuksessa kiertokouluja oli edelleen vain kaksi. Piispa puuttui taas asiaan ja arvioi opetuksen vähäisyyden olleen syynä siihen, että Pudasjärvellä oli 88 nuorta hylätty rippikoulusta.¹⁵ On helppo arvioida, että nämä rippikoulusta hylätyt olivat varmasti etupäässä syrjäkylien vähäosaisimpien asukkaitten lapsia. Puutteen lisäksi näitä perheitä kohtasi nyt häpeä ja suru oman rakkaan aikuiseksi varttumassa olevan nuoren puolesta. Vastapainoksi on sanottava, että ilman kirkon kovuutta ja tiukkaa otetta oppimattomuutta kohtaan kotiopetus ja lasten lähettäminen kierto- ja kansakouluihin olisi varmasti ollut paljon vähäisempää. Vuoden kuluttua 1912 kolmas kiertokoulu vihdoin perustettiin. Pudasjärven seurakunnan uudessa 1916 vahvistetussa kiertokouluohjesäännössä eivät Ranuan kylät enää olleet mukana, koska seurakuntajaon käytännön toteutuminen oli lähellä.¹⁶

Simon seurakunnan Ylisimossa järjestämän opetuksen osalta viittaan selvityksiini Simon kiertokouluista. Ensimmäinen nimeltä mainittu henkilö, joka antoi alkuopetusta ainakin jo 1870-luvun alkupuolella Ylijoella, oli vanhus Jaakko Martimo. Hän ilmeisesti liikkui talosta taloon ja sai mahdollisesti ilmaisen ylläpidon lisäksi myös rahallista korvausta työstään lasten vanhemmilta. Myös seurakunta maksoi hänelle pientä palkkaa. Simon seurakunnan päättäjät kyllä periaatteessa kannattivat kiertokouluja, mutta yhteisin varoin he eivät suostuneet niitä perustamaan. Kirkkoherra Keckman oli omilla varoillaan järjestänyt kiertokouluopetusta 1880-luvulla, mutta koulu ja ilmeisesti kirkkoherran rahat olivat loppuneet ennen piispantarkastusta 1887. Mainintoja siitä, rahoittiko kirkkoherra kiertokouluopetusta myös Ylisimossa, en ole löytänyt, mutta uskoisin näin kyllä tapahtuneen. Olihan hänen osuutensa Ylisimon kansakoulun perustamishankeessakin suuri. Piispan määräyksestä seurakunta perusti vihdoin 1887 syksyllä kiertokoulun, ja se on toiminut myös Ylimaan alueella siihen saakka, kunnes kansakoulu perustettiin Saukkojärven kylään 1894. Opettajana toiminut Simon lukkari ei tainnut monta kertaa ehtiä seitsemän vuoden aikana vierailla kaikissa Ylisimon kylissä, sillä Simon ensimmäisen kiertokoulun lukuvuosi kesti vain kolme kuukautta, ja koulupiirinä oli yli satakilometrinen jokivarsi. Peura-

14. Pentikäinen 1990, 553.

15. Pudasjärven ptpk:t 1890 (srkk J. E. Snellman), 1895 (srkk V. A. Wirkkula), 1899 (srkk V. A. Wirkkula), 1905 (srkk E. Thauvon) ja 1911 (srkk E. Thauvon). Eb: 92a. OTA. OMA.

16. Pentikäinen 1990, 553—554.

järveläinen Kalle Haapala on kertonut käyneensä lukkari Aapo Hukarin kiertokoulua yhteinä talvikautena neljä viikkoa, jolloin Hukari oli yrittänyt saada Kallea lähtemään lukkarinkouluun, koska pojalla oli hyvät laulunlahjat. Kun 1908 perustettiin Simoonkin toinen kiertokoulu, jonka työkausi kesti 30 viikkoa lukuvuodessa, parani jokivartisten ja yliperäläisten opetus tietysti merkittävästi. Vuonna 1916 laaditussa Simon kiertokoulujen ohjesäännössä eivät koulupiirit ulottuneet enää syntymässä olevan Ranuan seurakunnan alueelle.¹⁷

Rovaniemen seurakuntaan päätettiin 1881 perustaa kaksi kiertokoulua, joista toinen oli toiminut vuoden 1887 piispantarkastuksen mukaan jotenkin, mutta toisen opettaja oli vaihtunut useasti. Papiston vaatimuksesta melkein Uudenmaan entisen läänin kokoiseen pitäjään perustettiin 1896 vielä kaksi kiertokoulua, joiden piirijako toteutui vasta 1916. Rovaniemen suuresta Kemihaaran kylästä Ranuaan erotetuilla alueilla on pidetty 1900-luvun alussa kiertokoulua ainakin Piittisjärvellä ja Putkivaarassa.¹⁸

13.2.2 Ranuan seurakunnan kiertokoulut vastaavat melkein yksin koko nuoren kunnan lastenkoulutuksesta lähes 30 vuotta

Ranuan ensimmäinen piispantarkastus pidettiin 1910. Piispa Koskimies totesi silloin, että kinkeritoimitukset olivat tärkeitä, koska ne pitivät yllä muun muassa lukutaitoa ja että seurakunnan syntymisen jälkeen olisi myös kiertokoulutoiminta saatava kuntoon. Hän piti jopa kouluolojen järjestämistä keskeisenä syynä, miksi seurakunnan toiminnan alkamista piti kiirehtiä. Vain pieni osa Ranuan lapsista sai tarkastuksen aikoihin koulutusta, sillä tulevan kirkonkylän kansakoulussa oli oppilaita vain 15, ja Ylisimon kansakoulun toiminta oli 1910 ollut jo kolme vuotta keskeytyksissä. Emäseurakuntien järjestämä kiertokouluopetuskin oli vähäistä.¹⁹ Piispan huolenpitoon oli kyllä aihetta.

Seurakunta tarttui ensimmäisenä varsinaisena toimintavuonnaan 1917 pontevasti kouluasiaan. Kinkereillä käynnistettiin pyhäkouluopetus niin, että kaikilla olisi mahdollisuus osallistua siihen. Heti ensimmäisessä kokouksessaan keväällä 1917 kirkkoneuvosto teki periaatepäätöksen kiertokoulun perustamisesta. Kiertokoulu käynnistyiikin jo syksyllä samana vuonna, ja vuoden kuluttua 1918 käynnistyi Ranuan toinen kiertokoulu. Opettajien osa ei ollut kiertokouluissa helppo, koska he joutuivat lukuvuoden aikana vaihtamaan opetuspaikkaa hyvin monta kertaa. Opettajat olivat luonnollisesti tarkkailun kohteena, sillä aina on huoltajia kiinnostanut, millainen opettaja heidän lapsiaan on ohjaamassa. Vuonna 1922 eräs kiertokoulunopettaja erotettiin, koska hänen elämäntapansa eivät olleet täyttäneet nuhteettomuuden vaatimuksia. Vuonna 1921 oli Ranuan kiertokouluissa 214 oppilasta. Vuonna 1928 kansakoulua kävi Ranualla noin 70 lasta eli 8,6 prosenttia kouluikäisistä ja kiertokoulujen oppilaina oli ollut 297 lasta. Kuitenkin puolet kouluikäisistä lapsista oli vielä ilman minkäänlaista kouluopetusta.²⁰ Tämä on korutonta kerrottavaa.

17. Viitataan Simon kunnan kiertokoulujen historiaan; vrt. Pentikäinen 1990, 555—556.

18. Pentikäinen 1990, 556—557; Pulkamo 1982, 27—28..

19. Ranuan ptpk 1910 (srkk E. Thauvon). Eb: 101a. OTA. OMA; Pentikäinen 1990, 651—652.

20. Ranuan ptpk:t 1922 (srkk A. Virkkula) ja 1928 (srkk O. J. Martinen). Eb: 101a. OTA. OMA; Pentikäinen 1990, 651—652.

Vuoden 1933 alusta perustettiin seurakuntaan kolmas kiertokoulu. Vuonna 1934 tarkistettiin kiertokoulujen piirijako, jonka mukaiset koulupaikat kertovat, että kiertokoulut vastasivat melko tarkkaan sodan jälkeen perustettujen kansakoulujen tehtävästä. Piirijako oli seuraava:

Eteläpiiri: Kela, Kuukasjärvi, Petäjäjärvi, Haarahiltunen, Peurajärvi ja Hosio.

Keskipiiri: Impiö, Nikkilä, Saarela, Kuha, Tolja ja Palovaara.

Pohjoispiiri: Piittisjärvi, Pohjaslahti, Koljonen, Näskä, Putkivaara, Kortosalmi ja Sääskilahti.

Kun kiertokoulut ehtivät toimia yhdessä pitopaikassa 5—6 viikkoa lukuvuoden aikana, ei oppilaiden koulu-aika useankaan vuoden aikana muodostunut kovin pitkäksi, mutta kouluverkko kattoi hyvin koko kunnan. Näin väestöllä oli kuitenkin mahdollista saada edes vähän kouluopetusta, jos omaa halua oli. On muistettava, että Ranua kuului myös Lapin läänin alueella niiden lukuisien kuntien joukkoon, joissa oppivelvollisuus tuli voimaan vasta 1.8.1947 niillä alueilla, jotka sijaitsivat yli viiden kilometrin päässä toimivasta kansakoulusta. Kun Ranuan kiertokoulut loppuivat siten, että yksi opettajanvirka lakkautettiin 1.8.1946 ja kaksi 1.8.1947 alkaen, oli seurakunta hoitanut uskollisesti opetustehtävänsä aina siihen saakka, kunnes kunta ja valtio ottivat myös Ranualla vastatakseen oppivelvollisuuden toteuttamisesta.²¹

Erikoisen tärkeää tehtävää suorittivat juuri Ranuan kiertokoulut, sillä kun säädökset eivät velvoittaneet harvimmin asutuissa osissa kuntaa kansakoulujen perustamiseen, jos harvaan asutuissa koulupiireissä vapaaehtoisia kouluuntulijoita ei ilmoittautunut riittävästi, niin Ranualla ei 41 vuoden aikana eli 1899—1939 perustettu kuin yksi ainoa kansakoulu.²² Perintönä Simosta ja Pudasjärveltä oli Ranuan kunta saanut kaksi aikaisemmin perustettua kansakoulua, joten Ranualla hoitivat opetustehtäviä vuoteen 1939 saakka kolme kansakoulua ja kolme kiertokoulua. Kun kansakoulujen toimesta annettiin 1930-luvulla alkuopetusta myös Laivalassa ja Portimojärvellä ja kiertokoulujen opetuspäirejä oli 19, kattoi kansa- ja kiertokoulujen muodostama kouluverkko ennen sotia 24 kyläkuntaa. Sotien jälkeen on Ranualla toiminut 24 kyläkoulua, kuten jatkossa selvitetään, joten ilman kiertokouluja valtaosa Ranuan nuorisosta olisi jäänyt ilman minkäänlaista kouluopetusta niinä Suomen itsenäisyysajan ensimmäisinä vuosikymmeninä, jolloin muissa Suomen kunnissa, onneksi myös melkein koko Lapissa, oli jo sangen tiheä kansakoulujen verkosto.

21. Ranuan ptpk:t 1933 (srkk E. Koivisto), 1938 (srkk E. Kuusela) ja 1949 (srkk J. I. Salonen). Eb:101a. OTA. OMA; Pentikäinen 1990, 668—669.

22. Ks. yhteenvetoluku.

13.3 Ranuan kattava kouluverkko on pitkän tien päässä

13.3.1 Ranuan kunta saa ensimmäiset kansakoulunsa ja piirijaon²³

13.3.1.1 Ylisimon ja Ranuan koulujen ensivaiheet

Ranuan nykyisen kunnan alueen ensimmäisen vuonna 1894 perustetun Ylisimon kansakoulun²⁴ vaiheista aina siihen saakka, kun Ranuan kunta otti sen haltuunsa, on kerrottu Simon kunnan koululaitoksen yhteydessä. Kun Ylisimo liitettiin Ranuaan, oli koulun opettajana Matti Näppärä, joka toimi tarmokkaasti koulunsa puolesta. Hänen elämänvaiheensa olivat niin erikoiset ja hänen sekä perheensä vaikutukset Ranualla niin merkittävät, että muutama sana niiden valaisemiseksi lienee paikallaan. Opettaja Näppärän ja hänen perheensä vaiheista olen saanut runsaasti asia-aineistoa Näppärän kuudenneksi vanhimman tyttären Ainan pojalta, Ranuan kunnan kulttuurisihteeriltä Reijo Kumpuniemeltä. Näitä tietoja olen pääasiassa käyttänyt lähteinä seuraavissa Matti ja Amalia Näppärän elämäntapaileita kuvaavissa kappaleissa.²⁵

Opettaja Matti Näppärä (1860—1927) ja hänen aviopuolisonsa Amalia Näppärä (1873—1954). Matti ja Amalia Näppärän toiminta Ylisimon (Saukkojärven) koulun ja koulupiirin asukkaiden hyväksi kertoo kauniisti kansakoulujen siunauksellisesta työstä Suomen sydänmailla. Reijo Kumpuniemen kokoelma.

23. 13.3.1 = ajanjaksot vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen ja vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.
24. SVT X: 22 1894—95.
25. Kumpuniemi 1988, 1—7. JLA; Kumpuniemi 1993, 1—13. JLA; Reijo Kumpuniemen tekijälle 1.2.2001 lähettämä kirje, joka sisälsi mm. Matti ja Amalia Näppärän ja heidän lastensa eri seurakunnilta saadut sukuselvitykset; Reijo Kumpuniemen haast. 23.5.1999 ja 5.2.2001.

Matti Näppärä oli syntynyt 1860 Ylistarossa ja jäi suurten nälkävuosien aikaan kahdeksanvuotiaana orvoksi. Hän onnistui pääsemään vaasalaisen kreivi Uno Waldemar von Wolffin kasvattipojaksi ja sitä kautta koulutielle. Kerrotaan, että kyseinen kreivi oli suuri hyväntekijä, sillä hänen avustamiensa lasten määrä on ollut noin kolme sataa. Matti Näppärä sai monipuolisen koulutuksen, sillä neliluokkaisen ruotsinkielisen teknillisen reaali-koulun jälkeen hän suoritti Polyteknillisessä opistossa maanmittausinsinöörin tutkinnon, valmistui Mustialassa agronomiksi ja opiskeli myös Venäjällä pari vuotta. Kansakoulun-opettajaksi Näppärä valmistui Sortavalan seminaarista 1905. Hän työskenteli meijerialalla itsenäisenä yrittäjänä ja myös muiden palveluksessa, kuten muun muassa Keski-Suomen meijerin isännöitsijänä ja samalla Jyväskylän meijerikoulujen johtajana. Opettajana Näppärä oli yhteensä viisi vuotta Alavudella ja Pyhärannassa, kunnes haki ja pääsi Ylisimon kansakoulun opettajaksi Saukkojärvelle 1912. Hän toi mukanaan Ranualla suuren perheensä, johon Amalia-rouvan lisäksi kuului kahdeksan tummakulmaista tytärtä. Kaksi poikaa oli kuollut jo 1900 maaliskuussa viisi- ja kolmivuotiaina. Työteliään kodinhoitamisen lisäksi Amalia Näppärä opetti koulussa tytöille käsitöitä, keitti oppilaitten päiväkeiton ja vastasi oppilaskodista. Hän toimi lisäksi taitavana kansanparantajana, kättilönä ja piti pientä kotiapteekkia. Opettajaperheen viisi tytärtä naitiin ranualaisten talojen emänniksi, joten Ranualla on nyt suuri määrä Matti ja Amalia Näppärän jälkeläisiä.²⁶

Isovanhempiensa tarinan alkua on Reijo Kumpuniemi kuvannut seuraavasti:

“Kauhavalla pidettiin 1880-luvulla isoja tansseja ja piirileikkilaisuuksia. Matti Näppäräkin sattui tulemaan näihin karkeloihin. Siellä hänen silmänsä tapasivat mustatukkaisen, pitkähiuksisen, soreavartaloisen, häikäisevän kauniin, 17-vuotiaan Amalian, johon tämä maailmaa kiertänyt ja kaiken nähnyt maailmanmies ihastui ensisilmäyksellä. Ennenkuin vuosi oli kulunut, olivat he jo naimisissa.”²⁷

Mikä sai sitten Matti Näppärän lähtemään perheineen Jumalan selän taakse Saukkojärvelle erämaakoulun opettajaksi? Lähin maantie oli 110 kilometrin päässä Simossa, josta piti nousta vastavirtaan muuttokuorman kanssa koskista Simojokea pitkin veneellä Saukkojärvelle. Reijo Kumpuniemi ei osannut sanoa mitään erityistä syytä, vaikka asiaa on tietysti suvun keskuudessa pohdittu. Saukkojärveläinen kotiseutumies ja opettaja Pentti Kinnunen arveli, että Näppärä tuli Saukkojärvelle, koska koululla oli runsaasti peltoa ja niittyjä maatalouden harjoittamista ja lehmien pitoa varten. Näin ovat myös Näppärän työt lapsilleen kertoneet. Opettaja harrasti Saukkojärvellä maanviljelyn ohessa kokeilutoimintaa todetakseen, mitkä kasvit menestyivät pohjoisen luonnon ankarissa olosuhteissa. Tähän voi vastata, että kaikilla Suomen maaseudun kouluilla, myös Pohjois-Suomessa, oli opettajien luontaisetuina lakisääteisesti laidun- ja viljelymaat, joskin Saukkojärvellä peltoa oli opettajan käytössä enemmän kuin säännöksiensä edellyttämä vähimmäismäärä. Kinnunen kertoi asian kiinnostaneen myös Näppärän aikalaisia, ja arveluitakin oli tehty. Ihmisethän mielellään pohtivat, millaisia vaikuttimia tai peräti vikoja on lähimmäisten toimintojen taustalla. Todistettavasti Matti Näppärä eli vielä Ranualla tultuaankin pitkään miehuutensa parhaita vuosia, sillä esimerkillisellä ahkeruudella ja antaumuksella hän paneutui työhönsä ja koulunsa ulkoisten puitteiden parantamiseen. Esimerkiksi Ranuan ensimmäinen kirjasto perustettiin ja oppilajasuntola hankittiin opettajan toimesta Saukkojärven koululle. Näppärä oli oppilaittensa arvostama ja ympäristönsä kunnioittama opettaja, joka kyläyh-

26. Kinnunen 1994, 6—9. PKA; Siitonen 1999, 21—23. TSA.

27. Kumpuniemi 1993, 7.

teisössä suoritti huolellisesti omat tehtävänsä ja koki kyläläisten kanssa samoja vaikeuksia. Suomen itsenäistymisen ajan elintarvikepulan aikana opettajan perhekin joutui nimitäin turvautumaan pettuleipään. Saukkojärven hautausmaalla on Amalia ja Matti Näppärän viimeinen leposija.²⁸ Matti Näppärä kuoli syksyllä 1927 jonkin aikaa sairastettuaan. Kesällä hän oli käynyt Rovaniemellä polkupyörällä lääkärissä vatsavaivojen takia. Miestään 13 vuotta nuorempi Amalia Näppärä kuoli vasta 1954. Heinäkuussa 1994 Saukkojärven koulun satavuotisjuhlassa muisteltiin Matti Näppärän opetustyötä ja hänen elämänkumppaninsa Amalian monipuolista toimeliaisuutta Ranualla kunnioittavin ajatuksin. Tästäkin hyvin valmistetusta juhlapäivästä jäi elävä muisto mieleeni.²⁹

Turhapa lienee miettiä, mikä etelän ihmisiä on Lappiin ja Peräpohjolaan vetänyt, sillä kukapa meistä osaa kaikkia omassakaan elämässä tehtyjä ratkaisuja perustella. Maakunta voi olla tyytyväinen, että tärkeitä koulutusta vaativia työtehtäviä suorittamaan on saatu hyviä ja uskollisia palvelijoita. Matti Näppärän jälkeen Saukkojärven koulun opettajaksi vuonna 1928 tullut Anna Turunen viihtyi kylässä vuoteen 1956 saakka, jolloin siirtyi eläkkeelle. Kurssitoverini Oulun opettajakorkeakoulussa, Aulis Aalto, tuli Saukkojärvelle opettajaksi 1954 ja lopetti työnsä Ranuan koululaitoksessa talvella 1993.³⁰

Kun opettaja Matti Näppärän Ylisimoon hakeutuminen ei jättänyt minua rauhaan, vaan mietiskelin sitä jatkuvasti, kehkeytyi vielä mielessäni yksi ajatus muuton takana olevista vaikuttimista. Olisiko Matti Näppärä pyrkinyt ilmeisesti silloin Suomen synkimmässä korvessa olevan koulun opettajaksi, koska hän halusi maksaa sitä velkaa, jota hän tunsii lapsuutensa ja nuoruutensa hyväntekijöitään kohtaan, tekemällä työtä kaukana kaupungeista ja kirkonkylistä olevan seudun vaatimattomien, köyhien ja vähän koulutusta saaneiden ihmisten hyväksi? Tämä sama henkihän leimasi myös hänen aviopuolisonsa Amalian toimintaa. Suuressa kirjassa sanotaan, että lahjaksi olette saaneet, lahjaksi antakaa³¹. Tietämättä koskaan, mitä mietteitä Näppärän pariskunnalla oli Ranualla muuttaessaan, voimme joka tapauksessa sanoa, että he toteuttivat käytännössä eikä vaan periaatteessa Raamatun hienoa ohjetta.

Jos Simon kunta oli ollut nurjamielinen Ylisimon koulua kohtaan, niin aivan mutkattomasti ei tätä koulua hyväksytty myöskään Ranuan nuorena kunnassa. Kun kuntakokous syksyllä 1917 käsitteli kansakouluasioita, niin Ranuan koulun Kirkonkylässä katsottiin kyllä siirtyneen Ranuan kunnan huostaan, ja sille myönnettiin tarpeelliset määrärahat, mutta Ylisimon koulusta ei kokouksessa pöytäkirjan mukaan puhuttu mitään. Syynä oli se, että koulun olivat aikoinaan Ylisimon kyläkunnat oma-aloitteisesti perustaneet ja omistaneet. Ranuan kunnanvaltuusto teki periaatepäätöksen Ylisimon koulun ottamisesta Ranuan kunnan hallintaan kokouksessaan 22.—23.4.1919 ja lopullisen päätöksen selvittelyjen jälkeen vasta 8.9.1920. Koulu sai myös pian uuden nimen, sillä kunnanvaltuusto käytti 7.12.1920 koulusta jo nimeä Saukkojärvi sen sijaintikylän mukaan.³² Ylisimoonhan oli kuulunut useita ylisimojokivarren kyliä, ja ehkä uudessa kunnassa haluttiin vanhat siteet nimiä myöten katkaista.

28. Kinnunen 1994, 8—9. PKA; Pentti Kinnusen haast. 22.5.1999; Reijo Kumpuniemen haast. 23.5.1999.

29. Kalenterimerkintä 17.7.1994. JLA.

30. Kinnunen 1994, 10—12. PKA; Siitonen 1999, 25. TSA.

31. Raamattu 1992, Matt. 10: 8.

32. Ranuan kuntakokouksen pk 24.9.1917. RaKuA; Ranuan kvpk:t 22—23. 4.1919, 9 §, 8.9.1920, 3 § ja 7.12.1920, 6—7 §. RaKuA; Kiviniemi 1990, 411—412.

Saukkojärven koulu oli supistettu koulu vuoteen 1936 saakka, jolloin koulupiiriin perustettiin alakansakoulu. Se toimi lukuvuoden aikana 18 viikkoa Saukkojärvellä ja 18 viikkoa Portimojärvellä.³³

Ranuan kunnan ensimmäinen Ylisimon kansakoulu Saukkojärven rannalla toimi tässä 1800-luvun viimeisinä vuosina rakennetussa koulutalossa, jonka tiloihin uuden koulun valmistuttua 1959 Saukkojärven toimelias kotiseutuyhdistys on perustanut koulumuseon. KA.

Pudasjärven kunta sai 1897 Suomen Senaatilta luvan perustaa neljä kiertävää kansakoulua, jotka kukin työskentelisivät kahdessa paikassa neljä vuotta kerrallaan. Yhden koulun toiseksi toimintapisteeksi määriteltiin Ranuan kylä, jossa koulu käynnistyi 1898³⁴. Kun Pudasjärven kunnassa tehtiin ja hyväksyttiin vuoden 1898 piirijakoasetuksen mukainen piirijako, kiertävistä kouluista luovuttiin, ja Ranuan kylä tuli jo siellä aloittaneen koulun pysyväksi sijoituspaikaksi. Koulu toimi aluksi vuokratiloissa. Kiistoilta ei välttytty nytkään, sillä Pudasjärven kunta viivytteli oman koulutalon rakentamista. Syynä tähän oli kansakouluntarkastaja Arvi Paasikallion mukaan se, että kunta odotteli Ranuan kunnan itsenäistymistä. Kun kunta hankki koulua varten uudet vuokratilat lähes 20 kilometrin päästä Ranuan kylässä sijaitsevasta entisestä koulupaikasta, tekivät johtokunta ja lasten vanhemmat koululakon, joka kesti koko lukuvuoden 1913—14. Senaatin piti puuttua nytkin asiaan, ja se velvoitti Pudasjärven kunnan rakentamaan koululle tilat, jotka saatiin käyttöön syksyllä 1916.³⁵ Edellä jo kerrottiin, että tämä koulu otettiin välittömästi Ranuan kunnan käynnistäessä toimintojaan 1917 kunnan hallinnon piiriin. Kun Ylisimon koulua ei vielä 1917 otettu kunnan huostaan, muodosti Kirkonkylän yksiopettajainen ylempi

33. Ranuan kvpk 27.10.1934, 6 §. RaKuA; Heikki Pekkalan haast. 21.5.1999; Ebba Siparin haast. 21. ja 22.5.1999; Reino Siparin haast. 23.5.1999.

34. SVT X: 28 1898—99.

35. Siitonen 1973, 1. TSA; Kiviniemi 1990, 370—375.

kansakoulu virallisesti, ei käytännössä, yksin koko vasta perustetun laajan kunnan kansakoululaitoksen.

Pudasjärven ja Simon kunnat huolehtivat 1900-luvun alussa Ranuan kuntaan tulevien alueiden kouluoloista vain pakon edessä. Uuden kunnan ja seurakunnan perustamisaika sattui koulujen kannalta huonoon aikaan, sillä emäkunnilla oli tietysti rahanreikiä Ranuan kunnan irtaantumisen jälkeenkin vielä hyvin monilukuisissa kouluttomissa kylissään. Koulutoimi oli itsenäistymisen jälkeen ranualaisten omissa käsissä. Jatkossa näemme, millä tavalla koulujen määrä rupeesi itsenäisessä kunnassa kasvamaan.

Ranua uuden kunnan alue kuului ennestään kolmen emäkunnan tekemiin piirijakoasetuksen mukaisesti koulupiiriverkostoihin. Oman koulupiiri-ajan tekemisessä ei Ranuan kunta pitänyt kiirettä, vaan kansakouluntarkastaja joutui siitä muistuttamaan ja maaherra antamaan valmistelulle takarajan. Kunta esitti alueensa jakamista neljään koulupiiriin, eli Kirkonkylän ja Saukkojärven koulupiirien lisäksi kuntaan aiottiin perustaa vielä Kuukasjärven ja Simojärven koulupiirit. Kansakouluntarkastaja esitti lausunnossaan, että kunnan laajuuden vuoksi olisi kehittyneemmissä olosuhteissa aivan käsittämätöntä jakaa kunta vain neljään koulupiiriin. Pehdyttyään Ranuan kurjiin ja köyhiin oloihin ja harvaan erämaa-asutukseen hän kuitenkin esitti piiri-ajan hyväksymistä, ettei koulurasitus tulisi kunnassa kohtuuttoman suureksi. Maaherra vahvisti piiri-ajan elokuussa 1919. Muuta ei ennen oppivelvollisuuslain voimaantuloa 1.8.1921 ehtinyt tapahtua.³⁶

13.3.1.2 Kansakouluntarkastajat koulutoimen kehittäjinä Ranualla ja koko Pohjois-Suomessa

Olen ollut myös Ranuan kunnan koulutoimentarkastajana ja uskaltaisin olla eri mieltä kuin kunnianarvoisa edeltäjäni, kansakouluntarkastaja Herman Luukko, kun hän esitti Ranuan kunnan piiri-ajan hyväksyttäväksi. Perusteluina hän käytti Ranuan köyhyyttä, kurjuutta ja harvaa asutusta. Käsittääkseni juuri seudun jälkeenjääneisyyden vuoksi Ranualle olisi pitänyt saada nopeasti mahdollisimman monta täydellistä kansakoulua olojen korjaamiseksi. Tarkastajan ja maaherrankin tehtävä olisi ollut huolehtia siitä, että valtiolta olisi saatu varat koulutuksen laajentamisesta aiheutuviin kustannuksiin. Naapurit Posio ja Salla sekä monet muut Lapin kunnat eivät olleet Ranuaa varakkaampia ja olivat sitä vielä paljon harvempaan asuttuja. Kuitenkin niihin perustettiin ja rakennettiin samoihin aikoihin runsaasti uusia kansakouluja³⁷. Olisiko käynyt niin, että Ranualla oli ”huono herraonni”. Tämä ei tietysti ollut tarkastajan vika. Sattui vain niin, että Oulun tarkastuspiirin kansakouluntarkastajaksi määrättiin kesällä 1919 henkilö, joka oli syntynyt ja kasvanut avaralla ja vauraalla Etelä-Pohjanmaalla, opiskellut Jyväskylässä ja viimeiseksi työskennellyt kymmenen vuotta Tampereen kaupungin opettajana³⁸. Hänelle olivat varmasti pohjoisten kuntien olosuhteet aivan tuntemattomia. Olihan se tietysti vaikea tehtävä kokemattomana aloittelijana vakinaisen tarkastajan virassa ensi töikseen ruveta antamaan lausuntoa aivan oudon maakunnan syrjäperukan tuntemattoman kunnan kansakoulujen piiri-ajasta. Jos

36. Kiviniemi 1990, 375.

37. Ks. kyseisten kuntien yhteenvetoluvut.

38. Karttunen 1983, 64–65.

Ranua olisi kuulunut Lapin tarkastuspiiriin, niin siellä se olisi ollut yksi vertaistensa joukossa. Oulun tarkastuspiirissä vasta perustettu Ranuan kunta oli poikkeuksellinen monesakin mielessä. Vaikka esimerkiksi naapurina olevat Koillismaan kunnatkin olivat laajoja, niin ne olivat jo kauan olleet hallinnollisesti itsenäisiä. Oulun seudun kunnathan olivat pinta-aloiltaan hyvin pieniä. Vuonna 1925 Ranua siirrettiinkin uuteen Länsi-Pohjan piiriin³⁹. Silloinkin se joutui outoon seuraan, sillä muut tarkastuspiirin kunnat olivat Pohjanlahden rannikon ja Tornionlaakson vanhoja, vauraita ja Ranuaan verrattuna tiheään asuttuja rintamaiden pitäjiä.

Etelästä lähetetyt tarkastajat luonnollisesti pian perehtyivät Pohjois-Suomen ominaispiirteisiin ja yhdessä kuntien kanssa miettivät koulutoimen hoitamiseksi hyviä ratkaisuja. Tarkastaja Luukko ei ollut ehtinyt tutustua Ranuan päättäjiin ja vaikuttaa kunnan tekemiin suunnitelmiin. Olisi ollut hyvä, että maan pohjoisosien tarkastajat olisivat olleet oman maakunnan poikia, jotka olisivat tunteneet olosuhteet etukäteen ja viihtyneet virassaan kauan. Yleensä kuitenkin maan pohjoisiin tarkastuspiireihin nimitettiin aloittelevia kouluhallintomiehiä etelästä. Kun he harjaantuivat ja saivat kokemusta, niin he tavallisesti hyvin pian hakeutuivat rintamaiden tarkastajiksi tai kouluhallituksen virkamiehiksi. Esimerkiksi Luukko muutti kotiseudulleen Seinäjoen piiriin tarkastajaksi 1925⁴⁰. On jo syytä tässä vaiheessa sanoa, että tarkastajien valitsijoilla ei tainnut olla paljon vaihtoehtoja täyttäessään Pohjois-Suomen avoimia tarkastajanvirkoja, sillä jo Etelä-Suomessa viran saaneet tarkastajat eivät pohjoiseen hakeneet, ja harvoin hakijoiden joukossa oli virkakelpoisia pohjoissuomalaisia. Kun sitten pohjoisessa vaikeissa olosuhteissa virkavuosia hankkinut ja tehtäviään kelpollisesti hoitanut tarkastaja haki Etelä-Suomessa avoimeksi tullutta virkaa, oli hän taas tietysti kaikilla mittareilla punnittuna vasta pätevyuden saavuttaneita mutta kokemattomia kilpahakijoitaan ansioituneempi. Näiden ei auttanut muuta kuin lähteä pohjoiseen hakemaan virkavuosia ja hyviä näyttöjä. Jatkossa myös selviää, mistä syystä näin oli.

Pitkäaikainen tarkastajani ja sitten opastajani tarkastajan tehtäviin, kouluneuvos Ahti Koivula kertoi joskus minulle kouluhallituksen käyttäneen kansakouluntarkastajia valittaessa ja nimitettäessä sellaista kirjoittamatonta nyrkkisääntöä, että pohjoisessa piti palvella ensin viisi vuotta, ja sitten vasta kannatti pyrkiä etelään. Koivula itse noudatti tätä tarkastajien keskuudessa ilmeisestikin hyvin tunnettua normia ja hoidettuaan 1950-luvulla täsmälleen viisi vuotta Lapin piiriin tarkastajan virkaa hakeutui Oulun pohjoiseen tarkastuspiiriin vastaavaan tehtävään⁴¹. Oulu oli jo Koivulan sinne muuttaessa 1959 yliopistokaupunki toisin kuin 1920-luvulla, jolloin Luukko jätti Oulun kuuden viranhoitovuoden jälkeen. Lasten koulutusmahdollisuudet olivat jo 1960-luvulla Oulussa aivan toista luokkaa kuin Rovaniemellä, joka oli Lapin piiriin tarkastajan asuinpaikka. Ranuan kunta saattoi kärsiä vuonna 1919 ja seuraavina vuosina juuri siitä, että kunnan kannalta erittäin ratkaisevassa vaiheessa sattui olemaan tarkastajana vasta pohjoiseen muuttanut kokematon viranhaltija. Hyvä kansakouluntarkastaja ei ollut vain lausuntoja kirjoittava automaatti, vaan

39. Oulun ktpli 1924—25 ja Länsi-Pohjan ktpli 1925—26, Ranua. KHA. KA. Tulevan Ranuan kunnan alueet vuoteen 1917 saakka kuuluivat seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Simon kuntaan kuulunut Ylisimo kouluineen Lapin piiriin 1906—1914 ja Oulun piiriin 1914—1917 sekä Pudasjärven kuntaan kuulunut Ranuan kylä kouluineen Oulun piiriin 1906—1917. Itsenäinen Ranuan kunta on kuulunut seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulu 1917—1925, Länsi-Pohja 1925—1945, Lappi 1945—51, Pudasjärvi 1951—1961 ja Perämeri 1961—70.

40. Karttunen 1983, 65.

41. Karttunen 1983, 98.

hänen tärkein tehtävänsä oli vaikuttaa etukäteen kuntien ratkaisuihin ja niiden rahoittamiseen. Luottamukselliset suhteet syntyvät vain vuosien kuluessa. Yksi ja varmaan suurin syy siihen, että etelän miehet⁴² valtasivat pohjoiset tarkastajanvirat, oli myös siinä, että tarkastajaksi pätevytyminen työn ohessa oli lähellä yliopistoja paljon helpompaa kuin pohjoisessa. Siksi virkoihin hakijat olivat enimmäkseen eteläsuomalaisia opettajia, jotka olivat hankkineet tarkastajan kelpoisuuden opiskelemalla Etelä-Suomen korkeakouluissa, joihin Jyväskylään pohjoisesta katsottuna kuuluu⁴³. Kelpo miehiä he taatusti olivat, mutta kun he sitten olivat perehtyneet pohjoisen oloihin, aukeni virkaura jo kotiseudullakin, ja taas pantiin uusi mies oppia saamaan virkamiesten siperiaan. Näin sanoi Kemin entinen kaupunginjohtaja, tamperelaisyntyinen Taisto Johteinen, tarkoittaessaan Pohjois-Suomea ja ilmeisestikin ennen kaikkea Lappia. Leikkipuheena hän jatkoi, että aina kun loman jälkeen auton nokka alkoi lähestyä Kemiä, hänelle tuli onea olo⁴⁴. Varmaankaan kaikki ei aivan leikkiä ollut. Johteinen haki Kemissä ollessaan usein työtä Etelä-Suomesta siinä onnistumatta⁴⁵. Tulisieluiseen Johteiseen sopivat hyvin nämä sanat, että hän uupui ja sammui inhimillisesti katsottuna liian varhain työnsä ääreen ennen iltaa.

Koska edellä olen esittänyt väitteen Suomessa vuosina 1885—1970 harjoitetusta kansakouluntarkastajien nimityspolitiikasta, katson velvollisuudekseni myös todistaa asian. Oulun piirin ja sen jatkajan Oulun pohjoisen piirin vakinaisia kansakouluntarkastajia oli vuosina 1885—1970 yhteensä 13 ja heidän yhteinen palvelusaikansa oli 78 vuotta. Miestä päälle siitä kertyi täsmälleen kuusi vuotta. Kun tarkastajanvaihdoksia oli runsaasti, on kyseinen virka ollut väli aikaisten viranhoitajien käsissä yhteensä seitsemän vuotta. Kun tarkastajia oli aikajakson alkuajoina vähän koko maassa ja viroista luopumisia tapahtui harvoin, kaksi ensimmäistä tarkastajaa pysyivät virassa 12 ja 14 vuotta. Myös piirin viimeinen kansakouluntarkastaja Ahti Koivula ehti hoitaa virkaa yli kymmenen vuotta ennen lääninhallitusten kouluosastojen perustamista 1970. Pohjois-Suomessa syntyneitä näiden 13 tarkastajan joukossa olivat Tynärvällä syntynyt Juho Kalliokoski (1925—1931) ja Keskilässä syntynyt Jaakko Latola (1949—1955). Latola palvelikin Pohjois-Suomessa tarkastajan tehtävissä yli 19 vuotta, sillä ennen edellä mainittua viranhoidtoa hän oli ollut jo Kemin kaupungin kansakouluntarkastajana lähes 13 vuotta. Oulun läänin tarkastuspiirien mukaanotto Lappia koskeviin laskelmiin on perusteltua sen vuoksi, että vuosina 1885—1961 aluksi koko Lappi ja vuodesta 1906 alkaen ainakin muutama nykyisen Lapin läänin kunta tai kunnan osa kuului johonkin yhteiseen tarkastuspiiriin Oulun läänin kuntien kanssa.⁴⁶

42. Karttunen 1983, 111. Mainittakoon, että ensimmäisenä naisena Suomessa valittiin vakinaiseksi kansakouluntarkastajaksi Meeri Päivänsalo Kajaanin kaupunkiin 1.4.1965 alkaen. Kuten huomataan, oli ensimmäisen suomalaisen naiskansakouluntarkastajan ensimmäinen virkapaikka köyhäksi ja syrjäiseksi usein miellettyssä Kainuussa. Tarkastaja varmasti tunsikin kuitenkin olevansa kotimaisemissa, koska oli syntynyt Oulujokivarressa Utajärvellä.

43. Karttunen 1983. Karttunen kansakouluntarkastajista ja heidän seuraajistaan laatima matrikkeli osoittaa, että olen ensimmäinen Pohjois-Suomeen eli Oulun tai Lapin läänin vakinaiseen virkaan nimitetty kansakouluntai koulutoimentarkastaja, joka on saanut tarkastajan virkaan vaaditun koulutuksensa Pohjois-Suomessa Oulun yliopistossa. Kajaanin seminaarissa opettajakoulutuksensa saaneita tarkastajia Pohjois-Suomessa on ollut useita.

44. Taisto Johteisen ainakin puoleksi tosissaan kertomaa noin 1976. Olavi Räsänen muisti 6.1.2000 myös kuullessaan samat Johteista koskevat tarinat 1970-luvun puolivälissä. Pekka Pasanen muisteli 5.1.2000 tunnetusti suorapuheisen kaupunginjohtajan aina ilmoittaneen, että Kemi oli hänelle työpaikka, jonne hän ei missään tapauksessa työ kautensa jälkeen aikonut jäädä. Sairaseläkkeelle siirryttyään Johteinen muuttikin heti Etelä-Suomeen, mutta ei saanut enää kauan nauttia kotiseutunsa rauhasta ja maisemista.

45. Pekka Pasanen haast. 5.1.2000.

46. Karttunen 1983, 40, 46, 60, 63, 64—65, 71—72, 75, 77, 79, 81, 85, 93—94, 98 ja 161—162.

Koko Oulun ja Lapin läänin tarkastelu antaa mahdollisuuden suorittaa vertailua myös Pohjois- ja Etelä-Suomen välillä.

Vuosina 1885—1893 koko Pohjois-Suomi eli silloinen Oulun lääni kuului yhteen tarkastuspiiriin. Vuodesta 1893 alkaen perustettiin Oulun läänin eteläisistä ja Vaasan läänin pohjoisosan kunnista uusi XI piiri, johon vuosina 1913—1961 uusien järjestelyjen jälkeen kuului vain Oulun läänin kuntia sillä poikkeuksella, että Vaasan läänin Pihtiputaan kunta oli sijoitettuna siihen näinä vuosina lyhyen tovin. Tämän piirin hahmottaminen tuotti vaikeuksia, kun Mauno Karttunen oli tutkimuksessaan vuonna 1913 hukannut tämän piirin ja vielä sekoittanut sen samana vuonna perustetun Lapuan piirin kanssa. Vuosina 1898—1906 ja taas vuodesta 1913 lähtien tämä Oulun läänin eteläinen piiri kanto Raahen piirin nimeä. Välivuodet se tunnettiin Kannuksen piirinä. Vuodesta 1925 lähtien piiri muuttui Ylivieskan piiriksi ja edelleen vuodesta 1961 lähtien Kokkolan pohjoiseksi piiriksi, minkä jälkeen siihen taas kuului myös Vaasan läänin kuntia.⁴⁷ Piirissä on ollut yhdeksän vakinaista viranhaltijaa, joiden keskimääräinen palvelusaika, seitsemän ja puoli vuotta, on ollut pisin Pohjois-Suomen maaseudun tarkastuspiireissä ja joiden joukossa on ollut kaksi Pohjois-Suomessa syntyntä tarkastajaa, Haukiputaalla syntynyt Volter Rihtniemi (1898—1901) ja Ylivieskassa syntynyt Eero Viitaniemi (1966—1970), joka matrikelitietojen mukaan on kirjoittanut ainakin ylioppilaaksi Etelä-Suomessa. Tässä piirissä on palvelut myös koko Pohjois-Suomen ennätyismies Verner Varpelaide, joka vuosina 1915—1945 keräsi vähän yli 30 virkavuotta.⁴⁸

Lapin tarkastuspiiri perustettiin 1906. Vuosina 1906—1970 virkaan nimitettiin 12 vakinaista tarkastajaa, joiden keskimääräinen viranhoito kesti neljä ja puoli vuotta. Pohjois-Suomessa syntyneitä olivat viimeiset viranhoitajat eli Kemissä syntynyt Antti Posti ja Rovaniemellä syntynyt Esko Kangas. Posti oli Lapissa alun viidettä vuotta, mutta Kankaan ei enää tarvinnut tulla Lappiin harjoittelemaan, sillä hän pääsi muihin tehtäviin käymättäkään Rovaniemellä virkapaikallaan. Lapin piirissä onkin ollut runsaasti sijaisia ja väliaikaisia viranhoitajia.⁴⁹

Kainuun ensimmäinen oma kansakouluntarkastuspiiri perustettiin vuodesta 1898 alkaen. Tätä virkaa hoiti vuosina 1898—1970 kymmenen vakinaista viranhaltijaa, joiden keskimääräinen palveluaika oli kuusi vuotta viisi kuukautta. Kauimmin, 21 vuotta, oli piirin tarkastajana Oskar Vuorisalmi. Vuoteen 1925 saakka tarkastajien asuinpaikka oli Iisalmella, sillä piiriin kuuluivat siihen saakka Pohjois-Savosta Iisalmi ja Kiuruvesi, joten kahdelta ensimmäiseltä tarkastajalta ei Kajaani saanut vielä verotuloja. Kukaan näistä kymmenestä viranhaltijasta ei ollut syntynyt Kainuussa eikä muuallakaan Pohjois-Suomessa.⁵⁰

47. Aminoff 1914, 475—479; Laurila 1932, 444—448; Suomen kansakoulukalenteri 1957, 53—57; vrt. Karttunen 1983, 161. Kun luotin oman entisen ammattiyhdistykseni toimesta tehtyyn ja entisen kansakouluntarkastaja M. O. Karttusen suorittamaan tutkimukseen, en arvannut olla varuillani sen sisältämistä virheistä. Pahin niistä ilmeisesti oli em. tarkastuspiirien sekoittaminen. Valmiin tekstin korjaaminen on nimittäin tuskallista puuhaa. Huolellinen lukija löytää kyllä kirjasta muitakin pieniä epätarkkuuksia, minkä vastaisen varalle varoitukseksi tätä erinomaista historiaa lähdeoteoksena käyttäville ilmoitan. Opiksi voi ottaa, että aivan virheettömiä historiaa koskevia tutkimuksia ei taida olla olemassakaan, jos kerran entiset kansakouluntarkastajatkaan eivät ole siinä aina onnistuneet.

48. Karttunen 1983, 44, 47, 49, 51, 59, 61, 88, 95, 112 ja 161. Suureksi yllätykseksi itselleni totesin, että vuosina 1885—2000 Varpelaiden jälkeen toiseksi eniten Pohjois-Suomen koulujen tarkastajista ja lääninhallitusten osastopäälliköistä oli virkavuosia kertynyt omaan ansioluettelooni.

49. Karttunen 1983, 55, 59, 68, 70—71, 73, 74—75, 81, 89, 98, 107, 109, 114 ja 162—163.

50. Laurila 1932, 444—445; Karttunen 1983, 47, 52, 71, 72, 75, 80, 86, 98, 100, 108 ja 162.

Toiseksi vanhin Lapin alueelta johdettu tarkastuspiiri oli 1925 aloittanut Länsi-Pohja. Vuosina 1925—1970 siinä ja sen perilliseksi katsottavassa Perämeren piirissä ehti olla kuusi vakinaista tarkastajaa, joiden keskimääräinen palveluaika oli kuukautta vaille seitsemän vuotta. Tätä Länsi-Pohjan virkaa piti Pentti Kiviharju nimissään vähän yli 23 vuotta (1935—1958). Poikkeuksellisen pitkään viipymiseen löytyy hyvin luonnollinen selitys. Kiviharju oli syntynyt Simossa, kasvanut Tornionlaaksossa, jossa hänen isänsä oli ollut pappina eri seurakunnissa⁵¹, ja käynyt oppikoulun Kemissä. Hän oli tarkastajan toimipaikkakunnaksi määrättyssä Tornion kaupungissa asuessaan keskellä kotimaakuntaansa. Tosin hän oli tästä ajasta kaksi vuotta Kajaanin seminaarin väliaikaisena johtajana ja neljä vuotta kouluhallituksessa. Jos Kiviharjun virkavapaudet vähennetään Länsi-Pohjan piirin vakinaisten tarkastajien yhteisistä virkavuosista, heidän keskimääräiseksi palvelusajakseen jää vajaa kuusi vuotta. Lähinnä Kiviharjun virkavapauksien vuoksi tätä Länsi-Pohjan virkaa hoitivat väliaikaiset viranhaltijat kaikkiaan lähes kymmenen vuotta. Kiviharju on hyvä todistus väitteelleni, että työpaikka haetaan mielellään kotiseudulta, koska alue, henkilöt ja asiatkin ovat jo ennalta tuttuja. Poikkeustapaus oli myös piirin viimeinen kansakouluntarkastaja Artturi Railonsala, sillä hän siirtyi eläkkeelle Lapin läänissä sijainneesta tarkastuspiiristä. Tämä ansioitunut kasvitieteilijä ja kansantietouden kerääjä nimitettiin Lappiin jo 57-vuotiaana ensimmäiseen tarkastajanvirkaansa, jota hän urhoollisesti jaksoi hoitaa ilman omaa autoa kymmenen vuotta piirinsä kuntien toivomusta noudattaen, vaikka olisi päässyt eläkkeelle jo neljä vuotta aikaisemmin. Oulun läänin Ylivieskassa syntynyt Mikko Ylitalo oli Länsi-Pohjassa vähän yli kaksi vuotta, kunnes pääsi kotiseudulleen Keski-Pohjanmaalle, jossa oli tarkastajana vielä kunnioitettavat 28 vuotta.⁵²

Kun opiskelin kansakouluntarkastajan pätevyys tavoitteenani, ajattelin hiljaisesti mielessäni, että jos joskus pääsen tarkastajaksi ja jos vielä pääsisin valitsemaan tarkastuspiiriini, toivoisin työmaakseni Perämeren perukan ja Lapin kolmen suuren joen, Simo-, Kemi ja Tornionjoen alajuoksun kunnat ja kaupungit, koska ne seudut Suomesta parhaiten tunsin. Kun menin Rovaniemelle lääninhallituksen kouluosaston aloittaessa toimintaansa keväällä 1970, en ehtinyt enkä olisi uskaltanutkaan väliaikaisena viranhoidtajana esittää haaveitani, mutta kouluosaston ensimmäisenä päivänä suoritettussa työnjakokokouksessa minulle ilmoitettiin, että vastuualueekseni tulisi juuri hartaimmin haluamani Lapin läänin osa.⁵³ Sattumalta juuri tällä alueella ei ollut entistä hoitajaa. Kun aloittelin työtäni tarkastaja Railonsalan seuraajana, Ranuan silloinen kansakoululautakunnan sihteeri, kouluneuvos Teuvo Siitonen sanoi heti ensi tapaamisessa huhtikuussa 1970 Railonsalasta, että tämä oli ollut hyvä tarkastaja, koska hän oli antanut kuntien rauhassa suorittaa koulutoimen kehittämistä. Saattoi olla, etten aivan samanlaista rauhaa osannut kunnille antaa.

Tarkistin myös työajat ja tarkastajien kotiseudut vuonna 1945 muodostettujen Kajaanin ja Kemijärven ja 1952 vakinaiset viranhaltijat saaneiden Oulun eteläisen ja Pudasjärven piirien sekä vielä vuonna 1961 Länsi-Lappiinkin saadun piirin osalta. Mitään olennaista eroa verrattuna viiteen Pohjois-Suomen vanhimpaan tarkastuspiiriin ei ollut havaittavissa. Vakinaisten tarkastajien työajat olivat olleet keskimäärin vähän yli kuusi ja puoli vuotta, ei-

51. Leinonen 1958, 192.

52. Karttunen 1983, 68, 72, 74, 78, 103, 129 ja 163.

53. Lapin lääninhallituksen kouluosaston työnjakko 1.4.1970 alkaen. LLHA.

kä 14 viranhaltijan joukossa ollut kuin yksi Pohjois-Suomessa syntynyt tarkastaja, Länsi-Lapin virkaa vuosina 1961—1970 hoitanut Einari Autio.⁵⁴

Pohjois-Suomen kymmeneen edellä mainittuun kansakouluntarkastuspiiriin oli vuo-teen 1970 mennessä valittu 64 vakinaista viranhaltijaa, joille palveluaikaa kertyi yhteensä noin 390 vuotta. Virat ovat olleet vielä lisäksi väliaikaisesti täytettyinä noin 50 vuotta, ja sijaisuudet sisältyvät vakinaisten viranhaltijoiden palveluvuosiin. Kolme oli valittu kah-teen eri virkaan, joten virkoihin valittuja henkilöitä on ollut 61.⁵⁵ Pohjois-Suomessa syn-tyneen yhdeksän tarkastajan työosuus vuosina 1885—1970 edellä mainituissa tarkastus-piireissä on ollut 57,5 vuotta, mikä on lähes 15 prosenttia vakinaisten tarkastajien koko-naistyöajasta. Pohjois-Suomen maalais kuntien kansakouluntarkastuspiirien vakinaisten tarkastajien keskimääräinen palveluaika aina yhdessä virkapaikassa vuosina 1885—1970 on tarkkaan laskien ollut kuusi vuotta ja yksi kuukausi. Pohjoissuomalaista lähtöä olevien tarkastajien palveluajat ovat olleet keskimäärin lähes kuusi ja puoli vuotta, mutta niihin vuosiin sisältyy myös pitkiä virkavapauksia.⁵⁶ Ainoastaan kaksi miestä, Oulun läänissä syntynyt Jaakko Latola, joka määräsi minut kesällä 1954 ensimmäiseen työpaikkaani Si-mon Jokikylään⁵⁷, ja nykyisen Lapin läänin alueella Simossa syntynyt Pentti Kiviharju ovat ainoat pohjoissuomalaiset, jotka ovat tehneet merkittävän pitkän uran ennen vuotta 1970 kansakoululaitoksen kehittäjinä Pohjois-Suomessa. He nimittäin hoitivat tarkastajan tehtäviä Lapin ja Oulun lääneissä kumpikin lähes 20 vuotta. Piiritarkastajan virkaa Latola hoiti vain noin kuusi vuotta oltuaan sitä ennen pitkään Kemin kaupungin tarkastajana.⁵⁸

Kun laskin vakinaisten tarkastajien keskimääräiset palveluajat aina yhdessä virkapai-kassa Etelä-Suomen tarkastuspiireissä ajalta 1885—1970, erot Pohjois-Suomeen olivat selvät. Minun Etelä-Suomeni on kartalla Oulun läänin etelärajan alapuolella oleva Suomi. Se on maapinta-alaltaan noin 5 000 neliökilometriä suurempi kuin Pohjois-Suomi. Kyllä sielläkin tarkastajat olivat liikkuneet tarkastuspiiristä toiseen ja hakeneet ilmeisesti entistä mieluisampia paikkoja, mutta muutot olivat tapahtuneet alueen sisällä, sillä vain kaksi Etelä-Suomesta vakinaisen piiritarkastajanviran saanutta miestä – ilmeisestikin vahingos-sa – oli hakeutunut ja päässyt Pohjois-Suomeen.⁵⁹ Nämä kaksi edellä mainitun säännön vahvistavaa poikkeusta sattuivat, kun Risto Kuosmanen tuli Lapuan piirin tarkastajan vi-rasta 1923 Oulun kaupungin tarkastajaksi ja Toivo Mäkinen siirtyi 1957 Saarijärven piiris-tä Kajaanin piiriin.⁶⁰ Kuosmanen oli jo 1912 saanut nimityksen Oulun ja Vaasan läänin kuntien yhteiseen, silloiseen Kannuksen piiriin, ja hoitanut tai pitänyt virkaa ainakin ni-missään vajaan vuoden ennen Lapuan piiriin siirtymistään. Vertailun vuoksi mainittakoon, että Pohjois-Suomen maaseutupiirien vakinaisia virkoja hoitaneesta 61 miehestä – Aarno Salervo, Pauli Palva ja Ahti Koivula saivat nimityksen kahteen virkaan⁶¹ – peräti 50 siir-tyi tarkastajaksi tai muuhun työhön Etelä-Suomeen.⁶² Volter Rihtniemi toimi tarkastajan-uransa jälkeen vuosina 1900—1926 Kajaanin seminaarin johtajana.⁶³ Hän oli käsiteltävä-

54. Karttunen 1983, 86, 89—90, 94—95, 101—102, 105, 107, 46, ja 162—163.

55. Karttunen 1983, 40—114 ja 161—163.

56. Karttunen 1983, 71, 76, 78—80, 105, 109, 114 ja 161—163.

57. Kansakouluntarkastajilta saapuneet kirjeet. Matalan koulun arkisto. SiKuA; Vilen 1989, 68.

58. Karttunen 1983, 78—80.

59. Karttunen 37—114 ja 152—161.

60. Karttunen 1983, 59 ja 82.

61. Karttunen 1983, 68, 89 ja 98.

62. Karttunen 1983, 40—114.

63. Heikkinen 1995, 394—395 ja 414.

nä olevan ajanjakson aikana ainoa tarkastaja, joka löysi Pohjois-Suomesta uuden työpäi-
kan ja riittävän vaativan tehtävän. Vuosina 1885—1970 ennen kansakouluntarkastajien
siirtämistä lääninhallitukseen lähti Pohjois-Suomen piiritarkastajien viroista eläkkeelle ai-
noastaan neljä miestä. Oulun läänissä Siikajokivarressa syntynyt Jaakko Latola oli yksi
heistä. Ikämiehenä Pohjan Tornioon muuttanut Artturi Railonsala palveli ensimmäisessä
Pohjois-Suomen työpaikassaan ilman siirtoja ja pyrkimyksiä mihinkään eläkeikänsä
saakka. Muut kaksi Pohjois-Suomessa eläkkeelle siirtyneet tarkastajat olivat Oulun läänin
eteläosassa pitkän päivätyön tehnyt Viktor Varpelaide ja Itä-Lapissa lähes pari vuosikym-
mentä toiminut opettajien kunnioittama Ilmari Häyrynen.⁶⁴ Voin näin sanoa, koska perin
1970 Häyrysen hoitama Itä-Lapin piiristä Posion kunnan, ja opettajat muistelivat entis-
tä tarkastajaansa suurella hartaudella. Kuusi vielä työiässä olevaa tarkastajaa siirrettiin
Oulun ja Lapin lääninhallitusten kouluosastoihin keväällä 1970.⁶⁵ Heidän joukossaan oli
myös Kajaanin tarkastuspiirissä palvelut Toivo Mäkinen, vaikka Karttusen kirjan mukaan
hän olisi lähtenyt eläkkeelle jo Kajaanista. Kyllä hän jäähdytteli vielä muutaman kuukau-
den Oulun lääninhallituksessa.⁶⁶ Minä muistan sen, koska asioin hänen kanssaan kesällä
1970 pyrkiessäni hoitamaan Oulun lääniin kuuluvan entisen työpaikkani Kuivaniemen
kansalaiskoulun johtajan tehtävät kunnialla päätökseen ennen lopullista muuttoa
Rovaniemelle.

Etelä-Suomen tarkastuspiirien viroissa keskimääräinen palveluaika on ollut melko
tarkkaan kymmenen vuotta, mieluummin 10+ kuin 10–, eli lähes kaksinkertainen Poh-
jois-Suomen tarkastuspiireihin verrattuna, joissa paikkaa on vaihdettu vähän yli kuuden
vuoden työajan jälkeen. Huomasin, että ainakin puolikymmentä pohjoissuomalaista oli
raivannut tiensä vajaan sadan vuoden aikana Etelä-Suomen kansakouluntarkastajien kun-
niakkaaseen joukkoon.⁶⁷

Kaupungeilla oli jo vuoden 1866 kansakouluasetuksen mukaisesti kaupungin itse valit-
semat kansakouluntarkastajat, jotka vielä 1900-luvun alussa olivat pienissä kaupungeissa
sivutoimia, mutta olivat suuremmissa kaupungeissa vähitellen muutettu päätoimisiksi.⁶⁸
Oppivelvollisuuden säätämisen jälkeen voitiin kaupunki, jossa oli vähemmän kuin 4 000
asukasta, liittää kaupungin niin halutessa lähimpään maalaiskansakoulujen tarkastuspii-
riin.⁶⁹ Kansakoululain voimaantultua kaupunki, jossa oli vähintään 15 000 asukasta, oli
velvollinen asettamaan oman päätoimisen kansakouluntarkastajan. Tämä ei koskenut kau-
punkeja, jotka oli perustettu 1.1.1959 jälkeen, kuten esimerkiksi Rovaniemi.⁷⁰ Lääninhal-
litusten kouluosastojen perustamisen jälkeen (1.4.1970) kaupunkitarkastajien virat lakkau-
tettiin ja kaupunkienkin kansakoulut siirrettiin lääninhallitusten alaisuuteen.⁷¹

Pohjois-Suomessa oli päätoimiset kansakouluntarkastajat Oulun kaupungissa 1913—
1970, Kemissä 1931—1970 ja Kajaanissa 1962—1970. Oulun kaupungissa yhdeksän pää-
toimista viranhaltijaa hoiti tarkastajan tehtäviä keskimäärin seitsemän vuotta yksitoista
kuukautta. Kukaan tarkastajista ei ollut syntynyt Pohjois-Suomessa. Kaksi heistä jäi eläk-

64. Karttunen 1983, 61, 79, 95 ja 103.

65. Karttunen, 1983, 93, 98, 105, 107—108.

66. Vrt. Karttunen 1983, 82. Toivo Mäkistä koskevat asiakirjat tarkistettavissa Oulun lääninhallituksen koulu-
osaston arkistossa..

67. Karttunen 1983, 37—114 ja 152—163.

68. SA 12/1866, 11 ja 111 §; Aminoff 1914, 475.

69. SA 137/1923, 11 §.

70. SA 247/1957, 87 §; SA 23/1959, 87 §; Manninen 1997, 367—368.

71. SA 534/1968, 6 §; SA 81/1970, 2 §.

keelle Oulun kaupungin virasta. Kaksi viimeistä Oulun tarkastajaa, Reino H. Rasi ja Osmo Viikari, siirtyivät Oulussa valtion palvelukseen. Rasi nimitettiin jo 1960 Koillismaan piiritarkastajaksi, ja 1970 sitten sekä Rasi että myös Viikari virkoineen siirtyivät lääninhallitukseen. Kolmen vuoden kuluttua Viikari pääsi kouluhallitukseen ja kovasti kaipaamaansa Helsinkiin.⁷² Oulun kaupungin tarkastajat viipyivät selvästi kauemmin viroissaan kuin Pohjois-Suomen piiritarkastajat.

Kemin kaupunkiin perustettiin päätoiminen kansakouluntarkastajan virka heti suuren alueliitoksen tapahduttua 1931.⁷³ Virkaa ehti ennen sen lakkauttamista hoitaa yhteensä yhdeksän tarkastajaa keskimäärin kolme vuotta kahdeksan kuukautta kukin. Jaakko Latolaa lukuunottamatta kaikki muut olivat syntyneet Etelä-Suomessa, ja kaikki hakeutuivat muutaman harjoitusvuoden jälkeen muualle kansakouluntarkastajiksi, yksi Oulun pohjoiseen piiriin, kaksi Oulun kaupunkiin ja kuusi Etelä-Suomeen. Kemissä eivät tarkastajat viihtyneet lukuunottamatta Jaakko Latolaa ja Osmo Viikaria, jotka hoitivat Kemin tarkastajantehtäviä yhteensä yli 21 vuotta.⁷⁴ Kajaanissa ehti ennen vuotta 1970 olla vain kaksi päätoimista kansakouluntarkastajaa, joiden virka-ajasta jaettuna kahteen osaan kertyy kolme vuotta neljä kuukautta. Vuodesta 1965 virkaa hoitanut Meeri Päivänsalo siirtyi Oulun lääninhallitukseen 1970.⁷⁵ Oulun, Kemin ja Kajaanin tarkastajien keskimääräiseksi palveluajaksi aina paikassaan kertyi edellä esitettyjen aikamäärien mukaan viisi vuotta kolme kuukautta. Kuten huomattiin, kaupunkien tarkastajanviroissa oli vain kaksi Pohjois-Suomessa syntynyttä, Latola ja Päivänsalo. Voidaan perustellusti ajatella, että jos kaupunkien virkoihin olisi ollut hakijoita omasta maakunnasta, niin useampia kuin kaksi niihin olisi valittu, koska kaupunki itse sai suorittaa valinnan, joka kuitenkin oli alistettava kouluhallituksen vahvistettavaksi.⁷⁶

Vertailun vuoksi luettelen muutamien kaupunkien kansakouluntarkastajien palveluvuosien keskiarvoja. Helsingin kolmen tarkastajanviran osalta ne olivat 20, 15 ja 7 vuotta. Huomataan, että toisen suomenkielisen tarkastajan virassa ei viivyty kovin kauan. Turussa palveluvuosia kertyi yhtä tarkastajaa kohti 22,5, Viipurissa 10,5, Tampereella 22,5, Kuopiossa 15, Hämeenlinnassa 20, Jyväskylässä 8, Lahdessa 11 ja Porissa 8 vuotta. Verrattuna Pohjois-Suomen kaupunkeihin erot ovat yleensä ottaen erittäin suuret, vaikka eihän Oulu kokonsa puolesta vertaisistaan kovin paljon jälkeen jäänyt.

Yhteenvetona Pohjois-Suomen osalta voidaan todeta, että viroissa vaihtuvuus on ollut erittäin suuri, koska palvelusaikojen pituudet maaseutujen tarkastuspiireissä olivat vain noin 60 prosenttia verrattuna niitä vastaaviin lukuihin Etelä-Suomessa. Myös Pohjois-Suomen kaupungeista siirryttiin herkästi etelän suuntaan. Erikoisesti näin oli Kemin kohdalla. Yhdeksästä tarkastajasta ei kukaan jäänyt eläkkeelle Kemin tarkastajanvirasta. Kolme pysähtyi Ouluun tai Oulun seudulle, mutta kuusi muuta jätti Pohjois-Suomen. Kii- rekin heillä oli, sillä näiden kuuden tarkastajan keskimääräinen palveluaika Kemissä oli

72. Karttunen 1983, 59, 60, 64, 74, 78, 93-94 ja 168. Osmo Viikari kertoi kaipaavansa Helsingin auringonlaskuja katsomaan kesäkuussa 1972, kun myöhäisiltana ajelimme halki Limingan lakeuksien palatessamme Jyväskylästä lääninkouluttajien koulutuspäiviltä ja aurinko oli laskemassa luoteessa Pohjanlahteen. Vuoden kuluttua hän siirtyi Helsinkiin. Kouluhallituksen käytävillä hän tuli seuraavien kahdeksan vuoden aikana joskus murheellisen näköisenä vastaan ja taisipa nyt ikävöidä Ouluun ja lääninhallitukseen. Kysymyksen, mitä papereita hän kantoi käsissään, saatiin kyllästynyt vastaus, että "näitä ohjesääntöjä".

73. Pasanen 1978, 40 ja 76; Karttunen 1983, 165.

74. Karttunen 1983, 76—80, 91, 94, 105, 109, 113—114 ja 165.

75. Karttunen 1983, 107, 111 ja 165.

76. SA 137/1923, 11 §.

vain vuosi kymmenen kuukautta⁷⁷. Melkein tuon pituinen aika taisi mennä paikkailmoitusten katseluun ja hakupapereiden kirjoittamiseen.

Vuosina 1885—1970 Pohjois-Suomen kansakouluntarkastajan virkoja hoiti yhteensä 74 eri henkilöä, muutama kahdessa eri virassa. Pohjoissuomalaista lähtöä heistä oli kymmenen eli 13,5 prosenttia tarkastajien koko määrästä. Lyhyet palvelusajat ja pohjoisten olojen tuntemattomuus ovat olleet varmastikin vaikeuttamassa tehokasta ja tuloksellista viranhoitoa. On hyvin myös oletettavissa, että kun Etelä-Suomesta pohjoiseen virkamiehiksi tulleet tarkastajat yleensä palavasti halusivat päästä kotiseuduilleen, ei heidän silloin sopinut kovin jämerästi esiintyä alueensa puolustajina Helsingissä olevia esimiehiään kohtaan, koska viranvaihto olisi saattanut silloin ainakin viivästyä. Syynä siihen, että pohjoissuomalaisia ei valittu kotimaakuntiensa koulutuksen kehittäjiksi, ei ollut kouluhallituksen tai nimitysviranomaisena toimineen valtioneuvostonkaan vika. Hakijoiden joukossa ei varmasti ollut useinkaan pohjoissuomalaisia hakijoita, ja jos oli, niin he saattoivat olla kilpahakijoitaan heikompia, koska esimerkiksi kokemuksen hankkiminen sijaisena tai väliaikaisena viranhoitajana oli etelässä helpompaa, kun virkojen sijoituspaikkakunnat olivat lähietäisyydellä toisistaan verrattuna pohjoiseen.

Edellä tehty selvitys osoitti erinomaisesti sen, että jos Pohjois-Suomessa ei ole mahdollisuutta hankkia jonkin alan koulutusta, niin tätä koulutusta vaativiin tehtäviin on pakko valita ja ottaa työntekijät niiltä seuduilta, missä kyseistä koulutusta annetaan, vaikka etusi ja perustellusti haluttaisiin antaa paikallisille hakijoille. Tilanne korjaantuu ainoastaan siten, että mahdollisimman monen alan koulutusta järjestetään eri puolilla suurta ja harvaan asuttua Suomea. Yleisenä puheenpartena on usein ollut, että aivovientiä on tapahtunut ja tapahtuu Suomessa pohjoisesta etelään. Mikäli aivoviennillä tarkoitetaan korkeasti koulutettujen muuttamista alueelta toiselle, niin silloin päinvastoin pohjoiseen on tapahtunut etelästä aivotuontia runsain mitoin viimeisen sadan vuoden aikana pohjoisen vähäisten koulutusmahdollisuuksien vuoksi. Mikäli aivoviennillä tarkoitetaan taas sitä, että pohjoisesta ovat terävapäiset nuoret joutuneet lähtemään muualle ilman koulutusta, vaikka he olisivat hyvin koulutettuina olleet paljon etelästä tulleita soveliaampia hoitamaan kotiseutunsa korkeaa koulutusta vaativia tehtäviä, niin tällaista aivovientiä on varmasti tapahtunut. Sekin on varmasti todistettu asia, että parhaat opiskelijat yliopistoista sijoittuvat työmaailmaan hyvin lähelle korkeakoulukaupunkeja. Näin on moni opiskelemaan päässyt teräväpäinen pohjoisen nuori jäänyt hyödyttämään lahjoillaan muuta Suomea, vaikka häntä olisi kipeästi tarvittu kotimaakunnassa. Tästäkin syystä hyvin jalostettua syrjäseudulta peräisin olevaa aivokapasiteettia on siirtynyt rintamaille.

Haluan vielä sanoa, että eihän se ole ollut pohjoisen virkoihin hakeutuvien syytä, että koulutus on ollut Suomessa epätarkoituksenmukaisesti järjestetty. He ovat tehneet suuren palvelun näille maan reuna-alueille, kun ovat uskaltaneet jättää turvallisen kotiseutunsa ja tulleet palvelemaan useimmiten parhaan kykynsä mukaan vieraan maakunnan ihmisiä. Tietääkseni kansakouluntarkastajien virkoihinkin on aina riittänyt hakijoita. Näin onnellinen tilanne ei ole aina ollut esimerkiksi opettajien kohdalla. Tätä asiaa olen käsitellyt jatkotutkimuksessa.⁷⁸ Toinen asia on sitten, kuka oli vastuullinen siitä, että akateeminen koulutus oli pitkään Suomessa keskittynyt vain Etelä-Suomeen.

77. Karttunen 76—80, 91, 94, 105, 108, 113—114 ja 165.

78. Lassila 2000 A, 45.

Kansakouluntarkastajat nimitti autonomian aikana vuoteen 1909 saakka Koulutoimen Ylihallitus ja siitä lähtien Keisarillisen Suomen Senaatin Talousosasto, jolle virkaehdotuksen teki Ylihallitus. Ensimmäiset päätoimiset maaseutukoulujen piiritarkastajien virat perustettiin 1884 ja tarkastajat aloittivat työnsä vuonna 1885. Itsenäisyyden saavuttamisen jälkeen nimitysvaltaa käytti valtioneuvosto.⁷⁹ Kun aikaisemmin kelpoisuusehtoina tarkastajan virkaan oli ollut “koulumies-sivistyksen ja kokemuksen omaaminen”,⁸⁰ niin vuodesta 1909 tulivat voimaan uudet tarkoin määritellyt vaatimukset. Pätevyys virkaan edellytti nyt seminaarin lehtorin kelpoisuutta. Kansakoulunopettajan piti suorittaa kelpoisuuden saavuttamiseksi yliopistossa sellainen tutkinto, joka kokonaisuudessaan katsottiin filosofian kandidaatin tutkintoa vastaavaksi. Molemmista edellä mainituissa tapauksissa vaadittiin vielä yliopistossa suoritettu ainakin korkeinta lähin arvosana kasvatusopissa.⁸¹ Ne olivat kovat vaatimukset ainakin pohjoisen maaseutuopettajille. Koulutoimen Ylihallitus ja sitten kouluhallitus olivat keskeisessä asemassa tarkastajia valittaessa, sillä tällä keskusvirastolla oli oikeus myöntää tarkastajille virkavapaus ja määrätä sijainen aina puoleen vuoteen asti.⁸² Kuka pääsi sijaiseksi, oli varmasti kokemusta hankkineena etulyöntiasemassa, kun vakinaisia tarkastajia valittiin.

Vuonna 1958 lisättiin vielä säädöksiin sellaiset punnukset, jotka paransivat, jos mahdollista, vielä kouluhallituksen asemaa tulevien tarkastajien kouluttajana ja valitsijana. Pätevyysvaatimuksiin asetettiin nimittäin sellainen edellytys, jonka suorittamista kouluhallitus saattoi säädellä. Tämän jälkeen kelpoinen tarkastajan virkaan oli vain sellainen henkilö, joka oli jo hoitanut tarkastajan virkaa tai suorittanut harjoittelua kansakouluntarkastajan luona kuusi kuukautta. Katsottiin kyllä, että pätevä oli myös henkilö, jolla oli viranhoidtoa ja harjoittelua yhteensä kuusi kuukautta.⁸³ Samassa säädöksessä lisättiin kouluhallituksen valtaa, sillä vuodesta 1958 lähtien kansakoululain voimaan tultua kouluhallitus sai ilman aikarajoituksia myöntää valtion kansakouluntarkastajalle virkavapautta ja määrätä viransijaisen vastaavaksi ajaksi. Kouluhallitus määräsi tarvittaessa myös viran väliaikaisen hoitajan.⁸⁴ Jos et nauttinut kouluhallituksen luottamusta, et saanut viransijaisuuksia tai päässyt viran väliaikaiseksi hoitajaksi. Toinenkin porras oli tämän lisäksi ylitettävä. Jos et ollut oman alueen kansakouluntarkastajan silmissä sellainen opettaja tai koulunjohtaja, joka olisi sovelias kansakouluntarkastajaksi, oli varmasti vaikeaa, jos ei mahdotontakin, päästä hoitamaan tarkastajan tehtäviä tai edes harjoittelemaan. Toisaalta oli aivan luonnollista, että kouluhallitus tarkasti valitsi tarkastajakandidaatit. Kuuluihan kansakoulutoimen yleinen johto ja valvonta lain mukaan valtiolle, ja tehtävä oli uskottu lähinnä kouluhallitukselle, jonka apuna toimivat kouluhallituksen alaiset kansakouluntarkastajat kukin piirissään.⁸⁵ Harjoittelemaan oli tietysti helpompi päästä, mutta se edellytti talvikautena palkatonta virkavapautta omasta virasta. Oli luonnollista, että kansakouluntarkastajien toimistoissa ja kouluhallituksessa oli pitkä luettelo henkilöistä, jotka olivat ilmoittaneet ha-

79. SA 12/1866, 11 §; K.M.A.J. 30.5.1884 uusista viroista koulutoimen Ylihallituksessa Suomessa sekä maalla olevien kansakoulujen tarkastuksesta. Teoksessa Aminoff 1914, 475–476; SA 32/1909, 3 §.

80. Aminoff 1914, 480.

81. SA 32/1909, 4 §;

82. Kirkollisasiain Toimituskunnan kansakouluntarkastajien virkavapauden myöntämistä ja sijaisen ottamista koskeva kirje Koulutoimen Ylihallitukselle 6.10.1887. Aminoff 1914, 482; SA 138/1924, 20 §; SA 190/1931, 33 §.

83. SA 321/1958, 187 §.

84. SA 321/1958, 185 §.

85. SA 247/1957, 87 §.

lukkuutensa tarkastajien sijaisiksi tai väliaikaisiksi viranhoitajiksi. Vakinaisen tarkastajan nimitys ei ollut Suomessa aivan jokapäiväinen tapahtuma, sillä vuosina 1885—1970 nimettiin koko maassa joko valtion päätoimisiksi piiritarkastajiksi tai kaupunkien kansakouluntarkastajiksi kaikkiaan vain 235 henkilöä⁸⁶ eli keskimäärin vajaa kolme valintaa vuodessa. Ministeriksi oli siis paljon helpompi päästä. Esimerkkinä kerron omat vaiheeni pyrkimyksissä päästä tarkastajaksi.

Pohjois-Suomessa oli mahdollisuus pätevoityä kansakouluntarkastajaksi sen jälkeen, kun Oulun yliopisto aloitti toimintansa syksyllä 1959. Hain opiskelijaksi tähtäimenä tarkastajan kelpoisuus. Opintojen edetessä ilmoitin oman kuntani kansakouluntarkastajalle Ahti Koivulalle, että olisin valmis hoitamaan mahdollisesti avautuvia sijaisuuksia. Olin juuri saanut laudaturtyöni ensimmäisen kerran kirjoitetuksi ja vietin pitkästä ajasta vapaa-iltana kotonani, kun puhelin soi, ja soittaja oli Oulun kansakouluntarkastajien toimiston⁸⁷ johtaja Koivula. Hän ilmoitti, että seuraavan viikon maanantaina alkaa viikon viransijaisuus Koillismaan piirissä, ja kehotti panemaan jo samana iltana hakupaperit kouluhallitukseen. Vastasin, että olin juuri ajatellut vähän aikaa levätä kovan, oman työni ohessa suoritettun opiskelun jälkeen. Nyt tuli selvä komento: “Näistä ei ole tapana kieltäytyä. Panet huomenna heti aamulla paperit postiin!” Tottelin luonnollisesti. Koivula tiesi, että jos halusi saada vakinaisen tarkastajan viran, piti aina olla lähtövalmis ottamaan väliaikainen viranhoito vastaan missä ja milloin tahansa. Menin maanantaina ilmoittautumaan ja perehtymään työhön Oulun toimistoon, ja tiistaina saatiin varmistus Helsingistä, että minut oli hyväksytty sijaisuuden hoitajaksi. Tätä tehtävää riitti sitten yhtämittaa kaksi kuukautta. Sain käydä kevään 1968 aikana tutustumassa Koillismaan kouluihin ja opettajiin. Hoidin vielä sijaisuuksia keväällä ja kesällä 1969, jolloin olivat avoinna Lapin läänissä väliaikaisesti Perämeren ja Itä-Lapin piirien tarkastajien virat seuraavaan kevääseen saakka. Meitä oli Pohjois-Suomesta monta hakijaa, joilla puuttui pätevydestä vain viranhoitoa. Ketään meistä ei kuitenkaan hyväksytty, vaan kouluhallitus määräsi väliaikaiset tarkastajat Lappiin Lahdesta ja Vantaalta. Syksyllä 1969 minulta puuttui vielä vajaa kolme kuukautta työkokemusta, joten hain harjoittelupaikan oman tarkastajani Koivulan luona. Halusin olla täysin pätevä keväällä 1970, jolloin tarkastajia nimitettäisiin perustettaviin lääninhallitusten kouluosastoihin. Se kolme kuukautta oli ehdottomasti tärkeä vaihe tarkastajaksi koulutautumisessa, vaikka harjoittelukauden aikana ei palkka juossut eikä kilometrikorvauksia maksettu asuinpaikkani Kuivaniemen ja Oulun väliltä.⁸⁸ Sainhan käytännössä seurata ja suorittaa tarkastajan tehtäviä ilman omaa vastuuta pätevässä ohjauksessa. Talvella 1970 muutettiin sitten säännöksiä ja poistettiin pätevyysvaatimuksista ainakin Pohjois-Suomen kannalta katsottuna hankala viranhoitovelvoite. Koulutuksen eteläkeskeisyys oli oleellisin syy, miksi pohjoissuomalaisia oli melkein sadan vuoden aikana tullut valituksi vain kymmenen henkilöä, yhdeksän miestä ja yksi nainen, maakuntien kannalta tärkeisiin kansakouluntarkastajan vakinaisiin virkoihin Oulun tai Lapin lääniin.

Vuosikymmenien mittainen pohdiskeluni siitä, miksi Ranuan erämaakuntaan perustettiin talvisotaan mennessä vain kolme kansakoulua ja niistäkin kaksi jo ennen Ranuan kunnan toiminnan alkamista, on aikaansaanut edellä olevan selvityksen Pohjois-Suomen kansakouluntarkastajista vuosilta 1885—1970. Olen edelleenkin vakuuttunut, että kansakou-

86. Karttunen 1983, 114.

87. SA 321/1958, 183 §.

88. Ansioluetteloni jäljennös vuodelta 1970. JLA.

luntarkastajan kokemattomuudesta ja olojen tuntemuksen puutteesta aiheutunut taitamattomuus aiheutti Ranuan kunnan 1920-, 1930- ja 1940-luvuilla kouluikäisille ikäluokille, kokonaisuella sukupolvelle, ja seurannaisvaikutuksina vielä heidän lapsilleenkin koskaan korvaamattomia vahinkoja. Monien muiden Lapin kuntien kouluhistoriat osoittavat, että useimmissa Lapin kunnissa asiat hoituivat kyseisenä aikana taitavien kansakouluntarkastajien ohjauksessa onneksi paljon paremmin kuin Ranualla.

Jos en syyllistäisi kansakouluntarkastajaa, niin toinen vaihtoehto olisi hakea syytä ranualaisista. Ei ole kuitenkaan mitään perusteita ajatella, että ranualaiset olisivat olleet synnynnäisesti lahjattomampia kuin Lapin muiden kuntien asukkaat. Ranuan kunnan väestön koulutustaso kokonaisuudessaan oli tietysti paljon heikompi vuoden 1917 tienoilla heidän käynnistäessään nuoren kuntansa toimintoja kuin esimerkiksi Perämeren rannikkokunnissa, joihin ensimmäiset kansakoulut perustettiin jo 1870-luvun alkupuolella. Sekään ei ollut ranualaisten vika, että harvaan asutussa kunnassa kahden 1890-luvulla perustetun kansakoulun vaikutusalueet olivat pienet ja että emäkunnat käynnistivät kouluja vähän ja huolehtivat niistäkin vielä huonosti.⁸⁹ Valtion viranomaisten olisi pitänyt nähdä tilanne, selvittää ja perustella kunnan päättäjille koulutuksen suuri merkitys ja huolehtia riittävät valtionavustukset koulujen perustamiseen ja niiden ylläpitoon. Näinhän melkein kaikissa muissa Lapin kunnissa tapahtui, ja tulokset ovat näköisillä tämän tutkimukseni sivuilla.

13.3.2 Oppivelvollisuus toteutuu hitaasti Ranuan kunnassa⁹⁰

13.3.2.1 Vuosina 1921—1939 avataan Ranuan kunnassa yksi uusi kansakoulu ja sotavuosina kaksi

Oppivelvollisuuslaki⁹¹ antoi monia mahdollisuuksia laillisissa puitteissa venyttää koulujen perustamisia ja oppivelvollisuuden täytäntöönpanoa erikoisesti niissä maalaiskunnissa, joissa asukkaita oli vähemmän kuin kolme neliökilometriä kohti. Ranuan kunta näyttää olleen malliesimerkki siitä, miten hitaasti ja huonosti oppivelvollisuuslaki edisti harvaan asuttujen kuntien kouluoloja. Todistusaineistona esitän oppivelvollisuuskoulun kehittämisvaiheet Ranualla lain voimaantumisen ja toisen maailmansodan päättymisen välisenä aikana.

Kun oppivelvollisuuslaki astui voimaan 1.8.1921, tarkoitti se sitä, että Kirkonkylän ja Saukkojärven koulupiireissä tulivat oppivelvollisiksi heti ne kouluikäiset lapset, joiden matka kouluun ei ollut kolmea kilometriä pitempi, ja kunnan tehtäväksi tuli kahden vuo-

89. On syytä kuitenkin mainita, että 1800-luvulla olivat syrjäkyläien kansakoulut erittäin harvinaisia koko Suomessa. Kun Simon kunta antoi luvan Ylisimon kylille kansakoulun perustamiseen jo syksystä 1894 alkaen ja Pudasjärven kunta avasi kansakoulun Ranuan kylässä 1898, niin nämä teot olivat aikaansa nähden poikkeuksellisia. Kun 1900-luvun alussa näissä emäkunnissa oli tiedossa pian tapahtuva Ranuan kunnan itenäistyminen, niin silloin huolenpito em. kouluista oli huonoa puhumattakaan siitä, että uusia kouluja olisi perustettu. Piirijakoasetushan ei tuonut tulevan Ranuan kunnan alueelle yhtään uutta koulua minkään emäkunnan toimesta.

90. 13.3.2 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantumiseen 1958 saakka.

91. SA 101/1921, 1—28 §.

den kuluessa valmistaa ja lähettää kouluhallituksen vahvistettavaksi uusittu koulupiirijako ja oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelma. Säädökset antoivat kansakouluntarkastajalle mahdollisuuden vaikuttaa edellä mainittuihin suunnitelmiin, sillä kuntien piti neuvotella valmisteluvaiheessa oman piiritarkastajansa kanssa.⁹²

Ranuan kunnassa asetettiin oppivelvollisuusasioita valtuuston käsittelyä varten valmistelemaan oppivelvollisuusasetuksen⁹³ mukainen valiokunta. Ennen valiokunnan työn valmistumista kesällä 1922 kunnanvaltuusto otti jo kantaa piirijakoon päättäen, että entistä koulupiirijakoa ei voitaisi muuttaa eikä lisäkouluja rakentaa harvan asutuksen ja vähävaraisuuden vuoksi. Kun valiokunta kuitenkin esitti kuutta koulupiiriä, valtuusto hylkäsi ehdotuksen ja määräsi uudet valmistelijat. Nämä nähtävästi olivat kuuliaisia, ja joulukuussa 1922 valtuusto teki päätöksen kunnan jakamisesta edelleenkin vain neljään jo 1919 päätettyyn koulupiiriin. Samassa kokouksessa valtuusto valitsi kansanedustaja Lohen anomaan vapautusta tai lykkäystä oppivelvollisuuslain täytäntöönpanosta harvan asutuksen vuoksi. Nämä kunnan nimissä lähetetyt hakemukset käsiteltiin lain mukaan valtioneuvostossa, jonka jäsen Lohi oli neljä eri kertaa vuosina 1925—1932⁹⁴. Olisi mielenkiintoista tietää, millä mielellä valittu asiamies suoritti näitä äänestäjensä antamia tehtäviä. Asiakirjoista on nähtävissä, että kunta ja valtion viranomaiset väänivät kättä seuraavat parikymmentä vuotta siitä, missä tahdissa koululaitosta kehitettäisiin. Keväällä 1923 asia oli nimittäin jo kouluhallituksen palauttamana uudelleen esillä valtuustossa, ja nyt asetettiin taas uusi valiokunta valmistelemaan asiaa yhdessä piiritarkastajan kanssa. Joulukuussa 1923 koulupiirijako ja myös täytäntöönpanosuunnitelma hyväksyttiin valtuustossa. Vaikka koulupiirejä ei uudessakaan suunnitelmassa ollut viittä enempää, koulujen alueellinen sijoitus korjaantui merkittävästi, sillä nyt lisättiin Simojokivarteen Saukkojärven lisäksi Ruonan koulupiiri. Olihan Saukkojärveltä asuttua jokivartta Simon rajalle ainakin 60 kilometriä ja tällä matkalla monta kylää, joissa väestö kasvoi.⁹⁵

Täytäntöönpanosuunnitelmassa piti sitten ilmoittaa muun muassa, tulisiko koulusta su-pistettu vai täydellinen, huoneist selvitys ja milloin toimeenpanokauden aikana oppivelvollisuus kussakin koulupiirissä astuisi täyteen voimaan. Kun tämä tapahtuisi, niin vasta silloin oppivelvollisuus jo toiminnassa olevissa koulupiireissäkin koskisi koulusta kaikkia viiden kilometrin säteellä asuvia kouluikäisiä lapsia, kun säde siihen saakka oli vain kolme kilometriä. Kauempana asuvathan olivat oppivelvollisuuslain mukaan kokonaan vapautettu oppivelvollisuudesta toistaiseksi. Toimeenpanokausi oli lain voimaantulosta 16 vuotta, ja ensimmäisen kuuden vuoden aikana oli “perustettava suunnilleen kolmasosa, seuraavan viiden vuoden kuluessa toinen kolmasosa ja viimeisinä viitenä vuotena loput lisäksi tarvittavista kansakouluista ja opettajapaikoista”. Kun Ranuan kuntaan aiottiin perustaa kolme uutta koulua, niin on helppo arvata, milloin kunta aikoi ne avata: ensimmäisen eli Ruonan 1927, toisen eli Kuukasjärven 1932 ja viimeisenä Simojärven 1937. Vuodet olivat lain sallimat viimeiset vuodet. Kun laki antoi vielä mahdollisuuden harvaan asuville kunnille anoa lykkäystä toimeenpanosta enintään viisi vuotta, niin Ranuan kunta anoi 1924 lykkäystä viideksi vuodeksi ja alkuvuodesta 1926 vuoden 1925 lainmuutoksen jälkeen kymmeneksi vuodeksi. Jos valtioneuvosto olisi viimeisen hakemuksen hyväksynyt, olisi Ruona saanut koulunsa 1937, Kuukasjärvi 1942 ja Simojärvi 1947. Valtion tahol-

92. SA 101/1921, 20—21 §; SA 183/1921, 14—15 §.

93. SA 183/1921, 15 §.

94. SA 101/1921, 19 §; Kiviniemi 1990, 376; Lackman 1990, 734—735.

95. Kiviniemi 1990, 376.

la ei taaskaan aivan semmoisenaan hyväksytty Ranuan esityksiä, vaan palautettiin asia kuntaan uuteen käsittelyyn. Oleelliset muutokset olivat, että Ruonan koulu päätettiin aloittaa jo 1930 ja Kuukasjärvi 1939. Simojärven koulun perustamisaikaa ei kunta muuttanut. Nämä valtuuston päätökset hyväksyttiin myös Helsingissä.⁹⁶

Ruonan supistettu kansakoulu pääsi alkamaan uudessa koulutalossa syksyllä 1930 suunnitelmien mukaisesti.⁹⁷ Opettajaksi valittiin Yrjö Anttonen, joka pysyi samassa hyväksi havaitsemassaan työpaikassa 38 vuotta. Koulua kohtasi joululomalla 1932—33 onnettomuus, kun se tuhoutui öljylampun kaatumisesta aiheutuneessa tulipalossa. Kun palovakuutus oli vakuutusyhtiön mielestä liian suuri, rakennutti yhtiö itse koulun, johon päästiin muuttamaan jo elokuussa 1933. Johtokunta teki samana syksynä esityksen, että alakansakoulunopettajan asunnoksi rakennettuihin koulun tiloihin perustettaisiin oppilasasuntola, koska koulu oli vielä supistettu yksiopettajainen koulu. Valtuusto ei hyväksynyt esitystä, ja perustelut olivat selvät, ehkäpä vähän hupaisatkin. Valtuusto nimittäin totesi, että jos perustettaisiin asuntola, tulisi kouluun niin paljon oppilaita, että olisi perustettava alakansakouluopettajan virka, jolloin tilat taas tarvittaisiin alkuperäiseen tarkoitukseensa, ja uusia asuntolatiloja ei kunta kykenisi rakentamaan. Siitähän taas olisi seurannut, että oppilasmäärä olisi vähentynyt ja toista opettajaa ei koululla enää olisi tarvittukaan. Syksyllä 1939 valmistui asuntola ja kouluun saatiin myös alakansakoulu opettajineen. Sota aiheutti kuitenkin vuosikausiksi hankaluuksia säännölliselle koulunpidolle.⁹⁸

Ruonan supistettu kansakoulu käynnistyi Simojokivarressa 1930. Ensimmäisen koulurakennuksen tuhouduttua tulipalossa jatkui koulun toiminta tässä kesällä 1933 valmistuneessa kauliassa rakennuksessa. KA.

96. SA 183/1921, 15—16 §; SA 101/1921, 19—22 §; SA 185/1925, 19 §; Kiviniemi 1990, 376—378,

97. Länsi-Pohjan ktpli:t 1929—31, Ranua. KHA. KA; SVT X: 62 1930—31.

98. Knuuti 1980, 1—4. TSA; Ranuan kvpk:t 11.—12.12.1933, 3 § ja 24.1.1938, 9—12 §. RaKuA.

Kunnan suhtautumista koulujen kehittämiseen, perusteluna varattomuus, osoittavat muun muassa Kirkonkylän koulun alakansakoulun perustamista koskevat asiakirjat. Kunnanvaltuusto käsitteli koulun johtokunnan tekemää esitystä alakansakoulun perustamisesta joulukuussa 1933. Esitys hylättiin, koska valtuuston mukaan yläkansakoulun oppilasmäärän nousu oli tilapäistä ja alakansakouluun ei saataisi riittävää oppilasmäärää. Sana valtuuston päätöksestä oli kulkenut kansakouluntarkastajalle nopeasti, sillä kolmen päivän kuluttua päätöksestä oli tarkastaja jo lähettänyt kuntaan kirjelmän, jossa kehotti perustamaan Kirkonkylän kouluun alakansakoulun. Valtuusto oli samaa mieltä kuin aikaisemminkin, mutta nyt tammikuussa 1934 päätettiin lähettää valtioneuvostolle anomus, että koulu saisi toistaiseksi ja enintään viiden vuoden ajan toimia edelleen supistettuna. Kesäkuussa pidettiin selvänä, ettei lupaa myönnetä, ja kunnallislautakunta päätti hankkia alkavalle alakansakoululle pulpetit ja muut välttämättömät tarvikkeet. Elokuussa kielteisen päätöksen tultua kuntaan perustettiin syksystä 1934 alkaen Kirkonkylän piiriin alakansakoulu, joka alkoi toimia 18 viikkoa lukuvuodessa Kirkonkylässä ja 18 viikkoa samaan koulupiiriin kuuluvassa Laivalan kylässä. Se sijaitsee noin viisi kilometriä kirkolta Pudasjärvelle päin vanhan maantien varressa.⁹⁹ Mainittakoon, että myös Kirkonkylän koululla ovat opettajat viihtyneet. Vuonna 1926 koulun opettajaksi tuli Aukusti Hakasalo ja lähti eläkkeelle 1960. Hänen vaimonsa Katri oli koulun opettajana lähes 20 vuotta. Heidän tyttärensä Aulikki jatkoi vanhempiensa työtä samassa koulussa aina kevääseen 1999 saakka, joten yhden perheen osalle on virkavuosia kertynyt samassa talossa lähes sata vuotta.¹⁰⁰

Saattoi olla, että kunnan kokemat vastoinkäymiset Kirkonkylän kohdalla saivat kunnan uskomaan, että Saukkojärven piirin kiertävän alakansakoulun perustamiselta syksyllä 1936 ei voitaisi välttyä, koska heti syksyllä 1934 kunnassa otettiin esille tilakysymykset. Päätettiin, että lisärakentamiseen ei ruvettaisi, vaan Saukkojärvellä koulua pidettäisiin koulun veistosalissa ja Portimojärvellä vuokrahuoneissa, sekä opettajan asuntokorvaus maksettaisiin rahassa kouluhallituksen vahvistamien taksojen mukaan. Saukkojärven alakansakoulu siis käynnistyi 1936, ja samalla myös Portimojärven kylässä ruvettiin saamaan kansakouluopetusta.¹⁰¹

Osoituksena vielä siitä, miten Ranualla yritettiin välttää oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelman edellyttämiä toimenpiteitä, oli Saukkojärven koulun alakansakoulunopettajan asuntoasian ratkaisemisyritys. Kun kansakouluntarkastaja muistutti kirjallisesti, että kunnan olisi suunnitelman mukaisesti rakennettava Saukkojärven koululle alakansakoulunopettajan asuntoetudet, päätti valtuusto esittää kouluhallitukselle täytäntöönpanosuunnitelman muuttamista siten, että perustettaisiinkin Saukkojärven ja Ruonan koulujen yhteinen alakansakoulu, jolloin asuntoedut olisivat jo valmiina Ruonan koululla. Tämä olisi merkinnyt, että Portimojärven kylässä olisi lakannut toimimasta 18-viikkoinen alakansakoulu ja Ruonan koulullakin olisi toiminut vain 18-viikkoinen alakansakoulu, kun sinne oli ollut tarkoitus perustaa kokovuotinen alakansakoulu. Kouluhallitus lienee hylännyt hakemuksen, koska hanke ei toteutunut, ja syksyllä 1939 Ruonan koulu sai oman alakansakoulunopettajan.¹⁰²

99. Ranuan kvpt:t 11.—12.12.1933, 2 §, 22.1.1934, 10 § ja 13.8.1934, 31 § RaKuA; Ranuan kunnallislautakunnan pk 25.6.1934, 4 §. RaKuA.

100. Siitonen 1998a, 7. TSA; Aulikki Hakasalon haast. 11.6.1999.

101. Ranuan kunnallislautakunnan pk 27.10.1934, 6 §. RaKuA; Ranuan kvpk 10.—11.12.1934, 7 §. RaKuA; Ebba Siparin haast. 22.5.1999; Reino Siparin haast. 23.5. 1999.

102. Ranuan kvpk 24.1.1938, 15 §. RaKuA.

Saukkojärven koulun osalta on kunnanvaltuusto tehnyt tammikuussa 1939 erikoisen päätöksen. Kylältä oli kuntaan tullut kaksi kirjelmää, joissa oli asetettu kahden henkilön sopivaisuus johtokunnan jäseniksi kyseenalaiseksi. He olivat jättäneet omat lapsensa pois koulusta ja olivat kehottaneet muitakin tekemään samoin. Valtuusto vapautti heidät johtokunnan jäsenyydestä ja nimitti uudet jäsenet tilalle.¹⁰³ Tämä valtuuston päätös, jossa selvästi paheksuttiin kansakoulun vastustajia, osoitti, että ainakin valtuuston enemmistö jo 1930-luvun lopussa arvosti koulutusta.

Ranuan kaakkoiskulmalla oli koulunpaikaksi valittu Kuukasjärvi ja aloitusvuodeksi 1939. Naapurikylässä Kelassa, samassa koulupiirissä, oli asukkailla halu saada lapset kouluun mahdollisimman pian ja luonnollisesti omassa kylässä. Ensimmäinen tieto Kelan kylän vanhempien kustantamasta koulusta on syksyltä 1929, kun kunnanvaltuusto oli varannut 500 markan avustuksen Kelan kylän koulun oppikirjojen ostoa varten.¹⁰⁴ Koulu ei silloin vielä alkanut, mutta ainakin lukuvuonna 1932—33 koulu on toiminut ja koulua on pidetty Ahosen pirtissä kansakouluopettaja Lindenin johdolla.¹⁰⁵ Pula-aikana koulun ylläpito lienee käynyt kylän omin voimin liian raskaaksi, ja syksyllä 1933 kyläläiset jättivät valtuustolle anomuksen, että Kuukasjärven koulupiirin koulu sijoitettaisiin Kuukasjärven sijasta Kelan kylään. Valtuusto hylkäsi hakemuksen sillä perusteella, että Kuukasjärvi oli piirin keskellä. Kelan väki teki valituksen kouluhallitukseen, joka hylkäsi valituksen lokakuussa 1934, mutta velvoitti kunnan jakamaan Kuukasjärven koulupiirin useammaksi koulupiiriksi, koska sen alueella oli erillisiä asutusryhmiä, jotka olivat yli viiden kilometrin päässä suunnitellusta koulusta ja joissa oli vähintään 20 ylä- ja alakouluikäistä lasta. Näin Kelakin olisi saanut koulun. Tämä kouluhallituksen vaatimus perustui oppivelvollisuuslakiin. Valtuusto ei suostunut tekemään uutta piirijakoa, koska kunnalla oli voimassa-olevat ja kouluhallituksen vahvistamat piirijako ja oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelma, joiden toteuttaminen oli kesken. Valtuuston pöytäkirjojen mukaan tämä asia oli valitustietä vielä joulukuussa 1937 Korkeimman oikeuden käsiteltävänä.¹⁰⁶ (Tarkoittanee Korkeinta hallinto-oikeutta.)

Kelan kylästä olevat valtuutetut olivat sitkeitä, ja kesällä 1937 valtuusto muutti entisiä suunnitelmia siten, että Kuukasjärven koulupiirin tulevan koulun paikaksi määrättiin nyt Kuukasjärven sijasta Kelan kylä. Kelassa oli kouluikäisiä lapsia enemmän kuin Kuukasjärvellä. Tästä päätöksestä teki K. A. Lohi valituksen. Kouluhallitus ei ruvennut taaskaan ratkaisemaan kylienvälistä asiaa, vaan uudisti keväällä 1938 neljä vuotta aikaisemmin esittämänsä vaatimuksen koulupiirijaon ja oppivelvollisuuden täytäntöönpanosuunnitelman tarkistamisesta, mutta nyt ei ainoastaan Kuukasjärven koulupiirin vaan koko kunnan osalta. Korkein hallinto-oikeus oli ilmeisesti myös ehtinyt todeta, että kouluhallituksella oli oikeus vaatia Ranuan kuntaa noudattamaan oppivelvollisuuslakia. Kunnassa ruvettiin asian vaatimiin toimenpiteisiin ja annettiin valmistelutyöt kunnan asettamalle kouluvaliokunnalle. Nyt kunta esitti Ranuan jakamista kymmeneen koulupiiriin. Kouluhallitus hylkäsi helmikuussa 1939 esityksen ja asetti taas neljän kuukauden määräajan uuden suunnitelman valmistamista varten. Uudessa esityksessä koulupiirejä oli 11. Elokuussa 1939 kunta päätti avata koulun jo samana syksynä Kelassa, mutta nyt 1.1.1938 työnsä aloittanut

103. Ranuan kvpk 18.1.1939, 9 §. RaKuA.

104. Kiviniemi 1990, 378.

105. Siitonen 1999, 58. TSA; Kilpeläinen 1990, 1. TSA.

106. Ranuan kvpk:t 11.—12.12.1933, 4 §, 22.1.1934, 8 §, 10.—11.12.1934, 6 § ja 7.—8.12.1937, 11 §. RaKuA; SA 101/1921, 6 §.

Lapin lääninhallitus puuttui asiaan ja kielsi päätöksen täytäntöönpanon kiireellisenä. Ilmeisesti päätöksestä oli tehty valitus, ja olihan piirijakoasia vielä kouluhallituksessa ratkaistavana. Se taisi olla ensimmäinen kerta, kun Lapin lääninhallitus osallistui Ranuan koulutoimen hoitamiseen. Joulukuussa 1939 saatettiin ilmoittaa kunnanvaltuustolle, että syyskuussa 1939 kouluhallitus oli vahvistanut kunnan esittämät koulupiiri- ja tarkistukset. Samassa kokouksessa valtuusto päätti anoa kouluhallitukselta lupaa koulun aloittamiseen Kelassa jo tammikuun alussa 1940, mikäli olosuhteet sen sallisivat. Olihan talvisota juuri alkanut. Kesällä 1940 kouluhallitus antoi luvan koulun sijoittamisesta väliaikaisesti Kelan kylään. Näiden moninaisten vaiheitten jälkeen Ranuan neljäs kansakoulu aloitti toimintansa Kelassa 3.10.1940.¹⁰⁷

Piittisjärven koulu entisen Rovaniemen maalaiskunnan alueella kunnan pohjoisosassa pääsi alkamaan jatkosodan aikaan syksyllä 1943. Ei se Piittisjärven kouluakaan aivan itses-tään syntynyt, sillä jo 1926 kylän asukkaat lähettivät Ranuan kunnanvaltuustolle veto-oimuksen, että kunta rupeaisi puuhaamaan heille kansakoulua välittömästi. Kun kylä oli asi-alla, niin se oli merkki siitä, että oppilaita olisi riittänyt. Valtuusto ei suostunut muutta-maan tehtyjä suunnitelmia. Kuuden vuoden kuluttua 1932 lähetettiin uusi anomus, mutta vastaus oli taas kielteinen, ja perusteluna oli huono aika. Vasta vuonna 1939 hyväksytyyn suunnitelmaan Piittisjärvi pääsi, ja sen mukaan koulun piti alkaa 1941. Talvella 1941 kun-ta anoi kuitenkin kolmen vuoden lykkäystä koulun rakentamiselle. Vuokrahuoneissa kou-lunpito sitten syksyllä 1943 käynnistettiin.¹⁰⁸

Olemme seuranneet tarkasti 1917 itsenäistyneen Ranuan kunnan koulutoimen kehitystä yli 20 vuoden ajan. Ranuan kunta piti tiukasti kiinni 1920-luvun alussa laaditusta koulu-suunnitelmasta, vaikka olosuhteet kunnassa parinkymmenen vuoden aikana oleellisesti muuttuivat. Kun itsenäistymisen aikoihin asukkaita oli ollut noin 2 600, niin 1940 ranu-alaisia oli jo noin 4 600¹⁰⁹. Oli kyllä aika kummallista, että jossakin Ranuan kokoisessa kunnassa perustettiin kansakoulun kasvuun vuosikymmeninä 41 vuoden aikana eli 1899—1939 vain yksi ainoa kansakoulu. Tämä Ruonan koulu oli myös ainoa uusi koulu, joka Ra-nuan kunnan toimesta rakennettiin ennen toista maailmansotaa, koska aikaisemmat koulu-rakennukset olivat kunnan itsenäistyessä jo olemassa. Tosiasia on, että talvisodan sytyses-sä 1939 laajassa ja jo väkirikkaassa Ranuan kunnassa toimi vain kolme kansakoulua. Ver-tailun vuoksi mainittakoon, että emäpitäjässä Simossa oli samaan aikaan yhdeksän kansa-koulua, joista neljä Simojokivarressa ja viisi rantakylissä¹¹⁰. Asukkaita Simossa oli silloin jo vähemmän kuin Ranualla eli noin 3 500¹¹¹. Simon kouluista oli viisi perustettu vuosina 1920—1934. Jos ajatellaan, että Ranuan nuorta kuntaa ei ole oikeudenmukaista verrata vauraaseen emäpitäjänsä Simoon, niin otetaan vertailukunnaksi Ranuan melkein identti-nen kaksoiskunta Posio, joka oli itsenäistynyt vasta 1926. Vuosina 1928—1937 Posion kunta perusti ja avasi kymmenen uutta kansakoulua, ja kun ennen itsenäistymistä kuntaan oli saatu neljä koulua, niin siellä oli syksyllä 1937 jo 14 kansakoulua,¹¹² mutta Ranualla

107. Länsi-Pohjan ktpl:t 1939—41, Ranua. KHA. KA; Ranuan kvpk:t 14.6.1937, 9 §, 9.8.1937, 23 §, 31.5.1938, 8 §, 3.—4.4.1939, 44 §, 15.8.1939, 2 §, 29.9.1939, 1 § ja 12.12.1939, 3 ja 8 §. RaKuA; Kivi-niemi 1990, 380; Siitonen 1999, 61. TSA.

108. Länsi-Pohjan ktpl:t 1942—44, Ranua. KHA. KA; Siitonen 1994, 7. TSA; Ranuan kvpk:t 28.12.1926, 13 §, 12.9.1932, 10 § ja 19.2.1941, 10 §. RaKuA.

109. Juntunen 1990b, 210—211.

110. Ks. Simon yhteenvetoluku.

111. Heinänen 1986, 79.

112. Ks. Posion yhteenvetoluku.

kouluja oli vain kolme. Molemmissa kunnissa oli kehitetty koulutointa saman oppivelvollisuuslain puitteissa.

Voidaan hyvin perustein sanoa, että oppivelvollisuuslaki ei todellakaan pystynyt velvoittamaan ainakaan niitä kuntia, joissa asukkaita oli vähemmän kuin kolme neliökilometriä kohti. Posion kunnan toiminta taas osoittaa, että laki antoi mahdollisuuden koulutuksen kehittämiseen, jos kunta niin tahtoi. Jotta ihmetyksen aiheet eivät loppuisi, niin kerrottakoon, että Ranuan seurakunta perusti kolme kiertokoulua vuosina 1917—1933, kun Posion seurakunta ei yrityksistään huolimatta kyennyt perustamaan yhtään kiertokoulua koulutustarpeesta huolimatta, joka luonnollisesti oli vähäisempi kuin Ranualla monien kansakoulujen vuoksi. Posion kunta joutui sen vuoksi avaamaan kunnallisen kiertokoulun 1931. Kummallisuus on siinä, että Ranualla pystyi seurakunta ylläpitämään kiertokouluja, mutta kunnan varat eivät riittäneet kansakoulujen ylläpitoon. Posiolla asia oli juuri päinvastoin. Maksajat eli veronmaksajat olivat tietysti samat, ja usein päätöksiä ovat tehneet ja tekevät edelleenkin kunnissa ja seurakunnissa samat henkilöt. Ranuan ja Posion mahdollisuudet saada ulkopuolista rahoitusta koulujen perustamiseen ja ylläpitoon olivat varmasti yhtäläiset. Nostan hattua Posion kunnan tuon ajan päättäjille. Monet Lapin kunnat pystyivät yhtä hyvin suorituksiin kansakoulujen osalta kuin Posio.¹¹³ En minä paljon muuta osaa löytää Ranuan ja Posion kuntien koulutuserojen syyksi kuin sen, että ranualaiset katsoivat kiertokouluopetuksen turvaavan kansalaisille riittävän sivistystason. Siihen on jo vaikeampi vastata, miksi ranualaiset näin ajattelivat ja miksi esimerkiksi posiolaisilla taas oli selvästi erilainen käsitys kansakouluopetuksen tarpeellisuudesta. Olisivatkohan ranualaiset 1920-luvulla lakkauttaneet kylien välisen tasa-arvon vuoksi myös perintönä saamansa Saukkojärven ja Kirkonkylän kansakoulut, jos se olisi ollut heidän päätettävissään? Seuraava haastattelu, joka syntyi vähän erikoisella tavalla, valaisee Ranualla vallinneita käsityksiä kansakoulun merkityksestä lasten kasvattajana ja kouluttajana 1920- ja 1930-luvuilla.

Kun 14.1.2001 sunnuntaina aikaisin aamulla olin Oulun Hietasaarella kävelyllä, aloitin keskustelun tuntemattoman lenkkeilijän kanssa. Kävi ilmi, että hän oli kotoisin Ranuan Saariharjun kylästä, joka sijaitsee 30 kilometrin päässä kirkolta Posion maantien varressa. Totesin, että Saariharjussa ei ollut kansakoulua hänen lapsuudessaan. Vuonna 1922 syntynyt Yrjö Heikkilä kertoi elämänvaiheensa minulle kävelyn aikana. Hänen äitinsä oli käynyt kansakoulun jo 1894 avatussa Saukkojärven koulussa. Äiti halusi, että pojankin pitää päästä kansakouluun, ja Yrjö lähetettiin vuonna 1898 käynnistettyyn Kirkonkylän kouluun. Hän sai asua tätinsä, isän sisaren tykönä. Kunta ei ollut osallistunut matka- eikä majoituskustannuksiin. Eihän poika ollut oppivelvollinen. Heikkilä kertoi, että 1930-luvulla Ranualla, muun muassa hänen kotikylässään, oli johtavien kunnallismiesten piirissäkin sellainen käsitys, että kansakoulu opettaa laiskuuteen. Kotikylässä Saariharjussa Kirkonkylän kansakoulua käyvältä Yrjöltä oli kysely, että ”herrako sinusta tulee”. Pikisaarella Heikkilä näytti lenkkitien varressa ollutta rakennusta ja kertoi siinä sijainneessa konepajassa saaneensa tarpeellisen työharjoittelun heti sodan jälkeen ennen pyrkimistään Vaasan teknilliseen kouluun. Nuori mies oli hakenut koulun kautta valtionavustusta ja -lainaa opiskelua varten. Ranuan kunnasta hän oli pyytänyt varattomuustodistusta. Rehtori kyseli todistuksen saatuaan oppilaan kotioloja. Kunnan antamassa todistuksessa nimittäin oli kerrottu anojan olevan niin varakkaasta kodista, ettei hän tarvinnut minkäänlaisia avustuk-

113. Ks. Yhteenveto, taulukot 1 ja 2.

sia. Yrjö oli kertonut, että kotona oli neljä lehmää, joita äiti hoiti. Isä elätti perheensä metsästämällä, sillä erämaitan Ranuan ja Posion välillä riittää. Rehtori oli sanonut sitten, että pannaan Ranualta saatu paperi roskakoriin, mutta avustusta hän ei missään tapauksessa saisi. Velkaa oli kuitenkin mahdollista anoa ja saadakin. Ranuan kunta rankaisi vielä noin 25-vuotiasta nuorta sotaveteraania ja -invalidia neljän lehmän vuoksi. Vilpittömässä mielessä varattomuustodistus oli tietyksi annettu, sillä onhan köyhyys aina suhteellinen käsite. Teknikon paperit takasivat sitten Ranuan Saariharjun pojalle maailmalla työtä ja leipää. Ilman kansakoulua jatko-opinnot eivät olisi tulleet kysymykseen.¹¹⁴

Muutaman päivän kuluttua vierailin Heikkilän kutsusta hänen kotonaan, jolloin isäntä kertoi muun muassa sota-ajasta ja sotaveteraanien toiminnasta sekä harrastuksestaan tähtitieteestä. Jatkoimme myös keskustelua Ranuan kouluoloista. Kun kysyin kansanedustaja Lohen suhtautumista kansakoulutoimen kehittämiseen Ranualla, en saanut heti varmaa vastausta. Muutaman päivän kuluttua Heikkilä soitti ja kertoi keskustelleensa asiasta Ranualla asuvan veljensä kanssa, koska oli halunnut varmistua omasta käsityksestään. Sellainen kuva veljeksille oli tullut, että Lohen ajatukset kansakoulujen tarpeellisuudesta olivat 1930-luvullakin samansuuntaiset Ranuan kunnallismiesten kanssa. Olin kertonut Heikkilälle, että Lohi oli 1930-luvun lopulla ajanut koulun perustamista kotikyläänsä Kuukasjärvelle, kun kunnanvaltuusto oli tehnyt päätöksen, että alueen koulu sijoitettaisiinkin Kelan kylään.¹¹⁵ Ilmeisesti Lohi ei ollut ainakaan näkyvästi patistellut kotipitäjäisiä koulujen perustamiseen. Voidaan tietysti kysyä, miksei ollut. Vakaiden ranualaisten miesten harkitun vastauksen mukaan Lohi ei ollut ollut ainakaan kovin innokas kansakoulun ystävä. Heidän tietojaan en voi asettaa kyseenalaisiksi. Vaikea Lohta on kuvitella myöskään kansakoulun vastustajaksi. Nostan esiin sellaisen asian, että Ranuan itsenäisen kunnan hyväksymässä ensimmäisessä koulupiirijaossa vuodelta 1919 päätettiin perustaa kaksi uutta koulupiiriä: Kuukasjärvi ja Simojärvi. On vaikea ajatella, että vastoin oman pitäjän arvostetun kansanedustajan tahtoa kunnanvaltuusto olisi päättänyt sijoittaa kahdesta uudesta koulusta toisen juuri kansanedustajan kotikylään.

Kun Ranuan pitäjähistoriassa on koululaitosta koskevassa ansiokkaasti kirjoitetussa osassa annettu virheelliset tiedot siitä, millä oppilasmäärillä kunta oli velvollinen oppivelvollisuuslain mukaan perustamaan täydellisen kansakoulun, jossa kaksi alinta luokkaa muodostivat alakansakoulun ja neljä ylintä luokkaa yläkansakoulun omine opettajineen, katson tarpeelliseksi tässäkin yhteydessä esittää oikeat tiedot. Senkin vuoksi tämä oikaiseminen lienee tarpeellista, koska olen myös monista muista historioista löytänyt samat virheet, jotta seuraavissa selvityksissä ja tutkimuksissa voitaisiin välttää ehkä 1900-luvun tärkeimmän koululain väärä lukeminen ja käyttö tutkimuksissa, sillä tulkinnoista on harvoin kysymys. Lisäksi Ranuan historiassa ei ole kerrottu, että Ranuaa ja muitakin harvaan asuttuja kuntia kohtaan laki asetti muita kuntia pienemmät velvoitteet. Lisäksi on jätetty kertomatta, että Ranualla oppivelvollisuus ei suinkaan koskenut kaikkia lapsia ennen vuotta 1947 ja että oppivelvollisuussäädökset antoivat velvoitteiden lisäksi myös mahdollisuuksia ilman lain suoranaisia määräyksiä koulutoimen kehittämiseen.¹¹⁶

Ranuan historiassa selvitetään, että täydellinen kansakoulu piti perustaa, "mikäli koulupiirissä oli yli 30 kouluikäistä lasta". Lain mukaan piirissä tuli olla yläkansakoulu, jos ylä-

114. Yrjö Heikkilän haast. 15.1.2001.

115. Yrjö Heikkilän haast. 21.1.2001 ja 24.1.2001.

116. Kiviniemi 1990, 376.

kansakouluun pantavien lasten luku oli vähintään 30, ja alakansakoulu, jos alakansakouluun pantavien lasten luku nousi viiteentoista. Toisin sanoen kouluikäisiä piti löytyä vähintään 45 eikä vain 30, ennen kuin kunnan piti perustaa täydellinen kansakoulu. Ranuan historiassa kerrotaan vielä, että supistettu koulu, jossa yksi ja sama opettaja hoiti sekä ylä- että alakansakoululaisten opetuksen eri aikoina, oli perustettava, “mikäli piirissä oli alle 30 kouluikäistä lasta”. Laki sanoi kuitenkin selvästi, että jos yläkansakouluun pantavien lasten lukumäärä oli 30 pienempi, “eikä kunta ole piiriin perustanut täydellistä kiinteää kansakoulua tai kiinteää ylä- ja kiertävää alakansakoulua, annettakoon opetusta supistetussa kansakoulussa”. Supistetussa koulussa saattoi siis olla aivan laillisesti yli 40 oppilasta. Supistettu koulu piti perustaa, jos ala- ja yläkouluun tulevia oppilaita oli vähintään 20. Jos koulupiirissä oli ylä- ja alakansakouluun pantavien määrä vähemmän kuin 20, ei kunnan tarvinnut perustaa heitä varten koulua, “vaan avustakoon näiden koulunkäyntiä” muissa piireissä. Nämä edellä mainitut säädökset koskivat niitä kuntia, joissa asukastiheys oli vähintään kolme asukasta neliökilometriä kohti. Harvaan asutussa Ranuan kunnassa piti koulupiiristä löytyä lain mukaan *vapaaehtoisesti* kouluun ilmoittautuvia edellä ilmoitetut määrät, ennen kuin kunta oli velvollinen koulun perustamiseen, mikäli kyseinen määrä oppilaita ei asunut sellaisella yhtenäisellä alueella, jossa kouluun ei ollut enempää kuin viisi kilometriä. Täydellisen kansakoulun perustamiseen tarvittava oppilasmäärä noin 45 oli niin suuri, että koko Lapin läänin alueella, jossa asukkaita 1921 oli noin 85 000¹¹⁷, ei ollut kovin monta sellaista yhtenäistä kylää, jonka lapsiluku olisi edellyttänyt täydellistä kansakoulua oppivelvollisuuslain voimaantullessa. Piirijakoasetuksen velvoittamana avattiinkin Lapin maalaiskunnissa 1898—1921 sängen vähän ylempiä kansakouluja, kun kuntia velvoittava oppilasraja oli 30 vapaaehtoista tulijaa. Kun koulutusta eivät kaikki vanhemmat vielä osanneet arvostaa, riittävän oppilasmäärän saaminen vapaaehtoisuuden pohjalta uuden täydellisen kansakoulun perustamiseksi kuntakeskusten ulkopuolelle oli 1920-luvun alussa vielä harvinaista. Esimerkiksi Ranualla jo aikaisemmin perustettujen Kirkonkylän ja Saukkojärven koulujen oppilastilastot 1920-luvulta kertovat, että niissäkään oppilasmäärät eivät edellyttäneet koulujen muuttamista täydellisiksi kansakouluiksi¹¹⁸. Varmasti oli vielä usein hyvin harvaan asutuissa koulupiireissä vaikeuksia supistettua koulua varten tarvittavien 20 vapaaehtoisen oppilaan löytymisessäkin. Jos löytyi, niin kunta oli velvollinen lain mukaan koulun perustamiseen. Ranuan Kelan kylässä tämä määrä löytyi jo ilmeisesti viiden kilometrin säteellä aiotusta koulun sijoituspaikasta, jolloin kaikki lapset olivatkin oppivelvollisia, minkä perusteella kouluhallitus velvoitti kuntaa koulun perustamiseen, mutta Ranuan kunta hangoitteli vastaan, kuten aikaisemmin on kerrottu. Vielä olisi ollut ehkä tarpeellista, että Ranuan historiassa olisi kerrottu ne oppilasluvut, joilla koulut ja niiden opettajanvirat saatiin perustaa. Esimerkkinä mainittakoon kuitenkin, että supistetun koulun saattoi valtionavun turvin vuodesta 1932 alkaen perustaa, jos ylä- ja alakansakouluun yhteensä oli koulupiirissä tulossa vähintään 13 oppilasta, mutta piti perustaa, jos oppilaita oli vähintään 20. Täydellisen kansakoulun ylläpitoon saatiin vuodesta 1932 alkaen valtionapu, mikäli oppilaita yläkoulussa oli 25 ja alakoulussa 9—12. Tässä lienee yksi syy siihen, että samanlaisissa naapurikunnissa oli niin suuret erot koulujen määrissä ennen toista maailmansotaa kuin esimerkiksi Ranualla ja Posiolla. Jos toinen kunta perusti koulun vasta sitten kun oli pakko, eikä aina silloinkaan, ja vielä hi-

117. STV 1996. Väkiluku lääneittäin 1850—1995.

118. Kiviniemi 1990, 407.

taalla aikataululla ja lykkäyksiä anoen, ja toinen kunta silloin, kun se oli mahdollista, ja vielä ripeästi, minkä laki salli, niin koulujen lukumäärien erot saattoivat olla suuret.¹¹⁹ Kouluja voitiin koulupiireihin perustaa ja opettajanvirkoja lisätä vahvistettua oppivelvollisuuden toteuttamishjelmaa nopeamminkin, jos kunta niin tahtoi.¹²⁰

Olen yrittänyt selvittää, miksi oppivelvollisuutta koskevista säädöksistä on runsaasti eri tutkimuksissa ja historioissa vääriä tietoja. Oppivelvollisuuden täytäntöönpanosta annetun asetuksen 11 § ilmoitti, että vuoden 1898 piirijakoasetuksen määräyksiä koulun perustamisesta oli noudatettava siihen saakka, kunnes piirissä oppivelvollisuus oli toteutettu. Jos historiantekijöiltä on jäänyt huomaamatta, että piirijakoasetus kuten myös edellä mainittu asetuksenkohta koskivat vain yläkansakoulua eli ylempää kansakoulua, väärinkäsityksiä on voinut syntyä. Kaksikielisiä kuntia lukuunottamatta kyseinen asetuksen 11 § kumottiin 1927 ja kouluja perustettiin kuntiin tämän jälkeen hyväksytyjen oppivelvollisuuden toteuttamissuunnitelmien mukaisesti, vaikka kunnalla oli oikeus nopeuttaa aikatauluja.¹²¹ Muuttuneet asukasmäärät aiheuttivat monissa kunnissa pian suunnitelmiin oppivelvollisuuslain mukaisia muutoksia, mutta kuten edellä huomattiin, Ranuan kunta oli haluton näitä kouluhallituksen komennoistakaan huolimatta suorittamaan.

On hyvin ymmärrettävää, että oppivelvollisuuden toteuttamista koskevien säädösten täydellinen hallinta on vaikea tehtävä, sillä lakeja ja asetuksia on paljon ja ne ovat vaikeaselkoisia, kun niitä kaikkia vielä lisäksi koko oppivelvollisuuslain voimassaoloajan (1921—1958) tuhka tiheään muutettiin.

13.3.2.2 Ranuan ihme: kunta avaa 14 uutta kyläkoulua 1945—1947 ja 1950—1958 vielä viisi lisää

Jos koulujen käynnistäminen Ranualla oli ollut verikkaista 1920- ja 1930-luvuilla, muuttui tahti heti sodan ja myös ranualaisten osaksi tulleen evakon jälkeen vuonna 1945 tuloksia tuottavaksi. Ratkaiseva muutos oli varmasti Lapin läänin kansanedustajien aloitteesta 1946 tehty ja 1947 voimaan astunut oppivelvollisuuslain muutos, jonka mukaan kaikki lapset myös niissä kunnissa, joissa asukasluku ei noussut kolmeen neliökilometriä kohti, olivat oppivelvollisia. Tämänkin lainmuutoksen toimeenpanoon oli mahdollista hakea lykkäystä enintään viideksi vuodeksi.¹²² Tuloksista päätellen näyttää siltä, että Ranuan kunta halusi nopeasti toteuttaa oppivelvollisuuden koko kunnassa, vaikka maaherra Miettunen muisteli syksyllä 1970 sodan jälkeen toimineensa Helsingissä Ranuan kunnan lykkäyshakemusten puolestapuhujana¹²³. Olihan simolainen Martti Miettunen valittu K. A. Lohen jälkeen 1945 etupäässä Lapin läänin eteläisten kuntien äänillä edusmieheksi valtiopäiville¹²⁴ ja aikalaisten kertoman mukaan Lohi olisi lehti-ilmoituksella testamentannut omat entiset äänensä Miettuselle. Vuonna 1945 oli muutettu jo säännöksiä siten, että

119. SA 101/1921, 1, 6, 7, 9, ja 20 §; SA 43/1932, 17 §.

120. SA 101/1921, 20 §; Laurila 1932, 169.

121. SA 183/1921, 11 §; SA 20/1898, 3 §; SA 43/1927, 21 a §.

122. SA 790/1946, 1 ja 6 §.

123. Maaherra Martti Miettunen lääninhallituksen opetusministeri Jaakko Itälää varten järjestämässä informaatiotilaisuudessa Rovaniemellä elo—syyskuun vaihteessa 1970.

124. Arvola 1981, 90.

täydellinen kansakoulu piti perustaa, jos piirissä oli yläkansakouluun pantavia oppilaita 25 ja alakansakouluun pantavia 12. Täydellisen kaksiopeettajaisen kansakoulun sai perustaa täysin valtionavuin, jos ala- ja yläkansakouluun oli yhteensä tulossa vähintään 25 oppilasta, kun aikaisempi raja oli ollut 37. Se oli kyllä valtiovallan kädenojennus maan syrjäseutujen väestölle. Eihän tämä kuitenkaan mikään vallankumouksellinen muutos ollut, sillä jo vuoden 1866 kansakouluasetuksen mukaan ylhäisemmän kansakoulun valtionapu säilytettiin niin kauan, kun oppilasmäärä oli yli 15 ja supistetun koulun oli voinut perustaa vuodesta 1932 alkaen, jos oppilaita tuli kouluun 13.¹²⁵

Koska Simojokivarressa sijaitsevan Peurajärven koulu oli oppivelvollisuuden täytännönpanosuunnitelman mukaan avattava 1945, valittiin koulun johtokunta keväällä 1945 samoihin aikoihin, kun ranualaiset palailivat evakosta. Koulu alkoi supistettuna samana syksynä 1945 ja jatkoi 1946 kaksiopeettajaisena täydellisenä kansakouluna. Koulun laajentuessa ei ollut koululla edes pulpetteja riittävästi, vaan niitä piti opettajan hakea naapurikoululta hevosella kolme pulpettia aina yhdessä kuormassa ja kaksi reissua illassa. Oma koulurakennus valmistui kesällä 1948. Vihkiäisjuhliin tuli runsaasti väkeä naapurikylistäkin. Ohjelma oli hartaan isänmaallinen, ja ruokaa oli tarjota yllinkyllin kaikille juhlavieraille.¹²⁶

Ranuan järviolueella Simojärven maisemissa sijaitsevassa Impiön kylässä piti koulun alkaa jo sodan kestäessä, ja koulun ensimmäinen johtokunnan kokous pidettiin tammikuussa 1944. Käsiteltävänä oli koulutilojen vuokraaminen. Sanotaan, että ihminen päättää, mutta Jumala säättää. Ensin ei saatu koululle opettajaa mistään, ja sitten Ranuakin syksyllä 1944 joutui sotatantereeksi. Kevätlukukauden alkaessa 1946 supistettu koulu aloitti, ja toinen opettaja koululle saatiin syksystä 1948 lähtien. Uudet ajanmukaiset koulutilat saatiin käyttöön tammikuussa 1949.¹²⁷

Kortteen kylä sijaitsee järviolueen länsirannoilla ja on täysin vesistöjen rikkoma. Koulu aloitti todella tiettömän taipaleen takana syksyllä 1946, ja sai uudet tilat ja toisen opettajan 1951. Sulan aikana kirkolta oli koululle matkaa 75 kilometriä, kun piti kulkea vesireittejä moottoriveneellä maantienpäästä, joka oli 1950-luvun alussa Impiössä. Oppilaat kuljetettiin kouluun vesiä pitkin. Kun talvella hiihrettiin Toljaan ja sieltä mentiin autolla kirkolle, matka lyheni 30 kilometriä. Vasta vuonna 1958 koululta saatiin tieyhteys Kirkonkylään, kun Kemijärvelle menevä tie saavutti Kortteen. Kortteessa ei ollut 1950-luvun puolivälissä sähköjä, kuten ei monessa muussakaan Lapin kylässä siihen aikaan. Koululla oli kaksi öljylamppua. Kun opettaja meni luokkaan, hän otti lampun mukaansa. Perheellisen opettajan perhe jäi pimeään, mutta kynttilät pelastivat.¹²⁸ Siihen aikaan myös opettajan lamppuun kustansi polttoaineet kunta luontaisena. Simossa Matalan koululla oli kunta hankkinut opettajien käyttöön isot öljylamput, jollaisen sain huoneistooni syksyllä 1954.

Kuhan kylä, joka sijaitsee Ranuan kirkolta noin kymmenen kilometrin päässä Pudasjärven suuntaan, sai myös oman koulun 1946. Oma koulutalo valmistui 1951 ja toinen opettaja valittiin 1955, johon saakka koulu oli toiminut supistettuna. Vuonna 1949 koulun

125. SA 12/1866, 118 §; SA 43/1932, 17 §; SA 382/1945, 9 §; SA 894/1945, 17 §.

126. Länsi-Pohjan ktpli 1944—45 ja Lapin ktpli 1945—46, Ranua. KHA. KA; Ranuan kvpk 9.4.1945, 16 §, RaKuA; Vellamo Palovaaran haast. TSA.

127. Länsi-Pohjan ktpli 1944—45 ja Lapin ktpli 1945—46, Ranua. KHA. KA; Siitonen & Sääsilahti 1999, Impiön koulupiiri. TSA.

128. Lapin ktpli:t 1945—47, Ranua. KHA. KA; Siitonen & Sääsilahti 1999, Kortteen koulupiiri. TSA; Karjalainen 1994, 1—3. TSA.

opettajaksi valittiin Kyllikki Pentikäinen. Vuonna 1955 johtokunta valitsi hänelle kumppaniksi Leo Niemisen taka-ajatuksena saada koululle pysyvät opettajat. Se onnistui, ja Kyllikki ja Leo Nieminen palvelivat molemmat koulua noin 38 vuotta. Muistan hyvin sen toukokuisen kevätaamun 1970, kun nuorena tarkastajana saavuin Kuhan koulua tarkastamaan. Lieneekö ollut tämän päivän vaikutusta, mutta myöhemmin Leo Nieminen valittiin läänin yhdysluokkaopetuksen lääninkouluttajaksi, joka sitten kierteli Lapin kunnissa muita opettajia neuvomassa. Kun joulun alla 1982 Lapin läänissä vieraili arvovaltainen valtuuskunta Neuvostoliitosta, valittiin Kuhan koulu edustamaan Suomen ja Lapin kyläkouluja. Asiallisesti ja arvokkaasti Kuhan opettajat, muu henkilökunta ja oppilaat tämän kunniatehtävän suorittivatkin, minkä me tietysti tiesimme jo etukäteen. Suuri oli moskovalaisten ihmetys, kun he huomasivat yhden opettajan opettavan neljää vuosiluokkaa samanaikaisesti ja lisäksi kaikkia opetettavia aineita. Vieraat näkivät tiernapoikaesityksen ja saivat nauttia kahvin kanssa myös ranualaisista hilloista.¹²⁹ Olin vierailussa isäntänä mukana ja esitän vieläkin kiitokset kunnan koulutoimen johdolle ja koulun väelle erinomaisen kuvan antamisesta suomalaisesta koululaitoksesta valtakunnan syrjäseuduilla. Muistan hyvin, kuinka kunnan koululautakunnan puheenjohtaja Martti Erkkilä varoi sanomasta venäjäksi muuta kuin *holodna*, pakkanen kun oli, koska pelkäsi, että sota-aikana sotilaille opetetut sanat eivät olisi rauhan oloissa ystävällisessä kanssakäymisessä sopivia käytettäväksi.¹³⁰

Kunnanvaltuusto tarkisti 1943 piirijakoa ja päätti aloittaa koulunpidon Kuukasjärvellä 1946. Kylän edustaja valtuustossa 1945 yritti jouduttaa käynnistystä vuodella, mutta koulu avattiin kaksiopeettajaisena entisen suunnitelman mukaan 1946, ja koulun nimenä oli vuoteen 1985 saakka Kuukassalmi ja sen jälkeen Kuukasjärvi. Oppilaita oli heti yhteensä 60, mikä osoitti koulun tarpeellisuuden. Oma koulurakennus valmistui 1948. Koulumatkat olivat pitkät, kun koulu oli sijoitettu piirin keskipaikkeille kylien väliin. Majovan kylästä oli matkaa lähes kymmenen kilometriä, ja oppivelvollisuuden laiminlyöntejä tapahtui, vaikka oppilaille oli järjestetty perhemajoitus. Tarkastaja vaati johtokuntaa tiukasti valvomaan oppivelvollisuuden noudattamista, mikä oli Ranuan syrjäkylissä tullut koskemaan kaikkia oppilaita vasta 1947.¹³¹

Putkivaaran kylä eli Putkivaara sijaitsee Ranuan pohjoisosassa ja on entistä Rovaniemen kuntaa. Seutu on vesistöjen rikkomaa. Kun koulun rakentamisen aika tuli, valittiin koulun paikaksi järven ranta, sillä rakennustarvikkeet voitiin silloin kuljettaa talvella jäätä pitkin rakennuspaikalle. Kylään ei silloin nimittäin ollut vielä tieyhteyttä. Koulunpito on Putkivaarassa aloitettu keväällä 1946, jolloin Piittisjärven koulun alakansakoulun toisena pitopaikkana oli Putkivaara ja koulua pidettiin sekä Piittisjärvellä että Putkivaarassa lukuvuoden aikana 18 viikkoa. Omaksi koulupiiriksi Putkivaara erotettiin syksystä 1946 lähtien, ja supistettuna alkanut koulu sai toisen opettajan jo 1947. Oppilaita kuljetettiin aluksi kolmesta suunnasta vesiteitä. Pitkämatkalaiset olivat läpi vuoden majoitettuna ja kelirikon aikana syksyin kevään olivat myös muut oppilaat majoituksessa pahimman ajan siihen saakka, kun Putkivaaraan saatiin rakennetuksi tieverkko. Putkivaarasta noin kymmenen kilometriä länteen aivan Ranuan koillisnurkassa sijaitsee Teerivaara, jonne tie rakennettiin 1957 ja sen jälkeen perustettiin parikymmentä asutustilaa. Tähän tieyhteyksien päässä ole-

129. Lapin ktpli:t 1945—47, Ranua. KHA. KA; Nieminen 1994, 1—4. TSA.

130. Kalenterimerkintä 16.12.1982. JLA.

131. Lapin ktpli:t 1945—47, Ranua. KHA. KA; Ranuan kvpk:t 24.9.1943, 9 § ja 3.7.1945, 23 §. RaKuA; Ranuan koulutoimen toimintakertomus 1985—86. RaKuA; Lohi 1996, 4. JLA; Siitonen & Sääskilähti 1999, Kuukasjärven koulupiiri. TSA.

vaan Lapin nuorimpien asutusalueiden joukkoon kuuluvaan kylään ei enää perustettu omaa koulua, vaan lapset kuljetettiin Putkivaaran kouluun, joka sai oman koulutalon 1955. Kun elämä Putkivaaran koulupiirissä sykki virkeimmillään, oli koulussa jopa kolme opettajaa. Lisätiloina toimi kirjasto huone. Vaikka Niemisen pariskunta, Jorma ja Hilka, viihtyi koululla yli kymmenen vuotta ja Kunnaritkin, Urpo ja Marjatta, kymmenisen vuotta, on koulun opettajaluettelo harvinaisen pitkä, sillä 44 vuoden aikana ehti 46 opettajaa olla koulun kirjoissa. Useimmat opettajat olivat käypäläisiä, jotka eivät osanneet kotiutua kaukana valtavylyiltä sijaitsevaan erämaakylään. Yksi syy opettajien suureen vaihtuvuuteen oli myös siinä, että monet opettajat olivat epäpäteviä ja vain lukuvuodeksi kerrallaan Putkivaaraan määrättyjä.¹³²

Kuten aikaisemmin on kerrottu, Simojärven koulupiiri oli perustettu jo 1919, mutta opivelvollisuuden toimeenpanosta myönnetyn lykkäyspäätöksen mukaan koulu oli aiottu avata vasta 1947. Ranuan syrjäkylissä oli koulutushalukkuutta, sillä valtuusto on käsitellyt simojärvesten pyyntöä koulun avaamisesta jo 1932. Vedoten vahvistettuihin suunnitelmiin kunnanvaltuusto poikkeuksetta ennen talvisotaa torjui tällaiset haaveet. Sodan jälkeen kaikki padot aukenivat, ja Simojärven koulukin pääsi alkamaan syksyllä 1946. Toinen opettajanvirka saatiin vuoden päästä ja oma koulutalo valmistui 1951.¹³³

Seppo Wiklund tuli Simojärven koulun opettajaksi 1953. Matkan viimeinen kymmenen kilometriä piti kulkea postinkuljettajan moottoriveneellä. Polkupyörän sai jättää talteen lähtörannalle, koska sitä ei kuulemma Simojärvellä tien puutteen vuoksi tarvittu. Koululla odottivat miesopettajaa koulunjohtajan tehtävät, joihin kuului velvoite olla jo samana iltana pidetyn koulun johtokunnan sihteerinä. Ensimmäisenä lukuvuonna eräänä kevättälven iltapäivänä ajoi reki koulun pihaan, ja reestä nousi kierroksellaan oleva kansakouluntarkastaja, joka oli huonossa kunnossa vilustumisen vuoksi. Opettaja yritti lääkitä tarkastajaa ja luovutti vuoteensa yöksi vierailijalle. Opettaja itse nukkui voimistelumaton päällä keittiön pöydällä päällystakki peittonaan. Tarkastaja kuunteli opettajia pitkän päivän ja lähti koulun jälkeen parin koulupojan kuljettamana jatkamaan matkaansa seuraavalle Kortteen koululle naapuritalon hevosella. Pojat tunnustivat seuraavana päivänä, että matka meni muuten hyvin, mutta epätasaisella jäätiköllä reki kaatui, ja tarkastaja putosi istumaan kevätyäällä olleeseen vesirapakkoon.¹³⁴ Mahtoikohan lensu parantua tämän karaisun jälkeen? Olen ollut vuosia Ranuan kunnan tarkastajana, mutta välttyin uittamiselta, kun kaikille kouluille oli jo 1970-luvulla autotiet.

Jos vuonna 1946 Ranuan kunnan koulujen määrä kaksinkertaistui, eli kouluja käynnistettiin yhden vuoden aikana sama määrä, kuusi, mikä oli perustettu ja avattu kansakouluasetuksen säätämisen jälkeen vuosina 1866—1945 yhteensä, parannettiin seuraavana vuonna 1947 vielä tästäkin, sillä 1947 uusia kouluja avattiin peräti seitsemän. Haarahiltusen koulu oli yksi niistä. Tämänkin kylän asukkaat olivat jo 1937 anoneet kuntaa perustamaan Pudasjärven kunnan kanssa yhteisen koulupiirin. Hakemus perustui varmasti opivelvollisuuslain kuudenteen pykälään¹³⁵, mikä velvoitti tietyissä olosuhteissa myös harvaan asuttuja kuntia perustamaan yhteisen koulupiirin. Ranuan kunta löysi kyllä perustelut tämänkin hankkeen siirtämiseen. Haarahiltusen koulu perustettiin syksystä 1947. Vuonna 1952 kouluun saatiin toinen opettaja ja omat tilat. Tilapäinen oppilasasuntola kouluun tar-

132. Lapin ktpli:t 1945—47, Ranua. KHA. KA; Siitonen & Sääsکیlahti 1999, Putkivaaran piiri. TSA.

133. Lapin ktpli:t 1945—47, Ranua. KHA. KA; Siitonen & Sääsکیlahti 1999, Simojärven koulupiiri. TSA.

134. Wiklund 1994, 1—2.

135. SA 101/1921, 6 §.

vittiin, kun piiriin kuuluvalla Asmuntin asutusalueelle oli 1956 muuttanut kuusamolaisia siirtolaisia, joilla oli 21 kouluikäistä lasta. Seuraavana vuonna 1957 Asmuntiin saatiin jo oma koulu.¹³⁶

Hosion koulu Simojokivarressa Ruonan koululta alaspäin avasi ovensa 1947. Oppilaita tuli heti niin runsaasti, että koulu pääsi aloittamaan kaksiopeettajaisena. Hosiosta oli aivan aniharva lapsi käynyt aikaisemmin jokivarren muissa kansakouluissa. Johtokunnalla oli suuri työ saada vanhemmat ymmärtämään, mitä oppivelvollisuus tarkoitti. Hosion koulu-kin sai omat uudet tilat jo 1950. Koulunjohtajana toimi vuosina 1953—90 Vilho Savolainen, joka valmistui Oulun opettajakorkeakoulusta vuotta ennen minua 1956 ja oli saanut Hosion koulun opettajanviran toistaiseksi haltuunsa jo 1953.¹³⁷ Olimme Oulussa opettajien poikkeusvalmistukseen kuuluvilla kesäkursseilla 1955 samanaikaisesti, mutta olimme tutustuneet jo aikaisemmin, kun lukuvuonna 1954—55 kuljimme lomille Simojokivartta pitkin postiautolla Simon asemalle ja satuimme muutaman kerran samaan autoon.

Maurun kylän koulu sijaitsi Simojoen pohjoisrannasta noin 3,5 kilometrin päässä kylään johtavan pistotien varressa. Kylän läpi virtaa Ruonajoki. Koulutyö alkoi Maurussa 1947, ja omaan taloon koulu pääsi 1952.¹³⁸

Petäjän koulu, joka sijaitsi noin kymmenen kilometriä Kuhasta etelään Pudasjärvelle päin, aloitti myös 1947, sai toisen opettajan tammikuussa 1952, ja oma koulutalo valmistui saman vuoden syksyyn mennessä. Ajan kuvauksena vielä vuodelta 1959 kerrottakoon, että kun heti äitienpäiväjuhlien jälkeen alkoi opettajaperheen tytär ilmoittaa syntymästään, piti kylältä hakea Hietalan mumma auttamaan, kun Ranuan kättilöön ei saatu yhteyttä ja kelirikon vuoksi Pudasjärvelle pääsy oli kyseenalaista. Lapsi oli juuri syntynyt, kun Hietalan mumma saapui. Isä on muistellut vielä 35 vuotta myöhemmin, että hän ei ole koskaan ollut kenenkään muun tulosta niin iloinen.¹³⁹ Ehkäpä siinä samassa rytäkässä syntyneen tyttären tulosta kuitenkin.

Portimojärven oma koulupiiri perustettiin syksystä 1947 alkaen. Tosiasia kuitenkin on, että kansakouluopetusta kylässä on annettu 18 viikkoa vuodessa lukuvuodesta 1936—37 alkaen, jolloin Saukkojärven kiertävän alakansakoulun toinen toimipiste sijoitettiin Portimojärvelle. Lukuvuonna 1947—48 Portimojärvellä oli heti kaksi päätoimista opettajaa, ja syksystä 1948 perustettiin yläkansakouluun jo toinen virka, jolloin koulu oli kolmiopettajainen. Vuonna 1951 valmistuneessa koulutalossa oli 32-paikkainen oppilasasuntola, joka sekin joinakin aikoina oli liian pieni. Olihan koulussa kymmenkunta vuotta jopa neljä opettajaa. Asuntola oli toiminnassa vuoteen 1965 saakka, jolloin oli mahdollisuus jo järjestää oppilaskuljetukset joka päivä kotiin tarkoituksenmukaisesti. Koulun pitkäaikaisin opettaja on tähän mennessä ollut Viola Kilpamäki, joka opetti Portimojärvellä 28 vuotta.¹⁴⁰

Simojärven eteläpuolella sijaitsevaan Saariharjun kylään saatiin supistettu kansakoulu 1947. Syksyllä 1951 koulu muuttui kaksiopeettajaiseksi ja pääsi omiin tiloihin seuraavan

136. Lapin ktli:t 1946—48, Ranua. KHA. KA; Pudasjärven ktli:t 1956—58, Ranua. OHA; Ranuan kvpk:t 7.—8.12.1937, 12 §, 25.9.1956, 7 §. RaKuA; Siitonen & Sääskilahti 1999, Haarahiltusen koulupiiri. TSA.

137. Lapin pktli:t 1946—48, Ranua. KHA. KA; Savolainen 1997, 1—5. TSA; Siitonen & Sääskilahti 1999, Hosion koulupiiri. TSA.

138. Lapin ktli:t 1946—48, Ranua. KHA. KA; Siitonen & Sääskilahti 1999, Maurun koulupiiri. TSA.

139. Lapin ktli:t 1946—48, Ranua. KHA. KA; Siitonen & Sääskilahti 1999, Petäjän koulupiiri. TSA; Komppa 1994, 2. TSA.

140. Lapin ktli:t 1946—49, Ranua. KHA. KA; Siitonen & Sääskilahti 1999, Portimojärven koulupiiri. TSA.

vuoden alussa. Samana vuonna 1952 tuli koulun opettajaksi Pauli Aulaskari, jonka työkausi loppui vasta keväällä 1990.¹⁴¹ Aulaskari oli intohimoinen shakinpelaaja, jolle lupasin hyväksyä shakkikerhon koulun vuotuisen työohjelmaan nuoriso- tai oppilaskerhona. Kansalaisopistoon sitä ei ollut saatu kuulemma ohjeiden mukaan ottaa. En muista seuranneeni, pelattiinko shakkia Saariharjun koululla seuraavina vuosina siten, että opettaja nautti ohjauksesta palkkaa. Pelattiin sitä siellä joka tapauksessa.

Vielä 1947 aloitti toimintansa Toljan kansakoulu, joka on 1952 valmistunut Toljanvaaran rinteille komealle paikalle. Samana vuonna koulu muuttui kaksiopettajaiseksi. Reino Sipari oli koulun opettajana vuosina 1957—77 ja palveli vielä sen jälkeen Petäjän koululla 14 vuotta. Myös Toljan koulun johtokuntaa työllistivät vesistöt. Ylikuljetuksia piti järjestää kahden järven ja joen yli. Pitkämatkaisia oppilaita oli niin paljon majoitettavana vuositain, että johtokunta anoi kahteen otteeseen asuntolan perustamista myös Toljaan.¹⁴²

Vaikka Ranualla oli jo runsaasti kouluja, tarvittiin niitä vielä lisää, sillä kuntien rajoille oli jäänyt pitkiä kuljetusmatkoja, lisäksi asutustoiminta jatkui vielä 1960-luvulla vilkkaana ja syntyvyys oli vuosina 1948—1962 ennätysmäisen suuri eli 30—40 promillea. Kuten jo aikaisemmin on kerrottu, asukasluku kasvoi kunnassa vielä vuodesta 1950 vuoteen 1960 lähes 30 prosenttia eli 1600 henkeä.¹⁴³ Vertailun vuoksi mainittakoon, että Lapin läänin syntyvyys on tilastokeskuksen raporttien mukaan vuodesta 1973 lähtien ollut noin 12—13 promillea.

Kun Hosion koulun paikka valittiin, lähtökohtana oli, että Hosion ja Simon rajan välille tulisi vielä yksi kansakoulu.¹⁴⁴ Näin tapahtui jo 1950, jolloin avattiin Simon kunnan kanssa yhteinen Vareskosken kansakoulu pitäjänrajan molemmilla puolilla asuvia lapsia varten. Hallinnollisesti koulu kuului Ranuan koululaitokseen.¹⁴⁵ Kun koulu oli toiminut kohta kahdeksan vuotta vuokrahuoneissa, tuotiin Ranuan kunnanvaltuuston päätettäväksi koulun lakkauttaminen. Valtuusto oli tapahtuneen tosiasian edessä siltä osin, että Simon kunta oli jo irtaantunut yhteistyöstä. Valtuutetut kyselivät luonnollisesti koulun jatkomahdollisuuksia, koska koulun rakentamistakin oli suunniteltu. Kunnanjohtaja ilmoitti, että Simo oli eronnut yhteisestä koulupiiristä ja oppilasluvun pienuuden vuoksi ei ollut mahdollisuuksia koulun jatkamiseen, koska uusi koululaki ei enää tuntenut supistettuja kouluja. Voidaan kysyä, johtiko kunnanjohtaja valtuutettuja tahallaan harhaan, sillä tosi oli, että jo edellisenä vuonna säädetty kansakoululaki ei todellakaan tuntenut termiä supistettu koulu, mutta sisälsi yksiovettaisen koulun, joka kansakoululain mukaan normaalioppilasmäärin oli aivan täsmälleen sama kuin aikaisempi supistettu koulu¹⁴⁶. Valtionapuehto eli oppilasmäärä 13 yhden opettajan palkkaukseen oli myös sama kuin aikaisemmin¹⁴⁷. Ei kunnanjohtaja valehdellut, mutta jätti kyllä oleellisen kertomatta. Kun kunnanjohtajien piti hallita maalaiskunnissa siihen aikaan kaikkien kunnan hallinalojen lainsäädäntö, niin olihan se aivan ylivoimainen tehtävä, joten vahinkojakin saattoi sattua. Sanottakoon vielä kunnanjohtajan puolustukseksi, että valtionapurajat määritlevä kansakouluasetus säädettiin kyseisen valtuuston kokouksen jälkeen, mutta yksiovettaisen koulun määritlevä

141. Lapin ktpli:t 1946—48, Ranua. KHA. KA; Siitonen & Sääskilähti 1999, Saariharjun koulupiiri. TSA.

142. Lapin ktpli:t 1946—48, Ranua. KHA. KA; Siitonen & Sääskilähti 1999, Toljan koulupiiri. TSA.

143. Juntunen 1990a, 185—193; Juntunen 1990b, 209—216.

144. Siitonen & Sääskilähti 1999, Hosion koulupiiri. TSA.

145. Lapin ktpli 1949—50, Ranua. KHA. KA; Lapin ktpli 1950—51, Ranua. OHA.

146. SA 247/1957, 4 §.

147. SA 43/1932, 17 §; SA 321/1958, 179 §.

kansakoululaki oli annettu jo yhdeksän kuukautta ennen kyseistä Ranuan kunnanvaltuuston kokousta. Vareskosken koulu oli ennakkovaroitus siihen, mitä tulevaisuudessa oli edessä. Koulu lakkasi kevätlukukauden päättyessä 1958, vaikka tässä selostettu kokous palautti asian vielä uuteen valmisteluun.¹⁴⁸ Tunnen sattumalta yksiopettajaisia kouluja koskevan lainsäädännön tarkasti, koska 1959—61 toimin kansakoululain voimassa ollessa tällaisen koulun opettajana.¹⁴⁹

Kunnan pohjoisosassa oleva Piittisjärven koulupiiri oli Putkivaaran erottamisen jälkeenkin alueeltaan suuri ja lapsirikas. Piirin lounaiskulmalta Kaiston kylästä olivat huonot kulkuyhteydet Piittisjärven kouluun, sillä maanteitä oli vähän ja vesitiet hankalia. Kun Kaiston lapsiluku kasvoi, katsottiin parhaaksi ratkaisuksi perustaa Kaiston supistettu koulu 1956. Toisen opettajan koulu sai 1962 ja uudet omat tilat 1963. Silloin koulun oppilasmäärä oli yli 60. Seudun kulkuyhteydet paranivat 1960-luvun alkupuoliskolla, kun uusia maanteitä rakennettiin. Vuonna 1965 alkoi postiauto kulkea Rovaniemeltä Siikakämän ja Kaiston kautta Ranualle. Samana vuonna kylä myös sähköistettiin.¹⁵⁰

Simojärveltä Olangon seudulta tuli 1955 kuntaan hakemus, että järven ympäristöön perustettaisiin vielä yksi koulupiiri. Kansakoululautakunta ensin vastusti asiaa, mutta kun ehdotusta riittävästi selvitetiin, niin alle viiden kilometrin säteellä aiotusta koulunpaikasta löytyi 25 kouluikäistä lasta. Naapurikylien kouluihin Simojärvelle, Putkivaaraan, Kortteen ja Impiöön oli hankalat kulkuyhteydet, ja oppilaat olisivat joutuneet majoitukseen. Supistettu Olangon koulu perustettiin 1956, vaikka oppilasmäärä 25 olisi riittänyt kaksiopettajaiseenkin kouluun. Ehkä se tilastojen mukaan oli pian laskemassa alle tämän määrän tai sopivia tiloja ei ollut saatavissa. Kaikki oppilaat pystyivät kulkemaan koulussa ko-toa käsin. Opettajat olivat epäpäteviä, koulu toimi vuokrahuoneissa, mutta oppikouluun Olangon koulusta päästiin siinä missä muistakin kouluista. Pienet opetusryhmät ja yksilöllinen opetus olivat supistettujen koulujen parhaat puolet.¹⁵¹

Kun Kuusamosta ja Sallasta lohkaistiin jatkosodan rauhanteossa Neuvostoliitolle kuntien itäosat, näiden alueiden asukkaitten sijoittaminen tapahtui heitä varten säädetyn oman maanhankintalain mukaan. Asmuntin asutusalue Ranuan ja Pudasjärven rajan molemmin puolin sai asukkaansa etupäässä Kuusamosta, mutta myös Sallasta, Pudasjärveltä ja Ranualta. Aluksi kouluikäiset lapset saivat opetusta Haarahiltusen koulussa, mutta kun asukkaita tuli lisää ja sitä mukaa myös lasten määrä kasvoi, katsottiin parhaaksi perustaa syksystä 1957 alkaen oma Asmuntin koulupiiri kouluineen. Aluksi koulu toimi yksiopettajaisena, mutta oppilasmäärien kasvaessa 1959 tuli kouluun toinen opettaja ja vuoden 1963 alussa kolmas. Vuokratiloista siirryttiin omaan koulutaloon 1963. Enimmillään oli koulussa yli 80 oppilasta. Haukiputaan kappalaisen virasta talvella 2001 Kolarin kirkkoherraksi siirtynyt Juhani Pitkälä, ikuinen opiskelija, toimi 1960-luvun puolivälissä Asmuntin koulun opettajana. Hän on muistellut, että kylässä vallitsi vankka maausko. Kun uuden koulun pihaa kaunistettiin, oli koko kylä talkootöissä mukana. Ranualaisyntyinen Mikko Kuha on pitkäaikaisin Asmuntin koulun opettaja, sillä hän ehti opettaa koulussa 21 vuotta.¹⁵²

148. Pudasjärven ktpli:t 1957—59, Ranua. OHA; Ranuan kvpk 7.3.1958, 46 §. RaKuA.

149. Oulun pohjoisen ktpli:t 1959—61, Simo. OHA.

150. Pudasjärven ktpli:t 1955—57, Ranua. OHA; Siitonen & Sääsikiilahti 1999, Kaiston koulupiiri. TSA.

151. Pudasjärven ktpli:t 1955—57, Ranua. OHA; Ranuan kvpk 26.7.1957, 8 §. RaKuA; Siitonen & Sääsikiilahti, Olangon koulupiiri. TSA.

152. Pudasjärven ktpli:t 1956—58, Ranua. OHA; Siitonen & Sääsikiilahti, Asmuntin koulupiiri. TSA; Pitkälä 1994, 1—3. TSA.

Viimeinen Ranuan varsinainen kansakoulu perustettiin Ranualta Posiolle menevän maantien varteen lähelle Posion rajaa 1958 elokuun alusta lukien ja heti kaksiopeettajaisena. Vaikka silloin jo oli kansakoululaki voimassa, sijoitan Nikkilän koulun Ranuan kunnan voimallisen kyläkouluverkoston rakentamiskauden luontevaksi päätepisteeksi. Nikkilän koulu valmistui 1964.¹⁵³

Kuten edellä on kerrottu, vuosina 1945—1958 aloitti Ranuan kunnassa 19 uutta kansakoulua toimintansa. Koulutyö käynnistyi poikkeuksetta vuokratiloissa, mutta rakennushankkeet käynnistettiin välittömästi koulujen perustamisen jälkeen. Olihan se vauhdikasta toimintaa, kun aikaisemmin 51 vuoden aikana 1894—1944 kouluja oli perustettu koko pitäjään vain viisi ja niistäkin kaksi viimeistä toisen maailmansodan aikana 1940 ja 1943. Muutettu oppivelvollisuuslaki näytti voimansa. Muutos oli kyllä tapahtunut myös sekä valtion että kunnankin päättäjien ajatuksissa. Valtio rahoitti koulujen rakentamisen nopeasti ja pikaisesta toimeenpanosta vastasi kunta. Vuosina 1948—1952 otettiin Ranualla käyttöön yhteensä 16 uutta koulutaloa. Vuosina 1945—1947 avattujen koulujen lisäksi myös sota-aikana käynnistetyt Kela ja Piittisjärvi saivat omat koulutilat sekä kovasti kasvanut Ruonan koulu lisärakennuksen. Vuonna 1946 toimintansa aloittanut Putkivaaran koulu pääsi ilmeisesti huonojen tieyhteyksien vuoksi omiin tiloihin vasta 1955. Silloin valmistui myös Kirkonkylään keskuskoulu, josta Kirkonkylän kansakoulun lisäksi saivat tiloja sekä päiväjätkokoulu että vasta perustettu kunnallinen keskikoulu. Saukkojärven vanha kansakoulukin sai 1959 uudet tilat ja vuosina 1956—1958 toimintansa aloittaneet Kaisto, Asmunti ja Nikkilä 1960-luvun alussa. Vareskosken ja Olangon koulut eivät olleet vielä ehtineet saada omia rakennuksia, kun jo ruvettiin arvioimaan koulujen pysyvyyttä. Ne joutuivat siitä syystä tyytymään vuokratiloihin, kunnes ne ensimmäisinä Ranuan kouluina lakkautettiin. Vuonna 1965 kaikki Ranuan 22 varsinaista kansakoulua työskentelivät sodan jälkeen rakennetuissa tiloissa. Ranuan monien koulujen yhteyteen oli rakennettu myös oppilasasuntola.¹⁵⁴ Vanha viisaus sanoo, että varoja löytyy aina sellaiseen, mitä pidetään tärkeänä. Suomessa uskottiin sodan jälkeen sivistyksen voimaan kansakunnan tulevaisuuden turvaajana, ja siksi puutteenkin keskellä suunnattiin runsaasti varoja koko kansan koulutukseen. Tämän tavoitteen saavuttamiseksi valtio käytti lainsäädäntövaltaa ja antoi myös syrjäisille kunnille riittävän rahoituksen lainsäätäjän tahdon toteuttamiseen.

Vuosina 1957—1969 kunnansihteerinä toiminut Kerttu Könösen mukaan Ranuan kunta sai koulurakentamiseen 95 prosentin avustuksen ja kolmen prosentin halpakorkoisen lainan kouluhallituksen vahvistamasta normaalihinnasta. Kun kunnan rakennusmestari valvoi, ettei normaalihintaa ylitetty, jäi kunnan osuudeksi kaksi prosenttia.¹⁵⁵ Kunnansihteerinä oli muistanut kyllä tarkasti, sillä kansakoululain mukaan maan köyhimmät tai harvaan asutut kunnat – Ranuan kunnahan oli molempia – saattoivat saada normaaliavustusten päälle vielä ylimääräistä rakennusavustusta niin paljon, että valtion rahoitusosuus nousi 95 prosenttiin. Erityistapauksissa voitiin rakennuskustannukset suorittaa kokonaankin valtion varoista.¹⁵⁶ Ranuan kunta oli sodan jälkeen monessakin mielessä varsinainen erityistapaus. Könösen mukaan valtiovalta arvosti Ranuan huimaa kehitystä. Olihan ennen sotaa kunnassa ollut vain kolme kouluja ja noin 4 500 asukasta, mutta vuonna 1960 oli var-

153. Pudasjärven ktpil:t 1957—59 Ranua. OHA; Kiviniemi 1990, 388; Siitonen & Sääsilahti 1999, Nikkilän koulupiiri. TSA.

154. Kiviniemi 1990, 388.

155. Könönen 1994, 1—2. TSA.

156. SA 247/1957, 74 §.

sinaisia kansakouluja 23, kansalaiskoulu ja kunnallinen keskikoulu ja asukkaita 7 200. Oppilaita oli Ranuan kansakouluissa ollut vuonna 1939 noin 200, mutta sodan jälkeen parhaina vuosina yli 1 800.¹⁵⁷

Ranuan kunnan lukuisia toisen maailmansodan jälkeen rakennettuja uusia koulurakennuksia edustavat tässä kuvassa 1955 valmistuneet Kirkonkylän kansakoulu ja oppilasasuntola. Kun oppilasasuntola kävi 1970-luvun alussa tarpeettomaksi, muutettiin sen tilat kunnanvirastoksi. ”Tehtiin köyhän miehen ratkaisu”, sanoi silloinen kunnanjohtaja Kauno Harju. KA.

13.3.3 Kun peruskouluun Lapissa siirrytään, viimeisestä tulee ensimmäinen¹⁵⁸

Oppivelvollisuuslaki velvoitti yläkansakoulun suorittanutta lasta osallistumaan kahden vuoden ajan kansakoulun järjestämään jatko-opetukseen, mikäli hän ei muulla tavalla opintojaan jatka. Jatko-opetuksen antaminen ja siihen osallistuminen oli tietysti koulujen vähäisyyden vuoksikin ennen sotia Ranualla hyvin vähäistä. Kansakoulun päästökirjakin annettiin oppilaille jo yläkansakoulun jälkeen. Vasta toukokuussa 1943 muutettiin asetusta kansakoulun järjestysmuodosta siten, että päästökirja annettiin vasta koko kansakoulun oppimäärän suorittaneelle¹⁵⁹. Olin keväällä 1943 Kempeleen Ylikylän yläkansakoulun ensimmäisellä luokalla yhdistetyssä luokassa, jossa oli neljä vuosiluokkaa ja oppilaita noin 40. Muistan hyvin, että neljännen luokan oppilaat saivat vielä sinä vuonna päästö-

157. Könönen 1994, 1—2. TSA; LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; Juntunen 1990b, 209—211.

158. 13.3.3 = ajanjakso kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

159. SA 398/1943, 13 §.

kirjan. Opettaja sanoi, että tämä tapahtui viimeisen kerran. Oppilaat olivat hyvin iloisia, sillä heillä oli nyt kaikki kansakoulunkäyneen oikeudet ilman jatkokoulun suorittamista. Jatkokoulusta oppilaat olivat vuoteen 1943 saakka saaneet erillistodistuksen¹⁶⁰. Tämän jälkeen samaan päästötodistukseen kirjoitettiin arvostelu erikseen varsinaisesta kansakoulusta ja jatko-opetuksesta.¹⁶¹

Kansakouluntarkastaja muistutti tammikuussa 1948 Ranuan kansakoululautakuntaa siitä, että kun kunnassa annettiin jo 12 koulussa iltajatko-opetusta, piti kuntaan perustaa erityinen kotitalouden opettajan virka. Kymmentä koulua varten oli virka lain mukaan jo perustettava. Ohjetta noudatettiin ja opettaja hankittiin. Vuodesta 1952 tyttöjen kotitalousopetus keskitettiin annettavaksi Kuhan koululla.¹⁶²

Syksystä 1955 Ranualla koko kunnan jatko-opetus keskitettiin Kirkonkylässä annettavaksi. Opetus annettiin aluksi kurssinmuotoisessa puolivuotisessa päiväkoulussa. Naapurikunnassa Simossa jatko-opetus annettiin vuoteen 1958 saakka iltapetukseksi, jonka pituus vuodessa yleensä oli 100 oppituntia. Kun kansakoululaki astui voimaan vuonna 1958, opetus Ranualla pysyi ennallaan, mutta jatko-opetuksen hallinnolliseksi nimeksi tuli nyt kansalaiskoulu. Jos Ranuan kunta oli jatko-opetuksen järjestänyt vuodesta 1955 alkaen monia maalaiskuntia paremmin, kansakoululain mukaisen kaksivuotisen kansalaiskoulun perustamisessa jäi Ranua viimeisten joukkoon. Toimihan Ranuan kansalaiskoulu aina vuoteen 1968 saakka kurssinmuotoisena, mikä oli lain mukaan mahdollista kouluhallituksen luvalla, jos kurssin pituus oli vähintään kaksisataa oppituntia¹⁶³. Kun kansalaiskoulun oppilasmäärä Ranualla oli vuosien myötä kasvanut, tilanpuutteen vuoksi lukuvuoden kaksisataa työpäivää piti jakaa jopa viiden kurssin kesken. Siitä kertyi oppilasta kohti juuri ja juuri lain edellyttämä minimivaatimus kaksisataa oppituntia. Kansakoulun seitsemäs luokka oli Ranualla kyläkouluissa vuoteen 1968 saakka, jolloin Ranuan kansalaiskoulu alkoi toimia kaksivuotisena, kun monissa naapurikunnissa kansalaiskoulu oli toiminut kaksivuotisena jo kohta vuosikymmenen ja useissa Lapin kansalaiskouluissa oli kunnille ja oppilaille vapaaehtoinen yhdeksäs luokka toiminut jo vuosia. Ranuan kansalaiskouluun perustettiin yhdeksäs luokka 1969. Syynä Ranuan kunnan kansalaiskoulun hitaaseen kehittymiseen oli varmasti kunnassa suoritettu ankara koulujen rakennusohjelma. Kansalaiskoulun tilat saatiin käyttövalmiiksi vasta 1968, kun kouluhallitus ei ollut kunnan esityksestä huolimatta suostunut puoltamaan kansalaiskoulun rakentamista yhtäaikaan kunnallisen keskikoulun kanssa, joka sai omat tilat 1962.¹⁶⁴

Edellä on jo kerrottu Vareskosken koulun lakkauttamisesta 1958. Suurin syy siihen oli se, että yhteistyö Simon kunnan kanssa loppui. Oppilasmäärät Ranualla olivat vielä hyvin suuret 1960-luvun alkupuolella. Kunnallisen keskikoulun perustaminen 1955 vei kansakoulujen viidenneltä ja kuudennelta luokalta vuosi vuodelta enemmän oppilaita, sillä 1960-luvun lopussa siirtyi vuosittain keskikouluun noin sata oppilasta aina ikäluokasta. Kun vielä kansalaiskoulu vei 1968 seitsemännen luokan kansakoulusta, alkoivat oppilas-

160. SA 190/1931, 13 §.

161. SA 398/1943, 13 §; Kouluhallituksen kiertokirje 2.9.1943 kunnille, kansakoulujen johtokunnille, johtajille, opettajille ja tarkastajille. Kirjeessä annettiin ohjeita jatko-opetuksen järjestämiseksi. Mäntyoja 1951, 226.

162. Lapin ktpli 1947—49, Ranua. KHA. KA; Ranuan kansakoulultk:n pk 30.1.1948, 4 §. RaKuA; Siitonen 1994, 12. TSA; SA 382/1945, 24 §.

163. SA 247/1957, 4 §.

164. Pudasjärven ktpli:t 1954—56 ja 1957—59, Ranua. OHA; Oulun pohjoisen ktpli:t 1957—59. OHA; Perämeren ktpli:t 1967—70, Ranua. OHA; vrt. Siitonen 1994, 12—13. TSA; Juhani Pitkälän haast. 1.7.1997 ja 22.5.1999.

määrät luonnollisesti vähentyä. Myös voimakas muuttoliike alkoi myös Ranualta samoihin aikoihin. Lähtijät olivat ennen kaikkea pienistä syrjäkylistä, ja he veivät tietysti lapset mukanaan. Syntyvyyskin rupesi vähenemään 1960-luvun alussa ja oli vuosikymmenen loppussa enää noin sata lasta vuodessa, kun parhaina vuosina parikymmentä vuotta aikaisemmin syntyvyys oli ollut lähes kolmesataa. Muuttoliike omassakin kunnassa tapahtui sivukylistä Kirkonkylään.¹⁶⁵ Väistämätön seuraus edellä mainituista syistä oli se, että oppilasmäärät kyläkouluissa rupesivat hälyttävästi vähenemään.

Vuonna 1965 lakkautettiin Simojärven rannoilta Olangon koulu, jolla ei vielä ollut omia tiloja. Teiden rakentaminen Simojärven seuduilla helpotti myös kuljetuksia. Ennen peruskouluun siirtymistä Ranualta lakkautettiin vielä kolme koulu. Nämä vuodet olivat koulujen kannalta kriittistä aikaa, koska oppikouluun otettiin juuri silloin mahdollisimman runsaasti oppilaita ja opettajien palkkaukseen saatavien valtionavustusten ehtona olleita oppilasmääriä ei säädöksissä ollut vielä pienennetty. Simojokivarresta lakkautettiin Maurun koulu 1968 ja Peurajärven koulu 1971. Kunnan toiselta laidalta oli Haarahiltusen koulu sulkenut ovensa 1970. Oppilastilastot osoittavat sen, että jos Haarahiltusen ja Peurajärven koulujen osalta olisi jaksettu odottaa pari vuotta, niin molemmat koulut olisivat saaneet ainakin muutamia lisävuosia.¹⁶⁶ Maurun koulusta ei ollut arviointia tehdessä oppilasmääriä käytettävissä.

Peruskoulun tulon jälkeen kesti useita vuosia, ettei kouluja tarvinnut lakkauttaa. Vasta 1976 lakkasi Posion rajalta Nikkilän koulu.¹⁶⁷ Lääninhallitukseen asti oli aistittavissa ja tietysti tiedossakin, että kylän ja koulun opettajiston välillä ei vallinnut paras mahdollinen yhteistyön henki, mistä syystä koulupiiriläiset eivät kovin innokkaasti puolustaneet kouluun. Saukkojärven ja Toljan koulupiirit yhdistettiin peruskoulun alkamisvuonna 1972. Saukkojärven koulussa olivat luokat 1—4 ja Toljassa 5—6. Oppilasmäärät vähenivät kuitenkin niin paljon ja nopeasti etenkin Saukkojärvellä, että 1977 koulunpito lopetettiin Saukkojärvellä, jossa Ranuan ensimmäinen kansakoulu 1894 oli avattu. Saukkojärven kylä kilpaili Ranuan kylän kanssa kirkonpaikasta 1800-luvun lopussa tiukasti. Ranuan kylä voitti kiistan, sai kirkon ja kirkonkylän aseman. Puoli vuosisataa kylien asukasmäärät olivat lähellä toisiaan, sillä kylien koulut kehittyivät yhtä rintaa aina vuoteen 1950 saakka. Koulut olivat yksiopettajaisia kouluja 1930-luvun puoliväliin, jolloin molempiin koulupiireihin saatiin alakansakoulut. Vuonna 1950 perustettiin Kirkonkylän kouluun kolmas opettajanvirka, ja sen jälkeen Kirkonkylä on kasvanut suureksi kuntakeskukseksi ja vastaavasti myös koulu. Kun Saukkojärvi on ollut kohta neljännesvuosisadan ilman koulua kylän kuihtumisen vuoksi, oli Ranuan Kirkonkylän koulussa sen viettäessä satavuotisjuhliansa 1998 yli 300 oppilasta, 16 luokkaa ja 20 opettajaa. Ranualla on tapahtunut sama muutos kuin monissa muissa Lapin kunnissa, niin että Kirkonkylän ala-asteen koulussa on jo pitkään ollut sama määrä tai enemmänkin oppilaita kuin sivukylien kouluissa yhteensä. Esimerkiksi lukuvuonna 1992—93 oli Ranuan Kirkonkylän koulussa 339 oppilasta ja muiden kylien 11 koulussa yhteensä 318 oppilasta.¹⁶⁸ Nämä luvut kertovat myös sen, miten kuntien asutuksen rakenne on muuttunut toisen maailmansodan jälkeen ja etenkin 1970-luvulta alkaen. Pelkosenniemen kunnassa on jo (1998) päädytty siihen, että kaikki

165. Juntunen 1990b, 212—220; Kiviniemi 1990, 408.

166. Perämeren ktpli:t 1964—66 ja 1967—70, Ranua. OHA; Lapin lkli:t 1970—1972, Ranua. LLHA.

167. Lapin lpkli:t 1975—77, Ranua. LLHA.

168. Lapin lkli 1971—72, Ranua. LLHA; Lapin lpkli:t 1972—78 ja 1992—1993, Ranua. LLHA; Siitonen 1998a, 7. TSA.

kunnan peruskoulun oppilaat saavat oppinsa kuntakeskuksen koulussa.¹⁶⁹ Poikkeuksiakin tästä näin rajusta kehityksen suunnasta on, kuten esimerkiksi Simo, jossa kuntakeskus Asemakylä ei ole kasvanut niin vahvaksi kuin useimmissa Lapin maalaiskunnissa on tapahtunut. Sielläkin Aseman koulu on kauan ollut kuitenkin kunnan suurin kyläkoulu, ja 1990-luvun alussa Aseman koululla oli noin kolmasosa kunnan ala-asteen koulujen oppilaista.¹⁷⁰ Saukkojärven kylän kohtalo Ranualla verrattuna Kirkonkylän menestykseen kertoo meille, että hävinneen osa ei ole koskaan ollut helppo.

Kun Kaiston koulua ruvettiin rakentamaan 1960-luvun alussa, näytti oppilasmäärien valossa koulun tulevaisuus hyvältä. Kaiston koulu vahvistui vielä 1970, kun siitä tuli Ranuan ja Rovaniemen maalaiskunnan yhteinen koulu. Silloin maalaiskunta lakkautti pitäjänrajan takana olleen Siikakämän koulun ja piirin oppilaat siirrettiin Kaiston kouluun. Peruskouluun siirryttäessä 1972 kouluun perustettiin kolmas opettajanvirka. Oppilasmäärät putosivat kuitenkin pian, ja kun Rovaniemen maalaiskunta purki yhteistyön tarvitessaan Siikakämän oppilaita vahvistamaan omaa Narkauksen kouluun, oli edessä koulun lakkautus 1979. Rauha ja Hannes Viiri olivat lyhytikäisen koulun opettajina 16 vuotta. Kyläläiset muistavat, että Hannes Viiri teki paljon töitä seudun kehittämisen puolesta.¹⁷¹

Kun hoidin Lapin lääninhallituksessa koulutoimentarkastajan tehtäviä ja Ranuan kunta oli vastuualuettani, keskusteltiin Kortteen koulun tulevaisuudesta ainakin jo keväällä 1974. Lopputulos oli, että kouluun siirrettiin takaisin viides ja kuudes luokka, jolloin koulun oppilasmäärä nousi niin suureksi, että se turvasi valtioneuvot kaksiopeettajaisen koulun ylläpitoon. Koulun lakkautus tapahtui vasta 1986. Piittisjärven seutu menetti väestöään edelleen. Kun Kaiston koulu oli lakkautettu 1979, oli Putkivaaran koulu vuorossa 1990. Taas oli palattu siihen tilanteeseen, että alueella oli enää toiminnassa Piittisjärven koulu.¹⁷² Monissa muissakin Lapin maalaiskunnissa löytyy alueita, joissa yksi koulu 1990-luvun lopussa keräsi oppilaat viiden kuuden entisen koulupiirin kylistä. Kuten eri kuntien koulujen yhtenvetotaulukoista ilmenee, on melkein vaikeampi etsiä sellaista kuntaa, josta ei ainakin yhtä tällaista esimerkkialuetta mieleen nousisi ja kartasta silmiin osuisi.

Muiden kuntien tapaan Ranuallakin 1990-luvulla tapahtui monia koulukuolemia. Petäjän koulu lakkasi 1993 ja Simojärven koulu 1997. Kunnassa tehtiin tammikuussa 1999 päätös Hosion koulun lakkauttamisesta syksystä 1999 lähtien, ja niin myös tapahtui. Kelan ja Saariharjun kylissä eivät koulut enää syksyllä 2001 avanneet oviaan.¹⁷³ Mainittakoon, että Ranualla on myös sivukyliä, joissa elämä vielä sykkii virkeästi. Kun Portimojärven koululla oli syksyllä 1985 kaksi päätoimista opettajaa ja 19 oppilasta, niin syksyllä 1992 oppilaita oli peräti 49 ja heitä varten tarvittiin nyt jo kolme päätoimista opettajaa. Kylään oli muuttanut lapsiperheitä muun muassa kunnan rakennuttamiin rivitaloihin. Impiön koulu on myös muutettu 1990-luvulla kolmiopettajaiseksi ja 1996 koululle rakennettiin koko seutua palvelemaan suuri liikuntasali.¹⁷⁴

169. Ks. Pelkosenniemen yhtenvetoluku.

170. Esim. Lapin lkli:t 1976—77 ja 1992—93, Simo. LLHA.

171. Pohjois-Lapin ktpli 1969—70, Rovaniemen mlk. OHA; Lapin lkli 1970—71, Rovaniemen mlk. ja Ranua. LLHA; Lapin lkli:t 1972—80, Ranua. LLHA; Siitonen & Säaskilahti 1999, Kaiston koulupiiri. TSA.

172. Lapin lkli:t 1985—87 ja 1989—91, Ranua. LLHA; Siitonen & Säaskilahti 1999, Kortteen koulupiiri. TSA.

173. Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA; Lapin Kansa 30.1.1999; Lapin lääninhallituksesta saatu tieto 13.8.2001.

174. Lapin lkli:t 1985—86 ja 1992—93, Ranua. LLHA; Siitonen & Säaskilahti 1999, Portimojärven koulupiiri. TSA; Martta Kuukasjärven haast. 3.6.1999.

Ranuan kunta kulki yhden vuoden muita Lapin läänin kuntia edellä, kun peruskouluun siirryttiin 1.8.1972. Muissa kunnissa peruskoulun opetussuunnitelmaa alettiin toteuttaa silloin viidellä alimmalla luokalla, mutta Ranualla jo kuudella. Tämä johtui siitä, että kesällä 1970, kun ei vielä ollut tehty tarkkoja peruskouluun siirtymisen aikataulupäätöksiä, Ranuan kunta anoi kansakoululain 14 a §:n¹⁷⁵ mukaista lupaa yhdistää kansalaiskoulu ja kunnallinen keskikoulu yhtenäiskoulutyypiseksi peruskoulun yläasteeksi. Koska Lapin läänissä ei ollut yhtään kokeiluperkoulun yläastetta, lääninhallitus puolsi hakemusta ja valtioneuvosto antoi luvan 1971. Ensimmäinen peruskoulun opetussuunnitelman mukaan opiskeleva ikäluokka siirtyi Ranuan yläasteelle jo syksyllä 1973, kun muissa läänin kunnissa se tapahtui vasta 1974.¹⁷⁶ Kun syksyllä 1970 Lapin lääninhallituksen järjestämässä neuvottelussa Rovaniemellä Ranuan kunnan edustajat esittelivät opetusministeri Jaakko Itälälle suunnitelmiaan, tilaisuuden puheenjohtajana toimineen maaherra Martti Miettusen ihmetys oli suuri. Olihan Ranua ollut vihonviimeinen kunta, joka Lapissa oppivelvollisuuden toteutti ja anoi siitä lykkäyksiä vielä sodan jälkeen, jolloin Miettunen oli jo kansanedustaja. Ilmeisesti Ranua oli lykkäyksiä vielä joihinkin koulupiireihin tarvinnut, vaikka Ranua toteutti ennätysvauhdilla ja -ajassa oppivelvollisuuden, mutta kylläkin vasta sodanjälkeisinä vuosina. Joskus viimeiset tulevat ensimmäisiksi. Nyt oli käynyt näin.

Ranuan etumatka merkitsi siis sitä, että peruskoulun opetussuunnitelman mukaan toimiva yläaste piti perustaa Ranualla jo 1973. Muistan tarkkaan, kun Ranuan koulutoimenjohtajan Teuvo Siitosen ja yläasteen tulevan rehtorin Veikko Voutilaisen kanssa kävimme loppiaisen jälkeen 1973 tutustumassa Pirkkalan, Rantsilan ja Haukiputaan kuntien kokeiluperkouluihin.¹⁷⁷ Seuraavana vuonna muut Lapin läänin yläasteiden rehtorit kävivät oppia ottamassa Ranualta. En osaa sanoa, aiheuttiko tämä ranualaisten pioneerityö sen, että Ranualla suoritettiin monia valtakunnallisesti merkittäviä kokeiluja tämän jälkeen¹⁷⁸. Mahdollisesti, sillä kokeiluja tarjottiin mielellään sellaiseen kuntaan, jossa oli valmiutta ja harjaantumista soveltaa arkiseen työhön uusia asioita ja näkökulmia.

Erityisopetus aloitettiin Ranualla 1968 perustamalla apukoulu, jossa annettiin opetusta henkisessä kehityksessä viivästyneille ja lievästi vajaamielisille lapsille. Vuonna 1972 apukoululle annettiin kaunis nimi, Toivola.¹⁷⁹ Lukuvuoden 1985—86 alusta Toivolon erityiskoulu hallinnollisesti lakkautettiin ja kaksi sen luokista liitettiin Kirkonkylän ala-asteen kouluun ja yksi yläasteen kouluun.¹⁸⁰

Hoitaessani lääninhallituksessa erityisopetusta koulutoimentarkastajana keskusteltiin ranualaisten kanssa usein, kumpi olisi hitaasti kehittyneen lapsen kannalta parempi, sekä että hänet kymmenien kilometrien päästä siirretään omasta tutusta kyläkoulusta kirkolla olevaan apukouluun, vai se että häntä yritetään omassa usein pienessä koulussa opettaa mahdollisimman hyvin kiertävän erityisopettajan avustamana. Tästäkin asiasta voidaan perustellusti olla kahta mieltä. Edustin sitä kantaa, ettei pientä ala-asteen oppilasta pantaisi mahdollisesti paremman opetuksen toivossa kulkemaan tuntikausia kestävästä koulumatkasta päivittäin tai vaihtoehtoisesti asuntolaan asumaan viikoksi kerrallaan.

175. SA 459/1969, 14 a §.

176. Lapin lpkli:t 1972—74, Ranua. LLHA; Siitonen 1994, 14. TSA.

177. Autoni ajopäiväkirjamerkinnät 7.—9.1.1973. JLA.

178. Siitonen 1994, 15.

179. Perämeren ktpli:t 1967—69, Ranua. OHA; Lapin lkli 1971—72 ja lpkli 1972—73, Ranua. LLHA.

180. Lapin lpkli:t 1984—86, Ranua. LLHA.

Ranuan kuntaan perustettiin ja myös täytettiin 1971 ensimmäinen koulujen yhteinen puhe-, lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten erityisopettajan virka. Ranuallakin näyttävät peruskoulun siirtymävaiheen aikaiset erityisopetusratkaisut olleen pitkäaikaisia ja ilmeisestikin hyväksi havaittuja, koska lukuvuonna 1976—77 oli jo kunnassa sama määrä erityisopettajia eli viisi kuin lukuvuonna 1997—98. Erotuksena oli vain se, että kun syksyllä 1976 luokkamuotoista erityisopetusta antavia opettajia oli kolme ja kiertäviä klinikka-muotoista eli luokatonta erityisopetusta antavia opettajia kaksi, olivat luvut parikymmentä vuotta myöhemmin päinvastaiset.¹⁸¹ Muutos on ollut 1970-luvulla edustamani periaatekannan mukainen siinä mielessä, että luokatonta erityisopetusta on oppilasmäärien vähentyessäkin voitu lisätä.

13.4 Oppikoulut Ranualla

13.4.1 Ranuan Saunakoulu

Ranuan kunnan sijainti on sellainen, että Lapin läänin ensimmäisille oppikoulupaikkakunnille kaupunkeihin oli niin pitkä matka, että asuminen koulun läheisyydessä kouluaikana oli välttämätön asia, jos lasten haluttiin etenevän elämässä oppikoulutietä pitkin. Portimojärvi on lähinnä kaupunkeja sijaitseva Ranuan kylä, ja siitäkin on matkaa Rovaniemelle lähes 60 kilometriä. Oppikoulunkäynti vieraalla paikkakunnalla vaati niin paljon oppilaiden huoltajilta varoja, että vain harvat kykenivät kouluttamaan lapsiaan oppikoulussa ja kustantamaan heidän asumisensa ja matkat. Kestihän ylioppilaaksi lukeminen 8—9 vuotta, ja sen jälkeen oli edessä opiskelu aina maan pääkaupungissa saakka. Oulun yliopisto käynnistyi vasta 1959. Ei ole ihme, että Ranuallakin heräsi ajatus saada oppikoulu omaan kuntaan.

Kertomus ensimmäisen ranualaisen ylioppilaan Pauli Kylmälän koulutiestä kertoo, kuinka lujan takana opinsaanti Lapin erämaakunnissa oli vielä 1900-luvun alussa. Paulin koti oli Sijojokivarressa Vareskoskella, josta on Saukkojärvelle noin 60 kilometriä. Sieltä hänet pantiin elokuussa 1918 postinkantajan mukana kävelemään Saukkojärvelle Näppärän Matin kouluun. Välillä yövyttiin Ruonassa, ja matka taittui avojoaloin, koska Nanni-siskon ruojuskengät eivät olleet 10-vuotiaasta pojasta kovin mieluisat. Kortteeripaikka löytyi Saukon talosta. Opettaja oli sitä mieltä, että poika olisi pantava oppikouluun. Nyt oli edessä kävelymatka isän kanssa Rovaniemelle oppikoulun pääsyutkintoon. Ylioppilaaksi Kylmä pääsi 1929 Rovaniemen yhteislyseosta ja valmistui Helsingin yliopistossa metsänhoitajaksi 1933.¹⁸²

Kun oikeaa oppikoulua ei ollut millään mahdollista vielä perustaa kuntaan, jossa kansakoulujakin oli vasta muutama, perustivat Kirkonkylässä ja sen liepeillä asuvat oppikouluikäisten lasten vanhemmat 1941 oman koulun, johon palkkasivat opettajaksi kymenlaaksolaisen ylioppilaan Eine Yrjäsen. Koulu toimi metsänhoitajan virkatalon saunapirtissä, mistä syystä koulun nimeksi tuli luontevasti Saunakoulu. Oppilaita oli 12. Opetusta an-

181. Lapin Ikkli:t 1970—72 ja 1976—77, Ranua. LLHA; Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 1997—98. 1998, 13.

182. Kinnunen 1994, 14. PKA.

nettiin kaksi lukuvuotta 1941—43, minkä jälkeen oppilaat hajaantuivat jatkamaan opiskelua eri puolille Pohjois-Suomea: Rovaniemelle, Ouluun, Oulaisiin ja jopa Ylivieskan Raudaskylään ja Haapavedelle saakka. Lauri Impiö kertoi ensin menneensä Iin kolmivuotiseen keskikouluun, mutta kun siellä olisi pitänyt aloittaa ensimmäiseltä luokalta, hän toverinsa Mikko Kuhan kanssa haki Haapaveden myös kolmivuotiseen keskikouluun, jossa he pääsivät suoraan toiselle luokalle. Haapavedellä oli myös lukio. Sieltä oli mahdollista käydä kotona Ranualla vain pari kertaa lukuvuoden aikana. Vuonna 1993 Saunakoulun oppilaat ja opettajat kokoontuivat Ranualla paljastamaan saunapirtin seinään koulusta kertovan muistolaatan.¹⁸³

13.4.2 Kunnallinen keskikoulu antaa oppikoulusivistystä 17 vuotta

Kun Ranuan Kirkonkylän kansakoulun rakentamista ruvettiin suunnittelemaan, koulun johtokunnassa heräsi tammikuussa 1949 ajatus, että samaan rakennukseen voitaisiin perustaa kunnallinen keskikoulu. Kunnanvaltuusto päätti jo maaliskuussa, että kunta olisi valmis perustamaan koulun jo syksyllä 1949, mikäli valtio sitoutuu rakentamaan koulun. Kunta olisi kyllä saanut kunnallisen keskikoulun rakentamiseen yhtä suuret valtionavut kuin muihinkin kansakouluihin ilman ehtojen asettelua, mutta ei kuitenkaan ehkä aivan sataa prosenttia. Valtioneuvosto hylkäsi kunnan hakemukset monta kertaa, kunnes Ranuan kunta sai perustamisluvan 1955, ja samana syksynä 3-luokkainen kunnallinen kokeilu-keskikoulu aloitti toimintansa. Suomessahan ei vuosina 1950—1954 annettu yhtään kunnallisten keskikoulujen perustamislupaa¹⁸⁴. Valtuusto teki jo 1955 päätöksen, että kansakouluissa ruvetaan antamaan ruotsin kielen opetusta viides- ja kuudesluokkalaisille, mikäli kahdeksan vapaaehtoista ilmoittautuu. Näin haluttiin helpottaa keskikoulun suorittamista.¹⁸⁵

Keskikoulukurssin suorittaminen kolmessa vuodessa oli kova tehtävä, mitä osoittaa sekin, että syksyllä 1955 aloittaneesta 40 oppilaasta vain 16 sai päästötodistuksen keväällä 1958. Samana keväänä kansakouluun palautettiin yhdeksän oppilasta, 19 sai ehtoja ja 15 jäi luokalle. Sopii kyllä kysyä, oliko arvostelu oikeilla linjoilla, kun koulu oli saanut suuresta ikäluokasta valita parhaat nuoret, jotka varmasti halusivat opiskella tosissaan. Vuonna 1958 koulu muutettiin 4-luokkaiseksi, johon edelleen pyrittiin kansakoulun kuudennelta luokalta, ja 1963 normaaliksi 5-luokkaiseksi keskikouluksi, jolloin kouluun otettiin toinenkin alkava luokka. Vuonna 1962 keskikoulu sai omat tilat käyttöönsä, ja vuotta aikaisemmin oli koulun rehtoriksi valittu Veikko Voutilainen, joka jäi eläkkeelle Ranuan peruskoulun yläasteen rehtorin virasta keväällä 1994. Keskikoulun oppilasmäärä kohosi 1960-luvun lopulla jo viiteensataan, eli puolet ikäluokasta oli oppikoulussa. Vuonna 1972 keskikoulu ja kansalaiskoulu sitten yhdistettiin peruskoulun yläasteeksi, jolloin jokaisen ranualaisnuoren oppivelvollisuuskoulu kesti yhdeksän vuotta.¹⁸⁶ Kehitys oli ollut suuri ja

183. Hakasalo 1993, 1—2. TSA; Siitonen 1995, 1. TSA; Lauri Impiön haast. 5.7.1997.

184. Lassila 2000. B 2, 33.

185. Pudasjärven ktpli:t 1954—56, Ranua. OHA; Ranuan kvpk 26.7.1955, 2 §. RaKuA; Valtioneuvoston 2.6.1955 tekemän Ranuan kunnallisen keskikoulun perustamista koskevan päätöksen jäljennös. N:o 152/270 k.d.op.min.1955. RaKuA; Siitonen 1995, 2—4. TSA; Kiviniemi 1990, 388—389.

186. Pudasjärven ktpli:t 1957—59, Ranua. OHA; Perämeren ktpli:t 1962—64, Ranua. OHA; Siitonen 1994, 12—13. TSA; Siitonen 1995, 6. TSA; Kiviniemi 1990, 390—391 ja 407—408.

nopea, sillä 30 vuotta aikaisemmin vain vajaa neljännes ikäluokasta Ranualla kävi neljä viisi vuotta kansakoulua muiden saadessa tyytyä kiertokoulun antamaan muutaman viikon vuotuisen opetukseen.

13.4.3 Omassa kunnassa ylioppilaaksi

Ranuan kunnassa ennen toista maailmansotaa hyvin harvat kävivät kansakoulun. Edellä kerrottiin, että Saukkojärven koulusta lähti oppikoulutielle Pauli Kylmä. Hänen lisäksi ennen sotia vain yksi ranualainen poika suoritti ylioppilastutkinnon, ja metsänhoitajaksi tiesi Teuvo Siitonen hänenkin valmistuneen. Ranuan Saunakoulu oli tienraivaaja oppikouluhalukkuuden lisääjänä. Kun Ranuan oman keskikoulun käyneet nuoret 1958 rupesivat etsimään jatkokoulutuspaikkoja, ei niitä ollut kotikunnassa. Lähimmät lukiot ja ammatilliset koulut olivat kaupungeissa. Oli luonnollista, että Ranualla heräsi ajatus lukion saamisesta kotipaikkakunnalle. Kun Ranuan kunnan edustajat 1960-luvun puolivälissä rupesivat lukioasiassa Helsingin päättäjiä lähestymään, käytiin maassa kiivaita koulukeskusteluja. Peruskoulu oli tulossa. Koulutussuunnittelijat haaveilivat suurista peruskoulun yläasteista ja lukioista. “Lappiin riittää hyvin kolme neljä keskuslukiota. Mitä siitä tulee, jos Lapissakin lukio on joka sadan kilometrin päässä”, vastattiin uusien lukioiden hakijoille.¹⁸⁷ Keväällä 1968 monien mutkien jälkeen Ranuan kunta sai lukion perustamisluvan. Syksyllä lukion aloitti 34 oppilasta. Ei lukionkäyntikään helppoa ollut, koska keväällä 1971 oli kirjoittajia enää 19, joista 15 sai toukokuun viimeisenä päivänä ylioppilaslakin.¹⁸⁸

Vuonna 1968 lukion aloitti Ranualla noin 15 prosenttia ikäluokasta.¹⁸⁹ Kun lääninhallituksen kouluosasto perustettiin 1970, alettiin siellä luonnollisesti seurata oman läänin lukionkäyntiä verrattuna maan muihin lääneihin ja myös läänin kuntien välisiä eroja. Syksyllä 1975 Lapin läänissä aloitti lukioissa ikäluokasta noin 36 prosenttia. Ranuan vastaava luku oli 23. Ainoastaan Pelkosenniemellä ja Savukoskella, joissa ei vielä ollut omaa lukiota, lukioon siirtyi vähemmän ikäluokasta kuin Ranualla. Kun kirkonkyläläisiä pääsi ikäluokasta lukioon 31 prosenttia, niin Ranuan sivukylistä lukioon hakeutui vain noin 15 prosenttia ikäluokasta.¹⁹⁰ Vuonna 1981 läänissä lukion ensimmäisellä luokalla oli edellisen kevään yhdeksäsluokkalaisista 55 prosenttia. Ranualla lukioonmenoprosentti oli 31,5, mikä oli selvästi alin koko läänissä. Voisi ajatella, että Ranuan lukiossa olisi ennen ylioppilaskirjoituksia tapahtunut lukion keskeyttäminen ollut huomattavasti vähäisempää kuin läänin muissa lukioissa. Tilasto kuitenkin osoitti, että koko läänin lukioiden keskeyttäminen oli noin 25 ja Ranualla noin 30.¹⁹¹ Syksyllä 1992 koko läänin kuntien lukioonmenoprosentti oli 60 prosenttia ja Ranualla 45.¹⁹² Eniten ikäluokasta siirtyi Ranualla peruskoulusta lukioon 1993, jolloin lukionaloittaneiden osuus oli noin 47 prosenttia. Läänin

187. Siitonen 1998b, 2–4. TSA.

188. Kiviniemi 1990, 392–393; Teperi & Salminen 1993, 377.

189. Kiviniemi 1990, 213.

190. Lapin Koillismaan keskiasteen työryhmän muistio 1977, liite 4. Opetusministeriö.

191. Lapin lääninhallituksen laatimat tilastot Lapin läänin kuntien lukioonmenoprosenteista 1981 ja lukioiden kolmannen luokan oppilasmääristä lukuvuonna 1983–84. LLHA.

192. Lapin lääninhallituksen laatimat tilastot Lapin läänin kuntien lukioonmenoprosenteista 1992 ja 1993. LLHA.

kuntien keskiarvo oli noin 57 prosenttia. Syksyllä 1998 oli Ranualla peruskoulun edellisellä keväällä päättäneistä lukiossa 42 prosenttia, kun koko läänissä vastaava luku oli noin 55. Vielä vähemmän kuin Ranualla lukioontulijoita oli Savukoskella, jossa määrä 31 prosenttia oli kyllä poikkeuksellisen pieni.¹⁹³ Tiedän, että Ranuan kunnassa on tehty hartiavoimin työtä lukionkäynnin lisäämisen puolesta. Lukion rehtorin mukaan Ranualla toivotaan edelleen lukioontulon kasvavan. Kunta huolehtii vielä (1999) muun muassa siitä, että lukiolaisten ei ole tarvinnut osallistua matkakustannusten rahoittamiseen.¹⁹⁴

Olen edellä kertonut, että Ranuan kunta oli edelläkävijä, kun Lapissa siirryttiin peruskouluun. Kun Lapin lääni oli maassa ainoa lääni, jossa ei ollut peruskoulun yläasteen kokeilukouluun ennen hallinnollista peruskouluun siirtymistä, lääninhallituksessa päätettiin, että vastaavaa ei tapahdu, mikäli me vain asiaan voimme vaikuttaa. Lapissa on ollutkin 1970-luvulta lähtien monissa kunnissa ja oppilaitoksissa runsaasti valtakunnallisia kokeiluja. Lääninhallituksesta kysyttiin 1970-luvun lopulla, voisimmeko etsiä tavallisen maalaiskunnan lukion, jossa aloitettaisiin kurssimuotoisen lukion kokeilu. Päätimme aloittaa hakemisen Ranualta. Valintaa emme tehneet sillä perusteella, että jos joku asia onnistuisi Ranualla, niin silloin se voitaisiin helposti toteuttaa myös muualla. Perusteena oli, että tiesimme kunnan johtoportaan varmasti innostuvan asiasta ja arvelimme kokemusten ja tuntemuksen pohjalta myös opettajiston olevan valmis uuden kokeiluun. Ranuan lukion rehtorin Heikki Öhbergin kuvaus oppilaitoksensa lähtemisestä kokeiluun kertoo aidosti, miten asioita hoidettiin lähes neljännesvuosisata sitten: “Lukuvuonna 1977—78 Ranuan lukio ryhtyi toimiin, joista se ei ole vieläkään päässyt pois (eikä kai ole halunnutkaan). Tuoloin aloitettiin kurssimuotoisen lukiokokeilun valmistelu. Alku oli dramaattinen. Siitosen Teuvo ilmoitti, että meillä oli aikaa iltapäivään mennessä vastata lääninhallitukseen, haluammeko mukaan sellaiseen koulutukseen, joka tähtää kurssimuotoisen lukion kokeiluun. Pidimme pikakokouksen, jossa totesimme olevamme täysin tietämättömiä, mikä sellainen kurssimuotoinen lukio on. Pidimme kuitenkin arvossa sitä, että kokeilua oli juuri meille tarjottu. Näytimme vihreää valoa ja siitä alkoi kokeiluruljanssi, jota on kestänyt.”¹⁹⁵ Teuvo Siitonen oli Ranuan kunnan koulutoimenjohtaja. Vuosina 1978—98 Ranuan lukio on osallistunut 12 suureen kokeiluun, josta mainittakoon kurssimuotoisen lukion opetussuunnitelmakokeilu 1978—81 ja toimeenpanokokeilu 1981—85, kurssimuotoisen lukion tuntikehyskokeilu 1983—85, useita ATK-kokeiluja ja tietotekniikan oppimääräkokeilu 1983—88, luokattoman lukion kokeilu 1987—94 ja ylioppilastutkinnon rakennekokeilu 1995—98.¹⁹⁶ Jos Ranuan lukio olisi osoittautunut huonoksi valinnaksi, olisivat kokeilut entisen ja miksipä ei nykyisenkin erämaakunnan oppilaitoksessa tietysti loppuneet lyhyeen. Kun Neuvostoliiton valtuuskunta 1982 kävi Lapissa ja Ranualla koulutoimeen tutustumassa, yhtenä vierailukohteena oli luonnollisesti myös Ranuan lukio¹⁹⁷.

193. Päivälukion 1. luokalle siirtyvien osuus peruskoulun edellisen lukuvuoden 1990—91 yhdeksännen luokan oppilasmäärästä kunnittain Lapin läänissä syksyllä 1991—1996 (20.9.). Lapin lääninhallitus. LLHA; Päivälukion 1. opiskeluvuoden oppilaiden osuus peruskoulun edellisen lukuvuoden yhdeksäsluokkalaisista kunnittain Lapin läänissä syksyllä 1998 (20.9.). Lapin lääninhallitus. LLHA.

194. Tuovi Jussilan haast. 11.6.1999.

195. Öhberg 1998, 2. TSA.

196. Ranuan lukion laatima oppilaitoksen kokeiluluettelo vuosilta 1978—98. TSA.

197. Kalenterimerkintä 16.12.1982. JLA.

13.5 Ranualla harjoitetun koulutuspolitiikan tarkastelua

Ennen Ranuan kunnan itsenäisen toiminnan alkamista 1917 alueen koulutuksesta huolehtivat emäkunnat Pudasjärvi, Rovaniemi ja Simo. Rovaniemen kunnasta erotetuissa Ranuan pohjoisosan kylissä ei ollut kansakoulua vielä 1917, vaan kiertokoulu oli antanut nuorisolle ainoan opetuksen. Simon kunnan alueelle perustivat Simojoen yläjuoksun kylät yhteisvoimin ilman Simon kunnan tukea Ranuan ensimmäisen kansakoulun Saukkojärven rannalle 1894. Simon kirkkoherra antoi kyllä sekä henkistä että aineellista apua. Virkavallan määräyksiin yritettiin saada Simon kuntaa pitämään koulua pystyssä, mutta vastarinta oli tiukkaa. Varoja ei haluttu uhrata Ylisimon koulun kehittämiseen, koska tiedossa oli pian tapahtuva alueen irtautuminen Simosta. Pudasjärven kunta perusti Ranuan Kirkonkylän kansakoulun 1898, mutta vaikeita olivat viimeiset yhteiset vuodet Pudasjärven kunnan kanssa, kuten aikaisemmin on todettu.

Olisi saattanut ajatella, että itsenäistynyt Ranuan kunta olisi kiireesti ruvennut kohentamaan huonossa tilassa olevaa melkein olematonta koululaitostaan. Näin ei kuitenkaan tapahtunut. Ranuan kunta näytti kaikin keinoin yrittävän välttää lisäkoulujen perustamisen ja rakentamisen ennen toista maailmansotaa. Siinä se melkein onnistuikin, sillä vain Ruonan koulu käynnistyi 1930. Mikä tähän Lapin muihin kuntiin verrattuna suorastaan käsitämättömän hitaaseen toimintaan oli syynä? Ranualaiset päättäjät vetosivat aina köyhyyteen. Tähän on selkeästi vastattava, että ainakaan Ranuaa myöhemmin itsenäistynyttä Posion kuntaa ei voida millään perusteilla arvioida naapurikuntaa varakkaammaksi, ja kuitenkin se pystyi kansakouluja perustamaan vastaavana aikana runsaasti. Minua on aina askarruttanut, mikä oli K. A. Lohen suhtautuminen koulutoimen kehittämiseen, sillä hänen sanaansa varmasti Ranualla kuunneltiin ainakin vuoteen 1945 saakka, jolloin hän jätti kansanedustajan tehtävät nuorempiin käsiin. Vuosisadan alkupuolelta on eräs todiste hänen senaikaisista ajatuksistaan. Ranualla pidettiin vuonna 1906 kansalaiskokous, jonka puheenjohtajana Lohi toimi. Hänen pojanpoikansa, opettaja Aarne Lohi, on löytänyt kokouspöytäkirjasta yhteisesti päätetyn kannanoton. Se kuuluu näin: "Koulukysymyksen suhteen ei kokous voinut hyväksyä yleistä kansakouluvelvollisuutta, koska sen peljättiin harvaan asutuissa seutuissa tuottavan nykyoloissa voittamattomia vaikeuksia."¹⁹⁸ Tuskin tällaista julkilausumaa olisi vastoin puheenjohtajan kantaa tehty. Kummallista oli vain se, että tämän periaatteen mukaisesti toimittiin kunnassa seuraavat neljä vuosikymmentä, vaikka naapurikunnat näyttivät esimerkillään, että perustetut koulut eivät aiheuttaneet voittamattomia taloudellisia kustannuksia tai muitakaan hankaluuksia. Uskonnolliset perusteetkaan eivät olleet varmasti kansakoululaitoksen hitaan kehittämisen esteenä, sillä monissa Lapin kunnissa lestadiolaiseen herätysliikkeeseen kuuluvat kunnallismiehet ainakin jo 1890-luvun alusta lähtien olivat olleet voimallisesti edistämässä kansakoulujen saantia ja myöhemmin oppivelvollisuuden toteuttamista¹⁹⁹. Aikaisemmin olen yhtenä syynä Ranuan vähäiseen koulujen määrään arvioinut olleen senkin, että Oulun tarkastuspiirin kansakouluntarkastaja ja maaherra hyväksyivät 1919 sellaisen Ranuan itsenäisen kunnan ensimmäisen piirijakosuunnitelman, jossa suuri Ranuan kunta oli jaettu vain neljään koulupiiriin. Sama kansakouluntarkastaja kouluhallituksen kanssa tosin yritti korjata 1920-luvun alussa piirijakoa, kun sitä oppivelvollisuuslain mukaisesti muokattiin.

198. Lohi 1996, 1. JLA.

199. Ks. esim. Muonio.

Ei se kovin paljon parantunut, sillä vain yhden piirin lisäämisen jälkeen kouluhallitus vahvisti piiriä.

Olisi väärin väittää, että tavalliset ranualaiset olisivat olleet kouluvastaisia 1920- ja 1930-luvulla. Monesta Ranuan kylästähän tuli näinä vuosina hakemuksia kansakoulun perustamisesta. Vuosikymmenien kiistaa koulun saamisesta ensimmäiseksi juuri omaan kylään kävivät keskenään Kelan ja Kuukasjärven kylät. Jos koulutusta ei olisi arvostettu, olisi koulua ajettu luonnollisesti oman kylän sijasta naapurikylään, jos niitä säädökset välttämättä pakottivat perustamaan. Kuukasjärvi oli K. A. Lohen kotikylä. Kun kunta muutti 1930-luvulla tulevan koulun sijoituspaikaksi Kelan Kuukasjärven sijasta, teki Lohi siitä valituksen. Ihmettelyn aihe on kuitenkin se, että Ranuan kylien edustajistahan koostuivat ne Ranuan kunnan päättäjät, jotka sitten koulutuksen nopeaa kehittämistä vastustavia päätöksiä tekivät. Aarne Lohella oli tähän vastauskin olemassa. Hän sanoi tietävänsä, että ennen viimeisiä sotia Ranuan kunnan päättävissä elimissä olivat ratkaisevissa asemassa kirkonkyläläiset luottamusmiehet. Sehän oli käytännön syistä luonnollista ja varmasti usein vielä kunnallisvaalien tulostenkin seurausta. He eivät halunneet lisätä kuntalaisten verorasitusta ja siksi vastustivat kaikkia koulutoimen uudistuksia.²⁰⁰ Hyvähän heidän oli kansakoulujen perustamisia syrjäkyliin jarruttaa, kun omat lapset tai lastenlapset saivat sitä jo käydä Kirkonkylässä. Aikaisemmin olen jo käsitellyt K. A. Lohen suhtautumista kansakouluihin haastatteleamalla 1930-luvulla Ranualla kansakoulun käynnyttä teknikko Yrjö Heikkilää. Lohihan ei pitkänä kansanedustakautenaan voinut olla henkilökohtaisesti kunnan johtoportaisissa,²⁰¹ mutta oli varmasti vahva taustavaikuttaja. Tietooni tulleiden tapahtumien mukaan Lohen käytännön toimet osoittavat, että kyllä hän kansakoulujen toimintaa arvosti, mutta asemaansa ja arvovaltaansa hän ei selvästikään ole asettanut vaakalaudalle muuttaakseen Ranuan kunnan harjoittamaa koulutuspolitiikkaa ennen toista maailmansotaa. Toimintatapansa hän oli varmastikin valinnut vakavan ja viisaan harkinnan jälkeen. Poliitikon kannattaa tarkoin miettiä, lähteekö iskemään päätä seinään, jos tuloksista ei ole mitään varmuutta. Siitä ei ole epäilystäkään, etteikö Lohi olisi tiennyt ja tuntenut Ranuan kansakoulutoimen heikkouden tilan 1920- ja 1930-luvuilla verrattuna muuhun Suomeen ja esimerkiksi kaikkiin naapurikuntiin paljon koko maata ja maakuntaa kiertäneenä kansanedustajana ja lestadiolaiseen herätysliikkeen maallikkosaarnaajana²⁰².

Kun Ranuan kunnassa oli tehty ennen peruskouluun siirtymistä koulusuunnitelma, jonka mukaan Kuukasjärven kylästä olisi koulu lakkautettu, K. A. Lohen miniän, emäntä Anna Lohen onnistui muuttaa suunnitelmaa siten, että koulu pelastui. Olin mukana Ranualla ratkaisevassa kokouksessa 9.2.1972, kun asiasta keskusteltiin, ja muistan Anna Lohen voimakkaat puheenvuorot. Olin lääninhallituksen edustajana Lohen emännän kanssa samaa mieltä siitä, että esitetyt koulujen lakkautukset voidaan välttää, koska peruskouluun siirtyminen ei käsitykseni mukaan pedagogisista syistä edellyttänyt pienten kyläkoulujen lakkauttamisia eikä myöskään taloudellisista syistä pakottanut kuntia siihen. Mainittakoon, että Ranuan kunnassa ei syksyllä 1972 ollut missään kyläkoulussa yhdelläkään opettajalla luokassaan opetettavana kahta vuosiluokkaa enempää²⁰³. Sovimme kunnanjohtaja Kauno Harjun kanssa, että palataan asiaan, jos tulevien vuosien valtionavustukset olisivat pienempiä, kuin olin kertonut. Helppohan minun oli luvata, kun kuntien valtion-

200. Aarne Lohen haast. 12.6.1999.

201. Turunen 1990, 325—334.

202. Lackman 1990, 735.

203. Lapin lpkli 1972—73, Ranua. LLHA.

avut oli jo peruskoulun puitelaisissa 1968 päätetty. Yhtään koulua ei Ranualla lakannut edellä mainitun kokouksen jälkeen kuin vasta 1977 ja silloinkin oppilaitten vähyiden vuoksi. Olin Kuukasjärven koulun 50-vuotisjuhliissa keväällä 1996. Aarne Lohi, Anna Lohen poika ja koulun opettaja, kertoi koulun historiikissa koulun värikkäistä vaiheista ja muun muassa edellä mainitusta kokouksesta, jossa Kuukasjärven koulu pelastui. Lohen historiikin mukaan tuo Kuukasjärven koulun kannalta tärkeä kokous olisi ollut 18.1.1972, mutta kyllä se ajopäiväkirjani mukaan oli 9.2.1972.²⁰⁴

Heti evakosta tultua 1945 Ranualla ruvettiin laatimaan uutta koulupiirijakoa. Se valmistui vuoden alussa 1946, ja siinä oli 19 koulupiiriä.²⁰⁵ Syksyllä 1947 Ranualla oli jo 19 koulua toiminnassa. Uudet säädökset olivat entisiä velvoittavampia, mutta niidenkin toteuttamiseen olisi ollut mahdollista anoa vuosien lykkäyksiä²⁰⁶. Nyt Ranua ei ainakaan pitkiä lykkäyksiä halunnut eikä tarvinnutkaan, vaikka silloisen kansanedustajan Martti Miettusen mukaan Ranuan kunta ei aivan 1947 voimaan astuneen muutetun oppivelvollisuuslain vaatimassa ajassa ilmeisesti ehtinyt jokaiseen kunnan kolkkaan kouluja ja asuntoiloita perustaa ja rakentaa.

Kunnallinen keskekoulu mahdollisti oppikoulun suhteellisen nopean saannin Ranualle. Aarne Lohi kertoi, että hän oli perheen seitsemästä lapsesta kolmanneksi nuorin. Kun hän sitten äidin toiveen mukaan pyrki ja pääsi pitäjän uuteen keskekouluun, vanhemmat sisaret siitä häntä kiusoittelivat. Kun kaksi perheen nuorinta lasta myöhemmin menivät oppikouluun, pidettiin asiaa aivan luonnollisena.²⁰⁷ Jo 1960-luvun lopussahan syksyllä 1968 keskekouluun Ranualla tuli 157 oppilasta, mikä oli kolme neljänestä koko ikäluokasta.²⁰⁸

Kun Ranuan lukio perustettiin 1968, ei sinne pitkään aikaan ollut kovin suurta ryntäystä, kuten on todettu. Muissa Lapin maalaiskunnissa kynnys lukioonlähtöön oli paljon matalampi kuin Ranualla. Tähänkin asiaan saattaa olla aivan luonnollinen selitys. Kun muistetaan, että suurin osa Ranuan kunnan lapsista pääsi vasta sodan jälkeen kansakouluun, niin valtaosa Ranuan 16-vuotiaiden ikäluokan vanhemmista vielä vuonna 1968 oli vain kiertokoulun käyneitä. Muissa Lapin kunnissa vanhempien enemmistö oli käynyt ainakin kansakoulun. Kun tiedettiin, että lukion jälkeinen opiskelupaikka nuorilla olisi yliopisto, lienee se ollut muutaman viikon kiertokoulua käyneille uudistilojen viljelijöille ja korprien raivaajille aivan käsittämättömän kaukana. Siksi ei kodeissa osattu ohjata ja innostaa nuoria lukioon, vaikka keskekoulu oli jo hyväksytty myös ranualaisten koulutuspaikaksi.

Olen halunnut kuvata Ranuan kunnan koululaitoksen kehityksen esimerkkinä sellaisesta seudusta, jonka asuttaminen käytännössä alkoi vasta 1800-luvun loppupuoliskolla. Ranuan viljelmistä oli vielä 1930-luvulla asutustiloja 82 prosenttia ja 1960 noin 70 prosenttia²⁰⁹. Kun Ranuan kunta oli Lapin läänin ensimmäisen työpaikkani Simon kunnan naapuri ja yksi koulutoimentarkastajavuosienviennin vastuualueen kunnista, tunnen myös pitäjän hyvin, joten minulla oli paremmat edellytykset sen normaalia tarkempaan tarkasteluun verrattuna moniin muihin Lapin kuntiin. Kouluneuvos Teuvo Siitoselta sain myös erinomaista lähdeaineistoa käyttööni. Tunsin olevani aarteistonhaltija, kun autokuorman

204. Autoni ajopäiväkirjamerkintä, jonka mukaan olen osallistunut Ranuan kunnan koulusuunnittelutoimikunnan kokoukseen 9.2.1972. JLA; Lohi 1996, 5–7. JLA; Kalenterimerkintä 5.5.1996. JLA; Aarne Lohen haast. 12.6.1999.

205. Lohi 1996, 2.

206. Mäntyoja 1951, 17.

207. Aarne Lohen haast. 12.6.1999.

208. Siitonen 1998b, 3.

209. Juntunen 1990a, 191–192.

Siitosen vuosikymmenien aikana keräämiä Ranuan koulutoimesta kertovia asiakirjamappeja kuljetin Ranualta Ouluun, enkä erehtynyt. Myös ranualaisten kanssa vallitsi aina erikoisen hyvä yhteistyö. Muistan ensi tutustumiseni Ranuan kunnan keskeisiin päättäjiin ja virkamiehiin poikkeuksellisen hyvin. Olin ehtinyt Lapin lääninhallituksessa hoitaa huhtikuussa 1970 koulutoimentarkastajan tehtäviä ehkä pari viikkoa, kun eräänä lauantai-iltapäivänä saimme kotiini Kuivaniemen kansalaiskoululle yllätysvieraita. Kuntien edustajat olivat sinä päivänä käyneet jäähyväiskäynnillä edeltäjäni, kouluneuvos Artturi Railonsalan luona Torniossa. Tulomatalla Ranuan miehet halusivat käydä tervehtimässä Railonsalan työn jatkajaa, vaikka työsuhteeni Lapin lääninhallituksessa ei vielä ollut vakinainen. Kahvipöydän ääressä nuorella tarkastajalla oli ilo tutustua Ranuan kunnanvaltuuston pitkäaikaiseen puheenjohtajaan Väinö Kaikkoseen, kunnanhallituksen ja myös kansakoululautakunnan puheenjohtajaan Kalle Mustoseen, kunnanjohtaja Kauno Harjuun ja tulevaan pitkäaikaiseen ja läheiseen työtoveriini, kansakoululautakunnan sihteeriin Teuvo Siitoseen. Sinä päivänä minulle selvisi, että Ranualla haluttiin tehdä kaikki mahdollinen nuorten koulutuksen hyväksi.

13.6 Yhteenvedo: Ranuan koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Kiertokoulut			
Pudasjärven seurakunta			
1. kiertokoulu	1859	1869	Antoi opetusta Kelan ja Haarahiltusen kinkeripiireissä.
2. kiertokoulu	1859	1869	Antoi opetusta Simojärven kinkeripiirissä. Kiertokoulutoiminta oli keskeytyksissä 1869—1877.
1. kiertokoulu	1877		Antoivat opetusta myös Pudasjärven seurakuntaan kuuluneissa nykyisen Ranuan kylissä vielä 1916.
2. kiertokoulu	1880		
3. kiertokoulu	1912		
Simon seurakunta			
1. kiertokoulu	1887	1894	Antoi opetusta Ylisimon kylissä ennen kansakoulun tuloa.
2. kiertokoulu	1908	1916	Antoi opetusta myös Ylisimon kylissä.
Rovaniemen seurakunta			
1. kiertokoulu	1881	1916	Yksi koulu toimi Piittisjärven ja Putki-vaaran kylissä.
2. kiertokoulu	1881		
3. kiertokoulu	1896		
4. kiertokoulu	1896		
Ranuan seurakunta			
1. kiertokoulu	1917	1947	
2. kiertokoulu	1918	1947	
3. kiertokoulu	1933	1946	
Varsinaiset kansakoulu ja peruskoulun ala-asteet			
1. Saukkojärvi	1917 (1894)	1977	Ylisimo vuoteen 1920. Koulun perustivat Simon kuntaan kuuluneet Ylisimon kyläkunnat syksystä 1894. Koulu ei toiminut lukuvuosina 1907—11 ja se liitettiin vuonna 1920 Ranuan kunnan koululaitokseen.

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
2. Kirkonkylä	1917 (1898)		Ranuankylä vuoteen 1917. Pudasjärven kunta avasi koulun 1898. Koulu liitettiin vuonna 1917 Ranuan kunnan koululaitokseen.
3. Ruona	1930		
4. Kela	1940	2001	
5. Piittisjärvi	1943		
6. Peurajärvi	1945	1971	
7. Impiö	1946		Toiminta alkoi kevätlukukaudella 1946.
8. Korte	1946	1986	
9. Kuha	1946		
10. Kuukasjärvi	1946		Kuukassalmi vuoteen 1985
11. Putkivaara	1946	1990	Toiminta alkoi kevätlukukaudella 1946.
12. Simojärvi	1946	1997	
13. Haarahiltunen	1947	1970	
14. Hosio	1947	1999	
15. Mauru	1947	1968	
16. Petäjä	1947	1993	
17. Portimojärvi	1947		Kylässä oli Saukkojärven koulupiirin kiertävän alakansakoulun toinen opetus-piste lukuvuodesta 1936—37 alkaen. Opetusta annettiin 18 viikkoa lukuvuodessa.
18. Saariharju	1947	2001	
19. Tolja	1947		
20. Vareskoski	1950	1958	
21. Kaisto	1956	1979	
22. Olanko	1956	1965	
23. Asmunti	1957		
24. Nikkilä	1958	1976	
Jatko-opetus			
Kotitalouden opettajan virka 1948. Opetus järjestettiin 1955—58 kurssinmuotoisena päiväjätkokouluna..			
Kansalaiskoulut			
1. Ranuan kansalaiskoulu:			
a) kurssinmuotoinen	1958	1968	
b) 2-vuotinen	1968	1969	
c) 3-vuotinen	1969	1972	
Peruskoulun yläasteet			
1. Ranuan yläaste	1972		
Erityiskoulu			
1. Toivola	1968	1985	Luokat liitettiin 1985 hallinnollisesti Kirkonkylän ja yläasteen kouluihin.
Oppikoulut			
1. Ranuan kunnallinen keskikoulu	1955	1972	
2. Ranuan lukio	1968		Kunta

14 Pelkosenniemen kunnan koululaitos

14.1 Pelkosenniemi – Pyhätunturin ja Vuotoksen kunta

Nykyisen Pelkosenniemen kunnan alue kuului Kemin Lappiin, jonne suomalaisia uudisasukkaita pääsi muuttamaan vasta sitten, kun Lapin asutusplakaatti oli annettu 1673. Pelkosenniemen ensimmäinen suomalainen uudisasukas oli Paavali Pelkonen, joka edellä mainitun asetuksen säätämisen jälkeen pääsi asettumaan haluamalleen asuinpaikalle.¹ Kemin Lapin ja Pohjanmaan rajan oikeasta paikasta kiisteltiin monilla käräjillä, koska se oli saamelaisten (lappalaisten) ja suomalaisten nautintaoikeuksien raja.²

Pelkosenniemi kuului Sodankylän suureen seurakuntaan, jonka osana se oli nimeltään Alaperä. Rukoushuoneseurakunnaksi tämä alue erotettiin vuodesta 1857 alkaen.³ Vuoden 1917 alusta Pelkosenniemi irtaantui itsenäiseksi seurakunnaksi ja kunnaksi kuten Savukoskikin.⁴ Vuoden 1931 alusta Savukosken seurakunta liitettiin Pelkosenniemen seurakuntaan,⁵ mutta kunnat säilyivät itsenäisinä. Tässä Pyhätunturista ja Vuotoksesta kuuluisaksi tulleessa kunnassa oli asukkaita 1999 noin 1 250, joista jokaiselle riittäisi reilu neliökilometri tonttimaaksi, jos kunnassa tasajako tehtäisiin. Jokaiselle Lapin läänin vähän alle 200 000 asukkaalle kuuluisi vain puoli neliökilometriä nautintaoikeutta, jos koko läänin maa-ala ositettaisiin. Vuonna 1962 tässä 1990-luvun alussa Lapin läänin asukaskasluvultaan pienimmäksi muuttuneessa kunnassa oli asukkaita vielä yli 2 700.⁶

14.2 Katekeettaopetus

Sodankylän seurakunnan katekeetat kiersivät opettamassa myös Alaperällä siitä alkaen, kun ensimmäinen katekeetta 1838 pitäjään saatiin. Vielä seurakuntajaon jälkeenkin emäseurakunnan yksi katekeetta työskenteli Pelkosenniemen seurakunnassa aina vuoteen

1. Kähkönen 1982, 64—65; Sirpaleita Pelkosenniemen historiasta, 5. (art.) Havina. Kotiseutulehti. 1996.

2. Virrankoski 1973, 506—507.

3. Kähkönen 1984, 24.

4. Rantala 1992, 1.

5. Liukkonen 1993, 156.

6. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000:

6. Lapin kuntien asukasluvu 31.12.1999.

1926 saakka, jolloin tämä virka myös papereissa muutettiin Pelkosenniemen katekeetan viraksi.⁷

Vuoden 1928 piispantarkastuksen aikaan katekeettakoulussa oli 75 oppilasta, kun kansakouluissa jo oli 250 oppilasta “oppivelvollisuuden nyttemmin tultua voimaan”. Katekeetta antoi työkauden aikana opetusta 36 viikkoa, josta lukuvuosina 1925—29 Pelkosenniellä 24 viikkoa ja loput 12 viikkoa silloin vielä itsenäisessä Savukosken seurakunnassa. Lukuvuosina 1929—35 koulutuksen painopiste vaihteli ilmeisestikin aina arvioidun tarpeen mukaan alueiden välillä siten, että Pelkosenniellä annettiin tänä aikana opetusta yhteensä 94,5 vuosiviikkotuntia ja Savukoskella 119,5 tuntia. Työkaudet 1935—44 katekeetta työskenteli yksinomaan Savukosken puolella, mutta evakostapaluun jälkeen 1945—49 jälleen molemmissa kunnissa, joista oli muodostettu vuodesta 1931 alkaen yhteinen Pelkosenniemen seurakunta.⁸

Katekeettojen osana oli viimeisinä toimintavuosina kansakoulujen rinnalla huolehtia kunnan syrjäisimpien kolkkien opetuksesta siihen saakka, kunnes kansakoulu tavoitti nämäkin alueet. Katekeetan virka lakkautettiin Pelkosenniemen seurakunnasta 1.8.1949 lukien. Syksyllä 1949 Pelkosenniemen ja Savukosken kunnissa oli jo 14 kansakoulua, seitsemän kummassakin⁹. Katekeetta- ja kiertokoulut nauttivat yleensä asukkaitten luottamusta. Vuonna 1934 on Pelkosenniemen kirkkoherra vastannut seurakuntakertomuslomakkeen kysymyksen, miten väestö suhtautui katekeettakouluihin, yhdellä sanalla: “Myötämielisesti.”¹⁰ Sodankylän seurakunta kohteli itsenäistyneitä alueitaan paremmin kuin Kuusamo, joka veti katekeetat pois Posion seurakunnan alueelta Posion itsenäistymisen jälkeen, kuten Posion kunnan osuudessa kerrotaan.

14.3 Kansa- ja peruskoulut

14.3.1 Alaperän ensimmäisen koulun kaappaus¹¹

Sodankylän kunnassa avattiin Kirkonkylän kansakoulu 1889 ainoana kouluna ennen vuoden 1898 piirijakoasetusta. Kun kunnassa valmisteltiin asetuksen mukainen piirijako, niin siinä Alaperä muodosti yhden piirin. Koulupaikaksi kuntakokous oli valinnut Kairalan kylän. Olihan Kairala siihen aikaan Alaperän vaurainta seutua, ja Kairalan edustajat olivat toimineet hyvin aktiivisesti kuntakokouksissa. Kun valtionapupäätökset oli kuntaan saatu, kansakoulu aloitti syksyllä 1905 Kairalassa opettajanaan Kaarle Sikstus Falck ja tyttöjen käsitöitä opetti hänen puolisonsa Saara Katriina. Tämä lienee ollut maantapa supistetulla kouluilla, sillä hoitaessani Simon kunnassa yksiopettajaisen koulun opettajanvirkaa lukuvuosina 1959—61 johtokunta piti itsestään selvänä asiana, että vaimoni opettaisi sivutöinään tyttöjen käsityöt¹². Kairalan opettaja Falck halusi varmaan samais-

7. Liukkonen 1993, 144—145.

8. Pelkosenniemen ptpk 1928 (srkk A. I. Merikallio). Eb: 83a. OTA. OMA; Liukkonen 156—158.

9. Ks. kuntien yhteenvetoluvut.

10. Pelkosenniemen ptpk:t 1934 (srkk E. Peura) ja 1954 (srkk P. H. Raunio). Eb: 83a. OTA. OMA; Kähkönen 1988, 463; Liukkonen 1993, 148 ja 158.

11. 14.3.1 = ajanjaksot vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen ja vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

12. Oulun pohjoisen ktpli:t 1959—61, Simo. OHA.

tua kyläläisiin, sillä hän otti Kairalassa ollessaan itselleen suomenkielisen sukunimen Ala.¹³ Ei tämä Kairalan opettajan nimenmuuttaminen Suomessa silloin mikään irrallinen ilmiö ollut, sillä 1906 perustettiin maahamme kirjailija Johannes Linnankosken aloitteesta Suomalaisuuden liitto, jonka tärkeimmäksi tehtäväksi muotoutui nimien suomalaistaminen.¹⁴ Pelkosenniellä ja Kairalan kylässä vietettiin heinäkuussa 1995 kaunis sunnuntainen juhlapäivä kunnan 90-vuotisen koulutoimen kunniaksi.¹⁵ Siellä pidin virkakauteni viimeisen juhlapuheen, vaikka sitä en vielä silloin tiennyt. Parempaan paikkaan se ei olisi voinut osua.

Pelkosenniemen kouluhistoria sisältää hyvin erikoisen tapauksen eli koulukaappauksen. Pian koulun käynnistymisen jälkeen Pelkosenniemen ja Saunavaaran kylien isännät nimittäin rupesivat ajamaan koulun siirtämistä keskemmäksi Alaperää Pelkosenniemen kylään. He saivat kuntakokouksen enemmistön puolelleen, kuvernööri vahvisti päätöksen eikä senaatille tehty valituskaan tuonut muutosta Kairalan kylän väelle murheelliseen asiaan. Koulun kalusto siirrettiin kesällä 1908 uuteen koulupaikkaan. Kari Tallavaara kirjoittaa tapahtumasta vähän terävästi: ”Muutto oli täydellinen, sillä erillinen ulkokuusi sai kyytiä Pelkosenniemeen.” Oikeastaan hän onkin asianosaisena jäävi olemaan todistajana tässä asiassa, sillä olihan koulu Kairalassa toiminut nämä kolme vuotta hänen isoisältään Olli Tallavaaralta vuokratessa Keskitalon pirtissä.¹⁶ Tosipuheessa Kari Tallavaara on tietysti paras henkilö tulkitsemaan kotikyläläistensä ja sukunsa tuntoja koulun menetyksen ajoilta. Viimeisiltä sivuilta selviää tämän pian sata vuotta kestäneen kylienvälisen koulutaistelun nykyinen vaihe.

Alaperän koulu, jonka nimi muutettiin Pelkosenniemen itsenäistyttyä Kirkonkylän kouluksi, oli kunnan ainoa koulu ennen oppivelvollisuuden tuloa. Muissa kylissä opetti katekeetta entiseen tapaan. Kun opettaja Ala muutti muualle 1911, valittiin hänen työtään jatkamaan Aliina Tervo, joka hoiti virkaa 44 vuotta. Miesopettajan viran vaihtamista naisopettajan viraksi perusteltiin sillä, että ”Lapin piiriin on vaikea saada onnistuneita miesopettajia”. Varmaankin lausunto on annettu kokemusten perusteella. Menestyneitä miesopettajia on myös ollut, sillä erikoisesti monet miesopettajat ovat olleet paikkakuntansa keskeisiä henkilöitä. Aliina Tervo osoitti, että naisetkin osasivat hoitaa yhteisiä asioita. Hänen kerrotaan vaikuttaneen ratkaisevasti muun muassa siihen, että Pelkosenniemelle saatiin terveyssisar, lääkäri ja sairaala, sekä osallistuneen uskollisesti seurakuntatyöhön. Pitkän päivätyön Pelkosenniellä ja Kirkonkylän koululla on tehnyt myös musiikkimiehenä tunnettu Jouko Lindfors, joka palveli kuntaa kaikkiaan 37 vuotta.¹⁷

14.3.2 Oppivelvollisuus toteutetaan ennätysajassa¹⁸

Piirijakoasetus ei tuonut Pelkosenniemen kuntaan kuin yhden kansakoulun. Oppivelvollisuuslaki antoi kuntien tehtäväksi uuden koulupiiriäön laatimisen. Nyt parikymmentä

13. SVT X 36 1905—06; vrt. Kerkkonen 1914, 17; vrt. Ylitalo ym. 1957, 69; Tallavaara 1997, 3—7.

14. Pieni tietosanakirja. Neljäs osa. 1959, 351.

15. Kalenterimerkintä 9.7.1995. JLA.

16. Tallavaara 1997, 15—16. JLA.

17. Rantala 1992, 37—38.

18. 14.3.2 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

vuotta ensimmäisen piiriijaon jälkeen aikaisemmin yhtenä koulupiirinä ollut kunta jaettiin viiteen koulupiiriin.¹⁹ Oppilasmäärät olivat tietysti kasvaneet myös Pelkosenniemen kylissä, kuten koko Lapin läänissäkin, voimakkaasti vuosisadan alkukymmenillä väkiluvun kasvun myötä. Pelkosenniemi kuului niihin harvaan asuttuihin kuntiin, joissa koulusta yli viiden kilometrin päässä asuvat lapset eivät olleet oppivelvollisia ja koulujen perustaminen saattoi tapahtua kunnan harkinnan mukaan, mikäli vapaaehtoisia oppilaita ei koulupiireissä ilmoittautunut riittävästi²⁰. Onkin mielenkiintoista katsoa, miten kunta ja kuntalaiset lain myöntämiä oikeuksia ja vapauksia käyttivät.

Kairalan kylässä oltiin varmasti surtu sitä, että koulu oli menetetty 1908 naapurikylään. Kylästä lähetettiin kunnanvaltuustolle anomus koulusta keväällä 1922, ja saman vuoden syksyllä yläkansakoulu jo aloitti. Opettajaksi saatiin Evert Cyrianus Leino Inarista.²¹ Vuonna 1913 Leino oli kirjoittanut Opettajain lehteen opettajakokemuksistaan pohjoisimmassa Suomessa seuraavasti: ”Tuskin missään ovat johtokunnan jäsenet niin omavaltaisia ja korkeahenkisiä kuin juuri Lapissa ja Peräpohjolan syrjäpitäjissä. Vaikka mies ei osaa nimeään kirjoittaa eikä sanottavasti lukeakaan, niin sittenkin on opettaja hänen mielestään paljon huonompi häntä.” Pohjoinen väki on yleensä suorapuheista, ja opettaja ei ollut siihen varmaan vielä tottunut. Leinon ohjelmajulistukseen kirjoituksen lopussa pohjoisen kouluväki varmasti mielellään yhtyi: ”Kun se on suurta tuhlausta valtiolle, jos kansakouluissa ei ole tarpeeksi oppilaita ja kuitenkin paikkakunnalla lapsia on, niin olisi kiirehdittävä oppipakkoa yli koko Suomen Utsjoelta Hankoniemeen asti koko maan leveydeltä. Ei saisi armahtaa harvaan asuttuja seutujakaan, vaan valtion tulisi runsaammin avustaa köyhimpiä ja harvaanasuttujen seutujen lapsia ruuan ja vaateen saannissa. Sisäoppilaslaitoksia olisi välttämättä perustettava syrjäseutujen kansakouluille.”²² Kairalan syntyjä oleva Kari Tallavaara puolustaa Leinon moittimia pohjoisen ihmisiä toteamalla, että ”tuollaiset väitteet enemmänkin viestivät opettajan puutteista tulla toimeen juurevien kansamiesten kanssa varsinkin, jos he omalla suoralla tyylillään tulivat huomauttaneeksi koulunpitoon liittyvistä asioista”. Tarkastajavuosiensa kokemusten perusteella on helppo yhtyä Tallavaaran johtopäätöksiin. Kairalassa opettaja Leinon ja johtokunnan välit olivat kuitenkin normaalit. Leino oli vaatimaton ja säästäväinen, sillä esimerkiksi kirjoituksessa käytettiin omatekoista mustetta. Kaikkien mielestä hän ei osannut kovin hyvin opettaa, eikä hän myöskään saanut ”kovakalloisimmille jukuripäille lainkaan kuria”.²³ Ei tarvitse ihmetellä, jos johtokunnan jäsenet eivät kunnioittaneet opettajaa, sillä ensimmäinen vaatimus ainakin miesopettajalle pohjoisessa ja varmasti muuallakin Suomessa on aina ollut, että hän pitäisi luokassaan hyvän järjestyksen. Sen mukana tulee sitten kaikki muukin hyvä.

Kairalan kouluun saatiin yhteinen alakansakoulu Saunavaaran koulun kanssa jo 1926, jolloin koulun uudet tilat valmistuivat. Johtokunta yritti saada pysyviä opettajia koululle ja hankki kunnan kustannuksella opettajille huonekaluja. Kunnanvaltuusto ei kuitenkaan suostunut maksamaan niitä, ja tarkastajan välitysyhteyksistä huolimatta pitkän käräjöinnin jälkeen hyvässä tarkoituksessa ostetut huonekalut piti myydä. Syksyllä 1927 koulu sai Hä-

19. Kouluhallituksen päätös Pelkosenniemen kunnan koulupiiriijaon vahvistamisesta 12.6.1924. PnKuA.

20. SA 101/1921, 1 ja 6 §.

21. Lapin ktp:it 1921—23, Pelkosenniemi. KHA. KA. Pelkosenniemen kunta on kuulunut seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Lappi 1906—45, Kemijärvi 1945—61 ja Itä-Lappi 1961—70; Tallavaara 1997, 19—20. JLA; SVT X: 54 1922—23.

22. E. Leino, Lapinmaan kansakouluoloista nykyaikana. (art.) Opettajain lehti n:o 44. 1913.

23. Tallavaara 1997, 21—22. JLA; Rantala 1992, 46.

meestä nuoren naisopettajan, Maire Kyllikki Hintikan, ja vuoden kuluttua 1928 miesopettajan virkaan valittiin Karjalan kannakselta kotoisin oleva Sortavalan seminaarin kasvatti Vili Sorvali. Pian vietettiin koululla häitä, ja Sorvalin pariskunta opetti Kairalan lapsia lähes 40 vuotta vuoteen 1966 saakka, jolloin he siirtyivät eläkkeelle. Koululla oli hyvä järjestys. Vili oli urheilumies, ja hän teki pyyteetöntä työtä kylän omassa urheiluseurassa Kairalan Kajastuksessa. Opettaja oli perustanut tämän seuran kyläläisten kanssa heti Kairalaan tultuaan.²⁴

Vuonna 1905 Kairalassa vuokrahuoneissa toiminut koulu kaapattiin jo 1908 tulevaan Pelkosenniemen Kirkonkylään demokraattisesti tehdyn päätöksen mukaisesti. Kun Kairala sai toisen koulunsa 1922, se pysyi juurillaan 76 vuotta. Sopusuhtaisessa vuonna 1926 valmistuneessa koulutalossa Sorvalin opettajapariskunta asui ja opetti Kairalan kylän lapsia lähes 40 vuotta. KA.

-
24. Lapin ktli:t 1925—27, Pelkosenniemi. KHA. KA; Tallavaara 1997, 33—44. JLA; Rantala 1992, 46. Rantala on tutkimuksessaan sivulla 42 selvittänyt oppivelvollisuuslain sisältöä. Hän on kertonut, että jos “opetuspiirin lasten lukumäärä oli alle 30, eikä lain voimaantultua oltu vielä perustettu täydellistä tai kiinteää ja kiertävää alakansakoulua, oli perustettava supistettu kansakoulu”. Vastaavaa lainlukua olen nähnyt monissa historiikeissa ja pitäjähistorioissa. En ole kuitenkaan laista löytänyt edellä mainitun kaltaista pykälää. Sen mukaanhan supistettu kansakoulu olisi pitänyt perustaa, vaikka koulupiirissä ei olisi ollut kuin yksi lapsi. Todellisuudessa laissa lukee, että piirissä, jossa yläkansakouluun pantavien lasten lukumäärä oli vähintään 30, tuli olla yläkansakoulu, ja jos alakansakouluun pantavia lapsia oli vähintään 15, siihen liittyvä kiinteä tai kiertävä alakansakoulu. Supistettu koulu perustettiin, jos yläkansakouluun oli tulossa vähemmän kuin 30 oppilasta. Jos ylä- ja alakansakouluun pantavien lasten määrä oli yhteensä vähemmän kuin 20, ei koulupiiriin tarvinnut perustaa edes supistettua kansakoulua. Kun opinnäytetutkimuksissa on oppivelvollisuuslaista perustavaa laatua olevia virheitä vuosisadan erästä keskeisimmästä koululaista, tarkoittaa tämä sitä, että töiden ohjaajat ja valvojat yliopistoissa eivät itsekään ole hallinneet lain sisältöä tai eivät ole ehtineet valvoa sisältöjen oikeellisuutta. Olen ottanut tämän asian aina tarvittaessa esille, jotta kouluhistoriaa koskevissa tutkimuksissa vastaisuudessa osattaisiin kiinnittää huomio ainakin koululakien tärkeimpien pykälien oikeaan käsittämiseen.

Vielä oli kolme piirijaossa päätettyä koulua perustamatta. Seuraava koulu aloitti Saunavaaran kylässä 1924. Kun Pyhäjärven ja Suvannon koulut pääsivät alkamaan syksystä 1928, oli Pelkosenniemen kunta toteuttanut oppivelvollisuuden suunnitelmien mukaisesti ja erittäin nopeassa aikataulussa. Kuuden vuoden aikana kunnan koulujen määrä oli viisinkertaistunut. Kaikki neljä uutta koulua olivat aloittaneet vuokrahuoneissa, mutta saivat hyvin pian omat koulurakennuksensa.²⁵ Koulusuunnitelmia on aina jouduttu tarpeen vaatiessa muuttamaan. Luiron kylä, josta lapset olivat käyneet Kairalan koulua, oli kasvanut 1930-luvulla niin suureksi, että voitiin ajatella oman koulun perustamista. Kylästä lähetettiin kouluanomus kuntaan syksyllä 1936, ja jo 1937 hanke toteutui. Koulu joutui toimimaan aina vuoteen 1949 saakka vuokrahuoneissa, koska sota viivytti tätäkin asiaa.²⁶

Edellinen kunta tässä tutkimuksessa on Pelkosenniemen kunnan kanssa samanaikaisesti 1917 itsenäisen toimintansa aloittanut Ranua. Kun näiden kuntien oppivelvollisuuden täytäntöönpanoa verrataan, niin herää kysymys, olivatko kunnat edes samasta maailmasta samasta maasta puhumattakaan. Kaiken lisäksi näitä olosuhteiltaan monessa suhteessa samanlaisia kuntia koskivat yhteiset Suomen tasavallan lait ja asetukset. Kun Ranualla oli ennen talvisotaa koulujen perustaminen kuin väkevän tervan juontia, tapahtui Pelkosenniemellä koulujen käynnistäminen ja uusien koulutalojen pystyttäminen helposti, nopeasti ja kauniisti kuin nuorten piirileikki. Voidaan sanoa perustellusti, että avara ja väljä oli oppivelvollisuuslakimme, kun se mahdollisti sekä Pelkosenniemen että myös Ranuan kunnan toiminnan. Jos Ranuan kunta ei kuuluisi Lapin lääniin, enkä olisi tutustunut kunnan oppivelvollisuuden hitaaseen toteuttamiseen, saattaisin sanoa moniin Lapin kuntiin viitaten, että säädökset olivat Lapinkin näkökulmasta katsottuna aivan erinomaiset. En pidä siitä pahana, että liikkumavaraa annettiin nopeaan toimintaan. Se oli kuitenkin "onnetonta, valitettavasti,"²⁷ että oppivelvollisuuslaki oli aivan voimaton, jos joku harvaan asuttu Lapin kunta ei kertakaikkiaan halunnut kouluja avata. Ranua on tästä malliesimerkki. Pelastivatko nämä hitaat kunnat valtakunnan talouden, kun riuskasti toimineet kunnat saivat täydet valtionavut nuortensa hyvään kouluttamiseen? Pelkosenniemellä oli lukuvuonna 1929—30 yksi toimiva kansakoulu palvelemaan 334 asukasta, kun Ranualla vastaava luku oli 1 732²⁸.

Nuoren vasta perustetun Pelkosenniemen kunnan saavutus on uskomaton. Se on hyvä osoitus siitä, että vaikka oppivelvollisuuslain toteuttamiseen riitti muissakin kuin harvaan asutuissa kunnissa hidas aikataulu, olihan normaali toteuttamisaika 16 vuotta ja mahdollinen lykkäys sen lisäksi vielä kymmenen vuotta, niin aktiiviset kunnat saivat halutessaan järjestää koulutuksensa kuntoon valtionavun turvin hyvinkin nopeasti. On vielä muistettava, että oppivelvollisuuslaki koski vasta siihen vuonna 1947 voimaan tulleen muutoksen jälkeen koko Pelkosenniemen kuntaa, ja tämänkin lain toteuttamiseen oli mahdollista saada viiden vuoden lykkäys.²⁹ On siis aihetta selvittää, mitkä voimat saivat aikaan Pelkosenniemen ihmeen. Ensiksi on sanottava, että oppilaitten vanhemmissa oli syntynyt vahva myönteinen käsitys koulutuksen merkityksestä. He tahtoivat saada lapsilleen kouluja. Kunnanvaltuuston päätökset heijastivat kuntalaisten mielipiteitä. Hyvät asiatkin tarvitse-

25. Lapin ktpli:t 1923—25 ja 1927—29, Pelkosenniemi. KHA. KA; SVT X 56 1924—25 ja 60 1928—29; Rantala 1992, 48—55.

26. Lapin ktpli 1936—38, Pelkosenniemi. KHA. KA; Rantala 1992, 56—57.

27. Presidentti Ahtisaaren usein käyttämä sanonta.

28. Ks. Yhteenveto, taulukko 3.

29. SA 790/1946, 1 ja 6 §.

vat markkinointia. Lapin tarkastuspiiriin oli saatu 1920-luvulla nuoria innokkaita koulumiehiä kansakouluntarkastajiksi. Aarno Salervo oli vuosina 1922—1925 tarkastajana ja työn vastaanottaessaan vasta 23-vuotias. Hänen jälkeensä Lapin piiriin tuli hallintokokeudesta saamaan tulevien vuosikymmenien merkittävin Suomen kansakoulun kehittäjä Alfred Salmela 28-vuotiaana vuosiksi 1925—1928. Molemmat nuoret maisterit olivat käyneet myös Jyväskylän seminaarin, ja kouluhallitus sai heistä molemmista myöhemmin pitkäaikaiset viranhaltijat.³⁰ Nämä intomieliset nuoret miehet tartuttivat kehittämisuskonsa kunnallismiehiin ja tulosta syntyi. He myös osasivat ja jaksoivat neuvoa ja ohjata kuntia monissa käytännön toimituksissa, joita jouduttiin tekemään, ennen kuin hyvistä päätöksistä päästiin siihen, että uudet koulut olivat valmiit vastaanottaman oppilaansa. Erikoisesti kunnat tarvitsivat varmaa tietoa siitä, että kouluhankkeisiin saatiin huomattava valtionapu, miten rahahakemukset piti laatia ja minne ne piti lähettää. Nämä innokkaat valtion aluevirkamiehet osasivat myös aivan varmasti valvoa ja paimentaa tarkastuspiirinsä hankkeitten etenemistä Helsingin keskusvirastoissa.³¹

Talvisodan alettua 30.11.1939 venäläiset etenivät nopeasti ja olivat jo joulukuun puolivälissä Pelkosenniemen Kirkonkylän liepeillä, josta olisivat auneet tieyhteydet pohjoiseen Sodankylään ja etelään Kemijärvelle. Suomalaiset olivat saaneet lisäjoukkoja, ja 16.—19.12. 1939 käytiin Pelkosenniemen ankara ratkaisutaistelu, joka kääntyi lopuksi suomalaisten voitoksi, ja venäläiset perääntyivät Savukosken suuntaan. Suomalaisten menetykset olivat suuret, sillä kentältä kerättiin kaatuneina 117 miestä, haavoittuneitten luku oli 103 ja kadonneiksi ilmoitettiin 50 miestä. Kirkonkylä säilyi polttamatta jo polttomääräyksen saaneen pitäjäpoliisi Aapo Karppisen hätäilemättömyyden ansiosta.³² Kunnan koulut pääsivät sodasta vähin vaurioin, sillä ainoastaan syksyllä 1944 saksalaissodan aikana Pyhäjärven koulu poltettiin kuten tämän kylän muutkin rakennukset.³³

Pyhäjärven jälleenrakennuskoulu sijaitsi komeissa maisemissa Pyhätunturin kainalossa. KA.

30. Karttunen 1983, 68, 70 ja 162.

31. Kansakouluntarkastajien voimakas osuus Lapin koulutoimen kehittäjinä tulee esille poikkeuksetta kaikissa Lapin pitäjähistorioissa ja koulujen historiikeissa. Tietysti se oli myös heidän tehtävänsä.

32. Hautala 1993, 224—232

33. Rantala 1992, 51.

Sodan jälkeen asutustoiminta alkoi vilkkaana myös Pelkosenniemellä. Aapajärven asutusalue, joka oli syntynyt 1920-luvulla, sai runsaasti lisää asukkaita. Koulunpito alkoi kylässä jo syksyllä 1946. Saukkoavaan³⁴ kylä on syntynyt sodanjälkeisen uudisrakentamisen seurauksena. Sotavuosina rintamamiehille luvattiin maata, joten rauhan tultua monen asuminen kylmällä tilalla alkoi pellon raivauksella. Saukkoavaan kylään muutti rintamamies-tilan saaneita asukkaita ainakin Kemijärveltä, Sallasta ja oman kunnan Kiemunkivaarasta. Anomuksen koulun saamisesta Saukkoavaalle teki 1952 pelkosenniemeläissyntyinen Ak-seli Ollila, joka myöhemmin sitkeän opiskelun jälkeen työskenteli vuosikymmeniä kouluhallituksessa hoitaen valtakunnan kansanopistoasioita. Pohjakoulutuksen hän oli saanut Saunavaaran kansakoulussa. Tässä Pelkosenniemen nuorimmassa Saukkoavaan kyläkoulussa alkoi opetustyö syksyllä 1953. Nämäkin koulut saivat melkein välittömästi uudet ajanmukaiset koulutalot.³⁵ Tämän jälkeen oli Pelkosenniemen kyläkoulujen verkosto valmis. Merkillepantavaa on, että aloitteiden tekemisen jälkeen koulut saatiin Pelkosenniemellä käytännössä toimimaan erittäin nopeasti.

14.3.3 Ajan aallot ankarasti käyvät³⁶

Ennen kansakoululain ja kansalaiskoulun tuloa Pelkosenniemellä oli ryhdytty muuttamaan maalaiskunnissa yleensä kotikouluilla iltaisin annettavaa perinteistä jatko-opetusta päivisin tapahtuvaksi keskitetyksi opetuksesi. Kuntaan oli otettu kotitalouden opettaja ilman lain velvoitetta jo 1952, josta alkaen tyttöjen jatko-opetus annettiin kirkolla kurssinmuotoisena. Poikien osalta keskitettyyn jatko-opetukseen päästiin 1954, kun metsäkursseja ruvettiin järjestämään. Vuonna 1956 kunta sai luvan ammatillisen päiväjatkokoulun perustamiseen. Samana syksynä koulu aloitti yksivuotisena maatalouslinjaisena kouluna. Kansakoululaki ei siten Pelkosenniemelläkään tuonut jatko-opetukseen juuri muuta kuin uuden nimen ennen vuotta 1965, jolloin kansalaiskoulu muuttui kaksivuotiseksi.³⁷ Syksyllä 1970 Pelkosenniemen kansalaiskouluun tuli myös vapaaehtoinen yhdeksäs luokka.³⁸

Edellä on kerrottu, että Pelkosenniemellekin perustettiin asutustiloja jo 1920-luvulla ja ennen kaikkea viimeisen sodan jälkeen. Jo 1960-luvun puolivälissä alkoi näiden asutusalueiden väestö muuttaa karulta korpitiloiltaan etupäässä Ruotsiin ja myös Etelä-Suomeen työtä hakemaan. Viidessä vuodessa 1965—1970 väheni Pelkosenniemen asukasluku 2 700:sta 2 100:aan.³⁹ Muuttajat veivät mukanaan tietysti perheet lapsineen. Kun kansalaiskoulu oli ottanut varsinaisista kansakouluista seitsemännen luokan 1965 ja keskikouluun pääsi pienevistä ikäluokista aina entistä suurempi osa, rupesivat kyläkoulujen oppilasmäärät putoamaan. Ensimmäisenä tuli harkittavaksi Suvannon yksiopettajaisen koulun lakkauttaminen. Suvannon koulun johtokunta ja kyläläiset vastustivat lakkauttamista, kos-

34. Sanan Saukkoavaa genetiivi on Saukkoavaan. Kari Tallavaaran haast. 14.5.1999.

35. Kemijärven ktpli:t 1945—47, Pelkosenniemi. KHA. KA; Kemijärven ktpli:t 1952—54, Pelkosenniemi. OHA; Rantala 1992, 60—62.

36. 14.3.3 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

37. Kemijärven ktpli:t 1951—59 ja Itä-Lapin ktpli:t 1964—66, Pelkosenniemi. OHA; Rantala 1992, 84—87; Erkki Pesosen haast. 18.9.1997.

38. Itä-Lapin ktpli 1969—70, Pelkosenniemi. OHA; Lapin lkli 1970—71, Pelkosenniemi. LLHA.

39. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996.

ka oppilasmäärä olisi riittänyt valtionavun saamiseen. Koulu lakkautettiin vuonna 1966, koska haluttiin turvata läheisen Pyhäjärven koulun säilyminen kaksiopeettajaisena.⁴⁰ Suvannon kyläläisten suuri halukkuus säilyttää oma kansakoulu, vaikka se oli yksiopeettajainen, kertoo, että Lapissa ei ainakaan kansan keskuudessa pidetty supistettuja kouluja useampiopettajaisia huonompina. Tämä käsitys minullakin oli toimiessani yksiopeettajaisen koulun opettajana Simon kunnassa 1959—61. Koulussaolon aikaeroja nähtävästi tasoitti se, että näissä yksiopeettajaisissa kouluissa oppilasmäärän vähyden vuoksi pystyttiin antamaan hyvin yksilöllinen opetus ja opettaja tunsii oppilaat ja heidän kotinsa erinomaisesti. Kahden alimman luokan opetusryhmässä silloisessa koulussani oli kuusi oppilasta ja neljän ylimmän luokan ryhmässä 11 oppilasta.⁴¹ Kaupunkikouluissa, kirkonkylissä ja suurissa sivukylissäkin varsinaisen kansakoulun luokissa saattoi olla jopa 40 oppilasta. Lukuvuonna 1958—59 oli minullakin kaksiopeettajaisessa Simon Matalan kansakoulussa yhdysluokka, jossa oli luokilla 4—7 yhteensä 36 oppilasta⁴². Vapaa-ajan pulmia ei ainakaan sinä talvena ollut.

Supistettu koulu oli hyvin tavallinen koulumuoto 1920—1950-luvuilla Pohjois- ja Itä-Suomessa. Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaissa otettiin termi supistettu koulu tarkoitamaan yksiopeettajaisia kansakouluja, jossa yksi opettaja antoi lukuvuoden aikana opetusta kaikille vuosiluokille. Vuoden 1866 kansakouluasetuksen maalaiskuntien ylhäisempi kansakoulu ja piirijakoasetuksen ylempi kansakoulu, joissa useimmiten oli yksi opettaja, ei asiallisesti poikennut supistetusta koulusta, koska osan työvuodesta niissäkin opettaja käytti pientenlastenkoulun pitämiseen. Kansakoululaki ei enää puhunut supistetusta koulusta, vaan sen sijaan yksiopeettajaisesta varsinaisesta kansakoulusta, mutta täsmälleen samasta koulusta oli kysymys. Lainsäätäjä eli eduskunta otti kantaa yksiopeettajaisiin kouluihin, sillä kansakoululakiin kirjoitettiin näin: “Älköön kansakoulupiiriä ilman riittävää syytä muodostettako niin pieneksi, että varsinainen kansakoulu sen tähden tulisi yksiopeettajaiseksi - -.”⁴³ Perusteluina tähän lausumaan olivat varmasti pedagogiset ja myös taloudelliset syyt. Kun kunnissa tämän jälkeen koulujen lakkautustarpeita ilmeni, kansakouluntarkastajat ohjasivat aloittamaan supistetuista kouluista.

Minua on yli neljännesvuosisadan askarruttanut kysymys, miksi Pelkosenniemen kunta romutti koululaitoksensa vuosina 1970—1971 lakkauttamalla vuoden sisällä viisi seitsemästä kyläkoulustaan. Vuonna 1970 lakkasivat Luiron, Pyhäjärven, Saukkoavaan ja Suvannavaaran koulut sekä 1971 vielä Aapajärven koulu. Se kahdeksas, Suvannon koulu oli lakkautettu jo 1966. Varsinaisten kansakoulujen osalta oli kansakouluasetuksessa säädetty, kuinka monta oppilasta koulussa piti olla valtionosuuden saamiseksi kahden opettajan palkkaukseen. Lukuvuonna 1969—70, jonka aikana edellä mainittujen koulujen lakkautuspäätökset suunniteltiin, jo toiminnassa olevan kaksiopeettajaisen koulun toisen opettajan palkkaukseen tuli valtionapu, jos oppilaita oli koulussa vähintään 25. Jos toisen opettajan palkkaukseen jo aikaisemmin oli myönnetty valtionapu, ei sitä lakkautettu, jos oppilasmäärä oli vähintään 23. Lisähelputuksena asetuksessa vielä mainittiin, että valtionapua ei lakkautettu, ellei oppilaitten luku kolmena peräkkäisenä lukuvuotena tai muutoin pysyvästi ollut jäänyt alle 23. Erityisestä syytä valtioneuvosto saattoi myöntää vielä poikkeuksia tässä pykälässä säädettyistä oppilasmääristä.⁴⁴ Maalaiskunnissa ja kaupaloissa valtion-

40. Itä-Lapin ktpli:t 1965—67, Pelkosenniemi. OHA; Rantala 1992, 54—55.

41. Oulun pohjoisen ktpli:t 1959—61, Simo. OHA.

42. Oulun pohjoisen ktpli 1958—59. Simo. OHA.

43. SA 247/1957, 16 §.

44. SA 377/1968, 179 §.

avun suuruus opettajien palkkaukseen oli 90 prosenttia.⁴⁵ Kunnat eivät tietysti halunneet lakkauttaa suurella vaivalla rakennettua kouluverkostoa, jos sen ylläpitämiseen saatiin vielä valtionapu, sillä eihän se silloin ollut korkean valtionavun vuoksi liiallinen rasite kunnalle. Pelkosenniemi sai vielä normaalin valtionavun lisäksi ylimääräistä valtionapua, mikäli kansakoululaitoksen kustannukset nousivat suuremmiksi kuin keskimäärin maalaiskunnissa.⁴⁶

Kun tarkastellaan Pelkosenniemen kunnan edellä mainittujen viiden lakkautetun koulun oppilastilastoja, niin lukuvuonna 1969—1970 oli yhden eli Saunavaaran koulun oppilasmäärä jo kolmatta vuotta alle 23, kolmen vasta ensimmäistä vuotta ja yhdessä oli vielä enemmän kuin 23 oppilasta.⁴⁷ Mitä siihen tulee, olivatko oppilasmäärät pysyvästi jääneet alle 23, niin tiedossa oli koulujärjestelmälain eli peruskoulun puitelain vuonna 1968 tapahtuneen säätämisen jälkeen, että peruskoulujärjestelmään siirrytään maan kaikissa kunnissa kymmenen vuoden kuluessa lain voimaantulosta lukien ja että “erityistä huomiota kiinnitetään vähävaraisten ja syrjäisten kuntien kouluolojen kehittämiseen”.⁴⁸ Tämä tarkoitti sitä, että peruskouluun siirtyminen piti aloittaa Pohjois-Suomesta, koska kunnat täyttivät sekä vähävaraisuuden että syrjäisyyden vaatimukset, ja näin myös tapahtui. Peruskoulun puitelain mukaan yläasteelle siirryttiin kyläkouluista vasta kuusivuotisen ala-asteen jälkeen, eikä neljänneltä tai viidenneltä luokalta, kuten yleensä keskikouluun mentiin. Pelkosenniemen koulujen lukuvuoden 1969—70 tilastot kertovat selkeästi, mikä vaikutus tällä peruskoulun mukanaan tuomalla muutoksella olisi kyläkoulujen oppilasmääriin. Kunnassa oli sinä lukuvuonna varsinaisten kansakoulujen kuudensilla luokilla yhteensä 15 oppilasta ja keskikoulun sitä vastaavalla toisella luokalla 46 oppilasta, eli keskikouluun oli siitä ikäluokasta siirtynyt viiden kansakouluvuoden jälkeen noin 75 prosenttia. Vastaavat luvut kansakoulun viidennen ja keskikoulun ensimmäisen luokan kohdalta olivat 33 ja 40, joten siirtyminen neljänneltä luokalta keskikouluun oli ollut jo noin 55 prosenttia. Keskikouluunhan voitiin pyrkiä monilta kansakoulun luokilta.⁴⁹ Tiedossa piti siis hyvin olla, että kyläkoulujen oppilasmäärät nousevat merkittävästi heti peruskoulun tultua, joten oppilasmäärien putoaminen ei voinut olla pysyvää.

Käytännössä valtionapua ei koskaan ollut evätty kuin vasta sitten, kun oppilasmäärä oli jo ollut kolme vuotta alle minimirajan eli neljänneltä vuodelta valtionapua ei enää annettu. Oli nimittäin ollut jokseenkin mahdoton sanoa aikaisemmin normaalitilanteessakin, jolloin peruskoulua ei vielä ollut tulossa, milloin oppilasmäärä olisi pysyvästi laskenut määrätyn rajan alle, koska yhdenkin perheen muutto saattoi heilautella pieniä lukuja. Saattoihan kylään muuttaa esimerkiksi suuriperheinen opettaja. Kansakouluntarkastajien ja vuodesta 1970 lähtien lääninhallituksen piti antaa lausunnoissaan kuntien koulutileistä kouluhallitukselle tarkka selko siitä, montako vuotta oppilasmäärä oli jo ollut alle säädetyt rajat, mutta koskaan ei tehty pysyvyysarvioita eikä niitä edes pyydetty. Tiedän Pohjois-Suomen osalta, että yhdeltäkään kunnalta ei ole koskaan evätty valtionosuutta pysyvyyttä koskevan säännöksen nojalla. Haastattelussa Pekka Silventoinen, silloinen kouluhallituksen kouluosaston koulutoimiston ylitarkastaja ja myöhemmin toimistopäällikkö, kertoi, ettei hän tiedä sellaista tapahtuneen koko maassakaan. Saman tiedon vahvasti myös edellä mai-

45. SA 256/1961, 79 §.

46. SA 247/1957, 80 §.

47. Itä-Lapin ktpli:t 1967—70, Pelkosenniemi. OHA.

48. SA 467/1968, 15 §.

49. Itä-Lapin ktpli 1969—70, Pelkosenniemi. LLHA.

nitun koulutoimiston toimistopäällikkönä ennen Silventoista työskennellyt Jorma Luukkainen.⁵⁰ Koska tämä lain kohta oli käytännössä kuollut kirjain, niin se poistettiin sekä kansa- että peruskouluasetuksesta 1972.⁵¹ Kun peruskouluasetus säädettiin kesällä 1970, oli siinä kaksiohjettajaisen koulun valtionavun alaraja pudotettu jo 20:een.⁵² Tästäkin puhuttiin yleisesti jo keväällä 1970, jolloin asetusluonnos oli lausuntokierroksella.⁵³

Olen haastatellut Pelkosenniemen kunnan luottamushenkilöitä, jotka olivat tuolloin lakkautuspäätöksiä tekemässä. Kansakouluasetus edellytti, että kunnan kansakoulun ohjesäännön muutosta valmistellessaan kansakoululautakunnan piti neuvotella siitä kansakouluntarkastajan kanssa⁵⁴ Kyselin, eikö tarkastaja varoitellut heitä noin rajuista päätöksistä ja kertonut, mitä lähiaikoina koulurintamalla oli tapahtumassa. Kaikki muistivat tarkastajan pitäneen aivan luonnollisena ja selvänä asiana, että koulut lakkautetaan. Annikki Tolppanen, silloisen kansakoululautakunnan jäsen, kertoi hyvin muistavansa tarkastajan sanoneen lautakunnalle, ettei heillä ollut muuta vaihtoehtoa turvatakseen kunnan valtionavut kuin lakkauttaa kyseiset koulut ja että parempi olisi tehdä välttämättömät päätökset heti eikä vuoden tai kahden kuluttua. Muut haastateltavat muistelivat vielä, että helpottaakseen Saunavaaran kyläläisten murhetta koulun lakkautuksesta, joka oli heidän käsityksensä mukaan tehtävä heti, päättäjät katsoivat parhaaksi lakkauttaa samanaikaisesti myös muut vaaravyöhykkeellä olevat koulut.⁵⁵ Kun Saunavaaran koulussa oli kuitenkin vielä lakkautusvuonna 1970 kahdella alimmalla luokalla peräti 12 oppilasta ja yhteensä 20 oppilasta, olisi valtioneuvostolle tehty poikkeuslupahakemus saattanut pelastaa tilanteen vielä senkin koulun osalta. Käsitykseni ja kokemusteni mukaan Saunavaaran koulun alimpien luokkien suuret ikäluokat ja peruskoulun tulo olisivat olleet riittävä perustelu valtioneuvostolle poikkeusluvan myöntämiseen. Joka tapauksessa Saunavaaran, Luiron, Pyhäjärven ja Saukkoavaan koulut päätettiin lakkauttaa kesällä 1970 ja Aapajärvi seuraavan lukuvuoden jälkeen kesällä 1971, ja nämä päätökset myös toteutettiin.⁵⁶

Kouluasiat ovat kunnissa vaikeita ja monivaihteisia päätettäviä. Kuntaliiton lakimies Lea Pohjola on ottanut kantaa, että koulua käyvien lasten vanhemmat eivät saisi olla päättämässä esimerkiksi kyläkoulun lakkautuksesta. Jääviyskeskustelu on syntynyt Lapin läänissä esimerkiksi syksyllä 1997, kun Pellon kunnassa lukiolaisten kuljetustuesta päätettäessä ei vielä kahdeksankaan varamiehen mukaan kutsuminen tehnyt valtuustosta päätösvaltaista.⁵⁷ Kun pelkosenniemeläiset tekivät edellä käsiteltyjä koulujen lakkauttamispäätöksiä, taisi suurin osa kansakoululautakunnan, kunnanhallituksen ja -valtuuston jäsenistä olla oppilaiden lähisukulaisia. Toiset olivat menettämässä koulun kylältään ja kahden kylän edustajien koulut olivat taas vahvistumassa entisestään. Sopii myös kysyä, kuinka puolueettomia luottamushenkilöinä toimivat opettajat ja koulujen muut työntekijät voivat olla tällaisissa tilanteissa.

50. Pekka Silventoisin haast. 20.9.1997; Jorma Luukkaisen haast. 21.9.1997.

51. SA 61/1972, 181 §; SA 62/1972, 179 §.

52. SA 443/1970, 181 §.

53. Olin maaliskuussa 1970 Oulun opettajayhdistyspiirin hallituksessa valmistelemassa lausuntoa peruskouluasetuksesta.

54. SA 342/1967, 55 §.

55. Pelkosenniemen kunnan keskeisten pitkäaikaisten luottamushenkilöiden Annikki Tolppasen ja Juhani Jaakkolan sekä rehtori Erkki Pesosen haastattelut 19.9. ja 20.9.1997.

56. Itä-Lapin ktpli 1969—70, Pelkosenniemi. OHA; Lapin lkli: t 1970—72, Pelkosenniemi. LLHA; Rantala 1992, 56—62.

57. PS 20.9.1997.

Valtiovallan suhtautumisesta 1970-luvun taitteessa maassa- ja maastamuuton aiheuttaman syrjäseutujen väestökadon seurauksena tapahtuviin koulukuolemiin kertovat parhaiten suoritettut toimenpiteet. Edellä jo mainittiin, että 1970 säädetty peruskouluasetus alensi Suomen tavallisimman koulun eli kaksiopeettajaisen koulun oppilasrajan valtionavun saamiseksi 23:sta 20:een. Tämä päätös olisi astunut voimaan Lapin läänissä elokuussa 1972 peruskoulun tullessa, mutta sekä kansakoulu- että peruskouluasetusta muutettiin jo sitä ennen tammikuussa 1972 siten, että oppilasraja putosi 16:een.⁵⁸ Keväällä 1977 peruskouluasetusta muutettiin vielä niin, että kaksiopeettajaisen koulun valtionavun alarajaksi tuli 12 ja yksiopeettajaisen rajaksi kuusi harvaan asutuilla seuduilla.⁵⁹ Nämä valtiovallan toimet sekä peruskoulujärjestelmän mukanaan tuomat oppilasmäärien lisäykset peruskoulun ala-asteen kouluihin pelastivat monta kyläkoulua tai ainakin säilyttivät koulupalvelut monissa pienissäkin kyläyhteisöissä aina 1990-luvun alkuun saakka. Valtiovallan selkeä tahto 1970-luvulla oli säilyttää myös syrjäkylien pienet koulut toiminnassa. Jos Pelkosenniemen kunnassa olisi seurattu tilannetta pari vuotta, olisi kouluverkko pysynyt pitkään ennallaan.

Tämän Pelkosenniemen kuntaa suuresti koskettaneen ja muuttaneen tapauksen olen kertonut näin tarkkaan kuvatakseni, kuinka monia asioita sisältyy kunnassa suoritettavaan koulunlakkautusprosessiin, jonka kokeminen on ollut monissa läänin kunnissa jatkuvaa arkipäivää. Tuskin missään muussa Suomen kunnassa on vuoden sisällä tehty kunnan palveluvarustukseen näin suurta remonttia kuin Pelkosenniemellä tehtiin. Kansakoulujen määrä väheni noin 70 prosenttia, ja näiden viiden valtionapujen turvin ylläpidetyn koulun henkilökunnan työpaikkojen loppuessa hävisi samalla koko kunnan työpaikoista 2—3 prosenttia.⁶⁰ Saattaa kysyä, mikä vaikutus oman kyläkoulun menetyksellä oli poismuuttoa hautovien ja suunnittelevien ihmisten sisikuntaan. Onhan niitä lähtijöitä senkin jälkeen Pelkosenniemeltä riittänyt. Kun 1970 oli kunnassa asukkaita 2 100, on tätä kirjoitettaessa (1999) kunnan väkiluku noin 1 250. Kun 40 vuotta sitten asukkaita oli lähes 2 700, on kato ollut jo yli 50 prosenttia.⁶¹ Koulujen ja sen piirissä tehtyjen päätösten osuus tässä prosessissa on tietysti ollut lukumääräisesti vähäinen, mutta seurannaisvaikutukset kunnassa ja kylissä ovat saattaneet olla arvaamattoman suuret. Toivottavasti koulut olivat kuitenkin toiminta-aikanaan antaneet lähtijöille hyvät matkaeväät.

Valtion piirihallintoviranomaisilla on suuri vaikutus ja vastuu ohjatessaan ja informoidessaan asiantuntijoina alueensa kuntien päätöksentekoa ja toimialansa työntekijöitä. Heiltä odotetaan alaansa koskevien lakien ja säädösten, niiden tulkintojen ja niitä koskevien oikeusistuimissa tehtyjen ennakkopäätösten tuntemusta sekä tarkkaa tietämystä siitä, mitä omassa maassa ja myös maailmalla omalla toimialalla on tapahtumassa. Vaikka kuntien itsehallinto on 1970-luvulta alkaen suuresti kasvanut, koko Suomen ja ennen kaikkea Barentsin alueella olevan Lapin läänin jatkuva kansainvälistyminen edellyttää valtion piirihallintoviranomaisilta entistä suurempaa valppautta, palvelualltiutta ja oman sektorin tietopankkina toimimisen tarvetta. Nämä pienen Pelkosenniemen kunnan tapahtumat noin 30 vuotta sitten antoivat aiheen pohtia tätäkin asiaa. Pelkosenniemen päätöksentekijöiden mukaan he eivät saaneet kunnan kannalta erittäin suuria ratkaisuja tehdessään tietoja val-

58. SA 61/1972, 181 § ja SA 62/1972, 179 §.

59. SA 364/1977, 181 a §.

60. Kokko 1996, 35.

61. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin läänin kuntien asukasluku 31.12.1999.

tionapuserätyösten vakiintuneista tulkinnoista eikä peruskoulu-uudistuksen mukana tulevista kyläkoulujen asemaan oleellisesti vaikuttavista uudistuksista, joista laki oli jo säädetty 1968.

Tyypillinen ilmiö myös Pelkosenniellä oli ennen 1960-luvun rajun muuttoliikkeen alkamistakin, että kuntakeskusten kasvaessa olivat vastaavasti paisuneet myös kuntakeskusten kansakoulut. Vuoteen 1937 Kirkonkylän koulu pärjäsi kahdella opettajalla, joista toinen opetti yläkansakoululaisia ja toinen alakansakoululaisia. Syksystä 1937 yläkansakoulu sai toisen opettajan, ja seuraavana vuonna otettiin vielä sekä ala- että yläkansakouluun lisäopettaja, koska oppilasmäärät näyttivät pysyviltä. Vielä 1950-luvun alkuvuosina koululla oli nämä jo 1930-luvulla perustetut viisi virkaa, mutta 1960-luvun alussa opettajanvirkoja oli jo kuusi. Kun Kirkonkylässä vuosikymmenen lopussa siirtyivät lähes kaikki lapset keskikouluun kesken kansakoulun, piti tämä kuudes virka lakkauttaa 1968.⁶² Kun peruskoulu toi viidennen ja kuudennen luokan oppilaat takaisin peruskoulun ala-asteen kouluihin 1972, ja kunnasta lakkautettiin vuosina 1966—1971 kuusi kyläkoulua ja niissä olleet 11 päätoimista opettajanvirkaa, olisi luultu, että Kirkonkylän koulu olisi kasvanut huomattavasti, koska viiden entisen koulun oppilaat kuljetettiin kirkolle. Lukuvuonna 1973—74, jolloin peruskoulun ala-asteiden oppilasmäärät Lapissa olivat suurimmillaan, koska keväällä 1972 jättyä läänin kouluissa 1 700 viidennen luokan oppilasta vapaaehtoisesti luokalle turvataksaan peruskoulutodistuksen saannin, olikin Kirkonkylän koulussa vain seitsemän luokanopettajaa, mutta syksyllä 1976 enää kuusi ja 1979 vain viisi. Tämä edellä kuvaamani Kirkonkylän koulun oppilasmäärien kehitys antaa erinomaisen selkeän kuvan siitä suuresta murroksesta, joka kohtasi Lapin läänin harvaan asuttuja maalaiskuntia 1960- ja 1970-luvuilla. Olihan Kirkonkylän koulussa 1970-luvun loppuvuosina vähemmän oppilaita kuin 1960-luvun alussa, vaikka sinne kuljetettiin viiden lakkautetun koulupiirin alueilta oppilaita ja lainsäätäjällä oli pienentänyt myös kaksiopettajaisia suurempien koulujen valtionapuun oikeuttavia oppilasmääriä.⁶³

Vuosisadan alussa 1908 Kairalasta koulu kaapattiin Pelkosenniemen kylään eli tulevaan Kirkonkylään. Voittajat juhlivat usein ainakin voittojensa tasavuosia. Vuonna 1998 oli tästä edellisestä onnistuneesta kaappauksesta kulunut tasan 90 vuotta. Lieneekö tämän juhluvuoden muistaminen innostanut kunnan päättäjien enemmistöä, koska nyt toistettiin 90 vuoden takainen toimenpide, ja lakkautettiin Kairalan koulu, jossa Luiron ja Kairalan kylien lapset olivat vielä oppia saaneet. Syksystä 1998 alkaen kaikkien Pelkosenniemen syrjäkylien lapset on kuljetettu Kirkonkylälle Niemen kouluun, mitä nimeä Kirkonkylän koulu on kantanut vuodesta 1995.⁶⁴ Tosiasia tietysti on, että ahtaalla oleva kunnan talous on pakottanut kuntia supistamaan palveluksia. Kuin vahvistuksena edelliselle kerrottiin Pohjolan Sanomissa 16.12.1999, kuinka Pelkosenniellä valmistauduttiin velkaa ottamalla selviytymään seuraavista vuosista.⁶⁵

Lapin läänin kunnissa mietittiin 1970-luvun alussa, miten erityisopetus parhaiten hoidettaisiin. Koska Pelkosenniemi oli pieni kunta, katsottiin, ettei apukoulua ollut järkevää perustaa, vaan otettiin luokaton erityisopettaja hoitamaan sekä apukoulutasoisten että myös muiden erityisopetusta tarvitsevien opetusta oppilaitten kotikouluissa. Tehtäviini kuului silloin Lapin lääninhallituksessa hoitaa koko läänin erityisopetusta. Puhe-, luke-

62. Rantala 1992, 38—39.

63. Lapin lpkli:t 1972—80, Pelkosenniemi. LLHA; SA 61/1972, 181 §; Rantala 1992, 39.

64. Lapin läänin peruskoulujen luettelo 1995—96. LLHA; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA.

65. PS 16.12.1999.

mis- ja kirjoittamishäiriöisten erityisopettaja aloitti työnsä kunnassa syksyllä 1973. Tämä oli näköjään pitkäaikainen ratkaisu, sillä lukuvuonna 1997—98 Pelkosenniemellä oli edelleen yksi luokatonta opetusta antava erityisopettaja.⁶⁶

Pienen Pelkosenniemen Kirkonkylään tarvittiin kuvassa näkyvä suuri kansakoulu, joka valmistui 1952. Siinä toimiva peruskoulu onkin ollut vuodesta 1998 alkaen kunnan ainoa niin sanottu kyläkoulu. KA.

14.4 Tasa-arvoon pyrkivä koulutuspolitiikka tuo oppikoulut myös Pelkosenniemelle

Pelkosenniemelläkin heräsi heti sodan jälkeen ajatus oppikoulun saamisesta omaan kuntaan. Toimikuntia asetettiin valmistelemaan asiaa, mutta valtuusto ei ollut kypsä hakemaan Helsingistä perustamislupaa pitkään aikaan. Keskusteltiin kahdesta eri vaihtoehdosta, jotka olivat olemassa, eli joko yksityisestä tai kunnallisesta keskikoulusta. Kunnassa kerättiin vuoroin adresseja oppikoulun puolesta ja vastaan. Kun kunnasta sitten talvella 1956 lähetettiin Helsinkiin lähetystö perustelemaan päättäjille kasvoista kasvoihin päivä-jatkokoulun tarpeellisuutta, annettiin sille tehtäväksi tunnustella myös kunnallisen keskikoulun saamista. Kouluhallituksessa lähetystö kävi koulutoimenjohtaja Alfred Salmelan luona, joka oli ollut 1920-luvulla myös Pelkosenniemen kunnan kansakouluntarkastajana ja oli hyvä ystävä vuodesta 1911 Kirkonkylän koulun opettajana toimineen ja vasta eläkkeelle siirtyneen Aliina Tervon kanssa. Terveisten ja kuulumisten jälkeen mentiin asiaan. Kysyttiin, olisiko Pelkosenniemen kunnan mahdollista saada kunnallinen keskikoulu. Salmela vastasi, että “kyllähän te koulun saatte, jos minä sen teille annan”. Silloin lähe-

66. Lapin läänin pkli:t 1972—74, Pelkosenniemi. LLHA; Lapin lääninhallituksen laatima tilasto Lapin läänin kuntien erityisopetuksesta lukuvuonna 1997—98. LLHA.

tystön jäsen, opettaja Erkki Pesonen nousi ylös ja sanoi: “Kiitän herra kouluneuvosta, sillä asiahan on nyt selvä.” Tähän Salmela kuitenkin jatkoi, ettei hän sitä tietysti yksin ratkaise, mutta kyllä kouluhallituksen collegio on aina siihen suostunut, mitä hän on esittänyt. Suostui tälläkin kertaa, ja myös opetusministeriössä oltiin samalla kannalla, minkä Salmela varmasti entuudestaan tiesi, ja syksyllä 1956 alkoivat Pelkosenniemen kunnassa sekä ammatillinen päiväjätkökoulu että kunnallinen kokeilukeskikoulu. Se oli suuri tapahtuma pienen Pelkosenniemen kunnan kouluhistoriassa. Keskikouluun piti ottaa oppilaita myös Savukosken kunnasta, ja se toimi kansakoulun kuudennen luokan pohjalta rakentuvana nelivuotisena keskikouluna aina vuoteen 1962 saakka, jolloin se muutettiin normaaliksi viisiluokkaiseksi kansakoulun neljännen luokan oppimäärään pohjautuvaksi keskikouluksi.⁶⁷

Syksyllä 1979 oli Lapin läänissä kaikissa muissa kunnissa lukio paitsi Pelkosenniemellä, josta peruskoulun yläasteen päättäneet menivät pääasiassa Kemijärven lukioon. Kallistahan se tietysti kuntalaisille oli, joten kunnassa ruvettiin nyt haaveilemaan omasta lukios-
ta. Hakemus lähetettiin ja Helsingin herroja pehmiteltiin kaikin mahdollisin tavoin. Opetusministerin kanta oli luonnollisesti ratkaisevin. Lääninhallitus puolsi lukion saantia myös Pelkosenniemelle, koska lähimmät lukiot Kemijärvellä ja Savukoskella olivat kaukana. Olin kuitenkin vähän epäuskoinen. Sitä suurempi oli ilo myös lääninhallituksessa, kun kirkkaan aurinkoisena toukokuun päivänä vuonna 1980 tuli tieto, että Pelkosenniemen lukio saisi aloittaa saman vuoden syksyllä. Lapin lääniin perustettiin 1970-luvulla seitsemän uutta lukiota. Oli myös mieluisaa huomata, että olipa opetusministeri mistä poliittisesta puolueesta hyvänsä, suhtautuminen Lapin läänin lukiohakemuksiin oli aina yhtä myönteistä. Kuuden eri opetusministerin oppaana ja isäntänä sain olla 1970-luvulla, kun opetusministerit kävivät perehtymässä paikan päällä Lapin läänin koulutoimeen ja sen ajankohtaisiin kehittämishankkeisiin.

Lienee paikallaan kertoa joskus rehtori Erkki Pesoselta kuulemani tarina, miten lukioasiassa pehmitettiin opetusministeriön virkamiehiä, koska siinä paljastuu, miten Helsingin korkeat ratkaisevilla paikoilla istuvat virkamiehet on saatu viimeisten vuosikymmenien aikana kuuntelemaan Lapin ajankohtaisia ongelmia. Keväällä 1980 oli taas Lapin Maa-kuntaliitosta kutsu käynyt Helsingin eri virastoihin saapua Lappiin informaatiota saamaan. Aluksi kutsutut virkamiehet hiihtivät Lapin puolesta Luostolta Pyhätunturille kirkkailla kevähangilla. Sitten rasittuneita hiihtäjiä odottivat hyvin ansaitut sauna ja päivällinen Pyhätunturin hotellissa. Niiden jälkeen oli kokemusten mukaan hyvä hetki kertoa vieraille paikallisista tarpeista. Pelkosenniemen kunnanjohtaja Pauli Laurila oli pyytänyt päästä hiihtomatkan ajaksi opetusministeriön edustajan opastajaksi. Hän halusi tietysti kertoa kunnan lukiohankkeesta. Laurila puhui, matka joutui ja vieras kohteliaasti kuunteli. Kun varmaa lupausta ei kuulunut, jatkettiin hiihtoa. Kun jo kolmatta kertaa oltiin hiihtämässä Pyhätunturin ympäri, ilmoitti hiihtokumppani Laurilalle väsymyksen jo hiipiessä jäseniin, että kyllä sitä voitaisiin pian mennä majapaikkaan, sillä hän oli tullut vakuuttuneeksi lukion tarpeellisuudesta ja aikoi puoltaa sen saamista Pelkosenniemelle. Kun en halua aivan viattomaksi heittäytyä, niin ilmoitan, että osasi se lääninhallituskin retkiä järjestää, vaikka työstä se kävi ja vaati joskus maratoonarin kuntoa. Siihen kyllä 26 lääninhallitusvuoden aikana harjaantui. Viisi täyttä maratonia olen numero rinnassa vielä 1980-luvulla juossut lyhyempien matkojen lisäksi. Edellä mainittu opetusministeriön virkamies ei ole enää

67. Kemijärven ktpli:t 1955—57 ja Itä-Lapin ktpli:t 1961—63, Pelkosenniemi. OHA; Rantala 1992, 87—91; Erkki Pesosen haast. 19.9, 20.9 ja 24.9.1997.

maallisen esivallan tavoitettavissa, ja minunkin osaltani mahdolliset rikokset lienevät jo vanhentuneet. Lapissa on ollut kyllä aina sellainen käsitys, että se se vasta olisi aivan sopimatonta käyttäytymistä, jos kutsutuille vieraille ei tarjottaisi parasta, mitä maakunnasta löytyy.

14.5 Katselua menneeseen ja vähän tulevaisuuteenkin

Kun Pelkosenniemen kunta itsenäistyi, ryhdyttiin kunnassa nopeasti rakentamaan kouluverkkoa. Ennen talvisotaa oli kunnassa jo kuusi kansakoulua. Sodan jälkeen jälleenrakennustyö ja vilkas asutustoiminta antoivat työtä ja toimeentuloa. Väkimäärä kasvoi, ja vielä kaksi kyläkoulua lisää tarvittiin Pelkosenniemellekin. Kun tultiin 1960-luvulle, ei enää uusia asutustiloja perustettu. Moottorisahan tulo metsätöihin jo 1950-luvun alkupuolella ja koneellinen puiden kuljetus vähensivät lisäansiomahdollisuuksia. Asutustilojen isäntäväki oli sodassa ja sen jälkeen asutustilojen rakentamisessa, peltojen raivauksessa, navetassa ja ankarissa metsätöissä kuluttanut parhaat voimansa, mutta eivät vielä ikänsä puolesta voineet luovuttaa tilojaan nuorille, jotka rupesivat jo olemaan työkäisiä. Työttömyys oli tästä luonnollinen seuraamus, kun suuret ikäluokat eivät löytäneet kotiseudulta toimeentuloa. Maatalouden ylituotanto aiheutti valtiolle ongelmia. Peltojen raivauksesta-kaan ei enää vuosikymmenen lopulla maksettu, mutta siitä ruvettiin maksamaan, jos väivalla raivatut pellot pantiin pakettiin ja karja vietiin lahtipenkkiin. Töitä lähdettiin hakemaan omatoimisesti Ruotsista ja Etelä-Suomesta, koska siirtotyömaat etelässä eivät houkutelleet.⁶⁸

Lapin läänissä alkoi jo 1960-luvun puolivälissä olla maailmanlopun tunnelma, kun siihen saakka jatkunut työpaikkojen ja väestön kasvu oli pysähtynyt ja kääntynyt laskuun. Pelkosenniemeä koetteli myös muuttoliike ankarasti, kun 1960-luvun lopulla joka vuosi noin viisi prosenttia asukkaista jätti paikkakunnan. Kun vuosikymmenen puolivälissä oli asukkaita vielä 2 700, niin 1970 määrä oli enää 2 100. Mielialat olivat varmasti maassa. Tulevaisuudenusko oli mennyt. En voi muuten mitenkään ymmärtää, että kunnassa vastaanpanematta nielaistiin viiden kyläkoulun lakkautus vuoden sisällä. Vielä 1970-luvulla muuttotappio oli suuri, sillä kunta menetti noin 500 asukastaan eli noin neljänneksen. Sen jälkeen parissa kymmenessä vuodessa väkiluku on pudonnut vain 1 600:sta 1 250:een, mutta 1990-luvun lopulla on laskuvauhti taas kasvanut.⁶⁹ Jos kunta on väkevästä vuosis-taan menettänyt puolet väkiluvustaan, mikä on paljon, niin tulevaisuus näyttää vielä huonommalta. Kun 1960-luvulla vielä kouluissa olevien ikäluokkien suuruus oli 70—80, on syntyvyys enää näistä luvuista noin kymmenen prosenttia. Vuosina 1995—1998 Pelkosenniemellä syntyi vuosittain nimittäin vain 6—9 lasta.⁷⁰ Se on noin kuusi promillea asukasmäärästä, kun vastaava luku koko maassa on vielä viimeisten vuosien aikana ollut syntyvyystilastojen mukaan noin 12—13 promillea.

Vaikka kunta on väkiluvultaan läänin pienimpiä, on nuorilla ollut mahdollisuus saada oppikouluopetusta omassa kunnassa jo vuodesta 1956 lähtien. Lisäksi keskikoulu oli osa kansakoululaitosta, mikä merkitsi tasapuolisia koulutusmahdollisuuksia kunnan kaikkien kylien lapsille. Koulutuksellisen tasa-arvon toteuttamisen merkeissä kunta sai myös lu-

68. Vilmi 1978, 41—49; Arvola 1981, 34—37; Jaatinen 1981, 138—139; Oinas 1981, 121—122.

69. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin läänin kuntien asukasluvu 31.12.1999.

70. Itä-Lapin ktplit 1966—70, Pelkosenniemi. OHA; Pelkosenniemen kunnassa syntyneet lapset vuosina 1995—1998. Pelkosenniemen kunnanvirastosta saatu tilasto joulukuussa 1998. JLA.

kionsa, eikä sitä vielä ainakaan ole kunnan pienistä ikäluokista huolimatta yritetty miltään taholta sulkea, vaikka 1990-luvun alussa opetusministeriön virkamiehet esittivät tilastoja, joiden mukaan Pelkosenniemen lukion oppilaskohtaiset kustannukset olivat selvästi valtakunnan korkeimmat⁷¹. Niinhän ne aina pienissä yksiköissä ovat. Tulevien vuosien valtionosuussäännökset ratkaisevat sen, pystyykö Pelkosenniemen kunta säilyttämään nykyiset koulutuspalvelut. Eihän niitä enää paljon ole jäljellä: yksi ala-asteen koulu sekä yläaste ja lukio.

14.6 Yhteenvedo: Pelkosenniemen koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Katekeettakoulu	1838	1949	Sodankylän katekeetta antoi vuodesta 1838 opetusta myös nykyisen Pelkosenniemen alueella. Yksi Sodankylän katekeetanviroista muutettiin vuoden alusta 1917 itsenäistyneen Pelkosenniemen seurakunnan viraksi 1926.
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Niemi	1917		Toimi lukuvuodet 1905—08 Kairalassa. Alaperä vuoden 1916 loppuun ja siitä alkaen Kirkonkylä vuoteen 1995.
	(1905)		
2. Kairala	1922	1998	
3. Saunavaara	1924	1970	
4. Pyhäjärvi	1928	1970	
5. Suvanto	1928	1966	
6. Luio	1937	1970	
7. Aapajärvi	1946	1971	
8. Saukkoapa	1953	1970	
Jatko-opetus			
a) kurssinmuotoinen kotitalousopetus tytöille ja metsäopetus pojille	1952	1956	
	1954	1956	
b) ammatillinen päiväjatkokoulu	1956	1958	Yksivuotinen maatalouslinjainen koulu
Kansalaiskoulut			
1. Pelkosenniemen kansalaiskoulu:			
a) yksivuotinen	1958	1965	
b) kaksivuotinen	1965	1970	
c) kolmivuotinen	1970	1972	
Peruskoulun yläasteet			
1. Pelkosenniemen yläaste	1972		
Erityisopetus			
Kuntaan ei ole koskaan perustettu erityiskoulua, vaan tarvittavasta erityisopetuksesta on huolehtinut vuodesta 1973 alkaen yksi koulujen yhteinen kiertävä erityisopettaja yhdessä kunnan muiden opettajien kanssa.			
Oppikoulut			
1. Pelkosenniemen kunnallinen keskikoulu	1956	1972	Vuoteen 1962 saakka neliluokkainen keskikoulu, jonka pohjana oli kuusi kansakoululuokkaa. Vuosina 1956—66 koulu oli yhteinen Savukosken kunnan kanssa.
2. Pelkosenniemen lukio	1980		Kunta

71. Lassila 1992, 8. JLA.

15 Savukosken koululaitos

15.1 Savukoski – harvaan asuttu erämaakunta ja Joulupukin kotipitäjä

Nykyisen Savukosken kunnan alue kuului 1500-luvulla Kemin Lappiin Keminkylä-nimisenä lapinkylänä.¹ Ensimmäiset suomalaiset uudisasukkaat muuttivat 1600-luvun lopulla Keminkylään.² Kun Sodankylä tuli 1700-luvun puolivälissä itsenäiseksi seurakunnaksi, kuului Keminkylä tähän hallintoalueeseen aina vuoteen 1917 saakka, josta alkaen Keminkylästä tuli itsenäinen Savukosken seurakunta ja kunta. Pula-aikana valtioneuvosto päätti, että vuoden 1931 alusta Savukosken ja Pelkosenniemen seurakunnat yhdistetään Pelkosenniemen seurakunnaksi. Vaikka myöhemmin savukoskelaiset ovat yrittäneet purkaa tätä yhdistämispäätöstä, ei siihen ole suostuttu.³ Kunnat säilyivät kuitenkin edelleen erillisinä.

Savukosken kunta Suomen ja Lapin läänin itäraajalla on mielestäni sijaintinsa ja luontonsa puolesta valtakunnan erämaisoin kunta. Ei se ole mihinkään ilmansuuntaan menevän valtatievarrella. Savukoskella ei sivumennen käydä, vaan sinne pitää varta vasten lähteä. Erikoista Savukosken historiassa on, että Täyssinän rauhan rajaviiva vuodelta 1595 halkaisee kartalla nykyisen Savukosken kunnan alueen melkein kahtia. Kun rajaa ei koskaan maastoon vedetty, niin käytännössä raja noudatti silloisten suomenpuolisten lapinkylien eli siitojen itärajaa. Rajalinja tehtiin vasta pari vuosikymmentä Haminan rauhan jälkeen,⁴ jolloin vedetty raja on edelleenkin Savukosken kohdalla Suomen ja Venäjän välillä voimassa. Kun Savukoskella oli 1999 asukkaita enää noin 1 500 ja kunnan pinta-ala on vähän yli 6 400 neliökilometriä, on Savukoski 1900-luvun lopussa Suomen harvimmin asuttu kunta. Mainittakoon, että muuttoliike on kohdellut Savukoskea lempeämmin kuin naapurikuntia Pelkosenniemeä ja Sallaa. Kun Savukoskella oli 1960-luvun puolivälissä asukkaita enimmillään noin 2 350, on vähenemistä tapahtunut vuoteen 1999 mennessä noin 35

-
1. Eri historiateoksissa vaihtelevat nimet Kemikylä ja Keminkylä. Kemikylä esim. Halila 1954, 65 ja Keminkylä esim. Vahtola 1985b, 344.
 2. Virrankoski 1973, 84—85.
 3. Liukkonen 1993, 21—23.
 4. Aikio 1985, 70.

prosenttia. Pelkosenniemen väkiluku oli pudonnut vastaavana aikana vähän yli 50 prosenttia ja Sallassa taas vähän alle 50 prosenttia.⁵

Olen osallistunut elämäni aikana moniin itsenäisyyspäiväjuhliin eri kunnissa. Mieleenpainuvimmat juhlat olen kokenut Savukoskella, jossa 1993 vietettiin myös Korvatunturin koulun 70-vuotisjuhlia itsenäisyyspäivänä. Jumalanpalvelus pidettiin aamulla Savukosken rajaseutukirkossa kuntakeskuksessa. Korvatunturin koulun oppilaat opettajineen olivat saapuneet myös kirkkoon, jossa oli runsaasti muitakin pitäjäläisiä. Olin vaimoni kanssa ajanut aamulla Rovaniemeltä lähes 200 kilometriä lumipyryssä ehtiäksemme ennen kymmentä osallistumaan myös kirkonmenoihin. Hartaana väki kuunteli ja osallistui jumalanpalvelukseen. Se mitä seurasi kirkonmenojen jälkeen, suorastaan liikutti kaukaa tulleita vieraita. Kirkkoväki nimittäin ryhmittyi kirkon pihalla rivistöksi ja lähti marssimaan kylän läpi noin kilometrin päässä olevalle hautausmaalle. Täällä laskettiin sankarivainajien muistomerkillä kunnan ja seurakunnan seppeleet. Savukoskelaiset kokoontuivat tämän jälkeen runsaslukuisesti kuntakeskuksesta noin 25 kilometrin päässä olevaan Martinkylään Korvatunturin koululle. Kaikki vieraat ruokittiin ja kahvitettiin alkajaisiksi. Kenelläkään ei näyttänyt olevan kiirettä. Juhlan alussa paljastettiin sankarivainajien muistotaulu, johon oli kaiverrettu Martinkylästä sotatielle jääneiden nuorten miesten nimet. Heidän joukossaan oli myös Martin koulun pitkäaikaisen opettajan Kaarlo Julkusen poika. Suru oli koskettanut opettajan perhettäkin. Koulun opettajat olivat yhdessä oppilaitten ja kyläläisten kanssa järjestäneet arvokkaan ja runsasohjelmaisen juhlan. Koulun historiaa kuvaavassa näytelmässä esittivät oppilaat luonnollisesti entisiä koululaisia ja opettaja Julkusen osan näytteli koulunjohtaja Sauli Jumisko. Hiljaisina ajelimme pimeässä illassa Martinkylästä Rovaniemelle.⁶

Savukosken asukkaat joutuivat kokemaan toisen maailmansodan erittäin raskaana. Ensiksi talvisodan aikana piti paeta evakkoon hyökkäävien neuvostoliittolaisten tieltä. Kun sodan jälkeen palattiin takaisin, oli sotatoimialueeksi joutunut kunta kokenut pahoja aineellisia tuhoja. Kun jatkosota alkoi, joutuivat useat pitäjän kylät sodan kestäessä partisaanien uhreja vaatineiden hyökkäysten kohteeksi. Lapin sota syksyllä 1944 ajoi taas koko kunnan väen evakkotielle, ja Savukoski koki sodassa lähes täydellisen tuhon.⁷ Uskon, että juuri Savukoskella osataan arvostaa itsenäisyyttä ja rauhaa. Tämän käsityksen saimme, kun meillä oli tilaisuus osallistua itsenäisyyspäivänä 1993 kunnan, seurakunnan ja Korvatunturin koulun järjestämiin vaikuttaviin juhlallisuuksiin, joihin kuntalaiset vakavina ja herkistynein mielin osallistuivat.

15.2 Katekeettaopetusta Savukoskella noin sata vuotta

Suur-Sodankylän seurakunnassa, johon Keminkylä kuului, aloitti ensimmäinen katekeettaopetustyönsä 1838. Toisen katekeetan Sodankylä sai 1851.⁸ Tämän jälkeen suuri seura-

5. Finlandia 1987, 118; LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluku 31.12.1999.

6. Kalenterimerkintä 6.12.1993. JLA; Sauli Jumiskon haast. 19.12.1999.

7. Lehtovirta 1982, 3—4. SakKuA.

8. Liukkonen 1992, 33; Kähkönen 1982, 253.

kunta voitiin jakaa eteläiseen ja pohjoiseen katekeettakoulupiiriin,⁹ jolloin Kirkonkylästä kaukana olevat kylätkin, kuten Keminkylä, saivat katekeetan aikaa entistä enemmän. Kun Sodankylän seurakunnan ensimmäinen tuomiokapitulin malliohjesäännön mukainen kiertokouluohjesääntö laadittiin 1892, oli eteläisen koulualan seitsemästä opetuspiiristä kolmessa nykyisen Savukosken kylää.¹⁰ Kun katekeetanvirkoja saatiin vielä kaksi lisää vuosina 1897 ja 1911,¹¹ yhden katekeetan hoidossa oleva alue tietysti pieneni ja opetuspiirejä voitiin perustaa lisää tai pidentää joissakin kylissä opetusajoja.

Kun Savukosken ja Pelkosenniemen seurakunnat perustettiin vuoden 1917 alusta, jatkoivat katekeetat työtään, kuten mitään ei olisi tapahtunut. Vasta 1926 toukokuussa päätti opetusministeriö, että yksi Sodankylän katekeetanviroista muutetaan Pelkosenniemen seurakunnan viraksi, ja myönsi syyslukukaudeksi 1926 määrärahan Savukosken seurakunnan katekeetan palkkaukseen. Koska Savukoski ei saanut enää seuraavalle vuodelle määrärahaa, ei Savukosken katekeetanvirkaa ehditty koskaan täyttää. Pelkosenniemen katekeetta hoiti opetusta kuitenkin tuomiokapitulin siunauksella joustavasti molemmissa seurakunnissa opetustarpeen mukaan. Vieläpä yksi emäseurakunnan Sodankylän katekeetta käytti opetusajastaan huomattavan osan vuoteen 1938 saakka savukoskelaisten opettamiseen. Savukosken seurakunnan ainoaksi jääneessä piispantarkastuksessa 1928 todettiin, että Sodankylän seurakunnan yksi katekeetta oli työskennellyt Savukoskella 12 viikkoa samoin kuin Pelkosenniemen katekeetta. Kun Savukoski ja Pelkosenniemi yhdistettiin vuoden 1931 alusta samaksi seurakunnaksi, opetti katekeetta niissä kylissä, missä ei ollut vielä kansakoulua. Niinpä vuodesta 1936 syksyyn 1944 katekeetta työskenteli kokonaan Savukosken puolella. Luonnollinen syy tähän oli siinä, että ennen sotia oli Pelkosenniemellä avattu jo kuusi kansakoulua, kun niitä Savukoskella oli vasta neljä. Lisäksi 1930-luvun loppulla Savukosken kaikki kansakoulut olivat vielä supistettuja, kun Pelkosenniemellä oli jo kolme 36-viikkoista alakansakoulua. Savukosken pinta-alakin oli ja on lähes nelinkertainen Pelkosenniemeen verrattuna. Sodan jälkeen opetusta vielä annettiin molempien kuntien alueilla, kunnes uusien kansakoulujen perustamisen jälkeen ei enää katekeetan palveluja tarvittu. Virka lakkautettiin 1.8.1949 alkaen.¹² Silloin yhteisessä seurakunnassa oli jo 14 kansakoulua ja syksyyn 1953 mennessä avattiin vielä kaksi lisää. Selvyiden vuoksi on sanottava, että Pelkosenniemen seurakunnan alueella syyslukukauden alussa 1953 oli siis 16 kyläkoulua, joissa oli joko kiinteän ja täydellisen kokovuotisen tai supistetun koulun ala- ja yläkansakoulut. Kiinteäksi alakansakouluksi luokiteltiin oppivelvollisuuslaissa myös kahdessa koulupiirissä saman lukuvuoden aikana toiminut 18-viikkoinen alakansakoulu.¹³ Pian sodan jälkeen tällaiset alakansakoulut olivat jo harvinaisuuksia. Esimerkiksi minulle hyvin tutussa Simon kunnassa vielä sotavuosina toimineet neljän koulupiirin yhteiset 18-viikkoiset alakansakoulut oli jo vuonna 1946 muutettu kokovuotisiksi.¹⁴

9. Liukkonen 1992, 49.

10. Liukkonen 1993, 61—64.

11. Kähkönen 1982, 253.

12. Savukosken ptpk 1928 (srkk A. I. Merikallio). Eb: 114. OTA. OMA; SVT X: 69 1937—38; Liukkonen 1993, 114, 144—145, 151 ja 156—158.

13. Ks. kuntien yhteenvetoluvut; SA 101/1921. 7 §.

14. Vilen 1989, 63—64 ja 66—67.

15.3 Oppivelvollisuuskoulu ei vierasta syrjäseutujakaan

15.3.1 Ensimmäisen kansakoulun vaikea alkutaival¹⁵

Käsiteltävänä olevan ajan melkein kokonaan Savukoski oli vielä Keminkylänä osa Sodankylän kuntaa, joka huolehti alueen kansakoulutoimen kehittämisestä. Kuntakokous käsitteli Keminkylän koulun perustamista ensimmäisen kerran jo 1897 eli ennen piirijakoasetuksen antamista. Kun kunta jaettiin piirijakoasetuksen mukaisesti koulupiireihin, oli Keminkylä yksi yhdeksästä piiristä, joissa vain Kirkonkylässä oli jo toimiva kansakoulu. Keminkylä pääsi aloittamaan kouluttomista piireistä ensimmäisenä 1902. Perustamisasia ehti kuitenkin olla kahdeksan kertaa kuntakokouksessa, ennen kuin lopullinen päätös tehtiin.¹⁶ Kolmen vuoden kuluttua aloitti Alaperän koulu nykyisessä Pelkosenniemen kunnassa.¹⁷

On mielenkiintoista havaita, miten eri tavalla on kirjoitettu Keminkylän koulusta Sodankylän ja Savukosken historiikeissa. Emäpitäjän miehet, Arvo Ylitalo kumppaneineen, ovat kertoneet, että Keminkylän koulusta saadut onnettomat kokemukset aiheuttivat sen, että kuntakokous ei vuosikausiin uskaltanut perustaa uusia kouluja. Keminkylän koulun rakentaminen, joka tapahtui Alaperän koulun perustamisvaiheiden aikoihin, oli muodostunut heidän käyttämiensä lähteitten mukaan kunnalle todelliseksi rasitukseksi. Oppilaiden vähyysskin oli koulua vaivannut.¹⁸ Savukosken koulutoimenjohtaja taas tiesi, että koulu ei ollut monta vuotta vuokralla, koska koulun rakennustoimikunta pisti tuulemaan ja valmistaa tuli. Johtokunta joutui Keminkylässä tiukille niin kauan, kuin isännät olivat Sodankylän kirkolla. Johtokunta joutui ottamaan monta kertaa velkaa, ja jopa sen jäsenet lainasivat omistaankin, kun kunta ei ajallaan huoltanut syrjäistä kouluaan. Rahat olivat kyllä tulleet Helsingistä, mutta pysähtyivät kirkolle. Tarkastajakin huomautti kuntaa tästä piittaamattomuudesta. Vuonna 1915 kunta oli koululle velkaa lähes 5 000 markkaa, kun talousarvion sen vuoden määräraha kokonaisuudessaan oli noin 7 000 markkaa. Koulun olot vakaantui-
vat, kun Savukoski tuli itsenäiseksi vuoden 1917 alusta. Keminkylän koulusta tuli silloin Kirkonkylän koulu, ja koulu sai opettajakseen 1919 uskollisen palvelijan Osvald Pekkan-
lan, joka lähti eläkkeelle vasta 1961.¹⁹ Totta nämä vakaiden miesten kirjoitukset tietysti ovat, mutta tiedot on kerätty eri lähteistä. Sodankylän koulujen historiaa selvittäneet ovat tarkastelleet asiaa kuntakokousten pöytäkirjojen pohjalta, mutta Savukoskella ovat taas olleet käytössä koulun johtokunnan pöytäkirjat. Edellä kerrottu on omalta osaltaan puhuva esimerkki niistä jännitteistä, mitkä useimpien kuntien koululaitoksen kehittämisen eri vaiheissa ovat ilmenneet kuntakeskuksen ja sivukylien välillä. Myös historiantutkija huomaa asioiden näyttävän aivan erilaisilta, kun niitä katsotaan eri näkökulmista.

15. 15.3.1 = ajanjaksot vuoden 1866 kansakouluasetuksesta vuoden 1898 piirijakoasetukseen ja vuoden 1898 piirijakoasetuksesta vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin.

16. SVT X: 33 1902—1903; Kerkkonen 1914, 16—17; Ylitalo ym. 1957, 68—69; Lehtovirta 1988, 1. SakKuA. Olen käyttänyt tilastokeskuksen ja kansakouluntarkastajien vuosittain laatimien tilastojen ja asiakirjojen lisäksi lähteinä pääasiassa Raimo Lehtovirran ja Sauli Jumiskon Savukosken kunnan koululaitoksesta ja kouluista laatimia historiikkeja. He ovat tehneet ne toimiessaan koulutoimenjohtajina, jolloin heidän käytössään on ollut kaikki se materiaali, mikä kunnan ja koulujen arkistoista Savukoskella on löytynyt.

17. SVT X: 36 1905—1906.

18. Ylitalo ym. 1957, 68—69.

19. Lehtovirta 1988, 1—2. SakKuA.

Poikkeuksellistahan ei ollut, kun Sodankylän kunta kohteli huonosti sen alueen koulua, jonka tiesi menettävänsä uudelle kunnalle. Kansakouluntarkastajat joutuivat kovistelemaan samoihin aikoihin Pudasjärven ja Simon kuntia viivytystä tulevan Ranuan kunnan alueella olevien koulujen rakentamisessa ja muussa huollossa. Kuusamon kunta ei suhtautunut yhtään paremmin Posiolle jääviä kouluja kohtaan, Kemin maalaiskunta yritti keskeyttää alueliitosvaiheessa Kemin kaupungille siirtyvän Pajusaaren koulun rakennustyöt ja ensimmäinen tehtävä Tornion kaupungillakin oli rakentaa alueliitoksessa Alatorniolta saamaansa Putaan kaupunginosaan uusi koulu suurelle määrälle oppilaita, joita oli ennen alueliitosta opetettu tilapäisissä vuokratiloissa.²⁰

15.3.2 Kolme kylää saa koulun 1920-luvulla ja sodan jälkeen perustetaan vielä neljä kansakoulua²¹

Vasta perustetussa Savukosken kunnassa ruvettiin koululaitosta kasvattamaan ripeästi. Kunnassa eli ja vaikutti vuosisadan alkupuolella koko maakunnankin mahtimies Kaleb Savukoski, Sau-Herra, Savukosken ensimmäinen ylioppilas, viljellen perintötilaansa. Hänen toimintansa tuloksena olivat kunta ja seurakunta itsenäistyneet, alueen ensimmäinen koulu perustettu ja Pelkosenniemen—Savukosken maantie rakennettu. Pari vuotta hänen kuolemansa (1929) jälkeen Savukoski menetti seurakunnallisen itsenäisyytensä.²²

Savukosken toinen, Martinkylän kansakoulu aloitti työnsä 1923 Martissa, ja vuodesta 1931 koulu tunnettiin pelkästään Martin kouluna.²³ Ensimmäisen lukuvuoden toimi opettajana Lydia Ovaskainen, koulutukseltaan kiertokoulunopettaja, joka suurimman osan elämäntyöstään teki Sallassa ja uskaltautui sielläkin usein sellaiseen opettajanvirkaan, johon ei muita saatu. Koulun pitkäaikaiseksi opettajaksi tuli 1924 nuori 26-vuotias kolme runokokoelmaa julkaissut Kaarlo Julkunen, joka innokkaasti rupesi kehittämään koulua ja kylää. Ensiksi piti koululle hankkia oppimateriaalia ja opetusvälineitä sekä saada koulun rakennushanke vireille. Ensimmäisenä syksynä hän perusti kirjallisuusseuran opintopiiriksi ja järjesti oppilasiltamat, joiden tuotolla perustettiin Martin kirjasto.²⁴ Kun Lapin maakuntaliiton toimesta kirjoitettiin 1950-luvulla Lapin koulujen kotiseutulukemisto, otettiin sen kirjoittajaksi ja toimittajaksi Martin koulun opettaja Kaarlo Julkunen. Kun olin Martin koulusta Korvatunturin kouluksi muutetun oppilaitoksen 70-vuotisjuhlassa ja Savukosken kunnan itsenäisyyspäivän juhlassa 6.12.1993²⁵, oli juhlan päähenkilö tämä jo kauan sitten manan majoille siirtynyt koulun entinen opettaja, joka elää oppilaittensa ja näiden sukulaisten mielissä ja muistoissa.

20. Ks. Kemin, Posion, Ranuan ja Tornion koulutushistoriat.

21. 15.3.2 = ajanjakso vuoden 1921 oppivelvollisuuslaista vuoden 1957 kansakoululain voimaantuloon 1958 saakka.

22. Lapin kirja 1956, 76.

23. Lapin ktpli:t 1922—23, Savukoski. KHA. KA. Savukosken kunta on kuulunut seuraaviin kansakouluntarkastuspiireihin: Oulun lääni lukuvuodet 1885—93, XII piiri 1893—98, Oulu 1898—06, Lappi 1906—45, Kemijärvi 1945—61 ja Itä-Lappi 1961—70; SVT X: 55 1923—24; Jumisko 1993, 1. Savukosken kunnan Korvatunturin koulun arkisto.

24. Jumisko 1993, 1—2. Savukosken kunnan Korvatunturin koulun arkisto.

25. Kalenterimerkintä 6.12.1993. JLA.

Kaarlo Julkusen jälkeen 1958 tuli Martin koulun opettajaksi Julkusen oppilas ja oman kylän poika Urpo Kesälahti, joka palveli koulua 32 vuotta. Juhlissa hän muisteli opettajaansa, joka oli ollut vaativa, ankara ja hyvin isänmaallinen kasvattaja. Kun oppilaat pelkäsivät häntä, niin läksyt luettiin hyvin ja myös osattiin. Aikuisena Kesälahti oli tavannut opettajansa vain yhden kerran, mutta sai silloin hänestä aivan toisen kuvan kuin kouluaikana. ”Hän ei ollutkaan enää opettaja vaan tasavertainen ihminen.”²⁶

Vuonna 1993 Martin koulun viralliseksi nimeksi tuli Korvatunturin koulu, sillä toimiihan koulu kaikista maailman kouluista lähimpänä Joulupukin asuinseutua Korvatunturia. Koululla eletään tänä päivänä, 1990-luvun lopussa, tietokoneaikaa, kun oppilaat julkaisevat tietokoneita apunaan käyttäen oman kylänsä ja kuntansa historiaa koskevia artikkeleita ja lehtiä.²⁷

Martinkylään vuonna 1950 valmistuneessa koulutalossa toimi ainakin vielä 2000-luvun alkaessa Korvatunturin koulu. KA.

Savukoskella ei oppivelvollisuuden täytäntäänpanossa kovin kauan viivytelty, sillä 1920-luvulla käynnistyivät vielä Kuoskun koulu 1926 ja Nousun koulu 1928. Kaikki neljä koulua olivat supistettuja kouluja sotaan saakka. Kirkonkylän koulu sai toisen opettajan 1940 ja Martin koulu 1942. Talvisodassa Savukoski joutui taistelutantereksi. Jatkosodan aikana Savukosken kylät joutuivat partisaanien lukuisien hyökkäysten kohteiksi, jolloin kymmeniä siviilejä sai surmansa²⁸. Lapin sodassa syksyllä 1944 sitten kaikki tuhoutui: kodit sekä koulut. Savuna ilmaan haihtuivat tietysti myös koulujen arkistot Kirkonkylän koulun arkistoa lukuunottamatta, joka ehdittiin pelastaa.²⁹

26. Kesälahti 1993, 1. Savukosken kunnan Korvatunturin koulun arkisto.

27. Sauli Jumiskon haast. 22.9.1997 ja 19.12.1999.

28. Viheriävaara 1981, 28—34.

29. Lapin ktpli:t 1925—29, Savukoski. KHA. KA; SVT X: 58 1926—27 ja 60 1928—29; vrt. Lehtovirta 1982, 3—4. SakKuA.

Sodan jälkeen kesällä 1945 asukkaat palasivat evakosta Savukoskellekin aloittamaan elämää raunioiden keskellä. Entiset koulut rakennettiin, ja jo 1946 päätettiin kolmen uuden koulun perustamisesta. Lunkkauksen koulu ehti alkamaan 1946, Tanhua ja Värriö kahta vuotta myöhemmin 1948. Kun Lunkkauksesta ei löytynyt vuokratiloja tarvittavaa toista opettajaa ja hänen luokkansa varten, jaettiin piiri vielä kahtia ja avattiin Viitarannan koulu 1950. Näin oli Savukoskella oppivelvollisuuslain edellyttämä kouluverkosto rakennettu ja valmis palvelemaan kaikkia kuntalaisia. Koulupiirin lapsiluvun mukaan koulut olivat joko supistettuja yksiopeettajaisia tai täydellisiä kaksiopeettajaisia, joissa oli myös kokovuotinen alakansakoulu. Kirkonkylän koulussa oli 1950-luvun lopussa jo neljä opettajaa. Sivukylien koulujen ongelmana oli aina 1950-luvun lopulle saakka, että pätevien opettajien puuttuessa opettajat vaihtuivat melkein vuosittain. Kun Kemijärven seminaarista ja Oulun opettajakorkeakoulusta alkoi valmistua opettajia 1950-luvun puolivälissä, Savukoskenkin koulujen opettajatilanne vakiintui.³⁰ Esimerkiksi luokkatoverini Oulun lyseosta, kaupunkilaispoika Olavi Kesti vaimoineen teki Kuoskun koululla lähes 40 vuotta kestäneen koko elämäntyönsä. Opettajapariskunta osallistui esimerkillisesti kylänsä, koko Savukosken kunnan ja Pelkosenniemen seurakunnan yhteisten asioiden hoitamiseen opettajantyön ohella. Vielä eläkevuosina Olavi Kesti on valittu Savukosken koulutuslautakunnan jäseneksi. Kuoskun koulukin on kokenut nimenmuutoksen, sillä vuodesta 1965 sitä on kutsuttu Tenniön kouluksi.³¹

15.3.3 Kansalaiskoulun ja keskikoulun kautta peruskouluun³²

Savukosken kunnassa jatko-opetus muutettiin kurssinmuotoiseksi päiväkouluksi 1955. Pian kunta sai rakennusluvan yksivuotisen päiväjatkokoulun, oppilasasuntolan ja opettajien asuintalon rakentamista varten Kirkonkylään. Kun vuonna 1958 voimaan astunut kansakoululaki edellytti kaksivuotisen kansalaiskoulun perustamista, olivat Savukoskella siihen heti edellä mainittujen tilojen valmistuttua 1959 hyvät edellytykset, joskin tilanpuutetta tuli, kun suunnitellun yhden vuosiluokan sijasta kouluun ilmaantui kaksi vuosiluokkaa. Koulutoimenjohtaja Raimo Lehtovirta kirjoittaa historiikissaan näin: “Yllättäen voitiin kunnassa lähteä toteuttamaan uutta koulujärjestelmää täydellisesti. Ja tätä ei monikaan läänin maalaiskunnista voinut tehdä. Kerrankin oltiin keulilla.” Vuonna 1970 kansalaiskouluun perustettiin myös vapaaehtoinen yhdeksäs luokka.³³

Savukoskellakin rupesivat kyläkoulujen oppilasmäärät vähentymään 1960-luvun alussa. Kansalaiskoulu vei varsinaisista kansakouluista 1959 seitsemännen luokan, ja keskikouluun, aluksi vuodesta 1956 Pelkosenniemen, sitten 1965 omaan, alkoi siirtyä entistä suurempi osa viidennen ja kuudennen luokan oppilaista. Kylien asukasmääräkään ei enää kasvanut, vaan päinvastoin alkaneen muuttoliikkeen vaikutuksesta 1960-luvun lopulla kunnan asukasmäärä rupesi laskemaan ja syntyvyys pieneni. Kyläkoulujen lakkautukset

30. Kemijärven ktpli:t 1945—50, Savukoski. KHA. KA; Kemijärven ktpli 1950—51, Savukoski. OHA; Lehtovirta 1982, 5. SakKuA; vrt. Jumisko 1989a, 2. SakKuA.

31. Itä-Lapin ktpli:t 1964—66, Savukoski. OHA; Olavi Kestin haast. 30.6.1997 ja 26.12.1999.

32. 15.3.3 = kansakoululain voimaantulosta 1958 lukuvuoden 1998—99 loppuun.

33. Kemijärven ktpli:t 1954—56 ja 1958—60, Savukoski. OHA; Itä-Lapin ktpli 1969—70, Savukoski. OHA; Lapin lkli 1970—1971, Savukoski. LLHA; Lehtovirta 1982, 5. SakKuA.

olivat edessä. Viitarannan koulu lakkautettiin ensimmäisenä 1962 johtokunnan ja kyläläisten lujasta vastustuksesta huolimatta. Koulu ei ollut vielä saanut omia tilojakaan. Näin turvattiin Lunkkauksen koulun kaksiolettajaisuus. Viitarannan kylä on joutunut viimeisien vuosikymmenien aikana kokemaan kovia, kun suuren osan kylästä peittäisi Vuotoksen alas, jos se joskus rakennetaan. Päätöksiä on tehty puoleen ja toiseen, joten kylän normaali elämä on monin tavoin häiriintynyt. Nousun koulu lakkasi myös jo 1965.³⁴

Tenniöjärven kylässä sijaitsevassa Nousun kylässä lähellä Sallan rajaa toimi kansakoulu 1928—65. Tässä 1950 valmistunutta jälleerakennuskoulussa ehdittiin koulua pitää vain 15 vuotta.

Väriön koulun historia on monen sodan jälkeen perustetun Lapin läänin kyläkoulun vaiheiden kaltainen, joten sen kertominen tässä seikkaperäisesti puolustanee paikkaansa. Väriön kylä sijaitsee Väriöjärven rannoilla Sompion erämaa-alueen kainalossa. Kylä oli väkirikas jo ennen sotia, jolloin sinne tehtiin ratsutie Martinkylään johtavalta tieltä. Kuivina aikoina sitä saattoi ajaa jopa autolla. Kylän asukasluvu ja samalla lasten määrä kasvoivat asutustoiminnan seurauksena heti sodan jälkeen. Syksyllä 1948 avattuun kouluun ilmoittautui 22 lasta. Kylän lähitienoille suunniteltiin kahtakin uutta asutusalueetta, ja kunta ajoi myös maantien rakentamista, mikä tapahtui vasta 1960-luvun lopulla. Kun kaikki viitasti siihen, että oppilaita tulee koulussa riittämään, ruvettiin puuhaamaan koulutalon saantia, sillä vuokrahuoneissahan tämänkin koulu normaaliin tapaan oli aloittanut.³⁵

Rakennushanke kyllä hyväksyttiin kunnassa, mutta aina tuli kiireellisempää rakennettavaa, eikä Väriön vuoroa tullut. Kansakoululautakunta jopa harkitsi 1950-luvun lopussa koulun lakkauttamista, kun oppilasmäärä oli laskenut. Johtokunta pani tiukasti vastaan, ja uusien perheiden muuton myötä koulussa oli oppilaita 1960-luvun alussa jopa 30, jolloin johtokunta vaati toista opettajaa ja kiirehti rakentamista. Kunta ei halunnut toista opettajaa

34. Itä-Lapin ktpli:t 1961—63 ja 1964—66, Savukoski. OHA; Lehtovirta 1982, 6. SakKuA; Jumisko 1989a, 9—11. SakKuA.

35. Jumisko 1989b, 2—4. SakKuA.

antaa ennen uuden koulutalon saantia. Suunnitteilla olleiden uusien asutusalueiden perustamisesta luovuttiin. Kun uutta väkeä ei seudulle enää muuttanut ja tulevien vuosien oppilasmäärät näyttivät pieniltä, kouluhallitus ei voinut hyväksyä kunnan esittämiä koulun rakennussuunnitelmia. Värriöltäkin rupesi 1960-luvun puolivälissä muuttamaan entistä väkeä Ruotsiin ja Etelä-Suomeen. Kunnanvaltuusto päätti lakkauttaa koulun syksystä 1968 alkaen, ja näin myös tapahtui. Värriöön jäänyt väki hautasi parikymmenvuotisen toiveensa omasta pysyvästä kyläkoulusta ja koulutalosta.³⁶

Savukosken kunnassakin peruskoulusuunnitelmaa tehdessä asetettiin tavoitteeksi, että yhdelle opettajalle ei saisi tulla opetettavaksi kuin korkeintaan kaksi ikäluokkaa. Tämän vuoksi syksystä 1972 alkaen kaikkien neljän sivukoulun viides- ja kuudesluokkalaiset kuljetettiin Kirkonkylän ala-asteen kouluun. Tähän saakka nämä ikäluokat olivat suureksi osaksi jo samanikäisinä siirtyneet kyläkouluista kirkolle kunnalliseen keskikouluun. Voidaan perustellusti asettaa kysymys, kuinka viisas toimenpide näiden luokkien siirto oli. Lapset joutuivat Kirkonkylässä hyvin suuriin luokkiin, sillä koulusta tuli seitsenopettajainen. Koulu joutui lisäksi toimimaan hyvin ahtaissa tiloissa, sillä kolme ala-asteen luokkaa oli sijoitettu vuokratiloihin. Heidän opettajinaan eivät toimineet enää aineopettajat kuten oppikoulussa, vaan luokanopettajat, kuten olisi ollut kotikylän koulussakin.³⁷ En osaa sanoa, olisivatko aineopettajat heidän opetustaan parantaneet, mutta eräänä perusteluna oppilaitten keskittämiseen yläasteen koulujen läheisyyteen tätäkin seikkaa käytettiin. Savukoskellakin Lunkkauksen koulun oppilaita lukuunottamatta kuljetusmatkat sivukylistä kirkolle olivat sangen pitkät. Kun ahtaudesta joutuivat vielä kärsimään edellä mainitun ratkaisun vuoksi myös yläasteen oppilaat ja opetus, saattoi keskittämisestä olla enemmän haittaa kuin hyötyä.

Kun 1970-luvun lopulla sivukoulujen oppilasmäärät rupesivat vähitellen laskemaan, jouduttiin Savukoskellakin harkitsemaan, miten olisi tarkoituksenmukaisinta menetellä. Valittavana oli kaksi vaihtoehtoa: siirretään viides ja kuudesluokkalaiset takaisin oman kylän kouluihin, tai lakkautetaan koulut, ja kuljetetaan kaikki oppilaat Kirkonkylän kouluun. Savukosken toimivat neljä sivukylän koulua olivat nimittäin kaikki eri teiden varsilla, jotka kaikki johtivat Kirkonkylään, joten kahta sivukylän koulua ei ollut mahdollista enää yhdistää. Oli luonnollista, että ratkaisuksi valittiin kyläkoulujen säilyttäminen ja kaikkien ala-asteen oppilaitten palauttaminen kotikouluihin 1980-luvun puoliväliin mennessä.³⁸ Naapurikunnassa Pelkosenniellä tehtiin kyllä aivan päinvastoin, sillä siellä sivukylien koulut Kairalaa lukuunottamatta lakkautettiin vuoteen 1971 mennessä ja melkein kaikki lakkautettujen koulujen oppilaat ruvettiin kuljettamaan kuntakeskuksessa sijaitsevaan ala-asteen kouluun. Kuten Pelkosenniemen historiassa olen kertonut, Kairalan koulukin lakkautettiin 1998.

Lunkkauksen koulun mahdollisesta lakkautuksesta puhuttiin Savukoskella jo 1970-luvulla. Asian otti historiikissaan 1982 esille myös Lehtovirta, joka sanoi, ettei koulun kohdaloa ollut vielä silloin ratkaistu. Hän katsoi, että koulu joko lakkaa tai muutetaan yksio-
pettajaiseksi. Kauan kylä ja koulu kuitenkin sinnittelivät. Koulu lakkasi vasta 1993, jolloin Lapin läänissä lakkautettiin 19 ala-asteen koulua.³⁹ Lehtovirta oli aivan oikeassa, sillä koulu lakkautettiin muuttamatta sitä yksio-
pettajaiseksi. Koulussa oli nimittäin vielä 1990-luvun alussa kaksi päätoimista opettajaa. Aika-arviointiahan Lehtovirta ei 1982

36. Itä-Lapin ktpli 1967—69. OHA; Jumisko 1989b, 4—14. SakKuA.

37. Lapin lkli 1971—72 ja Lapin lpkli 1972—73, Savukoski. LLHA; Lehtovirta 1982, 6. SakKuA.

38. Lehtovirta 1982, 6. SakKuA.

39. Lehtovirta 1982, 6—7. SakKuA; Lapin lpkli 1992—93, Savukoski. LLHA; Lapin lääninhallituksessa laaditut luettelot Lapin läänissä 1993—1999 lakkautetuista peruskouluista. LLHA.

tehnyt. Kun Savukoskella oli enimmillään varsinaisia kansakouluja kahdeksan, oli peruskoulun ala-asteen kouluja vielä 1999 neljä.

Savukosken kunnassakaan ei katsottu olevan järkevää perustaa apukouluja kuntakeskukseen, johon syrjäkylistä olisi pitkä matka kuljettaa jopa seitsenvuotiaitakin lapsia. Kun kyläkoulujen luokat olivat yleensä pieniä, pidettiin kehitykseltään apukouluun soveltuvat lapset omissa kouluissaan, ja perustettiin luokattomien erityisopettajien virkoja, joiden haltijat rupesivat kiertämään kyläkouluissa opettamassa luokanopettajien apuna myös apukouluun normaalisti kuuluvia oppilaita ja opettamaan tarvittaessa myös yläasteella. Ensimmäinen puhe- lukemis- ja kirjoittamishäiriöisten erityisopettajan virka saatiin Savukoskelle 1971 ja toinen 1973.⁴⁰ Ilmeisesti ratkaisu oli oikeaan osunut, sillä lukuvuonna 1998—99 Savukosken kunnan erityisopetuksesta edelleen vastasivat kaksi kouluilla kiertävää erityisopettajaa.⁴¹

15.4 Savukoski saa sekä keskikoulun että lukion

Kun Pelkosenniemen kokeilukeskikoulu sai perustamisluvan 1956, ehtona oli, että myös Savukoskelta pyrkivät oppilaat oli tasavertaisina otettava kouluun. Savukoskelta tuli oppilaita Pelkosenniemen keskikouluun aina siihen saakka, kun Savukoski sai oman kunnallisen keskikoulunsa 1966. Oppilaiden enemmistö oli luonnollisesti yhteisessä koulussa ollut aina Pelkosenniemeltä. Joutuivathan Savukoskelta kotoisin olevat oppilaat asumaan oppilasasuntolassa, kun suuri osa pelkosenniemeläisiä sai käydä keskikoulua kotonaan asuen. Oppikoulunkäynti kasvoi Savukoskella oman koulun saamisen jälkeen. Savukosken tapaisessa suurien etäisyyksien kunnassa oli erittäin tärkeää taloudellisista syistä, että Pelkosenniemen ja sitten Savukosken keskikoulu olivat kunnan kansakoululaitokseen kuuluvia oppilaitoksia, joissa oppilaille oli samat edut kuin kansakoulussa. Tällöin olivat majoitus, koulumatkat, oppikirjat ja koulutarvikkeet oppilaille maksuttomia.⁴² Savukoskellakin kansalaiskoulu ja kunnallinen keskikoulu yhdistyivät peruskoulun yläasteeksi 1972. Vuonna 1993 myös yläasteen koululle annettiin nimeksi Korvatunturin yläaste muistuttamaan, mistä kunnasta Joulupukki lähtee maailman lapsia tervehtimään.⁴³

Lukion Savukosken kunta sai muiden läänin pienten kuntien tavoin 1970-luvulla 1976. Kun kunta on vielä avustanut lukiolaisia huomattavalla panoksella, on näin tasoitettu sekä valtion että kunnan puolelta myös savukoskelaisen nuoren väylää korkeakouluihin. Sille ei kukaan mitään voi, että Savukoskelta on aina pitkä matka lukion jälkeen korkeakouluihin. Henkistä välimatkaa on toivottavasti voitu lyhentää, ja enää ei tarvitse korkeakouluopetusta lähteä Helsingistä asti hakemaan, kun Oulun ja Lapin yliopistot on perustettu. Kun Sau-Herra Kaleb Savukoski halusi oppikouluun 1800-luvun lopussa, hänen piti matkustaa Ouluun, jonka kuulussa lyseossa hän kirjoitti ylioppilaaksi vuonna 1900. Siihen aikaan se ei ollut mahdollista nykyisen Lapin läänin alueella. Lähin korkeakoulu löytyi silloin tietysti vain Helsingistä, jossa Kaleb Savukoski myös opiskeli.⁴⁴

40. Lapin lkli 1970—72 ja Lapin lpkli 1972—74, Savukoski. LLHA.

41. Lapin läänin oppilaitokset lukuvuonna 1998—1999, 14.

42. Itä-Lapin ktpli:t 1965—67, Savukoski. OHA; Erkki Pesonen oli Pelkosenniemen keskikoulun aloittaessa sen rehtorina ja on toiminut myös kunnan kansakoululautakunnan sihteerinä.

43. Sauli Jumiskon haast. 6.12.1993.

44. Lehtovirta 1982, 6. SakKuA; Oulun lyseo 1874—1974. 1974, 336.

15.5 Savukosken koulutoimen tarkastelua

Lapin läänin nykyisistä kunnista Savukoski sai alueelleen ensimmäisen kansakoulunsa viimeisten joukossa vasta 1902. Olihan Savukoski kansakouluatteen voittaessa elintilaa pohjoisessa vielä Sodankylän suuren kunnan kaukainen syrjäkylä. Keminkylä osoitti aktiivisuutensa saamalla Kirkonkylän jälkeen ensimmäisenä suuren pitäjän sivukylänä kansakoulunsa. Kun oppivelvollisuuslain voimaan tullessa 1921 kunta oli jo itsenäinen, perustettiin heti 1920-luvulla kuntaan kolme uutta kansakoulua. Se oli nopeaa toimintaa. Jos Pelkosenniemellä oli hyvät kansakoulupalvelut 1920-luvun lopussa, niin Savukosken tilanne oli vielä parempi. Olihan se ykkönen koko Lapissa, kun mittarina käytetään asukasmäärää yhtä koulua kohti. Pelkosenniemellä oli 334 asukasta/koulu ja Savukoskella 271.⁴⁵ Yksipuoliset mittaukset antavat usein puutteellisen tiedon, sillä kun lasketaan, montako asukasta oli päätoimista opettajaa kohti, saadaan Savukosken luvuksi edelleen 271, mutta Pelkosenniemen luvuksi tuleekin 209. Olihan Pelkosenniemellä jo kolme kokovuotista alakoulua, kun Savukosken koulut olivat kaikki vielä supistettuja (yksiopettajaisia). Kun Ranuan kuntaa olen käyttänyt esimerkikuntana siitä, että ainakaan oppivelvollisuuslain voimalla ei kouluja saatu nopeasti syntymään, niin on syytä kertoa Ranuastakin vielä se, että lukuvuonna 1929—30 oli Ranualla yksi päätoiminen opettaja 1 732 asukasta kohti. Koulutuserot kuntien välillä olivat erittäin suuret Itä-Lapin kuntien hyväksi.⁴⁶

Sodanjälkeinen asutustoiminta toi mukanaan vielä neljä uutta kansakoulua. Kun Savukosken asukasluku oli 1960-luvun puolivälissä korkeimmillaan noin 2 350, oli asukkaita vuoden 1999 lopussa 1 530, joten vähennystä oli tapahtunut noin 35 prosenttia. Naapurissa Pelkosenniemellä vähennys oli ollut noin 53 prosenttia. Ala-asteen kouluja oli vielä lukuvuonna 1998—99 neljä eli yksi koulu 385 henkeä kohti. Pelkosenniemellä oli samaan aikaan enää yksi ala-asteen koulu, joten siellä oli koulu 1 300 henkeä kohti.⁴⁷

Lapin läänin kunnissa on vuosikymmenien ajan pohdittu kyläkoulujen asemaa. Savukosken kunnan kouluverkkojärjestelmä on 1998 päätynyt seuraavaan johtopäätökseen: ”Kokonaisuuden huomioiden pienten kyläkoulujen lakkauttamisella ei juuri saada taloudellisia säästöjä. Korkeintaan säästöt ovat minimaalisia, mutta voivat aiheuttaa yhteiskunnalle lisäkustannuksia muuta kautta.”⁴⁸ Olen harvoin nähnyt näin naulankantaan kiteytettyä käsitystä siitä säästöstä, minkä kyläkoulun lakkauttaminen minunkin pohdiskelujeni mukaan toisi mukanaan. Ensinnäkin on selvästi havaittu, että uusien työttömien tekeminen kyllä saattaa tuoda säästöä opetustoimen menoihin, mutta lisää niitä vuorenvarmasti työvoimahallinnossa. Työpaikkojen väheneminen maaseutukunnissa aiheuttaa myös enemmän tai myöhemmin muuttoliikettä taajamiin, joissa joudutaan myös uusia tulijoita varten järjestämään palveluita. Työryhmän mielestä pitäisi keskittyä lakkauttamisien sijasta etsimään mahdollisuuksia koulujen säilyttämiseen, koska kaikki kylät haluavat poikkeuksetta pitää oman koulunsa.⁴⁹ Kukaan ei taida osata sanoa, mitä seuraamuksia kyläkoulun katoaminen aiheuttaa ihmisten elämänuskoon ja haluun asua enää seudulla, jossa lapset alkuopetuksenkin saamista varten haalataan toisiinsa kyliin jo 6—7-vuotiaina. Savukosken kunnassa omaksutut periaatteet näkyvät harjoitetussa koulutuspolitiikassa.

45. Ks. Yhteenveto, taulukko 3.

46. SVT X: 61 1929—30.

47. LLH. 1997. Väkiluku Lapin läänissä seutukunnittain ja kunnittain vuosina 1950—1996; SVT. Väestö 1999: 6; Lapin kuntien asukasluku 31.12.1998; SVT. Väestö 2000: 6. Lapin kuntien asukasluku 31.12.1999.

48. Aaro Suopanki, ”Kyläkoulut eivät ole tuhlausta”. (art.) PS 8.10.1998.

49. Sama.

Kunnassa on vuoden 1966 jälkeen lakkautettu vain yksi kyläkoulu ja sekin pitkän harkinnan jälkeen.

Osoituksena siitä, millaisissa tunnelmissa Lapin kuntien päättäjät joutuivat toisen vuosituhannen lopussa talousasioita hoitamaan, kertokoon Kalevan kuvaus Savukosken kunnan taloudellisista näkymistä ja mielialoista joulukuussa 1999: Kunnan vuosikatteen alijäämä vuonna 1999 oli jo ennen vuoden loppumista reilut kolme miljoonaa, ja vuonna 2000 vaje oli nousemassa talousarvion mukaan yli seitsemään miljoonaan. Kunnallisverotusta ei enää Savukoskella voida kiristää, koska veroprosentti 19,25 on jo maan korkeimpia. Henkilöstön lomarahoja aiotaan leikata 50 prosenttia ylimääräisiä vapaita vastaan. Investoinnit kunta joutuu lykkäämään. Kunnassa katsotaan, että tukala tilanne on aiheutunut valtion päätöksistä, sillä yhteisöveron jakoperusteita on muutettu Savukosken vahingoksi ja valtionosuuksia leikattu. Kunnanhallitus odottaa, että valtio korjaa jälkensä turvaten peruspalvelut ja kohtuullisen elämän savukoskelaisillekin.⁵⁰

15.6 Yhteenveto: Savukosken koulut

Koulu	Aloitti	Lakkasi	Muita tietoja
Katekeettakoulu	1838	1949	Savukosken itsenäisessä seurakunnassa 1917—1930 ei koskaan ollut omaa katekeettaa, vaan kirkollisesta opetuksesta Savukosken kylissä ovat aina huolehtineet Sodankylän ja Pelkosenniemen seurakuntien katekeetat.
Varsinaiset kansakoulut ja peruskoulun ala-asteet			
1. Kirkonkylä	1917 (1902)		Keminkylä vuoteen 1917, jolloin Savukoski itsenäistyi.
2. Korvatunturi	1923		Martinkylä vuoteen 1931 ja Martti vuoteen 1993
3. Tenniö	1926		Kuusku vuoteen 1965
4. Nousu	1928	1965	
5. Lunkkaus	1946	1993	
6. Tanhua	1948		
7. Värriö	1948	1968	
8. Viitaranta	1950	1962	
Jatko-opetus			
Kunnassa toimi kurssinmuotoinen päiväjatkokoulu 1955—58.			
Kansalaiskoulut			
Savukosken kansalaiskoulu:			
a) kurssinmuotoinen	1958	1959	
b) 2-vuotinen	1959	1970	
c) 3-vuotinen	1970	1972	
Yläasteet			
Korvatunturin yläaste	1972		Savukosken yläaste vuoteen 1993
Erityisopetus			
Kuntaan ei ole koskaan perustettu erityiskoulua, vaan tarvittavasta erityisopetuksesta ovat huolehtineet vuodesta 1973 alkaen kaksi koulujen yhteistä kiertävää erityisopettajaa yhdessä kunnan muiden opettajien kanssa.			
Oppikoulut			
1. Savukosken kunnallinen keskikoulu	1966	1972	Vuosina 1956—66 Pelkosenniellä toiminut kunnallinen keskikoulu oli kuntien yhteinen.
2. Savukosken lukio	1976		Kunta

50. Veikko Isomursu, "Savukosken budjetti huimasti miinuksella." (art.) Kaleva 18.12.1999.

